

सार ग

कत नीतु कहां कौन गति नारी

भुमती सखी लख वेगी मनावे,	कहे धितन सुन थारी. कत० १
धन कन कवन महेस माहीजे,	पियु भिन सव्हही ठीजारी,
निद्रा जेभ खडु सुभ नाही,	पियु विधाम ततु जारी. कत० २
तेरे पीत फास दुखिन	अछत होय पुजारी,
घरस जग के कहन न क्षिजे	क्षिजे काज विधारी कत० ३
विश्रम अह महां मड विस्तुरी	माया रेन अधारी,
गणित अरति सवे रति हाडुन,	कामकी बाध असवारी. कत० ४
पिठि मितवे, सुख मन तक्षे,	जे पिठि भिजमतगारी;
सुरही देध जये पिठि मुखकु	न खडे पीर पीपारी कत० ५
स देस सुनी आपे पिठि छित्तम	बाध अहुत मठहारी,
विद्यानदधन सुकस विनाडे	रमे रम अनुसारी. कत० ६

धरोविजय

પ્રકાશકનું નિવેદન

સ્વ. શ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના એક આદ્ય સંસ્થાપક હતા. આ સંસ્થાની સ્થાપના ઈ સ ૧૯૧૫ મા થઈ ત્યારથી તે જીવનના અંત સુધી તેમજી મંત્રી અને ટ્રસ્ટી તરીકે અનુપમ સેવાઓ અર્પી હતી. તેમની દીર્ઘકાળની અનેકવિધ સેવાના સન્માનાર્થે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના તેમના સહકાર્યકર્તાઓ અને શુભેચ્છકોએ તા. ૨૦-૩-૧૯૪૯ ના રોજ રૂા ૭૦,૦૦૧) ની પર્સ તેમને અર્પણ કરી હતી. આ રકમમા શ્રી મોતીચંદલાઇએ રૂા ૫૦૦૦) ઉમેરી જૈન સાહિત્યના પુસ્તક પ્રકાશનો માટે ખરચવાની લલામણુ સાથે રૂા. ૭૫,૦૦૧)ની રકમ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયને સુપ્રત કરી, જે અનુસાર સ્વ શ્રી મોતીચંદલાઇએ લખેલ “અધ્યાત્મકેદપદ્રુમ”ની ચોથી આવૃત્તિ અને “જૈન દષ્ટિએ યોગ”ની ખીજી આવૃત્તિ અગાઉ પ્રગટ કરવામા આવેલ છે.

આ અંથમાળાના ત્રીજા પુસ્તક તરીકે શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાએ સં. ૧૯૭૧ (સને ૧૯૧૪)મા પ્રગટ કરેલ “આનંદઘનજીનાં પદો” પ્રગટ કરતા અમને અત્યંત આનંદ થાય છે. આ પુસ્તક પુન પ્રકટ કરવાની અનુમતિ આપવા માટે અમે શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના કાર્યકર્તાઓનો આભાર માનીએ છીએ

શ્રી આનંદઘનજીનાં પદો સાદાં તેમજ સરળ હોવા છતા સમજવા માટે ગહન છે આ દષ્ટિએ શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ ઉપરાત અક્ષરાર્થ આપવામા આવેલ છે આ પદોમા દાન, દયા, જ્ઞાન, માનવસેવા, પરોપકાર, તપશ્ચર્યા, જિનભક્તિ, સ્વાર્થત્યાગ વિગેરે મહાન્ ગુણોનું દર્શન થાય છે. પદના શબ્દે શબ્દે શ્રી આનંદઘનજીની યોગ-સાધનાના ભવ્ય દર્શન થવા ઉપરાત તેમની અધ્યાત્મદષ્ટિનો પયગામ જાણવા મળે છે પદો સર્વ દર્શન માટે ઉપયોગી છે. સગીતના શોખીનોને આ પદો ઉપયોગી છે શ્રી આનંદઘનજીનો સમય, જન્મભૂમિ, સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ અંગે અંથની શરૂઆતમા વિસ્તૃત વર્ણન કરવામા આવેલ છે. શ્રી આનંદઘનજીના પદો આજે ખહુ લોકપ્રિય છે ત્યારે આ અંથનું પુન પ્રકાશન સર્વને ઉપયોગી થઈ પડશે એવી અમને આશા છે.

ગોવાળીઆ ટેક રોડ
મુબઈ ૨૬
તા ૨૬-૧-૫૬

ચંદુલાલ સારાભાઈ મોદી
ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ

મંત્રીઓ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય.

શ્રી આનંદધનજીનાં પદો

અ....તુ....કં....મ

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પ્રકાશકતું નિવેદન	
૨	વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના (શ્રી આનંદધનજી અને તેમનો સમય)	૧ થી ૧૧૨
૩	૫૬ પહેલું ક્યા સોવે ઉઠે જગ બાહિરે	૧૧૩
૪	” બીજું . રે ધરિયારી બાહિરે	૧૧૭
૫	” ત્રીજું . જીય જાને મેરી સકલ ધરીરી	૧૨૧
૬	” ચોથું . સુહાગણુ ! જગી અનુભવ પ્રીત	૧૨૫
૭	” પાચમું . અવધુ નટ નાગરકી બાહ	૧૩૦
૮	” છઠું આતમ અનુભવ રસિકકો	૧૪૪
૯	” સાતમું જગ આશા જ જીરકી	૧૬૪
૧૦	” આઠમું આતમ અનુભવ ફૂલકી	૧૭૪
૧૧	” નવમું નાથ નિહારો આપમનાસી	૧૮૦
૧૨	” દસમું પરમ નરમમતિ ઔરન આવે	૧૮૬
૧૩	” અગિયારમું આતમ અનુભવ રીતિ વરીરી	૧૯૧
૧૪	” બારમું કુબુદ્ધિ કુબળ કુટિલ ગતિ	૧૯૭
૧૫	” તેરમું અનુભવ હમ તો રાવરી દાસી	૨૧૦
૧૬	” ચૌદમું અનુભવ તુ હૈ હેતુ હમારો	૨૧૫
૧૭	” પંદરમું મેરે ઘટ જ્યાન ભાનુ ભયો ભોર	૨૧૯
૧૮	” સોળમું નિશદિન જોઈ (તારી) વાટડી	૨૨૩
૧૯	” સત્તરમું છોરાને ક્યુ મારે છે રે	૨૨૯
૨૦	” અઠારમું રીસાની આપ મનાવો રે	૨૩૫
૨૧	” એગણીસમું ફૂલહ નારી તું બડી બાવરી	૨૪૨
૨૨	” વીસમું આજ સુહાગન નારી	૨૪૫
૨૩	” એકવીસમું નિશાની કહા બતાવુ રે	૨૫૪
૨૪	” બાવીસમું : વિચારી કહા વિચારે રે	૨૬૩
૨૫	” તેવીસમું અવધૂ અનુભવકલિકા જગી	૨૭૦
૨૬	” ચોવીસમું મને મારો કબ મિલસે મનમેલુ	૨૭૮
૨૭	” પચીસમું . ક્યારે મને મિલસ્યે માહરો સત સનેહી	૨૮૧
૨૮	” છવીસમું અબધૂ ક્યા માગુ ગુનહીના	૨૮૪
૨૯	” સત્તાવીસમું અબધૂ રામ રામ જગ ગાવે	૨૯૩

क्रमांक	विषय		पृष्ठ
३	पद आध्यायीसंज्ञ	आद्य ओरन्ती इया हीने ।	३०३
३१	ओङ्ख्यनीसंज्ञ	अवधु नाम इभय राभे	३१४
३२	त्रीसंज्ञ	साधि साध । समता रज रगीने	३२४
३३	ओङ्गीसंज्ञ	द्वि गनमने हो प्राण्पाथ	३३३
३४	गमीसंज्ञ	पिषा गुम, निहुर कये इमु जेसे	३४१
३५	तेत्रीसंज्ञ	मिवापी ज्ञान मिवाजो रे	३५७
३६	येत्रीसंज्ञ	देजो ज्ञाती नट नायरको सान	३५६
३७	पानीसंज्ञ	इहे नरे नरे नरे न	३६२
३८	कत्रीसंज्ञ	वारे नाक सज भेरा	३६७
३९	साइनीसंज्ञ	ना जेजे बित्त ज्ञाजो रे	३७४
४	आइनीसंज्ञ	भस्सा नट नायरसु जेरी हो	३८३
४१	ओङ्ख्यमावीसंज्ञ	तरसणी गध इध हो इधनी सवारीरी	३९६
४२	वाहीसंज्ञ	भिया ज्ञाने इतये ने	४ २
४३	ओङ्गाहीसंज्ञ	पीषा जिन सुदण्ड भूली हो	४३०
४४	नेंताहीसंज्ञ	जम इभ जभर कये न भरेजे	४४४
४५	तेताहीसंज्ञ	मेरी तु मेरी इहे इरेरी ।	४५४
४६	सुभाहीसंज्ञ	तेरी कु तेरी सु जेती इहुयी	४६४
४७	पीस्ताहीसंज्ञ	इजोरी कजोरी कजोरी जजोरी	४७३
४८	जेताहीसंज्ञ	जेतन ज्ञापुर जेजान करिरी	४८४
४९	सुदताहीसंज्ञ	पिषा जिन निखनि कुके जतरी	४९४
५	अइताहीसंज्ञ	आवडी मुने निरपथ दिखडी न भूडी	५ ४
५१	ओङ्ख्यपत्रसंज्ञ	इभन वरजो नाक रे	५३४
५२	पत्रसंज्ञ	अनुजन भीतम जेसे मनासी	५४४
५३	श्री ज्ञानद्वयपत्र रणपत्री (पत्रास पद मूल)		५५५
५४	पत्रासे पदो ज्ञासहि अनुक्रम		५७
५५	विषयसंक्षेप		५७२

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જિન સ્તવન

- શ્રી સુપાર્શ્વજિન વંદીએ, સુખ સંપત્તિનો હેતુ લલના;
શાત સુધારસ જલનિધિ, ભવસાગરમા સેતુ લલના. શ્રી સુપાર્શ્વ૦ (ટેક) ૧
- સાત મહાભય ટાળતો, સમ્મ જિનવર દેવ લલના;
સાવધાન મનસા કરી, ધારો જિનપદ સેવ લલના. શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૨
- શિવશંકર જગદીશ્વર, ચિદાનંદ ભગવાન લલના;
જિન અરિહા તીર્થંકરુ, જ્યોતિસ્વરૂપ અસમાન લલના. શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૩
- અલખ નિરંજન વચ્છલુ, સકળ જંતુ વિશરામ લલના,
અભયદાન દાતા સદા, પૂરણ આતમરામ લલના. શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૪
- વીતરાગ મદ કલ્પના, રતિ અરતિ ભય સોગ લલના,
નિદ્રા તંદ્રા દુરંદશા, રહિત અખાધિત યોગ લલના શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૫
- પરમપુરુષ પરમાતમા, પરમેશ્વર પરધાન લલના;
પરમ પદારથ પરમેષ્ટી, પરમ દેવ પરમાન લલના. શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૬
- વિધિવિરંચિ વિશ્વંભરુ, હૃષીકેશ જગનાથ લલના;
અઘહુર અઘમોચન ધણી, મુક્તિ પરમપદ સાથ લલના શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૭
- એમ અનેક અભિધા ધરે, અનુભવગમ્ય વિચાર લલના;
જે જાણે તેહને કરે, આનંદધન અવતાર લલના. શ્રી સુપાર્શ્વ૦ ૮

શ્રી અનંતાનાથ, જિન સ્તવન

- ધાર તણવાસ્તી સોહલી દોહલી, ઓહમા જિનતણી સરણુસેવા;
 ધાર પર નાથતા દેખ બાહુમરા, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા. ધાર૦ ૧
- એક કહે સેવિએ વિવિધ કિસ્મિા કરી, ફલ અનેકાત લોચન ન દેએ;
 ફળ અનેકાંત કિસ્મિા કરી બાપદા, રહવટે ચાર ગતિમાંહે લેએ. ધાર૦ ૨
- અચ્છના ભેદ બહુ નથણુ નીહાલતા, તત્વની વાત કરતા ન જાને;
 ઉદરસરણુકિ નિલ કાલ કરતા યક, મેહ નહિયા કળિકાળ રાને. ધાર૦, ૩
- વચન નિરપેક્ષ બ્યવહાર બૂઠો કહ્યો, વચન સાપેક્ષ બ્યવહાર સાચો;
 વચન નિરપેક્ષ બ્યવહાર સસારક્ષ, સામળી આહરી કાઈ રાચો. ધાર૦ ૪
- દેવ બુરુ ધમની શુદ્ધિ કહેા કેમ રહે, કેમ રહે શુદ્ધ મદા ન બાચ્યો;
 શુદ્ધ મદાન વિષુ સર્વ કિયા કરે, છર પર લીપણુ તેહ બાચ્યો. ધાર૦ ૫
- પાપ નહીં કેઈ ઉત્સૂત્ર ભાવણુ છ્યો, ધર્મ નહીં કેઈ બજ સૂત્ર સરિણો;
 સૂત્ર અનુસાર ને ભવિક કિસ્મિા કરે, તેહનુ શુદ્ધ ચારિત્ર પરિણો. ધાર૦ ૬
- એક ઉપદેશનો ચાર સંભોપથી, ને નરા ચિત્તમા નિત્ય ધ્યાવે
 તે નરા વિન્બ બહુ કાલ મુજ અનુભવી, નિચત ચ્યાનદધન રાલ ધાવે. ધાર૦ ૭

(પ્રથમ આવૃત્તિની)

પ્રસ્તાવના

આનંદધનજી મહારાજનાં પદો તરફ ઝહુ જ માનની લાગણીથી જોવામા આવે છે. જૈન અને જૈનેતરો તેને ઝહુ આનંદથી ગાય છે અને તે પદો ગાતી વખત અપૂર્વ માનસિક સુખ અનુભવે છે તે અનેક પ્રસંગે જોવામાં આવ્યું હતું. આ પદો જિનમંદિરમાં અન્ય ધાર્મિક પ્રસંગે ગવાતાં સાંભળ્યા હતા, પરંતુ એક પ્રસંગે તે વાચવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં જણાયુ કે તે પદો સામાન્ય રીતે સમજી શકાય તેવા નથી. તે સમજવા માટે શાસ્ત્રશૈલીનું ઘણુ સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય અને શ્રી આનંદધનજીની ભાષા સમજતા હોય તેવા અભ્યાસી વિદ્વાનની મદદની ખાસ આવશ્યકતા છે એમ લાગ્યું. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમનું મૂળ સંસ્કૃતમા છે તેનો લાભ લેનારા કરતા પણ આવા પદોનો શ્રવણ મનન દ્વારા લાભ લેનારા વિશેષ મળવા સંભવિત ધારી તેની અર્થગવેષણા કરવા માડી. દરમિયાન સંવત ૧૯૬૭ ના ચૈત્ર-વૈશાખની ઉનાળાની રજના વખતમા શ્રી ભાવનગર જવાનું થતા ત્યાં શાતમૂર્તિ શ્રીમદ્ વૃદ્ધિઅંદજી મહારાજના શિષ્ય પન્યાસજી શ્રી ગલીરવિજય ગણિ જેઓનું આગમનુ જ્ઞાન અનુભવસિદ્ધ અનેક પ્રસંગે થયુ હતુ તેઓને આ પદના અર્થો સભળાવવાની વિશ્વસિ કરી. તેઓએ જરા ઇચ્છા ખતાવી તેથી ખીજે દિવસે છાપેલ પુસ્તકની એ કોપી લઈ તેઓ પાસે ગયો તેઓએ પ્રથમ ત્રણ પદ સમજાવ્યા તેમા ઝહુ જ આનંદ થયો. શાસ્ત્રશૈલીના જ્ઞાન સાથે વાત ઉપરથી જણાયું કે આનંદધનજી મહારાજે જે દેશમાં ખોલાતી ભાષા વાપરી છે તે દેશના ખોતે પણ સંસારીપણામા વતની હતા, એ હકીકતથી અને ખુલાસા સંતોષકારક થતા હોવાથી ખીજા દિવસે સવારનો ટાઈમ સુકરર કરી પદ પરનુ વિવેચન આગળ ચલાવવા વિશ્વસિ કરી, જે તેઓએ ઝહુ કૃપા કરી સ્વીકારી. તેનો લાભ લેવામા મારી સાથે મારા મિત્રો અને સનેહીઓ જોડાયા અને લગભગ પંદર જિજ્ઞાસુઓનો નિયમિત વર્ગ ત્રીજા દિવસથી શરૂ થઈ ગયો મહારાજશ્રી જેટલું ખોલતા હતા તે સર્વ ત્યા જ લખી લેવાનો મેં નિયમ રાખ્યો હતો અને ઘેર જઈ વિસ્તારથી વિવેચન નિર્દિષ્ટ અર્થાનુસાર નોટમા લખવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો હતો મારી સાથેના સહાધ્યાયીઓ પણ ખનતી નોટ લખી લેતા હતા અને મારી નોટ ઉતારી લેવાની ઇચ્છા રાખતા હતા અને કેટલાકે તેમ કર્યું પણ હતુ. તે નોટોમાથી એક નોટ સુનિરાજ ખુદ્ધિસાગરજીને

મળી અને તેને જોઈને તેઓએ ક્રોધના પદોનો ભાવાર્થ લખ્યો છે એમ તેઓશ્રીના લેખથી જણાઈ આવે છે આ પ્રમાણે ૧૭ દિવસ સુધી નિયમિત અર્થ વિવેચનનું કામ ચાલ્યું, અનેક શકાઓ પૂછાઈ, તેના સવિસ્તર ખુલાસા ઉક્ત મહાત્માએ આપ્યા અને તેઓએ જે જે બતાવ્યું તે સર્વ ત્યાં બેસીને જ લખી લીધું ત્યારે તો માત્ર ૫૦ પદ કર્યા હતા; પછીના પદો શેક નરોત્તમદાસ બાણુજી કાપડીઆએ પોતાને બગલે પ ગભીર વિજયજીને પદશયી લખી લીધા, નોટ કરી તે નોટ મળી છે અને બાકીના પદો તદ્દનુ સાર છે મહારાજશ્રી પાસે બેસીને લખી લીધેલ નોટ મારી પાસે હજુ પણ જાળવી રાખેલી છે એ રીતે પચાસ પદના અને આગમના અધવિવેચનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તેનું પરિણામ આ પુસ્તક છે ત્યાર પછી મારે સુબઈ આવવાનું થતા વર્ગઅવસ્થા બધ પડી ગઈ, પણ ત્યારપછી એક બીજે પ્રસંગે ઉપર જણાવ્યું તેમ મારા મિત્ર શ્રી નરોત્તમદાસ બાણુજીએ બાકીના પદોનો અર્થ મહારાજશ્રી પાસે સાંભળી લખી લીધા છે તેમની નોટ મને મળી શકે તેમ છે જેનો ઉપયોગ તે પચાસ પછીના પદમા કરેલ છે, અને સાથે પદો મેળવવાની શોધખોળ પણ લેખકે કરી છે

ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે પચાસજી મહારાજ શ્રી ગભીરવિજયજી જે અધ બતાવતા હતા અને વિવેચન કરતા હતા તેના પર સંપૂર્ણ વિવેચન-સ્વાવશયક તે જ દિવસે પૂરતો વખત મેળવી લખી લેવાની પદ્ધતિ રાખી હતી અને તે વિવેચન લખતા એ કાંઈ શક શક્તિ બધ તે પૂછવાનું કામ બીજે દિવસે શરૂઆતમા વર્ગશિક્ષણ વખતે થતું હતું ગરમીની સ્થિતિમાં આવો સારો ઉપયોગ થવાથી મનમા બહુ આહલાહ થતો હતો અને મારા સર્વ સહાધ્યાયીઓ પણ મહારાજશ્રીના અધ બતાવવાના વ્યાખ્યા અને વિચારબળને માટે બહુ વખાણ કરતા હતા અભ્યાસીમાના ધણખરા પોતાની શકાઓ પૂછીને વિષયનો એટલો નિષ્કલ્પ કરતા હતા અને મહારાજશ્રી દરેક પ્રશ્નની બાબતમા એટલા સુદર ખુલાસા કરતા હતા કે જિજ્ઞાસુઓને આ વિવેચનમા કાંઈ અપૂર્વતા જણાય તો તે તેનું પરિણામ માની, તેમા આશ્ચર્ય પામવાનું નથી જે મહાત્મા પુરુષે પોતાનું આપુ જીવન કમવિચારણામા ગાળ્યું હતું, જેમનો આગમબોધ તે કાળમા એકમતે અતિ ઉચ્ચ મનાતો હતો અને જેઓનું આસ્ત્રિ વિશુદ્ધ અને જિજ્ઞાસુમુક્ત મનાતું હતું તેઓના એક એક શબ્દ મહા અધઘટના મુક્ત નીકળે એ સહજ સમજી શકાય તેવી હકીકત છે

સવત્ ૧૬૬૭ ના ગરમીના સમય પછી સુબઈ આવી પદના અધ વિવેચન પર વધારે વિસ્તારથી વિવેચન લખી રાખવા ઇચ્છા થઈ આવા મહાન અધગૌરવવાળા પદો ઉપર વિવેચન કરવા માટે યોગ અને અધ્યાત્મ સબંધી બહુ વિચાળ અભ્યાસ કરવાની આવ સ્થિતિ લાગી, તેથી એક બાબુએ વાચન અને બીજી બાબુએ મનન કરવાનું શરૂ કર્યું અધવિચારણા કરવા સાથે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું યોગચારુ શુભચંદ્રાચાર્યનો જ્ઞાનાલુપ, પાત

જલનું યોગદર્શન, વિવેકાનંદનો રાજયોગ, ઉપાધ્યાયજીની દ્વાત્રિંશત્દ્વાત્રિ શિક્ષા, હરિભદ્રસૂરિનાં યોગદર્પિસમુચ્ચય અને યોગમિન્દુ વિગેરે યોગ તથા અધ્યાત્મના પુસ્તકો જે પૂર્વે સામાન્ય રીતે જોયા હતા તેનું સવિશેષ અવલોકન કર્યું, તે પર વિચાર કર્યો, જૈનયોગ અને અન્ય યોગની તુલના કરી, ઉપરોક્ત યોગદર્પિસમુચ્ચયાદિ ગ્રન્થ તથા તેને અનુસારે લખાયેલી યોગદર્પણની સજ્જાય વિગેરે જોયા અને વચ્ચે વચ્ચે પદોનું અર્થચિતવન કરી કાઈક લેખનની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી અકેક પદ પર બની શકતો વિચાર કરી તેને માટે ગ્રન્થો વાચવાયોગ્ય લાગે તે વાચી જ્યારે મનમા સતોષ થાય ત્યારે જ વિવેચન લખવાનું કાર્ય કરવાની ધારણાને બનતે અશે આખા પુસ્તકલેખન દરમ્યાન સ્વીકારી છે અને તેથી અસ્તવ્યસ્ત વિચારોને બનતાં સુધી આ પુસ્તકવિવેચનમા સ્થાન આપ્યું નથી. ખાર તેર પદ ‘શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ’મા છાખ્યા તે અત્ર લીધા છે પણ તેમા વાચકને અન્યાય થતો લાગવાથી પદો મારી પાસે અર્થ સહિત હતા તે અને શ્રી નરોત્તમદાસભાઈ ભાણુજીની મહેનતનો મારી બુદ્ધિ સાથે ઉપયોગ કર્યો છે.

આવી રીતે જેટલું બની શકે તેટલું ઉપયોગી વિવેચન કરવાની ઇચ્છા રાખી હતી, જેને પાર પાડવા બનતી કેશીશ કરવામાં આવી છે તૈયાર કરેલ છેવટનું વિવેચન તપાસી જોવા માટે મારા કાકા શ્રીચુત કુવરજી આણુજીને સોંપવામા આવતું હતું. તેઓ શાસ્ત્ર-શૈલી તથા ભાષાના જાણકાર હોવાથી વિવેચનવિભાગમા કાઈક ફેરફાર સૂચવતા હતા. તેવી રીતે તૈયાર થયેલ કોપી પન્યાસજી શ્રીમદ્ આનંદસાગરજીને તેઓ જ્યાં સ્થિત હોય ત્યાં પોસ્ટ દ્વારા મોકલવામા આવતી હતી શાસ્ત્રશૈલીના પૂર્ણ વેત્તા અને આગમ તથા ન્યાયના પ્રથમ પકિતના વિદ્વાનના હાથમાથી વિવેચન પસાર કરાવવાની ખાસ જરૂર હતી, કારણ કે યોગ કે અધ્યાત્મના વિષયમાં શાસ્ત્રશૈલીને બાધ કરનાર એક પણ વચન નીકળે તો મહાહાનિ કરનાર થઈ પડે એ વાતનો મનમા નિશ્ચય હતો પરોપકારબુદ્ધિથી તે મહા-ત્માએ પોતાનો અમૂલ્ય વખત કાઢી અનેક જગ્યા પર સુધારણા કરી આપી વિવેચનને શાસ્ત્રાનુસાર કરી આપવા કૃપા કરી છે તે માટે તેઓશ્રીનો અને મારા પૂજ્ય કાકાશ્રીનો આ પ્રસંગે ખાસ ઉપકાર માનવાની તક લેવામા આવે છે. મારો એવો અંગત અભિપ્રાય છે કે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ લખાયલું એક વચન પણ અત્યંત નુકસાન કરે છે. કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું માનવું છે કે સો પૃષ્ઠમા નેવું પૃષ્ઠ ઉપયોગી હોય તો તેટલા પૂરતો તો લાભ થાય, એ વાત મને યોગ્ય લાગતી નથી મારા નમ્ર વિચાર પ્રમાણે શૈલી વિરુદ્ધના દશ પૃષ્ઠો નેવું પૃષ્ઠો કરતા વધારે નુકસાન કરે છે અને એવા પુસ્તકથી લાભનો સભવ જ રહેતો નથી. ગમે તે પ્રકારે પ્રેસમા પુસ્તક મોકલી આપનાર અવ્યવસ્થિત વિચારના લેખકોને અને તેવા પુસ્તકો વાચનારને કદાચ આ વાત પસંદ ન આવે એ બનવાજોગ છે, પરંતુ બનતી રીતે શાસ્ત્રગ્રંથોનું યોગ્ય ઠોહન થવું જોઈએ એ સબધમા તો કોઈનો જૂદો મત પડે એમ સભવ લાગતો નથી આવી રીતે તૈયાર કરેલ વિવેચન છપાવી જાહેર પ્રબંધના

ઉપયોગ માટે બહાર ધાકમ છે તે કશું ધારણ્યમાં ફેટલે જશી ફેલીભૂત થયેલ છે તે વિચારવાતુ કાર્ય વાચનારાઓનું જથવા ટીકાકારાનું છે

અર્થવિવેચન વિભાગમાં કોઈ કોઈ પ્રસંગે બહુ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે નય નિક્ષેપ પર પાત્રમાં પદ્યમાં, યોગસબંધમાં છઠ્ઠા પદ્યમાં અને દર્શન સંપ્રદાયો પર અહીંયામાં પદ્યમાં ખાસ વિવેચન તે તે વિષયોનો અભ્યાસ કરીને લખવામાં આવ્યો છે એમ કરવાનો હેતુ એટલો છે કે જે અપૂર્ણ પ્રથિમાં તે વિષય થઈ શકે છે તે વાચના વિચારવાનો સમય ઘણા વાચકોને મળી શકતો નથી અને આધુનિક ગુજરાતી ભાષામાં તેનું વિવેચન હોય તો શાસ્ત્રમંત્રણનરૂચિ થવી સંભવિત છે; તેથી ટૂંકમાં પણ મુદ્દાસર વિવેચન એ એ વિષયો પર કર્યું છે એવા અહીં વિષયોની રજા માત્ર પણ ચીતરી શકાય, તે પુસ્તકના કદના પ્રમાણમાં બનવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ જે દિગ્દર્શન કરાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તે શાસ્ત્રમંત્રણની વિદ્યાસા ધવાના ઉદ્દેશથી જ કરવામાં આવ્યો છે અને તે કાર્ય એ અજ્ઞપણે પણ થયું હોય તો તે આનંદપ્રદ છે ઘણા પ્રાણીઓ એવા વિષયના પુસ્તકો વાંચી શકે પણ નહીં તેઓને આવું દિગ્દર્શન એટલું વિવેચન પણ લાભ કરનારુ થાય એમ લાગે છે આવા મહાન્ અધ્યોક્ષવાળા પદો ઉપર સારી રીતે વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે અર્પૂ વિદ્વાનના એક એક વાક્યમાં અધ્યક્ષમહત્તિ સ્હેલી હોય છે ભાવપૂર્ણ પદોના પ્રત્યેક વાક્ય પર એટલું વિવેચન થઈ શકે તેમ છે કે અત્ર એટલું લખાણ કર્યું છે તે અત્યંત અદ્ય છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ જરા પણ નથી. એક પાત્રમાં કે છઠ્ઠા પદ પર જ એ સપૂર્ણ વિવેચન કરવામાં આવે તો આવા અનેક પુસ્તકો ભરાય તેમ છે આવા અર્પૂ અધ્યક્ષનાવાળા પદોના વિવેચનમાં એમ એમ યાતિથી વિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ વધારે અધ્યક્ષરજા થાય તેમ જ

આ વિવેચનમાં શબ્દાથ, અક્ષરથ અને ભાવાર્થના ક્રમ બાળવવામાં આવ્યો છે જેઓને વિવેચન વાચવાની જરૂર, અવકાશ કે અપેક્ષા ન હોય તે અર્થવિચારણા કરી શકે તેથી માત્ર શબ્દાથ પણ નોટમાં આપ્યા છે અને તેમ કરવાનો હેતુ એટલો છે કે ફેટલાક સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે તેવા પ્રાણ પુરુષોને વિવેચન વાંચવાની જરૂર ન હોય તો તેઓ તેમ કરી શકે વળી એકજુ જાન કરવાની ઇચ્છા હોય તેને એક ગ્રાથ પછી બીજી ગ્રાથ પ્રાપ્ત કરતા વચ્ચે પૂછો મૂકી દેવાં પડે અને જાવાના લયમાં ભગ પડે એ સ્થિતિ વિવેચન છપાઈ ગયા પછી જણાઈ અને એમ થતાં કર્તાના મૂળ ઉદ્દેશને ખામી આવે એમ લાગ્યું તેથી પુસ્તકને છેડે સવ પદો મૂળ સ્વરૂપે પણ આપી દીધાં છે કે જેનો ઉપયોગ જાનાર બહુ સારી રીતે કરી શકશે. આથી પુસ્તકમાં થોડા પૂછોને વધારા થયો છે અને તેથી કાષ્ઠક પુનરાવતન જેવું થયું છે પરંતુ તેમ કરવું ઉપયુક્ત કારણથી આવશ્યક છે એમ એક વિદ્વાન મિત્રનો સ્વામીન મત હોવાથી તેમ જ હાલમાં લાંબી

ટીકાવાળા ગ્રંથ માટે પણ તેમ કરવાની પદ્ધતિ શરૂ થયેલ હોવાથી અત્ર તેમ 'કરવાનું' યોગ્ય ધારવામા આવ્યું છે એ ખાસ વધારામાં મૂળમા જે પાઠ સ્વીકાર્યો છે તે જ દાખલ કરવામા આવ્યો છે તેથી પાઠાતર માટે તેા વિવેચન તરફ જ નોવાની જરૂર રહેશે.

મુંબઈનિવાસી અને જૈન ગ્રંથો છપાવવાની ખાબતમા પહેલ કરનાર શ્રાવક ભીમશી માણેકે 'આનંદધન અને ચિદાનંદ બહુતેરી' ના નામથી એક ખુક છપાવેલ છે. એ પુસ્તક બહુ સુંદર રીતે છાપ્યું છે પણ તેમા બહુ અશુદ્ધિ નોવામા આવી. આથી એ પદોની ચાર પ્રતો મેળવી. એક બહુ શુદ્ધ પ્રત મુનિરાજશ્રી ભક્તિવિજયજી (શ્રી આત્મા-રામજી મહારાજના પ્રશિષ્ય) તરફથી મળી હતી અને બે પ્રતો શ્રી લક્ષ્મીચંદ ઘેલાભાઈએ શ્રી પાલીતાણાના અબાલાલજીના ભડારમાંથી લઈને મોકલી આપી હતી. એક ચોથી પ્રત પુસ્તકના આકારમા લખેલ એક ચતિ પાસેથી મળી હતી. એ ચાર પ્રતો ઉપરથી મૂળ પાઠ તૈયાર કરવામા આવેલ છે. એમાં જ્યાં જ્યાં પાઠાંતરો મૂકવા યોગ્ય લાગ્યા ત્યાં ત્યાં મૂક્યા છે. પાઠાંતરો નોટમા લખવાનું ખાસ કારણ એ છે કે આ પદો ગાન કરવાયોગ્ય છે. અને ગાન કરતા એકાદ અક્ષર વધવા ઘટવાથી લય ત્રુટી જાય તેા કર્તાને જ બાણે લયનું પૂર્ણ જ્ઞાન નહોતું એવો આશ્પ આવી જાય. આથી જ્યાં લયને આઘાત અથવા અસર કરે એવા પાઠાંતર પ્રાપ્ત થયા છે ત્યાં તેને ખનતા સુધી નોટની અંદર જ લખવામા આવ્યા છે. અર્થવિચારણામા પણ પાઠાતરનો મોટો ઉપયોગ છે અને કેટલાક પાઠાંતરો તેા અર્થમા મોટો ફેરફાર કરે છે. કેટલાક પાઠાતરોનો અર્થ ન ખેસવાથી લોકો તેને ફેંકી દે છે તેથી ભવિષ્યમા બહુ નુકસાન થાય છે, તેથી ખનતા સુધી સર્વ પાઠાતરો નોટમા લખવામા આવ્યા છે. જો કે આ સ્થળે આનંદધનજીના હસ્તે લખેલી કે તેઓના સેવકોની લખેલી પ્રતિ મળી હોત તેા કઈ પણ કહેવાનું રહેત નહીં, પણ તે ન મળવાથી આ પ્રયત્ન કરવાયોગ્ય અને ઉપયોગી લાગ્યો છે.

ખુદ આનંદધનજીની કૃતિ, ગાન, પદનો ઉચ્ચ આશય વગેરે મૂળ પુસ્તકને અંગે પ્રાપ્ત થતી હકીકત પર ઉપોદ્દઘાતમા વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેથી અત્ર તે પર ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. વિવેચનને અંગે મને જે મદદ મળી છે તેમા બે ટખાવાળી પ્રતો છે. એક પ્રતમા પચીશ પદનો ટખો લખેલો છે જેમાના આ પચાસ પદમાંથી *સત્તર પદ આવેલા છે આ પ્રત બહુ શુદ્ધ છે. જો કે તેની ભાષા મારવાડીને મળતી છે પણ પ્રયાસ કરવાથી સમજી શકાય તેવી છે ટખો લખનાર કોણ છે તે સમજાતું નથી કારણ કે ટખાકારનું નામ પ્રાપ્ત થતું નથી અને મારી પાસે જે પ્રત આવી તેમા

* ૫૬ ૯, ૧૧, ૧૭, ૨૩, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૨, ૪૧, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૫૦ એ સત્તર પદ પર ટખો આ પ્રતમા છે

માત્ર ૧૭ પાના ક્રમ અને પ્રત સપ્તર્ષુ હતી. કદાચ પ્રતના છેવટના જાગમા ટોચ કરનારનું નામ આપવામાં આન્યુ હોય તો મને માલુમ નથી. જે જે પદો પર ટોચ આપવામાં આવ્યો છે ત્યા તેની મહદ સપ્તર્ષુ રીતે લીધી છે અને ટબાકારનો આશય વિવેચનમાં મર્વ જ્યા પર બનતી રીતે જતાવવામાં આવ્યો છે જાકીના પદો પરના ટબાની કોપી પણ કરાવી રાખી છે જે હવે પછી આ પુસ્તકના દ્વિતીય વિભાગમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે. બીજી ટબાવાળી પ્રત સપ્તર્ષુ છે એમાં આ પચાસ પદોમાંથી માત્ર ૬, ૧૭, ૩૨ અને ૫૦ માં પદ પર જ ટોચ છે એ પ્રતનો ટોચ લખનાર અને પ્રથમ જણાવેલી પ્રતનો ટોચ લખનાર એક જ પુસ્તક હોય તેમ જણાય છે કારણ કે અથ વિવરણમાં જે જે શબ્દો વપરાયા છે તે લગભગ સરખા છે, છતાં આ પ્રત વિશેષ શુદ્ધ અને કાંઈક વધારે વિસ્તારવાળી આ પ્રતની પણ કોપી કરાવી રાખી છે પ્રથમ પ્રમાણેના જાકીના આઠ પદોનો ઉપયોગ પુસ્તકના દ્વિતીય વિભાગમાં થશે. ભાવાના અને શૈલીના જણનાર કોઈ મહાત્માએ આ ટોચ લખેલો છે તેથી તે બહુ ઉપયોગી છે ટબાકારને પણ કોઈ કોઈ જગ્યાએ લખવું પડ્યું છે કે 'આનંદમન મહારાજનો આશય તેઓ સમજી શક્યા નથી.'

વિવેચનને જગે આ ઉપસૃત સહસ્ત્ર ટબા અનુસાર લગભગ ટબા જેટલા જ પદોનું વિવેચન લખેલું મારા જોવામાં આન્યુ હતું અને પ્રાયે તે ટબા અનુસાર હોવાથી અને ટબાકાર વરક્ષી થયેલ પ્રથમનો સીમા લાભ મને મગેલો હોવાથી તેનો બહુ ઉપયોગ કરવો પડ્યો નથી. આ ઉપરાંત દરેક પદ વાચની વખતે જે જે જાવ મને શુદ્ધતા હતા તે જગકાવવા માટે અન્ય પુસ્તકો વાંચી વિદ્વાનો સાથે ચર્ચા કરી અને પત્ર દ્વારા મહિત્વી મેગની વિવેચનને બને તેમજ ઉપયોગી કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

આનંદમનજી મહારાજનો આશય કેટલો જાણી વિચાર, ગભીર અને વિસ્તૃત છે તે જતાવવા માટે એક જ શબ્દો પૂરતો થઈ પ શે. જ્ઞાનસારજી જેઓ પોતે પણ યોગ્ય બચાવી દેતા તેઓ આનંદમનજીની ચોવીસી પર ચાલીશ વરસ સુધી વિચાર કર્યા પછી છેવટે વ્યારે શરીરચિત્તિ ટકવાની અસ્થિરતા જણાવતી ત્યાં જિ સારનું પરિણામ લખી ગયા અને તે પ્રમાણે તે ચોવીસીના અથ છપાઈને બહાર પડેલ છે બાવા ત્યાગવૈરાગ્ય વાળા અને ગોમતી અભ્યાસી ચાગીશ વરસની વિચારણા પછી લખેલા ચોવીસીના ભાવાર્થના ઉપોદ્યાનમાં લખે છે કે—

જાગત જ વ્ય પસારિને કરે ઉર્તિ વિરનાર
આઠવ આનંદમનજો અતિ મનર ઉતર.

આવા અસાધારણ શબ્દોમાં આનંદમનજીના આશય માટે વૈરાગ્યવરસમાં લીન થયેલા જ્ઞાનમારજી લખે છે એ ઉપરાંત સાર એ તા નીકળે છે કે, જ્યાં ચાગીશ વરસની

સતત વિચારણા પછી અને વૈરાગી જીવન પછી પણ જ્ઞાનસારજીને તેઓશ્રીની કૃતિના અર્થને કાગળ ઉપર લખવાની વાતમાં એક પ્રકારની ધૃષ્ટતા લાગી અને તે પ્રયત્નને વાલોડપિ કિં ન નિજવાહુયુગં વિતલ્ય, વિસ્તીર્ણતાં કથયતિ સ્વધિયામ્બુરાશેઃ ખાળક પોતાના ખાહુને પસારીને કહે કે ' સમુદ્ર આવડો મોટો છે ' એના જેવો લાગ્યો ત્યારે પછી અતિ ગંભીર આશયવાળા તેમના કરેલા પદોનું સંસારના અનેક બંધનમા રચેલપચેલ મારા જેવો એક સામાન્ય માણસ વિવેચન લખે તેને માટે શું કહેવું તે વિચારવા યોગ્ય છે. ધંધા તથા સંસારને અંગે અનેક પ્રકારની વિચિત્ર વિકારમય જિંદગીમા દિવસનો મોટો ભાગ ગાળનાર આવા ઉત્તમ પદ પર વિવેચન કરવાને અધિકારી પણ ગણી શકાય કે નહિ? એ પ્રશ્ન અનેક વાર મારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો હતો અને હજી તે શકાનું સતોષકારક સમાધાન થયું નથી; છતાં ગુરુમહારાજે કૃપા કરી જે અર્થવિચારણા બતાવી છે તે અતિ ઉપયોગી જણાયાથી અને જાહેર પ્રબલને તેનો લાભ મળે તો પ્રયાસનું એક રીતે પણ સાર્થક્ય છે એમ ધારી આ પદ પર વિવેચન ગુરુદર્શિત માર્ગ પર કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેને જાહેરમા મૂકવાની લાલચ સ્વપર લાભના હેતુએ કરી છે. એમા જે જે સખલનાઓ થઈ હોય તેને માટે જવાબદારી પોતાની છે, કારણ કે નયગર્ભિત વચનને એકાતમા ખેંચી જવાના પ્રસંગો બહુ આવે છે સામાન્ય રીતે આ પદોમાનુ કોઈ પણ વચન લેતા તે વાત જણાઈ આવે તેમ છે. વળી એવી સખલનાઓ થવી પણ સંભવિત છે કોઈ વખત આનદ-ધનજી મહારાજના આશયને બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવા જતા તેમના અગિત વિચારોથી તદ્દન ઊલટી ખાબુએ પણ ચાલ્યા જવાનું બને, પરંતુ એમ ન બને તેટલા માટે ઉપરોક્ત સ્વીકારાયલા વિદ્વાનોને આ વિવેચન બતાવી બનતી સખલનાઓ દૂર કરવા તત્પરતા રાખી છે, છતાં આશય સમજવાની અસમર્થતાને લીધે અને વિષય ઝગકાવવાની અશક્તિને લીધે પ્રમાદ થયો હોય તો તે ક્ષતવ્ય ગણવા અત્ર વિજ્ઞાપિ છે.

વિવેચન સપૂર્ણ હોવાનો દાવો તો કોઈ રીતે થઈ શકે તેમ છે જ નહિ, કારણ કે આવા મહાન્ પુરુષોના એકેક વાક્યના ગર્ભમા બહુ હુકીકત સમાયલી હોય છે સામાન્ય અને વિશિષ્ટ લેખકો વચ્ચે તફાવત મુખ્યત્વે કરીને એ જ હોય છે કે જ્યારે સામાન્ય લેખકો એકને એક વાતનું પીજણ નકામું કર્યા કરે છે અને જ્યારે તેના લખેલા મોટા પચીશ પાનાના લેખનો કે બે કલાકના ભાષણનો નિષ્કર્ષ કાઢવામા આવે ત્યારે તે માત્ર એક કે બે પંક્તિમા સમાઈ જાય છે અથવા એક કે બે મિનિટથી વધારે વખત બોલવામા લેતા નથી, ત્યારે વિશિષ્ટ લેખક અથવા વક્ત્રતાના એક વાક્યમા એટલું બધું અર્થગૌરવ અને ગૂઢાર્થનું તત્ત્વ રહેલ હોય છે કે તે સામાન્ય દષ્ટિએ સાધારણ વાક્ય જેવું લાગે પણ તે પર જેમ જેમ વધારે પરામર્શ થાય તેમ તેમ અનેક નવીન વાતો સ્ફુરી આવે અને તે કહેતા અથવા લખતા પુષ્કળ વખતનો વ્યય કરવો પડે આ પદોની વિચારણા કરતા

સદૃશ્ય વાચકને એમ થવું સંભવિત છે તેથી તેવી કાંઈ નવી શુદ્ધિ ઘાસ તો તે મને જણાવવા કૃપા કરવી. આપડે તેનો ઉપયોગ કરવાની સાવધાનતા રાખવામા આવશે.

દરેક સવાસ્ના સામાયિક કરવાના નિયમનું આ પરિણામ છે મારા અતિ બ્યવસારી ધંધામા મને તે પદ પર વિવેચન લખવાનો કે તે પર વિચાર કરવાનો અવકાશ બહુ ઓછો નથી. તે ઉપરાંત પદને અંગે મારે ઘણા પુસ્તકોનો નિયમસર અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડી છે અને તેથી મને લાભ ઘણો થયો છે, પણ પદને બહાર પાડવાનું જોઈએ ત્યાં પછી વખત તે જ કારણથી વિશેષ થયો છે.

યોજના વિષયોનો હું અધિકારી નથી, અભ્યાસી પણ નથી, યોગપ્રક્રિયા કરી બહુતો પણ નથી અને યોગને અંગે પુરાણા પુસ્તકોમાથી હકીકત મેળવવા ઉપરાંત સીધી રીતે હું કાંઈ પ્રકાશ પાડી શકું એવો મારો દાવો પણ નથી. આ પદો બહુ યોગના જ છે અને તેથી મહાત્મા પુરુષોએ બતાવેલ યોગના વિષય પર અભ્યાસ કરી પ્રકાશ પાડવા યત્ન કર્યો છે તેના અભ્યાસી મને વિશેષ માલુમ ન પડવાથી બહુ સતોષકારક રીતે લેખ લખી શકાયો નથી છતાં જે કાંઈ પ્રયત્ન થયો છે તે જોઈને પ્રભુ સન્મુખ સ્તૂ કરવા મૃદતા કરું એમ જ્ઞાનસારણના સદૃશ્ય શબ્દોમા કહી શકાય તેમ છે.

આ પદો સતીતના શોખીનને અતિ ઉપયોગી છે પ્રભાત કે રાત્રિના શાંત સમય હોય તે વખતે આ પદોને મનનપૂર્વક જાવાથી બહુ જ્ઞાનદ ઘાસ તેમ છે એ પદના અર્થગૌરવ અને પદલાલિત્ય પર જેમ જેમ વિચારણા કરવામા આવશે તેમ તેમ પદની અદર સ્પેષ આત્માનુભવ પ્રકટ થશે. એને વારંવાર પુનરાવતન કરી વાંચવાની, મનન કરવાની જરૂર છે વાર્તાનાં પુસ્તક અથવા વર્તમાન સમાચારના લેખો પેઠે ઉપર ઉપરથી વાંચી જવાથી કાંઈ લાભ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત નથી એમ તો કહી શકાય નહિ, પણ જે મહાન્ લાભ તેના ગર્ભમાં રહ્યો છે તેનો અર્થ પણ મળશે નહિ એમ કહેવું મશાક છે જ્ઞાન જાતી વખત પણ તેની યોગ્ય સામગ્રી સાથે હોય તો બહુ જ્ઞાનદ ઘાસ તેમ છે શાસ્ત્રકાર દ્રવ્યપૂલના અધિકારીને ગીત વાજિત્રમા અનતમણુ પુરુષ કહે છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે તે વખતે આત્મધ્યાનમા એકતા અને આજગ વખર્તા લખ થવા સંભવ છે આવા દેતુથી આ પદના દરેક લયના નોટેશન સાથે આપવા ઇચ્છા હતી અને તે માટે કુશળ ગાયકો સાથે ગોઠવણ કરી હતી, પરંતુ કેટલાક સંયોગોને લઈને એ ઇચ્છા પાર પડી નથી. લગભગ મોટા જાગના પદો અસક્ત રામ અને રાત્રિગીર્માં દોવાથી સતીત શાસ્ત્રના અભ્યાસીને તેમા બહુ જ્ઞાનદ આવે તેમ છે એની સાથે ન્યારે અર્થવિચારણા કરવાનું સાધન પ્રાપ્ત થવું હોય ત્યારે જ્ઞાન વખતે અપૂર્વ લાભ થવા સંભવ છે જ્ઞાન જાતી વખતે તો અર્થ વાચવાનું બને નહિ પણ એક વાર અર્થવિચારણા કરી જ્ઞાન

સંગીતના સાજ સાથે ગાવાનો પ્રબંધ કરવામા આવશે તો આનંદદનજીનાં પદોમા એવું શ્રુતિપટુત્વ છે કે તે શબ્દોનો ધ્વનિ કર્ણુમા નિરંતર થયા કરશે. આ ક્રમ પ્રમાણે અર્થ-વિચારણા અને સંગીતનો ઉપયોગ કરી એક વખત પદ પર અવગાહના કરી જવા ખાસ વિશ્વસિ છે. આ પદોમા એવો ચમત્કાર છે કે એ પર વિચાર કરવામા આવશે તો આત્માનુભવથી જ એની મહત્તા સમજાઈ જશે. આ વિષય પર વિશેષ વિવેચના ઉપોદ્ધાતમા કરવામા આવી છે અને પદોમા પણ વિવેચન પ્રસંગે અવારનવાર એના ચમત્કારનુ દર્શન કરવામા આવ્યું છે. વળી પદને મથાળે બતાવેલ રાગ ઉપરાત ઉસ્તાદ ગાયનકુશળ મનુષ્યો તેને બીજા અનેક લયોમા ગાઈ શકે છે તેથી નોટેશન બહુ ઉપયોગી થઈ શકશે નહિ એમ સૂચના થવાથી તે પર વિશેષ લક્ષ અપાયું નથી.

આ પદના ગૌરવને સમજાવવા માટે પન્યાસજી શ્રીમદ્ ગંભીરવિજયજી મહારાજે જે પ્રયાસ લીધો ન હોત તો આ પદો સમજી શકાય તેવી સ્થિતિ નહોતી, કારણ કે આનંદદનજી મહારાજની ભાષાના બહુનાર મને હજુ સુધી કોઈ મળી શક્યા નથી. આવા ઉપકારી મહાત્માને ફોટોગ્રાફ આ પુસ્તકની શરૂઆતમા આપ્યો છે તેઓશ્રીની હૈયાતીમા આ પુસ્તક બહાર પાડી શકાયુ નહિ એટલો ખેદ થાય છે આનંદદનજી મહારાજનો ફોટોગ્રાફ લભ્ય થઈ શક્યો હોત તો પ્રથમ દાખલ કરવો યોગ્ય હતો, પરતુ જે દશામા જીવન ગાજ્યુ છે અને જે પર હવે પછી વિવેચન કરવાનુ છે તે દશામા તેમ જ ફોટોગ્રાફની પ્રસિદ્ધિના કાળમા તેઓશ્રીનુ જીવન ન હોવાથી તેઓનો ફોટો લભ્ય થઈ શકે એ અસંભવિત છે તેથી તેને માટે ખેદ બતાવી વિરમવુ પડે છે વિવેચન કરવામા એટલું ખાસ લક્ષ રાખવામા આવ્યુ છે કે આ પુસ્તક જેમ અને તેમ સર્વ પક્તિના વાચનારાઓને ઉપયોગી થઈ શકે જૈન જૈનેતર, અભ્યાસી અને સામાન્ય વાચનાર સમજી વિચારી શકે એવા શબ્દોમા ગહન વિષયનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે, તેમા પણ બનતા સુધી પારિભાષિક શબ્દો ઓછા વપરાય અથવા ખુલાસા સાથે વપરાય એમ કરવામા પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે, છતાં વિષયની ગંભીરતાને અગે તદ્દન સામાન્ય વાચનાર પણ આ પુસ્તકના અધિકારી થઈ શકે એ શકારૂપ છે.

જુદી જુદી જાતની ત્રણ અનુક્રમણિકા, વિષયસૂત્ર અને સામાન્ય વિષયાનુક્રમણિકા પુસ્તકને ખાસ ઉપયોગી બનાવવાના હેતુથી તૈયાર કરવામા આવેલ છે. અન્વેષણુ- (Reference)ને અગે એ સર્વ બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે એ ઘણા પુસ્તકો જેમને વારવાર જોવા પડે તે જાણી શકે તેમ છે

પુસ્તકને પ્રેસમાથી પસાર કરાવવામા તથા પ્રૂફ જોવામા મારા મિત્ર શ્રી ઉજ્જવશી દયાળજીએ મદદ કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનુ છું અને ખાસ કરીને મારા

કાકાશ્રી અને પન્થાસણ શ્રી આનંદસાગરજીએ જે સ્વીકૃતિ પ્રયાસ કરી આ પુસ્તકને સતત વાચી આપી ઉપકાર કર્યો છે તેની આ પ્રસંગે ખાસ નોંધ દેવી ઉચિત ધારુ છું આ પુસ્તકમાં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ, સપ્રદાયવિરુદ્ધ, કર્તાના આશયવિરુદ્ધ જે કાંઈ લખાયું હોય, લખાઈ ગયું હોય, વિવેચનમાં શાસ્ત્ર પ્રયોગ સહ ગયા હોય તે સર્વ માટે ક્ષમા આપી પુસ્તક બહાર પ્રજાના હાથમાં તેના પર યોગ્ય વિચારણા માટે મૂકું છું

મુબમ્બે પ્રીન્સેસ પ્રીસ
 મનહર ભાઈજી
 સ. ૧૮ ૧૯૭૧ યાનપત્રી

ગોપીચંદ ગિરધરજીભાઈ કાપડીઆ

શ્રીમદ્ આનંદધનજી અને તેમનો સમય

ઐતિહાસિક વિષયમાં આપણી સ્થિતિ

ઐતિહાસિક વિષયમા સમસ્ત ભારતવર્ષની સ્થિતિ અનેક કારણોને લઈને બહુ વિચારણીય છે એમ અનેક પ્રસંગે જણાવવામાં આવ્યું છે મહાન્ આચાર્યો, ગ્રંથકર્તાઓ અને ખીજા સ્મરણીય પુરુષો નામકીર્તનની અપેક્ષા કરતા આત્મોન્નતિ તરફ વિશેષ લક્ષ આપતા હોવાથી, નામની ચિરસ્મરણીયતા રહેવી અશક્ય છે, એ રહસ્ય તેઓને સમજાઈ ગયેલ હોવાથી તેમજ ધર્મ કે દેશના સમષ્ટિ ઉદ્દેશ્ય ઉપર તેમનું વિશેષ લક્ષ્ય હોવાથી અને તેમા વ્યક્તિનિમજ્જન થઈ જવાનો આશય હોવાથી અથવા એવા એવા એક કે અનેક કારણોને લઈને આર્યાવર્તમા મહાત્મા પુરુષોના ઇતિહાસનો લગભગ અભાવ છે એમ કહેવામા આવે તો તે બહુધા ખોટું નથી. અન્ય પ્રસંગે કહેવામા આવ્યું છે તેમ આર્યાવર્તને માટે આ હકીકત સત્ય છે પરંતુ જૈન કોમના ઇતિહાસને માટે સ્થિતિ સરખામણીમા કાંઈક સંતોષકારક છે આ પ્રમાણે હકીકત છે છતા તેમા આ વિષયમા જૈન ગ્રંથોમાથી જે હકીકત મળી આવે છે તે વસ્તુતઃ ઘણી અપૂર્ણ હોય છે અને ખાસ કરીને જેને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી ઇતિહાસ તપાસવો હોય અને માત્ર સાલવારી લાખી જવાનો અથવા બનાવોના નામનિર્દેશ કરી જવાનો જ આશય ન હોય તેમને નિર્ણય કરવા માટે જોઈએ તેવા સાધનો પૂરા પાડે તેવી હોતી નથી. અત્યાર સુધી કેટલાક રાજા તથા મુખ્ય પાટે થયેલા આચાર્યો સંબંધી કેટલીએક માહિતી આપનારી ઐતિહાસિક હકીકત મળી આવે છે અને આ સ્થિતિ પણ સંવત્ એક હજાર પછીને માટે છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે. તે પહેલાનો ઇતિહાસ વિશેષ અધકારમા છે ઐતિહાસિક વિષય પર પ્રકાશ નાખે તેવી દૃષ્ટિથી હજુ વાચન કરનારા અને શોધખોળ કરનારા ખતીલા જૈનો ઓછા છે. પુસ્તકોના મંગળાચણ તથા અંતિમ પ્રશસ્તિ ઉપરથી, તામ્રપત્રો ઉપરથી, સિલ્લાઓ ઉપરથી, પુરાણા લેખો ઉપરથી તેમજ તત્સમયના ખીજા લેખો ઉપરથી ઐતિહાસિક બાબતમા શોધખોળ કરવા માટે સારી રીતે કામ કરનારની હજુ ઘણી જ આવશ્યકતા છે અને એવી રીતે જો કાર્ય કરવામા આવે તો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી થઈ શકે એવા અનેક સાધનો લભ્ય છે. મારવાડ-મેવાડના પ્રાચીન તીર્થોમા અનેક લેખો છે, તામ્રપત્રની અનેક પ્રતો હજુ મોજુદ છે અને સાપ્રદાયિક જ્ઞાનવાળા વિદ્વાનો પાસે અનેક દત્તકથાઓ છે-તે સર્વનો સારી રીતે અભ્યાસ કરી ઉપયોગ કરવામા આવે તે વિક્રમ સંવત્ હજાર પછી લગભગ નિયમસર ઇતિહાસ મળી શકે તેમ છે એમ કહેવાય છે અને તત્પૂર્વના ઇતિહાસ પર

પણ પ્રજા પ્રકાશ નાખી શકાય તેમ પણ સૂચવાય છે. અર્થ અને પરિણામ વગરના ઝવઝવ જોમા જીવનશક્તિ અને ધનનો મોટો વ્યય કરતા આવી દિશાજોમા શક્તિને વખતસર ફોસ્વામી બહુ લાભ થાય તેમ છે અને ખાસ કરીને અનેક પ્રાથમ સાધનોને નાશ થાય તે ખેલા તેને ઉપયોગ કરી લેવાની ખાસ જરૂર છે.

ઇતિહાસની આવશ્યકતા

વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી ત્યારે ઇતિહાસને તપાસવામા આવે ત્યારે બહુ જ લાભ થાય છે. સામાન્ય રીતે હકીકતો કહી જવી, જનાવો નોખી જવા અથવા વસ્તુનો આપવા અને વિજ્ઞાનની નજરથી તે સર્વાનુ પૃથક્કરણ કરી તેમાના સારભૂત રહસ્યો પુસ્તાં કરવા એ વચ્ચે બહુ મોટું અંતર છે. અમુક કવિના સમયમા સમાજનું જઘાણ કેવા પ્રકારનું હતું, શાસ્ત્ર સ્થિતિ, શાસ્ત્રનીતિ અને શાસ્ત્રકાન્તિ કેવા પ્રકારની હતી, લોકસ્થિતિ કેવી હતી, સાધુ અને ગૃહસ્થવર્ગ વચ્ચે સબંધ કેવા પ્રકારનો હતો વિગેરે વિગેરે હકીકત જણાયા પછી અમુક અંધકતિના જાથ વાચવામા આવે અને તે પર વિચાર કરવામા આવે તો તે અંધનો લગભગ દરેક વિભાગ શ્યા આશયથી અને કોને કોને ઉદ્દેશીને લખવામા આવ્યો છે તે સારી રીતે સમજાઈ જવાનો સભવ છે. સ્યાદાદ શૈલીની એક ખાસ ઉત્તમતા એ છે કે, તત્વજ્ઞાનને અનુસરીને દરેક જમાનાને અનુસરતો જરૂરનો યોગ્ય કરવા માટે આવશ્યકો ઉલ્લેખ રહેતા અને તદનુસાર તેઓની ઉપદેશધારા ચાલતી તેથી અમુક સમાજની સમસ્યસ્થિતિ અંધકતિના આશય સમજવા માટે બહુ ઉપયોગી છે. આવી દૃષ્ટિથી અમે સમજવા માટે જે ઇતિહાસના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે તેવો ઇતિહાસ તૈયાર કરવાને હજુ આપણે જરૂર પૂરતો પ્રયાસ કર્યો હોય એમ જણાવું નથી. નૈન કોમને આમે અનેક પ્રકારની ખાસ જવાબદારીઓ છે અને તે જવાબદારીઓ પૂરી પાડવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે એમ સ્પષ્ટ સમજાયા છતાં આવા અત્યંત વિષયમા હજુ ધ્યાન જપાવું નથી તે અતિ એકનો વિષય છે. એથી પણ વધારે એકનો વિષય એ છે કે જે અનેક જાળોની જવાબદારી તે સ્વીકારવા અને તેને માટે પ્રયત્ન કરવા જેટલી શક્તિ ધરાવનાર, પ્રકાશ નાખનાર અને વિચારની આપ-લે કરે તેવી ઐતિહાસિક કે સાહિત્યના વિષયની એક મહત્તી હજુ નથી ધરાવતી નથી. એક જાણુએ પાશ્ચાત્ય વિચાર એસથી ફેલાય બીજી જાણુએ કોમને માથે અનેક વીરોની જવાબદારી હોય, અનેક મંદિરા ભગવવાના હોય અનેક ઉસ્તકોના ઉદ્ધાર કરવાના હોય અને સાથે અનેક બેઠ વિબેઠ અને તેના બેઠો અને તે બેઠના પણ બેઠોમા રહી તદન નાના વતુજમા કામ કરવાનું હોય સાથે નકામી શક્તિ ધન અને મત્રજનો હાથ કરનાર કલેશોનો પ્રવાહ આક્રમ્ય કરતો હોય અને તેવા અત્યંત પ્રસારને ખેલા પી વળે અને ચોતાને અનુસરનાર સમુદાયને સામુદાયિક શક્તિવંદે ખરા ઉપયોગી માથે

દેરનાર મજબૂત વિચારશક્તિનું બળ ધરાવનાર એક વા અનેક પુરુષો કોમમાં ન હોય-
ત્યારે કોમની શી સ્થિતિ થાય તે વિચારી લેવા યોગ્ય છે અહીં મૂળ વિષયથી કાંઈક
આપણે વિશેષ દૂર થતા જઈએ છીએ તેથી તે બાબતમા માત્ર દિગ્દર્શન કરી જવાબદાર
પુરુષોનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચી મૂળ વિષય ઉપર આવતા એટલું જણાવી દેવાની જરૂર
છે કે ઇતિહાસની બાબતમા આપણે બહુ પછાત છીએ અને જે સાધનો આપણને ઉપલબ્ધ
છે તેનો પણ પૂરતો લાભ લેતા નથી કેળવણીની બાબતમા આપણી કોમ ઘણી પછાત
હોવાને લીધે, શોધખોળ કરનારને ઉત્તેજનનો અભાવ હોવાને લીધે, સાધારણ દ્રવ્ય અદ્ય
હોવાને લીધે, નકામા ખર્ચોમા ઘસડાઈ જઈ જરૂરી ઉદ્ધારના ધર્મકૃત્યો કે કોમસેવાના
કાર્યોમા કૃપણતા હોવાને લીધે, તેવા વિશિષ્ટ કાર્યોમા ધનવ્યય કરવાની ફરજના જ્ઞાનના
અદ્ય ભાવને લીધે, જ્ઞાનદ્રવ્યના આશય, અર્થ અને લક્ષણનિદર્શનમા અતિ સંકુચિત
દૃષ્ટિ હોવાને લીધે, કેળવણીના વર્ગને યોગ્ય સાહાય્ય મળતી ન હોવાને લીધે અને તે
વર્ગ ઉપર ઉપરના કામમા લાગી ગયેલ હોવાને લીધે ભય રહે છે કે ઇતિહાસના અતિ
અગત્યના વિષયમા પ્રગતિ કરતા હોય ઘણા વખત લાગશે અને દરમ્યાન કોમની સ્થિતિ
કેવા પ્રકારની હશે તે કહી શકાય નહિ તેમજ લભ્ય સાધનો ત્યાં સુધી જળવાઈ રહેશે
કે નહિ તે પણ કહી શકાય નહિ ઇતિહાસ સબધમા આવી સ્થિતિ હોવાને લીધે, કોઈ
પણુ અથ સમજવા માટે જે ખાસ ઉપયોગી સાધન છે તેના દ્વાર હોય આપણે માટે
લગભગ બધ છે એમ કહી શકાય સામાન્ય દૃષ્ટિથી અમુક શબ્દોના અર્થ તેમજ અર્થનું
રહસ્ય સમજનાર આ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિની અગત્ય સમજી ન શકે અને તેથી કદાચ ઉપર-
ની સર્વ હકીકત અપ્રાસંગિક ગણી નાખે એવો સંકારણ ભય રહે છે, પરંતુ તેઓને
આ હકીકત જણાવવાની જરૂર લાગે છે કે અમુક અથ સમજવા માટે તે અર્થના શબ્દાર્થ-
ની જેટલી જરૂરીઆત તે અર્થકર્તા સબધી અને રાજ્ય સંબધી હકીકતો જણાવવાની
તથા ખીણ તેને લગતી ઉપલબ્ધ હકીકતો જાણી લેવાની છે અને એક રીતે જોઈએ તો
આ બાબત વિશેષ અગત્યની છે, કારણ કે અર્થનો અર્થ સમજવામા તે ઉપયોગી થાય છે
અને બહુ પ્રકાશ પાડે છે જે અર્થોના અર્થ વિવેચન આ નિયમાનુસાર લખાયલા હોય
તે વાચકમા કેટલો આનંદ આવે છે તે અનુભવ્યાથી ઉપર જણાવેલ હકીકતનું સત્ય
લક્ષ્યમા આવશે

ચરિત્રનાયકના ઇતિહાસની સ્થિતિ

આ પદોના કર્તા શ્રીમાન્ આનંદધનજીના ઇતિહાસની શોધ કરતા જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત
થાય છે તે વાચનારને અતિ ખેદ કરાવે તેવી છે. તેઓ સ સારી અવસ્થામા કોણ હતા ?
અથવા તેઓના શુરુ કોણ હતા ? તેઓએ કઈ સાલમા જન્મ લીધો ? ક્યારે તેમનો

દેહોત્સર્જ' થયો અને તેઓએ ક્યારે ક્યા ચુરુ પાસે ક્યા દીક્ષા ગ્રહણ કરી? કેટલો અભ્યાસ કર્યો? ક્યા ક્યા વિચાર્યા? વિગેરે તદન સામાન્ય બાબતમા એક પણ આધારભૂત હકીકત પ્રાપ્ત થઈ શકી નથી. આત્મજ્ઞાનમાં અતિ પ્રગતિ પામેલા અને જૈન અને જૈનેતરમાં એકજે એક સરખી રીતે અતિ આન પામેલા તથા ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ધરોવિજયજી જેવા સમર્થ પુસ્તકથી સ્તવના પામેલા મહાત્માના સબંધમાં આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તે અતિ ખેદનો વિષય છે, પરંતુ જેઓ આ શરીરને સાધનમાત્ર ગણે છે, નામને અધવચરણ ગણે છે અને આનંદવચર પર તેને ઠગૂમા લેવા સારુ સ્વારી કરે છે, તેઓને આ બાબતમાં ક્ષણી દરકાર સ્ટેવી નથી. આથી આનંદધનજી પોતે પોતાનું અસ્તિત્વ લખે એ તો બનવાભંગ જ હતું નહિ અને અન્ય કોઈએ લખવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ હોય અથવા તે સબંધમાં કોઈ લખાયું હશે તો હતું તે પ્રાપ્ત થયું નથી; પરિણામે જેમ દરેક મહાપુરુષના નામ ફરવી અનેક દત્તકથાઓ ભોલાઈ બધ છે તેમ આ મહાત્માના સબંધમાં પણ બન્યું છે તેઓના સબંધમાં બહુ વાતો સમ્પ્રદાયથી આપ્યા કરે છે અને તેમાંની ક્ષણીપરી જેવા પ્રકારની છે કે તેમાંથી સત્ય હકીકતને યોગ્ય કાઢવી તે પણ ચુરુકેલ પઠે તેમ છે અનેક દત્તકથાઓ અને વાર્તાઓ જે નામની આસપાસ ફરી વળે અને જનહૃદયમાં ધર કરે તે વાતમાં ચોટ્ટે ભાગે અતિશયોક્તિ અથવા કાવ્યનામે અશ બળવો સંભવિત ધારી શકાય, પણ એટલું તો જે સામે એક અવાળે કહી શકાય કે જે નામની ફરવી અનેક દત્તકથાઓ આલવી હોય અને જે વાતને લોકો આટલા વરસો થયા પણ બૂલી શક્યા ન હોય તે વાતના અધિકારતા પુરુષ પ્રાકૃત જનસમાજથી સારી ભૂમિકા ઉપર કોઈ પણ કારણથી આરૂઢ થયેલા હોવા એકાએક સાધારણ માણસની આજુબાજુ અતિ મહત્વવાગી અર્થઝોરવથી ભરપૂર દત્તકથાઓ ફરી વળવી નથી. આ મહાત્મ્ય સબંધી કાઈક પ્રાપ્ત હકીકત લખી તેઓનું સમાજમાં કયું સ્થાન છે અને હોવું એકાએક તે પર લોકોના વિચાર બાજુ અને આપણે પણ તત્સબંધી વિચાર કરશું એ બધું બાલુવા પહેલાં આ મહાત્મ્ય સબંધી જે જે હકીકતો અન્યને પૂછવાથી મળી આવી છે તેમાંની આધારભૂત જણાવી વાતોનું ફરવણ કરી લખ્યું.

વિક્રમનો સત્તરમો સૈકો

વિક્રમનો સત્તરમો સૈકો જૈન કામને માટે બહુ અગત્યનો છે યુગલમાનોના ત્રણથી ધાર્મિક પુસ્તકોની તથા મદિશની થયેલી પાઠ્યમાર્ગી તથા બનમાલની અસ્થિરતાને લીધે લગભગ ચારસો પાંચસો વરસ થયા સ્થિર બેસવાનો સમય નહોતો સત્તરમા સૈકામાં મુજતાઇ સત્યમાં કાઈક સારી સ્થિતિ રહી, છત્રપતિ શિવાજીની આજુ પ્રવર્તી અને જનસમાજમાં એક પ્રકારના સામાન્ય ચાલિનેા પ્રવાહ પ્રસર્યો આ પહેલાના સોળમા સૈકામાં

વિચારશીલ જૈનોને એમ સ્કુરણા થઈ હોય એમ જણાય છે કે ખરા વિદ્વાનો અને ધુરંધર શાસનપ્રેમીઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે સારાં સાધનો તૈયાર કરવાની જરૂર છે અને તેટલા માટે તેઓએ ઘણા અથોની શુદ્ધ પ્રતો લખાવી તેને માટે મોટા ભંડારો (લાઇબ્રેરી) સ્થાપિત કર્યાં. અત્યારે મોટે ભાગે ગ્રંથ મેળવવા હોય તો કાગળ ઉપર લખાયલા સારા અથોની નકલ સંવત ૧૫૦૦ થી ૧૭૫૦ સુધીની મળી આવે છે. તેમા પશુ સોળમા સૈકાએ મોટો અગત્યનો ભાગ બળવ્યો છે. આવી રીતે સાધનો તૈયાર થયા એટલે એનો લાભ લેનાર સત્તરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમા અને અઠારમાની શરૂઆતમાં ઘણા શાસનરક્ષકો નીકળી આવ્યા અને એમ કહેવાય છે કે સત્તરમા સૈકામા ખાવન પડિતો જૈનમા થયા અને તેઓ લગભગ એક સાથે થયેલા જણાય છે. આ સબંધી વિશેષ હકીકત આગળ વિચારવામા આવશે. અત્ર કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે, વિક્રમનો સત્તરમો સૈકો જૈન કોમને માટે તેની પૂર્વના ૪૦૦ વરસના પ્રમાણમા બહુ સારો થયો. આપણા ચરિત્રનાયક એ જ સમયમા થયા છે એમ જ્યારે હવે પછીની હકીકત પરથી જણાશે ત્યારે આનંદ થાય તેવી બીજી ઘણી હકીકત તેમાથી મળી આવશે આ ખાવન પડિતોના નામમાથી કેટલાકની હકીકત કાંઈ કાંઈ મળી આવે છે તે સમયમા ઘણા બનાવો બન્યા છે જે જૈન કોમે નોંધી રાખ્યા છે. આથી આપણા ચરિત્રનાયકના સમયનો ઇતિહાસ જાણવાની કેટલીક જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થવાનો સભવ છે. અહીં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતા જે હકીકત કહી તે પરથી એક રહસ્ય પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે એ છે કે, અત્યારે સારા સાધનો તૈયાર કરાવ્યા હોય તો ભવિષ્યમા તેનો લાભ લેનારા જરૂર નીકળી આવશે એમ ઇતિહાસ સાબિત કરે છે. અત્યારે સુંદર છપાતા પુસ્તકો વાચનાર ન હોય તો તેથી ખેદ પામવાનુ નથી, એવા અનેક સાધનો તૈયાર કરી ભવિષ્યની પ્રજાને સાધનો યોજી આપવાની આપણી ફરજ છે. એનો લાભ લેનારા જરૂર નીકળશે એમ પૂર્વનો ઇતિહાસ સૂચવે છે

શ્રી આનંદધનજીનો સમય

આપણા ચરિત્રનાયક શ્રીમદ્ આનંદધનજીના સબધમા પ્રકીર્ણ વાતો મળે છે તે પર વિચાર કરીએ તે પહેલા તેમનો સમય નિર્ણય કરવાના સાધનો આપણે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તેઓના માતાપિતા કોણ હતા ? તેઓ કયા શહેરમા રહેનારા હતા ? તેમણે ક્યારે દીક્ષા લીધી ? તેઓનો ક્યારે દેહોત્સર્ગ થયો ? વિગેરે સબંધી કાંઈ આધારભૂત હકીકત મળતી નથી આપણે સંયોગે વિચારીને તેઓના જન્મસ્થાન અને સમય સબંધી વિચાર કરીએ, આવા વિચારો નિર્ણયાત્મક તો કદાપિ હોઈ શકે જ નહિ, કારણ કે અનુમાનના આધાર પર જ રહેવાનુ બન્યા હોય છે ત્યા વિશેષ સાધન મળતાં અનુમાન કરવાના કારણે ફરી બંધ છે અને કેટલીક વાર પૃથક્કરણ કરવાની જ્યુદ્ધી જ્યુદ્ધી

પદ્ધતિથી એક જ બાબતો જુદા જુદા અનુમાન પર લાવી મૂકે છે. આવા અનુમાનોને નિજ્યાત્મક માની લેવાની અને તેને સિદ્ધાન્ત જણાવી દેવાની રખણના ધણા લખનારાઓ ફરી નાખે છે તે સબધમા વિશે સબાળસરી ગીતે દામ લેવાની જરૂરિયાત અનેક દારણોને લઈને જણાય છે. શ્રી આનંદધનજીનો સમય વિચારતા નીચેની હકીકતો ખાસ ધ્યાન યેચનારી જણાય છે.

આપણા અસ્તિત્વાચક શ્રી આનંદધનજીનો સમય શોધવાના સાબનેમા સૌથી અગત્યનું લેખિત સાધન શ્રીમદ્ગોવિન્દ્યજીએ રચેલી અષ્ટપદી છે. એ અષ્ટપદી પરથી જણાશે કે તે ૧૬૨૬ ઉપાધ્યાયજીએ આનંદધનજીના મેળાપસમયે કરેલી સ્તુતિરૂપ છે. એમા ૫૫રાશસ્ત્રી ભાષા અને માનના ચળહોથી અનુમાન કરવા યોગ્ય ઘણી સીધી હકીકત પ્રાપ્ત થાય છે. ઉક્ત ઉપાધ્યાયજી અને આનંદધનજીને સબધ વિચારતા આ અષ્ટપદી પર આપણે ફરી વાર વિવેચન કરવું પડ્યું, પરંતુ અત્ર પ્રસંગોપાત તે વિચારી લખ્યું. એ નૂતન પ્રકારની ઉપાધ્યાયજીની કૃતિ બહુ વિચારીને સમજવા યોગ્ય છે. સદરહુ અષ્ટપદી આ પ્રમાણે છે. (શ્રી ગોવિન્દ્યજીના સંસ્કૃતપદ સ્તવન સમય-પ્રકાશક શેઠ વીરચંદ દ્વીપચંદ સી. આર્ટ પૃષ્ઠ ૨૮૬, દ્વિતીય વિભાગ.)

૧ (રાગ-કાનટો)

મારજ સચેત સચેત બાલ, આનંદધન પ્યારે, રહત આનંદ બરપૂર. આ તાલે સુષ્પ ભૂષ, વિદુ ભાકષી ધારે, બરખત મુજ પર તૂર. આ ૧ મુખતિ સખીકે સજ નિલ નિલ દોરત, ઠંગદુ ન દોતલી દૂર; જસવિજય હડે મુનેટી આનંદધન, હમ હમ મિલે હવૂર. આ ૨

૨

આનંદો આનંદ, મુજસદી જાવન, રહન આનંદ મુખતા સજ. આ મુખતિ સખી સીર નવલ આનંદધન, મિલે રહે બજ તરજ. આ ૧ મનમનન કરે નિર્ભળ કિયે દેવિત તાપર લગાધી દે અવિવહ રજ; જસવિજય હડે મુનેટી રેજે, મુજ ધારી દે બેલ અભજ; આ ૨

૩ (નાયકી તાલ અપક)

આનંદ ઠોરુ નહીં પાવે કોઇ પાવે સોઇ આનંદધન પ્યારે; આ આનંદ રેખરૂપ ઠોન આનંદધન આનંદ મુજ ઠોન લખાવ આ ૧ સુવલ સુનોય આનંદ મુજ પમદલ, સજ દુવિધા મિલે જાવે; આ જસ હડે મીટી આનંદધન પાવત અતર જપીત જગાવે. આ ૨

૪ (રાગ-તાલ અપક)

આનંદ ઠોરુ ઠોરુ નહીં પાવે આનંદ આનંદ આનંદ સમાવા આ રતિ અરતિ ઠોરુ સજ સીય વરજિત, અરધને નાથ તપાયા; આ ૧ ઠોરુ આનંદધન મિલે વી પેલત, જસ જાવ મજ જાદી આપા; આ આનંદધન આનંદ રસ લખિત, રેખનદી જસ મુજ બાધા; આ ૨

૫ (રાગ નાયકી)

આનન્દ કેઉ હમ દેખલાવો આ
 કહા હુંદત તુ સુખ પછી, આનન્દ હાટ ન એકાવો; આ ૧
 એસી દશા આનન્દ સમ પ્રગટત, તા સુખ અક્ષયા લખાવો; આ
 જોઇ પાવે સોઈ કંછુ ન કંહાવત, સુખસ ગાવત તાકો વધાવો; આ ૨

૬ (રાગ કાનડો-તાલ રૂપક)

આનન્દની ગત આનન્દધન જાણે. આ
 વાહ સુખ સહજ અત્યક્ષ અક્ષયપ્રદ વા સુખ સુખસ વખાણે આ ૧
 સુખસ વિલાસ જખ પ્રગટે આનન્દરસ આનન્દ અક્ષય ખજાને;
 એસી દશા પ્રગટે ચિત્ત અતર સોહિ આનન્દધન પિછાને. આ ૨

૭

એરી આ આનન્દ ભયો મેરે તેરો સુખ નિરખ.
 નિરખ રોમ રોમ શીતલ ભયો અગો અગ એ,
 શુદ્ધ સમજણ સમતા રસ ઝીલત, આનન્દ ભયો અનત રંગ એ ૧
 એસી આનન્દ દશા પ્રગટી ચિત્ત અતર, તાકો પ્રલાવ અક્ષત નિર્મળ ગંગ;
 વાઠી ગંગ સમત દોઉ મિલ્લ રહે, જસવિજય ઝીલત તાકે સંગ એ. ૨

૮ (રાગ કાનડો)

આનન્દધનકે સંગ સુખસ હી મિલે જખ, તખ આનન્દ સમ ભયો સુખસ,
 પારસ સંગ લોહા જો ફરસત, કંમન હોત હી તાકે કસ આ ૧
 ખીર નીર જો મીલ રહે આનન્દ, જસ સુમતિ સખી કેસંગ ભયો હે એકરસ;
 ભવ ખપાઈ સુખસ વિલાસ, ભયે સિદ્ધ સ્વરૂપ લીયે ધસમસ આ ૨

શ્રી આનન્દધનજીનો સમયનિર્ણય કરવા માટે અષ્ટપદી એક અગત્યનું સાધન છે એ અષ્ટપદી બહુ જ ઉપયોગી હોવાથી તે આખી અત્ર ઉતારવામા આવી છે, તેની ઉપયોગિતા હવે પછી જણાશે. આ ઉપરાત દ્વાત્રિશત્કાત્રિશિકા નામનું યોગ વિગેરે વિષયનું પુસ્તક શ્રીમદશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યું છે તેને સાદી ભાષામા કહીએ તો બત્રીશ વિષયો પૈકી પ્રત્યેક પર બત્રીશ પ્રલોકની રચના કરીને એવી બત્રીશ બત્રીશીઓ બનાવી છે એ મૂળ ગ્રંથ ટીકા સાથે છપાવીને શ્રી જૈ ધ પ્ર સભાએ બહાર પાડ્યો છે એનો વિષય યોગનો હોવાથી એને ' યોગબત્રીશી ' પણ કહેવામા આવે છે એની પ્રત્યેક બત્રીશીની છેવટે કર્તાએ ' પરમાનન્દ ' શબ્દ વાપર્યો છે જે આનન્દધનજીનો અને યશોવિજયજીનો સબંધ બતાવવા વાપર્યો હોય એમ સભવે છે અને પોતા ઉપર આનન્દધનજીનો

ઉપકારસૂચક હોય એમ લાગે છે. વળી જ્ઞાનસારની પ્રથસ્તિમા પૂર્વાભિવ્યક્તિ પુર પ્રવિચારિ આવુ વાક્ય છે તે ધ્યાનદર્શનનો અને યથોવિચ્છેદનો અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે ગાઢ સબધ સૂચવે છે. આ હકીકત પરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આ બંને મહાત્માઓ એક કાળે સાથે પૃથ્વીતળને પાવન કરતા હતા. ધ્યાનદર્શનની યોગમા પ્રવૃત્તિ અને અધ્યાત્મરસિકતા સવિશેષ હૃદી એમ યથોવિચ્છેદને અદ્યતીમા વાપરેલ પ્રત્યેક શબ્દ બતાવી આપે છે. ધ્યાનદર્શનનો સમય યથોવિચ્છેદ કરતા કાર્ષ્ણિક પૂર્વનો હોવાનો સભવ છે. યોગપ્રવૃત્તિમાં સ્થિર થવું, તે માટે લોકોનું ધ્યાન એવાવું અને ઉપાધ્યાયજી જેવા મહાપ્રજ્ઞ તે માટે તેમને માન આપે એટલી હદ સુખી પહેાવવું—એ નાની વયમાં અથવા અપૂરા યોગમા જનવું સભવિત નથી, તેથી ઉપાધ્યાયજીએ જ્યારે આ કૃતિ સ્તુતિરૂપે કરી હોય ત્યારે ધ્યાનદર્શનજી સ પૂણ વયોવૃદ્ધ હોય એમ અનુમાન સભવિત છે.

આ મુદ્દા ઉપરથી વિશેષ અનુમાન કરવા પહેલાં આપણે શ્રીમદયથોવિચ્છેદનો સમય વિચારી જઈએ. ઉપાધ્યાયજી જેઓ જૈન ઇતિહાસમા છેલ્લા મહાવિદ્વાન ધર્મ જયા છે અને જેઓના વચન માટે એકસરખી રીતે તેમના પોતાના તથા પરકીય ગચ્છના સર્વને-સકળ સમને-સર્વ જૈન પ્રજાને માને છે તેઓનો ઇતિહાસ પણ તેઓના વખતમા અથવા ત્યાર પછી લખાણ નથી, છતાં તેઓ સર્વથી કેવલીક હકીકત લખ્ય છે તેઓશ્રીને ઈંદ્રાત્સગ શ્રી હોષોર્ષ શહેરમા વિક્રમ સર્વત્ ૧૭૪૫ ના માગશર મુદિ અગિયારસે ધર્મે એમ તેઓશ્રીની પાડુકા પરના હોષોર્ષ ગામમા આવેલા લેખથી જણાય છે. આથી તેઓને ઈંદ્રાત્સગકાળ નિર્ણયિત છે. આટલો જ નિર્ણય તેઓના જન્મસમય માટે નથી, છતાં બધી હકીકત એકઠી વિચારતા તેઓનો જન્મસમય સર્વત્ ૧૬૭૦ થી ૧૬૮૦ સુખીમા હોવાનું અનુમાન થાય છે. તપગણનાયક શ્રી વિજયસિંહસૂરિએ સત્યવિચ્છેદને ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાનો હુકમ આપ્યો હોય તેઓનો ઈંદ્રાત્સગ સર્વત્ ૧૭૦૮ માં ધર્મેલ હોવાથી અને ક્રિયાઉદ્ધાર વખતે શ્રીમદયથોવિચ્છેદ સત્યવિચ્છેદની સાથે હોવાથી તેઓની વય પણ તે વખતે મોટી હોવી એકઠી એમ અનુમાન થાય છે અને ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદયથોવિચ્છેદને બાર વરસ કાશીમા અભ્યાસ કર્યો હતો તેથી એકઠે તેઓશ્રીનો જન્મ સર્વત્ ૧૬૭૦ લગભગ હોવાનું બહુ રીતે સભવે છે. આ સર્વ હકીકત ઉપરથી શ્રીમદયથોવિચ્છેદનો સમય આપણે ૧૬૭૦ થી ૧૭૪૫ વિક્રમ સર્વત્ મુદિએ તે જન્મસમયમા બહુ જ થોડો ફેર પડવાનો સભવ રહે છે અને ઈંદ્રાત્સગ સમયમા તે શક્ય જેવું રહેતું જ નથી. હોષોર્ષમા અપમા ગિરાન્તિ તેઓની પાડુકા પરના લેખ પરથી તે નિઃશંક જણાય છે. શ્રી સત્યવિચ્છેદ જન્માનને સ્વત્રજમનનો સમય પણ નિશ્ચિત છે, કારણ કે તેઓનો નિર્વાણસય તેમના સ્વત્રજમન પછી એક માસમા શ્રીજિનને બનાવ્યો છે તે માટેનો જ લેખ છે, તે પ્રમાણે તેઓ સર્વત્ ૧૭૫૬ ના પોસ મુદિ ૧૨ અનિવારે કાળધર્મ પામ્યા એમ જણાય છે. (જૈન શાસત્રગા-પ્રગમ ભાગ, પૃષ ૧૧૬) ઉપરાંત જો કે વિજયસિંહસૂરિએ સત્ય

વિન્યયને ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાની આજ્ઞા આપી હતી એમ તે જ રાસ પરથી જણાય છે; પરંતુ ક્રિયાઉદ્ધારની આજ્ઞા થયા પછી થોડા વરસ રહીને તે ક્યો જણાય છે. સત્યવિન્યયજીએ પોતે સૂરિ-આચાર્યની પાટ ન સ્વીકારતા શ્રી વિન્યયસિંહસૂરિની પાટ પર શ્રીવિન્યયપ્રભસૂરિની સ્થાપના કરી અને તેમની આજ્ઞામા પોતે રહી સવત્ ૧૭૨૬મા તેમની પાસે પંન્યાસ-પદવી સોજત ગામમા લીધી (પૃષ્ઠ ૧૧૪ સદરહુ રાસ) પંન્યાસ પદ લીધા પછી ક્રિયા-ઉદ્ધાર ક્યો હોય એમ મારું માનવું છે. આ સખંધમા વિશેષ હકીકતનો હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે અત્ર આટલી હકીકત પરથી શ્રીમદ્શોવિન્યયજી તથા સત્યવિન્યયનો સમય નિર્ણય કરવાની જરૂર હતી તે સખંધી મળી શકતી હકીકતો પરથી કાઈક પ્રકાશ પાડ્યો છે. ઉપાધ્યાયજી જેવા સમર્થ વિદ્વાન્ આનંદધનજીને અતિ મહત્વપૂર્ણ માન આપે તેથી એમ અનુમાન સહજ કરી શકાય છે કે તેઓનો સમય અને વય ઉપાધ્યાયજીનો સહકાળ હોવા સાથે કાઈક પૂર્વ પશુ હોવો જોઈએ. આનંદધનજીના અલૌકિક વૃત્તિ, વિશિષ્ટ વર્તન અને યોગાભ્યાસ જોતાં તથા તેઓના સખંધમા ચાલતી હકીકતો પર વિચાર કરતાં તેઓ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૬૦ લગભગ જન્મ્યા હોય અને તેઓનો દેહોત્સર્ગ ૧૭૨૦ થી ૧૭૩૦ સુધીમા થયો હોય એમ માનવાનો ખહુ સભવ રહે છે સત્યવિન્યય ક્રિયાઉદ્ધાર કરી ઘણા વરસ સુધી આનંદધનજી સાથે વનવાસમા રહ્યા એમ શ્રી આત્મારામજી મહારાજ તેઓના બનાવેલા જૈન તત્ત્વાદર્શ ગ્રંથમા જણાવે છે. એ હકીકત પરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ક્રિયાઉદ્ધાર પંન્યાસપદપ્રાપ્તિ પહેલા સત્યવિન્યયજીએ ક્યો હોય. ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યા પછી મૂળ પાટના સૂરીશ્વર સાથે સત્યવિન્યયજીને ખહુ સારો સખંધ રહ્યો નથી અને રહ્યો હોય એમ સંભવિત પણ નથી તેથી તેમને પંન્યાસપદ ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યા પછી વિન્યયપ્રભસૂરિ પાસેથી મળે એ સંભવિત ન ગણાય અને ક્રિયાઉદ્ધાર પંન્યાસપદની પછી કરેલ હોય તો તે સવત્ ૧૭૩૦ પછી થાય તો પછી આનંદધનજીનો દેહોત્સર્ગકાળ ૧૭૩૦ ને બદલે ૧૭૩૫ લગભગમા મૂકવાની જરૂર પડે છે આટલી હકીકત ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે આનંદ-ધનજીનો સમય સવત્ ૧૬૬૦ અને ૧૭૩૦ લગભગમા હતો અને તેમા આ બાબુએ કે બીજા બાબુએ પાચ દશ વરસથી વધારે ફેર પડવાનો સભવ નથી આથી તેઓશ્રી ઇસ્વીસન ૧૬૦૬ થી ૧૬૭૪ સુધીમા થયા હતા એવા અનુમાન પર આવવાનું થાય છે સહકારી ઐતિહાસિક બનાવ સમજવા માટે આ ઇસ્વીસનનો કાળ પણ ખહુ ઉપયોગી છે તે હવે પછી જણવામાં આવશે

જન્મભૂમિ વગેરે

શ્રી આનંદધનજીની જન્મભૂમિ ક્યા દેશમા હતી, તેઓ સ સારી અવસ્થામાં કેના પુત્ર હતા, કઈ જ્ઞાતિના હતા, કઈ ઉમરે તેઓએ દીક્ષા અગીકાર કરી, કેના પાસે અગી-કાર કરી, કેવી સ્થિતિમા અને વેશમા તેઓ રહેતા હતા તે સખંધી કાઈ પણ સીધી

હકીકત પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. આપણા યસ્ત્રિનાયક સભાથી હકીકત રાસરૂપે કે યસ્ત્રિ રૂપે કોઈએ લખી નથી તેથી આ સભાથી પ્રભુજીનું અધારણા જ સ્થેવાનું થાય છે તેઓના સભધમા લોકોમા અનેક વાતો બાકી છે તે પણ જોઈ જઈ અવ્યવસ્થિત આકાર મા મળે છે, અને તેની તે જ વાતો હેમલક્ષ્મણનાયક તથા બીજા સમર્થ વિદ્વાનોના સભધ મા પણ કહેવામા આવતી હોવાથી તે વ્યવસ્થિત વાતોમા પણ સત્ય કેટલું છે, અતિશય ચોકિતનું અને અસત્યારોપનું મિશ્રણ કેટલું છે તે તપાસી કાઢવું હવેમજ અશક્ય જેવું થઈ પડે છે યસ્ત્રિ સભધમા આ મુશ્કેલી તો ક્યમ છે અને તેને માટે શરૂઆતમા જ કુશિયાદ કરવાની જરૂર પડી છે આ મહાત્મા સભધી જે હકીકત મળી આવી છે તેમાની કંઈક જશે અધારણા હકીકત વિચારીએ તો એટલું જણાય છે કે તેઓશ્રીનું સાધ્ય વસ્થામા નામ લાભાનંદજી હતું જેમ કપૂરવિનયજીએ સવ પદોમા પોતાનો લેખ દર્શિત કરવા 'ચિદાનંદ' એવું ઉપનામ ધારણુ કર્યું છે તેમ આ મહાત્માએ 'આનંદધન' એવું ઉપનામ ધારણુ કર્યું જણાય છે તેઓનો વિહાર મેઠવા શહેરમા અને તેની આસપાસ વિશેષ હતો મેઠવા ગ્રામી મારવાડમા એક જગ્યાનું શહેર છે હાલ તો તે બેધપુર વામે છે, પરંતુ અસહ ત્યાના રાણા હતા અને અત્યારે શહેરના જીવુ દુગ અને ખડેરા બેવા તે પૂર્વે બહુ મોટું શહેર હતી જેમ જણાય છે અત્યારે પણ ત્યા ૧૮ નૈન પ્રાસાદ છે હવેમજ સર્વે પ્રાસાદ મોટા છે ગામમા વચ્ચે એક વિશાળ નૈન મંદિર છે ગામની બહાર એક ચૈત્ય છે બીજી જગ્યાએ એક પક્ષી ગણેલ ખડેરાના વિભાગને આનંદધનજીને ઉપાસ્ય કહેવામા આવે છે જેમ અધારણા શ્રી હીરવિનયસુરિને ઉપાસ્ય બતાવવામા આવે છે તેમ અહીં શ્રી આનંદધનજીનો ઉપાસ્ય બતાવવામા આવે છે અને પાટણમા શ્રીમદ્ હેમલક્ષ્મણનાયકનો ઉપાસ્ય અને મસીકુટ બતાવવામા આવે છે આવા મહાત્માએ એક સ્થાનકે સ્થે અને અનુક ઉપાસ્ય તેઓનો કહેવાય જેમ તો નૈન આગ્યાય પ્રમાણે બને નહિ, પરંતુ આટલી હકીકત અત્યારે હજુ સુધી તત્તવાસ્તવ્ય લોકો ચીવટથી બળવી રાખી શક્યા છે અને હોશથી બહારના આવનારને સજારીને જણાવે છે ત્યારે તે ઉપસ્થી એક અનુમાન થઈ શકે તેવું છે અને તે એ કે જે મહાત્માએ ઉપરોક્ત ગામોમા અવારનવાર સવિશેષપણે આવેલા હોવા બોધે અને તે ગામના લોકો પર તેને આસ ઉપકાર હોવો બોધે. આ ઉપરાંત મેઠવામા આનંદધનજીને સ્તુતિ (ડેરી) પણ હતો, પરંતુ હાલ તેની નિશાની મળતી નથી જેમ ત્યાના લોકો કહે છે મેઠવા પૂર્વે જોહાજલાલીવાળું શહેર તે કાળમા હતું અને ત્યાના લોકો બહુ ધર્મિષ્ઠ ધનવાન અને ઉત્સાહી હતા જેમ તે વખતની હકીકત વાચતા બહુ જણાએ મળી આવે છે મેઠવામાં અનેક મહાત્માઓનો દેહાંતસંગ થયો છે પ્રણા આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયોને પદવીદાન થયું છે અને ત્યાં વિહાર પણ પ્રણા આચાર્યોએ કર્યો હોય જેમ નોંધાયું છે આટલા ઉપસ્થી મારવાડના અજતના એક શહેરના સભધમા આપણા યસ્ત્રિનાયક વિશેષ બાબા હોય જેમ અનુમાન થાય છે

પૂજ્યપાદ પન્યાસ શ્રી ગંભીરવિજયજીએ મને આનંદદનજીના સંબંધમાં કેટલીક વાતો કહી હતી તેમણે સંપ્રદાયથી સાલજેત્રી હકીકત પ્રમાણે આનંદદનજીનું સાધુઅવસ્થામાં 'લાલાનદ' નામ હતું, તેમની દીક્ષા તપગચ્છમાં થઈ હતી.* તેમનો જન્મ ખુદેલખંડના એક શહેરમાં થયો હતો તેઓનો વિહાર પાલણુપુર તરફ વિશેષ હતો. તેઓ યાત્રાનિમિત્તે શ્રીશત્રુંજય તરફ એક વખત આવ્યા હતા સર્વથી વિશેષ સમય તેમણે પાલણુપુર અને તેની ઉત્તરના વિભાગમાં અને બહુધા મારવાડમાં ગાળ્યો હતો. તેઓ ગચ્છની સાથે બહુ સંબંધમાં રહેનાર ન હતા, અસાધારણ યોગબળ ધરાવનાર અને તદ્દન નિસ્પૃહી હતા શ્રાવકની કે રાજાની આકાંક્ષા કે દરકાર કરનારા નહોતા, (આ સંબંધી એ વાત તેમણે કહી છે તે હવે પછી નોંધી લેવામાં આવેલી માલૂમ પડશે) અને તેઓની ભાષામાં તેઓની જન્મભૂમિની ભાષાની અસર સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. આનંદદનજી જેઓનું નામ લાલાનદ અથવા લાલનદી હતું તેઓનો મેહતામાં યશોવિજય ઉપાધ્યાય સાથે મેળાપ થયો હતો અને તેઓને સત્યવિજય પન્યાસ સાથે બહુ સારો પરિચય હતો બને મહાત્માઓ સાથે ઘણો વખત રહ્યા હતા અને છેલ્લું ચોમાસું સાથે શ્રી પાલણુપુર શહેરમાં કર્યું હતું. આનંદદનજીનો જન્મ ખુદેલખંડમાં થયો હતો છતાં તેઓએ પદમાં તથા સ્તવનોમાં જે ભાષા વાપરી છે તેમાં ફેરફાર ઘણો જણાય છે. પરંતુ ખુદેલખંડમાં હિંદી અને મારવાડીના સંકર જેવી જે ભાષા હાલ પણ વપરાય છે તેનો મોટો ભાગ પદોમાં દેખાઈ આવે છે અને સ્તવનોમાં પણ તેની છાયા સ્પષ્ટપણે પ્રગટ જણાય છે આટલી હકીકત અને બીજી ત્રણ ચાર હકીકત મને પ. શ્રીગંભીરવિજય ગણિએ આનંદદનજીના સંબંધમાં કરી હતી. તેમનો આનંદદનજી માટે ઘણો ઉંચો અભિપ્રાય હતો. તેઓનો અભિપ્રાય તથા તેમણે કહેલી વાતો હવે પછી લખી લીધી છે તે પરથી જણાશે કે આનંદદનજી એક પ્રબળ પ્રતાપી યોગી થઈ ગયા છે. પ. ગંભીરવિજયજી પોતે ખુદેલખંડના જ એક ગામમાં જન્મેલા હતા તેથી તેઓ આનંદદનજીની ભાષા બહુ સારી રીતે સમજી શકતા હતા, તેમ જ સંપ્રદાયથી ચાલી આવતી હકીકત તેઓના જણવામાં તથા સાલજવામાં બહુ સારી રીતે આવી હતી. આ સર્વ વિચારોનું પૃથક્કરણ અહીં કરવામાં આવ્યું છે તે સુજ્ઞાએ વિચારવા યોગ્ય છે.

* કૃપાયદ્વય તેમને ખરતરગચ્છમાં થયેલ હોવાનું જણાવે છે અને તેના ચેલાઓ (ગોરજીઓ) હાલ હૈયાત છે એમ કહે છે તપગચ્છમાં આ મહાત્મા થયેલા હોવાના ઘણા કારણો જણાય છે તે આપ્યા છે ખરતરગચ્છ સંબંધી આધારભૂત હકીકત મળશે તો વિચારવામાં કોઈ પ્રકારનો આગ્રહ નથી હજી સુધી કૃપાયદ્વયના કથન સિવાય બીજી એક પણ સાધન ખરતરગચ્છના અનુમાનને મજબૂત કરે તેવું જણાયું નથી ગચ્છ માટે આનંદદનજીને જ આગ્રહ નહોતો તે પછી તેના સંબંધના લેખમાં આગ્રહ ન જ હોવો જોઈએ, તે પણ હકીકત તો જે સત્ય સમજણી હોય તે જ પ્રકટ કરવી જોઈએ વિ. ૩

હકીકત પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. આપણા અસ્તિત્વનાયક સળંગે હકીકત યાચરૂપે કે અસ્તિત્વ રૂપે દેખાઈને લાગી નથી તેથી આ સળંગે ધણુ ખરુ અધારામા જ રહેવાનુ થાય છે તેઓના સળંગમા લોકોમા અનેક વાતો આવે છે તે પશુ જોટલી બધી અવ્યવસ્થિત આકાર મા મળે છે, અને તેની તે જ વાતો હેમન્વદ્રાધ્યાર્ય તથા બીજા સમય વિદ્વાનોના સળંગ મા પશુ કહેવામા આવતી હોવાથી તે વ્યવસ્થિત વાતોમા પશુ સત્ય કેટલુ છે, અતિશય યોક્તિનુ અને અસત્કારોપનુ મિશ્રણ કેટલુ છે તે તપાસી કાઢવુ લગભગ અશક્ય જેવુ થઈ પડે છે અસ્તિત્વ સળંગમા આ મુરકેલી તો કાશમ છે અને તેને માટે શરૂઆતમા જ સુરિયાદ કરવાની જરૂર પડી છે આ મહાત્મા સળંગે જે હકીકત મળી આવી છે તેમાની કંઈક અંશે આધારભૂત હકીકત વિચારીએ તો જોટલુ જણાય છે કે તેઓશ્રીનુ સાધવ વસ્થામા નામ લાભાનંદજી હંપ્ત જેમ કપૂરવિજયજીએ સર્વ પદોમા પોતાનો લેખ દર્શિત કરવા 'બિહાનંદ' એવુ ઉપનામ ધારણુ કર્યું છે તેમ આ મહાત્માએ 'આનંદધન' એવુ ઉપનામ ધારણુ કર્યું જણાય છે તેઓનો વિહાર મેહતા શહેરમા અને તેની આસપાસ વિશેષ હતો મેહતા મોટી મારવાડમા એક જમ્લાનુ શહેર છે હાલ તો તે ભેષપુર તાલુ છે, પરંતુ અસલ ત્યાના રાણા હતા અને અત્યારે શહેરના જીલ્લુ ડુંગ અને ખડેરા જોતા તે પૂર્વે બહુ મોટુ શહેર હતો એમ જણાય છે અત્યારે પશુ ત્યા ૧૨૦૦૦ પ્રાચીન છે લગભગ સર્વે પ્રાચીન મોટા છે ગામમા વચ્ચે એક વિશાળ નૈન મંદિર છે ગામની બહાર એક મૈત્ર્ય છે બીજી બાજુએ એક પહી બચેલ ખડેરના વિભાગને આનંદધનજીનો ઉપાસ્ય કહેવામા આવે છે જેમ ગાધારમા શ્રી હીરવિજયસૂરિનો ઉપાસ્ય બતાવવામા આવે છે તેમ અહીં શ્રી આનંદધનજીનો ઉપાસ્ય બતાવવામા આવે છે અને યાદજીમા શ્રીમદ્ હેમન્વદ્રાધ્યાર્યનો ઉપાસ્ય અને મસીકુહ બતાવવામા આવે છે આવા મહાત્માએ એક સ્થાનકે રહે અને અગુક ઉપાસ્ય તેઓનો કહેવાય એમ તો નૈન આગ્નાય પ્રમણ્ણે બને નહિ, પરંતુ આટલી હકીકત જ્યારે હજુ સુધાં તત્તવાસ્તવ્ય લોકો સ્વીકૃતી બળવી શકી શક્યા છે અને હોશથી બહારના આવનારને સજારીને જણાવે છે ત્યારે તે ઉપરથી એક અનુમાન થઈ શકે તેવુ છે અને તે એ કે એ મહાત્માએ ઉપરલેખ ગમેમા અવારનવાર સવિશેષણે આવેલા હોવા જોઈએ અને તે ગામના લોકો પર તેનો ખાસ ઉપકાર હોવો જોઈએ. આ ઉપરાંત મેહતામા આનંદધનજીનો સ્તુપ(ડેરી) પશુ હતો, પરંતુ હાલ તેની નિશાની મળતી નથી એમ ત્યાના લોકો કહે છે મેહતા પૂજુ બહોજલાલીવાળુ શહેર તે કાળમા હંપ્ત અને ત્યાના લોકો બહુ ધર્મિષ્ઠ ધનવાન અને ઉત્સાહી હતા એમ તે વખતની હકીકત વાચતા બહુ જણાએ મળી આવે છે મેહતામા અનેક મહાત્માઓનો દેહોત્સવ થયો હતો પણ આગ્યો અને ઉપાધ્યાયોને પદવીદાન થયુ છે અને ત્યા વિહાર પશુ ધણુ આગ્યોએ કર્યો હોય એમ નોંધાયુ છે આટલા ઉપરથી મારવાડના અજત્યના એક શહેરના સળંગમા આપણા અસ્તિત્વનાયક વિશેષ જાણ્યા હોય એમ અનુમાન થાય છે

પૂજ્યપાદ પંચાસ શ્રી ગંભીરવિજયજીએ મને આનંદદનજીના સંબંધમા કેટલીક વાતો કહી હતી તેમણે સંપ્રદાયથી સાલળેટી હકીકત પ્રમાણે આનંદદનજીનું સાધુઅવસ્થામા 'લાલાનદ' નામ હતું, તેમની દીક્ષા તપગચ્છમા થઈ હતી * તેમનો જન્મ ખુદેલખડના એક શહેરમા થયો હતો તેઓનો વિહાર પાલણપુર તરફ વિશેષ હતો. તેઓ યાત્રાનિમિત્તે શ્રીશત્રુંજય તરફ એક વખત આવ્યા હતા સર્વથી વિશેષ સમય તેમણે પાલણપુર અને તેની ઉત્તરના વિભાગમા અને ખહુધા મારવાડમા ગાળ્યો હતો. તેઓ ગચ્છની સાથે ખહુ સંબંધમા રહેનાર ન હતા, અસાધારણ યોગબળ ધરાવનાર અને તદ્દન નિરપૂહી હતા શ્રાવકની કે રાજની આકાશા કે દરકાર કરનારા નહોતા, (આ સંબંધી એ વાત તેમણે કહી છે તે હવે પછી નોંધી લેવામા આવેલી માલૂમ પડશે) અને તેઓની ભાષામા તેઓની જન્મભૂમિની ભાષાની અસર સર્વત્ર જોવામાં આવે છે આનંદદનજી જેઓનું નામ લાલાનદ અથવા લાલનદી હતું તેઓનો મેડતામા યશોવિજય ઉપાધ્યાય સાથે મેળાપ થયો હતો અને તેઓને સત્યવિજય પંચાસ સાથે ખહુ સારો પરિચય હતો અને મહાત્માઓ સાથે ઘણો વખત રહ્યા હતા અને છેલ્લુ ચોમાસું સાથે શ્રી પાલણપુર શહેરમા ક્યું હતું આનંદદનજીનો જન્મ ખુદેલખડમા થયો હતો છતા તેઓએ પદમા તથા સ્તવનોમા જે ભાષા વાપરી છે તેમા ફેરફાર ઘણો જણાય છે. પરંતુ ખુદેલખડમા હિદી અને મારવાડીના સંકર જેવી જે ભાષા હાલ પણ વપરાય છે તેનો મોટો ભાગ પદોમા દેખાઈ આવે છે અને સ્તવનોમા પણ તેની છાયા સ્પષ્ટપણે પ્રગટ જણાય છે આટલી હકીકત અને ખીજી ત્રણ ચાર હકીકત મને પ શ્રીગભીરવિજય ગણિએ આનંદદનજીના સબંધમા કરી હતી. તેમનો આનંદદનજી માટે ઘણો જાઓ અભિપ્રાય હતો તેઓનો અભિપ્રાય તથા તેમણે કહેલી વાતો હવે પછી લખી લીધી છે તે પરથી જણાશે કે આનંદદનજી એક પ્રબળ પ્રતાપી યોગી થઈ ગયા છે પ ગભીરવિજયજી પોતે ખુદેલખડના જ એક ગામમા જન્મેલા હતા તેથી તેઓ આનંદદનજીની ભાષા ખહુ સારી રીતે સમજી શકતા હતા, તેમ જ સંપ્રદાયથી ચાલી આવતી હકીકત તેઓના જણવામાં તથા સાલળવામા ખહુ સારી રીતે આવી હતી આ સર્વ વિચારોનું પૃથક્કરણ અહીં કરવામા આવ્યું છે તે સુજોએ વિચારવા યોગ્ય છે.

* કૃપાયદજી તેમને ખરતરગચ્છમા થયેલ હોવાનું જણાવે છે અને તેના ચેલાઓ (ગોરજીઓ) હાલ હૈયાત છે એમ કહે છે તપગચ્છમા આ મહાત્મા થયેલા હોવાના ધણા કારણો જણાય છે તે આપ્યા છે ખરતરગચ્છ સબંધી આધારભૂત હકીકત મળશે તો વિચારવામા કોઈ પ્રકારનો આગ્રહ નથી હજી સુધી કૃપાયદજીના કથન સિવાય ખીજી એક પણ સાધન ખરતરગચ્છના અનુમાનને મજબૂત કરે તેવું જણાયું નથી ગચ્છ માટે આનંદદનજીને જ આગ્રહ નહોતો તો પછી તેના સબંધના લેખમા આગ્રહ ન જ હોવો જોઈએ, તો પણ હકીકત તો જે સત્ય સમજણી હોય તે જ પ્રકટ કરવી જોઈએ વિ. ૫

ધ્યાનદ્વયનંદ્ર સભાથી હેટલીક હકીકત ચરિત્રવિચારણાનાં દૃષ્ટિબિન્દુઃ

આ નિરપૂહી મહાત્માનુ જીવન વિચારતા પ્રથમ જોકે ખાસ હકીકત પર ચર્ચા વિચાર કરવો પ્રાસંગિક જણાય છે જોકે મહાત્મા સભાથી હકીકત વિચારતા કેવળ પોતાને અનુકૂળ આવે તેટલી અથવા તેવા આકારવાળી હકીકત બતાવવાની શાલ્ક્યમાં પડી જવામાં ન આવે એ પ્રામાણિક લેખકની ખાસ ફરજ છે ઘણી વખત પોતાને અનુકૂળ આકારમાં વાતને ભેંસી દેવાની ટેવ લેખકને પડી જાય છે ત્યારે તે વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવવામાં પાછો પડી જાય છે અને આવા પૂર્વબુદ્ધિમદ્ધિત લેખકના અનુભવો પછુ એવાં (વચિત્ર, અપૂર્ણ અને આઠે માર્ગે દોરનારા) હોય છે કે તે સભામાં વાસ્તવનારાઓએ બહુ સભાળ રાખી તેનો સ્વીકાર કરવાની જરૂર પડે છે આવી સ્થિતિ ઘણી વખત થઈ ગયેલી જોવામાં આવે છે તે ઐતિહાસિક અને પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ બહુ હાનિ કરનાર થઈ પડે છે જ્ઞાનદ્વયનંદ્ર મહાશયના જીવનચરિત્રને આપણે બરાબર પૃથક્કરણ કરીને સમજવાની અને જોવાની બહુ જરૂર છે, કારણ કે એથી જ્યવહારના બહુ અગત્યના કેટલાક સવાલોનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ છે અતિ વિશુદ્ધ જીવન વહન કરનાર, નિરપૂહી, આશ્ચર્ય ત્યાજ કરી ઉપાસીન ભાવે વર્તનાર, જનસમાજમાં એકી વખતે જ્ઞાન અપમાન પામનાર અને બંનેમાંથી એકની પછુ દરકાર ન કરનાર મહાત્માનુ લેખિત જીવન તે કાળના લેખકથી લખાયેલું એ પ્રાપ્ત થઈ શક્યુ હોત, ચરિત્રનો વિભાગ આધારભૂત સ્થાનકેથી મળી આવ્યો હોત તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડત એ ખરી વાત છે પણ તેમ ન હોવાથી સંપ્રદાયથી જે હકીકત મળે છે તેને બરાબર જાણવવી એ આપણુ ખાસ કતબ છે અને એના સાચા અને ખરા સ્વસ્થને વિચારી તદનુસાર આપણી ભાવના કરવી અથવા તેને માટે ખાસ નિવૃત્તિ કરવા એ વિચારણાનો સાર છે ઐતિહાસિક અને પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી આપણા ક્ષતકર્તાના સમય, વિહાર, વતન અને લેખો પર વિચાર કરવો અતિ આવશ્યક છે વિશુદ્ધ દૃષ્ટિથી શોધખોળ કરવાના ઇશદાથી અને સ્વસ્થ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રબળ સાત્વિક ઈચ્છાથી ચરિત્રનાયકના વર્તન પર વિચારણા થાકાવવામાં આવે એ ખાસ ઈદ છે, તેને બદલે પોતાના પૂર્વબુદ્ધિ વિચાર અનુસાર ચરિત્રને એવી લેવામાં આવે અથવા તેવા પ્રશ્નો કરવામાં આવે તો તે બહુ રીતે નુકસાન કરનાર થાય છે પ્રામાણિક લેખકે જે હકીકતો યુદ્ધસર મળી હોય તે વાસ્તવિક આકારમાં રજૂ કરી દેવી જોઈએ એવી તેની ખાસ ફરજ છે આ બાબતમાં બહુ પ્રમાદ જોવામાં આવે છે અને તેને પરિણામે કેટલીક વાર અબલુપણે મહાપુરુષોને અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી તેમજ પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી વાસ્તવનારાઓને મોટો અન્યાય થાય છે એમ જોવામાં આવ્યું છે આ નિયમ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી નીચેની હકીકત લખવા વિચાર કર્યો છે છતાં પણ કેટલું વખત દોરવાઈ જવાનો પ્રસંગ બની આવે તો વિદ્વાન વાચકે પ્રયત્ન કરી તેને શોધી કાઢવો અને તત્ત્વરૂપે તેને સમજી લેવો.

આનંદધનજીની દીક્ષા-ગરબ

શ્રી આનંદધનજી મહારાજના સંબંધમાં મને જે હકીકત મળી આવી તે પર વિચાર કરતાં તેઓએ દીક્ષા તપગરબમા લીધી હોય એમ જણાય છે. તેમના કોઈ કોઈ પદો પર જ્ઞાનસાર નામના એક વૈરાગ્યવાસિત યતિએ ટપો પૂર્યો છે તે ટપામા લખે છે કે ‘આનંદધનજી સાધુવેશે રહેતા હતા.’ સંપ્રદાયમા આલી આવતી હકીકત પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. તેઓએ દીક્ષા તપગરબમા લીધી હતી એમ માનવાને ઘણા કારણો મળી આવે છે. તેઓને યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી તથા સત્યવિજય પંન્યાસ સાથે સંબંધ અને તે કાળમાં તપગરબનુ ખાસ કરીને મારવાડ તથા ગુજરાતમાં અસાધારણ પરિખળ જેતા આનંદધનજી જેવા ખપી જીવ તેનો આશ્રય લે એમ ધારવું યોગ્ય છે. આ સત્તરમો સૈકો અનેક વિદ્વાનોથી ભરપૂર છે અને તે વિદ્વાનોની કૃતિઓ આનંદ આપે તેવી હાલ પણ મોજુદ છે. ગરબપરંપરાને અંગે શ્રી યશોવિજયજીના વિચારો અને સત્યવિજય પંન્યાસનો ક્રિયાઉદ્ધાર, તેઓનો આનંદધનજી સાથેનો સંબંધ, ખાસ કરીને અષ્ટપદીમા ખતાવેલા અદ્ભૂત વિચારો અને તેમનુ ગુણાનુરાગીપણું એ સર્વ આનંદધનજીનો તપગરબ તરફ આદર સૂચવે છે સંપ્રદાયને સવિશેષપણે માન આપનાર, વ્યવહારતા ખાહ્યાકારની પણ અતિ આવશ્યકતા સમજનાર અને નિયત્રણા માર્ગની ઉપયોગિતા સમજીને અન્યને સમજાવનાર યશોવિજય ઉપાધ્યાય જેવા પ્રખર વક્તા અને સ્થિતપ્રજ્ઞ લેખક તેમજ વિચારક વિશુદ્ધ મહાત્મા આનંદધનજીને જે અસાધારણ માન આપે છે તે જેમ આનંદધનજીનો અસાધારણ માનસિક અને આધ્યાત્મિક યોગ ખતાવે છે તેમ તેઓમા રહેલ વિશુદ્ધ વર્તનનો અને વ્યવહારનો એકત્રિત યોગ પણ ખતાવે છે વ્યવહાર અને નિશ્ચયમા સપાટી ઉપરથી દેખાતા ભેદના હાર્દમા રહેલ અભેદ જે સાધારણ રીતે સમજી શકાય તેવો નથી તેના ખાસ સારભૂત રહસ્યને સમજનાર ઉપાધ્યાયજી જેવા વિદ્વાનો આનંદધનજીને માન આપતા પહેલા ખહુ પ્રકારે વિચાર કરે એમા નવાઈ નથી. વ્યવહારનો લોપ ન થાય એ જેવાની ખાસ કાળજી તેઓને હોવી જોઈએ એમ માનવામા જરા પણ આચકો લાગતો નથી અને ખાસ કરીને પૂર્વ વયમા જ્યારે વ્યવહાર માટે ખહુ મજ્જમ વિચારો શ્રી યશોવિજયજીના હતા અને હોવા જોઈએ તે પ્રસંગે તેઓ આનંદધનજીને અત્યંત માન આપે એ ખતાવી આપે છે કે, આનંદધનજીએ વ્યવહારિક રીતે તપગરબમા દીક્ષા લીધી હોવી જોઈએ ઉપાધ્યાયજીના સવાસો તથા સાહાત્રણસે ગાથાના સ્તવનો પૂર્વ વયમા રચવામા આવ્યા હોવાનો આતરિક પૂરાવો જણાઈ આવે છે અને તેઓનો આનંદધનજી સાથે મેળાપ પણ પૂર્વ વયમાં થવો સભવિત લાગે છે આટલું છતા આનંદધનજીના વિચારો જેતા તેઓને ગરબનો મોહ હોય એમ તે લાગતું નથી ચૌદમા શ્રી અનંતાથજીના સ્તવનમા તેઓ લખે છે કે—

ગરબના ભેદ ખહુ નયણુ નીહાલતાં, તરવની વાત કરતાં ન લાભે,
ઉદરભરણાદિ નિજ કાજ કરતાં થકાં, મોહ નહીઆ કલિકાલ રાજે.

૧મી આઠલીસમ પાનાં 'રામ ભણી રહેશન ભણાવી, અનિહત પાઠ પઠાઈ;
 ૫૨ ૫૨ને કુ ખરે વિલગી, અલગી છવ સવાઈ'

આવા ૧૧ વિચાર જણાવનાર પોતે અમુક ગવ્હના મોહમાં દોરવાઈ જઈ અન્મને તિરસ્કાર કરે એ તો સમીચીન લાગતુ નથી, પણ સાથે તેઓ એટલા જ મક્કમપણે શ્રીનેમિનાયના સ્તવનમાં જણાવે છે કે —

શૂરણી ભાષ્ય સૂત્ર નિર્બુદ્ધિત, વૃત્તિ ૫૨ પર અનુભવ રી
 સમયપુરુષના અવ ઠહ્યા એ, એ ઉદે તે દુરભવ રી

અહીં સૂત્રના-સમયપુરુષના અગની વિચારણામાં પૂર્વધરકૃત છૂટક પાઠ્યાઓમાં તે નિમ્બુકિત, સૂત્ર ઉકત અથ તે ભાષ્ય, સૂત્ર પોતે, માગધીમાં પૂર્વધરકૃત સૂત્રની ટીકા તે શૂરણી અને સરકૃત ટીકા તે વૃત્તિ એ સમયપુરુષના પાલ અગ ઉપરાંત તેઓ ૫૨ પરા અનુભવને-સપ્રદાયાગત જ્ઞાનને પણ એટલી જ અજત્ય આપે છે, આ ધણી અવસૂચક વાત છે તેઓ આમાના એક પણ અગને ઓછ કરનાર-તેને નહિ માનનાર અથવા વહનુધાર ન વર્તનારને દૂરભવ્ય કહે છે એ હકીકત ધ્યાસ ધ્યાન જોવાની છે ગવ્હવિચારણાને અગે તેવા કથનથી અહીં સ્વાભાવિક રીતે એમ લાગે છે કે તેઓએ એકલા નિશ્ચય કે એકલા ન્યવહાર ઉપર વિચાર રાખ્યો નહિ હોય તેઓ શ્રી અનંતનાથજીના સ્તવનમાં જણાવે છે કે —

વચન નિરપેક્ષ ન્યવહાર જૂઠા ઠહ્યા વચન સાપેક્ષ ન્યવહાર સાઓ;
 વચન નિરપેક્ષ ન્યવહાર સંસારકેલ, સખળી આદરી ઠાઇ રાઓ

આવી રીતે એક બાજુએ સપ્રદાયને અને ૫૨પરાને અતિ માન આપનાર મહાત્મા પુરુષ અપેક્ષા વગરના ન્યવહારવચનની દરકાર કરનાર ન હોય અને તેવા વચનને સંસારવૃદ્ધિનું કારણ ગણતા હોય અને તેના આદર કરવાની ના કહેતા હોય તો તેના પરિણામે બહુ મુંઝવે એકતરફથી થઈ જાય છે એને પરિણામે ઉપરના ઉત્તર કલા ૧૧ અને અદરનું વત્વ શુ ૧૧ તે પુષ્કરણ કરવાની વિશુદ્ધ ભુદ્ધિ અમત થતા ૫૨પરાને યોગ્ય રીતે સમજ તેની અપેક્ષા વિચારી યથાવર્તિત વર્તન કરતા હોય એમ વિચારતા તેઓએ ગવ્હની તદન ઉપેક્ષા કરી હોય એમ માની ચક્રણુ નથી. ૫૨પરાએ એથી બહુ જ્ઞાન યાય. મધ્યમ ઉત્ક્રાન્તિના છવે ૫૨ એથી બહુ નુકસાનકારક અસર થાય અને માત્ર મા અનેક પ્રત્યવાયો આવે એવું વિચારનાર મહાત્મા ગવ્હના મોહમાં ન પડે એ નેટકુ સ્વાભાવિક છે તેટલું જ સાધુવંશધારણુ વિગેરે ક્રિયાકલાપની જરૂરીઆત સ્વીકારે એમ માનવું તે પણ સ્વાભાવિક છે ન્યવહારનો લોપ કર્યા વગર અને તેની અલુપ્તવી વિવ્રતમાં ઉત્તર વગર વિશુદ્ધ માગ ૫૨ યાલવાના નિજુય ૫૨ તેઓ આઠ્યા હોય એમ ધારી શકાય છે યાદી આવવી વાલે પ્રમાણે તેઓ સાધુ હતા, હીચિત્ત હતા એમ જ

જણાય છે, સંભળાય છે; પરંતુ કોઈ વાર કફની પહેરીને પણ નીકળી પડતા એવી વાતો ચાલે છે. આટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે તેઓ ગરબની તકરારમાં ઊતર્યા નહિ હોય પણ દીક્ષિત જરૂર હતા અને સાધુનો વેશ ધારણ કરતા. સંપ્રદાયમોહમાં ઊતર્યા વગર વ્યવહાર અને નિશ્ચયને એકત્રપણે ગોઠવી, વિશુદ્ધ વર્તન કરી, સાધુજીવન ગાળી શકાય છે એવો દાખલો તેઓએ બેસાડ્યો હોય એમ જણાય છે.

શ્રી આનંદધનજી સંબંધી કેટલીક વાતો

શ્રી આનંદધનજી સંબંધી કેટલીક વાતો બહુ સંક્ષેપમાં અત્ર બતાવી દઈએ. તેમાં પણ જે માનવા લાયક વાતો ન હોય તેને લખીને લોકપ્રવાહમાં ચાલુ કરવી એ એકંદરે બહુ નુકસાન કરનાર છે. વળી કેટલીક વાતો દરેક મોટા માણસના સંબંધમાં આવે છે તેથી તેને કબૂલ કરવા પહેલા ઘણા વિચાર કરવો પડે છે અને સ્વીકારતાં આંચકો આવે છે. રાજના મેળાપ પ્રસંગે તાવને કપડામાં ઉતારી બાજુ પર મૂકવાની અને કપડો ધૂજતો દેખી એ સંબંધમાં રાજ તરફથી થતી પૃચ્છા સંબંધી વાત શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યના સંબંધમાં તેમજ હરિભદ્રસૂરિ અને હીરવિજયસૂરિના સંબંધમાં પણ કહેવામાં આવે છે આવી વાતને કોઈ પણ મહાત્માની સાથે જોડી દેવાનો વિચાર સ્વાભાવિક છે તેથી એવી વાત સ્વીકારતા પહેલા યોગ્ય વિચાર કરવો જોઈએ કેટલીક વાતો લોકવિચારની તે વખતની સ્થિતિ બતાવી આપે છે અને કેટલીક વાત વિશિષ્ટ સ્થિતિનું યૌગિક રહસ્ય સમજવાની લોકોની અશક્તિ બતાવી આપે છે. તેથી પ્રથમ કેટલીક આધારવાળી અને વસ્તુદવાળા માણસો પાસેથી સાક્ષેણી હકીકતો સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ. પં. શ્રી ગંભીરવિજયજીએ તપાસ કરીને એકઠી કરેલી અને મને જાતે કહેલી વાતને અહીં પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે.

મેડતા શહેર અને આનંદધનજી

લાલાનંદ અથવા લાલાનંદી જેમને આપણે આ પ્રસંગમાં શ્રી આનંદધનજીના નામથી ઓળખશું તેઓના સંબંધમાં ઘણીખરી વાતો મેડતા શહેરને અંગે આવે છે. મેડતાનો પ્રાચીન ઇતિહાસ વિચારતા તે એક બહુ મોટું શહેર હોવું જોઈએ એમ જણાય છે. ત્યાં અનેક લડાઈઓ થઈ છે. ત્યાના રાજા જોધપુર રાજ્યથી સ્વતંત્ર રજપૂત હતા એમ મારવાડનો પૂર્વ ઇતિહાસ તપાસતા જણાય છે. એ શહેરના અત્યારના ખંડેરા જોતા અને જીર્ણ દુર્ગની સ્થિતિ વિચારતા જણાય છે કે અગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે પ્રાચીન કાળમાં એ ઘણું મોટું શહેર હશે આ શહેરમાં એક બહુ મોટી મસ્જિદ છે જેના બુરજ દરથી દેખાય છે, તે પરથી જણાય છે કે મુસલમાન પાદશાહના વખતમાં એ શહેર પર ઘણા હુલાઓ થયા હશે જોધપુરના પુરાણી રજપૂત રાજ્યના તાગામાં તે બહુ થોડા વખત પહેલા આવી પડ્યું હોય એમ જણાય છે આ શહેર અત્યાર તો ગિરમાર હાલતમાં છે તો પણ હાલ ત્યાં સ્વેતાખર મૂર્તિપૂજક જૈનોના ત્રણસો ઉપર ઘર છે અને ત્યાના શ્રાવકો

જાન્યુઆરી ક્ષેત્રી તીર્થની દેવરેણ શાળે છે અને પોષ દશમ જેવા માસિક પ્રસંગે શ્રીક્ષેત્રી તીર્થમાં દર્શન-પૂજા કરવા માટે મોટી સંખ્યામાં જિતરી પડે છે. ક્ષેત્રી તીર્થને મેડલા રોડ (Mirdla Road) સ્ટેશનના નામથી જોળખવામાં આવે છે, જ્યાંથી એક ટ્રેન મેડલા માટે ખાસ બસ છે પોષ દશમને દિવસે યતી પૂજનો મહોત્સવ જોવાને પ્રસંગ મને મળ્યો હતો. તે વખતે મેડલાનો હાકેમ પણ ક્ષેત્રી આવે છે આ મેડલા શહેરની પૂર્વની બહોલલાલી સામળતા અને ૧૧૦ની આધુનિક અને પ્રાચીન સ્થિતિની સરખામણી કરતા બહુ ખેદ થાય છે મેડલા શહેરમાં પૂર્વે સેક્ટરે લક્ષાધિપતિ જૈને હતા, કેટલાક કેટિવલ્લે પણ હતા, અનેક આચાર્યોના ત્યા વિહાર થયો હતો, અનેક પ્રકારના મહોત્સવો વારંવાર ત્યા થતા હતા, ત્યા મણા જ્ઞાનમહારા હતા અને હાલ જે દેશસરો મોલુદ છે તે પૂર્વકાળની જૈન બહોલલાલીનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ કરાવે તેવા છે ક્ષિપ્તિ એથી છે કે અત્યારે ત્યા સર્વ દેશસરોમાં પૂજા કરનાર જૈન સંઘ નથી અને પરિસ્થિતિ વચસરપરના પૂજારીઓ પર આધાર રાખવો પડે છે આ મેડલા શહેરમાં ખાસ ઉલ્લેખ કોઈ પ્રકારનો નથી, માત્ર ત્યા કેટલીક દુકાનો હાથીદાતના રમકડાની જોવામાં આવે છે. તે શહેરની વતમાન સ્થિતિનું એક કંગુ બ્યાપારની ગેરહાજરી હોવી ભેદભે એમ સહજ અનુમાન થાય છે આ શહેરમાં અનેક શાસ્ત્રો બન્યા છે, પૂજા બનાવાઈ છે, ટીકાઓ લખાઈ છે અને દર્શન તથા જ્ઞાનનો ઉલોત થયો છે એમ અનેક જથ્થોની પ્રશન્તિ પરથી જણાય છે આ શહેર સાથે જ્ઞાનદાસજી મહાશયનો સબધ વિશેષ હોય એમ ત્યા ચાલતી હતકથા પરથી જણાય છે તેમનો મહોત્સવ પણ અહીં જ થયો છે એમ ત્યાંના લોકો કહે છે

અતિબંધ ત્યાગવૃત્તિ : નિરસ્પૃહતાનું દર્શાવ

એ જોના શહેરમાં એક શેઠ હતો જેઓ જ્ઞાનદાસજી મહાશયને અતિ આમ્રક કરીને ધોમમુ કરવા લાજ આપ્યા હતા અને શરૂઆતથી પોતે બંને મહાશયશ્રીની સેવામાં હાજર રહેતા હતા અનેક પ્રકારે જ્ઞાનદાસજીની સેવાચક્રી કરવા ઉપરાંત તે મહાશયશ્રીને પોતાને પેર આહાર વહોરાવવા લાઈ જતા, કપડા વહોરાવતા અને વારંવાર મહાશયશ્રીની પાસે હાજર રહેતા હતા પશુ મણાના બ્યાખ્યાનો સંપૂર્ણ સાંભળવાની ઈચ્છા સ્વભાવિક રીતે સર્વને વધારે હોય છે અને બની શકે તો કપસૂત્ર અવિચિત્ર સાંભળવાની ઈચ્છા મદાગુ જોનેને વધારે રહે છે એ ગામનો સિવાજ કષ્ટકે એવો હતો કે શેઠ આ શા પાડી જ જ્ઞાનુર્મારિધન સાધુ બ્યાખ્યાન વચવાનું શરૂ કરે. નિરસ્પૃહી જ્ઞાનદાસજીને તો કોઈની દરકાર નહોતી અને એ શેઠ ઉપર કાંઈ ખાસ ડાગ પણ નહોતો. અગાઉથી મુકરર કરેલા વખતે તેએએ બ્યાખ્યાન શરૂ કરવાની તજવીજ કરી ત્યારે કોઈ આવકે જન્માનુ કે અમુક શેઠ પૂજામાં છે તે જણી આવી પડોમયે, માટે ત્યા મુખી શકે જોવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે શકે જોવા માટે કહેલી હકીકત પર લક્ષ્ય ન આપી જ્ઞાનદાસજી

મહારાજે વ્યાખ્યાન વાંચવાનું શરૂ કર્યું. શેઠ થોડા વખત પછી આવી પહોંચ્યા, પણ મોડા થયા. વ્યાખ્યાન પૂરું થતા જોમ ઘણા શ્રાવકો વ્યાખ્યાતાની વૈયાવચ્ચ કરવા બંધ છે તેમ આ શેઠ પણ ગયા અને પ્રસંગે જોડ્યા કે 'સેવક પર દયા કરી વ્યાખ્યાન જરા થોભાવવું હતું.' બીજી વાર વળી તે જ વાત કરી, પણ કાંઈ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહિ. શેઠ જરા ઘોઢી ગયા 'સાહેબ! કપડા વહોરાવું છું, આહાર વહોરાવું છું, પરિચર્યા કરું છું તેનો ખ્યાલ કરીને પણ મારા ઉપર જરા કૃપા કરવી હતી.' આટલો ઉચ્ચાર સાભળી તેના ઉપર જરા પણ ગુસ્સે થયા વગર આનંદધનજી જોડ્યા 'ભાઈ, આહાર તો ખાઈ ગયા અને લે આ તારા કપડા-' જોમ કહી તેના કપડાં છોડી દઈ જંગલમાં ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં 'આશા એમરનકી કયા કીજે' એ પદ બનાવ્યું. (બુચો પદ અઠ્ઠાવીશમું. ઉપાશ્રય પણ શેઠનો હતો તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરી દીધો આ પ્રમાણે વાત ચાલે છે એમ મને પ. ગણીરવિજયજીએ કહ્યું હતું અને મેડતામા પણ આને મળતી વાત અત્યંત ચાલતી જણાય છે. આ વાત સત્ય હોય તો તે પરથી બહુ યોગ્ય મળે તેમ છે. અપ્રમત્ત અવસ્થાના બધી સર્વવિરતિ ધારણ કરનાર મુનિ અમુક શ્રાવકના રાગી થઈને પોતાની જે સ્થિતિ નીપજાવે છે તેનો જેને અનુભવ થયો છે તે આ વાતમા બતાવેલી નમૂનેદાર નિસ્પૃહતાની વાસ્તવિક કિમત બહુ સારી રીતે સમજી શકશે. સાધુજીવન ગાળવાનો નિયમ કરનાર મુનિ ગૃહસ્થના સયોગોમા આવી કેવા કેવા પ્રતિબંધમા પડી બંધ છે તે જૈન સાધુઓ સંબંધી વર્તમાન દુર્દશા જોનારને સમજી શકાય તેમ છે, તેનું અવલોકન કરનારને નવીન બાણવાનું રહેતું નથી અને ખાસ કરીને આગેવાન શેઠ અને ઉપાશ્રયના માલેક માટે સહજ વાટ જોવી એ સાધારણ રીતે જોતા સામાન્ય છે છતાં એવી બાબતમાં પણ દરકાર ન કરનાર, સાધ્ય સિવાય અન્ય બાબતમા જરા પણ વિચાર કરવાની જરૂરીયાત પણ ન સ્વીકારનાર, નિસ્પૃહ મહાપુરુષના વિશુદ્ધ વર્તન પર આપણને સહજ આકર્ષણ થઈ આવે છે અને આપણા મનમા તેમને માટે પૂન્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. પર્યુષણમા શહેર છોડી ચાલ્યા ગયા હશે અને જે અવસ્થા આનંદધનજીએ ધારણ કરી હશે એ વાતમાં કદાચ સપ્રદાયથી શંકા આવે તેવું રહે છે, પણ જાંચી હુદના પુરુષો પોતાને યોગ્ય વર્તન શું છે તે બહુ સારી રીતે વિચારી શકે છે અને તેમનું વર્તન પ્રસંગાનુસાર, આત્માને ઉન્નત કરનાર અને સાધ્ય તરફ પ્રયાણ કરાવનાર જ હોય છે વાત કેમ બની હશે અને તેમા સત્યના અશો કેટલા હશે તે કહેવું લગભગ અશક્ય જેવું છે, પણ એક વાત જે એમાથી તારવી શકાય તેવી છે તે એ છે કે, આપણા ચરિત્રનાયક તદ્દન નિસ્પૃહી હતા, પારકી આશા કરનાર કે અન્યથી દબાઈને કે તેની શરમથી વર્તન કરનાર નહોતા. આવી વૃત્તિ થવી એ આત્માની અતિ ઉદાત્ત દશા સૂચવે છે

નિસ્પૃહતાનું એક વિશેષ દૃષ્ટાન્ત

નિસ્પૃહ દશા બતાવનારી એક બીજી પણ વાત સપ્રદાયથી આનંદધનજીના સંબંધમા આલી આવે છે એમ મને પ. ગણીરવિજયજીએ કહ્યું હતું. વાત એમ બની કહેવાય છે

કે મેકતા શહેરમાં જોકે વખત જ્ઞાનદાસનજી ચાતુર્માસ સ્થિત થયેલા હતા તેવામાં ત્યાંના રાજાની જોકે અલ્પમાનીતી રાણીએ જ્ઞાનદાસનજીની જોગી-જવપૂત જેવી અવસ્થાનો હેવાલ સાંભળી તેમના તરફ આકર્ષણ પામી અને ગુરુમહારાજ પાસે આવ્યા સુખચાતા પૂછ્યા પછી તેણે જ્ઞાનદાસનજીને બહુ સંજોષમાં બહાવી લીધું કે પોતે ત્યાંના રાજાની રાણી છે અને હાલ અલ્પમાનીતી રૂઠ પડી છે અને કોઈ ઉપાયે રાજ્ય તેને વશ થાય એવું ગુરુપાથી થવું જોઈએ. ગુરુમહારાજની બળબહેર નિસ્પૃહ વૃત્તિને લઈને આટલી વાત બહુ સંજોષમાં પણ મુદાસર રીતે રાણીએ કહી. તેને પ્રેરનાર યોગીએ પાસે સિદ્ધિએ હોવી જોઈએ એમ જાનુમાન થાય છે તે વાત સાંભળવી વખતે જ્ઞાનદાસનજી કાંઈ હહેરમાં હતા તેથી જોકે કાંગળનો ટુકડો લઈ તે પર કાંઈ લખ્યું અને રાણીને કાંઈ પણ યોગ્ય વખતે તે કાંગળ આપ્યો. રાણી સમજી કે ગુરુમહારાજને કાંઈ ચત્ર (જતર) કરી આપ્યું અને તે વાચવાની સ્વાભાવિક રીતે જ મના હોય છે તેથી તેણે જોકે ચોનાનું તાવીજ તુસ્ત બનાવી તેમાં પેલા કાંગળ મૂકી પોતાને હાથે તેને સ્થાપન કરીકે બાધ્યું. બહુસમય સંયોગ એવો બન્યો કે સાત દિવસમાં રાજ્ય તે અલ્પમાનીતી રાણીને વશ થઈ ગયો, તેના તરફ અપૂર્વ પ્રેમ બતાવવા લાગ્યો અને તેને ભાંડરે આવવા લાગ્યો. શેઠા દિવસ પછી તે માનીતી થયેલી રાણી હર્ષમાં આવી રાજ્ય પાસે પેલી વાત યોદ્ધી ગઈ તેથી બચવા બીજી પદ્મચુત થઈ ગયેલી રાણીઓના બહાવવાથી રાજ્યને ખબર પડી કે પોતામાં જે ફેરફાર છે તેનું કારણ શોકચર્ચા પ્રમાણે જ્ઞાનદાસનજીનો મત્રપ્રયોગ છે. રાજ્ય આ વાત સાંભળી જ્ઞાનદાસનજી પાસે આવી તેને કહેવા લાગ્યો કે 'તમે આવા વશીકરણના કામ કરો છો તે સાધુ તરીકે કઈ રીતે ઉચિત ગણાય ?' સાધારણ રીતે આવા ઉદ્ભવ સવાલનો જવાબ આપે એવો તેઓશ્રીની પદ્ધતિ નહોતી, પણ તે દિવસે કાંઈ તેઓ કરી વાર હહેરમાં હતા તેથી રાજ્યને કહ્યું કે-રાણીને યોદ્ધાવી જેને ચત્ર કહેવામાં આવે છે તે ઊધાડી વાથી લુગ્યો. રાજ્યએ તુરત તેમ કહ્યું 'રાણીને યોદ્ધાવી, સુવણ તાવીજ યોદ્ધ્યું અને જાદર રહેલ ચીકી વાચવા તેમાં લખેલું મહત્તમ પરંતુ કે:-

તેજ પતિ વશ હોવે, ઉપર જ્ઞાનદાસનજી કયા

તેજ પતિ વશ ન હોવે, ઉપર જ્ઞાનદાસનજી કયા ?

આ શબ્દો વાચતા રાજા દિવ્યમૂઠ થઈ ગયો અને ગુરુચરણે નમી પડ્યો. જ્ઞાનદાસનજી અથવા સાત્તાનદત્ત વતન કે જોને રાજ્ય નમી પડે કે જોના ઉપર કૃતમાન થય તેની તેમને દરકાર હતી જ નહિ. જોમના મનમાં આ જન્મેમાના જોકે પણ બનાવથી કાંઈ પણ બંધર થઈ નહીં. એવી જાતી હજી સુધી વધેલા મહાત્માના સબધમાં અનેથી આવી વાતો શોકોના દુઃખમાં કોરાઈ રહે જો તદ્દન સ્વાભાવિક છે. જનસમૂહનો યોગે કાંગળ મધ્યમ પ્રવાહ પર કે આજી પ્રવાહ પર હોય છે પરંતુ તેઓને વિશિષ્ટ પ્રવાહ પર પ્રગતિ કરનાર માટે દુઃખમાં માન બહુ હોય છે અને તેવા પ્રસંગે જ્યારે જ્યારે બને છે ત્યારે ત્યારે તે તેને બાગવી શબ્દ છે, નોંધી શબ્દ છે અથવા તે સબંધી બહુ હોંશથી તે વાતો કરે છે જ્ઞાનદાસનજીએ

લખી આપેલ મત્રનો વિશિષ્ટ આધ્યાત્મિક ભાવ પણ વિચારવા યોગ્ય છે અને કદાચ અણમાનીતી અને માનીતીનો પ્રસંગ સુમતિ અને ક્રુમતિનો અથવા શ્રદ્ધા અને માયામમતાનો અલંકારિક ભાષામા થયો હોય તો પણ ઘટતી વાત છે.

આનંદધનજીના પદોમા આવા પ્રસંગો બહુ આવે છે તે વાત અહીં સામાન્ય રીતે લક્ષ્ય પર આવે છે અને તેનો પ્રતિભાસ અત્ર બહુ આનંદકારક રીતે થાય છે. આઠમા પદમા 'અનુભવ નાથકું કથું ન જગાવે,' દશમા પદમા 'ચેતન ગાત મનાત ન એતે,' તેરમા પદમા 'અનુભવ હુમ તો રાવરી દાસી,' સોળમા પદમા 'નિશદિન જોઈ તારી વાટડી, ઘરે આવોને ઢોલા,' અઠારમા પદમા 'રિસાની આપ મનાવો રે,' પચીશમા પદમા 'ક્યારે સુને મિલસ્યે માહરો સત સનેહી,' તેત્રીશમા પદમા 'મિલાખી આન મિલાવો રે, મેરે અનુભવ મીઠડે મિત્ત' વિગેરે જે વિચારો બતાવ્યા છે તેમા સુમતિની વિરહદશા અને માયામમતાને વિવશ પતિ વિભાવમા રમણુ કરતા બતાવ્યા છે. એ ચેતનપતિની વર્તમાન દશા અતિ ખેદ કરાવનાર છે, બહુ વિચાર કરવા યોગ્ય છે, અને તેમા ઘટતો ફેરફાર અનુભવદ્વારા કરાવવાની આવશ્યકતા છે, એવું રહસ્ય બતાવનાર બહુ પદો આ વિભાગમા આવે છે. એને માટે ખાસ વિવેચન દરેક પદમા કરેલું છે, પણ એ સર્વ પદોમાથી જે ખાસ ધ્વનિ કે દ્રસ્થ રહેલ જણાઈ આવે છે તે બહુ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. એનું લક્ષ્ય એ છે કે માયામમતાને પરવશ પડી આત્મધન ગુમાવનાર અને સસારમા રખડનાર ચેતનજીની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ પર ખાસ વિચારણા કરી એનો સુમતિ સાથે સંયોગ કરાવી આપી એને માર્ગ પર લઈ આવવા અને એની ઉત્કાન્તિ બહુ સારી રીતે થાય, એની પ્રગતિમા બહુ વધારો થાય અને વિભાવદશા દુર્લક્ષ્ય પામી સ્વભાવ તરફ એનું સાધ્ય થાય એવી તેની સ્થિતિ કરાવી આપવી એ માટે અનેક પ્રકારે સુમતિનું સ્વરૂપ અને માયામમતાનું સ્વરૂપ બતાવવામા આવ્યું છે, સુમતિને બોલતી કરી તેની મારફત, અનુભવ દ્વારા અને કોઈ વાર રૂબરૂ સદેશા મોકલ્યા છે, આખ્યા છે અને અનેક વિરહાલાપ કરાવ્યા છે, તેમજ તે દ્વારા પતિને વશ કરવાની રીત અને જરૂરીયાત સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે. આ વિષમ પદોની ભાષારચના તથા વિષયને અંગે ફરી વાર પણ વિચારણો, પણ અહીં વક્તવ્ય એ છે કે આનંદધનજી મહારાજે રાણીને જે વિચાર લખી આખ્યા તેમા પદોમા બતાવેલા વિચારોથી પણ વિશિષ્ટ યોગની વાસ આવે છે સુમતિનો માર્ગ લઈ સ્વભાવરમણુતા થવા માહ્યા પછી એવી વિશિષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમા કોઈ પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ પર પ્રેમ રહેતો નથી, અને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રહેતી નથી અને એ પ્રાપ્ત થવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો સતોષ થતો નથી આવો ઇચ્છારોધ થયા પછી આગળ વધતા એને મુક્તિ અને સસાર સરખા લાગે છે, વિશિષ્ટ ગુણો એની મેળે સ્વત આવી બધ એવી તેની દશા થયેલી હોય છે અને તેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પણ તેને રહેતી નથી અને પરિણામે મોક્ષને અને સસારને પણ

સરખા જણે છે. મુક્તિ અને સંસારને સરખા જણે છે એટલે બંને વચ્ચે શુભસંબંધ આવે અને તત્કાલિન ભાવનામાં સ્પષ્ટ સ્થેતો તક્ષણે તેના ભક્ત્ય બહાર જાય છે એવા સ્થે છે, એમ તો કહી બનતું જ નથી, પણ એને જે ઇચ્છારોધ થાય છે તે પૌદ્ગલિક વસ્તુને જાણે થવા ઉપરાંત તે સર્વ પ્રચાર પામી જોના આત્માને જાણવા વાસ્તવિક શબ્દોમાં યોગીએ તે જોને પોતાને અસર કરનાર થાય છે અને તેથી કાંઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા તેને સ્થેતી નથી શી શાંતિનાવલના સ્તવનમાં શાંતિસ્વરૂપ બતાવતાં આ જ યોગીશબ્દ કહે છે કે—

આનંદપ્રમાણ ચિત્ત સમ જણે, સમ જણે કનક પાપાણુ રે,
 વહન નિહક સમ જણે, ઇચ્છા હોય તુ ભવ્ય રે સર્વિત.
 સર્વ ભવ્યવસ્તુને સમ જણે, સમ જણે તુલ્ય ભવ્ય ભવ્ય રે,
 મુક્તિ સંસાર ભેદુ સમ જણે, મુક્તે ભવ્યભવ્યનિષિ ત્ય રે.
 સર્વિત ચિત્ત એક તુલ્ય વિનયિ.

જાહી જે ભાવ બતાવ્યો છે તે બરાબર વિચારવો. જાહી પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓનો શબ્દ કરવા ઉપરાંત આત્મિક જાણવા આત્મા સંબંધી ઇચ્છા ઉપર પણ અકુશ બાવી જવાની જે ભાવના બતાવી છે તે વાત રાષ્ટ્રીય તાવીજને ઉદ્દેશીને મહારાજશ્રીએ લખી હોય એમ અલ્પવિચારણા થાય છે પ્રથમ સુખતિ વિરહાલાપ કરી, અનુભવ દ્વારા સદેશ મોકલી, શબ્દ પાસે દૃતીકાઈ કરાવી, પતિને પોતાને મહિરે લઈ બાવી તેને યોગ્યમાંમાં આગળ કરે છે, પરંતુ આગળ વધતા તેની સવ ઇચ્છા નાશ પામે છે—એ યોગ્યકર્મ છે તે આપણે યોગ્યકર્મના આસ વિષયમાં વિચારણુ આત્મ આનંદધનનું મહારાજ સુખતિને ઉદ્દેશીને કહે છે કે તારી પાસે પતિ આવે અને તારે વશ થાય એમાં આનંદધનને-વિશિષ્ટ યોગ્યકર્મ પ્રગતિમાં પામેલા વિશુદ્ધ આત્મશબ્દને શુ લેવાડેવા છે ? અને કહાય તે તારી પાસે ન આવે અને માયામત્તાના પ્રસંગમાં પડ્યો સ્થે તો તેમાં આનંદધનને શુ છે ? બંને દેશ આનંદધનને સમાન છે એને એક વચ્ચે આશિષ નથી, અન્ય વચ્ચે આશિષ જ નથી. બાવી આત્માની વિપુલ દેશ થવી, મુક્તિ અને સંસારને સરખા જોવા, વસ્તુસ્વરૂપને યથાસ્થિત આકારમાં સમજી જવા અને તેના પર શબ્દેષ ન કરવા એ બહુ વિશુદ્ધ આત્મદેશના વિચારે સુખવે છે અને એવો આત્મિક ભાવ સદરહુ તાવીજમાં આત્મસંસારિક મહારાજાએ લખ્યો હોય એમ અનુમાન થાય છે સામાન્ય રીતે આનંદધનનું જેવા યોગ્યમાં આગળ વધેલા મહારાજાને સબંધી રાષ્ટ્રીય પ્રસંગમાં આવે કે તેમની પાસે વશીકરણની વાત પણ ઉત્તરારી શકાય એ જેમ બહુ સંભવિત લાગતું નથી તેમ આવા દુનિયાથી આરા અને આરી રીતે વર્તન કરનારા મહારાજાના સંબંધમાં તેઓ અમુક અવસ્થામાં કાંઈ લાઈન પર કામ લેયે તે ધારી લેવું એ પણ મુશ્કેલ છે. પોતાના આત્મધનને અલ્પજ્ઞ ન આવે, તેની પ્રગતિમાં જરા પણ અત્યવાય ન આવે અને તેની આગળ વધતી ગતિ સમાન આવે આથી અલ્પ એ વાત ભક્ત્યમાં શબ્દો તેઓ વિશિષ્ટ

લાભની દૃષ્ટિથી કોઈ કાર્યો એવા પણ કરે છે કે જેનો ખુંલાસો સામાન્ય જનકલ્પનામાં ફેટલીક વાર આવી શકે નહિ. આવા કારણોથી સાધારણ સત્વોના સંબંધમાં બહુ ખારીકી-થી અભ્યાસ કરવાની અને તેની જીવનચર્યાને પૃથક્કરણ કરીને ખરાબર સમજવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. તાવીજમા લખેલા અક્ષરો કોઈ ખાસ આધ્યાત્મિક ભાવ ખતાવે છે તેનું અત્ર અંખું દર્શન થયું હશે.

આદિનાથ સત્વનરચના

‘આશા ઓરનકી ક્યા કીજે’ એ પદ રચના કરવાના પ્રસંગને અંગે ચાલતી વાત ઉપર જણાવી, તેવી જ રીતે ચોવીસ પૈકી ખાવીશ સત્વનો શ્રીઆનંદધનજીએ ખનાવેલાં કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ સત્વનને અંગે એક એવી વાત ચાલે છે કે તેઓ એક વખત મેહતાની પાસેના જંગલમાં ફરતા હતા ત્યાં એક શેઠની છોડી જે તરતમાં વિધવા થઈ હતી તેને અગ્નિમાં ખળી મરી સતી થવાને ઉદ્ધુક્ત થયેલી જોઈ આ પ્રસંગે તે સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને આત્માનો ખરો પતિ કોણ છે, પ્રીતિનું વાસ્તવિક લક્ષણ શું છે તે ખતાવતાં આનંદધનજીએ ઉપદેશ આપ્યો એમ સભળાય છે. તેઓએ તે સ્ત્રીને સમજાવ્યું કે સાસારિક પ્રાણીઓ જે પ્રીતિ કરે છે તે વાસ્તવિક પ્રીતિ નથી, કારણ કે એ પ્રીતિ લાંબો વખત ટકતી નથી અને પ્રીતિને અંગે પાછો જ્યારે વિરહ થાય છે ત્યારે મનમાં અતિ ખેદ થાય છે, માટે પ્રીતિ કરવી હોય તો એવી કરવી કે અનંતકાળ સુધી પ્રીતિના પાત્ર સાથે કદિ વિરહ થાય નહિ. સ્થૂળ પ્રીતિમાં આ વાતની ગંધ પણ હોતી નથી. એ ચાલતી હોય ત્યારે અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરાવે છે, અતે વિરહહુખ આપે છે અને મનને શંકિત કર્યા કરે છે અને છેવટે એનો નાશ થાય છે. એવા પ્રકારની પ્રીતિ કરવી એ કોઈ પણ રીતે ઈષ્ટ ગણી શકાય નહિ. સસારસિક સ્ત્રીઓ પતિને વશ કરવા અથવા તેની પ્રીતિ સપાદન કરવા વટસાવિત્રી આદિ વ્રતો કરે છે, કોઈ ભવાતરમાં એ જ પતિને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી અગ્નિમાં પડે છે, પણ સ્વકર્મવિપાકાનુસાર પતિ ક્યાં (કઈ ગતિમાં) ગયા હશે અને ત્યાં જવાને પ્રાયોગ્ય પોતાને કર્મ છે કે નહિ તેની કાંઈ ખબર હોતી નથી. આવી રીતે પતિ-રંજન કરવા માટે અનેક ઉપાધિ વહોરવી અને મરણાત કષ્ટ સહન કરવું એ કોઈ પણ રીતે કર્તવ્ય નથી, પરિણામ વગરનું અને અતિ દારુણ કૃળ આપનારું છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ખરેખરા પતિ કોણ છે તે વિચારવું, પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજવું, તે કેવી ઉચિત ગણાય તેની વિચારણા કરવી અને તે કરીને શુ મેળવવું છે તેનું ખાસ લક્ષ્ય રાખવું. આવી રીતે નિર્ણય કરતા અથવા નિર્ણય કરવા માટેના વિચાર કરતા સ્થૂળ દશામાં થતી સાસારિક પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજાવે કે ખરી પ્રીતિ તો વિશુદ્ધ આત્મા સાથે જ કરવા યોગ્ય છે કે જે કરવાથી પોતામાં વિશુદ્ધ ગુણ પ્રગટી આવે અને ભવાતરમાં થતી પીડાઓ અટકી સર્વથા નિવૃત્તિસ્થાન આનંદ સાથે પ્રાપ્ત થાય. પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થયેલ શ્રી જિનેશ્વર દેવને પતિ તરીકે કદપી તેઓની અનન્ય ભાવથી પૂજા કરતા પૂજામાં ચિત્તની અતિ

સરખા ગણે છે મુક્તિ અને સંસારને સરખા ગણે છે એટલે બંને વચ્ચે બુલુસદ્ભાવ અને તત્પ્રાપ્તિસભાવનામા સ્પષ્ટ સ્થેતો તદ્દાવત તેના લક્ષ્ય બદલાર બાધ છે અથવા રહે છે, એમ તો કદિ જનતુ જ નથી, પણ એને જે ઇચ્છાશય થાય છે તે પૌદ્ગલિક વસ્તુને અંગે થવા ઉપરાંત તે સર્વત્ર પ્રચાર પામી જોના આત્માને અથવા વાસ્તવિક શબ્દોમાં પ્રિયીએ તો એને પોતાને અસર કરનાર થાય છે અને તેથી કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા તેને સ્થેતી નથી શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમા શાંતિસ્વરૂપ જતાવતા આ જ યોગીશય કહે છે કે—

જન અપજન ચિત્ત સમ વજ્રે, સમ વજ્રે કનક પાપમ્બુ રી,
 વહન નિદક સમ વજ્રે, ઇચ્છા હોય તુ ત્વજુ રી શર્કિત.
 સર્વ અવલંબને સમ વજ્રે, સમ વજ્રે ત્વજુ મ્બુ ભાવ રી,
 મુક્તિ સંસાર મેલુ સમ વજ્રે, મુક્તે ભવભાગિનિધિ ત્વજ રી.
 શર્કિત જિન વેક મુજ વિનતિ.

જહી જે ભાવ જતાઓ છે તે બદલ વિચારવે. જહી પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓનો શય કરવા ઉપરાંત આત્મિક અથવા આત્મા સબંધી ઇચ્છા ઉપર પણ અકુશ આવી જવાની જે ભાવના જતાવી છે તે વાત રાણીના તાવીજને ઉદેશીને મહાશયજીએ લખી હોય એમ અથ વિચારણા થાય છે પ્રથમ મુખતિ વિસ્ફાલાપ કરી, અનુભવ દ્વારા સદેશા મેકલી, મહા પાસે દ્વિતીકામ કરાવી, પતિને પોતાને મદિરે લઈ આવી તેને યોગમર્તમા આગળ કરે છે, પરંતુ આગળ વધતા તેની સર્વ ઇચ્છા નાશ પામે છે—એ યોગકર્મ છે, તે આપણે યોગદર્શનના આસ વિષયમા વિચારશુ જન આનંદવનજી મહાશય મુખતિને ઉદેશીને કહે છે કે તારી પાસે પતિ આવે અને તારે વય થાય એમાં આનંદવનને-વિશિષ્ટ યોગમા પ્રગતિમાં પામેલા વિશુદ્ધ આત્મશયને શુ લેવાહેવા છે ? અને કદાચ તે તારી પાસે ન આવે અને માયામતવાના પ્રસબમાં પડ્યો સ્થે તો તેમજ આનંદવનજીને શુ છે ? બંને દશા આનંદવનને સમાન છે એને એક તરફ આમોહ નથી, અન્ય તરફ આક્રમણ નથી. આવી આત્માની વિપુલ દશા થવી, મુક્તિ અને સંસારને સરખા બેવા, વસ્તુસ્વરૂપને યથાસ્થિત આકારમા સમજી જવા અને તેના પર શયદેષ ન કરવા એ બહુ વિશુદ્ધ આત્મદશાના વિચારો સૂચવે છે અને એવા આધ્યાત્મિક ભાવ સદરહુ તાવીજમાં આધ્યાત્મરસિક મહાત્માએ લખ્યો હોય એમ અનુમાન થાય છે સામાન્ય રીતે આનંદવનજી જેવા યોગમા આગળ વધેલા મહાસત્વો રાજની રાણીના પ્રસગમાં આવે કે તેમની પાસે વશીકરણની વાત પણ ઉચ્ચારી શકાય એ એમ બહુ સંભવિત લાગતુ નથી તેમ આવા દુનિયાથી ન્યાસ અને ન્યારી રીતે વર્તન કરનારા મહાસત્વોના સબંધમા તેઓ અમુક અવસ્થામાં કઈ લાઈન પર કામ લેશે તે ધારી લેવુ એ પણ મુશ્કેલ છે પોતાના આત્મધનને અદ્યય ન આવે, તેની પ્રગતિમા જરા પણ પ્રત્યવામ ન આવે અને તેની આગળ વધતી ગતિ સમાન આવે ચાહી બાધ એ વાત લક્ષ્યમા રાણી તેઓ વિશિષ્ટ

લાભની દૃષ્ટિથી કોઈ કાર્યો એવાં પણ કરે છે કે જેનો ખુલાસો સામાન્ય જનકલ્પનામાં કેટલીક વાર આવી શકે નહિ. આવા કારણોથી સાધારણ સત્વોના સંબંધમાં બહુ ખારીકી-થી અભ્યાસ કરવાની અને તેની જીવનચર્યાને પૃથક્કરણ કરીને ખરાબર સમજવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. તાવીજમાં લખેલા અક્ષરો કોઈ ખાસ આધ્યાત્મિક ભાવ બતાવે છે તેનું અન્ન ઝાંખું દર્શાવે થયું હશે.

આદિનાથ સ્તવનરચના

‘આશા એરનકી મ્યા કીજે’ એ પદ રચના કરવાના પ્રસંગને અંગે ચાલતી વાત ઉપર જણાવી, તેવી જ રીતે ચોવીસ પૈકી બાવીશ સ્તવનો શ્રીઆનંદધનજીએ બનાવેલાં કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ સ્તવનને અંગે એક એવી વાત ચાલે છે કે તેઓ એક વખત મેહતાની પાસેના જંગલમાં ફરતા હતા ત્યાં એક શેઠની છોડી જે તરતમાં વિધવા થઈ હતી તેને અગ્નિમાં બળી મરી સતી થવાને ઉદ્ધૃત થયેલી ભેદ આ પ્રસંગે તે સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને આત્માનો ખરો પતિ કોણ છે, પ્રીતિનું વાસ્તવિક લક્ષણ શું છે તે બતાવતાં આનંદધનજીએ ઉપદેશ આપ્યો એમ સમજાય છે. તેઓએ તે સ્ત્રીને સમજાવ્યું કે સાસારિક પ્રાણીઓ જે પ્રીતિ કરે છે તે વાસ્તવિક પ્રીતિ નથી, કારણ કે એ પ્રીતિ લાંબો વખત ટકતી નથી અને પ્રીતિને અંગે પાછો જ્યારે વિરહ થાય છે ત્યારે મનમાં અતિ ખેદ થાય છે, માટે પ્રીતિ કરવી હોય તો એવી કરવી કે અનતકાળ સુધી પ્રીતિના પાત્ર સાથે કદિ વિરહ થાય નહિ. સ્થૂળ પ્રીતિમાં આ વાતની ગંધ પણ હોતી નથી. એ ચાલતી હોય ત્યારે અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરાવે છે, અતે વિરહહૃખ આપે છે અને મનને શક્તિ કર્યા કરે છે અને છેવટે એનો નાશ થાય છે. એવા પ્રકારની પ્રીતિ કરવી એ કોઈ પણ રીતે ઈષ્ટ ગણી શકાય નહિ. સસારરસિક સ્ત્રીઓ પતિને વશ કરવા અથવા તેની પ્રીતિ સપાદન કરવા વટસાવિત્રી આદિ વ્રતો કરે છે, કોઈ ભવાંતરમાં એ જ પતિને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી અગ્નિમાં પડે છે, પણ સ્વકર્મવિપાકાનુસાર પતિ મ્યા (કઈ ગતિમાં) ગયા હશે અને ત્યાં જવાને પ્રાયોગ્ય પોતાને કર્મ છે કે નહિ તેની કાંઈ ખબર હોતી નથી આવી રીતે પતિ-રંજન કરવા માટે અનેક ઉપાધિ વહોરવી અને મરણાત કષ્ટ સહન કરવું એ કોઈ પણ રીતે કર્તવ્ય નથી, પરિણામ વગરનું અને અતિ દારુણ કૃપા આપનારું છે આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ખરેખરા પતિ કોણ છે તે વિચારવું, પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજવું, તે કેવી ઉચિત ગણાય તેની વિચારણા કરવી અને તે કરીને શું મેળવવું છે તેનું ખાસ લક્ષ્ય રાખવું. આવી રીતે નિર્ણય કરતા અથવા નિર્ણય કરવા માટેના વિચાર કરતાં સ્થૂળ દશામાં થતી સાંસારિક પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજાવે કે ખરી પ્રીતિ તો વિશુદ્ધ આત્મા સાથે જ કરવા યોગ્ય છે કે જે કરવાથી પોતામાં વિશુદ્ધ ગુણ પ્રગટી આવે અને ભવાંતરમાં થતી પીડાઓ અટકી સર્વથા નિવૃત્તિસ્થાન આનંદ સાથે પ્રાપ્ત થાય પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થયેલ શ્રી જિનેશ્વર દેવને પતિ તરીકે કહી તેઓની અનન્ય ભાવથી પૂજા કરતા પૂજામાં ચિત્તની અતિ

પ્રસન્નતા થાય એવી અખંડિતપણે તે પૂજા કરતા અને તેમાં વળી હજાર શક્તિ આત્મ અર્પણા થઈ બંધ એવી રીતે પૂજા કરતા વિદ્વંસનાનંદ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, વસ્તુવિવેક પ્રાપ્ત થાય છે અને એવા પતિને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં સ્વયં પતિરૂપ થઈ જવાય છે, પતિ એવા થઈ જવાય છે અને પતિ સાથે થયેલા મેળાપ કહિ પણ છૂટતો નથી વિરહ કાળ પ્રાપ્ત થતો નથી અને આનંદદશામાં ફેરફાર થતો નથી. આવા પતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે આવી અર્ધસૂચક વાત સામળી તે શેઠની છેડી સતી થતી જાટકી વિશુદ્ધ માર્ગ પર બેઠાઈ, તેણે સ્વવિરતિ માર્ગ આરંભ્યો અને નિઃજ અતરમા રહેલ પતિને સતોષ આપી, પ્રસન્ન કરી તેને વશ કરવાના માર્ગમાં જાગી ગઈ ગઈ પ્રથમ સ્તવનની નોટ તથા તે પરનું વિવેચન એવા વિરસિ છે

આ પ્રસન્નિ તે સતીને બોધ આપવા માટે 'જ્ઞાન જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો દે, એર ન ચારુ દે કવ એ સ્તવનની સ્વના આનંદધનજીએ કરી. એ સ્તવનની અર્થ' વિચારણા કરતા ઉપરોક્ત શેઠપુત્રીની જ્ઞાતિ ટળી ગઈ અને તે માગ પર આવી ગઈ આ પ્રમાણે વાત ચાલે છે હવે અહીં બોધક ગભીર પ્રથમ પર વિચારણા થઈ આવે છે હાલમાં થયેલા લેખકો ખ્રીસ્તી ધર્મનો પાયો પ્રેમ (Love) ઉપર થયેલો કહે છે તેને અને આ પ્રીતિને કોઈ બંધનનો સબંધ છે કે નહિ તે બંધન વિચારીએ તો તે વિષય પર જાણે લેખ થઈ જાય, જેમ કરવું જ્ઞાન સ્થળસંકેતથી બની શકે તેમ નથી, પણ ખ્રીસ્તી પ્રેમનો પ્રેમનો સિદ્ધાન્ત બહુ ઊંચી હદે લેવા પણ મનુષ્યથી તો આગળ વધી શકતો જ નથી. જૈનની દશા-પતિ પ્રસન્ન કરવાની કૃષી પ્રેમ-પ્રીતિ પણ પક્ષી જળચર અને કીડી માકલ સુધી જવા ઉપવાત વનસ્પતિ અને જળ કે અગ્નિ સુધી પણ આગળ વધે છે બીજી આ પ્રેમના તત્ત્વમાં સ્વાર્થનો જ્ઞાન પણ નથી અને ત્રીજી પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરી અત્યાચારપણે જે સામ્ય પ્રાપ્ત કરવાની તેના અતરમા જાવના રહેલી છે તેની ગંધ પણ ખ્રીસ્તી પ્રેમના તત્ત્વમાં નથી. બીજી વિચારણા 'ચિત્ત પ્રસન્ને દે પૂજનનું ફળ કહ્યું દે, પૂજા અખંડિત એક, કપટ સંહિત થઈ આત્મ અરપણા દે, આનંદધનપદ રેહ' ને અર્થે થાય છે એમાં જે પ્રકારની પૂજા કરવાની જાવના બતાવવામાં આવી છે તે બહુ વિચારીને ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે આખી જિંદગી સુધી પૂજા કરવામાં આવે, પણ જે ચિત્તપ્રસન્નતા થાય નહિ તો હજી પોતે એકલા જ ઘૂટે છે એમ સમજવું જેમ સાંસારિક કાર્યો કરવામાં રસ આવે છે સગાઓના વેધ અને મિત્રોનો વિવેક બંધનવામાં ચીર રાખવામાં આવે છે શ્રી પુત્રને સારુ કપડાં ધરેણાં લાવવામાં આનંદ આવે છે, તેના પ્રકારની આતર વૃત્તિથી પ્રભુ પર ચિત્તની પ્રસન્નતા ન થાય, તેમાં જોશન આનંદ ન આવે અને ત્યાં સિંધરતા ન થાય ત્યાં સુધી વિશિષ્ટ પ્રકારની પૂજા થતી નથી એમ ખાસ ધ્યાનમાં રહેવું બેઠાં, જે સ્થિતિએ પહેલવાનું ભરવું હોય તેણે એટલે પછી કારણકાર જાવમાં વિષદાસ ન થઈ જાય એ સ્થિતિએ પહેલવામાં અજીવ પહલી દેખ તો તે

ફર કરવા માટે પ્રયાસ કરવો, પરંતુ વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર ઝોળખી રાખવું એટલે તત્ત્વનું અને ઉપરના છોલાનું ભાન રહે, જેથી વિવેકબ્રહ્મ ન થવાય. સતી થવાના પ્રસંગને અંગે આટલી વાત કહી દીધી તે આપણા ચરિત્રનાયકનો ખાસ વિષય હોવાથી જણાવવા લાયક ગણવામા આવી છે. તે બંને વાતને અંગે ઘણો ભૂલભરેલા ખ્યાલ હાલ બેવામા આવે છે. કેટલાક વિદ્વાનો એમ માને છે-મનાવે છે કે ખ્રીસ્તી ધર્મનો પ્રેમનો વિષય અન્યત્ર ચર્ચાથી જ નથી અથવા તેવા આકારમા કોઈએ બનાવ્યો જ નથી. જૈનની દયા, તેમું સ્વરૂપ, તેનો ભેદો અને તેમા રહેલ ભાવ વિચારવામા આવે તો આ ભૂલભરેલા વિચારો તુરત ફર થઈ જાય તેમ છે. તેવી જ રીતે દ્રવ્યક્રિયાના મોહમા પડી જઈ જેઓ તેમાં સંપૂર્ણતા માને છે અને જેઓ દ્રવ્ય ક્રિયાની આવશ્યકતા જ માનતા નથી એ બંને ભૂલ કરે છે. પ્રથમ પંક્તિના પ્રાણીઓ કારણને કાર્ય સમજે છે, ખીજી પંક્તિવાળા પગથિયાં છોડી દઈ દાહરને મથાળે ઠેકઠો મારી ચઢી જવા ઇચ્છે છે. આનંદધનજી મહારાજ એ બંને વાતનો પ્રથમ સ્તવનમા જ ખુલાસો બહુ સૂક્ષ્મ રીતે આપી દે છે અને તે પર જેમ જેમ વિચારણા થાય છે તેમ તેમ એમા રહેલ વિશિષ્ટ ભાવનો અર્થ ખ્યાલમા આવે છે. આ સંબંધી સહર સ્તવનને અંગે વધુ વિચારો અન્યત્ર લખ્યા છે તે વિચારવા.

શ્રી યશોવિજયજી સાથે પ્રસંગ

ઉપર જે વાતો લખી છે તે સર્વ મેડતા શહેરમા અથવા તેની નજીકના જંગલમા બની કહેવાય છે. તે ઉપરાત આનંદધનજીનો શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાય સાથે પ્રસંગ થયો અને તે વખતે ઉપાધ્યાયજીએ અષ્ટપદી બનાવી તે મેળાપ પણ સાપ્રદાયિક વાતો પ્રમાણે મેડતા શહેરમા થયાનું કહેવામા આવે છે. કોઈ આ મેળાપ આખું પર્વત પર થયો એમ પણ કહે છે. મેળાપ થયાની વાતમા મતભેદ નથી પણ સ્થાન માટે એક નિર્ણય નથી. ઉપાધ્યાયજી સાથે થયેલા પ્રસંગને અંગે જે ત્રણ વાતો અત્ર જરા વક્તવ્ય છે તે પણ વિચારી લઈએ કારણ કે તે પણ સંપ્રદાયથી ચાલી આવે છે. બનારસમા તથા આગ્રામા વિકટ સયોગોમા અભ્યાસ કરી ન્યાયના વિષયમા ખાસ નિષ્ણાત (specialist) થવાને લીધે 'ન્યાયવિશારદ અને ન્યાયાચાર્ય'નું બિરુદ મેળવનાર આ મહાત્માનો પ્રસંગ શ્રી આનંદ ધનજીનો સમયનિર્ણય કરતી વખતે સહજ વિચારી ગયા છીએ. જૈન કોમના આ છેલ્લા સમર્થ વિદ્વાન મહાત્મા અને આપણા ચરિત્રનાયકના સંબંધમા આગળ પણ કેટલીક વાત આવશે. ચરિત્રપ્રસંગો તેઓના અને આનંદધનજીના મેળાપની વાતો કરવાની છે. ત્યાં કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે આનંદધનજીનો અને તેમનો મેળાપ શ્રી મેડતા શહેરમા થયો હતો અને પ્રથમ મેળાપ વખતે જ યશોવિજયજીએ અષ્ટપદી બનાવી હતી કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે આ મેળાપ મેડતાની બાબુના જગલોમા થયો હતો અને રસ્તે ચાલતા ચાલતા ઉપાધ્યાયજીએ અષ્ટપદી તાત્કાલિક ઉદ્ગારરૂપે બનાવી હતી ત્રીજી વાત એમ છે કે આખું ઉપર ગુફામા

જ્ઞાનદહનજી ચોજસાધના કરતા હતા તે પ્રસંગે યથોચિત્વજી તેમને શોધતા શોધતા ત્યા અયા હતા અને ત્યાં મેળાપ થયો હતો આ સર્વમાં મને મેહતા શહેરમાં મેળાપ થયેલો હોવાનું વધારે બધેસતુ લાગે છે નૈનપુરી તરીકે સુવિખ્યાત થયેલા મેહતામાં જ્ઞાનદહનજીના અનેક પ્રસંગો થયેલા છે અને તેઓ ત્યાં જીવનનો મોટો ભાગ રહ્યા હોય એમ ત્યાં બાહલી વાતો પરથી પણ જણાય છે અને બાબ્યાન પ્રસંગે બંને મહાત્માઓ મળ્યા એમ જે વાત આલે છે તે બોલ્યાં તે મેહતા શહેરમાં બનેલા હોય એમ સંભવિત વધારે લાગે છે એ હકીકત એમ છે કે જ્ઞાનદહનજીએ એક વખત મેહતા શહેરમાં ઉપાધ્યાયજી બાબ્યાન બહુ જીવ્યા પ્રકારનું ભાવાત્મક વાંચિ છે એમ હકીકત સાબળી હતી તે વાત પ્રત્યક્ષ જોવા તથા સાબળવા ઉપાધ્યાયજીના બાબ્યાન વખતે તેઓ ઉપાધ્યાયમાં ગયા અને ઉપાધ્યાયજીની બાબ્યાનકાળ બેઠાં બહુ રાજ થયા. ખરી ઉપાધ્યાયજીની વિક્સિતિ ઉપરથી ચોતે પણ ચોખના વિષય પર સારી રીતે જોવા (બાબ્યાન બાબ્યુ) તે બહુભવચુકત વચન હોવાથી ચોતા પર સારી અસર કરનાર થયું ઉપાધ્યાયજીનો અને તેમનો મેળ બહુ સારો હતો ખાસ બાબ્યાન શૈલી, તેમાં મધુરતા અને વકતૃત્વ આવવું એ જાણ્યાસથી જાણ્ય વિષય છે ખુદ ધરો વિષયજી અને રામવિષયજીના પ્રસંગ માટે પણ જોવું કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજી જેવા સમય વકતાની સભા કરતા રામવિષયના બાબ્યાનમાં બહુ શોતાઓની હાજરી રહેતી અને તેનું કારણ તપાસવા યથોચિત્વજી એક વખત બંને ગયા હતા. શિષ્ટાચાર પ્રમાણે રામવિષયજીએ કોઈ યર્ષ તેઓને દક્ષિણ આસન બાબ્યુ અને બાબ્યાન બહાવવા વિક્સિતિ કરી પણ ઉપાધ્યાયજીના અતિ આગ્રહથી આરે રામવિષયજીએ બાબ્યાન વાગ્યું ત્યારે તેમની દહાત આપવાની હબ, કહેવાની શૈલી અને વાક્યરચના તથા શબ્દોનું રહસ્ય સાબળતા રામવિષયજીની વકતૃત્વકળાનો વિશિષ્ટ ખ્યાલ ઉપાધ્યાયજીને પણ યર્ષ ગયો. આ પ્રસંગ ઉપરથી ઉપાધ્યાયજીને કમચોજ અને જ્ઞાનદહનજીની ચોખપ્રક્રિયા કેટલા જાગજ વધેલા હતાં તે જણાય છે આટલા ઉપરથી બંને મહાત્માઓને મેળાપ મેહતા શહેરમાં થયેલો વધારે સંભવિત લાગે છે આ સિવાય એક વાત જોવી કહેવામાં આવે છે કે જેવી રીતે ઉપાધ્યાયજીએ જ્ઞાનદહનજીની સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી બનાવી છે તેવી અષ્ટપદી જ્ઞાનદહનજીએ ઉપાધ્યાયજીની સ્તુતિરૂપ બનાવી છે આ જાણતો કઈ પણ પુરાવા ન મળવાથી એ વાત કેઈએ પોતાના મગજમાંથી બહાર પાડી હોય એમ મને લાગે છે અને એમ બનવાના મર્જા કારણે છે જ્ઞાનદહનજી સબંધી કવિપદ વાતો બહાર પાડવાનું અને તેમને અવનવા ખ્યાલી આકારમાં ચિતરવાનું કેટલાકને પસંદ આવે છે તેઓની આ કલ્પના હોવાનો સંભવ છે, કારણ કે પૂજ્ય કવિ પૂજક હોઈ શકે નહિ. સ્થિત્વ તર જોવા રૂપમાં સપ્રદાયથી કે શિષ્ટાચાર પ્રમાણે સંભવે નહિ અને જ્ઞાનદહનજી અને ઉપાધ્યાયજીની વચ વિચારતા અને ચોજવિષયમાં જ્ઞાનદહનજીની પ્રક્રિયા અને જાણ્યાસ તથા વતન લક્ષમાં લેતા એ હકીકત અસંભવિત માનવામાં આવે છે, તે છતાં કહાય કેઈએ જોવી

અષ્ટપદી નેઈ હોય તો તે દ્રવ્યાનુયોગ આદિના વિશિષ્ટ જ્ઞાનને અંગે ઉપાધ્યાયજીની પ્રશસારૂપ હોવાનો સંભવ વધારે છે. મેં એવી અષ્ટપદી સંબંધી બહુ ખારીક તપાસ ચલાવી છે, પરંતુ હંબુ સુધી તો તે સંબંધી પત્તો લાગ્યો નથી અને કોઈએ તે વાંચી કે સાલળી હોય એમ કહેનાર પણ મને મળ્યું નથી આયદે પણ ને તે સંબંધી વધારે હકીકત પ્રાપ્ત થશે તો તે પર ખુલ્લા મનથી વિચારણા કરવાનો પ્રસંગ લેવામાં આવશે. આવી અષ્ટપદી ને ઉપાધ્યાયજીને પોતાના પૂન્ય તરીકે ગણીને કરેલી હોય તો તેથી આનંદધનજીના ચરિત્રને અંગે મોટા ફેરફાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તેવું હોવાથી એ સંબંધી ખાસ ઊહાપોહ કરવાની જરૂર અહીં જણાઈ છે. મારો પોતાનો અભિપ્રાય આવી અષ્ટપદી હોઈ શકે નહિ એમ છે અને તેવી અષ્ટપદીની હયાતી માટે પણ એક બે માણસના મોઢાના વચન સિવાય અન્ય આધારભૂત કાંઈ પૂરાવો મળી શક્યો નથી. ગુજરાતી રાસોમા પ્રવીણ ઘણા વાંચનવાળા જૈન વિદ્વાનોને પૂછતા તેવી અષ્ટપદી કોઈએ નેઈ હોય એમ જણાતું નથી. સીધો પુરાવો અને આધારભૂત હકીકત ન મળે ત્યાં સુધી આવી અષ્ટપદીની હકીકત સ્વીકારવા યોગ્ય મને લાગતી નથી.

ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી સાથે એક વધારે પ્રસંગ થયાની વાત પણ સંપ્રદાયથી ચાલ્યા કરે છે. હકીકત એમ બની કહેવાય છે કે આનંદધનજી મહારાજે પોતાનો દેહવિલયકાળ નજીક જાણી યશોવિજયજીને કેટલીક હકીકત કહેવા સારુ પોતાની પાસે બોલાવ્યા. ઉપાધ્યાયજી આવ્યા. તેમને આવી ગયાને બે પાત્ર દિવસો થઈ ગયા છતાં આનંદધનજી કાંઈ બોલ્યા નહિ. આથી યશોવિજયજીના મનમાં એમ સહજ શંકા થઈ કે કદાચ આનંદધનજી પોતાને બોલવાની વાત ભૂલી ગયા હશે તેથી એક દિવસ સવારમાં વિજ્ઞપ્તિ કરી, પોતાને તેડાવવાની વાત યાદ આપી. આનંદધનજીએ એના જવાબમાં કહ્યું કે “ હવે કાંઈ કહેવાનું રહ્યું નથી મને ખેદ એટલો થાય છે કે તમારામાં હંબુ નેઈએ તેટલી સ્થિરતા આવી નથી. તમારે એટલું અવશ્ય વિચારવું હતું કે જેણે તમને ખાસ તેડાવેલ છે તેને અધિકાર પ્રમાણે અવસર નેઈ કાંઈ આપવું જ હશે અને તે યથાયોગ્ય વખતે આપત જ, પણ ન્યા સુધી નેઈએ તેવી સ્થિરતા અને ધૈર્ય આવ્યા ન હોય ત્યાં સુધી હું યોગના મહાન્ તત્ત્વો બતાવવાનો પ્રસંગ નેતો નથી તમને તેના અધિકારી સમજતો નથી યોગની વિશિષ્ટ વાતો અને પ્રક્રિયાઓ હાલ તો મારી સાથે જ કાળધર્મ પામી જશે ” આવી મતલબનો જવાબ મળ્યો ત્યાર પછી યોગ્ય પરિચર્યા કરી ઉપાધ્યાયજી ત્યાંથી વિદાય થયા એમ કહેવાય છે કે આ બનાવ બન્યા પછી ઉપાધ્યાયજીના મન પર બહુ અસર થઈ, તેઓમા બહુ સ્થિરતા આવી ગઈ અને તેઓના અંતરના વિષયો અને તેની શૈલીમા પણ તેથી મોટો ફેરફાર થઈ ગયો. જ્ઞાનસાર જેવા અમૃતમંડોદર્ધિમાથી સાર તત્ત્વનું પાન કરનાર અથ ત્યાર પછીની વયમા બનાવેલ હોય અને જસવિલાસની આધ્યાત્મિક વાણી પણ ત્યાર પછી નીકળી હોય એમ ઘણા

વિદ્વાનોનું આનંદુ છે પ્રત્યેકનું જીવન વિચારતા આવો જન્મ જનવો અને તદ્દન અસ્ય ભવિત હોય છે; પરંતુ આનંદધનજીનો પ્રસંગ શ્રી યોગવિજ્ઞાનને સારી રીતે હોયો બેઠેલો એમ ધારવાને તો ઘણું પ્રબળ પુરાવા મળી આવે છે. બત્રીશ બત્રીશીઓના ફરક પ્રકરણને છેડે ધરાહાપૂર્વક 'પરમાનંદ' શબ્દ લાવવામાં આવ્યો છે તે ખાસ અર્થસૂચક છે અને આપની જાણીતી ભાષા તે જ બાબત સવિશેષપણે બતાવે છે. આ ઉપરાંત આનંદધનજી પાસે ઉપાધ્યાયજી સુવર્ણસિદ્ધિ લેવા ગયા અને આનંદધનજીએ તે તેમને આપી નહિ, કારણ કે તેમની યોગ્યતા ન હોઈ એ વાતને બે કે ત્રણનઅભ્યુદયના મહાન હેતુથી જાણવી લેવાનો અથવા નરમ ધારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, પણ અને તે વાત બંને મહાત્માઓના પ્રસંગ, વય, સ્થાન અને વર્તનને બેઠેલો તદ્દન કષ્ટિત હોય છે. યોગસિદ્ધિ બાબત હોય અથવા યોગબળથી તે પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય તો તેને ઉપયોગ આરંભ કરવાનું કારણ છે અને તેથી જ નિધાન બતાવવાનો શ્રીસ્કંધ ભદ્રનો અભિપ્રાય શાસ્ત્રદષ્ટિએ નિરૂપિત હોય એમ અને જણાય છે, તેથી યોગબ્રહ્મ અર્થ જણાય છે અને તેમાં શાથી જુઓ એ પૌદ્ગલિક હોવાથી તે માગને અયોગ્ય બરોડો છે. આપણે યોગના ખાસ વિષયમાં આ બાબત સારી રીતે વિચારશું. આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી જેવા સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષ તેવી અથવા કોઈ વસ્તુની પ્રબળપણે ધ્યાન કરે એ પણ બનવાનું નથી, એકદરે આ સુવર્ણસિદ્ધિની વાત કોઈના મગજમાંથી નીકળી હોય એમ ધારવું વિશેષ યોગ્ય હોય છે.

આનંદધનજીનો દેહોત્સર્ગ

હાલ મેઠવામાં આનંદધનજીનો સ્તૂપ છે તે ઉપરથી અને તે શહેરમાં તેમના સળખી આલવી વાતે ઉપરથી આ મહાત્માનો દેહવિલક્ષ મેઠવામાં થયો હોય એમ જણાય છે. દેહોત્સર્ગનો કાળ સવત્ ૧૭૭૦ ની આસપાસ જણાય છે. મરણ પહેલા તેમને શ્રી સત્ય વિજય પન્નાસ સાથે પ્રસંગ થયો હોય એમ પણ વાતો આવે છે. સત્યવિજયજીએ કેટલોક સમય તેમની સાથે જગલમાં કાઠો એમ આત્માશામલ મહાશયથી જૈન તત્વાદર્થ ભક્ષમાં કહે છે. આ ઉપરાંત આનંદધનજીના સળખામાં કેટલીક બીજી વાતો આવે છે તેને બીજકુલ આધાર વગર ચાલુ કરવી એમાં બહુ બેખમ છે. કેટલીક વાર મહાત્મા પુરુષોને એથી અમાય આપવા જેવું થાય છે, કોઈ કોઈ વાતો બોલી કાઢી પરમ મહાપુરુષોને હાસ્યપાત્ર બનાવવા છે અને કેટલીક વાર તેમનું મહત્ત્વ હોય તે કરતાં અજુપટલ વધારી દેવાય છે. આશા નરમ અભિપ્રાય પ્રમાણે આલી આવવી વાતોમાં આધારમૂલ અથવા વજનદાર માણસો પાસેથી જે વાત સાતળી હોય અને તેને બહુ જાણ્યેથી ટેકો મળેલો હોય તે જ વાત યોગ્ય શબ્દોમાં પૂષ્કરણ કરીને અને તે ઉપર ચાલુ અભિપ્રાય બંને બાબતો બતાવીને દાખલ કરવાની અને તેના સત્યાસત્ય નિર્ણય માટે યોગ્ય દલીલો સમવાસબવ માટે બતાવવાની લેખકની ફરજ છે. અન્યવસ્થિતપણે બરણવરસ

વિરોધ આવે તેવી વાતો દાખલ કરવામા કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ હોય એમ મને લાગતું નથી. મને ખુબ વિગતથી તપાસ કરતા જેટલી વાતો લલ્ય થઈ છે તેમાથી આધારભૂત વાતો જ અહીં દાખલ કરી છે અને તે પર વિવેચક દષ્ટિએ વિચાર કર્યો છે. આ ઉપરાંત ખાસ મહત્વની બાબતો હબ્બુ પ્રાપ્ત થશે તો ઉપરની બાબતોમાં ફેરફાર અથવા વધારો કરવામા આવશે. ઇતિહાસની બાબતમા આપણે હબ્બુ એટલી પછાત સ્થિતિમા છીએ કે આવી બાબતમા વારંવાર ફેરફાર થયા કરે એમા નવાઈ જેવું નથી અને એ નિયમ મારે શ્રીમુનિસુંદરસૂરિના સંબંધમા અન્યત્ર પણ જાળવવો પડ્યો છે. ઇતિહાસના અભ્યાસીએ આગ્રહી પ્રકૃતિ ન રાખતા જેમ અને તેમ ખુલ્લા દિલથી કામ લેવું, કોઈ વાતને પોતાના પક્ષ, મત કે સંપ્રદાયમાં ખેંચી જવા પ્રયત્ન કરવો નહિ અને વધારે આધારભૂત હકીકત પ્રાપ્ત થતા પોતાની જાતને સુધારણા માટે ખુલ્લી (open) રાખવી. આવા નિયમથી ઐતિહાસિક બાબતમા શોધખોળ ચલાવવામા આવે તો એકંદરે સારાગ્રહી યુદ્ધિવાળા માણસો ખુબ લાભ કરી ઘણો નવીન પ્રકાશ નાખી શકે એમ મારું માનવું છે અને તે નિયમ વિસારી દેવાથી ઐતિહાસિક ચર્ચામા ખુબ નુકસાન થયું છે અને આયંદે પણ થશે એવો ભય રહે છે. અત્યાર સુધીમા આનંદઘનશ્લોના ચરિત્ર સબંધી મોટા પાયા ઉપર પ્રયત્ન મુનિ શ્રી યુદ્ધિસાગરજીએ કરેલો જેવામા આવે છે, પરંતુ કમનસીબે તેઓએ પૃથક્કરણ દષ્ટિએ અને વૈજ્ઞાનિક ઐતિહાસિક રીતિનો માર્ગ લેવાને બદલે તેઓએ પોતાના વિચાર પ્રમાણે આનંદઘનશ્લો કેવા હોવા જોઈએ એ વાત પર લક્ષ્ય આપી ચરિત્ર નિરૂપણ કર્યું છે અને ઘણીખરી જગ્યાએ જાણે ચરિત્રલેખક બનાવો બન્યા તે વખતે હાજર હોય અને અભિપ્રાયો સાલજ્યા હોય અથવા વાતો નજરે જોઈ હોય એવી એકાંતિક ભાષામા લેખ લખ્યો છે. પૃથક્કરણ કરવાની તેમને રુચિ ન હોવાને લીધે ખુબ વાતો અવ્યવસ્થિતપણે દાખલ થઈ ગઈ છે અવ્યવસ્થિત અભિપ્રાયોનો એકત્ર સમૂહ કરવાની પદ્ધતિને બદલે જરા વિશેષ સંભાળભરી તપાસ ચલાવવામા આવી હોત અને વ્યવસ્થાસર હકીકત દાખલ થઈ હોત તથા તેમાથી આધારભૂત અને આધાર વગરની તેમ જ પ્રશ્નસારપદ કે નિદાસપદ હકીકતનો વિવેક કરવામા આવ્યો હોત તો તેમણે જે પ્રયત્ન કર્યો છે તે વિશેષ ઉપયોગી બની શકત એમ મને લાગે છે. બધી કિંવદંતીઓને અવ્યવસ્થિતપણે પસાર કરવામાં સમાયલું જોખમ ખુબ વિચારવા યોગ્ય છે અને ખાસ કરીને આનંદઘનશ્લો જેવા મહાત્મા પુરુષના સબંધમા વિચાર કરવા માટે જેમ સાધનો પૂરા પાડવાની જરૂર છે તેમ તે પર કા તો વ્યવસ્થાસર વિચાર બતાવવા જોઈએ અથવા વાતો નોંધી લેવી જ જોઈએ. દરેક હકીકત પર વિચારો બતાવવા જતા ખરા ખોટાનું પૃથક્કરણ કરવાની ખુબ જરૂર છે અને એ વાત ખાસ લક્ષ્યમા ન રહે તો તેનો ગેરલાભ ખુબ નીકળી આવે છે. બનતા સુધી ઉપરોક્ત નિયમ સાચવવા અત્ર યત્ન કર્યો છે અને ખાસ કરીને અમુક સંપ્રદાય કે પક્ષ તરફના વાજિત્ર તરીકે આનંદઘનશ્લોના વિશુદ્ધ જીવનનો

ઉપયોગ ન થાય એ જોવા ખાસ સલાહ શાખી છે એ મહાત્માના શિક્ષણ પર હવે પછી વિચારણા કરો ત્યારે પણ આ નિયમ ઉપર લક્ષ્ય રહેશે.

મેહંતા

આનંદચનલ મહારાજના પ્રસંગો ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે તેઓનો વિહાર મેહંતા અને તેની આલુભાલુભા વધારે થયો હોય એમ જણાય છે સંપ્રદાય પ્રમાણે તેઓ મારવાડમાં બહુ વિચાર્યા જણાય છે અને જિંદગીનો કેટલોક કાળ તેઓએ પાલણપુર તરફના ગામોમાં ગાળ્યો જણાય છે મેહંતાની આલુભાલુભા મોટા જગદીશમાં અને આલુ ઉપરની શુદ્ધિમાં તેઓ વિશેષ રહ્યા હોય એમ જણાય છે અને શ્રી સિદ્ધાચળને કોટવા માટે કાઠિયાવાડમાં આવી ગયા હોય એ સંભવિત છે તેઓશ્રીનો જ મ બુદ્ધિશીલતામાં થયો હોય એમ તેઓની ભાષા અને તે સંબંધી વાણી દત્તકથા ઉપરથી જણાય છે તેઓની ભાષા પર હવે વિચાર કરવા માટે એ વ્યગ્રવની વિચારણા કરવાના સાધનો પર આપણે લક્ષ્ય આપીએ. તેઓના સંબંધમાં વાણી સંપ્રદાયિક વાતો, દત્તકથાઓ અને હકીકતો એક સરખી રીતે તેઓનો મારવાડમાં વિહાર જતાવી આપે છે આપણે સુજ્ઞાતના હોઈએ તેથી તેમને શુભશાવી કહેવા, કાઠિયાવાડી હોઈએ તેથી કાઠિયાવાડી જતાવવા પ્રયાસ કરવો અથવા બગાળી હોઈએ તો બગાળી જતાવવા યત્ન કરવો એમ કરવા લલચાઈ જવાય તેવું છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એ વસ્તુસ્વરૂપ પર આંખો મીંચવાનો અથવા મીંચાવવાનો પ્રયત્ન છે આથી આપણે હવે આનંદચનલની ભાષા પર વિચાર કરીએ.

આનંદચનલની ભાષા

સાપ્રદાયિક હકીકત એ બહારનો પૂશવો (externalising oratorical) છે આનંદચનલના ચરિત્રને અંગે આપણે સહજ ઉદ્ધાપોક તે રીતે કરી ગયા હવે આપણે અંધકર્તાના સંબંધમાં અને ખાસ કરીને તેમની ભાષાના સંબંધમાં તેઓની બાણીની કૃતિઓમાંથી શુ હકીકત પ્રાપ્ત થાય છે તે પર વિચાર કરીએ. આ આતરિક પૂશવો (internalising oratorical) જેમ એક રીતે સમજ, જ મ, વિહાર આદિનો નિર્ણય કરવામાં ઉપયોગી જણાય છે તેમ અમુક સયોગેના પુરુષો માટે તેનો બહુ ઉપયોગ કરવામાં આવે તો આટલે રસ્તે પણ દોરી બમ છે શેકસપિયર જેવા એક સ્થાનકે રહી લુબન પૂરું કરનારના જન્મ અને અવહારના નિર્ણયમાં અમુક અરો તેના અંધોમાં વપરાયેલી ભાષા બહુ ઉપયોગી ગણાવ, પરંતુ એક સ્થાનકેથી બીજો સ્થાનકે વિહાર કરનાર સાધુઓના સંબંધમાં એ જ ભાષા વિચારણા દ્વારા ખોટા અનુમાનનું કારણ થઈ પડે તો તે તદ્દન સંભવિત છે સામાન્ય રીતે અમુક ભાષા ઉપરથી કોઈ પણ નિર્ણય ઉપર અમુક અક્રિતા સંબંધમાં આવવું અથવા તે પરથી તેમનો જ મ, અવહાર નિર્ણય કરવા એ ઘણું બેખબરશરણ છે તેનું કારણ એ છે કે મનુષ્યો પોતાની ભાષા સયોગ પ્રમાણે ફેરવી શકે છે સ્વાગી વિવેકાનંદનો ઉચ્ચિશ ભાષા પરનો કાબૂ વિચારતા તેમને ભારતબૃમિથી અન્યત્ર જ મેલા ધારવામાં આવા અનુમાનો

કેવી રીતે ઉપયોગી થાય તે વિચારવા જેવું છે. કાઠિયાવાડમાં જન્મેલ અને પૂર્વ અવસ્થામાં શુદ્ધ ગુજરાતીમાં લેખ લખેલ માણસ દક્ષિણના પ્રદેશોમાં વિચરે અને હિંદુસ્તાની ભાષા પર અસાધારણ કાબૂ ધરાવે એવા દાખલા મૌજુદ છે. મારવાડના જન્મેલા અને કાઠિયાવાડમાં વિચરેલા સંસ્કારી ગુજરાતી લખે છે અને તેમાં મારવાડની ગંધ પણ ન આવે અને ગુજરાતમાં જન્મેલા છતાં થોડો વખત પંજાબમાં ફરેલા શુદ્ધ ગુજરાતી લખે અને હિંદુસ્તાનીમાં ભાષણ કરે તથા ગુજરાતી ભાષા ખોલતા પણ ન આવડે એવા દાખલા આપણે હાલ નજરે લેઈએ છીએ. એથી ભાષાને અંગે અમુક પ્રદેશમાં વધારે વિહાર હતો અથવા પરિચય વિશેષ હતો અથવા જન્મ તે પ્રદેશમાં હતો એમ ચોક્કસ ધારી લેવું તે ખાસ કરીને સાધુઓના સંબંધમાં બહુ જોખમ ભરેલું છે અને સાધારણ રીતે એવા અસ્થિર પાયા ઉપર કોઈ પણ લેખક કે ગ્રંથકારના સંબંધમાં ઇમારત ચણવી જરૂર બહુ અચોક્કસ અવસ્થામાં રહે છે. શ્રી મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા જેન કાવ્યદોહન પ્રથમ ભાગના ઉપોદ્દ્યાતમાં જે અનુમાનો ઉપર આનંદધનજીના સંબંધમાં દોરવાઈ ગયા છે તે બધખેસતા નથી. તેનાં કારણોમાં પ્રથમ અગત્યનું કારણ એ છે કે સંપ્રદાયથી તેઓના અનુમાનો અસત્ય માલૂમ પડે છે અને તેઓ જે ભાષાને વિશેષ કાઠિયાવાડી સંસ્કારવાળી કહે છે અને મુનિ-બુદ્ધિસાગર જેને ગુજરાતી કહે છે તે બંને વાત બહારના તેમ જ અંદરના પૂરાવાથી પણ ખોટી માલૂમ પડી આવે છે. અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ આ સંબંધમાં માત્ર ભાષા ઉપર આધાર રાખવો પડ્યો હોત તો એકાંત અનુમાન ઉપર આવવું લગભગ અશક્ય જેવું જ હતું પણ તે સાથે મેડતામાં ચાલતી વાતો, સંપ્રદાયથી ચાલી આવેલી હકીકતો, મેડતામાં ઉપાશ્રયના ખંડેરો અને તે સર્વની સાથે આનંદધનજીની ભાષાને વિચારતા આપણે આનંદધનજીના જન્મ અને વિહાર વિશેષ કરીને મેડતા તરફના પ્રદેશમાં એટલે મારવાડમાં હતો એમ ખતાવવા પ્રયત્ન કરશું. સંપ્રદાયથી ચાલી આવતી વાતો ઉપર જણાવી છે અને તે વાતને પં. ગંભીરવિજયજી જેઓનો જન્મ પણ બુદ્ધેલખંડમાં હતો તેઓએ તેઓના જીવનનો પ્રથમ ભાગ યતિપણે મારવાડમાં ગાળ્યો હતો તે વખત દરમિયાન આનંદધનજી સંબંધી ઘણી હકીકત મેળવી હતી તેમણે ટેકો આપ્યો છે તેથી હવે આપણે આનંદધનજીની ભાષામાં વિશેષ તત્ત્વ કઈ ભાષાનું આવે છે તે વિચારીએ ત્યાં ભાષાવિચારણાને અંગે એક વાત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે અને તે એ છે કે અમુક લેખક ગુજરાતીમાં લખે છતાં પણ જે તેનો મૂળ પ્રદેશ મારવાડ હોય તો તે અવારનવાર મારવાડી શબ્દો તથા વાક્યોનો ઉપયોગ કરી નાખે છે તેથી ગુજરાતી ભાષાના બહારના શબ્દગારમાં ખીજ કોઈ ભાષાનો સંયોગ અથવા સહયોગ થયો છે એ પર બરાબર વિચાર ચલાવવામાં આવે તો ગ્રંથકર્તાના સંબંધમાં આતરિક હકીકત વધારે ચોક્કસ આકારમાં મળે એમ સંભવ રહે છે. દાખલા તરીકે શ્રી આનંદધનજીના સંબંધમાં મારવાડી શબ્દો

विशेष आवे छे तो जेभ आपणे तेमनु भूण स्थान भास्वाठीनी कृमि गतावी शकिले, तेम जे तेनाभा पक्ष ज्वारानवार भास्वाठीना प्रयोजे गतावी शकिले तो पक्ष जे वात पीब आकारमा पक्ष ते जे इये गतावी शकिले. आ वात क्षयमा राणी आपणे प्रथमा पडोनी भाषा पर विचार करीजे. पहमा भास्वाठी (जयवा शुक्राची नडि तेवा) प्रयोजे केंटकी छुटकी यथा छे ते गहुं मोठा पहमा जावेछा शण्डोना छीस्टकी ज्युष्टी नीवे छजेछा शण्डोभाभी जेक पक्ष शण्ड जर्दी वपराये छे ते इपमा जयवा जर्भा शुक्राची भाषामां वपरातो नवी अने तेमाना केंटकाक शण्डो तो शुक्राची भाषामां वपराता जे नवी.

प्रथम पक्ष-उवा, सोचे, ज्युष्टी अडु, बदत के, वेत, धरिय,
साठे, पाचके, भाठे, नारी ठका जण, भाठे

द्वितीय पक्ष-ज्युष्टी, भव, शीर, ठका जणवे (शुक्राची वपरा)
ठके, वे, बदने, शुक्र भावे, याने, भावे, पावे.

पक्ष त्रीणु-उवा, मेरी, भातो, विसरी, सुपाने, साध, भाधव,
सकत जण, जारी, भाध वडेगा, अडु, वाधर,
भाधनु, ठपु नांके, छारिक छकरी, जारत, ठकरी.

पक्ष चिदु-निज भाधवाणी, जिद वध निज हीपक हावे, सुध,
भाधुली, वेवत, ठका जिजाडु ज्युष्टी वेर, प्रभम,
सो, डेर, भाधुनु गिने वेव, काठके, ठकाणी, वेव.

पक्ष जयनु-जयनु, नटनगरकी, जयजय, सभ्यरी डने, विजुष्टे तणकी,
वेकडपलट, या डम, सुनी ठणकी, सुनी सुजावे,
वाकी, सभावे, वे नांके, छजे ठका, सवभनी, सभ्य गी,
न्यासी, भावे, सो, पावे.

पक्ष छु-सिसके सु-ये विरतत, धरवासी, भापी पूरी,
जवासी जठयासी सभासी, वासी, जयअरी (जयअरी)
जानुअरी, विभासी, सीजे, सभासी.

पक्ष सातपु-जठरी, शीर बडके, भावत, जयतरी छे डेर, ठका,
भांके विवैठन, पक्षी भांकी परतीत, छाने छेक छेकल
सिटि बदकी, जिदने जठरी, पत्य सुतका वारसा, सासा
भवीसा, जिज जिज, तोही, छटननु ज्योरा, सीसा, बदने
सुधम, जणे, भूकी, तापी, भासा भापी, भासन, धरी पावे.

पक्ष ज्युष्टी-जुष्टी, नवली, जेठ, पठरी, वासना, वडे, परतीत, नाधु
ठपु सो पाय, बनते, दुवावे, शीर, ठकते ज्येसीही, सिपावे,
जठेव ठकते, ज्येसी, जिपावे, ज्योराठे ठकावे.

पक्ष नवनु-निदाशे जयपवतासी, सभाकी, जोरो जाता, जवासी,
विजु वळ, जयपी, सिधानप, जवासी गीळ, जेसा, जेसा, इप
भवासी, भादितकी, छरविधि, स तासी, जिद. ज्योरा, सभावासी.

આવી રીતે લખવા જઈએ તો લગભગ દરેક પદના ઘણા શબ્દો લખવા પડે, કારણ કે સામાન્ય ગુજરાતી બોધ હોય તે પણ કહી શકે તેમ છે કે આ પદોની એકદમ ગુજરાતી ભાષા કહેવી એ અયોગ્ય છે. એ દરેક પદોમાથી એકાદ શબ્દ ગુજરાતીમાં પણ વપરાતો હોય તેને તેવા આકારમા ખતાવી તે પરથી પદની ભાષા ગુજરાતી કહેવી એ તાલીને પોતાના વિચાર પ્રમાણે શબ્દોને લઈ આવવા જેવો પ્રયત્ન લાગે છે. આવી રીતે સર્વ પદોમાથી લગભગ મારવાડી ભાષાના અને હિંદુસ્તાનીના પ્રયોગો વિચારતા પદની ભાષા ગુજરાતી અથવા ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમા બોલાતી મિશ્ર ગુજરાતી ભાષા કહેવી એ ઘટતું નથી. આને માટે આપણે બીજી રીતે કેટલાક ખાસ શબ્દપ્રયોગો વિચારીએ તો તેથી પણ એ વાત સ્પષ્ટ થશે. પદોમા અવારનવાર ગુજરાતી ભાષાના સંસ્કાર છે પણ વિશેષ સંસ્કાર તો ઉત્તર હિંદ અને મારવાડના છે એમ વધારે વિચારણાપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવાથી જણાશે. ગુજરાતી ભાષામા નીચેના પ્રયોગો કદિ કોઈએ વાપર્યા હોય એવું વાચવામાં કે સાંભળવામા આવ્યું નથી. તે દરેક પ્રયોગો વિચારવા યોગ્ય છે. નમૂના સારુ ખાસ ચૂંટણી કરીને એવા થોડા જ પ્રયોગો અહીં ખતાવવામા આવ્યા છે.

‘ ખોટો ખાતો ખતાસી ’ (પદ-૬). ગુજરાતી ગમે ત્યા બોલાતી હશે ત્યા ‘ ખોટું ખાતુ ’ એવો પ્રયોગ જ વપરાશે, પરતુ એક મારવાડીને તમે બોલતો સાંભળશો તો તે ‘ ખાતો ’ બોલશે, કારણ કે લિંગવ્યત્યય મારવાડીમા બહુ થઈ ગયા છે અને તે દક્ષિણી અથવા મારવાડી શબ્દપ્રયોગમા અથવા વાક્યપ્રયોગમા વારંવાર જેવામા આવશે.

‘ બયે કાઠ્યા ડેણુ ’ (પદ-૧૭) આ આખો વાક્યપ્રયોગ ખાસ મારવાડી ભાષાનો છે. એવો પ્રયોગ ગુજરાતીમા થતો નથી ટબાકાર વગેરેએ કરેલા તેના અર્થ માટે વિવેચન જુઓ (પૃષ્ઠ ૧૫૪ અને ૧૫૮) એવો વાક્યપ્રયોગ મારવાડી સિવાય બીજી કોઈ ભાષામા આવતો નથી.

એ જ પદમા ‘ લેઈ લકુટિયા ચાલણુ લાગ્યો, ’ ‘ સુધા વેણુ, ’ ‘ જનમ જનમકે સેથ, ’ ‘ કુટા છે નેણુ, ’ ‘ મરણુ સિરાણુ સુતો, ’ ‘ રોટી દેસી કોણુ, ’ એ સર્વ પ્રયોગ વિચારવાથી જણાશે કે ગુજરાતીમા એવો અથવા એવા આકારવાળો એક પણ પ્રયોગ હજી સુધી જેવામા આવ્યો નથી. આવા એકદમ સમજી પણ ન શકાય એવા પદમા કોણુ, વેણુ, બોલે અને છે-એવા શબ્દો આવે છે તેને ગુજરાતી કહેવા એ તદ્દન બેહુદું છે અને પછી તે ઉપરથી અનુમાન કાઢવું કે આનંદઘનજીની ભાષા ગુજરાતી છે એ ઠીક નથી, કારણ કે એ ત્રણે શબ્દો એ જ આકારમા મારવાડી ભાષામા વપરાય છે માત્ર હિંદુસ્તાનીમા ‘ બોલે છે ’ ને બદલે ‘ બોલતે હૈ ’ એમ વપરાય છે આ આખું પદ આનંદઘનજીની પદની ભાષા સવિશેષપણે ગુજરાતી કરતા મારવાડીના સંસ્કારવાળી અને મારવાડી તથા હિંદુસ્તાનીના મિશ્રણવાળી

વધારે હોય એમ સ્પષ્ટ બતાવે છે. આવા શબ્દો તથા વાક્યપ્રયોગવાળી ભાષા હાલ પણ બુદ્ધેષ્ઠમાં વપરાય છે એમ તપાસ કરવાથી જણાય છે.

‘એક ઠેઠ દીન ચેરી’ (પદ ૨૩)નો વાક્યપ્રયોગ idiomatic છે તેવા અર્થમાં એક ઠેઠ દિવસ એમ શુભરાતીમાં કહી બોલાતું ન હોતું પણ ‘એક બે’ દિવસ બોલાતું હતું અને તેવો જ પ્રયોગ હાલ પણ થાય છે. સોળમાં પદમાં ‘ઢાલા’ શબ્દનો પ્રયોગ બરાબર અર્થસૂચક છે. ઢાલા શબ્દ યતિના અર્થમાં અત્યાર સુધી કોઈ પણ જગ્યાએ કોઈ શુભરાતી કવિએ વાપર્યો હોય એમ બોવામાં આવ્યું નથી. આ સોળમાં પદમાં ‘ભસકે પટવર ઠે. નહિ, ઉચકા ઠા મોલા’ એ વાક્યપ્રયોગ જેમ અલકારિક રીતે હિંદુસ્તાની ભાષા બતાવી આપે છે તેવી જ રીતે ‘સેજી રગ શાલા’ એ વાક્યનો પ્રયોગ પણ મારવાડી ભાષાને ઉદ્દેશ છે. મારે કહેવાની ભવલભ અહીં વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે કહેવાની જરૂર છે એ આજુ પદ તો હિંદી ભાષામાં જ છે અને કોઈ કોઈ જગ્યાએ મારવાડી ભાષાની તેમાં વાસ આવે છે એ જણાઈ આવે તેવું છે, પરંતુ તેની સાથે એમાં વાક્યોના જે પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે અને તેને જે અલકારિક અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યા છે તે બરાબર મારવાડી છે. ‘તેરે મુખ ઘીકે ટલે, મેરે મનકા મોલા,’ અથવા ‘સેજી રગ શાલા’ ના જેવા પ્રયોગો શુભરાતીમાં થતા નથી અને મારવાડીમાં બહુ સાધારણ છે. આવા શબ્દ અને વાક્યપ્રયોગ ઉપરથી અત્યાર એક અમકર્તા કે કવિના સમય અથવા વિહારક્ષેત્ર પર વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે તે પ્રદેશના ખાસ સંબંધમાં આવવાની જરૂર રહે છે અને તે સમયના કવિઓના લેખો વાંચી જવાની જરૂર છે અને તેમ કરવાનું અને તે પ્રમાણે જેમણે કહ્યું હોય તેમના વિચારો અને પ્રયોગ જાણવા સાંભળવાનું અને બનેલું જોવાથી અને તે પ્રદેશમાં જઈ કેટલીક તપાસ કરી કહેલી જોવાથી એ સંબંધમાં આ પ્રમાણે થયેલા મારા નિકૃંચ અહિંસ્તા હિંત ખાતર પ્રકટ કરવાની આવશ્યકતા મારવામાં આવી છે. સવિશેષ આધારભૂત હકીકત પ્રાપ્ત થતાં મારા અભિપ્રાય માટે અને આગ્રહ નથી એ ઉપર જણાવ્યું છે અને ફરી પણ જણાવવાની રજા લઈ છું.

આ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક પ્રયોગો આવી રીતે બતાવી શકાયો. તેનો ઉપયોગ મારવાડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનને સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે તે તરફ આખ મીંચામણી કરવી એ તદ્દન બનવું અશક્ય છે. ‘તુષ્ટા રાંઠ ભાંડકી ભાઈ’ (પદ ૧૪) એમાં ભાંડકી દીકરીને બદલે શુભરાતી પ્રયોગ થયો હોત તો ઠંઠની દીકરી એવો જ પ્રયોગ થઈ શકત, તેમ જ તે જ પદમાં પૃથ ૧૩૬ માં ‘વાજે ભત નગારો’ એ વાક્યપ્રયોગને બદલે શુભરાતીમાં ‘વિજ્ઞાંડકો’ એવો શબ્દસમૂહ વપરાત. અહીં જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા છે તે ખાસ માતૃભાષાને અનુલક્ષીને અને અલકારિક રીતે થયા છે એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. એક સમયે અભાસી લેખક પોતાના લેખો શુભરાતી આદિ ધણી ભાષામાં લખી શકે એ સ્પષ્ટ સમજાય તેવી હકીકત છે, પરંતુ અત્યારે ભાષાના ઉપયોગને અંગે idiomatic-ખાસ

વાક્યપ્રયોગો વાપરવાના પ્રસંગો આવે ત્યારે માતૃભાષામાં અથવા દેશી ભાષામાં જેવી છૂટથી તેનો ઉપયોગ થાય છે તેવો અને તેટલો ઉપયોગ અન્ય ભાષામાં થતો નથી અને આ મોટો તફાવત પદની અને ચોવીશીની ભાષામાં ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે. ચોવીશી પૈકીના ૨૨ સ્તવનો* આનંદઘનના બનાવેલા છે. તેની ભાષા પ્રૌઠ છે, છતાં જે છૂટ અને સ્પષ્ટતાથી ખાસ વાક્યપ્રયોગો અને અલંકારો પદમાં વપરાયા છે તેટલી છૂટ અને સ્પષ્ટતા સ્તવનોમાં જોવામાં આવશે નહિ આ મુદ્દા પર આપણે ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. તેને માટે સૂક્ષ્મ અવલોકનદૃષ્ટિથી પદની અને સ્તવનોની ભાષા વિચારવા વિજ્ઞપ્તિ છે. સ્તવનોના વિચારો વધારે ઉચ્ચ છતાં અલંકાર અને વાક્યપ્રયોગો પદમાં વિશેષ દૃઢ રીતે વપરાયલા જોવામાં આવશે.

ગમે તે પદ વાંચવાથી અને ખાસ કરીને તેના પ્રયોગો પર વિચાર કરવાથી આનંદઘનના મહારાજની ભાષામાં દૃઢ સંસ્કાર ઉત્તર હિંદુસ્તાન અને મધ્ય પ્રદેશ વચ્ચે બુદ્ધેલખડમાં વપરાતી મિશ્ર મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના જણાઈ આવે તેવું છે. આપણે એવા પ્રયોગો પર જરા વધારે વિચાર કરીએ. દાખલા તરીકે ‘કબ મિલશે મનમેલું’ (પદ ૨૪) ત્યાર પછીની ગાથામાં ‘લેલુ’ શબ્દપ્રયોગ અને ખાસ કરીને ‘કો નવિ વિલગે ચેલુ’ એવો એ જ પદમાં શબ્દ અને વાક્યપ્રયોગ કર્યો છે તે આ પદોના બનાવનારનું વિહારક્ષેત્ર સ્પષ્ટપણે મારવાડ તરફ બતાવે છે. લેલૂનો અર્થ મારવાડીમાં પથ્થરનો કટકો અથવા નાનો પથ્થર થાય છે અને ‘ચેલુ વિલગે’ એટલે ચેલો ગુરુમહારાજ સાથે રહેવાને લલચાય એ જ અર્થમાં હાલ પણ તે વાક્યપ્રયોગ મારવાડી ભાષામાં થાય છે અને કોઈ મારવાડી સાથે વાત કરવાથી પણ એ હકીકત જણાઈ આવે તેમ છે. ‘આપ મિલ્યાથી અંતર રાખે’ એને મળતો ગુજરાતીમાં પણ પ્રયોગ થાય છે પરંતુ એમાં પણ ‘મિલ્યાથી’ શબ્દ એવી રીતે વપરાયો છે કે એ મારવાડી તરફ આખા પ્રયોગને ખેંચી નાંચે છે ‘આપણા મળે ત્યારે આંતરે રાખે તે ગાડો સમજવો’ એમ ગુજરાતીમાં પ્રયોગ થાય છે પણ ‘મિલ્યાથી’ એવો ભાષાપ્રયોગ કે વાક્યરચના ગુજરાતીમાં કદી જોવામાં આવતા નથી. આ એક વાક્ય જ મિશ્ર મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના પ્રયોગોનો જે છૂટથી અહીં ઉપયોગ થયો છે તે બતાવી આપે છે અને ભાષાના નિર્ણયને અંગે બહુ મદદ કરે અને ઉપયોગી થાય તેવો આતરિક પૂરાવો રજૂ કરે છે

આવા ખાસ વાક્યપ્રયોગના થોડાક દાખલા રજૂ કરીએ. ત્રેવીશમાં પદમાં ‘દે ઠવકાય ન વા ગમે’ એ ખાસ મિશ્ર પ્રયોગ છે અને એના જેવો પ્રયોગ ગુજરાતીમાં જોવામાં

* મારા વિચાર પ્રમાણે ૨૧ તેમના બનાવેલા છે જે પર વિચારણા હવે પછી કરવામાં આવી છે. સાલુ માન્યતા પ્રમાણે ૨૨ સ્તવન (૧ થી ૨૨) તેમના બનાવેલા કહેવાય છે આ ૨૨ સ્તવનો માટે ઉપોદ્ધાત બુચ્ચો મે તે સ્તવનો પર વિસ્તારથી વિવેચન લખવા માડ્યું છે. વિ ક

આવતો નથી છવીશમા પદમાં વેદ સાથે 'ક્રિતાજ' શબ્દ વાપર્યો છે તેના ત્યાં અર્થ વિચારતાં તે કુશનના અર્થમાં સમભવ છે ત્યારે તે જ શબ્દ પાછો સુમાલીશમા પદમાં કુશન સાથે વાપર્યો છે ત્યાં તે મહામદ પેગંબર પછીના અંચકરોએ બનાવેલ મુસલમાની ધર્મપુસ્તકો બતાવે છે એવો તે શબ્દનો પ્રયોગ શુભરાતીમાં કદિ થતો નથી ત્યારે તે અર્થમાં સહરહુ શબ્દ હિંદુસ્તાનીમાં છુટ્ટી વપરાતો હતો અને અત્યારે પણ વપરાય છે સુમાલીશમા પદમાં 'કરવત કાશી બાઈ શુહુરી' (પૃ ૪૬૮) એ ખાસ મારવાડી વાક્યપ્રયોગ બતાવે છે શુભરાતીમાં તેને બદલે 'કાશીએ બંધને કરવત મૂકવું' એવો પ્રયોગ થઈ શકતું. 'કરવત મૂકું' એવો વાક્યપ્રયોગ શુભરાતીમાં કદી થતો નથી. બેંતાળીશમા પદમાં 'અપની અતિ પકરેજે' એ વાક્યપ્રયોગ શુદ્ધ હિંદુસ્તાની છે, એને એ જ વિચાર શુભરાતીમાં ખાસ પ્રયોગથી બતાવવો હોય તો 'મારો સ્ત્રી છે લકઠ' એમ વપરાય છે પરંતુ 'પકઠ' ધાતુ ગતિ સાથે કદિ વપરાતો નથી આઠત્રીશમા પદમાં 'વાત કરવ હે સોરી' એમાં વાતની સાથે સોરી વિશેષણ લગાડવું છે તે શુભરાતીમાં કદિ વપરાતું નથી. આ સવ દાખલાઓ આદ્યબવણ લઈને બતાવ્યા છે એ વિષય ઉપર ખાસ લેખ લખવો હોય કે અર્થા કરવી હોય તો તે પર પાનાઓ જાણ સેમ છે, પરંતુ એવા મોટા ઉલ્લેખ માટે ઉપોદ્દાહતામાં અવકાશ નથી. ખાસ વિચાર કરીને જ સ્વ નિર્ણય કરવામાં આવશે તો એકદમ સમજી શકાય તેવું છે કે પદમાં જે ભાષા વપરાઈ છે તેમાં મિત્ર મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના સંસ્કારો વિશેષ છે અને તેમાં શુભરાતી ભાષાનો પ્રયોગ ક્ષયિત્ થયો છે ત્યાં પણ હિંદુસ્તાની સંસ્કારો અને તેના વાક્યપ્રયોગોનો સારી રીતે ઉપયોગ થયો છે શુભરાતનો પરિચય હોવાથી શુભરાતીની ભાષા પદમાં પણ અવાસ્તવાર બેવામાં આવે છે છતાં પદની ભાષામાં મોટો ભાગ મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના સંસ્કારો છે અને શુભરાતી પ્રયોગો કોઈ કોઈ થયા હોય ત્યાં પણ જસલ ભાષાના સંસ્કારો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે.

હવે આ સંબંધમાં એક બીજી વાત પણ વિચારી લઈએ. શિવપનમાં પદમાં માલેકશીક શબ્દ આવે છે અને ત્યાં હાટકું મારવાની વાત કરી છે તે પૃષ્ઠી આનંદ ધનંજીનો અમદાવાદમાં વિહાર હતો એમ કેટલાક માનવા લક્ષણો વ્યથ તો તે સંબંધમાં જો અનુમાન છે એક તો ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ઘણા શહેરોમાં વ્યાપારના કેન્દ્રસ્થાનને માલેકશીક કહેવાનો રિવાજ છે એટલે શહેરના મધ્યભાગમાં જ્યાં સવ વસ્તુ મળી શકતી હોય અને શીક જેવો આકાર હોય તેને માલેકશીક કહેવાનો રિવાજ છે અમદાવાદમાં તેને માલેકશીક કહેવામાં આવે છે તેથી શુભરાતની ભાષા પદોમાં ખારી લેવાનું કારણ નથી દિલ્લીમાં આંદનીશીક છે તેવી રીતે બીજા ઘણા મારવાડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના શહેરોમાં માલેકશીક હાલ પણ છે મારી માદ પ્રમાણે જુદા મેલતામાં મધ્ય શીકને માલેકશીક કહેવામાં આવે છે શિવપનમાં પદની ભાષામાં શુભરાતીને મળતા કોઈ કોઈ પ્રયોગો છે તેથી

પદ ગુજરાત 'તરફના' વિહાર દરમ્યાન લખાયેલ હોય તો તેમ ધારવામાં અડચણ નથી, પણ એ ઉપરથી પદોની ભાષા ગુજરાતી કહી શકાય નહિ સુતિ બુદ્ધિસાગર પદોમા જે ગુજરાતી શબ્દો હોવાનું લીસ્ટ આપે છે તે લગભગ તેઓ ખતાવવા માગે છે તેથી ઉલટી વાત સાબિત કરે છે. ઘણાખરા ગુજરાતી પ્રયોગો તેઓ ધારે છે તેમ વપરાયા જ નથી. આપણે તેમનું લીસ્ટ પ્રથમ તપાસી જઈએ. છઠ્ઠા પદમા 'માહરો' અને 'ખાલુકો' એ બંને શબ્દો ખરાખર હિંદુસ્તાનીના પ્રયોગો છે. સોળમા પદમા 'પ્રભુ' શબ્દ હિંદુસ્તાની છે અને જે અર્થમા તે ત્યા વપરાયો છે તે ગુજરાતીને બદલે હિંદુસ્તાની અર્થ ખાસ ખતાવે છે. તે જ પદમા 'આવશે' શબ્દ જે રીતે ત્યા વપરાયો છે તે જ પ્રમાણે મારવાડી ભાષામાં હાલ પણ વપરાય છે, તે કોઈ ભણેલા મારવાડીને પૂછવાથી પણ જણાઈ આવશે. સત્તરમા પદમાં 'કોણ, વેણ, બોલે છે' એ ત્રણે શબ્દો મારવાડી પ્રયોગો ખતાવે છે અને ખાસ કરીને વેણ શબ્દ તો ત્યા એટલો બધો ઘરગથ્થુ છે કે તેને ગુજરાતી કહેવો એ તદ્દન ભૂલભરેલું છે. 'કોય, હોય' (૧૮) બંને મારવાડી પ્રયોગ છે અને તે ખરાખર સાબિત થઈ શકે તેમ છે, જ્યા તે વપરાયા છે ત્યા જરા વાંચવાથી પણ સમભય તેવું છે. 'સનાતન બે કહું' રે' ખાસ હિંદુસ્તાની પ્રયોગ છે. સનાતન શબ્દનો ઉપયોગ ગુજરાતી ભાષામા હજી હાલમાં જ થવા લાગ્યો છે. તે શબ્દનો ઇતિહાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આનંદધનજીના વખતમા એ શબ્દ ઉત્તર હિંદમા બહુ વપરાતો હતો અને હાલ પણ તેનો બહોળો ઉપયોગ ત્યા જ થાય છે. 'અંતરગતની, વાતલડી' (૫૬-૨૫) એ પ્રયોગ મારવાડી છે. ગુજરાતીમા 'વાતડી' પ્રયોગ થાય છે, કોઈ પણ કેવળ ગુજરાતી કવિ કે ગ્રંથકારે ગુજરાતીમા 'વાતલડી' શબ્દ વાપર્યો હોય એવું ખતાવવામા ન આવે ત્યા સુધી આ વાત સાબિત થઈ શકે તેમ નથી પડિત વીરવિજયજીએ એક જગ્યાએ વાતલડી શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, પરંતુ ત્યા તે કેવળ ગુજરાતી પ્રયોગ નથી, 'વાત' અક્ષરનું એ પ્રેમદર્શક નાનું રૂપ છે અને તે કદાચ ગુજરાતીમાં વપરાતું હોય તો તે જ અર્થમા તે મારવાડીમા વપરાય છે એમ ધ્યાનમા રહેવું જોઈએ. એવા બંને ભાષાને સાધારણ પ્રયોગો એક એકાંત હકીકત સિદ્ધ કરી શકતા નથી 'રહુ' (૫૬-૩૩) એ જ રીતે મારવાડી પ્રયોગ છે અને તેની પછીનો 'ફિરુ' શબ્દ ખતાવી આપે છે અડતાળીશમા પદમા, 'એક પખો મે કોઈ ન દેખ્યો, કોઈનું જે જે કરાવ્યું' એ સર્વ મારવાડી પ્રયોગ છે. એ સામાન્ય રીતે પણ સમજી શકાય તેવું છે. આવી રીતે પ્રયોગો માટે ખતાવી શકાય તેમ છે. સ્થલસંકોચથી વધારે લખવાની જરૂર લાગતી નથી, પણ મારા ધારવા પ્રમાણે મારે જે વાત કહેવાની છે તે મેં બની શકતી રીતે સ્પષ્ટ કરી છે. અહીં મારે એટલું ખતાવવાની જરૂર છે કે મેં પચાસ પદની ભાષા પર વિશેષ ઊંડાપોહ કર્યો છે, કારણ કે ત્યા સુધીના પદો બહુ વાર વાચવાની મને જરૂર પડી છે ભાષાવિચારને અગે આ જ પુસ્તકના બીજા ભાગમા વિચાર કરવાનું કારણ રહેશે અથવા અભિપ્રાય ફેરફાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે તો ખુલ્લા દિલથી તે

આવતો નથી. છત્રીશમાં પદમાં વેદ સાથે 'હિતાજ' શબ્દ વાપર્યો છે તેનો ત્યાં અર્થ વિચારતા તે કુરાનના અર્થમાં સમબલ્ય છે ત્યારે તે જ શબ્દ પાછો સુમાલીશમાં પદમાં કુરાન સાથે વાપર્યો છે ત્યાં તે મહમદ પેગંબર પછીના શંકાકારીઓ બનાવેલ સુસહમાની ધમપુસ્તકો બતાવે છે એવો તે શબ્દનો પ્રયોગ સુજ્જરાતીમાં કહી શકાય નથી. બન્યારે તે અર્થમાં સહરદુ શબ્દ હિંદુસ્તાનીમાં છૂટથી વપરાતો હતો અને અત્યારે પણ વપરાય છે સુમાલીશમાં પદમાં કરવત કાશી બર્ધ શરુરી' (પૃ ૪૬૮) એ ખાસ મારવાડી વાક્યપ્રયોગ બતાવે છે સુજ્જરાતીમાં તેને બદલે 'કાશીએ બંધને કરવત મૂકવું' એવો પ્રયોગ થઈ શકત. 'કરવત મહુ' એવો વાક્યપ્રયોગ સુજ્જરાતીમાં કહી શકાય નથી. જોતાજીશમાં પદમાં 'અપની ગતિ પકરેલે' એ વાક્યપ્રયોગ શુદ્ધ હિંદુસ્તાની છે, જોનો એ જ વિચાર સુજ્જરાતીમાં ખાસ પ્રયોગથી બતાવવો હોય તો 'મારા રસ્તો લઈ લઈશ' એમ વપરાય છે પરંતુ 'પકક' ધાતુ ગતિ સાથે કહી વપરાતો નથી અઠગીશમાં પદમાં 'વાત કરત હૈ ઘોરી' એમ વાતની સાથે ઘોરી વિશેષણ લગાડવું છે તે સુજ્જરાતીમાં કહી વપરાતું નથી. આ સવ કાળજીઓ આરામવળા લઈને બતાવ્યા છે એ વિષય ઉપર ખાસ લેખ લખવો હોય કે અર્થા કરવી હોય તો તે પર પાનાઓ જરાય તેમ છે, પરંતુ એવા મોટા ઉલ્લેખ માટે ઉપોદ્દેશ્યતા અવગણ્ય નથી. ખાસ વિચાર કરીને જ સ્વ નિહુયે કરવામાં આવશે તો એકદમ સમજી શકાય તેવું છે કે પદમાં જે ભાષા વપરાઈ છે તેમાં મિશ્ર મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના સંસ્કારો વિશેષ છે અને તેમાં સુજ્જરાતી ભાષાનો પ્રયોગ ક્વચિત્ થયો છે ત્યાં પણ હિંદુસ્તાની સંસ્કારો અને તેના વાક્યપ્રયોગોનો સારી રીતે ઉપયોગ થયો છે સુજ્જરાતનો પરિચય હોવાથી સુજ્જરાતીની છાયા પદમાં પણ અવાસ્તવાર એવામાં આવે છે, છતાં પદની ભાષામાં મોટો ભાગ મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના સંસ્કારવાળો છે અને સુજ્જરાતી પ્રયોગો કોઈ કોઈ થયા હોય ત્યાં પણ અસલ ભાષાના સંસ્કારો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે.

હવે આ સબધમાં એક બીજી વાત પણ વિચારી લઈએ. ધ્યાનમાં પદમાં 'માલેકચોક શબ્દ આવે છે અને ત્યાં હાટડું માઠવાળી વાત કરી છે તે પરથી આનંદ ધનલનો અમદાવાદમાં વિહાર હતો એમ કેટલાક માનવા લલચાર્ધ બંધ તો તે સબધમાં જ અનુમાન છે એક તો ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ઘણા શહેરોમાં બ્યાપારના કેન્દ્રસ્થાને માલેકચોક કહેવાનો રિવાજ છે એવી શહેરના મધ્યભાગમાં જ્યાં સવ વસ્તુ મળી શકતી હોય અને ચોક જેવો આકાર હોય તેને માલેકચોક કહેવાનો રિવાજ છે અમદાવાદમાં તેને માલેકચોક કહેવામાં આવે છે તેથી સુજ્જરાતની છાયા પદોમાં ધારી લેવાનું કારણ નથી. દિલ્હીમાં સાહનીયાક છે તેવી રીતે બીજા ઘણા મારવાડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં શહેરોમાં માલેકચોક હાલ પણ છે મારી યાદ પ્રમાણે સુદ મેઠલામાં મધ્ય ચોકને માલેકચોક કહેવામાં આવે છે ધ્યાનમાં પદની ભાષામાં સુજ્જરાતીને મળતા કોઈ કોઈ પ્રયોગો છે તેથી

પદ ગુજરાત તરફના વિહાર દરમ્યાન લખાયેલ હોય તો તેમ ધારવામા અડચણ નથી, પણ એ ઉપરથી પદોની ભાષા ગુજરાતી કહી શકાય નહિ. મુનિ બુદ્ધિસાગર પદોમાં જે ગુજરાતી શબ્દો હોવાનું લીસ્ટ આપે છે તે લગભગ તેઓ ખતાવવા માગે છે તેથી ઉલટી વાત સાબિત કરે છે. ઘણાખરા ગુજરાતી પ્રયોગો તેઓ ધારે છે તેમ વપરાયા જ નથી. આપણે તેમનું લીસ્ટ પ્રથમ તપાસી જઈએ. છઠ્ઠા પદમા ' માહરો ' અને ' બાહુડો ' એ બંને શબ્દો ખરાખર હિંદુસ્તાનીના પ્રયોગો છે. સોળમા પદમાં ' પ્રભુ ' શબ્દ હિંદુસ્તાની છે અને જે અર્થમા તે ત્યા વપરાયો છે તે ગુજરાતીને બદલે હિંદુસ્તાની અર્થ ખાસ ખતાવે છે. તે જ પદમા ' આવશે ' શબ્દ જે રીતે ત્યા વપરાયો છે તે જ પ્રમાણે મારવાડી ભાષામાં હાલ પણ વપરાય છે, તે કોઈ ભણેલા મારવાડીને પૂછવાથી પણ જણાઈ આવશે. સત્તરમા પદમાં ' કોણ, વેણ, બોલે છે ' એ ત્રણે શબ્દો મારવાડી પ્રયોગો ખતાવે છે અને ખાસ કરીને વેણ શબ્દ તો ત્યા એટલો બધો ઘરગથ્થુ છે કે તેને ગુજરાતી કહેવો એ તદ્દન ભૂલભરેલું છે. ' કોય, હોય ' (૧૮) બંને મારવાડી પ્રયોગ છે અને તે ખરાખર સાબિત થઈ શકે તેમ છે, જ્યા તે વપરાયા છે ત્યા જરા વાચવાથી પણ સમભય તેવું છે. ' સનાતન જે કહું ' રે ' ખાસ હિંદુસ્તાની પ્રયોગ છે. સનાતન શબ્દનો ઉપયોગ ગુજરાતી ભાષામા હજી હાલમા જ થવા લાગ્યો છે. તે શબ્દનો ઇતિહાસ વિચારવા યોગ્ય છે આનંદઘનજીના વખતમા એ શબ્દ ઉત્તર હિંદમા બહુ વપરાતો હતો અને હાલ પણ તેનો બહોળો ઉપયોગ ત્યા જ થાય છે. ' અંતરગતની, વાતલડી ' (પદ-૨૫) એ પ્રયોગ મારવાડી છે. ગુજરાતીમા ' વાતડી ' પ્રયોગ થાય છે, કોઈ પણ કેવળ ગુજરાતી કવિ કે ગ્રંથકારે ગુજરાતીમા ' વાતલડી ' શબ્દ વાપર્યો હોય એવું ખતાવવામા ન આવે ત્યા સુધી આ વાત સાબિત થઈ શકે તેમ નથી પડિત વીરવિજયજીએ એક જગ્યાએ વાતલડી શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, પરતુ ત્યા તે કેવળ ગુજરાતી પ્રયોગ નથી, ' વાત ' અક્ષરનુ એ પ્રેમદર્શક નાનું રૂપ છે અને તે કદાચ ગુજરાતીમા વપરાતુ હોય તો તે જ અર્થમા તે મારવાડીમા વપરાય છે એમ ધ્યાનમાં રહેવુ જોઈએ. એવા બંને ભાષાને સાધારણ પ્રયોગો એક એકાત હકીકત સિદ્ધ કરી શકતા નથી ' રહુ ' (પદ-૩૩) એ જ રીતે મારવાડી પ્રયોગ છે અને તેની પછીનો ' ફિરુ ' શબ્દ ખતાવી આપે છે. અડતાળીશમા પદમા, ' એક પખો મે કોઈ ન દેખ્યો, કોઈનું જે જે કરાવ્યુ ' એ સર્વ મારવાડી પ્રયોગ છે. એ સામાન્ય રીતે પણ સમજી શકાય તેવુ છે. આવી રીતે પ્રયોગો માટે ખતાવી શકાય તેમ છે. સ્થલસંકેચથી વધારે લખવાની જરૂર લાગતી નથી, પણ મારા ધારવા પ્રમાણે મારે જે વાત કહેવાની છે તે મેં ખની શકતી રીતે સ્પષ્ટ કરી છે. અહીં મારે એટલુ ખતાવવાની જરૂર છે કે મે પચાસ પદની ભાષા પર વિશેષ ઊંડાપોહ કર્યો છે, કારણ કે ત્યા સુધીના પદો બહુ વાર વાચવાની મને જરૂર પડી છે. ભાષાવિચારને અગે આ જ પુસ્તકના ખીજા ભાગમા વિચાર કરવાનું કારણ રહેશે અથવા અભિપ્રાય ફેરફાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે તો ખુલ્લા દિલથી તે

વિષયને ફરી વાર હાથ ધરવામાં આવશે. કોઈ પણ લેખકે પોતાના નિર્ણયાત્મક વિચારો આવી બાબતમાં બંદેર કરવાની કે અન્ય પર ઠસાવવાની મૂલતા કરવા વિચાર કરવો તે અયોગ્ય છે. માત્ર વિચાર કરનારને વિચાર કરવાનાં સાધનો ચોભ આપી પોતે પોતાના અભિપ્રાય બતાવવા સાથે તટસ્થ રહેવું એ જ ઉચિત માર્ગ છે અને તે સાથે પોતે જે નિર્ણય પર આવેલ હોય તે માર્ગદર્શક તરીકે બતાવવો અને તેને માટે યોગ્ય ભાષા વાપરવી. આરોપક અથવા નિર્ણયાત્મક શૈલી આવી બાબતમાં લેખક અને વાચનાર બંનેને હાજી કરનાર થતી નથી. આવા ભાષાશૈલી વિશેના ખાસ વિષયોમાં પ્રતિપાદક શૈલી યોગ્ય ભાષામાં બળવી રાખવાની બહુ જરૂર છે. પાછા આપણા ગુણ પર આવતા આવજો હવે આનંદ ચંદ્રનાં સ્તવનોની ભાષા પણ વિચારી લઈએ.

આનંદચંદ્ર મહાશયે ધોવીશી પૈરી બાવીશ સ્તવનો બનાવ્યાં એમ કહેવાય છે. બાકીના બે સ્તવનો બનાવવા બે વ્હા વ્હા પ્રયાસ થયા છે, પણ આનંદચંદ્રની ભાષા કે સ્ફુટ્યની પૂબી કોઈ હાવી શક્યુ નથી. આનંદચંદ્રના સ્તવનોની ભાષામાં ગુજરાતીનું તત્વ સ્પષ્ટ છે અને તે સ્તવનો ગુજરાત કાવિયાવાહના વિહાર પછી લખાવલાં હોય એવું સહજ અનુમાન થાય છે. એ સ્તવનોમાં મારવાહી અને હિંદુસ્તાનીના સસ્કારો બહુ છે, એ બતાવે છે કે ભાષા ગમે તેટલી ગુજરાતી લખવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં જ મજૂમિ તસ્કની ભાષાના સસ્કારો જ્યાં બહુ ઝુરકેલ છે એ ઉપરાંત એક બીજી વાત તરફ ઝડી ખાસ લક્ષ્ય દોરાય છે અને તે એ છે કે જે પ્રૌઢ અલ્પકારિક ભાષા પદમાં આવી શકી છે તેવી ભાષા સ્તવનોમાં આવી શકી નથી. આ વાત પ્રથમ દૃષ્ટિએ ધોક્કવતારી હાને તેમ છે, કારણ કે આનંદચંદ્રના પદો કરતા સ્તવનો વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ બરાબર વિવેચન કરી પરીક્ષા કરવામાં આવશે તો આ વાતનું સત્ત્વ સમભરી. કુદરતી માતૃભાષામાં જે ખાસ પ્રયોગો વાપરી શકાય છે તેવા બહુજ કરેલી ભાષામાં વપરાતા નથી અને એક પદ અને એક સ્તવન હાથમાં લઈ બનેની ભાષા પર વિચાર કરવાથી આ વાતનું મારુ વકતવ્ય બરાબર સમજાઈ જશે. સાથે એટલું પણ યાદ આપવાની જરૂર જણાય છે કે સ્તવનોનું મહત્ત્વ ભાષાપ્રયોગને લઈને નથી, પણ નૈસર્ગિક ઉચ્ચ વિચારો, આદર્શમય જીવનના ઉદ્દેશ્યમંદેશમાંથી નીકળેલ ભાવ અને યવહાર નિઃસંકેત એક સરખી રીતે પોષક તત્ત્વ આપનાર સ્તવનો બહુ બહુપ કોવાથી આનંદચંદ્રના સ્તવનોનું બહુ મહત્ત્વ છે. બાકી વાક્યપ્રયોગના સસ્કારોપણને અંગે, વસ્તુબહુજ અને નિદેશનની દૃઢતાને અંગે અને કાવ્યમાધુર્યને અંગે પદોની ભાષાશૈલી સ્તવનોની ભાષા કરતા ધણી વધે તેમ છે જે ઉચ્ચ આદર્શ બળવી રાખીને મહાન્ સત્યો સ્તવનોમાં પ્રગટ કરે છે તેની આથી ઓછી કિંમત થતી નથી. વકતવ્ય એટલું છે કે ગુજરાતી ભાષાનો છૂટથી ઉપયોગ કરવા જતા પદો જેવી વિશિષ્ટ ભાષા સ્તવનોમાં આવી શકી નથી કાવ્યરસિકતા પણ પદોમાં સ્પષ્ટ માણ્યમ પડે છે અને સરખામણીમાં તે વધારે ભાવાત્મક છે એમ જણાઈ આવે છે. આ

એક ભૂદી હુકીકત છે ભાષાને અગે વિચારણા કરતાં અહીં કહેવાની એક ખીલ વાત એ પ્રાસ થાય છે કે સ્તવનોની ગુજરાતી ભાષામા પણ ઉત્તર હિંદુસ્તાનના સંસ્કારો બહુ દઢ રહી ગયા છે. આપણે કેટલાક દાખલા આ સંબંધમાં બતાવી આપણા ચરિત્રનાયકના સ્તવનોની ભાષાવિચારણા કરીએ.

‘ સમજે ન માહરો સાલો. ’ (સ્તવન ૧૭-૬) અહીં માહરો સાલો એ શબ્દોનો પ્રયોગ કાઠિયાવાડી છે એમ બતાવવા પ્રયત્ન થયો છે. એ પ્રયોગ કાઠિયાવાડ કરતા સુરતમા વધારે થાય છે અને તેથી વધારે મારવાડમા થાય છે. એ ઉપરાત એમા ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા જેવું તે લિંગવ્યત્યયનું સ્વરૂપ છે. એ કુંચુનાથજીના સ્તવનમા મનની વાત ચાલે છે અને કોઈ પણ સાધારણ ગુજરાતી બોલનાર મનને ‘ સાળો ’ કહે નહીં પણ ‘ સાળું ’ કહે એ ભાષાપરિચયથી જણાય તેવું છે. ‘ મન ’ નાન્યતર જાતિનો શબ્દ હોવાથી સાળા શબ્દનું વિકારી રૂપ તત્પ્રાયોગ્ય નાન્યતર વિકાર ગ્રહણ કરે છે. મારવાડના લોકો ઉપર બતાવ્યું તેમ ‘ ખોટો ખાતો ’ શબ્દ બોલે છે તેમ મન માટે પુલિલંગ વાપરે છે. પદ ૯ અને તે પર ભાષાવિચારણા ઉપર થઈ છે તે અત્ર પ્રસ્તુત છે. આવી રીતે લિંગવ્યત્યય મારવાડીમાં બહુ થયા કરે છે આવો જ લિંગવ્યત્યય ‘ મુજ મન તુજ પદપંકજે રે, લીનો ગુણ મકરંદ ’ (૧૩-૩) વાળા વાક્યમા થયો છે. મન અને મકરંદ બન્ને માટે ‘ લીનો ’ શબ્દ લાગુ પડે તેમ નથી, કારણ કે મન નાન્યતર લિંગે છે અને મકરંદ પુલિલંગે છે, છતાં લિંગ સબધી ફેરફાર મારવાડમા અગત્યનો નથી અને મનને તો બહુ વાર નરજાતિમા વાપરવામા આવે છે તેથી ‘ સમજે ન માહરો સાળો ’ એવા ઉપરોક્ત પ્રયોગ પેઠે જ આ પ્રયોગ થયો છે જે સ્તવનની ભૂમિકા મારવાડી-હિંદુસ્તાનીમા બતાવે છે, તેના ફળકૂલને ગુજરાતીમા કહેવાઈ શકાશે, પણ વેલો તાણુતા તે થડ તરફ જ જશે એવું સ્વરૂપ સ્તવનોમા બહુ વાર જોવામા આવશે

આ લિંગવ્યત્યયના ખીજા પણ ઘણા દાખલાઓ છે. જેમકે ‘ પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્રભાસણુ જિશ્યો, ધર્મ નહિ કોઈ જગ સૂત્ર સરિજો ’ એ ચતુર્દશ પ્રભુના એકદમ ગુજરાતી લાગતા સ્તવનમા પાપ અને ધર્મ શબ્દ નરજાતિમા વાપર્યા છે તેવા પ્રયોગ ગુજરાતી ભાષાના સાક્ષરને તદ્દન ન સમજાય તેવા લાગે છે, જ્યારે મારવાડીમા તેમ થવું તે દરરોજનો બનાવ છે

અઠારમા અરનાથજીના સ્તવનમા ‘ કનક ’ માટે ચોથી ગાથામા વાત ચાલી છે ત્યા તેને માટે ‘ ભારી, પીલો અને ચીકણો ’ એવા વિશેષણ મૂક્યા છે એ ત્રણેમા અને ખાસ કરીને છેલ્લા બેમા સ્પષ્ટ રીતે લિંગવ્યત્યય થયો છે તમે કોઈ મારવાડીને ગુજરાતી બોલતા સાક્ષણશે તો તે બરાબર આવી જ રીતે ગુજરાતી ભાષાના વિશેષણોનો ઉપયોગ કરશે. વળી આવા લિંગવ્યત્યયો અજાણુતા થઈ ગયા છે એમ પણ નથી, કારણ કે કુચુનાથજીના સ્તવનખી છઠ્ઠી ગાથામા મનને સાળો અને કાળો કહીને તુરત જ કહે છે કે ‘ મેં જાણુ

એ સિંગ નપુસક' વિગેરે. આટલા ઉપરથી મનનુ નપુસકસિઝત્વ સિદ્ધપણે કર્તાના બાજુવામાં છે છતાં તેને માટે નરબલિતાનાં વિશેષણ અને ઉપનામ વપરાય તે સ્પષ્ટ રીતે મારવાહી ભાષાના પ્રયોગ ગતાવી આવે છે. આવી રીતે ' પ્રેમ કલ્પવત્ર છેદીબા ૨ ' (૨૨-૫) માં ' તરુ ' શબ્દને જે નરબલિતા વાપરેલ છે તે સસ્કૃતિને અનુરૂપ છે, પણ શુભરાતીમાં તે શબ્દ નપુસકસિઝમા જ વપરાય છે. મારવાહીમાં તે કાઠને પણ નરબલિતા જ વાપરવામાં આવે છે તેથી આ પ્રયોગ તે ભાષાને અનુરૂપ છે.

સત્તરમા સ્તવનમાં ' સાપ ખાચ ને ગુણદુ યૌચુ ' એ ઉપાલુ આખુ છે તે મારવાહ દેશની પ્રચલિત બાણીવી કહેવત છે, જ્યારે શુભરાતમાં તેવું કોઈ ઉપાલુ હોય એમ જણાતું નથી. આ ઉપરાંત ' બ્યાલ તણી પરે વાણુ ' તેને કહેવું, ' સકળ મરહને ઠેલે ' એવો વાક્યપ્રયોગ કરવો અને ' એ કહિ વાત છે મોટી ' એમાં ' કહિ ' શબ્દનો ખાસ વાક્યપ્રયોગ કરવો એ સર્વ અથસ્ત્રક છે એમાં ' કહિ ' શબ્દનો અથ ' કાઈ ' એમ થાય છે ' એ તો કાઈ બહુ મોટી વાત કરી ' એવા અર્થમાં ' કહિ ' શબ્દ શુભરાતીમાં વપરાતો નથી, પણ બરાબર તે જ અર્થમાં હાલ પણ મારવાહી ભાષામાં તે શબ્દ વપરાય છે.

સુમતિનાથના સ્તવનમાં ' વીસરા ' (૫-૨) એ ત્રીજાના અથ માં વપરાયેલ શબ્દ હિંદુસ્તાની બાજુનાર શુભરાતી બોલનારના જેવી જ ભાવા ગતાવે છે. શુભરાતીમાં તે ' વીસરા ' શબ્દ જ વપરાતો નથી એ કહેવાની જરૂર નથી. આદીશર જમવાનના સ્તવનમાં ' ચોર ' શબ્દ ત્રીજાના અથ માં વપરાયેલ છે તે શુદ્ધ હિંદુસ્તાની શબ્દપ્રયોગ છે અને તે સામાન્ય ભાષાબોધથી પણ જાણ થાય તેમ છે એ ઉપરાંત નીચેના શબ્દપ્રયોગ આનંદમનજી મહારાજની સ્તવનની ભાષામાં મિશ્ર મારવાહ તથા ઉત્તર હિંદીની ભાષાનું તત્વ ગતાવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. નીચે ઉલ્લેખ કરેલ છે તે સ્તવનનો નબર અને ગાથાનો નબર છે.

સેનુ (૭-૪)	પીલે (૨૧-૪)	લેલ (૧૦-૬)
કુરે (૩-૧)	ચતિનથી (૧૦-૫)	અમિર નાન (૫-૧૧)
કુરિ (૫-૨)	ભાજ (૧૦-૧)	કિર (૨૦-૬)
" (૨૦-૩)	ખને (૧૦-૧૧)	પીકાઈ (૪-૫)
દેવ (૬-૪)	કહિયો (૧૦-૧)	વિવસા હાંબે (૫-૫)
" (૨૧-૩)	લહિયો (")	વાવ (૫-૫)
ખણુ (૬-૩)	અવે (૨૦-૬)	સરણે (૫-૫)
કુમર (૧૨-૧)	કોલે (૨૧-૪)	ગામરો (૬-૫)
કુવિધ (૧૮-૭)	વચીલે (૨૧-૬)	દેવજી દે (૮-૨)
વસિ (૬-૭)	દેવ (૨૨-૨)	નિઝમી ર (૧૧-૨)
" (૧૬-૩)	મિલિયો (૨૧-૫)	મણ (૧૦-૮)
ધરો જા સેવ (૭-૧)	જાસી (૨૨-૬)	ખાનગી (૧૧-૨)
નેવ (૧૩-૫)	ચેલ (૧-૧)	" (૧૦-૨)
આવસ (૧૫-૮)	જાન (૨-૧)	શેવુ (૧૫-૮)
નેવ (૭-૧)	જાલ (૩-૫)	ઉપાલુ (૧૦-૨)
જાખરા (૧૧-૨)	કામર (૩-૫)	જાવણી (૧૦-૭)

શ્રી આનંદધનજીનો દેહોત્સર્ગ વગરે

પ્રતિભાસ (૧૬-૨)	દેને ચાચના (૩-૬)	એકમના (૬-૨)
સાત્વિકી શાલ (૧૬-૫)	ધણુદિહા (૮-૩)	ગાદી સગાઈ (૧૬-૪)
લખાસી (૧૧-૬)	રઠ મડો (૧૧-૪)	કરસાલી (૧૬-૫)
દોહંગ (૯-૬)	મોહે ફૂલીઓ (૧૫-૫)	પોષ (૨૨-૯)
વજ્રજુ (૭-૪)	સધિ (૧૬-૬)	પરિકર (૧૬-૧૧)
નિદાન (૧૬-૮)	સુચિ (૯-૨)	સાબન (૨૨-૨)
નચણુ (૨-૨)	કાણુ (૧૬-૨)	ધદ્રિયરામી (૧૧-૨)
„ (૨-૫)	આકુ (૧૭-૪)	મૂલ (૧૬-૧)
„ (૧૪-૩)	કીસડી (૨૨-૬)	સહી (૨૦-૬)
અમ (૧૫-૧)	ધરો (૧૬-૯)	મનરાવાલા (૨૨-૧)
કુણુ (૨૦-૨)	નિસપતિ (૨૨-૮)	ભારી (૮-૧૪)
કુણુ (૨૨-૪)	નરખેટ (૧૩-૧)	મતવાસી (૧૧-૬)
વરે પટે (૧૫-૫)	ધીંગ (૧૩-૧)	ચતુરાઈશો (૨૨-૫)
મુણુ (૧૬-૧૦)	સીઝે (૧૦-૩)	તીક્ષણુતા (૧૦-૧)
નિસ્તર્યો (૧૬-૧૧)	ફિરે- (૧૫-૧)	પરખાચ (૧૬-૧)
નમો મુજ (૧૬-૧૩)	જલલિહા (૮-૩)	પરખડી છાહડી (૧૮-૨)
ભાજે (૧૭-૧)	ચિત્તમે (૧૪-૭)	કચુ (૨૦-૧)
હટક (૧૭-૪)	રગણુ (૧૫-૧)	તરસ (૪-૬)
ઢેલે (૧૭-૭)	જેતી (૧૫-૪)	કિર્યુ (૨-૧)
જેલે (૧૭-૭)	અવલે પાસે (૧૭-૩)	
પીણુએ (૧૮-૫)	અખ (૧૬-૧)	

અહીં ધુર, હુ, પણુ-શબ્દોનો અર્થ વિચારવામાં આવશે અથવા ખીજ શબ્દોનો ઉપયોગ અથવા અર્થ કે પ્રત્યયો વિચારવામાં આવશે તો તેઓનું મૂળ મારવાડ અથવા ખાસ કરીને બુદ્ધેલાખડ અને ઉત્તર હિંદમાં જતુ જણાઈ આવશે. સેગુ કે ઘણુદિહા, ધીંગ કે ખેટ, લખાસી કે રઠ એવા શબ્દોને ગુજરાતી બોલતા કોઈ પણુ વિભાગના કહી શકાય, કોઈ પ્રાતને ઉદેશી શકાય એમ મને લાગતુ નથી. ઉપરના દરેક શબ્દ પર વિસ્તારભયથી ટીકા કરી નથી, પણુ સુજ્ઞ વાચકો તે વિચારી લેશે અને કોઈ શબ્દનો અર્થ ન સમજાય તો ટખા સાથે વિચારશે તો જે વિચાર હુ અહીં બતાવવા માગુ છું તે જણાઈ આવશે.

હવે સ્તવનોમા આપણે કેટલાક વાક્યપ્રયોગો વિચારીએ જે પણુ એ જ હુકીકતને વધારે સ્પષ્ટ આકારમાં બતાવવા ઉપયોગી થાય છે ‘પ્રીત સગાઈ રે નિરુપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન ખોય’ (૧-૨) એમાં વાક્યપ્રયોગ અને શબ્દરચના બરાબર હિંદી છે તે ત્રેવીશમાં પદની ત્રીજી ગાથામાં ‘કેવળ અચળ અનાદિ અબાધિત, શિવશકરકા લેટા’ બતાવેલા ભાવ સાથે વિચારવાથી સહજ માલૂમ પડે તેમ છે એમાં ‘સગાઈ’ શબ્દ કાઠિયાવાડમાં વધારે વપરાય છે એમ ધારી લેવુ બરાબર નથી કાઠિયાવાડમાં સગાઈ કરતા ‘સગપણુ’ શબ્દ જ વધારે વપરાય છે અને તે વાત કાઠિયાવાડના પરિચયથી

પ્રાચ તેવી છે સમર્થ શબ્દ મારવાડી ભાષામાં બહુ ટૂટથી વપરાય છે અને તે જે ધર્મમાં આનંદજીએ વાપર્યો છે તે જ અર્થમાં વપરાય છે આથી બંને રીતે 'સગાઈ' શબ્દ પર બાધેલ રચના તૃપી પડે છે અને તેથી તે બિલકુલ દ્વિવિસ્તાની-મારવાડીના મિશ્ર યોગેનો ઉપયોગ સ્તવનમાં પણ વિશેષ થયો છે એ વાત સાબિત થાય છે

'અહમ' શબ્દનો ઉપયોગ (૧-૫) જેવો આદીશ્વર ભગવાનના સ્તવનમાં થયો છે તે જ મિશ્ર મારવાડીના પ્રયોગવાળા ત્રેવીસમા પદની છેલ્લી ગાથામાં થયો છે (પૃ ૨૧૬) તથા શબ્દનો ઉપયોગ શુભરાવીમાં કહાય થતો તે બહુ જવજવે જ થતો, પણ દ્વિલીમાં મવારનવાર બહુ ચારી રીતે થયા કરે છે અને આઠ પદ્ય થતો હતો તે મજવાસી વિદ્વાનો પહેા તમા કચીરના પદો વાચવાથી જણાય તેવું છે

આવી જ રીતે 'વસ્તુવિચારે દિવ્ય નયણતણે વિરહ પદ્મો નિરધાર' જેવા પદ્યોમાં ગાળી વાક્યરચના (૨-૫), જેમાં તથા બીજી ગાથામાં 'નયણ' શબ્દનો આખના અર્થમાં ઉપયોગ થાય-એ સર્વ ઉત્તર દ્વિલિના સરકારો મજબૂતપણે બતાવે છે જેમ મને લાગે છે તેવી જ રીતે 'હમ પૂરે મન આશ' (૧-૫) અને 'અધો અધ પુણ્ય' (૨-૩) ના અર્થ વિચારતા ગુરત વાક્યરચનાનું મૂળ ઉત્તર દ્વિલિમાં જણાઈ આવે તેવું છે આવી બંધના અનેક વાક્યપ્રયોગો બતાવી શકાય તેવું છે અને એ બાબત ઉપર ઘણી જેર પ્રમજ્જવી થયેલો છે તેથી આપણે તે સુદો જરા વધારે સ્પષ્ટ કરવો પડ્યો. જાકી તે જમી તે વાક્યપ્રયોગ વિચારણાપૂર્વક નિષ્પક્ષપણે લક્ષ્યમાં લેવામાં આવશે તે તેની રચના દ્વિલિ-સ્તવનના ઉત્તર વિભાગ તરફ જ જશે. આવી બાબતમાં ઉપર ઉપરથી વાંચી અભિપ્રાય આપી જનારના અદર વિચારો ઉપર આધાર બાધી શકાય તેમ નથી. આપણે આ જ સુદો સાબિત કરનાર યોદ્ધક ખાસ પ્રયોગો હજી પણ વિચારીએ.

'શરણુ શરણુ નહિ ઠામ' (૨-૩) એ દ્વિલીનો ખાસ પ્રયોગ છે શુભરાવીમાં જેને માટે 'પગ મૂકવાનું પણ નથી જેવો પ્રયોગ થાય. 'પથ નિહારણુ' (૨-૬) જેવો વાક્યપ્રયોગ અહીં છે! તે સોળમાં પદની ત્રીજી ગાથામાં 'પથ નિહારત લોપણે દગ લાગી અટોલા' એ વાક્યપ્રયોગ સામે જરાજર મળ્યો આવે છે રસ્તા પર નજર કરીને બેઠવું જેને માટે પથ નિહારવો અથવા નિહાળવો એ વાક્યપ્રયોગ મારવાડી અને દ્વિલીમાં થાય છે જેમાં ભાગ્યસરકારમાં નિહાળવાને બદલે સ્તવનમાં નિહાળવો એમ પ્રયોગ થયો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે એ મારવાડીમાંથી શુભરાત તરફ પ્રવાણ સૂચવે છે પણ વાક્યપ્રયોગ શુભરાતમાં સ્હેવા છતાં તેનું મૂળ ઉત્તર દ્વિલિ તરફ બતાવે છે

હવે આપને ડિખ ધાતુથી પ્રયોગ પર જરા વિચાર કરીએ તો ઉત્તર દ્વિલીની ભાષાને સ્તવનમાં ઉપયોગ વધારે સ્પષ્ટ રીતે જણાવે. સ્તવનમાં 'દોષ અગ્રેષ્ઠ લખાવ' (૩-૨) ત્યાં લખાવ એટલે લખવું તે. એટલે માત્રમ પ વાના બહુવાન્ય અર્થમાં તે ધાતુ વપ

રાયો છે. ‘ રવિ શશિ રૂપ વિલેખ ’ (૪-૨) ત્યાં લિપ્ ધાતુનો ગુણ કરી સાથે વિ ઉપસર્ગ લગાડી સ્પષ્ટ દર્શન એ અર્થમાં એ શબ્દ ત્યાં વપરાયો છે, અને ‘ વ્યવહારે લખે દોહિલા ’ (૧૮-૭) તથા ‘ એકપખી લખી પ્રીતની ’ (૧૮-૮) ત્યાં લખે એટલે શીખે, જાણે એ અર્થમાં તે ધાતુ વપરાયો છે આવા અર્થમાં ગુજરાતીમાં કદિ લખ કે લિપ્ ધાતુ વપરાતો નથી. હવે એ જ આનંદઘનજીએ મારવાડી-હિંદુસ્તાનીમાં લખેલ છે એમ સ્વીકારાયલા પદોમાં તે ધાતુ કેવી રીતે વાપર્યો છે તેના ત્રણ દૃષ્ટાંતો જોઈએ. ‘ નિરપખ હોય લખે કોય વિરલા ’ (૫-૩) ત્યાં લખે એટલે જાણે સમજે-દેખે એ અર્થમાં તે જ ધાતુ વાપર્યો છે, ત્યાર પછી ‘ મેરી વૈર એસે નિકુર લિખાવે ’ (૧૦-૧) લિખાવે એટલે જાણે એવો જ અર્થ ટખાકાર કરે છે તે શ્રી સંભવનાથના સ્તવનમાં લિપ્ ધાતુનું પ્રેરક રૂપ જે અર્થમાં વાપર્યું છે તે જ અર્થમાં ત્યાં પણ એ રૂપ વાપરેલ છે. ‘ વિરલા અલખ લખાવે ’ (૨૭-૧) અહીં લખાવે શબ્દ જાણવાના અર્થમાં ખરાબર વપરાયેલ છે. [પૃષ્ઠ ૨૩૮-૫૨ છાપવામાં ‘ લગાવે ’ છપાયું છે તે પ્રેસની ભૂલ છે જે તે જ પૃષ્ઠ પરની નોટ જોવાથી જણાશે. ત્યાં લખાવે શબ્દનો જ અર્થ આપવામાં આવ્યો છે.] આ લિપ્ ધાતુના શબ્દપ્રયોગ અને તેને જે અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યો છે તે મારવાડી અને હિંદુસ્તાનીના થયેલા અનેક પ્રયોગોને એકદમ સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપનાર હોય એમ મને લાગે છે. અત્યાર સુધીના જૈનના રાસો અને અન્ય કેવળ ગુજરાતી કવિઓએ બનાવેલા પદ ગદ્ય ગ્રંથોમાં લિપ્ અથવા ‘ લખ્ ’ ધાતુનો આવો ઉપયોગ થયેલો મારા વાંચવામાં આવ્યો નથી.

અગિયારમાં સ્તવનની ત્રીજી ગાથામાં ‘ સાધે ’ ક્રિયાપદ બે વખત વાપરેલ છે; ‘ નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે ’ અને ‘ જે કિરિયા કરી ચઉ ગતિ સાધે ’ અહીં સાધે ક્રિયાપદના અર્થ અને કર્મ વિચારતા તેના બંને અર્થો બહુ જ વિચારણીય છે પ્રથમ ક્રિયાપદનું કર્મ કિરિયા છે જ્યારે બીજી વાર ચઉ ગતિ છે. એ બંને જગ્યાએ તેનો અર્થ અને પ્રયોગ ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો ‘ સાધ્ ’ ધાતુનો પ્રયોગ બતાવે છે સાધ્ ધાતુ ગુજરાતીમાં વપરાય છે ત્યાં તેનો અર્થ મેળવવું થાય છે, તેનાથી આ તદ્દન જુદો જ અર્થ છે. આની સાથે વળી ૨૧ માં પ્રભુના સ્તવનમાં તેનો અર્થ વિચારવામાં આવશે તો તે તદ્દન નવીન અર્થ બતાવશે એ અર્થમાં પણ ગુજરાતીમાં સાધ્ ધાતુનો ઉપયોગ થતો નથી.

શ્રી વિમળનાથજીના સ્તવનમાં આતમયો આધાર (ગાથા ૪ થી) અને પાંચમી ગાથામાં ‘ દરિશણુ દીઠે જિનતણો રે, ’ એમાં દરિશણુ શબ્દનો નરજાતિમાં પ્રયોગ, વેધ શબ્દનો ગુજરાતીમાં ઉપયોગ, દિનકર-સૂર્ય સાથે ‘ કરભર ’ એટલે કિરણસમૂહનો પ્રયોગ અને પસરતા શબ્દનો ઊગવાનો અર્થ એ સર્વ એક જ વાત બતાવી આપે છે અને ધાર તરવારવાળા ઐદમાં શ્રી અનંતનાથજીના ઉપર ઉપરથી ગુજરાતી દેખાતા સ્તવનની છઠ્ઠી

ગાથામાં પાપ અને ધર્મનો નરનાતિમા લિંગમત્યમ, 'આણ્ણો' શબ્દનો અવધારણ કરવાના અર્થમાં ઉપયોગ અને લીપણને બદલે 'લીપણો' એવો જે અસલ પ્રયોગ પ્રતોમાં દેખાય છે તે જરા વિવેચક દૃષ્ટિએ વિચારવાથી આ વાત હસ્તામલકવત્ લખાય તેવી છે જો જ સ્તવનની આતમી ગાથામાં ઉપદેશનો સાર એમ છાપેલી બુઠામાં છાપેલ છે ત્યાં 'ઉપદેશતુ સાર' એમ પ્રતમાં લખેલ છે એ સવ લિંગમત્યયો અને શબ્દપ્રયોગ આવા શુદ્ધ શુભશતી લાગતા સ્તવનમાં એવા પછી કેઈ વિદ્વાન્ મુખ્ય કાઠ્યાવાડી અથવા શુભશતીના શબ્દ કે અર્થપ્રયોગે સ્તવનમાં શુભતાએ થયા છે એમ કહેવાની બાબતમાં લલચાઈ બધ અથવા તે સિદ્ધાંત (Theory) માં મહત્તમ સ્થિતિ શકે એમ લખાતું નથી. એવના ધાર પર રહે ન હોવા એ પ્રયોગ યોદમાં સ્તવનની પ્રથમ ગાથામાં છે અને 'અધોઅધ પુણ્ય' (૧૫-૬) એ અને પ્રયોગે શુ બતાવે છે? એવા શુભશતી પ્રયોગે કદિ બાલુવામાં, સાંભળવામાં કે વાચવામાં આવ્યા નથી. એનો અન્ય અર્થથી આ બાબત સ્પષ્ટ થઈ જાય તેવી છે આ આતરિક પૂરાવો ધણો સ્પષ્ટ અને વિચારણીય છે એમ મારા કહેવાની મત લખ છે આ વિષય પર હજુ ધણા વધારે દ્યતિ સ્તવનોમાંથી આપી સ્તવનની સ્વના શુભશતી હોવા છતાં તેની ભૂમિકા ઉત્તર દિશા છે એમ બતાવી શકાય તેવું છે, પરંતુ આટલાં દ્યતો મારા ધારના પ્રમાણે પૂરતા છે સોળમાં શ્રી શાંતિનાથના અતિ ઉદાત્ત લાભ સ્તવનની ફરેક વાક્યસ્વના મારવાઈ તરફની છે એમ બતાવાય તેવું છે 'સકળ નયવાઈ બ્યાપી સ્થો,' (ગાથા ૬) 'શિવસાધન સંધિ રે' (એ જ ગાથા) 'ભાવ... તે તેમ અવિતર અથઈ' (ગાથા ૩) 'તામસી વૃત્તિ પરિકરી ભલે આત્મિકી' (ગાથા ૫) વિગેરે શબ્દ તથા વાક્યપ્રયોગ સવ એક સરખી રીતે મારવાઈના પ્રયોગ બતાવે છે અને મારવાઈ કરતા પછુ ઉત્તર દિશા સંસ્કારોનું શુભશતી સાથે સંમિશ્રણ વત્વ બતાવે છે આવાં બીજા દ્યતિ આપી હું હવે આ વિષય લખાવવા ઈચ્છતો નથી. સ્વળના પ્રમાણમાં ધણુ લખાઈ બધુ છે, છતાં આસ જુદા રહેશે તો આ જ પુસ્તકના આગળના ભાગમાં આ વિષયને ફરી વાર હાથ ધરવામાં આવશે.

સ્તવનમાં વજરાક્ષી ભાવા પર કેટલાક લિપ્યાંક કરી તે પરથી શ્રી મહેતા આનંદ ધનજી વિશેષ કયા પ્રદેશમાં રહ્યા હોવા એકાએ એ પર કેટલાક નિષ્કર્યા બતાવવા તરફ દોરવાયા છે તેમના વિચારો બહુ અદ્ભૂત અને ભાવાવિચારણાને અંગે અચોક્કસ હોય એમ તો તેઓના પોતાના ઉચ્ચેષ પરથી પણ લખાય છે પ્રાચીન શોધખોળની કિંમત બહાવ માને વિચાર કરનાર અને તે પર અનેક પ્રકારે અસ્તવ્યસ્ત ટીકા કરનાર આ મહાશયે એક પ્રણ પ્રત ઉચાઈ પોતાની વસ્તુની નિરૂપણા કરી હોય, તપાસી હોય કે જુની શુભ શતી તેના અધારિત આધારમાં બતાવવા અમત્ત પોતાના પ્રજ્ઞ કરેલા અર્થમાં કર્યો હોય એમ બહુ નથી તે અતિ ખેલકારક બાબત છે તદ્દન અશુદ્ધ પ્રથ કેઈના છાપેલ પરથી છાપી તેમના શબ્દો પર ટીકા કરવાની જે લાલચમાં તેઓ પડી ગયા છે તે ટીકા કરવાની

તેમની પદ્ધતિને યોગ્ય હોય એમ ભાગ્યે જ ગણી શકાશે. તેઓએ શ્રી આનંદધનજીના પદો કે સ્તવનોની એક પણ પ્રત જોઈ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું નથી અને તેઓએ જે છપાવ્યું છે તે ભીમશી માણેકની કોપી સિવાય જરા પણ વધારે નથી એમ ખરાખરા સાબિત કરી શકાય તેમ છે. આથી 'ધમિ' અને 'એમ' તથા 'કરીઆ' અને 'ક્રિયા' સબંધી ફેરફાર માટે તેઓ કેને ઉદ્દેશીને બોલે છે તે સમજાતું નથી.

પ્રાતિક ગુજરાતીના ફેરફારને અંગે તેઓએ જે દાખલા આપ્યા છે તે બિલકૂલ અધભેસતા નથી. 'ચા' ગુજરાતમા નારીબતિમા વપરાય છે અને કાઠિયાવાડમા નર-બતિમા વપરાય છે એમ તેઓનું ધારવું તદ્દન ખોટું છે રાજકોટ તરફના લોકો અને અમદાવાદ તરફ 'ચા પીધો' એવું શ્રતિકટું રૂપ વાપરે છે, પરંતુ કાઠિયાવાડનો મોટો ભાગ ગોહિલવાડ અને ઝાલાવાડમા તેમ જ મોટા ભાગે ગુજરાતમા 'ચા પીધો' એમ કોઈ બોલતું નથી ગોહિલવાડમા 'સોપારી' નરબતિમા વપરાય છે એમ તેઓ કહે છે એ પણ તદ્દન ગલત જણાય છે 'સોપારી ખાધો' એવું તો મારા ગોહિલવાડના ત્રીશ વરસના વસવાટ દરમ્યાન સાલજ્યું નથી 'મળશુ' માનો શ દત્ય જેવો કાઠિયાવાડમા કદિ વપરાતો નથી. અને ગુજરાતમા 'મલશુ' એવું રૂપ વપરાતું નથી. કાઠિયાવાડની ભાષાને અંગે તેઓએ નિર્ણય બતાવવામા સજ્જબ થાપ ખાધી છે એમ લાગે છે. શ્રી આનંદધનજીની ભાષામા દંત્યનો પ્રયોગ વધારે છે એમ તેઓ 'મલશુ' એવા પ્રયોગ પરથી બતાવવા બંધ છે પ્રથમ તો કોઈ પણ પ્રતમા એવો શબ્દપ્રયોગ છે જ નહિ, સર્વત્ર 'મળશુ' એવો જ પ્રયોગ છે, માત્ર બાળબોધ લખવામા બને બહલે લ લખાય છે તેથી 'મલશુ' એવો પ્રયોગ પ્રતોમા લખાય છે કાઠિયાવાડમા આવી જગ્યાએ શને બહલે સને ઉપયોગ કદિ થતો નથી. શુદ્ધ ગુજરાતીના ઉચ્ચાર ખરાખરા આ બાબતમા કાઠિયાવાડમા થાય છે અને તે શ્રી મહેતાના સાલજવામા આવ્યા નથી એ ખાસ નવાઈ જેવું લાગે છે કદાચ દત્ય સને બહલે ગ્રામ્ય કાઠિયાવાડી પ્રયોગમા હ વપરાય છે એમ બતાવ્યું હોત તો કાઠિયાવાડી ભાષાપ્રયોગને અનુ રૂપ થઈ શકત. 'દરસણુ' એવો પ્રયોગ કોઈ પ્રતમા નથી તેથી તે પરથી બતાવેલો નિર્ણય આડે માર્ગે દોરનાર છે મહિનાથજીના સ્તવનની ચોથી ગાથામાના 'ગાઠી' અને 'કાઠી' શબ્દો પર ચર્ચા કરી તેઓએ પદના અર્થની સમજણમા જવાને પણ તસ્દી લીધી નથી એમ બતાવી આપ્યું છે. 'ગાઠી' એ ક્રિયાપદ નથી પણ વિશેષણ છે અને તે તો સ્પષ્ટ મારવાડી શબ્દ તેને બહલે 'ગાઠાઠી' જેવું રૂપ આપવાનું બતાવી તે પર વિવેચન કરવું એ વાસ્તવિક નથી. 'કાઠાઠી' એવો પ્રયોગ કોઈ જગ્યાએ બેવામા આવતો નથી 'રિસાણી' શબ્દને કાઠિયાવાડી કહેતા પહેલા અઠારમા પદનો પ્રથમ શબ્દ 'રિસાણી આપ મનાવો રે' જોઈ લેવાની જરૂર હતી આ ઉપરાંત 'સગાઈ' શબ્દ ઝાલાવાડમા વપરાય છે એમ ધારી લેવામા તેઓએ સજ્જબ થાપ ખાધી છે ઝાલાવાડમા વેશવાળ માટે 'સગપણુ' શબ્દ જ વપરાય છે, સગાઈ શબ્દ મારવાડનો છે. એને માટે ઝાલાવાડની જ્ઞાતિના બધારજીના કાયદાઓ

ગાથામાં પાપ અને ધર્મનો નરભતિમાં સિગ્નલિયમ, 'આસ્ત્રો' શબ્દનો અવધારણુ કરવાના અર્થમાં ઉપયોગ અને લીપ્ણુને બદલે 'લીપ્ણો' એવો જે અસલ પ્રયોગ પ્રતોમાં દેખાય છે તે જરા વિવેચક દૃષ્ટિએ વિચારવાથી આ વાત હસ્તામલકવત્ જણાય તેવી છે એ જ સ્તવનની સાતમી ગાથામાં ઉપદેશનો સાર એમ છાપેલી જુકોમાં છાપેલ છે ત્યાં 'ઉપદેશનુ સાર' એમ પ્રતમાં લખેલ છે એ સવ સિગ્નલિયમો અને શબ્દપ્રયોગ આવા શુદ્ધ ગુજરાતી લાગતા સ્તવનમાં એવા પછી કોઈ વિદ્વાન્ માણસ કાઠ્યાવાડી અથવા ગુજરાતીના શબ્દ કે અર્થપ્રયોગો સ્તવનમાં ગુચ્છતાએ થયા છે એમ કહેવાની બાબતમાં લલચાઈ ભય અથવા તે સિદ્ધાંત (Theory) માં મહત્તમ સ્ત્રી શકે એમ જણાતું નથી. એવના ધારે પર શકે ન હોવા એ પ્રયોગ ઔદ્યમા સ્તવનની પ્રથમ ગાથામાં છે અને 'અધીઅધ પુલાય' (૧૫-૬) એ જાને પ્રયોગો શુ બતાવે છે? એવા ગુજરાતી પ્રયોગો કહી બહુવામ, સાણજવામાં કે વાજવામાં બાબ્યા નથી. એનો અન્વય કરવાથી આ બાબત સ્પષ્ટ થઈ જાય તેવી છે આ આત્મિક પૂરાવો ધ્યેય સ્પષ્ટ અને વિચારણીય છે એમ મારા કહેવાની મત લખ છે આ વિષય પર હંણુ ધણા વધારે દર્શાવે સ્તવનોમાંથી આપી સ્તવનની સ્વના ગુજરાતી હોવા છતાં તેની ભૂમિકા ઉત્તર હિંદમાં છે એમ બતાવી શકાય તેવું છે, પરંતુ આટલા દર્શાવે મારા ધારવા પ્રમાણે પૂરતા છે. સોળમાં ઠી શાંતિનાશના અતિ ઉદ્ગત લાગા સ્તવનની દરેક વાક્યસ્વના મારવાઈ તરફની છે એમ બતાવવાય તેવું છે 'સકળ નવવાહ બ્યાપી સ્થો,' (ગાથા ૬) 'શિવસાધન સધિ રે (એ જ ગાથા) 'જાવ તે તેમ અવિતભ્ય સદ્દે' (ગાથા ૩) 'તામસી વૃત્તિ પરિહરી બને સાત્વિકી' (ગાથા ૫) વિગેરે શબ્દ તથા વાક્યપ્રયોગ સવ એક સરખી રીતે મારવાડીના પ્રયોગ બતાવે છે અને મારવાઈ કરતાં પણ ઉત્તર હિંદના સરકારોનું ગુજરાતી સાથે સમિજણુ તત્વ બતાવે છે આવા બીજા દર્શાવે આપી હું હવે આ વિષય લખાવવા ઈચ્છતો નથી સ્વજના પ્રમાણમાં ધણુ લખાઈ ગયું છે છતાં ખાસ જરૂર શકેથી તો આ જ પુસ્તકના આગળના ભાગમાં આ વિષયને ફરી વાર હાથ મરવામાં આવશે.

સ્તવનમાં વધશાયલી જાવા પર કેટલોક ઊંડાપોહ કરી તે પરથી શ્રી મહેતા આનંદ ધનજી વિશેષ કયા પ્રદેશમાં રહ્યા હોવા એમને એ પર કેટલાક નિષ્ણો બતાવવા તરફ ફોરવાયા છે તેમના વિચારો બહુ અદ્દર અને ભાષાવિચારણાને અંગે અચ્છાસ હોય એમ તો તેઓના પોતાના ઉદ્દેશ પરથી પણ જણાય છે પ્રાચીન ગોધણોળની કિમત અઠાવ માનો વિચાર કરનાર અને તે પર અનેક પ્રકારે અસ્તવ્યસ્ત ટીકા કરનાર આ મહાશયે એક પણ પ્રાન ઉપાડી પોતાની વસ્તુની નિરૂપણા કરી હોય તપાસી હોય કે સ્ત્રીની ગુજરાતી તેના વચ્ચામિત આકારમાં બતાવવા અપ્પલ પોતાના પ્રમદ કરેલા અર્થમાં કોઈ હોય એમ જાનું નથી તે અતિ ખેદકારક બાબત છે તદ્દન અશુદ્ધ અર્થ કોઈના છાપેલ પરથી છપાવી તેમના શબ્દો પર ટીકા કરવાની જે લાલચમાં તેઓ પડી ગયા છે તે ટીકા કરવાની

તેમની પદ્ધતિને યોગ્ય હોય એમ ભાગ્યે જ ગણી શકાશે. તેઓએ શ્રી આનંદઘનજીના પદો કે સ્તવનોની એક પણ પ્રત જોઈ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું નથી અને તેઓએ જે છપાવ્યું છે તે ભીમશી માણેકની કોપી સિવાય જરા પણ વધારે નથી એમ ખરાખર સાબિત કરી શકાય તેમ છે. આથી ‘ઈમિ’ અને ‘એમ’ તથા ‘કરીઆ’ અને ‘ક્રિયા’ સંબંધી ફેરફાર માટે તેઓ કોને ઉદ્દેશીને બોલે છે તે સમજાતું નથી.

પ્રાતિક ગુજરાતીના ફેરફારને અગે તેઓએ જે દાખલા આપ્યા છે તે બિલકૂલ અંધએસતા નથી. ‘ચા’ ગુજરાતમા નારીબતિમા વપરાય છે અને કાઠિયાવાડમા નર-બતિમા વપરાય છે એમ તેઓનું ધારવું તદ્દન ખોટું છે રાજકોટ તરફના લોકો અને અમદાવાદ તરફ ‘ચા પીધો’ એવું શ્રતિકટું રૂપ વાપરે છે, પરંતુ કાઠિયાવાડનો મોટો ભાગ ગોહિલવાડ અને ઝાલાવાડમા તેમ જ મોટા ભાગે ગુજરાતમા ‘ચા પીધો’ એમ કોઈ બોલતું નથી. ગોહિલવાડમા ‘સોપારી’ નરબતિમા વપરાય છે એમ તેઓ કહે છે એ પણ તદ્દન ગલત જણાય છે ‘સોપારી ખાધો’ એવું તો મારા ગોહિલવાડના ત્રીશ વરસના વસવાટ દરમિયાન સાબળ્યું નથી ‘મળશુ’ માનો શ દત્ય જેવો કાઠિયાવાડમા કદિ વપરાતો નથી. અને ગુજરાતમા ‘મલશુ’ એવું રૂપ વપરાતું નથી. કાઠિયાવાડની ભાષાને અગે તેઓએ નિર્ણય બતાવવામા સત્તજડ થાય ખાધી છે એમ લાગે છે. શ્રી આનંદઘનજીની ભાષામાં દંત્યનો પ્રયોગ વધારે છે એમ તેઓ ‘મલશુ’ એવા પ્રયોગ પરથી બતાવવા બય છે. પ્રથમ તો કોઈ પણ પ્રતમા એવો શબ્દપ્રયોગ છે જ નહિ, સર્વત્ર ‘મળશુ’ એવો જ પ્રયોગ છે, માત્ર બાળબોધ લખવામા બને બહલે લ લખાય છે તેથી ‘મલશુ’ એવો પ્રયોગ પ્રતોમા લખાય છે. કાઠિયાવાડમા આવી જગ્યાએ શને બહલે સને ઉપયોગ કદિ થતો નથી. શુદ્ધ ગુજરાતીના ઉચ્ચાર ખરાખર આ બાબતમા કાઠિયાવાડમા થાય છે અને તે શ્રી મહેતાના સાબળવામા આવ્યા નથી એ ખાસ નવાઈ જેવું લાગે છે કદાચ દંત્ય સને બહલે ગ્રામ્ય કાઠિયાવાડી પ્રયોગમા હ વપરાય છે એમ બતાવ્યું હોત તો કાઠિયાવાડી ભાષાપ્રયોગને અનુ રૂપ થઈ શકત ‘દરસણુ’ એવો પ્રયોગ કોઈ પ્રતમા નથી તેથી તે પરથી બતાવેલો નિર્ણય આડે માર્ગે દોરનાર છે મહિનાથજીના સ્તવનની ચોથી ગાથામાના ‘ગાઠી’ અને ‘કાઠી’ શબ્દો પર ચર્ચા કરી તેઓએ પદના અર્થની સમજણમા જવાને પણ તસ્દી લીધી નથી એમ બતાવી આપ્યું છે. ‘ગાઠી’ એ ક્રિયાપદ નથી પણ વિશેષણ છે અને તે તો સ્પષ્ટ મારવાડી શબ્દ તેને બહલે ‘ગાઠાઠી’ જેવું રૂપ આપવાનું બતાવી તે પર વિવેચન કરવું એ વાસ્તવિક નથી. ‘કાઠાઠી’ એવો પ્રયોગ કોઈ જગ્યાએ બેવામા આવતો નથી. ‘રિસાણી’ શબ્દને કાઠિયાવાડી કહેતા પહેલા અઢારમા પદનો પ્રથમ શબ્દ ‘રિસાણી આપ મનાવો રે’ જોઈ લેવાની જરૂર હતી આ ઉપરાંત ‘સગાઈ’ શબ્દ ઝાલાવાડમા વપરાય છે એમ ધારી લેવામા તેઓએ સત્તજડ થાય ખાધી છે ઝાલાવાડમા વેશવાળ માટે ‘સગપણુ’ શબ્દ જ વપરાય છે, સગાઈ શબ્દ મારવાડનો છે એને માટે ઝાલાવાડની જ્ઞાતિના બધારણના કાયદાઓ

છપાઈ ગયા છે તે જોવાથી કે વાજવાથી જ્યથવા કોઈ પણ અણવાઈના સ્હેવારી સાથે વાત કરવાથી 'સગપણુ શબ્દનો પ્રયોગ બરાબર સમબંધ તેમ છે આવા બે ચાર શબ્દો અહીં વર્ણીથી ક્રાંતિયાવાઈના બતાવવા તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો છે તે જૂલભરેલો જણાવ છે અને તે પરિણામ વગરનો હોઈ જાટે રસ્તે દોરવાનારો છે 'મારે સાલો' એ પ્રયોગ ક્રાંતિયાવાઈ નથી એમ ક્રાંતિયાવાઈના સ્હેનારને સમબંધ તેવું છે, ત્યાં આવા શબ્દને માટે 'સસરા' શબ્દનો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે અને મનને 'મારો સાળો' એમ નરજ્વલિમા બોલાવવામા આવે અને તેને માટે ઉપર 'કાલો' એવું વિશેષણ વાપરવામા આવે છતાં તેને ક્રાંતિયાવાઈ જ્યથવા ગુજરાતી પ્રયોગ કહેવો એ અર્થે તે વાતને પોતાના આશ્રય પ્રમાણે ખેંચી જવાનાં પ્રયત્ન જેવું લાગે છે 'હીંથી' ના પ્રયોગમા તેમને જે ગુચ્છવણુ પડી છે તે જો મારવાડી પ્રયોગ તેમણે વિચારવા તસ્કી લીધી હોત તો જરા પણ સ્હેત નહિ.

આટલા ઉપરથી ગુજરાતી સ્તવનોમા ક્રાંતિયાવાઈ તત્ત્વ વિશેષ છે એમ જતાવવા તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો છે તે બરાબર નથી એમ જણાયું હતું અને એ મૂળ પાયો કાઢી પઠવાથી આનંદધનનું વિહાર ક્રાંતિયાવાઈમા વધારે હતું એમ જે અનુમાન કરવા તેઓ લક્ષ્યાઈ ગયા છે એ પણ અયોગ્ય જણાયો. હવે એ સગપણમા આપણે વિશેષ સર્વા કરવા જેવું રહ્યું જણાવું નથી, ખાસ કારણ ઉપસ્થિત થયો તો આ પુસ્તકના આગળના ભાગમા આ વિષયને હલુ પણ વધારે વિસ્તારથી ચર્ચવામા આવશે. ભાષાપ્રયોગના વિષય પર અભ્યાસ કરી સર્વા કરવામા આવે અને તેમા પણ પોતાનો કોઈ શુભ ઉદ્દેશ ન સમર્થા શુદ્ધ ભાષાપ્રોધ અને ભાષાસેવા જ્યથવા સાહિત્યસેવાની શુદ્ધ દૃષ્ટિથી એ વિષયને હાથ ધરવામા આવે તો તેથી સ્વને અને જ્ઞેર પ્રબલને કળે લાભ થાય એમ મારું માનવું છે નહિ તો યાંશુ પ્રેમ બન્યો છે શબ્ (૧૫-૧) એવો જ્ઞેર વાક્યપ્રયોગ બતાવી શ્રી યશોવિજયનું મારવાડી હતા જ્યથવા પચાત્ત્યાજીની પૂજામાં સોના રૂપાકે સોજઈ સૈંધા એણત બાણ' જ્યથવા ધર્મિભ શસના બીજા બહની-ચોથી ઢાળ વાચીને તેના લેખક વીર-વિજયનું હિંદુસ્તાની હતા જ્યથવા તે બનનેનો વિહાર અનુક્રમે મારવાડ કે ઉત્તર હિંદમાં વિશેષ હતો એમ કહેવાને પણ શુ કોઈ લક્ષ્યાઈ નહિ બધ ? જે વાત ઐતિહાસિક રીતે સાચી નથી એમ આપણે જાણીએ છીએ, છતાં મરડીને દલીલ કરનાર જેવી રીતે દોરવાવા યત્ન કરી શકે લોકોમા સાક્ષતી વાતો, ધર્મિત્રનાથકના સ્હેલા અવશેષો, સૂપો, આંતરિક પૂરાવા અને ભાષાપ્રયોગો એ સર્વ બરાબર વિચારવા, તેમની તુલના કરવી અને તેનું પૃથક્કરણ નિષ્પન્નપાતપણે કરવું આ નિયમ ધ્યાનમા રાખી આનંદધનનું સ્તવને ને પદો પર વિચાર કરવામાં આવશે તો તેઓનું કેદ્ર મધ્ય હિંદ સિવાય અન્યત્ર આવવું મુશ્કેલ છે ઉપરઉપરનો વિચાર કરનારને જે સ્વપ્ ગુજરાતી લાગે તેવા સ્તવન કે પદમાં ઉત્તર હિંદની ભાવાના પ્રયોગો ભરપૂરપણે બતાવી શકાય તેમ છે શબ્દોની રચના શબ્દોનો ભાવાય, શબ્દોની વિભક્તિ, શબ્દોની જોડણી વાક્યમાં સકર પ્રયોગ, પ્રયોગમા ખાસ

પ્રયોગ, અર્થમાં શબ્દનું સ્થાન અને તેની સાથે કવિઓનું નિરંકુશત્વ-આ સર્વ વાત ધ્યાનમાં રાખી જોવામાં આવશે તો ઉપર બતાવેલો નિર્ણય લગભગ શંકા વગર સ્વીકારવામાં અડચણ નહિ આવે એમ મારી માન્યતા છે. અત્ર આ વિષય પર વિશેષ વિસ્તાર કરવાનું બની શકે તેમ નથી, કારણુ ગ્રંથગૌરવ થઈ જાય તેમ છે, પરંતુ જે મુદ્દો મેં ઉપર જણાવ્યો છે તે માટે ચર્ચા ચલાવવી હોય તો આનંદધનજીની ભાષા સંબંધમાં તેઓના પદ અને સ્તવનોમાથી હજુ ઘણા આતરિક પૂરાવા આપી શકાય તેમ છે અને તેમ કરીને તેઓની ભાષાનું અંધારણુ મિશ્ર મારવાડી-હિંદી છે એમ અનેક રીતે સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે. હજુ વિશેષ પૂરાવાની આવશ્યકતા રહેશે તો ભવિષ્યમાં એ વિચારણા કરવાના પ્રસંગ જરૂર હોય ધરવામાં આવશે.

આનંદધનજીનો વિહાર-વિગેરે

આનંદધનજી મહારાજે જે ભાષા પદોમાં વાપરી છે તે પરથી તેઓના મૂળ પ્રદેશ અને વિશેષ વિહાર ઉત્તર હિંદમાં હોય એમ જણાય છે તેઓ ખુદેલખંડમાં જન્મ્યા હતા એમ બતાવવા માટે નીચેના મુદ્દાઓ આપણે હવે સંગ્રહિત કરી શકીએ.

- ૧ મારવાડમાં તેઓશ્રી સંબંધી ચાલતી દંતકથાઓ.
- ૨ મેડતામાં તેઓના ઉપાશ્રયના નામથી ઓળખાતું ખંડિયર.
- ૩ પદોની કવચિત્ શુદ્ધ હિન્દુસ્તાની અને કવચિત્ મિશ્ર હિન્દી ભાષા.
- ૪ સ્તવનોની ભાષામાં અનેક મારવાડી-હિન્દુસ્તાની શબ્દોનો છૂટથી ઉપયોગ.
- ૫ પદની ભાષામાં સાહજિક રૂપ, વિષયનું પ્રૌઢ દર્શન અને મજબૂત રીતે નિરૂપણ.
- ૬ સ્તવનોમાં મિશ્ર પ્રયોગ અને ખાસ વાક્યપ્રયોગો.
- ૭ વાક્યાન્વય કરતા મારવાડ અને ઉત્તર હિંદ તરફ થતું સ્તવનભાષાનું મહાણુ.
- ૮ ઉખાણા તથા ઘરગથ્થુ શબ્દોનો સ્તવનોમાં અલ્પ ઉપયોગ અને તેનું જ પદોમાં થયેલું સવિશેષ પ્રાકટ્ય.
- ૯ સ્તવનોની ગુજરાતી ભાષામાં થયેલ અનેક લિંગવ્યત્યયો.

આ મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવાથી જણાશે કે ન્યા ન્યા ગુજરાતીની છાયા પદોમાં કે સ્તવનોમાં આવે છે ત્યાં પણ ઉક્ત દિશા બતાવનાર આતરિક પૂરાવા મોજુદ છે. આટલા ઉપરથી અને ચાલી આવતી દંતકથા, લોકકથા અને કિવદંતી પરથી તેઓનો જન્મ ખુદેલખંડમાં થયો હોય એમ અનુમાન થાય છે ઘણા વરસ સુધી આત્મધ્યાનમાં

મસ્ત મર્ધ, સસારથી ઉદ્ધિમ દશ્યામા ફરતા તેઓ અવારનવાર ઉદ્ગારરૂપે પદો બનાવતા હોવા જોઈએ અને તે પદ તે વખતે પણ બહુ લોકપ્રિય હોવા જોઈએ એમ સદાજનુભૂત થાય છે આગળ વધતા તેઓ શત્રુજ્ય યાત્રાનિમિત્ત એકાદ વખત ગુજરાતમા આવ્યા હોય એમ વાત આલે છે પાલજીપુરમા બે અથવા તેથી વધારે આતુર્ભાસ કરવાની વાતો ત્યાં પણ આલે છે આવે પ્રસંગે જીવનના છેવટના ભાગમા ધોળીશ પૈત્રીના બાવીશ સ્તવનો બનાવ્યા હોય એમ જણાય છે (એકવીશ સ્તવન તેઓના બનાવેલાં જણાય છે બાવીશમાની ભાષા અને તેનું વિષયનિરૂપણ અને તેના વાક્યપ્રયોગો જોતા તે આનંદધનજીનું બનાવેલ હોય એમ અને લાગતું નથી.) શત્રુઆતમા સ્તવનો બનાવ્યા હોય એમ ધારવું એ તો તદ્દન બેહુદુ છે, કારણ કે સ્તવનોમા વિચારની ઝોંટલા અતિ વિકસ્વર થયેલી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે અને બાવીશ સ્તવનો બનાવી બાકીના બે સ્તવનો બનાવવા સ્હેવા કે એ વાત બનવાજોગ નથી. જમ્મે તે કારણથી છેવટના બે સ્તવનો બનાવવા સ્વી ગયા અને ત્યારપછી બે ઠવિઓએ તે સ્તવનો પૂરા કરવા તેમની વતી પ્રયાસ કર્યો, પણ જે આધ્યાત્મિક અથવા યૌગિક વિચારોની ધારા તેઓ બાવીશ સ્તવનોમા લાગી શક્યા છે તેની જમ્મે પગ પછવાડેના બે સ્તવનોમા આવી શકી નથી. પ્રબળ આત્મજ્ઞાનથી પૂરઝીતહને પાવન કરનાર અને દુઃખમગ્નથી અન્યતા મસ્તકને જ નહિ પણ દુઃખને અસર કરનાર અધ્યાત્મસંસિક મહાત્માની ક્ષેત્રે બાકી સ્હેલા વિષયને અપૂર્ણ સ્થિતિમા સ્હેવા દેવો પચ્ચો છે એ જ હુમકત પૂરવી રીતે બતાવી આપે છે તેઓથી કાર્યાવાદમા અથવા ગુજરાતમા જન્મ્યા હોય એમ બતાવવાનો એક પણ બાજુ કે આત્મિક પૂરવો ખરી લાયક મચ્ચો નથી. માત્ર આખળી અમુક લાગણીને તુમ કરે એવા એ જનુભૂત પર દોરવાઈ જવા જેવું નથી. તેઓનો પ્રદેશ ઉત્તર દિશમા હોવાના બીજા બનાવના ધણુ કારણુ છે જેન કામમા તે વખતે સાધુજીવસ્થાની જે સ્થિતિ ધર્મ સ્વી હતી જેને માટે મુનિમુદરસૂરિ મદાશજ જસો વરસ પહેલા આગ્રહી કરી જવા હતા અને જેને માટે સત્યવિજય પચ્ચાસને કિયાઉદાર કરવો પચ્ચો અને શ્રીમદ્ યજુરવિજયજીને સીમધર સ્વામીની વિશ્વસિરૂપ આવના કરવી પડી-એવા મદામાંથી નીકળી જવા માટે, અથવા તે સવ દુઃખ પર અસર ન કરે અને સાધુજીવનનો તેના લોકમાન્યતાવાજા નહિ પણ આત્મ વિનમરક માગે ઉપયોગ ધર્મ શકે તે માટે ગરારની ખુશી જવાની જરૂર હતી અને તેનો લાભ ગુજરાતની બનાર મગે તેવું હવું એ વખતની શામનની ચિતિ પર આત્રણ વિચાર કરવામા આવશે પરંતુ જે દુઃખવિચારના તેઓમા હતી તે ઉત્તર દિશમા જ મ, વસવાટ અને વિનારને લાગે હતી એવા સદાજનુભૂત પર પગે ભાગે આવી જવાય છે આ ઉપરાંત આજુ તરફનો આનંદધનજીનો વિનાર ત્યાં અમુક જ માને આનંદધનજીની ગુણ તરીકે બતાવવામા ઉપચી રોશ અને તેઓનો અને યજુરવિજયજીનો કહેવાતો આજુ પર મેળાપ એ સવ એકદર રીતે આનંદધનજીનો જ મ ઉત્તર દિશ તરફ અને તેઓનો

વિશેષ વિહાર પણ એ પ્રદેશ તરફ ખતાવે છે એમ મારું માનવું છે. અને તે હકીકતના પૂરાવા માટે ઉપર બહુ સુદાઓ પર લક્ષ્ય ખેંચવામા આવ્યું છે તે ખાસ વિચારણીય છે.

આનંદધનજીની કૃતિઓ

૧. બહોંતેરી : આ મહાત્મા યોગીની કૃતિઓમા હાલ આપણને પદસંચક અને સ્તવનો મળી આવે છે. પદને વધારે સારી રીતે લોકો આનંદધનજીની બહોંતેરીના નામથી ઓળખે છે. બહોંતેરીમા મૂળ આશયે તો બહોંતેર પદો હોવા ભેદએ, પણ ભર્તૃહરિ શતકમા જેમ દરેક શતકમાં સોને બદલે સવાસોથી પણ વધારે વધારે શ્લોકો જણાય છે તેમ અહીં પણ થયું છે. એમ થવાના કારણોમા એમ જણાવવામા આવે છે કે કોઈ કોઈ પદો પછવાડેના કવિઓએ બનાવ્યાં હોય છતા તેમાં આનંદધનજીનું નામ દાખલ કર્યું હોય એમ બનવાભેગ છે. આ વાતમા રહેલું સત્ય શોધવામા મુશ્કેલી ઘણી છે, પરંતુ યોગ અને આત્મજ્ઞાનમા તેઓશ્રી એટલા આગળ વધી ગયેલા હતા અને તેઓ ખાસ કરીને પદમા ભાષાને એટલી મજબૂત રીતે પકડી શક્યા છે અને વિચારો એવી પ્રખર ભાષામા ખતાવી શક્યા છે કે બહુધા એવી રીતે બહારના દાખલ થઈ ગયેલા પદો બુદ્ધા પાડી શકાય તેવું છે. એટલું તો ચોક્કસ જણાઈ આવે છે કે પદોની સંખ્યા બહોંતરની રહી શકી નથી અને જૂનામા જૂની પ્રતો તપાસતા પણ એ સંખ્યા ૯૦ ઉપર તો થવા બય છે. કયા કયા પદો એમના બનાવેલા ન પણ હોઈ શકે એમ ભાવા ઉપરથી તારવણી કાઢી તથા અન્ય રીતે તેનું પૃથક્કરણ કરી એક વિગતવાર લેખ એ સબધમા હવે પછીના વિભાગમાં લખાશે ત્યારે આ બાબત પર પણ પ્રસંગે ચર્ચા થશે, પરંતુ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી બહોંતેરી નામ મે મુખપૃષ્ઠ પર રાખ્યું નથી તેનો ખુલાસો થઈ બય છે. આ ઉપરાત કોઈ કોઈ બહારના પદને અતે તેના બનાવનાર કવિનું નામ ફેરની આનંદધનજીનું નામ દાખલ કરવામા આવ્યું છે-આ પ્રમાણે થતો આક્ષેપ પુરવાર થાય એવું મને હબ્તુ કાઈ માલૂમ પડ્યું નથી. આનંદધનજીની પોતાની વૃત્તિ ભેતા તેઓ એવું કરે નહિ એ તો સ્પષ્ટ છે અને કર્તા સિવાય અન્ય આ પ્રમાણે કરે એનો પૂરાવો શું ? આ અનુમાનને અથવા આક્ષેપને વિચારપથમાથી દૂર કરવાની જરૂર છે, કારણ કે હબ્તુ સુધી એ અનુમાનને સાબિત કરે એવો એક પણ સીધો પૂરાવો મને મળ્યો નથી. આ સંબધમા તપાસ ચાલે છે અને તેનું પરિણામ આ જ પુસ્તકના હવે પછીના ભાગમા દાખલ કરવામા આવશે. બુદ્ધે બુદ્ધે પ્રસંગે બનેલા પદોના વિભાગો નીચે પ્રમાણે પડી શકે તેમ છે.

૧ તત્ત્વજ્ઞાનના પદો

૨ યોગ વિષયક પદો.

૩ અધ્યાત્મજ્ઞાનના પદો

૪ વૈરાગ્ય ઉપદેશક પદો.

૫ જ્ઞાનપ્રવૃત્તિદશન પદો.

૬ સુખતિ મહાની પરસ્પર ઉક્તિનાં પદો.

૭ સુખતિના વિરહાલાપનાં પદો.

૮ સુખતિની અનુભવ પ્રતિ ઉક્તિ.

૯ સુખતિની શુદ્ધ ઘેતન પ્રતિ ઉક્તિ.

૧૦ સ્વાનુભવદર્શક પદો.

૧૧ પરમતસંક્રિષ્ણતા વિચારદશક પદો.

આવી રીતે વિષય અને ઉક્તિને બંને પદોના ભેદો પાઠવા હોય તો પડી શકે તેમ છે, પરંતુ અનુક્રમે પદો આભ્યાસ કરે તો પણ તેમા વિષય દ્વસ્તા રહેવાથી વાચવામાં આનંદ આવે છે સુખ ત્રણ વિષયાં પદોના પાઠવા યોગ્ય છે આધ્યાત્મિક, યોગવિષયક અને વૈરાગ્યને લગતા આવા વિભાગો પાડી ભૂદા ભૂદા વિષયના શૈક્ષિક અથવા અપી છવોને ઉપયોગી થાય તેમ પદોનું પૃષ્ઠકરણ કરવાની જરૂર છે તે હવે પછી બનશે. અહીં તો ક્રમ એક સરખો છે એવી ભુક પ્રમાણે રાખ્યો છે જેથી અસ્પર્શ સરખામણી, અર્થવિચારણા અને વિવેચન માટે ઉપયોગી થઈ પડે. પદોના ક્રમ અસ્પર્શ સબંધવાળા છે અને અસ્પર્શ લખાયાં હશે, સબંધિત થયાં હશે અથવા ગોઠવાયાં હશે ત્યારે તેમા કાઈ ધારણા હોવાનો સંભવ રહે છે આવો સંબંધ બતાવવા પદોના વિવેચન પ્રસંગે પ્રયાસ કર્યો છે અને તેવો પ્રયાસ ખાસ કરવા યોગ્ય છે એમ બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી. પદો એકી વખતે લખાયા હોય એમ તો ધારી શકાય તેમ છે જ નહિ, પરંતુ અસ્પર્શ લખાયા હશે અથવા સબંધિત થયાં હશે ત્યારે મુક્તસર વિષય પર વિચાર થયો હોવો જોઈએ અને તે તત્ત્વ શોધી કાઢવા પ્રયાસ કરવો બહુ રીતે ઉપયોગી ગણાય એમા નવાઈ નથી.

૨ ચોવીથી: આનંદજીની બીજી કૃતિ સ્તવનોની છે એમણે 'સુખલ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહાર' ત્યાંથી શરૂ કરી બાવીસમા નેમનાથ સુખી પ્રત્યેક વીકેકરના સ્તવનો બનાવી તે દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને યોગના વિષયને સારી રીતે પોષણ આપી છે એમના સ્તવનોની ગોઠવણ તપાસવામા આવશે તો ત્યાં પણ જણાશે કે પ્રથમ પરમાત્મ-સ્વરૂપ પતિને પોતાના તરીકે આદરવા વિચાર કરે છે અને તે માટે બીજા સ્તવનમાં તેનો પશ્ચેડો નીહાળે છે-માગનિરીક્ષણ કરે છે અને સત્ય પ્રજુદશ્યા-ઉત્તમ પરમાત્મભાવ શોધવા અને તપાસવા વિચાર કરે છે ત્યાર પછી ત્રીજા સ્તવનમાં અસ્પર્શ પરમાત્મદશ્યાને નિજુ થાય છે ત્યારે વિચાર બતાવે છે કે પ્રજુની સેવના કરવા માટે પ્રથમ તો જ્ઞાનકાંતી

શુદ્ધિ કરી તેને અભય, અદ્વેષ અને અખેદવાળી કરવાની જરૂર છે. યોગની પ્રથમ સેવામાં ચેતનજીને યોગમાં પ્રગતિ કરાવવા માટે આવી જ રીતે તૈયારી કરવાની જરૂર છે એ વિચાર ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્દશોવિજયજીએ ખારમો બત્રીશીમાં બતાવ્યો છે અને તે પર મે “ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ ”ના વિષયમાં સ્પષ્ટીકરણ કયું છે. તે યોગભૂમિકા પર શુદ્ધ દૃષ્ટિએ વિચાર કરી યોગપ્રક્રિયા કરવા પહેલા યોગભૂમિકાના સ્થાન ચેતનજીમાંથી કચરો કાઢી નાખી તેને વિશુદ્ધ બનાવવાની આવશ્યકતા બતાવી છે. આગળ ચતુર્થ સ્તવનમાં પ્રભુના દર્શનની તૃષા થઈ હોય-અતિ ઉત્કટ ઈચ્છા થઈ હોય એ ભાવ યોગદૃષ્ટિએ બતાવેલ છે. પછી પંચમ સ્તવનમાં પરમાત્મભાવમાં આત્મઅર્પણા કરવાની ઈચ્છા બતાવી અસરકારક શબ્દોમાં બાહ્ય આત્મભાવ, અંતરાત્મભાવ અને પરમાત્મભાવ બતાવી આત્માર્પણ કેમ થાય અને તેથી મતિના દોષો કેમ મટે તે બતાવી ‘ સમર્પણ ’ના વૈષ્ણવીય સિદ્ધાન્તમાં અને આ પરમાત્મદશાની વિચારણામાં રહેલો આતરિક તક્ષવત આડકતરી રીતે બતાવી આપ્યો છે આવી રીતે પરમાત્મદશાનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી પરમાત્મભાવ અને પોતાના વર્તમાન સ્વરૂપ વચ્ચે રહેલો મોટો આતરો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે ત્યારે એ અંતર કેવી રીતે ભાગી જાય, પરમાત્મદશા સાથે કેવી રીતે સમીપવર્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય તે પર તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ વિચાર કરે છે અને તેમાં એ અંતર ભાંગતી વખતે અને ભાંગ્યા પછી કેવો આનંદ થશે તે બતાવી પ્રભુ સન્મુખ-પરમાત્મભાવ સન્મુખ થવા આગળ વધે છે. સાતમા સ્તવનમાં પ્રભુના-પરમાત્મભાવનાં અનેક નામો બતાવી, એને ગમે તે પ્રકારે જાણ, સ્વરૂપસાધન સ્વીકારવા અને પોતાના તે સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા વિચારણા બતાવી છે અને એવું શુદ્ધ સ્વરૂપ પોતાને જોવા મળે એવી ઈચ્છા આઠમા સ્તવનમાં બતાવવામાં આવી છે; તેમ જ એ પરમાત્મભાવ પોતાને અત્યાર સુધી દર્શનરૂપે પ્રાપ્ત થયો નથી એમ બતાવતા અનેક ગતિઓમાં ચેતનજીની પ્રગતિ અને ગતિઆગતિ કેમ થાય છે તેનું રહસ્ય બતાવી આપ્યું છે હવે આટલા પ્રયાસ પછી બાહ્ય દૃષ્ટિએ પરમાત્મભાવનું દર્શન થાય છે ત્યારે નવમા સ્તવનમાં બાહ્ય અને અંતરંગ પૂજ કરી પરમાત્મભાવ વિચારવા, તેની સન્મુખ જવા, તેને આદરવા અને પરપરાએ તેથી થતી સાધ્યપ્રાપ્તિ તરફ લક્ષ્ય રાખવાની સૂચના કરી પછી પ્રભુ સન્મુખ થયેલ ચેતનજી દશમા સ્તવનમાં કેટલીક ત્રિભંગીઓ વિચારે છે. અહીં તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ કરતા ધાર્મિક દૃષ્ટિએ વિચારણા થાય છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે અહીં સુધી બાહ્ય વિચારણા કરી, હવે અંતરાત્મદશાએ વસ્તુગત સ્વરૂપે, અધ્યાત્મમતની દૃષ્ટિએ પરમાત્મભાવની વિચારણા કરે છે ત્યારે તેમને ખારમા સ્તવનમાં પરમાત્મદશાના ઘણા નામો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાંથી કેટલાક પર વિચાર કરી આત્મજ્ઞાનનું અને દ્રવ્યલિંગનું લક્ષણ બાધી પ્રભુની ભેટ કરે છે. મતલબ પરમાત્મભાવનું સ્વરૂપ અહીં કાઈક સાક્ષાત્કાર રૂપે થાય છે તેના જવાબમાં તેરમા સ્તવનમાં આનંદમાં આવી હવે પોતાના સ્થૂળ હુ ખો દૂર ગયા એમ બતાવી

અનુસ્વરૂપની સ્તુતિ કરે છે, તેમના નામનું રટણુ કરે છે, તેમની પ્રતિમાના શાંત ભાવની વિચારણા કરે છે અને તેની સાથે જ યૌદ્ધમા સ્તવનમા એ પરમાત્મભાવની સેવનાની મુશ્કેલીઓ પોતાના હૃદયમાં છે એમ બતાવી આપે છે, કારણુ કે પદરમા સ્તવનમા તુરત જ જણાવે છે કે અનુને ગાઉ છું, પણ હજી ધર્મનો-પરમાત્મભાવનો મર્મ પામી શકાવો હોય એમ જણાતું નથી અને તે સ્પષ્ટ કરવા ઘણા વિન્તાસ્થી શાંતિસ્વરૂપ સોળમા સ્તવનમા વણુવે છે અને ત્યાર પછી સત્તરમા સ્તવનમા જણાવે છે કે આટલી વાત કરતા છતાં, આવા કિન્ચ આધ્યાત્મિક પ્રદેશમા ઉદ્યન કરવાના વિચારો છતા મન હજી સ્થિર સ્થેતુ નથી, તે જ્યા ત્યા રણગ્યા કરે છે મન પર અક્રુશ પ્રાપ્ત થવો તે યોગમા અતિ આગળ વધ્યા પછી જનવાન્વેગ છે એમ જણાવી પરમાત્મભાવનો ધમ તેની ફરજો અને જ્વાબદારીઓ અને તેને અંગે પાર્યાયદિ તથા સ્વપરસમયની વિચારણા અનુભવ દ્વારા અઠાસમા સ્તવનમા કરી ખાસ પરમાત્મભાવ સમજાવવા માટે એકમીશમા સ્તવનમાં અઠાર હૃદય પર વિન્તાસ્થી ઉચ્ચેષ કરી ત્રીશમા સ્તવનમા આત્મતત્ત્વની વિચારણા અને એકવીશમા સ્તવનમા વૃદ્ધશૈલીનું અરસપગસ સ્થાન કમુ છે અને તેના કારણે કેવા છે તે બહુ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે આવી રીતે એકવીશ સ્તવનમા આત્માની ઉત્કૃષ્ટિ બતાવ નાર યોગિરા? એ બાકીના સ્તવનો હાજ્યા હોત તો અતિ વિશુદ્ધ આત્મવશ્યાના જાવ બતાવનાર અને ખાસ કરીને યોગની અતિ ઉત્કૃષ્ટ રશ્યા સૂચવનાર ભાવનો પ્રકાશ તેઓ કરી આપત બાવીશમુ સ્તવન તેઓનું જનાવેહુ કહેવાય છે તેની વસ્તુસ્થના, ભાષા અને વિરય એવા જુદા પડી જાય છે કે તેમ્ણા ઉપરથી જ નવે અનુમાન કરી શકાતુ હોય તો મારા વિચાર પ્રમાણે એ સ્તવન આનંદમનજીનું જનાવેહુ હોય એમ સંભવતુ નથી એકવીશ સ્તવન સુખી જે હય શ્યાઓ આવે છે તેનો ત્યા એકદમ જાજ અર્થ જ્વય છે અને તેમા હીમિલ વિવય સામ્યન્ય કવિને શોભે તેવો જ છે બાકીના સ્તવનો પૂર્ણ કરવા અન્ય કવિએ પ્રવાસ કર્યો છે તે આનંદમનજીનાં સ્તવનો પાસે તવન સામ્યન્ય અને પર-ખાઈ આવે તેવો જણાય છે એમા વસ્તુસ્થાપન અને ભાષાગૌરવ એટલા ફેરફાર પામી જાય છે કે એ સ્તવનો જ બાકીના ઉપરોક્ત સ્તવનની વિશાળતા મહત્તા અને વિશેષતા બતાવવા માટે જસ ઘરો એની વિચારણા તથોજ્ય સ્થાનકે કરવામાં આવશે.

કૃતિનો કંઠમા પદ અને સ્તવનો જનાવવામાં કમ શુ જળવાયો હશે એટલે કે પ્રથમ પદ બનાવ્યાં ફરો કે સ્તવનો? એ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય એવો પ્રશ્ન છે મારા વિચાર પ્રમાણે પ્રથમ પદો બનેલાં હોવા એમજો અને તે સવ એટી વખતે નહિ પણ અવારનવાર બનેલાં તેવાં એમજો. તેના કારણો નીચે મુજબ છે

૧ પદની ભાષામા કેટલીક જગ્યાએ મારવાડીનો, કેમ્ણીક જગ્યાએ દ્વિડીનો અને કેઈ કોઈમા ગુજરાતીનો જન અવારનવાર અપાય છે તે જુના જુદા વખતની અસર બતાવે છે,

૨. પદોની ગોઠવણુ સ્તવન પેઠે એક સરખી નથી, ક્રમ ખાસ લીધેલો જણાતો નથી તે જુદો જુદો સમય બતાવે છે.

૩. સ્તવનની પેઠે એક વિચારને ક્રમસર વિકસ્વર કર્યો હોય એવો એક નિયમ પદોમાથી મળી આવતો નથી.

૪. વૈરાગ્ય અને યોગના પદો અવારનવાર ક્રમ વગર આવ્યા કરે છે તેમ જ વચ્ચે આલાપસલાપના પદો આવે છે અને આગળ વધતા હરિયાળી આવે છે તે વિયુક્ત પ્રસંગો સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે

૫. જે વિચારપરિપક્વતા સ્તવનોમાં છે તે તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ છે અને સ્તવનમા ખાસ કરીને પરંપરાને-વ્યવહારને જે સ્થાન આપવામા આવ્યું છે તે અનુભવનું પરિણામ હોવું નોંધએ એવું સહજ અનુમાન કરાવે છે.

સ્તવનનો સમય વિચારતા નીચેની ખાસ બાબતો ઉપર ધ્યાન ખેંચાય છે —

૧. એમાં ગુજરાતી ભાષાનુ તત્ત્વ પદોના પ્રમાણમા સવિશેષ છે.

૨. એમા વિષય અતિ ઉદાત્ત હોવા છતા ભાષા પર જે કાળૂ પદોમા છે તેવો અત્ર નથી, તે બાબત ખાસ વિચારીને સમજવા યોગ્ય છે.

૩. વિષય પ્રતિપાદન કરવાની વિશિષ્ટ શૈલી અહીં સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ તત્પ્રાયોગ્ય ભાષાની ઉત્તમતા સ્તવનો કરતા પદોમા વિશેષ આવે છે

૪. ખાસ કરીને ખાસ વાક્યપ્રયોગો અને શબ્દસ્યના ધરની ભાષા તરીકે પદોમા જે ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે સ્તવનોમા આવી શકી નથી

૫ સ્તવનની મહત્તા તેના વિષયનિરૂપણને અંગે રહેલી છે ન્યારે પદની ભાષાશૈલી અતિ વિશાળ, આકર્ષક અને ઉન્નત છે તે ખારીકીથી જોવાથી જણાઈ આવે તેમ છે.

૬. સ્તવનો અધૂરા રહી ગયા છે જેને માટે અવકાશ મળ્યો હોત તો આનંદધનજી જરૂર પૂરાં કરત અને તેથી તે તેમની ઉત્તરાવસ્થામા-લગભગ જીવનના છેવટના ભાગમા બનેલાં હોય એમ બતાવે છે

આટલા ઉપરથી પદોની રચના જીવનના પહેલા ભાગમા થઈ હોય એમ જણાય છે તેઓનું ચરિત્ર, તેઓનો વિહાર અને તેઓનો પ્રસંગ ઘણાખરેા ઉત્તર હિન્દુસ્તાન અને મારવાડમા હોવાથી ઘણાખરા પદો તત્રત્ય વિહારમા બનેલા હોય અને કોઈ કોઈ જીવનના પછવાડેના ભાગમા ગુજરાતના પરિચય વખતે લખાયા હોય એમ બનવાબેગ લાગે છે, અને પાલણુપુર તરફના વિહાર-પ્રસંગે તથા શત્રુજયઆગમન-પ્રસંગે જીવનના છેવટના

ભાગમાં સ્તવનો બનાવ્યા હોય અને ત્યાર પછી વિહાર કરી ચેઠતા જતાં જ્યાં મહાત્માનો દેહવિલય થઈ જતાં ઘાઠીના યે અથવા ત્રણ સ્તવનો બનાવવા રહી ગયા હોય એમ મારું અનુમાન છે સ્તવનોની અદર રહેલ અતિ વિશાળ આશય અને તેને બતાવવાની દૃઢ ભાવના બેતાં એ પ્રાથમિક અવસ્થામાં બન્યા હોય એમ તેા કોઈ રીતે માની શકાતુ નથી આ અનુમાન વિચારવા યોગ્ય છે અને એના સમર્થન માટે જે વિચારો અત્ર રહ્યું ક્યાં છે તે પર લક્ષ્ય આપી નિરૂપણ કરવા યોગ્ય છે એકદર રીતે બેતાં આ બાબતમાં કોઈ ચોક્કસ નિવૃત્ત ઉપર આવવાનું બની શકે તેમ નથી, કારણ કે આ સબધમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સ્ત્રીપો પૂરાવો પ્રાપ્ત થતો નથી. આ ઉપરાંત કમનસીબે એવું બન્યું છે કે શ્રી જ્ઞાનદહનજી મહારાજે બનાવેલ પદો અને સ્તવનો ઉપરાંત તેઓની કોઈ પણ કૃતિ ઉપલબ્ધ થતી નથી અને જૂઠી જૂઠી પ્રતોમાં પદોનો કમ જૂરો બતાવ્યો છે તેથી એક નિષ્કમ લગવાઈ રહેતો નથી અથવા તેને શોધી કાઢવો લગભગ અશક્ય કષ્ટ પડે છે તેઓએ સ્તવનો અને પદો ઉપરાંત બીજી કાંઈ બનાવ્યું હોય એમ ધારવાનું હાલ તેા કાંઈ કારણ પણ નથી, પરંતુ તેઓએ નાનાં નાના પદોમાં અને વિશાળ સ્તવનોમાં જે ભાવો બતાવ્યા છે અને તે બતાવવા માટે જે ગણીર ભાષાવિલાસ કર્યો છે તે તેમનું જ્ઞાનસામર્થ્ય બતાવી આપે છે અને તે રીતે બેતાં તેઓએ કોઈ કોઈ ઉપયોગી કવનો બનાવ્યાં હોય તેા ના કહી શકાય નહિ યથોવિશ્વજીના પ્રશ્નોની યથેલી સ્થિતિ બેતાં આ સબધમાં નિવૃત્ત્યાત્મક કાંઈ કહી શકાય તેવું નથી. પદોનાં વસ્તુદર્શનશૈલી, વિષય નિરૂપણ આદિ પર આગળ વિચાર કરશું અત્ર તે વિષય હાલ ધરવા પડેલા આ સત્તરમા શતકની આખરમાં અને અઠારની શરૂઆતમાં દેશની અને જૈન કોમની સ્થિતિ કેવી હતી અને તે વખતમાં અન્ય કોમર્થ તથા જૈનકોમર્થ કેવા કેવા સાક્ષરો, કવિઓ અને વિદ્વાનો થઈ ગયા છે તે પર વિચાર કરવાથી આ મહાપ્રમાણનાં પદોની અર્થવિચારણામાં જમાનાની શી અસર કષ્ટ હતી તે બહુવાનું પ્રભળ સાધન પ્રાપ્ત થયે.

કાળની અસર

કોઈ પણ જમાનાની અદર જે પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે તેની અસર અદર તેના ઉપર થોડે ઘણે અંશે પણ થવા વજર રહેતી નથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ પૈકી કાળ એ એવી વસ્તુ છે કે તેની અસર વિદ્વાનો ઉપર થોડી ઘણી અદર થાય છે અ્યારે સામાન્ય પંખિતના પ્રાણીઓ કાળજળથી દબાઈ બાય છે ત્યારે પ્રભાવશાળી પુરુષો તેને પોતાના અકુશમાં અમુક દરબને સાખી શકે છતાં પણ તેની અસર કયા વજર રહી શકતી નથી. આથી અમુક મનાત્મા કે કવિના મથનો સમય અને તે સમયનો ઇતિહાસ એ ઉપલબ્ધ કષ્ટ શકનો હોય તેા તે પ્રાચીન સમજણ માટે પ્રથમ સન્મુખ રાખવા યોગ્ય છે એથી પ્રાચીન અથ સમજવામાં અને આશ્ર કરીને કત્તનિા ઉઠા આશય સમજવામાં બહુ ઉપયોગી મદદ મગે તેમ છે તેથી આપણે વિદ્વમના સત્તરમા શતકનો અત અને

અદારમાની શરૂઆતનો ભાગ અથવા ઇસ્વીસનના સત્તરમા શતકનો જૈનેતર અને જૈન ઇતિહાસ તપાસી જઈએ, જેથી તેની છાયા પહોંચા કેટલી આવી છે તે વારંવાર પહોંચા વિચારવાની આવશ્યકતા ન રહે.

દેશસ્થિતિ

ખ્રીસ્તી પ્રજ્ઞના સત્તરમા સૈકાની આખરમા અથવા વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે બોલીએ તેના ઉત્તરાર્ધમાં કુટુંબકલહ કરી ઔરંગઝેબ ગાદી પર આવેલ હતો. તેણે ધર્માધપણે રાજ્યશાસન ચલાવી અનેક લડાઈઓ લડી હિંદુઓને પરાગમુખ કરવા સાથે મુગલાઈને હુચમચાવી દીધી અને તેના વખતમાં જે સડા દાખલ થયો તેના પરિણામે મુગલાઈ સત્તાનો થોડા વખતમા નાશ થયો. નામની સત્તા થોડા વરસો સુધી ચાલી, પણ રાજતેજ ચાલ્યું ગયું અને તેનાં ધર્માધપણના પરિણામે રામદાસ સ્વામીના ઉપદેશથી છત્રપતિ શિવાજીએ હિંદુઓનો ઝંડો ઊચકો દક્ષિણમા ઔરંગઝેબ સામે અનેક રીતે લડાઈઓ ભરી રાખી, નિઝામુલમુલક જેવા સરદારો સ્વતંત્ર થઈ ગયા અને આખા દેશમા અનેક લડાઈઓ ભગી, સર્વત્ર દાવાનળ ઉઠ્યો અને જનમાલની અને આખરુની અસ્થિરતા ઊઘાડી રીતે જણાઈ આવી. આવી રીતે દેશમા અનેક સ્થિતિ ચાલતી હતી, અવારનવાર રજપૂતો લાગ મળે મુગલાઈ દોર સામે માથુ ઉચકતા હતા અને કોઈ વાર શરણે જઈ પુત્રીના લગ્ન પણ મુસલમાન સાથે કરી આપતા હતા. મરાઠા રાજ્ય સાથે પેશ્વાઈનો પગ-પેસારો પણ આ જ સમયમા શરૂ થઈ ગયો અને આગલ પ્રજ્ઞ પોતાના ભવિષ્યના રાજ્ય માટે પાદપ્રવેશ કરવાની શરૂઆત આ જ સમયમા કરી ચૂકી. ઇતિહાસના અનેક પ્રસંગોથી ભરપૂર આ સમયના સબંધમા હજારો પૃષ્ઠથી ભરેલા મોટા પુસ્તકો બહાર પડી ચૂક્યા છે એટલે એ સબંધમા વિશેષ લખવાની આવશ્યકતા લાગતી નથી, પરંતુ રામદાસ સ્વામીનો પ્રસંગ અને જનમાલની અસ્થિરતા આ બે બાબત ઘણી ઉપયોગી છે, તે સબંધમા અહીં ખાસ લક્ષ્ય ખેંચવામા આવે છે

જનસ્થિતિ

આ સમય હિંદુસ્તાન માટે બહુ અગત્યનો હતો અને બહુ ખારિક હતો. અકબર બાદશાહે જૂદી જૂદી કોમોને એકત્ર કરવાના બી વાવ્યા હતા, રજપૂતોની સાથે સબંધ વધાર્યો હતો, તેઓને રાજ્યના મોટા હોદ્દાઓ આપી જવાબદાર બનાવ્યા હતા અને હિંદુઓના હિતને પોતાના હિત સાથે એકત્ર કરી બતાવ્યું હતું તેની આ રાજ્યનીતિને પરિણામે દેશની સમૃદ્ધિમા વધારો થયો અને જહાંગીર અને શાહજહાનના સમયમા દેશ બાહ્ય દૃષ્ટિએ બહુ સમૃદ્ધિમા આવ્યો તેમજ આત્મ-ઉન્નતિના પ્રબળ સાધનો પણ વિસ્તૃત રીતે તે સમયે દેશમા વધતા ગયા ત્યારપછી કુટુંબકલહ કરી ઝનૂની ઔરંગઝેબ રાજ્યાસન પર આવ્યો તે વખતે જનમાલની અસ્થિરતા છતાં દેશની આબાદી એકદરે સારી હતી હિંદુઓ અને મુસલમાન કોમ વચ્ચે વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન કરાવનાર કર (જઝીઆવેરો) નાખી,

તકાવત જતાવી હિંદુઓના હિલ દુઃખવનાર આ કુલાગાર જાલમગીરે મુગલાઓના પાયા નમજા પાડી ઘીધા તે વખતે લોકોની સુખી સ્થિતિ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ હતી, દેશનુ ધન દેશમાં જ રહેતું હોવાથી મોલવારી થવાના પ્રસંગે આવતા નહોતા, પરંતુ આ સર્વની સામે જનમાલની અસ્થિરતા બહુ હતી, પ્રાપ્ત કરેલ ધન કે બીજા લોકો પદાર્થો પોતાની પાસે કેટલો વખત રહેશે જાણવા પોતે તેના કદિ પણ ઉપયોગ કરી શક્યો જાણવા કરવા એટલો સમય ટકી શક્યો કે નહિ તે સર્વ અધિકારી હતા ત્રીજો બહેરમા નીકળવાની હિમત કરી શકતી નહિ અને અધિકારના સમયમાં ત્રીશિક્ષણની સભાવના હોવાની તે વાત પણ ક્યાંથી હોઈ શકે ? વ્યાજ વ્યાજ પ્રતિ ઉપર સત્તા ચલાવવા માટે સૂબાઓ મોકલવામાં આવતા હતા, તેઓ પોતાના તરફથી અનેક પ્રકારનો ભુલમ ગુજારતા હતા, શહેનશાહને નામે ત્રાસ આવતા હતા અને લાગ મળતાં સ્વતંત્ર બની જતા હતા વ્યાપારનાં દ્વારા બધું નહોતું, પણ શબ્દનો અભ્યવસ્થાને લીધે બહોળા પાયા ઉપર લોકો વ્યાપાર કરી શકતા નહોતા.

ધાર્મિક બાબતમાં આ સમય ખાસ વિચારવા લાયક સ્થિતિમાં હતો. હમીદશા આવાત પ્રમાણે પ્રત્યાઘાત યામ છે એવો સામાન્ય નિશ્ચય છે, તે પ્રમાણે ઔરંગઝેબની ધાર્મિક લાગણીએ બ્યારે અનેક હિંદુઓને મુસલમાન બનાવવાની અને તેઓના પૂજ્ય સ્થાનો તોડી નાખવાની પ્રેરણા કરી ત્યારે તેજા જ નેસ્તી સરક્ષણવૃત્તિ હિંદુઓમાં આવી અને તેઓએ ઝમે તેજા ભોગે પોતાની પૂર્વજાળની બહોજલાલી બાળવી શખવા મહાપ્રયત્ન કર્યો ત્યાં જ વાત હિંદુઓને લાગુ પડે છે તે તેજા જ જશે નેમોને લાગુ પડે છે તેઓએ પણ પોતાના પૂજ્ય મંદિરો અને જ્ઞાનભંડારો બાળવી શખવા અને તેમ કરી ધમના મુખ્ય બાજુ સ્વરૂપો બાળવી શખવા અસ્લાઉદ્દીનના સમયથી જ પ્રચલિત પ્રયાસ શરૂ કર્યો હતો તે બાહુ શખ્યો.

આ પ્રમાણે જનસ્થિતિ વિક્ષમતા સત્તરમા શતકની હતી. તે વખતે ધાર્મિક સ્થિતિ કેવી હતી તે તપાસવા માટે બહુ સાધનો મળી શકે છે તે વખતના આચાર્યોના ચરિત્રો વાચતા આવકોનો શુભભક્તિ બહુ સારી જણાઈ આવે છે લોકો ગુરુની ખાતર ગમે તેટલાં જાલ વેડી તેઓની આજ્ઞાને અનુસરતા હતા એમ જણાઈ આવે છે બીજા ખાસ અગત્યની વાત તે સમયમાં જો બની કે સોજામાં વિક્ષમતા શતકમાં જૈન જ્ઞાનોના જાદાર કરી શુદ્ધ પ્રતો કરવાની અને તેને જાદારોમાં જોડવાની વિશિષ્ટ વૃત્તિ બાબત ઘણું હોય એમ જણાય છે અને તેને પરિણામે અત્યારે પણ શુદ્ધ ત્રય સર્વ ૧૪૫૦ લગભગના બહુ મોટી સંખ્યામાં મગી આવે છે આવી પુસ્તક જાદારોની કરી આપેલી અનુકૂળતાને લાભ લેનારા અનેક વિદ્વાનો સત્તરમા વિક્ષમ શતકમાં જન્મ આપ્યા અને તેથી સત્તરમા શતક ૧૦ કોમના ધર્મિત્રાસમાં એક અતિ અગત્યનો સમય જણાય છે તે સમયમાં જૈન કોમમાં એટલા સારા વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થયા છે કે અત્યારે તેઓનાં સર્વના નામે

પણ મેળવવાં મુશ્કેલ પડે છે. એમ કહેવાય છે કે આ સત્તરમા સૈકામાં એકલા તપગરુમાં બાવન પંડિતો થયા. આમાંના કોઈ કોઈના સંબંધમા નીચે હકીકત વિચારવામાં આવશે તે પરથી જણાશે કે આ શતક જૈન કોમ માટે જેમ અનેક પ્રકારની રાજકીય અગવડ ઉત્પન્ન કરનાર થયો, તેમ અનેક રીતે આધ્યાત્મિક અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચનાર થયો.

આ સમયનો ઇતિહાસ વિચારવા માટે આપણે જરા પૂર્વકાળની સ્થિતિ વિચારી જઈએ. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના ઉપોદ્ઘાતમા જણાવ્યું છે તેમ મુનિશુદ્ધરસૂરિ મહારાજ તપગરુની મૂળ પાટ પર સંવત્ ૧૪૯૯ માં આંચ્યા તે વખતે તેઓ અસાધારણ ઉન્નત દશા જ્ઞેવાની સ્થિતિમાં હતા, છતા કોમમા પેઠેકો સડો તેઓ જોઈ શક્યા હતા અને તે સંબંધી શુર્વાવળીમા તેઓએ જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેની વિચારણા આપણે અન્યત્ર કરી છે. ત્યાર પછી કેટલાક વરસે વિજયહીરસૂરિ તપગરુની પટ મીં પાટે થયા. તેમણે અકબર બાદશાહને જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને તેમની પાસેથી છૂટો અને કેટલાક હુકો મેળવી જૈન પ્રજાનુ અને જૈન ધર્મનુ માન વધાર્યું. બાદશાહે તેમને બહુ ઉત્તમ પ્રકારે માન આપ્યું. તેમને જે મ્યાના પાલાખીની વિનતિ થઈ તેથી તેઓ તો વ્યામોહિત થયા નહિ, પણ પરંપરામા તે પરિચ્છેદને દાખત્ર કરનાર થઈ પડી. તેમના પછી પદ મીં પાટે શ્રી વિજયસેનસૂરિ આંચ્યા. તેમને અકબર બાદશાહે 'કાલિ સરસ્વતી'નું બિરુદ આપ્યું અને તેઓએ પણ જૈન ધર્મની અનેક પ્રકારે પ્રભાવના કરી. છેવટે તેઓનો દેહવિલય સંવત્ ૧૬૭૧ મા થયો તે વખતે તેમની પાટે વિજયદેવસૂરિ આંચ્યા. આ ૬૦ મા પદ્ધરને જહાગીર બાદશાહે 'મહાતપા'નું બિરુદ આપ્યું. તેમની પાટે વિજય-સિંહસૂરિની સ્થાપના તેમણે કરી, પરંતુ તેઓ સવત્ ૧૭૦૯ મા કાળધર્મ પામ્યા, ન્યારે દેવસૂરિ સંવત ૧૭૧૩ મા સ્વર્ગે સિધાવ્યા અને ત્યાર પછી તપગરુની પાટ પર વિજયપ્રભસૂરિ આંચ્યા. આ દરેક આચાર્યોના સંબંધમા કિંવદન્તી વિગેરેને આધારે કરેલ રાસ વગેરેમા જે હકીકત જળવાઈ રહી છે તે જોતા અનેક જગ્યાએ તેઓએ પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હોય, અઠ્ઠાઈમહોત્સવ કરાવ્યા હોય, એમ જણાઈ આવે છે અને એ સર્વ ઉપરથી જૈન પ્રજાની તે વખતે દ્રવ્ય સંબંધી બહુ સારી સ્થિતિ હશે એમ સહજ અનુમાન થાય છે. આ ઉપરાંત એક ધ્યાન આપવા લાયક હકીકત એ પણ બની છે કે વિજયસેનસૂરિની પાટે વિજયદેવસૂરિ ઉપરાંત વિજયઆનંદસૂરિ થયા કેટલાક કારણોને લઈને તે વખતે તપ-ગરુમા બે આચાર્યો કરવાની જરૂર જણાઈ અને બન્નેને ગરુછાધિપતિ બનાવવામા આંચ્યા, પણ એનું પરિણામ એ આંચ્યું કે તત્ત્વ, ક્રિયા કે બીજી કોઈ બાબતમા જરા પણ ફેરફાર ન હોવા છતા શિષ્યપરંપરામા બે વિભાગ એક તપગરુમા તે વખતથી થઈ ગયા અને એક શાખા ન્યારે 'દેવસુર' નામથી ઓળખાવા લાગી ત્યારે બીજી શાખા 'આણુસુર' નામથી આગળ ચાલી અને હજુ સુધી પણ એ હેતુ વગરના તક્ષવતો ચાલ્યા કરે છે.

આ જ સમયમા વિનયસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય શ્રીમદ્ સત્યવિનયજીના ક્રિયાઉદ્ધારની વાત આપણે સાબળીએ છએ. તેને માટે આપણે હવે પછી વિચાર કરશું.

ધાર્મિક સ્થિતિનો ઇતિહાસ : ક્રિયાઉદ્ધારની આવશ્યકતા : આ સમયની ધાર્મિક સ્થિતિ તપાસવા માટે ખાસ વિગત પૂરી પાડે તેવી રીતે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ ભાષામાં ૩૫૦ આયાતુ શ્રીસીમધરસ્વામીની વિરૂપિણી અને ૧૨૫ આયાતુ પણુ તેવા જ આકર-તુ સ્તવન તેમ જ બત્રીશ બત્રીશીની કેટલીક બત્રીશીઓ અને ગુરુતત્ત્વનિહૃય વિગેરે પ્રોક ભૈષા બનાવીને તેમા અનેક વાતોનો સમાવેશ કર્યો છે તેમાની કેટલીક વાતો કદાચ ભવિષ્યની પ્રબને શુદ્ધ માર્ગે અમન કરાવવા માટે લખાયલી હોય એમ લાગે છે તે પછુ એટલુ તે તે સ્તવનો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તત્કાલીન સાધુઓમા કેટલોક સડા સખ્ત રીતે પેસી ગયો હતો અને ક્રિયાશિથિલપણુ સાધારણ થઈ પડ્યુ હતુ ઉપર જણાવેલા બે સ્તવનો વિગેરેની જાદુસુત સ્વના અને તેમા બતાવેલા લગભગ દરેક વિચારોનુ શબ્દમત્રાણુ બહુ ધ્યાન ખેંચનારુ છે એ સ્તવનોમા તત્સમયના શિથિલાચાર પર વિચાર બતાવતા આહુ પ્રવાહ કેટલા બહુભરેલો છે તે જાણના પ્રબળ આધારથી બતાવી આપ્યુ છે અને સ્તવનો શ્રી સીમધરસ્વામીની વિરૂપિણી ભરતક્ષેત્રની તે કાળની ધાર્મિક સ્થિતિ બતાવવા બતાવેલા છે અને તેના પર જાણાવ્યોષ સમય વિદ્વાન શ્રી પદ્મવિનયજીએ પૂરીને બહુ ઉપકાર કર્યો છે ભરતક્ષેત્રની (તત્કાલીન) વતમાન સ્થિતિ બતાવતાં કેટલાક પ્રાણીઓ ખોટા અવલબનો આદરી આવળીને કેવી રીતે કુમાર્ગે ઉપર લઈ બધ છે તે બતાવતાં મુખ્ય બે વાત બતાવી છે, તે આપણે તારવી એકઠાં—

કામકુલાલિકા અધિક્યુ, ધર્મગુ શો નવિ ચુલ રે;
દેહદે કુચુર તે દાખને, શુ વચુ એલ જા સુલ રે. (૧-૫)

વિપવરસાજ શુદ્ધી માચીયા, નાચીયા કુચુર મલ પુર રે;
ધુમધામે ધનધમ અલી, જ્ઞાનમારવ વચો દુર રે. (૧-૬)

અહીં કુચુર અમૂલ્ય ધર્મને પૈસાથી વેબતા હતા એમ સવાસો આધાના સ્તવનમા બતાવી કુચુર ક્રિયામા શિથિલ થયા છે, પાવ્યમા આરામા ઉત્તમ પ્રકારની ક્રિયા કરવાની જરૂર નથી અને ચાલે છે તેમ ચલાવી લઈએ એવી એવી તેઓ તરક્ષી કરવામાં આવવી ખોટા ઉપદેશની વાતો ઊભાડી પાડી તેના અભ મઈ રહેલુ અસત્ય અને ક્રિયામાઘણુ બતાવવા પ્રબળ પ્રયાસ કર્યો છે અને તે માટે જ લગભગ આખા સાદી ત્રણસો તથા સવાસો આધાના સ્તવનમા વાત કરી છે એ સર્વ વાતોનુ પૂર્ણકરણુ કરતાં એકલવિહારીપણુ, એક સ્વાનસેવન, ગુહસ્થ ઉપર રાગ અને રાગી આવકો તરક્ષી પોતાની બધી પૂનમકિતમાં આસકિત-આ સર્વ વાત પર ખાસ લક્ષ્ય ખેંચાય છે અને તે ઉપરથી ક્રિયાશિથિલપણુનો રોષ દાખવા માટે તેઓએ પ્રબળ પ્રયાસ કર્યો હોય એમ જણાય છે આ સર્વ બાબતોનો

નિર્ણય કરી સત્યવિજય પંન્યાસે આ સમયમા ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યો. અતિ ક્રિયાશિથિલતાનું આ પરિણામ હોવું જોઈએ એમ સહજ અનુમાન થાય છે. સત્યવિજયનો રાસ (જૈન રાસ-માળા-પ્રથમ ભાગ-૫. ૧૦૮-૧૧૭) આ ગાળતમાં સાક્ષી પૂરે છે તે વિચારીએ:—

શ્રી ગુરુચરણ નમી દરી, કર જોડી તે વારો રે;
અનુમતિ જો મુજને દિયો, તો રૂં ક્રિયાઉદ્ધારો રે.
કાલ પ્રમાણે ખપ કરું, દોષી હલકર દલેવા રે,
તપ કરુ આલસ મૂછીને, માનવ ભવનું કળ લેવા રે.
ગુણવ ત ગુરુ ઇણિપરે કહે, યોગ્ય જાણીને સુવિચારો રે;
નિમ મુખ થાય તિમ કરો, નિજ સકળ અવતારો રે.
ધર્મમારજ દિપાવવા, પાંગરીઆ મુનિ એકાધી રે,
વિચરે ભારંડની પરે, શુદ્ધ સયમશુ દિલ છાધી રે.
સહે પરિસહ આકરા, શોષે નિજ કોમળ કાયા રે,
ક્ષમતા સમતા આદરી, મેલી સહુ મમતા માયા રે

ક્રિયાઉદ્ધારમા તેઓએ માનસિક શું ક્યું અને ગાહ્ય ત્યાગ કેવો કર્યો, પરિષદ કેવા સહન કર્યા અને તપસ્યા કેવી કરવા નિર્ણય કર્યો તે આ ઉપરથી જણાય છે. ક્રિયાઉદ્ધાર કરવા માટે શ્રી પૂજ્ય તપગચ્છનાયક શ્રી વિજયપ્રભસૂરિની તેઓએ આજ્ઞા મેળવી હતી અને તેમને તત્સંબંધી પ્રેરણા કરનાર અને સાથે રહેનાર શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય હતા. ક્રિયાઉદ્ધાર કરવા માટે આજ્ઞા આપવા છતાં છેવટે વિજયપ્રભસૂરિ સાથે જોડાયા નહિ, તેથી તદ્દાવત પાડવા માટે સાધુના વચ્ચેનો રંગ ફેરવવાની જરૂર જણાઈ આ સર્વ ગાળતમા યશોવિજયજી સાથે હતા એમ અત્યાર સુધી આવી આવતી કિવદતિ પરથી જણાય છે. શ્રી વીરવિજયજી કવિ શ્રી ધર્મિભલના રાસની પ્રશસ્તિમા જણાવે છે કે વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય લક્ષણલક્ષિત દેહ વાળા સત્યવિજયે ગુરુ સૂરિપદવી આપતા છતા તે લેવા ના કહી, ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાનું જણાવ્યું અને ગુરુમહારાજે તેમ કરવા હા પાડી ત્યાર પછી સંઘને એ વાત જણાવી અને ગચ્છનો ભાર તેમના માથા પર રાખી ગુરુમહારાજ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. સંઘ સાથે રહીને તેમની પાટે વિજયપ્રભસૂરિની સ્થાપના કરી તે આચાર્ય વિગેરે સર્વ આ ઉચ્ચ વિહારીની સમક્ષ ઊભા રહેતા હતા અને ક્રિયાઉદ્ધારમાં ‘ વાચક જસ તસ પક્ષીજી ’ એમ કહ્યું છે તેથી તે સર્વ ગતાવી આપે છે કે ઉપાધ્યાયજી ક્રિયાઉદ્ધારમા સંપૂર્ણ રીતે સામેલ હતા.

* આ આખી પ્રશસ્તિ વિચારમા લેવા લાયક છે. ચાલુ હકીકતનો ઉપયોગી ભાગ નીચે પ્રમાણે છે —

તપગચ્છ કાનન કલપતરુ સમ, વિજયદેવ સૂરિરાયાજી,
નામ દશોદિશ જેહનું ચાલુ, ગુણી જન વૃદ્ધે ગવાયાજી;
વિજયસિંહસૂરિ તાસ પટધર, કુમતિ મત ગમ સિ હોજી,
તાસ શિષ્ય સૂરિપદવી લાયક, લક્ષણ લક્ષિત દેહોજી. ૧

૩૫૦ ગાથાનાં સ્તવનના ટાંભા પ્રચલિત પર વિવેચન કરતા શ્રી પદ્મવિજય સવત્ ૧૭૩૦ માં આ વાતને મજબૂત કરે છે (ભુજો સત્તરમી ઠાલની ૬૪મી ગાથાને બાલાવબોધ.) ત્યાં જણાવે છે કે- 'સવેગ માર્ગ' તેમણે વિજયસિદ્ધસૂરિની ક્ષિતશિક્ષાનુસાર આર્યોએ એને ભાવાર્થે એમ થાય છે કે શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે પણ તેઓની આજ્ઞા પાળીને ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યો' આ સર્વ શબ્દો ઉક્ત પદ્મવિજયજીના છે. આવી રીતે ક્રિયા ઉદ્ધાર કરી વિશુદ્ધ માર્ગ પર દષ્ટિ રખાવવા માટે બાહ્ય વેશના રમતમાં પણ ફેરફાર કરવો પડ્યો. એ ઉપરાંત પદ્મવિજયના કૃતિમાં પણ ફેરફાર થયો અને તેવી હજબજ ૪૮૦ બાબતો ક્રિયાને હજાવી ફેરવવી પડી છે એમ સાંભળ્યું છે. એ બાબતોનું હીરટ મને મળી શક્ય નથી, તેને માટે હાલ તપાસ ચાલે છે. જૈન ધર્મમાં અને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં તેના સ્વાદ્વાદ શૈલીએ ચાલતા શાસનમાં એ એક ખાસ તત્ત્વ રહેલું છે કે એના વિચારશૈલી અંગેવાનો જમાનાને અનુસરતા ચોક્કસ ફેરફાર વખતોવખત કરી શકે છે અને આવા ફેરફારો ક્રિયામાર્ગને અલગ વારવાર થાય છે.

દર્શનઉદ્ધોતને કાળઃ સાધુઓને અલગ આ ક્રિયાઉદ્ધાર એમ ખાસ આનંદ આપવા ચોક્કસ બનાવ આ કાળમાં બન્યો છે તેમ ખીલ હકીકતો બોતા એ કે દેશની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી તેથી દેશનના ઉદ્યોત પ્રસંગે વારવાર બનતા પણ તે એટલી હદ સુધી વધી ગયા હશે કે જે મોટા પ્રસંગે યશોવિજયજીને તે સબંધમાં દર્શિદા કરવી પડી છે. એક તો ઉપર ટાંકેલાં વચન ગુહસ્થા વિષયરસમાં રાખી રહ્યા છે ત્યાં 'પુમધાર્મ ધર્માધર્મ ચહી' એમ કહ્યું છે અને ત્યાર પછી એ જ સ્તવનમાં એકાંત ક્રિયાના સંકલને કેવી હાનિ થાય છે તે પર મોટો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આવી રીતે જ્ઞાનમાત્ર દૂર રહ્યો છે અને ગુહસ્થા પણ પૌદ્ગલિક મેહના સાધનોમાં રાખી રહ્યા છે. એ પર વારવાર ભાર મૂકીને બહેવાનું કારણ એ જણાય છે કે જ્ઞાનનો ઉપદેશ તે વખતે બહુ ચાલતો નહિ હોય,

સંધ અવુર્વિધ દેશ વિદેશી મલિયા વિહાં સકેતેણ,
વિવિધ અભેદસ્ય કર્તાં દેષી, નિજ સુરિપદને હેતેણ;
માયે શિશિલપદ્મ બહુ દેષી, ચિત્ત વૈરામે વાસ્તીણ,
સુનિવર જ્ઞાને ચિનય વિસમે, મનની વાત પ્રકરણીણ

સુરિ પદવી નથી હેવા સ્વામી, કરશુ કિરિયા ઉદ્ધારણ
કહે સુરિ આ બાવી છે તુમ સિદ્ધતુમ વશ સહુ જનુભારણ,
જ્ઞાન કહી સ્વયં સીધા પા સુનિવર સંધને વાત મુલાવીણ,
સત્ત્વવિજય પન્થાસની આજ્ઞા, સુનિવરુર્મા વસ્તાવીણ ૨

સંધની સ યે તેણે નિજ કાષે, વિજયમજાસુરિ કાપીણ
મન્થ નિહાએ (સાવિહારી, સવેગતા દુનુ બ્યાપીણ;
રનિત મેલ હાલી જાપ વડે ચૈત્ય ખલામીા ભરૂણ,
સુરિ પાઠક રહે સ હુખ ભીલા, વાચક બસ તસ પદવીણ ૪

તેની ખુબ અજ્ઞ અથવા નિરક્ષર લોકો સમજી શકતા નહિ હોય અને તેથી બાહ્ય આડંબર વધે તેવો ઉપદેશ થતો હશે અને તેવો ઉપદેશ સાભળવા મોટી મેદની મળતી નહિ. આ પ્રમાણે થવું એ દર્શનઉદ્યોતકાળમાં તદ્દન બનવાબ્લેગ છે. ગૃહસ્થ અને સાધુ-વર્ગની આ કાળમાં આવી દશા હતી એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય; વધારે વિસ્તારથી તેનો ખ્યાલ કરવા માટે સદરહુ બન્ને સ્તવનો વાંચવા ભલામણ છે. એમાં સાધુવેશ-ધારીઓ લોકોને કેવી રીતે છેતરતા હતા, કેવો મૃષા ઉપદેશ આપતા હતા, કેવી રીતે પોતાના માન-પૂજા વધારતા હતા, અને તેને લાઇને શાસનની કેવી દશા થઈ હતી, તેનું તાદ્દશ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. આવી સ્થિતિ જ્યારે સામાન્ય જનસમૂહની હતી ત્યારે સાથે જ અસાધારણ જ્ઞાનબળ ધરાવનાર અનેક મહાત્માની રત્નાવળી હયાત હતી અને વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન, ન્યાય અને ક્રિયાકારના ગ્રંથનો નિષ્કર્ષ કાઢી તેનું સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં લઈ તે પ્રમાણે જનસમૂહને દોરવી શકે એવી અસાધારણ શક્તિવાળા મહાપુરુષો તે વખતે પૃથ્વીતળને પાવન કરતા હતા. આ કાળમાં ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળા પુરુષો જૈન અને જૈનેતરમાં બહુ મોટી સંખ્યામાં થયા હતા અને તેઓ પ્રબળ શક્તિવાળા અને જનસમૂહની પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિમાં મોટો ફેરફાર કરાવી શકે તેવા હતા તે હવે પછી જોવામાં આવશે. બાકી સામાન્ય રીતે* તો 'કલહકારી કદાગ્રહ ભયાં, થાપતા આપણા બોલ રે; જિનવચન અન્યથા દાખવે, આજ તો વાજતે ઢોલ રે. સ્વામી સીમંધરા વિનતિ.' આવી ગુરુઓની સ્થિતિ થઈ પડી હતી અને તેથી ઉપાધ્યાયજીને એવા શબ્દો કાઢવા પડ્યા હતા કે—

જ્ઞાન દર્શન ચરણ ગુણ વિના, જે કરાવે કુલાચાર રે;
હૂટે તેણે જન દેખતાં, કિહા કરે લોક પોઠાર રે.

સ્વામી સીમંધરા વિનતિ†

આ બન્ને સ્તવનો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વાચ્યતા સામાન્ય અસર મન પર એવી થાય છે કે એ સમયમાં સાધુઓ શિથિલાચારી થઈ ગયા હતા, ગૃહસ્થો વિષયસેવામાં જ્ઞાનશૂન્ય, આડંબરમાં આસક્ત થયા હતા અને તેમને જ્ઞાનની મહત્તા શી છે તેની સારી રીતે સમજણ પાડવાની જરૂર હતી. બાહ્ય ભાવ ત્યાગ કરી આત્મિક દૃષ્ટિ જાગ્રત કરવાનો ઉપદેશ યશોવિજયજી મહારાજે તે જમાનાની વસ્તુસ્થિતિ જોઈને અને તેનું તાદ્દશ ચિત્ર આપીને બતાવ્યો ને તેને આનંદબનજીના ઉપદેશ સાથે બહુ સામ્ય છે અને તે પદોનો ભાવ હવે પછી વિચારવામાં આવશે ત્યા બરાબર સ્પષ્ટ રીતે ગ્રાહ્યમાં આવી શકશે. અહીં આપણે આ પ્રસંગે એ સમયનો ઇતિહાસ વિચારતા એક વાત બરાબર ધ્યાન પર લાવી

* સર્વા સો ગાથાનું સ્તવન-પ્રથમ ઢાળ-ગાથા આઠમી.

† સદર ગાથા ત્રીજી

શક્યો તેણે છે અને તે જો કે સાધુઓની તે વખતની સ્થિતિ જોતાં તેમના વ્યવહારમાં મોટો ફેરફાર કરી સત્ય જ્ઞાતમવૃત્તિ સન્મુખ સ્થેનાર મહાપુરુષોને જાણ્યાં જનરથી વૃદ્ધ સ્થેવાની ખાસ જરૂર હતી અને તેને માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાની શક્તિવાળા અને લોક-સજ્ઞાની ફરકાર વગરના પ્રતિક્રિત મહાપુરુષોની જરૂર હતી. જ્યાં પુરુષોએ તે વખતે જહાર પધીને શાસનને ટકાવી રાખ્યું હતું, પોતાનાં જ્ઞાન અપમાનની ફરકાર કરી નહોતી અને સાચી મર્યાદા બાધી શાસનને મજબૂત કર્યું હતું વ્યવહાર અને નિર્લક્ષ્યને અધિકાર પ્રમાણે સમજીને તે અનુસાર વતન કરાવવાની જરૂરીજ્ઞાત બહુ હતી, તેને ઘણેને જોઈત વાત ઉપર ખેંચી જનારને બરાબર માખં દર્શાવવા માટે ઉપરના જન્ને સ્તવનો સ્વવામા જાળ્યા હોય જોમ જણાય છે પોતાના જોટા જ્યાંવ કરનારને માટે શાસ્ત્રના આધાર સાથે વસ્તુસ્વરૂપ ઉક્ત જન્ને સ્તવનોમા જતાંબુ છે અને ખાસ કરીને કેટલાક જોઈત ક્રિયાપદી હોય અને ક્રિયા કરવામા જ સપૂજા માનતા હોય તેમને અને કેટલાક માત્ર જ્ઞાનની વાતો કરવામા જ સપૂજા માની ક્રિયાથી પરાસ્મુખ થઈ બેઠા હોય તેમને યથાયોજ્ય વસ્તુસ્વરૂપ દર્શાવી જ્ઞાનમુક્ત ક્રિયાનો માખં જતાવી-વ્યવહાર પાળવા સાથે નિર્લક્ષ્ય સાધ્ય રખાવવાનો શુદ્ધ સનાતન જૈન શૈલીનો ઉપદેશ આપનાર અને તેનો બરાબર વ્યવહાર કરવા સારુ ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાની જરૂરીજ્ઞાત સમજનાર અને સમજીને તેને અમલમાં મૂકનાર અને મૂકવામા મહદ કરનાર આ સમજના મહાત્મા પુરુષોના ચરિત્ર અને વર્તન ખાસ વિચારણીય છે એટલું ઘણામા લેવા માટે ઉપરોક્ત જન્ને સ્તવનો જેમાં સ્તવનોનાં નામ નીચે ક્રિયા અને તત્વજ્ઞાનનો જહાર ખૂલે મૂકવામા જાળ્યા છે અને જેના ફરક વાક્યનું શાસ્ત્રની શાહદત સાથે નિરૂપણ કરવામા જાળ્યા છે તે ખાસ વાંચીને વિચારવા યોજ્ય છે. આ હકીકતનું સદસ્ય સમજવા માટે ઉક્ત જન્ને સ્તવનો સમજીને વાચવા વિરમિ છે આખા ક્રિયાઉદ્ધારમાં અને તરકાલીન શિક્ષણમાં જે ખાસ યુરો સમાવલો હતો તે ૩૫૦ માયાના સ્તવનની નીચેની ગાથા પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

કોઈ કહે મુક્તિ છે વીજ્ઞાતાં લીધરા,
 કોઈ કહે સજ્જ જમતાં પર દર્શીયરા;
 મૂક જો દોય તસ જોડ જાણે નવી,
 જ્ઞાનધરે ક્રિયા સમજતાં તે સહી. (૧૧-૧૨)

અહીં લીધરાં વીજ્ઞાતાં તે પરિચેદણાદિક જાણ ક્રિયા સમજવી અને દર્શીયરા જમતાં તે જ્ઞાનમા મસ્તતા જતાવી પુરુષોનો જ્ઞાનહ કરવાની વાત સમજવાં તાત્પર્ય જો છે કે જોઈત જ્ઞાન પગુ છે અને જોઈતી ક્રિયા અથ છે આ મુખ્ય તત્વનો ઉપદેશ ક્રિયાઉદ્ધાર વખતે ખાસ કરવામા જાળ્યા હતો અને જ્યારે જ્યારે શિષ્યાભ્યાર વધી જાય છે, શુરુઓનું ઝેરવાળી દબાણ કોમ પર કે દયાન પર અચર કરનાર રેખાઈ જાવે છે અને અધિકાર વગર ક્રિયા કે અધ્યાત્મની વાતો કરવા મઠી જવાય છે ત્યારે જ્યાં ઉપદેશની

અને એવા ઉપદેશનો નિર્વાહ કરી-કરાવી શકે એવા પ્રબળ પુરુષાર્થશાળી પુરુષોની આવશ્યકતા રહે છે. આ કાળમા જૈન કોમમાં પ્રબળ શક્તિવાળા પુરુષો થયા તેથી શાસનને માર્ગ પર લઈ આવ્યા હતા અને 'કુચુરુની વાસના પાસમા' જે લોકો પડી ગયા હતા તેઓને વાસ્તવિક રીતે સુમાર્ગ પર લઈ આવ્યા હતા * આ વખતે થયેલા કેટલાક મહા-પુરુષો સંબંધી હકીકત આપણે હવે સંક્ષેપમા વિચારી જઈએ.

યશોવિજય ઉપાધ્યાય : આ સમયના જૈન કોમના સમકાલીન વિદ્વાનોમાં સર્વથી વધારે ધ્યાન ખેંચી રહેનાર પ્રબળ પુરુષાર્થશાળી, વિશિષ્ટ જ્ઞાની, દીર્ઘદર્શી, મહાત્મા ઉપાધ્યાય છે.

તેઓનો જન્મકાળ નિર્ણીત નથી પણ સવત્ ૧૬૭૦ થી ૮૦ સુધીમા હોવો જોઈએ. તેઓશ્રીનો દેહવિલય સવત્ ૧૭૪૬ ના માગશર સુદિ ૧૧ રહોઈમા થયો હતો. આ મહાત્મા કાશી તથા આગ્રામા ત્રણ વરસ અભ્યાસ કરી ન્યાયના ૧૦૦ ગ્રંથો ણનાવી ન્યાયાચાર્યનું બિરુદ્ધ યથાર્થપણે મેળવી ગુજરાતમા આવ્યા ત્યારે અને ત્યાર પછી જૈન ધર્મની વિજય-પતાકા ફેલાવવામા અતિ ઉપયોગી થયા અને તે માટે અનેક માર્ગ તેઓએ લીધા. ન્યાયના અતિ અગમ્ય પ્રદેશમાં વિહાર કરનાર, પરમ પુરુષાર્થશીલ, અતિ વિશાળ દીર્ઘ દષ્ટિવાળા, યાદશક્તિ પર અસાધારણ કાબૂ ધરાવનાર, આ મહાત્મા પુરુષે જૈન ધર્મ સંબંધી ઘણું વાચ્યું, ઘણું લખ્યું, ઘણું વિચાર્યું અને ઘણું કર્યું. ન્યાયના સો પુસ્તકો તેઓએ ઇંદ્રથી શરૂઆતવાળા કાશીમા લખ્યા છે તેમ જ 'રહસ્ય' પદ્મચક્રિત ૧૦૮ ગ્રંથો, મંગળવાદ વિગેરે ગ્રંથો લખ્યા છે તેમાથી બહુ થોડા જ હાલ લભ્ય છે કારણ કે તેમના સમયમા અને ત્યાર પછી જેમ જૈનતરને તેમના તરફ દ્વેષ હતો તેમ જૈન કોમમા+ પણ તેમની વિરુદ્ધ કામ કરનારા ઘણા ઉત્પન્ન થયેલા હતા કારણ સત્ય હકીકત બતાવનાર તરફ ટૂંકા જાણવાળાઓનો અણુગમો રહે છે અને તેવા માણસો વધારે સખ્યામા દરેક કાળમા હોય છે. ઉપાધ્યાયજીના વચનની મહત્તા એટલી બધી ગણાય છે કે કોઈ પણ વાત તેમણે કહી છે એમ બતાવવામા આવતા તેમના વચનને પૂર્વધરને યોગ્ય માન મળે છે. આવા

* વર્તમાન કાળમા સાધુવર્ગનું જૈન કોમ સાથે વર્તન કેવા પ્રકારનું છે, તેમા ફેરફારની જરૂર છે કે નહિ અને કાઈ પ્રબળ શક્તિવાળા મહાત્માની જરૂર છે કે નહિ એ સર્વ સવાલો વિચારણીય છે અને તેવા વિચારમા મદદ મળી શકે એવું ધણું વાચન આ વિભાગમા થયું છે તે પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે

+ ખાસ કરીને મૂર્તિપૂજા નહિ સ્વીકારનાર વર્ગ, યતિઓનો મોટો ભાગ અને કાઈક અંશે શિથિલાચારમા પડી ગયેલા અથવા મહત્તા ન ખમી શકનાર તેમના ગચ્છવાળાઓ ઉપાધ્યાયજીથી વિરુદ્ધ પડ્યા હતા અને તેમના સમયમા તેમની જોઈએ તેટલી જુઝ થઈ નહોતી એમ જણાય છે એ દરેક વર્ગ ઉપાધ્યાયજી તરફ દ્વેષ શા માટે રાખતો હતો તેના કારણો વિચારવાથી સમજી શકાય તેવા છે.

દક્ષિણી વચ્ચેના જોડવાનું અસાધારણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર મહાત્માનો વિષયપ્રવેશ વિચારતા અસાધારણ પૂજ્ય યુદ્ધિ ઉત્પલ યાચ છે તેમજે ન્યાયખંડનખાંડ અને અષ્ટસદ્ગુણી તથા શાસ્ત્રવાર્તાસુમ્યય વિગેરે ટીકામા ન્યાયનું અસાધારણ જ્ઞાન બતાવ્યું છે અને વિષય પરનો તેઓનો કાળુ વિચારતા મનમા સાનદાક્ષિણ્ય યાચ છે જે ઉપરાંત જૈન તકેશ્યાધા, નયમટીપ, નયોપદેશ, નયરહસ્ય વિગેરે અનેક ન્યાયના શ્રેયી તેઓએ બતાવ્યા છે તે અત્યારે લભ્ય છે અધ્યાત્મ અને યોગના વિષયના પણ અલૌકિક પુસ્તકો તેઓએ લખી તત્કાલીન અને ભવિષ્યત્ જૈન પ્રજા પર મોટો ઉપકાર કર્યો છે તેઓના 'વૈરાગ્યકલ્પલતા', 'અધ્યાત્મસાર' અને સર્વશિરામણી 'જ્ઞાનબિંદુ' જેવા શ્રેયી વાચતા કર્તાની અસાધારણ વિષયશક્તિ અને સ્વૃષ્ટ કરવાની શક્તિ ઉપર ખ્યાલ થતા સાથે વિષય સ્પષ્ટ થઈ જાય છે જે ઉપરાંત 'ખત્રીશ ખત્રીશીઓ' લખી યોગના વિષયના મહા પૂવ-સ્થિત વિષયને એકત્ર કર્યો છે અને તે જ યોગના વિષય પર 'અઠક દુષ્ટિની સન્નિધિ' ગુજરાતીમા બનાવી છે આજુ ઉપયોગમા 'ગુરુત્વનિર્ણય' અને 'ભાષાસ્તુત્ય' બનાવી બહુ લાભ કર્યો છે અને અન્ય પણ સબધમા 'પ્રતિભાસાતક', 'દેવધર્મપરીક્ષા' અને 'અધ્યાત્મમતખંડન' જેવા પુસ્તકો લખ્યા છે જે તેઓની વિવિધતા બતાવે છે વળી એક 'સિદ્ધાન્તતર્કપરિણકર' નામનો શ્રેય લખી તેમા સિદ્ધાન્ત સબધી લોકોના મનમા શકા આવે તેવા પ્રસંગોને નિર્ણય અસાધારણ રીતે કરી આખો જલ્લાય છે સમયાન્તર જ્ઞાનદશનના ઉપયોગ સબધી સિદ્ધાન્તિક મત અને ન્યાયકલમુદ્ધ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના અભિપ્રાય ઉપર જે અસાધારણ મુસ્તિવડે દલીલપુર સર વિચારો બતાવી નિર્ણય કર્યો છે તે વાચતા તેઓમીના અદ્ભુત જ્ઞાનનો ખ્યાલ આવે તેમ છે સરકૃતમા અનેક શ્રેયી બતાવવા ઉપરાંત અતિ વિશિષ્ટ ચંદ્રભંડોળ સાથે ગુજરાતીમા સમક્રિતના ૬૭ જોડની સન્નિધિ, અઠાર પાપસ્થાનકની અઠાર સન્નિધિ, એકાદશીના ગરેણ્યા, જબ્જવામીનો શસ, ૪૨, ૧૨૫, ૧૫૦ અને ૩૫૦ આવાનાં સ્તવનો, ધ્યાત્રીશીઓ વિગેરે અનેક પદ્યસ્થાન કરી છે, 'વશવિલાસના નામથી જોળખાતો પદનો સમ્રહ બનાવ્યો છે અને તે પ્રત્યેકમા ગુજરાતી ભાષા ઉપર અસાધારણ કાળુ બતાવ્યો છે ગુજરાતી કૃતિમાં તેઓએ ન્યાં ન્યાં સરકૃત શ્લોકોનાં ભાષાતરો મૂક્યાં છે ત્યા બશબર ચંદ્રસ્થના કરી સમાન ભાવાર્થથી સરળપણે સરકૃતમાથી ગુજરાતીમા ઉદ્દેશ્ય કરવાની અસાધારણ અવતરણશક્તિ બતાવી છે આવી સુદર રીતે સરકૃતને ગુજરાતી પદમા બતાવી શકનાર મારા વાચવામાં કોઈ વિદ્વાન્-જૈન અથવા જૈનેતર-આખા નથી મતલબ તેઓએ ગુજરાતીમા અવતરણ ન્યાં ન્યાં કર્યું છે ત્યા ત્યા મૂળ શ્લોકને ક્ષતિ જાણવાને જલ્દે તેને વધારી મુધારી અતિ આકર્ષણીય ભાષામા ગુજરાતીમાં મૂકેલ છે તેઓએ ગુજરાતીમાં 'ક્રમગુણપર્વાયનો શસ' બનાવી બહુ ઉપકાર કર્યો છે અને તેમાં આક્ષર જેવું જે થયું છે કે ન્યારે સાધારણ રીતે સરકૃત શ્રેયીનું ગુજરાતી ભાષાતર થવાનો ક્રમ છે

ત્યારે આ ગુજરાતી ગ્રંથનું ' દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા ' નામક ગ્રંથથી ભોજસાગર મુનિરાજ દ્વારા સંસ્કૃતમાં અવતરણ થયું છે. એક અસાધારણ ન્યાયતા ગ્રંથો લખનાર મહાત્મા પુરુષ ' જગજીવન જગવાલોકો ' અથવા ' પુખ્તલવઈ વિજયે જયો રે ' એવાં સુશિક્ષિત અને પ્રાકૃત મનુષ્યને આનંદ ઉપજાવે તેવાં સરળ પણ ઊંડા ભાવાર્થવાળા અલંકારિક ભાષાયુક્ત સ્તવનો પણ લખે તે તેઓનું ચિત્રવિચિત્ર બુદ્ધિસામર્થ્ય બતાવી આપે છે. અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથો પર વિસ્તૃત ટીકા લખનાર, કર્મપયડી-શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય જેવા ગ્રંથોનું રહસ્ય સમજાવનાર, અસાધારણ તર્ક અને અન્ય દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ બતાવનાર તે જ વખતે વળી ચરણકરણાનુયોગના અનેક ગ્રંથો લખે, વળી પ્રસંગે શ્રીસીસંધરસ્વામીને વર્તમાન સ્થિતિ પર અપીલ કરે અને સાથે તેવા જ વિષયો પર સંસ્કૃત ગ્રંથ લખે એ અસાધારણ બુદ્ધિવૈભવ બતાવવા માટે પૂરતા છે. આ તો તેમની એક ગ્રંથકર્તા તરીકે કેવી અદ્ભુત શક્તિ હતી તે આપણે જોઈએ, પરંતુ તે ઉપરાંત અભ્યાસ કરવા માટે બનારસમાં અને આગ્રામાં પસાર કરેલ સમય, ત્યાર પછીની જિંદગી, તેમજ તે પહેલાની જિંદગી પર ઉપલબ્ધ સાધનો દ્વારા વિવેચન કરવામાં આવે તો તે વડે મોટું પુસ્તક ભરાય તેમ છે. તેઓએ તત્કાલીન ધર્મપ્રવૃત્તિ પર મોટી અસર કરી છે અને ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાની જરૂરિયાત અને તેના સબધમાં યોગ્ય નિર્ણયો કરવામાં તેઓનો મોટો હાથ હોવો જોઈએ એમ જણાય છે. તેઓશ્રીએ આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી તેઓના મેળાપ સમયે બનાવી અધ્યાત્મ યોગના ગહન વિષયમાં પ્રગટ થયેલા મહાપુરુષની ખૂંજ કરી બતાવી છે અને તે એક જ હકીકત તેઓમાં વ્યવહાર નિશ્ચયનું દૃઢ એકત્રીકરણ બતાવવા માટે પૂરતી છે સમકાલીન વિદ્વાન માટે તેઓના નામનિર્દેશથી વધારે વિવેચન અત્ર અપ્રાસંગિક ગણાય તેથી વિશેષ હકીકત અત્ર લખી શકાતી નથી, પરંતુ આ સમયના અનેક પુરુષોમાં તેઓ ખુબ આગળ પડતી પદવી ભોગવે છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય તેમ છે તેઓના યોગવિષયના જ્ઞાનની પૂર્ણ માહિતી તેઓની બત્રીશ બત્રીશી ગ્રંથ આપી શકે તેમ છે. તે ગ્રંથમાં તેઓએ યોગના વિષયને લગભગ પરિપૂર્ણ દશાએ બતાવ્યો છે અને આ ગ્રંથના એક ભાગ તરીકે યોજાયેલ ' જ્ઞેન દૃષ્ટિએ યોગ 'નો મારો લઘુ લેખ તેઓના વિચારને પરિણામરૂપે થયેલ છે એમ ઘણું અશે કહી શકાય તેમ છે. શ્રીપાળનો રાસ શ્રીવિનયવિજયો-પાધ્યાયનો દેહાત થવાના કારણથી અપૂર્ણ રહેલો તે તેઓએ પૂર્ણ કર્યો છે. તે વિભાગ વાચતા તેઓએ સિદ્ધચક્રની સ્થાપનાના યોગને કેવો ઉત્કૃષ્ટ રીતે બતાવ્યો છે તેનું સહજ ભાન થાય તેમ છે. આવા પૂર્ણ પ્રતિભાશાળી, ન્યાયદૃષ્ટિમાન, નયનું રહસ્ય સમજાવનાર મહાત્મા સત્તરમી સદીમાં થયા તે સમય કેવો ભાગ્યશાળી હશે તે થોડો વખત ઉલોઘમાં તેઓશ્રીના પાદુકાસ્થાન-સ્તૂપ પાસે અવકાશે ખેસીને મનન કરવા યોગ્ય છે. ઉપાધ્યાયજીના મુખ્ય વિચારોમાં વ્યવહારને મુખ્ય સ્થાન આપવાનું અને સાથે નિશ્ચયને આદરવાનું જણાઈ આવે છે અને બંને નયમાં તથા દરેક ખીલ સ્થળોએ પણ વિરોધ ટાળવાના પ્રસંગો

સમજવા માટે સ્વસ્થજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા તેઓએ વારંવાર બતાવી છે. આનંદ ધનજી સાથે તેઓને પ્રસંગ થયો હતો તે વિવાદ વગરની હકીકત છે. આ સબખ્યા વિચારો અગાઉ જણાવ્યા છે અને આગળ પણ તે સબખ્યા સહજ અર્થા કરવામાં આવેલી છેવામાં આવશે.

વિનયવિજય ઉપાધ્યાય

આ સમયના વિદ્વાનોમાં ત્યારપછી આપણે વિનયવિજયને માટે જરા વિચારણા કરીએ. ઉપાધ્યાયજી સાથે રહી કાશીમાં બ્યાકરણશાસ્ત્રને ખાસ અભ્યાસ કરનાર આ મહાત્મા પુસ્તકે 'સિદ્ધ (હવુ) હૈમપ્રક્રિયા' બ્યાકરણ બનાવ્યું; જોની ઉપર જ પોતે ૩૫૦૦૦ શ્લોક-પ્રમાણ ટીકા બતાવી. ઉપરાંત પચુપણમાં વચાવી 'કલ્પસૂત્રની મુખ્યધિકા' ટીકા તેમણે લખી છે. દ્રવ્યાનુયોગનો અતિ અદ્ભુત ગ્રંથ 'લોકપ્રકાશ' જેમાં દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, ક્ષણલોક અને ભાવલોક સબખી ધણી હકીકત જ્યેકર કરી જ્ઞાનભાગ્યર જેવો ગ્રંથ બતાવી દીધા છે, તેમાં ૭૦૦ શ્લોકોની સાહકરતા બતાવી પોતાનું અતિ વિસ્તૃત વાચન સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. દેશી શાખા સંસ્કૃત રચના કરી 'શાંત સુધારણ' ગ્રંથ અતિ સ્વચ્છ રીતે હૃદય પર અસર કરે તેવો બનાવ્યો છે. ગુજરાતીમાં અનેક કાવ્યો રચ્યા છે તેમાં ખાસ નોંખી લેવા લાયક 'શ્રી શ્રીપાળનો શાસ' છે જે અધૂરા રહી ગયેલો તે તેમના સહાભ્યાસી ઉપરકત શ્રી યશોવિજયજીએ પૂર્ણ કર્યો છે તે ઉપરાંત તેઓએ શ્રી પુલકપ્રકાશનું સ્તવન બનાવ્યું છે જે અત્યંતારાધના માટે પ્રસિદ્ધ છે અને 'વિનયવિલાસ' કથમાં વૈરાગ્ય વિવચક કેટલાંક પદો બનાવ્યા છે. આ ઉપરાંત જીલ નાની મોટી કેટલીક કૃતિઓ બતાવી તેઓશ્રી સંવત ૧૭૭૮માં કાળક્રમ પામ્યા છે તેઓના સબખમાં કાશીનિવાસ માટે અનેક લોકકથાઓ લાલે છે. આ બ્યાકરણનિધિ પણ જૈનના છેલ્લા મહાન મુખમાં જ્યેટલે કે વિક્રમની સંસ્કરમી સહીની આગરમ અને ખાસ કરીને અહારમીની શરૂઆતમાં જૈન કોમના અગ્રગણ્ય ધર્મા તેઓનો અને આપણા અસ્તિત્વાચકનો ખાસ સબખ નોંખી રખાયલો નથી પણ આનંદધનજીનો મેળાપ જોવા આ મહાત્મા પણ આનંદધનજીને મળ્યા હશે જોમ જણાય છે અને તેઓએ જે પદો બતાવ્યાં છે તે તે કાળમાં આનંદધનજીની વાસનાનું પરિણામ હોવું જોઈએ જોમ જમાનાની મનુષ્ય પર થતી અસરને અંગે ધારી શકાય છે તેજપાલ અને રાજથીના પુત્ર આ મહાત્મા વિજયહીરસૂરિના શિષ્ય ક્ષીર્તિવિજયના શિષ્ય થતા હતા શ્રીપાળનો શાસ પૂર્ણ કરતાં પ્રશસ્તિમાં યશોવિજયજી લખે છે કે—

સુરિ હીર ગુરુની ગદ્ય કીર્તિ કીર્તિ વિજય ઉવજ્યાપદજી
 શિષ્ય તાસ શ્રી વિનયવિજયવર, વાચક મુગુલ્ય શોભાપદજી
 વિદ્યા વિનય વિનેક વિચારણ, લક્ષણ લક્ષિત દેહાજી
 શોભાગી બીતાવક શાખર સંવત સખર ધનેહાજી
 સંવત સંતર શિવજીશા વરધે, રહી રારિર મોખાસેજી
 સંખ તજા આજહયી મંત્રી, શાસ અધિક કીક્રાસેજી

સાધું સત્સત ગાથા વિરચી, પહોતા તે સુરદોકેલ;
તેહના શુભ ગાવે છે ગોરી, મલી મલી થોકે થોકેલ;

પોતાનો અને તેમનો સંબંધ બતાવવા સારુ યશોવિજયજી કહે છે કે—

તાસ વિશ્વાસભાગન તસ પૂરણ, પ્રેમ પવિત્ર કહાયાલ;
શ્રી નયવિજય વિબુધપય સેવક, સુનસવિજય ઉવજાયાલ.
ભાગ થાક તો પૂરણ કીધો, તાસ વચનસંકેતેલ,
તિણે વળી સમકિતદષ્ટિ જે નર, તેહ તણે હિતહેતેલ.

મતલબ પોતે બાકીનો રાસ પૂર્ણ કર્યો, તેમા વિનયવિજયજી માટે કેટલું માન અને તેમનો અરસ્પરસ કેટલો સંબંધ હતો તે સમજવા યોગ્ય છે. પદવીધરો એક બીજાને બોધ દાંત કચકચાવતા નહોતા એ આટલા ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે અને તે ખાસ વિચારણીય અને અનુકરણીય બાબત છે. આ મહાત્માના ગ્રથો વારંવાર એવા પ્રસંગે ઉપયોગમાં આવે છે, પર્યુષણમાં તેમની કલ્પસૂત્ર ટીકા અને અંત્યેષ્ટી સંસ્કારમા પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન એવા રસથી વચાય છે કે તેઓનું નામ એક વિદ્વાન અનુભવી તરીકે ઘણા વરસો સુધી જવલંત રહેશે. એમના વિશેષ ચરિત્ર માટે શાતસુધારસ ભાગ બીજો જુઓ.

વિજયદેવસૂરિ

તપગરજગગનમાં દિનમણિ તુલ્ય અકળર બાદશાહ પાસે ધર્મચર્યા કરી જૈનો માટે અનેક પ્રકારના હુકો મેળવનાર શ્રી હીરવિજયસૂરિ સુધર્માસ્વામીની ૫૮ મી પાટે થયા, તેમની પાટ પર વિજયસેનસૂરિ થયા, તેઓની પાટે આ મહાત્મા ૬૦ મી પાટે થયા. સંવત્ ૧૬૪૩ મા જન્મ, સૂરિપદ ૧૬૫૬. આ મહાત્માને જહાંગીર પાદશાહે મહાતપાનું બિરુદ આપ્યું હતું. તેમણે પોતાની હયાતીમા વિજયસિંહસૂરિને પદ્ધર નીચ્યા હતા, પરંતુ તેમનો દેહવિલય સંવત્ ૧૭૧૦ મા થવાથી તેમના પછી વિજયપ્રભસૂરિની સ્થાપના કરી પોતે સવત્ ૧૭૧૨ મા ઉના ગામમા સ્વર્ગે સીધાવ્યા. એમના વખતમા જૈન શાસનની બહોળલાલી એટલી બધી હતી કે તેઓ પાસે પાઠક પદ ધરાવનાર પચીસ શિષ્યો અને ૩૦૫ પંડિતપદ ધરાવનાર શિષ્યો હતા. તેઓના વખતમા શિથિલાચારને દાખવા માટે અનેક પ્રયત્નો થયા. તેઓએ કાઢેલા હુકમો હજુ પણ મળી શકે છે, પરંતુ તે સર્વથી પ્રતિકાર ન થવાથી અંતે ક્રિયાઉદ્ધારની જરૂરિયાત પડી હતી. તેઓએ કાઢેલ હુકમોની નકલ મારી પાસે છે જે દરેક સાધુએ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

વિજયાનંદસૂરિ

વિજયદેવસૂરિના આ સમકાલીન ગરજાધિપતિ હતા. ગમે તે કારણથી વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયતિલકસૂરિએ શિરોહી નગરમા સવત્ ૧૬૭૬ મા તેમને સૂરિપદવી આપી અને તે વખતથી તપગરજમા એક સાથે બે ગરજાધિપતિ થયા. વિજયદેવસૂરિના સત્તાનીય 'દેવસૂર' ગરજના કહેવાયા ત્યારે આ સૂરિના શિષ્ય 'આણસૂર' ના નામથી ઓળખાયા આ વખતે તપગરજમાં બે મોટા ક્ષટા પડી ગયા તે માત્ર આચાર્યને અગે હતા, તેમની

ક્રિયા કે નિષ્ક્રમણમાં વ્યક્તિને અંગે કાંઈ ફેરફાર હોય તો ભલે બાકી તાત્કાલિક તક્ષવત શરૂઆતમાં કાંઈ હતો નહિ અને ત્યારપછી પણ કાંઈ થઈ શક્યો હોય એમ મારા સમજવામાં આનું નથી. અને તેમ હોય પણ આવા અગત કારણોને લીધે વિભાગ પઠવાથી જૈન શાસનનું જોર નરમ પડતું ગયું અને પરિણામે અત્યારે આપણે જે સ્થિતિ જોઈએ છીએ તેની શરૂઆત આ સમયમાં કાંઈ ગઈ અને બહારના અનેક નાશક તત્ત્વોની સામે યવામાં શક્તિનો વ્યય કરવાની જરૂરિયાત ઉપરાંત અહરની બાબતોમાં ઘણું ધ્યાન આપવાની અને તેની મહત્તામાં બહારનું ઘણું કામ વિચારી રેવાની જરૂર પડી. અથ વખરની ભરખોમાં અને અરુપરુપ આશોષમાં ત્યાર પછીથી તે અત્યાર સુધી અને આસ હાલના વખતમાં જોટલા સમય વ્યતીત થાય છે કે શાસનક્રિયાની જરૂરી કામો વિચારી કાંઈ બાબતો મૂકવા પડે છે આ બાબતમાં કીધ દષ્ટિ વાપરી ઓટો ઉપયોગી ફેરફાર ક્રિયા અને વર્તનને અંગે કરવાની જરૂરિયાત કાઠ્ય બહુ થોડા વખતમાં આવી પડે તો તેમાં બહુ નવાઈ જેવું લાગતું નથી.

વિજયસિદ્ધસૂરિ

તપમચ્છની ૧૧ મી પાઠે આ મહાત્મા યથા તેઓ શ્રી વિજયદેવસૂરિના પદ્મધર હતા. તેઓનો જન્મ મેઠવા શહેરમાં સવત્ ૧૬૫૪ માં, દીક્ષા સ ૧૬૬૪ માં, વાચકપદ સ ૧૬૭૩ માં અને સૂરિપદ ૧૬૮૨ માં અને સ્વર્ગગમન સ ૧૭૧૦ માં થયું તેમના પછી તેમના અચ્છાધિપતિ શુરુ વિજયદેવસૂરિ ૧૭૧૨ માં કાળધર્મ પામ્યા જેમણે પાતાની પાઠે વિજયપ્રભસૂરિની સ્થાપના કરી. અચ્છાધિપતિના વખતમાં વિજયસિદ્ધસૂરિએ કાળે કયો હતો, છતાં તેઓને કેટલાક ૧૧ મી પાઠે અંગે છે તેનું કારણ સમજવામાં આનું નથી.

વિજયપ્રભસૂરિ

ઉપરોક્ત રીતે તપમચ્છના ૧૧ માં અચ્છાધિપતિ તેઓના શુરુ વિજયદેવસૂરિના વખતમાં કાળધર્મ પામ્યા હોવાથી કેટલાક વિજયપ્રભસૂરિને ૧૧ મી પાઠે અંગે છે અને પ્રચલિતમાં ૫૨૫માં જણાવતા ઉપાધ્યાયજીના ઉપરોક્ત ટંચણમાં જોયો તો દેવસૂરિ પછી વિજયપ્રભ સૂરિને જ મૂકે છે તેઓનો જ મ કચ્છમાં થયો હતો, દીક્ષા સ. ૧૬૮૬ માં, પન્થાસપદ ૧૭૦૧ માં, અંધાર નરમમાં સૂરિપદ સ ૧૭૧૦ માં, સ્વર્ગગમન સ ૧૭૪૬ માં થયું આ બંને અચ્છા ધિપતિ જનમસ્ત હતા તેમણે સત્યવિજય પન્થાસને ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાની રહ્ય આપી હતી, પરંતુ વિજયપ્રભસૂરિ અતે તે માગ આહરી શક્યા નહિ. આ તેઓમાં કાંઈક નબળાઈનું રૂપ બતાવે છે ક્રિયાઉદ્ધાર સબંધી હરીકત કાંઈક ઉપર લખી છે વિરોધ હવે પછી પણ આવરી.

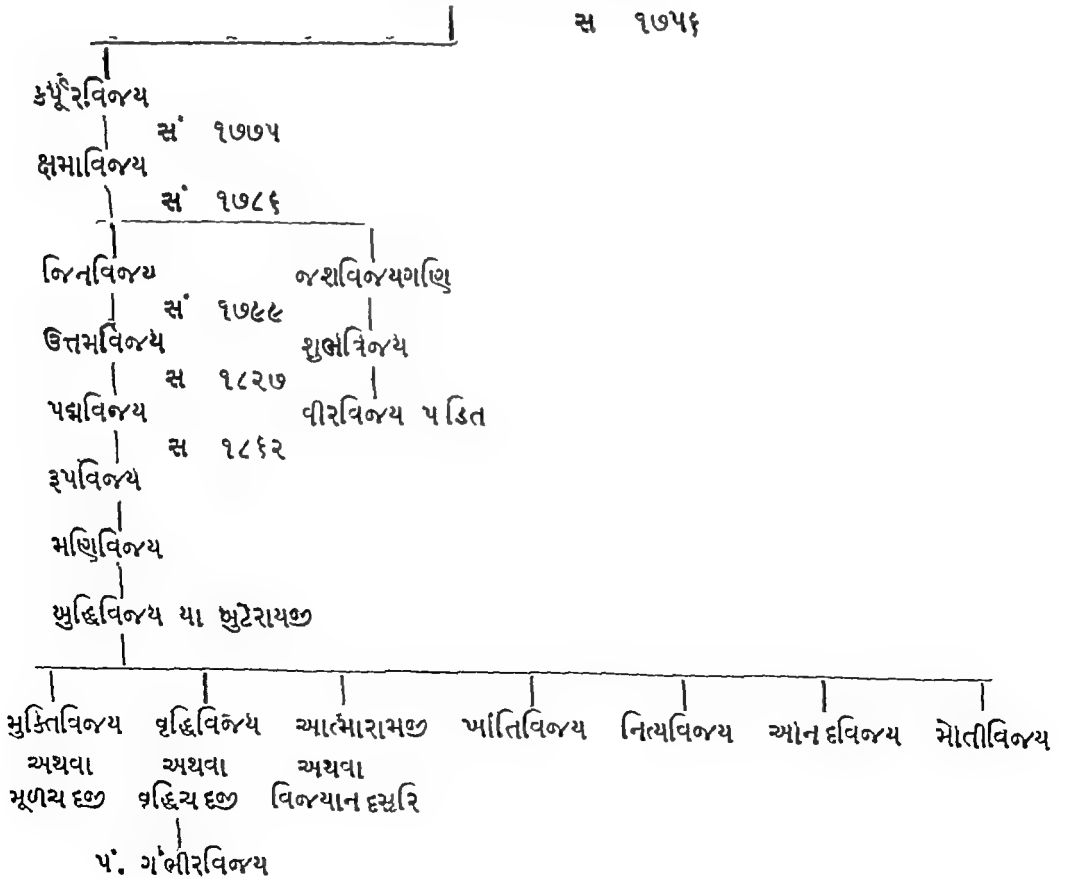
સત્યવિજય પન્થાસ

સમકાલીન મહાત્મા પુરોહિતોમાં સત્યવિજય પન્થાસનું નામ ખાસ ધ્યાન એવું છે. બાળવયમાં આચાર્ય વિજયસિદ્ધસૂરિ પાસે દીક્ષા લઈ તેઓએ શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો. તેઓએ જતમાન સ્થિતિ જોઈ શુરુમહારાજને વિગ્નતિ કરી કે 'હાલમાં ક્રિયાધિવિહતા બહુ વધી ગઈ છે અને તે સબંધમાં ઓટો ફેરફાર કરી શાસ્ત્રાનાનુસાર વિહાર, આહાર, તપસ્યા આદિ કરવાની જરૂર છે આથી આપની આજ્ઞા હોય તો હું ક્રિયાઉદ્ધાર કરું

ગુરુમહારાજ વિજયસિંહસૂરિની રક્ષા મેળવી તેઓએ ક્રિયાશિથિલતા દૂર કરી. તેઓને બિહાર મોટા ભાગે મારવાડમાં હતો એમ તેઓના રાસ પરથી જણાય છે. તેઓને પંચાસપદ સંવત્ ૧૭૨૬ માં સોજત ગામમાં વિજયપ્રભસૂરિએ આપ્યું હતું. તેઓ વનવાસમાં આનંદ-ધનજી સાથે ઘણા વરસે રહ્યા હતા એમ શ્રી તેત્વાદર્શમાં આત્મારામજી મહારાજે ખતાવ્યું છે. વીરવિજયે ધર્મિક્ષના રાસની જે પ્રશસ્તિ લખી છે અને જેનું ટાચણ ઉપર થઈ ગયું છે તે પરથી જણાય છે કે તેઓએ પોતાના ગુરુ વિજયસિંહસૂરિને આચાર્યપદવી લેવાની ના પાડી અને ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાની આવશ્યકતા જણાવી. સૂરિમહારાજે પાટ તેમને ભંજાવી અને ગરબનો ભાર તેમના પર મૂક્યો. વિજયસિંહસૂરિ મહારાજના સ્વર્ગગમન પછી સંઘ સમક્ષ તેમણે વિજયપ્રભસૂરિની પટ્ટધર તરીકે સ્થાપના કરાવી, ત્યારપછી ક્રિયાઉદ્ધાર કરી પોતે વસ્ત્રમાં ફેરફાર કર્યો અને ક્રિયાની ખાબતમાં શિથિલતા દૂર કરી અનેક નાની મોટી ખાબતમાં ફેરફાર કરી સવેગ પક્ષની સ્થાપના કરી. તેઓની શિષ્યપરંપરા બહુ સારી રીતે ચાલી અહીં જરા વિષયાંતર થાય છે પણ આ ઉંપયોગી હકીકતને અંગે તેઓની સંતાનીય શિષ્યપરંપરાનું લિસ્ટ પણ અહીં આપી દઈએ

સત્યવિજય પંચાસ

સ ૧૭૫૬

આ ભાગમાં સ્વૂ કરેલા પદના અર્થ સમજાવનાર ૫ અભિરૂવિજ્ઞાણની પરંપરા આ ઉપરથી જણાઈ હશે. સત્યવિજ્ઞાણ પન્નાથ સવત્ ૧૭૫૬ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. આ મહાપુરુષ જ્ઞાતિ ત્યાગી હોઈ મહાપ્રભાવશાળી હતા અને તેથી જ તેઓના ઉપર અચ્છનો ભાર તેમના શુરુએ મૂક્યો હતો. વળી અચ્છમાં શિષિલતા એઈ તે વ્યક્તિ છે તેવી તેમની સાધારણ રીતે પ્રકૃતિ ન હોવાથી અને સત્ય જોણવામાં તથા તે પ્રમાણે વર્તવામાં નીડર હોવાથી તુરત જ તેઓ શુદ્ધ માર્ગ પર આવી ગયા અને તેનો ઉપદેશ મુક્તકંઠે કરી અસાધારણ મનોબળ બતાવી સ્વેચ્છ પક્ષનો આદર કર્યો. મહી વખત વર્તમાન સ્થિતિમાં અસતોષ થાક એવા પ્રસંગો બને છે, અને તેથી સત્યવિજ્ઞાણ જેવા અસાધારણ ત્યાગવૈરાગ્ય અને મનોબળવાળા મહાપુરુષોના જ મની અથવા પ્રાદુર્ભાવની શક્ય એવાય છે જમાનાને અભિ ધન્ટા દેરફાર થવા સાથે હવે ક્રિયાઉદ્ધારની નહીં પણ માનસિક દશાની મુખ્યારણા અને ખાસ કરીને ક્યાચવિજ્ઞાણની આવશ્યકતા બહુ રહે છે. દાખલ થયેલા સહાને વૃદ્ધિ પામવા દેવાથી તે ઘર કરી મૂકે છે અને તે બાબત ઘીષં દૃષ્ટિવાળા ગીતાદર્શ અને અચ્છનાયકોએ વિચારી વર્તમાન સમયમાં પણ સત્યવિજ્ઞાણ સ્વરૂપ ધારણ કરવાની આવશ્યકતા છે એમ કેટલોક વર્તમાન ઇતિહાસ એવાથી અથવા તે પર ઐતિહાસિક નિબંધ દૃષ્ટિએ વિચારવાથી જણાઈ આવે તેવું છે, પરંતુ અહીં વિષયાંતર થઈ બંધ છે તેથી વધારે લખવું યોગ્ય લાગતું નથી. સત્યવિજ્ઞાણ પન્નાથે પોતાની ત્યાગદશાને અભિ જ્ઞાનદાસજીને પ્રસંગ સાચી રીતે પાઠ્યો હોય એમ એમના સબધમાં બાલવી લોકકથાથી જણાવ છે અને તે તેઓના વિશિષ્ટ ત્યાગને અને ઘીષ દર્શીપણને જનુરૂપ છે.

માનવિજ્ઞાણ ઉપાધ્યાય

વિજ્ઞાનદાસજીના શિષ્ય શાંતિવિજ્ઞાણ થયા. તેમના શિષ્ય મુપસિદ્ધ માનવિજ્ઞાણ ઉપાધ્યાય થયા. તેમણે 'કમસબ્રહ્મ' નામનો જ્ઞાતિ અદ્ભુત કથે સવત્ ૧૭૭૮ માં રચ્યો અને તે સમયના સમય વિદ્વાન ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજ્ઞાણએ તે કથે મુધારી આપ્યો, એમ તે જ કથની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આવી રીતે પોતાના કથને આજ સમયના સમય વિદ્વાન પાસે જ્ઞાતિ કરાવવો એ ખાસ જરૂરું છે એ પ્રમાણે કરવાથી જુદો સ્થેવાનો સભવ બહુ ઓછો થઈ બંધ છે. આ માનવિજ્ઞાણ ઉપાધ્યાયે ધારીથી પણ બહુ મુદર ગુજરાતી ભાષામાં બતાવી છે. 'કમસબ્રહ્મ પ્રથમ જિજ્ઞાસુ' એ જ્ઞાતિ નામનું તેઓનું કરેલું પ્રથમ સ્તવન છે. એમનાં સ્તવનોમા નિરખી નિરખી તુલ્ય બિબને' એ મુપાધ્યનાયનું સ્તવન જ્ઞાતિ મુદર છે, રૂપસ્થ જ્ઞાન ઉપર દોરી જનાર છે અને મૂર્તિપૂજાને અત્યુત્તમ આકારમાં દર્શાવનાર છે. માનવિજ્ઞાણ બનાવેલ કાસમા અજસિદ્ધ કુમારનો શસ અને નયવિચારનો શસ પ્રસિદ્ધ છે. એકમાં માનવિજ્ઞાણ અધિ એમ નામ લખ્યું છે તે આ માનવિજ્ઞાણ છે એમ જણાવ છે.

સત્યવિજ્ઞાણ

આ જ સમયમાં જ્ઞાતિ મિષ્ટ ભાષામાં ધારીથી સ્તવનાદિ લખનાર કમવિજ્ઞાણ થયા.

શ્રી શાંતિનાથનો રાસ તેમણે રચ્યો છે જે ખડુ જ સુંદર છે; તેમ જ તેમણે તેજપાળ રાસ બનાવ્યો છે તે પણ ખાસ વાચવા યોગ્ય છે. તેઓની આખી ચોવીશીના લગભગ પ્રત્યેક સ્તવનો ભક્તિ અને જ્ઞાન તથા કોઈ કોઈ યોગના વિષયથી ભરપૂર છે. તેઓનું પદલાલિત્ય પંચકલ્યાણકના સ્તવનાદિકમાં અતિ આકર્ષક જણાઈ આવે છે. તેઓએ સાત નવ ઉપર વિસ્તારથી સન્નઓ લખી છે, જે ખાસ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. એ ઉપરાંત તેઓની વ્યાખ્યાન શૈલી એવી લોકપ્રિય હતી કે કિંવદંતી પ્રમાણે જ્યારે ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીના વ્યાખ્યાનમાં વિદ્વાનો જ રસ લઈ શકતા ત્યારે તેમના વ્યાખ્યાનમાં સર્વ લોકો ટોળે મળીને જતા હતા. યશોવિજય ઉપધ્યાયજીને પોતાને એમની વ્યાખ્યાનશૈલી જોવાની ઈચ્છા થતા તેમના વ્યાખ્યાનમાં એક વાર પદાર્થો હતા અને તેમને વચ્ચે વચ્ચે મિષ્ટ દૃષ્ટાંતોથી હૃદયસરણ કરવાની શક્તિ જોઈ છક થઈ ગયા હતા. આ રામવિજયજી સુમતિવિજયના શિષ્ય થયા હતા.

જ્ઞાનવિમલસૂરિ

તપગૃહની વિમળ શાખામાં આ જ્ઞાનવિમળસૂરિ આ જ સમયમાં થઈ ગયા છે. ઉત્તમ જીવ હતા, આનંદધનજીના અત્યંત રાગી હતા, આનંદધનજીની ચોવીશી ઉપર તેમણે ટળો લખ્યો છે જે સુંદર છે અને થોડા વખતમાં ખહાર પડવાનો છે તેઓએ 'જ્ઞાનવિલાસ' નામથી પ્રસિદ્ધ છૂટા છૂટા પદો લખ્યા છે, જે અન્યત્ર છપાઈ ગયા છે. તેઓએ 'સંયમતરંગ' પર સાડત્રીશ પદો લખ્યા છે તે પણ છપાઈ ગયા છે યશોવિજય ઉપાધ્યાયના ૩૫૦ ગાથાના સ્તવન ઉપર તેમણે ટળો પૂર્યો છે ત્રેવીશમાં અને ચોવીશમાં તીર્થંકરના સ્તવનો આનંદધનજીની ચોવીશી પૂર્ણ કરવા માટે તેમણે બનાવ્યા છે, જે સુંદર છે, છતાં આનંદધનજીની શૈલીથી જૂદા પડી જાય છે આ બાબત પર અગાઉ વિવેચન થઈ ગયું છે.

ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય

આ ધર્મસાગરજી જેમણે કલ્પકિરણાવળી નામની કલ્પસૂત્રની ટીકા બનાવી છે અને જેઓની બુદ્ધિ તર્કના સુદાઓ ઉઠાવવામાં તીવ્ર જણાય છે તે પણ આ સમયમાં થયા છે. તેઓને તત્કાલીન વિદ્વાનો સાથે સારી રીતે બનાવ નહોતો એમ હકીકત સભળાય છે. આ વિદ્વાન ઉપાધ્યાયની ઉપરોક્ત ટીકા પર 'સુબોધિકા' ટીકામાં વિનયવિજયજીએ કેટલેક ઠેકાણે આક્ષેપો કર્યા છે તેનું યોગ્યાયોગ્યપણું વિચારવા યોગ્ય છે સસારીપણામાં તેઓ વિજય-દેવસૂરિના સગા થતા હતા અને ગરુડાધિપતિ બીજા નીમવાનું તે પણ એક કારણ હતું એમ સભળવામાં આવ્યું છે એમણે નાની મોટી ઘણી રચનાઓ કરી છે તેઓ તપ ગરુડનો ઝંડો ઉઠાવનાર અને શૂરવીર હતા શાસ્ત્રાનુસારે દરેક કુમતનું ખંડન કરવું અને કોઈથી કોઈ પ્રકારે ડરવું નહિ એ તેમનો સુદ્રાલેખ હતો.

આ ઉપરાંત તે સમયમા હાલવ્યમનુદર જેમણે અનેક સંબંધો તથા દ્રવ્યસમવિષ્ણવનાવી છે, ધર્મમંદિરે ગણિ, સમયમનુદર અને ણીજા અનેક વિદ્વાનો ધર્મ ગયા છે આ કાળમા સમયમ જાવત પંડિતો માત્ર જૈન ધર્મમા થયા છે, તે બતાવે છે કે આ સમયમનુદર ઉપયોગી ધર્મ ગયો અને થણા રત્નોને ઉત્પન્ન કરી ચુક્યો હવે એ સમયની ક્રયા આનંદવનજીની રચના પર કેટલી પડી છે તે બહુવા સાથે ઐતિહાસિક ભર્તા અને તેને અંગે અથ વિચારણા પર મજબૂત અસર કરનાર તત્વ પર કાર્ષક વિશેષ પ્રકાશ પડી શકે

બનારસીદાસ

સ્વેતાંબર સદરહુ વિદ્વાનો આ સમયમા થયા એની સાથે ઢિગ બરોમા પણ કેટલાક વિદ્વાનો થયા છે તે પૈકી બનારસીદાસનુ નામ બહુ બાણીતુ છે સમયસાર નામના કુદકુદાચાર્યના શ્રવને તેઓએ એવી સુદર ભાષામા કવિત્વરૂપે રચૂ કર્યો છે અને તે સમયસાર નાટક ના નામથી ઓટલો પ્રસિદ્ધ છે કે તે પર વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી એના કાવ્યનુ માધુય અને પદલાલિત્ય ગભીર તેમ જ અસરકારક હોવા ઉપરાંત વિષયને અતિશય ઉદીપન કરે તેવુ છે તેઓ ઉપરેકત શ્રવણી પ્રચસ્તિમાં જણાવે છે કે-આશ્ય શહેરમા કૃષ્ણજ, અતુલુજ વિગેરે પાંચ વિદ્વાનો ધમ કથા કરવામા બહુ પ્રવીણ હતા, પરમાર્થની અર્થા કરતા હતા અને તેઓને ણીજા વાતમા રસ કથી પણ પડતો તમ્કિ કોઈ વખત તેઓ નાટક સંબંજતા, કોઈ વખત સિદ્ધાન્તસ્કંથ વિચારતા અને કોઈ વાર કોહરા બનાવતા આવી રીતે આશ્ય નગરમા જ્ઞાત પ્રખટ થયુ હતુ તેની વાત પણ દેશ પરદેશમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધ સર્ધ ચૂકી હતી અને તેઓની અર્થને લીપે ભ્યા ત્યા જૈન સભાની ચર્ચા બાલ્યા કરતી હતી. શ્રવકર્તા આનજ કહે છે કે એ જ આશ્ય નગરમા એક સામાન્ય જ્ઞાનવાળો બનારસી નામે લઘુ જાઈ હતો, એતામા કવિત્વશક્તિ બેઈ જ્ઞાનરસિકો તેની પાસે હૃદય યોલીને વાત કરતા હતા. એક વખત સદરહુ સમયસાર શ્રવને ભાષામા સુદર કવિતામા ગોઠવવામા આવે તો ઘણા પ્રાણીઓ એને લાલ લઈ શકે એમ તેઓએ બનારસીદાસ પાસે જણાવ્યુ બનારસીદાસે તેમની ઇચ્છા બાણી ઉપરની વાત મનમા ધારણ કરીને સમયસાર નાટક શ્રય કવિત્વરૂપે બનાવ્યો તે શ્રય સવત્ ૧૬૬૩ના આસો સુદિ ૧૩ રવિવાર સમાપ્ત કર્યો અને તે શ્રય પૂણ કર્યો ત્યારે શહેનશાહ શાહ જહાનો રાજ્યજમલક બાલતો હતો પ્રચસ્તિનો આ જ્ઞાન બહુ સુદર શાપાઈ રાગનો હોવાથી ત્રિસે લખી લીધા છે

બહુત બહાલ કલા જો કીએ, કારજ રૂપ વાત કથી લીએ;
 નવર આપશ માંદે વિષ્ણવતા, બનારસી નામે લઘુસતા. ૧૧
 તામિ કવિત કલા અતરાઈ કૃપા કરે એ જાશે ભાઈ,
 એ પરજાથ સ્થિત હિમે જેહ તે બનારસીસોં વરસી ભાદે. ૦૧૧
 નાટક સમીચાર હીત છકા, સુબમજુપ રાજમથી લીધ,
 કવિતગદ રચ્યા એ કોઈ, બાવા ઘંથ પદે સજ કોઈ બર

તબ બનારસી મન મહિ આની, કીજે તે પ્રબંદે જનવાની;
પ ચ પુરુષકી આજ્ઞા લીની, કવિતબંધકી રચના કીની. ૭૨૩
સોરહસે તીરાતવે વીતે, આસુમાસ સિત પક્ષ ચિતીતે;
તિથિ તેરસી રવિવાર પ્રવીના, તે દિન ત્ર ય સમાપત કીના, ૭૨૪

દોહરા
સુખ નિધાન મકબ્ધ નર, સાહિબ સાહી કિરાન;
સહસ સાહિ શિર સુકુટમનિ, શાહજહા સુલતાન ૭૨૫
બકે રાજ સુચેતસો, કીનો આગમ સાર;
ધતિ ભીતિ વ્યાપી નહિ, ચહ ઉનકો ઉપગાર. ૭૨૬

આવા બનારસીદાસ જેવા જીવો જેમના સંબંધમાં લોકકથા આલે છે તે પણ બરાબર આનંદદ્યનજીના સમયમાં જ થયા છે. તે શાહજહાન રાજના સુખશાંતિના અમલના વખાણ કરે છે અને તેનો સ્પષ્ટ રીતે ઉપકાર માને છે, એ આ સમયની ઉપયોગિતા બરાબર રીતે ઠસાવે છે. આવા સમયમાં આનંદદ્યન જેવા યોગીઓ પૃથ્વીતળને પાવન કરે એ સ્વાભાવિક જેવું લાગે છે વળી એ સમયમાં જૈનેતર વિદ્વાનો કેવા થયા છે તે જરા વિચારવાથી એ સમયની મહત્તા બહુ સારી રીતે જણાઈ આવશે એ સમયસાર નાટકનો કેઈ પણ વિભાગ વાચવાથી એ સમયના જ્ઞાનરસિક જીવોના વિલાસસ્થાનની, વૈરાગ્યવાસનાની અને જીવનઉત્કાંતિની વિશિષ્ટ સ્થિતિના વિચારોનો કાઈકે ખ્યાલ આવશે. અધ્યાત્મ-પરીક્ષામાં દિગંબરો સંબંધી યથોવિનયજીએ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે પરથી એમ સહજ અનુમાન થાય છે કે દિગંબરો જેટલા વિચારમાં આગળ વધેલા હતા તેટલા ક્રિયામાં વધેલા નહિ હોય, કારણ કે ઉપાધ્યાયજી તેમને દ્રવ્ય અધ્યાત્મી તરીકે જણાવે છે.

રામદાસ

‘શિવાજી ન હોત તો સુનત હોત સખરી’ એ પ્રસિદ્ધ વાક્યના અધિષ્ઠાયક આ રામદાસ શિવાજીના ગુરુ હતા. તેઓ શિવાજીને ધર્મનો ખોધ આપનાર, હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય સમજાવનાર, જુદી જુદી બલિઓ અને વિચિત્ર પંથોના ઉપર ઉપરના મતભેદની અદર રહેલી એકતા સમજાવનાર અને ધર્માભિધાનના અકુરો શિવાજીમાં વાવનાર, વૃદ્ધિ કરનાર અને એના કુળનું સાધ્ય બરાબર લક્ષ્યમાં રાખનાર, દાસખોધ ગ્રન્થના કર્તા, તુકારામને પગલે ચાલનાર અને દક્ષિણના અનેક વિભાગોને નવીન જીવસાથી બંધત કરનાર હતા તેઓએ ‘દાસખોધ’ ગ્રન્થમાં જે નવીન શૈલીનો ઉપયોગ કર્યો છે તે એકદમ આકર્ષણીય અને વિચારમાં પાડી નાખે તેવી હોવા સાથે પ્રાણીને પોતાનું ઐશ્વર્ય સૂચવનાર અને ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે સંવત્ ૧૬૬૪ માં એનો જન્મ દક્ષિણના એક બાબ ગામમાં ગોદાવરી કાંઠે થયો હતો. શિવાજીનો આ મહાપુરુષ સાથે પ્રથમ પ્રસંગ સંવત્

* પ્રકરણ રતનાકર ભાગ બીજો પૃષ્ઠ-૫૭૬ ઉપર આ સમયસાર નાટકની પ્રશસ્તિ જાપેલી છે ત્યાંથી આ ઉતારો કર્યો છે

૧૭૧૫ માં થયેા હોમ એમ તત્સમયના ઇતિહાસ પરથી જણાય છે, પરંતુ એ સમાજમ પછી શિવાલજીને જે અનેક સહયો સાથે મુદ્દ કમુ, અસાધારણ શૌચ બતાવી આત્મત્વની વિશિષ્ટતા બતાવી આપી અને રાજ્યમાં તેમ જ રણક્ષેત્રમાં જે ખીરતા બતાવી આપી તે સવના પ્રેરક આ રામદાસ હતા અને રામના ભજન હોઈ તેની ઉપાસના કરતા હતા અને તે માટે જોષ આપતા હતા. તેઓનો ઉપરોશ જઈ અથવા અક્રિયાવાદી નહોતો, પણ અધિકાર પ્રમાણે પ્રેરક અને સગર્ભ હતો. વિશાળ દષ્ટિવાળા અને વૈરાગ્યનો યોગ્ય ઉપરોશ આપનાર આ રામદાસ શિવાલ પછી બીજે વરસે એટલે સવત્ ૧૭૩૭ માં ૭૩ વરસની વયે દેહ છોડી ગયા. આ શૌચનો સમય એક બાલ્યુએ ઔરગઝેબને અને બીજા બાલ્યુએ શિવાલને બતાવી પ્રેરણા કરે છે તે જ વખતે રામદાસ જેવા પુરુષો પણ થયા છે તે બતાવી સમયસ્વરૂપ માટે ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય હકીકત પૂરી પાડે છે.

તુકારામ

આ જ સમયમાં વિઠોબાના ભજન વૈરય બલીય તુકારામ દક્ષિણમાં-મહારાષ્ટ્રમાં થયા જેના ભક્તિના પદો સારી રીતે જણાતા છે એમનો સમય સવત્ ૧૬૬૪ થી ૧૭૦૫ છે અને તે પણ આ જ સમયના ભક્તશિવેશભણિ તરીકે ઓળખાય છે.

ગુજરાતના ત્રણ કવિઓ પ્રેમાનંદ, સ્વામીણ ભટ્ટ અને અખો કવિ આ જ સમય પછી તુરતમાં જ થઈ ગયા છે. પ્રેમાનંદના સમય માટે મતલબ છે પરંતુ સામાન્ય રીતે વધારે આધારભૂત લેખકોના મત પ્રમાણે એનો સમય વિક્રમ સવત્ ૧૬૬૨ થી ૧૭૧૬ સુધીનો છે. ગુજર ગિરાનો આ મધ્યમ કાળ છે એમાં કવિતા ભક્તિના એકલા રૂપમાંથી આગળ વધી નવીન સુદર માગોમાં ગમન કરે છે અને તેને જગે આ કાળના કવિઓ બહુ સારા ભાગ ભજવે છે. પ્રેમાનંદની કવિતા એના વાચવામાં આવી છે તેને એ કે તેના યોગેલા શૃંગારરસ તરફ પ્રથમ ધ્યાન એવાનાર થઈ પડી છે, પરંતુ કવિ તરીકે જે કવનો તેણે કાઢ્યા છે તેની અસર ગુજરાતી ભાષામાં બહુ ઘીલ સમય સુધી જરૂર રહેશે એ વાતમાં સંદેહ લાગતો નથી. દુનિયાની વિચિત્ર ભાવનાનો અનુભવ કર્યા પછી જે હૃદયને છાપાઓ સામળ ભટ્ટે બનાવ્યા છે તે પણ અનેક રીતે આકર્ષણ કરે તેવા અને તેનું દુનિયાદારીનું જ્ઞાનમંડળ બતાવવા માટે પૂરતા છે તેના છાપાઓમાં સામાન્ય ધમ ભાવના ને નીતિભાવના ખાસ અસર કરનારી અને મોટા વિસ્તારમાં આવી રહેલી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વ્યવહારજ્ઞાન તેણે બહુ ઉપયોગી આપ્યું છે. અખો કવિનો અનુભવ પણ તેવો જ અસરકારક છે તે પ્રેમાનંદથી વિલક્ષણ-દુનિયાની સ્પૃહા વિનાના-ખાસ વૈરાગી હતા આ ત્રણે કવિઓ સામાજિક દષ્ટિએ બહુ ઉપયોગી કામ કરી ગયા છે અને તેમના ઉત્ક્રાંતિ વે ધમ ભાવનાથી વિમુખ નહોતા એમ તેઓના પ્રથમ વાચવાથી જણાઈ આવે છે.

તુલસીદાસ

ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આ જ સમયમાં તુલસીદાસ થયા છે એનો સમય અત્યાર

સુધીની મારી જાણ પ્રમાણે સંવત્ ૧૭૧૩ થી ૧૭૫૯ સુધીનો છે. એમણે અનેક અનુભવના કવનો ગાઈ ગતાવ્યાં છે અને તેને પરિણામે તુલસીદાસની 'ચોપાઈઓ' ખાસ વખણાય છે. એક પ્રસિદ્ધ ઉક્તિમા કહેવામા આવે છે કે 'ચન્દ છંદ, પદ સૂરકે, કવિત કેશવદાસ; ચોપાઈ તુલસીદાસકો, દુહા બિહારીદાસ.' આવી રીતે ચન્દ કવિના છંદ, સુર-દાસના પદો, બિહારીદાસના દુહા સાથે તુલસીદાસની ચોપાઈઓ વખણાય છે એમા સર્વ-શાસ્ત્રસમ્મત વૈરાગ્યભાવનાનું સારી રીતે પોષણ થયેલું છે. આ તુલસીદાસ રામના ભકત હતા અને તેમની ખાસ વિખ્યાતિ તેમના બનાવેલા 'રામાયણ' થી છે. આ મિશ્ર હિંદી ભાષાનો ગ્રંથ અત્યારે પણ સર્વત્ર ખુબ રસથી વચાય છે. એ રામની ભકિતમા ખુબ ઉતરી ગયા હતા એમ તેઓના સબંધમા ચાલતી હકીકતો પરથી જણાય છે તેઓ આનંદધનજીના સમયથી જરા દૂર છે એટલે લગભગ પછવાડેના વખતમા થયા છે, પરંતુ આ સમયની તેમના લેખો ઉપર પણ સારી રીતે અસર થઈ છે એ તેઓના ગ્રંથો વાચવાથી જણાઈ આવે છે આનંદધનની અને તુલસીદાસની ભાષા સરખાવવા યોગ્ય છે.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ

શિખ પથના આ દશમા મહાન્ ગુરુના નામથી કોઈ પણ ઇતિહાસનો વાચનાર અજાણ્યો નહિ હોય એમનો સમય સંવત્ ૧૭૩૨ થી ૧૭૬૪ સુધીનો હોવાથી એ આનંદધનજીના સમયથી જરા દૂર જાય છે, પણ એના પિતા તેજબાહાદુર જે શિખના નાનક ગુરુની નવમી પાટ પર હતા અને જેમણે મુસલમાન ધર્મ સ્વીકારવાને બદલે ઔરંગઝેબના હાથથી મરણ સ્વીકાર્યું હતું તેનું શૌર્ય આ ગોવિંદસિંહમા પણ હતું. એના વખતમા શિખ લોકો જે અત્યાર સુધી ધાર્મિક બાબતોમા ભાગ લેતા હતા તે હવે લશ્કરી બાબતમા ભાગ લઈ રાજ્યદારી વિષયમા ભાગ લેતા થયા અને તેવી રીતે જમાનાની અસર તેમના પર તદ્દન જૂદા પ્રકારની થઈ તેનું કારણ ઔરંગઝેબ બાદશાહની ધર્માધતા સિવાય બીજું કાંઈ નહોતું.

આવી રીતે આ સત્તરમી સદી, ઉત્તરમા તુલસીદાસ અને તેજબાહાદુર, દક્ષિણમા તુકારામ અને રામદાસ, ઉત્તર હિંદમા બનારસીદાસ અને આનંદધનજી, ગુજરાતમા યશોવિજય અને વિનયવિજયજી અને જૈનેતરમા પ્રેમાનંદ અને શામળ ભટ્ટ ખાસ વિદ્વાનો, યોગીઓ, રાજ્યદારીઓ અને સેનાનીઓ ઉત્પન્ન કરી અનેક પ્રકારે પોતાની અસર પછવાડે મૂકી ગયેલ છે આવા અનેક પ્રકારના રસથી ભરપૂર સમયમા આપણા ચરિત્ર-નાયક થયા છે. એમની અન્ય કવિઓ ઉપર જગરી અસર થઈ છે અને એમના વખતમા અને ત્યાર પછી તેઓ પોતાના વિચારો વિકસવર થાય તેવા આકારમા મૂકી ગયા છે. એની અસર કેવા પ્રકારની હતી અને તેમનું ખાસ શિક્ષણ શું હતું તે હવે આપણે વિચારીએ.

આનંદધન

આવી રીતે શાહજહાંન પાદશાહનો સમય એકદરે તદ્દન શાંત હતો અકબર

બાદશાહે મજબૂત શબ્દોની સાથે સબધ વધારી, તેઓને રાજ્યમાં મોટા મોટા હોદ્દાઓ આપી તેઓ દ્વારા સારતબૂમિ પર સામ્રાજ્ય વધારવાની જે નવીન રાજ્યનીતિ પ્રદર્શ કરી હતી અને જે નીતિસૂત્ર જહાંગીર અને શાહજહાંને અમલમાં મૂકવા યત્ન કર્યો હતો તેને પરિણામે મુગલ શહેનશાહત ધણી મજબૂત થઈ હતી અને તેથી દેશમાં આબાહી પણ ધણી થઈ હતી. એવા શાંતિના વખતમાં દેશમાં ઉત્તમ પુરુષોનો જન્મ થાય અને તેઓ પોતાના સદેશ્ય જન્મતને શાંત પણ સ્પષ્ટ રીતે કહે તે સ્વાભાવિક હતું. કુટુંબકલહ કરી ઝોરબજોરે મુગલાઈને હબમ્બાવી ફીધી, જહીઆવેશ નાખી હિંદુઓના મન દુઃખાવ્યા અને વિદ્યાસના હોદ્દા પરથી હિંદુઓને દૂર કર્યાં તેથી જે પરિણામ આપ્યું તેની અસર તેની પછીની સદીમાં ધણી થઈ, પરંતુ એના પોતાના સમયમાં બહોળાઈ સારી હતી. આવા સમયમાં આપણા મહાન્ યોગીશ્રી જ્ઞાનદેવનંદ્ર જન્મ્યા હતા, તેમની આજીવનજીવનું વાતાવરણ તેમના વિચારોને પુષ્ટિ આપે તેવું હતું, સમજાવ દરેક વિભાગમાં અવિચળ ક્ષિતિ સ્થાપન કરી અચેલા વિદ્વાનોના વૈરાગ્યના વિવધને પ્રદર્શ કરવા એ કાર્કશ્યે તૈયાર હતા એમ જણાય છે. અકબરના વખતમાં કબીરે જે નવીન માર્ગ બતાવી હિંદુ મુસલમાનનું એક્ય કરવાના સામનો બતાવ્યા અને તેને અમલમાં મૂકી શકે એવી સારી સંખ્યાની એક ટોળી ઉત્પન્ન કરી અને અકબરે સર્વધર્મસમ્મત 'તોહીફ-ઈ-ઈલાહી,' માં અલખવા યત્ન કર્યો જે તેની હૈયાવી બાહ બાહી શક્યો નહિ તે બંને, જે સદીના ઐતિહાસિક બનાવો આપણે વિચારીએ છીએ તેની આમલી સદીમાં બન્યા, તેની મજબૂત અસર આ સદીમાં થયા વગર શકી નહિ. તત્સમયના ઇતિહાસનું વધારે બારિકીથી જાવ લોકન કરતા એટલું તો જણાય છે કે સામાન્ય લોકોની વૃત્તિ એજાગ્યાયમ તરફ વધારે વળેલી હતી અને તેઓ ધાર્મિક બાબતમાં બહુધા બાહ્યાદબર તરફ વળેલા હતા એવાં જ કારણથી એ સમયના વહુનિગમ બાહ્ય ધર્માધમ સબધી હકીકતો વધારે આવે છે અને આવેવાન શિક્ષાપ્રચારકો તેની સામે પોતાનો મજબૂત પોક્કાર ઉઠાવતા વાચવામાં આવે છે.

જ્ઞાનદેવનંદ્રનું શિક્ષણ

જ્ઞાનદેવનંદ્રના સમજાવ દરેક પદમાં નૂતન શિક્ષા આપવામાં આવી છે, તે પ્રત્યેક પર આપણે દરેક પદમાં વિચાર કરશું અને આ ઉપોદ્દાતના છેવટના ભાગમાં તેના મુખ્ય તત્ત્વો પર વિચાર બતાવશું; પરંતુ આપણે અહીં તેમના પદોમાં જે બાસ કે દ્રશ્ય વિચાર હોય તે શોધી કાઢવાની જરૂર છે એક મુદ્દા ઉપર લક્ષ્ય રાખી તેઓએ પોતાના વિચારો લખ્યા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે અને તે સુધી બરાબર પૂષકકરણ કરી શોધી કાઢવાથી તેઓના પદોનો વિચારણા માટે આવી પ્રાપ્ત થઈ બંધ એમ છે તેમનો એ વિચાર બહુ સફળતા કહીએ તો એ છે કે સ્વપરનો બિવેક કરી સ્વને બાહરો, પરસ્વાવનો ત્યાગ કરે અને આત્મપરિણતિની નિર્ભળતા કરે. આ વિચારને-આ શિક્ષણને વિકસવર કરવા માટે તેઓએ મુમતિ, શુદ્ધ યતના વિચેર પાત્રોને

જન્મ આપ્યો છે, શુદ્ધ વસ્તુસ્થિતિ ખતાવવા માટે વીર રસ અને બહુધા શાંત રસનો અને ક્વચિત્ શિક્ષણીય શૃંગાર રસનો ઉપયોગ કર્યો છે અને તેના વિસ્તાર માટે અનેક પ્રકારની વ્યવહારુ શિક્ષાઓ આપી છે, યોગ અધ્યાત્મના માર્ગ ખતાવ્યા છે, વૈરાગ્યનો ઉચ્ચ આશય ખતાવ્યો છે અને શિથિલ અંત કરણોને પણ ડોલાવે એવા વિચારો ઉચ્ચ ભાષામા ખતાવ્યા છે. પરમતસદિષ્ટતા સંબંધી તેઓએ જે વિચારો પદમા વારંવાર ખતાવ્યા છે તે સામાન્ય શિક્ષણ કરતા તેઓનું કહેવાનું કેટલું ઉચ્ચતર હતું તે ખતાવવા માટે પૂરતા છે. સત્તાવીશમા પદમા તેઓ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે.-

બહિરાતમ મૂઠા જમ જેતા, માયાકે કદ રહેતા;
ઘડ અતર પરમાતમ ભાવે, દુરલભ પ્રાણી તેતા.

અને તેથી પણ આગળ વધીને ‘ માયડી મુને નિરપખ કિણુહી ન મૂકી ’ એ લય અડતાલીશ પદમાં ગાંધને તો પરમતસદિષ્ટતા સંબંધમા હદ કરી દીધી છે. એમા પરમતસદિષ્ટતાના તત્ત્વ કરતા પણ એક વિશિષ્ટ તત્ત્વનો ઉપદેશ કર્યો છે અને તે એ છે કે દરેક પ્રાણી સ્વમતાધ થઈ જઈ એવા એવા કામ કરે છે અને એવી એવી વાતો કરે છે કે તે કહેતા પણ શરમ આવે છે આવા સ્પષ્ટ રીતે વિચાર જણાવનારને યથાસ્વરૂપે સમજવા માટે બહુ વિશાળ અંત કરણની જરૂર છે અને તેવા પ્રકારની વૃત્તિ સામાન્ય જનસમૂહની ન હોવાને લીધે શાસ્ત્રના ઉપરચોટીઆ યોધવાળા પ્રાણીઓ આ મહાત્માનો આશય ન સમજતા હોવાથી તેઓનું શિક્ષણ નિશ્ચયમતાવલખી છે એમ કહી જાણે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો મોટો વિરોધ જૈન શાસ્ત્રમા હોય અને નિશ્ચયના ઉપદેશ કરનાર મોટી ભૂલ કરતા હોય એવું ખતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જરા વિશાળ દષ્ટિએ શાસ્ત્રના દષ્ટિબિદુઓ સમજવાની દરકાર હશે તેઓ સમજી શકશે કે આવા સંકુચિત પ્રવાહવાળા પ્રાણીઓ બહુધા રહસ્યને સમજ્યા વગર બંને વાત ખોટી દષ્ટિથી જુએ છે, વ્યવહાર નિશ્ચયની સપાટી ઉપર રહેલ ભેદની અતર્ગત રહેલી એકતા અને તેમા પણ વસ્તુતત્ત્વનું આદરપાણું કેટલું ઉપયોગી છે તેનું આતર રહસ્ય સમજનાર આવી ખોટી ટીકા કરનારના ઉપલકીઆ જ્ઞાન માટે મનમા હસે અથવા તેઓ માટે દયા ખાય તો તેમા નવાઈ નથી ઘણાખરા પ્રાણીઓના સંબંધમા અત્યંત દિલગીરી સાથે એમ કહેવાની જરૂર પડે તેવું છે કે તેઓએ કોઈ પણ વિકૃદ્ધ પુરાવા વગર વ્યવસ્થા વગરની કિવદંતીઓને આધારે જ આનંદધનજી જેવા મહાત્મા યોગીના સંબંધમા ટીકા કરવા જેવા વિચારો જાહેર કરવાની ઉતાવળ કરી છે અને તેમ કરવાની ખોતાની યોગ્યતા કેટલી છે અથવા છે કે નહિ તેનો પણ કદી વિચાર કર્યો નથી. જો તેઓ વિચાર કરે તો જણાઈ આવે કે એમના સંબંધમા અભિપ્રાય ખતાવવા પહેલા હજી ઘણું સમજવાની-વિચારવાની-ખોતાની પરીક્ષા કરવાની જરૂર છે અને એમ થાય ત્યારે જ ખોતામા આવા પ્રકારની ટીકા કરવાની યોગ્યતા આવે તેમ છે

જ્ઞાનદયનજી મહારાજના સંદેશા

થોડા પદોમાં અને જંદુ થોડા સ્તવનોમાં જ્ઞાનદયનજીએ સુદાનુ શિક્ષણ આપ્યું છે તે આપણે સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ. કેટલાક મહત્ત્વના વિચારો તેમણે બતાવ્યા તે પૈકી પાંચ સાત જાગૃત્યના વિચારો પર જ આપણે અત્ર વિવેચન કરી શકીશું; બાકી તેના જાગૃત્ય માટે તે પદોની વિચારણા કરવાની અને સ્તવનોનું મનન કરવાની જરૂર છે.

પરંપરા માટે જ્ઞાન

જ્ઞાનદયનજીના વ્યવહાર અને નિરીક્ષણને અંગે વિચારો કેવા સ્પષ્ટ હતા તે તેઓના સંબંધમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ થતી ગેરસમજૂતી દૂર કરવા માટે જવા સારી રીતે વિચારવાની આવશ્યકતા છે. આની વ્યાવી માટે જ્ઞાનદયનજી પ્રશુના સ્તવનની આઠમી બાધા વિચારવા યોગ્ય છે. સદરજૂ ગાથા જા પ્રમાણે છે—

કુશલિ બાધ સુખ નિર્ગુભિ, વૃત્તિ પરંપર જાતુભવ રે;
સમજપુરુષનાં જા બ કહ્યાં જી જે છેડે તે દુરભવ રે.

જહીં ઉત્તમગ જી જિનેશ્વર દર્શનનાં જા બ બતાવતા વૃત્તિં જાઈ સુખસિદ્ધ પાંચ
જાગની સાથે પરંપરાનો જાતુભવ જોટલે જુરુસપ્રદાયથી જાદમુ જાવતુ જાન મૂકવામાં
આવેલ છે પરંપરાનો છેડ કરવો, તેની દરકાર ન કરવી અને પોતાના છેડ પ્રમાણે
આલવુ જીવે ઘાતક જોધ વ્યવહાર ન સમજનારનો હોય છે. આવી વાત તેઓના શિક્ષણ
ઉપરથી જાણી આવે છે. આથી પણ વધારે સ્પષ્ટ રીતે તેઓ શ્રી જ્ઞાનદયનજીના સ્તવનમાં
કહે છે કે,

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જુઠાં કહ્યો, વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાધ્યો;
વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર સાસાચ્છળ, સાંભળી જાદરી કાઈ જાધ્યો.

જહીં તેઓએ સાપેક્ષ વચનના વ્યવહારને જાતુસરવાનું સચારજી ઘાથ છે જોમ
બતાવી તેની વિરુદ્ધ વિચારો બતાવ્યા છે, પણ સાપેક્ષ વ્યવહારને માટે સ્પષ્ટ રીતે તેને
' સાધ્યો કહી તેના જાગૃત્યમાં વિચારો બતાવ્યા છે. જહીં તેઓએ જે યોગ્ય રીતે પૂઠકરણ
કરી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ દર્શિજિહુનો તજાવત બતાવ્યો છે તે જાસ મનન કરીને સમજવા
યોગ્ય છે તેઓ પોતે સારી રીતે સમજે છે કે જે જોકલી પરંપરા ઉપર આલવાનું થયે
તે જૈન શાસનમાં જે મહત્તા છે તે દૂર થયે, કારણ કે તેથી કાળસ્થિતિ પ્રમાણે વ્યવહાર
સ્થાપિત થટના કરવાની જૈન ધર્મમાં મુષ્ટ થટના છે તેનો જાત આવશે. આથી તેઓ
શ્રી જ્ઞાનદયનજીના દ્વિતીય સ્તવનમાં કહે છે કે—

પુરુષ પરંપર જાતુભવ જોવતાં રે, જાધિ જા ધ પુજાવા;
વસ્તુ વિચારે રે જો જાગૃત્યે કરી રે જાદમુધરજુ નહિ કાવ.
પથડો નિજાણુ રે જીજા જિન તણુ રે. (૧-૭)

જહીં તેઓએ નિરપેક્ષ પરંપરાથી જાદરીયા પ્રવાહણે વાલ્યાં જાધી થતા પરિણામ

તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને તે બાબતમા દીર્ઘ દૃષ્ટિથી કોમળી થયેલી સ્થિતિના ઇતિહાસ પર વિચાર કરતા મતભેદ પડે એવું મને લાગતું નથી. વર્તમાન ઇતિહાસનો વિચાર કરતા પણ દરેક બાબતની અપેક્ષા સમજવાની અને તેને ધ્યાનમા રાખી કામ લેવાની ખાસ જરૂર છે, નહિ તો એકાત પરંપરા પર આધાર રાખી અન્ય બાબતો પર અને ખાસ કરીને વર્તમાન જમાનાની પ્રગતિ પર લક્ષ્ય રાખવામાં ન આવે તો માર ખાવામા અથવા કોમને અને શાસનને પાડવામા જ તેનું પરિણામ આવે એમ લાગે છે. સંકુચિત દૃષ્ટિને પરિણામે અત્યાર સુધી કેટલેક અંશે એવું પરિણામ આંચું છે એમ અવલોકન કરવાથી જણાઈ આવશે. આટલા ઉપરથી આનંદધનજીના શિક્ષણમા જે ઉન્નત ભાવ છે તે જણાવેા હશે.

પેટા વિભાગો

આ પ્રસંગ વિચારીએ છીએ ત્યારે આનંદધનજીના વિચારો પેટા વિભાગને અંગે કેવા પ્રકારના છે તે પણ જોઈ જવું પ્રાસંગિક થઈ પડશે. તેઓએ શ્રીઅનંતનાથજીના સ્તવનમા સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે—

ગરજના ભેદ બહુ નયણુ નિહાળતાં, તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાજે;
ઉદરભરણાદિ નિજ કાજ કરતા થકા, મોહ નડીઆં કલિકાળ રાજે (૧૪-૩)

પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂન ભાષણુ મિસ્ત્રેા, ધર્મ નહિ કોઈ જગસૂન સરિખેા;
સૂત્ર અનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે, તેહનુ શુદ્ધ ચારિત્ર પરિખેા (૧૪-૫)

અન્યત્ર પણ કહ્યું કે—

જોગીએ મિત્તિને જોગણુ કીધી, જતીએ કીધી જતણી,
ભગતે પઠકી ભગતાણી કીવી, મતવાસી કીધી મતની માયડી મુને.

(૫૬ ૪૮-૨)

આવા જૂદા જૂદા ટાયણો ઉપરથી તેઓશ્રીના સૂત્રવિરુદ્ધ ગરજના પેટાવિભાગો પર કેવા વિચાર હતા તથા તેઓને શુદ્ધ માર્ગે લાવવા કેવા ઉપાયોની જરૂર છે તે જણાઈ આવે છે વળી તેઓની આગમનુસાર ક્રિયા કરવાની કેવી રુચિ હતી તે પણ એ ટાયણોથી સહજ સમજાઈ જાય છે. આપણે તેમના સમયનો ઇતિહાસ કાઠક જોઈ ગયા તે પ્રસંગે એક તપગરજમા કેટલા ભેદ થયા હતા તે જોયું હતું. તે વખતે અનેક ગરજો ચાલતા હતા, એક ગરજમા પણ નાના નાના વિભાગો બહુ થઈ ગયા હતા અને બહુધા ગરજના પેટાવિભાગો તો માત્ર માન, ક્રોધ કે મહત્ત્વની ઇચ્છાને અંગે અને નિયંત્રણાને અંગે થયેલા હતા, છતા અસ્પરસ એવો ભાવ રહેતો હતો કે આવી સંકુચિત દૃષ્ટિના

માણસોના મુખમાં તત્ત્વની વાત શોભતી નથી એમ આનંદધનજી જેવા શુદ્ધ ખપી હોયો ધારે અથવા તેઓ ઉદ્દેશ રાખી ઉપદેશ આપે તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી. અર્થ વગરના વક્તવ્યો અને તેમાં મસ્ત રહી પોતાની યોગ્યતા બતાવવા જતા અન્યને અયોગ્ય બતાવવાની હાલત એવી અનિવાર્ય છે કે તેને પરિણામે આત્માની અવનતિ થયા વગર સ્કેલી નથી. પરંપરાનો શુદ્ધ ઉપયોગ અનુભવવ્યાન લેવામાં, સામ્પ્રદાયિક શિક્ષા લેવામાં અને પુસ્તક દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક વસ્તુસ્વરૂપ લેવામાં આવતી અગવહ દૂર કરવાને બદલે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કેવળ મહત્ત્વ માટે દ્વિધર્માદ્યા પરિમિત કરી દેવામાં થાય તો તે બહુ ખાટે માર્ગે ઉત્તારનાર થાય છે તે જરા ઇતિહાસ વપાસવાથી અને વતમાન સ્થિતિનો રાજ સમજવાથી જણાઈ આવે તેવું છે. આવા પ્રકારના સમ્રાજ્યમોહમાં આસક્ત હોઈ તેવી જ વાતો કરનારાને પેટભરા કઠ્ઠા છે તે સબધમાં જરા યાજા જેવું લાગતું હોય તો ઉપાધ્યાયજીનું સાદ્ય ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન અને શ્રી મુનિસુદરસરિ મહાશબ્દના અધ્યાત્મકરુપદુભમાંથી યતિશિક્ષા અધિકાર જિંદા જીવરતિને વિચારવા તેઓશ્રીએ આ કરતા પણ વધારે આકરા શબ્દોમાં સ્પષ્ટ વાત બતાવી છે. આટલા ઉપરથી વસ્તુસ્વરૂપ અને તત્કાલીન ઇતિહાસથી અભણ્યા માણસ આનંદધનજીને બરાબર સમજ્યા વગર તેમના સબધમાં અભિપ્રાય આપવા નીકળી આવે અને પછી તેમને નિશ્ચયવાદી કહી નિંદાના સ્વરૂપમાં જીવરતિ બંધ તો તે કેટલું બેદુ કરે છે તે સમજવા યોગ્ય છે. બ્યારે બ્યવહાર અને નિશ્ચયનો અરસપરસ યોગ કેવા પ્રકારનો છે, તેનો ડેખીતો વિશદ કેવી રીતે યુક્તિપૂર્વક સમજી શકાય અને ધટાવી શકાય તેવો છે અને તે બંનેનું સ્વસ્થ સમજી બંનેમાંથી એકનો પણ ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી એમ બ્યારે સમજી ત્યારે તો અત્યુક્ત મહાત્માને મનસ્વીપેક્ષે કેવળ નિશ્ચયવાદી કહેવા એ નિશ્ચય રૂપક મટી તેથી જીલટી બ્યવહાર નિશ્ચયની ખરી સ્થિતિ દર્શાવનાર થયો, પરંતુ ત્યા મુખીમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે કે જૈનશાસનને અથવા આખા હિંદુસ્તાનને જે પરતવવાની બેટીમાં સોંઠો વરસથી પશુ પશુ છે તે આ સકુચિત દષ્ટિનું પરિણામ છે, પેટાવિભાગનું પરિણામ છે અને તેમાં સ્કેલી ટૂંકી દષ્ટિને પરંપરાથી બચાવ કરવાની કૃતિને લીધે છે. અહીં ઇતિહાસના એક બીજા વિષય પર જીવરવા જેવું થાય છે અને તેમ કરવા જતા વિષયાતર યર્ષ બંધ છે તેથી તે વાતને હવે બાજુ પર રાખી આપણે સદૃઢ્ય અનુબંધને એટલું કરી શકીએ કે વર્તમાન મહાત્મ શ્રિટીશ સામ્રાજ્યનો પ્રભાવ ઐતિહાસિક દષ્ટિએ વિચારી આપણા ધાર્મિક સામ્રાજ્યમાં પણ પ્રબળ બીજ સ્કુરણ કરી આતર બોદોની વકરાશમાં બ્યર્થ બીજબ્યથ થતો બટાકાનો એકરે જૈન શાસનની પ્રગતિ કેમ થાય વીરમુજના મહાત્મ સદૃશા જન્મ આગળ કેવી રીતે સત્ય અને સાશ આકારમાં સમજાવાય, અનેક પ્રાણીઓ તેને વિવેકનુદિશી કેવી રીતે આદરે દુનિયામાં અદ્વિસાના નૃત્ય સાથે આત્મોત્તતિનું લક્ષ્યસ્થાન કેવા રીતે થાય તે એક સાથે એકત્ર યર્ષ વિચારવાની જરૂર છે વીર પરમાત્માને એ જ ભાગ છે, એ જ શિયા છે. અતિ સકુચિત

દૃષ્ટિના પ્રવાહમાં ઘસડાઈ જઈ વીર પરમાત્માનું મુખ્ય શિક્ષણ આપણે વિસરી ગયા છીએ, વિશાળ ધર્મના ત્રિકાળશુદ્ધ સત્ય સનાતન તત્ત્વોને આપણે ભડારમાં ગોધી રાખ્યા છે, ઉપાશ્રયમાં સાચવી રાખ્યા છે અને તેથી વિશેષ તેનામાં સત્તા હોય એમ ખતાવવાનો વિચાર કર્યો નથી આ મહા આત્મક્ષતિ કરનાર ટૂંકી દૃષ્ટિના વિચારો એટલું પ્રાબલ્ય લોગવે છે કે વિશેષ લાભ કરનાર વીરના સત્ય રહસ્યો હોય એમ સમજવનારને પણ આપણે હસીએ છીએ એ ખરેખર આપણી મૂઢતા છે, અયોગ્યતા છે, પછાતપણુ છે બહુ સારી રીતે વિચાર કરી, સંકુચિત દૃષ્ટિ દૂર કરી, વિશાળ હૃદયથી વીર પરમાત્માના સદેશા જગતને કહેવાની જરૂર છે, અને એ બાબત પસાર કરતી વખતે તપગચ્છ, ખરતરગચ્છ કે તેના અવાતર ભેદો, વિભેદો અને તેના ઉપભેદોનો વિચાર પણ કરવો ઉચિત નથી. એવા પેટાભેદોથી કોમના મુખ્ય સિદ્ધાંતને આ સમયમાં તો ઘણું જ નુકસાન છે, પૂર્વ કાળમાં સ્વાત્મજીવન માટે અથવા પરંપરાની બળવણી માટે કદાચ તેનો સહજ પણ ઉપયોગ હોય, પરંતુ હાલ તો તે પ્રગતિમાં વિદ્ય કરનાર, સાધુ જેવા વિશાળ દૃષ્ટિમાન મહાત્માઓને પણ અતિ સંકુચિત કરનાર અને દૃષ્ટિબિન્દુના રહસ્યને અતિ દૂર રાખનાર છે. એનો જેમ બને તેમ ત્યાગ કરવામાં અથવા એની અગત્ય ઓછી કરવામાં જૈન કોમનુ શ્રેય છે એમ ઇતિહાસ ખતાવે છે, મુનિસુદર-સૂરિ સાક્ષી પૂરે છે અને આનંદધનજી મહારાજ વારંવાર જણાવે છે. આવા વિશાળ વિચાર ખતાવવા માટે આનંદધનજી મહારાજના આપણે ખરેખરા ઋણી છીએ.

વિશાળ તત્ત્વજ્ઞાન અને વિશાળ આંતર રહસ્ય

આનંદધનજીની ચોવીશી અથવા પદો વાચતા જે એક બાબત આપણને ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા લાયક જણાય છે તે તેઓની બહુ ઓછા શબ્દોમાં શાસ્ત્રરહસ્ય સમજવવાની શક્તિ છે. તેઓના વિશાળ જ્ઞાન સબધમાં તો ખે મત પડી શકે નહિ, પરંતુ એક લેખક અથવા કવિ તરીકે તેઓમાં વિશિષ્ટતા એટલી જોવામાં આવે છે કે તેઓ પોતાના પુખ્ત વિશાળ સંગર્ભ વિચારોને બહુ થોડા શબ્દોમાં ખતાવી શક્યા છે. લેખકો પૈકી કેટલાક એવી શૈલી આદરનારા હોય છે કે જેઓ ઘણું લખે ત્યારે થોડું રહસ્ય સમજાય, ત્યારે કોઈ અપૂર્વ લેખક સૂત્ર જેવા નાના વાક્યોમાં એવું સુદર રહસ્ય લાવી શકે છે કે તેમાંથી ઘણા ભાવો નીકળી શકે અને ન્યારે ન્યારે તે વાક્યો વચાચ ત્યારે ત્યારે અભિનવ આનંદ આપ્યા કરે. આવા રહસ્યાત્મક લેખ ભાષામાં લખનારા બહુ ઓછા વિદ્વાનો જોવામાં આવે છે, તેથી એક લેખક તરીકે એમની ઉચ્ચ પ્રકારની ગણના થાય છે. સ્તવનોમાં આડાઅવળા અર્હીતર્હી તપાસતા અનેક વાક્યો વાચતા તેમાંનો વિશિષ્ટ ભાવ કેવો ગુહ્ય છે તે પર અનેક વિચારો આવશે. દાખલા તરીકે જુઓ:

ચિત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે, પૂજન અખલિત એહ;

કપટ નહિત થઈ આતમ અરપણા રે, આનંદધન પદ રેહ. (૧-૧)

સેવન કારણ પટેલી શૂનિકા જે, અભય અદ્વૈય અનેદ	(૪-૧)
મત મત ઘેરે જે એ જઈ પૂછીએ, સપ્ત ધારે અહમિય.	(૪-૨)
આતમ અર્થજી વસ્તુ વિચારતાં, બરમ દબે મતિ ઠાવ.	(૪-૩)
પાપ નહિ કોઈ ઉત્સુ અપણુ જિન્ધ્યાં હમં નહિ કોઈ	(૧૧-૧)
જગજીવ સરિજોડ.	
હરમ હરમ કરતો જગ સજુ હિરે, હરમ ન અણુ હો મમ	(૧૪-૨)
આપણે આતમભાવ જે, એક સિતનધાર જે;	
અવર સવિ શાધ સભોવથી, એક નિજ પરિકર ધાર જે.	(૧૬-૧૬)
મન સાધુ તેણે સમણી સાધુ,	(૧૭-૮)
પરમારથ પથે જે હલે, તે રહે એક તલ જે	(૧૮-૧)

વગેરે વગેરે અનેક વિચારો સૂત્ર જેવા છે અને તે પ્રત્યેક વિચારોને આપણે વધારે વિસ્તારથી તપાસવા ઇચ્છીએ તો પ્રત્યેક પર જુદો અથવા ઘણી યજ્ઞમ તેમ છે આ તો યોગ્ય વાક્યો નમૂનારૂપે બતાવ્યા છે, પરંતુ આપણે તેવી રીતે આવાં બીજાં અનેક વાક્યોને બતાવી શકીએ. એવાં યોગ્યક દર્શાવે પદમા પશુ જોઈએ.

છઠ્ઠા, સાતમા તથા આઠમા પદની શરૂઆતમા સાચીએ આપી છે તે આનુ ખાસ દર્શાવ છે

મમતા સજુ શ્રી પાવ અભવલ ધનતે દુષ્ટ દુહાવે.	(૮-૧)
ઓર ન સિતુ સમતાસી.	(૮-૨)
અજ હમ અમર અધે ન મરેમિ.	(૧૧-૧)
ખોઈએ હામિ કલોડે, ને ખાટો હામિ કોઈ	(૧૦-૧)
શાશ્વત આપ વિચારતે પ્યારે જોશે અનાદિઅનત	(૧૧-૪)
અનુભવ જ્યુમિ જાવ ન યોગ્યા કોઈવાદ સજ મેદા;	
કેવલ અમલ અનાદિ અત્રાધિત, શિવ શકરકા બેદા.	(૧૩-૩)
હાલ લાજ નાધિ કાજ, કુલ મરમદા યોરી;	
કોઈ બદાઈ હસી વિસને; અપનો કલન ન કોરી	(૧૮-૨)
ઓર હસાઈ હરે શો યોશ, સૂર પહારે આઈ અરીરી.	(૧૧-૧)

આવા આવા અનેક પ્રસંગો છે જે વખતે આનંદમનજીએ પોતાના સૂત્ર જેવા વિચારો બતાવીને આપણને અનેક વિચારો કરવાનું સાધન આપ્યું છે જે પદ પર જ્યારે જ્યારે તેનું વિચાર કરતો હતો ત્યારે નવીન રસ્ય શુભજ્ઞા થતી હતી. વિચારમા આજુ તેટલું ઘણી યજ્ઞમ નથી અને હજુ તે પર વધારે વિચારણા થયે તેમ વધારે વધારે સત્યો સમજાયો. જૂઠ બાવાયવાળા સમજ લેખકની આ ખાસ વિશિષ્ટતા છે આ પ્રત્યેક ટાચવુમા કેટલું સદસ્ય છે તે અજ લખવા જઈએ તો ઉપોદ્રુપાત જ જે જ શ્રદધી મોટો ઘઈ પડે તે તે સ્થળે વિચારવામા આવશે ત્યારે તેની અદર ગભાંમા સદેવ જૂઠ આશયમાંથી કેટલાક જવાબવાનો પ્રવલન કરવામા આવશે અને તે આશયથી જ આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો હેતુ શખવામાં આ યો છે એક મહાશયનું કહેવું જેમ હજુ કે આવા જૂઠ

અર્થવાણાં પદો પર વિવેચન કરવાથી તેનું રહસ્ય સંકુચિત થઈ જાય છે, માટે તેના શબ્દાર્થ લખી વિવેચન માટે દરેકને તેમના શક્તિ અને અધિકાર પર છોડી દેવા. આ વિચાર સાથે હું મળતો થઈ શકતો નથી. આવા રહસ્યભૂત ગ્રંથોમા ખાસ ગૂઢતા છે, એના અંતરમા સ્પષ્ટ આશયો છે અને એના પ્રત્યેક વચનના ગર્ભમા સાર-રહસ્ય રહેલ છે એમ ન્યા સુધી સ્પષ્ટ બતાવવામા ન આવે ત્યા સુધી મધ્યમ પ્રવાહના પ્રાણીઓ તે ગ્રંથોને વાચવા વિચારવાની તરફી પણ ન દે અને વિચાર કરી શકે તેવા હોય તેમને પણ બહુ મહેનત પડે-આ બંને વર્ગને આવા વિવેચનથી ખાસ લાભ થવાના કારણો મને સ્પષ્ટ લાગવાથી વિશેષ વિચાર કરવાની પ્રેરણા-સૂચના સાથે આત્મસ્કુરણા સ્વપર ઉપકાર માટે યોગ્ય અંકુશ તળે રહી બહાર પાડવી એ વાસ્તવિક ધારવામાં આવ્યું છે. જેઓ સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે તેટલી હદ સુધી આત્મવિચારણામા ઊતરી ગયા હોય તેઓના વિચારો કદાચ તેઓ આ પુસ્તક વાચે તો પણ સંકુચિત કે મર્યાદિત થઈ જાય એમ ધારવું તે તેઓની શક્તિની ઓછી કિંમત અકાવે છે અને તેમ કરવાનો આપણને હુક નથી, પરંતુ તેની સાથે ઘણા જીવોને વિચાર કરવા યોગ્ય પ્રબળ સાધનને આવા ક્ષુદ્રક કારણથી અટકાવી દેવું એ એક નિયમ તરીકે મને ઠીક લાગતું નથી. અહીં જરા અવાતર અંગિત વાત પર ઊતરી જવાતું થયું. આ પ્રાણીની એવી ટેવ પડી છે કે જ્યારે ત્યારે તે પોતાનો બચાવ કરવા એકદમ તૈયાર થઈ જાય છે. આ એક પ્રકારનો મનોવિકાર છે અને તે દૂર કરવા અથવા તેના પર વિજય મેળવવાના પ્રસંગો અને તેને પૃથક્કરણ કરી સમજવાની શક્તિ પણ આવા મહાત્માના ગ્રંથના વાચન મનનથી જ થાય તેમ લાગે છે આનંદધનજી મહારાજનું જ્ઞાનસામર્થ્ય અને ખાસ કરીને રહસ્ય સમજાવવામા રહેલ અસાધારણ શક્તિ પર આપણે વિચાર કરતા હતા એ બાબતમા ઘણા સાધારણ લેખકો કરતા તેઓ બહુ આગળ વધી જાય છે એ બાબતમા બે મત પડે તેમ લાગતું નથી તેઓનાં લગભગ દરેક વાક્યની રચના સૂત્ર જેવી છે, તેમાથી બહુ રહસ્ય નીકળે તેવું છે અને વધારે વિચાર કરતાં તેમા વધારે વધારે રહસ્ય પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

લેખક-કવિ

આનંદધનજી મહારાજના સ્તવનો અને પદો વાચતા બીજી એક વાત જણાઈ આવે છે તે તેઓએ બતાવેલા વિચારોની સ્પષ્ટતા છે. તેઓ પ્રખર ભાષામા અને સ્પષ્ટ રીતે વિચારો બતાવી શક્યા છે અને જો કે તેઓનો આશય ઊંડો હોય છે તો પણ દરેક વાચનાર તેઓના વિચારોમા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાંઈ કાંઈ સાર સમજી શકે છે. તેઓની ભાષા સ્પષ્ટ, તેઓનું વિષયગ્રાહિત્વ મજબૂત અને પદલાલિત્ય અને અર્થ સુંદર તથા હૃદયને અને મગજને એક સરખી રીતે અસર કરનાર છે. તેઓએ કવિ તરીકે મોટા મોટા વર્ણનો આપ્યા નથી, છતાં સુમતિ અને શુદ્ધચેતના જેવા પાત્રોને બોલતા કરી મોહ

સ્વભાવ સાથે લઘુ વ્યંગ્યને જે વર્ણનો આપ્યા તે ખાસ કવિ તરીકે તેઓની શોભા વધારનારાં ઘર્ષ પદ્યો છે. આનંદજીની એક કવિ તરીકે વિશિષ્ટતા એવા પ્રકારની છે કે તેની સરખામણી કરવી પણ મુશ્કેલ ઘર્ષ પદ્યે તેણે છે, કારણ કે જ્યાં સુધી તેમના જેવા વિકસ્વર શ્લોક આત્મજ્ઞાન છે એવા વિષયો પર વિચારો બતાવે તેની સાથે તેમની સરખામણી ન થાય ત્યાં સુધી તેઓના સબધમાં ખરા અભિપ્રાય આવી શકે નહિ. લઘુ વ્યંગ્યને જે શુભાસના કવિઓ સાથે તેમની સરખામણી કરવી એ બહુ રીતે અયોગ્ય છે. વર્ણન સારું છતાં શામાન્ય રીતે પણ તેઓના સ્તવનો અને પદોમાં યોગ્ય વર્ણન સારી રીતે આવે છે અને તેઓનો વિષય યોગ્ય અને અધ્યાત્મનો છે એટલું ધ્યાનમાં રહે તો લોકપ્રસિદ્ધ કવિને પશું તેમ આપે એવી તેની સ્વભાવ છે. વૈરાગ્યના વિષયમાં જે જે કવિઓએ એવાં પદો બનાવ્યાં છે તેમાં તેઓ બહુ આગળ પહોંચી શક્યાં છે એ જાણી એમ કહી શકાય કે એક લેખક અને કવિ તરીકે તેઓ ઘણા કૃતદમક થયા છે; એણે કારણ સ્પષ્ટ શેઠી અને સીધા ઉપદેશ અને તે પણ ખાસ કરીને હૃદયના ભ્રમ ભાગમાં ક્ષિત્રી ભવ તેવા માર્મિક શબ્દોમાં કૌશલ્ય સાથે વિષયને દર્શાવવાની તેઓની ખાસ રીતિનું પરિણામ છે એક લેખક કોઈ ન સમજે તેથી ભાષામાં વિચારો બતાવે તે તે નકામ છે તેમ જ તંદન સાદા વિચારો જઈને બહાર પડ્યા મૂકે તે તેની કવિ તરીકે ગણના થવી નથી. આ બંને બાબતમાં આનંદજી બહુ આગળ વધી ગયા છે તે તેઓના સ્તવનો તથા પદો વાત્વવાથી જણાશે. સ્તવનો એટલા અસરકારક છે અને પદો એટલાં માર્મિક છે કે એના રહસ્યનો વિચાર કર્યા પછી એ મૂઠ્ઠી શક્ય તેવા નથી એક વખત એણે રહસ્ય સમજ્યા પછી કાનમાં અને મગજમાં તેણે ગાન ચાલે છે અને શાંત અવસ્થામાં તે વિચારવાથી એક પ્રકારનો આનંદ આપે છે કે તેનો અનુભવ સામાન્ય રીતે થવો તંદન અસંભવિત છે. પદોનો વિષય અતિ કાંઈ છે અને તેથી તેના અધિકારીઓ સર્વ ઘર્ષ શકતા નથી. કદાચ સામાન્ય વૈરાગ્યના વિષયવાળા પદો અથવા તેથી પણ શુભાસના વિષયવાળા કવિને જેટલા એ પદો પ્રચલિત અથવા લોકપ્રિય ન થાય તે તેમાં કવિ તરીકેની તેમની મહત્તા એટલી થવી નથી પરંતુ પરીક્ષા કરનારના અધિકાર અથવા ઉત્તતિકમમાં રહેલી પ્રગતિની તે નોંધ બતાવે છે. શબ્દોની ઘનતા અતિ મુદ્દર છે, યોગ્ય શબ્દો યોગ્ય પ્રસંગ પર ઘણાં રીતે મૂકવા છે અને તે બાવર્જિત દોષ સાથે ખાસ છાંય પાડનાર દોષ તેવા જ આવી ગયા છે; કારણ કે કવિઓ બંધા લક્ષ્યમાંથી ગાન કરે છે ત્યારે શબ્દો કોઈમાંથી શોધી શોધીને લખતા નથી, પણ હૃદયનું ગાન તેમને એવા યોગ્ય શબ્દોમાં જ નિદાન કરાવે છે. આથી તેઓની કવિ તરીકે બહુ ઊંચી ખ્યાતિ છે. આત્માને ઉદ્દેશીને તેને વિશુદ્ધ કરનારા વિશિષ્ટ ઉદ્દેશી લખાણો પાસે અને સ્તુતિર્જિત અવનો લક્ષ્ય રહસ્ય જાનના બાદ છે. યોગમાત્રના પગથિયા છે. સત્ય આદરણીય આગના રહસ્ય છે અને વિશિષ્ટ પદ્યના પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ ॥

આનંદધનજીના વ્યવહારુ વિચારો

નવમા શ્રી સુવિધિનાથના સ્તવનમા દિનચર્યા બતાવતા મૂર્તિપૂજને અંગે જે વિચારો બતાવ્યા છે તે ઘણા વ્યવહારુ છે. અગ અને અગ્રપૂજનનું સ્વરૂપ બતાવી, છેવટે ભાવ-પૂજને દુર્ભાગ્ય અને દુર્ગતિનો નાશ કરનાર કહે છે અને ચતુર્થ પ્રતિપત્તિ પૂજા તેના ખાસ અધિકારીઓ માટે યોગની પરિસીમા બતાવે છે. આ વ્યવહારુ વિચારો કેટલા ઉપયોગી છે તે ખાસ કરીને આનંદધનજીની યોગ્ય સમજણ વગરની ટીકા કરનારે સમજવા યોગ્ય છે. આવા જ ઉપયોગી વિચારો ‘ ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન કૃણ કર્ણુ ’ એ એક વચનમા સમાવી દીધા છે. પદોમા પણ અવારનવાર બહુ વ્યવહારુ અને ઉપયોગી વિચારો બતાવ્યા છે. બીજા પદમા ઘડિયાળીને ઉદ્દેશીને સામાન્ય રીતે બહુ ઉપયોગી વાત કરી છે અને તેવી જ રીતે ત્રીજા પદમા ‘ સુત વનિતા યૌવન ધન માતો, ગર્ભતણી વેદના વિસરીરી ’ આવી આવી વાતો કહી છે ચોપાટની રમત સાથે ચતુર્ગતિના ગમનાગમનની વાતો ખારમા પદમા કરી, છોકરાને મારવા સબંધમા આત્મિક વાતો સત્તરમા પદમાં કરી, રીસાયલી સ્ત્રીને સમજવવાના ખડાના તળે શુદ્ધ ચેતનાની વાતો અઠારમા પદમા કરી, વિરહી વાટ જોતી સ્ત્રીના મુખમાથી નીકળતા શબ્દોમા સોળમા અને બત્રીશમા અને છત્રીશમા પદમા વાતો કરી અને એવી રીતે સામાન્ય પ્રસંગોને એવી સારી રીતે દીધાવ્યા છે કે તે વાચતા આનંદ આવે, વિચારતાં બોધ થાય અને રહસ્ય સમજતા તદનુસાર ઉપદેશને અનુસરવા સાહજિક વૃત્તિ થાય અને પરિણામે ચેતનની સાધ્ય તરફ જરૂર પ્રગતિ થાય.

આનંદધનજીનો યોગ

આનંદધનજીએ યોગના સબંધમા એટલી બધી વાતો કહી નાખી છે કે એ સબંધી અહીં ઉલ્લેખ કરતા પૃષ્ઠો ભરાઈ જાય લગભગ દરેક પદમાં યોગની વાત એક અથવા બીજા આકારમા કરી છે તે પર તે તે સ્થાને વિવેચન મળી આવશે. યોગની કેવી વાતો કરી છે તેના આપણે બહુ થોડા ઉદાહરણો અહીં તપાસીએ આઠમા સ્તવનમા પ્રભુના દર્શન કોઈ ગતિમા થયાં નહિ એમ બતાવી છેવટે ઉમેરે છે કે —

એમ અનેક થલ જાણિયે, સખિ. દરિસણ વિણ જિનદેવ, સખિ
આગમથી મત જાણિયે, સખિ કીજે નિરમલ સેવ. સખિ. ૫
નિરમલ સાધુ ભગતિ લાહી, સખિ. યોગ અવ ચક હોય, સખિ
કિરિયા અવ ચક તિમ સહિ, સખિ. ફલ અવ ચક જોય સખિ ૧

અહીં યોગાવચક, ક્રિયાવચક અને કૃલાવચકની વાત કહી તે યોગનો ખાસ વિષય છે. એના પર ‘ યોગ ’ ના ખાસ વિષયમા સારી રીતે વિવેચન કરવામા આવ્યું છે તેથી જણાશે કે આવા પરમાત્માનો યોગ થવો તે યોગાવચકત્વ કહેવાય છે એ ત્રણે અવચક યોગ કઈ કઈ ભૂમિકા પર કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સદરહુ વિષયમા સારી રીતે ચર્ચાયલું

જોવામાં આવશે એ યોજના ખાસ વિષયને અહીં બહુ ઘોઘા શબ્દોમાં સારી રીતે ખીલવ્યો છે તે આનંદચંદ્રનું જ્ઞાનરહસ્ય બતાવવાનું કૌશલ્ય સૂચવે છે આ વિષય પર વિશેષ વિવેચન 'યોગદર્શિસુખ્યથ' પ્રથમમાં જોવામાં આવશે. સુખતિનાથના સ્તવનમાં બહિરાત્મભાવ, અંતરાત્મભાવ અને પરમાત્મ ભાવ પર યોગવિચારણા બહુ સુદર રીતે કરવામાં આવી છે એનું રહસ્ય છેવટે બતાવતા કહે છે કે—

બહિરાત્મ તથા અંતરાત્મભા, રૂપ કષ્ટ ધીર ભાવ સુખ્યાની,
 પરમાત્મત્વ એ આત્મ ભાવજી, આત્મ અરણ્ય દાવ સુખ્યાની. ૫
 આત્મ અરણ્ય વસ્તુ વિચારતાં, ભરમ દહે મતિ શેષ; સુખ્યાની.
 પરમ વહારક સ પતિ સ પને, આનંદચંદ્ર રસ શેષ સુખ્યાની. ૬

આ બહિરાત્મભાવ તથા અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થવા સાથે આત્મને પરમાત્મ ભાવ વિચારણા એ આત્મસમર્પણનો ઉપાય છે અને તેથી જ પરપરાએ સર્વ વ્યાજ બંધનથી મુક્ત થઈ આત્મા પ્રગતિ કરીને છેવટે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે આ 'ત્રિવિધ સકલે તનુધરગત આત્મા'નું સ્વરૂપ અન્તર બહુ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે, યોગના શક્તિમાં તે પર મોટા ઉદ્દેશ્યો કરવામાં આવ્યા છે અને પદની વિચારણામાં પણ તે પર વારવાર વિવેચન થયું છે તે પર ધ્યાન ખેંચી આનંદચંદ્રને એ વિષયને કેવી સુદર રીતે સંજ્ઞાપમાં પણ સુધારા રીતે બતાવ્યો છે તેનું નિદેશન અન્તર કરવામાં આવ્યું છે

આવી જ રીતે શ્રી શાંતિનાથના સ્તવનમાં શાંતિનું સ્વરૂપ એ આત્મવંદ્યરૂપ રીતે ચિત્તરૂપ છે, તે હાલમાં આગમના સાર જેવું છે એ યોગને અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિષય છે અને તેમાં 'અહો અહો હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ ર; અમિત કલ દાન દાતારની, એકની એટ કષ્ટ તુજ ર. શાંતિ જિન એક મુજ વિનતિ એમ કહેવામાં આવે છે ત્યાં વિષય તેની ઉત્કૃષ્ટ હૃદ પર-વિશિષ્ટ પ્રદેશની પરાક્રાહા પર આવી જાય છે અહીં યોજના વિષયને એવી સુદર શૈલીથી અને હૃદયને યાત કરી નાખે જોવા ભાવાત્મક વાકયોથી દર્શાવ્યો છે કે આનંદચંદ્રના યોગજ્ઞાન માટે અતિ આનંદ થયા વગર રહે નહિ. આથી પણ વિશેષ આનંદદાયક રીતે 'મનહુ દીમટ્ટી ન બાને હો કુટ્ટુ જિન' એ સત્તરમાં સ્તવનમાં યોગના મધ્યબિંદુ જેવા કે રહસ્ય ચિત્તદમનના વિષયને ધાર્યો છે ચિત્તદમનને અંગે તેઓ સ્પષ્ટ કહે છે કે—

મે બાજુ એ લિખ નયુંસક, સકલ મરદને ઠેલે
 ખીછ વાતે સમરથ છે નર એવને કોથ એલે.

હો કુટ્ટુ જિન. ૦

મન સાધુ તેજી સપણુ સાધુ, એક વાત નહિ જોવી,
 એમ કહે સાધુ તે નરિ માનુ, એ કહી વાત છે ધોવી.

હો કુટ્ટુ જિન. ૮

મનહુ દુરાધારને વરા બાજુ તે આમમથી મતિ બાજુ
 આનંદચંદ્ર પ્રણ માલક બાજુ તે સાધુ કરી બજુ

હો કુટ્ટુ જિન. ૯

અહીં અનેક વાતો કરી દીધી છે. મન વશ આવી ગયું છે—એમ કહેનારની આત્મ-વચના અથવા પરવચના, મન વશ કરવાની અતિ આવશ્યકતા અને તેનું મહત્વ અને પરમાત્માને માર્ગે ચાલવાથી તેમા થતો યોગ એ દરેક વાત બહુ યુક્તિસર પણ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામા આવી છે. આવી રીતે બરાબર વિચારીએ તો સ્તવનોમાં યોગની વાત અનેક જગ્યા પર બહુ સુંદર રીતે, યોગ્ય રીતે અને અસરકારક કહી છે. પદોમાના ઘણાંબરાં યોગજ્ઞાનથી ભરેલાં છે અને દરેક પ્રસંગે યથાજ્ઞાત વિવેચન તે પર કર્યું છે. બહુ મુદ્દાના બે ચાર પદો પર અહીં નિદર્શન કરી યોગનો વિષય કેવો સુંદર રીતે તેઓશ્રીએ ઝળકાવ્યો છે તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચીએ.

છઠ્ઠા પદમા ઇડા, પિંગળા અને સુષુમ્ણા નાડી પર વિચાર બતાવ્યા, સાથે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિરૂપ યોગના આઠે અંગો પર ધ્યાન ખેંચ્યું, યમને અંગે મૂળ ઉત્તર ગુણોની રચના બતાવી. મુદ્રા અને આસનનો ઉપયોગ બતાવી રેચક, પૂરક અને કુંભક નાડીના પ્રયોગો અને સાથે મન અને ઇન્દ્રિયોનો સંયોગ સમજાવી તેના પર વિજય મેળવવાની જરૂરિયાત બતાવી છેવટે બતાવ્યું કે—

થિરતા જોગ જીવતિ અનુકારી, આયોઆપ વિમાસી,
આતમ પરમાતમ અનુસારી, સીઝે ઠાજ છમાસી.
મારો બાહુડો સન્યાસી.

આવા એક નાના પદમાં કેટલી જાતની વાતો કરી છે અને યોગના અતિ મહત્વના કેટલા વિષયો ચર્ચા નાખ્યા છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. યોગના તે એક પદમાં બતાવેલા નામો પર સંપૂર્ણ વિવેચન કરવું હોય તો એક આખું મોટું પુસ્તક ભરાય. સાતમા પદમા તનમઠ્યાગને અંગે જે આત્મજાગૃતિ બતાવી છે, તે બહુ અસરકારક છે, એમા કેટલીક વાત તો એવી અદ્ભુત રીતે બતાવી છે કે પ્રયત્ન કરવા છતાં તે પદનો ભાવ સ્પષ્ટ ખીલવી શકવો મુશ્કેલ જણાયો છે. એ પદને અંતે યોગીરાજ જણાવે છે કે—

શિર પર પચ વસે પરમેસર, ઘટમેં સૂછમ બારી,
આપ અભ્યાસી લખે કોઇ વિરલા, નિરખે ધુકી તારી. ૩
આશા મારી આસન ધરી ઘટમેં, અજપાબપ જગાવે,
આનંદધન ચેતનમય મૂરતિ, નાથ નિરજન પાવે. ૪
અવધૂ કયા સોવે તનમઠમેં, જગ વિલોકન ઘટમેં.

આવી જ રીતે પદરમા પદમા ‘મેરે ઘટ જ્યાન ભાનુ ભયો ભોર,’ સત્તરમા પદમા

છોરાને મારવાના સબંધમાં અને જોઈવીશમાં પદમાં પ્રભુના અગમ અગોચર રૂપના સબંધમાં યોગની બહુ બહુ વાતો કરી છે અને તેની આશા નહિ કરવા માટે આક્રાવીશમાં પદમાં યોગના અતિ અગત્યના વિષય પર ઉપદેશ આપતા તેઓ જણાવે છે કે—

મનસા 'આવા પ્રેમ મસાલા' પ્રાણ અગ્નિ મરુભટ્ટી;
 વનજાડી અવદાઈ પીએ કરી, બને અનુભવ ઠાલી આશા ૩
 અવમ પીઆલા પીઆ મતવાલા, મિન્ને અધ્યાતમ વાલા
 આનંદવન ચેતન બે એક જેને એક તમાસા
 આવી આનંદી હવા ઝીવે

અહીં યોગની વાતો તેના ચર્ચાઈ સ્વરૂપમાં પણ યોગને ઘટે તેવી મજબૂત ભાવામાં કરી છે. તેની ઘડીના પદમાં નામ નહિ રાખવાને અંગે યોગનું અદ્ભુત રહસ્ય બતાવ્યું છે અને મૈત્રિ મૈત્રિ ઉદ્ધિત્યો બતાવી છેવટે કહ્યું છે કે:—

ના હમ હરસન ના હમ પરસન રસ ન બંધ કહુ નહિ;
 આનંદવન ચેતનમય મૂર્ધતિ, સેવક જન બલિ ભલિ
 અવધૂ નામ હમારા રાજે. ૫

સાદત્રીશમાં પદમાં 'યોગ સિદ્ધાસન' પર ઠીકઠી ચેતનની આખી વાત મુદર રીતે કરી છે; એમાં લગ્નિટી, કુણી, ગુરુના શિલા વિગેરે સર્વ વાત યોગની કરી છે. અનેક પદમાં યોગને અંગે જોઈલી વાતો કરી છે કે તે પદનું વિવેચન બેવાની ખાસ બહામણ કરવામાં આવે છે એમાં પદસ્ય આનંદ અને પરમાત્મતત્ત્વચિતવન તેની ઉત્કૃષ્ટ હકે બતાવવામાં આવ્યા છે આવી રીતે લગભગ દરેકે દરેક પદમાં અથવા સમુચ્ચયે કહીએ તો દરેક પદમાં યોગની વાત તેના ઉત્કૃષ્ટ આકારમાં લુટે લુટે રૂપે બતાવી છે અને આવા પદના વિષયને સમજવા માટે યોગજ્ઞાન જૈનદષ્ટિએ કેવા પ્રકારનું છે તે બદલવાની જરૂર હોવાથી આ વિષયના ઉપોદ્ધાત જેને એક વિષય મે જૂરો લખ્યો હતો એ મહાર પાઠવામાં આવ્યો છે પ્રથમ તો એ વિષયને આ શ્રવ સાથે છાપવાનો હતો પણ પુસ્તકનું કદ મોટું થઈ જવાથી તેને ઘૂરો પાઠી નાખવામાં આવ્યો છે યોગજ્ઞાનને આનંદવનજીએ બહુ ઉચ્ચ રીતે ખીલવ્યું છે બતાવ્યું છે અને એનો અનુભવ કરવા વારવાર સૂચના કરી છે આનંદવનજીને જૈનયોગમાં બહુ ઉચ્ચ સ્થાન મળે છે, તેઓના પદો અને સ્તવનો વાચતા અને તેઓનું વચન વિચારતા યોગની પદ્યમહૂર્ગિદાથી તેઓથી આગળ વધ્યા હોય એમ લાગે છે બાકી તેઓનું યોગમાં સ્થાન કમ્પુ હોવું એપણે તેનો નિર્ણય વાચનારે આ સર્વ હકીકત અને 'યોગ' વિષયની વિચારણાથી કરી લેવો.

યોગાનુભવ

યોગના વિષયને અંગે અનુભવની ખાસ જરૂર છે અને તેને માટે આનંદવનજીએ ઘણા પ્રયત્ન વિચારો બતાવ્યા છે તેને પણ આપણે સહોપમાં વિચારી જઈએ અનુભવ

શબ્દનો ભાવ વિચારતા જણાશે કે વસ્તુસ્વરૂપના યથાર્થ યોધને અનુસરતી, તે પર હેય જેય ઉપાદેયપણાવાળી વિચારણાનો મુખ્યત્વે કરીને તેમા સમાવેશ થાય છે. અનેક સ્થાને અનુભવની જરૂરીઆતો જુદી જુદી રીતે બતાવવામાં આવી છે. આ નિજસ્વરૂપ જ્ઞાનનો મહિમા દરેક યોગ-અંશકારે બહુ સારી રીતે બતાવ્યો છે અને આનંદધનજીએ તેા એના સંબંધમાં અનેક રીતે વાત કરી છે. બાહ્ય ક્રિયા ગમે તેટલી કરવામા આવે પણ તેમા ન્યાં સુધી આત્મદર્શન-સમ્યક્ત્વ-કલ્યાણપ્રાપ્તિની આકાંક્ષાયુક્ત થાય નહિ ત્યા સુધી આત્મ-શુષ્ણની વૃદ્ધિ ન થવાથી સર્વ નકામું છે એ વાત તેા અનેક પ્રસંગે જણાઈ આવે તેવી છે, તેથી આગળ વધતા અનુભવની બહુ જરૂરીઆત છે. અનુભવ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે, અશુદ્ધ લિપ્ત આત્માને સાધ્યસામીપ્ય કરાવે છે અને પરભાવની બરાબર યોગબાણ પાડી આપી વિવેકને એટલી સુદર રીતે પુષ્ટિ આપે છે કે તેથી છેવટે વિવેકમયી દષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. શરૂઆતના ચોથા પદમાં જ અનુભવ પર સારો પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે:—

મુહાગણ ! જગી અનુભવ પ્રીત,
 નિન્દ અનાદિ અગ્યાનકી, મિટ ગઇ નિજ રીત. સુહા. ૧
 ઘટમદિર હીપક કીયો, સહજ સુન્યોતિ સરૂપ,
 આપ પરાઇ આપુહી, ઠાનત વસ્તુ અનૂપ સુહા. ૨
 કહાં દિખાવું ઔરકુ, કહાં સમજઉ ભોર,
 તીર અચુક હે પ્રેમકા, લાગે સો રહે ઠોર સુહા. ૩
 નાદવિલુહો પ્રાણકુ, ગિને ન તૃણ મુગલોય;
 આનંદધન પ્રભુ પ્રેમકી, અકથ કહાની કોય. સુહા. ૪

અનુભવની વાત એવી છે કે એને આનંદધનજી પણ ‘અકથ’ કહે છે. જેઓ એના પ્રેમમા પડ્યા હોય તે જ બરેબરી રીતે તેનુ સ્વરૂપ સમજે તેમ છે. નૂરજહાનના પ્રેમમા પડેલ જહાગીર-સલીમ જેમ તેને જ સર્વત્ર દેખે છે તેમ નાદ-યોગાનુભવના પ્રેમમા પડેલ પ્રાણીને તેનુ તીર વાગે છે ત્યારે તે તેનાથી હૃતપ્રહૃત થઈ જાય છે આવા અનુભવના વિષય પર બહુ પ્રકારના વિચારો બતાવ્યા છે. શુદ્ધ ચેતના અને સુમતિ ચેતનને સમજવવા ન્યારે ન્યારે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે અનુભવની પાસે વાતો કરે છે, અનુભવને સમજવે છે અને અનુભવની મદદથી ચોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ થશે એમ માને છે. અનુભવને તેથી કોઈ જગ્યા પર દલાલનું ઉપનામ આપવામા આવે છે અનુભવના વિષય ઉપર બતાવ્યા છે ત્યા ચેતનજીને જાગૃત કરવાનુ કામ તેને જ સોંપ્યું છે, અનુભવની રીત પ્રાપ્ત થયા પછી ચેતનજી મોહરાજના લશ્કર સાથે કેવી રીતે યુદ્ધ કરે છે તે અગિયારમા પદમા બતાવ્યુ છે. માયામમતા માટે ફરિયાદ કરી તેઓનુ સ્વરૂપ ચેતનજીને સમજવવા તેરમા પદમા અનુભવ મારકૃત વિચાર ચલાવે છે અને એ જ સ્વરૂપ તે પછીના ચૌદમા પદમા સ્પષ્ટ કરી તૃષ્ણાની સોબત મૂકાવવા અનુભવ પાસે જ વિજ્ઞપ્તિ

કરવામાં આવે છે. આનંદધનની અલક્ષ્ય જ્યોતિના વિશાળ વિષયમાં અનુભવને પ્રાધાન્ય સ્થાન ત્રેવીશમાં પદમાં આપવામાં આવ્યું છે અને અઠાવીશમાં પદમાં આશા ઓરનક્રી ન કરવાના પરિણામમાં અનુભવલાઠી ભક્ત કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. મિલાપીનો મેળાપ કસવી આપવા તેત્રીશમાં પદમાં અનુભવને જ ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવે છે અને આ વિભાજના પચાસમાં પદમાં પણ શુદ્ધિતના અનુભવની સાથે મન મૂકીને પતિને મનાવવાના માર્ગ પર વિચારણા કરે છે. આવી રીતે આનંદધનજીના યોગમાં અનુભવને મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. જો ઘણી અગત્યની જાગત હોવાથી અને પદનો અર્થ-ભાવ સમજવામાં તે ખાસ આવી હોવાથી અહીં તે પર ખાસ ધ્યાન લેવામાં આવ્યું છે. જે મહાત્માએ અનુભવ જેવા વિષયને આવા અનેક અધકારમાં ભિતરેલી હશે તેની આત્મદશા કેવી સુદર હશે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. જોવા મહાપુરુષો અગત્યની ભજથી દૂર રહી, આત્મસ્વરૂપવિચારણામાં સ્થિર રહી, આત્મોત્તતિ ક્યે' નય છે, તેઓને દુનિયા 'ભગવદ્ભૂત' કે જોવા ઉપનામ આપે, તેની તેમને દરકાર હોવી નથી અને પોતામાં જેટલો વધારો થયો ન હોય તેવો વિશિષ્ટ આત્મભાવ પોતામાં છે. જોવા દેખાવ પણ તેઓ કદી કરતા નથી. દુનિયા અને જાણ ગણે તે જોમાં નવાઈ નથી અને દુનિયા પોતાને માટે શુ કહે છે તે ભણવાની અથવા ભણીને તે પર તુલના કરવાની આવી દશાવાળા પ્રાણીને અધકારબુદ્ધિથી તે કદિ અપેક્ષા હોવી જ નથી અને કદાચ તેઓના અભિપ્રાય પર વિચાર થાય તે તેને મહમસ્તપણા ઉપર પચાહ આવે છે, તેની પતિત સ્થિતિમાંથી તેને ઉદ્ધાર કરવાના કાર્યમાં બંધન કરવા કદાચાવથી વિચારણા થાય છે. જાક્રી—

મન સામ્યુ તેજે સખલુ સામ્યુ જીવ વાત નહિ જોડી;

જીમ કહે સામ્યુ તે નહિ માત, જી કહી વાત છે ધોડી

અને જેટ આનંદધનજી પ્રભુ માહક આજો તે સમ્યુ કથી માત

જો વાક્યના ગર્ભમાં હલ્લુ આટલી વિશિષ્ટ યોગ્યતાએ પહેલ્યા છતાં પોતાનું મન સ્થિર થયું નથી અને તે કરવા પ્રભુ પ્રત્યે વિરપ્તિ છે. જોવી કમ્પૃચાત જેને દુનિયાની દરકાર ન હોય તેઓ જ કરે છે. જોની સાથે કેટલાક સાધારણ કવિતા લખનારની વાતો સરખાવવા કલ કરે અથવા એક બે આહુ વિચારો ભતાવનાર જદ કે કવિતાને અતિ વિશાળ ઉચ્ચ આત્મશુદ્ધિ ભતાવનાર યોગના વિષય સાથે સરખાવી તેની સાથે બીજાને ભેદાટવા ધારે તે આવા મહાત્મા પુરુષેનું અયમ્મન કરવા જેવું છે. આનંદધનજીની ત્યાગવૈસંજ્ય-અપૂર્વ દયાની વાતો કરવાનો પણ અધિકાર બહુ ઘણે કાળે ઘણી વિચારણા પછી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે, જો વાત સાધારણ રીતે હૃદયમાંથી ખસવી ન જોઈએ.

આનંદધનનો આગમબોધ અને સ્વરૂપધ્યાન

જોમના સ્તવનો વિચારતાં આનંદધનનું જ્ઞાન થયું જ્યાં પ્રકારનું હોયુ જોઈએ જોમ

આપણે ઉપર પણ જોઈ ગયા છીએ. શ્રી શીતળનાથના સ્તવનમા ખતાવેલી ત્રિલંગીઓ આ વાત ખાસ ખતાવે છે, મુનિસુમતસ્વામીના સ્તવનમા આત્મતત્ત્વ ખતાવતા તર્કના કૃતનાશાદિ દૂષણો સારી રીતે ચર્ચા ન્યાયનું જ્ઞાન ખતાવી આપ્યું છે એકવીશમા સ્તવનમા ષડ્દર્શનનું સ્વરૂપ સુંદર રીતે ખતાવી ઉત્તમાગ પર વિચારણા કરવાને પ્રસંગે સ્વાત્કારાકિત નયસમૂહને શુદ્ધ દર્શન ખતાવી, તેથી શૂન્ય નયોને નિરુપયોગી સમજાવી, છએ દર્શનોનું જ્ઞાન ઘણી સારી રીતે તેમને હોય એમ સ્પષ્ટ ખતાવી આપ્યું છે, દ્રવ્ય-ગુણપર્યાય અને નયનું જ્ઞાન અઢારમા સ્તવનમા પાચમા પદમાં ખહુ ઉત્તમ રીતે ખતાવી આપ્યું છે અને ખાસ કરીને પાચમા પદમા એવા વિસ્તૃત વિષયોને નટનાગરની ખાજીને અંગે એટલી સારી રીતે ટૂંકામા ખતાવી આપ્યા છે કે એ વાચવાથી એના પર અનેક વિચાર થાય અને આનંદધનજીના જ્ઞાનસામર્થ્ય માટે ખહુ ઉચ્ચ પ્રકારનો ખ્યાલ થાય. લગભગ દરેક સ્તવનમા અને દરેક ગાથામા એવી વાતો ખતાવી છે કે તેના આગમનો અતિ સુંદર અવબોધ આનંદધનજીને હતો એમ સ્પષ્ટ જણાય. પદની અંદર પણ આવી જ સ્થિતિ છે. આ ખાખત પર જુદો ઉદ્દેખ લખવાની જરૂર જણાતી નથી, કારણ કે તેમ કરવા ખતા લગભગ દરેક સ્તવન પર અને ઘણા પદો પર વિવેચન કરવું પડે તેમ છે. સંક્ષેપમાં એમ કહી શકાય તેમ છે કે આનંદધનજીનું સામર્થ્ય મજબૂત હોવા સાથે તેઓનો આગમ-બોધ ખહુ ઊંચા પ્રકારનો હતો. ચોવીશીનું કોઈ પણ સ્તવન ઉઘાડી મનન કરવાથી આ ખાખત ગ્રાહ્યમા આવશે.

કપીર અને આનંદધન

આનંદધનજીના પદોના સંબંધમા એવું ઘણી વખત સાબળ્યું છે કે તેઓનાં પદો કપીરના પદોને મળતા છે અને કોઈ કોઈ કપીરના પદો આનંદધનજીના નામ ઉપર માણસોએ ફેરવી નાખ્યા છે. અગાઉ જોઈ ગયા છીએ કે પછવાડેની આ હકીકતમા સચ્ચાઈ હોવાનો હજી સુધી એક પણ પુરાવો મળ્યો નથી (જુઓ ઉપોદ્ધાત આગળ). હવે કપીરના સંબંધમા આપણે સહજ વિચાર કરીએ અને તેના કોઈ કોઈ પદોની સરખામણી આનંદધનજીના પદો સાથે કરી આ જરા રસાળ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડવા પ્રયત્ન કરીએ કપીરના દુહા તેમ જ પદો વાચતા તે સર્વ મત મતાતરોમાથી સત્ય શોધી કાઢી તેને અનુસરવાનો ઉપદેશ આપે છે, એમ જણાઈ આવે છે પરમતસહિષ્ણુતાના સંબંધમાં વિચારો ઘણા ઉઠાર હતા એ આપણે આ ઉપોદ્ધાતમા ઉપર જોઈ ગયા છીએ. કપીરના પદો વૈરાગ્યના વિષયને પોષનારા અને મનુષ્યની વ્યવહારુ વૃત્તિને અસર કરનારા છે જ્યારે આનંદધનજીના પદોમા વૈરાગ્ય ઊંડાણમા રહે છે જ્યારે યોગના વિષયને તેઓ વધારે પોષે છે અને આત્માની અંદર રહેલા ગુણ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ કરાવવા માટે તેઓ મોટો પ્રયાસ કરતા હોય એમ જણાઈ આવે છે. કપીરના ઘણાખરા પદોમા વ્યવહારોપયોગી શિક્ષા આપવામા આવી હોય છે ત્યારે આનંદધનજી તેથી ઘણા આગળ વધી ગયેલ હોય તેવા

ઉચ્ચ કોલેજના વિષયો હાથમા લે છે અને બાકી તેના અધિકારી સામાન્ય જનપ્રવાહથી જરા આગળ વધીને તેમને સાબળવા તૈયાર થયેલા હોય એમ ધારીને ચાલે છે આનંદ ધનનનાં પદોમા યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાન ભરપૂર છે અને તેને અનેક રીતે ચર્ચા આ અતિ અટપટા વિષયને તેઓએ જાદુ સુહર રીતે જ્ઞાપ આપ્યો છે ત્યારે કબીરના પદો ચાહુ ઉપદેશ આપનાર છે આનંદધનનના પદો વિશિષ્ટ અધિકારીને ઉદ્દેશીને બતાવેલા છે ત્યારે કબીરના પદો પ્રાકૃત પ્રવાહના માણસોને ઉદ્દેશીને તેના પર હિત કરવાની યુદ્ધિથી લખાયલાં છે ભાષાશૈલી બન્ને વિચારવામા આવશે તો બન્નેએ જેમ બને તેમ હિંદુસ્તાની ભાષાને સારી રીતે ઉપયોગ કર્યો છે અને તે ભાષામા એવુ સત્ત્વ સ્હેજ છે કે સમજવા પછી જાદુ આનંદ આવે. આનંદધનનના કોઇ કોઇ પદોમા ગુજરાતી ભાષાની જસર જોવામાં આવે છે તે કબીરનાં પદોમા બીલકુલ જણાવી નથી. કબીરનો માત્ર હિંદુ મુસલમાન સર્વ ધર્મને એક કરી નાખવાનો હતો. આનંદધનન એવા વિચારો બતાવે છે કે જેને પરિણામે ધર્મના ઉપરના તક્ષવતોને લઈ અસ્પષ્ટ દેવ શખવો મુક્ત નથી અને વસ્તુત તેમાં કોઇ સાર નથી એમ જણાય અને સમઠચિંતા છતાં છેવટે શુદ્ધ જવ બોધ વિચારણાને પરિણામે યાજ, આ તેઓનુ લક્ષ્યજિંદુ છે આપણે કબીરનાં પદો કેવા પ્રકારનાં છે તે વિચારવા માટે તેની જરા પચાવિખના કરીએ. સ્વજનકોલથી વધારે પદોના ટાંબણુ થઈ શક્યો નહિ પણ તેના નમૂના અત્ર જરૂર બતાવીએ. ।

કેસા એક કમાવા, મે કલા હોંત મજાવા બે.	
જદા બકાઈ વિચલુ જકાઈ જામિ કહેતા સિદ્ધા;	
સિદ્ધનકી તે બાત ન બાલે, મે તે કાલાકા જવલ.	કેસા ૧
જબવે કપટે સીર મુલાવે કહતા મે જ વાસી;	
સન્ધાસીકી વત હે ન્યાસી, મે તે પેકટે ઉપાસી.	કેસા ૨
વલા કાની સિરમી ટોપી, કહતા કહીર મીલા;	
કહીર હે તે સબસી ન્યાસ મે તે કહતખોશ.	કેસા ૩
કાલ કાકે કર મુલા કાસી, નાથે કહાવે બાસી;	
નાથનકી તે વત હે ન્યાસી મે તે કહે જે પરનાસી.	કેસા ૪
હાતમે મીઠા કાવર ફિલા, કહતા મે નાનકલાઈ;	
પેસી ખાતર સીર કુલાવે, કહે જાપતી ગાઈ.	કેસા ૫
કહત કબીર મુન કાર્પ સાધુ, સજ સતનકી ઘોવા;	
શમ નામ જિન મુજિ ન પાવે યેહી પથે કમાવા.	કેસા ૬

આ પદમાં બતાવેલા વિચારો સાથે આનંદધનનના ૪૮ મા પદના વિચારો સરખાવી એ તો લખખ સરખા વિચારો જણાય છે એ અઠવાળીશમા પદના કર્તાના સબંધમા કોઈ જરા શકા ઉઠાવે છે, તેથી તેને હાલ જાણુ ઉપર મૂકીએ તો સત્તાવીશમા પદમાં બતાવેલા વિચારો અને ખાસ કરીને સહસ્રકમા પદમા 'શમ કહેા સદેખાન કહેા કોઈ' એમ કરીને

જે વિચારો બતાવ્યા છે તે લવ્ય છે, વિશાળ છે, ઉપદેશક છે, અસરકારક છે અને મહાન છે. ઉપદેશ દેવાની કબીરની પદ્ધતિ કેવી સાદી હતી તે નીચેના પદ પરથી જણાશે.

રામ નામ તૂ ભજલે પ્યારે, કાયકુ મગરૂરી કરતા હૈ,
કચ્ચે મટીકા બંગલા તેરા, પવા પલકમે જલતા હૈ રામ ૧

ખરમન હોકર પુરાન બાચે, સ્નાન તર્પન કરતા હૈ,
સર્વ કાલ સુચિલ રહતા હૈ, યૌ કયા સાહિબ મિલતા હૈ. રામ. ૨

જોગી હોકર જટા બઠાવે, હાલ મસ્તમે રહતા હૈ,
દોનો હાથ શિર પર ધરતા, યૌ કયા સાહિબ મિલતા હૈ રામ ૩

માનભાવ હોકર કપડે પેને, દાઢી સુધી સુંડતા હૈ;
ઉલટી લકડી હાથ પકડ કર, યૌ કયા સાહેબ મિલતા હૈ. રામ. ૪

સુદક્ષા હોકર બાંગ પુકારે, યૌ કયા સાહિબ બહિરા હૈ,
સુ ગિકે પાવમે ઘુ શુર બાજે, વો ભી અલ્લા સુનતા હૈ. રામ ૫

જબમ હોકર લિંગ બંધાવે, ઘર ઘર લેકર ફિરતા હૈ;
શબ બળકર ભિક્ષા માંગે, યૌ કયા સાહેબ મિલતા હૈ. રામ. ૬

કહત કબીરા સુન ભાઈ સાધુ, મનઝી માલા જપતા હૈ;
ભાવ ભગતસે ધ્યાન ધરત હૈ, ઉતકુ સાહેબ મિલતા હૈ. રામ. ૭

કબીરના વિચારો બતાવવાની પદ્ધતિ કેવા પ્રકારની હતી તે બતાવવા માટે એક પદ હજી પછી વધારે લખશું. (કબીરના પદો ગુજરાતી ભાષાના વાચનારાઓને લભ્ય નથી અને તે કારણથી તેનો આખો ઉતારો કરી લેવાની જરૂર પડી છે.)

દયા ધરમ નહિ મનમે, સુખડા કયા દેખો દરપનમે
જબ લગ ફૂલ રહે ફૂલવાડી, બાસ રહેગા ફૂલમે,
એક દિન એસા હો જવેગા, ન (?) ઉડેગી તનમે. દયા ધ. ૧

ચુવા અદન અખીર અરગબ, શોભતાં ગોરે તનમે,
ધન જોખન ડોગરકા પાણી, ઢબ જવેગા ખિનમે દયા ધ ૨

નદિયા બિહીરી નાવ પુરાની, ભીતરે ચાહે સંગમમે,
શુર સુખ હોય સો પાર ઉતરે, નુશુર ખૂડે ઉનમે. દયા ધ ૩

કવરી કવરી માયા જોરી, સુરત હરી નિજ ધનમે,
દશ દરવાજે ઘેર લિયા જબ, રહી ગયે મનકે મનમે દયા ધ ૪

પગિયા બાધે પગ સવારે, તે જૂલા સુલખેમે;
કહત કબીરા સુન ભાઈ સાધુ, ચે કયા લડ રહે મનમે દયા ધ ૫

આનો ભાવ સમજાવવાની જરૂર પડે એવું બહુધા લાગતું નથી. કબીરની શૈલીમા જે ચુકિત અને વિચારણા છે તે આ ઉપરથી સમજાશે એની ઉપદેશશૈલી ચિદાનંદજી અથવા કપૂરચંદજીની શૈલી સાથે કેટલેક અંશે સરખાવવા યોગ્ય છે. બાકી ચિદાનંદજીની

ઉચ્ચ કોટિના વિષયો હાથમાં લે છે અને બધું તેના અધિકારી સામાન્ય જનપ્રવાહથી જરા આગળ વધીને તેમને સાબળવા તૈયાર થયેલા હોય એમ ધારીને ચાલે છે આનંદ-ધનનનાં પદોમાં યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાન ભરપૂર છે અને તેને અનેક રીતે વર્ષો આ અતિ અટપટા વિષયને તેઓએ બહુ સુદર રીતે આપ આપ્યો છે ત્યારે કબીરના પદો આજી ઉપદેશ આપનાર છે આનંદધનનના પદો વિશિષ્ટ અધિકારીને ઉદ્દેશીને બનાવેલા છે ત્યારે કબીરના પદો પ્રાકૃત પ્રવાહના માણસોને ઉદ્દેશીને તેના પર હિત કરવાની બુદ્ધિથી લખાયેલા છે ભાષાશૈલી બન્ને વિચારવામાં આવશે તો બન્નેએ જેમ બને તેમ હિંદુસ્તાની ભાવાનો સારી રીતે ઉપયોગ કર્યો છે અને તે ભાષામાં એવું સત્ત્વ રહેલું છે કે સમન્વયા પછી બહુ આનંદ આવે. આનંદધનનના કોઈ કોઈ પદોમાં મુજરાલી ભાષાની અસર જોવામાં આવે છે તે કબીરનાં પદોમાં ઘીલકુલ જણાવી નથી. કબીરનો માર્ગ હિંદુ મુસલમાન સર્વ ધર્મને એક કરી નાખવાનો હતો. આનંદધનન એવા વિચારો બતાવે છે કે જેને પરિણામે ધમના ઉપરના તક્રવતોને લઈ અસ્પર્શ રૂપ સખવો મુક્ત નથી અને વસ્તુતઃ તેમાં કોઈ સાર નથી એમ જણાય અને સમઘણિતા છતાં ભેવટે શુદ્ધ અવ શોધ વિચારણાને પરિણામે ઘાય આ તેઓનું લક્ષ્યજિન્દુ છે આખું કબીરનાં પદો કેવા પ્રકારનાં છે તે વિચારવા માટે તેની જરા પથશીવના કરીએ. સ્થળસંકેતથી વધારે પદોના ટાંચણ ઘણું શક્ય નહિ પણ તેના નમૂના અત્ર જરૂર બતાવીએ.

હેસા એમ કમાયા, મે કયા દેવિ મયાયા બે.	
જદા બહાઈ વિશ્વત ભહાઈ જામને કહેતા સિદા;	
સિદાનથી તે જલ ન બાલે, મે તે ઠાલકા બદા-	હેસા ૧
બબને કપટે સીર કુલાવે કહતા મે સન્વાસી;	
સન્વાસીથી વત હે ન્યારી મે તે પેદટે જપારી.	હેસા ૨
મલા કાની શિરમે રોપી, કહતા કબીર મોલા;	
કબીર હે તે સખસી ન્યાસ મે તે કલતખોસ.	હેસા ૩
કાન શાક કર છુલા કાથી, નાથ કહાવે ભારી;	
નાથનથી તે વત હે ન્યારી મે તે દેને ખરનાથી.	હેસા ૪
હાતમે સિદા ઘરખર ફિરતા, કહતા મે નાનકશાઈ;	
પેસે આતર સીર કુલાવે, દેને અખન્દી માઈ.	હેસા ૫
કહત કબીર સુન ભાઈ સાધુ, સખ તા તનકા હેવામ	
શમ નામ જિન મુખિ ન પાવે યેહી જયે હમારા.	હેસા ૬

આ પદમાં બતાવેલા વિચારો સાથે આનંદધનનના ૪૮ માં પદના વિચારો સરખાવી એ તેા લગભગ સરખા વિચારો જણાય છે એ અઠવાળીશમાં પદના કર્તાના સબંધમાં કોઈ જરા શકા ઉદ્ભવે છે, તેથી તેને હાલ બાબુ ઉપર મૂકીએ તો સત્તાવીશમાં પદમાં બતાવેલા વિચારો અને ખાસ કરીને સહસક્રમ પદમાં 'શમ કહેા રહેમાન કહેા કોઈ' એમ કરીને

જે વિચારો બતાવ્યા છે તે ભવ્ય છે, વિશાળ છે, ઉપદેશક છે, અસરકારક છે અને મહાન છે. ઉપદેશ દેવાની કબીરની પદ્ધતિ કેવી સાદી હતી તે નીચેના પદ પરથી જણાશે.

રામ નામ તૂ ભજલે ખ્યારે, કાયકુ મગરૂરી કરતા હૈ,
 કચે મટીકા ખંગલા તેરા, પવા પલકમે જલતા હૈ રામ ૧
 બમ્મન હોકર પુરાન ખાયે, સ્નાન તર્પન કરતા હૈ,
 સર્વ કાલ સુચિલ રહતા હૈ, યૌ કયા સાહિબ મિલતા હૈ. રામ. ૨
 ભોગી હોકર જટા ખઠાવે, હાલ મસ્તમે રહતા હૈ,
 દોનો હાથ શિર પર ધરતા, યૌ કયા સાહિબ મિલતા હૈ રામ ૩
 માનલાવ હોકર કપડે પેને, દાઢી સુછી સુડતા હૈ;
 ઉલટી લકડી હાથ પકડ કર, યૌ કયા સાહેબ મિલતા હૈ. રામ. ૪
 સુદલા હોકર ખાંગ પુઠારે, યૌ કયા સાહિબ ખહિરા હૈ,
 સુ ગિકે પાવમે છુ ગુર ખાજે, વો લી અદલા સુનતા હૈ. રામ ૫
 જબમ હોકર લિગ ખ'ધાવે, ઘર ઘર લેકર ફિરતા હૈ,
 શખ ખજકર ભિક્ષા માંગે, યૌ કયા સાહેબ મિલતા હૈ. રામ. ૬
 કહત કબીરા સુન ભાઈ સાધુ, મનકી માલા જપતા હૈ;
 ભાવ ભગતસે ધ્યાન ધરત હૈ, ઉનકુ સાહેબ મિલતા હૈ. રામ. ૭

કબીરના વિચારો બતાવવાની પદ્ધતિ કેવા પ્રકારની હતી તે બતાવવા માટે એક પદ હલ્લુ પશુ વધારે લખ્યું. (કબીરના પદો ગુજરાતી ભાષાના વાચનારાઓને લભ્ય નથી અને તે કારણથી તેનો આખો ઉતારો કરી લેવાની જરૂર પડી છે.)

દયા ધરમ નહિ મનમે, સુખડા કયા દેખો દરપનમે'
 જખ લગ ફૂલ રહે ફૂલવાડી, ખાસ રહેગા ફૂલમે',
 એક દિન એસા હો જવેગા, ન (?) ઉડેગી તનમે. દયા ધ. ૧
 સુવા અદન અખીર અરગળ, શોભતાં ગોરે તનમે,
 ધન ભોખન ડોગરકા પાણી, ઠખ જવેગા ખિનમે દયા ધ ૨
 નદિયા બિહીરી નાવ પુરાની, ઊતરે ચાહે સંગમમે',
 સુર સુખ હોય સો પાર ઉતરે, તુગુફ ખૂડે ઉનમે. દયા ધ ૩
 કવરી કવરી માયા ભેરી, સુરત હરી નિજ ધનમે,
 દશ દરવાજે ઘેર દિયા જખ, રહી ગયે મનકે મનમે' દયા ધ ૪
 પગિયા ખાંધે પગ સવારે, તે જૂલા સુલપેમે',
 કહત કબીરા સુન ભાઈ સાધુ, ચે કયા લડ રહે મનમે દયા ધ ૫

આનો ભાવ સમજાવવાની જરૂર પડે એવું ખહુધા લાગતુ નથી. કબીરની શૈલીમા જે સુક્તિ અને વિચારણા છે તે આ ઉપરથી સમજાશે એની ઉપદેશશૈલી ચિદાનંદજી અથવા કપૂરચંદજીની શૈલી સાથે કેટલેક અંશે સરખાવવા યોગ્ય છે. ખાકી ચિદાનંદજીની

શૈલી પણ આથી તે ઉચ્ચ કોટીની છે વૈરાગ્યના વિષયને માગણીના રૂપમાં, આજ્ઞાપના રૂપમાં જ્ઞાને ધીલુ જ્ઞાનેક રીતે જતાવીને તેમજ્યે તે વિષયની સારી ધોષણા કરી છે જુદાં જુદાં પદના લેખકોએ જ વિષયને કેવી રીતે જતાવે છે તે સમજવા માટે ચિત્તદમનના-મન વશ કરવાના વિષયને પદ્યકારોએ કેવી કેવી રીતે અર્થ્યો છે તેનો જશ નમૂનો જોઈએ જેથી તેની સરખામણી કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે. મનને વશ કરવાના જ્ઞાને તેમાં સવસ્વ જ્ઞાનવાના વિષય ઉપર કળીર નીચે પ્રમાણે વિચારો જતાવે છે

જમારો તીરથ કોન કરે ભટકત કોન ફિરે જમારો.
 મનમે જ્યા મનમે કાશી, મનમે જ્ઞાન જગ કરે જમારો. ૧
 મનમે જ્ઞાસન મનમે કહાસન, મનમે પૂજિ જલે. જમારો. ૨
 મનમે સુખ મનમે માણ, મનમે જ્ઞાન કરે જમારો. ૩
 ભટકત કળીરા જુન ભાઈ સાધુ, ભટકત કોન ફિરે ? જમારો.

જ્ઞાની સાથે સરખાવવા માટે જ્ઞાનદેવનંદુ સુપ્રસિદ્ધ શ્રી કૃષ્ણનાયકનું સ્તવન જોના પર આ ઉપોદ્ઘાતમાં અવારનવાર વિવેચન થયું છે તે પર વિચાર કરી જઈએ.

કૃષ્ણ જિન મનકું કિમહી ન જાણે-કે કૃષ્ણ જિન;
 જિમ જિમ જલન કરીને જાણુ, તિમ તિમ જાણુ જાણે કે. કૃષ્ણ ૧
 જગની વાસર વસાલી ઉજક, વચક પાવાલે જાણ;
 સાચ જાણ ને જુમકું જોણુ કીલ જાણુ જાણ. કે. કૃષ્ણ. ૨
 જુવતિ તજા જાભિલાળી તપીજા સમ ને જ્ઞાન જાણવાસી
 વધરીકું કાઈ જોણુ જિતે નામે જાણી જાણ. કે. કૃષ્ણ. ૩
 જ્ઞાનમ જાણમધરને વાણે, તાણે કિણુ વિષ જાણુ;
 કિહાં કણે જો લક કરી લકકું તે જાણ તજીવરે વાંકું કે. કૃષ્ણ ૪
 જો કમ કકું તે કવતો ન તેણુ જાણુકાર પજ તાણી;
 જલ મહિને સજુથી જાણુ જો જાણીલ મન માંણી કે. કૃષ્ણ ૫
 જો જો કકું તે કમ ન જારે, જાણ મતે રકે કાણી;
 જુર નર વહિત જાણ સમજવે સમજે ન માણી જાણી કે. કૃષ્ણ ૬
 મે જાણુ જો જિવ નજુસક, સકલ મરદને ઠેલે;
 ધીલુ વાતે સમજક છે નર, જોહને કોઈ ન જેલે કે. કૃષ્ણ. ૭
 મન જાણુ તેણે સજણુ જાણુ કીલ વાત નહિ જોટી;
 જિમ કહે જાણુ તે નવિ માંણ, જો કહી વાત છે મોટી. કે. કૃષ્ણ ૮
 મનકું જુસાસ્ય તે વજ જાણુ તે જાણમથી મતિ જાણુ;
 જ્ઞાનદેવન પ્રજુ મજક જાણુ, તે જાણુ કરી જાણુ કે. કૃષ્ણ. ૯

જાવી સુદર રીતે મનને વશ કરવાનું-ચિત્તદમન કરવાનું જ્ઞાનદેવનંદુ કહી ગયા છે અને તેમનો જો સહેલો જાત્યારે પણ જહું જ્ઞાનદેવી વચ્ચા છે, ઉપરોગી જણાવ છે

અને વસ્તુતઃ વિચારતા તે ઘણી શિક્ષણીય રીતે લખાયેલ છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય તે જ વિષય એક પદમા કેવી રીતે ચર્ચે છે તે હવે સરખાવીએ.—

જપ લગ આવે નહિ મન ઠામ.	જપ લગ.
તપ લગ કષ્ટ ક્રિયા સવિ નિષ્કળ, જ્યૌં ગગને ચિન્નામ.	જપ. ૧
કરની ખીન તું કરે રે મોટાઈ, પ્રલવતી તું જ નામ;	
આખર ફલ લહેગો જ્યૌં જળ, વ્યાપારી ધિતુ દામ.	જપ. ૨
મુંડ મુંડાવત સખહી ગહરિયા, હરિણુ રોજ ખન ધામ;	
જટાધાર વટ ભસ્મ લગાવત, રાસભ સહેતું હે ધામ.	જપ. ૩
એતે પર નહિ યોગથી રચના, જો નહિ મન વિશ્રામ;	
ચિત્ત અતર પર છલવેકું ચિતવન, કહાં જપત મુખ રામ	જપ. ૪
ખચત કાય ગોપે દૂઠ ન ધરે, ચિત્ત પુરગ લગામ;	
તામે તુ ન લહે શિવ સાધન, જિઉ કથુ સુને ગામ.	જપ. ૫
પદો જ્ઞાન ધરો સંજમ કિરિયા, ન કિરાવો મન ઠામ;	
ચિદાનન્દન સુજસ વિલાસી, પ્રગટે આતમરામ	જપ. ૬

એક જ વિષયને ખીલવવામા કેવી રીતે જૂદા જૂદા કવિઓ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તે જોવામાં આ સરખામણીથી બહુ મદદ મળશે. જેટલો પોતાનો આત્મા ઉન્નત થયો હોય છે તેને અનુરૂપ ભાષા બહુધા નીકળી આવે છે ખીજા પદના લેખકો પશુ આ વિષય કેવી રીતે ખીલવે છે તે જોઈ લઈએ. શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય બિહાગમા વિલાસ કરતા કહે છે—

મન ન કાણુકે વશ મન ટીએ સખ વશ,	
મનકી સો ગતિ જને યાકો મન વશ હે.	૧
પદો હો બહુત પાઠ તપ કરો જેને પાહાર,	
મન વશ ટીએ ખીતુ તપ જપ ખશ હે	૨
કાણુકું ફીરે હે મન કાણુ ન પાવેગો ચેન,	
વિષયકે ઉમળ રહ કથુ ન દૂર સહે.	૩
સોઉ જ્ઞાની સોઉ ધ્યાની સોઉ મેરે જ્યા પ્રાની,	
જિને મન વશ ટીયો વાહિકો સુજસ હે	૪
વિનય કહે સૌ ધનુ યાકો મન છિતુ છિતુ,	
સાઈ સાઈ સાઈ સાઈ સાઈસે તિરસ હે	૫

જ્ઞાનવિમળસૂરિ જેઓએ ‘ જ્ઞાનવિલાસ ’ અને ‘ સંયમતરંગ ’ ખનાવેલા છે અને જેઓ આનંદધનજીના સમકાલીન વિખ્યાત પુરુષ હતા તેઓએ મન વશ કરવાના વિષય પર એકે પદ લખ્યું જણાતુ નથી, પણ તેઓના પદો વિચારવા લાયક હોવાથી

તેઓના પદોમાથી એકનો નમૂનો અહીં આપવો યોગ્ય ધાર્યો છે તેઓનું એક સુદર પદ આગળ ઉપર ઉતારેલું પણ એવામા આવશે.

વાલમીકી એ વિશ્વા જનમ બમાવા વાલ્મ વિશ્વા.
 પર સવત ક્ષત્ર દસ દિસિ બદકા, પરસે પ્રેમ લગાવા;
 પરસે ભાવા પરસે બાવા, પરસુ ભોજ લગાવા. વિશ્વા ૧
 માટી આના માટી પીના, માટીમે રમ વળના;
 માટી સ્વીવર માટી ભૂખન, માટી રંજસે બીના એ વિશ્વા. ૨
 પરદેથીસે નાતલ કીના માવામે લપદાના;
 નિશિ સુવમ ત્રાગ્યનન્દ અતુભવ, મુકુ વિન નાંકિ લાકાના એ વિશ્વા. ૩

એકમીશમ શતકના આખર ભાગમા અને આલુ વિક્રમની વીશમી સદીની શરૂઆતમા કપૂરવિલ્લ્ય જેઓ યોગી તરીકે ધિદાનદેશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા છે તેઓનાં વૈશ્ય અને અધ્યાત્મના પદો વિચારવા હાલક છે સાથે સરખામણી કરવા તેઓશ્રીનું મળવા વિષય પરનું એક પદ અહીં વિચારીએ. એનો હથ કાફી અથવા વેલાવલ સમગ્રમાં આલે છે.

ભૌં હૌં તત્ત્વ ન ભૂલ પડે છે. ભૌ
 તૌં હૌં મૂલ ભરમ વસ ભૂમ્યા મત મમતા લમી જનથી હડે છે. ભૌ ૧
 અકર રામ મુભ કષે અમુક લમ બવ સાવર ઈલુ કાંત રહે છે;
 ધ્યાન (ધ્યાન)કાલ જિમ મૂરખ ખિત્ત લક, ઉખર ભૂમિકા જેલ ખડે છે. ભૌ ૨
 ઉચિત રીત યોગજ વિશુ ચેતન નિશદિન ખેટો થાદ થડે છે;
 મસ્તક મુકુદ ઉચિત મલિ અગ્રપમ, પત સુરથ અજાન બડે છે ભૌ ૩
 સમતા વસમન વકે દુરબ જિમ, તિમ વિકલપ મનમાંકિ ખડે છે;
 ધિદાનન્દ નિશ રૂપ મળન ભથો, તળ કુતક તોદે નાકિ નડે છે. ભૌ ૪

સમભમ સરખા વિષય પર કવિએ અને ખાસ કરીને વૈશ્યવના વિષયના કવિએ કેવી નૃદી નૃદી દેખીથી ચર્ચા કરે છે તે આટલા ઉપરથી જણાયુ હુશે. ધ્યાન દહનશીનો તે સર્વમા જે વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ છે તે ધ્યાનમા લેવા યોગ્ય છે અને તેઓ કાઈ પણ વિષયને બહુ વિશાળતાથી, અન્વેષણદેખી અને પૃથક્કરણપૂવક છણીને અસરકારક રીતે અવગ્રામે છે, તે પર ખાસ ધ્યાન ખેલવામા આવે છે

ધ્યાન દહનશી અને યમોવિજય ઉપાધ્યાય

આ બન્ને મહાત્માઓની સરખામણી કરવાનો પ્રયાસ ઘણી વાર કરવામા આવે છે, પરંતુ તેમા યોગ્ય દેખિલિ દુ ન રખાય તે બહુ ગેરસમજીતી થવાનો અથવા તે બન્નેમાથી એકને અન્યાય થવાનો પૂરતો મભવ છે બન્ને પુરુષો અતિશય પ્રગત થયેલા દતા એમા શકા જેવુ નથી, અને બંનેને માટે અતિપ્રાય ઉચ્ચારવા પડેલાં બહુ વિશાળ દેખી તેઓની કૃતિ સમજવાની અને તેઓના વિકાસને અદિમક ઉત્તતિકમમા

કયું સ્થાન પ્રાપ્ત્ય છે તે ખ્યાલમા લેવાની જરૂર છે. ખડું વિચાર કરતા એમ જણાય છે કે આ બંને મહાત્માના કાર્યક્ષેત્ર લગભગ તદ્દન જૂદા હતાં. એક મહાત્મા આત્મિક ઉન્નતિનો વિચાર કરનારા હતા, એક પરોપકાર દ્વારા આત્માની પ્રગતિ સાધનાર હતા. એક યોગી હતા, એક કર્મયોગી હતા (અહીં કર્મ શબ્દ વિધિવિધાનના અર્થમાં વપરાતો નથી પણ 'સેવા'ના અર્થમાં વપરાય છે); એકને દુનિયાની દરકાર નહોતી, એક કોમની, શાસનની અને ગરબની સ્થિતિને લક્ષ્યમા લઈ કામ કરનાર હતા. આવી અનેક રીતે બંને એક બીજાથી તદ્દન જૂદી દિશાએ કામ કરનારા હતા અને પોતાના ક્ષેત્રમા અતિશય આગળ વધેલા હતા. આનંદધનજીનો યોગ અને અધ્યાત્મદશા દૃષ્ટાન્તરૂપ ગણાય છે અને યશોવિજય ઉપાધ્યાયની શાસનસેવા અનેક પ્રકારે ઉપકારી થઈ છે એટલું જ નહિ પણ તેમના વચન ઉપર મોટો આધાર રહી શકે છે, એ તેઓનું અસાધારણ પાકિત્ય અને તેનો ઉપયોગ બતાવે છે. અસાધારણ વિક્રતા સાથે તેનો એવી સુંદર રીતે તેઓ ઉપયોગ કરી શકતા હતા કે અનેક પ્રકારની ચાલી આવતી શંકાઓનું તેઓ નિવારણ કરવાને શક્તિમાન થયા હતા. અધ્યાત્મના વિષય ઉપર તેઓ ઘણા સુંદર ગ્રંથો સંસ્કૃતમા તેમ જ ગુજરાતીમા લખી ગયા છે અને તત્ત્વજ્ઞાનના નમૂનાઓ બતાવી વિકાનોને પણ આશ્ચર્યમા નાખી ગયા છે. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયની વિક્રતાના સંબંધમા બે મત પડે તેમ નથી, પરંતુ આનંદધનજીની દશા તદ્દન જૂદા પ્રકારની હતી. તેઓએ પદોમા અને ચોવીશીમા અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ સુંદર તત્ત્વજ્ઞાન બતાવવા ઉપરાંત પોતાનું વર્તન લગભગ એવું વૈરાગ્યમય કરી દીધેલું જણાય છે કે તેઓને વ્યવહારુ દૃષ્ટિવાળા લોકો ભંગદ જેવો કહેતા અને હજુ પણ તેઓના સંબંધમા વિશાળ દૃષ્ટિવાળી સિદ્ધાન્તાનુયાયી સ્થિતિ સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તેવા સામાન્ય પ્રવાહ પર રહેલા પ્રાણીઓ તેમને નિશ્ચય નયાશ્રયી કહેવા લલચાઈ જાય છે. એવો અભિપ્રાય આપતી વખત નિશ્ચય અને વ્યવહારનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવાની અને તે બંને આત્મસાધન પરત્વે એક જ સાધ્યની સપાટી ઉપર છે અને વસ્તુતઃ તેમા તેવો ફેર નથી એમ વિચારવાની તસ્દી તેઓ લઈ શકતા નથી. આ સંબંધી યશોવિજયજીએ સાઠા ત્રણસો ગાથાના સ્તવનની સોળમી ઢાળમા એકાંત વ્યવહાર પક્ષ આદરનારને નકામા જણાવ્યા છે અને સાધ્ય નિશ્ચયનું છે તે રાખવા યોગ્ય જણાવી ક્રમસર આગળ વધવા સૂચના કરી છે તે સારી રીતે વિચારીને સમજવા યોગ્ય છે. તે આખી ઢાળથી એક વાત બરાબર સ્પષ્ટ થાય છે અને તે એ છે કે વસ્તુતઃ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના દર્શનને અનુસરનાર નિશ્ચય અને વ્યવહારમા કશો વિરોધ નથી આવી રીતે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરતા આનંદધનજી જેઓના વર્તન સંબંધી ચાલી આવતી વાતો સામળતા અને પધરતો વાચતા તેઓનો આત્મા અતિ ઉન્નત થયેલો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તેઓ અનુભવપૂર્વક અમુક અંશે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિયુક્ત છતાં નિશ્ચયના અર્થી હતા, વ્યવહારથી

વિમુખ નહોતા અને તેમના જેવા પ્રગત પુરુષોને તે દયા એકદર રીતે ઘણી લાભકર્તા હતી એકાંત પક્ષ કરનારા પર આક્રોષ કરવા ઉપાધ્યાયજી ઉપરોક્ત સ્તવનમા કહે છે કે —

કોઈ કહે મુક્તિ છે વીણવાં શીલિયાં,
કોઈ કહે સદ્ગુણ જાતાં પર દલિધાર્યાં,
શુદ્ધ મેં જોય તમ બેઠ જાણે નહીં,
જાન થોડે કિંવા સાધર્મ્ય તે યહી (૧૧-૧૪)

આનુ ટાલણુ આ જ ઉપોદ્ધાતમા અગાઉ અન્ય પ્રસંગે થઈ ગયું છે, તે બતાવી આપે છે કે એકાંત દૃષ્ટિએ ખેલાઈ જનારને ઉપાધ્યાયજી 'મૂઠ' કહે છે અને તેવા પ્રકારની મૂઠ સાધારણુ રીતે થતી જોવામા આવે છે તેથી આ મુદ્દા ઉપર અવારનવાર એકથી વધારે વખત આ ઉપોદ્ધાતમા તથા શ્રયમાં ધ્યાન ખેચવામાં આવ્યું છે હાલમાં એક છાપામા આનંદચંદ્ર પર ટીકા કરવા નહોતે તે સાધુ નામને પણ ચોચ્ય ન હોય અને 'માગલોપી-નિસ્સંધવારી' જોવા વિશેષણોને ચોચ્ય હોય એમ બતાવી, આ મહાત્માને ઉતારી પાકવાનો પ્રયત્ન થયેલો વાચ્યો ત્યારે લેખકની આલિસત્વા ઉપર અનુકંપા આવી હતી । આવા મહાપુરુષોને બરાબર સમજવા માટે પણ ઘણા વિશાળ હૃદયની, અભ્યાસની અને શુરુપર પરાના જ્ઞાનની જરૂર છે સાધનને સાધન તરીકે નહિ સમજનાર, સામ્યજ્ઞાન અને આત્મપરિણતિ વિના 'શીલિયા વીણવામા' મુક્તિ માનનાર આવા વિચાર કરે ન્યારે ઉપાધ્યાયજી ઠી અટપઠી આપણે વાંચીએ છીએ ત્યારે આ મુદ્દો આપણને વધારે સ્પષ્ટ થાય છે આ વિષયની શરૂઆતમા અટપઠી આપવામાં આવી છે તે જાત્ર ફરી વાર વાચી જ્યાં વિશ્વાસ છે એના લગભગ દરેક પદમાં અતાકરણના ઉમળકા છે, હૃદયના આલાપ છે, આત્માનુ ઉચ્ચ ગાન છે 'આનંદ ઠોર ઠોર નહિ પાયા આનંદ આનંદને સમાધા.' અહીં ઉપાધ્યાયજી શુ કહે છે તે વિચારીએ એ આનંદ શાવ નિમળ વૃત્તિનો પ્રવાહ, પરસ્પર ત્યાગવૃત્તિ, સ્વાનુભવરમણતા વ્યા ત્યાં મળતા નથી અને તે આનંદચંદ્રમા છે અને આનંદચંદ્રને એ સ્વ સીલિયા એમને જસવિજ્યે તેમના શુણુ ગાથા છે આ આનંદ જબરમા મળતો નથી, એનું સ્વરૂપ આનંદ જ (આત્મા જ) નહોતું અને જોવા આનંદના સાક્ષાત્ સ્વરૂપને આજ જોવાથી શમે શમિ શીલિયા ઘઈ આથી પણ આત્રણ વધીને આક્રમા પદમાં કહે છે કે આનંદચંદ્ર સાથે પોતે મળ્યા ત્યારે પોતે પણ આનંદસ્વરૂપ ઘઈ ગયા. જો આ અટપઠી બરાબર સમજ્યો હોઈ તે માથા મનમા આનંદચંદ્ર માટે ઘણોવિજ્યમળને ધણુ માન હતી તે સંજ્ઞમા શકા રહેતી નથી અને તે બાદ જ્યારે દરેક બત્રીરી જોવા ગમીરે ચોગના વિષયના પ્રકરણને જતે પરમાનંદ શબ્દથી તેઓથી પોતે જ દહ કરી ગયા છે ત્યારે કોઈને પણ એ સંજ્ઞમાં વિચાર કર્યા પછી શકા રહે એમ મને લાગતુ નથી. કેટલુંક અન આનંદચંદ્રને ઘણોવિજ્યમળને ઘણોવૃદ્ધિપણને અંગે આશુ હોય તે જાનવાએમ છે, પરંતુ જે શબ્દોમા આનંદચંદ્ર માટે તેઓએ લખ્યું

છે તેવા ભારે શબ્દોમા પોતાની કોઈ પણ પ્રશસ્તિમા અન્ય સમકાલીન પુરુષ માટે લખ્યું નથી. શ્રીવિનયવિનયજી માટે શ્રીપાલરાસની પ્રશસ્તિમા શબ્દો લખ્યા છે તે તેઓની લાયકાત બતાવવા પૂરતા પણ થયા, પરંતુ અષ્ટપદીના શબ્દો સાથે તેની સરખામણી થાય તેમ નથી આ સર્વ શું બતાવે છે તે કહેવાની હવે બહુ જરૂર રહેતી નથી. આનંદધનજી પોતાના યોગના વિષયમા અતિ પ્રગત થયેલા હતા, તેમની વ્યક્ત આધ્યાત્મિક શક્તિ તેઓના સમકાલીન સત્યવિનય પંચાસ અને યશોવિનય ઉપાધ્યાય જોઈ શક્યા હતા અને તે ન સમજી શકે તેવા કેટલાક પ્રાણીઓએ તેમને ખેદના કારણે પણ આખ્યા હશે અને તે વખતે તેઓના સંબંધમાં સારી રીતે વાતો પણ ચાલતી હશે એમ નિર્વિવાદ જણાય છે ઉપાધ્યાયજી તેમની પાસે સુવર્ણસિદ્ધિ શાસનહિત સારુ લેવા ગયા અને જરા અધીરા થઈ જવાથી તેમને અયોગ્ય જણી યોગવિદ્યા કોઈને બતાવ્યા સિવાય આનંદધનજી દેહ છોડી ગયા એમ જે વાત દતકથારૂપે ચાલે છે તેમાં ગેરલા હાઈ માટે અતિ આનંદ થાય છે, પરંતુ જે બંને મહાત્માઓના સંબંધમા એ વાત કહેવામા આવે છે તેઓ સુવર્ણસિદ્ધિ જેવી લઘિ સિદ્ધિઓ જે પૌદ્ગલિક છે અને યોગથી પતિતાવસ્થા સૂચવે છે અને જેનો ત્યાગ કરવા પતંજલિ જેવા પણ કહે છે અને જૈન યોગકારો તો શરૂઆતથી જ પરભાવરમણતા ત્યાગ કરવાનું શીખવે છે તેને માટે વિચાર પણ કરે તે મારા આદ્યમાં આવી શકતું નથી. એકદરે એક મહાત્મા (યશોવિનયજી) અતિ પુરુષાર્થ કરી શાસનને દીપાવનાર, અનેક શંકાઓ છેદનાર, અનેક કુતર્કોને કાપી નાખનાર, વિનયકો વગાડનાર, પોતાની તરફના તિરસ્કારની દરકાર નહિ કરનાર, શાસનની એક પણ બાબતમા ઉપેક્ષા ન કરનાર આત્માર્થી પુરુષ હતા. તેમના પુસ્તકો વાચતા આજ પણ અચ્છલ કામ કરે તેમ નથી અને તેઓની સૂક્ષ્મ વિવેચક શૈલી સમજનાર પણ હવે ઉત્પન્ન કરવા યોગ્ય છે, ત્યારે બીજા (આનંદધન) આત્માની જ દરકાર કરનાર, દુનિયાને અંધ સમજનાર, પોતાને ' બાવરા ' ગણાવનાર, અતિ નિસ્પૃહી, પોતાના દયાનંતથી અનેક પ્રાણીને ધર્મની સન્મુખ કરી દેનાર, યોગમા અતિ આગળ વધેલા અને સન્મુખ જીવ હતા બંને મહાપુરુષો હતા; એક યોગી હતા, બીજા કર્મયોગી હતા; અને બંનેની સરખામણી કરવાના વિચારમા એકનું સ્વરૂપ યાદ કરતા તેને માટે અતિશય ખેચાણ થાય અને બીજાનો વિચાર કરતા વળી તેથી પણ વધારે આનંદદાયક સ્થિતિ થાય એવા અપૂર્વ ઓજસ્વી પુરુષ બંને હતા આવી રીતે આ બંને મહાપુરુષોની સરખામણીનું પરિણામ બંનેના લાભમા ઊતરે છે અને ખાસ જરૂર જણાશે તો આ સુદાના સમર્થનમા શાસ્ત્રના અનેક પૂગવા આ પુસ્તકના આગળના ભાગમા આપવામા આવશે શાત દૃષ્ટિએ, નિષ્પક્ષ-

* શરીરના સંસ્કાર અને દુનિયાના પરિચયથી રહિત હોવાને લીધે તેને માણસો બાવરા કહેતા હતા

x શાસનવિરોધીઓને સખત શિક્ષણ આપવામા દુનિયાની અથવા તેના લાભની જરા પણ સ્પૃહા રાખનાર ન હોવાથી નિસ્પૃહી

પાતપણે અને માત્ર મોક્ષપ્રાપ્તિનો હેતુ સાધ્ય થાય તેવી રીતે આ વિષય ઉપર અન્ન મહા શયો જરૂર વિચાર બતાવી આ ચર્ચા પર વિશેષ પ્રકાશ પાડવા તકની લેશે

જ્ઞાનદાસ અને ચિદાનંદ (અથવા હાસાનંદ અને કૃપૂરવિલ્ચ.)

પ્રથમ મહાપુરુષ સત્તરમી સદીના યોગીનો નમૂનો હતા, દ્વિતીય જોગણીશમી સદીમા તેની કાંઈક વાનકી બતાવનારા હતા. પ્રથમના મહાપુરુષનું નામ હાલાનંદ હોઈ તેમણે પદો વગેરે જ્ઞાનદાસના નામથી લખેલા છે અને તે નામથી તે સુપ્રસિદ્ધ છે, દ્વિતીય મહાત્મનું નામ કૃપૂરવિલ્ચ હોઈ તેમણે પદો, પુસ્તકગીતા અને સ્વરોહચક્રાન તથા કેટલાક છૂટક સવૈયાઓ વગેરે ચિદાનંદના નામથી લખેલા છે. પ્રથમ મહાત્મા વૃદ્ધ ઉગર મુખી આદર્શ જીવન વહન કરી પૃથ્વીતળ પાવન કરતા હતા એમ લોકલોક્યા ચાલે છે, દ્વિતીય જ્યારે ગિરનાર પવત પર છેલ્લા સવત્ ૧૬૦૬ કે ૧૬૦૭મા દેખાયા ત્યારે તેમની વય ૩૨ વર્ષથી વધારે નહોતી. ચિદાનંદના પદોમા વૈશ્યની પોષણા વિશેષ છે, જ્ઞાનદાસના પદોમાથી યોગનો ઈંદ્રિ અભ્યાસ અને આત્મવત્તવચિતવન બહાર આવે છે જ્ઞાનદાસના યોગ અભ્યાસ ઘણો ધીમ અને હૃદયભાવના ઉચ્ચ જણાય છે ત્યારે તેના પ્રમુખમા ચિદાનંદના યોગરહસ્ય કાંઈક મઠ હતી એમ અને જણાય છે અનેની હયા બહુ સુદર હતી. કૃપૂર વિલ્ચને જેમણે જ્યાં હતા તેમની પાસેથી તેઓની સાબરમા ઘણી વાતો સાબળી છે ભાવનગરમાં તેઓ આતુર્માં સ્થિત થયા હતા અને સવત્ ૧૬૦૨મા ગોપી પાર્શ્વનાથનું પદ બનાવ્યું હતું એમ તેઓના નવમા પદ ઉપરથી જણાય છે, તે સવ હકીકત ઉપરથી તેઓની ઘણુ વચમાં બહુ સારી હયા હતી એમ જણાય છે તેઓના ઘણુ વાતો મેરે મન માની 'કલ્પની કલ્પે સહુ કોઈ' વિગેરે ઘણુ પદો બહુ ઉચ્ચ જાણ અને રહસ્યજ્ઞાન આપે તેવા છે અને તે બહુ માણસો દોષથી ગાય છે, સાબળે છે અને તેમ કરીને આત્માને પવિત્ર કરે છે. આત્મ તેમના પદો ટાકવાનું સ્વજનકોષથી બની શકે તેમ નથી. જવાસ્તબાર આ પદોના વિવેચનમા તેમના ટાકણો આપશે.

આની રીતે જ્ઞાનદાસજી મહારાજનું ચરિત્ર જુદી જુદી દૃષ્ટિથી વિચારવાને પ્રસંગ આપણે પ્રાપ્ત કર્યો. આવા મહાત્માનું ચરિત્ર વચ્ચે, ઘણાં અથવા તેની ચોળ્યા કરવામા સમય બધ તે સર્વ સુખ્યવસ્થિત અને ઉપયોગી બાબતમાં જાણેલ વખત જણવે. જ્ઞાનદાસજી મહારાજ કોટલી ઉત્તર હયા પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા કે તેઓના સબંધમા જ્યારે જ્યારે વિચાર કરવામા આવે છે, ત્યારે ત્યારે મનમા એક પ્રકારનો અભિનવ આહલાદ થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બધું કાંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તર હયા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાનદાસજી ઉપર લોકોએ અનેક ગ્રાસ વર્તાવ્યા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અટપટી ઉપરથી જણાય છે છતાં તેઓને એક શમ પણ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાબળવામાં આવે છે તેઓ

આનંદધનજી કેવા હતા ?

સંબંધી ઘણી વાતો ચલાવવામા આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાહ્યદષ્ટિ જીવો કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હકીકત બાબુ ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી થતી અવ્યવસ્થિત ગેરસમજીતી બાદ કરતા એકંદરે જૈન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ સ્પષ્ટ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કોઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની જાહેર ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા વ્યવહાર નિશ્ચયની બાબુને ધરાધર ચક્ષુચુગલની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ તરફ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમા પણ કરત, કારણ કે સત્તરમી સદીમા એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ગ્રંથો હજી પણ મોજીદ છે. શ્રી જ્ઞાનવિમળસૂરિએ એમનાં સ્તવનો પર બાળાવબોધ લખ્યો તે તેમના પોતાના સમયમા તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની ખુબ ખતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ઘણાં વરસો વિચાર કરીને ચોવીશી પર ટપો લખ્યો અને કેટલાક પદો પર પણ વિવેચન કર્યું તે ખતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા ચાલુ રહી હતી. આત્મિક દશા સન્મુખ થયા પછી ‘લોક લાજસુ’ નાહિ કાજ’ એમ આડત્રીશમા પદમા તેઓ કહે છે તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ ‘લોક ખટાઉ હસો વિરાનો અપનો કહુત ન કોરી’ થઈ જાય છે. જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનતાના ઉપર ઉપરના નકામા ડોળને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ઘણી બાબતની આત્મસાધનામા પ્રત્યવાય તરીકે આડી આવતી ગૂચો નીકળી જાય છે, સાધ્યપ્રાપ્તિનો માર્ગ સરળ થઈ જાય છે અને તે માર્ગ પર આડા આવતા ખાડા ટેકરા ઓળંગી જવાની અનુપમ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર બાહ્ય દેખાવ કરવાની વૃત્તિથી આપણે કેટલું કરીએ છીએ તે પર જરા વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામા આવશે તો આનંદધનજીની ઉદાત્ત દશા સહજ સમજાઈ જાય *તેમ છે. સાધારણ રીતે ઘણી વખત વર્તન કરવામા આત્મહિતવિચારણા સિવાય લોકો પ્રત્યેક કાર્ય માટે શું બોલશે એ ઉપર જ લક્ષ્ય વધારે રહે છે જ્યારે વાસ્તવિક રીતે લક્ષ્ય આત્મિક અને પરની ઉન્નતિને અગે શું પરિણામ અસુક વર્તનનું થશે તે પર રહેવું જોઈએ અને યોગીઓનું લક્ષ્યગિંદુ આ પ્રકારનું જ હોય છે. આથી જેઓ આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી કાર્ય કરતા હોય છે તેઓનું લક્ષ્યગિંદુ પ્રાકૃત જનપ્રવાહના કરતા ઘણું જ ઊંચું અને શ્રેયસ્કર રહે છે અને તે બાબત જ તેમને સામાન્ય પ્રવાહથી જૂદા પાડી દે છે. આ જૂદી પડતી બાબત જ કોઈ વાર સામાન્ય દષ્ટિમાન જીવના વિચારમા વિશિષ્ટ પુરુષોને પોતાની દષ્ટિ ન પહોચવાથી હલકા બતાવે છે, તેઓ લોકવ્યવહારની સાધારણ બાબતને જ મુખ્ય કરી દઈ આત્મકલ્યાણની મુખ્ય અપેક્ષાવાળા મહાપુરુષને મોટો અન્યાય આપે છે અને તેઓના સંબંધમા જે સ્વમતિકદિપત અભિપ્રાય આપવા બહાર પડે છે તે એટલો

અન્યવસ્થિત હોય છે કે તેના ઉપર આધાર સખવામા કોઈ પ્રકારની સલામતી હોતી જ નથી. આનદાસનંદુની અતિ ઉચ્ચ દશ્યા તેઓના વર્તનમા અને તેઓના લેખની દરેક પંક્તિમા ભોવામા આવે છે એમનુ વર્તન વિશિષ્ટ લખનને યોગ્ય, અતિ ઉન્નત યથેશ્ઠ અને દેહાન્ત દેવા લાયક અનેક ગીતે જણાય છે

આનદાસનંદુની પદો

સાથે વિષયસંગ્રહ આપેલ છે તે પરથી પદોમા કેવા કેવા વિષયોની સ્ત્રાં કસ્વામા આવી છે અને તેના વિવેચનના વિસ્તારમા ક્યા ક્યા વિષયો મુખ્યત્વે કરીને ધર્યાં છે તેનો સરવાળો કરેલો જણાયો. દરેક પદમા તેને યોગ્ય ઉપોદ્દેશાત અને રહસ્ય લખી લેવામાં આનુ છે તેથી પ્રત્યેક પદ સબંધી ઉપોદ્દેશાતમાં ખાસ કહેવાનુ કંઈ બાકી રહેતુ નથી. આવાં છૂટા છૂટા પદોમાં એ શીતિ વધારે જનુકૂળ ધારવામા આવી છે. અહીં સામાન્ય નિવન પ્રમાણે દરેક પદ પર વિવેચન કરવામા આવે તો ઉપોદ્દેશાતનુ ગૌરવ એ અત્યારે જ ઘણુ યંઈ જમુ છે, ખારવા કરતા પણુ વધારે યંઈ જમુ છે તે માપ વગરનુ યંઈ વ્યવ. તેથી આ જગ્યા પર દરેક પદ પર વિવેચન કરવાની જરૂરીઆત ન હોવાથી સામાન્ય શીતિ તે સબંધમા ખાસ વકતવ્ય હોય તે જ વિચારી આ ઉપોદ્દેશાત પૂર્ણ કરીએ. પદોમાં રહેલુ અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાન અર્પુ છે એની દરેક પંક્તિમા ચૈતન્યશક્તિને પ્રકટ કરવાનો અને મોહમલિનતાનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન ઝળજળી રહ્યો છે એમા આત્મિક દશ્યાના જ્ઞાન કણુ ને ધવિત્ર કરે છે, મનને ડાહ્યાવે છે અને ચૈતનને સ્વમાં લીન કરે છે. લગભગ દરેક પદ એટલી ઉન્નત દશ્યાથી લખાયલુ છે કે એનુ રહસ્ય સમજવા એટલો અધિકાર પ્રાપ્ત થવો પણુ ધણુ પ્રાણીઓ માટે મુરકેલ છે અને બાકી રહેલાઓ યોગરહસ્ય વાંચી વિચારી આસંધર્મમાં ધડી વ્યય છે. દરેક પદની કૃતિમા એક ખાસ જૂબી એ ભોવામાં આવશે કે ઘણુખડુ છેલ્લી ગાથાના છેલ્લા પદમા અને કોઈ વાર છેલ્લાથી આગલા પદમા પદનુ રહસ્ય અથવા વધારે વાસ્તવિક શીતિ યોલીએ તો આખો રહસ્યાથ સમજવાની કૃષ્ટી-આવી જડી આવે છે આ એક અમતકૃતિ ઉપખવે તેવો વિષય છે અને આનદાસનંદુનુ કોઈપણ વા વાંચતાં આ હકીકત ધ્યાનમા રાખવાથી તેનો જાવ અને આશય સમજવામા જલુ સરળતા થાય તેમ છે. કમ એમ રાખવો કે પ્રથમ એક પદ વાંચી જલુ, સાવત વાંચી, છેલ્લી ગાથામાથી તેની વાવી શોધી લેવી અને પછી ફરી વાર તે જ પદ આજુ વાચલુ બીજી વાર વાવી સાથે વાચતાં જલુ સરળ શીતિ સ્પષ્ટ જોધ થશે. વારવાર મનન કરવાથી નવીન નવીન સ્વરૂપ સમજશે અને દરેક વખતના વાંચનમા નવીન હકીકત નીકળશે. એ પદોને સેકંડો વખત કે વારવાર વાંચતા થાક નહિ લાગે, કટાંગો નહિ આવે પદનુ મહત્વ બતાવવા માટે આ પૂર્વી હકીકત જ એ પદોમા રહેલ અથગૌરવ એટલુ સુદર હોય કે વારવાર વાંચવાથી પણુ કટાંગો ન આવતાં દરેક વખત નવીનતાનુ જ્ઞાન કણુલા કરે. એ પદો કોઈ સાધારણ લેખકથી

નીપજ્ઞવી શકાતા નથી. પદોમા ચેતનજી કેન્દ્રસ્થ છે, સુમતિ એને ઉદ્દેશીને અનેક વિરહા-
લાપ કરે છે, શુદ્ધચેતના એને માટે તલસ્યા કરે છે અને અનુભવ એને સમજાવે છે.
એમ લગભગ દરેક પદમા ચેતનજીનું કેન્દ્રસ્થાન સાખૂત રહે છે અને એને માટે, એની
પ્રગતિ કરાવવા માટે અનેક પ્રયત્ન કરવા સીધા અને આડકતરા ઉપદેશો આપ્યા છે,
શિખામણો સૂચવી છે અને રહસ્યજ્ઞાનનું સ્ફોટન કર્યું છે. ગાનના સંબંધમા મારે ઘણા
ઉસ્તાદ ગવૈયાઓ સાથે વાત થઈ હતી, તેમના અભિપ્રાય પ્રમાણે આનંદધનજીનું ગાન
સંગીતશાસ્ત્રને અનુરૂપ છે, એમની કૃતિમા કોઈ પણ સ્થળે ચતિભંગ થતો નથી અને
સરળતાથી તેના પદોત્તું ગાન થાય છે. સંગીતશાસ્ત્રનો મને ખાસ અભ્યાસ ન હોવાથી
આ બાબતમા મારા અભિપ્રાયની બહુ કિમત ન ગણાય, પરંતુ સંગીતશાસ્ત્રમા પ્રવીણ
ગણાતા ગાયકો આ બાબતમા ઘણો ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપે છે. ગાયન હૃદયને અસર
કરનાર છે, ચિત્તની એકાગ્રતા કરનાર છે અને અનંત ગીતવાદ્ય એ પદથી શાસ્ત્રકારે પણ
એ આત્મોન્નત દશાના ગાનની ઘણી ઉચ્ચ કોટિમા ગણના કરી છે તે પરથી જણાય છે કે
ત્યારે સંગીતના સર્વ સાજ સાથે આતમરાજને ઉદ્દેશીને સુવિદિત ગાન લય સાથે ચાલે,
ત્યારે ત્યા અદ્ભુત દશા ઉત્પન્ન થાય છે. સુપ્રભાતના પાચ વાગ્યાના સમયે, મંદમંદ શીતળ
પવન વાતો હોય, ચરાચર પૃથ્વીના વ્યાપારો શાત હોય, વાતાવરણમા કોઈ પ્રકારની
કિલ્લટતા ન હોય તેવે સમયે મધુર કંઠમાથી હૃદયના ભાવ સાથે ગાયનલય ચાલે અને સાથે
મૃદંગ આદિનો યોગ્ય સાજ કળાનિપુણ પુરુષોના હસ્તથી ચાલતો હોય ત્યારે આત્મા
અભિનવ ઉન્નત દશા અનુભવે છે. આવા પ્રકારની અદ્ભુત દશા આનંદધનજીનું પ્રત્યેક પદ
ઉપજ્ઞવી શકે છે તેમ બહુ દૃઢતાથી કહી શકાય તેવું છે. તે હકીકત આનંદધનજી જેવા
મહાપુરુષનું સંગીતના વિષયમા રહેલું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન પણ બતાવી આપે છે. એક પવિત્ર
આત્મા ગમે તે વિષયમા પ્રવેશ કરે ત્યા તે આરપાર નીકળી જાય છે એનું આ એક
દૃષ્ટાંત છે પદ પર ઘણું કહી શકાય, એના પ્રત્યેક વાક્ય પર પાનાના પાના ભરાય તેટલું
વધારે લખાય તેમ છે. પાચમા પદ જેવા એક પદ પર આખો અથ લખવો હોય તો
લખાય તેમ છે, પરંતુ જેમ બને તેમ હદમા રહી વિવેચન કરવું યોગ્ય ધાર્યું છે. કવિ
પોતે વિશાળ અવલોકનકાર છે કે એના પદના ભાવમા બહુ લખી શકાય. વાચનારાઓ
આનંદધનજીના યોગના સંબંધમા ખાસ બંતે વિચાર કરી જશે. ' યોગ ' સંબંધી મારો
બૂદ્ધો લેખ વાચી આનંદધનજીને જૈન યોગમા કયુ સ્થાન મળે છે તે વિચારી લેશે. પદો
પર ઘણું વધારે લખી શકાય તેમ છે અને અન્યત્ર અન્ય માણસો તેવો પ્રયત્ન હજી પણ
કરશે એટલું જણાવી આ ઉપોદ્દઘાત ગૌરવમા વધારે થઈ ગયેલ છે તેથી કોઈ રહી ગયેલ
બાબત હજી અંથના બીજા ભાગ માટે સુલતવી રાખી આપણે મહાત્માના વિચારો અને
તે પરના વિવેચનનો મૂળ વિષય હાથ ધરીએ એ મહાત્માને સમજવા માટે એટલી
ઐતિહાસિક અને ભાષાશાસ્ત્રાદિ દ્વારા વિચારણા આવશ્યક હતી તે અત્ર સામાન્ય રીતે

જ્યુવી હાલ તુરંત બંધ કરવામાં આવે છે, પરંતુ વિરામચિહ્ન અહીં મૂકવામાં આવતું નથી. જૈન કોમના આ જળજળતા સમયનો ઇતિહાસ લખવાની ઇચ્છા છે તે પૂર્વે થાય તે તે પ્રસંગે અથવા તે આ જ સ્વના જીવ્ય ભાગમાં આ વિષય ઉપર કાંઈક વિશેષ પ્રકાશ પાડવા ઇચ્છા રહે છે, છતાં અત્ર જેટલું જ્યુવવાની જરૂર હતી તે જ્યુવવા પ્રથમ કર્યું છે સ્પષ્ટતા માટે કૃપા યાચના યાદવવા સાથે આનંદ નામના ગણીર જ્વયોષ સૂચવનાર કુવરથી વૃદ્ધ પર્યંત સર્વને રસમાં લદ્દબદ્દ કરનાર આ જૈન યોગનાથના જ સ્વનો ઉપોદ્ધાત અહીં હાલ તુરંત પૂર્વે થાય છે હવે આપણે આનંદઉદ્ધિના જળતરંગમાં કહોલ કરીએ.

વિક્રમાંક ૧૬૭૦-આશ્વ
શુકલ પક્ષ, મુનક }

મોતીચંદ ગિરધરલાલ

ॐ परमात्मने नमः ॥

श्री आनंदधनानां पद्ये

अर्थं विवेचनं संहित

प्रथम पद

राग-वेलावल.

क्या सोवे उठ जाग वाउरे. क्या० ए आंकणी.

अंजलि जल ज्युं आयु घटत हे, देत पहोरियां धरिय घाउ रे. क्या० ?

“ हे गांडा ! तुं शु सूछ रह्यो छे ? उठ, नत्रत था. डायना जोषामां रहैवा पाणीनी पेठे आयुष्य घटे छे, पढेरेगीर धरियाणने धा मारे छे. ”

भाव—ज्ञानी गुरुमहाराज आ एव विषयकषायमा आसकत छे तेने परापर उपदेश आपवा भाटे अत्र कडे छे. विषयकषाय अे विस्वावदशा छे, अेमां गमे तेटली प्रवृत्ति करवाभा आवे तो पणु आत्मिक अवनति न थाय छे अने तेथी तेमा प्रवृत्ति करनार एव आत्मिक दृष्टिती तो उधतो न होय अेम नष्टाय छे. तुं भाय छे, पीअे छे, इरे छे, धन कमाय छे, धद्रियोना विषयो सेवे छे, पणु अे सर्व तने उडा आडामा इंकी हेनार छे, तेथी हे लोणा अंधु ! तु अे तारुं गाडपणु छोडी हे, उठ, नत्रत था. तु नरा विचार कर, हरेक क्षणु, हरेक मिनिटे, हरेक कलाके, हरेक द्विसे, तारुं आयुष्य घटतु नय छे. तुं समजे छे के वयमा मोटो थयो, पणु तेटलु एवन जे ते वास्तविक रीते पसार क्युं नहि होय तो ते तारी क्षणु, कलाके ने द्विसेो व्यर्थ गयां छे. तारे आत्मिक व्यवहार शुद्ध न होय, तारी आत्मनगृति न थछ होय तो सर्व निरर्थक छे अने अे भताववा भाटे—तने आत्मिक कार्यमा नत्रत करवा भाटे आ पढेरेगीर हरेक कलाके घट वगाडी तने अपर आपे छे के अेक कलाक पसार थछ गयो; अेक घडी पसार थछ गछ, जे समय पसार थछ गयो ते इरी वार तने मणनार नथी, जोषामा अरेल

१ क्या=शु सोवे=सूवे छे, उधि छे आउरे=गाडा अ नक्षि=डायना जोषो नक्ष=पाणी नक्षुं=अेम आयु=आयुष्य घटत हे=घटे छे हेत=मारे छे पढेरियां=पढेरेगीर धरिय=धरियाणने. धाउ=धा, प्रहार

પાણી આજબીજો વચ્ચેના છિત્રોમાંથી નીકળીને જેમ આશુ બચ છે તેમ આશુષ્ય ઘટતું જ બચ છે, માટે એ ઘેટવણી આનંદમાં લઈ તું ઉઠ, બાલવ થા, તારા આદિમક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા લાગી બા અને દરેક ધરીનો, દરેક પળનો, દરેક વિપળનો ઉપયોગ કરે ત્યાં સુધી તું વિભાવદશ્યમાં રમણ કરીશ ત્યાં સુધી તારી ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ હશે તે પશુ શુદ્ધ દષ્ટિએ તે તું જીવતો જ છે, માટે એ તારી જીવ ઉઠાવી દે અને હવે તારા પોતાના કામમાં લાગી બા.

જે વસ્તુ પોતાની નથી, જે ખરૂં સુખ આપનાર નથી, જે અનિત્ય છે, તેમાંથી સુખ મેળવવાની લાલચે પ્રવૃત્તિ કરી રહેનાર જીવને આજો કહેવામાં આવેલ છે, કાશ્ચ કે એ સ્થિતિમાં એ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી બંધ છે, સુખ કાર્યમાં અસ્વસ્થ રહે છે અને વિભાવિક સ્વપ્નોને સત્ય સમજે છે એ આ સ્થિતિ તું વધારે વખત ચાલવા દઈશ તે આશુષ્ય અલ્પિ માહેના પાણીની પેઠે આશુ જરો અને પછી તારે જહુ પસ્તાવુ પડ્યો, માટે આ જીવમાંથી ઉઠ, બાલવ થા.

ઈંદ્ર વદ નાગિંદ્ર મુનિ જલે, ક્રોધ રાજાપતિ સાહ રાઠ રે,

મમત મમત મવજલપિ પાયકે, ભમગવંત મમત વિન માઠ નાઠ રે કયાં ૨

“ ઈંદ્ર, યદ્ર, ધરણેદ્ર અને મોટા મુનિઓ આજ્યા ગયા, તે પછી અકવર્તી રાજા કે શહેનશાહ તે શા દિશાનમાં ? સસારસમુદ્રમાં ભમતાં ભમતાં ભગવાનની ભક્તિ વગર બીજા ભાવનો કાણ છે ? ”

આવ—મોટા મોટા ઈંદ્ર યદ્ર, નાગેદ્ર અને વીરકેશી પશુ આશુષ્ય પૂજુ યજુ ત્યારે આજ્યા ગયા, તે પછી અકવર્તી, શહેનશાહ કે રાજાશાહ તે કઈ જણવરીમાં છે ? પરમાત્માને ઈંદ્ર મહારાજે બે ધરી આશુષ્ય વધારવાની વિસુપ્તિ પરોપકાર માટે કરી હતી ત્યારે કી મહાવીર ઉત્તર આખો હતો કે-હો ઈંદ્ર ! તે કામ કરવાને કોઈ પણ સમય નથી. આવી રીતે આશુષ્ય પૂજુ થાય ત્યારે રેક ઊઠવાનો એ તે સર્વને સામાન્ય છે અને ગમે

* “ માયે ભવત કાળન વિન કાઠ નાઠ રે ” એ પાઠ આશુદ જણાય છે પણ “ પાપ તે ભવત ભક્તિ સ્વભાવ નાઠ રે ” એ પાઠવતર વિશેષ ધરતો આવે છે માપ તેવને મળી ભવત ભક્તિ સ્વભાવરૂપ નીક તાત્પર્ય એ છે કે-મોટા મોટા રાજા અકવર્તી અને ઈંદ્ર આજ્યા ગયા, તેને સ્વસમુદ્રમાં પથ દન કરતાં કાલ ભવતની ભક્તિ સ્વભાવરૂપ નીક ગ્રાહ થઈ છે તે તેની ઉપયોગ સમુદ્રપાર મમન કરી તારા સામ્પરમાને ખોલવા માટે કર.

૨ ઈંદ્રવેતાઓના સ્વામી. અદ્વૈતમાં નાતિ દ્વૈતરૂપે દાદિ જુવનપતિના રેવે. ચલેન્દાત્મા ગયા. કાણુ-શ્ચ દિશાનમાં ? રાજાપતિ-અકવર્તી સાદેન્દ્રેનશાહ. રાજે-રાજા. મમત ભમતજ્જમતાં ભમતાં ભવતજ્જમિન્ન-સારસમુદ્ર. પાયકે-પાણીને ભવત તજ્જન-ભગવાનની ભક્તિ. વિન-વગર. કાવન-ઉ-કાવનનીક.

તેટલો પ્રયાસ કરવા છતાં તેનો પ્રતિબંધ થઈ શકે તેમ નથી—એ સમર્થ પુરુષોના દૃષ્ટાંતોથી જોયું તો પછી હું બંધુ ! તારી શી ગણતરી ? તું કોણ બિસાતમા ? આવી દુઃખદાયક સ્થિતિમાં—આ ભરદરિયે લાગેલા તોફાનમાથી બચવાનો ઉપાય સારી નૌકાની પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય નથી, તેમ આ મહાભયંકર સંસારસમુદ્રમા તું આમથી તેમ અને તેમથી આમ જેમ પવન કહલોલ આવે તેમ અટવાયા કરે છે, તેમાથી તારો નિસ્તાર કરી સંસાર સમુદ્રને કાંઠે લાવી મૂકે એવી આ સુંદર નૌકા, સ્ટીમર તને પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો તું ઉપયોગ કર.

સામાન્ય ઋદ્ધિ, સતતિ કે સ્ત્રીમાં આસક્ત થયેલા આ જીવને સમજાવે છે કે તારાથી પ્રબળ ઋદ્ધિવાળા પણ આખરે ચાલ્યા ગયા છે, તેઓના નામનિશાન પણ રહ્યા નથી. તેઓ અત્રે હતા ત્યારે તેઓનું સ્વરૂપ જોયું હોય તો લાગે કે જાણે એ અહીં નિરંતર રહેવાના છે, એવું તેઓ પાસે દાસવૃદ્ધ બિગેરે હતું, પણ આખરે તેઓ ગયા છે, માટે તારે આવી સામાન્ય બાબતમાં આસક્ત થઈ જવું ઉચિત નથી. આ હોડી તને મળી છે તેનો ઉપયોગ કર.

કહા વિલંબ કરે અવ વાઝરે, તરી ભવજલનિધિ પાર પાઝ રે;

આનંદવન ચેતનમય મૂરતિ, શુદ્ધ નિરંજન દેવ ઘ્યાઝ રે. કયા૦ ૩

“ હું ગાડા ! હવે શું વિલંબ કરે છે ? સંસારસમુદ્ર તરી જઈને તેનો પાર પામ, આનંદસમૂહ ચેતન્યમૂર્તિ છે, એ કર્મરૂપ અંજન વગરના શુદ્ધ પ્રભુનું ધ્યાન કર. ”

ભાવ—હું બંધુ ! તને ભગવંતભક્તિરૂપ નૌકા પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી હવે તેને વળગી જવામા ઠીલ શા માટે કરે છે ? અનેક ભવ કર્યા પછી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય છે; દશ દૃષ્ટાંતે તેનું દુર્લભપણું શાસ્ત્રકારે અનેક જગ્યાએ બતાવ્યું છે તે પ્રાપ્ત થયા પછી વળી ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, શરીરનું આરોગ્ય, દીર્ઘ આયુ, સદ્ગુરુનો યોગ, તેમનો બતાવેલ શુદ્ધ ધર્મ, વીતરાગ ભગવાનની ભક્તિ એ સર્વ બાબતનો સંયોગ મળવો સુશકેલ છે, અનેક ભવો પછી એવી સુંદર સોનેરી તક હાથમા આવે છે, જોવાઈ તને આ ભવમા મળી છે, તો પછી તેનો લાભ લેવામા શું ઠીલ કરે છે ? વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે શ્રીપાળ રાજાના રાસમા કહ્યું છે કે—

જન લઈ બહુ જુમ્તિશું, જેમ કોઈ પરણવા જાય રે;

ભગવેળા ગઈ ઉઘમાં, પછે ઘણો પસ્તાય રે,

ચેતન ચેતો રે ચેતના.

૩ કહા=શું વિલંબ=ઠીલ અબ=હવે તરી=તરી જઈને ભવજલનિધિ=સંસારસમુદ્ર પાઉરે=પામ આનંદવન=આનંદનો સમૂહ ચેતનમય મૂરતિ=ચેતન્યરૂપ મૂર્તિ નિરંજન=કર્મરૂપ અંજન વગરના દેવ, પ્રભુ ધ્યાઉ રે=ધ્યાન કર આને બદલે કોઈ પ્રતમા ' ગાઉ રે ' પાઠ છે.

આ વાત બરાબર સમજવા જેવી છે હાલવેળા ઊંઘમાં વ્યાધી જશે, સવાર પડખા પછી ઘણો પસ્તાવો થશે, પણ તે નકામો છે મોજરોખની જિંદગીની પછવાડે આધિભક્ત શરીર, વૃદ્ધ વય અને અસ્થિર બાત્ર થાય ત્યારે બહુ ખેડ થાય કે જીવન હારી જાય, પણ પછી બહુ મોડું થાય છે, તે વખતનો પશ્ચાન્તાપ નકામો છે; માટે હવે તું ઢીલ કર નહિ. જો જ મહાત્મા શાવસુધારણી ભાવનામાં કહે છે કે --

વાચદેહમિવં ગવૈર્ન સુલિત નો વા કરાજચરં,

વાવસ્થકકદમ્બક સ્વવિપમહાનાવગાહસુમમ્ ।

વાચવાપુરમગુર નિશ્ચિતે તાલદુષ્ટુપૈર્યસ્વતાં,

કાસારે સ્ફુટિતે લહે પ્રચલિતે પાલિઃ કવ વચ્ચતે ? ॥

‘આ સુખી આ શરીર રોગથી મહિંત થયું નથી અથવા વૃદ્ધાવસ્થાથી નર્જરિત થયું નથી, આ સુખી પાણે ઉદ્ધિયો પોતાના વિષયો સમજવાને સમથ છે, આ સુખી આયુષ્ય ક્ષય થઈ ગયું નથી, ત્યા સુખીમાં કે જીવ ! તું તારા કષ્ટાલુ માટે ચત્ન કર; કાસલુ આપે તળાવ કૂદી બંધ પાણી બહાર નીકળવા માટે ત્યાર પછી તું પાળ કેવી રીતે બાંધીય ?’ આ સ્થિતિ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે. તળાવમાંથી પાણી બહારવા માટે ત્યારે હાથ ઈંટ ચકાશે નહીં, માટે હાલની ઉત્તમ સ્થિતિનો લાભ લે.

હે ચેતન ! તું પોતે આનંદનો સમૂહ છે તારું તે સ્વરૂપ તારે પ્રગટ કરવાનું છે, માટે હવે તો તું શુદ્ધ નિરજન નિરાકાર દેવની શુદ્ધ જ્ઞાનમય મર્તિતું આનંદ કર અને આ વિષયકલાઈની આજપપાળ છોડી દે તારે સસારચમુદ્ધ પાર પામવાનો આ દુઃ ઉપાય છે, માટે ભગવત ભજનરૂપ હોડીને તું આજ્ઞય કર

આ પદ આધ્યાત્મિક છે જોનો ભાવ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે બહુધા ઘણાબરા જીવો સંસારસુખમાં આકર્ષત રહી આત્મિક સુખનો ખ્યાલ પણ કરી શકતા નથી. અને માની લીપેલા બ્યવહારકાર્મમાં, ધન કમાવાની ખમાલમાં, પ્રાપ્ત વસ્તુના રક્ષણ અને ઉપ-લોચનમાં, પ્રિય વન વિરહના કલેશમાં અને જેવી અનેક બાબતમાં આયુષ્ય પૂર્ણ કરી નાથી આનંદ હોય છે તેમ આત્મા જાય છે અને ઘણી વખત નુકસાન વહેંચીને જાય છે; મતલબ તેને ઉત્તમ જીવનનો જે લાભ મળવો જોઈએ તેનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. આ સ્થિતિ બહુ ખેદારપક છે જો આનંદમાં લેવા અને ખાસ કરીને ચેતન્યસ્વરૂપ નિરજન ભગવાનની ભક્તિ કરવારૂપ ભાવનોકાનો ઉપયોગ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા જતાવવા આ પદ બહુ માર્ગિક શબ્દોમાં લખવામાં આનું છે અને શાંત સ્થાનમાં જોના લખમાં બાન થાય છે ત્યારે ઊંડી આધ્યાત્મિક અસર ઉપજાવી શકે જેવું તેમાં પદલાલિત્ય છે.

*પદ બીજી

રાગ-વેરાવલ એકતાલી

રે ઘરિયારી બાઝરે, મત ઘરિય વજાવે;

નર શીર વાંધત પાઘરી, તું કયા ઘરીયાં વજાવે ? રે ઘરિ. ૧

“ અરે ગાડા ઘડિયાળી ! તું ઘડીને વગાડ નહિ, મનુષ્યો પોતાને માથે પાઘડી-એકચતુર્થાંશ ઘડી બાધે છે, તો પછી તુ એક આખી ઘડી શામાટે બબલે છે ? ”

ભાવ—પ્રથમ પદમા પ્રમાદ ત્યાગ કરી જાત તથા કલ્પ તે જ હકીકતને વધારે સ્પષ્ટ કરવાના ઉદ્દેશથી ઘડિયાળીને ઉદ્દેશીને સમય માત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવા સારુ અત્ર ઉપદેશ આપે છે. આધુનિક ઘડિયાળની શોધ થઈ નહોતી ત્યા સુધી વખત જાણવા માટે પૂર્વપુરુષો એક પાણી ભરેલા પાત્રમા અતિ સૂક્ષ્મ છિદ્રયુક્ત વાટકી મૂકતા હતા અને તે બરાબર ભરાઈને બૂડી જાય ત્યારે એક ઘડી (ચોવીશ મિનિટ) થાય એવું ચોક્કસ માપ કરતા હતા. એ પ્રમાણે એક ઘડી પૂરી થાય ત્યારે ઘડિયાળી ઘંટ વગાડી બબર આપતો હતો. અત્યારે જેમ કલાકે પહેરેગીર ઘંટ વગાડે છે તેમ તે વખતે ઘડીએ ઘંટ વગાડવાની યોજના હતી. એવી જ રીતે કાચની બે શીશીમાથી અતિ સૂક્ષ્મ છિદ્રદ્વારા એકમાથી બીજામા તમામ રેતી પસાર થાય ત્યારે ઘડી થયાનો ઘટ વગાડતા. સામાયિકમા જેવી ઘડી હાલ આપણે વાપરીએ છીએ તેનો પણ સમય જાણવા માટે ઉપયોગ થતો. એ ઘડિયાળીને ઉદ્દેશીને કહે છે કે-“ અરે ભોળા ઘડિયાળી ! તું તે શુ જોઈને ઘડી વગાડતો હોઈશ ? મનુષ્યો તો પોતાના માથે જ પાઘડી (૧ ઘડી) અથવા પાઘડી બાધે છે અને તું ઘડી શામાટે બબલે છે ? માટે હવે તારા પ્રયાસથી વિરમ, નકામો શ્રમ બધ કર. અત્ર પાઘડી શબ્દ પર શ્લેષ છે એ માથે બાધવાના વસ્ત્ર ઉપરાત એની વ્યુત્પત્તિ ઘડીનો ચોથો ભાગ બતાવે છે મનુષ્યો પાઘડી સૂચવનાર વસ્ત્ર તો પોતાને માથે જ રાખે છે, ત્યારે તું કાઈ વધારે બતાવવા માગતો હોય તો પળ-વિપળ બતાવવા સારુ ઘંટ વગાડ ઘડી વગાડવાનો તારો પ્રયાસ તો નકામો છે, વગર અર્થનો છે, ફાકટ છે. તું ચૌદસે ને ચાલીશ સેકન્ડ અથવા છત્રીશસે વિપળથી બનતી ઘડીની આબરે બબર આપે છે કે એક ઘડી પસાર થઈ એ બહુ દીર્ઘ વખતને છેડે પ્રયાસ છે અને તે અતર બહુ વિશાળ છે વખતની કિંમત સમજવી ખાસ જરૂરી છે. વખત એ પૈસો છે, ગયો વખત ફરીને

* આ પદ ઉપર ‘ આત્મિક પ્રભાત-આનંદવનજી મહારાજ અને ઘડિયાળી ’ એ શિર્ષક તીચે શ્રી જૈનધર્મ-પ્રકાશ પુસ્તક ૨૬, પૃષ્ઠ ૫૬-૬૪ અને ૮૧-૮૭ મા વિસ્તારથી વિવેચન-કથું છે તે જુઓ. અત્ર તેનો સાર આપ્યો છે

† ફટલીક પ્રતોમા ‘ બતાવે ’ એવો પાઠાતર છે

૧ મત=નહિ પાઘડી=પાઘડી

આવતો નથી, માટે સૂદૃઢ રૂબ કેરોયુ મુરયુના ધર્મમાચરેત્ ' મૃત્યુએ ચાટલી પકડી રાખી છે એમ સમજી ધર્મઆચરણ કરવું જોઈએ. ' આ પ્રાણી તો સંસારની ખટપટમાં, ધન કમાવામાં અને મોજશોખ કરવામાં કલાકના કલાકો પસાર કરી દે, દિવસના દિવસો બતાવી દે, કરવા યોગ્ય કાર્ય જોકે પણ ન થાય, આત્મસપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાના કાર્યમાં વધારો કરવાને બદલે ઘટાડો થાય, સામાજિક ઉપાધિઓનું સ્વરૂપ બંધુવા છતાં તેના તરફ જાતિ આકર્ષણ થયા જ કરે, શુભ સંવર ક્રિયાઓ કરતી વખત પ્રમાદ થાય એ મૂકમૂકુ—બાવરા પણ જ બતાવે છે ઘડિયાળી ઘડી વગર છે તેને જ્ઞાનજ્વનજી મહાશય મૂક કહે છે, કારણ મનુષ્યો તો પાષાડી મારી પહેરીને પા ઘડીની પણ અસ્થિરતા ચિતવે છે એવી માન્યતા છે, પણ આ જીવના તો મહિનાઓ, વરસો અને આખી જિંદગી ખરા ચિતવન વગર ચાલી જાય છે તો પછી બાહ્યપણુ ઘડિયાળીનું કહ્યું તે આ જીવને કેટલું ધટે છે તે વિચારો. ઘડિયાળીને ઉદેશીને કહેલી હકીકત વિચારી આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જરા પણ વખત ન ખોવા, પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને સ્વરૂપાનુસંધાન જોડી દો.

કાલ કાલ કલા કલે,* શૈ હુ અકલ પાલે;

અકલ કલા ષટમે ધરી, મુજ સો ધરી માલે રે ધરી ર

“ (એ ઘડિયાળી તો) માત્ર બાહ્ય કાળ જણાવવા માટે પ્રયાસ કરે છે, પણ એને અંતરમાં સ્ટેલી ન કળી શકાય તેવી બીજી કળાની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એ અકળ કળને જતાવનારી ઘડી તો અંતરમાં જ સ્ટેલી છે અને મને તો તે જ ઘડી વસત આપે છે ”

ભાવ—ગિચારો પહેરેગીર ઘડિયાળી તો બાહ્ય ઘડિયાળ વગાડ્યા કરે છે, પણ આત્મિક જનવ શક્તિને જતાવનાર—સ્મરણ કરાવનાર ઘડી તો જહર કહેલી છે આ બાહ્ય ઘડી તો સ્થળ સમય જતાવી તે નકામો ન ગાળવા પ્રેરણા કરે છે પણ અંતરમાં સ્ટેલી ઘડી અકળ છે તેનાથી જનવ મુખ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે અને તે પોતાની જ વસ્તુ છે આ જીવ, મુખનું સ્વરૂપ સમન્વયા વગર જ્યાં ત્યાં તે મેળવવા હોટે છે તેને સ્ત્રીમા શોધે છે, ધનમાં જોતે છે, લોભમાં જવેરે છે પણ તે ત્યાં છે જ નહિ, તેથી છેવટે તે પાછા પડે છે મુખ પોતાની પાસે છે, પોતાનામાં જ છે, પોતારૂપ જ છે; તેને બહાર શોધવા જવું એ વસ્તુસ્વરૂપની અશતા બતાવે છે મગલામુદરીએ જ્યારે સત્ય સ્વરૂપ જતાવ્યું ત્યારે આખી સભા તેની મૂળતા બાણી હસવા લાગી હતી અને તે વખતે એ તેના પોતાના મનમાં સત્યની પ્રતીતિ ન હોત તો તે પણ જૂઠું ખાઈ જાય; પ્રાપ્ત નથીના

* કલે ને બલે કરે એવો પાઠાંતર દેખાય છે અથ પ્રાસદ છે

૨ ૩વજ-માત્ર. કલે-વ્યાપાસ કર વે-પણ. અકલ-ન કળી શકાય તેની. ષટમે-અંતરમાં. માલે-પસંદ આવે છે

વેષમાં સુરસુંદરીએ હાજર થઈ સત્ય સ્વરૂપ બતાવ્યું ત્યારે જ સર્વનો ભ્રમ દૂર થયો. એટલો વખત ધીરજ રાખવી એમા મનની મહત્તા, વિચારની દીર્ઘતા અને પરિણતિની નિર્માળતા રહેલી છે. જગતની ખોટી માન્યતાના અસત્ય મહાણુ પર રચાયેલી રચનાથી છેતરાઈ ન જઈ અકળ કળા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે, અથવા વસ્તુતે તેમાં બહારથી પ્રાપ્ત કરવાનું પણ કાઈ નથી, અંતરંગમા તે કળા ભરેલી જ છે ત્યાથી તેને પ્રગટ કરવાની છે. સુખનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી અભ્યાસાધ સુખ પ્રાપ્ત થાય એને માટે સતત પ્રયાસ કરવો એ ઉચિત છે. આ અકળ કળાને બતાવનારી ઘડી તારા હૃદયાગારમા છે તેમાંથી તેને બહાર લાવ, તારું બાહ્યાત્મપણું તજી અંતરાત્મપણું જાગ્રત કર તો છેવટે પરમાત્મપણું પ્રગટ થશે, આ ઘડી મને તો પસંદ આવે છે. મનુષ્ય પા ઘડી સૂચવનાર વસ્ત્ર માથે બાધે છે, તેથી તેણે ક્ષણ ક્ષણનો વિચાર કરવો જોઈએ. એવો વિચાર ન કરનાર ઘડિયાળીથી પણ મૂર્ખ ગણાય; જો કે ઘડિયાળીની ઘડી પણ નકામી છે. ખરી ઘડી તો અકળ કળાને બતાવનાર ઘટમા છે. તેને જાગ્રત કરી તેના પર સમય સમય વગાડ, તેનાથી જાગૃતિ રાખ. જો તેમ નહિ કરે તો ઘડિયાળી જેટલી પણ તારામા સમજણુ નથી એમ માન્યતા થશે.

આત્મ અનુભવ રસ મરી, ચામે ઓર ન માવે;

આનંદધન અવિચલ કલા, વિરલા કોઈ પાવે. રે ઘરિ. ૩

“ આત્મ અનુભવરૂપ રસથી ભરેલી ઘડીમાં બીજી કોઈ વસ્તુનો સમાવેશ થતો નથી અને તે આનંદમય અવિચળ કળા કોઈ ભાગ્યવાનુ પ્રાણી જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ”

ભાવ—સ્વરૂપજ્ઞાનને અનુભવ કહેવામા આવે છે. આત્મસ્વરૂપની વાતો કરવી તે વિક્ષતાનુ કામ છે, પણ તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો એ ચારિત્રનો વિષય છે. બન્નેને સંબંધ છે, પણ દરરોજ તે સબંધ હોય એમ સમજવું નહિ. સ્વપરના વિવેચન સાથે હેય ઉપાદેયનો વિવેક થાય તેને અનુભવ કહેવામા આવે છે. વાતો કરવામા આનંદ માનનારને તે સ્થિતિ કદિ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી, આત્મરમણતામા જ તેનું ખરું રહસ્ય રહેલું છે અને તેને અનુભવજ્ઞાન કહેવામા આવે છે અનુભવજ્ઞાનને અગે આગળ પહોંચામા બહુ વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરવામા આવનાર છે, તેથી અત્ર વિશેષ વિવેચન ન કરતા એટલું જણાવીએ તો ખસ થશે કે અનુભવીને સંસાર વિષ તુલ્ય લાગે છે, ધનસંપત્તિ આત્મસંપત્તિને ભૂલાવનાર લાગે છે, સ્ત્રી પુત્રાદિ પરિવાર સંસારને વધારનાર લાગે છે, દેહ ક્ષણિક લાગે છે, કીર્તિ અસ્થિર લાગે છે, સબંધીઓનો સ્નેહ સ્વાર્થમય લાગે છે, મિત્રનો પ્રેમ સંસારના હેતુભૂત લાગે છે, પોતાનું એકત્વ અને પરભાવનુ અન્યત્વ નજરે આવે

છે અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ પ્રાપ્તવ્ય થાએ છે, સસારસ્વરૂપ વિચારતાં વિષય કથાય પર ખેદ આવે છે, ચિત્તની નિમગ્નતા થાય છે, મન શાંત થાય છે અને જ્યાં ત્યાં જામણ કરવાની વૃત્તિ પર અક્રમ પડે છે, છેવટે મનના વિશ્રાંતિ જાવી જાય છે અને આત્મજનુભવ જ કરવા યોગ્ય, ધ્યાનવા યોગ્ય, અનુભવવા યોગ્ય છે એમ નિશ્ચય થાય છે, અન્ય વિષયમાં આનંદ પહોંચે નથી થાય છે, સસાર વધારનાર મોહ મમત્વ પર ત્યાજ્ય યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વયંજન પ્રગટ કરવાના માર્ગો સરળ દેખાય છે આ સ્થિતિને અનુભવ કહેવામાં આવે છે

વત્ત્વપ્રીતિકર રસથી ભરપૂર આ ઘડી છે, તેમાં બીજી કોઈ વસ્તુનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી, કોઈ પ્રકારની આશા નથી, ઇચ્છા નથી, શોક નથી, ભય નથી, ખેદ નથી, લુપ્તિ નથી, નિદ્રા નથી, જોમાં તે સ્વપર વિવેચનરૂપ અનુભવનો રસ જ એકલો ભરેલો છે ઘટિયાળીની ઘડીમાં જે જળ જ્યું છે તેમાં તે અનેક પ્રકારનો મેલ, કાદવ ભરેલો હોય છે સૂક્ષ્મદર્શક ચત્ર મારફત જોવાથી તેમાં અનેક જીવો તથા રેશાઓ વિગેરે દેખાય છે, પણ આ ઘડીમાં તે આત્મજનુભવનો જ રસ છે, જોમાં અન્ય કોઈ નથી. જોને વધારે બારીકીથી તપાસવામાં આવશે તે તેમાંથી કોઈ વધારે મુદ્દર રસ મળશે, રસની શુદ્ધતા વધારે સારા આકારમાં દેખાશે, પણ તેમાં કોઈ ભવનો પરભવરૂપ ક્યારે ન હોવાથી તે અન્ય સ્વરૂપે કદી દેખાશે નહિ

ઘટમાં રહેલી આ ઘડીના રસનો જ્યાં મુખી સ્વાદ ન હોવાય ત્યાં મુખી તેનું જ્ઞાન ઘટુ નથી, સત્ય સ્વરૂપ સમજ્યા વગર તેના પર પ્રેમ થતો નથી, તે પ્રાપ્તવ્ય છે એમ દેહ નિશ્ચય વગર તે તરફ પ્રયાણ પણ ઘટુ નથી સામાજિક ઉત્કૃષ્ટ મુખ પણ માત્ર માન્યતા મા જ છે તેનાથી અનવગણ મુખ આ સ્થિતિમાં છે, કારણ જો સ્થિતિમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ નથી આ જાપદો સ્વપ્નના શબ્દને સાચું માને છે, ધન તથા સ્ત્રીને પોતાનાં માને છે, પચીસ પચાસ વર્ષ રહેવાના મુશ્કેલીઓનાં ધરનું માને છે, મા પી લીધેલી ક્ષીતિને માટે પ્રભુ આપે છે સારાસારના વિચાર વિના કેવળ જાધપરપરામાં વમળ ખાઈ અટવાયા કહે છે, ગોળ આકાર કર્યા કરે છે અને નીચેથી ઉપર અને ઉપરથી નીચે આટા માર્યા કરે છે પરંતુ અચળ કળાને કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી પ્રાપ્ત કરે છે જો અચળ કળામાં નિરતર આનંદ છે એકાંત મુખ છે, નિર્વિકારી પ્રેમ છે, જે અનુભવરસનું પાન કરે છે તે જ તેનો શોભતા બને છે વાતો કરનારા જે વાતોમાં પરિપૂરતા માને છે તેને તે કદી પ્રાપ્ત થતી નથી, મદ્દાભાગ્યનો ઉદય થાય ત્યારે જ તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે આ સ્થિતિ પ્રાપ્તિનો માત્ર આનંદમય છે, આકર્ષક છે, અનુકૂળ છે, પસંદ આવે તેવો છે, પણ તેને પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તામાં અનેક કષ્ટો વેઠેલા છે તેઓ આ જીવને લલચાવી રમતમાં શક્તિ શખી તેનું આત્મિક ભવૃતિરૂપ ધન લૂટી છે, પછી આત્મપ્રકાશ વગર આ જીવ મદન

ભવાટથીમા ભૂલો પડી જાય છે. જેઓ એને વશ થતા નથી તેઓ નિશ્ચયથી અવિચળ કળા-મય, મહાતેજોમય, અકળ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરે છે અને તેને તે જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તેવું કરનારા વિરલા હોય છે.

શ્રી આનંદધનજી મહારાજ આ આખા પદમાં એ જ ઉપદેશ આપે છે કે તારે દરેકે દરેક સેકન્ડનો ઉપયોગ કરવો, બાહ્ય વસ્તુ પરની પ્રીતિ છોડી દેવી, અકળ કળા પ્રગટ કરવા નિશ્ચય કરવો, સુખદુઃખનું સ્વરૂપ સમજવું, સામાન્ય રીતે સમજવામા આવે તેટલા માત્રથી પરિસમાપ્તિ ન માનવી, આત્મવિચારણા કરવી, આત્માનુભવ રસનું પાન કરવું અને તેની અવિચળ કળાને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ જોઈ, શોધી તે માર્ગે લાગી જવું.

પદ ત્રીજું

રાગ=વેલાવલ, તાલ=ગતી

*જીય જાને મેરી સફલ ઘરીરી. જીય૦

સુત ઘનિતા યૌવન ઘન માતો, ગર્ભતળી વેદન વિસરીરી. જીય૦ ૧

“ પુત્ર, સ્ત્રી, જુવાની અને ઘનમા મસ્ત જીવ એના સંબંધમા ગયેલી ઘડીઓને સફળ માને છે અને ગર્ભની વેદના ભૂલી જાય છે ”

ભાવ—જ્યારે સ્ત્રીની પાસે આનંદ કરતો હોય, પુત્રને રમાડતો હોય, યૌવન વયના રસનુ આસ્વાદન કરતો હોય અને પૈસા કમાતો હોય ત્યારે આ જીવ માને છે કે મારો વખત સફળ થયો, મારી જિન્દગી સફળ થઈ, હું ભાગ્યશાળી, હું મારા બાપનો કર્મી પુત્ર. એ બિચારો ભૂલી જાય છે કે જ્યારે પોતે પોતાની માતાની કૃષ્ણીમા હતો ત્યારે લગભગ બસે ને એંશી દિવસ સુધી ઊંધે મસ્તકે લટક્યો હતો, સકોચનું મહાદુખ પાર્યો હતો અને અધારી કોટડીમા ટળવળતો હતો, એને બદલે આજે જરા ગરમી લાગે તો હીલસ્ટેશને (હવા ખાવાના ઊંચાણુ પ્રદેશોએ) ઉપડી જાય, પખા, કોલ્ડ ડ્રીંક, ટટ્ટી વિગેરેનો જમાવ કરી દે, જરા ઠંડી લાગે તો ગરમ વસ્ત્રો કે પક્ષીના પીછાઓનો ઉપહાર પહેરે, એને વાસ્તવિક સુખનો જરા પશુ ખ્યાલ ન હોવાથી સુખ મેળવવા માટે ફાફા માર્યા કરે છે. સુંદર સ્ત્રી કે અનેક પુત્ર પુત્રીની વચ્ચે બેઠો હોય ત્યારે સ્વર્ગ સાથે પોતાનો મુકાબલો કરે છે, પશુ પુત્રના શરીરાહિની ચિન્તા, અભ્યાસ, લગ્ન, પુત્રીના વિવાહ, વૈધવ્ય વિગેરેનો વિચાર કરે, સ્ત્રીના પ્રેમનો સ્વાર્થ વિચારે, યૌવનની અસ્થિરતા જાણે કે ઘનના આય, રક્ષણ અને વ્યયની આપદા પર ધ્યાન આપે તો તેની આખો ઊંધડી જાય તેમ છે.

* જ્યારે જનન-પાઠાતર ૧ માતો=મત, ચકચૂર વિસરી=ભૂલી.

એ જાણ સબંધીઓમા અને વસ્તુઓમા સુખ છે જ નહિ, જ્યાં નથી ત્યાંથી મેળવવાની ઇચ્છા કરવાના ખોટા મહાજુ પર સ્વાયેલ સુખમંદિર આપોઆપ પડી જાય છે ધસી જાય છે અથવા નથી જાય છે આગળ પાછળના દુનિયાના સબંધનો અનુભવ કરવાથી આ માન્યતાના સુખમા કાઈ પણ વાસ્તવિકપણુ નથી એ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે, પણ ઉપર ઉપરના વિચાર કરવાવાગો આ જીવ જરા સરખો વૈષયિક આનંદ મળી આવે છે ત્યાં અમાઉ પટેલી સવળી અગવડો ભૂલી જાય છે

“સુપનકો રાજ સાચ કરી માણત, રાહત છાંદ ગગન ઘદરીરી;
આઈ અધાનક કાલ ઘોપચી, ગહેગો જ્યું નાહર' ધકરીરી સીય૦ ૨

“સ્વપ્નના શબ્દને સાચુ માને છે અને આકાશના વાદળાની છાંદમાં આનંદ મિત્રે છે, (પણ) આશ્ચર્ય કાળ-તોપચી આવીને જેમ નાહર જકરીને પકડે છે તેમ તને પકડી લેશે.”

પોતે સખ્ત તરકામા આવતો હોય છે તેમા જરા વાદળાની છાંદથી જેમાં વાસ્તવિક રીતે તો ગરમી વધારે છે તેને પ્રાપ્ત કરીને તેની છવામા શયે છે, પણ તેને થોડા જ વખતમા પાછી તરકાની વેદના સહન કરવી પડે છે, કારણ કે વાદળાની છવા વધારે વખત સહેલી નથી તત્ત્વ એ છે કે જે વસ્તુ સ્થિર નહોતી તેમા આનંદ માન્યો હતો તે ખોટો જ હતો

જમલમા નહાર નામનુ ક્ષાંદ ખાનારુ પ્રાણી જકરીને પકડીને તેવું પેટ ફાડી ખામ છે

તોપ ફોળાર લઠવૈયા જ્યારે ગોળા ઉઘટે છે ત્યારે તેના સખ્ત આરામથી કાઠને બચાવ થઇ શકતો નથી. અત્ર મશ્જુરૂપ કાળ-તોપચીનો આશ સમજવો.

ભાવ—કુસુમપુર નગરના બહારના ઉદ્યાનનાં વૃક્ષ નીચે એક ભિખારી જાય છે બાલુમા ભિક્ષાનું તુબડુ પકડ્યું છે ફાટી-ટૂટી ગોઠવી એકેઠેથી છે સ્વપ્નમાં તેને શબ્દ મળ્યું, મહેલ મળ્યા, એ બાલુ આમર વિજાય છે, આગળ ભાટ બિરુદાવળી ખાલે છે પ્રધાન સેનાપતિ સામવચક પછવાડે ચાલે છે ગોળમા બેઠેલી શણૂઓ તેના તરફ આમિક કટાક્ષા ફેકે છે વિગેરે સ્વપ્ન પૂરુ મયુ, આખ બિધથી ગઈ અને જુએ છે તો પોતે તેના તે જ છે, ફાટેલી ગોઠવી અને અત્રથી ખરડાયછુ તુબડુ પોતાની પાસે રાખ્યા છે એવી રીતે સસારના સવ વૈભવો સ્વપ્ના જેવા છે પચીરા પચાસ વરસ ક્રાંત્ય સહે તો પણ ઉવે વાલ્યા જવાના છે અને પાછી અસલ સ્થિતિમા મૂળનારા છે અને કોઈ વાર તો ફાટેલી ગોઠવી અને તુબડુ પાસે હોય તેને પણ ખોવશવનારા છે બિચારા આ પ્રાણીને વસ્તુસ્વરૂપનુ જ્ઞાન ન હોવાથી

• આ બે પંક્તિને બારે ત્રીજ ગાથાની પ્રથમ બે પંક્તિઓ અમ પેટલીક પ્રતમાં મૂકી છે અને રીતે અર્ધ સમાવીને આવે છે

૨ સુપનોનિરવરનો. સામસાલ્ય નરનીવદળી મહેઓવપકરી. નાહરનહાર, વરમદા ફૂર પછુનિશય

એ તો સ્વપ્નવત્ વસ્તુપ્રાપ્તિમાં રાચી બાધ છે. તેવી જ રીતે સખત ઉનાળામા પોતે તમ થયેલો હોય ત્યારે વાદળાની જરા છાયડી આવે તેમાં આનંદ માની લે છે, પણ આગંતુક વાદળી કેટલો વખત ટકશે અને ચાલી જશે ત્યારે મનમા કેટલો મોટો ખેદ મૂકી જશે તેનો તે વિચાર કરતો નથી. ચિદાનંદજી મહારાજ એક પદમા કહે છે કે—

જગ સપનેષ્ટી માયા રે, નર જગ સપનેષ્ટી માયા;
 સુપને રાજ પાય કોઉ રક જ્યું, કરત ઠાજ મન ભાયા.
 ઉધરત નયન હાથ લખ ખરખર, મનહુ મન પછતાયા. રે નર.
 યૌવન સધ્યારાગ રૂપ કુનિ, મલ મલિન અતિ કાયા;
 વિણસત બસ વિલખ ન રચક, નિમ તરુવરકી છાયા. રે નર

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે, છતા આ જીવ ક્ષણિક સુખમા આસક્ત થઈ વિષય-કષાયમા પડી બાધ છે, પછી જેમ જગલમા નહાર-વરગડા બકરીને પકડી તેનું પેટ ફાડી ખાય છે તેમ મરણરૂપ કાળ-તોપચી આયુષ્ય પૂર્ણ થશે એટલે આ જીવને ઉપાડી ચાલ્યો જશે, તે વખતે તેનું સ્વપ્ન ઊડી જશે, તેનો ભ્રમ ભાગી જશે અને તેની આખો ઊઘડી જશે. મરવાની વાત ચોકસ છે, એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી વહેલા મોડા તે સ્થિતિ જરૂર પ્રાપ્ત થવાની છે અને તે વખત સ્ત્રી, પુત્ર અને ઘર સર્વ અહીં રહી જવાના છે તો પછી તેમા આસક્તિ રાખવી કેમ ઉચિત ગણાય ? જે સુખ લાખો વખત ચાલવાનું નથી, જેની પછવાડે હુ ખ જરૂર આવવાનું છે અને જે ચાલે તેટલો વખત પણ અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરે છે તેમા આસક્ત થઈ વાસ્તવિક સુખને મેળવવા પ્રયાસ ન કરવો એ એક પ્રકારની ઘેલછા છે.

*અજહુ ચેત કલ્હુ ચેતત નાંહિ, પકરી ટેક હારિલ લકરીરી;

આનન્દવન હીરો જન હાંરત, નર મોહ્યો માયા કકરીરી. જીય૦ ૩

“ હજી પણ ચેત, કેમ ચેતતો નથી ? (તે તો) હારિલ પક્ષી જેમ લાકડીને પકડી રાખે છે તેમ ટેક પકડી છે આનંદવન પ્રભુ કહે છે કે-આ (અજ્ઞાની) પ્રાણી હીરાને છોડી દઈને માયારૂપ કાકરા ઉપર મોહુ પામી ગયો છે ”

હારિલ પક્ષી પાજરામા હોય છે ત્યારે નીમની નામની લાકડીને પકડી રાખે છે, પછી પગ આડાઅવળા ચાલતા લાકડી નમી બાધ છે અને પક્ષી ઊંધે માથે લટકી પડે છે ત્યારે ચીસો પાડે છે, પણ તેને ઘોડતો નથી—એ પર અત્ર અલકાર છે.

હાર એટલે જગલ તેનુ રહેવાસી વગડાઉ જનાવર અથવા એક ભતનું પક્ષી તે હારિલ.

* અતિહિ અચેત એવો અત્ર પાઠાતર છે

૩ અજહુ=હજી પણ કહુ=કેમ, શામાટે ? હારિલ=હારિલ પક્ષી લકરી=નીમની લાકડી. હારત= છોડી દઈને કકરી=કાકરા, પથ્થર

‘અજ્ઞાન મેલ’ ની જગ્યાએ કોઈ સ્થાનકે ‘અતિક્રિં અચિત’ જોવો યાદ છે તેનો અર્થ આ જીવ ધણે અચિતન જેવો થઈ ગયો છે જોમ થાય. જો કે તેનામા ચૈતન્ય શુભ છે પણ તેનું વર્તન જોતાં બાણે તે તદ્દન અચિતન હોય તેવો દેખાય છે

શ્વાવ—અતે આ સવ વૈભવો ઊંઠી યાજ્યા જવાનું છે એ તારા બાલુવામાં આજી તારે હવે તું ચૈત, શામાટે પડી રહ્યો છે? ઝેરને ઝેર બાજ્યા પછી પણ તેને સેવનાર ઠંઠા પલ્લવાળો ન જ અણાય જો તું સારી પેઠે બાણે છે, છતાં શામાટે સસારમા પડી રહ્યો છે? હારિશ પક્ષી જાદ પર અથવા પાલ્લવામાં નીમની પર લટકાય છે ત્યારે તે જોમ જ માને છે કે મને લાકડીએ પકડી રાખ્યો છે વાહરાને બ્યારે પકડવો હોય છે ત્યારે ગાગરમા ગ્યાર ભરે છે અને તે વાહરો તેની પાસે આવે છે પછી ગ્યાર દેખીને તે લેવા ગાગરમા હાય ઘાલી મોટો મુકો ભરનાર વાહરો તેમા સપડાઈ બચ છે, તેનો હાય નીકળી શકતો નથી તે તો જોમ માને છે કે મને ગાગરે પકડી રાખ્યો છે તે ભરેલો મુકો ઊઠતો નથી અને ખેચતાણુ ક્યાં કહે છે એવી જ રીતે આ જીવ માને છે કે ધન, સ્ત્રી, પુત્ર વિજેરેએ તેને કાઢી સખ્યો છે તેથી તે સસાર ઊંઠી શકતો નથી નિરુપાય છે પણ નિસારાને ખબર નથી કે પાલ્લવાનો માલિક આવી નીમની ખેચી લેશે કે હારિશ નીચે પડશે, મ્તારી આવી બાલખો લગાવશે કે મુકો છૂટી જશે, તેમ કાળ-તોપચી આવી પોતાને શેક બલ્લવશે કે આ સવ માયા છૂટી જશે.

આવા જોતાં આલમા પડી જઈ આ માણી જ્ઞાન, દશન, આસ્તિરૂપ રત્નત્રયીનો (હીરાનો) ત્યાગ કરી દે છે તેના તરફ પ્રેમ રાખતો નથી, તેને મેળવવા યત્ન કરતો નથી, તેની કિમતનો આલ કરતો નથી અને સસારબંધનની માયારૂપ પથરી ઊપર મેલ પામી તેમા મસ્ત રહ્યા કરે છે તેમાં જ્ઞાનદ માને છે અને તેમાં સાતા માને છે વસ્તુતઃ સસાર પરનો રાજ કિમત વગરનો છે ખચર જેવો છે, જટ છે અશાયત છે, પણ મેલની મહિશ પીને ઉન્મત્ત થયેલો આ જીવ સાસાર વિચાર કરતો નથી અને અક્ષય, અવિનાશી મુખ અપાવનાર જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયની કિમત તેને આવવી નથી, તેને ત્વજ દે છે, તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે અને સસારમા ઊંઠા લીડા ઉતરતો બચ છે

તેટલા માટે શ્રીજ્ઞાનહસનજી મહારાજ ઉપદેશ આપે છે કે મુલ, વનિતા ધોવન, મન વિજેરમા શાયવામાયવાની તારી મૂલતિ પડી છે અને સસારને તું મુખનું સાધન-મુખરૂપ માને છે તેમા તારી જૂઠ થાય છે કાળનો સપાટો લાગશે ત્યારે જો સર્વ મૂકી યાજ્યા જીવ પડશે, વળી તું માયામા લપટાઈ તાર શુદ્ધ સ્વરૂપનું લક્ષ્ય પણ કરતો નથી જોમા તારી મોટી જૂઠ થાય છે, માટે હે જાઈ! ચૈત, આવા સાસ વખતમાં ધેવીશ નહિ તો પછી પસ્તાવો થશે.

આખા પદનો આશય જો છે કે, આ જીવ સ્વવસ્તુને જોળજતો નથી અને પરભવમાં

રાશ્યોમાશ્યો રહે છે, પરવસ્તુ પોતાની થવાની નથી, અંતે છોડી જવાની છે અને રહે છે તેટલો વખત પણ અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક વ્યથા કરનારી છે. આ વસ્તુ-સ્વરૂપ ઓળખી પોતાના રત્નો શોધી કાઢો અને માયાનો ત્યાગ કરો.

પદ ચાથુ

રાગ—વેરાવલ

સુહાગળ ! જાગી અનુભવ પ્રીત. સુહા૦

*નિન્દ અનાદિ અગ્યાનકી; †મિટ ગઈ નિજ રીત. સુહા૦ ૧

“હું સાભાગ્યવતી ! યથાર્થ સ્વરૂપ જ્ઞાનરૂપ તારી સાથેની પ્રીતિ હવે બહુત થઈ છે, અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનને લીધે જે નિદ્રા આવી ગઈ હતી તે પોતાને સ્વભાવે જ મટી ગઈ છે.”

સૌભાગ્યવતી કહીને અત્રે જીવ શુદ્ધ ચેતનાને ઉદ્દેશીને કહે છે અથવા સુહાગળને પ્રીતિનું વિશેષણ લઈ શકાય. સુખ આપનાર પ્રીતિ હવે બહુત થઈ છે

બીજી પંક્તિમાં ‘નિન્દ અનાદિઆ પાનકી’ અને કવચિત્ ‘નિન્દ અજ્ઞાન અનાદિકી’ એવો પાઠ છે. અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રા આવેલી હતી તે હવે ખસી જઈ અનુભવ-જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે એવો મૂળ પાઠનો અર્થ કરવો મોહમદિરાનું પાન કરવાથી થયેલી નિદ્રા મટી ગઈ એવો પાઠાતરનો અર્થ કરવો

‘નિજ રીત’ પોતાની મેળે જ અથવા મારી એ રીતિ હતી એવો તેનો અર્થ થાય, તે બંને અર્થ સમીચીન છે.

ભાવ—જ્યારે જીવ અપૂર્વકરણ કરી દર્શનમોહનીયની સારી પ્રકૃતિનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે શુદ્ધ ચેતનાનો આખો પ્રકાશ થવા માટે છે શુદ્ધ ચેતના એટલે જ્ઞાન લક્ષણ ચૈતન્યની શુદ્ધતાવાળો આત્મા એના શુદ્ધ સ્વરૂપમા ચેતના આવી જાય ત્યારે તે તેને અપૂર્વ આનંદ થાય છે, પણ તેનું અસ્કુટ શુદ્ધપણું અંશે અંશે ચતુર્થ ગુણ-સ્થાનકથી થવા માટે છે. પછી જેમ જેમ ઉત્કાન્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થતી જાય છે. સામાન્ય બોધથી ચેતનાને શુદ્ધ સ્વરૂપમા પ્રગટ થવાનું કારણ મળતું નથી, પણ જ્યારે સૂક્ષ્મ બોધ-યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે એટલે પોતે વાસ્તવિક રીતે કોણ છે, પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે, પોતાને ઉપાધિઓ કઈ કઈ લાગેલી છે અને

* ‘નિન્દ અનાદિઆ પાનકી’ અથવા ‘નિન્દ અજ્ઞાન અનાદિ’ની એ પાઠાતર છે

† ‘મેટી ગઈ’ એવો પાઠાતર છે

૧. સુહાગળ=સૌભાગ્યવતી અથવા સુખ આપનારી નિજ=પોતાની મેળે, આપોઆપ

પોતાનો તેની સાથે સબંધ શુ છે એનું જ્ઞાન થાય છે, આત્મિક અને પૌંજલિક પદાર્થોના તદ્દાવત સમબલ્ય છે, તેમા મનને વિશ્વાસ મળે છે, અન્ય વસ્તુઓના જ્ઞાનથી પોતાનો તેની સાથેનો સબંધ કેટલો ગરિષ્ઠ છે તે સમબલ્ય છે અને તે જ્ઞાનરસના પાનમાં અપૂર્વ જ્ઞાન હ થાય છે તેને અનુભવ કહેવામા આવે છે બનારસીદાસ પણ સમયકાર નાટકમા કહે છે કે—

વસ્તુ વિચારત ધ્યાવટે મન પારે વિચારમા;
રસ સ્વાદત સુખ ઉપલે, અનુભવ થામે નામ.

એવા નિજ સ્વરૂપજ્ઞાનને અનુભવજ્ઞાન કહે છે અને તેનો અને શુદ્ધ ચિત્તના પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસનો અર્થ ઉત્કટ સબંધ હોવાથી તે જ્ઞાનને જ ચોગીઓ ખરું જ્ઞાન કહે છે સામાન્ય રીતે વસ્તુનો ઓખ થાય તેને શાસ્ત્રકાર વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન કહે છે, તેથી કેમીસ્ટ (પૃથક્કરણ કરનાર વિજ્ઞાની)ની પેઠે વસ્તુસ્વભાવ કહેતા આવડે છે, પણ ત્યાં સુધી વિવેક પૂર્વક સ્વપરની વહેબણી સાથે તત્વસંવેદન જ્ઞાન થાય નહિ ત્યાં સુધી તેને શો હરિભદ્રસુરિ આદિ મહાત્માઓ વાસ્તવિક જ્ઞાન કહેવાની ના કહે છે, તેવી જ રીતે ઉપર ઉપરથી અધ્યાત્મ ની કે યોગની વાતો કરનારને પહેલી ભૂમિકા ઉપર જ ચોગીઓ મૂકે છે જેમ જેમ જીવ ભૂમિકા બદલે જાય છે તેમ તેમ તેને સ્વરૂપજ્ઞાન થતું જાય છે અને તેથી યોગના ક્ષિપ્રમા અનુભવજ્ઞાનની સુખ્યતા કહેલી છે અનુભવજ્ઞાન સબંધી વિવેચન આ ક્ષેત્રની ભૂમિકામા તથા અન્યત્ર વારંવાર આવ્યા કરે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી ચેતન પોતાની શુદ્ધ ચિત્તને કહે છે કે—હું સોભાજ વલી ચિત્તના ! તારી સાથે અનુભવજ્ઞાનરૂપ પ્રીતિ હતી તે હવે બદલત થઈ છે હું અત્યાર સુધી કુમતિને વશ પડ્યો હતો તેથી બર, શ્રી, પુત્ર, ધન, મિત્ર સગાસબંધીને માણં પોતાનાં માનીને સસારમા મસ્ત રહ્યો હતો અને તને તરફ જુલો ગયો હતો, મારું સ્વરૂપ શુ છે એ વાત પણ મારા સ્મરણમાંથી ખસી ગઈ હતી, કારણ કે મેં અજ્ઞાનરૂપ મહિરાનું પાન કહ્યું હતું મારી તે સ્થિતિ અનાદિ કાળથી થાલી આવતી હતી, તેથી મહિરા પીનાર માણસ યેનમા પરી પોતાની ભવત પરનો અકુશ ખેાઈ બેસે છે અને જેમ તેમ હવાશે કરે છે તેવી મારી પણ સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી આ જે નિદ્રા-મૂર્છા આવેલી હતી તે અનુભવ પ્રીતિ બદલત થવાથી તારા સબંધને હાળને છોડી ગઈ પોતાની પહાલી સ્ત્રી સાથેના સબંધને અજે માણસ જેમ ભૂખ કે ઊંધ ભૂલો જાય છે તેમ તારી સાથેની અનુભવપ્રીતિ જામતાં મારી ઉપરોક્ત નિદ્રા પોતાની મેળે જ થાલી ગઈ નાસી ગઈ, ખસી ગઈ

અનુભવજ્ઞાન બદલત થતા જ ઓહ ખસવા માટે છે એ સમજવાની જરૂર પડે તેવું નથી. ઓહનો સ્વભાવ સસારમાં સુખવવાનો છે, જીવને યેનમાં પાહવાનો છે, ત્યારે અનુ ભવનો સ્વભાવ જીવને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે તે આ જીવને સમજાવે છે

કે-દારુ પીનાર માણસ અસ્તવ્યસ્ત જોલે છે, ગટરમા પડે છે અને અતિ નિંદા આચરણો આચરે છે, તેમ તું મોહમદિરા પીને ક્રોધ કરે છે, અભિમાન કરે છે, કપટબળ પાથરે છે, ધન મેળવે છે, હસે છે, રમે છે, રડે છે, છાતી ફૂટે છે, ભય પામે છે, મહો મરડે છે કે સ્ત્રીસેવન કરે છે-એ સર્વ દારુ પીનારના કૃત્યો છે, તારા જેવા શુદ્ધ સ્વરૂપવાળાને તે અઘટિત છે; માટે તું તારી જાતને ઝોળખ અને મોહને તાબે થવાની તારી પદ્ધતિ છોડી દે. આવી રીતે અનુભવજ્ઞાન પ્રગટ થતા અનાદિ કાળની નિદ્રા ઊડી જાય છે. એ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટ થતાં વધારે શું થાય છે તે આગળ બતાવે છે.

ઘટ મંદિર દીપક ક્રિયો, સહજ સુજ્યોતિ સરૂપ;

આપ પરાઈ આપહી, ઠાનત વસ્તુ અનૂપ. સુહા૦ ૨

“ (અનુભવજ્ઞાન થવાથી) હૃદયમંદિરમા કુદરતી પ્રકાશરૂપ દીપક પ્રગટ થયો, તેથી આપણી અને પારકી વસ્તુને અનુપમ રીતે પોતે જ સ્થાપન કરી. ”

ભાવ—મોહની નિદ્રામા આ જીવ પડેલો હતો ત્યા સુધી ઘોર અંધકાર તેના હૃદયમા હતો, તેને જરા પણ વિવેક નહોતો, પણ અનુભવજ્ઞાન જાગ્યું થવાથી હૃદયમંદિરમા જે અંધકાર હતો તે દૂર થઈ ગયો અને પોતાનો કુદરતી પ્રકાશ હતો તે જાગ્યું થયો. અંધકારને લીધે આ જીવ ઉન્મત્ત થઈ કુમતિ સાથે ખેલ કરતો હતો, પણ હવે જ્યારે હૃદયમંદિરમા જ્ઞાનજ્યોતિનો સ્વયં પ્રકાશ પડવા લાગ્યો ત્યારે શુદ્ધ ચેતના સાથેનું પોતાનું સગપણ તેને યાદ આવ્યું, વળી અત્યાર સુધી તેને સ્વપરનો વિવેક નહોતો, આત્મિક વસ્તુ કંઈ છે અને પૌદ્ગલિક વસ્તુ કંઈ છે તેનો તેને ખ્યાલ નહોતો, તેથી સ્ત્રીને તે સર્વસ્વ માનતો હતો, ધનને પ્રાણ સમાન માનતો હતો, છોકરાઓને તે પોતારૂપ માનતો હતો, વ્યવહારના કૃત્યોને તે તાર્કિક માનતો હતો તેને બદલે હવે એ સર્વ ઉપાધિરૂપ છે, ચક્રભ્રમણ કરાવનાર છે, અધ પાત કરાવનાર છે એમ સમજવા લાગ્યું, અને સાથે સમજાયું કે જ્ઞાન, દર્શન, આસ્ત્રિ પોતાનો સ્વભાવ છે અને તેને પ્રકટ કરી આ સર્વ ઉપાધિ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

યોગના પ્રથોમા સ્વપર વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા વારંવાર બતાવવામા આવે છે. જ્ઞાન અને વર્તન સર્વનો મુદ્દો એ જ છે કે પરભાવનુ સ્વરૂપ સમજી, તેનો ત્યાગ કરી; નિજ સ્વરૂપ ઝોળખી તેને પ્રગટ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો એ ખાસ કર્તવ્ય છે. આ જીવ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમા એટલી બધા આસક્ત રહે છે કે એની સાથે તે એક રસ થઈ જાય છે, એ સંબંધમા જે મોટી ભૂલ થાય છે તે અનુભવજ્ઞાનથી મટે છે તેટલા માટે અત્ર કહ્યું છે કે પોતાની અને પારકી વસ્તુઓનો વિવેક અનુપમ રીતે પોતે જ કરી લે છે. અનુભવ

તેને શીખવે છે કે ધન અસ્થિર છે, પૌદ્ગલિક પ્રેમ ખોટો છે, શરીર જતે પઠવાનુ છે સી મુત્ર સ્વાર્થના સબંધી છે સબધ ઘોઠા વખતનો છે, અનંત જ્ઞાન એ તારુ સ્વરૂપ છે અને તેને પ્રગટ કરવા તારે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવો ઉચિત છે આ સ્વપર જ્ઞાનને જતાવનાર અનુભવપ્રીતિ હવે વ્યક્ત થઈ છે તેથી બહુ આનંદ આવી ગયો છે, તેનું વિશેષ વર્ણન કરતાં ચેતન શુદ્ધ ચેતનાને કહે છે

કહાં દિત્તાણુ ઔરકુ, કહાં સમઘાઠ મોર;
તીરજ અષૂકુ હૈ પ્રેમકા, લાગે સો રહે ઠોર મુશા૦ ૩

“ બીજાને તે હું કેવી રીતે દેખાડી શકું ? શોળા માણીને તેનું સ્વરૂપ હું કેમ સમજાવી શકું ? પ્રેમનું વીર શમળાણુ છે અને જેને તે હાગે છે તે નિસ્કળ રહે છે ”

જ્ઞાન—જ્યારે અનુભવ ઘટમંદિરમાં દીપક કરનાર છે અને વસ્તુસ્થાપન બહુ ઉત્તમ રીતે કરે છે એમ આ જીવને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે ચેતનને અનુભવજ્ઞાન જતાવવા વિનંતિ કરી. તેને ચેતન જ્વાળા આપે છે કે—અનુભવજ્ઞાન એ કાંઈ પૌદ્ગલિક વસ્તુ નથી, હાથમાં લઈને પુસ્તક પેન્સીલની જેમ તે જનાવી શકાય તેમ નથી. તેથી હું તમને તે કેવી રીતે જતાવી શકું ? વળી મૂખ-અજ્ઞાની જીવ જેને સસાર ઊંડા વગર ઊંડા, સી સામે શોધમાં જવું છે તેને તેનું સ્વરૂપ હું સમજાવું પણ શી રીતે ? જ્યારે ચેતને કહ્યું કે જતાવી શકાય તેવું અનુભવજ્ઞાનનું સ્વરૂપ નથી ત્યારે શિષ્યે સમજાવવાની માગણી કરી તેને પણ સુરમહાશય કહે છે કે અમજાવવાથી તારા આશ્રમ પણ આવી શકે તેમ નથી, કારણ કે તું હજી આત્મિક જ્ઞાનમાં વદન પછાત પડી રહેલો છે તારે તેનું સ્વરૂપ સમજવું જ હોય તો હું તેની એક નિશાની જતાવું છું તેથી તને તેનો કાર્યક્રમ જાણ આવશે અને તેથી તું એ સ્વરૂપ સમજી લેજે કે—એ અનુભવનું વીર અમોઘ છે મૂખમાં પછી કામ સાધીને જ પાણુ આપે છે, શમળાણુ છે શમળાણુ જેવું જાણુ જે પશુને કે મનુષ્યને હાગે છે તે સ્થિર જ થઈ જાય છે, હાલીયાકી ચકતુ નથી. આ અનુભવનું જાણુ જેને હાથમાં હોય છે તે તેમાં નિસ્કળ રહે છે સ્થિર રહે છે, સ્થાયી રહે છે કામદેવનું જાણુ વાગે ત્યારે સતિપ્રેમી માણુસ જેમ તેમાં લીન-સ્તબ્ધ થઈ જાય છે તેમ અનુભવનું વીર વાગ્યા પછી એકદમ આ સ્થિર થઈ જાય છે, પરિણામની ચબળગા હોય તે મટી જાય છે મનની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ હોય છે તે દૂર થઈ જાય છે અને વૃથા દોડાદોડી બંધ થાય છે

કોલત કોલત કોલત કોલીયા જેતી મનની રે કોલ-જિનેશ્વર
પ્રેમ પ્રતીત વિચારો કુકરી, ગુજનમ લંગે રે કોલ-જિનેશ્વર.

• તીર ન શૂં પ્રેમક્ર એવો પાર્શ્વર હ

૩ કહાંજોવી રીને. કોલર=મૂખ જનાવર જેવો. અષૂકુ=અમોઘ કોલનિશ્વર.

આ મહાત્માએ શ્રી ધર્મનાથના સ્તવનમા ઉપર લખેલી ગાથામા કહ્યું છે તે ભાવ અત્ર આવે છે. દોડાદોડી મટી જઈ નજીકની પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્થિરતા જે આરિત્રનો ગુણ છે તે પ્રગટ થાય છે તેટલા માટે હે શુદ્ધ ચેતના ! આ તારી સાથે જે પ્રીતિ-જયત થઈ છે તે જે કે કોઈને ખતાવી કે સમભવી શકાય તેવી નથી, માત્ર સ્થિરતાગુણથી સમભવ્ય તેવી છે, તેા પણ તેની એક નિશાની અચૂક છે કે એક વખત તે જયત થયા પછી નિરંતર ખની રહે છે

નાદવિલુદ્ધો પ્રાણકું, ગિને ન ત્વળ મૃગ લોય;

આનંદધન પ્રમ્થુ પ્રેમકી, અકથ કહાની કોય. સુહા૦ ૪

“ લોકમા પણ રાગમા આસક્ત મૃગલો-હરિષ્ઠ પોતાના પ્રાણની તરખલા જેટલી પણ ક્ષિપ્ત ગણતો નથી. આનંદના સમ્બૂદ્ધ પ્રણુના પ્રેમની કથા અપૂર્વ અને ન કહી શકાય તેવી છે. ”

ભાવ—આ અનુભવના પ્રેમમા જે પ્રાણી પડી જાય તેની સ્થિતિ કેવી હોય છે તે સખ ધી સવાલ થતા આનંદધન મહારાજ કહે છે કે-પ્રેમી જીવની વાત અપૂર્વ અને અકથ્ય છે, એ તેા એક જૂદી જ વાત છે, એ કહી શકાય તેવી વાત નથી. હરણુ રાગ સામળવાની ઇચ્છાવાળો હોય છે તેવે પ્રસંગે તે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કરતો નથી, તેને મારવા માટે ધનુષ્ય સજ્જ કરીને પારાધી બેઠો હોય તેને તે દેખે છતા પણ જ્યારે વીણા મૃદગ વાગવા માટે છે ત્યારે રાગના આકર્ષણથી મૃગ ત્યા ખેચાઈ આવે છે, તે રાગ સામળવાની ઇચ્છા પાસે પ્રાણની પણ દરકાર કરતો નથી. મોરલીના સ્વરથી જેમ સર્પ ખેચાઈ આવે છે તેવી રીતે જેને અનુભવ પ્રીતિ જાગી હોય તે કોઈની દરકાર કર્યા વગર, પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા વગર અનુભવના પ્રેમમા ઉતરી જાય છે, તેને જ ચાહે છે અને તેના પ્રસંગ તરફ જ ખેચાઈ જાય છે આનંદધનજી મહારાજ તેટલા માટે લખે છે કે-અનુભવ પ્રેમની વાત શબ્દોમા લખી શકાય તેવી નથી, મુખેથી બોલી શકાય તેવી નથી, તે તેા કોઈ અપૂર્વ છે આત્મસ્વરૂપના રંગી ચક્રવર્તી જેવી મોટી ઋદ્ધિ હોય તેને તૃણની પેઠે તણ દઈ પર્વત શુક્રમા એકાંતે આત્માને અનંત ઠામે જોતા, તન્મયપણે રમતા અને તક્ષીન થતા દેશે જીણી પૂર્વકોટિ જેટલો કાળ પસાર કરી નાખે એવી તેમની અપૂર્વ કહાણી છે.

નાદ શબ્દનો યાગિક અર્થ અનાહત નાદ થાય છે. યોગમા ધીમે ધીમે વધારો કર્યા પછી જ્યારે સ્થિરતા થાય છે ત્યારે અતિ મધુર નાદ અંતરગમાથી જીઠે છે. જેના સ્વરની

મીઠાશ વીણા, વેણુ, વાયોલીન કે પીયાનાના સ્વર કરતા અનેકબધી વધારે હોય છે એના પર આસક્તિ છવ પોતાના શરીરની દરકાર કરતો નથી, નાહને આ યૌગિક અર્થ સમજવો આ પદમાં એક ણીણુ ભવ્ય છે તે પણ સમજવા જેવું છે અનુભવની પ્રીતિ ભવ્ય પછી પણ જે પ્રાણી વિષયાદિકમાં આસક્તિ રહે તે જનાવર કરતા પણ વધારે ખરાબ છે. આ પ્રીતિ સાચી હોય તો પછી પ્રાણની પણ દરકાર રાખવી ઉચિત નથી. એવું તો જનાવર પણ શીખવે છે ભવહારમાં પણ આપણે અનેક રજપૂતોને પ્રેમ ખાતર પ્રાણુ આપતા બેઠકો ધીબે, તો પછી સાચી પ્રીતિ હોય તો જાનની જેમ જ્યા ત્યા મ્હોડું ઘાલવું ઉચિત નથી, પ્રીતિ યોગ્ય પદાર્થને મેળવવો અને તેના ઉપર પ્રાણુ પાથરવા આ હકીકતમાં બહુ ઊંડું રહસ્ય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

યોગના પ્રેમમાં હાથેલા પ્રાણીઓ જગતથી તબન બેદરકાર હોય છે એમ આ પદ પરથી જણાય છે દુનિયા તેમને માટે શું યોગ્ય છે ? તે બાલુવા તથા સાલગવાની તેને ઇચ્છા પણ રહેતી નથી. પ્રેમથી તેઓ યોગમાર્ગને પકડે છે અને તેની ખાતર જ તેઓ તેને નભાવે છે શ્રી આનંદવનજી મહારાજ પણ આવા બેદરકાર હતા, જે તેઓના અસ્તિત્વના સંભારમાં મળતી હકીકત પરથી જણાય છે પોતાના નાના કે મોટા ક્ષયની દુનિયા શું તુલના કરશે એવો વિચાર કોઈ પણ કાય કરતી વખત જ્યા મુખી રહે છે ત્યાં મુખી તે ક્ષયમાં ખરી મહુરતા આવતી નથી, જે બાબતનો આજ નિશચી ભાવથી એકાદ કામ કરવા પછી જ આવે છે.

કૃપક પાત્રમું

સચ-આણવરી

અવધુ નટ નાગરકી બાજી, જાણે ન શાંમય કાલી અ•

ધિરતા એક સમયમે ઠાને, ટપલે વિજસે વધહી;

રહટપહટ ઘુબ સવા રાલે, યા હમ સુની ન કવહી અ• ?

“હે આત્મા ! આ શહેરી નાટકીઆની સ્થિતિ જાણ તે જાણાય કે કાલ (જેવા જુદિમાન પુરુષો) જીવે શકતા નથી. (તે જાણ કેવી છે તે જતાવે છે) એક સમયમાં

* આ પદનો કાવ્ય સમજવો જરા મુશ્કેલ પડતો, કાવ્ય અરુચિત સ્વર સમજાવ નહિ તો આ પદ મુખી હવ આમળ બલાવવું અને પ્રસંગે અર્થાદિનો યોગ થવે આ પદ સમજવું આ પદનું વિવેચન ન સમજાવ તો નાસીપાસ ન થતાં આમળ બલાવવું

૧ અનુસ્મર, દાસે જાસે નહિ તેવો આત્મા. નટ=આણવર. નાગરકી=શહેરમાં નાચવા જાનેસો. જાણવરમત. બાલુક મહા=આણવર કે કાલ જુદિયાળા માણસો. ધિરતા=સ્થિરતા. મને=વસ્થાનકે મોક્ષમાં ઉપરને=ઉપરના માત્ર વિજસે=નાસ પામે. તખ્તી=તોપણ, રહા જનાં. ઉચટપહટ=ઉચ્ચીમુલતી. ઉપાભવની ઉપર કહી તે કુવ સત્તા=સ્થિરતાની અથવા સત્તાની કુવતા. યા=તે. હમ=અમે. સુની=સાંભળ્યા. કવહી=કોઈ જગ્યાએ.

જે સ્થાનકે (મોક્ષમાં) સ્થિરતા પામી જાય ત્યાં પણ ઉપજવા વિનાશ પામવારૂપ ધર્મ રહે છે, વળી તે ઉપજે છે, વિનાશ પામે છે અને છતાં ધ્રુવ (સ્થિર) સત્તા રાખે છે. આવી રમત અમે તો કોઈ જગ્યાએ સાંભળી નથી. ”

ભાવ—ચોથા પદમાં છેવટે કહ્યું કે અનુભવની વાર્તા અકથ્ય અને અપૂર્વ છે તે અત્ર બહુ વિદ્વત્તાપૂર્વક બતાવે છે. આગમના ઊંડા અભ્યાસથી આ પદની રચના થઈ છે, તેમાં જે અપૂર્વ રહસ્ય બતાવ્યું છે તે મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે.

અવધુ=અધુ, અધુવ. ધ્રુ એટલે ધ્રુજવું, ચાલવું, હાલેચાલે નહિ તે સ્થિરતા ગુણ-વાળો આત્મા અથવા અવધૂત સંસારમાયાને કંપાવીને નિર્માળ થયેલો આત્મા; તેને ઉદ્દેશીને કહે છે કે-હું આત્મનું! તેં જે બાણ માડી છે તે બહુ સાનંદાશ્રિય ઉપજાવે તેવી છે. તું ખરેખરે કળાબાજ નાગરિક નટ છે. શહેરના લોકો હમેશ ગામડાના લોકો કરતા વિશેષ કળાબાજ હોય છે ગામડીઆ લોકો ભોળા, સાદા, નિખાલસ હોય છે, તેઓ બાણ માંડે તો તુરત કળાઈ જાય છે, પણ શહેરી માણસની બાણ એકદમ કળી શકાતી નથી. કળાબાજ મહારી ન્યારે એકના દશ કરે છે કે ચઢીઓ ઉડાવે છે ત્યારે તેની યુક્તિ સમજવી બહુ મુશ્કેલ પડે છે; તેવી રીતે હું ચેતન! તારી બાણ બહુ અજાણ જેવી છે, તે પ્રાહ્મણ્ય, કાણ જેવા બુદ્ધિમાન માણસો પણ સમજી શકતા નથી, કારણ તેઓમાં એટલા ઊંડા ઉતરવાની શક્તિ હોતી નથી. પ્રાહ્મણ્ય એટલે અલેહવાદી વેદાન્તીઓ તથા ઉપચારથી વૈશેષિક, નૈયાયિક, જૈમિની અને સાંખ્ય સમજી લેવા અને કાણ શબ્દથી સર્વ પ્રકારના મુસલમાન અને ઉપચારથી પારસી, ક્રીશ્ચીયન અને યહુદી વિગેરે સમજી લેવા. પ્રાહ્મણ્ય અને કાણ તે બાણ જેવા ખેંઠલાને ઉદ્દેશીને સમજવું. નટ અને શહેરીની કોઈ એવી કળા હોવી જોઈએ કે તેથી પ્રાહ્મણ્ય અને કાણ ઠગાયા હોય. આ સબંધમાં કોઈ લોકપ્રચલિત વાર્તા હોવી જોઈએ જેની મને માહિતી નથી.

આટલી સામાન્ય પ્રસ્તાવના કર્યા પછી નટનાગરની બાણ કેવા પ્રકારની છે તે બતાવે છે. અત્ર શરીર છોડીને આત્મા નીકળે છે તે એક જ સમયમાં મોક્ષમાં પહોંચી જાય છે, એટલે જે સમયે અહીંથી દેહનો ત્યાગ કરે છે તે જ સમયે સિદ્ધદશામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જે અન્ય ભવ કરવાનો હોય તો જે સમયે અહીં કાળ કરે છે તેને ખીલે સમયે ઋણુ ગતિથી અન્ય ગતિમાં ઉપજી આહાર લે છે, અને જે વક્ર ગતિ કરે છે તો ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે સમયે તેમ કરે છે, પરંતુ સિદ્ધાત્મા તો તે જ સમયમાં સ્વસ્થાનકે પહોંચી જાય છે. મોક્ષસ્થાનકને અજર અમર કહેવામાં આવે છે એટલે ત્યાં જન્મ, જરા, મૃત્યુ નથી છતાં શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે—એક જ સમયમાં મોક્ષમાં સ્થિરતા પામી જાય છતાં પણ ઉપજવું અને વિનાશ પામવું એ તો તેને રહ્યા જ કરે છે. સર્વ દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવપાણું છે અને તે જ અમુક વસ્તુનું દ્રવ્યત્વ સિદ્ધ કરી આપે છે.

હવે આ ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવપણાથી દ્રવ્યત્વ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે તે જાણવા આજ વિવેચન કરીએ. દરેક દ્રવ્યમા છ સામાન્ય ગુણ છે અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સત્ત્વ અને અગુરૂલ્પત્વ સર્વ દ્રવ્ય પોતાના ગુણ પર્યાયથી હસ્તિ ભોગવે છે તે અસ્તિત્વ, જેમાં ગુણ અને પર્યાયો રહે તે વસ્તુ-દ્રવ્ય-તે સર્વ દ્રવ્યો એકઠા એક ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે તે વસ્તુત્વ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતપોતાના ગુણથી સુક્ત છે તે દ્રવ્યત્વ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય અમુક પ્રમાણથી બાહ્યી શકાય છે તે પ્રમેયત્વ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય એક સમયમા ઉપજે છે, વિષુષે છે અને સ્થિર પણ છે તે સત્ત્વ અને દરેક દ્રવ્ય પદ્મગુણ હાનિ વૃદ્ધિ પામે છે તે પોતપોતાની અપેક્ષાએ ગુરૂલ્પુ નથી માટે અથવા તેવી જાતના અપૂર્વ ધર્મો તેમા છે તે અગુરૂલ્પત્વ દરેક દ્રવ્યના આ સામાન્ય ગુણો પૈકી સત્ત્વગુણ ઉપર જરા વિશેષ વિવેચન કરવું પ્રસ્તુત છે વત્તાર્થમા કહું છે ઠગાન્યપયગ્નોયયુક્ત મજ્જ એટલે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિરતા એ ત્રણ ગુણે કરી સુકાપચ્ચ તે જ અમુક વસ્તુનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે છે જેમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવ ન હોય તે સત્ત્વ કરી શકાય નહિ. મૂત્તિકારૂપ દ્રવ્ય હોય તેને ઘટ જનાવીએ ત્યારે તે ઘટાની ઉત્પત્તિ થઈ કહેવાય છે, તેના પ્રયોગે જોઈ શકાય અથવા ઘટા કૂટી જાય તે વ્યય છે પણ મૂત્તિકા તરીકે અથવા પુદ્ગલ તરીકે તે નિરતર રહે છે એ ક્રુવત્વ છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યમા સ્વભાવે અગુરૂલ્પુ પર્યાયની અને પરભાવે ગમન અને સ્થિતિ કરનારને અનુક્રમે સાહાય્ય કેવાની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવત્વ સિદ્ધ થઈ શકે છે એવી રીતે આહાર્ય દ્રવ્ય પણ એક સમયે ત્રણે પરિણામે પરિણમે છે અને ક્ષણ દ્રવ્ય તો વ્યવહારે ઉપચરિત દ્રવ્ય હોવાથી પુદ્ગલના ઉત્પાદાદિને આધારે તેના ઉત્પાદાદિ હેવા યોગ્ય છે જીવ દ્રવ્યમા કર્માવૃત્ત સ્થિતિમા તો અનેક પ્રકારની ગતિ આદિથી ઉત્પાદ, વ્યય થયા કરે છે અને જીવત્વ-આત્મત્વ સિદ્ધ છે તે સમભવ તેલુ છે સિદ્ધશ્યામા પણ ઉત્પાદાદિ થયા કરે છે તે હવે વિચારીએ વસ્તુગતે મૂળપણે નેવને પદ્મવે જ્ઞાનનું પણ તે ભાસનપણે પરિણમન થાય તે પૂર્વ પર્યાયના ભાસનનો વ્યય અને અભિનય જ્ઞેય પર્યાયના ભાસનનો ઉત્પાદ તથા જ્ઞાનપણનું ક્રુવત્વ; એવી રીતે સર્વ ગુણના ધર્મની પ્રવૃત્તિકરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ, વ્યય શ્રીસિદ્ધ ભવતમા પણ થઈ રહ્યો છે એ દર્શકતને જીવ વધારે સાદા આકાર માં રજૂ કરીએ તો સ્પષ્ટ સમજાશે. સિદ્ધશ્યામા એક સમયે વિશેષની ગુણવત્તાવાળો ઉપયોગ અને બીજે સમયે સામાન્યની ગુણવત્તાવાળો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે સામાન્યની ગુણવત્તાવાળો ઉપયોગ તેમ ત્યારે વિશેષવાળા ઉપયોગનો વ્યય થાય છે અને સામાન્યવાળા ઉપયોગનો ઉત્પાદ થાય છે જીવ ઉપયોગગુણ તો સ્થિર જ છે સામાન્ય વિશેષવાળાની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે તેથી મિત્ત ગનાત્મા સ્થિર છે જીવો પણ ઉપયોગની અપેક્ષાએ ઉપયોગ છે અને વિષુષે છે જે પર્યાયનું ભાસન થયું તેટલું ઉત્પાદ અને તે પર્યાય વસ્તુવાળી અન્ય પર્યાયનું ભાસન થયું તે પ્રથમ ભાસિત પર્યાયનો વ્યય-અ પ્રત્યેક સમયે સિદ્ધશ્યામા પણ થયા કરે છે

આવી રીતે એક સમયમાં જીવ ઉપજવાને સ્થાને સ્થિર થઈ જાય છે છતાં ત્યાં પણ તેના ઉત્પાદ અને વ્યય થયા કરે છે, સામાન્ય અને વિશેષ ઉપયોગરૂપે અવાતર ઉત્પાદ અને વ્યય અનુક્રમે થયા કરે છે આથી જેઓ આત્માને એકાત નિત્ય માને છે તેઓના મતની સમીક્ષા થઈ ગઈ અને અત્ર સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યું કે સિદ્ધદશામાં ઉપજવા વિણસવા-પણું નથી; ત્યાં પણ તેનો ઉત્પાદ અને વ્યય તો થયા કરે છે અને છતાં સિદ્ધત્વમાં સ્થિરતા છે અને તદ્દ્રૂપ ચારિત્ર તે દશામાં પણ ખરાબર ઘટતી રીતે લભ્ય થઈ શકે છે. ખૌદ્ર આત્માને ક્ષણિક માને છે અને વેદાત તેને એકાત નિત્ય માને છે તે વાત અસમીચીન છે તે અત્ર બતાવ્યું.

આવી નટનાગરની ખાજ છે તે બ્રાહ્મણ કે કાજી કોઈ પણ જાણી શકતા નથી, પારખી શકતા નથી, સમજી શકતા નથી, અર્થાત્ વેદ, પુરાણ કે કુરાનમાં આત્માનું એવું કથચિત્ નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપ જોવામાં આવતું નથી. એ સ્વરૂપમાં એવી ખૂબી છે કે આત્મા એક સમયમાં સ્વસ્થાનકે ઉપજે, છતાં તેના ઉત્પાદ અને વ્યય થયા કરે અને તો પણ તે સ્થિર જ કહેવાય છે અને આવી રીતે તેમાં ઉલટપુલટ ભાવ થાય છે છતાં પણ તેનું આત્મત્વ તો સ્થિર છે, તેની ધ્રુવ સત્તા છે એ સબંધી હકીકત અમે અન્યત્ર કોઈ જગ્યાએ કહી સાબળી નથી. આવી રીતે એક જ વસ્તુ ઉપજે, વિણસે અને ધ્રુવ રહે એવું તેનું સ્વરૂપ અન્ય કોઈ વિશિષ્ટ સૂત્રકાર કે શાસ્ત્રકારે બતાવ્યું નથી અને દેખીતી રીતે તે ઉલટું-સુલટું લાગે તેવું છે, નટની રમત જેવું છે અને તેને સમજનાર સમજાવનાર તો કોઈ મહાવિચક્ષણ હોય તો જ તે નબી શકે તેમ છે.

ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ એ ત્રણ મહાયમત્કારી શબ્દો છે. તીર્થંકર મહારાજ ગણધરને ત્રિપદી આપે છે તેમાં કહે છે કે ઉપન્નેહ વા વિગમેહ વા ખુવેહ વા, આ ત્રણ પદ ઉપરથી જ ગણધરે આખી દ્વાદશાગીની રચના કરે છે પ્રથમ તેઓ સર્વ વસ્તુની ઉત્પત્તિ દેખે છે, પછી તેનો નાશ થતો દેખે છે અને તેની સાથે તેનું ધ્રુવત્વ દેખે છે. એ ત્રણ પદાર્થસ્વભાવમાં આખા જૈનશાસ્ત્રનું રહસ્ય સમાયત્તું છે તેથી તે પર જેટલું વિવેચન કરવા ધારીએ તેટલું થઈ શકે તેમ છે અને તેને માટે શાસ્ત્રકારોએ અનેક જગ્યાએ ચમત્કારી લેખો લખ્યા છે અથવા જૈન તત્ત્વજ્ઞાન એ સર્વ તત્ત્વમય જ એમ કહી અત્ર સ્થળસંકેચના કારણથી વધારે ન લખતા આગળ ચલાવીએ છીએ. એક જીવની ઉત્કાન્તિ, અપકાન્તિ, નિર્વાણ જૂદાં જૂદાં દર્શનો કેવી રીતે માને છે, તેમાં વિરોધ ક્યા આવે છે અને જૈન દર્શન તેને અગે શું કહે છે તે પર લખાણ વિવેચન કરવાનું આ સ્થળ નથી, યથાવકાશ ઉપોદ્ધાતમાં તે પર વિવેચન પ્રાપ્ત થશે, પણ એમાંથી એક ચમત્કાર ઉપજાવે તેવું સ્વરૂપ બતાવી તેની જૈનશાસ્ત્રાનુસાર વાનકી અત્ર બતાવી છે, સાથે ભલામણ કરવાની જરૂર છે કે એ સબંધી વિશેષ જ્ઞાન સદ્ગુરુ પાસેથી સમજી ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

અહીં ચર્યાતમા આત્માને અવધુ કહ્યો છે તેનો અર્થ આમુ ન ધૂમતીતિ મમુ ' જે મૂલ ન અથ, સ્વચ્છ પર્થાપમા રમણુ કરે તેવો શુદ્ધ, નિષ્કલ્પ આત્મા અવિનાશી, અજ, અલસમર, અક્ષય, અલધુગુરુ પરિણામી સમજવેલ અવધૂત એ શબ્દ ધૂ ધાતુ ને અથ ઉપસર્જી ઘાજવાથી થયેલો છે અને તેનો અર્થ અવધૂત સન્ધાસી થાય છે, એ શબ્દનો અપદ્મ શ હોય એમ માનવુ વધારે ઠીક ઘાજે છે એ શબ્દમા આત્માને સ્થિરતાગુણ પ્રાધાન્યપણે છે

વળી આ નટનાગરની બાહુ કેવી સુક્રિતવાળી અને આસ્યર્ ઉપભવનારી છે તે વિશેષ બતાવે છે

एक अनेक अनेक एक कुनी, कुडळ कनक सुमावे;

जल तरंग वटमाटी रविकर, भगनित ताही समावे अक्षु० २

“ સુવણુ ના સ્વભાવે એક અને તે જ દ્રવ્ય કુદ્ધળ વિગેરે સ્વભાવે અનેક થાય છે અને વળી અનેક એક થાય છે જળના તરંગો, માટીના ઘટો અને સૂચનાં કિરણો અસ્રિત હોય તો પણ તે તેમા પાછા સમાઈ જાય છે તે પ્રમાણે.”

આવનાગરિક નટની કેવી બાહુ છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે- એકના અનેક થઈ જાય છે અને વળી તે અનેક એક જ હોય છે જેમ સુવણુનાં કુદ્ધળ, બાહુઅંધ, અહનહાર, કદા, જગદી, શાયણમણા વિગેરે અનેક રૂપ થાય છે તે છત્તિ સમજવુ શુદ્ધ પર્થાપના જાલનને દ્રવ્ય કહેવામા આવે છે અત્રુ એવ દ્રવ્ય સળથી વિવક્ષા કરતા જણાવે છે કે જેમ તેના અનેક પર્થાપિ પલટાતા જાય છે તેમ તેમાં અનેક રૂપ થાય છે, એવ એકેત્રિય, બેત્રિય, તેત્રિય, ચૌત્રિય થાય છે નારક થાય છે, હાથી, ઘોડા, માછલા, મત્સ્ય, પોપટ મધુશકિતિ તિયૈય થાય છે, સોમકત, યસકત, દેવચ દ્ર વિગેરે નામ ધારણ કરનાર મનુષ્ય થાય છે, બાર દેવલોકાદિમા દેવ થાય છે-એ સવ ઉપાધિ પર્થાપથી ધારણ કરે છે, પણ તેનું આત્મત્વ તો એક જ છે સદૃશ્યથી ધમ તે ગુણુ કહેવાય છે અને કમભાગી ધમ તે પર્થાપ કહેવાય છે એક શ્રીવીની મણા હોય તો તેમાં ઉન્વળતાદિક ગુણુ છે અને ગોણપણુ વિગેરે પર્થાપ છે પણ તેથી શ્રીવી સ્વતત્ર જળગા છે તેમ આત્મ દ્રવ્યથી તેના ગુણુ અને પર્થાપિ જળગા છે જેમ એક મુતિકા દ્રવ્ય હોય તેના મટકુ, ધટા, કોઠી વિગેરે અનેક રૂપો થાય છે પણ તેમા તિયદુ સામાન્ય મુતિકાત્વ દ્રવ્ય તો એક જ છે, તેમ એવની સ્થિતિ અમે તેટલી ફેરફાર થાય, તે અમે તેટલા રૂપો ધારણ કરે, પણ તેનું આત્મત્વ તો એક જ છે તેનું એવત્વ અપર નથી તેમા ફેરફાર થતો નથી,

૨. કુનીવનગી કુદ્ધળગીના રવિકરઅસ્યનાં કિરણુ અમનિતન તણાવ તેટલાં તાહીનેમાં જ ત્કની ને જભો તાઇ પાર્મતર છે

તેમાં પરાવર્તન થતું નથી, તેથી અત્ર નટનાગરની રમત ખતાવતા કહે છે કે-એક જીવ છે તે અનેક રૂપો ધારણ કરે છે, અનેક આકારો ધારણ કરે છે, અનેક નામ ધારણ કરે છે, વળી અનેકના એક થઈ જાય છે; પણ તેનું મૂળ આત્મત્વ તો એક જ છે, ઘટના અનેક આકારમાં પણ ઘટત્વ તો એક જ છે. તેમ જ કંચન-સુવર્ણના અનેક આકાર થાય, અનેક ઘાટ થાય, અનેક ઉપરોક્ત તથા અન્ય નામ ધારણ કરે પણ તેમાં સુવર્ણત્વ તો એક જ છે, એ દૃષ્ટાંતથી આ હકીકત સમજી લેવી. આ જીવ દ્રવ્યનો તેના ગુણ અને પર્યાય સાથે કથંચિત્ અલેહ છે. દાખલા તરીકે જ્ઞાન ગુણ જીવનો છે, તેમાં જ્ઞાન એ ગુણ થયો અને જીવ એ ગુણી થયો તેનો અલેહ માનવો પડે, કારણ કે ગુણ ગુણીનો અલેહ હોય છે. જો તેઓનો લેહ માનીએ તો તેમાં અનવસ્થા પ્રસંગ આવે છે તેથી દ્રવ્યમાં ગુણ પર્યાયનો કથંચિત્ અલેહ માનવો શાસ્ત્રથી અને યુક્તિથી ગમ્ય થાય છે. એમ જો ન હોય તો સુવર્ણમાંથી પર્યાયરૂપ કુડળ વિગેરે થવાનો સંભવ જ નથી રહેતો, કારણ કે ગુણ ગુણીનો સંબંધ અવિભવગુણાવ સંબંધે જો ત્યાં ન હોય તો તેને જોડનાર અન્ય સંબંધ માનવો પડે અને તેમ આગળ આગળ ચાલતાં છેડો જ ન આવે. આ સુવર્ણકુડળના સ્વભાવે જીવ અનેક રૂપો ધારણ કરે છે અને વળી અનેક રૂપોમાં સ્વાભાવિક એકતા સર્વદા પ્રતીયમાન રહે છે અનેક રૂપો કર્મસંબંધથી થાય છે અને અનેક રૂપો વસ્તુગતે આત્માથી જૂદાં નથી તેથી એકના અનેક અને અનેકમાં એકનું જ્ઞાન રહે છે એવી અનુપમ ખાજી આ અવધુએ માડી છે.

એકના અનેક રૂપો ગુણ પર્યાયથી થાય છે તેના સંબંધમાં વિશેષ દૃષ્ટાંતો ખતાવે છે. પાણીના અનેક તરંગો સવારથી સાજ સુધી થાય છે, હરિયામાં કે તળાવમાં જોવાથી તેની પ્રતીતિ થાય છે, છતાં પણ જળ તો જળ જ છે, તરંગથી તેના જૂદા જૂદા અનેક આકાર દેખાય છે, છતાં તેનું જલત્વ તો કાયમ રહે છે; તેવી જ રીતે માટીનો ઘડો બને છે, કોડી બને છે, માટલું બને છે, છતાં માટી તો એક જ છે. અત્ર માટી તે ઊર્ધ્વતા સામાન્ય શક્તિ સમજવી. કાળાદિકના પ્રયોગથી સર્વ ઘટ પદાર્થમાં આ ઘટ છે આવી પ્રતીતિ તો એકની એક જ રહે છે. આવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિમાં દેશલેહે એક જ જણાય તે તિર્યકસામાન્ય શક્તિ કહેવાય અને કાળલેહે અનુગત આકારલેહે પ્રતીતિ ઉપજે તે ઊર્ધ્વ સામાન્ય શક્તિ કહેવાય પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં આ બન્નેમાંથી એક સામાન્ય અવશ્ય હોય છે. તેવી જ રીતે સૂર્યના કિરણો અનેક દેખાય છે, તે સર્વ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે, પણ જૂદી જૂદી દિશાએ ગમન કરવાવાળા હોઈને વિચિત્ર છતાં સૂર્ય તરીકે એકરૂપ છે તેથી સમજાય છે કે આવા જળના તરંગો, માટીના ઘડાઓ અને સૂર્યના કિરણો અનેક દેખાય છે, છતાં તેઓનું અસલ મૂળ રૂપ એક છે, તરંગોમાં જળત્વ સામાન્ય છે, ઘટોની માટી એક જ છે અને કિરણરૂપ વ્યક્ત પદાર્થોનું મૂળ કારણ રવિ-સૂર્ય છે, તેમ જીવના અનેક ગુણ પર્યાયનું ભાજન જેનું રૂપ ત્રણે કાળમાં એક સરખું રહે છે, જેમાં અવાતર લેહ કોઈ

અહીં શરૂઆતમાં આત્માને અવધુ કહ્યો છે તેનો અર્થ આમુ ન પૂનાતીતિ અમુ ' ને મૂલ ન વ્યથ, સ્વચ્છ પર્વાથમા રમણુ કરે તેવો શુદ્ધ, નિષ્પ્રકંપ આત્મા અવિનાશી, અલ, અલસમર, અક્ષય, અલધુચુરુ પરિણામી સમજવો. અવધૂત એ શબ્દ ધૂ ધાતુ ને અલ ઉપસર્જી ઘાજવાથી થયેલો છે અને તેનો અર્થ અવધૂત સન્નાસી થાય છે, એ શબ્દનો અપભ્રંશ હોય એમ માનવું વધારે ઠીક લાગે છે એ શબ્દમાં આત્માનો સ્થિરતાશુદ્ધ પ્રાધાન્યપણે છે

વળી આ નટનાજશની બાલુ કેવી મુક્તિવાળી અને આશ્ચર્ય ઉપલવનારી છે તે વિશેષ બતાવે છે

एक अनेक अनेक एक कुनी, कुडक कनक सुमावे;

बल तरंग घटमाटी रविकर, बगनित चाही समावे अवधु० २

“ સુવર્ણના સ્વભાવે એક અને તે જ દ્રવ્ય કુલ્લ વિગેરે સ્વભાવે અનેક થાય છે અને વળી અનેક એક થાય છે જળના તરંગો, માટીના થટો અને સૂધના કિરણો અજલિત હોય તો પણ તે તેમાં પાછા સમાઈ જાય છે તે પ્રમાણે. ”

ભાવ-નાગરિક નટની કેવી બાલુ છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે- એકના અનેક થઈ જાય છે અને વળી તે અનેક એક જ હોય છે જેમ સુવર્ણના કુલ્લ, બાલુબંધ, ઘડનકાર, કઠા, બજડી, શાયલુમાળા વિગેરે અનેક રૂપ થાય છે તે દૃષ્ટિ સમજવું શુદ્ધ પર્વાથના ભાજનને દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે અત્ર લવ્ય દ્રવ્ય સળથી વિવક્ષા કરતા જણાવે છે કે જેમ તેના અનેક પથ્થો પહાડાતા વ્યથ છે તેમ તેમાં અનેક રૂપ થાય છે, લવ્ય એકેદ્રિય, બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચૌદ્રિય થાય છે, નારક થાય છે હાથી, ઘોડા, માછલા, મનુષ્ય, પોષટ મપૂશકિક તિર્થથ થાય છે, સોમકત્ત, ચક્ષત્ત, દેવચક્ર વિગેરે નામ ધારણ કરનાર મનુષ્ય થાય છે, બાર દેવલોકાક્રિમા દેવ થાય છે-જે સર્વ ઉપાધિ પર્વાથથી ધારણ કરે છે, પણ તેનું આત્મત્વ તો એક જ છે સહજાથી ધર્મ તે શુદ્ધ કહેવાય છે અને કમસ્વાવી ધર્મ તે પર્વાથ કહેવાય છે. એક શ્રીવીની માળા હોય તો તેમાં ઉચ્ચગતાકિક શુદ્ધ છે અને ઘોળપણુ વિગેરે પર્વાથ છે, પણ તેથી શ્રીવી સ્વતત્ર અજગ્યા છે તેમ આત્મ દ્રવ્યથી તેના શુદ્ધ અને પથ્થો અજગ્યા છે જેમ એક મૂલિકા દ્રવ્ય હોય તેનાં માટણ, થટો, કોડી વિગેરે અનેક રૂપો થાય છે પણ તેમાં તિયક્ સામાન્ય મૂલિકાત્વ દ્રવ્ય તો એક જ છે, તેમ જીવની સ્થિતિ ગમે તેટલી ફેરફાર થાય, તે ગમે તેટલાં રૂપો ધારણ કરે, પણ તેનું આત્મત્વ તો એક જ છે, તેનું જીવત્વ અપર નથી, તેમાં ફેરફાર થતો નથી,

૨. કુની=વળી કુલ્લ=વળીના રવિકર=સૂર્યના કિરણ. અગનિતઅન ગણાય તેટલાં તાલીઓમાં જ તાલી ને જાલો તાઇ પાર્શ્વતર છે

તેમાં પરાવર્તન થતું નથી, તેથી અત્ર નટનાગરની રમત ખતાવતાં કહે છે કે-એક જીવ છે તે અનેક રૂપો ધારણ કરે છે, અનેક આકારો ધારણ કરે છે, અનેક નામ ધારણ કરે છે, વળી અનેકના એક થઈ જાય છે; પણ તેનું મૂળ આત્મત્વ તો એક જ છે, ઘટના અનેક આકારમા પણ ઘટત્વ તો એક જ છે. તેમ જ કંચન-સુવર્ણના અનેક આકાર થાય, અનેક ઘાટ થાય, અનેક ઉપરોક્ત તથા અન્ય નામ ધારણ કરે પણ તેમા સુવર્ણત્વ તો એક જ છે, એ દૃષ્ટાતથી આ હકીકત સમજી લેવી. આ જીવ દ્રવ્યનો તેના ગુણ અને પર્યાય સાથે કથચિત્ અલેદ છે: દાખલા તરીકે જ્ઞાન ગુણ જીવનો છે, તેમાં જ્ઞાન એ ગુણ થયો અને જીવ એ ગુણી થયો તેનો અલેદ માનવો પડે, કારણ કે ગુણ ગુણીનો અલેદ હોય છે. જો તેઓનો લેદ માનીએ તો તેમા અનવસ્થા પ્રસંગ આવે છે તેથી દ્રવ્યમા ગુણ પર્યાયનો કથચિત્ અલેદ માનવો શાસ્ત્રથી અને યુક્તિથી ગમ્ય થાય છે. એમ જો ન હોય તો સુવર્ણમાથી પર્યાયરૂપ કુડળ વિગેરે થવાનો સંભવ જ નથી રહેતો, કારણ કે ગુણ ગુણીનો સંબંધ અવિભવગુણાવ સંબંધે જો ત્યા ન હોય તો તેને જોડનાર અન્ય સંબંધ માનવો પડે અને તેમ આગળ આગળ ચાલતા છેડો જ ન આવે આ સુવર્ણકુડળના સ્વભાવે જીવ અનેક રૂપો ધારણ કરે છે અને વળી અનેક રૂપોમા સ્વાભાવિક એકતા સર્વદા પ્રતીયમાન રહે છે અનેક રૂપો કર્મસંબંધથી થાય છે અને અનેક રૂપો વસ્તુગતે આત્માથી જૂદા નથી તેથી એકના અનેક અને અનેકમા એકનું જ્ઞાન રહે છે એવી અનુપમ ખાજી આ અવધુએ માડી છે.

એકના અનેક રૂપો ગુણ પર્યાયથી થાય છે તેના સંબંધમા વિશેષ દૃષ્ટાતો ખતાવે છે. પાણીના અનેક તરંગો સવારથી સાજ સુધી થાય છે, દરિયામા કે તળાવમા જોવાથી તેની પ્રતીતિ થાય છે, છતાં પણ જળ તો જળ જ છે, તરંગથી તેના જૂદા જૂદા અનેક આકાર દેખાય છે, છતાં તેનું જલત્વ તો કાયમ રહે છે, તેવી જ રીતે માટીનો ઘડો બને છે, કોઠી બને છે, માટલું બને છે, છતાં માટી તો એક જ છે. અત્ર માટી તે ઊર્ધ્વતા સામાન્ય શક્તિ સમજવી. કાળાદિકના પ્રયોગથી સર્વ ઘટ પદાર્થમા આ ઘટ છે આવી પ્રતીતિ તો એકની એક જ રહે છે. આવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિમા દેશલેદે એક જ જણાય તે તિર્યકસામાન્ય શક્તિ કહેવાય અને કાળલેદે અનુગત આકારલેદે પ્રતીતિ ઉપજે તે ઊર્ધ્વ સામાન્ય શક્તિ કહેવાય પ્રત્યેક દ્રવ્યમા આ બનેમાથી એક સામાન્ય અવશ્ય હોય છે. તેવી જ રીતે સૂર્યના કિરણો અનેક દેખાય છે, તે સર્વ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે, પણ જૂદી જૂદી દિશાએ ગમન કરવાવાળા હોઈને વિચિત્ર છતાં સૂર્ય તરીકે એકરૂપ છે તેથી સમજાય છે કે આવા જળના તરંગો, માટીના ઘડાઓ અને સૂર્યના કિરણો અનેક દેખાય છે, છતાં તેઓનું અસલ મૂળ રૂપ એક છે, તરંગોમા જળત્વ સામાન્ય છે, ઘટોની માટી એક જ છે અને કિરણરૂપ વ્યક્ત પદાર્થોનું મૂળ કારણ રવિ-સૂર્ય છે, તેમ જીવના અનેક ગુણ પર્યાયનું જ્ઞાન જેનું રૂપ ત્રણે કાળમા એક સરખું રહે છે, જેમા અવાતર લેદ કોઈ

ચાલી શકતો નથી તેવું આત્મત્વ તો એક જ છે અને તે શુભ પર્યાયને લાધને અનેક રૂપે વ્યક્ત થાય છે, પણ તે અનેક રૂપોમા એકત્વ તો રહેલું જ હોય છે આવી રીતે એકને અનેક રૂપે બતાવે છતાં પોતે નાટક કરવી વખતે પણ એક ને એક જ રહે એવો જે દુશિયાર નાટકીઓનો સ્વભાવ છે તે અવધુ નટનાગર જહુ ચારી રીતે બતાવી આપે છે તેને સમજવો એ સાધારણ સમજણવાળાનું કામ નથી, એને માટે જહુ ધીરજ, દુશિયારી અને ઘત જોઈએ.

આ એક અને અનેક પદ્ધ પર વહુદ્રવ્યના સબંધમા વિવેચન કરતાં શ્રી હેવલદ્રુ આગમસાર અંશમાં લખે છે કે—એવ દ્રવ્ય જનત છે, એક એવમાં પ્રદેશ અસંખ્યાતા છે, શુભ જનતા છે અને અપર્યાય પણ જનતા છે તે એવ દ્રવ્યનું અનેકપણુ છે પણ એવપણુ સર્વ એવોમા સરણુ છે માટે એકપણુ છે નહીં કોઈ શકા કરે કે સિદ્ધશામા પરમાનંદ પણુ છે અને સસારીશામા કર્મને વશ રહેલા એવ દુ ખી હેખાય છે; તેના સબંધમા કહે છે કે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો સર્વ એવ સિદ્ધ સમાન છે અને તેમ છે તેથી જ કમ અપાવી શોક્ષે બાય છે, તેથી સર્વ એવની સત્તા એક છે કહાય એમ શકા થાય કે અભવ્ય તો કદિ શોક્ષે જવાના નથી તો તેની સત્તા સરખી કેમ કહી શકાય તો તેના સબંધમા જણાવવાનું કે—અભવ્યને કર્મ ચીકણા છે અને તે એવોમા પરાવર્ત કર્મ નથી તેથી તે સિદ્ધ થતા નથી અને ભવ્ય એવમા પરાવર્ત કર્મ છે તેથી કારણુ સામગ્રી મળે પલટન ભાવ પામે છે અને શુભએણીએ ઘટ્ટી શોક્ષે બાય છે, પરંતુ આઠ સ્વચ્છ પ્રદેશ તો સર્વ ભવ્ય અને અભવ્યના સિદ્ધ સમાન જ છે માટે અશર્યાહી નૈઅમનયની અપેક્ષાએ સર્વ એવની સત્તા એક સરખી છે એના આઠ સ્વચ્છ પ્રદેશને કદિ કર્મ લાગતાં નથી.

હૈ નાંદિ હૈ વચન મગોચર, નય પ્રમાણુ સત્તમગી;

નિરપક્ષ હોય ઠણે કોઈં વિરલા, ક્યાં દેણે મઠ જગી ? જવ૦ ૩

‘છ, નથી, વચનથી અજોચર છે વિગેરે નય, પ્રમાણુ અને સત્તમગી કોઈં વીરલા જાઅચાળી હોય તો તે નિરપક્ષ થઈને જોઈં શકે પોતાના મત માટે લઠવાવાળા હોય તે શું જુએ ?’

ભાવ—વળી આ નાગરિક નટની કેવી ખૂબીવાળી ચમત્કાર ઉપબલવનારી છે તે વિશેષ પણુ બતાવે છે એ બાલમાં છે ને નથી એવી રમત છે, વળી તે વચનથી અજોચર છે આવી અદ્ભુત રમત છે જરામાં છે વળી જરામા નથી એવી આશ્ચર્યકારક વાત છે; વળી તેમા નય પ્રમાણુ સત્તમગી પણ જુદી જુદી રમત બતાવે છે એક નયથી જોઈંએ

૩ દેવનાંદ અર્થિત નાંદિસ્વાદ નારિત દેવસ્વાદ અવકાત. સત્તમગી=સત્તમગી. નિરપક્ષ=નિરપક્ષ. લખેજાણે. મ્યાન્યુ મત જગીઓવાળા મતમાં મરત

તો કાંઈક દેખાય, બીજાથી જોઈએ તો કાંઈક દેખાય, ત્રીજાથી વળી કાંઈક નવીન પ્રતિભાસ થાય, એવી એમા રમત થાય છે. અહો નાગરિક નટ ! તારી બાજુ તો કેઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી પક્ષવાદ મૂકી દઈને જુએ તો જ સમજી શકે તેમ છે. એ બાજુ કેવી યુક્તિથી મંડાણી છે તે હવે જોઈએ. પ્રથમ સમજાંગીનું સ્વરૂપ બતાવવું પ્રાસંગિક છે. અત્ર તેનો બહુ જ સામાન્ય રીતે નિર્દેશ થઈ શકશે, વિશેષ સ્વરૂપ બાણુવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રમાણુનયતત્ત્વ, નયરહસ્ય અને સમજાંગીતરંગિણી આદિ ગ્રંથો જોવા.

જીવ દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ પોતાના વર્તમાન ગુણુપર્યાયમાં વર્તે છે તે 'સ્થાત્ અસ્તિ' નામનો પ્રથમ વિભાગ. ગુણુપર્યાય સાથે જીવનો અભેદ છે એ આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ, પણ તે ભાવ વર્તવાની સાથે અન્ય ભાવો પણ વર્તે છે તેથી તેની સાથે સ્થાત્ પદ લગાડવામાં બહુ તર્કશક્તિ બતાવવામાં આવી છે.

જીવમાં પરદ્રવ્યના ગુણુપર્યાય નથી. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિ ગુણો અને તેના પ્રદેશાદિ પર્યાય તેનામાં નથી તેમજ બીજા ચારે દ્રવ્યના દ્રવ્ય-ક્ષેત્રકાળભાવ તેનામાં નથી તે દૃષ્ટિથી જોઈએ તો 'સ્થાત્ નાસ્તિ' નામનો બીજો વિભાગ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વગુણુપર્યાયનો અસ્તિભાવ અને પરગુણુપર્યાયનો નાસ્તિભાવ એ બન્ને અસ્તિ નાસ્તિ વિભાગો એક સમયે જીવદ્રવ્યમાં છે. એટલે જે સમયે તેમાં સ્વગુણુપર્યાયની અસ્તિ છે તે જ સમયે તેનામાં પરગુણુપર્યાયની નાસ્તિ છે તેથી અસ્તિ નાસ્તિ ગુણુ એકત્ર મળેલ છે, તે અપેક્ષાએ 'સ્થાત્ અસ્તિ નાસ્તિ' એ નામનો ત્રીજો વિભાગ થયો.

ઉપરોક્ત અસ્તિ અને નાસ્તિભાવ એક દ્રવ્યમાં-પ્રસ્તુત જીવ દ્રવ્યમાં એકી વખતે એક સાથે રહેલા હોય છે, પરંતુ તેને યોલવા માડીએ તો અસ્તિભાવ યોલતા અસખ્ય સમય થઈ જાય, દરમ્યાન નાસ્તિભાવ તો કહી શકાય નહિ અને બન્ને ભાવ તો એકી સાથે એક સમયે વર્તે છે, પરંતુ સ્વપરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ એકદમ હા કે નાનો ઉત્તર ન આપાય તેથી અસ્તિનાસ્તિ ભાવ એક સાથે અવક્રતવ્ય છે, કહી શકાય નહિ તેવા છે એમ બતાવી ચતુર્થ વિભાગ 'સ્થાત્ અવક્રતવ્ય' એમ બતાવ્યો. તીર્થંકર મહારાજ કે અન્ય સર્વજ્ઞ એક સમયે અસ્તિનાસ્તિ વિગેરે સર્વ ભાવો બાણી તથા દેખી શકે છે, તેઓ પણ એક સમયે કહી શકતા નથી, કારણ કે ભાષા યોલવામાં 'અસ્તિ' એટલા શબ્દનું ઉચ્ચારણુ કરવામાં પણ અસખ્ય સમય થઈ જાય છે તેથી તેમને પણ વચનનયે આ વિભાગ લાગુ પડે છે.

હવે જે ચોથો વિભાગ અવક્રતવ્યપણુનો કહ્યો તે અસ્તિ ભાવને પણ લાગુ પડે છે અને નાસ્તિ ભાવને પણ લાગુ પડે છે તેથી સ્વદ્રવ્યાદિને સ્વપરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ

પાંચમો અને પદ્મવ્યાજિને સ્વપરબ્રહ્મવ્યાજિની અપેક્ષાએ છૂટો વિભાગ અનુક્રમે 'સ્થાત્ અસ્તિ અવક્રતાભ્ય' અને 'સ્થાત્ નાસ્તિ અવક્રતાભ્ય'નો સમજવો. વળી એ અસ્તિ અવક્રતાભ્ય વિભાગ અને નાસ્તિ અવક્રતાભ્ય વિભાગ એક જ સમયે જીવમા વર્તે છે તેથી કેમથી સ્વપરબ્રહ્મવ્યાજિને યુગપત્ સ્વપરબ્રહ્મવ્યાજિની અપેક્ષાએ સાતમો વિભાગ 'સ્થાત્ અસ્તિ નાસ્તિ અવક્રતાભ્ય'નો સમજવો.

આ સ્થાત્નો વાક-સ્માદ્વાદ-સમજાવીને સ્વરૂપ બહુ સૂક્ષ્મ રીતે શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કરેલું છે આખા જૈન શાસ્ત્રનું રહસ્ય નય, નિક્ષેપ અને સમજાવીને લગતા ન્યાયના વિભાગમા સમાયલું છે અને એ એટલી વિશાળ દૃષ્ટિથી સ્થાપણ છે કે એમા તકની દલીલોનું મહત્ત્વ અને શાસ્ત્રકરના જ્ઞાનની દીર્ઘતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે આપણે હવે નથનું સ્વરૂપ જરા જીવને જાગે એકજે. નય એટલે અચુક દૃષ્ટિબિદુથી એક વસ્તુ તરફ અવલોકન કરવું તે સર્વ દૃષ્ટિનું સામીપ્ય શાખીને જ્ઞેનાર તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય યામે છે, અચુક નથથી જ્ઞેનાર ભુલાવામા પડી જાય છે નથનું સ્વરૂપ 'નયબંધસાર' વિગેરે અનેક શ્રેયોમા બતાવ્યું છે એ નથજ્ઞાન પણ જૈન તક-શાસ્ત્રનો યુગ્ય યામે છે તેમા યુગ્ય સાત નયના અનેક ભેદ-વિભેદ પાડીને તેના પર બહુ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે કેટલાક નથો દ્રવ્યાધિક એટલે દ્રવ્યને જ્ઞેનારા છે અને કેટલાક પદ્ધતિધિક એટલે તેના અણુપદ્ધતિને જ્ઞેનારા છે પ્રથમ 'નૈગમનય' એક અથ ગુણુમાં સર્વ અણુ માને છે એટલે અશબ્દ સવનું સ્થાપન કરી દે છે આ પુસ્તકના પ્રથમ પદનો અર્થ ક્યો એટલે નૈગમનયવાળો પુસ્તક તૈયાર થઈ ગયું એમ સમજી લે છે જીવના આઠ રુચકપ્રદેશ નિરતર સિદ્ધ સમાન ઉચ્ચવળ રહે છે તે અશને લઈને જીવ સિદ્ધ છે એમ તે જ્ઞાની બેસે છે આ નથ દ્રવ્યાધિક છે, જ્ઞેનો એક સરખો અભિપ્રાય હોતો નથી, એક ગમ-અભિપ્રાય નહિ જ્ઞેમાં તે નૈગમ. એ કોઈ વખત દ્રવ્યારોપ કરે છે, કોઈ વખત અણુારોપ કરે છે કોઈ વખત કાળારોપ કરે છે અને કોઈ વખત કારણારોપ કરે છે જીવને દ્રવ્ય માને તે દ્રવ્યારોપ અને દ્રવ્યને અણુ માને તે અણુારોપ સમજવો. એ પ્રમાણે જીવનું પણ સમજવું આ પ્રમાણે અટકી અને સકરપથી પણ એક અભિપ્રાયને વળગવાપણુ થાય તે સર્વ નૈગમનવા નુસાર સમજવું

દ્રવ્યાધિક નથના વિભાગમા બીજો 'સમજાવણ' આવે છે સર્વ દ્રવ્યવ્યાપક જે પ્રથમ સત્તાપણે હોય તેને સમજાવીને જીવ વિગેરે દ્રવ્યના સબંધમા વાત કરવી તે સમજાવણ સમજવો. જીવદ્રવ્યની વાત થાય તો તેના અનેક અણુ તથા પદ્ધતિ સાથે ભળી લેવા, બનતાં યુગી ભવિ ઉપર વિશેષ જ્ઞાન આપવું પછિ તરફ ઉપેક્ષા શાખવી એ આ નથનું જીવણું છે નોકરને દાતણ લાવવાનું કહેતા તે દુવાણ, લોટો, જળ, જાય વિગેરે સર્વ લઈ આવે, તેમ સામાન્યને વિશેષે શ્રદ્ધણુ કરે તે સમજાવણ સમજવો વિષયની સર્વ વસ્તુઓનો

સંગ્રહ આ નયમાં થાય છે, કારણ કે એમાં વિભાગનું વિવેચન નથી, છૂટી વસ્તુઓ તરફ લક્ષ્ય નથી, વિભેદ બુદ્ધિની પ્રાધાન્યતા નથી.

ઉપર જણાવ્યું તેમ નૈગમનય એક અંશ લે છે અને સંગ્રહ સામાન્ય ગ્રહણ કરે છે ત્યારે ત્રીજો 'વ્યવહારનય' સર્વાની વહેંચણુ કરે છે, વિભાગ બુદ્ધિ છે અને તે સર્વ બાહ્ય સ્વરૂપ દેખીને જ કરે છે. આ પણ દ્રવ્યાર્થિક નય છે. એ નયવાળો અંતરંગ સત્તા માનતો નથી, બહારની ઉપર ઉપરની આચારક્રિયાને પ્રાધાન્ય આપે છે એને લઈને એ શુદ્ધ અશુદ્ધ, શુભ અશુભ, ઉપચરિત અનુપચરિત, એવા પ્રકારની અનેક વહેંચણુ કરે છે, પણ તે ઉપરાત તે ઊંડો ઉતરતો નથી. એક અપેક્ષાએ શિષ્યને સમજાવવા સારું વિભાગ કરવામા આવે તે શુદ્ધ વ્યવહાર, જીવમા રાગદ્વેષ કષાય લાગેલ છે તદનુસાર વહેંચણી થાય તે અશુદ્ધ વ્યવહાર, પુણ્યક્રિયા એ શુભ વ્યવહાર અને પાપક્રિયા તે અશુભ વ્યવહાર; ધન, ઘર, સ્ત્રી આદિને પોતાના માનવા તે ઉપચરિત વ્યવહાર અને શરીર બુદ્ધ છે પણ પરિણમન ભાવથી મળી રહેલ છે તેને 'પોતાનું' માનવું એ અનુપચરિત વ્યવહાર. આ નયના પણ અનેક વિભાગો છે, તેમા મુખ્ય વહેંચણી દેખાવ ઉપર રહે છે, આતર-પ્રવેશ બધ રહે છે.

ચોથો દ્રવ્યાર્થિક નય 'ઋણસૂત્રનય' છે. ઋણ એટલે સરલ, શ્રુત એટલે બોધ આ નયવાળો દ્રવ્યની વર્તમાન સ્થિતિ પર ખાસ લક્ષ્ય આપે છે. નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનયવાળા ન્યારે અતીત અનાગતને પણ લક્ષમા રાખે છે ત્યારે આ નયવાળો વર્તમાન સમયને પ્રમાણભૂત ગણે છે. કોઈ ગૃહસ્થ હોય પણ વર્તન સાધુ જેવું હોય તો ઋણસૂત્રનયવાળો તેને સાધુ કહે છે અને વેશ સાધુનો હોય પણ વિષયાભિલાષ યુક્ત હોય તો તેને આ નયવાળો અત્રતી કહે છે. વ્યવહાર કરતા આ નય વિશેષ શુદ્ધિવાળો હોવાથી વેષે સાધુ હોય તેમા પણ જે સવર પરિણામી હોય તેને આ નય સાધુ માને છે. તદન સૂક્ષ્મ એક વર્તમાનનું જ્ઞાન કરે તેને સૂક્ષ્મ ઋણસૂત્રનય કહેવામા આવે છે, અને સ્થૂલ-મોટા વર્તમાન બાહ્ય પરિણામ ગ્રહણ કરવામા આવે તે સ્થૂલ ઋણસૂત્રનય કહેવાય છે. આ ઋણસૂત્રનય દ્રવ્યાર્થિક છતા પણ ચારે નિક્ષેપા ગ્રહણુ કરે છે. વસ્તુનું અમુક નામ આપવામા આવે તે નિક્ષેપ, કોઈ વસ્તુમા કોઈ વસ્તુનો આકાર દેખીને તે વસ્તુને તે વસ્તુ કહે તે સ્થાપના નિક્ષેપ, આત્મોપયોગ વગર નામસ્થાપનાનો સ્વીકાર તે દ્રવ્ય નિક્ષેપ અને ન્યા ઉપયોગનો સ્વીકાર થાય ત્યા ભાવનિક્ષેપ સમજવો. આ ચારે નિક્ષેપાને ઋણસૂત્રનય ગ્રહણુ કરે છે, કારણ કે એમા વર્તમાન સ્થિતિનું લક્ષણ પ્રાધાન્ય છે.

વસ્તુને ગુણવત અથવા ગુણ વગરની કહીને બોલાવવી, અરૂપી વસ્તુને પણ વચન-ગોચર કરવી તે 'શબ્દનય' પાંચમો છે આ નય પર્યાયાર્થિક છે એ વસ્તુઓની વર્તમાન સ્થિતિ જ માત્ર ગ્રહણુ કરે છે, ઋણસૂત્રનયની જેમ, પણ તે શબ્દના વાચ્ય અર્થને જ ગ્રહણુ

કરે છે આ નય ભાવ નિક્ષેપાને બ્રહ્મણુ કરે છે બાહ્યના ત્રણ નિક્ષેપાનો ત્યાગ કરે છે એટલે આ શબ્દના અર્થની યથાસ્થિત ઉપપત્તિ ઈર્ષ શકતી હોય ત્યાં જ તે શબ્દની ઘટના સ્વીકારે તે શબ્દનય સમજવો. જેમ ઇન્દ્ર, શુક્ર, પુરન્દર શબ્દો જુદા જુદા હોવા છતાં એક અર્થના વાચક છે ઉપર સમ્મલ ગીનુ સ્વરૂપ જતાંયું તે શબ્દનયના વિશેષ તુલ્ય સમજવું

છઠ્ઠો 'સમ્બિરૂદનય' છે શબ્દનયવાળો જુદા જુદા પર્યાયને માને છે ત્યારે આ નયવાળો એક શબ્દ બધી અનેક પર્યાયોમા એકતા જાનુભવતો નથી. ઇન્દ્ર શબ્દ સાતળી શબ્દ પુરન્દર, શયીપતિ એ સવની ભિન્નતા તેને બચાવ છે

છેત્લે 'એવ ભૂતનય' આ પ્રમાણે છે શબ્દનય, સમ્બિરૂદનય અને એવ ભૂતનય એ ત્રણે પર્યાયાર્થિક નયો છે શબ્દનય પર્યાય શબ્દોને બ્રહ્મણુ કરે છે અને સમ્બિરૂદ પર્યાય શબ્દોને સ્વીકારતો નથી, પણ તે શબ્દનુ યથાથ સ્વરૂપ પ્રયોગ કરતી વખતે હોવું એકજે એવો આબ્રહ્મ પણ રાખતો નથી; ત્યારે એવ ભૂતનય શબ્દના પ્રયોગ વખતે તેના સ્વરૂપની યથાથ સ્થિતિ પદાર્થમા હોવી એકજે એમ માને છે જે સીના મસ્તક પર ઘડિલ હોય, તેમા જળ ભરેલું હોય તેને જ એ ધન માને છે ઘટ ક્રિયા ન કરનાર ભરમા પડી રહેલ પાત્રને આ નયવાળો ઘટ માને નહિ. આ નયવાળો શબ્દમા અર્થની અને અર્થમા શબ્દની સ્થાપના કરે છે

આ પ્રમાણે નયનુ સ્વરૂપ સમજવું એનો બહુ વિસ્તાર વિશેષાવસ્થક, નવચક, સ્વાદ્વાદરત્પ્રકર વિગેરે અર્થોમા છે ફરેક નયના સેદ-વિશેદ પાઠી તેનુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવામા આ યુ છે એના ઉપર જેટલું વિવેચન કરવામા આવે તેટલું ઈર્ષ શકે તેમ છે અત્ર તે આ નટનાગરની બાહ્ય કેવી જાહેરુત છે તે જતાવવા માટે તેનુ સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ માત્રની જીવની અપેક્ષાએ કહીએ. નૈઝમનયવાળો જીવને સિદ્ધ સમાન કહે અને વળી તેને શરીરચુકત પણ માને ત્યારે તેમાં ધર્મસ્થિતકાલ પુદ્ગલ વિગેરેનો પણ સમાવેશ કરી દે. એવી રીતે અવહારનયવાળો બાહ્ય સ્વરૂપનુચાર તેને વિષયકથાય ચુકત માને અને ઋષુમૂત્ર તેનુ વતમાન વતન જ ધ્યાનમા લે, શબ્દનયવાળો તેનુ ંચુત્પત્તિ સ્વરૂપ જુએ, ત્યારે સમ્બિરૂદ તેના આત્મા, ઘેતન, જીવ વિગેરે શબ્દમા ક્ષણિક સેદે એકતા ન જુએ, ત્યારે એવ ભૂતનયવાળો તે તેનામા ત્યારે સર્વ શુભો પ્રગટ થાય ત્યારે જ તેનામા તે શુભો માને. આવી નટનાગરની વિચિત્ર બાહ્ય છે એકના એક જીવને બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાણીઓ બુદ્ધી જુદી અપેક્ષાથી જુદા બુદ્ધા અકારમા જુએ છે એથી એ બહુરૂપીનો વેશ જાણી જતાવે છે એમ યમુ

૧૧ શાસ્ત્રકાર પ્રમાણુ જે જતાવે છે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. જીવ પોતાના સ્વતત્ર ઉપયોગથી રૂબ્યને બાજુ તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કહેવાય છે અક્ષ પ્રતિજત પ્રત્યય અક્ષ એટલે આત્મા. જેમાં જાએ અતર ન હોય-અન્ય (ઈત્રિયો કે મન) દ્વારા જ્ઞાન યતુ ન હોય

તે પ્રત્યક્ષ. કેવલી ભગવાન જેમા સર્વ પદાર્થો સ્વજ્ઞાનથી દેખે તે પ્રત્યક્ષ. મનઃપર્યાવરણની સ્વજ્ઞાનથી મનના વિચારો દેખે તે પ્રત્યક્ષ. અવધિજ્ઞાની સ્વજ્ઞાનથી પુદ્ગળ દ્રવ્ય દેખે તે પ્રત્યક્ષ. આખ વિગેરે ઇન્દ્રિયદ્વારા દેખાય તે પરોક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો સમાવેશ પરોક્ષજ્ઞાનમાં થાય છે. આ પરોક્ષ પ્રમાણના ત્રણ વિભેદ છે. ધૂમાડાને દેખીને અગ્નિનું જ્ઞાન થાય તે અનુમાન પરોક્ષ, દૃષ્ટાંત આપી સાદૃશ્ય બતાવી જ્ઞાન કરાવાય તે ઉપમાન પરોક્ષ અને શાસ્ત્રાધારે નરક નિર્ગોદનું સ્વરૂપ સમજાય તે આગમ પરોક્ષ. અન્યત્ર પરોક્ષ પ્રમાણના પાચ ભેદ પણ કહ્યા છે. સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન ને આગમ. આ પ્રમાણજ્ઞાનમા રહસ્ય એ છે કે અન્ય દર્શનકારો આખે દેખાય તેને પ્રત્યક્ષ કહે છે, તેને જૈન શાસ્ત્રકાર પરોક્ષજ્ઞાન કહે છે. પ્રત્યક્ષ તો તે જ કહેવાય કે જેમાં અન્યની મદદગી જરૂર પડતી નથી, પણ જે આત્માને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અન્ય મતવાળા ઇશ્વરને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનચક્ષુ નથી છતાં માને છે તે સાક્ષાત્ આત્માને અંગે થાય છે તેથી જ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે.

આવી નટનાગરની અદ્ભુત બાજી છે. એને એક દૃષ્ટિથી જોઈએ તો સ્યાત્સ્મૃતિ લાગે છે, બીજી દૃષ્ટિથી જોઈએ તો તે સ્યાત્નાસ્તિ લાગે છે, વળી અવકતલ્ય લાગે છે, એમ અનેક રૂપે તે દેખાય છે. વળી સાતે નયો તેને જૂદા જૂદા આકારમા બતાવે છે. આવું તેનું સ્વરૂપ તો કોઈ નિષ્પક્ષ યદને જુએ તો જ દેખી શકે છે, બાણી શકે, સમજવી શકે છે, ને તેવા તો જગતમા વિરલા જ હોય છે; પોતાના મતમા આસક્ત હોય તે તેને સમજવી શકતા નથી, બતાવી શકતા નથી, જોઈ શકતા નથી. સત્યને સત્ય ન માનતા પોતાનું સત્ય માનવારૂપ મતના આગ્રહમા જે મસ્ત બની ગયા હોય તે તેને કેવી રીતે દેખી શકે ? આ જ મહાત્મા અભિનદન સ્વામીના સ્તવનમા કહે છે કે—

અભિનદન જિન દરશન તરસીએ, દરશન દુર્લભ દેવ;
મત મત ભેદે રે જો જઈ પૂછીએ, સહુ થાપે અહમ્મેવ. અભિ૦
સામાન્યે કરી દરશન દોહણું, નિરણ્ય સકલ વિગેષ,
મદમે ઘેર્યા રે અ ઘો કિમ કરે, સ્વિ શશિ રૂપ વિલેખ. અભિ૦

જે પોતાના મતમા મસ્ત હોય તે તેને એક સ્વરૂપે જ જુએ છે. તેથી કોઈ તેના કર્તા ઇશ્વરને માને છે, કોઈ તેનામા અને ઇશ્વરમા અભેદ જુએ છે, કોઈ તેને ઇશ્વરાશ માને છે, કોઈ પુરુષ પ્રકૃતિનો ભેદ પાડી તેને પ્રકૃતિચુક્ત માને છે, કોઈ તેને ક્ષણિક માને છે, કોઈ તેને માનતા જ નથી, તે છે એમ જોઈ પણ શકતા નથી, એક નયની અપેક્ષા લઈ તેને એક જ આકારમા કેટલાકે જુએ છે, પણ તેનું સામાન્ય સ્વરૂપ સર્વ નય ધ્યાનમા લઈ શુભુપર્યાયના વિવેચનપૂર્વક, સમજાવી આદિ પ્રમાણજ્ઞાન અને નયજ્ઞાનના વિશિષ્ટ જ્ઞાન સાથે જાણનાર વિરલ પ્રાણી હોય છે

આ પદ શ્રી આનંદધનજી મહારાજનું વિશિષ્ટ ધાર્મિક જ્ઞાન બતાવી આપે છે. જેઓએ

નયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમુચ્ચયે જૈન તર્કપરિચ્છાન જહુ અવલોકન કરીને 'કહ્યું' હોય તેઓ સમજી શકશે કે એ મહાત્મા ઉપર ઉપરના જ્ઞાનવાળા શુભ જન્મ્યાત્મી નહોતા, પણ વિશિષ્ટ બોધ વાળા અને વસ્તુની ઊંડાઈએ જનારા તીવ્ર બોધ સાથે વિવેકપૂર્વક વર્તન કરનારા મહાત્મા હતા. 'હેતુ વિવાદે હો સિત્ત ખરી જોઈએ, અતિ દુર્ગમ નયવાદ' એ વાક્ય લખનાર નયવાદનું પદસ્થાને પદના આકારમા અદ્ભુત રીતે ઉતારી શક્યા હતા એ હકીકત જ્ઞાનદા શ્રી ઉપબંધે જોવી છે. ઉપરે એ મહાત્મા કહે છે કે—

સર્વમયી સરવગી માને, ન્યારી સત્તા માવે;

જ્ઞાનવચન પ્રમુ વચન સુધારસ, પરમારથ સો પાવે જવણુ ૦ ૫

“(કોઈ) પરમાત્માને સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ માને છે અને તેની સત્તા જુદી માને છે, પણ આનંદચંદ્ર જગવાનના વચનામૃતના રસને તો તે જ (નક્તામરની બાહ્યને બાહ્યનાર જ) જાણે છે જે જ્ઞાને કરી સર્વ માને અને આત્મક્રમને જુદો માને તે પરમાર્થ પામે છે.”

ભાવ—વેદાન્તીઓ પરમાત્માને સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ માને છે એ જગત્, સ્વજગત્, પર્વતના શિખર ઉપર અને જગત્મા સર્વ વ્યાપી પરમાત્મા વ્યાપી રહ્યા છે એમ માને છે અને તેની સત્તા ન્યારી છે જુદી છે એમ માને છે તેઓ વસ્તુજ્ઞાનનું ખરું રહસ્ય પામતા નથી એ જ વાક્યને જોઈને ધરાળર સમજે છે તેઓ પરમાર્થ સમજી શકે છે, અપેક્ષાએ તેઓ આત્માને સર્વવ્યાપી માને છે એટલે જોને સર્વ વસ્તુને બોધ કૈવલ્યદશ્યામા પ્રત્યક્ષ રીતે થાય છે તેથી તદ્દપેક્ષા તેને સર્વવ્યાપી માને છે તે ન્યાયોક્તિ જ્ઞાન શુદ્ધ વળી પરોક્ષ જ્ઞાનથી પણ ન્યારે તે સામાન્ય જીવને સર્વ વસ્તુને સામાન્યપણે બોધ થાય છે ત્યારે તે આત્માને સર્વ વસ્તુ સાથેનો સબધ વિચારી તેના જ્યાલ કરે છે, તેનું નિરીક્ષણ કરે છે અને તેના રસનું આસ્વાદન કરે છે એટલે તેને તદ્દપેક્ષા સર્વવ્યાપી કહી શકાય; પરંતુ પરમાત્મદશ્યામા તેની સત્તા તો ન્યારી જ રહે છે જગત્મા વણુજે મળી બંધ છે એમ માનનાર જગત્પુર્ણા પડે છે સિદ્ધસ્થાન જોઈ જ છે, પરંતુ ત્યાં પણ બંધિત તો દરેક આત્માનું સ્વતંત્ર રહે છે, અવગાહના જુદી જ પડે છે એમ તે જાણે—એટલે કે આ જીવ સ્ત્રીવીરનો, આ જીવમસ્વામીનો, આ આદિનાથ જગવાનનો એમ જલગ જલગ સત્તા તો માક્ષમા પણ રહે છે આવી ન્યારી સત્તા દરેક આત્માની સિદ્ધ દશ્યામા સમજે અને સર્વવ્યાપીપણાનો ખોટો જ્યાલ મૂરૂં કે અને તેમ કરી આનંદસમુદ્ભૂત જગવાનના વચનામૃતનું પાન કરે ત્યારે તે પ્રાણી પરમાર્થ—વસ્તુવત્તવા રહસ્યને જાણે અને પ્રાપ્ત કરે

૪ સર્વમયીસર્વ વ્યાપી, સરવગીસર્વ જ. ન્યારીસર્વવી. જાણે—માને સુધારસ—અપ્તરસ. પરમા રસ—રહસ્ય. સો—નો. પાવે—પામ કરે.

વેદાતના મત પ્રમાણે માયાથી ભિન્નતા દેખાય છે પણ સર્વનો અલેદ છે એ વાદમા એટલે કે અદ્વૈતવાદમાં વિરોધ બહુ આવે છે. એમાં ઈશ્વરકર્તૃત્વ તો રહેતું નથી અને તેથી જ શાકર ભાષ્યમાં કર્તૃત્વનું ખંડન શંકરાચાર્યે કર્યું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તેનું પરિણામ શૂન્યવાદમાં આવે છે. વ્યક્તિત્વ જ જ્યાં પડી શકતું નથી ત્યાં કર્માવરણ ખસેડવાની કે એકાકાર થવાની જરૂરિયાત પણ અસ્થાને પ્રયાસ જેવી જણાય છે. જૈનશાસ્ત્રકાર નયજ્ઞાનથી જીવ અને પરમાત્માનો અલેદ તો સ્વીકારી શકે છે, પણ અવગાહના તરીકે વ્યક્તિત્વ તો તેનું ન્યારું રહે છે એ સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે.* આવી નટનાગરની બાજી છે. એ જરામાં એક દેખાય છે, વળી અનેક દેખાય છે, છે એમ દેખાય છે, અને નથી એમ દેખાય છે, ઉપજે છે, વિણસે છે, છતાં પણ નિરંતર સ્થિર રહે છે, કોઈને તે સર્વવ્યાપી દેખાય છે, કોઈને વ્યક્ત સ્વરૂપ દેખાય છે, કોઈને તે દેખાતો જ નથી. આ પ્રમાણે તેણે જે મહારીની રમત માડી છે તે સમજવી બહુ મુશ્કેલ છે. એ કોઈ સામાન્ય પ્રાણીઓ-હામણભામણ સમણ શકે એમ જણાતું નથી. એનું રહસ્ય સમજવા માટે સર્વજ્ઞ મહારાજ જ યોગ્ય છે.

આ પદનો અર્થ લખતી વખતે દેવચંદ્રજી મહારાજના આગમસાર અને નયચક્રસાર તેમ જ શ્રીમદ્દશોવિજયજીના દ્રવ્યગુણપર્યાયના રાસનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે. જૈન તર્કનું પરિજ્ઞાન મેળવવા યોગ્ય છે અને જૈનશાસ્ત્રની એ કૃત્તી છે એટલું બતાવવાનો હેતુ અત્ર એટલો જ છે કે એ જ્ઞાન-તેના નય-નિદ્દેપ-ભંગ-પ્રમાણ સાથે મેળવવા રુચિ થાય. એ જ્ઞાન જૈન શાસ્ત્રકારોએ બહુ વિદ્વત્તાપૂર્વક અનેક ટ્રથોમા ભર્યું છે.

આ પદના અર્થમાં ગહન અર્થવાળો ભાગ ઘણો હોવાથી તેને સરલ કરવા માટે અભ્યાસ કરીને લેખ લખવામાં આવ્યો છે છતાં કોઈ જગ્યા પર વિરુદ્ધતા લાગે તે વિદ્વાનો જણાવવા કૃપા કરશે થયેલી સ્ખલના આભાર સાથે ગ્રહણ કરવામાં અને તદ્દનુસાર સુધારો કરવામાં કોઈ બાધો નથી. બાકી હકીકત એમ છે કે આ ચેતનજી પોતે અનેક ગુણુરત્નોથી ભરેલ મહાસમુદ્ર છે અને પોતે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, પરમાત્મસ્વરૂપ, નિરંજન નિરાકારના આદિશક્તિગત અનેક ગુણોના ધારણુ કરનાર હોવાથી તેના સ્વરૂપને સમજવા બહુ સારો પ્રયાસ કરવો જોઈએ એની સ્વરૂપવિચારણામાં જેટલો વખત કાઢવામાં આવશે તે મહાલાભ કરનાર નિવડશે અને તે ભાવ એક વખત વિચારણામાં આવી જશે એટલે પછી તે સમ્પ્રધી વિશેષ ચર્ચણુ થતું જશે અને છેવટે ઉત્કાન્તિમાં બહુ મોટો લાભ થશે. આ ભાવને જાણવાનો પ્રયાસ થતા બીજા સર્વ ભાવો સ્વાભાવિક રીતે જ સમન્વય જશે. એક જગ્યા પર શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

एको भाव सर्वभावस्वभावः, सर्वे भावा एकभावस्वभावा ।

एको भावस्तत्त्वतो येन बुद्ध, सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन बुद्धाः ॥

* આ સબંધી વિશેષ વિવેચન માટે જીઓ ચાલીશમાં પદ ઉપરતું વિવેચન

આત્માને એક જ્ઞાનસ્થાવ જ એટલો વિશાળ છે કે એનું ચર્યાચર જ્ઞાન કામ તે બીજા સર્વ જ્ઞાનો તેમા પ્રતિબિંબિત થઈ બધા જ્ઞેક જ્ઞાવ સર્વ જ્ઞાવોના સ્વભાવરૂપ છે, અને સર્વ જ્ઞાવો એક જ્ઞાવના સ્વભાવરૂપ છે તેટલા માટે જે જ્ઞેક જ્ઞાવને જરાજર અભ્યાસ કરે છે તે સમસ્ત જ્ઞાવોને જાણે છે એમ સમજવું જાટલા માટે આત્મજ્ઞાન અને ખ્યાસ કરીને આત્માના જ્ઞાનગુણ જેવો જ્ઞેક જ્ઞાવ જે જરાજર સમજવામા આવે તે પ્રભુ દાસ યાજ જે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. જાટલો સામાન્ય લેખ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તરફ પ્રેરણા કરે, તેને માટે વત્વજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે અને તે તરફ રૂચિ પ્રમટાવે એ હેતુથી લખવામા આવ્યો છે વિષયની ગૃહીરતા પ્રમાણે તેના પર જ્ઞેક આખો જ્ઞેક લખાય તે પણ તેમા બહુ વકતવ્યતા રહે એ તે ઉપર ઉપરથી વાચનાર પણ સમજી શકે તેમ છે

૫૬ છંદુ

સાખી

*આતમ જનુમજ રસિક કો, જનવ સુખો વિરતત;
નિવેદી વેદન કરે, વેદન કરે જનત

“ આત્મસ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનના રસીઆ સબંધી જ્ઞેક આત્મધર્મકારક હેવાલ સાંજાવ્યો છે. વેદ રહિત કેવલી જનવાન તેને વેદી-જાણી શકે છે (અને વળી) તેઓ અવરહિતપણે જાણી શકે છે ”

જ્ઞાવ-જ્ઞાનજ્ઞનનંદના પદોમા જવારનવાર જે સાખીઓ આવે છે તે બહુ જ્ઞેક વટના મુકત અને ગૃહીર આશયવાળી હોવા સાથે કવિત્વને અપૂર્વ જાસ કરાવનારી હોય છે સર્વ મગીને જ સાખી પદોમા આવે છે, પણ એનું પદલાલિત્ય અને અર્થગોરવ અતિ અસરકારક છે, તે પ્રત્યેક પ્રસંગે વિચારવાથી જ્ઞેકાચે. બહુધા ફરક સાખીમા રહેવ, વિરાધાજાસ અવવા ઉભય જલકાર મૂવવામા આવ્યા હોય છે

જનુમજ એટલે યથાર્થ સ્વરૂપનો અવગોખ. એના સબંધમા કોયા પદમા વિવેચન કરવામા આવ્યું છે એથી મુખી જનુમજજ્ઞાન જામત થતુ નથી ત્યા મુખી વસ્તુત્વે કોઈ પણ ધાર્મિક ક્રિયામા કે કાર્યમા રસ પડતો નથી. જનુમજજ્ઞાન યોગીનુ કર્તવ્યક્ષેત્ર છે. જ્યહાંજાના નંદવા અને મીટા સર્વ પ્રસંગોમા વર્તનોમા અને જલનોમા તે જ્ઞેક જ્ઞેક પ્રકારની સર્જાઈ જુએ છે, જ્ઞેક જ્ઞેકો મહાન્ નિવામ જુએ છે કે જ્ઞેકે હૃદય કે શોકના પ્રસંગ

* રસિક-રસીઆ આત્મસ્વરૂપકારક વિરતતવ્યતાત દર્શીત. નિવેદી-વેદરહિત. શ્રી પુરુષ નુ જ્ઞેક વેદ રહિત એવમે કેવલી જનવાન. વેદન-જનવણુ તે. જનત-જનવાર.

અસર કરી શકતા નથી, એને વ્યવહારની ઉપાધિ થતી નથી, એના મનની સ્થિતિસ્થાપકતા જ્ઞાનની અસર તળે ખરાખર સર્વાવસ્થામાં જળવાઈ રહે છે અનુભવના જ્ઞાનને લઈને તે સર્વ વસ્તુઓને અનાદિ સંબંધથી જુએ છે, એનું અવલોકનક્ષેત્ર એટલું વિશાળ થઈ જાય છે કે એ પ્રત્યેક કાર્યમાં ખડું વિશાળ દૃષ્ટિથી જોઈ શકે છે. એને વિષયોનું વિરસપણું, કષાયોનું કલુષિતપણું, ધંદિયોનું પરપણું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને ખાસ કરીને એને જીવનો પુદ્ગલ સાથેનો સંબંધ અને કર્મકૃત વિચિત્રાવસ્થા એવી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે ગમે તેવા સાકડા પ્રસંગમાં તે અસ્તવ્યસ્ત થઈ જતો નથી આવા અનુભવજ્ઞાનીઓ કોઈ ઉપર ક્રોધ કરતા નથી, પોતે અભિમાન, કપટ કે છળ કરતા નથી. તેઓ સમજે છે કે અન્ય ઉપર ક્રોધ કરવાનું કારણ શું હોઈ શકે? આવી રીતે વિશાળ ક્ષેત્ર પર નજર કરવાથી પોતાનાં તથા અન્યના અસ્પર્શ કાર્યોનો અને પોતાના જૂઠા જૂઠા વર્તનોનો તેને એવો સતોષકારક ખુલાસો મળી જાય છે કે તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં એક જાતની મૃદુતા આવી જાય છે, એક જાતની સ્નિગ્ધતા આવી જાય છે, એક પ્રકારની મીઠાશ આવી જાય છે. એ કદાચ સામાજિક કાર્ય કરે તો પણ એની ગૃહિ તાદાત્મ્યરૂપે કદિ જોવામાં આવશે નહિ, એ ધાર્મિક કાર્ય કરશે તો એમાં ઉપયોગ-વિવેકવિચારણાનો સ્પષ્ટ અવિભાવ થશે, એના વિચારોમાં, એની ભાષામાં, એની કાર્ય-પ્રણાલીમાં એક એવો ભાવ પ્રગટ થાય છે કે જે સામાન્ય વ્યક્તિઓમાં કદી જણાતો નથી.

આવા પ્રકારનો આત્માનુભવ પ્રાપ્ત કરવામાં જે રસીઓ થયો હોય તેનું અમે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવું વૃત્તાત સામજ્યું છે. અનુભવીની વાત ઉપર જણાવી તેવી છે. તે મનસા, વચસા અને કર્મણા એક સરખા હોવાથી તેની છાપ સામા મનુષ્ય ઉપર ખડું સારી પડે છે. અનુભવજ્ઞાનમાં જે રસીઆ હોય તેની વાત પણ અમે એવી અજબ જેવી સામજી છે જે વસ્તુમાં કે વિષયમાં રસ પડે તેમાં આનંદ આવે છે તેથી અનુભવરસિકનું વૃત્તાત એવા પ્રકારનું આનંદધનજી મહારાજે સામજ્યુ એ ખરાખર યુક્ત છે આનંદધનજી જેવા યોગી પણ કહે છે કે-તેમણે અનુભવરસિકનું વર્તન કેવું હોય તે સામજ્યુ છે અને તેવું અનુભવજ્ઞાન પોતાને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે એ વચનથી નમ્રતા બતાવી છે. પોતામાં અનુભવજ્ઞાન જાણતું થયું છે એમ માનીને તેઓ ચાલતા નથી.

વેદ ત્રણ છે. તે ઉદયમાથી નવમાં ગુણસ્થાનકે જાય છે અને સત્તામાથી પણ નવમાં ગુણસ્થાનકે* જાય છે. નિર્વેદી તે કેવલી ભગવાન સયોગી ગુણસ્થાનકે વર્તનારા સમજવા અનુભવજ્ઞાનનો મહિમા નિર્વેદી વેદન કરી શકે છે, જાણી શકે છે અને વળી તે એવી રીતે જાણી શકે કે એ જ્ઞાનનો અત ન આવે, અનંત જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં અનુભવજ્ઞાનપ્રાપ્તિ પણ સમાઈ

* ક્ષપકવાળાને નવમે ગુણધણે જાય છે ઉપશમવાળાને તો ૧૦ મે ૧૧ મે પણ રહે છે, જતા જ નથી

જાય છે અનુભવજ્ઞાનનો પ્રકાશ તો અતુલ શુભસ્થાનકથી પઠવા માટે છે પણ તેમા ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ થતી જાય છે અત્ર વેદી શબ્દ પર શ્લેષ છે જેને વેદ નથી તે વેદન કરે છે એ જાવ ઉપર સમજાવ્યો છે

સમયસ્ય નાટકમાં કહે છે—

‘વસ્તુ વિચારતા ધ્યાવતે, મન પામે વિચારમ;
રસ સ્વાદત મુખ ઉપલે, અતુલજ યાદો નામ’

જે વસ્તુવિચારણા કરતાં મનમા સ્થિરતા થાય અને રસનુ આસ્વાદન કરતા મુખ ઉપલે તેનુ નામ અનુભવ કહે છે આવા અનુભવજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા અત્ર બતાવી તેની મહત્વતા સમજાવી છે

શબ્દ—શબ્દો.

માહારો ઘાણુહો સન્યાસી, દહ દેવલ મઠશામી માહારો.

ઈંદા પિંગલા મારગ તઢી સોગી, સુપમના પર વાસી;

બ્રહ્મરંધ્ર મધી જાસન પૂરી ઘાણુ, જનહદ ઠાન* જઘાસી માહારો ॥ ૧ ॥

મારે બાબોબોબો આ આત્મા ત્યાગી ધર્મ તે દેહદેવલરૂપ મઠમા રહે છે, ઈંદા અને પિંગળા નાડીના માત્ર તલ ઈંદા સુપુગ્ધા નાડીના ધરમા વાસ કરે છે, (અને પછી) બ્રહ્મરંધ્રમા શ્વાસને પૂરીને (ચેતનજી) બનાહત નાહ બબલે છે—સાંભળે છે”

શ્વાસ—આ પદમા ચેતની વાત બહુ વિસ્તારથી કહેલી છે તેથી તે પર કેટલુક વિવેચન આવશે તે વિચારીને આન શબ્દુ મારે બાબોબોબો ચેતન સન્યાસી—ત્યાગી ધર્મ દેહ દેવલરૂપ મઠમા રહે છે સન્યાસી જોટલે ત્યાગી. વર્ણાશ્રમ ધર્મ માનનારા બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્ન્યસ્ત એ ચાર બ્રાહ્મણ માને છે શ્વાસ બ્રાહ્મણમા ગૃહને ત્યાગ કરી ચંચિતુ જીવન વહન કરવાની ક્ષમાશ હોય છે બ્રહ્મચર્ય બ્રાહ્મણમાં વિધાવ્યાસ, ગૃહસ્થાશ્રમ માં ધનપ્રાપ્તિ અને યુત્ર-પરિવારનુ યોષણ વાનપ્રસ્થમા સપરિબંધત્યાગવૃત્તિ અને અતુલ બ્રાહ્મણમા નિ સંગવૃત્તિનો અનુભવ કરવાનો ધર્મ બતાવ્યો છે એ અતુલ બ્રાહ્મણમાને સન્યાસી કહેવામા આવે છે હાલમા તો એ બ્રાહ્મણમાનેમા અનેક પ્રકારની ખટપટ, ઇષ્ટજ્યો અને આશાઓ જોવામા આવે છે પરંતુ તેનો આદર્શ ત્યાગનો છે તે બ્રાહ્મણમા

* તાન સ્થાને નાહ પાઠ કવચિત્ દરિયાચર જાય છે

૧ બાહુકે=બાબોબોબો. સન્યાસી=જેગી, સન્ન્યસ્ત ખરસુ કરેજ તપસ્વી. દેહ=કરીર. માં=સન્યાસી-જેગી. સ્વાદ. ઇંદા=નાડી નાડી પિંગળા=ગમરૂપી નાડી. મારગ=માર્ગ પ્રવાહ. સુપમના=સુપુગ્ધા મધ્ય નાડી. પરિવાસી=ધરમાં આરે વાયુ આવે હારે. બ્રહ્મરંધ્ર=પ્રાણપ્રદેશ. મધી=મધ્યે, માં. બ્રાહ્મણ=શ્વાસ. જનહદ ઠાન=જાનનાહ નાહ. બનાસી=સાંભળીશ.

વર્તતા મનુષ્યો પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરી મઠમા રહે છે અને યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે. અહીં આનંદધન મહારાજ કહે છે કે-મારો બાળોભોળો ચેતન ત્યાગનો રસ્તો કાંઈક બાણી સંન્યાસી થાય છે અને તે અવસ્થામા જેમ સંન્યાસી શૃંગેરી શારદાપીઠ વિગેરે મઠમા રહે છે તેમ મારો બાળોભોળો ચેતન દેહદેવળરૂપ મઠમા રહે છે દેહ એટલે શરીર, એ આત્માને રહેવાનું સ્થાન છે અને તેનો સદુપયોગ થાય તો તે ધર્મસાધન-યોગ-માર્ગમા પ્રગતિ અને છેવટે મોક્ષપ્રાપ્તિનું ઉત્તમ કારણ છે તેથી તે જેમ સસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે તેમ દેવળનું પણ કામ બળવે છે એવા દેહદેવળમા રહેલો શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છા રાખતો બાળ ચેતન યોગસાધના કરે છે તે વખતે શુ કરે છે તે બતાવે છે.

શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રના પચમ પ્રકાશમા અન્ય યોગવ્રથકારોની અપેક્ષાએ યોગની પ્રક્રિયા જણાવતા કહે છે કે-જ્યા મન છે ત્યા પવન છે અને જ્યા પવન છે ત્યા મન છે અને એ બન્નેની ક્રિયા એક સરખી હોવાથી ક્ષીરનીરની પેઠે તેઓ જોડાઈને રહેલા છે આમાથી એકનો નાશ થયે બીજાનો નાશ થાય છે અને એક હોય તો બીજું પણ હોય જ છે.* આથી પવનના સચાર અને તેના ભેદ-વિભેદ સાથે તેના પર જ્ય કેવી રીતે મળી શકે તેનું સ્વરૂપ સમજવાની જરૂર છે; કારણ પવનનો જ્ય થવાથી ઈન્દ્રિયાદિનો જ્ય થાય છે અને છેવટે મોક્ષ પણ તેથી પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રાણને ઓળખવા માટે તેની નાડીઓનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. ડાબી બાજુની નાડીને ચંદ્ર નાડી અથવા ઇંડા નાડી યોગમાર્ગમા કહેવામા આવે છે, જમણી બાજુની નાડીને સૂર્ય નાડી અથવા પિંગલા નાડી કહે છે અને બન્ને (ડાબી તથા જમણી) નાડી સાથે ચાલતી હોય તેને સુષુમ્ણા નાડી કહે છે. x સર્વ ગાત્રોમા અમૃત પેઠે આનંદ આપનાર ચંદ્ર નાડી શુભ સૂચવનાર છે અને સૂર્ય નાડી (જમણી બાજુનો પ્રવાહ) અનિષ્ટ સૂચવનાર છે. મહાસિદ્ધિ અને મોક્ષ આપનાર યોગમાર્ગમા વધારો કરનાર અથવા કરવા ઈચ્છનારને સુષુમ્ણા નાડી બહુ હિત કરનાર છે અભ્યુદય વિગેરે ઉત્તમ કાર્યોમા ઇંડા નાડી-ચંદ્ર સ્વર ઇષ્ટ છે અને ચુદ્ધ, આહાર, સંભોગાદિ દ્વીપ્ત કાર્યોમા પિંગળા નાડી ઇષ્ટ છે † ક્યા દિવસે કઈ નાડી પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત ગણાય, ક્યા કાર્યો કરતી વખતે કઈ નાડી હોવી જોઈએ અને અમુક લાખા વખત સુધી એક જ નાડીનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે તો તેનું ફળ શુ થાય અને છેવટે કાળજ્ઞાન, મૃત્યુ-સમયનો નિર્ણય પણ નાડોસચારના જ્ઞાનથી કેવી રીતે થાય એ સબધી બહુ લંબાણથી ઉલ્લેખ યોગના વિશેષ ગ્રંથોમા જોવામા આવે છે જેઓને એ વિષયનો અભ્યાસ કરવાની રુચિ હોય તેમણે યોગશાસ્ત્રનો પાચમો અધિકાર ૬૧ મા શ્લોકથી વાચવો. તે જ હકીકત શુભચંદ્રાચાર્યવિરચિત જ્ઞાનાર્ણવ ગ્રંથના ૨૯ મા પ્રકરણમા પણ વિસ્તારથી બતાવી છે

* યોગશાસ્ત્ર પચમ પ્રકાશ, શ્લોક ૨-૩

x યોગશાસ્ત્ર પચમ પ્રકાશ, શ્લોક ૬૧.

† સદર શ્લોક ૬૪.

ભય છે અનુભવજ્ઞાનનો પ્રકાશ તો ચતુર્થ શુદ્ધસ્થાનકથી પડવા માંડે છે પણ તેમા કંમે કંમે વૃદ્ધિ થતી ભય છે અત્ર વેદી શબ્દ પર સ્ત્રોત છે જેને વેદ નથી તે વેદન કરે છે એ ભાવ ઉપર સમજાવ્યો છે

સમયસ્યાર નાટકમાં કહે છે—

‘વસ્તુ વિચારતા ધ્યાવતે, મન પામે વિચારામ;
 રસ સ્વાદત મુખ ઉપજે, અનુભવ ચાકે નામ’

જે વસ્તુવિચારણા કરતા મનમાં સ્થિરતા થાય અને રસનુ આસ્વાદન કરતાં મુખ ઉપજે તેનુ નામ અનુભવ કહે છે આવા અનુભવજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા અત્ર બતાવી તેની મહત્વતા સમજાવી છે

રામ-રામમ્.

માહારો માસુહો સંયાસી, દહ દબલ મઠવાસી માહારો

ઈંદા પિંગલા મારગ સ્ત્રી જોગી, સુપમના પર વાસી;

મ્હારંમ્ મઘી આસન પૂરી વાયુ, અનહદ તાન* વઘાસી માહારો ॥ ૧ ॥

માર્ગ બાળોબાળો આ આત્મા ત્યાગી ઘર્ષ તે દેહદેવલરૂપ મઠમાં રહે છે, ઈંદા અને પિંગળા નાડીનો મારગ તલ ઈંદા મુખમુખા નાડીના ધરમા વાસ કરે છે, (અને પછી) પ્રકારંમ્માં ધ્યાસને પૂરીને (ચૈતન) અનાહત નાક બબલે છે—સાંભળે છે ”

શ્વાવ—આ પદમ યોગની વાત બહુ વિસ્તારથી કહેલી છે તેથી તે પર કેટલુંક વિવેચન આવશે તે વિચારીને ધ્યાન રાખવું માર્ગ બાળોબાળો ચૈતન સંન્યાસી—ત્યાગી ઘર્ષ દેહ દેવલરૂપ મઠમાં રહે છે સંન્યાસી એટલે ત્યાગી. વલ્કામિત્ર પ્રમ મનનારા પ્રહાસ્ય, બૃહસ્પ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત એ આર આશ્રમ માને છે શોષા આશ્રમમા ગૃહનો ત્યાગ કરી યજ્ઞિતુ લવન વહન કરવાની ફરમાશ હોમ છે પ્રહાસ્ય આશ્રમમા વિદ્યાભ્યાસ, બૃહસ્પાશ્રમ મા ધનપ્રાપ્તિ અને પુત્ર-પરિવારનુ પોષણ, વાનપ્રસ્થમા સપરિશુદ્ધત્યાગવૃત્તિ અને ચતુર્થ આશ્રમમા નિઃસંજવૃત્તિનો અનુભવ કરવાનો ધમ બતાવ્યો છે એ ચતુર્થ આશ્રમવાચાને સંન્યાસી કહેવામા આવે છે હાલમા તો એ આશ્રમવાળાઓમા અનેક પ્રકારની ખટપટ, ઇંદ્રાઓ અને આશાઓ ભોવામા આવે છે પરંતુ તેનો આદર ત્યાગનો છે તે આશ્રમમા

* તાન સ્થાને નાક પાક કવિત્વ દર્શિત્યવર શાવ છે

૧ માસુહો=માધોબોધો સંન્યાસી=એગી, સંન્યસ્ત ધરણ કરેલ તપસ્વી. દેહ=દરીર. મઠ=સંન્યાસી-એનુ સ્થાન. ઈંદા=નાડી નાડી પિંગળા=અમણી નાડી. મારગ=માગ પ્રવાહ. સુપમના=સુપુમ્બ્યા, મધ્ય નાડી પરવાસી=ધરમા સ્વારે વાયુ આવે સારે. અહારંમ્=તાણુમદેશ મધી=મધ્યે, માં. આસન=ધાસ. અનહદ તાન=અનાહત નાક. અનસી=આલિંગીસ.

વર્તાતા મનુષ્યો પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરી મઠમા રહે છે અને યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે. અહીં આનંદધન મહારાજ કહે છે કે-મારો બાળોભોળો ચેતન ત્યાગનો રસ્તો કાઈક જાણી સન્યાસી થાય છે અને તે અવસ્થામા જેમ સન્યાસી શૃંગેરી શારદાપીઠ વિગેરે મઠમા રહે છે તેમ મારો બાળોભોળો ચેતન દેહદેવળરૂપ મઠમા રહે છે. દેહ એટલે શરીર, એ આત્માને રહેવાનું સ્થાન છે અને તેનો સદુપયોગ થાય તો તે ધર્મસાધન-યોગ-માર્ગમા પ્રગતિ અને છેવટે મોક્ષપ્રાપ્તિનું ઉત્તમ કારણ છે તેથી તે જેમ સસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે તેમ દેવળનું પણ કામ જાળવે છે એવા દેહદેવળમા રહેલો શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છા રાખતો બાળ ચેતન યોગસાધના કરે છે તે વખતે શુ કરે છે તે જતાવે છે.

શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રના પંચમ પ્રકાશમા અન્ય યોગગ્રંથકારોની અપેક્ષાએ યોગની પ્રક્રિયા જણાવતા કહે છે કે-જ્યા મન છે ત્યા પવન છે અને જ્યા પવન છે ત્યા મન છે અને એ જાનેની ક્રિયા એક સરખી હોવાથી ક્ષીરનીરની પેઠે તેઓ જોડાઈને રહેલા છે. આમાથી એકનો નાશ થયે બીજાનો નાશ થાય છે અને એક હોય તો બીજું પણ હોય જ છે * આથી પવનના સંચાર અને તેના ભેદ-વિભેદ સાથે તેના પર જ્ય કેવી રીતે મળી શકે તેનું સ્વરૂપ સમજવાની જરૂર છે, કારણ પવનનો જ્ય થવાથી ઈન્દ્રિયાદિનો જ્ય થાય છે અને છેવટે મોક્ષ પણ તેથી પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રાણને ઝોળખવા માટે તેની નાડીઓનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. ડાબી બાજુની નાડીને ચંદ્ર નાડી અથવા ઇંડા નાડી યોગમાર્ગમા કહેવામા આવે છે, જમણી બાજુની નાડીને સૂર્ય નાડી અથવા પિંગલા નાડી કહે છે અને જાને (ડાબી તથા જમણી) નાડી સાથે ચાલતી હોય તેને સુષુમ્ણા નાડી કહે છે. x સર્વ ગાત્રોમા અમૃત પેઠે આનંદ આપનાર ચંદ્ર નાડી શુભ સૂચવનાર છે અને સૂર્ય નાડી (જમણી બાજુનો પ્રવાહ) અનિષ્ટ સૂચવનાર છે મહાસિદ્ધિ અને મોક્ષ આપનાર યોગમાર્ગમા વધારો કરનાર અથવા કરવા ઈચ્છનારને સુષુમ્ણા નાડી બહુ હિત કરનાર છે. અભ્યુદય વિગેરે ઉત્તમ કાર્યોમા ઇંડા નાડી-ચંદ્ર સ્વર ઇષ્ટ છે અને ચુદ્ધ, આહાર, સંલોગાદિ દીપ્ત કાર્યોમા પિંગળા નાડી ઇષ્ટ છે † કયા દિવસે કઈ નાડી પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત ગણાય, કયા કાર્યો કરતી વખતે કઈ નાડી હોવી જોઈએ અને અસુક લાખા વખત સુધી એક જ નાડીનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે તો તેનું ફળ શુ થાય અને છેવટે કાળજ્ઞાન, મૃત્યુ-સમયનો નિર્ણય પણ નાડીસંચારના જ્ઞાનથી કેવી રીતે થાય એ સંબંધી બહુ લાંબાણથી ઉલ્લેખ યોગના વિશેષ ગ્રંથોમા જોવામા આવે છે જેઓને એ વિષયનો અભ્યાસ કરવાની રુચિ હોય તેમણે યોગશાસ્ત્રનો પાઠ્યમો અધિકાર ૬૧ મા શ્લોકથી વાચવો. તે જ હકીકત શુભચંદ્રાચાર્યવિરચિત જ્ઞાનાર્ણવ ગ્રંથના ૨૬ મા પ્રકરણમા પણ વિસ્તારથી જતાવી છે

* યોગશાસ્ત્ર પંચમ પ્રકાશ, શ્લોક ૨-૩

x યોગશાસ્ત્ર પંચમ પ્રકાશ, શ્લોક ૬૧.

† સદર શ્લોક ૬૪

અને ચિદાનંદજી મહારાજને તે વિષય પર 'સ્વરોદયજ્ઞાન'ના નામથી એક પદ્યબંધ લેખ
ભાવામાં લખ્યો છે.

અત્ર પ્રસ્તુત વિષયને અંગે આપણો બાળોલોળો ચેતન ઇંદ્ર અને પિંગલા નાદીના
માર્ગ તણ દઈ સુષુપ્ત્વા નામની બન્ને બાહ્યથી આલવી નાદી પર પોતાના યોગમાગનુ ઘર
બાધે છે અને તેમાં તે વાસ કરે છે હકીકત એમ છે કે પ્રાણવાયુને વાહુરક્ષથી જેથી
અદર શરે તેને પૂરક કહે છે, નાભીના મધ્ય ભાગમાં શકે તેને કુબક કહે છે અને ભરેલા
પવનને અતિ પ્રમાણથી ધીમે ધીમે બહાર કાઢે તેને રેચક પ્રાણવાયમ કહે છે એક સ્થાનકેથી
બીજા સ્થાનક પર-હાખલા તરીકે નાભીથી હૃદયમાં-વાયુનું આકર્ષણ કરવાના કાર્યને
પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે અને એક સ્થાન પર ધારી રાખવાના કાર્યને ધારણ કહે છે
અથવા ઉદ્ધર્યોને વિષયેથી નિવર્તાવવી-ઈષ્ટ વિષયના સંગપ્રસંગે તે પર રાગ અને અનિષ્ટ
વિષયના સંગપ્રસંગે તે પર દ્વેષ ન થવા દેવો તેને પણ પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે
ઉપરોક્ત પ્રાણવાયુના સ્થાન, વલ્કું ક્રિયા અને ણીજ બાહ્યવાહાયક છે અપાનવાયુ
કાળા રંગનો જળાની પાછળની નાદીઓમાં ગુહા તથા પત્તા પાછળના ભાગમાં હોય છે;
હૃદય, નાભી અને સ્વ સંધિસ્થાનમાં રહેલ સમાનવાયુ સ્વેત વલ્કુનો હોય છે; હૃદય, કંઠ,
વાહુ અને મસ્તકમાં રહેલ ઉદાનવાયુ હાલ રંગનો હોય છે ઉપર બજાણુ તેમ નાસિકાદ્વારા
આકર્ષણ કરીને પૂરક અને રેચક પ્રાણવાયમથી ગમામનો પ્રયોગ થાય છે અને ઉદાનવાયુને
હૃદયમાં સ્થાપન કરીને ઊંચે ચઢતા રોકવાથી તેના પર જ્ય થાય છે અને સમાનવાયુનો
જ્ય પણ રેચક અને પૂરક પ્રાણવાયમથી થાય છે તત્ત્વા(આમરી)માં રહેલ જ્યાનવાયુ
ત્રેધનુધનના જેવા રંગનો હોય છે અને તેના પર જ્ય કુબક પ્રાણવાયમથી મેળવી શકાય છે
આ વાયુ પર જ્ય મેળવવાથી બ્યાધિઓનો નાશ કરી શકાય છે અને યોગશક્તિમાં બતાવેલ છે
તે પ્રમાણે કાળજ્ઞાન પણ થઈ શકે છે પ્રાણવાયુને જ્ય કર્યા પછી મનની સ્થિતિ પ્રાપ્ત
કરવા સારુ ધારણાનો અભ્યાસ કરવાની જરૂરિયાત રહે છે તે વિધિ નીચે પ્રમાણે છે *

શુદ્ધ જ્ય પર આસન કરીને પ્રથમ વાયુનું રેચક કરવું, પછી ઇંદ્ર નાદીથી પત્તા
અંગૂઠીથી પ્રકરંધ સુધી પૂરક પ્રાણવાયમનો પ્રયોગ કરવો, તે અંગૂઠા તળીયા, પાણ્ણિ,
જ્યાં ઘુટણ સાયળ, ગુદા, લિંગ, નાભી, જઠર, હૃદય, કંઠ, છાત્ર વાહુ, નાસિકાનો અજ
ભાગ, નેત્ર, બ્રહ્મી, કપાળ અને મસ્તકમાં પવનની સાથે મનને મેળવીને પ્રકારણ સુધી
તેને ભરવો પછી પાછો તેને અંગૂઠા સુધી ઉતારવો અને નાસિકમગમ્ય હાવી તેનું રચન
કરવું એ ધારણાના અંગનો પ્રયોગ કરતા જ્યારે પવન અંગૂઠા, પાણ્ણિ, જ્યાં, ઘુટણ
અને સાયળમાં હોય છે ત્યાં તેનાથી શીઘ્ર ગતિ અને જળ પ્રાપ્ત થાય છે નાસિકસ્થાનમાં
હોય છે ત્યાં જ્યારે જ્યારે બ્યાધિનો નાશ કરે છે જઠરમાં હોય છે ત્યારે કાયાની શુદ્ધિ કરે છે,

હૃદયસ્થાનમા હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો વધારો કરે છે, જીભ, નાસિકા અને ચક્ષુમા હોય છે ત્યારે રસ, ગંધ અને રૂપના જ્ઞાન માટે થાય છે, કપાળમા હોય છે ત્યારે ક્રોધનો ઉપશમ કરે છે અને બ્રહ્મદ્વારમા હોય છે ત્યારે સાક્ષાત્ સિદ્ધસ્વરૂપનું દર્શન તેનાથી થાય છે.

આવી રીતે પ્રાણુધારણના પ્રયોગ વખતે બ્રહ્મરંધ્ર સ્થાનમા પવન સ્થિરતા પામે ત્યારે સાક્ષાત્ સિદ્ધનું દર્શન થાય છે અને તે વખતે એક અપૂર્વ નાદ સંભળાય છે, તે નાદનું માધુર્ય એટલું સુંદર હોય છે કે તેનું સામાન્ય રીતે વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. વળી તે નાદ અટક્યા વગર ચાલ્યા કરે છે અને અનુપમ શાંતિ સ્વરાજ્યમા પ્રમોદ કરાવે છે, એને યોગચંથકારો અનાહત નાદ કહે છે. તેટલા માટે આ ગાથામા કહે છે કે સુષુમ્ણા નાડીમા સંચાર કરીને પછી જ્યારે પ્રાણવાયુને બ્રહ્મરંધ્રદ્વારમા શુદ્ધ આસન પર બેસી ધારણ કરવામા આવે છે ત્યારે આ બાળોભોળો સંન્યાસી અનાહત નાદ સાંભળે છે.

જૈન યોગાચાર્યો કહે છે કે પ્રાણાયામથી શરીર આરોગ્ય અને કાળજ્ઞાન થાય છે પણ મન સ્થિરતાને પામતું નથી તેમજ પ્રાણના પૂરણ, રચન, કુંભકમા પરિશ્રમ થાય છે અને તેથી મનને બલક્રું વિક્ષેપ પમાડનાર હોવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિમા તે વિદ્વરૂપ છે. આટલા માટે ઇદ્રિયોમાથી મનને જેથી લઇને અને વિષય ઉપર વિરક્ત બુદ્ધિવાળા થઇને ચિત્તને ધર્મધ્યાનમા નિશ્ચળ કરી દેવું* અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે-જે યોગી સંસારના દેહભોગથી વિરક્ત હોય, જેના કષાય મદ પડી ગયા હોય, જે વિશુદ્ધ ભાવ ચુકત હોય, વીતરાગ હોય, જિતેન્દ્રિય હોય એવા યોગીને માટે પ્રાણાયામ પ્રશસા કરવા લાયક નથી † ધારણામા મન જ્યારે એક સ્થાન પર, દાખલા તરીકે બ્રહ્મરંધ્રમા, સ્થિર થાય છે ત્યારે તેથી કેટલીક પ્રતીતિઓ થાય છે અનાહત નાદ સંભળાય છે એમ જે કહ્યું તે પણ એક પ્રકારનો સ્વર છે જે કે તે સ્વકલ્પિત હોવાથી બાહ્ય ધ્વનિરૂપ નથી યોગ સાધનારને જે શબ્દ ઇષ્ટ હોય તેવો સ્વર સંભળાય છે. સોડહમ્ સોડહમ્ વિચારનારને તેવો સ્વર સંભળાય છે અને ઝહમ્ ઝહમ્ વિચારનારને તેવું સ્વર સંભળાય છે આ અનાહત નાદ શ્રવણની હકીકત યોગના બીજા અનુભવીને બહુ મહત્ત્વવાળી લાગે છે પણ યોગાભ્યાસીઓ એ હકીકત તે યોગમાર્ગના પ્રથમ પગથિયારૂપ જ ગણે છે અને તેમા એટલી બધી વિશેષતા દેખતા નથી.

યોગમાર્ગ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ કર્યો હવે ' સહજસમાધિ 'ના અર્થમા આ ગાથા પર વિચાર કરીએ ' ઇડા ' એટલે ડાબો રસ્તો-રાગનો માર્ગ અને ' પિંગલા ' તે જમણો રસ્તો-દ્રેષનો માર્ગ આ રાગ દ્રેષના બંને માર્ગ તણ દઇને હે સંન્યાસી ! તું સુષુમ્ણા એટલે મધ્યમ પ્રવાહ-મધ્યમ માર્ગે હવે વર્તીશ. અત્યાર સુધી રાગ દ્રેષના ભયંકર માર્ગ પર વિચરીને તે બહુ હાનિ કરી છે, એ માર્ગે જવાથી તે બહુ દુઃખ સહન કર્યાં છે,

* યોગશાસ્ત્ર છટ્ટો પ્રકાશ, શ્લોક ૪-૬

† જ્ઞાનાર્ણવ પ્રકરણ ૩૦, શ્લોક ૮ મે

મતલબ તે બંને આદ્યજવળા માર્ગ હોવાથી ત્યા તારુ આત્મધન લૂટી બન્યારા અનેક ક્ષેત્રો બેઠા છે તે વને સહીસલામત કહિ પશુ પાછો આવવા દે તે સમજ્યુ નહિ. તેથી એ દુટ માર્ગો તણુ ઇષ સુખુચ્છાનો મધ્ય માર્ગ—રાત્નમાજ બ્રહ્મણુ કરીશ ત્યારે વને શુ ઘરો તે કહે છે 'બ્રહ્મરત્ન' એટલે બ્રહ્મસ્વરૂપનો રસ્તો, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો રસ્તો, એ સ્સ્તામા આસનપૂરી એટલે સ્થિર ઘઈશ, મતલબ ન્યારે વને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત ઘરો તે વળતે તેમા વને અપાર હલ હાજરી અને તુ તેમા જ તરંગોળ ઘઈ બઈશ. સહજસમાધિના અર્થમા અક્ષરાઈ નીચે પ્રમાણે સમજવો. ઇશ=રાજમાજ પિંગળા=દ્વેષમાજ સુખુચ્છા=મધ્યમાજ, રાગ દેષ રહિત માજ ધર=પરિણામ. બ્રહ્મરત્ન=આત્મસ્વરૂપમાજ. આસનપૂરી=સ્થિર ઘઈ અનેક=અપાર. વાન=હલ. બલસી=હાજરી. બાણુ=બધુ, ભાઈ બહી યજ્ઞતા સુખ અને ગૌણુ અર્થના પ્રમ્લ ઘાય છે તેથી આ અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે.

આ પ્રથમ ગણના યોગને બંને જે વિચારો બતાવ્યા છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે યોગ સબંધી સપ્રદાયી જ્ઞાન બહુ કમી ઘઈ બધુ છે તેથી વાચનના પરિણામે અને અન્તર તપાસ કરવાથી પ્રાપ્ત ઘયુ છે તેનો આ પદમા ઉલ્લેખ કર્યો છે યોગના વિષયનુ પરિજ્ઞાન મેળવવામા બહુ પ્રત્યવાયો હોવાથી ન્યા રખલના બણાજ ત્યા અભ્યાસીએ વિવેચન કરનારનુ જરૂર ધ્યાન જોવવા વિનવિ છે યોગજ્ઞાન સબંધી હાલ કેવી પરિસ્થિતિ છે તે પર ઉપાદ્રુહાતમા વિશેષ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે પર અન્તર ધ્યાન જોવવામા આવે છે

યમ નિયમ આમન ક્ષયકારી, પ્રાણાયામ અમ્યાસી,

પ્રત્યાહાર ધારણા ધારી, ધ્યાન સમાધિ સમાસી ॥ માહારો ॥ ૨ ॥

ધમ નિયમ અને સિદ્ધિ કરનાર આસન, તેમ જ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરી અને પ્રત્યાહાર અને ધારણા ધારણુ કરી ધ્યાન અને સમાધિમા તુ લીન ઘઈ જરો. "

ભાવ—બાજેયોગો સન્યાસી ન્યારે દેહદેવલરૂપ મઠમા વાસો કરી યોગાભ્યાસ કરે છે ત્યારે ત્યા શુ કરે છે તે સંજોપમા ઉપર બણાણુ તે જ હકીકત આજળ અલાવતાં અન્તર યોગાંજ પર વિવેચન કરે છે યોગાચાર્યો યોગના અધિકારી પ્રમાણે તેના આઠ અજ બણાવે છે તે અનુક્રમે ધમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ નામ ધારણુ કરે છે મહાધિકારી માટે પાતજલ યોગદશનકારના મત પ્રમાણે પ્રથમના પાચ અજ બહિરજ હોવા સાથે અવશ્ય અપેક્ષિત છે અને ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ અતરજ હોવા સાથે તે સવ અધિકારી માટે સાધારણુ છે અદ્ધિયા, સત્ત,

૨. ધમ=મહાવત. નિયમ=ચોલા વખત માટે લેવામાં આવે તે જવહરી=સિદ્ધિ કરી આપનાર, પ્રાણાયામ. પ્રત્યાહાર ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ માટે વિવેચન જુઓ સમાસી=તેમાં તુ સમાધ જરો, લીન ઘઈ જરો.

અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિચ્છેદ એ પાંચ યમઃ કહેવાય છે. એ પાંચ યમોમાં પણ અહિંસાની મુખ્યતા છે અને બાકીના ચારનું અનુપાલન પણ અહિંસાના અનુરોધથી જ કરવાનું છે. પતંજલિના મત પ્રમાણે જાતિ, દેશ, કાળ અને સમયથી પરિચ્છેદને ન પામનારા અને સર્વ અવસ્થામાં કર્તવ્યરૂપે નિશ્ચિત થયેલા આ પાંચ યમને મહાવ્રત કહેવામાં આવે છે. જૈન દર્શનકાર સ્યાદ્રાદમાર્ગદર્શક હોવાથી તેમ જ એકલા શરીરને ધારણ કરનાર સૂક્ષ્મ જીવોથી માડીને પાચે ઇદ્રિય અને મનવાળા સર્વ પ્રાણી તરફ દયા રાખનાર અને તેવી દયાનો ઉપદેશ કરનાર હોવાથી અહિંસાની આવી એકદેશીય વ્યાખ્યા જેમાં વ્યક્તિ તરફ લક્ષ્ય રહે છે પણ સર્વ જીવો તરફ ધ્યાન રહેતું નથી તેવી વ્યાખ્યા કદિ કરતા નથી; તેઓ સર્વથાત્યાગની અપેક્ષા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને અનુસરીને રાખે છે છતાં મહાવ્રતના સાર્વભૌમપણાને જરા પણ વ્યવગ્રહેદ આવવા દેતા નથી.

શરીરની અને મનની શુદ્ધિ તે શૌચ; પ્રાણુચારના પદાર્થો સિવાય અન્ય પદાર્થ મેળવવાની અસ્પૃહા તે સંતોષ; ક્ષુધા પિપાસા, શીત ઉષ્ણ આદિ દ્રંદ્રોને સહન કરવાં તથા કુરૂં આદ્રાયણાદિ વ્રતો કરવા તે તપ, ઇષ્ટ મત્રનો જાપ તે સ્વાધ્યાય અને આત્મ-નિવેદન ભક્તિ તે ઇશ્વરપ્રણિધાન. આ શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાનને નિયમ કહેવામાં આવે છે. યમનુ નિરતર સેવન કરવું અને નિયમનુ પ્રસંગે સેવન કરવું. આ યમ નિયમથી શુ ભાભ થાય છે અને વિતર્કોનુ સ્ફુરણ થતું બંધ કેમ પડે છે તે સબંધી જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. સામાન્ય હકીકત ઉપોદ્ઘાતમાં લખી છે તેથી અત્ર પુનરાવૃત્તિ કરતા નથી જૈન યોગમાર્ગમાં સમિતિ, શુષ્પિત, ભાવના તથા શુષ્પત, શિક્ષાવ્રતાદિ અનેક નિયમો આ ભાગ સવિશેષપણે બળવે છે

આસનને તૃતીય યોગાગ ગણવામાં આવે છે આ અગમ સ્થાન અને શરીરના ખેસવાનો પ્રકાર એ બન્નેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. બનતા સુધી એકાંત નિર્જન શાંત સ્થાન પસંદ કરી જે આસનથી મનની એકાગ્રતા થાય તેવા આસને ધ્યાન કરવું. અન્ય યોગદર્શનકારો ચોરાશી આસન ગણાવે છે તેમાં પણ ચાર મુખ્ય છે તે સિદ્ધાસન, પદ્માસન, સ્વસ્તિકાસન અને ભદ્રાસનના X નામથી ઓળખાય છે એ આસનના સબધમાં નિયમ એટલો છે કે જે આસને ખેસવાથી મન સ્થિર થાય, તેની વ્યથા દૂર થાય અને જેનાથી દેહનુ સ્થિરત્વ અને અચળત્વ પ્રાપ્ત થાય તે જયકારી આસન સમજવું. જૈન યોગાચાર્યો પણ પર્યકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, દંડાસન, ઉત્કટિકાસન, ગોદોહિકાસન, કાયોત્સર્ગ વિગેરેનુ સ્વરૂપ બતાવી છેવટે કહે છે કે જે આસને ખેસી મનને નિશ્ચિત કરી શકાય તે આસન તે પ્રાણીને માટે સુદર સમજવું

* પાતંજલયોગદર્શન પાદ ૨, સૂત્ર ૩૦

x એ આસનોના સ્વરૂપ માટે જુઓ પાતંજલયોગદર્શનની ટીકા પાદ ૨, સૂત્ર ૩૪

+ આસનોના સ્વરૂપ માટે જુઓ યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ, ચોથો શ્લોક ૧૨૫-૧૩૩

પ્રાણવાયુનો આધાર એટલે શબ્દ કરવો તેને પ્રાણાધારક કહે છે એટલે, પૂરક અને કુલક એ પ્રાણાધારમા અનુગત થયેલા છે એમ સમજવું એના સામાન્ય સ્વરૂપ પર આધારે સહજ વિચાર ઉપર કરી ગયા. એ પ્રાણાધારની ભૂમિકાનો નિર્ણય દેશ, કાળ અને સંખ્યાથી થાય છે અભ્યાસથી એ દીપ તથા સૂક્ષ્મ થાય છે પ્રાણાધારના અનેક પ્રકાર છે અને તેનાથી અનેક પ્રકારનું કાળજ્ઞાન થાય છે તેમ જ શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સુધારી લેવા છે એ ઉપરાંત પ્રાણાધાર માટે વારવાર એમ કહેવામા આવે છે કે 'સુષેચનવાન કૌર્ષ પલુ પ્રાણીએ યોગીન્ધર સ્ત્રી સદ્ગુરુ વિના તેમા કઈ પણ પ્રવેશ કરવો નહિ. પતલવિ ઓળા પંદના બાવનમા સૂત્રમા કહે છે કે-પ્રાણાધારથી વિવેક જ્ઞાનને આવરણ કરનાર પાપરૂપ અશુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે, કારણ પ્રાણનો અને મનનો અલગ ગાઠ સંબંધ છે અને પ્રાણનો નિરોધ યવાથી અતિ સૂક્ષ્મ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે અને પરિણામે જળ ઉત્પન્ન થાય છે અને એ ત્રણવટે અત કરણના (જલસૂ અને તમસૂ) પાપા પોવાઈ બંધ છે; આથી પ્રકાશસ્વરૂપ જે અત્યાર સુધી અધારિત હોય છે તેના આવરણનો ક્ષય યવાથી અતિ જ્ઞાનદીપ્તિ થાય છે. આ પ્રાણ હોય ત્યાં વાયુ હોય છે અને એકંદા જમથી ઓળાનો જમ થાય છે તે સંબંધી યોગના પ્રસંગમા પુષ્કળ વિવેચન કરી શ્રીમાન્ 'હેમચંદ્રાચાર્ય' નાદી સચાર, પૃથ્વી આદિ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ બતાવી પ્રાણાધારથી કેટલાક સ્ફૂળ લાસો યોગશાસ્ત્રના પાશ્વમા અધિકારમા બતાવે છે; પરંતુ છઠ્ઠા પ્રકાશમા કહી રે છે કે પ્રાણાધારથી મન ઊલટું કંઈના પામે છે અને ચિત્ત આક્રુણ થાય છે અને તેથી પરિણામે એ પ્રાણાધાર શ્રેષ્ઠપ્રાપ્તિમા વિમુક્ત છે +

પોતાના વિવચના યોગકાળે પોતે વ્યક્તિ ચિત્તવૃત્તિને અનુસરે છે એવી જે ઉદ્ધિયોની સ્થિતિ તેને પ્રત્યાહાર કહેવામા આવે છે x નિરવરને માટે એવો નિયમ છે કે જ્યાં સુધી ઉદ્ધિયો પર જમ થયો ન હોય ત્યાં સુધી મન ઉદ્ધિયોને અનુસરે છે આનન્દસમયે અત કરણ ક્ષેત્રને અભિમુખ થાય છે તે જખતે ઉદ્ધિયો પોતાનું સામાન્ય ન બતાવતા ક્ષેત્ર અભિમુખ સ્થે અને ચિત્તને વિવચ તરફ એથી ન જમ મતલબ ઉદ્ધિયો પણ ક્ષેત્રાભિમુખ થઈ સ્થે એવી ઉદ્ધિયોની સ્થિતિને પ્રત્યાહાર કહે છે આવી પ્રત્યાહારની સિદ્ધિથી ઉદ્ધિયોને જમ થાય છે વૈરાગ્યના બળથી મન જ્યારે ઉદ્ધિયોમા ધાવન ન કરે અને ક્ષેત્ર તરફ ગમન કરે ત્યારે ઉદ્ધિયો પણ તેને અનુસરે તે જખતે જે સ્થિતિ થાય છે તેને પ્રત્યાહાર કહે છે અને પછી તો મન પર એટલો કાબૂ આવી જાય છે કે ઉદ્ધિયોને તેના વિવચમાથી એથી ગમે તે જ્યાં પર ઈન્દ્રિયનુસાર ધારણ કરી શકાય છે આ પ્રત્યાહાર યોગાગને '૧૧ યોગાચાર્યો' પણ સમજ સમાધિની સિદ્ધિ માટે પ્રશસ્ત ગણે છે કારણ કે પ્રાણાધારની પેઠે આમા ચિત્ત ક્ષેત્ર પામતું

* યાત્રણા અગમ પ્રકાશ, સ્થાન ૧૩૪ તથા આનન્દ ૧૧ પ્રકરણ ૨૮ સ્થાન ૧૨.

+ યાત્રણા પ્રકાશ ક્રો, સ્થાન ૪-૫.

x પાત જમયોગદર્શન, દ્વિતીય પાઠ, સૂત્ર ૫૪

નથી અને વળી પ્રત્યાહારથી સ્થિરતા પામેલું મન સર્વ ઉપાધિ રહિત થઈ સમપણું પામી જાય છે અને આત્મામા તેનો લય થઈ જાય છે. x

સદરહુ યોગના પ્રથમના પાચ અંગો બહિરગ છે અને તે મંદાધિકારી માટે જરૂરનાં છે, એમ યોગદર્શનકારો કહે છે. બાકીના ત્રણ અંગો સર્વ અધિકારી માટે સાધારણ છે. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિને અંગે પતંજલિ કહે છે તે સમજવા જેવું છે. જે દેશમાં ધ્યેયનું ચિંતવન કરવાનું છે તે દેશમાં ચિત્તને સ્થાપન કરવું તે ધારણા છે. એ દેશ તે બાહ્ય અને અભ્યંતર બે પ્રકારનો સમજવો. બાહ્ય પદાર્થમાં મહાત્મા પુરુષથી પ્રતિક્ષિત મૂર્તિ, સૂર્ય ચંદ્રાદિ પદાર્થ લેવા અને અભ્યંતરમાં હૃદયકમળ, નાભિકમળ, બ્રહ્મરઘાદિ લેવાં. કમ હુમેશાં પ્રથમ બાહ્ય પદાર્થથી શરૂ કરવો અને તેમાં પશુ પ્રથમ મૂર્તિ પદાર્થ લેવા. ધારણા દેશમાં ધ્યેયની એકતાનતાને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. ધારણામાં વૃત્તિનું એક દેશમાં સ્થાપન કરી ધ્યેય વસ્તુનું સ્વરૂપ રચવામાં આવે છે અને તે સિદ્ધ થવાથી વસ્તુમાં વૃત્તિનો એકાકાર પ્રવાહ ચાલે છે તેને ધ્યાન કહે છે. ધ્યાનમાં એ પ્રવાહ સતત ધારણાપે ચાલતો નથી પણ વચ્ચે વિચ્છેદ પડી જાય છે. જ્યારે એ વિચ્છેદ બંધ પડી જઈ સતત પ્રવાહ ચાલે છે ત્યારે તેને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જઈ માત્ર ધ્યેયનો જ નિર્ભાસ કરાવે તે સ્થિતિને સમાધિ કહે છે. ધ્યાન અને સમાધિમાં ફેર એ છે કે-ધ્યાનમાં ધ્યેયનું અને વૃત્તિનું પૃથક્ જ્ઞાન હોય છે. મતલબ ધ્યાનના ધ્યેયાકાર વૃત્તિના પ્રવાહમાં વચ્ચે સ્ખલના પડે છે, સમાધિમાં તે અખંડિત હોય છે. સમાધિનો પરિપાક થાય છે ત્યારે ધ્યેય વિષય જ્ઞેય થઈ જાય છે અને સમાધિની સિદ્ધિ થવાથી ધ્યેયનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.*

આ યોગના અષ્ટાંગની વ્યાખ્યામાં મોક્ષ સુધી જીવની ઉત્ક્રાંતિને અંગે જૈન દર્શનકારો કેટલોક મોટો ફેર બતાવે છે. તેમાંના કેટલાક ફેરકારો આપણે જોઈ ગયા. ધ્યાનને અંગે બહુ કહેવા યોગ્ય છે. અત્ર સક્ષેપમાં કહીએ તો આટલું બસ છે કે ધ્યાનની હકીકત બહુ સ્પષ્ટ કરીને અનેક લેદવિલેદ સાથે જૈન યોગાચાર્યો બતાવે છે. ધ્યાનના પ્રથમ પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એવા ચાર ધ્યેયને અંગે લેદ પાડે છે એમાં પિંડસ્થ ધ્યેયની ધારણા પાર્થવી, આગ્નેયી, મારુતી, વારુણી અને તત્ત્વભૂ એમ પાચ પ્રકારની બતાવી તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે.† સ્વરવ્યજ્ઞન પક્તિની રચના, નાભિકમળ આદિ કમળોની સ્થાપના અને તત્ર અક્ષરવિન્યાસ કરી જે અનેક પ્રકારના બંધ કરવા તે પદસ્થ ધ્યેય કહેવાય છે. એને માટે યોગશાસ્ત્રનો આખો આઠમો પ્રકાશ શેકવામાં આવ્યો છે સમવસરણમાં વિરાજિત, અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્ય ચુક્ત, રાગદ્વેષ રહિત, સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થંકરને ધ્યેય કરવા તે રૂપસ્થ

x યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ છઠ્ઠો, શ્લોક ૬

* પાતંજલ યોગદર્શન, પાદ તૃતીય, સૂત્ર ૧-૩

† યોગશાસ્ત્ર સપ્તમ પ્રકાશ, શ્લોક ૯-૨૮

ધ્યાન કહેવાય છે અને તદ્વિષયક વીર્ષકર મહાશબ્દ રૂપસ્થ ધ્યેય કહેવાય છે અમૂર્ત ચિદાનંદ ભગવાન નિરજન નિષકાર શ્રી સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યેય કરવું તે રૂપાત્મક ધ્યેય કહેવાય છે એ આરાધ્યની આરાધનાને માટે કહ્યા છે સામાન્ય વિષયને અંગે તો આત્મધ્યાન અને શૌરધ્યાન સંસારના હેતુ છે અને સંસારમા રખડાવનાર છે તે પ્રત્યેકના ચાર ચાર સેદ છે ધમધ્યાન અને શુકલધ્યાન શુભ ધ્યાનો છે ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસયોગ, શાંતિયોગ અને નિદાનચિતા (ભવિષ્યમા શુ યશે તદ્વિષયક ધ્યાનિ) એ આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે અને ક્લિસાનન્દી, મુખાનન્દી, ચૌર્યાનન્દી અને સરક્ષણાનુભવી એ શૌરધ્યાનના ચાર સેદ છે આ પ્રાણી બ્યા સુખી વસ્તુસ્વરૂપ સમજતો નથી ત્યા સુખી અને ખાસ કરીને સંસારદશ્યામાં હોય છે ત્યાં સુખી આર્ત અને શૌરધ્યાનની દશ્યામાં વર્ત્યા કરે છે અને અનેક કિલ્લ કર્મો મનથી જ બાધ્યા કરે છે

ધમધ્યાનને માર્ગે અઠનાર મુમુક્ષુ મૈત્રી, પ્રમિદ, કરચ્છા અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવના નિરતર ભાવી સ્વપર વિવેક કરે છે ધમધ્યાનનો પ્રથમ વિભાગ આજ્ઞાવિચય (નિશ્ચય) છે પ્રમાણુનય નિષ્કોપથી સ્યાદ્વાદ વચનમા સર્વશકયિતત્વને અસ્ય કેવી રીતે આવી શકેહો છે તેની અન્ન વિચારણા તક-આવના વિચારપૂર્વક સમ્યક્ રીત્યા યાદે છે અને બ્યારે પૂર્વાપર અવિરોધીપણુ તેને સમજાય છે ત્યારે તે તત્વદશનમા સર્વશકયિતતા અનુભવે છે ભવચક્રની ચારે તરિમા ઇન્દ્રિય, કષાય આદિથી અનેક પીડાઓ થાય છે તેને કેવી રીતે મગઠથી બેઠકે તદ્વિષયક ચિત્તા અને પીડા મટાડવા યોગ્ય છે એવી દૃઢ ભાવનાને અપાય વિચય ધમધ્યાન કહે છે કર્મ સબધી અને સ્વપીડાને બેક બાવ તે બેટથી ચારી રીતે વિચારે છે કે એને વસ્તુસ્વરૂપનુ જ્ઞાન ધીમે ધીમે આ વિલેદમા થઇ બાવ છે પ્રાણીને જે સુખ દુઃખ કામ છે તે કર્મજનિત છે અને કર્મ સ્વજનિત છે એ વિચાર કરી, કર્મની આઠ મૂલ્ય પ્રકૃતિ અને ઉત્તર અનેક પ્રકૃતિ પર વિચાર કરે તેને વિષાકવિચય ધમધ્યાન કહેવામા આવે છે આ લેદમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ એ ચાર પ્રકારના બધ તથા ઉદ્ભવનક્રિ આઠ પ્રકારના કરણોનો વિચાર બહુ સૂક્ષ્મતાથી કરવામાં આવે છે દ્રવ્યા નુયોમની મેષ્ટતા કેટલી છે તે આ વિભાગ પર વિચાર કરવાથી પ્રવીત થાય છે અને તેથી શાસન પર દૃઢ પ્રતીતિ થાય છે આ વિભાગમા નવ તત્વ પૈદી આશ્વ, સવર, બંધ અને નિરજા તત્ત પર વિચારણા સૂક્ષ્મ રીતે યાદે છે લોકસ્વરૂપની વિચારણા, નરક, દેવસ્થાન, મનુષ્યલોકનુ સ્વરૂપ, તે મધ્યે બાર દેવલોક ઐવેયક આદિના સ્થાનો, આકાર વિજેરે વ્યોદ શાસ્ત્રીક અને સિદ્ધસ્થાન એ ઉપર ધ્યાન કરવું એ યેથ સસ્થાનવિચય ધમધ્યાનનો વિષય છે આ સસ્થાનવિચય ધમધ્યાનમા નારકીના કલેશ, હોત્ર અને બધમ અમુરકૃત દુઃખો અને દેવના વિમાન આદિનાં મુખો પર પુષ્કળ વિચારણા થાય છે અને પિરસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાત્મક ચાર ધ્યેયનુ ઉપર વિવેચન કરવું તેનો પણ આ ધમધ્યાનના યોગ્ય લેદમાં સમાવેશ થાય છે

ક્રિયા રહિત, ધ્યાન કરવાની ઇચ્છા રહિત અને સ્વરૂપ સન્મુખ પ્રાણી અપાર ધૈર્ય સાથે પ્રથમ સંઘયણુ ધારણુ કરનાર હોય તે શુક્લધ્યાન ધ્યાઈ શકે છે તેના ચાર વિભાગ-માના પ્રથમના બે વિભાગ ઈશ્વરસ્થ પ્રાણીને અને બીજા બે વિભાગ સર્વજ્ઞને પ્રાપ્તે હોઈ શકે છે. જે ધ્યાનમા પૃથક્ પૃથક્ રૂપથી શ્રુતજ્ઞાનનો વિચાર થાય, અર્થાત્ અર્થ, વ્યજન અને યોગનું સ્પષ્ટ પૃથક્કરણુ કરાય તે પ્રથમ પાયો પૃથક્ત્વ એકત્વ સવિચાર શુક્લધ્યાન કહેવાય છે. એક અર્થથી બીજા અર્થનો વિચાર કરવો, એક શબ્દથી બીજા શબ્દનો વિચાર કરવો અને એક યોગથી બીજા યોગનો આશ્રય લેવો તે આ ધ્યાનના પ્રથમ પાયાનો વિષય છે. બીજા પાયામા પૃથક્ત્વ વિચાર રહિત સવિતર્ક થાય છે અને તે મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયા પછી જ થાય છે એક યોગથી એક દ્રવ્ય, એક આણુ અને એક પર્યાયનુ ચિંતવન કરવું તે દ્વિતીય એકત્વ વિતર્ક અવિચાર શુક્લધ્યાન કહેવાય છે. મતલબ એ છે કે-પ્રથમ પાયામા દ્રવ્યપર્યાય સ્વરૂપ અર્થથી અર્થાન્તરમા સંક્રમણુ થાય છે અને ત્રણે યોગોમા પણ એકમાથી બીજામાં સંક્રમણુ કરાય છે આ સંક્રમણુ બીજા વિભાગમાં બંધ પડી નય છે જેથી ઘાતી કર્મનો ક્ષય થઈ કૈવલ્યજ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે. અંતર્મુહૂર્ત શેષ આયુધ્ય રહે ત્યારે તે જીવ શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયા ઉપર ચઢે છે, કેવળીસમુદ્ઘાત કરી છેવટે યોગોને બાદરને બદલે સૂક્ષ્મ કરી નાખી વચન અને મન યોગ પર વિજય મેળવે છે અને સૂક્ષ્મ કાયયોગ પર સ્થિત થાય છે. આ સ્થિતિને સૂક્ષ્મ ક્રિયાપ્રતિપાતિ શુક્લધ્યાન કહે છે. એ તેનો ત્રીજો પ્રકાર છે, અને છેટલુ પાચ અક્ષર જેટલો સમય બાકી રહે ત્યારે શેષ રહેલી પંચાશી પ્રકૃતિનો ક્ષય કરી નિર્માળ, શાત, નિષ્કલંક, નિરામય, નિરજન સિદ્ધદશાને પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધી પંચ હુસ્વાક્ષર ઉચ્ચારના કાળ પ્રમાણુ સમુચ્છિન્નક્રિય નામના ચોથા શુક્લધ્યાનનો કાળ છે

આવી રીતે ધ્યાનનુ સ્વરૂપ જૈન યોગાચાર્યો બતાવે છે. સમાધિનું સ્વરૂપ બતાવવાની અત્ર અપેક્ષા રહેતી નથી, કારણુ ચોથા શુક્લધ્યાનના ચોથા પાયાને અંતે મોક્ષ થઈ જાય છે અને પાતંજલાદિ દર્શનકારો સમાધિની જે સ્થિતિ કહે છે તે તો સ્વરૂપશૂન્ય દશા છે તે દશા આત્માનુ વ્યક્તિત્વ માનનાર દર્શનમા સંભવે જ નહિ અને સમાધિ શબ્દનો અર્થ ધ્યાનની એકતા કરીએ તો તો તેવી સમાધિ ધર્મધ્યાનના પ્રથમ લેહથી જ આવે છે આ પ્રમાણુ વિવેચનપૂર્વક જ્યારે તું યોગાગમા પ્રવેશ કરીશ ત્યારે તું ધ્યાનસમાધિમા સમાઈ જઈશ, તારી અને ધ્યેય વિષયની એકતા થશે અને તું પરમાત્મસ્વરૂપ પામી જઈશ. આ પ્રમાણુ કરીશ ત્યારે તું ખરો યોગી થઈશ, અત્યારે તો હજી બાજોબોજો સન્યાસી છે.

મૂલ ઉત્તર ગુણ મુદ્રાધારી, પર્યંકાસન ચારી^૧;

રેચક પૂરક કુંમક સારી, મન દ્વ્રી જયકારી^૨. માહરો ॥ ૩ ॥

૧ ચારીને સ્થાને અન્ય પ્રતોમા 'વારી' અને 'વાસી' એવો પણ પાઠ છે

૨ જયકારીને બદલે જયકારી એવો પાઠ પણ જોવામા આવે છે

૩ મૂળ=પાચ યમ, મૂળગુણો ઉત્તરગુણુ=નિયમ તથા અવાતરિત દોષત્યાગ. (જેઓ મૂલગુણોને)

“ મૂળશુભ અને ઉત્તરશુભોને તે ધારણ કરે છે અને મુદ્રા ધારણ કરે છે; પર્વકાસને (બેસી યોગમાર્ગમાં) ગમત કરે છે અને રચક, પૂરક, કુલક(પ્રાણાયામ) વડે મન અને ઈન્દ્રિય પર સંપૂર્ણ ન્ય કરવાની ઇચ્છાવાળો (ન્ય કરનારો) તે થાય છે ”

ભાવ-યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેમાં જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ તેમ બાહ્ય સંન્યાસીને શું શું થાય છે તે ઉપર જતાંબુ ત્યા સ્વરોદયજ્ઞાન, જ્ઞાનાહત નાદનું શ્રવણ અને જ્ઞાન યોગની અનુક્રમે પ્રાપ્તિ થતી જાય છે, જો પર ઉપર વિવેચન કર્યું જો જ્ઞાન યોગની હકીકત બહુ ઉપયોગી છે અને યોગજ્ઞાનેના તે મુખ્ય વિષય છે જેમાં અધિકારીના લેહ પ્રમાણે અનુદાન થાય છે તે બાબત પણ ઉપર જણાવી અને તેમાંના જ્ઞાન અગતે માટે જશ વિસ્તારથી જતાંબુ હવે તેનાં કેટલાક અંગોમાં પ્રગતિ કરતા જરા વિગતમાં ઉતરીને જોઈએ તો બહુ આનંદદાયક તત્ત્વો પ્રાપ્ત થાય છે અને યોગમાત્ર વરફે જરૂર આકર્ષણ થાય તેમ છે તેથી તે પ્રગતિના વિષયની જ્ય જીલ્લી વિગતમાં ઉતરી જોનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિચારીએ

પ્રથમ યોગમાં જે યમ તેના વિવેચનમાં ઉપર જોઈ બધા છીએ કે જો પૂંચ પ્રકારના છે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિચ્છેદ. તેમાં પણ પ્રથમ અહિંસા નામનો યમ મુખ્ય છે અને બાકીના ચાર તેના રક્ષણ માટે છે અથવા તો અહિંસાના અવિશદ્ધ પણે અન્ય ચારનું અનુદાન કરવાનું છે આ જૈનના અભિપ્રાયને અનુરૂપ યોગદશનકારોને અભિપ્રાય છે દ્વિતીય પાદના ત્રીયામાં સૂત્રની ટીકામાં પાતજ્ઞયોગદર્શનમાં આ હકીકત સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું છે કે ‘ જેમ હાથીના પગલામાં સવ પાદથી આલનાર પાણીના પગલા અતર્ભાવને પામે છે તે જ પ્રમાણે સત્ય, અસ્તેય, જ્ઞાન, ધ્યાનદિ સવે પણ અહિંસામાં જ અતર્ભાવને પામે છે’ જૈન દશનકારો જો હકીકત અનેક પ્રકારે કહે છે આ મૂળ મત કહેવાય છે જો જ અહિંસાના પાલન માટે અનેક ઉત્તરશુભો યોગદશનકારે જતાંબુ છે. પિંઠવિશુદ્ધિ, બોધરીના જેવાથીયે દોષનો ત્યાગ, પાત્ર સમિતિ, ત્રણ શુભિ વિગેરે ઉત્તરશુભો છે જોવા અનેક શુભોના નામ લખવા પણ અત્ર સ્થળલકોચથી બની શકે તેમ નથી પણ પાત્ર સમિતિ અને ત્રણ શુભિ પર જશ વિવેચન કરી ઉત્તરશુભમાં કેવી વિશિષ્ટતા છે તેની વાનકી જોઈએ.

યોગી મુનિ ધમકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માટે જાણે તો સાધ્યતણ હાથ નીચે જમીન પર દિપિ શાખી પ્રમાણ રહિત ઘઠને વ્યાલે, દિવસે સૂચના પ્રકારમાં જ વ્યાલે અને બહુ માણસો જે રસ્તા પર જતા આવતા હોય તેવા માર્ગે જ વ્યાલે-આને પ્રથમ ઇર્ષાસમિતિ

સાધ્યતણ માટે દોષ છે) મુદ્રાસ્થિર આત્મવિશીષ, જો માટે વિવેચન જુઓ પર્વકાસન-એક પ્રકારનું આસન, વિવેચન જુઓ આરીન્નમત કરી રચક-પાસને બહાર કાઢવો તે. પૂરક-પાસને બહાર પૂરવો તે કુલક-પાસને બહાર સ્થિર કરવો તે. આરીન્ન પૂર્વપદે, બધી વ્યકારીન્ન મેળવવાની ઇચ્છાવાળો, ન્ય કરનારો

કહેવાય છે. માયાવી, કામી, માસભક્ષી કે નાસ્તિક માણસ વાપરે તેવી અથવા સંદેહ ઉત્પન્ન કરનારી અથવા પાપસંયુક્ત ભાષા યોગી ન જોલે, હિત કરનાર, માપયુક્ત, પ્રિય અને સાધુને માન્ય ભાષા અન્યની લાગણી ન હુ ખાય તેવી રીતે જોલે તે ણીજી ભાષાસમિતિ. ગોચરીના ખેંતાળીશ દોષનો ત્યાગ કરી લાલસા રહિતપણે આહાર લે તે ત્રીજી એષણા-સમિતિ. આસન, શય્યા, ઉપધિ, વસ્ત્ર, ઉપકરણ વિગેરે લેતી મૂકતી વખતે તે જીવ રહિત છે એમ ધરાધર તપાસ કરીને જીવોનો વિનાશ ન થાય તેવી રીતે પુંજી-પ્રમાણને પછી લે અથવા નિર્જીવ સ્થાનકે મૂકે અને મનમા વિચાર કરે કે નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જીવનો પણ મારાથી અનુપયોગપણે નાશ થયો ન જોઈએ એ ચોથી આદાનભંડમત્તનિદ્ધેપણા સમિતિ. મળ, મૂત્ર, શ્વેધ્મ ભૂમિ પર નાખતી વખતે પ્રથમ તે ભૂમિ શુદ્ધ-નિર્જીવ છે એમ તપાસ કરે એ પાચમી પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ. રાગ દ્વેષ કરાવનાર સકળ સંકલ્પવિકલ્પને છોડી મનને સ્વાધીન કરવું અને સમતાભાવમા સ્થિર કરવું તે મનોગુપ્તિ. મૌનનુ ધારણ કરવું તે વચનગુપ્તિ અને પરિહૃત આવે તો અડગપણે સહન કરવા તેમ જ શરીરને હતાવતી વખતે પણ પ્રતિદેખવું એ કાયગુપ્તિ કહેવાય છે આ પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ પ્રવચન-માતા કહેવાય છે. યોગમાર્ગમા પ્રવાસ કરનારને તે ખાસ જરૂરની છે અને ઉત્તરગુણોમા ખાસ ભાગ ભજવે છે. એનું આતર રહસ્ય તપાસતા જણાશે કે એનો વિષય ખાસ કરીને અહિંસાના રક્ષણ માટેનો જ છે, સત્ય બોલવાની વાત શાસ્ત્રકાર કહે છે તેનો હેતુ પણ અહિંસાને અંગે જ છે, કારણ કે કોઈની લાગણી હુખાવવી એ પણ ભાવપ્રાણ હણવા જેવું છે આવી રીતે સર્વ મૂળ તથા ઉત્તરગુણ માટે સમજી લેવું. આ મૂળ તથા ઉત્તરગુણો યોગી જેમ જેમ યોગમાર્ગમા પ્રગતિ કરતો જાય છે તેમ તેમ અધિકાર પ્રમાણે વિશેષ-વિશેષપણે પ્રાપ્ત કરતો જાય છે અને તે ગુણપ્રાપ્તિથી પૌદ્ગલિક પરદ્રવ્ય પર જય અને આત્મિક ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ થતો જાય છે

આ મૂળ અને ઉત્તરગુણરૂપ મુદ્રા એટલે સ્વરૂપ ધારણ કરનાર યોગી હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-પોતે જાણે એ મૂળ-ઉત્તરગુણમય સાક્ષાત્ હોય, જાણે મૂર્તિમાન ગુણો જ પોતે હોય તેવો તે થઈ જાય છે. મતલબ એ ગુણોને પોતે ઉપર ઉપરથી ધારણ કરે છે એમ નહિ પણ તે તન્મય થઈ જાય છે, તદ્રૂપ થઈ જાય છે, તેની સાથે એકાકાર થઈ જાય છે. જેવી રીતે ધનપ્રાપ્તિ, સ્ત્રીસંલોગ, ભોજનગ્રહણાદિ કાર્યમા સંસારરસિક જીવ એકાકાર વૃત્તિ અનુભવે છે તેવી રીતે યોગમાર્ગમા પ્રવેશ કરનાર પ્રાણી યમ, નિયમાદિ મૂળ-ઉત્તરગુણોમા એકરૂપ-એકરસ થઈ જાય છે

અથવા શાસ્ત્રકાર મન, વચન, કાયાના યોગો પર અંકુશ રાખવા મુદ્રાઓ ખતાવે છે અને અમુક ક્રિયાઓ અમુક મુદ્રાઓ-શરીરસંસ્થાનની અમુક આકૃતિઓ રહી કરવી એવી વિધિ ખતાવે છે તે તે ક્રિયા યોગ્ય મુદ્રા ધારણ કરનાર સન્યાસી થાય છે. જૈન શાસ્ત્રકાર

પૂરક, વ્યાર માત્રાથી કુલક અને બે માત્રાથી રચક પ્રાણ્યાયામ કરવામાં આવે તે એકમાત્રિક પ્રાણ્યાયામ કહેવાય છે સાધારણ નિયમ પ્રમાણે પૂરકથી વ્યારજ્યો વખત કુલકમાં અને બમણો વખત રચકમાં લગાડવો એકજો અને માત્રા જેમ વધારવામાં આવે તેમ દ્વિમાત્રિક વિગેરે સખ્યા વધવી બધ છે પ્રાણ્યાયામ સળથી વિશેષ હક્રીકત બહુવાની રૂચિલાળાઓએ યોગશાસ્ત્રનો પાલ્યમો પ્રકાશ વાચવો. અત્ર કહેવાની મતલબ એ છે કે-રચક, પૂરક અને કુલક પ્રાણ્યાયામથી મન અને ઈદ્રિય પર બધ મેળવવા છે અને તેથી બાળોસોળો સન્યાસી યોગમાર્ગમાં ઝમન કરે છે

પ્રાણ્યાયામને બળે બહુ હક્રીકત વિચારવા જેવી છે એમાં કેટલીક વખત બહુ જાંતિ પડી બધ છે તેથી એક ખાસ નિયમ તરીકે સદ્ગુરુના યોગ વગર કહિ પ્રાણ્યાયામનો પ્રયોગ કરવો નહિ. સન્નુરુ પશુ સામાન્ય પ્રકારના હોય તો આ વિષયમાં બાલો નહિ. યોગના ખાસ અભ્યાસી હોય અને સપ્રકાશથી વ્યાલતા આવતા યોગમાર્ગના અભ્યુત્થાર હોય તો જ તેમને અનુસરવાથી લાભ થાય. જેમ પ્રાણ્યાયામથી ઈદ્રિયરૂપ ઘર્ષ થકે છે તેમ તેથી કાળ જ્ઞાન આદિ પણ થાય છે પણ એ બરાબર પ્રયોગ ન આવડે તો તેથી શરીરસ્થાતના પણ ઘર્ષ બધ છે આટલા માટે ગુરુ વગર કહિ પણ એ પ્રયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરવો નહિ. જૈન શાસ્ત્રકર એથી ઈદ્રિય અને મનોરૂચના લાભ બતાવે છે શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રાચાર્ય વિગેરે આચાર્યો તેને યોગમાં ગણે છે છતાં છેવટે તેને હક્રયોગના પ્રકારમાં લઈ જઈને સુસાધુને તેનો પ્રયોગ કરવા ના કહે છે તેનું કારણ એ જ છે એક તો કાળજ્ઞાનાદિ આત્મિક વસ્તુ નથી અને તને માટે જેટલા શક્તિનો વ્યય કરવામાં આવે છે તે નકામો બધ છે એટલું જ નહિ પણ તેજા વખતમાં એ ધ્યાન યોગાંગને સાધવામાં આવે તો બહુ કર્મના ક્ષય થઈ બધ. એ હક્રીકત પર ઈપોહ્યાતમાં પણ વિવેચન જ્ઞેષમાં આવશે. આદિ યોગમ્મગ પર પ્રવેશ કરનાર બાળોસોળો સન્યાસી મૂળ-ઉત્તરજીવુ ધારણ કરે છે સુદાર્શિનું જ્ઞાન મેળવી યથાવસર તેમાંથી પ્રત્યેકને ધારણ કરે છે, આસન સિદ્ધ કરે છે અને રચક, પૂરક અને કુલક પ્રાણ્યાયામ કરી મન અને ઈદ્રિયો પર બધ મેળવતો બધ છે હવે એવી રીતે યોગમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતા બાળોસોળો આત્મા વિરોધ થુ કરે છે તે અત્ર બતાવે છે

સહજસમાધિના અર્થમાં રચક એટલે હેય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, પૂરક એટલે ઉપાર્દેય વસ્તુને આહરણી અને કુલક એટલે મધ્યસ્થ ભાવમાં રહેવું ઉપર જ્યાંયુ તેવા આસન પર સ્થિર થતાં, યોગયુક્ત ધારણ કરતાં અને યમ-નિયમોદિ મૂળ ઉત્તરજીવો ધારણ કરતા અને હેયને તજ્જતાં, ઉપાર્દેયને આહરતાં અને મધ્યસ્થ ભાવ ભાવતા મન અને ઈદ્રિયો પર બધ થાય છે અજ્ઞાસીનો છતવાનો કામી અથવા છત ધામેતો અને બધ થાય છે.

ચિરતા જોગજુગતિ અનુકારી, આપો આપ વિમાસી;
આતમ પરમાતમ અનુસારી, સીઝે કાજ સૈમાસી. માહરો ॥ ૪ ॥

“ સ્થિરતા અને યોગયુક્તિઓને કરતો (તેની અનુકૂળતાએ વર્તતો) આત્મા આત્મ-સ્વરૂપ વિચારી પરમાત્મપદને અનુસરે છે ત્યારે તેનું કામ ટૂંકા વખતમા સિદ્ધ થાય છે. ”

ભાવ—યોગમાર્ગે ગમન કરી જે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો સમાવેશ એક સ્થિરતા શબ્દથી થઈ જાય છે. પ્રાણ્યાયામને હૃદયોગમાં ગણવામા આવ્યો છે તેનું કારણ પણ તે સ્થિરતાનું કારણ હોઈ શકે એમ છતા તેમા કલેશ બહુ થાય છે અને ઘણી વાર તેને અગે થતી સ્થૂળ સિદ્ધિપ્રાપ્તિ, કાળજ્ઞાન, શરીરસ્વાસ્થ્ય આદિથી મન સંસારરસિક થઈ કલેશમા પડી જાય છે તે હોવા સંભવિત છે. યોગીનું સાધ્ય આ સર્વ ઉપાધિ દૂર કરી પોતાનું શુદ્ધ નિરંજન ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનું હોય છે અને તે સ્થિતિ મોક્ષમા પ્રાપ્તવ્ય છે તેમ જ તે સ્થિતિ યોગના કૂળ તરીકે નહિ પણ તેના અનિવાર્ય પરિણામ તરીકે પ્રાપ્ત કરવાની છે. મોક્ષમા—પરમાત્મપદમા પણ સ્થિરતા એ જ મોટો ગુણ છે નિજ સ્વભાવમાં રમણ કરી ચિર સ્થિરતા રાખવારૂપ સિદ્ધ મહાત્માના ચારિત્ર ગુણમા જે વિશિષ્ટતા છે તે અદ્ભુત છે અને છદ્મસ્થ તથા કૈવલ્યદશામા જેમ જેમ આગળ વધારો થતો જાય છે તેમ તેમ તે મહાન્ ગુણની છાયા વધતી વધતી ચાલે છે

જોગજુગતિ એટલે યોગયુક્તિ યોગપ્રાપ્તિની યુક્તિઓ અથવા ધટનાઓ. યોગમાર્ગમા પ્રગતિ કેવી રીતે કરવી તેની યોગ્ય રચનાઓ, અભ્યાસ અને નિષ્ઠા. આ યોગયુક્તિ શબ્દનો અર્થ છે. જ્યાં સુધી યોગયુક્તિ જાણવામા આવતી નથી ત્યાં સુધી ભ્રમ બહુ થાય છે. કેટલીક વાર સ્થૂળ સિદ્ધિમા સંતોષ માનવામા આવે છે, કેટલીક વાર અધિકારીભેદે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ યોગના અંગને શરૂઆતમા આદરવાનો પ્રયાસ કરી યોગનો ક્રમ ભૂલી જવામા આવે છે અને તેથી પગથિયે પગથિયે યોગની સીડી ચઢવાને બદલે ફૂલકો મારવા મન લલચાઈ જાય છે પણ તેથી અધ પાત જ થાય છે, કેટલીક વાર દાખલા તરીકે સાલંબન ધ્યાનની સિદ્ધિ થયા વગર નિરાલબનમા પ્રવેશ કરવા ઇચ્છા થઈ જાય છે, કેટલીક વાર શરીરના સંઘયણાદિની વિચારણા વગર ધ્યાનના આગળના ભેદો તરફ આકર્ષણ થઈ જાય

૧ ‘ જોગજુગતિ ’ ને બદલે યોગજુગતિ અથવા જોગયુગતિ શબ્દ એક જ અર્થવાળા અન્યત્ર દેખાય છે

૨ ‘ વિમાસી ’ ને બદલે ‘ વિચારી ’ પાઠ કોઈ પ્રતમા છે

૩ ‘ સમાસી ’ ને બદલે ‘ સવારી ’ પાઠાતર કોઈ જગ્યા પર છે

૪ ચિરતા=સ્થિરતા જોગજુગતિ=યોગયુક્તિ અનુકારી=તેને કરતો, તેની અનુકૂળતાએ વર્તતો આપો=સ્વત આપ=આત્માને વિમાસી=વિચારતો અનુસારી=તે રસ્તે ચાલતો. સીઝે=સિદ્ધ થાય. કાજ=કાર્ય સમાસી=(સ્વરૂપમાં) સમાશે અથવા ટૂંકા વખતમા—એક માસમા

મુખ્ય મુદ્દા ત્રણ પ્રકારની બતાવે છે કયોગમુદ્દા, જિનમુદ્દા અને મુક્તામુક્તિમુદ્દા. બે હાથની દરી આગળીએ એક બીજામા અતરિત કરીને કમળના યોદવાના આકારે અદર અદર બેડી દેવી અને બન્ને હાથની કોણીને પેટ ઉપર સ્થાપન કરવી તેનું નામ યોગમુદ્દા કહેવામા આવે છે† પગના બન્ને અંગુલ્યોની વચ્ચે ધ્યાર આંગળોના આતરો રાખવો અને પાછળની બે પાનીની વચ્ચે બાર આંગળી કાઠક જોડો આતરો રાખવો—એ રીતે પગ રાખી ઊભા રહી કાયોત્સર્ગદિ ક્રિયા કરવામા આવે તેને જિનમુદ્દા કહેવામા આવે છે બન્ને હાથને એક બીજા સામે જરા ગર્જિતપણે રાખી તેમને કયાળ ઉપર મધ્ય ભાગમા સ્થાપન કરવા (કયાળને લગાડવા અથવા બન્ય અઘાર્યોના મત પ્રમાણે કયાળથી જરા દૂર રાખવા) તેને ત્રીજી મુક્તામુક્તિમુદ્દા કહે છે આ ત્રણ મુદ્દાએ દેવવદનના નૃદા નૃદા પ્રસંગોએ રાખવાની છે અને તેનો મુખ્ય હેતુ યોગની સ્થિતિમા ઉપહાર કરવાનો છે અને તેટલા મટે કૈનાચાર્યો તેને કમલ્લયોપચમ કરનાર તરીકે જણાવે છે અમુક પ્રકારે શરીરના અવયવોને રાખવાથી શારીરિક સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે એ આપણા દરોજના અનુભવનો વિષય છે આ ઉપરાંત હાથની આંગળીઓની બીજી અનેક પ્રકારની મુદ્દાએ થાય છે જે સમ્રાજ્યથી અથવા વિશેષ શ્રેણી બહી શકાય. શરીરની સ્થિરતા થવાથી બાકીના યોગો પર અકુશ પ્રાપ્ત થાય છે એ સમન્વય તેવી હકીકત છે મુદ્દાના સ્પષ્ટ જ્ઞાન માટે પણ સદ્ગુરુસંયોગની ખાસ આવશ્યકતા છે

આ પ્રમાણે શરીરયોગ પર મુખ્યત્વે જન્ય મેળવવા માટે અને સવ યોગો પર સામાન્ય રીતે અકુશ મેળવવા માટે મુદ્દા કરવામા આવે છે તદુપરાંત શરીરના અવયવોને અમુક રીતે યોગવવારૂપ આસન શ્રદ્ધણ કરવામા આવે છે આસનો અનેક પ્રકારના છે યાજ્ઞ વહકયાદિ ઋષિએ ચોરાશી આસન બતાવે છે તેમાથી હકયોગમદીપિકાકાર ૬૨ આસનને મુખ્ય કહે છે તેમાથી સિદ્ધાસન, પદ્માસન, સ્વસ્તિકાસન અને ભદ્રાસન એ ધ્યાર મુખ્ય અને અનુકૂળ પડે તેવા છે તેનું સ્વરૂપ પાત અલયોગદયા નની ટીકામા છે ત્યાંથી બેતુ (જુએ પાક દ્વિતીય, સૂત્ર ૩૪ પર્ણી ટીકા) કૈન યોગશાસ્ત્રકારે પણ અનેક આસનો બતાવે છે જેનાં નામ આપણે ઉપરની ગણના વિવેચનમા બેઈ ગયા છીએ એ સર્વમાં પણ પર્વકાસન મુખ્ય મનાય છે તેનું સ્વરૂપ બતાવતા શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય* કહે છે કે—
'જલાની નીચેના ભાગે પગ ઉપર કરવામાં આવે અને નાથી નજીક ઢાળા હાથ ઉપર જમણે હાથ રાખવામા આવે તેથી પર્વકાસન કાય છે x આ પર્વકાસન આપણે પલાહી વાળીને બેસીએ ત્યારે થાય છે બન જોળાની સહજ ઉપર ઢાળા હાથ ઉપર જમણે હાથ રાખવાનું કહ્યું છે પણ બે હાથ બેડીને મુક્તામુક્તિમુદ્દા પેઠિ મુખ નજીક પણ તેને રખાય એમ

* દેવવદન જાપ્ત, ગ્રાંથ ૧૪

† સદર ગ્રાંથ ૧૫-૧૭ માં જણે મુદ્દાનું સ્વરૂપ આપવામાં આનું છે

x જુએ યોગશાસ્ત્ર, ચતુર્થ પ્રકાશ, સ્થોત્ર ૧૨૫.

અન્યત્ર પર્યંકાસનનો વિધિ કહ્યો છે. તીર્થંકર મહારાજની મૂર્તિમા બન્ને પગને સાથળ ઉપર લાવવામાં આવ્યા હોય છે તે માત્ર પૂજનની સગવડ ખાતર જ હોય છે એમ સમજવું. આ ઉપરાત વીરાસન, ભદ્રાસન, અબ્જસન, દંડાસન, ઉત્કટિકાસન, ગોદોહિકાસન અને કાયોત્સર્ગનું વર્ણન યોગશ્રેણીમાં કર્યું છે.† અને છેવટે કહ્યું છે કે-જેને આસન કરવાથી મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય તેણે તે આસન કરવું. આસન એ મનની સ્થિરતાનું સાધન છે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું. ચલિત અસ્થિર આસન હોય ત્યાં સુધી યોગ પર અંકુશ આવતો નથી. યોગમાર્ગે ગમન કરનારો સંન્યાસી પર્યંકાસન કરી યોગસાધના કરે છે એ અન્ન ખતાવ્યું.

જ્યાં મનનો વેગ છે ત્યાં પ્રાણવાયુ છે, અને પ્રાણ છે ત્યાં મન છે. એક પર જ્ય મેળવવાથી અન્ય પર જ્ય મેળવાય છે અને બન્ને પર જ્ય મેળવવાથી ઇન્દ્રિયોનો જ્ય થાય છે અને તેથી છેવટે મોક્ષ થાય છે‡ એ પ્રાણ પર જ્ય મેળવવા માટે શ્વાસઉચ્છ્વાસની ગતિને રોકવું તેને પ્રાણાયામ કહેવામાં આવે છે, અને તેના રેચક, કુંભક અને પૂરક એમ ત્રણ ભેદ છે. બ્રહ્મરત્ન, નાસિકા અને મુખવડે ઉદરમાંથી પવનને અતિ પ્રયત્નવડે બહાર કાઢવો તેને પ્રથમ રેચક પ્રાણાયામ કહે છે, બહારના વાયુને આકર્ષીને અપાનદ્વાર સુધી ઉદરમાં ભરવો તેને પૂરક પ્રાણાયામ કહે છે અને વાયુને નાભીકમળમાં સ્થિર કરી રાખવો તેને કુંભક પ્રાણાયામ કહે છે એ પવનની ગતિ, સ્થિતિ વિગેરે અનેક હકીકતો યોગશ્રેણીમાંથી માલુમ પડે છે, જે સબધમાં ઉપર વિવેચન થઈ ગયું છે. એના ઉપયોગથી શું ફળ થાય છે તે અગાઉ આ જ પદના અર્થમાં જોઈ ગયા છીએ. રેચકથી શરીરની બહારના પ્રદેશમાં વાયુનો રોધ થાય છે, પૂરકથી અદરના પ્રદેશમાં અને કુંભકથી બંને પ્રદેશમાં રોધ થાય છે રેચક પ્રાણાયામ બહુધા નાસિકાના અગ્રથી બાર આગળ જેટલો કરવામાં આવે છે અને તેટલે દૂર રૂં જવો પદાર્થ મૂક્યો હોય તો તે જાડી જવાથી રેચકના બાહ્ય પ્રદેશનું પ્રમાણ તેટલા આગળનું આવ્યું સમજવું. રેચક પ્રાણાયામની ભૂમિકા બાહ્ય દેશથી આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરાય છે. પૂરકનું પ્રમાણ આબ્યંતર દેશથી નિશ્ચય કરાય છે. કંઠ, ઉદર વિગેરે જે ભાગમાં વાયુ પૂરવામાં આવ્યો હોય તે ભાગમાં પિપીલિકા(કીડીઓ)ના સ્પર્શ જેવું ભાન થાય છે, તેવો સ્પર્શ કંઠ વિગેરે જે પ્રદેશમાં લાગે ત્યાંસુધી પૂરક પ્રાણાયામ થયો સમજવો. કુંભકનો નિર્ણય બાહ્ય અને આબ્યંતર બન્ને પ્રદેશથી થાય છે, કારણ કે તેમાં આતર તથા બાહ્ય બન્ને વાયુનો રોધ થાય છે પ્રાણાયામનો આવી રીતે દેશથી નિર્ણય થાય છે કાળથી થતો નિર્ણય તો સ્પષ્ટ છે, જેટલા ક્ષણ રેચક, પૂરકાદિ થાય તેટલો તેનો કાળ સમજવો. સખ્યાથી નિર્ણય કરવાના ઘણા પ્રકાર છે પણ સામાન્ય રીતે એક માત્રાથી†

† શ્લોક સદર પછીના આઠ શ્લોકો ‡ યોગશાસ્ત્ર, પચમ પ્રકાશ, શ્લોક ત્રીજો

x લગભગ એક સેકન્ડ જેટલા કાળને માત્રા કહેવામાં આવે છે સાધારણ વેગથી ઘૂંટણની આસપાસ લાધને પ્રદક્ષિણા કરાવીને એક ચપટી વગાડીએ એટલામાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ એક માત્રાનો છે

પૂરક, ચાર માત્રાથી કુલક અને એ માત્રાથી રેચક પ્રાણાયામ કરવામા આવે તે એકમાત્રિક પ્રાણાયામ કહેવાય છે સાધારણ નિયમ પ્રમાણે પૂરકથી ચારત્રણે વખત કુલકમાં અને બમણે વખત રેચકમા લગાડવો જોઈએ અને માત્રા જેમ વધારવામા આવે તેમ દ્વિમાત્રિક વિગેરે સખ્યા વધતી જાય છે પ્રાણાયામ સબધી વિશેષ હક્રીકત બાલુવાની રુચિવાળાઓએ યોગશાસ્ત્રનો પાંચમો પ્રકાશ વાંચવેલ. અત્ર કહેવાની મતલબ એ છે કે- રેચક, પૂરક અને કુલક પ્રાણાયામથી મન અને ઇન્દ્રિય પર જબ મેળવાય છે અને તેથી બાળોસોળે સન્ધ્યાસી યોગમાર્ગમા ગમન કરે છે

પ્રાણાયામને જાણે બહુ હક્રીકત વિચારવા જેવી છે એમા કેટલીક વખત બહુ જ્ઞાતિ પદ્ધિ જાય છે તેથી એક ખાસ નિયમ તરીકે સદ્ગુરુના યોગ વગર કદિ પ્રાણાયામનો પ્રયોગ કરવો નહિ. સદ્ગુરુ પણ સામાન્ય પ્રકારના હોય તેા આ વિષયમા જ્ઞાણે નહિ. યોગના ખાસ અભ્યાસી હોય અને સપ્રકાશથી જાણતા આવતા યોગમાગના બાલુનારા હોય તેા જ તેમને અનુસરવાથી લાભ થાય જેમ પ્રાણાયામથી ઇન્દ્રિયજ્ઞ્ય થઈ શકે છે તેમ તેથી કાળ-જ્ઞાન આદિ પણ થાય છે પણ જો બરાબર પ્રયોગ ન આવડે તેા તેથી શરીરચાતના પણ થઈ જાય છે આટલા માટે ગુરુ વગર કદિ પણ કો પ્રયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરવો નહિ. જૈન શાસ્ત્રકર એથી ઇન્દ્રિય અને મનોજ્ઞ્યના લાભ બતાવે છે શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યે વિગેરે આચાર્યો તેને યોગમાગ જણે છે છતાં છેવટે તેને હક્રમોજના પ્રકારમા લઈ જઈને સુસાધુને તેનો પ્રયોગ કરવા ના કહે છે તેનું કારણ જો જ છે એક તેા કાળજ્ઞાનાદિ અત્રિમક વસ્તુ નથી અને તેને માટે જેટલો શક્તિનો વ્યય કરવામા આવે છે તે નકામો જાય છે એટલું જ નહિ પણ તેટલા વખતમા જો ક્યાન યોગમાગને સાધવામા આવે તેા બહુ કર્મનો ક્ષય થઈ જાય. જો હક્રીકત પર ઉપાદ્રુષાતમા પણ વિવેચન બેરામા આવશે. જ્ઞાતી યોગમાગ પર પ્રવેશ કરનાર બાળોસોળે સન્ધ્યાસી મૂળ-ઉત્તરગુણ ધારણ કરે છે સુદાહિકનું જ્ઞાન મેળવી યથાવસર તેમાથી પ્રત્યેકને ધારણ કરે છે, આસન સિદ્ધ કરે છે અને રેચક, પૂરક અને કુલક પ્રાણાયામ કરી મન અને ઇન્દ્રિયો પર જબ મેળવતો જાય છે હવે એવી રીતે યોગમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતા બાળોસોળે આત્મા વિશેષ શું કરે છે તે અત્ર બતાવે છે

સહજસમાધિના અર્થમા રેચક એટલે હેય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, પૂરક એટલે ઉપાર્દેય વસ્તુને આદરવી અને કુલક એટલે મધસ્થ ભાવમા રહેવું ઉપર જબુા યુ તેવા આસન પર સ્થિર થતા, યોગયુરુા ધારણ કરતા અને યમ-નિયમાદિ મૂળ ઉત્તરગુણો ધારણ કરતા અને હેયને તજતા, ઉપાર્દેયને આદરતાં અને મધસ્થ ભાવ ભાવતાં મન અને ઇન્દ્રિયો પર જબ થાય છે જબકાસીનો છતવાનો કામી જમવા છત પાયેલો બને અર્થ થાય છે

ચિરતાં જોગલુગતિ અનુકારી, આપો આંપં વિમાંસી;

આતમ પરમાતમ અનુસારી, સૌજ્ઞે કાંજ સૈમાસી. માંહરો ॥ ૪ ॥

“ સ્થિરતા અને યોગયુક્તિઓને કરતો (તેની અનુકૂળતાએ વર્તતો) આત્મા આત્મ-સ્વરૂપ વિચારી પરમાત્મપદને અનુસરે છે ત્યારે તેનું કામ ટૂંકા વખતમાં સિદ્ધ થાય છે. ”

ભાવ—યોગમાર્ગે ગમન કરી જે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો સમાવેશ એક સ્થિરતા શબ્દથી થઈ જાય છે. પ્રાણ્યાયામને હૃદયોગમાં ગણવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ પણ તે સ્થિરતાનું કારણ હોઈ શકે એમ છતાં તેમાં ક્લેશ બહુ થાય છે અને ઘણી વાર તેને અંગે થતી સ્થૂળ સિદ્ધિપ્રાપ્તિ, કાળજ્ઞાન, શરીરસ્વાસ્થ્ય આદિથી મન સંસારરસિક થઈ ક્લેશમાં પડી જાય છે તે હોવું સંભવિત છે. યોગીનું સાધ્ય આ સર્વ ઉપાધિ દૂર કરી પોતાનું શુદ્ધ નિરંજન ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનું હોય છે અને તે સ્થિતિ મોક્ષમાં પ્રાપ્તવ્ય છે તેમ જ તે સ્થિતિ યોગના કૃણ તરીકે નહિ પણ તેના અનિવાર્ય પરિણામ તરીકે પ્રાપ્ત કરવાની છે મોક્ષમાં—પરમાત્મપદમાં પણ સ્થિરતા એ જ મોટો ગુણ છે નિજ સ્વભાવમાં રમણ કરી ચિર સ્થિરતા રાખવારૂપ સિદ્ધ મહાત્માના ચારિત્ર ગુણમાં જે વિશિષ્ટતા છે તે અદ્ભુત છે અને છદ્મસ્થ તથા કૈવલ્યદશામાં જેમ જેમ આગળ વધારો થતો જાય છે તેમ તેમ તે મહાન્ ગુણની છાયા વધતી વધતી ચાલે છે

જોગલુગતિ એટલે યોગયુક્તિ. યોગપ્રાપ્તિની યુક્તિઓ અથવા ઘટનાઓ. યોગમાર્ગમાં પ્રગતિ કેવી રીતે કરવી તેની યોગ્ય રચનાઓ, અભ્યાસ અને નિષ્ક્રમ. આ યોગયુક્તિ શબ્દનો અર્થ છે. જ્યાં સુધી યોગયુક્તિ બંધાવામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી ભ્રમ બહુ થાય છે. કેટલીક વાર સ્થૂળ સિદ્ધિમાં સતોષ માનવામાં આવે છે, કેટલીક વાર અધિકારીભેદે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ યોગના અગત્યે શરૂઆતમાં આદરવાનો પ્રયાસ કરી યોગનો ક્રમ ભૂલી જવામાં આવે છે અને તેથી પગથિયે પગથિયે યોગની સીટી ચઢવાને બદલે કૂદકો મારવા મન લલચાઈ જાય છે પણ તેથી અધ પાત જ થાય છે, કેટલીક વાર દાખલા તરીકે સાલબન ધ્યાનની સિદ્ધિ થયા વગર નિરાલબનમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છા થઈ જાય છે, કેટલીક વાર શરીરના સંઘયણાદિની વિચારણા વગર ધ્યાનના આગળના ભેદો તરફ આકર્ષણ થઈ જાય

૧ ‘ જોગલુગતિ ’ ને બદલે યોગલુગતિ અથવા જોગયુગતિ શબ્દ એક જ અર્થવાળા અન્યત્ર દેખાય છે

૨ ‘ વિમાસી ’ ને બદલે ‘ વિચારી ’ પાઠ કોઈ પ્રતમાં છે

૩ ‘ સમાસી ’ ને બદલે ‘ સવારી ’ પાઠાતર કોઈ જગ્યા પર છે

૪ ચિરતા=સ્થિરતા જોગલુગતિ=યોગયુક્તિ અનુકારી=તેને કરતો, તેની અનુકૂળતાએ વર્તતો. આપો=સ્વત આપ=આત્માને વિમાસી=વિચારતો અનુસારી=તે રસ્તે ચાલતો. સૌજ્ઞે=સિદ્ધ થાય. કાંજ=કાર્ય સમાસી=સ્વરૂપમાં) સમાશે અથવા ટૂંકા વખતમાં—એક માસમાં

છે આ સર્વ યોગયુક્તિનો અભાવ બતાવે છે, અને પછી ચિદાનંદજી મહારાજ એક પદમાં જણાવે છે તેમ યાચ છે તેઓશ્રી કહે છે કે—

એમજીવતિ અણ્યા વિના, કષ્ટ નામ ધરાવે;	
સ્માપતિ કહે વક્રુ, ધન કાચ ન જાવે.	એવ.
એજ ધરી માયા કરી, જવકુ ભરખાવે;	
પૂરક પરમાનંદજી, સુખ વચ ન પાવે.	એવ.
મન મુલ્યા વિન મુકુ, જ્ઞાતિ પિંડ મુલાવે;	
જડા જુદ સિર ધરાવે, કોઈ કાન કસવે.	એવ
કૌર્ભા બાહુ જધિ મુખે, વન તાપ વધાવે;	
ચિદાનંદ સમજ્યા વિના, વિષ્ણુની નહિ જાવે.	એવ.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે એમજીવતિ અણ્યા વગર એજ ધારણ કરવામા આવે છે મુદ મુલાવવામા આવે તેથી યોગીનુ નામ ધારણ કરાય છે, પણ તેથી યોગી થવાતુ નથી, અને આ એમજીવતિ સમજવામા, જણવામા અને અમલમાં મૂકવામા સદ્ગુણના યોગીની ખાસ જરૂર રહે છે એમના પ્રતાપથી યોગના અગ્રિમા રહેલી વિશિષ્ટતા અને તેને અમલ મા મૂકવાનો અમ્ય સમબલ છે અને નકામા કાળજોષ અને શક્તિનો બચ થતો જટકે છે ઇન્દ્રિયોત્તર એટલે મનમા ઇન્દ્રિય હોય તેવો યોગ યથાથ જોષ વગર કરવો, શાસ્ત્રોત્તર એટલે શાસ્ત્રમા બતાવ્યા પ્રમાણે યોગ કરવો, સામ્યયોગ એટલે આત્મવિધિને શુભરાવણુ, ધમસન્યાસ એટલે ક્ષયોપશમ ભાવના ધર્મિની તજી દેવા અને ક્ષાયિક ભાવના ધર્મિની આદરવા વિગેરે સર્વનો સમાવેશ એમજીવતિમાં થઈ બાજ છે જ

આવી રીતે સ્થિરતા આદરી અને યોગયુક્તિથી ઘટનાઓ કરી તેને અનુકૂળ આ બાળોલોલો સન્ધાસી વર્તે છે એટલે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે યોગસાધના કરે છે અને મનને વિકલ્પથી દૂર કરી સ્થિર કરે છે, ક્યાં આત્મા આત્મસ્વરૂપ વિચારે છે એ યોગના અગ્રિની સાધના કરતો-ઘટના કરતો પણ વારવાર પોતે કોણ છે ? પોતાનો અને સર્વ વસ્તુઓનો સબધ કેટલો છે ? શા માટેનો છે ? કેટલા વખત સુખીનો છે ? પોતે જ્યાં શા માટે રહ્યો છે ? પોતાનુ કલબ્ય શુ છે અને આ નિરતરની રખડપટ્ટો કેવી રીતે જટકી શકે ? તેને તે વિચાર કરે છે પછી તેને વિચાર યાચ છે કે પોતાનામા કેટલી શક્તિ છે તેમ કરતા તેને જણાય છે કે “ અદો ! આ મારો આત્મ સાક્ષાત અનેક ગુણસ્તનો દરિયો છે તે સર્વસં છે સર્વદર્શી છે, પરમાત્મા છે, નિરબ્જ છે અને તેની આવી અદ્ભુત શક્તિનુ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે પ્રાણી વિષયમા મુખ માને છે બાકી વીતરાજને પ્રથમપૂવક ને મુખ છે તેનુ જ્ઞાનતમા જાગનુ મુખ પણ સર્વથી મુખી જણાતા છદ્મસ્થને હોતુ નથી;

* આ ત્રય પ્રકરના યોગ માટે જીવો ઉપોદ્ધાત અને તેનુ વિશેષ વજુ ન યોગદિની સન્ધાસી પ્રસ્તાવનામાં અનિવચનરિત્તે કમુ છે પ્રકરણબાહર પ્રથમ જ્ઞાન પૃષ્ટ ૪૧૩

માટે આવા અનંત ગુણો ન્યારે આપણા પોતામાં જ છે તે કયા ગુણો છે તે અન્ય ગુણવાન મનુષ્યોમાથી શોધી કાઢી, પોતાનામાંથી જ ઝોળી કાઢવા અને તેને પ્રગટ કરવા પ્રયાસ કરવો. આ આત્મા અનંત વીર્યવાન છે, વિશ્વને પ્રકાશ કરનાર છે અને એની ધ્યાનશક્તિના પ્રભાવથી એ આખા વિશ્વને હલાવી શકે એવો છે. જે જે મહાન્ સદ્ગુણો, શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓ ગણાવી શકાય, જે કલ્પી શકાય તે સર્વ આત્મામાં શક્તિપણે છે અને તેને વ્યક્ત કરવાનો આ પ્રયાસ છે. એ સર્વ કરવા માટે મનને પ્રથમ કબજામાં લેવાની જરૂર છે અને તેને માટે ક્રમસર વિચાર ગુર્વાહિના આશ્રય નીચે કરવાનો છે ” આ આત્મવિચારણા એ બહુ ઉપયોગી બાબત છે. આખી દુનિયા પર જ્ય મેળવનાર અને મેળવવાની હોડાહોડી કરનાર પોતાની જાતને જ ન ઝોળાખી શકે એ બહુ મોટા ખેદની હકીકત છે અને એ ખેદ દૂર કરવાનો ઉપાય આત્મવિચારણા કરવી એ જ છે.

આવી રીતે આત્મવિચારણાપૂર્વક યોગયુક્તિને અનુસરીને ન્યારે યોગના અંગ અને પ્રત્યંગની સેવના કરવામા આવે ત્યારે યોગમાર્ગમાં વધારો થતો જાય છે અને આત્મા પરમાત્માના માર્ગે ચઢે છે. બહિરાત્મ ભાવ છોડી અંતરાત્મ સ્વરૂપ આદરી પરમાત્મ ભાવ પ્રગટ કરવાનું જે સાધ્ય તેમા હોય છે તેને પ્રાપ્ત કરવાને રસ્તે ન્યારે તે લાગી જાય છે ત્યારપછી જે કાર્ય કરવાનું છે તે બહુ ટૂંકા વખતમા સિદ્ધ થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી આ જીવ બહિરાત્મ ભાવમાં વર્તેલો હોય છે ત્યાં સુધી તે ઘર, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનાદિ પર-ભાવમા સ્વબુદ્ધિ-આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરી તેમા રાગ્યોમાગ્યો રહે છે, પણ ન્યારે તે આ પરભાવરમણીતાનો અભ્યાસ છોડી દઈ અંતરાત્મસ્વરૂપમાં લય થવા માટે છે ત્યારે તેને વિવેકબ્યેતિ સ્ફુરે છે અને તેના પરિણામે ગુણસ્થાન આરોહણ કરતા કરતા છેવટે નિરંતરને માટે ઉપાધિમાથી મુક્ત થઈ જાય છે એ અંતરાત્મ દશામા પ્રગતિ કરવી એ પરમાત્મદશાનું અનુસરણ છે અને એ માર્ગે અધિકાર પ્રમાણે સદ્ગુરુની નિષ્ઠા નીચે ગમન કરવાથી જે કાર્ય કરવા બાળાબોળા સન્યાસીનો પ્રયાસ છે તે કાર્ય તેને ટૂંકા વખતમા પ્રાપ્ત થાય છે. જે તે હઠયોગાદિ અક્રુશળ માર્ગમા પડી જાય તો તેનો માર્ગ બહુ લાંબો થઈ જાય છે અને ઘણી વાર તેનો અધ પાત પણ થાય છે, પણ જે યોગના અવધાન સમયે મૂળ તથા ઉત્તરગુણો બરાબર ધારણ કરી, પર્યાકાસન કરી અને પછી રેચક, પૂરક, કુલકનો મન અને ઇદ્રિયો પર જ્ય મેળવવામા ઉપયોગ કરે અને યોગઅવધાન ન ચાલતુ હોય તેવે વખતે જ્ઞેગબુગતિ પર વિચારણા કરી સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે અને પોતે જાતે જ આત્માનો વિચાર કરે તો પછી તેનું પરમ સાધ્ય-લક્ષ્યબિંદુ-નિરંજન નિરાકાર સ્થાન પ્રાપ્ત થાય. જ્યાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી લોકાલોકના સ્વરૂપને તે જાણે, દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી તે સર્વ સ્વરૂપને દેખે, વેદનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી નિરુપાધિક અનંત સુખની ઉત્પત્તિ થાય, મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ક્ષાયક સમ્યક્ત્વની અને ચારિત્રની ઉત્પત્તિ થાય, આયુ કર્મનો ક્ષય થવાથી અક્ષય સ્થિતિ થાય, નામકર્મનો ક્ષય થવાથી અરૂપી-

પણ પ્રાપ્ત થાય, એજ ક્ષમિતો ક્ષય થવાથી અગુરુલપુત્ર પ્રાપ્ત થાય અને અવશ્ય ક્ષમિતો ક્ષય થવાથી અનંત જાળ પ્રગટ થાય આ સાધ્ય તેને બહુ જલદીથી પ્રાપ્ત થાય. સર્વ સુખની પરાકાષ્ટરૂપ ચોગીનું આ લક્ષ્યસ્થાન પ્રાપ્ત કરવા ચોગ્ય અધિકાર, તે માગદર્શક શુદ્ધતો ચોગ અને જો વિષમમ્ અપૂર્વ રૂઢિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે દેહદેવજરૂપ મહામાં વાસ કરનાર જાહુરે સન્યાસી ચોતાનું અનંત સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરે જો હસીકવ બહુ આકર્ષક છે, આનંદ ઉપભવનપારી છે અને પરિણામે મહાપ્રયાસનું વદનરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષણ પ્રાપ્તપારી છે

સમાસી શબ્દનો બીજો અર્થ કરતાં ઉપર પ્રમાણે તેનું ક્ષમ થાય છે અને તેથી સ્વસ્વરૂપમાં છેવટે સમાધિ જ્યે એટલે તેનું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે. અર્થ લગભગ એકનો એક જ રહે છે આવી રીતે બ્યારે યોગમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે તે માગે આસી વાજ સ્વરૂપ સિદ્ધ કર અને તારા કાર્યોનું ઘુ ક્ષણ બંધ છે જો બે. જો માગે ગમન કરતાં વને બહુ હર્ષ થશે અને જો કે તે વાશ કાર્યો ક્ષણની ક્ષમણ વચર ક્યાં હશે અને તેમ જ ચોગીને કરવું બેકબે, છતાં પણ તેનાં અનિવાર્ય પરિણામ વર્ષકે વને કાર્યની પૂર્ણતા પરમાત્મ-પદમા વાશે સમાવેશ થવામા જણાઈ આવશે; માટે હવે અન્ન સવ તકમી નિષ્કળ પ્રવૃત્તિ મૂલ્યે ઈ દેહદેવજરૂપ મહામાં વાસ કરી સન્યાસીનો પાઠ ભજવ જેથી વાશી સજ ઉપાધિઓ હમિથને માટે દૂર જસી અન્ન અને વુ અત્યુત્કૃષ્ટ પ્રાતિસામ્યભક્તિ મહિરમા નિરવરને માટે વિલાસ કરે.

પદ ૭ સુ-સાખી.

કજગ ઝાણા સમીરકી, ગવિ ટલટી ફલ મોર;

મકપોં ઘાવત ઘગતમેં, રહે છુટો ફક ઠોર

“હે સ્વરૂપ મોરલા ! આ જગતમા આશ્ચર્ય કામન-નાશની રીત વરન વિપરીત છે તેના વડે કોઈને લકષ્મી-બાધ્યો કોમ ત્યારે તે દુનિયામાં કોઈકોઈ કરે છે અને તેનાથી છુટો કરી કોમ ત્યારે તે બેક સ્થાનકે રહે છે ”

જ સ્વ-હાથીને પગે બાંધવાનું નાડુ-કોરડુ, તે સુવરનું કોમ છે અને બહુ બહુ વધા મજબૂત કોમ છે આ નાશવડે હાથીનો માલસો પમ બધાય છે બીજો અર્થ જ સ્વ એટલે બિડી-સાંકળ પણ થાય છે પણ અન્ન બધન બધ વધારે સમીચીન લાગે છે

ભાવ-આ સ્વરૂપ મથરને ઉરેશીને જે રહે છે તે નાની વાત પણ બહુ સમજવા જેવી છે સામાન્ય નિષમ છે કે બ્યારે હાથીને કોરડાથી બાધ્યો કોમ છે ત્યારે તે બેક સ્થાનકે દેહમાનાની જેમ હાથીવાનમાં પડ્યો રહે છે પણ બ્યારે તેને છુટો કરવામાં આવ્યો કોમ એટલે કોરડુ છાડી નાખ્યુ કોમ ત્યારે તે આખા જગતમાં મરણ આવે ત્યાં કોરડો

* કુષ્તવદન મોર-સ્વરૂપ મોરસો. કાર્યોબાધ્યો. કોઈ પ્રતમા જસ્યાં લખ છે પક કોરડોનો કોમલો.

ફરે છે, પણ જીવની વાત તેથી ઉલટી જ છે. તેને જ્યારે આશારૂપ દોરડાથી બાંધ્યો હોય છે ત્યારે તે આખી દુનિયામાં ફર્યા કરે છે, પણ જ્યારે તેને છૂટો કરવામાં આવ્યો હોય છે ત્યારે તે એક જ સ્થાનકે રહે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે—આશાના પાશથી બંધાયેલ પ્રાણી અનેક મતલબ માટે કર્મબંધન કરી સંસારમાં રખડે છે અને તેનાથી મુક્ત થાય છે કે તુરત મોક્ષમાં જઈ એક સ્થાનકે નિરતરને માટે રહે છે. જંજીરના બંધનમાં અને આશાપાશના બંધનમાં આટલો બધો વિરોધ છે.

આશા એ એવી વસ્તુ છે કે એનો પૂરતો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. એ આ જીવને આખા સંસારમાં રજળાવે છે. આ સંસારમાં ખરેખર ટટળાવી રાખનાર આશા છે, ગરીબ હોય છે તે ધનવાન થવાની આશા રાખે છે, માદો સાબ થવાની આશા રાખે છે, વંધ્યા પુત્ર થવાની આશા રાખે છે, નોકર પગાર વધવાની આશા રાખે છે, વિરહી સ્ત્રી પતિને મળવાની આશા રાખે છે અને એમને એમ ટીંગાઈ રહી આજકાલ કર્યા કરે છે, પણ એ વસ્તુને વગર પ્રયાસે મેળવી આપનાર શુદ્ધ આચરણ કરવાની અને લાભાંતરાય તોડવાની ઈચ્છા થતી નથી. માત્ર ધન મેળવવાની આશામાં પ્રાણી કેટલા બધા પ્રયાસો કરે છે તે વિચારીએ તો કંપારી છૂટે તેમ છે, તે પર્વતે પર્વત ભસે છે, દૂર દેશમાં મુસાફરી કરે છે, ગમે તેવું જોખમ ખેડે છે, ટાઢ તડકો સહન કરે છે, મૂર્ખ શેઠીયાઓની ખુશામત કરે છે, કુદરતના નિયમ વિરુદ્ધ રાતદિવસ યત્રની માફક કામ કર્યા કરે છે, બૂખ્યો રહે છે, કાલાવાલા કરે છે, અસત્ય બોલે છે, ચોરી કરે છે—ટૂકામાં જે જે કાર્ય કરી શકાય તે તમામ આ જીવ ધત્તને માટે કરે છે. અંતે તો નશીબમાં હોય—અંતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ હોય તેટલું જ મળે છે, કૂવામાં કે દરિયામાં ઘડો લઈ ડુબકી મારે પણ ઘડામાં જેટલું સમાય તેટલું જ જળ આવે છે, ઘડાની અંદર સમાસ હોય તેટલું જ જળ તેમાં આવી શકે છે, પણ આ જીવ વધારે મળશે, વધારે મળશે, એવી મસ્ત મગજની ખુમારીમાં દોડ્યો જ જાય છે, અનેક પ્રકારના કર્મબંધન કરે છે, માનસિક પરિવર્તનને આધીન થાય છે અને સંસારમાં રખડે છે. આશાના પાશમાં બંધાયેલ જીવની સ્થિતિ બહુ વિચિત્ર થઈ પડે છે.

કોઈ પણ કાર્ય કરતી વખતે તેના ફળની અપેક્ષા રાખવી ન જોઈએ, એથી કાર્ય કરવામાં એક જાતની સરળતા અને શાંતિ આવી જાય છે અને અનિર્વાચનીય સ્વાત્મસંતોષ થાય છે. ધાર્મિક કાર્યમાં પણ નિરાશી ભાવ નિરતર રાખવો જોઈએ અમુક ફળાપેક્ષા રાખીને કરેલ ધાર્મિક કાર્ય પણ તથાવિધ ફળ આપતું નથી અને તેથી શાસ્ત્રકારો પૌદ્ગલિક ફળને ઉદ્દેશીને કરાતા ધર્મકાર્યને લોકોત્તર મિથ્યાત્વ કહે છે. અન્ય શાસ્ત્રકારો પણ કહે છે કે 'તારો કર્મ કરવાનો અધિકાર છે, ફળવિચારણાનો કદિ પણ નથી.' જ્યારે નિરાશી-ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ જીવને કર્મબંધન ઓછું થાય છે, કર્મનિર્જંક થઈ જાય છે અને છેવટે તે મોક્ષમાં જઈને ખસે છે; જ્યાંથી પછી કદિ પણ પાછું સંસારચક્રમાં આવવું પડતું નથી, જ્યાં એકાંત સુખ છે અને જ્યાં નિશ્ચિત સ્થિરતા છે આશાપાશથી

ને છૂટે તે આ સ્થાનમાં જોકે જ જગ્યા પર નિરતર રહે છે આશાના વિષય ઉપર અમુ વીશમા પદને પ્રસંગે વિસ્તારથી વિવેચન કરવાનું છે, તેથી અત્ર મૂળ પદની વસ્તુ ઉપર હવે આવી જઈએ.

આત્મા પરમાત્મદશાના માર્ગને અનુસરે તો સર્વ કાચું સિદ્ધ થઈ જાય એ સંબંધી આગલા પદમાં જે વિવેચન કર્યું તેના પર જોકે સામાન્ય સત્ય અહીં બતાવ્યું કે પરમાત્મ દશા પ્રાપ્ત કરવાની ધૃમ્મજા હોય તો આશાપાશને છોડી દેવા. જોટલો સામાન્ય શોધ કરીને હવે આ જીવને બદલત થવાનો ઉપદેશ કરે છે જોમ કરવાનું કારણ તેને બદલત કરીને પરમાત્મદશાના માર્ગ તરફ પ્રવ્યાજી કરાવવાનું અને નિરજન નાશની મૂર્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું છે

રાગ આશાવરી.

ઘણૂં ક્યા સોષે તન મઠમે, જગાગ વિલોકન પટમે ઘણૂં
તન મઠકી પરતીવ ન કીજે, હરિ પરે એક પલમે;
હલચલ મેટિ સ્વર છે ઘટકી, ચિહ્ને રમતાં જલમે ઘણૂં ૧

“હે અખંડ સ્વરૂપ સનાતન ચેતન ! તું તારા શરીરરૂપ મઠમાં શુ સૂઈ રહ્યો છે ? બદલત થા અને તારા હૃદયમાં ભ્રે. તારા શરીરરૂપ મઠને બાંધેલો કરીશ નહિ, જો તે જોકે ક્ષણમાં ધસી પડે (તેવો છે), માટે તું સર્વ હીલ્લ્યાલ છોડી દઈને તારા હૃદયની અબર લે, પાણીમાં (મહાશાના પગની) નિશાની શુ શોધે છે ?”

અવપૂ=અખંડ સ્વરૂપ સનાતન ચેતન. અવાપવીરિ અવપૂત જોના વિશેષ અર્થ માટે પાંચમા પદની પહેલી બાંધને અર્થ બુજીએ

બાવ—હે ચેતન ! શુદ્ધ સ્વરૂપવાન ! અખંડ નિર્દોષ નિરજન ! તું તારા શરીરરૂપ મઠમાં—ઘરમાં શુ જીવી રહ્યો છે ? તું જરા કિંક બદલત થા અને તારા હૃદયની અબર શુ છે તે ભ્રે. શરીરરૂપ ઘરમાં આ જીવ જોટલો બધો આસક્ત થયો છે કે તે અબર નબર કરી શકતો નથી, માત્ર શરીર ઉપર જ પ્રેમ શાખા કરે છે આ હરીકિત બરાબર સમજવા માટે બહિરાત્મા, અતરાત્મા અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવું જરૂરનું છે આનંદવનન્યા મહાશય શ્રી સુમતિનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે—

આતમ ભુદે હે કાવાલિક ભણો બહિરાતમ અવરૂપ. મુખ્યાની
કાવાલિકને ડે સાખીધર રહ્યો આતર આતમરૂપ. મુખ્યાની.
ગુપ્તાનકે હે પૂરજી પાવને, વસન્તિત સકલ ઉપાધિ મુખ્યાની.
અર્તાંત્રિવ મુજુ બજુ મજુ આમકે ઈમ પરમાતમ સાધ. મુખ્યાની
સુમતિ અવરુ કલ આતમ અવરુકાલ.

૧ વિશેષાન્તરને ઘટમે=હૃદયમાં પરતીવ=બોરાસો. દહિ=ધસી પડે. દલચલ=હીલ્લ્યાલ. મેટિ=મઠાડીને. ઘણૂં=અતરાત્માની. ચિ-હેત્વનશની રમતા=રોધતાં.

* જામ ને ગણે જામિ જગ છે અને દહિ ને ગણે દહે જગ કવચિત્ દેખવ છે

જે પ્રાણી શરીર ઉપર આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, એના સુખમાં, આનંદમાં, મોજમાં રસ લે છે, એને સર્વસ્વ સમજે છે, એના ઉપર માયા મમતા કરી એમા અંધાઈ જાય છે તે બહિરાત્મા જાણવો. કાયાદિક ઉપર મમત્વ ન રાખતા તેના સાક્ષી તરીકે રહે તે અંતરાત્મા સમજવો અને સર્વ ઉપાધિના ત્યાગથી જ્ઞાનાનંદમાં રમણ કરે અને અતીન્દ્રિય ગુણનું સ્થાનક થઈ જાય તે પરમાત્મા સમજવો. આ બહિરાત્મા અને પરમાત્માના સંબંધમાં આ અંધમાં જૂઠું જૂઠું પ્રસંગે બહુ ઉલ્લેખ હોવાથી એનું સ્વરૂપ અગાઉ વિચાર્યું છે તે ઉપરાંત અત્ર કાંઈ જરા વિસ્તારથી વિચારીએ.

આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા વગર સ્વપર વિવેચન થતું નથી તેથી તેના સ્વરૂપનો યોગ્ય અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. શરીર વિગેરે પરવસ્તુમા આત્માનો ભ્રમ થવાથી મોહનિદ્રામાં જેની ચેતના અસ્ત થઈ ગઈ છે એવા આત્માને બહિરાત્મા કહેવામાં આવે છે. બહિર્ભાવનો ત્યાગ કરી આત્મામા જ આત્માનો નિશ્ચય કરવો અને તેને તથાસ્વરૂપે ઓળખવો એ અંતરાત્મા છે અને જે આત્મા તદ્દન નિર્લેપ, નિષ્કલ (શરીર રહિત), શુદ્ધ, નિષ્પન્ન, નિવૃત્ત અને નિર્વિકલ્પ હોય તેને પરમાત્મા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અંતરાત્મા અને બહિરાત્મામા ભેદ એટલો જ છે કે બહિરાત્મા જ્યારે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને દેહાદિ પદાર્થ—પર વસ્તુઓ સાથે જોડે છે ત્યારે અંતરાત્મા તેને સર્વ બાહ્ય પર વસ્તુઓથી પૃથક્ કરે છે, મતલબ ઈન્દ્રિય દ્વારા આત્માને જે માની લીધેલું સુખ મળે છે તદ્દરૂપ બ્યાપાર કરનાર શરીરને બહિરાત્મા આત્મભાવે જુએ છે મનુષ્યપર્યાયરૂપે થયેલા આત્માને તે મનુષ્ય માને છે, દેવસ્વરૂપ આત્માને દેવ માને છે, તિર્થંચગતિ પ્રાપ્ત કરેલ આત્માને તિર્થંચ માને છે અને આવી રીતે ભ્રમમા પડી જઈ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શું છે તેની શુદ્ધ દશા કઈ છે અને વર્તમાન દશાનુ કારણ શુ છે તે તે સમજતો નથી. જેવી રીતે પોતાના આત્માના સંબંધમા તે ભૂલ કરે છે તેવી જ રીતે અન્યના આત્માના સંબંધમા પણ તે તેવી જ ભૂલ કરે છે એવટે અજ્ઞાનજ્વરથી પીડિત થઈ બહિરાત્મ ભાવમા વર્તતો જીવ પોતાથી અત્યંત મિત્ર પુત્ર, સ્ત્રી, પશુ અને એવટે ધનમાં પણ આત્મત્વ જુએ છે આ બહિરાત્મ ભાવમા વર્તતો જીવ પોતાની સર્વ સંપત્તિ, વિભૂતિ અને અલંકારનો નાશ કરતો સસારગત્તમા ઉતરતો જાય છે. આ બહિરાત્મ ભાવ છોડી દઈને અંતરાત્મ ભાવ જેમા આત્મસ્વરૂપનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન—સ્વપર વિવેચન થાય છે તે પ્રાપ્ત કરીને પરમાત્મ ભાવ પ્રાપ્ત કરવાનો આ પદોમાં વારંવાર ઉપદેશ જૂની જૂની રીતે આવશે તે બહુ સમજવા યોગ્ય છે ખાસ કરીને ઇન્દ્રિયો દ્વારા આત્મસ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઈ આ જીવ પરભાવમા રમણ કરી રહ્યો છે તેને આત્મવિચારણા કરાવી સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે અને યોગસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આ વિષય બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે સ્વરૂપવિચારણા કરતા એને જે સ્થિતિ સમજાય છે તે પર વિવેચન કરવું અનાવશ્યક છે, કારણ કે લગભગ સર્વ પદોનો તે જ વિષય છે. આ પદની વિચારણા કરવી એ બહિરાત્મ ભાવ તથા અંતરાત્મ વૃત્તિએ

વર્તવાનુ પ્રથમ પગલું છે અતરાત્મ ભાવમાં બ્યારે ચેતન વર્તતા હોય છે ત્યારે તે ઈન્દ્રિયોનુ સ્વરૂપ સમજી પોતાની શુદ્ધ દર્શા પ્રાપ્ત કરવા પ્રબળ પ્રયાસ કરે છે અને આનાતરભાવ પરભાવરમણતા દૂર કરે છે બહિરાત્મ દર્શામાં વર્તતા તેને જે બાબતમાં પ્રીતિ થતી હતી તેમાં તેને આપત્તસ્થાન રેખાય છે અને જેમાં તેને ભય લાગતો હતો તે બાબતો આનંદમંદિર થાય છે ઈન્દ્રિયોના સારી રીતે સંવર થયા પછી અંતરાત્મ બ્યારે બરાબર પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે થોડાં વખત જે તત્ત્વસ્ફુરણા થાય છે તે પરમાત્મ ભાવનું રૂપ છે આત્મતત્ત્વનુ યથાસ્થિત જ્ઞાન કરવુ, મનમાંથી વિકલ્પોને તણાવેલાં અને મનને આત્મતત્ત્વમાં થોડાં ઈર્ષ સત્તાગત અને ત સુખસ્વરૂપ ચિદાનંદમય સાક્ષાત્ પ્રકૃત્યનુ સ્વમાં દેશન કરવુ એ અતરાત્મ ભાવ છે અને તે સ્વરૂપ પ્રગટ કરવુ એ પરમાત્મ ભાવ છે, બધા સુખી આત્મામાં અચળ અવસ્થિતિ થતી નથી ત્યા સુખી સસારભન્ધનથી સુક્ષિત મંજવી નથી અને તેથી ત્યા સુખી પરમાત્મ ભાવ પ્રગટ થતો નથી, અને આત્મ અવસ્થિતિ કરવાનો સુખ્ય ઉપાય એ જ છે કે આત્મતત્ત્વનુ અતરાત્મમાં દેશન કરવુ, બહાર દેહબેદ વિગેરેનું દેશન કરવુ અને તે બંનેના સંદેહ વગરના જ્ઞાતા ઈર્ષ આત્મનિશ્ચયથી જરા પણ ઠગવુ નહિ, બહિરાત્મ, અતરાત્મ અને પરમાત્મ ભાવ સબધી વિવેચન અવાસ્તવાર પદોમાં આલ્યા કરશે.

બહિરાત્મ ભાવમાં વર્તતા છવને જાત્ર ચિક્ષા આપે છે કે-કે બંધુ ! તુ શરીર ઉપર આસક્ત થઈ કેમ જીવ્યા કરે છે ? જરા બાજવ થઈને એ તો બરા કે તારા હૃદયમાં શુ જન્મું છે ? તુ તો શરીરની લાલનાપાલનામાં, તેનાં સુખસાધનો કોઠાં કરવામાં અને તેને કોઈબ્યારામ આપવામાં જ ભક્ત રહે છે, પણ કોમાં કાઈ સુખ નથી, જે વસ્તુ તારી પોતાની નથી અને ધરનાં ધર ઉપર ખજ કરવો તે તો ઠહાપણુજરેહુ ગણાય પણ જોઈનાં ધર ઉપર શા માટે તુ આટલો બધો બચ કરી નાજે છે ?

વળી તુ વિચાર કર. એ શરીરરૂપ ધરનો તારે જરા પણ વિશ્વાસ કરવો જુહવ નથી, કારણ કે તે એક ક્ષણમા આપુ ને આપુ થસી પડે તેવુ છે કાચી માટીના બનેલા કામારૂપ ધરને પાયો જ નથી, કોઈ પાયા વગરનુ ધર એક ક્ષણવારમા પડી ભય છે આખલે આપણા અનેક મિત્રોને શરીર છેડી આલ્યા જતા જોયા છે, સાબળા જેની સાથે વાત કરી તે સવારમાં ભરગીભૂત થઈ ગયા સાજાજા છે, પાચ મિનિટ પહેલાં મજેલા હોઈએ તે મિત્રને હૃદય બધ થતા કાળનો કાળિયો થઈ જતા જોયા છે, તો પછી એ શરીરધરનો ભરોસો કેવી રીતે રાખવો ? એ તો એક ક્ષણમાં થસી પડે તેવુ પાયા વગરનું છે શરીરને પપાળવાની જેમની ટેવ પડી ગઈ હોય છે તેમજો આ બહુ વિચારવા જેવુ છે વાત વાતમાં તળીયત બગડી જનારાઓ, એક ઉપવાસ કરતા જણે ઠહા પાણીનાં પોતાં મૂનનારાઓ અને ઉનાળામાં હવા ખાવા જનારાઓએ શરીર પાસેથી શુ કામ લેવાનુ છે ? તેની શુ કિમત આપવાની છે ? અને તેની ખાતર કેટલો ખોટો પ્રયાસ થાય છે ? તે લક્ષ્યમાં

લેવા જેવું છે. ગમે તેટલો પરિશ્રમ કર્યા છતાં પણ એ કદિ તારું પોતાનું થવાનું નથી, અંતે તે ધસી પડવાનું છે એમ તું વિવેકનેત્રને ઊઘાડીને બો.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે માટે તુ ખીજી નકામી હીલચાલ છોડી દઈને તારા અંતરાત્મામા શું છે તેની ખબર લે, તેની તપાસ કર, તેને માટે શોધખોળ ચલાવ. તું હવે સમજ્યો તો ખરે કે આ શરીરઘર પાયા વગરનું છે તો પછી તેમાંથી તું શું સાર કાઢવાનો છે? તારા હૃદયમા શું છે તે પર વિચાર ચલાવ. હાલ તો તું પાણીમા માછલાના પગની નિશાની શોધે છે, જે વસ્તુ પાણીમા કદિ રહી શકતી નથી તેની શોધ પાછળ મંજ્યો છે એ તારી મૂર્ખતા છે. તું જાણે છે કે શરીરમા સુખ નથી, શરીરના પાલનવડે સુખ નથી, શરીરનું સુખ નથી, છતાં તેને માટે તેનાથી જ તેમાં સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે એ તારી નકામી હીલચાલ મૂકી દઈ તારા અંતરાત્મ ભાવની ખબર લે. અત્યાર સુધીની તારી હીલચાલ છે તે સર્વ બહિરાત્મ ભાવ છે, તે સર્વ તજ દે. વળી તારા શરીરમઠમાં શું છે તે તારા ધ્યાનમા ન આવ્યું હોય તો તેનું ખરાખર સ્વરૂપ ખતાવવામા આવે છે તું તે સાબળ.

મઠમેં પંચ મૂતકા વાસા, સાસા ધૂત સ્વૈસા;

છિન છિન તોહી છલનકું ચાહે, સમજે ન બૌરા સીસા. અવધૂં ૨

“ (શરીરરૂપ) મઠમાં પાચ ભૂતનો વાસો છે અને શ્વાસોશ્વાસરૂપ ધૂર્ત ખવીસ પણ ત્યા છે જે પ્રત્યેક ક્ષણે આ જીવને છળવાને ચાહે છે, તો પણ આ અજ્ઞાની ગાડો શીખાઉ (તે) સમજતો નથી. ”

અથવા ધૂર્ત શબ્દનો અર્થ ‘ કંપતો-ધુમતો ’ એવો પણ કરી શકાય. આ અર્થ વિષયને અનુરૂપ છે.

ભાવ-જે શરીરઘરનું તુ લાલનપાલન કરે છે તે ઘરમા તો ભૂત અને ખવીસ રહેલા છે. દુનિયાનો સર્વમાન્ય નિયમ છે કે જે ઘરમા ભૂતનો વાસો થયો હોય ત્યાં જો કોઈ રહે તો તેને સુખ ઉપજતું નથી, શારીરિક અને માનસિક અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ નિરંતર થયા કરે છે. દુનિયાનો ભૂતથી મનાયલો ત્રાસ ઉપયોગમા લેતા તેમ જ શરીરમા પૃથ્વી વિગેરે ભૂતો પણ એક શબ્દવાચક હોવાથી તે પર પ્રલેષ કરી સમજાવતા આ જીવને કહે છે કે-તારા શરીરમા તો પાચ ભૂતનો વાસો છે અને શ્વાસોશ્વાસરૂપ ખવીસ આવીને વસેલો છે. આ શરીર પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશનું ખનેલું છે, મતલબ તેમા

૨ વાસા=ઘર, રહેઠાણ સાસા=શ્વાસોશ્વાસરૂપ ધૂત=ધુતારો અથવા કંપતો, ધુમતો ખવીસા=ખવીસ, માથા વગરનો ભૂત છિનછિન=પ્રત્યેક ક્ષણે તોહી=તે બૌરા=માવરો, ગાડો સીસા=અલણ, શીખાઉ

પાચ ભૂતો આવીને વસેલા છે વળી આ ભૂત પિશાચથી પણ વધારે ભયકર ખવીસ હોય છે તે મથા વગરનો હોય છે જ્યેમ કહેવાય છે અને તે જેને વળગેલ હોય તેને પ્રાણ લેવા સુધી ઠોરતો જ નથી. શરીરમા આસોઆસરૂપ ધુતારા ખવીસ પણ સ્હેલ છે અથવા આસોઆસરૂપ ધુમતો-કપતો ખવીસ તમા સ્હે છે ઇદ્રિયરૂપ ભૂતો શરીરને જ્યેક ક્ષણ પણ ઊઠવા નથી અને વારવાર તેનું છળ જોવા કરે છે, કોઈ પણ પ્રસંગ મળતા તે ધારની જેમ ધરમા પેસી બાંધ છે અને ઇવની જાદીને લૂટી લે છે, વળી ઇવને છળવાની બાબત તેજોને બહુ પસંદ છે કોઈ પણ પ્રસંગ આવે તો તેજો તેને કેટલે મૂલ્યા નથી, પણ દરેક વકનો લાભ લઈ ઇવ જરા પ્રમાદમાં પડે કે ક્ષાપલ ઘઈ બપ છે, પણ આ ઘાટે અભ્યાસી ઇવ હલ્લુ તેને જોળખતો નથી, વસ્તુસ્વરૂપ સમજતો નથી અને શરીરને નિરતર પપાવ્યા કરે છે ઇદ્રિયો તેના પર જલ મેળવવા ઇચ્છે છે, આસોઆસ તેનું અપ્રુખ્ય ઘટાડવા મચ્છો જ સ્હે છે તેજો આ ઇવના પોતાના નથી, પારકા છે, કોઈ પણ વખતે ઠોડી બનાશ છે, ઇવને ગભરાવી ઘરરાવી નાખનાશ છે, છતાં આ ઇવ તેજોમા જાંઘ માણસની પેઠે-અગ્નિનીની પેઠે પ્રેમ રાખ્યા કરે છે ચેતન તારા શરીરમહની આ સ્થિતિ છે તો હવે તુ શુ જોધને જ્યે બહિરાતમ ભાવમા પડી રહ્યો છે ? તારા વિવેક-બહુ જોહીને જ્યે, વિચાર કર, બાબત યા, ઉઠ. આ પ્રમાણે ક્યાસુધી બેસી રહીશ ? તારુ અતર સ્વરૂપ હવે પ્રગટ કર અને બહિરાતમ ભાવ ઠોડી કે

દ્વિર પર પવ ઘસે પરમસર, ષટમે સૂક્ષ્મ ચારી;

આપ અભ્યાસ લલ્લે કોઈક વિરલા, નિરલ્લે ધૂલી તારી મઘવૃં ૩

‘ તારા મથા ઉપર પવ પરમેષ્ઠી વસે છે તેને તારા હૃદયની અંદર સ્હેલ સૂક્ષ્મ બારી ઢાશ આત્મઅભ્યાસથી કોઈ ભાવચાળી પ્રાણી જુએ ત્યારે તે તેમાથી ધુવનો તારો કેવે છે ’

ભાવ-તુ બહિરાતમ ભાવમા વર્ત્યા કરે છે પણ જ્યેમા તારી બહુ મોટી ભૂલ થાય છે જ્યે સહજ આનંદ અને શુણ્ઘસમૂહના આમરૂપ પરમાત્મ ભાવ તારે પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે તો તેને માટે તારે અતરાતમ ભાવનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું જોધજ્યે, તારા શરીરના આક્ષી વરીકે સ્હેતુ જોધજ્યે, કોઈ પણ શારીરિક બાબતમા મમત્વબુદ્ધિ તજવી જોધજ્યે. આ અતરાતમ ભાવ આત્મઅભ્યાસથી રેખાય છે પોદ્ગલિથિ વસ્તુજ્યે કઈ છે પર વસ્તુજ્યે કઈ છે અને તેજોનો અને આત્માનો સળધ શુ છે કેવો છે, કેટલો વખત આલે તેવો છે જ્યે બરાબર વિચારી આત્મઅભ્યાસ-આત્મવત્તવિતવન-

* જ્યે કોઈ ને બહી પ્રમાણે જોવો પાઠ અનવ છે

૩ પચમપચ પરમેષ્ઠી, અરિહંત, સિદ્ધ, આઆપ ઉપાઆપ અને આધુ સુખમસૂક્ષ્મ. બારી-અવમોક્ષ કરણનું સ્થાન વેધશળા. આપ અભ્યાસ-આત્મઅભ્યાસ. જ્યેવેન્દે. ધૂડી તારી- ધુવનો તારો, પોસર સ્થર.

આત્મનિરીક્ષણ જ્યારે કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી કરે છે, એટલે જ્યારે તે બહિરાત્મ ભાવ તથા અતરાત્મભાવમા રમણુતા કરે છે ત્યારે પોતાના હૃદયમા રહેલ સૂક્ષ્મ ખારી દ્વારા પોતાના માથા ઉપર પંચ પરમેષ્ટીને જુએ છે. હૃદયમા રહેલ સૂક્ષ્મ ખારી તે ક્ષયોપશમને લીધે થયેલ સૂક્ષ્મ ભાવગ્રાહી ઝોધ સમજવો. જ્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિશેષ ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ વસ્તુ જાણી શકાય તેવો ઝોધ આત્માને થાય છે. આ ખારીને રસ્તે કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી હોય તે આત્મઅભ્યાસ કરે છે, એટલે સૂક્ષ્મ ઝોધ ધારણુ કરી આત્મસ્વરૂપ જોવાનો અભ્યાસ કરે છે. તે જુએ છે કે પોતાના માથા પર પંચ પરમેષ્ટી વસે છે અને તેની આજ્ઞા પોતાને માથે વહુન કરવાની છે અને વળી વધારે ખારિકીથી જુએ છે ત્યારે તેમને જણાય છે કે ત્યાં સૂક્ષ્મ ધ્રુવનો તારો ઝળકે છે. મતલબ સૂક્ષ્મ ઝોધ થતા આત્મસ્વરૂપના પ્રકાશનુ તેજ તેને દૂરથી દેખાય છે. એ દૂરથી જે સૂક્ષ્મ દીપક દેખાય છે તે પરમાત્મ ભાવ છે, એનો સ્વયંપ્રકાશ તો અતિશય વિશેષ છે પણ હજુ આ જીવ આત્મઅભ્યાસ દ્વારા અવલોકન કરવાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે તેને પરમાત્મદેશાનું ઝાંખુ સ્વરૂપ દૂરથી દેખાય છે અને પછી એના પૂર્ણ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવા એવી પ્રબળ ઇચ્છા થાય છે કે તેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ પાચસે પાવરના વિજળીના દીવાનો પ્રકાશ કે ક્રીટસન લાઈટનો પ્રકાશ આ પ્રકાશની પાસે કાઈ હિસાબમા નથી. વળી તે ધ્રુવના તારાની પેઠે નિશ્ચળ છે. ચેતન ! આ ભૂત ખવીસના સ્થાનરૂપ શરીરધરની પ્રતીતિ છોડી સદરહુ ધ્રુવનો તારો જોવાનો યત્ન કર. એ એક વખત જોઈશ એટલે પછી આ શરીરધરની સાથે કેટલો સંબંધ રાખવો તે ખાળતનો તારા મનમા દઢ નિશ્ચય થશે.

“ આપ અભ્યાસ પ્રકાશે વિરલા, નિરખે ધ્રુકી તારી ” એ પાઠાતર પણ ખહુ સારો ભાવ આપે છે શિર પર પચપરમેષ્ટી વસે છે અને હૃદયઘટમા સૂક્ષ્મ ખારી છે તે ખારી દ્વારા જ્યારે આ જીવને આત્મઅભ્યાસ થાય છે-ત્રણ પ્રકારના આત્માનું ઉપર જણાવેલુ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે ત્યારે તદ્દ્વારા ધ્રુવનો તારો-શુદ્ધ પરમાત્મભાવ-આધ્યાત્મિક જીવનનું પરમ લક્ષ્યખિન્દુ જુએ છે અને તે વખતે તેને અપૂર્વ આનંદ થાય છે. આનંદ-ધનજી મહારાજ અત્ર કહી દે છે કે-આવી રીતે ધ્રુવનો તારો દેખનાર વિરલ હોય છે, ભાગ્યશાળી હોય છે, જવલે જ હોય છે, પણ એ સર્વ પ્રયાસનુ સાધ્ય-પ્રાપ્તવ્ય સ્થાન હોવાથી તેમા અહ્ભૂત શાતિસમૃદ્ધિનુ સામ્રાજ્ય હોય છે ધ્રુકી તારી એ પરમાત્મભાવ સમજવો.

પદની આ ગાથામા કોઈ અપૂર્વ ભાવ હોય એવી સ્કુરણા થાય છે. યોગની કેટલીક હકીકતનો તેમા સમાવેશ કર્યો જણાય છે પંચપરમેષ્ટી એટલે પંચમહાવ્રત હોવા સભવિત છે. સર્વ જીવની હિસાનો ત્યાગ, સર્વથા અસત્ય ભાષાનો ત્યાગ, પરવસ્તુ રજ વગર ન લેવાનો નિયમ, અખડ પ્રહ્લચર્ય અને પરવસ્તુ ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપન ગ્રહણાદિનો સર્વથા ત્યાગ એ પંચમહાવ્રતોનું સ્થૂળ સ્વરૂપ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક જ્યારે સર્વવિરતિભાવ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ત્યાગમા જે આનંદ આવે છે તેનુ સ્વરૂપ અનુભવથી જ સમજાય તેમ છે.

યોગસ્ત્રોત્રામાં જ્ઞાને પાત્ર યમ તરીકે જોગબવામાં આવે છે યોગનું આ પ્રથમ જાગ છે અને આત્માથી પર રહેલી સર્વ વસ્તુ પર જ્ય મેળવવાનો પાયો છે એ પચ મહામતોનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ બહુ લક્ષ્યપૂર્વક વિચારવા યોગ્ય છે એ પચ મહામત પછી સમ્યક્જ્ઞાન-વસ્તુ સ્વરૂપના શુદ્ધ અવગોધપૂર્વક જ્ઞાન તો વિશેષ લાભ કરનાર થાય છે નહિ તો બહુધા કષ્ટકલેશ કરાવે છે આ પચ મહામતને પચપરમેશીનું સ્વરૂપ આપી જન કહે છે કે-તારા શિર પર પચપરમેશીનો વાસ છે, મતલબ તારે પચમહામતની ધૂરા તારા માથા ઉપર વહન કરવાની છે અને તેની સાથે જ જ્યારે તારા હૃદયઘટમાં રહેલી શુભ મનરૂપ બારી દ્વારા તું અવલોકન કરીશ ત્યારે તને વસ્તુસ્વરૂપનો ભાસ થશે. પચમહામત દ્વારા મહા ત્યાગ કરીને પછી જ્યારે તું મનને વિકલ્પોથી દૂર કરી વદ્દ્વારા અવલોકન કરીશ ત્યારે આત્મવિશ્વાસ દ્વારા તારા અપ્રતિષ્ઠાવીભાવ-તારુ પરમાત્મસ્વરૂપ-તારુ લક્ષ્યસ્થાન-મુવ સ્થાન-જ્યજ્ઞ સ્થાન દેખાશે. સસારચક્રના દુ ખમય યોર આકાશમાં દૂરથી દેખાતો સમ્પૂર્ણ-ચિર પ્રકાશ આપનાર-જગક્રોતો આ શ્વાસિક ભાવનો તારા તારુ લક્ષ્યસ્થાન બનશે અને પછી તને યોગમાત્રમાં આગળ ચાલવા સ્વાભાવિક પ્રેરણા થશે. આ અર્થસ્ફુરણમાં પચ પરમેશ્વરનો અર્થ બરાબર બંધબેસતો આવે છે કે તેને સ્થાને પાત્ર ઇન્દ્રિયો લેવી કલિત ગણાય તે વિચારવા યોગ્ય છે તાત્પર્ય એ છે કે-યોગના પ્રથમ જાગ યમમાં જન પ્રવેશ કરી, પરમાત્મભાવનું દર્શન કરી પછી એ જ્ઞાનશાળી પ્રાણી જ્ઞાન છે તે યોગમાત્રમાં વધતો જાય છે કેવી રીતે વધતો જાય છે તેનું કાર્ષિક દર્શન આ જ પદમાં થશે.

આજ્ઞા મારી આસન ઘરી ઘટમે, અજપાશાપ સગાવે;

માનવચન ચેતનમય મૂર્તિ, નાથ નિરંજન પાશે અવધૂં ૪

“ આશાને ત્યાગ કરીને હૃદયમાં સ્થિરતા ધારણ કરે અને અતરજ ધ્વનિરૂપ અનુચ્છિદિત જ્ઞાન કરે ત્યારે જ્ઞાનદયા સમ્પૂર્ણપ નિરંજન નાથની જ્ઞાનમય મૂર્તિ પ્રાપ્ત કરે. ”

જ્ઞાન—ઉપરની આશામાં મુવનો તારા નિરંજનવાળી જે હકીકત કહી તેનું દર્શન કરી યોગમાત્રમાં ચેતન આગળ વધારા કરે છે તે આ પ્રમાણે પ્રથમ આશાનો ત્યાગ કરવો એટલે એ કાર્ષિક કર્વા તે આ વદન નિરાશી ભાવથી કરવા, ક્ષણપેક્ષા વગર કરવા; બીજી તેની સાથે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી એટલે શરીરની પ્રવૃત્તિ ઉપર યોગ્ય અક્રુશ આવી જાય અને સાથે આત્મતત્ત્વમાં જોડતા થવાથી મુખથી ઉચ્ચાર કર્યા વગર શુદ્ધ પરમાત્મ દર્શના ભાવની વિચારણારૂપ અતરજ જાપ ચાલ્યા કરે એ ત્રણે જાવ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મુખના જ શશિરૂપ નિઃકેવળ આત્મસ્વરૂપમય શુદ્ધ મૂર્તિ જિજ્ઞાસુદયનસ્વરૂપ નિર્લેપ પરમાત્મભાવરૂપ શ્રી ભગવાનને તું પ્રાપ્ત કરે એમાં જ્યા પછી સશય કરવા જેવું નથી.

૪ મારીઆત્રી હા ત્યાગ કરી આસન-સ્થિરતા. અજપાશાપ-અતરજ ધ્વનિરૂપ જ્ઞાન વચરનો નાથ. ચેતનમયજ્ઞાનમય નિરંજનમય વચરના.

નિરંજન નાથ એટલે પરમાત્મભાવ સમજવો. એ સર્વ આનંદનો સમૂહ છે, એમાં જરા પણ હુ ખનો ખ્યાલ નથી, અવકાશ નથી. વળી એ જ્ઞાનમય મૂર્તિ છે, એમા જ્ઞાનાનંદ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો છે, એનાથી વધારે જ્ઞાનાનંદ ખીજી કોઈ જગ્યાએ, ખીજી કોઈ દશામાં પ્રાપ્ત થઈ તેમ નથી, થઈ શકવાનો સંભવ જ નથી. એ ભાવ નિરંજન છે-નિર્લેપ છે. એમા કર્મોનો નવીન લેપ લાગતો નથી તેથી એ ભાવમાથી વ્યુત્પત્તિ કદિ પણ થતી નથી. એ આનંદધનરૂપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ નિરંજન નાથને આશાનો શેષ કરવાથી, સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાથી અને અજલ્પ જાપ કરવાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

આશાના સ્વરૂપને અગે ઉપર સાખીમા કાઈક વિવેચન થઈ ગયું છે અને વિશેષ હકીકત અઠ્ઠાવીશમા પદના વિવેચનમા આવવાની છે. યમાદિ યોગના અંગોનો અભ્યાસ કરતા કોઈ પણ વખતે આશીભાવ ન હોવો જોઈએ એ યોગમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરી આગળ વધવાનો મુખ્ય ઉપાય છે આશાને અગે સર્વ હુ.ખો થાય છે અને ખાસ કરીને સર્વ આરંભના કારણ પાચમા યમ-પરિગ્રહત્યાગનું ઉત્પત્તિસ્થાન અને સંસાર વધારનાર આશા હોવાથી અને નિર્મમત્વ ભાવની સ્પષ્ટ વિરોધી હોવાથી અનંત સુખપ્રાપ્તિના માર્ગો ગમન કરવા માટે આશાનો ત્યાગ કરી દેવો એ ખાસ જરૂરનું છે.

આસન એ યોગનું ત્રીજું અંગ છે. પાતજલયોગદર્શનમા કહે છે કે સ્થિરસુખં આસનં નિશ્ચળ અને સુખકર જે આસન હોય તે યોગના અંગરૂપ આસન કહેવાય છે. મનની ચચળતાને દૂર કરનાર અને સ્થૈર્ય સુખ સપાદન કરનાર આસનથી શરીરયોગ પર મજબૂત અંકુશ આવી જાય છે.

આપણે છઠ્ઠા પદના વિવેચનમા જોયું કે યોગશાસ્ત્રમા શ્રીમાન્ હેમચ દ્રાચાર્યે પર્યાકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, દડાસન, ઉત્કટિકાસન તથા ગોદોહિકાસનનું સ્વરૂપ* ચોથા પ્રકાશને છેડે ખતાવી છેવટે કહ્યું છે કે જે જે આસન કરવાથી મન સ્થિર થાય તે તે ધ્યાનને સાધનારું આસન કરવું x સામાન્ય રીતે અન્ય યોગાભ્યાસીઓ પણ સ્થાન અને આસનના સંબંધમા કહે છે કે-જ્યાં અને જે આસને ખેસવાથી રાગદ્વેષ લઘુતાને જલદી પામી જાય તે સ્થાને અને તે આસને ખાસ કરીને યોગકાળે ખેસવું. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-અમુક આસને ખેસવાથી જ મન સ્થિર થાય છે એવો ખાસ નિયમ નથી અને અનેક મહાસત્ત્વવંત પ્રાણીઓ સર્વ અવસ્થામા પરમાત્મભાવ પામી ગયા છે. પોતાને કયા સ્થાનમા અને કેવા આસનથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થશે તે સયોગ ઉપરથી વિચારી લેવું, પણ ખાસ કરીને એટલો તો નિયમ સમજી લેવો કે ચલિત આસનથી અને ધમાધમવાળી જગ્યામા સ્થિરતા પ્રાપ્ત થવી લગભગ અશક્ય છે. સ્થાન અને આસનની પ્રધાનતા

* જુઓ યોગશાસ્ત્ર, ચોથા પ્રકાશ, શ્લોક ૧૨૪ થી ૧૩૨

x સદર શ્લોક ૧૩૪

એક મદદગાર તરીકે બહુ સારી થાય છે વનરાજીથી વિરાજિત, સ સાક્ષા પવનની ઝબને પણ નહિ લેનાર, શાંત પર્વતની એકાંત ટોચ પર પર્થ્વીકાસન કરી આત્મવિચારણા કરવામાં આવે ત્યાં જે આત્મસમૃદ્ધિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે ઘોટર, ટામ અને ગાડીઓના અવાજ વચ્ચે કે અસ્થિર આસને ડાહવી પુરથી પર થવો કે કલ્પનામાં આવવો અશક્ય છે આત્મન યોગતુ ત્રીભુ અંગ છે અને યોગમાર્ગ પર પ્રવેશ કરનારને તે ખાસ ઉપયોગી છે એ લક્ષ્યમાં રાખવું

અજ્ઞાપ્ય અપ. પરમાત્મતત્વનું ચિંતન કરવાની ટેવ પડ્યા પછી બુજેથી ઉચ્ચાર કર્યા વગર હૃદયમાં તેની લય લાગે છે અનુચ્ચરિત અપ ચાલે છે અને અન્ય વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન ગયા વગર તેની જ રજા આપ્યા કરે છે છૂંક પદમા અનાહત નાહતુ સ્વરૂપ ભવાંબુ છે તેમાં ઘટમા-હૃદયમાં એક અતિ મધુર અવાજ આપ્યા કરે છે તેમ જ તેની સાથે અહર અજ્ઞાપ્ય અપ આપ્યા કરે છે એમ કહેલ છે આપણે સામાન્ય રીતે નવકાસ્વાણી અણુતા હોઈએ છીએ ત્યારે સ્ફુટ કે અસ્ફુટ અક્ષર ગોઠીને કે વિચારીને અપ કરીએ છીએ, પણ અ્યારે યોગમાર્ગ માં જીવનની પ્રગતિ થાય છે ત્યારે તે અનુચ્ચરિત અપ કરી શકે છે સાંસારિક પ્રાણી જેમ ધનાદિકનો અનુચ્ચરિત અપ કરે છે, તેવી રીતે પરમાત્મશ્યા પ્રાપ્ત કરવાની રહ લાગ્યા પછી તેનો અજ્ઞાપ્ય અપ ચાલે છે

આવી રીતે આશાનો ત્યાગ કરવાથી મનોયોગ પર અક્રુશ આવી લય છે, આસન સ્થિર કરવાથી કાયયોગ પર અક્રુશ આવી લય છે અને અજ્ઞાપ્ય અપ કરવાથી વચનયોગ પર અક્રુશ આવી લય છે આ ત્રણે યોગ પર અક્રુશ પ્રાપ્ત થવાથી સ્વપરનો વિવેક એટલો સ્પષ્ટ થાય છે કે પરિણતિની વિશેષ નિમગતા થઈ પીમિ પીમિ કમસર નિરજન નાથના પદ પર આરોહણ થતુ લય છે, વિદ્યાનંદ ભગવાનની જ્ઞાનમય મૂર્તિનું દશન થાય છે અને છેવટે પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાનું જે સામ્યભિદુ છે તેનું જે અપુ દશન થયુ હતુ તે સ્પષ્ટ દશન થાય છે તેની નજીક-તેની તરફ ગમન થતુ લય છે અને છેવટે તે ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે

૫૬ આઠમું

શાખી

આતમ અનુમય ફૂલકી, નવલી કોટ રીત

નાક ન પકરે માસના, કાન ગઈ પરતીવ ॥ ૧ ॥

૧ ફૂલકી=ફૂલની પુ પની. નવલી=નવીન, અભિનવ. કોટ=કોઈ વાસનાઅનુમયથી. પરતીવ=અતિ, દેવાતિથી આવી.

* કાન ન ગઈ અતીત એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે

“ આત્મઅનુભવરૂપ કૂલ-પુષ્પની કોઈ નવીન રીતિ છે, નાક તેની વાસના પકડતું નથી (પશુ) કાનને તેની પ્રતીતિ થાય છે. ”

ભાવાર્થ—આત્મઅનુભવનું સ્વરૂપ આપણે કાંઈક ચોથા પદના અર્થમાં જોઈ ગયા. એ યથાર્થ સ્વરૂપના અવબોધથી આત્મા અતિ ઉન્નત દશા લોગવે છે અને યોગમાર્ગમાં સવિશેષપણે પ્રગતિ કરતો જાય છે. અત્રે આનંદધનજી મહારાજ એ અનુભવજ્ઞાનને પુષ્પ સાથે સરખાવી તેનું એક સામાન્ય તત્ત્વ બહુ ઉત્તમ રીતે બહાર લાવે છે સાધારણ રીતે પુષ્પ તેની સુગંધીથી ઓળખાય છે. ગુલાબ, અંબો, ચબેલી વિગેરે પુષ્પની સુગંધી નાકને પહોંચે છે, એટલે તે ઢંકાયલું હોય, તેના પર કપડું વીંટી રાખ્યું હોય તો પશુ નાક તેની વાસના ગ્રહણ કરી તેની હૈયાતી બતાવી આપે છે, પશુ તેનો કાંઈ અવાજ ન હોવાથી કાનને તેના અસ્તિત્વની ખબર પશુ પડતી નથી, પશુ અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુષ્પની રીતિ તો નવીન પ્રકારની છે. નાકને અનુભવપુષ્પની ખબર પડતી નથી, પરંતુ કાનમાં અનાહત નાદ ચાલે છે જેનું સ્વરૂપ છઠ્ઠા પદની પ્રથમ ગાથાના વિવેચનમાં આપણે વિચારી ગયા છીએ, તેનાથી કાનને તેની હૈયાતીની ખબર પડે છે અર્હમ્ અર્હમ્ અથવા સોઽહમ્ સોઽહમ્ નો અદ્ભુત ધ્વનિ કાનની અંદર ચાલે છે ત્યારે અનુભવપુષ્પની પ્રતીતિ થાય છે. અનુભવપુષ્પની આ નવીનતા છે.

‘ કાન ન ગહે પ્રતીત ’ આ પ્રમાણે પાઠાતર બીજી પદ્ધતિમાં છે તે પ્રમાણે આ સાખીનો અર્થ વિચારતા નીચે પ્રમાણે અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે તે પશુ વિચારવા યોગ્ય છે અનુભવજ્ઞાનનો વિષય આગલા પદમાં લીધો હતો તે અનુભવનું સ્વરૂપ બતાવી પછી શુદ્ધ ચેતના અનુભવને કહે છે કે—મારા નાથને જાણત કર. અનુભવ એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ અનુભવને અત્રે પુષ્પ સાથે સરખાવીને કહે છે કે—એ કૂલની રીતિ તો કોઈ જૂઠા જ પ્રકારની છે સામાન્ય કૂલ હોય તો નાકને તેની વાસ આવે છે, જમીન પર તે પડે તો સહજ અવાજ થવાથી અથવા બીજાઓના કહેવાથી કાનને તેની પ્રતીતિ આવે છે પશુ યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાનની રીતિ તેથી ઊલટી જ છે નાક તેની વાસ લઈ શકતું નથી અને કાનને તેનો અવાજ આવતો નથી, તેવી જ રીતે શરીરને તેનો સ્પર્શ થતો નથી, રસના તેનો સ્વાદ લઈ શકતી નથી અને ચક્ષુ તેને દેખી શકતી નથી એનું જ્ઞાન આત્માને ઇન્દ્રિય દ્વારા થતું નથી પણ સ્વયં થઈ જાય છે. બાહ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા થાય છે, પ્રથમ વ્યંજનાવગ્રહ થાય છે તે મન અને ચક્ષુ સિવાય ચાર ઇન્દ્રિયો સાથે વસ્તુનો સંબંધ થવાથી થાય છે, પછી આ કાંઈ છે એવો બોધ પાંચ ઇન્દ્રિયો તથા મનથી થાય છે તેને અર્થાવગ્રહ કહે છે, કયા વર્ગની તે વસ્તુ છે વિગેરે વિચારણાને ઇલા કહે છે, તે વર્ગમાંથી અમુક વ્યક્તિરૂપ એ વસ્તુ છે એમ નિર્ણય થવો તેને અપાય કહે છે અને તે નિર્ણયને ધારી રાખવો એને ધારણા કહે છે એવી રીતે બાહ્ય વસ્તુ—સ્થૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા થાય છે. દાખલા તરીકે ગુલાબનું પુષ્પ હોય તે હાથને અડકે કે તરત જ જે જ્ઞાન થાય તે

વ્યજનાવબ્રહ્મ, કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થયો એમ જણાય તે અર્થાવબ્રહ્મ, એ પુનઃપ્રતિ છે એમ વિચારે તે ધંધા, એ શુભાળનું ફૂલ છે એવો નિલુચ યામ તે અપામ અને તે નિર્ણયને હૃદયમાં ધારી રાખવો એ ધારણા. આ વ્યજનાવબ્રહ્મ વિગેરેના કેમ વગર અનુભવસ્થાન થાય છે, એ પોતાની મેળે અદર્શી બાજત થાય છે આ સાખીમાં ઈત્રિયવિષયત્યાગનો પણ ભાવ બતાવી દીધો છે એમ સમજી લેવું ઈત્રિયોના વિષયો આદરવા યોગ્ય નથી પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એમ કહી તેનો નિષેધ સૂચવ્યો છે

ગુરુ-મનાથી અથવા સારંગ.

અમુકમથ નાથકું ક્યુ ન સગાયે,

મમતા સંગ સો પાય અન્નાગલ, વનતે રૂચ કહાવે અનુમથ ॥ ૧ ॥

“હે અનુભવ ! નાથને કેમ જગાડતો નથી, મમતાની સોબત તેણે કરી છે તેથી બકરીના બગામાં રહેલા સ્તનમાંથી તે (સુખરૂપ) દૂધ દોહવા ધંધા શખે છે”

સાદ—શુદ્ધ ચેતના અનુભવને કહે છે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તે શુદ્ધ ચેતના છે શુદ્ધસ્વરૂપનું જ્ઞાન તે અનુભવ છે આત્મા અધારે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આવે ત્યારે તે શુદ્ધ ચેતનાનો સ્વામી થાય છે, અશુદ્ધ દશ્યામાં વર્તતા હોય છે ત્યારે તે કુમતિનો સ્વામી કહેવાય છે શુદ્ધ સ્વરૂપ એ તેનું મળ રૂપ છે જેમ એક પતિની બે સ્ત્રીઓ જેને ભવ ધારમાં શોક કહે છે તેઓને બહુધા વિરોધ હોય છે તેમ શુદ્ધ ચેતના અને કુમતિને હંમેશાં વિરોધ છે એક વસ્તુના બે જાણી હોય છે ત્યારે એ જ પ્રમાણે બને છે શુદ્ધ ચેતનાનો પતિ કુમતિ પાસે બધાં જો જરા પણ પસંદ આવતું નથી, શોકનું સાહ્ય એના મનમાં નિરતર સાહ્યા કરે છે અને તેથી પોતાના પતિ ઉપર એક રક્ષા કરે છે, છતાં પણ એનું મન સ્ત્રીના જેવું અતિ કોમળ હોવાથી કોઈ વાર પતિ રમમ્મ આવી બંધ છે ત્યારે પોતે તેને કુમતિનો સગ છોડવાનું કહે છે, કોઈ વાર કોઈ દ્રવની સાથે સંદેશો કહેવસાવે છે અને કોઈ વાર દ્રવને વચ્ચે શાળી રબર વાલકીવ કરે છે આ પ્રસંગે અનુભવ અને શુદ્ધ ચેતના એકઠાં મળી ગયાં છે ત્યાં પ્રસંગ એઈ શુદ્ધ ચેતના અનુભવને કહે છે તે બરાબર વિચાર કરવા જેવી હકીકત છે

હે અનુભવ ! તું મારો પ્રણા કાળનો મિત્ર છે, મારું અને મારા પતિ ચેતનશમનું એકત્રપણું કરવામાં અને તે થયેલું જોવામાં તું અતિ આનંદ લેનારો છે ત્યારે હું તને કહું ॥ કે-હે જમું ! તું મારા પ્રાણનાથ-પતિને જગાડતો કેમ નથી ? એ તો જાપદા શોકનિદ્રામાં જાપી ગયા ॥ અને પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા ॥ પોતા પરનો અકુશ વૃદ્ધી

* નાથકું=ચેતનને. ક્યુ=કેમ. પાય=પામીને. અન્નાગલ થનને=બકરીના બગામાં લટકતા સ્તનમાંથી. રૂચ=ધારણા કુહાવે=કુહું છે

ગયા છે અને પોતાની જાતને ખીજાના કળજમાં સોંપી બેઠા છે, તેથી તેઓની સ્થિતિ કેવી થઈ છે તે તો તું જાણે. એ તો મમતાના સંગમાં પડી ગયા છે, એમની સાંસારિક સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા છેકરને એ પોતાને છેકરો માની બેઠા છે, એ સો પચાસ વરસ રહેવાના ભાડાના ઘરને ઘરનું ઘર માની બેઠા છે, એ શરીરને આત્મા માની બેઠા છે, એ ધન ફરતી ચોકી કરી તેમાં સર્વસ્વ માની બેઠા છે, એ વ્યવહારના કાર્યને પોતાનું હિત માની બેઠા છે, એ વિષયકર્મમાં રાજાવામાં આનંદ સમજી બેઠા છે, એ સગાંસંબંધીના વ્યવહારને શાસ્ત્ર માની બેઠા છે, એ રહવાકૂટવાના ઢાંગને વ્યવહાર માની બેઠા છે, એ ખાવાપીવાની વસ્તુઓમાં લેપાઈ ગયા છે, એ હારમોનિયમના કે પીયાનાના રાગને નાહ સમજી બેઠા છે, એ લાડી વાડી ગાડીમાં આસક્ત થઈ બેઠા છે, એ પોતે કોણ છે એનું જ્ઞાન ભૂલી ગયા છે, એ વિષય-કષાયમાં મસ્ત થઈ પડ્યા છે અને પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે—આવી એમની સ્થિતિ મમતાને લીધે થયેલી છે, અહીં અને મમનો મંત્ર જગતને અંધ કરનાર છે. એ મંત્રે તેમને પણ અંધ બનાવી દીધા છે અને તેથી પોતાની ખોટી માન્યતાના બનાવેલાં ઘર, શરીર, સ્ત્રી, પુત્રાદિમાં મારાપણની બુદ્ધિ કરી તેમથી સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે; એમને ખરેખરા સુખનો ખ્યાલ નથી, ખરું સુખ તો તેનું નામ કહેવાય કે જ્યાંથી ફરી વાર મૃત્યુ ન થાય, જે નિરંતર એક સરખી રીતે રહે અને જેમાં પરતંત્રતા ન હોય, એને બદલે એ તો પરવસ્તુમાંથી સુખ મેળવવા પાછળ મંડી પડ્યા છે, એ તો સંતતિને ઉછેરવામાં, ઘર બંધાવવામાં અને ધન કમાવામાં સુખ માને છે અને તેથી સુખ મળશે એવી આશા રાખે છે, પણ એ તો પારકી વસ્તુ છે, પર છે અને પરવસ્તુ કદિ સુખ આપી શકતી નથી, તેઓ પૌદ્ગલિક વસ્તુમાંથી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે તે તેઓનો પ્રયાસ મને તો બકરીના ગળામાં લટકતા આકૃતિ માત્ર સ્તનમાંથી દૂધ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસ જેવો લાગે છે. જેમ બકરીના ગળે લટકતા સ્તન નકામ છે તેમ મમતાનો સગ નકામો છે અને સદરહુ સ્તનમાંથી દૂધ મેળવવું અશક્ય છે તેમ મમતાસગથી સુખ મેળવવું અશક્ય છે. એનું વાસ્તવિક કારણ એ છે કે—મારા પતિને ખરેખરા સુખનો ખ્યાલ નથી. એ સ્ત્રી સુખ જે માત્ર માન્યતામાં છે તેમાં એટલા બધા આસક્ત થઈ ગયા છે કે વાસ્તવિક સુખનું તેમને સ્વપ્ન પણ આવતું નથી. હે અનુભવ ! તું મારા નાથને જાગૃત કર અને તેઓને સુખનો ખ્યાલ આપ.

આ પદમાં અજગલ સ્તનની સરખામણી મમતાસગ સાથે અને દૂધની સુખ સાથે કરી છે. દૂધ એટલે સુખની ચાહના એવો અર્થ પણ થઈ શકે તેમ છે. આ જીવ મમતા-રૂપ અજગલ સ્તનમાંથી સુખરૂપ દૂધ હોહવાની ઇચ્છા રાખે છે.

મૈરે કહેતેં સ્ત્રીજ ન કીજે, તું ऐसी ही शिखावे;

बहोत कहेतें लागत ऐसी, अंगुली *सरप दिखावे. अनुभव० २

* સરપને બદલે 'સરખ' પાઠાતર છે આકાશ એ તેનો અર્થ થવો સંભવિત લાગે છે
૨ કહેતેં=કહેવાથી ખીજા=પુસ્તો એસી=એવી અંગુલી=આગળી. સરપ=સર્પ, એસની ફેણ
૨૩

“મારા કહેવાથી ગુસ્સે યાદ્ય નહિ, (કારણ કે) તું જ જોવું શીખવે છે, વધારે કહેવાથી તો જોવું હાગે છે કે જેમ સર્પની ફણુ જેવા આગળા ડેખાય.”

જાણ—હે અનુભવ ! હું જાણું છું કે તું મારા નાથનો મિત્ર છે તેથી હું તેની વિરુદ્ધની હકીકત કહીશ તો તને પચક નહિ જાણે અને તેથી મેં આપને તને કહ્યું કે મારા પતિ તો બકરીના ગળામાં રહેલા સ્તનમાંથી રૂધ દોહવા ઇચ્છા રાખે છે ત્યારે તને કદાચ તારા મિત્રને માટે હાગી જાવું હશે, પણ તેમાં ખોટું લગાડવાનું કાંઈ કારણ નથી, તારે મારા ઉપર જરા પણ ગુસ્સે થવાનું કારણ નથી, કારણ કે મેં જે વાત કહી તે તો તું પોતે જ શીખવે છે તું જ કહે છે કે—મમતામાં કાંઈ સાર નથી, એ અર્થ કરનાર છે અને જોના પાસમાં પડેલા પ્રાણી કહિં સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; તેથી તારી કહેલી વાત જ હું કહું છું આટલા ઉપરથી હું ધારું છું કે તું મારા ઉપર ગુસ્સો તો હાવીશ નહિ. વધારે વાત કહેવાથી તો દુઃખ હાગી જાય તો જેમ સર્પની ફણુ જેવી આંજળી હાગે તેવું થઈ જાય છે

કપડો આપવી વખત આજ તરફ લાગ્યા હાથ કરવામાં આવે છે તે સર્પ જેવો હાગે છે તેમ હું તને કહું છું તે દુઃખ જેવું તને હાગતું હશે. અશુભી સર્પ ક્રિયાવે બેટલે કપડો આપવી વખત જેવો સર્પાકાર હાથ ડેખાય તે પ્રમાણે હું તને હાતવી હોઈશ—એ પ્રમાણે જાનો જાણ થાય છે

આ જાણ હજી બરાબર બજાઈ નથી. કોઈને કપડો વારંવાર આપવાં તેને છેવટે કોટક બહુ મારું કોઈ વખત હાગી જાય છે કે પછી કપડો આપવા માટે જે આંજળી ઉઘવવામાં આવે તે પણ તેને સર્પ જેવી હાગે છે આ પ્રમાણે જાણવા નીકળવો પણ સલાહિત હાગે છે અથવા આંજળી હાગવાથી જેમ સર્પ કોષી થઈ જાય છે તેમ મનુષ્યને બહુ કહેવાથી આંજળી પ્રકૃતિવાળો થઈ જાય છે, જરા જરામાં ઉદ્ભવ પ્રકૃતિવાળો બની જાય છે

કહેવાની મતલબ જો છે કે—શુદ્ધ ચિત્તના મમતાસંગના પરિણામનું જે વલુન કરે છે તેવું જ વલુન અનુભવ પણ આત્માને શીખવે છે અનુભવ વારંવાર આત્માને કહે છે કે—તમારું પોતાનું સ્વરૂપ શું છે ? તે જુઓ વિચારો, સમજો અને પર વસ્તુ પર મોહ કરી યોધા છે તે તમને ઘટતું નથી તમને બ્રહ્મતું નથી, તમને ચોખ્ખું હાગતું નથી તમે મમતાની સોબતથી જે સુખ મેળવવાને ઇચ્છો છો તે તમને કહિં મળનાર નથી, કારણ કે ત્યાં વાસ્તવિક સુખ છે જ નહિ. આવી રીતે અનુભવ આત્માને વારંવાર કહે છે તે જ હકીકત કહીને શુદ્ધ ચિત્તના અનુભવને જલામબુ કરે છે કે—હવે નાથને અન્નત કરો અને મમતાનો સર્જ ઇલાશી દો. વળી જો ચિત્તનું અત્યારે મમતાની સોબતમાં કેવા પડી બધા છે જોનો તાદ્દસ્ય ચિત્તાર મન સમીપ રજી કરવો જરા પણ ગુરૂકેલ નથી

औरनके संग राते चेतन, चेतन आप बतावे;

आनंदवनकी सुमति आनंदा, सिद्ध* सरूप कहावे. अनुभव० ३

“ ચેતન ણીજાની સાથે રક્ત થયા છે (એ તો) ચેતન પોતે જ બતાવે છે. આનંદ-સ્વરૂપ ભગવાનની આનંદમય સુમતિ(ની સોબત) તો સિદ્ધ સ્વરૂપ-નિષ્પન્ન રૂપવાળી છે. ”

ભાવ-જો ભાઈ અનુભવ ! તું એમ કહેતો હોય કે એ ચેતન અન્યની સાથે રમણુ કરે છે એ વાતનો પુરાવો શું ? તો તે બાબત સાબિત કરવામાં મને જરા પણ અડચણ આવે તેમ નથી, કારણ કે એ વાતની સાક્ષી તો ચેતન પોતે જ આપે છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં ચેતન રમણુ કરતો હોય એટલે તેમા આસક્ત હોય ત્યારે તે પરભાવમા રમણુ કરે છે અને તે વખતે તેને અનેક કર્મ લાગે છે તેથી સંસારમા પરિભ્રમણુ કરે છે, ચારે ગતિમાં રખડે છે, ભૂખ તરસની વેદના સહન કરે છે, સુરૂપ કુરૂપ થાય છે, પરાક્રમી કે બળહીન થાય છે, નિંદા કપટ કરે છે, માયામૃષાવાદ આચરે છે, વિષયમાં રચોપચો રહે છે, સુભાગી દુર્ભાગી થાય છે વિગેરે અનેક નાટક કરે છે, અનેક નાચ નાચે છે, અનેક ખેલ કરે છે, તેથી તે પર વસ્તુનો સગ કરે છે તે વાત તો પોતે જ બતાવી આપે છે, બાકી જ્યારે આનંદસ્વરૂપ ભગવાનની આનંદમય સુમતિ સ્ત્રીની સોબતમાં તે હોય-મતલબ મારા સંગમા હોય ત્યારે તો તુ જાણે છે કે તેનું નિષ્પન્ન સ્વરૂપ થઈ જાય છે, ત્યારે તો એ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અખંડ સુખનો ભોક્તા, અજ, અવિનાશી, અક્ષય, અજરામર, અશુરૂલ્લઘુ, અખંડ વીર્યાવાન થઈ જાય છે તેથી તેનું સ્વરૂપ છાનું રહેતું નથી.

આનંદસમૂહ ભગવાન તે શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મા સિદ્ધ દશામા રહેલો સમજવો, ત્યા સર્વ પ્રકારનો આનંદ છે, ત્યા જાતિ, જરા, મરણનો ભય નથી, સર્વદા એક સરખી સ્થિતિ છે અને આત્મગુણુરમણુરૂપ અને સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર છે. એ સિદ્ધ સ્વરૂપ ચેતનની સુમતિ સ્ત્રી જે શુદ્ધ ચેતના પોતે જ છે તેની સોબતમા હોય ત્યારે તો એનું નિષ્પન્ન રૂપ થઈ જાય છે, પછી તે આમ ચક્રભ્રમણુ કરતો નથી, પછી પારકી વસ્તુને પોતાની માનતો નથી, પછી જ્યા ત્યા માથુ મારતો નથી, માટે હે અનુભવ ! મારા નાથ પરભાવમા રક્ત છે એ સંબંધમા જરા પણ શકા જેવું નથી, તેથી હું તને કહું છું કે તે પાણીમાથી માખણુ વલોવવા માગે છે, વેણુમાથી તેલ કાઢવા માગે છે, અજાગલસ્તનમાથી દૂધ મેળવવા માગે છે એ ખરી વાત છે એ સંબંધમાં તારે જરા પણ દુ ખ લગાડવું નહિ, તારે મારી

* ‘ ચેતન આપ બતાવે ’ ને સ્થાને ‘ માઠે આખ બતાવે ’ અથવા ‘ માટે આપ બતાવે ’ એવો પાઠાતર છે

x ‘ સિદ્ધ સરૂપ કહાવે ’ ને બદલે કૃટલીક પ્રતોમા ‘ ધનવા કૃન કહાવે ’ એવો પાઠાતર છે, તેનો અર્થ ખેસતો નથી, પણ તે પાઠ વિચારવા યોગ્ય છે

તરફ આજળી બતાવવી નહિ, પણ તુ તેનો મિત્ર છે તેથી તને કહું છું કે હવે કૃપા કરીને તુ તારા મિત્રને ભક્ત કર અને આ આનાદિ મોહમહિરાના કેશમાં તે આસક્ત થઈને પડેલો છે તેનો તેને વાસ્તવિક ખ્યાલ આપીને તેમાથી તેને ઉદ્ધારવવા.

આમાન્ય જ્ઞાન અને અનુભવ એ બેમાં શો તફાવત છે તે તરફ જરા ધ્યાન કેવાની જરૂર છે વિશ્વામહારક વિચારને જ્ઞાન કહેવામા આવે છે એટલે અમુક વિચારો પર સ્થિરતા થાય તે જ્ઞાન, એમાં માત્ર ઝળકાટ થાય છે આનંદહારક જ્ઞાનને અનુભવ કહેવામા આવે છે, એમાં જ્ઞાન સાથે તેનું કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે આ તફાવત બહુ વિચારવા યોગ્ય છે

૫૬ નવમું

રામ-સારંગ

*નાથ નિહારો આપમતાસી,

વચક છઠ સચકસી રીષે, સોટો સ્વો સ્વતાસી નાથ૦ ॥ ૧ ॥

હે નાથ ! હું તમારા મતની છું તેને (આપ) જુઓ; (મમતા તો) ઉત્સારી, છુટ્ટી અને લોભીની પેઠે જોડું ખાતું ખતવે છે.

આપમતાસી—હું તમારા મતની છું અથવા આપ તમારી પોતાની સુદ્ધિથી મને જુઓ એટલે ત્યાં આપમતાશિવ એવા તમિ મને જુઓ એમ બધું કરવો. આ અર્થે પણ સમીચીન છે

ખાતું ખતવવું એટલે ખાતાવહીનો શોપટો ખતવવો. બ્યાપારી જેમ મેળ, મોષ વિગેરેમાથી ખાતાવહી ખતવે છે તેમ શોષણ તૈયાર કરવા તે.

ભાવ—આગલા પદમા અનુભવને કહું કે-તુ નાથને ભક્ત કર, પણ શુદ્ધ ચિતનાતુ શ્રી જેવું કોમળ દૃઢ અવે સ્ત્રી શક્યું નહિ, તેથી અને ઉપર અનુભવે કહું તેથી પતિ કાપક ભક્ત થયા છે એમ બહુ તેને ઉદેશીને શુદ્ધ ચિતના હવે પોતે જ કહે છે પતિ । હે ચિતન । મારા નાથ । તમિ મમતાની સોભતમા પડી અને તદન ભૂલી જયા છે પણ હવે જરા મારા તરફ નજર કરો, હું તો તમારા પોતાના જ મતની છું, તમારાકૃપ છું, તમારામય છું મને આપ જુઓ. આપ અત્યારે મમતાના સગમાં પડી જયા છે અને

• પ્રથમ પંક્તિમાં નાથ નિહારો ન આપમતાસી એવો પણ પાઠ છે હે નાથ । તમારા મતની હું તેને-નેની સામુ આપ કેમ જોતા નથી-એવો તેનો અર્થ થાય છે

૧ નિહારોજીએ આપમતાસીમતમારા મતની છું વચકછેતરનાર સંખ્યુષ્ટી, જગત્પદ કરનારી સમસ્તકથવ કરનાર સીન્હી રીનેવેલે ખોરોત્તરિપરીત, ગુણવન કરનાર ખનેજીઆગુ વહી ખ્યાસીખતવે છે

મને યોલાવતા નથી પણ તે કોણ છે તેનો આપ જરા વિચાર તો કરો. આપ ચેતન છો તેથી ચેતો અને આપની પોતાની યુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી મારા સામું જુઓ અને આપ ધ્યાનમાં લ્યો કે જેની સોબતમા આપ પડ્યા છો તેણે તમને કેટલું દુઃખ અત્યાર સુધીમાં આપ્યું છે. એ તો એક ઠગારો, લુચ્ચો અને લોભીઓ માણસ હોય અને જેમ જોટું ખાતું ખતવી રાખે તેમ તમારે માટે એ જોટું ખાતું ખતવે છે. છેતરનાર લોભીઆ લુચ્ચાઓ પોતાના ચોપડામાં જમે રકમ પૂરી આપતા નથી, અને ઉધાર રકમ ખેવડી તેવડી ઉધારે છે. ઉપરાંત પોણોસો ટકા વ્યાજ લે છે. સોળપંચા ગ્યાશી ને એ છૂટના એમ કહી જોટું સમજાવે છે; તેવી રીતે આ મમતા છે તે વચક છે, કારણ કે જે વસ્તુ પોતાની નથી તેને તમારી પાસે પોતાની મનાવે છે, વળી તે શક છે-લુચ્ચી છે, કારણ કે તે કાંઈ તમારી એકલાની સાથે સંબંધ રાખનારી નથી, પણ અનેકની પાસે જાય છે, જે સુશીલ સ્ત્રીનું લક્ષણ નથી, પણ કુભાર્યાનું લક્ષણ છે, અથવા પીપળે પાણી નાખવું વિગેરે આશ્રવને સંવર તરીકે ખતાવી જમે ઉધારની રકમનો ગોટો કરશે; તેમજ તે સંચક-સંચય કરનારી છે, આશ્રવ જેવાં મોટા ગરનાળા મૂકી તે દ્વારા તે કર્મોને એકઠા કર્યા કરે છે, કર્મને જવાનો માર્ગ કરી આપી તેઓને ઝોછાં કરવાં, આવતા અટકાવવા કે ખેરવી નાખવા (પ્રદેશઉદ્ધય, સંવર અને નિર્જરા) એ તેને આવડતું નથી, આથી તે તદ્દન વિપરીત ખાતું ખતવે છે, માત્ર પોતાના ખાતામા જમે કર્યે જાય છે અને તમારે ખાતે ઉધાર્યે જાય છે. તમને નિરતર દેવાદારની સ્થિતિમા જ રાખે છે. જો એના ચોપડામા પ્રદેશઉદ્ધય દ્વારા કર્મનો ઘટાડો થતો હોય કે સવરથી આવતા કર્મોનો રોધ થતો હોય અથવા નિર્જરા દ્વારા કર્મ ખેરવી શકાતા હોય તો તો તમારો કોઈ દિવસ પણ છૂટકારો થાય, મુક્તિ મળે, પણ તે તો પોતાના ખાતામા જમે જ કર્યા કરે છે તેથી તમારા સામે મોટી રકમ લેણી રહ્યા જ કરે છે, ત્યારે આવું વિપરીત ખાતું તૈયાર કરનાર વ્યાજખાઉ યાહુદીની જેવી તે સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર કરવો હે નાથ ! તમને કેમ પસંદ આવે છે ? માટે હે નાથ ! તમે હવે મારા સામું જુઓ અને મમતા તરફ જોતા અટકો, એની સોબતમા તમને કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ નથી, એમા તમારી આખરુ જાય છે અને તમારી હુશિયારીની પણ ક્ષિપ્ત થાય છે.

આપ વિગુંવળ* જગકી હાંસી, સિયાનપ કૌળ બતાસી ?

નિજજન સ્વરિજન મેલા ઐસા, જૈસા દૂધ પતાસી. નાથ૦ ॥ ૨ ॥

* 'વિગુંવળ' એવો પાઠાતર અન્ય પ્રતોમા દેખાય છે તેનો અર્થ ખરાબ થઈ રહેવું એમ થાય છે

૨ આપ=તારી વિગુંવળ=વગોવણી હાસી=મશકરી સિયાનપ=ડહાપણ કૌણ=કોણ ખતાસી=ખતાવશે નિજજન=પોતાના માણસો સ્વરિજન=સ્વજન મેલા=મેળાપ ઐસા=એવી જૈસા=જેવો. દૂધપતાસા જેવો

“ તારી પોતાની વગેવળી અને જગતથી થતી મરકરી (તુ હાથે કરીને વઢોરી લે છે) (હવે) તને ડહાપણ કોણ જતાવશે ? બુઝો પોતાનુ કુટુંબ જે સત્જન છે તેઓનો મેળાપ તો જોવો છે કે જેવો દ્રવ અને પતાસાનો મેળાપ હોય. ”

શાવ—મારા નાથ ચેતનજી ! તે જોયું કે જો મમતા જોડું ખાતુ ખતવે છે તે પણ જે રીતે સમજવું એક તો પોતાના આત્મામાં જો મે રકમમા પાપપ્રકૃતિ અથવા કર્મ પ્રકૃતિ વધારે રાખી (વધારે કર્મબંધ કરી) તને નિરતરનો દેવાદાર રાખ્યો અથવા રકમો લેવડી લેવડી ખેટી રકમો તારે ખાતે ઉધારી રહી તને હેરાન કરી તારી સામા હુકમનામા મેળવી તને નિરતર અસારૂંપ કેદખાનામાં નાખી મૂક્યો આવી રીતે તને ભવિષ્યમા નિરતર દુખ કર્યા કરશે. આ ઉપરાંત તને કેટલું દુઃખ તેની સોબતથી થયે તે હું કહું છું જે સંભળી તે પર તુ વિચાર ચલાવ.

જો મમતા તને આખી દુનિયામા વગેવળારી છે દુનિયામાં સર્વ પ્રકારના દુઃખો આપનાર તે જ છે, કારણ કે કર્મબંધ દુખનું કારણ છે અને કર્મબંધ મમતાથી શાવ છે બીજી રીતે તુ જોઈશ તો નરક, નારકાઈ ગતિમા પાડી વિહબના કરાવનાર પણ તે જ છે અધમમા અધમ ગતિમા મોકલનાર, ચાલણ કુળમાં જન્મ આપનાર, કુકર તરીકે વિદ્યા ખવરાવનાર, વિદ્યામા કાંઠા તરીકે ઉત્પત્ત કરનાર વનસ્પતિપણમા ટકાનાર ત્રણ શેર લેખે વેચાવનાર અને આખી દુનિયા તારા મરકરી કરે જોવી સ્થિતિમા તને મૂકનાર જો જ મમતા છે વળી પૈસા આપ્યા બંધ કે સ્ત્રી પુત્રનું મરણ થાય ત્યારે તુ શોક કરવા બેસે છે પણ તેમા તુ તારી પોતાની જ હાસી કરાવે છે પ્રથમ મમતા કરતી વખત વિચાર કરતો નથી અને પછી તેનું અનિવાર્ય સ્વાભાવિક પરિણામ આવે ત્યારે મોઢેથી રહવા બેસે છે જો અતિ મરકરીનું કારણ છે વળી તુ આવી રીતે ધણી ધારી વગરનો ચારે ગતિમા જ્યાં ત્યાં રખાયા કરે છે તેથી પણ મુશ મનુષ્યો પોતાના અનરગમા તારી હાસી કરે છે તેઓ વિચારે છે કે આવો અજ્ઞ શક્તિવાળો ચેતન મમતા જેવી કુટુંબ સીને વશ થઈ કેવો નાથ નાથ છે ! કેવો રખે છે ! અને કેવો મૂખ બને છે !

વગી મારા નાથ ! આવા મુદર મનુષ્યતવમા પણ તુ મમતાના સત્રમા પડી જઈ કાઈ અનિતવ ગુણની પ્રાપ્તિ કરતો નથી તો પછી નિરોહાદિ અધમ ગતિમા જઈશ ત્યાં તને ડહાપણ કોણ જતાવશે ? મમતાના સગળી ? જોડું ખાતુ ખતવાય છે તેથી જોવી દુઃગતિમા જવું તો જીવે પડે અને પછી જીવણ જતાવનાર-ગુણ માત્ર જતાવનાર ત્યાં તો કોણ મરકરી નહિ તેથી તારે તો એક આગમાથી બીજામા અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પડવું જ પડે; માટે જોવા આગનો સબંધ ઊડી દે અથવા જોવા ખર્ચા ખતવનાર મમતાનો સત્ર ઊડી દે અને મારી સામી નજર કર અને લેટ, મારા મરિને પધાર.

૨ નાથ ! પણ વજનના મલખથી કાચ તને જોમ લામનુ વ્યે કે મમતા જો

તારું પોતાનું માણુસ છે, પણ તે વાત ખરી નથી. એ તો તને ક્ષાવનાર, દુઃખ દેનાર, હેરાન કરનાર છે. જો, આ તારા સંબંધી તો શુદ્ધ સંયમ, ક્ષમા, સંતોષ, વિવેક, માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરે છે, એ તારાં ખરેખરા કુટુંબી છે, તારા અંગનાં સગા છે અને વળી ખરેખરાં સન્નજન છે. તેઓ તારારૂપ છે, તારી જેવાં છે, તારા ખરા વાલેસરી છે, તારા હિતેચ્છુ છે, કદિ ખોટું ખત ખતવનારાં નથી, વિડંબના કરનારાં નથી, હાંસી કરાવનારા નથી. તુ સ્વભાવે મીઠો છે, તારા સહજ રૂપમા હોય ત્યારે અનુપમ સમતાસાગરમા ડૂબકી મારનારો છે અને તારું કુટુંબ પણ તેવું જ મીઠું છે. તેઓનો અને તારો મેળાપ તે દ્વંધમા પતાસું—સાકર ભણે તેના જેવો મધુર છે. તારી શુદ્ધ દશામાં તું હો ત્યારે તેઓ સાથે તારો સંબંધ ઝળકે છે, પ્રગટ થાય છે, વ્યક્ત રૂપે દેખાય છે, શોભી નીકળે છે અને ખરો સંબંધ તે જ છે, માટે મારુ કહેવું માન્ય કરીને વગોવણી કરનાર, મશ્કરી કરાવનાર મમતા સ્ત્રીનો સગ મૂકી દઈ આ ખરા સંબંધીઓ છે તેઓનો સંબંધ કર, તેઓ સાથે સંબંધ કર અને તેમ કરવા સારુ પ્રથમ મને નિહાળ, મારા સામી દષ્ટિ કર, મને જો. હે નાથ ! તું સારી રીતે જાણે છે કે હુમેશા દ્વંધની અંદર સાકર ભણે છે અને છાશમા મીઠું ભણે છે, તો આ દ્વંધના સંબંધીઓમા તારા સંબંધરૂપ સાકરને ભેળવ અને મીઠાશમા વધારો કર, બાકી મમતાની સગતમાં તો મીઠું જ ભળશે, કારણ કે તેનો સ્વભાવ છાશ જેવો છે. તેની સાથે તો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, શોક, ભય, દુઃખ, વિષય વિગેરે જ આવશે, માટે હું ફરી વાર વિનંતિ કરીને કહું છું કે—તું મારા સાસુ જો અને મમતાનો સગ દૂર કર.

મમતા દાસી અહિતકરી હરવિધિ, વિવિધ માંતી સંતાસી;

આનંદઘન પ્રશ્ન વિનતી માનો, ઓર ન હિતુ સમતાસી. નાથ૦ ॥૩॥

“મમતા દાસી દરેક પ્રકારે અહિત કરનારી છે, તેથી તે તને અનેક પ્રકારે સતાપ આપશે. હે શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપ નાથ ! મારી વિનતિ શ્રવણ કરો, સમતા જેવું—(સમતા સિવાય) ખીલુ કોઈ હિત કરનાર નથી.”

ભાવ—મારા નાથ ! એક ખીલુ વાત કહું તે પણ સાબળો. એ મમતા કે જેના સગમા આપ પડી ગયા છે તે કાઈ શેઠાણી કે રાજપુત્રી નથી, એ તો દાસી છે, મોહ રાગના ઘરની પરિચારિકા છે, બાકી છે અને આપ જેવા ઉત્તમ પુરુષ દાસી સાથે સંબંધ કરે તે કોઈ રીતે ઉચિત ગણાય નહિ વળી તે આપને અનેક પ્રકારે તુકશાન કરનારી છે, આપને નરક નિગોદમા નાખનારી છે, સંસારમા રઝગાવનારી છે અને મહાચક્રબ્રમણુ કરા-

૩ અહિતકરી=અહિત કરનારી હર=હર કર વિધિ=વિધિપૂર્વક હરવિધિ=કાંઈ પણ પ્રકારે ભાતી=પ્રકાર સતાસી=સતાપ આપશે પ્રશ્ન=ભગવાન, નાથ માનો=શ્રવણ કરો ઓર=ખીલું. હિતુ=હિત કરનાર સમતાસી=સમતા જેવી

વનારી છે; માટે આપ જ્યેનો શાસ્ત્રવિદ્ધિત રીતિએ ત્યાગ કરો. શાસ્ત્રવિદ્ધિત રીતિ એ છે કે સસારનું સ્વરૂપ બરાબર જોળખી, સ્વપરનો ખ્યાલ કરી, પરભાવ તરફ વિરાગ લાવી સસારથી ઉદ્ધિગ્ન મન કરવું માત્ર એ રીતિએ જ આપ બરાબર મમતાનો ત્યાગ કરી શકશો. બાકી એ બીજા કોઈ પણ રીતે આપ તેના ઉપર સામાન્ય બહાવવા મમત્તન કરશો અને તેનો માત્ર તિરસ્કારથી સમજવું વગર ત્યાગ કરવા દોહશો. તે તે ભેવદા-દશગણા બેરથી તમારી સાથે થશે, તમને વધારે બેરથી સસારમાં ફસાવશે અને તમારું નામો જોડા ખત બનાવવા મઠી પડશે. માટે જ્યેનો આપ રીતસર ત્યાગ કરો, તેનાથી આપ ન્યારા થાઓ, તેની સાથેનો સબધ ઠાપી નાખો, નહિ તો આપ જૂર માનશો કે એ તમને વિવિધ પ્રકારે સત્યાપ આપશે. ઉપર જણાવ્યું તેમ તે તમને આરે ગતિમાં પકેલા ખવરાવશે, તમારી સાથે વિષયકથાકને બોધી દેશે, તમને પ્રમાદમદિશા પાઇ ભકચૂર બનાવી જ્ઞાન બૂટાવી દેશે, તમને વિવેક સાથે સબધ પણ કરવા નહિ દે અને તેવી રીતે તમને નીચા અને નીચા ઉતારી છેવટે તમને સસારસમુદ્રમાં ડૂબાડી દેશે (નિજોદમાં પહેલાડી દેશે) અને તે વળી તે સાથે તમારે બળે જ્યેવો પશ્ચર બાંધશે કે તમે કદિ જિંવા પણ નહિ આવી શકો તમને જિંવા આપવાનો ખ્યાલ પણ નહિ આવે અને તે પ્રમાણે અધમ સિધ્ધિમાં રહી અહોનિશ દુઃખ પામ્યા કરશો.

આવી રીતે મમતા અનેક પ્રકારે સત્યાપ આપનારી છે અને વધારે સત્યાપ દેનારી થઈ પડશે તેનો વિચાર કરો. હરવિધિનો હરેક પ્રકારે જ્યેવો અર્થ કરીએ તો પણ હરેક પ્રકારે અદ્ધિત કરનાર મમતા એ જોમ તેનો ભાવ આવે છે એટલે સત્યાપ આપવામાં તે કોઈ બાબતની ક્યાશ રાજવી નથી તેના હાથમાં એ ઉપાય આવે તેનો તે પ્રયોગ અજમાવી લે છે મમતા આવી છે તેથી હરેક પ્રકારે તેના ત્યાગ કરવો ઉચિત છે આવો અર્થ હરવિધિનો કરેલો જુની પ્રતમાં છે અથવા પ્રથમ પંક્તિનો બીજો અર્થ આ પ્રમાણે પણ થાય. 'મમતા દાસી છે, અદ્ધિત કરનારી છે તેને વિધિપૂવક ફર કર.'*

હે નાથ ! અત્યારે તો તમે વિષયકથાકમાં ડૂબી ગયા છે પણ તમારું શુદ્ધ સ્વરૂપ આનંદમય છે, પરમાત્મસ્વરૂપ છે શુદ્ધ નિરજન છે તેને ઉરેથીને હું કહું છું કે-હે આનંદમન નાથ ! મે આપને ઉપર વિનંતિ કરી તે આપે સાંભળી, તે મારી માગણી તરફ ધ્યાન આપો અને મારી સામુ જુઓ. હું તમને બરાબર કહું છું કે તમારું અરેબરુ દ્ધિત કરનાર સમતા સિવાય બીજું કોઈ નથી. તમે ગમે તેની પાસે જ્યો, ગમે તે ક્રિયા કરશો, ગમે તેવું જાનુજાનો કરશો, પણ જ્યાં સુખી તમે સમતાનો સમ કરશો નહિ, ત્યાં સુખી સવ હાકા છે; કારણ કે તેના કુટુંબીઓ સાશાં છે, તે ચારી છે અને તે તમારી પોતાની છે, તમારા પર સ્વાભાવિક, નિષ્કૃતિમ પ્રેમ રાજનારી છે અને તે હું પોતે જ છું,

મારો અને સમતાનો અલેદ છે, માટે નાથ ! મમતાની સોળત છોડી દો અને મારી સામું બુઝો, મારી વાત સાભળો, મારે મદિરે પધારો અને મારી સાથે રમણ કરો.

સમતા સિવાય આ જીવને કોઈ હિત કરનાર નથી એ હકીકત જરા વધારે સ્કુટ કરીએ. આ જીવ ન્યા સુધી મમતાસંગમાં આસક્ત રહી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ પર પ્રેમ રાખે છે ત્યા સુધી તે કદિ જિયો આવી શકતો નથી, કર્મબંધનમા જકડાઈ નિયમ વગર અહીં-તહીં રખડ્યા કરે છે, તેના વિચાર સુધરતા નથી, તેની આત્મપરિણતિની નિર્મળતા થતી નથી, તેનામાં શાંતિ, ક્ષમા, ધીરજ, અનુકંપા વિગેરે સદ્ગુણો આવતા નથી, તેનામાં ઔદાર્ય, ગાભીર્ય, સહિષ્ણુતા, તેજસ્વિતા પ્રગટ થતા નથી, તેથી તે વિષયકષાયમાં આનંદ માને છે, સંસારમાં સુખ માને છે અને ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, દેહમત્વમાં રાગ્યોમાર્યો રહે છે, પણ ન્યારે તેની પરિણતિ સુધરે છે ત્યારે તે સંસારનું સ્વરૂપ સમજે છે, વિષયના કટુ વિપાક જોઈ શકે છે, કષાયવૃક્ષનાં કડવા ફળનો સ્વાદ જાણી શકે છે, પછી તેને તેઓ ઉપર તિરસ્કાર છૂટે છે, ક્રોધ ઉપજે છે અને પછી સ્વવસ્તુ કંઈ છે તે શોધવાની પ્રયત્ન ધ્રુવ થતાં તેને સ્વપરનું જ્ઞાન થવા માટે છે, સંસારનું અનિત્ય સ્વરૂપ સમજે છે, જીવને શરણ આપનાર અન્ય કોઈ નથી, પોતે એકલો છે અને પોતે જ પોતાનું સુધારી શકે તેવી સ્થિતિ કે શક્તિવાળો છે એ તેના જાણવામા આવી જાય છે, ત્યાર પછી તે સર્વ જીવોને બંધુ તુલ્ય બુઝે છે, તેઓમા રહેલી અનત શક્તિનો ખ્યાલ કરી શકે છે, એમ કરતા કરતા તેને ગુણ ઉપર અતુલ્ય પ્રીતિ અને દોષ ઉપર ઉપેક્ષા થાય છે. છેવટે એકાંત ગુણ ગ્રહણ કરી સ્વાત્મ-સત્તામા તે લીન થઈ જાય છે, પરભાવનો ત્યાગ કરે છે, અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ કરે છે અને જ્ઞાનાનંદમા મગ્ન થઈ, અધિકાર યોગ્ય ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો કરી છેવટે કર્મબંધનનો ત્યાગ કરતો જાય છે આત્મજગૃતિમા રસ લેતો જાય છે અને જીવ પર નિર્વેદ લાવે છે આવી સ્થિતિને સમતા કહેવામા આવે છે અને તે આત્માને અત્યંત હિત કરનારી છે, ઉત્કાંતિમા મદદ આપનારી છે અને છેવટે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવનારી છે આ સમતા એ જ શુદ્ધ ચેતના છે, અથવા અન્ય દૃષ્ટિથી જોઈએ તો સમતા એ શુદ્ધ ચેતનાદર્શક એક મહાવિશુદ્ધ આત્મ-પરિણતિ છે, એના સિવાય આ જીવનું વાસ્તવિક હિત સાધનાર બીજું કોઈ નથી. જેમ મીઠા વગરની રસોઈ સ્વાદ રહિત છે, જેમ રસ વગરની કેરી નકામી છે, જેમ પ્રેમ વગરનો મેળાપ અર્થ વગરનો છે તેમ સમતા વગર ગમે તેટલા ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો કરવામા આવે પણ તે એકડા વગરના મીઠા જેવા છે, એમ સ્વરૂપ સિદ્ધ સાક્ષરો વારંવાર જૂઠા જૂઠા આકારમા આ જીવના એકાંત હિત ખાતર કહી ગયા છે તેથી એમ જણાય છે કે સમતા વગર આ જીવનું વાસ્તવિક હિત સાધી આપનાર અન્ય કોઈ નથી. (સમતાનું વિશેષ સ્વરૂપ, તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર સાધનો અને તેને અગે પ્રાપ્ત થતી મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય, માધ્યસ્થ્યાદિ ભાવનાઓ પર શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના પ્રથમ સમતા અધિકારમા સવિસ્તર વિવેચન કરવામા આન્યુ છે. તેના ધ્રુવકને ત્યાથી તેનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થઈ શકશે).

તેટલા માટે હે નાથ ! તમે મનનાને સમ મૂર્ખી હો અને મારા સામુ જીવો. હું તમને ખાત્રી આપુ છું કે-તમને હિત કરનાર સમતા સિવાય અન્ય કોઈ નથી, તમે જેને તમારી માનો છો તે તો તમને બનાવે છે, જોને જોણે (પડછાયે) પણ તમે જ્યો તો પરત્વરો, માટે તમારા ખરા સબંધી છે તેને તમે આદરે, તેઓની સાથેનું સગપણ સ્પષ્ટ કરે અને તેઓની સાથે તમારું જીવન જ્યોતગ્રોત બેઠી હો.

૫૬ ઠરામું

ચમ-ગોરી.

પરમ નરમમતિ ઔરન પ્રાવ પરમ

મોહન ગુન રોહન મતિ સાહન, મરી વૈર દેસ નિહુર લિલાવે પરમ૦ ૧

“ બીજી મરી શોક મમતા આવ (ત્યારે તો) તે અત્યંત નરમ બુદ્ધિવાળી, અતિ આકર્ષક, શુભનો રાશિ અને શોભા કરવાવાળી અતિવાળી (ધર્મ બધ છે) અને મારી વખતે તો એવો કઠોર ધર્મ બધ છે ”

આવ—આ પદનો આવ પ્રથમ ભાગ શુભીએ જેમ સામાન્યથી લખાવ્યો છે તેમ લખા બહુ શુભ ચેતના આત્માને કહે છે કે—હે પ્રેમવત ! પેલી મમતા આવે છે ત્યારે તો તમે પીઝળી બલો છો. તમારા વિચાર નરમ થેસ જેવા ધર્મ બધ છે, વળી તે સવ ઠેવા લાગે છે—આકર્ષણ કરનારા લાગે છે, તમે વિપરીત શુભની ખાબુ ધર્મ બલો છો અને તેની આવ શોભા કરવાવાળી છે જેમ તમે ધારો છો અને મારો વખત આવે છે ત્યારે તો તમે કઠોર ધર્મ બલો છો.

શુદ્ધ પદના ઠગામાંથી આ પદનો નીચે પ્રમાણે આવ નીકળે છે “ હું કહ્યાં ! પતિના શુભ પ્રમાણે વતન કરી મારી આલવાળી મુકોમળ મુખનિ મારી પાસે આવવી નથી અને મારી વરણ ? મુખનિ છે તે માતા તરફ અતિ કઠોર વજાધ છે આવી મારી સિધનિ છે આ પ્રમાણે મુમુષુ જીવ જોવે છે ”

મને આ પદનો આવ નીચે પ્રમાણે સુરે છે તે ન તખી નાપુ શુ આગતા પદમાં શુદ્ધ ચેતનાએ નવનજીને લખવા માટે બુ વિનનિ કરી તેઓને મમતાસમગી યની વગેરેની દાખી અને મમતાનું ચોક્કસ વિનરનીપતું જનાથી આપ્યું પણ ચેતનજી તો અકના ન વા ની ના તો મમતાના રગમા મરત યા મસારમા આનંદ માનવા

૧ વગમમગ ૧૦૧ નગમમન નરમ મદિલાજી આનંદમમતા વિનરે બીજી માનવમાલકે જો વનજીના રસ ન મનવમા મનવે જા કરવાવાળા પગલાવને અમ અથ નિહુરજોરે વિનરેવ્યાવ છે

લાગ્યા, ઘરખાર, સ્ત્રી, ધન, પુત્રમાં પોતાનું સર્વસ્વ સમજવા લાગ્યા અને વિષયકપાયરૂપ કાઠવમાં રગદોળાવા લાગ્યા, ત્યારે છેવટે શુદ્ધ ચેતના મનાવી મનાવીને થાકી તેથી પોતાના પેટની બળતરા પોતાની સખી શ્રદ્ધા પાસે કાઢવા લાગી. સ્ત્રીઓ હુમેશા બહેનપણીને મળે છે ત્યારે તેની પાસે પોતાની ગુપ્ત હકીકત કહે છે અને ખાસ કરીને જે સ્ત્રીઓને શોકતુલું શલ્ય હોય છે તે પોતાના પતિના સબંધમાં અને તેઓના તરફથી થતા વર્તનના સબંધમાં વારંવાર પોતાની સખી પાસે ફરિયાદ કર્યા કરે છે. તેવી રીતે શુદ્ધ ચેતના શ્રદ્ધાને કહે છે કે-ન્યારે ઔરત એટલે બીજી મારી શોક મમતા, અજ્ઞાનતા વગેરે મારા પતિ પાસે આવે છે ત્યારે તો તે તદ્દન નરમ થઈ જાય છે, પોચા થઈ જાય છે, ઢીલા થઈ જાય છે. અવલોકન ઉપરથી જણાશે કે-મનુષ્યના સ્વભાવમાં એક નબળું તત્ત્વ હોય છે તેને ન્યારે અડવામાં આવે છે ત્યારે આ જ તદ્દન રૂ જેવો નરમ થઈ જાય છે, ગમે તેવી શક્તિવાળો હોય તો પણ તે અશક્ત થઈ જાય છે અને જાણે તેની ખુદ્ધિ આગળ જરા પણ વધી શકતી ન હોય તેવો તે થઈ જાય છે. ચેતન પણ મમતાની સોબતમાં હોય છે ત્યારે ઘેસ જેવો નરમ થઈ જાય છે, તેની સાથે લટી પડે છે, તેના સબંધમાં આવવાથી જાણે તદ્દપ જ હોય તેમ વર્તન કરે છે. જો કે એ મારા પતિ મોહન છે એટલે સર્વને મોહ પમાડે તેવા, આકર્ષણ કરે તેવા સુહર છે, ગુણના રોહણાચળ છે અર્થાત્ ગુણોરૂપી રત્નોની ખાણ જેવા છે અને સોહન એટલે સુહર ગતિવાળા છે, છતાં ન્યારે મારી શોક તેની પાસે હોય છે ત્યારે વિભાવદશાનુ જોર એના પર એટલું બધું થઈ જાય છે કે જાણે પોતે તદ્દપ હોય તેવો તેનો દેખાવ લાગે છે, તેના વર્તન, વાણી અને વિચારો મમતામય હોય-સંસારમય હોય તેવા દેખાય છે, તે જાણે સ્વભાવદશામાં વર્તેલો હોય, જાણે મમતા એ જ એની સ્વભાવદશા હોય એવો એ અનાદિ વિભાવને લીધે થઈ જાય છે અને ન્યારે મારા સબંધની વાત એની પાસે કોઈ કરે છે, મારું નામ કોઈ તેની પાસે લે છે, મારી સાથે રમણ કરવાની કોઈ તેને સૂચના કરે છે ત્યારે તો તે એવો કઠોર બની જાય છે કે તે વાત તરફ ધ્યાન પણ આપતો નથી, તે તરફ રુચિ બતાવતો નથી અને તે ભાવમાં રમણ કરવાનું મન બતાવતો નથી. મારી શોકના સબંધમાં હોય ત્યારે તો લહેરમાં આવી જાય છે અને મારી વખતે તો જાણે અણમાનીતી સાથે વર્તન કરવું હોય તેવો કડક બની જાય છે, મારા બતાવેલા-એનામાં સ્વભાવે રહેલા છે તેવા શાંતિ, ક્ષમા, દયા, બ્રહ્મચર્ય, સત્યાદિ ગુણો તે પોતામાં પ્રકટ કરતો નથી, ઉગાડતો નથી, વિકસ્વર કરતો નથી. મમતાના સબંધમાં જેવો તે પોચો-નરમ હૃદયનો થાય છે તેવો જ મારા સબંધમાં કઠોર હૃદયનો (hard-hearted) તે થઈ જાય છે આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં બીજી ગાથામાં રહેલ પદનો અર્થ જરા ખેચવો પડે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે, બાકી સામાન્ય રીતે એ અર્થ આગળના પદ સાથે અને વસ્તુરચના સાથે બહુ અનુપમ થઈ પડે છે

વેતન ગાઠ મનાસ ન પટે, મૂલ વસાત જગાઠ મહાવે;

કોઈ ન દૂતી દલાલ વિસીઠી, પારખી પ્રેમસૂત્રીવ કનાવે પરમ૦ ૨

“ હું ગાઈ છું પણ વેતન એથી પણ મનાતા નથી અને મૂળ વસ્તુથી જગાત વધારી મૂકે છે વળી વચ્ચે કોઈ દુશિયાર ફટી કે હલાલ પણ નથી જે પ્રેમની પરીક્ષા કરી તેની (પ્રેમની) ખરીદી કરાવે ”

લાવ—જહી પહેલા અને બીજા શબ્દની જગ્યા ફેરવવી પડી છે એટલે અર્થ તાણવે પડે છે હે સખી મદા ! હું આટલું આટલું ગાઈ છું, કહું છું, મેં વેતનને ખુશી કરવા જગાઈ સારગ રાગવડે મમતાની સ્થિતિ સમભવીજ અને તેવી રીતે તેમને જ્ઞાનદ આપવા અને મારે વચ કરવા હું અનુપમ જાન કરું છું પણ એ તો એટલાથી જાનતા નથી અને મારી શોક-કુલટા મમતાને ઘેર ગ્રથ જ કરે છે, એનો સગ જ છેડતા નથી અને મારી સાથે કોરપણે વતે છે, મારી વાત પણ સાંભળતા નથી. આવી રીતનું વર્તન કરીને તેઓ મૂળ વસ્તુની કિ મત કરતા જગાત-દાણુ વધારી મૂકે છે સામાન્ય રીતે જગાત સો રૂપિયાના માલ પર અડધો ટકો કે ટકો હોય છે કોઈ જગ્યાએ દોઢથી બે અને કેટલાક શાસ્ત્રમા પાંચ ટકા હોય છે, પણ મારા નાથ તો મૂળ વસ્તુ કરતાં તેના પરનો બેજો વધારી મૂકે છે એટલે સો રૂપિયાના માલ પર બસે, પાચસે કે હજાર ટકા જગાત આપવી પડે એવી સ્થિતિ લાવી મૂકે છે મમતાના સગમા રહી ટૂંકા વખતમા એટલાં બધાં કર્મો બાપે છે કે તેને લઈને દુગતિમા જાનતા કાળ રખડવું પડે છે હાલ તો તેઓ મમતાના સગમા રહીને મોહન, શુભરોહન ને ગતિસોહન મટી જઈ દોષના સ્થાન બની ગયા છે, પણ જ્યારે તેનું સજુ સૂકવવું પડ્યે ત્યારે તેઓને ખરું જાન થયે કે આ તો મૂળ વસ્તુને હલ્લો ગણા બિલ્લ તળે મૂકી દીધી છે અને તે એવી રીતે કે તેને લઈ આવતાં પણ બહુ વખત લાગે તેમ જો જાણવા મૂળ વસાત-એટલે મૂળ-શોટાં માની લીપિલા સુખની વસાત-વાસ્તે કર્મબંધરૂપ દેવુ વધારી મૂકે છે આ સબધમા ‘ મૂલયે થાયે જાઈ બ્યાજયે મણે ર, કેમ કરી દીધા બવ ’ એ પર શોપનમુ પદ છે તે પર વિસ્તારથી વિવેચન કરવામા આવશે.

હવે આવી રીતે હે જહેન ! મારા નાથ તો પરજાવમાં મસ્ત જગી તદૂષ (દુર્ગુણ ના શશિરૂપ) યઈ જઈ મારી વાત પણ સાંભળતા નથી, મારા સામુ પણ જોતા નથી. કમનમીજ તેઓને ઠેકાણે લાવે તેવી સદેશા લાવ લઈ બવ કરનારી કોઈ ફટી પણ નથી. ફટીનું કામ પ્રેમી જોદા વચ્ચેના સદેશા લાવ લઈ બવ કરી તેઓનો મિત્રાપ કરી આપવાનું

૨. વેતન=માત્રા. ગાઠ=દુ ગાઈ છું એતે=એટલેથી, મૂળવસાત=મૂળ વસ્તુથી. જગાત=જાણ નાવાવે=વધારી મૂકે છે વિસીઠી=વિચિત્ર માન્યક પારખી=પરીક્ષા કરી પ્રેમખરીદવું=પ્રેમનો સોદા. જમવે= કરી આપે

* જુઓ પદ નવમુ

છે તે તું જાણે છે, પણ મારી પાસે એવી કોઈ ચતુર ફૂતી પણ નથી કે જે મારા સંદેશા પતિને પહોંચાડી અમારો ઘેનો સમાગમ કરી આપે-અમને ઘેને જોડી આપે. તેમ જ જે વ્યાપારી વચ્ચે વાંધો પડ્યો હોય તો પતાવી આપી માલ વેચાવી શકે તેવો અથવા જે વ્યાપારીને એકઠા કરી માલનું સાદુ કરાવી શકે એવો હુશિયાર-ચાલાક દલાલ પણ મને મળતો નથી. સાધારણ દલાલથી કાંઈ મોટા સોદા થઈ શકતા નથી તેમ જ મોટો વાંધો પણ પતી શકતો નથી અને મારે અને મારા પતિને તો ઘણા કાળથી વાંધો પડી ગયો છે તે કાઢી આપે એવો કોઈ દલાલ પણ જણાતો નથી. જે હુશિયાર દલાલ હોય તો મારા પ્રેમરૂપ કરીઆણાની કિમત કેટલી છે, તે માલ કેવો સારો સોજો અને ટકાઉ છે અને મમતાનો માલ કેવો તકલાદી અને પરિણામે અહિત કરનારો છે તે બતાવી મારા પ્રેમનો સોદો કરી આપે, પણ ફૂતી કે દલાલનું કામ કરે તેવું મારી પાસે નથી. બહેન ! તું જાણે છે કે પ્રેમની બાબતમાં વચ્ચે પડી મેળાપ કરાવી આપવાનું કામ ફૂતીનું છે અને ખરીદીનું કામ દલાલનું છે, પણ મારો પ્રેમ અપાર અને અનંત છે, પરિણામે મહાસુખ આપનાર છે અને મમતાનો પ્રેમ ખોટો, ઉપર ઉપરનો અને પરિણામે મહાદુઃખ આપનાર છે એમ બતાવી આપે એવો કોઈ દલાલ નથી એ મહાદુઃખની બાબત છે. માલ પરબાવવાનું કામ પણ દલાલ જ કરે છે અને એ સોદો તેનાથી ઉતરી શકે છે, વેપારી પોતે જે યુક્તિથી વાત કરી શકતો નથી તેવી યુક્તિથી દલાલ કામ કરી શકે છે, કારણ કે સોદા કરાવવા તે તેનો ખાસ વિષય છે.

આ પ્રમાણે હે સખિ ! હું ગાઉ છું પણ પતિ મારી વાત માનતા નથી અને મમતાના સંબંધમાં સહી કર્મબંધ વધાર્યા કરે છે હવે તો ધર્મધોષ જેવા કોઈ દલાલ આવે તો તે પ્રેમની કિમત અકાવી સોદો કરાવી આપે. સખિ ! આવા ચતુર દલાલની બહુ જરૂર છે અથવા તો તારા જેવી કોઈ ફૂતીનું કામ કરે તો પ્રેમખરીદી થઈ શકે એમ છે.

जाँघ उघाड़ी अपनी कहा एते,* विरहजार निस मोही सतावे;†

एती सुनी आनंदघन नावत,† और कहा कोउ झुंड बजावे. परम० ३

“જાગ ઊઘાડીને આવા પ્રકારની કથા (મારી કથા) મે કહી કેમ કે વિરહની

* ‘ જાંઘ ઉઘારી શ્રવણ કહી એતી ’ એ પ્રમાણે પાઠાતર છે

+ સતાવેને બદલે સતાપે પાઠ અન્યત્ર છે

† ‘ નાવત ’ ને બદલે ‘ વિનતિ ’ એવો પાઠ કોઈ પ્રતમાં છે

૩ જાંઘ=સાથળ અપની=અમારી કહા=કથા એતે=આ પ્રકારની વિરહગ્નર=વિરહરૂપ જન પુરુષ અથવા વિરહની જવાબા નિસ=રાતે મોહી=મને સતાવે=સતાપ આપે છે એતી=આટલી સુની=સાલણી આનંદધન=શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આનંદસ્વરૂપ ચેતન-મારા પતિ નાવત=આવે નહિ ઔર કહા=ખીણુ તે શું કાઉ=શું કુંડ=ઢોલ, બજાવે=ગાડે.

જ્વાળા મને શત્રુ (ઉપલક્ષણથી દિવસે પણ) બહુ સતાવ આપે છે, આટલાટલુ સાક્ષીને પણ આનંદજીન પ્રભુ ચેતન (મારે મોંઠરે) જો ન પધારે તો બીજુ તે શુ કંઈ ઠાલ વગ્યાશય ? ”

જ્વાળ—હે મદદા બહેન ! વળી હલાલ જાણવા ફરીને જમી વાત કહેવી જો પણ પોતાની બલ ઊધાડવા જેવું છે તું જાણે છે કે જમી તેમ છે તો પણ ચેતનજી મારા પતિ છે, મારા નાથ છે, શુદ્ધ દશામાં જાવે ત્યારે મારી સાથે રમણ કરનારા જી તેથી જાત્યારે તો જો કે તેજો મારી શોક મમતાના મંદિરમાં રમણ કરે છે, મમતા સાથે આસપ્ત થઈ જવા છે તો પણ તેજોની વાત બીજને કરવી જો મારા ઘરનાં છિત્ર ઊધાડાં પાડવા જેવું કામ છે અને મુજ્જ સ્ત્રીએ પોતાના ઘરની વાત બીજને કરવી જો કોઈ પણ પ્રકારે ઠીક તો કહેવાય નહિ, હું જમી તેમ તોયે ચેતનની સ્ત્રી છું, ચેતનના ઘરની ઠાસી છું અને ચુદ્ધિથી ઘરની જોલ ઉઘાડે જો સર્વીકર્તવ્ય કહેવાય નહિ. મારે જોમની સાથે રહેવાનું અને જાત્યારે હું તેમનું વાકુ બોલુ તો કુલીન સ્ત્રીને ચોખ્ખું કહેવાય નહિ. જાવી જાલ ઊધાડવા જેવી જામ્મારી કથા જ્યાં ત્યાં ક્યાં કરવી જો મને તો જરા પણ ચોખ્ખું લાગતું નથી, તો પણ હે સખિ ! મે જાલ ઉઘાડીને પણ મારી વાત તને કરી, કેમકે મારા પતિ મારા મંદિરે પધારતા નથી, મને જોકલી રાખી મૂકે છે તેથી તેના વિરહથી ઉપજત વચેલી જ્વાળા મને જાખી શત હેરાન કરે છે પતિ વગરની સ્ત્રીઓની શતે જે દશા થાય છે તે મારે દરશન જાનુ-ભવવી પડે છે અને તે મને જરા પણ પસંદ જાવતું નથી. બીજો જાલ જોમ પણ થાય છે કે-મારા પતિ મારી સાથે રીસાણા છે જો વાતની લપટ પુરુષોને જબર પડી છે તેથી તેજો મને શતે અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપે છે હું જા આપે છે અને મંદિરને કબજો મેળવે છે જા જર પુરુષ તે પરજાવ સમજવેલ. પૌદ્ગલિક જાવમા જાવવા ચેતનેતર જાન્ય વસ્તુમાં રમણ કરવારૂપ લપટ પુરુષ શુદ્ધ ચેતનના મંદિરને કબજો, ચેતન વિભાવદશામાં હોય છે ત્યારે લે છે અને પછી તેનાથી જાન્યપર પરા જાલે છે જો પતિ મારે ઘેર હોય, મારા મંદિરને પાવન કરતા હોય તો રાજ, દ્રેષ, અજ્ઞાન વિગેરે પરજાવેનું જોર જરા પણ જાલી શકતું નથી, તેજો મારા મંદિરમા ઠાખલ જવાની ક્રિમત પણ કરી શકતા નથી, પણ પાંતશૂન્ય મંદિર જોઈ તેજો પોતાનો ઠોર સારી રીતે જાલાવે છે અને મને હેરાન હેરાન કરી નાખે છે જાણવા વિરહાનજની જ્વાળા મને જાખી શત હેરાન કરે છે, સખાવી મૂકે છે, જાળી નાખે છે અને પતિવિરહિણી સ્ત્રીની પેઠે મને સતાવ્યા કરે છે જાર ચેતનને ત્રાસ આપે અને મંદિરને કબજો લે જો પ્રસંગે ચેતન અને ચેતનનો જાલે કબજી ચેતન પર તેજો પોતાનો ઠોર જાલાવે છે જોમ વિચારવું

આનંદજીન સંબંધી જાલી શુદ્ધ દશામાં જાળ્યા પછી જાળક વિદ્યાનંદરૂપ ચેતન સમજા, જોજો જાવિધમાં પરજાવ ત્યાજ કરી જાળક જાનંદ યોગવતાર અને તેમ રમણ કરનાર જવાના છે જો દશાને ઉદેશીને જાન તેના સંબંધી આનંદજીન નામે શુદ્ધ ચેતન

વાત કરે છે. હે શ્રદ્ધા ! આવી રીતે ચેતન અને મારી વચ્ચે પડી દલાલદહ્તીનું કામ કરનાર કોઈ નથી. તેઓ તો મમતાના મંદિરે પહ્યા રહે છે અને મારા સંબંધી વાત આવે છે કે તે કઠોર બની બચ છે. હું તો તેમને રીઝવવા ગાયન ગાઉં છું, સમજાવું છું, પગે પડું છું, પણ તેઓ મારી વાત તરફ લક્ષ્ય આપતા નથી. જો સખિ ! તેઓ દૂર ઊભા ઊભા આપણી વાત સાંભળે છે, આટલી આટલી મે તારી પાસે વાત કરી તે તેઓએ સાંભળી છે તો પણ તેઓ આંખ આડા કાન કરે છે, મારા મંદિરે પધારતા નથી, ત્યારે હવે તે શું હું ઢાલ વગાડું ? મેં આટલી વિનતિ કરી, મારો તેઓ સાથેનો સંબંધ તેઓને ખતાવી આપ્યો, મમતા તેઓની વગોવણી અને હાસી કરાવે છે એ ખતાવી આપ્યું અને હું તેઓનું એકાંત શ્રેય કરનાર છું એમ સ્પષ્ટ સમજાવી આપ્યું, છતાં પણ મારા પતિ તો મારા તરફ કઠોર જ રહે છે ત્યારે સખિ ! મારે તે હવે શું ઢાલ વગાડવો ?

અમુક મનુષ્યની વિનતિ કરવા છતાં પણ તે માને નહિ ત્યારે આ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રચાર છે કે-ભાઈ ! હવે તે શું ઢાલ વગાડીએ ? અમારાથી બને તેટલું કર્યું, બને તેટલી રીતે સમજાવ્યા, છતાં પણ એ ભાઈશ્રી તો માનતા નથી ત્યારે શું કરીએ ? શુદ્ધ ચેતના તે ભાવાનો ઉપયોગ કરી કહે છે કે આટઆટલી વાત મેં મારા પતિને હે સખિ ! ઘણી વાર કહી પણ તેઓ તો મારા મંદિરે પધારતા જ નથી. સખિ ! બહેન ! હું મારા હૃદયની વાત તે કેટલી કહું ? હવે તો કોઈ ઢાલ વગાડે તો જૂઠી વાત છે, મારી કથા કહેવામા તો કાઈ વળે તેમ લાગતું નથી.

આ પદનો આ પ્રમાણે અર્થ વધારે સમીચીન લાગ્યો છે, તે આગળ પાછળના પદ સાથે અને અંકારની રચનાના મુખ્ય તત્ત્વ સાથે ધરાગર ધંધળેસતો આવે છે એમ મને લાગે છે. હવે આ પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતના અને શ્રદ્ધા વચ્ચે જે વાત થઈ તે ચેતને દૂર રહી સાંભળી તેનું પરિણામ શું આવે છે તે આપણે આગળ નોંધએ છીએ.

પદ અગિયારમું

રાગ-માલકાશ, વેલાવલ ટોડી

આત્મ અનુભવ રીતિ વરીરી. આત્મ૦

મોર વનાણ નિજ રૂપ નિરૂપમ, તિચ્છન્નઃ રુચિ કર તેગ ધરીરી;+ આત્મ૦ ૧

* 'તિચ્છિન' એવો પાદાન્તર છે + 'કરીરી' એવો પાદાન્તર છે

૧ વરીરી=અહણુ કરી, અગીકાર કરી મોર=મોડ, ટોપ-પૂર્વે કપાળ પર લડવૈયા બાધતા હતા, હાલ લગ્ન વખતે સ્ત્રી બાધે છે તે આકારવાળો અનતએ=અનાઓ. તિચ્છન્ન=તીક્ષ્ણ કર=હાથ, હાથમા. તેગ=તરવાર, ખડ્ગ ધરીરી=ધારણ કરી.

“આત્માએ જ્ઞાનદશા અગીકાર કરી. આત્મસ્વરૂપરૂપ અનુપમ શોઠ બનાવ્યો અને વીક્ષુ રચિરૂપ હાથમા તરવાર ધારણ કરી.”

શ્વાવ—અગાઉ શુદ્ધ ચેતનાએ પોતાની ગહેનપણી શ્રદ્ધાની પાસે આત્મા સબંધી વાત કરી અને તે મમતા પાસે કેવો સીધો ચાલે છે અને પોતાની સાથે કેવો કોર શરૂ બધ છે તે પણ કહ્યું તે વખતે ચેતન બાબુમા રહી સર્વ વાત સાંભળતો હતો, તે હવે સુમતિને મંદિરે આવવાનો વિચાર કરવા હાથ્યો. તેવા પ્રસંગમા અનુભવજ્ઞાનવટે તે કેવી દશા વર્તાવશે તે સુમતિ તાદૃશ્ય ચિત્તારથી બતાવી આપે છે આ સાધક દશાનુ સ્વરૂપ બતાવવાનું કારણ એ છે કે—એથી ચેતન સુમતિને મંદિરે જરૂર આવે. અહીં સુમતિ અને શુદ્ધ ચેતના વચ્ચેનો તફાવત જણાવો કેવો પ્રાસંગિક શરૂ પડ્યો સુમતિ એટલે શુદ્ધ વિચાર. તે દ્રવ્યથી બારમા બુદ્ધસ્થાનકના અત સુધી રહે છે, અને ન્યારે શોઠનીય વિગેરે કર્મોના ક્ષમ શરૂ કેવસ્વદશા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે શુદ્ધ ચેતના પ્રાપ્ત થાય છે જે સિદ્ધદશામા પણ બની રહે છે બાધક દશા નિશ્ચાત્વવાળી સ્થિતિમા જ હોય છે ક્રમે ક્રમે ત્યાર પછી ચેતના શુદ્ધ થવી લ્યય છે અને તે વખતે તેને સુમતિ નામ આપવું વધારે ઉચિત છે

ઉપર પ્રમાણે વાત સાંભળી ચેતનજી કાંઈક ઠેકાણે બાબ્યા અને સુમતિને મંદિરે પધાર્યાં આ વાતની વધામણી શુદ્ધ ચેતના સુમતિને આપે છે આ પદમા શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા ચેતનને જે શોઠુ શુદ્ધ કરવું પડે છે તેનું વચ્ચન પણ આપે છે એ વચ્ચન મનન કરવા હાથક છે આત્માએ અનુભવની રીતિ કાંઈક શ્રદ્ધા કરી છે તે માત્ર પર આવવા હાથ્યો છે, તેની જ્ઞાન દશા બંધવ શરૂ છે તેણે ન્યારે અનુભવની રીતિ અદરવા માંડી ત્યારે તેને ટુંટું શુદ્ધ થયું અગાઉ શબ્દો લઈવા જવા ત્યારે માથા ઉપર ટોપની આગળ શોઠ બાંધતા હતા, જે રાત્ર્યચિહ્ન બહુવું હતું હાથમા લગાદિ પ્રસવે સ્ત્રીઓ શોઠીને શોઠ કપાળ પર બાધે છે શ્વાહુ ભાવામાં તેને ઝુગટ કહી શકાય અહીં ચેતન ન્યારે શોઠ સાથે લઈવા નીકળ્યા ત્યારે નિજ સ્વરૂપરૂપ-જેની ઉપમા આપી ન શકાય એવો શોઠ બનાવ્યો અને તેને મસ્તક પર ધારણ કર્યો. આત્માનું ઝુખ કાચ નિજ રૂપ પ્રગટ કરવાનું છે અને ત જ્ઞાન, દશન, આસ્ત્રિ વીચ વિગેરે રત્નો પર આવરણ આવી ગયું છે તે દૂર કરી તેને શુદ્ધ સ્વરૂપમા પ્રાદુર્ભાવ કરવા માટે એ સાધ્ય નિરતાર લક્ષ્યમા શખવાનું છે, અને તેથી જ તેને ભાલસ્મલ પર ધારણ કરી તેને પ્રકટ કરવાનો દહ સકરપ બતાવે છે આ નિજ રૂપ એવું અપ્રતિમ છે કે એને દુનિયાદારીની કોઈ વસ્તુ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી, કારણ કે રત્નાદિક પાર્થિવ પદાર્થોની કિમત હદવાળી હોય છે પણ આ જ્ઞાન, દશન, આસ્ત્રિરૂપ રત્ન ત્રયીની કિમત જેવડે આડી શકાય તેવા તે કોઈ પદાર્થ જ આ જગતમાં નથી.

વળી વીક્ષુ રચિરૂપ તરવાર ચેતનજીએ હાથમા ધારણ કરી છે આ વીક્ષુ રચિરૂપ તરવાર ધારણ કરવામાં બહુ સામર્થ્ય તેણે બતાવ્યું છે, કારણ કે વીક્ષુ રચિ વગર સમ્યક્ત્વ

પ્રાપ્ત થતુ નથી અને સમ્યક્ત્વ વગર સર્વ કાર્ય ઓકડા વગરના મીંડા જેવાં છે. ચેતન અનેક વખત યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે છે, પરંતુ અપૂર્વકરણવડે જ્યારે તે ગ્રંથીલેદ કરે ત્યારે જ તેની ગણતરી થાય છે. શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મને ધરાવતર ઓળખી તેના ઉપર ખરેખરી રુચિ થાય, તેને પ્રાપ્ત કરવા દૃઢ સંકલ્પ થાય અને તે વગરનું જીવન તદ્દન વૃથા લાગે ત્યારે ગ્રંથીલેદ થાય છે અને તે વખતે મોહનીય કર્મની દૃઢ ગાઠ હોય તે લેદાઈ જાય છે. એ ગાઠ લેદવાના મહાન્ કાર્યને સિદ્ધ કરવા સારુ તીક્ષ્ણ ધારવાળી રુચિરૂપ તરવાર હાથમા ધારણુ કરવી પડે છે. પછી અલેકઝાન્ડરે જેમ ગોરડીયન નોટક કાપી નાખી તેમ તેનાવડે મોહનીય કર્મની દૃઢ-નિવિડ ગાઠનો લેદ કરી નાખે છે.

અનુભવરીતિ અનુસરવાની ઇચ્છાવાળા સુસુક્ષ્મ્યે તેટલા માટે નિજ રૂપ પ્રકટ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરવો અને શુદ્ધ માર્ગ ગવેષી તે પર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી એ આ ગાથાનો રહસ્યાર્થ છે હવે મોહ રાજની સાથે લડાઈમા ચેતન કેટલુ પરાક્રમ બતાવતો જાય છે તેનું સવિશેષ વર્ણન આપે છે.

ટોપ સન્નાહ+ શૂરકો વાનો, એકતારી ચોરી પહિરીરી;

સત્તા થલમે મોહ વિદારત, X એ એ સુરિજનાં મુહ નીસરીરી. આતમ ૨

“ શૂરવીરનો વેશ ટોપ, બખતર અને એકતારો સુરવાળ તેણે પહેર્યો અને સત્તાના રણુમાં-સમરાંગણુમા મોહને (એવો) કાપી નાખ્યો કે ઉત્તમ પુરુષોના સુખમાથી ‘ અહો ! અહો ! ’ એમ નીકળી ગયું ! !

ભાવ—મોહ રાજની સાથે મહાતુમુલ્ય શુદ્ધ થવાની શરુઆતમા ચેતન લડવૈયાને યોગ્ય વેશ પહેરે છે લડાઈ કરવા જાય છે તે માથાનુ રક્ષણુ કરવા મસ્તક પર શિર-સ્નાણુ જેને ટોપ કહે છે તે ધારણુ કરે છે શરીરનુ રક્ષણુ કરવા હુલેઈ કવચ-બખતર

* ગ્રીસના રાજ્ય માટે એવો નિર્ણય થયો હતો કે અમુક ગાઠ જેને ગોરડીયન નોટ કહેતા હતા તે ઉકેલી આપે તેને રાજ્ય આપવુ અલેકઝાન્ડર જે હિંદુસ્તાનમા સિકદરના નામથી ઓળખાય છે તેણે પોતાનું બળ બતાવવા ઉપર જણાવેલી ગાઠને તરવારથી કાપી નાખી અને રાજ્ય ધારણુ કરી લીધુ સામ્ય માત્ર ગાઠ કાપવાની હકીકત સાથે જ છે

+ સન્નાહને બદલે ‘સુવાહન’ પાઠાતર છે

x વિમારત અથવા વિદારત એવો પાઠાતર છે.

† સુરજન (દેવતા) એવો પાઠાતર છે

૨. ટોપ=શિરસ્નાણુ સન્નાહ=દુર્ભેષ કવચ, બખતર શૂરકો=લડવૈયાનો બાનો=વેશ એકતારી= એકામતારૂપ ચોરી=ચોળી, કચ્છ, સુરવાળ (લગોટ સહિત) થલમે=રણુક્ષેત્ર સત્તાથલમે=મૂળથી લાભે વિદારત=નસાડી મૂક્યો એ એ=અહો અહો સુરિજન=સજનન મુહ=ચોઢામાથી નીસરીરી=નીકળી ગયુ

શરીર પર ધારણ કરે છે અને પછી ઉપર ધીવીયુ નથી પહેરતા પણ સુરવાળ પહેરે છે ધીવીયાથી મજબૂતાર્થ રહેતી નથી તેથી લડાઈ કરવા જતી વખત અહર કમ્પ મારી ઉપર લોહાની જાળીવાળો સુરવાળ પહેરવાનો સિવાજ છે ચેતનજી પણ મોહ સાથે લડવા નીકળ્યા ત્યારે તેણે ટોપ, બખતર અને સુરવાળ ધારણ કર્યાં, વળી તે પાર્શ્વ નહિ પણ આધ્યાત્મિક હતા હવે તે કેવા હતા તે જાણ્યો

જ્ઞાત્માએ જ્ઞાનદંડિરૂપ ટોપ માથા પર ધારણ કર્યો આથી મોહ રાજના ગમે તેટલા ઝપાટા વાગે તો પણ જ્ઞાનદંડિ આગળ તે સર્વ નકામા થઈ પડે છે મોહ રાજના સપાટામાંથી બચવાનો ઉપાય જ્ઞાનદંડિની સમીપતા છે વળી જ્યેષ્ઠથી નહિ અટકતાં શરીર પર સમમરૂપ બખતર ચેતનજીએ ધારણ કર્યું ઈદ્રવજ્રમન, કથાવત્યાજ, પલ્લ મહામતનો આહર અને મન, વચન, કાયાના યોગો પર અકુશ-આવા દહ આત્મસમમરૂપ બખતરને ધારણ કરવામાં આવ્યું આથી કર્મના કથાવ, નોકથાવ ને વેદાદિ સેનાનીઓ ગમે તેટલો સપ્ત હલ્લો કરે તો પણ ચેતનજીને જ્યેષ્ઠમ બચ પામવાતું કારણ નષ્ટ થયું; અને વળી સાથે જ્યેષ્ઠતારૂપ લગેટ સહિત કમ્પ લગાવી દીધી જ્યેષ્ઠે જરા બચ લાગતા ધીવીયાના બધ નરમ પડી જાય છે તે પીડા દૂર થઈ ગઈ હવે ચેતનજી ધીવીયાની શુદ્ધ કથા પ્રાપ્ત કરવામાં જ્યેષ્ઠ ધ્યાન લગાવી રહ્યા છે જ્યેષ્ઠે જ્યેષ્ઠ ધ્યાન મોહના પાર્શ્વ કલિપત અનિત્ય જ્ઞાનક વરદ જતુ અઠકી પડ્યું આવી રીતે જ્ઞાનદંડિરૂપ ટોપ ધારણ કરી સવરૂપ બખતર ધારણ કર્યું તેથી નવીન કર્મનો પ્રવાહ આવતો અટકી પડ્યો અને પછી સ્વરૂપપ્રાપ્તિમાં જ્યેષ્ઠતા લગાવી દીધી અને તેથી જ્યાં ત્યાં અસ્તવ્યસ્ત વિચારધારા ચાલતી હતી તે અટકી પડી (ટબામાં આ જ્યાંએ માર્ગવતારૂપ ટોપ અને સમારૂપ બખતર લખ્યું છે છતાં આ અર્થ અહીં સમીચીન જણાય છે)

આવી રીતે સજ્ઞ થઈને સત્તાના શુભક્ષેત્રમાંથી પણ મોહને કાઢી નાખ્યો દેહી દીધો દૂર કરી દીધો જ્યારે જ્ઞાનદંડિ અને સમમ સાથે આવ્યાં હોય ત્યારે ધીમે ધીમે બધ અને ઉદ્ધમમાંથી તો મોહનીય કર્મને નસાડી મૂકે જોમા નવાઈ નથી, કારણ સમમથી કર્મબધ અટકે છે અને ઉદ્ધય પણ કથામાં શુભસ્થાનકથી બધ પડી જાય છે પણ સત્તા (potentiamity)માં કર્મો રહે છે આ ચેતનજીએ ટોપ તથા બખતર પહેરીને સત્તાના ક્ષેત્રમાંથી પણ કર્મોની કાપણી કરવા માટે જારમે શુભસ્થાનકે તો સત્તામાંથી પણ કર્મોને દૂર કરી નાખે છે, કારણ કે જ્યેષ્ઠ હાથમાં તરવાર છે માથે મોહ બાધ્યો છે, મખતક પર ટોપ પહેર્યો છે શરીર બખતર પહેરી લીધું છે અને પગે લગેટ લગાવી સુરવાળ લગાવી દીધી છે પછી તો તેણે શૂરવીર દ્વિત્રિય બહાદુરની પેઠે કર્મશત્રુની જ્યેષ્ઠ કાપાકાપી ચલાવી કે તે યુદ્ધને પરિણામે જે મહાપુરુષો હતા તેઓના મુખમાંથી પણ નીકળી ગયું કે અહો ! અહો ! બાઈ ! તમે તો ખૂબ

કરી, બહુ મોટો જય મેળવ્યો ! સારું કામ કર્યું ! તમે તો બહુ જાગ્યા ! ખરેખરા જાગ્યો થઈ ગયા ! બહુ આશ્ચર્યકારી કામ કર્યું ”

આત્મા જ્યારે સાતમા ગુણુસ્થાનકથી આગળ વધી આઠમે નવમે ગુણુસ્થાનકે ક્ષપકચ્છેણી માડી વધે છે ત્યારે કર્મોની તે ખરેખરી કાપણી જ કરે છે, એક અત્યુદ્ભૂતમા એટલા કર્મોને ખપાવી દે છે કે તેનો ખ્યાલ-તેની સખ્યાનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે તે તો પછી સુમતિને પણ બાબુ પર મૂકી દઈ શુદ્ધ ચેતના સાથે જોડાઈ જાય છે, તદ્દ્રૂપ થઈ જાય છે એ વખતે એના ખરેખરા કુટુંબીઓ દીક્ષા, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ક્ષમા, સતોષ વગેરે મોઢામાથી ‘અહો અહો’ એમ ઘોલી જાય છે આ જીવના અત્યારે તો કોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, ભય, શોક, દુઃખ, રતિ અરતિ, વેદ, વગેરે સગા થવા આવે છે, પણ તે ખરેખરા સગા નથી, ખરા સગા તો દશ યતિધર્માદિ છે, જે આ જીવનું નિરતર શ્રેય ઈચ્છી તેના સુખમાં આનંદ માને છે અને તેને સુખ થાય તેવી સ્થિતિ સાથે જોડી આપે છે તેઓ સમજે છે કે ખરેખર, હવે ચેતનજી જાગ્યા તો ખરા, હવે જરૂર શુદ્ધ ચેતનાના ઘરમા પધારી તેને નિરતરને માટે સુખી કરી દેશે, એ વાતમાં સદેહ લાગતો નથી. આવા તેઓના વિચાર સાથે ચેતનજી કર્મની જે કાપણી કરવા મંડી ગયા છે તે જોઈ તેઓના સુખમાથી આશ્ચર્યોદ્ગાર નીકળે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. વ્યવહારમાં પણ જ્યારે કોઈ લડાઈ જીતે છે ત્યારે તેનો જયજયારવ થાય છે અને તેને અભિનંદન અપાય છે તેવા પ્રકારના અભિનંદનનું આ વચન સમજવું

જીવનનો મુખ્ય હેતુ જ્ઞાનદીપ્તિ જાગ્યો કરી સયમમાર્ગ આઠરી તેમાં એકાગ્રતા કરવાનો છે આત્મસયમ જ્યા સુધી થશે નહિ ત્યાં સુધી ભવસ્થિતિ પરિપકવ કદિ પણ થવાની નથી સાધુમાર્ગ પર અરુચિ આવે તો અનંત ભવ સુધી આરિત્ર ઉદ્દય આવે નહિ અને તે વિના કદિ સસારથી મુક્તિ થવાની નથી-કર્મથી મુક્તિ થવાની નથી-ઉપાધિથી મુક્તિ થવાની નથી એ સ્પષ્ટ હકીકત છે હવે આવી રીતે મોહ રાજ સાથેની લડાઈમા ચેતનજીના સખધમા તેના ખરા સગા સખધી આશ્ચર્યના ઉદ્ગારો કાઢવા લાગ્યા પછી આગળ તેને કેવું સુખ થયું તે પણ પૂરું જાણાવી દે છે

કેવલ કમલા અપહર સુંદર, ગાન કરે રસ રંગ મરીરી;

જીત નિશાન વ્રજાહ વિરાજે, આનંદઘન સર્વેગ ઘરીરી. આતમ૦ ૩

“ કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મીરૂપ સુદર અપ્સરા રસ અને રગથી ભરાઈ જઈને ગાયન કરે છે અથવા રસરગથી ભરપૂર ગાયન કરે છે એ વખતે જીવનના ડંકા વગાડીને આનંદઘન આખા શરીર પર (મને) ધારણ કરીને ખિરાળે છે ”

૩ કમળા=લક્ષ્મી રસ=લયલીનપણું, રગ=ત્રેમ જીવનિશાન=જીવનના ડંકા બળદેવગાડીને વિરાળે=ખિરાળે સર્વેગ=આખા શરીર પર

શ્યાવ—ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે મોટું રાજ્યને હઠાવી ઇંદ્રને ચેતનજી ન્યારે શુદ્ધ દશામા વર્તે છે ત્યારે કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મીરૂપ સુદર આપ્સરા તેની પાસે રસ અને રજ સાથે ગાન કરે છે (તેને વરે છે) જેમ રાજા મહાત્મ હડાઈમાથી જ્ય મેળવીને આવે છે ત્યારે તેની પાસે વારાંગનાઓ નાચ કરી આનન્દ આપે છે અને રજ હંકાટે છે, ચોતરફ પુષ્પરીના ઘમઝાર-લાઝરનો ઝલુકાર અને નૂપુરનો યનકાર થાય છે, તેમ જા ચેતનજી પાસે કેવલ્યજ્ઞાન લક્ષ્મીરૂપ સુદર આપ્સરા તેના સુદર આકારમાં ગાન કરે છે તેના આદ્રમપ્રદેશો ધનિદ્રયને અગોચર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુને અનુભવ સમકાળે કરે છે, તેના રસમા તે લયલીન થાય છે, તેના રજમાં તેને પ્રેમ આવે છે, તેની બાબતમાં તેને ખુન આવે છે અને તે સર્વત્ર આનન્દ આનન્દમય થઈ જાય છે અથવા કેવળ કમળારૂપ સુદર આપ્સરાના ઉપદેશથી જા જીવ જાન કરવા મંડી જાય છે, તેમા લય લીન થઈ જાય છે અને તેમા પ્રેમ હાવે છે, તેના મનમા સોહ સોહનો જાપ ચાલે છે, તેના કાનમા અનાહત નાહ સભળાય છે આવી મહાત્મ જીવ પોતે કરી છે જો વિચારથી જીવને ઠંડા વજાડીને આનન્દસ્વરૂપ-શુદ્ધ બિહાનન્દમય ચેતનજી મને-શુદ્ધ ચેતનને આખા શરીર પર ધારણુ કરે છે મમતાને તો ક્યારથી હાંસી મૂકી હોય છે અને હવે મને તેના આદ્રમપ્રદેશમા ધારણુ કરી દે છે, મને પોતામય બનાવી મૂકે છે

આવા ચેતનજી પોતાના સ્વરૂપ-સિદ્ધાસન પર પોતાના સર્વ પ્રદેશો મને-શુદ્ધ ચેતનને ધારણુ કરીને બેઠા છે કે તેવું વર્ણન બદીબન સુખથી કરી શકે નહિ, ચીતારી તેને ચીતારી શકે નહિ, કવિ તેને વર્ણવી શકે નહિ ચેતનજી ન્યારે શુદ્ધ અનુભવની રીતિ વરવા હાંચ્યા, ધારણુ કરવા હાંચ્યા ત્યારે પછી તેને મોહ સાથે મોટું શુદ્ધ થવાનું જ, તેવું છેવળ (પરિણામ) કેવું સુદર થયે તેનો ચીતાર જાત્ર આપવામા જાંચ્યો છે જો દશ્ય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે કે નહિ જો જાત્ર ખાસ વિચારવાનો પ્રસન્ન છે મમતાનું કુટિલપણુ આમલા પદમા બતાવ્યું છે સુમતિ સાથે પ્રીતિ કરવાથી જે અનુપમ આનન્દ થાય છે તેનો સામાન્ય જાલ જાત્ર બતાવ્યો છે અલબત્ત જોમાં મોહ રાજ સાથે મહામય કર શુદ્ધ કરવાનું છે, પ્રબળ પુરુષાર્થ દ્વારવવાનો છે, દહ આદ્રમસ ધમ કરવાનો છે, વિપુલ જ્ઞાનદીપ્તિ અશ્રવ કરવાની છે, નિરુપમ સ્વરૂપદશ્યામાં લીન થવાનું છે અને શુદ્ધ જોકામતા સખવાની છે પણ બાક કર લાઈને પરિણામે નિ સ્ત્રીમ આનન્દ થવાનો છે, પરિણામ જાતિ આકર્ષક છે અને પ્રયાસ કરવામા આવે તો પ્રાપ્ય છે માટે યોગ્ય વિચાર કરી ચેતનજીને પ્રેરણા કરો કે મમતા મામાના સગમાં પડ્યા રહ્યા છે તેને હવે જોડી દે અને સ્વરૂપદશ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે સુમતિનો સગ આવરે. જોમ કરવાથી જોક પતિવ્રતવાળી શુદ્ધ ચેતના સાથે નિરવરનો સગ થઈ આનન્દવરસ ઝીલાયે જો શકા વગરની હકીકત છે નહીં દીપ્તિનો માર્ગ મૂકી જઈ કાર્ષિક વિચારો, ઉઠા અશ્રવ થાઓ, જનપદિ અભ્યાસ પર હવે પદાધાત કરો અને અનત સુખ તરફ દીપ્તિરૂપ કરો.

આ મનુષ્યલવની સાર્થકતા એ સાધ્યતુ દર્શન કરી તેના સમીપે જવામાં છે તેમે જેમા અધુના મસ્ત છે તે તમારા નથી, તમારાં થયાં નથી અને થવાનાં નથી, માટે સ્વકુટુબીને ઓળખી કુલટા સ્ત્રીનો લાગ કરો અને અનત રસરગમાં રેલાઈ જાઓ, એ આખા પદનો રહસ્યાર્થ છે ઉપોદ્ઘાતમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે દરેક પદના રહસ્યમાં મુખ્યતાએ એક જ હકીકત પ્રાપ્ત થાય છે સ્વપરતુ વિવેચન કરો અને પરિણતિની નિર્માળતા કરો. અહીં મોહ રાજ સાથે યુદ્ધ કરી અનુભવરીતિ વરવાની જે વાત કરી તેમાં સ્વ અને પરતુ વિવેચન મુખ્ય લાગ લખવે છે એ સ્વપર વિવેચનથી જ પોતાના ખરા કુટુબીઓ કોણ છે તેનો વાસ્તવિક વિચાર આવે છે અને તેને લઈને પછી અત્ર વર્ણન કર્યું તેવું તુમુલ યુદ્ધ થાય છે, જેને પારણામે ચેતનજી મહા શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરી શુદ્ધ ચેતનાને સર્વાંગે ધારણ કરી ખેસી જાય છે, મતલબ શુદ્ધ ચેતના પ્રગટાવે છે અને તે વખતે તેમની ઉપાધી દૂર થઈ જાય છે, શુદ્ધ ગુણો પ્રગટે છે અને અનત કાળ સુધી આનંદ આનંદ પ્રસરી રહે છે.

પદ બારમું

સાસ્ત્રી-કુબુદ્ધિ કુવજા* કુટિલ ગતિ, સુબુદ્ધિ રાધિકા નારી;
ચોપર खेले राधिका, जीते कुवजा हारी.

“ કુખ્જ કુમતિવાળી અને વિપરીત રીતિવાળી છે અને રાધિકા સુબુદ્ધિવાળી સ્ત્રી છે, તે બન્ને ચોપાટ ખેલે છે (તેમા) રાધિકા જીત મેળવે છે અને કુખ્જ હારી જાય છે ”

ભાવ—સુમતિએ શ્રદ્ધા પાસે ઉપર જણાવેલી સર્વ હકીકત કહી બતાવી અને અનુભવની રીતિ આદરવા પછી ચેતનજીને મોહ રાજ સાથે તુમુલ યુદ્ધ થશે તેમાં છેવટ ચેતનના જીતના ડકા વાગશે અને ચેતનજી સર્વાંગે શુદ્ધ ચેતનાને ભેટી ખેસશે, એ વાત કહી બતાવી વળી કહ્યું કે ચેતન હજી તો આનંદના સાધન તરીકે ચોપાટ ખેલ્યા કરે છે આ ચોપાટ કાંઈ સાધારણ પ્રકારની નથી, પણ અલકારિક છે, આધ્યાત્મિક છે, અદ્ભુત છે, એ ચોપાટની રમત જેઓને પાસાવડે રમતાં આવડતી હશે તેઓ આ પદનો રહસ્યાર્થ ખહુ સારી રીતે સમજી શકશે. આ પ્રાણી હજી ચોપાટની ખાજી ખેલ્યા કરે છે

અત્ર કવિ એવી ઘટના કરે છે કે દુર્મતિરૂપ કુખ્જ જેની દાણા ચલાવવાની રીતિ

* ‘ કુખ્જ ’ ને રથાને ‘ કુબરી ’ એવા પણ પાઠ કવચિત્ જોવામા આવે છે

સાખી-કુબુદ્ધિ=કુમતિ, કુખ્જ=કુખ્જ, જેના પર કૃષ્ણ મોહી પડ્યા હતા કુટિલ ગતિ=વક્ર ગતિવાળી છે ચોપર=ચોપાટ

હમેશાં વક્ર જ હોય છે તે સદ્બુદ્ધિરૂપ સધિકા સાથે જોષાટ રમે છે જોષાટની રમત રમવામા ઠેટલાક સોઝડી ગાડી કરે છે જેની ગતિ હમેશા વક્ર હોય છે, તે અઠરથી બહાર આવી તદ્દન અવળી ચાલે ચાલે છે અને વચ્ચે જે આવે તેનો તોડ કરવી બંધ છે આવી રમત કુમ્મતિને બહુ પસંદ છે તેની ગતિ નિરતર વક્ર જ રહે છે, તેને સ્ત્રીથી ચાલ પસંદ આવવી નથી હવે અહીં કુખ્બ અને સધિકા બાલુ જેલે છે તેમાં કુખ્બ ઝમે તેટલી વક્ર ગતિ કરે છે આડીઅવળી ચાલ સાથે છે, પણ છેવટે સધિકાનો જય થાય છે અને કુખ્બ હારે છે તેવી જ રીતે કુમ્મતિ અને સુમ્મતિ વચ્ચે જે જોષાટનો ઢાવ જેલાય છે તેમાં અનેક બતની ચાલો થવાય છે ઢાવો નખાય છે અને સોઝડીઓ ચલાવાય છે પણ છેવટે સદ્બુદ્ધિનો જય થાય છે બાલુનું ઇવનું પરિણામ આ છે રમત ચાલતી હોય ત્યારે વચે તો અનેક રંગ બહાવા બંધ છે ઠાઈ વખત તો એમ લાગે છે કે આ બાલુમાં સુબુદ્ધિ તદ્દન હારી જશે, પણ વળી ઠાઈ એવી તરફના પાસા પડી બંધ છે કે બાલુ આખી ફરી બંધ છે અને છેવટે જય તો સદ્બુદ્ધિનો જ થાય છે

સદ્બુદ્ધિ-સુમ્મતિ એ ૦૦૧૮૦૧૦૦૦૦ (કો-સ્પેન્સ) સમજવી, એ નિરતર શુદ્ધ માજી બતાવનાર છે એના પર જે મોહના ઉછાળાની અસર થતી ન હોય, મમત્વનો પક્ષ લાગતો ન હોય વ્યવહારના ઝોટાં મતભેદો તેના પર કાબૂ ધરાવવાં ન હોય તો એ નિરતર શુદ્ધ માજીઈશક રહે છે; પરંતુ જ્યારે તેના પર સ્વાર્થનું વાતાવરણ ફરી વળે છે મોહનું સામ્રાજ્ય પથરાય છે, ત્યારે તે પોતાનું કામ કરી શકતી નથી છતાં પણ તે ફરેક પ્રસંગે પોતાનો દેખાવ તો દે છે ખન કરનારને પણ એક વાર તો તે અધિકા આપે છે પાછે હકાવે છે પણ પછી ક્યાયકે વિભાવોનું એર વધતા કુમ્મતિ પ્રબળ થઈ બંધ છે એ સહેલ વગરની વાત છે

હવે આ લખ જોષાટ રમે છે તે કેવી રીતે રમે છે તે અત્ર બહુ વિસ્તારથી બતાવે છે એ રમતની સાધારણ બાબતને કવિ પોતાના અધ્યાત્મજ્ઞાનની વિપુલતાને અંગે કેવા વિસ્તૃત અર્થમાં મૂકી દે છે તે સમજવા ચોખ્ખ છે પાસાવડે જોષાટ રમી અણનાર એનો ભાવ બહુ સારી રીતે સમજી શકે તેમ છે

રાગ-રાગીની.

સેલે સતુર્ગતિ સોપર, પ્રાણી મેરો સેલે

નરદ ગઝીફા કૌન મીનત દે, માને ન લેલે શુદ્ધિવર પ્રાણી મેરો ૧

"મારો ચેતન ત્યાર ગતિરૂપ જોષાટ જેલે છે, તેની પાસે સોઝડાં કે જલ્યા તો કાણુ જણવતરીમા છે, બુદ્ધિમાનુ પુરુષો આની પાસે તેને લેખામાં જણતા નથી"

૧ જેલે-રમે છે જોષાટ-જોષાટ. નરદ-સેલેમાં. જણાવ્યું છે. કૌન મીનત દે-જેમણુ જણવતરીમાં
૭ શુદ્ધિવર-શુદ્ધિમાનુ પ્રાણી

ભાવ—ચોપાટને ચાર પટ હોય છે, ચારે પટમાં થઈને છન્નુ ઘર હોય છે, એ છન્નુ ઘરમાં સોગઠી ફર્યા કરે છે, વચ્ચે મરી જાય છે ત્યારે પાછી ફરી વાર ખેસે છે, પણ એનું સાધ્ય એ સર્વ ઘર મૂકી દઈને વચ્ચેના સાધ્ય સ્થાનમાં આવવાનું હોય છે. સોગઠી ચાર રંગની હોય છે કાળી, પીળી, લાલ અને લીલી અને દરેક રંગની ચચ્ચાર સોગઠી હોય છે. કોડીથી રમે છે તેઓ છ અથવા સાત કોડીથી ખે રીતે રમે છે અને ખન્નેમાં દાણા ગણવાની રીત જુદી જુદી છે. પાસાથી રમે તે ઘણું કરીને ખે પાસાથી રમે છે. એ દરેક પાસાને ચાર ચાર ખાંબુ હોય છે અને તે ખન્નેના સરવાળાના દાણા ચલાવતી વખત જુગ વગેરે ખ ધાય છે

આ ચેતનજી તો ચાર ગતિરૂપ ચોપાટ ખેલવા મ ડી ગયા છે. જેમ ચોપાટમાં ચાર પટ હોય છે તેમ આ ચેતનજી પણ ચારે ગતિમાં ચકરાવો લેવા મ ડી ગયા છે. એમણે જે ખાજી માડી છે તે એવી વિચિત્ર છે કે તેની પાસે સોગઠાખાજી કે ગજીપો (કાર્ડઝ) કાઈ ગણતરીમાં નથી, એને બુદ્ધિમાન માણસો કાઈ ગણતા નથી અને સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે એમા એટલે એ સોગઠાખાજીમાં કે ગજીપામાં આ ચેતનજીની ચતુર્ગતિ ચોપાટની રમત પાસે કાંઈ દમ નથી આ ચેતનજી તો જરાવારમા દેવગતિમાં પહોંચી જાય છે, વળી ત્યાથી તિર્યગતિમાં જાય છે, વળી મનુષ્યગતિમાં આવે છે, ત્યાથી પાપ કરીને નારકીમાં જાય છે, આવી રીતે મોટી ચાલથી એવા દાણા ચાલે છે કે તમારી ચોપાટની રમત તો તેની પાસે કુછ ખિસાતમાં નહિ એની રમતમાં એ આખા ને આખા ઘર કુઠાવી જાય છે આ પટમાંથી સામા પટમાં ચાલ્યો જાય છે. વળી તેની પાસે ગજીપાની રમત પણ કાંઈ ખિસાતમાં નથી જેઓ એ રમત પૂરી કરે છે તે તો ચાર પટ મૂકી દઈને વચ્ચેના ઘરમાં આવી જાય છે, તેવી રીતે ચતુર્ગતિ ચોપાટની રમત પૂરી કરી જીવ પણ શિવગતિરૂપ પચમ ગતિમાં જાય છે ને ત્યા સ્થિર થઈને રહે છે, પણ ચાર પટમાં હોય છે ત્યા સુધી તો અહીં તહીં દોડધામ અને ધામધુમ કરી મૂકે છે

બુદ્ધિવરનો અર્થ એક જગ્યા પર શેત્રંજ કર્યો છે તે અર્થ શબ્દને અનુસારે મને ખરાખર ખેસતો લાગતો નથી, બાકી તેવો રૂઢ અર્થ તે શબ્દનો થઈ શકતો હોય તો તે પ્રસ્તુત સખ ધ સાથે વધારે મળતો આવે છે વ્યવહારની શેત્રંજની રમત પણ ચતુર્ગતિ ચોપાટની ચેતનજીના રમત પાસે કાંઈ ખિસાતમાં નથી—એ ભાવ તે અર્થથી નીકળે છે

અસલના વખતમાં પણ ગજીપાની રમત હતી દશાવતાગી ગજીપા દેશમાં જ ખનતા તેમાં (૧૧૦) પાના આવતા અને તેનાથી ખહું આન દદાયક રમત રમી શકાતી હતી હવે પણ એ પાના ક્વચિત્ લભ્ય થાય છે પણ તેની રમવાની રીત

લગભગ ભૂલી જવામાં આવી છે હાલમાં (પર) પાનાનો જણ્યો પ્રચલિત છે જે સર્વાંશ લક્ષ્યમાં હુરો જ, એમાં પણ અનેક પ્રકારની રમતો થાય છે; પરંતુ આ ચેતનજીની ચતુર્ગતિ ચોપાટની રમત પાસે તેમાં પણ કાઈ જમ જેવું નથી

અથવા બુદ્ધિમાનુ માણસો સોગઠા ગણપાને લેખામાં જ માનતા નથી અને તેને ખરી રમત તરીકે ગણતા જ નથી, ખરી રમત તો તેઓ ચેતનજીએ માટેલ ચતુર્ગતિ ચોપાટનો છે તેને જ કહે છે, વાસ્તવિક રીતે ધીજી રમતો રમતના નામને પણ ચોચ નથી

એક વિદ્વાન મહાશય આ ગાવાનો નવીન અર્થ સૂચવે છે તે પણ વિચારવા લાયક છે આ પ્રાણી ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટ ખેલે છે અને તેના કારણ તરીકે તેની પ્રવૃત્તિ છે ચોપાટ ખેલવામાં જેમ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે તેમ ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટ ખેલવામાં પણ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે સોગઠા અથવા ગણપાને કારણ ગણ્યે છે અથવા માને છે એટલે બાજી રમવામાં કર્મજ ધનની માન્યતા છે પણ બુદ્ધિમાનો પણ (કર્મની અકળ ગતિને) સમજી શકતા નથી બાજી ચલાવવાના કારણમાં તેઓ કર્મજ ધનને કારણ માને છે અને તદ્દનુસાર તેમની પ્રવૃત્તિ થાય છે પણ તેની અકળ ગતિને ઠાકા ઠાકા માણસો પણ સમજી શકતા નથી આવો ભાવ આ અર્થ પ્રમાણે નીકળે છે તે સમજવા ચત્ન કરવો

રાગ દોષ મોહકે પાસે, જાપ બનાવે હિસકર;

ઐસા દાખા પર પાસકા, સારી જલાવે સ્ત્રીલકર પ્રાણી૦ ૨

“ રાજ, દેષ અને મોહના પાસા પોતાને ક્ષિત કરનારા છે એમ માનીને તેણે બનાવ્યા; (પછી) તે પાસાનો જેવો જા પડે તે પ્રયાણે રમનાર સોગઠી ચલાવે છે ”

વ્યાખ્યા—આ પ્રાણીએ બાજી રમવા સારું પોતાને લાભ કરનાર બાજીને રાજ, દેષ અને મોહરૂપ ત્રણ પાસા બનાવ્યા ચોપાટની રમત રમવા સારું બે પાસાનો અથવા ત્રણ પાસાનો ખપ પડે છે, અને રીતે ચોપાટ રમી શકાય છે પાસામાં એક બાજીએ છે, બીજી બાજીએ પાસ, ત્રીજી બાજીએ બે અને ચોથી બાજીએ એક એમ ચાર બંધના ઢાણા હોય છે બાજીમાં બે અથવા ત્રણ પાસાથી રમત શરૂ કરીને ઢાણા બાવે તેટલાં પર સોગઠી ચાલે છે તેમ જા સસારની બાજીમાં જેવા રાગ, દેષ અને મોહના ઢાણા આવે છે તે પ્રમાણે ઘટક્રમણ થાય છે એ ત્રણે પાસાને બનાવનાર આ જીવ પોતે જ છે અને તેના ઢાણા નાખનાર અને તદ્દનુસાર જમણ કરનાર પણ પોતે જ છે આ સસારમાં રમડાવનાર જમણ કશવનાર અને જીવને મુલવી નાખનાર રાજ, દેષ અને મોહ છે મોહના અવયવ રાગ દેષ છે વસ્તુ પર પ્રીતિ અપ્રીતિ કરાવનાર અને તદ્દન અજ્ઞાનજ્ઞામાં મગ્ન રાખનાર મોહનીય કર્મ સવ કર્મોના રાજ છે અને તેના સર્વાંશ દાય

થવાથી તરત જ બાકીના ત્રણ ઘાતી કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે. એ મોહનીય કર્મ ઘાતી છે તેની સ્થિતિ પણ સૌથી વિશેષ સીત્તર કોડાકોડી સાગરોપમની છે અને તે મિથ્યાત્વ, કષાય, નોકષાય, વેદાદિ દ્વારા જીવને અનેક પ્રકારના નાચ કરાવે છે. ચતુર્ગતિમા ભ્રમણ કરાવનાર એ પાસાથી જેવો દા પડે છે તે પ્રમાણે સોગડી ચાલે છે, એક ઘરમાંથી બીજા ઘરમાં જાય છે, એક પતમાંથી બીજા પતમાં જાય છે અને વળી કોઈ વાર ઘેર પણ પાછી આવે છે; તેમજ આ જીવ પણ એક ને એક ગતિમાં ફર્યા કરે છે, બીજી ગતિમાં જાય છે અને વળી કોઈ વાર પાછો નિર્ગોહ અવસ્થામાં પણ પડી જાય છે. જ્યાં સુધી રાગદ્વેષના પાસા પડ્યા કરે છે ત્યાં સુધી ચારે ગતિમાં આ જીવ રખડ્યા કરે છે. જ્યારે રાગદ્વેષના પાસા પડવા બંધ થાય ત્યારે જ ચતુર્ગતિ ભ્રમણનો છેડો આવે છે, એ હકીકત નિરંતર લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે. દા પડે તેવો સોગડીનો પ્રયોગ કર્યા વગર તો બાજના નિયમ પ્રમાણે ચાલે નહિ, પણ જે સલાહ રાખી બાજ માંડે છે, પાસા બરાબર નાખી જુગીઆ દાણા લઈ પોતાની સોગડી મરવા દેતા નથી તે પાસાને કબજામાં કરી, ચારે પત ચોળગી જઈ મધ્ય-સ્થાનમાં પહોચી જાય છે, જ્યાં ગયા પછી સોગડીને પાછું ફરવું પડતું નથી, કોઈનાથી મરવું પડતું નથી અને આગળ પાછળની બીજી સોગડીથી ભય રહેતો નથી.

રાગ કેશરી રાજ હોઈ વિષયાભિલાષ મત્રી સાથે પાચ ઈદ્રિયોરૂપ છોકરાઓને લઈને આ જીવ ઉપર કેવો પ્રપંચ ચલાવે છે અને તેમાંથી બચવાના ઉપાય તરીકે સદાગમ સાથે વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તતા શિખર જે ચરણુધર્મ રાજશ્રિત છે, તે પર ખેસવું—એ હકીકત શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપચની અદ્ભુત કથા લખનાર શ્રીમાન્ સિદ્ધર્ષિગણિએ એ ગ્રંથના ચોથા પ્રસ્તાવના બહુ ચમત્કારિત રીતે બતાવી આપી છે. દ્વેષગજેદ્રના લશ્કરનો પણ એવો જ ખાલ તેમા આપ્યો છે શ્રીમદશોવિજયજી પણ રાગના સ્વાધ્યાયમા કહે છે કે—

જેહ સદાગમ વશ હોઈ જશે ર,
અપ્રમત્તતા શિખરે વાસે ર,
ચરણુ ધરમ નૃપ શૈલ વિવેકે ર,
તેહથુ ન ટળે રાગી ટેકે ર

આ મોહ રાજના સુલટો પર જય મેળવી ચતુર્ગતિની રમત બંધ કરો, એમા જીવનો સોદો છે, માથું મૂકવાની રમત છે, કોણી પરનો ગોળ ખાવાનો છે એ પાસામા કેવી યુક્તિબંધ ચોજના કરી છે તે હજુ પણ વધારે વિચારવા લાયક છે.

પાંચ સલેં હૈ દુઝા માર્ગ, છક્કા સલેં હૈ ઈક્કા;

સબ મીલ હોત બરાબર સલ્લા, યહ વિક્રક મિનવેકા પ્રાણી-૩

“ હે ભાઈ ! પચા તમે દુષ્ટો છે અને છક્કા નીચે એકો છે સર્વ મગીને ચોક્કસ દ્વિસાબ થાય છે તેનો વિવેક ગણવામા આવે છે ”

શ્વાવ—જેઓ ચોપાટની રમત પાસાથી રમી બહુતા હોય તેઓએ જુદુ હશે કે સર્વ પાસા ઉપર જણાવ્યુ તેમ એક સરખા જ આવે છે, તેમા પાચ દાણા આ પ્રમાણે હોય છે : , આ પાચ દાણાની બરાબર સામે એટલે પાસાને જમીન પર મૂક્યો હોય અને આપણી સામે બરાબર પાચ દાણા ઉપર આવે તેમ પાસાને એકઠોયો હોય તો જમીનની સામી બાજુએ જ દાણા આવી આટ્ટિમા આવે છે બાજુમા જમતી બાજુએ જ દાણા આવી આટ્ટિથી આવે છે અને તેની સામી ડાબીએ વચ્ચે એક દાણો આવે છે આવી રીતે સર્વે પાસા એક સરખા જ હોય છે તેથી મૂળ જાથામા કહે છે કે હે ભાઈ ! પાચ નીચે પાસામા દુષ્ટો આવે છે અને છક્કા નીચે એકો આવે છે એ સર્વ મગીને બરાબર દ્વિસાબ થાય છે જે વિવેકપૂર્વક ગણવાથી આવી રહે છે હવે એ ગણવાનો વિવેક આશ્વાતિમક રીતે કેવો થાય છે તે સમજાવવા ચત્ત કરીએ

દ્વિસા, મૃષાવાદ, સ્તેય (ચોરી), અપ્રણ અને પરિમહરૂપ પાચ આશવના પાચ દાણા નીચે ચારે જ દાણારૂપ કરવુ અને કરાવવુ આવે, એટલે પાચ આશવ કરવા કરાવવારૂપ કમ પ્રજાલિકા પ્રાપ્ત થાય-મનહલ સાત દાણા આવે ત્યારે માત ગતિમા રજગુ પડે છે જેટલા દાણા આવે તેટલા બાજુમા નિવમ પ્રમાણે થાડવા જ એકએ તેથી માતે ગતિમા રજ વાગુ થાય છે અને જુગ ચાલી શકાય નહિ તેથી મોમઠી બેટવાનો બય રહે છે કરાવુ તે છટી પટી બજ છે સાત ગતિ આશકારે નીચ પ્રમાણે બતાવી છે

૧ એકેદ્રિય ગતિ

૨ ચિકલેદ્રિય ગતિ (એકદ્રિય તેની ય, ચૌરેદ્રિય)

૩ તરક ગતિ

૪ અ મુખિમ પદેદ્રિય નિયમ ગતિ

૫ અર્મજ પદેદ્રિય નિયમ ગતિ

૬ મનુષ્ય ગતિ

૭ દેવ ગતિ

આવી રીતે પાંચ આશ્રવને કરવા કરાવવારૂપ દાણા આવે ત્યાં સુધી સાત ગતિમાં રખડવાનુ થાય છે, પણ અષ્ટમી ગતિ જે મોક્ષ છે તેમાં જવાનુ થતુ નથી.

તેવી જ રીતે છ દાણાની નીચે એક દાણો આવે છે એટલે છકાય જીવનું મર્દન થાય—હિસા થાય તેની સાથે એકો એટલે અસયમ આવે છે. આવી રીતે સાત દાણા થાય તેનુ પરિણામ પણ સાત ગતિમા રખડવારૂપ જ થાય છે.

સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુસકવેદ એ ત્રણ વેદને આશ્રયીને પણ સાત ગતિ શ્રી સુયગડાગ સૂત્રમા ગણવામા આવી છે, તે નીચે પ્રમાણે —

૧ નપુસકવેદની એક ગતિ

તે સર્વથા એકેદ્રિય, બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચૌરેદ્રિય અને નરકગતિમાં હોય છે

૨ પચેદ્રિય તિર્યચમાં સ્ત્રીપુરુષવેદ તેની બે ગતિ.

અહીં તેમ જ નીચે મનુષ્યગતિમાં નપુસકવેદ પણ હોય છે, પણ મુખ્યતા અત્ર સ્ત્રીપુરુષવેદની જ છે, કારણ નપુસકને પણ ચિહ્ન તો પુરુષનુ અથવા સ્ત્રીનુ હોય છે, તદાશ્રયી અત્ર બે જ ગતિ ગણવી

૨ પચેદ્રિય મનુષ્યગતિમા ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષવેદ

૨ દેવગતિમાં સ્ત્રીપુરુષવેદ.

બધા પાસાને ગણુશો તો પણ આ પ્રમાણે જ હિસાબ આવશે. પાસા ગણુવાનો— દા ચલાવવાનો આ જ વિચાર છે એ વિવેકપૂર્વક ગણુનાર એટલે ખરુ ખોટું પારખનાર સમજી શકશે મતલબ જ્યા સુધી દા લીધા કરવાનો હશે ત્યાં સુધી રમનારને સાતે ગતિમાં રખડવાનુ થશે, માટે કોઈ રીતે દા લેવો ન પડે એવો પ્રયત્ન કરવો

આ પાસા ગણુવાનો વિવેક બીજી રીતે પણ સૂચવી શકાય છે. પાંચ ઇદ્રિયો પર જય મેળવવારૂપ પાંચ દાણા આવે એટલે રાગ દ્વેષના બન્ને દાણા નીચે દબાઈ જાય છે તેવી જ રીતે ષડ્દરિપુ પર જય કરવારૂપ—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર પર જય મેળવવારૂપ છ દાણા આવે એટલે એક મન પર જય થવારૂપ એક દાણો નીચે દબાઈ જાય છે અર્થાત્ મનનો જય થઈ જ જાય છે તેવી રીતે દાણા ગણુવાનો વિવેક પ્રાપ્ત થાય એટલે પાંચ ઇદ્રિય અને ષડ્દરિપુ પર જય મેળવવાનુ બની શકે એટલે પછી મનો નિગ્રહ દ્વારા આત્મસયમ થઈ પરમ સાધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે

અથવા પચમ ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થવા પાંચ દાણા આવે એટલે દેશવિરતિ ગુણુ (પાંચમે ગુણુસ્થાનકે) પ્રાપ્ત થાય એટલે અપ્રમત્ત અવસ્થા (સાતમે ગુણુસ્થાનકે)

પ્રાપ્ત થતાં વાર ઘાજવી નથી અને તે અવસ્થામાં પ્રમોદ થતાં જીવ ત્યારે ક્ષપકચીથી માયી તેમાં છ ઘાજીનો ઉમેશ કરી દે છે એટલે એકદમ સાત ને છ તેર થાય એટલે તેરમુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરી ચાર અઘાતી કર્મ સહિત ઘોઠો વખત ત્યાં રહે છે અને છેવટે એક ઘણો તેમાં વધારી અતુલ્ય ગુણસ્થાનક અયોગી કેવળીકથા પચ દસ્વાક્ષર કાળ પર્યંત અનુભવી સાધક કથામાંથી સિદ્ધકથામાં યાદ્યો જાય છે આવી રીતે ઘોઠે ઘણા મેળવવાથી-તેનો સરવાળો કરવાથી-બરાબર વિવેકપૂર્વક તેની અવસ્થા કરવાથી હિસાબ બરાબર થઈ જાય છે, હિસાબને છેડે લીંટીઓ દોરાઈ જાય છે અને કર્મનું ખાતું ખલાસ થાય છે વિવેકપૂર્વક જેને એ હિસાબ કરતાં આવડે તેનું જેમાં કામ છે એ ઘણા ગણીને સરવાળો કરી બરાબર સોગડી ચલાવતાં ન આવડે તેા વળી રમડપટ્ટી થાય છે, માટે સોગડી ચલાવવાનો વિવેક શીખો, તેના બધા ઘણાં જોગણો, તેને કોનાથી જાય છે તે સમજે, તે બધામાંથી મુક્ત થવા રૂપ મધ્યસ્થાન કેમ પ્રાપ્ત થાય તેની ગણતરી કરો, તેને માટે વિવેક વાપરો અને છેવટે તે પ્રાપ્ત કરો, જેથી આ અરણ્યકથીને છેડા આવે, નક્કામાં આટલો મદી જાય, ભવના દેશને નાશ થાય, સ આરબક પર પ્રેક બંધ અને નિરતર સ્વરૂપાનકમાં રમણ થાય.

વરરાણી મહિ ફિરે નીલી, સ્પાહ ન ચોરી ચોરી;

લાલ બરદ ફિર માવે ધરમે, *કલકલુ ચોરી વિહોરી પ્રાણી* ૪

“ લીલી સોગડી ચોરાશીમાં ફરે છે, કાળી સોગડી ભેડી તોડતી નથી, લાલ અને પીળી કોઈ વાર ભેડી છેડી કંઈને ફરી કઠાય ધરમાં આવે છે ”

ભાવ—આ જાણનો અર્થ વિચારતા પહેલાં હૈયાતુ સ્વરૂપ જ્યાં સમજી હેતુ પ્રાસંગિક થઈ પડશે જેમ શુદ્ધ સ્ફટિક કૃષ્ણ તેમજ રક્તાકિ વર્ણવાળા દ્રવ્યની પાઠાશમાં આવે ત્યારે તેના પરિણામમાં દેરકાર દેખાય છે તેમ કૃષ્ણ આકિ દ્રવ્યના સ યોગથી શુદ્ધ આત્માને જે અભિનવ પરિણામો થાય તેને હૈયા કહેવામાં આવે છે જ્યાં જ્યાં યોગ હોય ત્યાં હૈયા હોય અને જ્યાં યોગ ન હોય ત્યાં હૈયા ન હોય તેથી મન, વચન, કાયાના યોગાંતરમાં રહેલ દ્રવ્યને હૈયા કહેવામાં આવે છે જ્યવવા તો યોગના પરિણામને હૈયા કહેવામાં આવે છે આત્માના સૂક્ષ્મ સ્વતત્ર પરિણામને ‘ અધ્યવસાય ’ કહેવામાં આવે છે, યુદ્ધગળા ઉપહવાને આધારે થતા પરિણામને હૈયા કહેવામાં આવે છે કર્મજનકમાં કથાયો સ્થિતિજનક અને અનુભાગજનક કહે છે ત્યારે આ યોગાંતરજનક હૈયાઓ પ્રકૃતિજનક કહે છે, એ કે કથાયોનો સદ્ભાવ ત્યાં મુખી સહાયક દ્રવ્ય તરીકે

* કલકલુ ધારાંતર છે

૪ અશીશી મહિ-ચોરાશી ધરમાં ચોરાશીના દેશમાં નીલી-લીલી. સ્પાહ-અળા. તોરી-નોડી. ચોરી-મુન, કુન. જરહ-પીળા. ધરમે-ધરમાં આત્મરક્ષાવર્મા. કલકલુકોષ વાર. વિહોરી-ઓડી ઈને,

તેઓ વિશેષ વ્યક્ત રૂપે જણાય છે અને કષાયને ઉદ્દીપન કરે છે. જેમ મદિરા અથવાં દહીં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયને માટે હેતુરૂપ થાય છે તેવી રીતે આ લેશ્યાઓ કષાય ઉદયના હેતુરૂપ અને તેઓને વિશેષ બળવત્તરપણે ઉદ્દીપન કરનાર હોવા છતાં તદ્રૂપ નથી કોઈક જગ્યાએ લેશ્યાને કર્મનો નિબ્ધદ કહેવામાં આવે છે પણ યોગના પરિણામ તરીકે તેને કબૂલ રાખવી એ વિશેષ સિદ્ધ પક્ષ છે અને તેને લઈને જ કેવળ આત્માને અથવા સ્વતંત્ર આત્માને અલેશી કહેવામાં આવે છે. આટલા ઉપરથી ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક હકીકત એ છે કે લેશ્યાઓને કષાય સાથે લેખવી નાખવી ન જોઈએ કષયાંતર્ગત રહી કષાયને તે પુષ્ટિ આપનાર છે, પણ કષાય ન હોય છતાં પણ લેશ્યા તો રહે છે અને તેથી અનુભાગબધને તે હેતુરૂપ છે એમ કવચિત્ કહેવામાં આવ્યું હોય તો તે પણ કષાય દ્રવ્યના ઉપખંડક (ઉદ્દીપન કરનાર) તરીકે તેના પર ઉપચાર કર્યો છે એમ સમજવું. લેશ્યા પોતે તો પ્રકૃતિબધની જ હેતુભૂત છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે અને સાથે એ પણ સમજવા યોગ્ય છે કે કષાયનું ઉદ્દીપન કરનાર છે છતાં તેની સાથે તેનું તાદાત્મ્યપણું નથી. હકીકત એમ છે કે લેશ્યા તે યોગનો વિષય છે અને તેથી કર્મબધના હેતુભૂત મન, વચન, કાયાના યોગો પ્રકૃતિબધને અગે જે કાર્ય બજાવે છે તે કાર્ય લેશ્યા બજાવે છે અને જેમ સ્ફટિક આદિ શુદ્ધ દ્રવ્યની પછવાડે જ્યાં પુષ્પ (જાસુલ કૂલ) કે ખીજા રગતું દ્રવ્ય મૂક્યું હોય તો સ્ફટિકનો રગ અન્ય દેખાય છે તેમ શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા આત્મદ્રવ્યને તે અભિનવ રગે રગિત બતાવે છે ઉપર જણાવ્યું તેમ પુદ્ગલના ઉપદ્રંભને આધારે થતા બાહર પરિણામને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. મન વચન કાયાની વર્ગણા જે પાચે વર્ણની હોય છે તેને વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી વ્યક્ત રૂપે દેખી શકાય છે જે વર્ણની વર્ગણા હોય તે પ્રમાણે પરિણામ થાય છે અને તે લેશ્યા કહેવાય છે એના છ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. અજન અથવા ભમતા ભમરાના રગ જેવા તદ્દન કાળી વર્ગણાના બાહર પરિણામને કૃષ્ણ લેશ્યા કહેવામાં આવે છે, મયૂર અથવા કપોતના કંઠ જેવા નીલા વર્ણના બાહર પરિણામને નીલ લેશ્યા કહેવામાં આવે છે, પારેવા જેવા વૃન્તાકના કૂલ જેવા કાઈક પીળા અને કાઈક લાલ વર્ગણાના બાહર પરિણામને કાપોત લેશ્યા કહેવામાં આવે છે, માણેક, અરુણોદય અથવા પરવાળાના રક્ત રંગને મળતા બાહર પરિણામને તેજો કહેવામાં આવે છે, કણેરના કૂલ અથવા સુવર્ણ જેવા રગવાળા બાહર પરિણામની વર્ગણાને પદ્મ લેશ્યા કહેવામાં આવે છે અને ગાયનું દૂધ, સસુદ્રના ક્ષીણ અથવા દહીં જેવા ઉજ્જવળ વર્ણવાળી વર્ગણાના બાહર પરિણામને શુકલ લેશ્યા કહેવામાં આવે છે કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ પ્રથમની ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ છે, આત્માના અધમ બાહર પરિણામ યોગાંતર્ગત દ્રવ્યને લીધે થયેલા છે અને તેજો, પદ્મ અને શુકલ એ ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ છે હવે એ છ લેશ્યાના રસાદિ બતાવે છે કૃષ્ણ લેશ્યાનો રસ તદ્દન કડવો, નીલ

લેશ્યાનો રસ તદ્દન લીળો, કાપોત લેશ્યાનો રસ આમળા જેવો કસાચ્છો, તેજ લેશ્યાનો રસ ઠેરીના રસ જેવો, પદ્મ લેશ્યાનો રસ મદિરા જેવો મધુર અને શુકલ લેશ્યાનો રસ ચેલડીના રસ જેવો મિષ્ટ હોય છે પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા અતિ દુર્ગંધી અને મલિન છે તેમ જ તેઓનો સ્પર્શ ઠંડા, લૂગો અને જરા પણ પસદ આવે તેવો નથી; તેથી ઉલટી બાકીની ત્રણ લેશ્યાઓની ગંધ અતિ સુદુર, સુગંધી સુકૃત અને નિર્મળ છે તેમ જ તેનો સ્પર્શ સ્લિગધીય છે આપણે અનુભવ ઉપરથી જ્યેષ્ઠ શક્તિ છીએ કે જેવા જેવા વિચારો થાય છે તે પ્રમાણે સુખાકૃતિ ઉપર રજ ફેરફાર થવા કરે છે એ લેશ્યામા વર્તતાં છવેતુ વર્તન ઠેવુ હોય છે તેની દશા ઠેવી હોય છે, તેની સ્થિતિ કેટલી હોય છે વિચેરે ઘણી ઉપયોગી હકીકત થી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના લેશ્યા અધિકારથી જાણવી અત્ર સિદ્ધાંતમા બતાવેલ એક ધર્મત બહુ ઉપયોગી હોવાથી તે સંક્ષેપથી બતાવીએ, જેથી જ્ઞાતી જ્ઞાતી લેશ્યાઓમાં વર્તતાં છવેતના અભિપ્રાય સમજાયે છે મનુષ્યો જૂલા પડીને મહાભયકર અત્વીમા આવી પડ્યા અને જૂળ્યા થવાથી વારે દિશ્યામા ખાવાતુ શોધવા લાગ્યા ચોતરફ નજર ફેરવતાં તેઓએ એક જાણુ વૃક્ષ જોયુ તેના ઉપર જાણુ લટકી રહ્યાં હતા અને તે વૃક્ષ જાણુ વૃક્ષમાજુને પાતાના વરફ આમ ત્રણ કરતુ હોય તેવુ સુદુર દેખાતુ હતુ તે જ્યેષ્ઠ એક વૃક્ષમાજુએ કહ્યુ કે-આ વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉજેડી નાખ્યુ હોય તો આપણને જાણુ ખાવાની બહુ મજા આવે બીજાએ કહ્યુ કે-આજુ વૃક્ષ શામાટે પાડી નાખ્યુ ? જે મોટી ડાળોમાં ફળો છે તેને કાપી નાંખી ત્રીજાએ કહ્યુ કે-મોટી ડાળોઓનુ આપણે શુ કામ છે ? નાની નાની ડાળોઓ પર જાણુ છે તેને કાપી કાપી નીચે નાખો એટલે આપણુ કામ થયે ચોથાએ કહ્યુ કે-જુઓમાં જાણુ છે તેને જ તોડી પાડા ને, આપણે મોટી કે નાની ડાળોઓનુ શુ કામ છે ? પાંચમાએ કહ્યુ કે-આપણે તો જુઓનુ પણ શુ કામ છે ? જાણુને જ નીચે પાડા કે જે ખાઈને આપણે ધરખં જઈએ છાંજીએ કહ્યુ કે-આ નીચે ઘણા જાણુ પડ્યાં છે તે જ વીજીને ખાઈએ, ઉપરથી જાણુ પાડવાનુ પાપ આપણે શા માટે વહોરવુ જોઈએ ? આ છએ માણુસો લેશ્યાવાળા સમજવા આ જાણુના ઠાંતનાં ચિત્રો પણ જોવામાં આવે છે જેથી આ હકીકત બરાબર સમજાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે લેશ્યાની જે હકીકત લોક પ્રકાશ ક્ષત્રને આધારે બતાવી છે તેમાંની કેટલીક સોગઠાબાણની રમતમાં ઘટાવી છે અને કેટલીક જાણુ રમવાની જૂઠા જૂઠા રેશની પદ્ધતિ જ્ઞાતી જ્ઞાતી હોવાથી સમજાઈ શકી નથી તે વિદ્વાન્ વાચનારે ઘટાવવા યત્ન કરવો જાકી સોગઠીના રગને લેશ્યાના રગ સાથે પૂરતો સબંધ છે એમ તો સ્પષ્ટ જણાય છે

કોપાટના સબંધમાં આપણે હવે કેટલીક રમત જોઈએ. રમત રમતાં રમતાં ઠાં વાર જ્ઞાતી જ્ઞાતી ચાલો ચાલતા નવા નવા આવિર્ભાવો થાય છે આરે પદમા ઘડને ચોરાશી ઘર છે તે આપણે જોયુ છે લીલી સોગઠી ચોરાશી ઘરે ફર્યા કરે છે, તેને

આરો આવતો નથી, તેવી જ રીતે નીલ લેશ્યાવાળા જીવો ચોરાશી લક્ષ જીવાયોનિમાં ક્યાર્યા કરે છે, પણ તેના આંટા પૂરા થતા નથી, એક યોનિમાથી કાળ કરીને બીજામાં જાય છે અને એ પ્રમાણે ક્યાર્યા જ કરે છે, પણ તેનો છેડો આવતો નથી. નીલ લેશ્યા અશુભ છે. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલા જીવ આ લેશ્યામાં વર્તતો હોય છે તેથી તેનો અત આવતો નથી, તેની બાજુ પૂરી થતી નથી, એ તો ચક્રમાં ભમ્યા જ કરે છે.

વળી કાળી સોગડી જોડીને તોડતી નથી, એ જીવમાં જ આલ્યા કરે છે. ખંને સોગડી સાથે હોય ત્યાં સુધી તે ક્યાર્યા કરે છે. મતલબ તે દુર્ગતિ સાથે પોતાનો સંબંધ કઢિ છોડતી નથી. સર્વાથી ભયકર કૃષ્ણ લેશ્યા છે તેથી તેનો દુર્ગતિ સાથે વિયોગ થવો સભવતો નથી. આવી રીતે કૃષ્ણ અને નીલ લેશ્યાવાળા જીવો તો દુર્ગતિમાં રખડ્યા કરે છે, બાજુમાં આ ધરમાંથી બીજામાં અને ત્યાંથી ત્રીજામાં એમ આલ્યા કરે છે પણ તેનો અત આવતો નથી.

લાલ અને પીળી સોગડીઓ કોઈ વાર જીવ તોડીને ધરમાં આવે છે એટલે જ્યાં સુધી જીવમાં હોય છે એટલે દુર્ગતિ સાથે સબધમાં હોય છે ત્યાં સુધી તો ધરમાં આવી શકતી નથી, પણ જીવ તોડી નાખીને કોઈ વાર ધરમાં આવી જાય છે, તેવી રીતે તેજ અને કાપોત લેશ્યાવાળા જીવો દુર્ગતિ સાથેનો પોતાનો સબધ તોડી આત્મસ્વભાવમાં આવી જાય છે, કોઈ વાર આત્મસ્વરૂપમાં રમણુ કરે છે અને ધીમે ધીમે ઉત્ક્રાંતિમાં આવી જઈ પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા ધારણુ કરનાર થાય છે. આવી રીતે આ જીવ નવી બાજુ ગોઠવતો જાય છે નવાં નવાં ધરમાં જાય છે. નવા નવા વેશ ધારણુ કરે છે પણ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે 'એવી કોઈ જાતિ નથી, એવી કોઈ યોનિ નથી, એવું કોઈ સ્થાન નથી, એવું કોઈ કુળ નથી કે જ્યાં આ જીવ અનત વાર મરણુ પામ્યો ન હોય અથવા અનત વાર જન્મ પામ્યો ન હોય.' સંક્ષેપમાં આ જીવ અશુભ લેશ્યા ધારણુ કરીને તેના વડે ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં—ચૌદ રાજલોકમાં ક્યાર્યા કરે છે.

‘જરહ’ એટલે સુખરી અહીં તેના આધ્યાત્મિક અર્થમાં કાપોત લેશ્યા સમજવી થોડા લાલ અને થોડા પીળા રગના મીક્ષર રગને જરહ રગ કહેવામાં આવે છે. સોગડાના રગમાં તેને પીળુ સોગડું સમજવું

જેરી એ શબ્દ જેરી નજેરી સાથે લાગતો નથી, કારણુ મારા સમજવા પ્રમાણે નજેરી શબ્દ શેતરજની રમતમાં વપરાય છે એટલે જેરીનો અર્થ અહીં જીવ—એ સોગડી સાથે ચાલે એમ કરવો એ જ ઉચિત લાગ્યું છે. ચોપાટની રમતમાં પરણ્યા પછી ‘જીવ’ થાય છે તેને એ શબ્દ બરાબર મળતો આવે છે

આ પદમાં કહેવાની મતલબ એમ જણાય છે કે જ્યારે જીવ તોડીને ધરમાં આવી

બધ છે ત્યારે પછી સોજડી ઘણું ભાગે મરતી નથી પણ બૂઝી બધ છે, તેવી રીતે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી ન્યારે જીવ આત્મસ્વભાવમા આવે છે ત્યારે પછી તેને પાછા પઠવાનું બહુધા થતું નથી અને આગળ વધીને છેવટે તેનો મોક્ષ થાય છે આમાં વળી કોઈ પોતાની સોજડી ગાંડી કરે તો કેવું પરિણામ આવે છે તે છેલ્લી આશામા સુચવે છે તે તરફ હવે આપણે ધ્યાન આપીએ

માવ* વિવેક કે પાઠ ન આવત, તથ સમ કાષી શામી;

જ્ઞાનવચન પ્રમુ પાઠ હેસાવત, તો જીવે જીવ ગાઢી પ્રાણી* ૫

“ભાવવિવેકની પાસે ન આવે ત્યાં સુધી બાજી કાઢી રહે છે, જ્ઞાન હવન ભગવાન ને પગનું ઈશન કરાવે તો આ જીવ બાજી જાણી જાણીને જીવી બધ ”

ભાવ—ઉપર જણાવેલી આરે લેસ્થાવાળા જીવોને કદાચ દ્રવ્યવિવેક આવે પણ ભાવવિવેક એટલે વચાઈ વસ્તુસ્વરૂપનો જોષ ન થાય, તેની નજીક જવાપણુ ન થાય, ત્યાં સુધી તેની બાજી કાઢી સમજવી કુબ્ધ, નીલ, કાપોત અને તેને લેસ્થાવાળા જીવો ભાવવિવેક પાસે જઈ શકતા નથી તેથી તેઓની બાજી પૂરી થતી નથી એ ભાવવિવેક તો સમ્યક્જ્ઞાન હ ભગવાન બતાવે છે, તેઓના ચરણકમળનું પૂજન કરવાથી ભાવવિવેકનું ઈશન થાય છે અને તે ન્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આ જીવ પણ ને શુકલ લેસ્થા ધારણ કરી છેવટે બાજી જીવી બધ છે અને ન્યારે જોક માણસ બાજી જીવે ત્યારે કેવો જાને છે, જીવો જીવો મરને કેટલો જ્ઞાનહમા આવી બધ છે તે તો પ્રસિદ્ધ હકીકત છે

વસ્તુસ્વરૂપના વચાઈ જોષ વગર આ જીવ બહુ રખડપટ્ટી કર્યા કરે છે સામાન્ય રીતે દ્રવ્યવિવેક તો આ જીવ બતાવ્યા કરે છે, પરંતુ વચાઈ (ભાવ)વિવેક આવવો બહુ મુશ્કેલ છે એ હમેશા શાંતસ્વરૂપ જ્ઞાનહમન મહારાજની ચરણસેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને આ સંસારની બાજી જીવી જવાનો ઉપાય તે જ છે

પાઠનો અર્થ ‘નજીક કરવાથી ઉપર પ્રમાણે ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે પાઠનો અર્થ ‘પો’ પણ થઈ શકે છે પાસાથી બાજી રમનાર બાજી કે ન્યાં સુધી પો આવતું નથી ત્યાં સુધી તેની બાજી કાઢી રહે છે, તે કોઈની સોજડી ઉપાડી શકતો નથી અને પોતાની સોજડીને બૂઝી શકતો નથી એવી જ રીતે કોઠીથી બાજી રમનાર બાજી છે કે ન્યાં સુધી પગનું આવતું નથી ત્યાં સુધી સોજડી બેસી શકતી નથી અને કદાચ જોકાક સોજડી બેઠેલ હોય તો પણ પાછી આરે સોજડી ઘેર આવી બધ ત્યારે ફરી વખત પોની જરૂર

* વિદ્યુ એનો પાઠાંતર છે

૫ પાઠનાંજી અર્થવા પો પગનું તળવનનાં સુધી પાઠનાંસે ચરણ અર્થવા પો માજીનેડેથી બેસી જી, માજી જી.

પડે છે વળી જ્યારે સોગઠી લપમા પડે છે ત્યારે પણ પો આવતાં વખત લાગે તો અન્ય રમનાર પો લઈને પોતાની સોગઠી ગાંડી કરે છે તો જીતવાની અણી ઉપર આવેલી બાજી પાછી ફરી વાર શરૂ થાય છે અને ઘણી વાર હાર ખાવી પડે છે આવી રીતે ઘરે આવેલી સોગઠીને ખેસવા માટે પણ પગડાની (પોની) જરૂર પડે છે અને એવી રીતે લપમા પડતા અને પો મેળવતા વખત લાગે તો બાજી હારી જવાય છે જો આનદધન પ્રભુ મહારાજ આ પગડુ બતાવી આપે તો આ જીવ એક ચાલમાં આખી બાજી જીતી જાય છે, નહિ તો ત્રણ ત્રણ સોગઠી ડુખાડી દીધેલ હોય છતા પણ બાજી હારી જાય છે, બધા ઘર વટાવીને આવેલ હોય તો પણ છેવટે રખડી પડે છે અને જો પો આવી જાય તો 'હું જીત્યો, હું જીત્યો' એમ પોકાર કરીને કહે છે ચારમાથી ત્રણ સોગઠી ડૂખી ગયેલ હોય અને ખીજા દાણા ચાલવાની જગ્યા ન હોય ત્યારે જ આવી સ્થિતિ થાય છે, તેમ જ ઉપશમશ્રેણી માટે ત્યારે ચેતનજીના એવા જ હાલ થાય છે. જેમ દાણા વધારે આવી જાય અને ચાલવાનું હોય નહિ ત્યારે વાર વાર ખડુ કરવું પડે છે તેમ ઉપશમ-શ્રેણીગત જીવને અગિયારમા ગુણુસ્થાનકેથી પાછા છૂટે, સાતમે, પાચમે, ચોથે, ખીજે કે પહેલે પણ પડવું પડે છે. આવી રીતે જીતેલી બાજી હારી જવામા માત્ર એક પગડાનો વાધો આવે છે, તેમ જ જો ભાવવિવેકનું એક પગડુ ન આવે તો આ જીવ ઉપર નીચે અથડાયા પછડાયા કરે છે, પણ તેનો છેડો આવતો નથી એ પગડાને શ્રીપ્રભુના ચરણુ-કમળની સેવા એકદમ બતાવી આપે છે અને એવી રીતે વખતસર જો એક પગડુ આવી જાય તો આ જીવ બાજી જીતી જઈ આનદમા આવી નિરતર લહેર કરે છે.

વળી ભાવ શબ્દનો અર્થ ભાવલેશ્યા કરવામા આવે ત્યારે ખડુ સુદર અર્થ થાય છે દ્રવ્યથી આ જીવને છ લેશ્યાઓ ઘણીવાર થાય છે પણ શુદ્ધ ભાવલેશ્યા છેવટની ત્રણ થાય ત્યારે જ આ જીવને પો આનંદુ ગણાય છે મતલબ ત્રીલેહની નજીક આવે ત્યારે પણ તે માત્ર ભાવતેજલેશ્યા નજીક આનંદુ ગણાય છે. આ ભાવલેશ્યા પ્રાપ્ત કરવારૂપ પગડુ પણ તેણે મેળવવાનું છે

હે આનદધન નાથ ! આવી રીતે હું એકે દ્રિયાદિ તિર્ય ચગતિમા અને નારકીમાં રખડ્યો, કોઈ વાર મનુષ્ય થયો, મહુર્દિક દેવ પણ થયો, કોઈ કોઈ વાર તો સ સારના છેડે આવી પહોચ્યો, પણ સદિવેક મને પ્રાપ્ત થયો નહીં, તેથી પાછો વળી ચક્રમણુમાં પડી ગયો. આપ કૃપા કરી હવે મારા ચોરાશીના ફેરા અજસાવી દો, મને ભાવવિવેક પ્રાપ્ત કરાવી આપો અને આ મારી ચોપાટની બાજીમા એક પો ખાતર મારે આટલી વાર ખડુ કરવું પડે છે, પાછા ફરવું પડે છે અને રખડપટ્ટી કરવી પડે છે તે કોઈ રીતે મારા પર કૃપા કરીને અટકાવો. મારી સ સાર બાજી જીતી જઈ અને મારા ભવના

હેરા મટી બચ જોમ કાઠ પહુ રીતે કરી મારી લાજ રાજો જોક વખત જો મને ભાવ વિવેક પ્રાપ્ત થયે તો પછી ત્યાજ કરવા યોગ્ય અને આદરવા યોગ્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજી કું લાચકને આદરીશ, નાલાચકને ત્યાજ કરીશ

સુમતિ કહે છે કે—પ્રાણી આ પ્રમાણે યોગાટ જોલે છે, ચારે ધરમાં ફરે છે, પણ ન્યાં સુધી જોને ભાવવિવેકનું પો આવતું નથી ત્યાં સુધી જોની બાલ કાચી છે, હજી તેને પો મજા નથી પણ જો આનંદન બગવાન જોને પો બતાવે તો જીવ બાલ જીવી જાય, જોનું કામ થઈ જાય અને જો પછી રાજ થઈને જાણ જઈ ચેતન ! તમારો હાલ વખત છે, તમે જમે તેમ કરીને પ્રભુચરણસેવા કરી આનંદન પ્રભુ પાસેથી પોનું ઇશાન કરી તેને પ્રાપ્ત કરો

ચેતનજીને ઉપદેશ આપવા અને વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થ જ્ઞાન આપવા માટે આનંદન મહારાજે યોગાટ જેવી રમતનો જે યોગાર્થ કર્યો છે તે બતાવી આપે છે કે ચેતનજીને સમજાવવા માટે પરમ ઉપકારી મહારાજા તેના પરિચયવાળી રમતજમતની વસ્તુનો પણ કેવો સુદર ઉપયોગ કરે છે લક્ષ્યાર્થ ઝુઝુકુને ઉપદેશ લેવા માટે નિર્માલ્ય દંબાતા પદાર્થો પણ ઉપયોગી નીવડે છે પ્રત્યેકજુદ જીવો સંસારના કોઈ જીવ જીવવા વસ્તુને જોઈને પરોપદેશની અપેક્ષા વજર તરીકે જાય છે આ પદનો આશય વિચારી સર્વ વસ્તુમાંથી સાર મહાજુ કરવાનો અભ્યાસ પાઠવો

પદ તેરમું

રાજ-ધારજ

અનુભવ હમ તો રાજરી દાસી,

આહ કહારો માયા મમતા, આનુ ન કહારી વાસી અનુ ૦ ?

“હે અનુભવ ! કું તો આદરભાજની કાચી છું, (પણ) પેલી (પદ્મરાણી) મામા મમતાઓ ક્યાથી આવી ? વળી તે ક્યાની રહેવાવાળી છે તે કું જાણવી નથી”

ભાવ—હવે ચેતનજી તો ઉપર જીણાંસુ તેમ અનુમતિ યોગાટ રચ્યા કરે છે, જો શ્રોણીના હેરામા ફર્યા કરે છે, પણ જોને ભાવવિવેકનું પો આવતું નથી અને જોની બાલ કાચી રહ્યા કરે છે મમતા માયાના સ બધમા પડી યોગાટ જોલ્યા કરે છે, પણ સુમતિની વાત સાંભળતા નથી સુમતિજો મદાને અનુપમ રૂપમા આવે ત્યારે ચેતનની સ્થિતિ બતાવી, પણ જો તો કોઈ વાત સાંભળતા નથી, જો અનુભવમાર્ગ પર આવે ત્યારે તેની લડાઈનો જેવાલ આપ્યો પણ ચેતન તો માયા મમતામાં ફર્યા ગયા છે જો બધી વાત ધ્યાનમા રાખી સુમતિ જાણે અનુભવને કહે છે આ પદમાં સુમતિ અને અનુભવ

વચ્ચે જે વાતચીત થાય છે તે આનંદધનજી મહારાજને ચીતરી છે, તે પર ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે.

સુમતિ કહે છે—હે અનુભવ ! હું તો આત્મરાજ—ચેતનજીની દાસી છું—કિ કરી છું, નિરતર તેમની સેવામાં તત્પર છું તેઓ મને જે આદેશ આપે તે કરનારી છું. અથવા હે અનુભવરાજ ! હું તો તમારી દાસી છું, તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારી છું. જે તમે મદ હો તો હું પણ મદ હોઉં છું અને તમે તીવ્ર હો તો હું પણ તીવ્ર હોઉં છું મારો અને તમારો આ સબધ સુપ્રસિદ્ધ છે પણ માયા અને મમતા ચેતનજીની પટરાણીઓ હાલ થઈ બેઠેલી છે તે ક્યાંથી આવી છે અને ક્યાંની રહેનારી છે તે હું જાણતી નથી માયા એ છળ પ્રકૃતિ છે, હું કહેવરાવનાર છે. મમતા એ મારાપણુ છે, મોહ રાજનો એ મંત્ર છે અને જગતને એ અધ બનાવનાર છે આ બંનેને આત્મરાજે પટરાણી તરીકે ક્યાંથી બેસાડી દીધી ? તેઓનું કુળ શુ છે ? તેઓ ક્યાંથી આવી છે ? અને તેઓ ક્યાંની રહેવાવાળી છે ? તેની પણ પૂરી તપાસ ચેતનજીએ કરી હોય એમ મને લાગતું નથી તેઓ ચેતનજીને વળગી પડી છે અને ચેતનજીએ તેને પટરાણી તરીકે ઠોકી બેસાડી છે, પણ તેઓનો કુળધર્મ શુ છે તેની પણ પૂરી તપાસ કરી હોય એમ લાગતું નથી

આ મમતા કેની દીકરી છે અને એવી અધમ વર્ગની કુલટા સ્ત્રી કેટલું કામ બગાડી નાખે છે એ સબધી વિશેષ સ્વરૂપ આવતા પદમાં તપાસ કરીને સુમતિ જ અનુભવને કહેશે અહીં તાત્પર્યાર્થ એટલો છે કે જેના ઉપર આત્મરાજ આટલી પ્રીતિ કરી પોતાનું સર્વસ્વ શુભાવે છે અને ચોરાશીના ફેરામાં ફર્યા કરે છે તેનું સ્વરૂપ બરાબર હું જાણતી નથી એક સ્ત્રી સાથે સબધ કરવા પહેલા સુજ્ઞ પુરુષોએ વિચાર કરવો જોઈએ કે એ સ્ત્રીનો સ્વભાવ કેવો છે, એનું જ્ઞાનદાન કેવું છે, એના માતૃપિતા કેણુ છે અને એનું સામાન્ય વર્તન કેવું છે આ સર્વ બાબતમાં ચેતને તપાસ કરી હોય એમ લાગતું નથી અને ગમે તેવી સ્ત્રીઓને ઘરમાં બેસાડી દીધી છે એ શુ તેને યુક્ત છે ?

રીજ પરે વાંકે સંગ ચેતન, તુમ ક્યું રહતઃ# ઉદાસી;

વરજ્યો ન જાય એકાંત કંતકો, લોકમૈં હોવત+ હાંસી. અનુ૦ ૨

તેની સોબતમાં ચેતનજી ખુશી ખુશી થઈ ગયા છે, (પણ) તમે ઉદાસ કેમ રહો છો ? પતિને સર્વથા તજી શકાતો નથી અને (અમારા) લોકોમાં પતિની મશ્કરી થાય છે

* 'રહો ન' એવો પાઠ રહતને સ્થાને છે

+ 'હોત ન' એવો પાઠ હોવતને સ્થાને છે

૨ રીજ પરે=રીઝી પડે, ખુશી ખુશી થઈ જાય છે વાકે=નેના, માયા મમતાના. ક્યુ=શામટે ઉદાસી=દિગ્ગીર વરજ્યો=તજ્યો, બોજો એકાંત=સર્વથા હોવત=થાય છે હાંસી=મશ્કરી, ઠોકડી

શ્વાવ—સુમતિને ઉપર જણાવેલો પ્રશ્ન સાબળી અનુભવ ઉતર આપે છે કે-હે સુમતિ । તુ મને માયા મમતાના કુળધર્મોનું પૂછે છે પણ એના જવાબમા તને કાંઈ સતોષ થયે નહિ વાત એમ છે કે ચેતનજી ન્યારે એની સોબતમા હોય છે, એના મદિરમા હોય છે ત્યારે આનંદમા આવી જાય છે, હહેરમા આવી જાય છે, પ્રમાદમદિરા ના પાનમા મસ્ત બની સફસદિવેકે ભૂલી જાય છે તેથી પછી તે કુલટા છે, વેશ્યા છે કે કુળવધુ છે તેની જરા પણ તપાસ કરતા નથી લોકમા કહેવત છે કે 'રાખને ગમી તે રાણી અને છાણા વીણવી આણી' એટલે એની સાથે પછી તત્સબંધી વાત પણ કાંઈ કરવું નથી અને મોહમદિરામા મસ્ત બનેલા ચેતનજી તે સબંધી વિચાર પણ કરતા નથી, એ વાત તો ઠીક પણ તુ દિલગીર કેમ દેખાય છે ? તારા શોકનું કારણ તો મને સુમતિવ મારું કથન તો એ છે કે તારે તો તારું કામ કર્યા જ કરવું, તારું રૂપ પ્રગટ કરવું અને પતિને પોતાના મદિરે જેવી લાવવા, પણ વારું, તારી ઉદાસીનું કારણ શું છે તે મને બતાવ

સુમતિ કહે છે—અનુભવ । મારી ઉદાસીનું કારણ શું છે તે હું તને કહી સભળાવુ છું તે ધરાબર ધ્યાનમા લઈ તે પર વિચાર કર એ જમે તેમ તો પણ ચેતનજી મારા પતિ રહ્યા, તેઓ માયા મમતા જેવી કુલટાઓના મદિરમા કૂર્ચા કરે, રખડ્યા કરે અને મારી સામુ પણ જુએ નહિ, પણ હું તો તેમની એક પતિ મતા સ્ત્રી રહી, તેથી મારાથી કાંઈ પતિને સર્વથા ત્યાગ થઈ શકે નહિ સુદ પતિ મતાનો ધર્મ છે કે પતિ તેને ખીજે, હડે કે તિરસ્કરે તો પણ મનસા વચસા કર્મણા એ પતિને ત્યાગ કરે નહિ એને છોડે નહિ એની સેવના એક ચિત્તથી કર્યા કરે. આ પ્રમાણે હોવાથી મારા પતિને તજી શકાતા નથી અને જમારા લોકમાં તેની મસ્કરી થાય છે તે સાંભળી હું બળી મરુ છું જાણે છે કે મનુષ્યો પોતપોતાના નાના સર્કલ(વટુલ)મા સામાન્ય રીતે માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવવા અને તેઓને સાથે અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરે છે અને તેઓમા માનહાનિ ન થાય તેની ખાસ સુભાગ રાખે છે મારા સબંધીઓ મહામત જ્ઞાનદષ્ટિ વિગેરે અનેક છે તેઓ મારા પતિની ઠેકડી કરે છે કે-અહો ! જેનાં કુળધર્મ તથા કામકેહાણાં જણાયેલ નથી, જે પ્રત્યક્ષ અભિચારિણી છે, જેના વેશ, હાવભાવ અને કટામ કુશીલા સ્ત્રી જેવા છે તેવી પરવશી મમતાના મજમા એનો પતિ તો પડી રહે છે, એ તો મૂર્ખ છે, ગંડા છે, અક્લવદીન છે આવી રીતે મારી દેખતા મારા પતિની હાસી થાય છે તે હું સહન કરી શકતી નથી મારી ઉદાસીનતાનું કાગળ તે જ છે અનુભવ । મારા પતિને હું છોડી શકતી નથી અને તેમની મસ્કરી થાય તે હું સહન કરી શકતી નથી આ વિચારથી મારા મન પર શોકની છાયા આવી ગઈ છે

જે બે પાડાવર નોખા મૂક્યા છે તે બહુ સાથે અર્થ આપે છે સુમતિ પોતે

જ આખું વાક્ય બોલે છે અને તે પ્રથમ ગાથાના અનુસંધાનમાં જ આવે છે. તે પ્રમાણે અર્થ કરીએ તો સુમતિના સુખમા નીચેના શબ્દો આવે છે—‘ એ માયા-મમતાના પ્રસંગમા આવીને ચેતનજી તો તેના ઉપર ખુશી થઈ ગયા છે, તેમના ઉપર વારી ગયા છે, ત્યારે એ હકીકતને લઈને હે અનુભવ ! તમે દિલગીર રહેતા નથી ? તમને એ વાતથી ખેદ આવતો નથી ? તમને એમ થતું નથી કે આવો અનંત શક્તિનો ધણી ચેતન જેની સત્તામા અનંત ગુણો રહેલા છે તે આવી વેશ્યાની સોળતમા પડી જઈ ધન ગુમાવી બેઠો છે, પોતાની શક્તિ સમજતો નથી અને પોતાના કુળધર્મનો ખ્યાલ કરતો નથી ? હે અનુભવ ! આમ છે છતાં પતિને મારાથી એકાંતે તજી શકાતો નથી, હું કુળવાન રહી તેથી એનો ત્યાગ મારા ખ્યાલમા આવતો નથી ત્યારે શું આપણા લોકમાં પણ મારી મશ્કરી ન થાય ? આપણા લોક શાંતિ, ક્ષમા, દયા, ધૃતિ, નિર્વેદ વગેરે મારી મશ્કરી ન કરે કે આ સુમતિ તો પતિની બેદરકારી છતાં તેને વળગ્યા જ કરે છે ? આ પ્રમાણે અર્થ કરવો એ ગાથાના આગળ પાછળના સબધને અનુરૂપ છે એમા આશય એ જ આવે છે કે માયા-મમતાના પ્રસંગમાં ચેતનજી એવા રાચી રહ્યા છે કે સુમતિને બોલાવતા પણ નથી અને તેમ છતાં પણ સુમતિ કુળવધૂ અથવા નિમકહુલાલ પરિચારિકા તરીકે તે બાળત ઉપર ખેદ કરી અનુભવને પોતાની સ્થિતિ સમજાવે છે, જે સાબળી પતિ નિજ મદિરે પધારવા નિર્ણય કરે એ તેનો ગુહ્ય ઉદ્દેશ છે

समजत नाहि निदुर पति एति, *पल एक जात छमासी;

आनंदघन प्रभु घरकी समता, अटकली और लवासी. अनु० ३

“ કઠોર પતિ (આત્મરાજ) એટલી વાતથી સમજતા નથી અને (મારી) એક ક્ષણ છ માસ જેવી બય છે હે આનંદઘન પ્રભુ ! સમતા તમારા ઘરની પટરાણી છે, બીજી (માયા મમતા) લગાડી છે એમ અટકળો-બણો-સમજે ”

ભાવ—વળી સુમતિ આગળ વધી અનુભવને પોતાનું હૃદય ખાલી કરતાં જણાવે છે હે અનુભવ ! તને જણાવ્યું તેમ મારા પતિની સર્વ જગ્યાએ અને ખાસ કરીને ભદ્રલોકમાં હાસી થાય છે અને મારાથી તે સહન થતું નથી તેથી મારા પતિને સમજાવવા હું ઘણી ઘણી જાતની યુક્તિઓ કરું છું અગાઉ (દશમા પદમા) જણાવ્યું તેમ હું ગાઉં છું, નાચું છું પણ તે તો મારા મદિરે પધારતા નથી અને માયા-મમતા સાથે બાજી ખેલ્યા કરે છે, તેની સાથે આનંદવિલાસમા મસ્ત બની પડ્યા

* ‘ પલક ’ એવો પાઠાતર છે

૩ નિદુર=કઠોર એતી=એ વાતથી છમાસી=છ માસ, અડધા વરસ જેવા ધરકી=પોતાની, ધરની અટકલી=અટકળો, બણો ઔર=બીજી, માયા મમતા લગાડી=લગાડ, ગપ્પા સપ્પા, ગાલ પુરાણ

શબ્દ—સુમતિનો ઉપર જણાવેલો પ્રશ્ન સામળી અનુભવ ઉત્તર આપે છે કે—હે સુમતિ ! તું મને માયા મમતાના કુળધર્મોનું પૂછે છે પણ જોના જવાબમાં તને કાંઈ સંતોષ થશે નહિ. વાત જોમ છે કે ચેતનજી ન્યારે જોની સોળતમા હોય છે, જોના મદિરમા હોય છે ત્યારે આનન્દમા આવી જાય છે, લહેરમા આવી જાય છે, પ્રમાદમદિરમા ના પાનમા મસ્ત બની સદ્સદિવેક ભૂલી જાય છે તેથી પછી તે કુલટા છે, વેસ્વા છે કે કુળવધુ છે તેની જરા પણ તપાસ કરતા નથી. લોકમા કહેવત છે કે 'રાજને જમી તે રાષ્ટ્રી અને છાણા વીણવી આણી' એટલે જોની સાથે પછી વત્સલ ધી વાત પણ કોઈ કરતું નથી અને મોહમદિરમા મસ્ત બનેલા ચેતનજી તે સબધી વિચાર પણ કરતા નથી; જો વાત તો ઠીક પણ તું હિલગીર કેમ દેખાય છે? તારા ચોકનું કારણ તો મને સ્વમજ્જવ મારું કથન તો જો છે કે તારે તો તારું કામ કર્યાં જ કરવું, તારું રૂપ પ્રગટ કરવું અને પતિને પોતાના મદિરે જોવી હાવવા, પણ વારું, વારી ઉઠાચીનું કારણ જુ છે તે મને બતાવ.

સુમતિ કહે છે—અનુભવ ! મારી ઉઠાચીનું કારણ શું છે તે હું તને કહી સમજાવું છું તે બરાબર આનન્દમા લઈ તે પર વિચાર કર જો અને તેમ તો પણ ચેતનજી મારા પતિ રહ્યા, તેજો માયા મમતા જેવી કુલટાજોના મદિરમા કર્યા કરે, રમજ્યા કરે અને મારી સામું પણ જુએ નહિ, પણ હું તો તેમની જોક પતિ મતા સ્ત્રી રહી, તેથી મારાથી કાંઈ પતિનો સર્વથા ત્યાગ થઈ શકે નહિ. સુરા પતિ મતાનો ધર્મ છે કે પતિ તેને ખીજે, લહે કે તિરસ્કરે, તો પણ મનસા વચસા કર્યાં જો જો પતિનો ત્યાગ કરે નહિ જોને ઊઠે નહિ, જોની સેવના જોક ચિત્તથી કર્યાં કરે. આ પ્રમાણે હોવાથી મારા પતિને તજી શકાતા નથી અને અમારા લોકમાં તેની મફકરી થાય છે તે સંભળી હું બળી મરું છું તું જાણે છે કે મનુષ્યો પોતપોતાના નાના સર્કલ(વર્તુલ)મા સામાન્ય રીતે માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવવા અને તેજોનો સાથ અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરે છે અને તેજોમાં માનહાનિ ન થાય તેની ખાસ મહાજ રાખે છે. મારા સબધીજો મહામત, જ્ઞાનદંષ્ટિ વિજેરે અનેક છે, તેજો મારા પતિની ઠેકડી કરે છે કે—અહો ! જોના કુળધર્મ તથા કામઠેકાણા જણાવેલ નથી, જે પ્રત્યક્ષ બ્યભિચારિણી છે જોના વેશ, હાવભાવ અને કળામ દુઃશીલા સ્ત્રી જેવાં છે તેવી પવધત્રી મમતાના સજમાં જોનો પતિ તો પડી રહે છે, જો તો મૂર્ખ છે, ત્રાંઠા છે અક્લત્તદીન છે આવી રીતે મારી દેખતાં મારા પતિની હાંચી થાય છે તે હું સહન કરી શકતી નથી મારી ઉઠાચીનતાનું કારણ તે જ છે અનુભવ ! મારા પતિને હું ઊઠી શકતી નથી અને તેમની મફકરી થાય તે હું સહન કરી શકતી નથી. આ વિચારથી મારા મન પર ચોકની છાયા આવી ગઈ છે.

જે જે પાડાતર નોખા મૂક્યા છે તે બહુ સારા અર્થ આપે છે સુમતિ પોતે

જ આખું વાક્ય બોલે છે અને તે પ્રથમ ગાથાના અનુસંધાનમાં જ આવે છે. તે પ્રમાણે અર્થ કરીએ તો સુમતિના મુખમાં નીચેના શબ્દો આવે છે—‘ એ માયા-મમતાના પ્રસંગમાં આવીને ચેતનજી તો તેના ઉપર ખુશી થઈ ગયા છે, તેમના ઉપર વારી ગયા છે, ત્યારે એ હકીકતને લઈને હે અનુભવ ! તમે દિલગીર રહેતા નથી ? તમને એ વાતથી ખેદ આવતો નથી ? તમને એમ થતું નથી કે આવો અનંત શક્તિનો ધણી ચેતન જેની સત્તામાં અનંત ગુણો રહેલા છે તે આવી વેશ્યાની સોળતમાં પડી જઈ ધન ગુમાવી બેઠો છે, પોતાની શક્તિ સમજતો નથી અને પોતાના કુળધર્મને ખ્યાલ કરતો નથી ? હે અનુભવ ! આમ છે છતાં પતિને મારાથી એકાંતે તજી શકતો નથી, હું કુળવાન રહી તેથી એનો લાગ મારા ખ્યાલમાં આવતો નથી ત્યારે શું આપણા લોકમાં પણ મારી મશ્કરી ન થાય ? આપણા લોક શાંતિ, ક્ષમા, દયા, ધૃતિ, નિર્વેદ વગેરે મારી મશ્કરી ન કરે કે આ સુમતિ તો પતિની બેદરકારી છતાં તેને વળગ્યા જ કરે છે ? આ પ્રમાણે અર્થ કરવો એ ગાથાના આગળ પાછળના સળધને અનુરૂપ છે એમાં આશય એ જ આવે છે કે માયા-મમતાના પ્રસંગમાં ચેતનજી એવા રાચી રહ્યા છે કે સુમતિને બોલાવતા પણ નથી અને તેમ છતાં પણ સુમતિ કુળવધૂ અથવા નિમકહલાલ પરિચારિકા તરીકે તે બાબત ઉપર ખેદ કરી અનુભવને પોતાની સ્થિતિ સમજાવે છે, જે સાલણી પતિ નિજ મદિરે પધારવા નિર્ણય કરે એ તેનો શુદ્ધ ઉદ્દેશ છે

સમજત નાહિ નિઠૂર પતિ ઇતિ, *પલ એક જાત છમાસી;

આનંદઘન પ્રમ્લ ઘરકી સમતા, અટકલી ઔર લવાસી. અનુ૦ ૩

“ કઠોર પતિ (આત્મરાજ) એટલી વાતથી સમજતા નથી અને (મારી) એક ક્ષણ છ માસ જેવી જાય છે હે આનંદઘન પ્રમ્લ ! સમતા તમારા ઘરની પટરાણી છે, બીજી (માયા મમતા) લખાડી છે એમ અટકળો-બાણો-સમજો ”

ભાવ—વળી સુમતિ આગળ વધી અનુભવને પોતાનું હૃદય ખાલી કરતા જણાવે છે હે અનુભવ ! તને જણાવ્યું તેમ મારા પતિની સર્વ જગ્યાએ અને ખાસ કરીને ભદ્રલોકમાં હાસી થાય છે અને મારાથી તે સહન થતું નથી તેથી મારા પતિને સમજાવવા હું ઘણી ઘણી જાતની યુક્તિઓ કરું છું અગાઉ (દશમાં પદમાં) જણાવ્યું તેમ હું ગાઉં છું, નાચું છું પણ તે તો મારા મદિરે પધારતા નથી અને માયા-મમતા સાથે બાજી ખેલ્યા કરે છે, તેની સાથે આનંદવિલાસમાં મસ્ત બની પડ્યા

* ‘ પલક ’ એવો પાઠાંતર છે

૩ નિકુર=કઠોર એતી=એ વાતથી છમાસી=છ માસ, અડધા વરસ જેવા ઘરકી=પોતાની, ઘરની અટકલી=અટકળો, બાણો ઔર=બીજી, માયા મમતા લખાસી=કળાડ, ગપા સપા, ગાલ પુરાણ

રહે છે અને મારી સાચુ પણ જોતા નથી હું તેઓને ખતાવી આપુ છું કે માયા-મમતા અધમ કુળની છે, અભવયા ગામની રહેનારી છે અને કુલટા છે, પણ મારા પતિ તો જોટલા કઠણ યર્ષ ગયા છે કે હું ગમે તેટલી વાત કરું છું પણ તે સમજતા જ નથી મે તેને અનેક આકારમા વાત કહી, તેઓનો મોહરાજ્ય સાથેનો મુદ્દવૈભવ સમજાવ્યો, તેના જીવ કાકામાં થતો ગળીર નાહ કહી ખતાવ્યો, પણ જો તેા મમતા-માયા સાથે નરમ થેસ જેવા યર્ષ જાય છે (જુઓ પદ દશમુ) અને મારી પાસે આવવાની વાત થાય કે તદ્દન કઠણ ખની જાય છે આટલી સર્વ વાતથી પણ તે તો સમજતા નથી અને મને પોતાને જોવી પીડા યર્ષ છે કે પતિ વજરની જોક કણુ જાય છે તે છ માસ જેવા યર્ષ પડે છે કુળવધુને પતિની સોબતમા આનંદ રહે છે અને પતિવિરહે જોક સેક ક છ માસ જેવી લાગે છે, જોક મિનિટ વરસ જેવી લાગે છે, જોક રાત આખા ભવ જેવી લાગે છે વળી તેઓ મમતા-માયાની સોબતમા પડી જોક મિનિટમા જોટલો કર્મબંધ કરે છે કે મારા મદિરે તેમને પધારવાનો સમય વરસોથી લગતો જાય છે

હે અનુભવ ! આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે મારા પતિ જો શુદ્ધ દશામા આવી જાય, માયા મમતાનો સજ મૂકી દે અને જુજુ બ્રહ્મણ કરવા લાગે તો તેઓ પોતે જ આનંદમય છે, આનંદમય સમૂહ છે, સિદ્ધ દશાના ભોગવનાર છે; તેમણે ભવજુ નિર્ધરો કે હું જ ખરી તેમના ઘરની સ્ત્રી છું, તેમની પટરાણી છું, તેમના હૃદયમાં જગ્યા થાય નારી છું, તેઓને યોગ્ય છું, તેઓની ક્ષિતિ અને જ્યોતિ વધારનારી છું અને માયા મમતા કે બીજી કોઈ પણ તેઓના પ્રેમજુ પાત્ર હાલ ખની હોય તે સર્વ જપ્પા સપ્પા છે, લગાડપણુ છે, ગાલ પુરાણુ જેવુ છે, છેવરપીડીનો ધપો છે, માત્ર ખાલી બકબકાટ છે, જોમાં કાઈ દમ જેવુ નથી, જોમાં કાઈ સાર જેવુ નથી, જોમાં કાઈ તત્વ જેવુ નથી જે ત્રીજો મારા પતિની સ્ત્રી કહેવશવવાને યોગ્ય પણ ન હોય, જે કુળવધુના નામને પણ લાવક ન હોય, જે શુદ્ધ પતિપ્રેમા, પતિપરામણા પતિભક્ત્યા ન હોય તેને સ્ત્રી કહેવી તે માત્ર વાતજળ છે શબ્દાર્થનુ અજ્ઞાન છે, અસત્ય વચનવિન્યાસ છે મુમતિ અનુભવને ઉદ્દેશીને બોલતા બોલતાં આવેશમાં આવી જઈ ઉદ્દગાર કાઢે છે કે હે આનંદમય ભગવન્ ! મારા નાય ! મારા પતિ ! હું તમારા ઘરની ખરી સ્ત્રી છું અને આ બીજી તો લગા બીજો છે જેનુ સ્વરૂપ તમે સમજો, વિચારો, ધ્યાનમાં લાવો

આખા પદમા કહેવાનો આશય જો છે કે-માયા મમતામાં મસ્ત રહેનાર ચેતન તેનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ ગમજતો નથી, તેનુ પરિજ્ઞામ સમજતો નથી, તેનાથી થતો સ્વસારસ બધ (સ સારવૃદ્ધિ) ધ્યાનમા લાવતો નથી અને તેથી સ્વપરનો જગાલ કર્યા વજર નિરતાર પરવચ્ચુને પોતાની માની તેમાં રમજુતા કર્યા કરે છે તેની પ્રાપ્તિમા આનંદ માને છે અને તેના વિચોગમાં શૂન્ય હૃદયનો યર્ષ જાય છે આના પરિજ્ઞાને

ચૈદમું પદ

એની પરિણતિની નિર્મળતા થતી નથી, એને વસ્તુસ્વરૂપનું ભાન થતું નથી અને સમતાની સાથે તેની પીછાન થતી નથી જીવનનો સાર પ્રાપ્ત કરવો હોય, જિંદગીને સરવાળે કાંઈ જમ્મે કરી લઈ જવું હોય તો સુમતિનું સ્વરૂપ ચેતનજી ! સમજે અને તેને મદિરે પધારો સુમતિ અથવા સુમતા હજી પણ ઉદ્ગારરૂપે અનુભવને વિશેષ કહે છે, તે માટે નીચેનું પદ વાંચો. એમ કરવાનો હેતુ એ છે કે એથી જ ચેતનજી ખરાબર માયા-મમતાને ઓળખી જઈ તેનો સંગ છોડતા જાય તો પરિણતિની નિર્મળતા કરી છેવટે શુદ્ધ ચેતના સાથે પ્રેમમાં પડી રહે અને આ ચક્રભ્રમણનો છેડો લાવે.

પદ ચૈદમું

રાગ-સારંગ

અનુભવ તું હૈ હેતુ હમારો. અનુ૦

આય ઉપાય કરો ચતુરાઈ, ઔરકો સંગ નિવારો. અનુ૦ ૧

“ હે અનુભવ ! તુ અમારો (મારો અને ચેતનનો) હિતસ્વી છો, (તો) ચતુરાઈથી લાભવૃદ્ધિનો ઉપાય કરો અને ખીજઓની સોખત અટકાવી દો ”

ભાવ—હજી પણ અનુભવને ઉદ્દેશીને સમતા વધારે વાત કહે છે હે બધું અનુભવ ! તુ અમારા જન્મેનો ખરેખરો હિત કરનાર છે મારા પતિનું અને મારું શુભ ઇચ્છનાર જો ખરેખરું કોઈ હોય તો તે તુ જ છે. જેમ અનુભવ વધે તેમ ચેતન સુમતિને મદિરે વધારે આવે, સુમતિ સાથે પ્રેમ વધારે ખતાવે અને સુમતિને પોતાની સ્ત્રી તરીકે સવિશેષપણે સુખ આપે અનુભવ મિત્ર ! આ હકીકત તુ સારી રીતે જાણે છે, માટે વિચક્ષણતા વાપરીને કોઈ એવો ઉપાય કરો કે મારા પતિના સખ ધરૂપ લાભ મને પ્રાપ્ત થાય મિત્રની ફરજ છે કે પોતાના દોસ્તદારને હુરકોઈ પ્રકારે લાભ થાય તેવો ઉપાય તેણે ચિતવી આપવો-થોજી આપવો-ગોઠવી આપવો વળી અનુભવ મિત્ર ! જ્યારે તમે મારું અને મારા પતિ જન્મેનું શ્રેય ઇચ્છો છો તો સાથે એવો પણ ઉપાય થોજી કે એ માયા મમતાનો સંગ મૂકી દે જ્યાં સુધી ચેતન માયા મમતાની જાળમાં ફસેલા રહેશે ત્યાં સુધી એને સ્વપરવિવેચન થશે નહીં-પોતાના અને પારકાને ઓળખશે નહિ અને પરકામે લાજ્યા કરશે એને આખા દિવસમા જરા પણ કુરસદ મળશે નહિ અને પૂછશે તો કહેશે કે-હું મારા કામે જાઉં છું, પણ પોતાનું કામ શુ છે એ બિચારો સમજતો નથી જ્યારે માયા મમતાનો સંગ મૂકી સમતાને મદિરે પધારી આત્મનિરીક્ષણ કરશે ત્યારે તેને સમજશે કે પોતે જેને પોતાનું કામ માને છે તે તે

૧ હેતુ=હિતકારી, વૃદ્ધિ કરનાર, હિતેશરી આય=પ્રાપ્તિ, લાભ-તેનો ચતુરાઈ=વિચક્ષણતા. ઔરકો=ખીજનો સંગ=સોખત. નિવારો=અટકાવો

પરકામ છે, પરંતુ કામ છે, પર સબધી કામ છે પોતાનું કામ તો આત્મિક છે, પ્રચલિત કાર્યમાં તદ્દન અલગ છે, સ્વાવસ્થાસ્થિત છે, સ્વાધીન છે, સ્વરૂપગમ્ય છે ચેતનજીને તેનો અનુભવ મિત્ર સર્વ વાત બતાવી આપે, જોને સમતાના મહિરમા થતો સ્વરૂપાનંદ અને તેના પરિણામનો ખ્યાલ આપે અને સાથે માયા-મમતાના મહિરના તુચ્છ વિષયા નહો અને તેનાં અતિ અધમ પરિણામોનો વિચાર આપે તો ચેતનજી કાંઈક સ્વસ્થાને આવે-ઠેકાણે આવે અત્ર અનુભવને જે વાત કરવાની હતી, સુખમિત્ર સાથે તેનો (ચેતનજીનો) સબધ જ્ઞેતાવલો અને કુખમિત્ર સાથેનો તેનો સબધ તોડાવલો જ્યેષ્ઠો સુખમિત્ર સાથે જરા વખત સબધ થાય તેમા જહુ લાભ ન થાય, વળી પાછો વિભાવમા પડે કે આ ચેતન કુખમિત્રના મહિરે આશયે જાય, માટે જોને અત કરણપૂર્વક કુખમિત્ર ઉપર તિરસ્કાર છૂટે જોવી યોજના પણ અનુભવે સાથેસાથ કરવી જ્યેષ્ઠને મતલબ તે નિજ કુટુંબનો સબધ થાય અને કુલના સ્ત્રીઓની સોબત ઠાડી કે જોવી યોજના વિચક્ષણવાપૂર્વક અનુભવે કરવી જ્યેષ્ઠને અથવા ચતુરાઈ શબ્દને લાભના ઉપાય સાથે લેવો જોઈએ તમે લાભના ઉપાયરૂપ ચતુરાઈ કરી બતાવો તેથી પેલી બીજી સ્ત્રીઓ સાથે ચેતન સબધ રાખે છે તે મૂકી દે આ પદમા પણ સ્વપર વિવેચન કરી, સ્વને જ્યોજણી તેને આહવાનો અને પરને જ્યોજણી તેને ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ છે મમતાના મુખ્ય આધિભાવ તરીકે તુષ્ટા હોય છે ધનની, માનની અને બીજી કોઈ પણ વસ્તુની અને મનોભાવની દહ ઇચ્છા શબ્દો, જોની પ્રાપ્તિમા શાંતિ માનવી, જોની અપ્રાપ્તિમા ખેદ કરવો તેને તુષ્ટા કહેવામાં આવે છે જ્યેષ્ઠ ધનની ઇચ્છાથી-તુષ્ટાથી પ્રાણી કેટલી ઉપાધિ વહેરી લે છે તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તુષ્ટાથી મન પર જે આધિપત્ય મેળવાય છે તેનો ખ્યાલ આવે છે જોને સબધ થવાથી પ્રાણી પોતાના વખાણ કરવા મઠી પડે છે, દેશ પરદેશ રખડે છે ફાગદાર મમજવાળા શેઠોના અવિચારી દુક્રમોને શરણે થાય છે, અસત્ય બોલે છે, ખોટું જણે છે રટે છે અને અનેક યાજ્ઞા કરે છે જોવી જ રીતે માનની તુષ્ટાથી પણ ચેતન જ્યેષ્ઠો જ તણાયા કરે છે જો સર્વે દરશોજના અનુભવનો વિષય હોવાથી તે પર વિશેષ વિવેચન કરવામા કાળ ન બાળતા જો તુષ્ટા કોણ છે? જોનું સ્વરૂપ વિચારીએ

*તુષ્ટા રાંઠ માંડકી આફ, ફહા પર ફરે સજારો;

જઠ ઠગ કપટ કુજુશ્હી પોજે, મનમેં કપુ ન વિવારોં

(પાઠાંતર) ઠનફી સગવિ વારોં ઝનુ• ૨

તુષ્ટા જુજળ બાટની ઠીકી છે, જો ધમમા જયવારો શુ કરશે? જો જુષ્ટી

* તીમના જોવો પણ પાં ૮ અથ જોક ૧ ૬

૨ તુષ્ટા-અપ્રાપ્તિક સમદ કરવાની સુદિ. રાંઠ-કુલદા શ્રી રવજીરી કાંઈની-મમતા, મમતી ૩ મિત્ર પર આજીવન કરવારો. બાંધકો-કરી. કપા-શુ સચરો-અંચરો, જયવારો, ઉ તરે. ઠન-પૂર્ણ અલક વમરની જુષ્ટી. ઠન-મનારી (ઠન-પન) દર-કરી. કપા-અજગપ ક-કરી. કુક બની-પોતાનાં પીવરનાં

છે, ઠગારી છે, કપટી છે અને પોતાના કુટુંબને (પીયરીઆંને) પોષનારી છે—એવું મનમા કેમ વિચારતા નથી અથવા એની સોબત અટકાવી દો ”

ભાવ—મારા પતિને તૃષ્ણા ઉપર રાગ બંધાણો છે અને તેની સાથે સંબંધ થયો છે તેનું સ્વરૂપ હે અનુભવ ! તમે કેમ વિચારતા નથી ? આવા શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રત્નોના ધણી થઈને મારા પતિ કેવી સ્ત્રીઓ સાથે સંબંધ કરે છે તે તો જુઓ. તમે વિચારશો તો તમારા મનમા અતિ ખેદ આવશે, ત્રાસ છૂટશે કે—અહો ! જેના ઘરમાં શુદ્ધ પવિત્ર આદર્શરૂપ સ્ત્રીઓ છે તેઓ કેના ઘરમા આંથડે છે ? ધન સંપ્રદ કરવાની બુદ્ધિને તૃષ્ણા કહે છે. એ કુલટા સ્વચ્છ હી સ્ત્રી છે અને ભાંડની દીકરી છે. ભાંડ મશકરી કરીને અથવા ભિખ માગીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. સમાજમાં તેઓ તદ્દન અધમ વર્ગમાં આવે છે અને ભવાયાના નામથી ઓળખાય છે એ ભાડ સ્થાને અહીં લોભ સમજવો. એવા ભાડ-ભવાયાની દીકરીને (એના કુળમાં) શિક્ષણ પણ સ્વચ્છ હતાનું જ મળે છે. હવે એકલી કુલટા સ્ત્રી તે તમારા ઘરમા આવીને શું જયવારો કરશે ? શું ઉજરો કરશે ? એ તમારા ઘરનું શું લીલું કરશે ? હે અનુભવ ! તમે ચેતનજીને કહો કે આવી અધમ સ્ત્રીઓ સાથે તમારે પરિચય કરવો એ તમને જરા પણ ઘટતું નથી. વળી એ તૃષ્ણા કેવી છે તેનું સ્વરૂપ ચેતનજીને જાણવું હોય તો હજી પણ તેને બતાવો કે એ તૃષ્ણા તો શઠ છે એટલે મૂર્ખી અશ્લિલ વગરની છે, એને પતિ કે ચારનો ખ્યાલ પણ નથી, વળી એ મહાધૃતારી છે, જ્ઞાનધનને ઠગીને હુરી જનારી છે અને સર્વ ધન-ઘરખાર લૂટી જઈ પુણ્યધન વગરનો કરી તેને ખાવો બનાવી મૂકે તેવી છે, તેમ જ વળી જૂઠા જૂઠા વેપો કરનારી, છળપ્રપચ્ચથી ભરેલી અને છળની જ વાતો કરનારી છે આવી રીતે તે શઠ છે, ઠગ છે અને કપટી છે, વળી તે ઉપરાત તે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન વિગેરે પોતાના પીયરીયાને પોષનારી છે, વધારનારી છે અને તમારા ક્ષમા, ધૈર્ય વિગેરે કુટુંબીઓ સાથે લડાઈ કરનારી છે

આવી શરમ વગરની, હલકા કુળની, મૂર્ખી, કપટી, લુચ્ચી અને પીયરીઆંને પોષનારી તૃષ્ણા તમારા ઘરમા શું જયવારો કરવાની છે ? તમને શું સારા રૂપમાં દેખાડવાની છે ? એ તો એવી એવી વાત યુક્તિપૂર્વક કરશે કે તેનું રહસ્ય તમારા ખ્યાલમા પણ આવશે નહિ કહેશે કે મારો ભાઈ તો ખાપડો આજે ઘેરથી જાય છે તે જતો જતો આવતી કાલે પાછો આવે છે અને તમારો ભાઈ તો ઓણ પોર ઓણ પોર લાગેલો જ છે વાત એમ હુતી કે પોતાનો ભાઈ દરરોજ ઘેર આવતો અને પતિનો ભાઈ વરસે બે વરસે આવતો, પણ ભાષાપ્રપચ્ચથી હકીકતને એવા રૂપાતરથી બતાવવામા તૃષ્ણાદિક કપટી સ્ત્રીઓ વાગ્બળ પાથરે છે કે જેમા ભદ્ર જીવો ક્ષમાઈ જાય છે

હે અનુભવ ! આવી અધમ કુલટા તૃષ્ણા છે એમ મારા પતિ કેમ વિચારતા

નથી ! જ્યેમ તમે તેઓને કહો વળી કહો કે જ્યેમી તેઓના ઘરને, તેઓના નામને, તેઓની આબરૂને યોગ્ય નથી. જ્યેમી સોબત કરવામા ભય છે, જ્યેના સુસખ્મા અપયશ છે, જ્યેના પદછાયામા આવવાથી પણ માનની હાનિ છે જ્યે મહાહઝારી, પોતાના કુળને વધારનારી અને ચેતનજીને કહિ ઠાંચા ન આવવા દેનારી છે આ પ્રમાણે ચેતનજીને સમજવો અને જ્યે કુલટાની સોબત છિડાવો. તમે જ્યેને સ્પષ્ટ રીતે કહી દો કે કુળવાન માણસે જ્યેવી સ્ત્રીને પહેલે પહલુ તે કાંઈ પણ રીતે ઉચિત નથી

આ ગાથા કુમ્ભતિ પરમારી ચેતનને જ કહે છે જ્યેમ ધારીએ તો પણ જાડ થયુ નથી, કારણ કે અનુભવ જ્યે પણ ચેતનનો વિષય છે અવસ્થાએકને લઈને અહીં તેને જાડા જાડા ઉદ્દેશવામાં આવ્યા છે તેથી તે પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે છે બાકી વસ્તુસ્વરૂપે તો ચેતનને અને અનુભવને ઉદ્દેશીને જ્યેક જ વાત કહેવામા આવે તો વિસવાદ નથી. આ ગાથા અને હવે પછીની ગાથા ઉક્ત બંને રીતે સમજી શકાયે

હે અનુભવ ! તમે જ્યેવી અધમ સ્ત્રી સાથે સોબત મૂકાવી દો, છિડાવી દો, તબવી દો અને ગમે તેમ કરી ચેતનજી મારે મંદિરે પધારે જ્યેમ તેને સમજવો

કુલટા કુટિલ કુબુદિ સગ સેલકે, મપની ઇપત ફર્યુ હારો ?

આનન્દવન સમતા ઘર આવે, શાંત્રે મીલ નગારો મનુ૦ ૩

“ સ્વચ્છ હી, વક ગતિવાળી કુમ્ભતિની સાથે જેલ કરીને આપની ઈન્જલ શામ્પે જોઈ બેસો છો ? આનન્દવન મહાત્મા તો સમતામા ઘરે આવશે અને જીતના ઠકા વાજશે ”

ભાવ—વળી હે અનુભવ ! મારા પતિને કહો કે સ્વચ્છ હી, વક ગતિવાળી—નોકરી છિલટી દિશાએ પ્રયાણ કરનારી કુમ્ભતિની સોબત કરીને, તેની સાથે આનન્દ કરીને તેની સાથે જેલ કરીને તમે તમારી આબરૂ શા સારુ શુભાવો છો ? જ્યેમી સાથે સોબત કરવાથી તો તમે ભાડપુત્રીના પતિ કહેવાશે, જ્યેમાં તમારો અપયશ થશે જ્યેમ કરવાનું તમારે કારણ જુ છે તે તો મને સમજવો અને તમારે માટે જલુ લાગી આવે છે તેથી આટલું કહું છું તમારા જેવા અલબેલા સ્વામીનાથને મારા જેવી રૂપ સૌભાગ્યવાન પવિત્ર પતિવ્રતા સાધ્વી સ્ત્રી મળી છે, તમે મહા, ક્ષમા, ક્ષમા વિગેરે મહાઉત્તમ મારા કુટુંબીઓના જમાઈ થયા છે છતા તમે સ્વચ્છ હી સ્ત્રી જેની ગતિ નિરતર મો ાથી પરાઈ મુખ હોય છે તેની સાથે કેમ જેલ બેસો છો ? તેમા રસ લઈને કેમ મુખ માનો છો ?

જુઓ, આનન્દના અર્થી દો વાસ્તવિક મુખના લાક્ષણ્ય હો, નિરતર મુખના

* પત મુ ને જ્યેમ આનન્દ પતિવ્રત પાડ છે તેનો અર્થ પ્રતિ-ઈન્જલ થાય છે

૩ કુટિલ-વક ગતિવાળી પત-ઈન્જલ. ઘરાબજોઈ બેસો

ધગ્ધક હો તો વિચારો કે આનંદધન મહાત્મા જેઓ અચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ છે તેઓ તો સમતાને મંદિરે પધારશે, તે કદિ પણ માયા, મમતા, તૃષ્ણા જેવી કુટિલ સ્ત્રીઓના મંદિરમાં આવશે નહિ, તેની સામે દષ્ટિપાત પણ કરશે નહિ અને તેમ થશે ત્યારે જ ખરા વિજયડંકા વાગશે એવા વિજયના ડંકા કાંઈ માયા, મમતાના મંદિરે જવાથી વાગશે નહિ, માટે અનુભવ ! તમે તમારા મિત્ર ચેતનજીને કહો કે હવે એ માયા, મમતાનો ત્યાગ કરી પોતાના કોણ છે તેને વાસ્તવિક રીતે ઓળખે અને જે મંદિરમાં આનંદધન ભગવાનનો વાસ છે તે સુમતિના મંદિરમાં પધારી પોતાના વિજયડંકા વગાડે.

અનુભવને આ સર્વ હકીકત સુમતિ કહે છે તે ચેતનજી સાંભળે છે, કારણ કે અનુભવનું સ્થાન તો ચેતન જ છે વિભાવદશા મૂકી ધરાધર અવલોકન કરે એટલે યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાન થાય તેને અનુભવ કહે છે * ચેતનને જ્યારે એવો અનુભવ થાય છે ત્યારે તેને સ્વપરનું સ્વરૂપ ધરાધર સમજાય છે, ધીમે ધીમે વિકસ્વરતા પ્રાપ્ત થતી જાય છે અને આનંદધનપદ-પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સ્વરૂપાનુસંધાનમાં શુદ્ધ ચેતનાનો પણ પરિચય થાય છે અને અપૂર્વ સુખનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. રહસ્ય આખા પદનું એ છે કે-તૃષ્ણા, કુમતિ વિગેરે વિભાવને ઓળખી તેનો ત્યાગ કરવો અને શુદ્ધ સ્વભાવ-દશામાં રમણ કરવું એ જીવનનું લક્ષ્યસ્થાન છે અને પરમ સાધ્ય છે.

પદ પંદરમું

રાગ-સારંગ

મેરે ઘટ ગ્યાન માનુ મયો મોર. મેરે૦

ચેતન ચક્રવા ચેતના ચક્રવી, માગો વિરહકો સોર. મેરે૦ ૧

“ મારા હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાથી પ્રભાત થયો, તેથી શુદ્ધ ચેતન થકવો છે, ચેતના જે ચક્રવી છે (તેના) વિરહનો શોરણકાર અટકી પડ્યો. ”

ભાવ—સુમતિએ અનુભવદ્વારા ચેતનજીને આગળ કહી તે હકીકત કહેવરાવી એટલે ચેતનજીનું સ્વરૂપ પ્રગટ થવા માડ્યું, તેઓ માયા મમતાના મંદિરેથી સુમતિના મંદિર તરફ આવી તેના સમાગમમાં વિશેષ રહેવા લાગ્યા, પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવા લાગ્યા અને તેને ઓળખવા લાગ્યા એમ કરતાં કરતાં જ્યારે સત્તામાથી પણ મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી ચેતન શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેની શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થાય છે શુદ્ધ દશામાં વર્તી ચેતન નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગાર કાઢે છે તે રટણ કરવા યોગ્ય છે.

* ખ્વાશને યાદ કરતા કે સારા સારા ભોજનો યાદ કરતા મુખમાં પાણી છૂટે છે તે તેને ખાતી વખત પણ પાણી છૂટે છે, તો પણ આ ભેમા જેમ ધણો જ આતરો છે તેમ જ્ઞાન અને અનુભવમાં તક્ષવત છે
૧ ઘટ=હૃદયમાં ભાનુ=સૂર્ય મોર=પ્રભાત ભાગો=અટક્યો. સોર=શોરણકાર, અવાજ

મારા ઉદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાથી પ્રભાત થયો આત્માનો જ્ઞાનગુણ
જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેને સર્વત્ર અજવાળું દેખાય છે, તેને સ્વપરતુ જ્ઞાન
થાય છે અને તેની સર્વ અધકારજનિત ગુરુદેહીઓ દૂર થઈ જાય છે

શુદ્ધ ચેતન પોતે ઘટવો છે અને શુદ્ધ ચેતના ઘટવી છે આ ઘટવા ઘટવીને
આખી રાતનો વિરહ હોતો અને નદીના બૂદા બૂદા (સામસામા) ઠાઠા ઉપર બેસીને
ઠાઠા અવાજ કરીને ચોરબકોર કરતા હોતા તે અવાજ હવે બંધ થઈ ગયો પ્રભાત
થવાથી રાત્રિનો વિરહકાળ બંધ થયો અને શુદ્ધ ચેતન અને શુદ્ધ ચેતના મળ્યા ચક્રવો
અને ઘટવી આખી રાત નદીના બે ઠાઠા પર બેસી ચોરબકોર કર્યા કરે છે, પણ
અધારને હીધે એક બીજને દેખી શકતાં નથી પ્રભાત થાય છે ત્યારે તેમનો વિરહ
મટી જઈ જાને એકઠા થાય છે

શુદ્ધ ચેતન અને શુદ્ધ ચેતના વસ્તુસ્વરૂપે એક જ છે સ્વરૂપ સ્વરૂપવ તથી ભિન્ન
હોતું નથી, તેઓ વચ્ચે ગુણ ગુણીનો સબંધ છે, પણ જ્ઞાનાદિ કર્મસંતતિથી શુદ્ધ
સ્વરૂપ પર જે આવરણ આવી ગયું હતું તે જ્ઞાનભાનુના પ્રકાશથી દૂર થાય છે આવ
રણ દૂર થયું—આચ્છાદન ખસી ગયું અને સ્વરૂપાનુસંધાન થયું એટલે અજ્ઞાનઅધકાર
ચોતરફ દેલાયો હતો અને કર્મપ્રચુરતારૂપ નદી જાનેની વચ્ચે આવી પડેલી તે સર્વ
જ્ઞાનભાનુના ઉદયથી પ્રભાત થતા ખસી ગયા અને ઘણા કાળનો ચેતન ચેતનારૂપ અકલા
અકલીને વિરહ હતો તે દૂર થયો. જ્યાં સુખી અજ્ઞાનાવરણ વચ્ચે અતરાય કરતું હોય
ત્યાં સુખી શુદ્ધ વસ્તુનું દર્શન થતું નથી અને તે ન થાય ત્યાં સુખી શુદ્ધ ચેતનાને મળવા
કોઈ કોઈ વાર ઇચ્છા થાય, કોઈ વાર તે મિળવવા પ્રયાસ થાય ચોટાદૂજાર થાય પણ
તે સર્વ પરિણામ વચરના થઈ પડે છે જ્ઞાનભાનુને ઉદય થતાં ચત્રિકાળ પૂર્ણ થાય છે
અને ચેતન ચેતનાનો સબંધ વ્યક્ત થાય છે—પ્રગટ થાય છે અને વિરહકાળ પૂર્ણ થાય છે
આ સ્થિતિ (લોભને નાથ ત્યાં થાય છે માટે) દર્શના ગુણરથાનકે પ્રાપ્ત થાય છે તે
વખતે વિશેષ શુ થાય છે તે પણ સામાન્ય રીતે જતાવે છે તે આપણે વિચારીએ

ફરી સિદ્ધુ દિવ ચતુરા માવરુષિ, મિચ્છો મરમ લમ ધોર;

માપકી ચોરી માપહી જ્ઞાનલ, ઓર કહલ ન ચોર મરેં ૨

“ વિચક્ષણતારૂપ ક્ષાંતિ યારે વિશામાં દેલાઈ ગઈ જમરૂપ અધકારતુ જ્ઞેર મટી
ગયું; પોતાની ચોરી (ચોરી કરનાર) પોતે જ જાણે છે બીજને ચોર કહેતા નથી ”

જ્ઞાન—સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ સર્વત્ર ક્ષાંતિ દેલાઈ છે તેમ જ્ઞાનમાં જ્ઞાનભાનુનો
ઉદય થતા સર્વત્ર કુશળતાવાળી જ્ઞાનાવિદ્ય ક્ષાંતિ દેલાઈ ગઈ જાનથી લોભલોભાન સર્વ

૨ ૧—સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ સર્વત્ર ક્ષાંતિ દેલાઈ છે તેમ જ્ઞાનમાં જ્ઞાનભાનુનો
ઉદય થતા સર્વત્ર કુશળતાવાળી જ્ઞાનાવિદ્ય ક્ષાંતિ દેલાઈ ગઈ જાનથી લોભલોભાન સર્વ

ભાવો પ્રગટ થાય છે અને સર્વાંત્ર પ્રકાશ થાય છે. એ જ્ઞાન આત્મિક સ્વભાવ છે, તેની મૂળ વસ્તુ છે અને તન્મય છે. સૂર્યથી જેમ વિશ્વમાં પ્રકાશ થાય છે તેમ જ્ઞાનથી લોકલોક પર પ્રકાશ પડે છે. તેના અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ભાવો વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષપણે અને મતિશ્રુતથી પરોક્ષપણે ભાગ્યમાન થાય છે વળી આ પ્રકાશ પડે છે તે સામાન્ય નહિ પણ ચતુર-વિચક્ષણ છે, જે એનો મહિમા સમજે તે પરમ આહ્વાદ પામે, જે તેને અનુભવે તે અપૂર્વ રસલીન થાય એવો તે પ્રકાશ પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ છે.

સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ અધકારનો નાશ થઈ જાય છે તેમ જ્ઞાનભાનુનો ઉદય થતાં બ્રાતિરૂપ અધકારનું જ્વર ચોતરફ હુતુ તે ખત્રી જાય છે અત્યાર સુધી આ જીવ ખાવામા આનંદ માનતો હતો, સ્ત્રીસ યોગમા સુખ માનતો હતો, સુદર વાજિંત્રના સરોહમાં લીન થતો હતો, સારા કપડા પહેરવામા માન સમજતો હતો, મુસાફરખાનાને ઘરનું ઘર સમજતો હતો, ધનપ્રાપ્તિને સર્વસ્વ ગણતો હતો, પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને પોતાની માનતો હતો-એવી રીતે એ પોતાનાને અને પારકાને ઓળખતો નહોતો, એવી સર્વ ખાખતોમા જે આનંદ માનતો હતો તે ભ્રમજ્ઞાન હતું, જ્યાં સુખ નહોતું, જે સુખ નહોતું ત્યાંથી તે સુખ શોધતો હતો અને તેની પ્રાપ્તિને સુખ માનતો હતો એ સર્વ બ્રાતિમય જ્ઞાન હતું તે સૂર્યનો ઉદય થવા સાથે ચાલ્યુ ગયુ પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી ભ્રમ ભાગી ગયો અને શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપનું દર્શન થવા લાગ્યું

વળી આ ભ્રમાત્મક જ્ઞાન હતું તે દૂર થવાથી એક ણીજી મોટો લાભ થયો તે ખતાવે છે સાધારણુ રીતે રાતે ચોરી થાય અને ખાસ કરીને ઘોર અધારી રાતે ચોરી થાય ત્યારે તેનો પત્તો મેળવવો મુશ્કેલ પડે છે પ્રભાત થયા પછી પગીને ઘોલાવી ચોરને શોધવાનો ઉપાય યોજાય છે હવે આ ચેતનજીનો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ મહા-મૂલ્યવત રત્નોની ચોરી થઈ ગઈ હતી, પણ ભ્રમરૂપ અધકારના જ્વરને લીધે તેના ચોરનો પત્તો લાગતો નહોતો, હવે જ્યારે આત્મિક પ્રભાત થયું ત્યારે ચેતનજીને સમજાયું કે આ તો પોતાની ચોરી કરનાર પોતે જ હતા મોહનીયાદિ કર્મ પરત્રતાને લીધે વસ્તુ-સ્વરૂપ ન ઓળખવાથી આપણું જ્ઞાનાદિ રત્નો ઠકાઈ ગયા હતા, પણ તેનું ચોરનાર કોઈ ખીજું નહોતું રત્નો તો ઘરમા ને ઘરમા જ હતા, પણ આપણે તેને શોધી શકતા નહોતા એને કર્મોદિ ચોરા લૂટી લે છે એમ માનતા હતા તે તો આપણુ અજ્ઞાન હતું વાસ્તવિક રીતે તો મારી ઋદ્ધિને છુપાવી દેનાર હુ પોતે જ હતો, તે ઋદ્ધિને છુપાવી દેનાર કર્મોનો કર્તા પણ હુ પોતે હતો આવી રીતે ચોરીનો પત્તો લાગ્યો અને અન્યને ચોર કહેવાનો વિચાર હૃદયમા થતો હતો તે નીકળી ગયો ખરેખર ! આવી જાતની કબૂલાત આપવી એ પણ અતિ વિષમ છે, પરતુ જ્યાં સુધી જ્ઞાન-ભાનુનો ઉદય થાય નહિ ત્યાં સુધી પોતાની ચોરી કરનાર પોતે જ છે એવો ભાસ થાય નહિ

અને કદાચ બાસ થઇ જાય તો તેવો દરજ્જો પોતાની શૂલ કપૂલ કરવાની સરળતા પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ

અમલ કમલ *વિકલ મયે મૂલ, મદ વિપય યશિ કોર,
આનંદવનંદન એક વલ્લભ લાગત, ઓર ન લાન્ન કિરોર મેરે ૦ ૩

“ મેલ વગરનું હૃદયક્રમણ વિકલ્પર યજુ, (આત્મ) ભૂમિ પર વિષયરૂપ અદ્રની કાંતિ મદ થઇ ગઇ (હવે તો) આનંદવનંદન માત્ર વલ્લભ લાગે છે, બીજા લાગે કશોટો વલ્લભ નથી લાગતા ”

બાલ—જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનુનો અનુભવ ઉદય થયો ત્યારે હૃદયક્રમણ વિકલ્પર યજુ કમલિની દિનકર કર થકે, વળી કુમુદિની હો ખરે અદ્રશુ પ્રીતિ સૂચનો ઉદય થયે સૂચવિકાસી ક્રમણ વિકલ્પર થાય છે અને અદ્રનો ઉદય થતાં રાતે કુમુદ વિકલ્પર થાય છે હૃદયક્રમણ વિકલ્પર યજુ એટલે હૃદયમા એક પ્રકારની ભવ્યુતિ થઇ ગઇ, તેમાં આનંદ આનંદ પ્રસરી ગયો

વળી સૂચનો ઉદય થવા માટે છે ત્યારે અદ્રની કાંતિ ઝાંખી થવી જાય છે તેમ જ્ઞાનભાનુનો ઉદય થતાં આત્મભૂમિ ઉપરથી વિષયોરૂપ અદ્રની કાંતિ ઝાંખી પડવા લાગી પાંચ ઈન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે રાગદ્વેષ પર જ્ય મેળવવાથી અને વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી વિષયો ઉપર પ્રેમ મદ થતો જાય છે વિરસ વિષયરૂપ ઉપર મનજમર રમકતો બધ થતો જાય છે, તેને તેમા પ્રેમ થતો નથી, રાગ થતો નથી, આનંદ થતો નથી. પછી આ જીવને ખાવામાં, પીવામાં, પહેરવામાં, ઝોઢવામાં, રૂપ નેવામાં, સુઘવામાં કે સામજવામાં જે રસ પડતો હતો તે અટકી જાય છે

હવે તો માત્ર આનંદશક્તિ ભગવાન તેને વલ્લભ લાગે છે, બીજા લાગે કશોટો ઉપર તેને પ્રથમ જે રાગ થતો, તેઓ તરફ આકર્ષણ યજુ હવે, તેઓ ઉપર લખ લાગતી હતી તે સર્વ અટકી ગયું અને હવે તે સર્વ તરફ દ્રીકા લાગે છે, રસ વગરના લાગે છે, જમ વગરના લાગે છે જ્ઞાનભાનુ ઉદય થતાં આવી રીતે શુદ્ધ ચેતનાનો વિરસ કાળ પૂર્ણ થાય છે આત્મવિકાસ પ્રગટ થાય છે વિષયપ્રેમ મદ થતો જાય છે અને આનંદવનંદન ભગવાન તરફ એકવાલ લાગે છે અને મન અન્યત્ર જ્યાં ત્યાં ભટકતું હવે તે એક ઠેકાણે સ્થિર થઇ જાય છે

વિષયપ્રતિભાસ કે આત્મવિકાસિતમ્ નાન યાય ત્યાં સુધી વસ્તુસ્વરૂપનું શુદ્ધ

૦ વિષય ભવે જૂનકને જાણે વિષય નમનજ એવો પાઠ છે

૩ અમલકમેલ વગરનું નિમળ, વિષયવિહારને અપેક્ષ્ય જૂનકવ્યવહાર, આત્મભૂમિનું નમનજ એ પાળતરનો જાય મળતો નથી કારણકિ એકમાત્ર વગરનવદાવા કિરોરકરોડ સો થાય.

સોળમું પદ

અવબોધ સાથે વર્તન થતુ નથી. અત્ર જે જ્ઞાનભાનુનો ઉદય થયો તે તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન સમજવું. વિષયપ્રતિભાસ, આત્મપરિણતિમત અને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બહુ વિચારવા લાયક છે. એના સબધમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે એક અષ્ટક લખ્યું છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે સ્થળસંકોચથી અત્ર તે પર વિશેષ વિવેચન કર્યું નથી તાત્પર્યાર્થ એ છે કે વસ્તુસ્વરૂપ ઓળખી, યથાસ્થિત સ્વપર વિવેચન કરી, આત્મિક ધર્મો અને પૌદ્ગલિક પદાર્થો સાથેનો સંબધ વિચારવો, ઓળખવો અને બંનેનો ભેદ કરી સ્વને આદરવો અને પરનો ત્યાગ કરવો તે તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન છે.

અનુભવ પોતે આ ઉદ્દગારો કાઢે છે અને ચેતનજીને સમજાવે છે કે—જ્યારે જ્ઞાન-ભાનુનો ઉદય તમારા ઘટમા થશે ત્યારે તમારી અત્ર વર્ણવી છે તેવી સ્થિતિ થશે. આ પ્રમાણે ભાવ વિચારવાથી ચેતનની અત્યારની દશા અને ભવિષ્યની દશા સાથેનો સબધ બરાબર ખ્યાલમાં આવશે અને આગળ પાછળના પદો સાથેનો સબધ બેસતો આવશે. છૂટા પદ તરીકે પણ ઉપર જે અર્થ કર્યો છે તે યુક્ત જણાય છે

પદ સોળમું

(રાગ—મારુ)

નિશદિન જોઉં (તારી) વાટડી, ઘરે આવોને ઢોલા; નિશં

મુજ સરિચી* તુજ લાલ્લ હૈ, મૈરે તૂહી મમોલા. નિશં ૧

“ હે રંગીલા લાલ ! રાત દિવસ હું તારી વાટ જાઉં છું કે તમે (મારે) મંદિરે પધારો, મારી જેવી તારે તો લાખો છે અને મારે તો તું એક જ અમૂલ્ય છે. ”

ભાવ—એક વિરહી સ્ત્રી પોતાના પતિને ઉદ્દેશીને કહે છે કે—હે પતિ ! હું તો રાતદિવસ તમારી રાહ જાઉં છું, માટે તમે મારે મંદિરે પધારો અને પરસ્ત્રીના મંદિરે ભટકવાનું મૂકી દો હે નાથ ! તમારે તો મારા જેવી લાખો સ્ત્રીઓ છે પણ મારે તો તમારા એકલાનો આધાર છે, તમે મારે મન અમૂલ્ય છો

હવે એ ગાથાનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારીએ. શુદ્ધ ચેતના ચેતનને કહે છે કે—હે ઢોલા ! એટલે રંગીલા લાલ ! અનાદિ કાળથી રાત દિવસ હું તો તમારી રાહ જાયા કરું છું, તમારો માર્ગ જાયા કરું છું, તમારા માર્ગ તરફ ચક્ષુ અનિમેષદંષ્ટિ રાખી

* સરિખીને બદલે ‘સરિખે’ અથવા ‘સરિખા’ એવા પાઠાતરો અન્ય પ્રતોમા છે અને તુજને બદલે ‘તોહે’ એવો પાઠ છે

૧ નિશદિન=રાતદિવસ, સર્વ કાળ વાટડી=વાટ, રાહ અથવા માર્ગ ઢોલા=લાલ, રંગીલા મૈરે=મારે તૂહી=તુંજ મમોલા=અમૂલ્ય

તમારે માટે તલસ્મા કરુ છુ હવે તમે મારે મંદિરે પધારા હે નાથ ! હવે તો તમે નિજ સ્વરૂપને દેખીને મને લોટો, તમારી શુદ્ધ ચેતનાને હવે જાગ્રત કરા અને પર ભાવ છેડી દો હાલ તો તમે વિભાવદશામા છે, વિષયકથાયમય થઈ ગયા છે, માયા, મમતા, તુષ્ણા, રતિ, અરતિ, વક્તા, કુપ્લિતા વિગેરે લાખો સ્ત્રીઓ તમને વિભાવદશામાં વળગેલી છે પણ તેઓ તમારી કિમત જાણતી નથી, તમને વાસ્તવિક સુખ આપતી નથી, આપી શકે તેવી શક્તિવાળી પણ નથી અને હું તો તમને અમૂલ્ય જણુ છુ, તમારી કિમત બરાબર સમજુ છુ અને તમને શુદ્ધ ભાવથી વળગી રહું છું

હે નાથ ! હું તમારી વાટ જોઈ છું તેથી હવે તમે પરચાલ છોડી દઇ—મંદિર ચાલુ છોડી ઈઈ નિજ ચાલમા ચાલો (આવો) કુળવાન સ્ત્રી જેમ પોતાના પતિને કહે છે કે—તમારે તો મારા જેવી અનેક જી પણ મારે તો તમે જોકલા જ છે, તેમ શુદ્ધ ચેતના ચેતનને કહે છે કે વિભાવદશામા આપ હો ત્યારે આપને માયા, મમતા, કુપ્લિ, તુષ્ણા, ઈચ્છા, વાચ્છા, રતિ, અરતિ વિગેરે અનેક સ્ત્રીઓ વળગે છે પણ તે સર્વ કુલટાઓ છે અનેક પુરુષો સાથે ભટકનારી છે અને તમને પણ વૈતરણી વિગેરેના દુખો આપનારી છે; આરે હું તો તમને અમૂલ્ય સમજી તમારી સાથે આનંદ લોગ્રવી તમને નિવૃત્તિ નગરામા પણ સાથે લઈ જનારી છું અને ત્યાં પણ સાથે રહેવાવાળી છું હે નાથ ! એ સર્વ સ્ત્રીઓ ભવરૂપ જોગળી તેઓને મંદિરે જવાનું માડી વાળી મારા (નિજ સ્વરૂપ) મંદિરે પધારા અને મને આનંદ આપા

આનંદદશા જરા જરા સુધરવા માટે, સાધ્યનુ સાધીપ્ય ઘાષ અને દ્રવ્યો તેનું દશન થાય ત્યારે શુદ્ધ ચેતના ચેતનને ઉદ્દેશીને આવી પ્રૌઠ ભાષામા વાત કરે છે આ પદમા કવિચાતુર્ય પદલાલિત્ય અને આતર આશય બહુ આનંદપ્રદ છે અને સવિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે

જવહરીજી મોલ કરે લાલકા, મરા લાલ જમોલા;

શ્રીમકે પટવર કો નહિ, રમકા કપા મોલા ? નિશ્ચં ૨

ઝવેરી લાલ માણેકનુ મૂલ્ય કરે છે (પણ) મારા લાલ તો અમૂલ્ય છે જેના પડદાના અતરમા કોઈ નથી (જેની સાદર્ય થઈ શકે તેવું અન્ય કોઈ નથી) તેની કિમત શુ ?

શ્યાવ—શુદ્ધ ચેતના ચેતનને ઉપર કહી ગઈ કે—મારે મન તું અમૂલ્ય છે, તે કેવી રીતે ? એ વાત અત્ર બતાવે છે ઝવેરી લાલ માણેકની કિમત કરે છે કે આ

* જવહરીને નામ બંદરી અથવા જુહરી જેવો પાઠ છે પણ એક / છે

૨ જવહરી=ઝવેરી. માકમ્મલ્ય કિમત ઇસાએને પટવર=પદદાને અતરે સાદર્યમાં આવી શકે તેવી રીતે રહેલ. ડાન્ડોઈ ઉસમવોના. કપાન્ડ

માણેક પાંચ હબ્બરતુ છે, આ દશ હબ્બરતુ છે, આ વીશ હબ્બરતુ છે વિગેરે, પણ મારા પ્રીતમ સુખદાયી માણેક છે, તેની કિમત તો ઝવેરી પણ કરી શકે તેમ નથી ઝવેરી કિમત કેમ કરી શકતા નથી ? તેનું કારણ બતાવતાં પહેલાં આપણે જાણવું જોઈએ કે લાલ માણેકની કિમત ઝવેરી અરસ્પરસ માણેકને સરખાવીને કરે છે, એક માણેકની કિમત કરતાં બીજા માણેકમા તેજ (lustre) વિશેષ હોય તો તે બેને સાથે મૂકીને તેની કિમત આકે છે, પણ મારા લાલ રંગીલાની સાથે મૂકી શકાય એવું ઓછી વધતી કિમતનું જ્યાં રત્ન જ ન હોય ત્યાં તેની કિમત કેવી રીતે આકી શકાય ? જેને સરખાવવા માટે અન્ય રત્ન નથી, તેની કિમત શુ હોઈ શકે ? એ તો અમૂલ્ય છે. માણેકના પટ તરમાં રહેલ માણેક તેને ઓછી વધતી કિમત બતાવે છે, પણ આ તો જેની સાદૃશ્યમા મૂકી શકાય એવી વસ્તુ (પૌદ્ગલિક) દુનિયામા છે જ નહિ તો પછી તેની કિમત કેવી રીતે થઈ શકે ?

શુદ્ધ દશામા વર્તાતા આત્માનું તેજ નિરતર એક સરખું જ રહે છે, તેમાં વધ-ઘટ થતી નથી, તેમા અનત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ભરપૂર હોય છે, તેના તેજનો પ્રકાશ આંતરચક્ષુને એક સરખો મજ્યા કરે છે આવા તેજવાળા આત્માની-લાલ રંગીલા નાથની કિમત કોઈ ઝવેરી પણ કરી શકે તેમ નથી, કારણ કે તે અમૂલ્ય છે.

પંથ નિહારત લોયણે, દ્રગ લાગી અડોલા;

જોગી* સુરત સમાધિમૈં, મુનિ+ ધ્યાન જ્ઞકોલા. નિશદિન૦ ૩

“ અનિમેષ ચક્ષુ લગાવીને મારી આખોવડે (પતિનો) માર્ગ નિહાળું છું, જેમ યોગી સમાધિમા સુરત રાખે છે અને મુનિ ધ્યાનની લહેરમા મન રાખે છે તેમ ”

ભાવ—હે નાથ ! મારો તમારા ઉપર એવો પ્રેમ છે કે મારી આખને ફરકાવ્યા વગર, એક ક્ષણ પણ બધ રાખ્યા વગર તારો માર્ગ હું જોયા કરું છું વિરહી સ્ત્રી પતિની રાહ જુએ છે, પતિની વાટ જુએ છે, જે દિશા તરફથી પતિ આવવાના હોય તે તરફ જોયા કરે છે શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-હે નાથ ! હું તમારા આવવાના માર્ગ તરફ આખને મટકાવ્યા વગર જોઉં છું કે મારા નાથ આ માર્ગે આવશે સમતાના માર્ગ ઉપર નજર રાખી બેસી રહું છું, સતોષના માર્ગ તરફ આખ લગાડી માર્ગ-પ્રતીક્ષા કરું છું કે મારા નાથ એ માર્ગે પધારશે વ્રત-નિયમના માર્ગે ચક્ષુ સ્થિર

* જોગી સુરતને બદલે ‘ જોગીસર ’ એવો પાઠાતર છે જોગીસર એટલે યોગીશ્વર-વિશિષ્ટ યોગી સમજવો + મુનિને બદલે ‘ માનુ ’ પાઠાતર છે, તે પર વિવેચન ભાવાર્થમા જુઓ

૩ પથ=માર્ગ નિહારત=જોઉં છું લોયણે=લોચનવડે, આખોવડે દ્રગ=આખો, ચક્ષુ લાગી=રળગી છે અડોલા=હીલચાલ વગરની, અડગ, અનિમેષ સુરત=નજર. અડાલા=લહેરમા

કરુ છુ કે કદાચ નાથ તે રસ્તે પધારશે અને તેમ કરવામા મારી આખતુ મટકુ પણ હુ મારવી નથી. મારા ચક્ષુ આપના માર્ગ ઉપર જોવા સ્થિર કરુ છુ કે જેવુ યોગીનુ સાધ્ય સમાધિમા અથવા મુનિનુ મન ધ્યાનમા સ્થિર થાય છે પાતજલ યોગદર્શનકારે યોગના આઠ અંગ જણાવ્યા છે તેમા સમાધિ જો આઠમુ અંગ છે, અને તે મત પ્રમાણે યોગીની જોમા પરિસમાપ્તિ થાય છે. યોગદર્શનના મત પ્રમાણે યોગનાં પાંચ અંગો યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહાર જો મહાધિકારીને માટે બતાવેલાં છે, જ્યારે ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ તે વિશિષ્ટ અધિકારીને સામાન્ય છે. પ્રસ્તુત સમાધિનુ સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે, તથેવાથમાત્રનિર્માસ સ્વરૂપહૃદયમિત્ર સમાધિઃ ધ્યાન જ્યારે ધ્યેયરૂપ અર્થના આકારનો જ નિર્માસ કરાવે છે અને પોતાના સ્વરૂપથી જલ્દે શૂન્ય હોય જેવુ થાય છે ત્યારે સમાધિ કહેવાય છે. ધ્યાનઅંગમા અને સમાધિઅંગમા ફેર જોટલો છે કે ધ્યાનમા ધ્યેયનુ અને વૃત્તિનુ પૃથક્ જ્ઞાન હોય છે અથવા બીજી રીતે કહીએ તો ધ્યાનમા ધ્યેયાકાર વૃત્તિનો પ્રવાહ વિચ્છિન્ન હોય છે અને સમાધિમા અવિચ્છિન્ન હોય છે. યોગદર્શનના મત પ્રમાણે સમાધિમા જે શૂન્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તે જૈન દર્શનના યોગજ્ઞાનને ઇષ્ટ નથી, પણ અત્ર તે વિષય પ્રસ્તુત નથી તેથી તેની યથા પણ અપ્રાસંગિક જણાય છતાં પદના વિવેચનમા અને ઉપોદ્દેશ્યતામા તે સજ ધી કાઇક ઉલ્લેખ કર્યો છે તાત્પર્યથી જો છે કે-આવા પ્રકારની સમાધિને પ્રાપ્ત કરવી જો યોગીનુ પરમ સાધ્ય રહે છે અને જ્યારે તેને તે પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે વસ્તુતઃ તે ધ્યેયનો પ્રત્યક્ષ જ હોય છે, પણ તે અખણિત ધારાવત્ ચાલતો હોવાથી અધિકારીને તે ધ્યેયથી પૃથક્ રૂપે જણાતો બધ થાય છે અને તે વખતે ધ્યેય સ્વરૂપનો તેને જે નિર્માસ થાય છે તેમા ધ્યેયાકાર વૃત્તિનુ પૃથક્ જ્ઞાન જવુ રહેતુ હોવાથી તે સ્વરૂપશૂન્ય હોય જોમ થાય છે. આવી સમાધિમાં જોક સરખો પ્રવાહ ચાલતા જે ધારા પ્રસરે છે, મનની જોકાવૃત્તા થાય છે ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે તેવી રીતે હે નાથ ! આપના માર્ગરૂપ ધ્યેયને હુ અનિરેષ દિષ્ટિએ જોયા કરુ છુ *

તેવી જ રીતે મુનિશબ્દ જ્યારે ધ્યાનમા જોાય છે ત્યારે તેજોના મનની સ્થિરતા જોઈને હક સુખી વધી જાય છે કે છેવટે મનોયોગનો પણ નિરોધ થાય છે. શુભ ધ્યાનમા જૈન યોગશાસ્ત્રકાર ધર્મધ્યાન અને શુભધ્યાન જો જલ્દે છે તેમા ધ્યેયના પિ ઉચ્ચ, પદ્મચ, રૂપચ અને રૂપાતીત જોદો અને તેના વિજોદો જહુ વિચારવા યોગ્ય છે, તેમ જ આસા અપામ, વિપાક અને સસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાનનુ સ્વરૂપ તેમ જ શુભધ્યાનના પૃથક્સ્વ વિવેક સપ્રવિચાર જોકત્વવિવેક અપ્રવિચાર સુધર્મક્રિય અપ્રતિપાતિ અને ઉચ્છિન્નક્રિય અનિવૃત્તિનુ સ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે. જ્યારે મુનિ ધર્મધ્યાનારૂઢ થાય છે ત્યારે જોવી

* આ સમાધિનુ સ્વરૂપ સમજવા યોગ્ય છે વિશેષ જિજ્ઞાસુએ પાતજલયોગદર્શનના વૃત્તિય પાદના ત્રીજા સૂત્ર પર વિવચન જોવુ (૫૪ રકટ પ્રો. ક્ષુધીયાનુ ભાષાંતર-દ્વિતીયાર્થિત.)

અદ્ભુત દશા અનુભવે છે કે તેના મનની સ્થિરતાનું ચિત્ર પિંડસ્થાદિ ચાર ધ્યેયનું સ્વરૂપ વાંચવાથી કાંઈક સમજશે યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીમાન્ હેમચ દ્રાચાર્યે તેનું આકર્ષક સ્વરૂપ ચીતર્યું છે એ ધ્યાનમાં ચિત્તની અદ્ભુત સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, આગળ જતાં ધ્યાતા, ધ્યાન ને ધ્યેયની એકાગ્રતા થઈ જાય છે, જે સ્થિતિમાં સુખી દુઃખી છું કે નથી તેનો પણ ખ્યાલ રહેતો નથી અને તેથી જ હે નાથ ! યોગી સમાધિમાં જેમ સ્વરૂપશૂન્ય થઈ જાય છે અને મુનિ ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ જાય છે, ત્યારે તેમની જેવી દશા થાય છે, તેવી રીતે આંખને ફરકાવ્યા સિવાય હું તમારા માર્ગ તરફ જોઈ રહી છું. હું નિરંતર વિચારું છું કે મારા નાથ કોઈ પણ રસ્તે મારા મહિરે જરૂર પધારશે હે નાથ ! આ વિરહી સ્ત્રીને હવે વધારે તલસાવો નહિ, મારા મહિરે પધારો, માયા મમતાને ઘેર જવાનું માડી વાળો અને મારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરો. મુનિને બદલે ' માનુ ' પાઠાતર છે તે પણ બહુ સારો અર્થ આપે છે યોગીની દષ્ટિ ધ્યાન-સમાધિમાં જેમ ઝખોળાઈ જાય છે તેમ મારા માનવા પ્રમાણે તમારા સ્વરૂપની એકાગ્રતા કરીને તમારી માર્ગપ્રતીક્ષા હું કરું છું મતલબ હું એકાગ્ર દષ્ટિએ તમારા આવવાના માર્ગને જોયા કરું છું વળી આ પાઠાતર સાથે ' યોગીસર તે સમાધિમે, માનુ ધ્યાન ઝકોળા ' એ પાઠ આખો વિચારવામાં આવે ત્યારે બહુ સુદર અર્થ નીકળે છે જાણે કે યોગીશ્વર ધ્યાન અથવા સમાધિમાં તરખોળ થઈ ગયા હોય એવી હું થઈ ગઈ છું આ પાઠ સર્વાથી સુદર અર્થ આપે છે એમ લાગે છે.

કૌન સુને કિનકું કહું, કિમ માંહું મેં ખોલા ?

તેરે મુખ દીઠે ટલે, મેરે મનકા ચોલા.* નિશ્ચં ૪

“ કોણુ સાલજે ? અને કોને કહું ? હવે તે શું હું ખોળા પાથરું ? તારું મુખ જોવાથી મારા મનમાં જે ચોળા હોતો તે મટી જાય છે ”

ભાવ—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે—ઉપર જણાવી તેવી મારી વાર્તા છે, મારી વર્તના છે, મારી આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે તે હું કહું પણ કોને અને તે સાલજે પણ કોણુ ? શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રીને કહેવા સાલજવાનું સ્થાન પણ પતિ વિના અન્ય નથી ત્યારે મારી વાત પણ મારે કોની પાસે કહેવી ? હે નાથ ! સાલજનાર પણ કોઈ નથી અને મારાથી કોઈની પાસે જઈને ઘરની વાત પણ કહી શકાય તેમ નથી ત્યારે હવે તે શું હું તમારી પાસે ખોળા પાથરું ? ખોળા પાથરે ત્યારે લોકો તેમાં બક્ષીસ આપે છે, તે પ્રમાણે હવે હું તમારી પાસે ભિક્ષા માગું ? હવે તે મારે શું કરવું ? મારી આટલી

* ચોલાને બદલે ' જોલા ' પાઠ છે, અર્થ તરંગ મમજવો

૪ કૌન=કોણુ કિનકું=કોને કિમ=કે માનુ ખોલા=ખોળા પાથરું, કગરુ ટલે=મટી જાય ચોલા=સામાહોળપણુ, ગોટો

હકીકત જરા પણ ગુપ્ત રાખ્યા વગર તમને કહી જતાવી અને તમે તો સમજતા નથી ત્યારે મારે હવે શુ ખુશી રીતે વિખ માગવી, ખોળા પાથરવા ?

ખોળા પાથરવા એ ગુજરાતી ભાષાનું ખાસ અર્થસૂચક વાક્ય (idiom) છે તમને આમ ત્રણ કરવા વિગેરે પ્રયોગે સઘની પ્રાસાદી મેળવવા ખોળા પાથરવામા આવે છે અને ભાષામા તે બિલા માગવાના-કુખ માગવાના અર્થમા વપરાય છે

આટલી જમી નમ્રતા જતાવવાનું કારણ પણ શુદ્ધ ચેતના કહી દે છે હે નાથ ! ત્યારે હું તમારું મુખ જોઈ છું ત્યારે મારા મનનું જામાડોળપણુ ઘાટ્યું જાય છે, હું તમાગમા સ્થિર થઈ જઈ છું અને મારા અને તમારા એક વાર મેળાપ થયા પછી કોઈ કાળે પણ વિરહ થતો નથી આવી રીતે મારા અને તમારા મેળાપ મારા મનની જે અસ્થિર અવસ્થા છે તે દૂર કરી નાખે છે, મનમાનું દુઃખ દૂર કરી નાખે છે અને તે સ્થિતિ નિરતરને માટે પ્રાપ્ત થાય છે તેથી હે નાથ ! મારે મદિરે જરૂર પધારા

મિત્ર વિવેક વાર્તે કહે, સુમતા સુનિ ઘોલા;

આનન્દવન પ્રસુ માવઝે, સેવવી રંગ રોલા નિષ્ક ૫

‘ ઉપર પ્રમાણે સુમતાના ઘોલા સાબળીને (ચેતનને સુમતાને) મિત્ર વિવેક વાનમાં કહે છે કે-આનન્દશયિ ભગવાન તારી સેવ પર પધારશે અને રજ વરસાવશે ’

ભાવ-શુદ્ધ ચેતનાએ (સુમતાએ) નાજીને પધારવાના સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે વિલાપ કર્યો આમ ત્રણ કર્યું તે બાલ્યમાં રહીને મિત્ર વિવેક સાંભળતો હતો શુદ્ધ ચેતનાને આ પ્રમાણે વિલાપ કરવી સાબળી વિવેક મિત્રે તેને (સુમતાને) કહ્યું કે-હે સુમતા ! સાબળ ! આનન્દશયિ ભગવાન-સ્વયં અખ ઠાન સ્વરૂપ સિદ્ધાનન્દ ચેતનજી તારા મદિરે હવે જરૂર પધારશે, અને રજ ઉઠાડશે, આનન્દ કરશે, મલ્લ કરશે માટે હવે તારે વિલાપ કરવો ઉચિત નથી

ચેતનને ન્યાં સુખી સહસ્રવિવેક થતો નથી ત્યાં સુખી તે પરભાવમાં રમણ કર્યા કરે છે તે સમજતો નથી કે સ્વસ્તુ શું છે અને પરસ્તુ કઈ છે ? તેથી તે પરભાવમાં રમણ કરવામાં આનન્દ માને છે અને તેની અસર જોટલે સુખી થાય છે કે પરભાવ તે તેનો સ્વભાવ જેવો થઈ જાય છે વિષય, કષાય નિદ્રા, વિકલ્પ, પ્રમાદ વિગેરેના સેવનમા તેને જોટલો આનન્દ આવે છે કે તે તેમાં ત મય થઈ જાય છે, તદ્રૂપ થઈ જાય છે અને સસાર વધારતો જાય છે આ સર્વનું કારણુ એ છે કે તેને વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, જ્ઞાન નથી, સમ

જણુ નથી. મિત્ર વિવેક જે ધરા ગોટાનું—સ્વપરનું વિવેચન કરે છે તે તેનાથી દૂર છે અને તેને લઈને ઉપર જણાવેલ પરિણામ આવે છે. હવે મિત્ર વિવેક સમતાને કહે છે કે—હા જાણા ! ચેતનજી સાથે મારે સબંધ થવા માગ્યો છે તેથી તેના મનની ગુપ્ત વાત હું તને કહી શકું છું. મેં તેને વસ્તુઓનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આપ્યું છે તેથી હવે તેઓ મમતા માયાનો સબંધ મૂકી દઈને શુદ્ધ માર્ગ અહણુ કરવા લાગ્યા છે તેથી છેવટે એ મારો મિત્ર ચેતનજી જે વસ્તુસ્વરૂપે આનંદધન ભગવાન જેવો છે તે તારે મદિરે પધારશે, અને તારી સેજ પર રંગ જમાવશે, તારી સાથે પ્રેમથી ભેટશે અને તારામય થઈ જઈ તને શુદ્ધ ચેતના બનાવી દેશે અને અંતે સર્વનો મેળાપ અનંત કાળ સુધી રહેશે. મમતા માયાને મૂકી દઈ એક વખત શુદ્ધાવગોધ તેને થયે તો પછી તારે તેની ચિંતા નહિ રહે, માટે તારે શોક કરવાની જરૂર નથી, નાથજીને તેના મદિરમા લાવવામાં મારા તરફથી હું બનતી મદદ કરીશ

સમતા અને શુદ્ધ ચેતના વચ્ચે કોઈ વખત ગોટાળો થઈ ગયો લાગે તો તેમ સમજવાનું નથી. વિશિષ્ટ અવસ્થામા ચેતનની સ્ત્રી શુદ્ધ ચેતના રહે છે અને પ્રાથમિક શુદ્ધ થતી જતી અવસ્થામાં સમતા (સુમતા) તેની સ્ત્રી હોય છે આગળ જતા સમતા પોતે જ શુદ્ધ ચેતનાનું રૂપ લે છે તેથી સર્વ વિરોધ શમી જાય છે આખા પદનો આશય એ જ છે કે—ચેતનને માયા મમતામા સુઝાતો અટકાવી તેની શુદ્ધ દશા પ્રગટ થાય તેવો પ્રયાસ કરવાની બહુ જરૂર છે શુદ્ધ આનંદધન ચેતનનું તે અત્યંત પર્યાવસાન છે અને તે પ્રગટ કરવા માટે બેટલો બને તેટલો પુરુષાર્થ કરવાની આવશ્યકતા છે એ સબંધમાં પ્રમાદ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉત્તમ ભોગવાઈનો લાભ મળતો નથી અને સસાર-પાત થતો જાય છે.

૫૬ સત્તરમું

(સોરઠ ગિરનારી)

હોરાને ક્યું મારે છે રે, જાયે કાઢ્યા હેણ;

હોરો છે મારો વાલો મોઝો, બોલે છે અમૃત વેળ. હોરાને૦ ૧

“ હોરાને કેમ મારે છે ? એ હોરો તારા દેવાને કાપી નાખે—છેદન કરે તેવો છે. એ મારો હોરો બાળોભોળો છે અને અમૃત જેવાં વચન બોલે છે ”

ભાવ—ઉપરના પદમા છેવટે કહ્યું છે કે—મિત્ર વિવેકે સુમતિને કહ્યું કે—નાથ તારા મદિરે પધારશે અને સેજીમાં રસરંગ જમાવશે. હવે સુમતિ ચેતનને કહે છે કે—

૧ જ્યે=હોરો કાઢ્યા=કાપી નાખ્યા, છેદન કર્યા ડેણુ=ટુકડા, ધરડા, અથવા દેવું (કર્મપ્રપચરૂપ દેવું સમ્યક્ત્વ પુત્ર ટાળે છે)

હે ઘેતન ! તમે આ ઠાકરાને શું માશ છે ? એ ઠાકરા તે તમારા અનેક ભવમા
 કરેલા કર્મરૂપ ઋણને ઉઠાવ કરે તેવા બળવાન છે, વળી તે બાળોબાળો છે અને કાલાં
 કાલાં વચન બોલે છે અને પોકરા તે ઉપજતુ ઉપશમ સમકિત સમજવુ જરા વજત
 (અત્યુદ્ધત) દરથી સાક્ષુ બચ તેને ઉપશમ સમકિત કહેવામા આવે છે અનાદિ
 મિશ્ચાત્વી એ પ્રથમ એ સમકિત પ્રાપ્ત કરે છે આજા ભવચક્રમા પાંચ વખતથી વધારે
 વાર ઉપશમ સમકિત એવ પામતો નથી એ સમકિત વીજળીના અબકારા જેવુ છે,
 એની સ્થિતિ અત્યુદ્ધતની છે હે ઘેતન ! તુ ઉપશમ સમકિતરૂપ બાળકને શા માટે
 માશ છે ? એનો ઘાવ શા માટે કરે છે ? સમકિતની શક્તિ એવી છે કે એ બાળક
 હોય તો પણ અનાદિ કાળથી લાગેલા અને તેથી વધુ કહેવાતા મિશ્ચાત્વરૂપ ઋણનો
 ઘાત (નાશ) કરી નાખે છે એ ઉપશમ સમકિત હજુ બાળક છે, કારણ કે હાલ જ
 ઉત્પત્ત થયેલ છે અને વગી સપૂર્ણ જ્ઞાનાભાવી હોવાથી લોણુ છે એવા બાળાલોણા
 ઠાકરાને તુ શામાટે માશ છે ? શામાટે તેનો નાશ કરે છે ?

વળી તે અમૃત સમાન વચન બોલે છે સુદેવને એ સુદેવ માને છે સુગુરને સુગુર
 માને છે અને શુદ્ધ ધર્મને સુધર્મ માને છે આવા સત્યા અવ કરણના અને અમૃત
 સમાન મીઠા વચન બોલનારા બાળકને તો તારે રમાડવુ યોગ્ય છે કે તેને મારવુ સુક્ર
 છે ? સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે કાલા વચન બોલનાર ઠાકરાઓ સર્વને પ્રિય લાગે છે અને
 તારા સબધમા તો તેથી ઉલટુ છે આ બાળક તો આદમધર્મ અને કેવલીપ્રણીત
 ધર્મમા અલોહ બતાવે છે તને શુદ્ધ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન કરાવે છે અને સામ્યતુ કથન કરાવે
 છે એવા બાળકને તુ શુ બ્રધને માશ છે ? તેનો શામાટે નાશ કરે છે ? તુ જે કાર્મ
 કરે છે તે વ્યવહારથી તદન વિપરીત અને ગેરવાજબી જણાય છે માટે તુ જરા વિચાર કર

આ પદનેા અર્થ એક ાબા અનુસાર કર્યો છે એ ટોનો ન ૨ નો છે, જેના
 સબધમા ઉપોદ્ધાત લુઓ પૂં મહાશબ્દી ગ બીરવિજયભુએ કરેલા અર્થ પદને છેડે
 આપ્યે છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે

હેય લકુટિયા ચાલુણ સાગ્યો, અજ કાર્મ ફુગ છે નેજ;

તુ તો મરણ સિરામ્યે સ્તો, રોટી દેસી કોજ ? છોરાન૦ ૨

‘ (વળી એ) એ બાળક લાકડી લઇને (ટોકા બધને) ચાલવા લાગ્યે છે
 (હે ટેલુ !) તારી શું આજો હવે કૃત્રી ગઈ છે (કે તુ તે રેખતો નથી) ? પણ તુ
 તો મરણને આશીર્કે સૂતો છે ત્યારે તને ખાવાનુ કાણુ આપશે ? ’

ભાવ—હે વૃદ્ધ જઠર ! ડાહ્યા મિથ્યાત્વ ! તુ જ્ઞે, આ ચેતનજી જેને ઉપશમ સમકિત પ્રાપ્ત થયું છે તેનું સ્વરૂપ કેવું છે તે વિચાર. એ બાબક સ્વરૂપસાક્ષાત્કાર કરે છે અને પોતાના બે પગો ઉપર લાકડીનો ટેકો દઈને ટગમગુ ચાલવા લાગ્યો છે. એના બે પગ તે તાત્ત્વિકવૃત્તિ રુચિ અને આગમાનુયાયી શુદ્ધ શ્રદ્ધા સમજવી. તાત્ત્વિક શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન ઉપર રુચિ અને આગમકથન ઉપર શુદ્ધ શ્રદ્ધા એ સમકિતનાં આ બંને પગ ઉપર ચેતનજી ઉપશમ સમકિતરૂપ લાકડીનો ટેકો દઈ ટગમગ ટગમગ ચાલવા લાગ્યો છે એને સાધ્યનું દ્વરથી દર્શન થયું છે, સ્વરૂપજ્ઞાનનો પ્રકાશ તેના પર પડવા લાગ્યો છે અને ગ્રંથીનો ભેદ થયો છે આવી રીતે ચાલવા લાગ્યો એટલે ઉત્કાન્તિમા-ચતુર્થ ગુણસ્થાનકમાં વિશેષ વધારો કરવા લાગ્યો અને આગળ પ્રગતિ કરવા લાગ્યો અરે જઠર મિથ્યાત્વ ! ડાસા ! તુ શુ આ દેખતો નથી ? તને આ સર્વ સૂઝતું નથી ? પણ ખરેખર, તને તે ક્યાંથી સૂઝે ? તારાં કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનરૂપ નેત્રો તો અનાદિ કાળથી કૂટેલા છે તે કાંઈ આજકાલનાં કૂટેલા નથી અને જેના નેત્રો કૂટી ગયા હોય તે શુદ્ધ સ્વરૂપ ક્યાંથી દેખી શકે ? તુ તો આજન્મ આધજો છે તેથી તને આ હકીકત દેખાય જ ક્યાંથી ?

વળી હે મિથ્યાત્વ ! તુ અનાદિ કાળથી ચેતનજીના ઘરમા વિલાસ કરીને જેમ ઘરને કોલ કોતરે છે, ડુક્કર ઘરને ખોદી નાખે છે તેમ તે તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને ખોદી નાખ્યા છે, પણ હવે તો તુ મરણને ઓશીકે સૂતો છે એટલે તારો છેડો નજીક આવ્યો છે, કારણ કે આગમમા કહ્યું છે કે પળવારા ઉચ્ચમિય ભવચક્રમા ઉપશમ સમકિત પાત્ર વાર પ્રાપ્ત થાય છે ચેતનજી પાત્ર વાર તો ઉપશમ સમકિત પાત્રી ચૂક્યો છે હવે નિયમા ક્ષપકઞ્જેણી આરભશે તેથી તારો અત નિરતરને માટે આવી પહોચ્યો છે. તારું જીવન તારા આહાર ઉપર છે, તારો આહાર અનતાનુબધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ચોકડી અને સમકિત મોહની, મિશ્ર મોહની અને મિથ્યાત્વ મોહની છે અને સમકિત પ્રાપ્ત થતા તેનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થાય છે તેથી એ તારો આહાર મળતો તને બધ થયો છે આવી રીતે તારા જીવનના આધારરૂપ સાત કર્મ પ્રકૃતિનો આહાર તને મળતો બધ થવાથી તારું મૃત્યુ નજીક આવી પહોચ્યું છે હવે તો ચેતનજી કદિ પણ તારી નજીક આવશે નહિ, તને દાદ દેશે નહિ અને તારી સગત કરશે નહિ મિથ્યાત્વનું જ્ઞેર એટલું બધું સખ્ત વર્તે છે કે સમકિત પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તેનાથી બની શકે ત્યા સુધી આ જીવને જેંચી જેંચીને પણ મિથ્યાત્વ ઉપર પછાડે છે પણ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછી છેવટે વધારેમા વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન જેટલા કાળમા તો તે ક્ષપકઞ્જેણી માડી સર્વ કર્મોને હઠાવી દે છે અને તે વખતે મિથ્યાત્વને સર્વથા કાપી નાખે છે, નિરતરને માટે કાપી નાખે છે અને પછી મિથ્યાત્વનું તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પર જે સામ્રાજ્ય ચાલતું હતું તે અટકી બચ છે એ સમકિત ગમે તો ક્ષાયિક હોય,

ઉપશમિક હોય કે ક્ષાયોપશમિક હોય પણ તેની પ્રતિ પછી અર્થ પુરૂગણપરાવર્તથી વધારે કાળ જીવ સંસારમાં રહેતો નથી આ પ્રમાણે હોવાથી કે મિશ્ન્યાદવ ! તુ જમે તેટલો પ્રયાસ કરે પણ નકામુ જ છે તુ મરણપથારીએ જ સૂતો છે અને ક્ષેતનજનો આધાર તો હવે સમ્યક્ત્વ બાળક ઉપર જ રહેલો છે

પાંચ પચીસ પચાસા ઉપર, મોલે છે સુધા વેળ,
આનંદવન પ્રમુદ્ધ દામ સુમારો, જનમ જનમ ક સેવ છોરાને ૦ ૩

“ પાચ પચીશ પચાસ ઉપર તે સારા વચન બોલે છે કે પ્રમુ ! આનંદનો સમૂહ તમરો સેવક છે, તમે જ મ જ મના સ્વજન છો ”

ભાવ—સુમતિ મિશ્ન્યાત્વ ડેણને કહે છે પરમેશ્વરભાષિત આગમમાં એવું વચન છે કે એક સમઘાવ છેડે અસ જ્ઞાતા જીવો ઉપશમ સમકિત પામીને એ સર્વ જીવો આગમાનુયાયી શુદ્ધ વચન બોલે છે, કારણ કે એ સુપકથેલિના પ્રારભી ઘટ શકે છે એમણે આગમમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે ઉપશમની પ્રતિ પાચ વાર કરી લીધી છે અને હવે તો નિરતરને માટે મિશ્ન્યાત્વનો ઘાત કરવા તે ઉદ્ગુહ્ય થયો છે કે પ્રમુ ! આનંદનો સમૂહ—અત્મસ્વરૂપ તમારા—ઉપશમ સમકિતનો દાસ છે, કારણ કે હવે તો જ મજ મન્ય તમે તેના મિત્ર છો—સ્વજન છો તમારાથી આ ક્ષેતનજને સ્વરૂપાન પ્રાપ્ત ક્યું છે અને તમારી સાથે તે નિરતર રહેનાર છે અને તેના પર તમારા પરમ ઉપકાર છે ટબાકાર એ પ્રમાણે અર્થ લખીને છેવટે કહે છે કે “ આ પ્રમાણે અર્થ મને ભાસે છે, કવિનો આશય તો તે બધું છે ”

આ પદનો અર્થ પચાસજી ગ લીશવિજયજીએ મને જતાંયે તે પણ ઉપયોગી હોવાથી નીચે ઉતારી લઉં છું

(૧) જીવને વિવેક કહે છે અજાણના પદમાં કહ્યું કે મિત્ર વિવેક શુદ્ધ ક્ષેતનને કહે છે કે—એવો નાથ તારે મહિરે પધારયે અને તારી સેજલડીમાં રજ ઉડાવથી હવે તે વિવેક ક્ષેતનને કહે છે કે—કે ક્ષેતન । તુ સમમરૂપ બાળકને શામાટે મારે છે ? તુ અસ યમથી મરેલો છે કે મરેલા મડલા ! ઉપયોગ વચરના, નકામ, મડલા જેવા જ જ (જ્યે કાઝા ડે. એ મારવાડી બાવાનુ વાક્ય છે અને તેનો અર્થ ‘ જ જ મરેલા મડલા એમ ઘાય છે) કાંઈએ નવીન દીશા લીધી હોય અને પછી મેધકુમારની જેમ તેના પર અસ યમ જોર કરે ત્યારે તેની જે સ્થિતિ યાજ છે તેમાંથી જાણવા પ્રબળ પ્રયાસ કરવો પડે છે સમમનો નાથ યવાથી સર્વનો નાથ થયે, કારણ તે વચર શુદ્ધ ક્ષેતના પ્રગટ થવાની નથી વિવેક કહે છે કે—આ મારો સમમરૂપ છોકરો

હજી તો બાળ છે, નાનો છે, ભદ્રક પરિણામી છે, સર્વતું ભલું ઇચ્છનારો છે, સર્વતું સુખ ઇચ્છનારો છે, બાળોભોળો છે. સયમ કદિ કોઈતુ માહું કરનારો થતો નથી અને પોતે વળી અમૃત બેવાં મધુર વચન બોલે છે. કહે છે કે-સર્વ જીવોની દયા પાળો, સાચુ બોલો, ચોરી નહિ કરો. વિગેરે વિગેરે. આવો બાળોભોળો છોકરો છે તેને તુ શું જોઈને મારવા ઊભો થયો છે? મૂર્ખ મડદા! જા, જા! હુ તને કહું કે તારે ભૂલેચૂકે પણ મારા સંચમરૂપ છોકરાને મારવો નહિ.

(૨) વળી વિવેક વધારે કહે છે કે-હું મૂર્ખ! તું તો લાકડી લઈને ચાલે તેવો ઘરડો થઈ ગયો છે, તારુ શરીર શીખળવિખળ થઈ ગયું છે; અથવા તે તારા હાથમાં મુનિવેશદર્શક ડાડો લીધો છે. અથવા તું લાકડી લઈને છોકરાને મારવા ચાલ્યો છે, સામો જાય છે; પણ શુ તારા નેત્રો કૂટી ગયા છે? તારી આંખો ગઈ છે? શું તારા હૈયાનાં નેત્રો કૂટી ગયાં છે? તારે લાકડી લઈને ચાલવાનો વખત આંચો (ઘડપણ અથવા દીક્ષાને લીધે) છતા પણ હજી તું ખીજના પ્રાણ હરણ કરવા જાય છે. તારી તો હજી પણ આંખ ઊઘડતી નથી તુ વિચાર કર, જરા જો. તું કોણ છે? તારી સ્થિતિ કેટલી છે? તારુ શરીર કેવું છે? તું કોના ઉપર ઘા કરવા જાય છે? તું તો મરણને કાઠે સૂતો છે, હાથમા લાકડી લીધી છે અને આ છોકરાને મારવા ઊભો થયો છે, પણ જરા વિચાર તો ખરો કે તને આવતા ભવમા રોટલી પણ કોણ આપશે? ખાવાતુ કોણ દેશે? પરભવમા કાઈ મોસાળ નથી, પલગ પાથરી રાખ્યા નથી, ત્યાં તો “ પૂર્વદત્તા ચ યા વિદ્યા, પૂર્વદત્તં તુ યદ્દનં ” બે હશે તે જ તને મળવાતુ છે, ખીજી કાઈ મળવાતુ નથી

(૩) વળી એ નાનો સયમરૂપ બાળક છે તે હવે જરા જરા બોલે છે કાઈ પાચ, પચીશ અને પચાસ તથા તેથી વધારે વચનો પણ બોલે છે, તે હવે તદ્દન નાનો બાળક નથી, ભાગ્યુ તૂટ્યુ હવે તે બોલવા લાગ્યો છે

પાચ બોલ-પાચ મહાવ્રતરૂપ તે સયમરૂપ છે અને સુખદાયી (સુધા) છે. પચીશ બોલ-પાચ મહાવ્રતની પચીશ ભાવના છે *

પ્રથમ મહાવ્રતની પાંચ ભાવના

૧ ઈર્ષ્યાસંમિતિ સમતા રાખવી

૨ અવલોકન કરીને ભોજનાદિ કરવા

૩ વસ્તુ ગ્રહણ નિક્ષેપમા જુગુપ્સા ન કરવી, પ્રમાજ્ઞના કરવી

* વિસ્તારથી જાણનાર ઇચ્છુકે પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથનુ બોતેસ્કુ દાર જોવુ

એવી રીતે તપના પચાસઃ લેહ થાય છે જે નીચે કુટનોટમાં દર્શાવ્યા છે

આ મારો સંયમરૂપ બાળક આવી રીતે પાચ, પચીશ, પચાસ વચ્ચેનો પણ બોલે છે અને તેનાં તે સર્વ વચ્ચેનો આનંદ આપનારા છે વળી તે ઉપરાંત ચરણસિત્તરી તથા કરણસિત્તરીના સીત્તર સીત્તર બોલ પણ તે બોલે છે (આ બોલ બાણવાની ઇચ્છા વાળાએ પ્રવચનસારોદ્ધાર અથતુ છાસકંઠુ તથા સકસકંઠુ દ્વાર જોવું) હે આનંદ-ધન પ્રભુ ! એ સયમ તમારો સેવક છે, તમારાર્થી જ તેની ઉત્પત્તિ છે, આપ(પ્રભુ) તેને બતાવો છો, આપના આગમથી જ તે જાણાય છે

વળી તે બાળક આપશ્રીને કહે છે કે-હે પ્રભુ ! તમે જન્મ જન્મમાં મારા સગા છો, સગા રહેજો, તમારી સાથેનું સગપણ કાયમ રહેજો

આવી રીતે પ્રભુ સાથે સયમને સગપણ છે તે વાત તાણ કરી, બાળ ચેતનણ પોતાને કોઈ મારે છે એ વાતની પ્રભુ પાસે ક્રિયાદ કરે છે અને પ્રભુનો આશ્રય માગે છે

૫૬ અઠારમું

રાગ-માલકોશ, ગોડી રાગણી

રીસાની આપ મનાવો રે, પ્યારે બીચ્ચ વસીઠ ન ફેર; રિમાની૦
સોદા અગમ હે પ્રેમકારે, જપરસ ન વૂજેં કોય;
લે દે વાહી ગમ પહે પ્યારે, ઔર દલાલ ન હોય. રિસાની૦ ૧

* તપના ૫૦ લેટા—૧ યાવતકથક, ૨ ઇતિરતપ ૩ બાલબીનોદરી, ૪ અભ્યતરબીનોદરી, ૫ દ્રવ્યતપટ્તિસક્ષેપ, ૬ ક્ષેત્રતપટ્તિસક્ષેપ, ૭ કાલતપટ્તિસક્ષેપ, ૮ ભાવતપટ્તિસક્ષેપ, ૯ કાયકલેશ, ૧૦ રસલાગ, ૧૧ ઇદ્રિયકષાયયોગવિષયકસલીનતા, ૧૨ સ્ત્રીપશુપડકાદિવર્જિતરથાનઅવસ્થિત, ૧૩ આલો-યણપ્રાયશ્ચિત, ૧૪ પ્રતિકંભણપ્રાયશ્ચિત ૧૫ મિશ્રપ્રાયશ્ચિત, ૧૬ વિવેકપ્રાયશ્ચિત, ૧૭ કાયોત્સર્ગપ્રાયશ્ચિત, ૧૮ તપ પ્રાયશ્ચિત, ૧૯ હેપ્રાયશ્ચિત, ૨૦ મૂલપ્રાયશ્ચિત, ૨૧ અનવસ્થિતપ્રાયશ્ચિત, ૨૨ પારશ્ચિયપ્રાયશ્ચિત, ૨૩ જ્ઞાનવિનયરૂપ, ૨૪ દર્શનવિનયરૂપ, ૨૫ ચારિત્રવિનયરૂપ, ૨૬ મનોવિનયરૂપ, ૨૭ વચનવિનયરૂપ, ૨૮ કાયવિનયરૂપ, ૨૯ ઉપચારવિનયરૂપ, ૩૦ આચાર્યવૈયાવચ્ચ, ૩૧ ઉપાધ્યાયવૈયાવચ્ચ, ૩૨ સાધુવૈયાવચ્ચ, ૩૩ તપસ્વીવૈયાવચ્ચ, ૩૪ લઘુશિષ્યાદિકવૈયાવચ્ચ, ૩૫ જ્ઞાનસાધુવૈયાવચ્ચ, ૩૬ શ્રમણોપાસકવૈયાવચ્ચ, ૩૭ સર્વવૈયાવચ્ચ, ૩૮ કુલવૈયાવચ્ચ, ૩૯ ગણવૈયાવચ્ચ, ૪૦ વાયના, ૪૧ પૃચ્છના, ૪૨ પરાવર્તના, ૪૩ અનુપ્રેક્ષા, ૪૪ ધર્મકથા, ૪૫ આર્તધ્યાનનિવૃત્ત, ૪૬ રૌદ્રધ્યાનનિવૃત્ત, ૪૭ ધર્મધ્યાનચિંતન, ૪૮ શુદ્ધધ્યાનચિંતન, ૪૯ બાલકાયોત્સર્ગ અને ૫૦ અભ્યતરકાયોત્સર્ગ

* પરિખ= પરીક્ષા કરીને એવો પાઠાતર છે

૧ રીસાની=રીસાયલી છે તેને મનાવો=સમજાવો બીચ્ચ=વચ્ચે વસીઠ=વિશિષ્ટ, ચોવરીઓ નફેર=ફેરવો નહિ, લાવો નહિ સોદા=ખરીદી અગમ=ન સમજાય તેવા, ન જાણી શકાય તેવા પરખ= પરીક્ષા કરીને ખૂંજે=જાણે લે દે=લે અને આપે વાહી=ઉસકુ, તેને ગમ=ખર

- ૪ સર્વ કાર્ય સ્વસ્થ, શાંત અને અદુષ્ટ ચિત્તથી કરવા (મનોબુધ્ધિ)
 ૫ મિથ્યા વાણીનો ઉપચાર ન કરવો, વચનને અદુષ્ટપણે પ્રવર્તાવવાં તત્વાર્થ
 શ્રયમા હર ઠોષ સંહિત આહારપાણી સયમસાધન માટે લેવા અને પાશ્વગ્રી
 ભાવના ઠલી છે

ગ્રીભ મહાવતની પાંચ ભાવના

- ૧ હાસ્થનો ત્યાગ કરી સત્ય ભાષણ કરવું
- ૨ જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરી ભાષણ કરવું
- ૩ ક્રોધની નિવૃત્તિ કરી સત્ય ભાષણ કરવું
- ૪ લોભનો ત્યાગ કરી સત્ય વચન ગ્રાહવું
- ૫ ભયનો ત્યાગ કરી સાચી વાણી ગ્રાહવી

ત્રીભ મહાવતની પાંચ ભાવના

- ૧ સ્વયમેવ યાચના કરવી
- ૨ અજ્ઞા મેળવી તેને બરાબર સાબળી વસ્તુ લેવી.
- ૩ વારવાર અવશ્યકની યાચના કરવી
- ૪ યુક્ત અને અન્ય સાધુની આજ્ઞા લઈ યોજન, જલ પ્રાશનરૂઢિ કરવાં
- ૫ તત્સચિત સવિજ્ઞ સાધુની અનુજ્ઞા લઈ ક્ષેત્રવશ્યક કરવો, અન્યથા નહિ

ચોથા મહાવતની પાંચ ભાવના

- ૧ અતિમાત્રા અને વધારે સ્નિગ્ધ આહાર ન કરવો પરિમિત આહાર કરવો
- ૨ શરીરની વિભૂષા ઠોઈ પણ પ્રકારે કરવી નહિ
- ૩ સ્ત્રીનાં અંગો ઉચ્છાપૂર્વક જોવા નહિ, તેને અવલોકવા નહિ
- ૪ સ્ત્રી નપુસક અને પશુવાળા ઘર આસન અને ભીંતનો આતરણ પણ છેડવો
- ૫ સ્ત્રી સબંધી સરામ કથા કરવી નહિ અને પહેલાંની ક્રીડા સમારવી નહિ

પાંચમી મહાવતની પાંચ ભાવના

- ૧ સ્પર્શના વિષયને પ્રાપ્ત કરી તેનું આસેવન ગૃહિપૂર્વક કરવું નહિ, કે તેની
 ઉપર અમનોમસતાને લીધે દ્રેષ પણ કરવો નહિ
- ૨ રસના વિષયો પર પ્રેમ કે દ્રેષ લાવવો નહિ
- ૩ માણુના વિષયોનું ઈષ્ટ અનિષ્ટ પરિણામ વિચારી તેમા આસક્ત કે દ્વિષ થવું નહિ
- ૪ વ્યક્તના વિષયો પર શમ દ્રેષ ખારણુ કરવો નહિ
- ૫ મોત્રના વિષયો તરફ આકર્ષણ કે ઉદ્વિગ્નપણુ થવા દેવું નહિ

એવી રીતે તપના પચાસ* લેદ થાય છે જે નીચે કુટનોટમાં દર્શાવ્યા છે

આ મારો સયમરૂપ બાળક આવી રીતે પાંચ, પચીસ, પચાસ વચનો પણ બોલે છે અને તેના તે સર્વ વચનો આનંદ આપનારા છે વળી તે ઉપરાંત ચરણસિત્તરી તથા કરણસિત્તરીના સીત્તર સીત્તર બોલ પણ તે બોલે છે. (આ બોલ જાણવાની ઈચ્છા વાળાએ પ્રવચનસારોદ્ધાર થયેનું છાસઠમું તથા સડસઠમું દ્વાર જોવું). હે આનંદ-ધન પ્રભુ ! એ સયમ તમારો સેવક છે, તમારાથી જ તેની ઉત્પત્તિ છે, આપ(પ્રભુ) તેને બતાવો છો, આપના આગમથી જ તે જણાય છે

વળી તે બાળક આપશ્રીને કહે છે કે-હે પ્રભુ ! તમે જન્મ જન્મમાં મારા સગા છો, સગા રહેજો, તમારી સાથેનું સગપણ કાયમ રહેજો

આવી રીતે પ્રભુ સાથે સયમને સગપણ છે તે વાત તાજ કરી, બાળ ચેતનજી પોતાને કોઈ મારે છે એ વાતની પ્રભુ પાસે ફરિયાદ કરે છે અને પ્રભુનો આશ્રય માગે છે.

૫૬ અઠારમું

રાગ-માલકાશ, ગોડી રાગણી

રીસાની આપ મનાવો રે, પ્યારે બીચ વસીઠ ન ફેર; રિમાનીં

સોદા અગમ હે પ્રેમકારે, જપરત્ત ન વૂઝેં કોય;

લે દેં વાહી ગમ પહે પ્યારે, ઔર દલાલ ન હોય. રિસાનીં ૧

* તપના ૫૦ લેદા—૧ યાવત્કથક, ૨ ઈતિરતપ ૩ બાલજીનોદરી, ૪ અભ્યતરજીનોદરી, ૫ દ્રવ્યતપવ્રત્તિસક્ષેપ, ૬ ક્ષેત્રતપવ્રત્તિસક્ષેપ, ૭ કાલતપવ્રત્તિસક્ષેપ, ૮ ભાવતપવ્રત્તિસક્ષેપ, ૯ કાયકલેશ, ૧૦ રસભાગ, ૧૧ ઈદ્રિયક્રમાયગોગવિષયકસલીનતા, ૧૨ સ્વીપશુપંડકાદિવર્જિતસ્થાનઅવસ્થિત, ૧૩ આલોચણપ્રાયશ્ચિત, ૧૪ પ્રતિક્રમણપ્રાયશ્ચિત ૧૫ મિશ્રપ્રાયશ્ચિત, ૧૬ વિવેકપ્રાયશ્ચિત, ૧૭ કાયોત્સર્ગપ્રાયશ્ચિત, ૧૮ તપ પ્રાયશ્ચિત, ૧૯ છેદપ્રાયશ્ચિત, ૨૦ મૂલપ્રાયશ્ચિત, ૨૧ અનવસ્થિતપ્રાયશ્ચિત, ૨૨ પારચિયપ્રાયશ્ચિત, ૨૩ જ્ઞાનવિનયરૂપ, ૨૪ દર્શનવિનયરૂપ, ૨૫ ચારિત્રવિનયરૂપ, ૨૬ મનોવિનયરૂપ, ૨૭ વચનવિનયરૂપ, ૨૮ કાયવિનયરૂપ, ૨૯ ઉપચારવિનયરૂપ, ૩૦ આચાર્યવૈયાવચ્ચ, ૩૧ હિપાધ્યાયવૈયાવચ્ચ, ૩૨ સાધુવૈયાવચ્ચ, ૩૩ તપસ્વીવૈયાવચ્ચ, ૩૪ લઘુશિષ્યાદિકવૈયાવચ્ચ, ૩૫ જ્ઞાનસાધુવૈયાવચ્ચ, ૩૬ શ્રમણોપાસકવૈયાવચ્ચ, ૩૭ સધૈવૈયાવચ્ચ, ૩૮ કુલવૈયાવચ્ચ, ૩૯ ગણુવૈયાવચ્ચ, ૪૦ વાચના, ૪૧ પૃચ્છના, ૪૨ પરાવર્તના, ૪૩ અનુપ્રેક્ષા, ૪૪ ધર્મકથા, ૪૫ આર્તધ્યાનનિવૃત્ત, ૪૬ રૌદ્રધ્યાનનિવૃત્ત, ૪૭ ધર્મધ્યાનચિંતન, ૪૮ શુભધ્યાનચિંતન, ૪૯ બાલકાયોત્સર્ગ અને ૫૦ અભ્યતરકાયોત્સર્ગ

* પરિખ=પરીક્ષા કરીને ' એવો પાઠાતર છે

૧ રીસાની=રીમાયલી છે તેને મનાવો=સમજાવો ખીચ્ય=ચરચે વસીઠ=વિશિષ્ટ, ચોવટીગો. નદેર=કેરવો નહિ, લાવો નહિ સોદા=અરીદી અગમ=ન સમજાય તેવા, ન જાણી શકાય તેવા પરખ=પરીક્ષા કરીને ખૂબે=જાણે લે દે=લે અને આખો વાહી=ઉસકુ, તેને ગમ=અખર

“ રીસાયલી(શુદ્ધ ચેતના)ને તમે સમજવો, વચ્ચે ધોવટીઓ ફેરવો નહિ પ્રેમની ખરીદી સમજણ ન પડે તેવી છે, પરીક્ષા કરીને જાણવાવાળા કોઈ નથી, (૨) આપે લે, તેને જ તેની ખબર પડે તેમ છે, બીજા કોઈ ક્ષણ સોદો કરી આપનાર સભવતો નથી, હોતો નથી ”

ભાવ—ચેતનજીને હવે જરા જરા ભાસ થયો છે કે—આ જીવનનો ઉદ્દેશ પૌંદ્ર જલિક પદાર્થોમા રાખવા માખવાનો નથી, પણ ઈદ્રિયજન્ય વિષયસુખનો ત્યાગ કરી પોતાનું ચેતનત્વ પ્રગટ કરવું તે જ છે તેને જરા જરા સમજાવું કે કે અત્યાર સુધી પોતે ખોટા માર્ગ પર હતો, કુલ્ગા સ્ત્રીઓના પ્રેમમા હતો હવે અચારે ઉપશમ સમ ક્રિતનો તેને જરા ઝળઝાટ થઈ ગયો, અધિભેદ થયો, અતરકરણ કરી મિશ્યાત્વના ત્રણ પુજ કર્યા ત્યારે તેને સમજાવું કે પોતાનું વસ્તવિક કાર્ય તો શુદ્ધ ચેતનને પ્રગટ કરવી જો છે અને પછી તેની સાથે અવિનાશીની સેવકીએ સુધ આનંદ કરવો જો પોતાનો સ્વભાવ છે આજુ બાન થયા પછી શુદ્ધ ચેતનને મરિદે જવાની ધમ્મક થતા સુખતિ સાથે પોતે શુદ્ધ ચેતનને પ્રગટ કરવાના ઉપાય સબધી વિચાર કરે છે સુખતિ આ વકનો લાભ લઈ શુદ્ધ ચેતન પ્રગટ કરવા સબધી કેટલીક હકીકત ચેતનજીને કહે છે તે પર આ હુકમજાન છે

સુખતિ વાક્ય—જારે ચેતનજી ! મારા આધાર ! શુદ્ધ ચેતના તમારાથી રીસાયલી છે, તમારા પર બુસ્તે થયેલી છે, તમારા સાથે ખીભલલી છે, તેને તમે પોતે જ સમજવો જોને સમજવવા માટે વચ્ચે ધોવટીઓ ફેરવો નહિ તમે જાણો છો કે જો સીનું આયંદુકમ છે જોના અત કરણમા આપને માટે બહુ રામ છે, પણ આપે અનપ્રિય કાળથી તેને તરછેડી છે તેથી તેજી આપની સાથે રુસણા લીધાં છે, પણ આપ પોતે તેને મનાવશો તો કામ સિદ્ધ થયે તમે કોઈ પચાત કરનારને વચ્ચે રાખવા ધારતા હો તો તે મારા વિચાર પ્રમાણે સારુ નથી આવી મહત્વની બાબતમાં વચ્ચે વાત કરનારને રાખવાથી ઘણી વખત નુકશાન થાય છે, ઝોગાજો થાય છે, જો તમે જાણો છો જો તમે ધોવટીઓને વચ્ચે રાખશો તે તમારો મેળ ખાશે નહિ તમારે પોતાને જ જો કામ કરવાનું છે તેનાં ઘણા કારણો છે તેમાંનાં કેટલાંક કારણો નીચે બતાવુ છું

બબરમા સોદો કરવો હોય ત્યારે ઘણી પોતે સોદો બહુધા કરતા નથી પણ ક્ષણ માલની પરીક્ષા કરીને ક્રિમત લેનાર વેચનાર વચ્ચે ધોલસ કરાવી આપે છે અને સોદો વેસાડી આપે છે જો સામાન્ય અનુભવનો વિષય છે હે ચેતનજી ! તમારે સોદા કરવાનો જો તે પ્રેમનો છે, બબરુ વસ્તુનો નથી પ્રેમ જો સાધારણ રીતે અન્યથી પરખી શકાય તેવી વસ્તુ નથી; અત કરવુંનો વિષય છે; માટે બહારના ક્ષણ તેની ક્રિમત કરી તેનો સોદો કરી આપે જોમ માનતા નહિ અચારે ઉપર ઉપરનો મેળ કરી

આપવો હોય ત્યારે ફતી દલાલ તેનું જાણ કરી આપે છે, પણ જ્યારે અંતરંગ વસ્તુની વાત આવી પડે છે ત્યારે દલાલનું એમા કાઈ ચાલી શકતું નથી, કારણ કે એની પરીક્ષા પણ તેને થતી નથી. પ્રેમ આટલો છે, આવો છે, આ પ્રકારનો છે એ જ જ્યારે દલાલ જાણી શકે નહિ ત્યારે તેનો સોદો તે કેમ કરાવી શકે ? પ્રેમની કિંમત તો તેની જે આપ-લે કરે છે તેને જ હોય છે, તે જ સમજે છે કે પોતાના અતઃકરણના ઊંડાણના ભાગમાં વાસ્તવિક પ્રેમ કેટલો છે અને મનોમન સાક્ષીભાવે સામાના અંત કરણમાં પોતા માટે કેટલો પ્રેમ છે તે પણ જાણી શકે છે, પણ દલાલ એમાંનું કાઈ જાણી શકતો નથી. પ્રેમ વાટે ઘાટે મળતો નથી, દોશીડાને હાટે વેચાતો નથી, એ તો અતઃકરણનો વિષય હોવાથી લેનાર તેમજ દેનાર જ તેની પરીક્ષા કરી શકે છે

આપના ઉપર શુદ્ધ ચેતનાનો પ્રેમ ખરેખરો છે એમ હું ચોક્કસ જાણું છું. વળી આપે તેના તરફ બેઠરકારી રાખી છે અને તે પણ અનાદિ કાળથી-લાળા વખતથી રાખી છે માટે તમારી સાથે અત્યારે તે રીસાયલી છે, પણ તમે પોતે જ તેને સમજાવો. તમે સાંભળતા હતા ત્યારે દશમા પદમા શુદ્ધ ચેતના પોતે જ યોલી હતી કે 'કોઈ ન ફતી દલાલ વિચીટી, પારખી પ્રેમ ખરીદ બનાવે' કોઈ એવો ચોવટીઓ કે ફતી નથી કે જે પ્રેમની પરીક્ષા કરી તેનો સોદો ઉતારી આપે, માટે તમે પોતે જ શુદ્ધ ચેતનાને સમજાવો, મનાવો અને હું તમને ખાત્રી આપુ છું કે તમારું કામ જરૂર પાર પડશે. વ્યવહારમા પણ પ્રેમનો સોદો થતો નથી વાસ્તવિક પ્રેમ ન હોય ત્યારે એવો ખ્યાલી ઉપર ઉપરનો વિવેક કરવો પડે છે સ્વાભાવિકતામા અને કૃત્રિમતામા ફેર છે, તે ધ્યાનમા રાખી આ પદનો ભાવ વિચારીએ તો અર્થ સ્ફુરે તેમ છે.

દો વાતાં જીયકી કરો રે, મેટો મનકી આંટ;

તનકી તપત બુઝાઈણ પ્યારે, વચન સુધારસ છાટ. રિસાની૦ ૨

“ (ચેતનાને મનાવવા માટે) તમારે જીવના સળધમા બે વાત કરવી એક તો તમારા મનમાથી આટી કાઢી નાખો અને બીજી પ્રભુના વચનામૃતરૂપ છાટણાવડે શરીરનો સતાપ છુઝાવી નાખો, ચોલવી નાખો. ”

ભાવ—ચેતનાને મનાવવા માટે વચ્ચે દલાલ-ચોવટ કરનારનું કામ નથી, એ બતાવી હવે તેને મનાવવાનો ઉપાય સુમતિ બતાવે છે હે ચેતનજી ! તમારે જ ચેતનાને મનાવવી હોય તો તમારા જીવના સળધમા બે વાત કરો, બે કામ કરો એ બે કામ ક્યા ક્યા છે, તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

૨ દો=એ આતા=વાતો, કામ, કરણી જીયકી=જીવની મેટો=મટાડી દો આટ=ધુય, આટી તનકી=શરીરની તપત=સતાપ છુઝાઈએ=મટાડીએ, ચોલવી નાખીએ છાટ=છાટણાવડે

એક તો તમારા મનમાંથી આવી કાઢી નાખો ન્યા પ્રેમ હોય ત્યા આવી નહિ અને ન્યા આવી હોય ત્યા પ્રેમ નહિ, માટે તમારા મનમાં જે વળ હોય તે ફર કરી નાખો તમારા મનમાં હલ્લુ પરભાવમનરૂપ આવી છે, તમે હલ્લુ તમારી પતિમતા સ્ત્રી પર બરાબર પ્રેમ રાખવાનું શીખ્યા નથી, તમે હલ્લુ ન્યારે ત્યારે માયામમતા વિગેરે વેશ્યાઓના મદિરામાં બટક્યા કરો છે જે તમારે બરાબર પ્રેમ કરવો હોય, શુદ્ધ ચેતનાને તમારા હૃદયમંદિરમાં સ્થાન આપવું હોય તો પરભાવરમલુ મૂકી હાથ એક નિષાથી તેના પર શુદ્ધ પ્રેમ રાખો અને મનમાંથી આવીવું ટી કાઢી નાખો, ફર કરો, ફેંકી દો.

કોઈને મનાવવું હોય ત્યારે મિષ્ટ મિષ્ટ વચનોવડે તેને યાત કરવાની જરૂર પડે છે તેના મનમાં જે સતાપ હોય તે પ્રથમ વચન દ્વારા યાત કરવો પડે છે, તેમ જહો પલુ સમજવું શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવા માટે તમે ' હવે પછી હું આમ નહીં કરું, પૌંજલિક ભાવમાં નહીં રહું ' ઇત્યાદિ મિષ્ટ વચનોવડે તેને યાત કરો, એટલે તે તરત મનાશે સીમાતિ વિશ્વાસુ હોય છે તેથી પતિના વચનો પર વિશ્વાસ રાખી તરત મનાઈ જાય છે આ મૂળ અર્થ જણાય છે બીજાં આવો અર્થ પલુ ધાય છે કે તમારા શરીરમાં જે વિષયકથામજ્જન્ય સતાપ ધયા કરે છે, તમને જે આતુરતા રહ્યા કરે છે તે મટાડી દો. મતલબ તમને બાહ્ય સુખ મેળવવાની જે આતુરતા છે તે ફર કરો, યાત કરો, એટલે આત્મસ્વરૂપને લાગતી અહિં યાત કરો રાગદ્વેષજ્જન્ય સતાપ તમારા શરીરમાં રહે છે તે ફર કરો સતાપ કેટલો અને કેવો ધાય છે તે બરાબર અવલોકન કરવાથી જણાય તેમ છે એક વસ્તુ મેળવવાનો લાભ ધાય, કીર્તિ મેળવવાની ઇચ્છા ધાય, તેમ જ અન્ય મોહનીય કર્મના અવિર્ભાવો ધાય ત્યારે માનસિક ક્ષોભ ધવા ઉપરાત શરીરમાં એક પ્રકારની ગરમી ઘઈ આવે છે જે બહારિક દર્ષિથી જણાયે સતાપ એ અહિં છે, એને યાત પાઠવાનો ઉપાય જગજટકાવ છે, માટે રાગદ્વેષ રહિત વીતરાગ ભગવાનના વચનરૂપ અમૃતનો છટકાવ કરવાથી સતાપની યાતિ ધાય છે, અહિં છુગાઈ જાય છે આવી રીતે વીથઈકરભાવિત વચનામૃતનો વરસાદ ધશે ત્યારે મનની વ્યથા અને શરીરનો સતાપ ફર ધશે અને તેમ ધશે ત્યારે શુદ્ધ ચેતના જે અત્યારે તમારાથી રીસાણી છે તે મનાશે અને તમારા હૃદયમંદિરમાં આવી નિરતર વાસ કરશે.

ક્ષામક સ્મરિત પ્રાપ્ત ધયા પછી શુદ્ધ ચેતનાને નિરતર જાળ ધાય છે તેને માટે શારીરિક અને માનસિક શુદ્ધિ કરો શુદ્ધ ચેતના પ્રજા કરવા માટે પરભાવરમલુ અને સ્વરૂપસતાપરૂપ મન અને શરીરના અધિષ્ઠાને આગમકથન અને વીથઈકરના ઉપદેશરૂપ અમૃતજટકાવથી યાત પાઠવા યોગ્ય છે.

નેક નજર નિહાલીએ રે, ડજર ન કીજે નાથ;

તનક નજર મુજરે મિલે પ્યારે, અજર અમર સુખ સાથ. રિસાની૦ ૩

“ હિતદષ્ટિથી જ્ઞેષ્યે અને હે પતિ ! (કોઈની) ગરજ-દરકાર ન કરીએ જરા નજર કરવાથી અને મુજરો કરવાથી વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણનાં દુ.ખ રહિત સુખ સાથે તે (શુદ્ધ ચેતના) મળે ”

ભાવ—રીસાયલી શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવાનો એક ઉપાય ઉપર જણાવ્યો. હવે બીજા ઉપાય અત્ર બતાવે છે. સર્વ જીવો તરફ હિતબુદ્ધિથી જુઓ. તમે વિચારો કે સર્વ જીવો સત્તાએ સિદ્ધ સમાન છે, પોતાના સરખા છે, પોતે પણ સિદ્ધ દશા પ્રયાસથી પ્રાપ્ત કરી શકે તેવો છે સત્તાગતે સર્વ જીવો પોતાના સરખા હોવાથી તમારી ફરજ છે કે તમારે તેને પોતાના મિત્ર સમજવા.

‘ સર્વ મિત્ર કરી ચિતવો સાહેલડી રે, કોઈ ન જાણે શનુ તો,
રાગ દ્વેષ એમ પરિહરી સાહેલડી રે, કીજે જન્મ પવિત્ર તો ’

મૈત્રીભાવ અતિ ઉત્તમ છે એમા સર્વ જીવ તરફ મિત્રતા રાખવાનો-બધુભાવ દેખાડવાનો ઉદ્દેશ છે એ સ્વધર્મી બધુઓને કે દેશવાસી બધુઓને જ મિત્ર તરીકે ચિતવવા સમજાવે છે એમ નહિ પણ સર્વ મનુષ્યોને જ તે બધુભાવે બતાવે છે. એથી પણ આગળ વધીને પચેન્દ્રિય તિર્યચ, વિકલેન્દ્રિય અને એકેન્દ્રિય જીવોને પણ બધુબુદ્ધિએ બતાવે છે ‘ પરહિતચિતા મૈત્રી ’ એ ભાવ એટલો આહ્લાદજનક છે કે એથી મનની આંટી અને શરીરનો સત્તાપ જેના ઉપર અગાઉ વિવેચન કર્યું છે તે પણ શાત પડતા બચ છે ચેતનજી ! તમારે શુદ્ધ ચેતનાને બચત કરવી હોય તો આ મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો, સર્વ તરફ હિતબુદ્ધિથી જોવું

નેકનજર એટલે મીઠી નજર અમીદષ્ટિ-શુભ દષ્ટિક્ષેપન પ્રભુને અને રાજાને આ જીવ નેકનજરથી પોતાની સાસુ જોવા વારવાર વિનતિ કરે છે. મોટા માણસની નેકનજરથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે આવી નેકનજરથી સર્વ જીવ સાસુ જોવાની ટેવ પડે છે ત્યારે તેને સર્વતુ શુભ કરવા ઈચ્છા થાય છે, પ્રબળ આદોલનો તેને માટે મૂકે છે અને અન્ય તરફ જેવી ભાવના થાય તેવું પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, એ અનિહત નિયમ છે યાદશી ભાવના તાદશી સિદ્ધિ તદનુસાર આવી દષ્ટિરૂપ ભાવના રાખવાથી સ્વકાર્યની સિદ્ધિ પણ થાય છે

અને હે નાથ ! તમારે સર્વ ઉપર નેકનજરથી જોવું, પણ તમારે કોઈની ગરજ

૩ નેક=હિત નિહાલીએ=જ્ઞેષ્યે ઉજર=ગરજ તનક=જરા મુજરે=મુજરો કરવો પડે. મિલે=મળ્યા જશે અજર=વડપણુ રહિત. અમર=મરણુ રહિત

રાખવી નહિ હે પ્રભુ ! તમારે કોના આપની સાધી જાર છે, તમારે કોની જરૂર છે, તમારે કોની જરૂર છે ? તમે તદ્દન બેહકાર થઈ જાઓ. પૌદ્ગલિક વસ્તુમાત્રની આશા છેડી ધો, તે તમને હાનિકારક છે, ઉપકારક નથી વળી આ જીવ અન્યની આશા ઉપર અનેક કામો કરે છે, અન્યને બેર ધ્યાન માફક ભટકે છે, મોટા માણસના મુખ સામુ ભ્રષ્ટા કરે છે વિગેરે જાણત પર અઠાવીશમા પદમાં વિવેચન થયે; પણ હે નાથ ! તમારે શામાટે કોઈની જરૂર રાખવી પડે છે ? તમારે જે ભ્રષ્ટકો તે તમારી પાસે છે, તમારી સાથે છે, તમારામાં છે, તમારા જ રૂપ છે, માટે કોઈની જરૂર તમારે કરવી નહિ

જે પ્રમાણે સર્વ ઉપર નેકનજરથી જોયો અને પરની જરૂર મૂકી દેશો એટલે કાર્યસિદ્ધિ તરફ પ્રયાણ થયે ઉપરાંત તમારે શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવા માટે શુદ્ધ કરવું તે પણ હું કહું છું ઉપર પ્રમાણેની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તમે શુદ્ધ ચેતના તરફ જરા નજર કરશો અને તેને યુજી કરશો તો તે તમને આવીને મળશે-એટલે અને વળી તે જોવી સારી રીતે મળશે કે સાથે તે જાણ, અમર મુખ લેવી આવશે એટલે તે તમને મળ્યા પછી તમારે વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણુત્તુ દુઃખ હંમેશને માટે મટી જશે સારારમાં ઘટપણુત્તુ દુઃખ મોટું છે અને વળી વારવાર મરણુ પામવા અને જ મ દેવા એ પણ જોવી જ મહાઉપાધિ છે એ સર્વ પીડા નિરતરને માટે મટી જાય તેટલા માટે જેમ તમે રાજાને યુજી કરો છો ત્યારે તે તમારી સાથે નજર કરે છે તેમ શુદ્ધ ચેતનાને યુજી કરવાથી તમારી ભવની ભાવક બા ડી જશે કહેવાની મતલબ એ છે કે-નેકનજરે સર્વ પ્રાણીઓને જોવાથી અને તેઓની સ્થળ લાભ માટે જરૂર ન કરવાથી એક લહેજમા તમે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકશો

ઉપર ઉપરના શુભ જણાવા પણ કેવલ ક્ષિત્તિને માટે જ કરાતા કાર્યો બંધકારને આજે કરી તમે કાળ નિજમન કરી નાખો છો તે હવે છેડી દો અને શુદ્ધ ચેતનાને પ્રજ્ઞ કરવા પ્રજ્ઞા પુરુષાર્થ કરો જેમ કરવાથી તમારે નિરતરની ઉપાધિનો છેડો આવી જાય.

નિશ્ચિ ઝંપવારીનું પન ઘટા રે, પાઠ ન ઘાટકો ફરડ;

કરુણા કરો સો નિરબહુ પ્યારે, વેલુ તમ મુલ્યવંદ રિમાનીં ધ

અધકારમય શાંતિ છે, વાદળાની ધાયા (દેલાયતી છે) હે પ્રભુ ! સ્તાના વિમો ન ધાય જોવી મારા પર કૃપા કરો તો હું આપુ અને તમારા મુખસ દ્રવુ જર્મન કરું "

* અધકારીને નહતે અધકારી જોયો પાઠ છે

૪ નિશ્ચિત્યત અધકારીઅધકારણી. ધન્યાવાદગાની ધરમજલા પાઠે નવને ન ધાય, ન મયે. વારીઅરસ્થાના દેવતિયો નિરવદુઃખાવુ દેખુવ્દતન કરું

ભાવ—આ પ્રકારે શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવાની વાત અને તેમ કરવાના ઉપાય સુમતિએ ચેતનજીને કહ્યા ત્યારે આ ચેતન શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવા કાઈ ઉદ્યત થયો, તેથી તે પ્રથમ તો આનંદધન પ્રભુને વિનતિ કરે છે-હે પ્રભુ ! એક તો સ્ત્રીહા અંધારી રાત્રિ છે અને વળી તેમાં સખત વાદળાં થયેલા છે, તેથી હું રસ્તાના વિદ્યો જ્ઞેધ શકતો નથી, પણ હવે આપ મારા ઉપર કૃપા કરીને કાઈ એવું કરો કે મને માર્ગનાં વિદ્યો ન નડે અને આપશ્રીનું દર્શન થાય.

મોહરૂપ અંધકારમય રાત્રિ છે, તે સ્વભાવે અધારી છે, તેમાં સ્વયં પ્રકાશ પડતો નથી, અને ચંદ્રનો પણ પ્રકાશ નથી, તે કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રિ છે, તદુપરાત આકાશમાં ઘનઘટા વ્યાપી રહી છે. મોહરાત્રિ ચંદ્રપ્રકાશ વગર અંધકારમય તો છે જ, તેમાં વળી વાદળા ચડી આવ્યા છે એટલે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીયરૂપ મેઘની ઘટા છવાઈ રહી છે તેથી તારાનો પ્રકાશ પણ પડતો નથી ઘણા જીવો કૃષ્ણપક્ષીઆ જ હોય છે. આવી સ્ત્રીહા અધારી રાત્રિમા વાટે ચાલતાં અનેક વિદ્યો આવી પડે છે, પગ જ્યાં ત્યાં અથડાય છે, કૃપા કે ખાડામાં પડી જવાય છે અને ચોરનો ભય લાગે છે. હે આનંદ-ધન પ્રભુ ! મારા નાથ ! હવે તો આપ કાઈ એવું કરો કે રસ્તાનું મને કોઈ પણ પ્રકારનું વિદ્ય ન થાય અને હું એકદમ તમારી તરફ ગમન કરીને તમારા સુખચ દ્રવુ અવલોકન કરું. પ્રભુદર્શન માટે જતા રસ્તામાં પડી જવાય, લુટાઈ જવાય તો પ્રભુ સુધી પહોચી શકાતું નથી અને પ્રભુદર્શન થતું નથી, તેથી આનંદધન પ્રભુને વિનતિ કરે છે કે-હે નાથ ! મારે મારી શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવી છે, તે કારણે જ આપ મહાત્માનું દર્શન કરવા ઇચ્છા રાખું છું અને તે દ્વારા તેને મનાવવા ઇચ્છું છું, તો હવે મારા માર્ગમાં જે વિદ્યો આવે તે દૂર કરી આપ મને આપના દર્શન કરાવો. આપના સુખચ દ્રવુ દર્શન થતા મોહરાત્રિની અધકારમય સ્થિતિ અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘનઘટાનો નાશ થઈ જશે. જ્યાં સુધી એમ ન બને ત્યાં સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપનું મને ભાન થાય નહિ, ભાન થયા વિના શુદ્ધ ચેતના ઓળખાય નહિ અને ઓળખાયા વિના તેને મનાવાય નહિ, એટલા માટે પ્રભુસુખચ દ્રવુ દર્શન સારું ચેતનજી વિશ્વસિ કરે છે.

પ્રેમ જ્યાં દુવિધા નહિ રે, *નહિ ઠકુરાહત રેજ;

આનંદધન પ્રભુ આઈ વીરાજે, આપહી સમતા સેજ. રિસાળી૦ ૫

“ જ્યાં પ્રેમ હોય છે ત્યાં જે ભાવ હોતા નથી તેમ જ જરા પણ ખાલી ભપકો પણ હોતો નથી. આનંદધન પ્રભુ પોતે જાતે આવીને સમતાની સેજડીએ ધિરાજમાન થાય છે ”

* ‘ મેટકુરાહત રાજ ’ એવો પાકાતર માત્ર ભીમશી માણેકવાળી શુકમા છે

૫ દુવિધા=દ્વિધા, જે ભાવ ઠકુરાહત=ખોટો ભપકો રેજ=જરા પણ આઈ=આવીને આપહી=પોતે.

આ ગાથાનું બીજું પદ બી મા ની શુક્રમ છપાયેલ છે તે અશુદ્ધ જણાય છે 'મિટકુશકિત રાજ' એમ છપાયેલ છે તે કાઈ પ્રતમાં નથી અને યાઠ લખ્યો છે તે પ્રમાણે યારે પ્રતમાં છે કુશકિત રાજ એટલે અન્યાયી રાજ્ય

સ્થાવ—આ પ્રેમ હોય ત્યાં ધાગો નહિ, બે પ્રકાર નહિ ઉપરથી દેખાડવાનું શુદ્ધ અને વતન શુદ્ધ એવા પ્રકારનો દ્વિર્ભાવ પ્રેમમાં હોતો નથી, તેમ જ આ સાથે પ્રેમ હોય ત્યાં ખાલી ભપકો હોતો નથી. પ્રેમમાં સકલવિકલ્પ હોતા નથી. મોક્ષ મેળવવાનો એ તમામ મનમાં પ્રેમ હોય તો પછી તેમાં કાઈ અતની શકા રાખો નહિ, બે સ્થાવ રાખો નહિ, બોટા વાળો નહિ સંઘવાતમા વિનયવતિ એ તો બાણીવી વાત છે, માટે શુદ્ધ પ્રેમ તમને શુદ્ધ ચિતના ઉપર હોય તો પછી બીજા ગોટા વાળવા મૂઝી હઈ એક નિષ્ઠા રાખો. સશય રાખનારનું એક પણ કામ ચિદ્દ થતું નથી અને વળી ખાલી ભપકો મૂકી દો, પ્રેમમાં કાઈ આઠબર કરવાની જરૂર નથી, એમાં કાઈ પદારે કરવો પડતો નથી; માટે તમે ગોટા વાળવા ઠોઠી દો અને સશય મૂકી દો આ પ્રમાણે થયે એટલે આનંદધન પ્રભુ પોતે આલીને સમતાના મંદિરે પધાર્યો અને તેની સેવ ઉપર—તેના પલજ ઉપર બિરાજ્યો. આનંદધન પ્રભુ ઉપર તમને પ્રેમ થયે ત્યારે તે પણ દુવિધા—બે સ્થાવ સખે તેવા નથી, તેઓ પોતે આલીને તમારા હૃદયમંદિરમાં રહેલ સુમતિની સેવકીએ બેસશે અને તમારામાં ને આનંદધન પ્રભુમાં ઉવટે કાંઈ પણ ભેદ રહેશે નહિ. આવી રીતે થયે એટલે રીસાચલી શુદ્ધ ચિતના મનાઈ જશે

આ મનુષ્યજીવનનું કર્તવ્ય શુદ્ધ ચિતનાને મનાવવાનું છે એ સચારકનો પદ પામવો હોય, સચારકસુદ્ધ જોગબી જવો હોય, સચારાની ઉતરી જવી હોય તો શુદ્ધ ચિતનાને પ્રાપ્ત કરવા—તેને પ્રગટ કરવાના કામમાં એકાઈ જતું, તેને મનાવવાના ભવાવેલા ઉપાયોનું સેવન કરવું અને તેને હૃદયમંદિરમાં સ્થાન આપવા દહ નિશ્ચય કરવો જે જીવનું એ સાધ્ય હોય તેવા પુરુષોનું આ જીવન યોગ્ય છે; અન્યને તો ફેરા માત્ર છે

૭૫૬ ઓગણીસમું

રામ-વેલાવધ

દુલહ નારી તુ વહી જાવરી, પિયા જાગે તુ સોવે;

પિયા વહુર હમ નિપટ મગ્યાની, ન આનુ જયા હોવે? દુલહં ?

* આ પદ કાઈ પણ પ્રતમાં જોવામાં આવતું નથી, માત્ર શ્રી બીમસીંહ માણેન્દ્રી જીમાં છે. જુનિ આનંદપદ્યની રોચ તેમ જામનું નથી કારણ કે એક તો પદનો અર્થ કરતાં બંદુ બે મનિ સ્થાવ થાયો પડે છે બીજું પ્રથમ ગાથાની પંક્તિમાં વિગેજનું વિગેજનું વચ્ચે અધકિત લાગે આતરો રૂં છે પોતું એક જ પદમાં ચેતન અને ચેતન સામસામી વાગે કરે એ આનંદપદ્યની સામાન્ય જુનિ અનુ

“ હું નારી ! તું બહુ બેવકૂફ છે, મળવા મુશ્કેલ એવા તારા પતિ બગે છે અને તું સૂઈ બચ છે. (સ્ત્રી જવાબ આપે છે) પતિ નિપુણ છે અને હું તો તદ્દન અજ્ઞાની છું (તેથી) શું થાય છે તે હું બાણતી નથી. ”

ભાવ-આ ચેતન અશુદ્ધ ક્રિયામા-દ્રવ્યક્રિયામા જાગતો છે, તે વિભાવદશામાં જાત્યત રહે છે, સસારના હેતુભૂત દ્રવ્ય, સ્ત્રી, પુત્રાદિકના મોહમા પડી રહી તેને અંગે જે ખટપટ કરવી પડે છે તેમા તે જાગતો રહે છે. અલગત, એની પતિવ્રતા સાધવી સ્ત્રી આવા પારકા ઘરે રખડનારા પતિ સાથે રીસાય તેમા નવાઈ નથી. એ કારણથી તે પતિ સન્મુખ જોતી નથી. ચેતનજીને હવે કાઈક સ્વરૂપજ્ઞાન થવા લાગ્યું છે તેથી શુદ્ધ ચેતનાને જાત્યત કરવાની ઈચ્છા તેને થઈ છે, પણ તેને મેળવવા યોગ્ય યોગાનુ વર્તન થયું નથી. આવા પ્રસંગે ચેતન શુદ્ધ ચેતનાને ઉદ્દેશીને કહે છે.

હું ચેતના ! તું વારવાર તારા પતિની વાટ જુઓ છે, તેના વિરહથી દુઃખી થાય છે, પણ હું યોતે તારો પતિ તને આજે કહું છું તે તું સાભળ. તું તદ્દન મૂર્ખા છો, બેવકૂફ છો, ગાડી છો. પતિમેળાય અતિ દુર્લભ છે એમ તું જાણે છે, જીવની ચેતના શુદ્ધ થવી એ અતિ મુશ્કેલ કાર્ય છે, અનત ભવભ્રમણ કર્યા પછી અકામ નિર્જરા થાય ત્યારે જ નિગોદમાથી નીકળી ધીમે ધીમે જાણે આવતો જાય છે અને છેવટે મહામુશ્કેલીએ મનુષ્ય-ભવ પામે છે, ત્યાં પણ માર્ગાનુસારી ગુણો પ્રાપ્ત કરતા કેટલીક વાર બહુ કાળ નીકળી જાય છે એ પ્રમાણે અથડાતા પછડાતા કોઈ વખત અપૂર્વ અધ્યવસાયના નિમિત્તથી ઐચ્છિક થાય છે ત્યારે થોડો વખત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી તેને વચી દઈ આત્મધન ગુમાવી નાખે છે આવી દશામા પણ કેટલીક વાર અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલો કાળ ગુમાવી નાખે છે અને તેના છેવટના ભાગમા શુદ્ધ ચેતના મહામુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત કરે છે. આથી સામી ખાજુની હકીકત બતાવી જીવ ચેતનાને કહે છે કે-હું ચેતના ! તું અતિ મૂર્ખા છો, આ તારો પતિ જે હું તેની સાથે તારો મેળાય થવો અતિ મુશ્કેલ છે એ તું જાણે છે. હવે હું તારો પતિ આત્મા-ચેતનજી તો વિભાવદશામા જાણુ છું, દ્રવ્યક્રિયાદિ કરું છું અને વ્યવહારના સર્વ પ્રસંગો અનુભવું છું. જીવમા ચારત્રગુણ સ્વાભાવિક છે એ જાણીતી વાત છે એ ચારિત્રગુણ રમણભાવરૂપ સમજવો. સિદ્ધના જીવોમા પણ તે સ્થિરતારૂપે હોય છે, મિથ્યાત્વ અવસ્થામા જીવ તે ગુણને લઈને વિભાવદશામા રમણુ કરે છે. જેટલા પૂરતો વિભાવ ઉઘાડો છે તેટલા પૂરતો સ્વભાવ બધ છે. રમણુભાવ તો સર્વદા રહે છે, પણ

રૂપ નથી અને ચોથુ ભાષા આનંદવનજીના ખીજ પદોથી વિલક્ષણ જણાય છે આ પદ ક્ષેપક હોય એમ મારું માનવું છે

૧ દુર્લભ=દુ ખે મળી શકે તેવા, દુર્લભ તેતું વિશેષ્ય પિયા શબ્દ જે દ્વિતીય પદ્ધિમા આવે છે તે છે બડી=ભારે, મોટી ખાવરી=ગાડી, બેવકૂફ પિયા=પતિ, ભરતાર નિપટ=તદ્દન અજ્ઞાની=અજાણી, અજ્ઞાની. હોવે-થાય છે

વીસમું પદ

ભાવ—ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતનાએ ચેતનજીને કહ્યું તે હકીકત સાંભળી શુદ્ધ સ્વરૂપ આનંદધન ચેતનજી યોદ્યા—હે પ્રિયા! હે ચેતના! તેં મને કહ્યું તે સર્વ વાત મેં સાંભળી, તેથી હવે હું તારું દર્શન પ્રાપ્ત કરવા અને તારી સાથે રહેવાની પ્રબળ ઇચ્છા-વાળો થયો છું અને મારી તે તૃષ્ણાને તું હવે તૃપ્ત કર. તું હાલ મારી સાથે અતર રાખી ધુમ્બટો તાણીને ઊભી છે, મારાથી છેટી રહ્યા કરે છે તે તારી લાજ દૂર કર, જેથી હું તારું મુખ જોઈ અને તારું સ્વરૂપ વિચારું.

શુદ્ધ સ્વરૂપમા ચેતનજી આવે ત્યારે તેને શુદ્ધ ચેતનાને વરવાની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી શુદ્ધ સ્વરૂપમા આવતો આત્મા વિભાવદશારૂપ ધુમ્બટો દૂર કરવા શુદ્ધ ચેતનાને કહે એ સમજાય તેવી હકીકત છે.

આ ટૂંકા પદમા એક બહુ મુદ્દાની વાત કહી છે તે ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ ચેતના ચેતનજીને કહે છે કે—તમે જાગો છો કે જાગો છો તેની મને સમજણ પડતી નથી. આ વાતમા બહુ રહસ્ય છે. આપણને કેાઈ દિવસ એમ લાગતું નથી કે આપણે કામ કરતી વખત જાગતા હોઈએ, પણ વાસ્તવિક વિચાર કરતા જણાશે કે પરભાવરમણુમા આત્મિક દૃષ્ટિએ આપણે જાગીએ જ છીએ જ્યાં સુધી આ નિદ્રાનો ત્યાગ કરવામા નહિ આવે, સ્વભાવરમણુતા થઈ પરિણતિની નિર્મળતા થશે નહિ ત્યાં સુધી આપણો સંસારચક્રનો છેડો આવવાનો નથી, એ સદેહ વગરની વાત છે ચાલુ માની લીધેલા વ્યવહારમાં જેમ લોકીકમાં જવાની, કપડા આપવાની, આમત્રણે દેવાની બાબતમા બનતી જાગૃતિ રાખવામા આવે છે અને જે તેમ કરે નહિ તે હાસ્યાસ્પદ થાય છે તેમ આત્મિક વ્યવહારમા આપણે વેધ જાગવતા નથી, ધ્યાન આપતા નથી, જાગૃતિ રાખતા નથી, પરભાવમા જાગીએ છીએ, શુદ્ધ પરિણતિને તજીએ છીએ અને સાધનસાધ્યનો ગોટાળો કરીએ છીએ. એ દશા સુધારવાની જરૂર છે, એકદમ તે સંબંધમા વિચાર કરવાની જરૂર છે અને ઉત્તમ જોગ-વાઈનો લાભ લેવાની અતિ જરૂર છે

પદ વીસમું

રાગ ગોડી, આશાવરી.

આજ સુહાગન નારી, અવધૂ આજં મેરે નાથ આપ સુધ લીની,
કીની નિજ અંગચારી. અવધૂં ?

“હે અવિનાશી ચેતનજી! હવે હું સૌભાગ્યવતી નારી થઈ છું. મારા નાથે પોતે મારી ખબર લીધી અને મને પોતાના અગની સેવા કરનારી દાસી બનાવી છે.”

૧ આજ=હવે સુહાગન=સૌભાગ્યવતી અવધૂ=અવિનાશી આત્મા, વિશેષાર્થ માટે જુઓ પદ પાંચમા ની પહેલી ગાથા પર વિવેચન સુધ=ખબર લીની=લીધી નિજ=પોતાની અગચારી=અગને સેવનારી દાસી

સ્વભાવમાં કે વિભાવમાં તેનું સ્થિત્યતર થયા કરે છે ત્યારે હું ચેતના ! તારા પતિ હું વિભાવદશ્યામાં ભગવત રહું છું અને તું ઉભ્યા કરે છે ત્યારે મારી અને તારી પ્રીતિ શી રીતે ભગ્યો ? પતિ મહિરે પધારે અને સ્ત્રી ઉભ્યા કરે તો પછી તેને પતિમેળાપનો લાભ શી રીતે મળે ? માટે હું તને કહું છું કે-ચેતના ! તું તદ્દન મૂખ સ્ત્રી છે, જાદી છે, બે તારે પતિનો મેળાપ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તું પણ તેના પ્રમાણે વિભાવદશ્યામાં ભગવત રહે અથવા પતિ ત્યારે ભગ્યે છે ત્યારે તું ઉભિ છે તે વાતનો ખુલાસો કર.

ઉપરના સવાહનો જવાબ આપતા શુદ્ધ ચેતના કહે છે-પતિ ! મારા નાથ ! તમે તો વિભાવદશ્યામાં અતુર હોશો બે વાત ખરી હોય, પણ હું તો બે વિભાવદશ્યાથી તદ્દન અબાલ્લી છું, એનું સ્વરૂપ મને તેવું હોય તેની સાથે મારે સબંધ નથી, મારે તે બાલુવાની દરકાર પણ નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી મને તો ખબર પહોંચી નથી કે વાસ્તવિક રીતે તમે બગ્યો છો કે હાથિ છો તમે જોમ માનો છો કે તમે પોતે બગ્યો છો, પણ જે દશ્યામાં તમે બગ્યો છો અને જેમાં તમે નિપુણ છો તે દશ્યા આમારા વિચારદોષની બહાર છે, તમે પ્રબંધિયા કરતા હો તે મારે બાલુવાની આવસ્થકતા નથી, આવક્રિયા કે સ્વભાવદશ્યામાં તમે ભગવત નથી બે તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે અને વિભાવમાં ભગવત હો કે નહિ તે બાલુવાની મારે દરકાર નથી. શુદ્ધ ચેતનાપૂર્વક કશી કરી હોય તે જ કશી શુદ્ધ ચેતના બધું છે, સ્વીકારે છે અને તે જ કશી ચેતનાને શુદ્ધ કરવી બાધ છે અને તે સિવાયનાં બન્ધ દુલ્ભો હું બાલુવી નથી. મતલબ તે સવ દુલ્ભો જલેજે બાધ છે ફળ વગરનાં શાય છે કે પતિ ! આટલા ઉપરથી આવ બગ્યો છો કે નથી બગ્યો તે હું બાલુવી નથી.

વાતપર્યાય' બે છે કે-વિભાવદશ્યા અને શુદ્ધ ચેતના વિરોધી છે, પરસ્પર મેળ-સબંધ વગરનાં છે એમ સમજવું બે બાલુવા પૂરતા જ જ્ઞાન માટે સવાલ હોય તો શુદ્ધ ચેતના પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત હોય ત્યારે વિભાવદશ્યાને બાલુવી જ નથી એમ કહી શકાય નહિ, જન જે હકીકત છે તે અબાલુવણી છે અને તે અસપરશ સબંધ પૂરવી જ છે.

ફલક શબ્દનો અર્થ સમીચીન કરવા માટે તેને 'પિયા'ના વિશેષણ તરીકે મૂક્યો છે એવી રીતે વિશેષણ અને વિશેષ્ય વચ્ચે જાણુ અતર રહે એમ ઘણા કવિઓની કૃતિમાં બને છે. ફલકને નારીનું વિશેષણ પણ કરી શકાય છે, પણ આત્મા શુદ્ધ ચેતનાને એવા સ્વરૂપમાં સમજતો હોય એટલે મુખી તેનો વિશ્વાસ હલુ થયો નથી.

આનન્દજન પિયા દરહ પિયાસે, સ્ત્રીલ ઘુંપટ મુસ જોવે દુલ૦ ૨

'આનન્દનો શયિ આપનાર હે પ્રિયા ! તારા દર્શનનો હું તૃષ્ણાતુર છું, તારી લાજ કાઢી નાખ, (જેમી) તારુ મુખ બેડું "

ભાવ—ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતનાએ ચેતનજીને કહ્યું તે હકીકત સાબળી શુદ્ધ સ્વરૂપ આનંદધન ચેતનજી ઝોલ્યા—હે પ્રિયા ! હે ચેતના ! તેં મને કહ્યું તે સર્વ વાત મેં સાંભળી, તેથી હવે હું તારું દર્શન પ્રાપ્ત કરવા અને તારી સાથે રહેવાની પ્રબળ ઇચ્છા-વાળો થયો છું અને મારી તે તૃપ્તિને તું હવે તૃપ્ત કર. તું હાલ મારી સાથે અતર રાખી ધુમ્મટો તાણીને ઊભી છે, મારાથી છેટી રહ્યા કરે છે તે તારી લાજ દૂર કર, બેથી હું તારું મુખ જોઉં અને તારું સ્વરૂપ વિચારું.

શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ચેતનજી આવે ત્યારે તેને શુદ્ધ ચેતનાને વરવાની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આવતો આત્મા વિભાવદશારૂપ ધુમ્મટો દૂર કરવા શુદ્ધ ચેતનાને કહે એ સમભય તેવી હકીકત છે.

આ ટૂંકા પદમાં એક બહુ સુદાની વાત કહી છે તે ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ ચેતના ચેતનજીને કહે છે કે—તમે જાગો છો કે જાગો છો તેની મને સમજણ પડતી નથી આ વાતમાં બહુ રહસ્ય છે. આપણને કોઈ દિવસ એમ લાગતું નથી કે આપણે કામ કરતી વખત ઊંઘતા હોઈએ, પણ વાસ્તવિક વિચાર કરતાં જણાશે કે પરભાવરમણમાં આત્મિક દૃષ્ટિએ આપણે જાગીએ જ છીએ જ્યાં સુધી આ નિદ્રાનો ત્યાગ કરવામાં નહિ આવે, સ્વભાવરમણતા થઈ પરિણતિની નિર્મળતા થશે નહિ ત્યાં સુધી આપણે સંસારચક્રનો છેડો આવવાનો નથી, એ સદેહ વગરની વાત છે. આલુ માગી લીધેલા વ્યવહારમાં જેમ લોકીકમાં જવાની, કપડા આપવાની, આમત્રણો દેવાની બાબતમાં બનતી જાગૃતિ રાખવામાં આવે છે અને જે તેમ કરે નહિ તે હાસ્યાસ્પદ થાય છે તેમ આત્મિક વ્યવહારમાં આપણે વેધ જાળવતા નથી, ધ્યાન આપતા નથી, જાગૃતિ રાખતા નથી, પરભાવમાં ભમીએ છીએ, શુદ્ધ પરિણતિને તણએ છીએ અને સાધનસાધ્યનો ગોટાળો કરીએ છીએ, એ દશા સુધારવાની જરૂર છે, એકદમ તે સંબંધમાં વિચાર કરવાની જરૂર છે અને ઉત્તમ જોગ-વાઈનો લાભ લેવાની અતિ જરૂર છે

પદ વીસમું

રાગ ગોડી આશાવરી

આજ સુહાગન નારી, અવધૂ આજ૦ મેરે નાથ આપ સુધ લીની,
કીની નિજ અંગચારી. અવધૂ૦ ૧

“હે અવિનાશી ચેતનજી ! હવે હું સૌભાગ્યવતી નારી થઈ છું. મારા નાથે પોતે મારી ખબર લીધી અને મને પોતાના અંગની સેવા કરનારી દાસી બનાવી છે.”

૧ આજ=હવે સુહાગન=સૌભાગ્યવતી અવધૂ=અવિનાશી આત્મા, વિશેષાર્થ માટે જુઓ પદ પાચમા-ની પહેલી ગાથા પર વિવેચન સુધ=ખબર લીની=લીધી નિજ=પોતાની અંગચારી=અંગને સેવનારી દાસી.

ભાવ—અનેક પ્રકારની શુદ્ધ ચેતનાની વિનયિ અને ગેણાં સામળીને અગાઉ જણાવ્યું તેમ તેના પતિ ચેતનજી તેને મંદિરે પધાર્યા અને તેની સેવા સ્વીકારી. એ વખતે શુદ્ધ ચેતનાના મુખમાથી જે ઉદ્ભવ નીકળ્યા તે અત્ર જતાવે છે

હે ચેતનજી ! અવિનાશી નાથ ! તમે પોતે આજે મારી જગત લીધી અને મારા અનાદિકાળથી તમારી સાથે વિરહ હતો, હું વિરહાનળમાં બળી જતી હતી તેની આપે પોતે મારા મંદિરે પધારીને જગત-અવર પૂછી, તેની હકોક્ત જાણવા જિજ્ઞાસા બતાવી અને તેને તમારી પોતાની દાસી બનાવી, તેથી ખરેખર હવે હું સૌભાગ્યવતી નારી થઈ છું આપે આપણા વચ્ચે કોઈ શિવરીતો પણ રાખ્યો નથી, ફક્ત દલાલની પણ જરૂરીઆત ધારી નથી અને આજ બંને જ મારે મંદિરે પધારી અને આપના પ્રત્યક્ સેવનારી દાસી કુલવધૂ બનાવી છે તે મારું અહોભાગ્ય છે અહો ! આજે મારા શિરછત્ર મુકુટમણિ પ્રાણનાથ અને મળ્યા, મારી પાસે આત્મા, મારા મંદિરે પધાર્યા, તેથી મારું અખંડ સૌભાગ્ય વૃદ્ધિ પામ્યું હવે હું તમારા અંગે અજમા-સ્નેહમાં પ્રસરી જઈશ અને તમે શુદ્ધ ચેતનામય થવાથી મારામય થઈ જ્યો અને તેથી શુદ્ધ બની જઈ મમતા, માયા વિગેરે કુલટાઓને જરૂર જૂઠાં જ્યો. હું સૌભાગ્યવતી તો ત્રણ કાળમાં છું પણ આજે મારું સૌભાગ્ય પ્રકટ થયું, પ્રસિદ્ધ થયું, જાહેર થયું મારા નાથને મળવાના અનેક ઉપાયો હું કરતી હતી તે આજે સફળ થયા અને મારી અભિલાષાઓ, ઈચ્છાઓ અને મનોરથો પૂર્ણ થયા.

પ્રેમ પ્રતીત શાગ રુચિ રંગત, પદિર જીની મારી;

મંદિરી મક્તિ રંગફી રાચી, માથ અંગન સુન્દકારી મવપૂં ૦

“ પ્રેમ, પ્રતીત, શાગ અને રચિના રમણી રંગેલી ઝીણી સાડીને પહેરે છે, ભક્તિના રમણી મેદી ડિગી નીકળી અને જાવરૂપ અબજ અતિ મુખ આપનાર થયું ”

ભાવ—પતિ વિશ્વિણી શ્રી શરીર પર શણગાર સજવતી નથી, એકાંત જિહ્વી શુભરે છે અને પતિનું સ્મરણ નિરતર કર્યા કરે છે એ મુખસિદ્ધ હકીકત છે પણ પતિનો મેળાપ થતા મેળા શણગાર કરે છે એ સેવા શણગાર જૂઠાં જૂઠાં કવિઓએ વ્યદી વ્યદી રીતે વળવ્યા છે એમા મુખ્યત્વે કરીને શરીરનાં આભૂષણોને સમાવેશ થાય છે કાળી, જાગર, નુપૂર પેનકુલ, કરોડો મોલનમાળા જાભુમથ, કંકણ સૌભાગ્યસૂચક ફૂલ, દામણી, કેશ જથન એ આભૂષણો તથા આખમા આજળ કરાગે નિવક મુખમાં તંગ્રાગ, સેવામાં મિદ્ધર ગંગામા પુષ્પનો નાર દાગે મેદી પો આંગે વિગેરે શણગારના પ્રકારો છે અને વચ્ચા મુદર કમકસનો કમમે, ઝીણી વુધસોગો યાધગે અને ઝીણી સાડી એવા અનેક

૨ પ્રમલ્યુદન પ્રતીતરૂપ અસ્થા રચિનારૂપમંદિરના ૬૬ પદા પદિરેવપરે શરી સાદી મંદિરિત્વતી રમણીની નીકળી જતી ડી અબજ આંજળ

શાશ્વગારો વર્ણુવ્યા છે. અત્ર ચેતનજી પોતાના મંદિરે પધાર્યા અને વિરહઅવસ્થા દ્વર થઇ તેની ખુશાલીમા અને પતિને રંજન કરવા માટે શુદ્ધ ચેતનાએ પણ શાશ્વગાર સંભવો તેનું વર્ણન કરે છે આ હકીકત વાચતા વિચારવું કે શાશ્વગાર પણ અધિકારવશાત્ હોય છે. ગામડાની ગોરી ભરવાડ જે નિરંતર કાળો સાડલો પહેરે છે તેને જેપુરી છાયલ અને ખોટી ખંગડી શાશ્વગાર તુલ્ય ગણાય છે અને શેઠીઆની સ્ત્રીઓ જે નિરંતર મલમલના છાયલ અને સોનાની ખંગડી પહેરે છે તેને સોનેરી સાડી અને હીરાની ખંગડી શાશ્વગાર ગણાય છે. એથી આગળ વધીએ તો રાણીઓના શાશ્વગાર અને તેથી વધારે આત્મિક દશામાં આગળ વધતાં શુદ્ધ ચેતનાના શાશ્વગારમાં અવશ્ય સુધારોવધારો હોય છે. શુદ્ધ દશાના શાશ્વગારો વિશુદ્ધતર અને માનસિક જ હોય છે.

૧. કુલવધૂ શાશ્વગાર સજવામા ઝીણી સાડી પહેરે છે જેમાંથી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીનાં સુદર અવયવો દેખાય છે અને તેના પર ચક્ષુને આકર્ષક રંગ હોવાથી પતિને તે બહુ આનંદ આપે છે. અહીં શુદ્ધ ચેતનાએ ઝીણી સાડી પહેરી અને તેના પર પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રુચિના રંગથી મિશ્ર કરેલો સુદર ખુલતો રંગ ચડાવ્યો તદ્દન ધોળી સાડી તો હુમેશા કેટલીક વિધવા પહેરે છે સઘવા સ્ત્રી રંગિત સાડી પહેરે છે અધિકાર પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતનાએ જે સુદર સાડીનો શાશ્વગાર કર્યો તેના પર રંગ પણ એવો જ આકર્ષક હતો અને તે રંગ પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રુચિથી મિશ્ર થયેલો હતો

‘પ્રેમ’ અતરંગ બહુમાન-જો દુનિયામા ખરેખરી કોઈ વસ્તુ હોય તો તે આ જ છે એવી અંત કરણની દૃઢ માન્યતા તેનું નામ પ્રેમ કહેવાય છે. સર્વ જતુ ઉપર બધુબુદ્ધિ, પતિ તરફ શુદ્ધ હૃદયની અનુસરણવૃત્તિ અને ‘કાર્યેષુ મત્રી’ એ પ્રલોકમા પ્રસિદ્ધ થયેલ સર્વ અવસ્થા દર્શાવનાર ભાવને પ્રેમ કહે છે નિષ્કામ પ્રેમથી ત્રણ જગત્ વશ થાય છે.

‘પ્રતીત’-વિશ્વાસ. વિચારણાપૂર્વક હેતુના જ્ઞાન સાથે તીર્થ કર મહારાજે જે હકીકત ખતાવી છે તે સત્ય છે એવી અડગ શ્રદ્ધાને-આસ્થાને ‘પ્રતીત’ કહેવામા આવે છે. પ્રતીતિ-પૂર્વક જે શ્રદ્ધા થયેલી હોય તે એકદમ ખસી જતી નથી, ફરી જતી નથી, ડામાડોળ થઈ જતી નથી.

‘રાગ’ ગુરુ તથા દેવ તરફ પ્રત્યક્ષિગમન “રાગ ન કરશે કોઈ જન કોઈશુ રે, ન રહેવાય તો કરજો મુનિશુ રે, ફૂણી જેમ મણિ વિષનો તેમ તેહો રે, રાગનુ લેખજ સુજસ સનેહો રે” આવા પ્રકારનો રાગ જે નિરાગતાનુ કારણ છેવટે થાય છે તે.

‘રુચિ’ સ્વકર્તાવ્યપર્તિકારક સમકિતરૂપ શ્રદ્ધા આ શબ્દ પ્રતીતની સાથે આવે છે તેથી અર્તાદ્રિય વિષયોના સબધમા સમજવો વધારે ઉચિત લાગે છે

આવી રીતે પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રુચિના રંગથી રંગેલી સુદર ઝીણી સાડી ચેતના

પહેરે છે અને તેથી તેની શોભામાં બહુ વધારો થાય છે, તેનું શરીર બહુ બિચાકવંક થાય છે અને ચેતનને તેના સબંધથી વધારે વધારે આધ્યાત્મિક આનંદ મેળો થાય છે

૨ નવોદા સ્ત્રી પતિમિલન પ્રસંગે બીજા શલુચારમાં હાથે મેઢી મૂકી તેને લાલ બનાવે છે તેવી રીતે શુદ્ધ ચેતનાએ પ્રભુભક્તિ બંધવા પતિભક્તિરૂપ મેઢી હાથ પર મૂકી શુદ્ધ અવસ્થામાં પ્રભુ અને પતિમાં કાઈ ફેર નથી તેથી પતિભક્તિરૂપ મેઢી મૂકવી એમ કહેવું ઉચિત છે ભક્તિનો રત્ન એવો અભિનવ છે કે તેની લયમાં પહેલા શવણ વિચેરે અનેક જીવો સ્વસારને પરિત્ત કરી ગયા છે ભક્તિ પુષ્ટ બવલબન છે અને સાધનધર્મ તરીકે અતિ ઉપયોગી છે

૩ પતિવશાયણ સ્ત્રી પતિ બ્યારે પોતાને મંદિરે ધધારે ત્યારે શલુચાર સંભવી વખતે આંખમાં જાણ જાણ બબળ બાળે છે, ચોધરો બાળે છે અને તે તેના સુદર શ્વેત અવવધમાં એક અતિ આકર્ષક સુક્રમ કાગી રેખા પાડે છે; તેવી રીતે બહી શુદ્ધ ચેતનાએ પતિને પ્રસન્ન કરવા ભાવબબળ આંખમાં આબ્જુ શુભ પરિસ્થિતિરૂપ ભાવ ને આત્માને શાંતિ આપનાર ॥ અને હૃદયને સ્વાસ્થ્ય આપનાર છે તેરૂપ આંજલુધી શુદ્ધ ચેતના પોતાની આંખે આંજલુને ચેતનજી સન્નુષ્ઠ હાલર ઘર્ષ ભાવ એ વિશિષ્ટ ધર્મ છે, દાનાદિ ધર્મ સાથે વહી તેને સ્વાહિષ્ટ બનાવનાર છે અને ઉપર ઉપરને ભાવ બૂલાવી હમ્ હૃદયમાં ઉતરી તન્મયતા કરાવનાર છે ભાવ અને ભક્તિ પર વિશેષ લખવા એજ છે પણ સ્થળસ્થિતિથી અત્ર તેમ કરવું બની શકે તેમ નથી.

જા ગાથામાં ત્રણ શુચાર બતાવ્યા બીજી સાડી હાથે મેઢી અને આંખમાં આંજલુ એ આધ્યાત્મિક ભાવ શુ બતાવે છે તે પણ સ્પષ્ટ રીતે મહાત્માએ બતાવી દીધું શુદ્ધ દયાના શલુચાર પણ આવા અતિ ઉત્તમ હોય છે એના સબંધમાં વિચાર કરતાં જે ભાવના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે અનિવબનીય છે પણ એનો ખ્યાલ કરવો અનુભવગમ્ય છે આવી સુદરીના લોગમાં પહેલા ચેતનજી પછી કહિ પણ માયા, મમતાને સંધારે એ બનવું જ અશક્ય છે બહી ધારી દયા શુ છે તે વું વિચાર, આવી ઉત્કૃષ્ટ શલુચાર સંજોને આનંદ કરનારી કુળવધૂ ધારી સાથે લેટવા તૈયાર છે એ વાત બૂઝી બંધય નહિ.

સહજ સુમાવ શૂરી મેં પેની, ધિરતા કફન મારી;

ધ્યાન ઉરવશી ઉરમેં રાશી, પિય ગુનમાલ આપારી

અવધૂં ૨

‘ સહજ સ્વભાવરૂપ શૂરી મેં પહેરી અને સ્થિરતારૂપ મૂલ્યવાન કહેવું મેં ધારણુ કર્યાં ધ્યાનરૂપ વધારણું અને જોગામાં સખી અને પ્રીતમજીના શુભુની બનાવેલી માળ્ય મેં (જગામાં) ધારણુ કરી ’

ક મુખ્યત્વે સ્વભાવ શૂરી-શૂરી દાખનાં બસકર મેંએ પેની-પહેરી કારણિયુત્પવન ઉરવશી-ઉરવશી વધારણુ, મોડી ઘણી ઉરમે-એજગામાં. પિય-પ્રીતમ, ચેતનજી આધારી-ધારણુ કરી, પહેરી.

ભાવ—શુદ્ધ ચેતનાએ પતિને મળતી વખતે જે શણુગાર સભ્યા તેનું કાંઈક સ્વરૂપ ઉપર અતાંચુ, વિશેષ સ્વરૂપ ખતાવતા આગળ કહે છે કે—

૪ વ્યવહારુ કુળવધૂ પતિમેળાપ વખતે હાથમાં ચૂડીઓ પહેરે છે. પતિવિરહ વખતે સામાન્ય રીતે હાથમાં માત્ર એક સૌભાગ્યક કણુ જ રાખે છે, પણ પતિનો મેળાપ થતા દેશરિવાજ પ્રમાણે હાથમાં ઘણી ચૂડીઓ પહેરે છે. શુદ્ધ ચેતનાએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગાદિ સ્વભાવરૂપ ચૂડીઓ પહેરી શુદ્ધ દશામાં શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે અને તેને બાહ્યાલ કારની જરૂર રહેતી નથી, કારણુ તે બાહ્યાલ કારથી પણ અતિ કિમતી અતરંગ અલકાર છે આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવમાં તે અનત ગુણો કિમતી ગણી શકાય તેમ છે અને તે પ્રત્યેક અલકારનું કાર્ય કરે છે કહેવાની મતલબ એ છે કે—શુદ્ધ ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ચેતનનો શુદ્ધ સ્વભાવ—તેનું નિર્દોષ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું.

૫. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી પતિને મળે છે ત્યારે ચૂડીઓ ઉપરાંત હાથમાં સોનાનાં કંકણુ પહેરે છે અહીં શુદ્ધ ચેતનાએ સ્થિરતારૂપ મૂલ્યવાન કંકણુ ધારણુ કર્યાં. ચેતનાના સ્થિર પરિણામ અથવા અડગ પરિણામરૂપ જડાવ કંકણુ જેને નાની અવાજ કરતી સોનાની ઘુઘરીઓ લટકાવી દીધી હોય છે તે શુદ્ધ ચેતનાએ ધારણુ કર્યાં સ્થિરતા વગર ગુણુ ઠરતા નથી, મજા આપતા નથી અને સિદ્ધના જીવોને તેા નિજ ગુણુરમણુતારૂપ સ્થિરતા એ જ ચારિત્ર હોય છે. મનનુ ચચળપણુ દૂર કરી વિક્ષોભનો ત્યાગ કરવો તેને સ્થિરતા કહેવામાં આવે છે અને જ્યાં સુધી તેવી રીતે ચિત્ત-તુરંગ પર લગામ આવતી નથી ત્યાં સુધી શિવસાધન થઈ શકતું નથી સ્થિરતાનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા માટે ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્દશોવિજયજીનું ત્રીજું સ્થિરતા અષ્ટક જ્ઞેવું.

૬. શણુગારઅવસરે વડારણુ એટલે જે મોટી દાસી હોય છે તે સારા વસ્ત્રો પહેરી કુળવધૂને પોતાના ખોળામાં લઈને પતિ સન્મુખ ખેસે છે ઇદ્રાણીની સેવા કરનારી ઉર્વશી એક વડારણુ છે. અહીં ઉર્વશીરૂપ ધ્યાન—પ્રભુસ્વરૂપમાં લયલીનતા શુદ્ધ ચેતનાને પોતાના ખોળામાં લઈને ખેસે છે એટલે ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકત્રતા થાય છે, નિજ સ્વરૂપ અથવા આદર્શમય પ્રભુસ્વરૂપનું ધ્યાન જ કર્તવ્ય મનાય છે અને તે સિવાય ખીજ કોઈ પણ વિભાવદશા તરફ અધ્યવસાયની પ્રવૃત્તિ થતી નથી ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના ચચાર ભેદો, જેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીમાન્ ઉદમચ દ્રાચાર્યે વિસ્તારથી ખતાંચું છે તેમાં જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ તેમ સ સારદશાથી આ જીવ ઉપર ચડતો જાય છે અને વિભાવને દૂર મૂકતો જાય છે જૈન શાસ્ત્રકારે યોગને અ જે ધ્યાનનું સ્વરૂપ એવું ઉત્તમ રીતે બાધ્યું છે કે મનને તદ્દન મારી નાખ્યા વગર ધ્યાનની પ્રગતિમાં જ છેવટે પોતાનું અદ્વય પદ ચેતન પ્રાપ્ત કરે છે. એના પછી

સમાધિની જે સ્થિતિ અન્ય યોગ્ય થોમાં વર્ણવી છે તે આત્માનું વ્યક્તિત્વ દૂર કર નારી છે અને જૈન બુદ્ધિશક્તિના નિયમ પ્રમાણે તે અસંગીચીન છે એ સબધી વિવેચન સાતમા પદની છેલ્લી ગાથામાં થઈ ગયું છે

૭ સૌભાગ્યવતી શ્રી ગજામાં કુલની માળા શબ્દગારસમયે ધારણ કરે છે તેમ શુદ્ધ ચેતનાએ પતિના અનેક શુભરૂપ પુણ્યોની બનાવેલી સુદર માળા પોતાની ઠોકમાં ધારણ કરી પતિમાં જ્ઞાન, ઇશાન, આશિસ્ત્રાકિ અનેક શુભો છે તે ચેતનાએ ગજામાં ધારણ કર્યા અથવા ચેતનના શુભરૂપ માળા પોતાની ઠોકમાં ધારણ કરી આ અને આ પદમાં બતાવેલા બીજા શબ્દગાર ધારણ કરેલી શુદ્ધ ચેતના ચેતનજીને લેટી પડી, એક રસ થઈ ગઈ તેથી ચેતનજી તદ્દપ થઈ ગયા એ હકીકત સર્વત્ર સમજી લેવી

સુરત સિંદૂર માંગ રંગ રાતી, નિરતે વેની સમારી;

હપની ન્યોત ટણોત ઘટ ત્રિશ્ચબન, આરસી કેવલ કારી અષ્ટ૦ ૪

" શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સિંદૂરનો રંગ સે યામાં પૂરીને હું રક્ત થઈ છું અને બહુ હુશિયારીવડે નિરક્તતારૂપ અ ઘોડો વાળ્યો છે, ન્યોતિનો પ્રકાશ અ તરાતમારૂપ ત્રણ હુવનમાં પ્રગટી રહ્યો છે અને કેવળજ્ઞાનરૂપ આરસી બનાવ્યો છે (હાથમાં લીધો છે)"

સુરત=શુદ્ધ ઉપયોગ, સ્મૃતિલેહન થતા હકીકત બરાબર સ્મરણમાં રહે તે માંજ= સીમન્ત-સે થી, સે થો, કેશરબના સીમન્ત અથવા સીમન્ત શબ્દ કેશરબનાના અર્થમાં વપરાય છે આ શબ્દમાંથી સી અક્ષર છિટ્ટી બઈ માન્તનો માંજ થઈ ગયો. એટલા ઉપરથી માંજ એટલે સે થો એ અર્થ તેનો થતા હોય એમ જણાય છે)

ભાવ—શુદ્ધ ચેતનાના શબ્દગાર ગણાવતાં આગળ જણાવે છે કે—

૮ સૌભાગ્યવતી શ્રી માથાના વાળ જોળી તેનો સુદર સે થો પાડે છે અને તેમાં વળી વચ્ચે સિંદૂર પૂરે છે, એ શબ્દગારનું એક ચિહ્ન છે અહીં શુદ્ધ ચેતના પોતાના જોળેલા સે યામાં શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સિંદૂરનો રંગ પૂરે છે સુરતનો અર્થ સ યોગ્યમુખ પણ થાય છે, તેમાં રત શબ્દમાં રક્તતાના રંગનો જે આશય છે તે રહેવા કઈ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ રંગ પૂર્યો એવો આશય અત્ર નીકળે છે કહેવાની મતલબ એ છે કે—ચેતન અને શુદ્ધ ચેતનાનો ન્યારે સ યોગ થાય છે ત્યારે તેના મૂળશુભો પ્રગટ થાય છે અને તેમાં તે આસક્ત રહે છે અને તદ્દપ પોતે બને છે જ્ઞાનગુણ એ આત્માની શક્તિ છે અને જ્ઞાનોપયોગ તે શક્તિની વપરાય છે શક્તિ ન્યાં સુધી અવ્યક્ત રૂપે રહે ત્યાં સુધી

૪ સુરત=આસિનન અથવા શુદ્ધ ઉપયોગ. માંજ=સે થો. સતીચરકત, રમીત. નિરતે=નુલિખારીતે સાવધનપણે અને શ્લેષકર્મમાં નિરક્તતારૂપ. વેની=વેણી, અ ઘોડો. સમારી=મુખરૂ, યુધી. ઉલોત=પ્રકાશ. પટ=અ તરાતમરૂપ. આરસી=આમ. કેવળ=કેવળજ્ઞાનરૂપ. કારી=નવાળી.

તે અંદર પડી રહે છે તેને Potential energy કહે છે, એનો વ્યય થાય ત્યારે તેને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે, એ Kinetic energy છે.

૯ વળી શુદ્ધ ચેતનાએ અતિશય સાવધાનપણાવડે હુશિયારી વાપરીને અંબોડો-ધન્નિમલ વાળ્યો. શુદ્ધ ચેતનાનો ચોટલો-વેણીબંધ તે નિરક્તતારૂપ સમજવો. નિજ સ્વભાવમાં રક્ત રહેવું, અન્ય ભાવમાં ગમનાગમન ન કરવું એ નિરક્તતા છે. સ્ત્રીની સુધડતા તેના ચોટલા ઉપરથી બહુ સારી રીતે જણાય છે, કુવડ સ્ત્રીઓના બાળની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ ઘણીવાર તેની બેદરકારી અથવા મૂર્ખતાનો પ્રત્યક્ષ ખ્યાલ આપે છે અહીં તો અંબોડોનો બંધ નિરક્તતારૂપ છે એટલે એમાંથી એક બાલ પણ આડોઅવળો ખસી શકતો નથી, તો પછી શુદ્ધ ચેતના કેટલી સુધડ હશે એનો ખ્યાલ આવે એમાં તો જરા પણ નવાઈ નથી.

૧૦. શણુગાર સજીને ઘણા કાળની વિરહી સ્ત્રી પતિઆગમનની રાહ જુએ છે ત્યારે ઘરમાં દીપમાળા કરવામાં આવે છે વિરહાવસ્થામાં એકાદ દીપક હોય છે અથવા અઘારું જ રાખવામાં આવે છે, પણ પતિમેળાપ પ્રસંગે તો દિવાળીની જેમ ઝાકઝમાળ કરવામાં આવે છે શુદ્ધ ચેતના પતિને મળતા આત્મતત્ત્વમાં જે પ્રકાશનો ઉદ્યોત થયો તે ત્રણ ભુવનમા પણ પડવા લાગ્યો. શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થતા લોકલોકનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દેખાય છે, સમજાય છે, અનુભવાય છે; પ્રથમ જે સ્થિતિ સમજાણી નહોતી તે જાણે પ્રત્યક્ષ હોય તેમ દેખાય છે અને તેવી રીતે પદાર્થજ્ઞાન અને સ સારસ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાતાં જે ઝળઝળાટ ત્રણ ભુવનમા લાગે છે તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. સ સારનાં સર્વ બનાવો, સંબંધો, હકીકતો અને સ્વરૂપો પ્રગટ દેખાય છે અને તેના સંબંધમાં પ્રથમ જે મુશ્કેલી અને પડદો લાગતો હતો તે સર્વ દૂર ખસી જાય છે આ પ્રકાશ ત્રણ ભુવનમા જણાય છે પણ વાસ્તવિક રીતે તો તે પોતાના ઘટમા જ-હૃદયમા જ પડે છે. પ્રકાશ પાડનાર સૂર્ય પર જે આવરણ હતું તે ઓછું થઈ જવાથી અથવા તદ્દન ખસી જવાથી સ્વય પ્રકાશ ઘટ પર પડે છે

૧૧. નવોઠા સુંદરી શણુગાર સજી સ્વમુખ આરસીમાં જુએ છે અને બધી વાતે ઠાકઠીક કરી નાખે છે તેવી રીતે શુદ્ધ ચેતનાએ પોતાનું મુખ જોવા માટે કેવળજ્ઞાનરૂપ આરીસો બનાવ્યો. ત્રણ ભુવનમા પ્રકાશ પાડનાર આ જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય કહી શકાય તેમ નથી. એથી સર્વ ભાવો, લોકલોકનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને તેમાં કોઈ પણ સ્થિતિ, સત્તા, સમય કે અવસ્થાનો લેદ ન રહેતાં અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ભાવો એક સમયે દેખાય છે આવા દૈવલ્યસ્વરૂપમા દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ આરીસામા ચેતના પોતાનું સ્વરૂપ જુએ એટલે પછી એની પ્રબળ શાત મુખમુદ્રા પર ડાઘ કે બદાનો અવકાશ તો અસંભવિત જ છે. આખા શરીર પર સળેલો શણુગાર આ આરીસામાં દેખાય

છે અને સર્વ રીતે સ્વરૂપસુહરતાની પ્રતીત આ આરીસામાં ભેવાથી થાય છે આવી રીતે સુહર શણગાર ધારણ કરી અને તેની સરખાઈ કૈવલ્યઆરસીમા નિહાળી ન્યારે શુદ્ધ ચેતના તૈયાર થઈને જોસે અને પછી ન્યારે તેના મંદિરે ચેતનના પધારે ત્યારે મેળાપસુખ કેવુ, કેટલુ અને કેવા પ્રકારનુ થતુ હશે તે કલ્પનાનો જ વિષય બની રહે છે.

તપસી ધુની અમ્બાકી અનહદ, ક્ષિતનગારે ધારી;

મ્મદી સદા જ્ઞાનન્દધન શરમ્ભ, જનમોર ઇકનસારી અવધૂં ૫

“ અજ્ઞાન જાપનો ધ્વનિ ઉત્પન્ન થયો અને અનાહત નાહના વિજયઠકા બારણે (વાજવા માધ્યા), પછી જ્ઞાનદશાશિનો સદા વરસાદ વરસે છે અને જ જલના મધૂરો એકતારરૂપ યદ્ધ જાય છે તેમ સબ્ધ વનના મધૂરો એકાગ્રતા ધારણ કરે છે ”

ભાવ—૧૨ પતિમેળાપ થતા અરસપરસ જ્ઞાનહવાતાં કરી પતિપત્ની સમય નિર્ગમન કરે છે ત્યારે એક જાતનો જ્ઞાનધ્વનિ ઉછળે છે અને તેઓને કામોદ્દીપન કરનાર વીણા, વેલુ, મૂઠમ વગેરે વાદ્યો વાજતા હોય છે તેનો પણ ધ્વનિ ઉછળે છે એ વખતે આખી સૃષ્ટિમાં તેઓને જ્ઞાનજ્ઞાનજ્ઞ લાગે છે અને અણે જીવનમાં ઠોઈ પ્રકારનુ દુઃખ ન હોય, વિરહાવસ્થા ન હોય એમ ભાસ થાય છે ચેતનના અને પતિમતા શુદ્ધ ચેતનાનો મેળાપ થતા અજ્ઞાન જાપનો ધ્વનિ હૃદયમાંથી ઉઠે છે મુખેથી ઉચ્ચાર થયાં વગર હૃદયમાં ‘સોહ સોહ’નો ધ્વનિ થાય છે અને તેનુ માધુર્ય એવુ લાગે છે કે તેમા ચેતનના શુદ્ધ ચેતના સાથે જ્ઞાનજ્ઞમસ્ત રહે છે અને અજાણની વિરહાવસ્થા ભૂલી જાય છે એ ધ્વનિ એવો સુહર અને અપૂર્વ છે કે તેની પાસે મધુર વીણા કે વેલુનો ધ્વનિ ઠોઈ ગણતરીમા નથી બિદાનહલ મહારાજ એ ધ્વનિ પર વિવેચન કરતા એક જગ્યાએ કહે છે,—

સોહ સોહ સોહ સોહ સોહ સોહ સદંત ભગીરી;
 ઈલા પિલલા મુખમ્ભ સાધરે, અજ્ઞાન મતીથી પ્રેમ પગીરી;
 વહનાલ ખટ મ્મક સોદરે, દશમે દારે શુભ ભીમતિ ભગીરી. સોહ
 ખુલત ઠપાટ ઘાટ નિજ પાયે, જ્ઞાન જ્ઞાન ભવભીરિત ભગીરી;
 ઠામ્મશકરે કે બિલામ્ભલુ લે, મુખ્ય મુલિકમુ સદંત ભગીરી. સોહ
 અપક સ્વસ્થ સ્વસ્થ ભગીરી ઈમ, નિમ નભમે ખલ ભદલ ભગીરી;
 બિદાનજ્ઞ જ્ઞાનજ્ઞમ મૂરતિ નિજમ પ્રેમભર મુલિ યથીરી. સોહ

આ પદમાં અજ્ઞાન જાપની જ અતિ જ્ઞાનજ્ઞનક સ્થિતિનો ખાલ જ્ઞાપ્યો છે

૫ ધુની=જ્ઞાન અજ્ઞાપી=અજ્ઞાન જાપની અનન્યજ્ઞાનક નાદરૂપ. તિતનવાસ્તવિજ્ઞાનનો. વારી=દારિ, આરજામાં ગરીબજાત મેળાપના બરખતવરસે છે વનમોર=જ્ઞાનધનો મોર, સધારી મોરમા=જ્ઞાનો. એકાગ્રતા=એકાગ્ર યદ્ધ નય છે દામાં આવી નય છે

કુમતાનો સગ વર્જનીય બતાવ્યો છે અને આત્માનું ત્રણ લોકનું વ્યાપકપણું સૂચવ્યું છે તે ભાવ જ્ઞેઈ, વિચારી, સમજી બુદ્ધિ તો અટકી પડે છે આ અજ્ઞપ જાપ ચાલે છે તે પ્રેમી પતિપ્રિયાની આનંદવાર્તાના ધ્વનિરૂપ શણુગાર પર રૂપક સમજવો. આ જાપ-મા બહાર સાંભળી શકાય તેવો (શ્રાવ્ય) અવાજ થતો નથી પણ અંદર તેની લય ચાલે છે અનુભવ વગર અજાપા જાપનું સ્વરૂપ સમજાવવું મુશ્કેલ છે.

૧૩ શણુગારસમયે દરવાજા પર જિતનગારા-નોખત શરણાઈ વગાડવામાં આવે છે જે કામોદીપક છે એ વિજયડકાનો અવાજ કર્ણ ઉપર પડતાં પતિપત્ની વચ્ચે વિશેષ રતિકીડા ચાલે છે અને તેથી તેને શણુગારવામાં આવેલ છે. શુદ્ધ ચેતના જેવી પતિપ્રેમી શુદ્ધ સાધ્વી સતીનો મેળાપ થતા ચેતનજીના કાનમાં અનાહુત નાદ સોહ સોહનો અવિશ્રાન્ત ઉચ્ચાર સભળાય છે એ નાદ બ્રહ્મરઘ્નમાંથી ઉઠે છે અને એની સરખામણીમાં વાયોલીન, ફીડલ, હારમોનીયમ કે સારંગીનો અવાજ કાંઈ હિસાબમાં નથી ડકાનો અવાજ અને અનાહુત નાદનો અવાજ પ્રેમ વધારનાર છે, ફેર માત્ર એટલો જ છે કે વિજયડકાનો અવાજ બહારથી કાન સાથે અથડાય છે જ્યારે અનાહુત નાદ અંતરાત્માંથી ઉઠે છે આ અનાહુત નાદ અને અજાપા જાપનું વિશેષ સ્વરૂપ યોગતા ત્રયેથી જાણવા-સમજવા યોગ્ય છે

૧૪ વરસાદની ધારા ચાલતી હોય, સાથે વિજયડકા વાગતા હોય અને તેનો નાદ આવ્યા કરતો હોય ત્યારે પતિપત્નીના આનંદમાં વિશેષ વધારો થાય છે અને તેવો કૃત્રિમ વરસાદ લાવવા માટે મહેલોમાં યાત્રિક ગોઠવણ પણ રાખવામાં આવે છે અહીં શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનજીના મેળાપ વખતે તો તેઓના અધિકાર પ્રમાણે આનંદરૂપ વરસાદ વરસ્યા જ કરે છે, અને સાથે અજાપા જાપ ચાલે છે અને અનાહુત નાદના અવાજ ઉઠ્યા કરે છે આનંદનો વરસાદ પણ સાધારણ રીતે ઉઠે છે એમ નહિ પણ અખંડ ધારા ચાલ્યા કરે છે, અને આપણે જેને ઝડીનો વરસાદ કહીએ છીએ તેવો ચાલે છે આવી રીતે આનંદજીની જ્યા રેલછેલ થઈ રહી હોય ત્યાં પછી મૂળશુણ્ડરૂપ છોડવાઓ વિકસ્વર થઈ અનેક પ્રકારના ફળ, પુષ્પ કે ધાન્ય આપે એ તેનું તદ્દન સ્વાભાવિક પરિણામ છે

૧૫ શુગારસમયે વરસાદ વરસતો હોય તેમાં વળી મોર ટહુકા કરે ત્યારે આનંદની પરિસમાપ્તિ થઈ જાય છે અહીં ભવ્ય વનવાસી મયૂરો એટલે સ સારી ભવ્ય પ્રાણીઓ એકતાર દષ્ટિથી જ્ઞેઈ રહ્યા છે, આનંદથી ટહુકા કરે છે કે-અહો ! આ ચેતના અને ચેતનજીનો મેળાપ કેવો સુદર થયો છે ! આવા આનંદ-વરસાદમાં નહાવાનો અમને પ્રસંગ આવ્યો પણ તે અમારું અહોભાગ્ય છે ! દેશનારૂપ વરસાદ વરસે તે વખતે મયૂરના ટહુકા પેઠે ભવ્ય જીવો હુરખાઈ જાય છે અને એકતાર થઈ રહે છે આનંદની

અત્ર પરિસમાપ્તિ થાય છે, સુખાની અત્ર પરિસીમા આવે છે અને આનન્દાધિનો એક વિભાગ પણ અત્ર જોઈ શકેતો નથી, સમુદ્રનો એકેએક તરજ સુખાનુભવ આપી દે છે

૧૬ બીજી જાણના અર્થમાં પ્રથમ અને બીજી પદ બુદ્ધ પાડી પ્રેમપ્રવીત સમસ્તિવિષયે શરીર રજવારૂપ બુદ્ધો શગાર અને ઝીણી ઝાડી પહેરવારૂપ બુદ્ધો શુગાર એમ અર્થ કરીએ તો સોળ શણગાર પૂરા થાય છે. શરીર ઉપર અદનાદિ લગાડવારૂપ અથવા સ્તનાદિ ઉપર ચિત્ર કરવારૂપ શગાર ઘણી જગ્યાએ વહુવેલ છે. વળી દરેક શણગાર અદેક પદમાં લખ્યા છે તેમ ત્યાં પણ ધવુ જ અદેકે તેથી વિચારી સુસ વાંચનારે યોગ્ય અર્થ ધરાવવો.

આ સોળ શણગારની કલ્પના એ કરી છે, તેમાં કાંઈક નવીનતા લાગશે, કારણ પ્રસ્તુત રીતે શણગારો બુદ્ધી રીતે અજ્ઞાપ છે, પણ તેની અજ્ઞાતરી કરવાની એકસરખી પદ્ધતિ ન હોવાથી તે સબખમા કોઈ નિર્ણય નથી અત્ર લોકરુચિને પ્રસન્ન આવે તેવી રીતે આ પદમાં રૂપકો સ્પષ્ટ રીતે વાપર્યાં છે અને તેને ઘટાવવા મત્ત કર્યો છે x

૫૬ એકવીસમું

સમ ગ્રાહી

નિજાની કહા ઘટાણું રે, તેરો^૧ જગમ જગોષર રૂપ નિજાની^૦
 રૂપી કહુ તો કહુ નહિ રે, ઘણે કૈસે અરૂપ ?
 રૂપારૂપી જો કહુ પ્યારે, એસે ન સિદ્ધ અરૂપ નિજાની^૦ ૧

* જુઓ જગન્ન્યામીનો યુગ કાવરેવે પોતાની બી નામીવાને અર્થ મહિત્વાવસ્થામાં છેડી દીધી હતી ત્યાં આ સુગાર નવાવેલ છે

x મારી માસે પદની જે પ્રતો આવી છે તેમાંથી કોઈ પ્રતમાં આ પદ નથી તેથી આ પદને આનન્દનંદનું પોતાનું નવાવેલું સમસ્તુ કે શ્લોક તરીકે સમજવું તે સબધી એક પ્રકાર થાય છે આવી તત્તનાં પદો આનન્દનંદનને લખ્યા છે તેથી સુગારની વાત પર ૨૫૪ ન કરે એ તો સહવિત લાગતું નથી. આ સબખમા વિશેષ વિચેચન ઉપોદ્ધાતમાં હતું છે અને શ્લોક પદો માટે ત્યાં જે વિચાર અલાભ્ય છે તે અત્ર પ્રસ્તુત છે આ પદને અંગે આજ વિચાર કરતા યોગ્ય શ્લોક તે તે એ જ છે કે આનન્દનંદનની ભેજનપદ્ધતિ અને ભાષણરીતિને નચાનર મળેતો આ પદનો વિષય છે તેથી તેને શ્લોક કહેતાં પદેલાં કેટલોક વિચાર કરવો ઉચિત છે અને બીજી પ્રતોમાં તે આપેલ નથી તેથી કદાચ શ્લોક દોષ એવો પણ કાલસ થાય છે પદમાં જે અર્થ સંબંધિત અને રચાત્મકપણ છે તે આનન્દનંદનની ભાષણ સાધી આનેદુન મળતું આવે છે આથી આ પદને વિચારાત્મક વિષયમાં યુક્ત ઉચિત મણાશે.

† મરુદી પ્રતોમાં વચન અજોષરૂપ એવો પાઠ છે તારુ ૨૫ વચનથી સમસ્ત ન સમન તેવું છે એમ અર્થ થાય છે

૧ નિજાનીએાનું ક્યાંકના અર્થમાં બધી સમન તેવું અજોષરૂપ સમસ્ત સમન તેવું ક્યુનકાંઈ નધિઅર્થવા. કેસેનોની રીતે. ૨૫૪૨ ક્યાંકાંઈક રૂપી અને કાંઈક અર્થ. એસેએવા. અરૂપનેની ઉપમા આપી સમન નહિ તેવા.

“ એની નિશાની-ઓહું શું બતાવું ? તારું રૂપ ન જાણી શકાય તેવું અને ન સમજી શકાય તેવું છે. જ્ઞ (તુ) રૂપી છે એમ કહું તો કાંઈ છે જ નહિ, અરૂપી હોય તો તે કેવી રીતે બધાય ? અને જ્ઞ કાંઈક રૂપી અને કાંઈક અરૂપી (રૂપારૂપી) કહું તો હે પ્યારા ! અનુપમ સિદ્ધ (ના જીવો) એવા નથી. ”

ભાવ—ઉપર જણાવ્યું તેમ સર્વ શબ્દગાર સજીને શુદ્ધ ચેતના ચેતનજી પાસે આવી, બન્નેનો પ્રેમાય થયો અને પ્રેમ બંધાયો; છેવટે શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનજી એક રૂપ થયા, તે વખતે જે એનું રૂપ થયું તેનું વર્ણન થઈ શકે તેવું નથી. તે હકીકત અત્ર બતાવવા સાથે તે પણ બતાવશે કે એ ચેતનજી સર્વ આશ્ચર્યનું ધામ છે અને તેના સબંધી વિચાર કરવો અને તેનું સ્વરૂપ સમજવું એ બહુ મુશ્કેલ છે. કોઈ કોઈ અજ્ઞાણો માણસ આત્માનું સ્વરૂપ પૂછતો હોય તેને જવાબ આપવારૂપ આત્માને ઉદ્દેશીને રચાયલું આ પદ છે, તેમાં બહુ સૂક્ષ્મ હકીકત બતાવી છે તે સમજવા યોગ્ય છે.

હે ચેતનજી ! તારું રૂપ જાણવું અને સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે મને કોઈ પૂછે છે કે ચેતનજી કેવા છે ? તેના જવાબમાં હું શું કહું ? તે આવો છે, આના જેવો છે એમ મારાથી કેવી રીતે કહી શકાય ? કારણ કે જે વસ્તુની સાથે તમારી સરખામણી કરવા ચાહું તે વસ્તુ તો પૌદ્ગલિક હોય અને પૌદ્ગલિક વસ્તુ સાથે તમારી સરખામણી ઘટી શકે નહિ આથી જેની સાથે સરખાવી શકાય તેવી કોઈ વસ્તુ આ જગતમા મળવી અશક્ય છે, કારણ તે સર્વથી ચેતન તદ્દન ભિન્ન છે ત્યારે હવે કોઈ કોઈ વિશેષણો આપવાથી તેનું સ્વરૂપ સમજવામા આવે તો વિચાર કરીએ હે ચેતન ! તારું સ્વરૂપ જાણવું અથવા સમજવું મુશ્કેલ છે અને જણાય તો વચનના વિષયમાં આવવું મુશ્કેલ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સંસારી જીવો આત્માનું સ્વરૂપ બરાબર જાણી શકતા નથી અને તેથી તે અગમ્ય છે અને કેવળજ્ઞાની તેનું સ્વરૂપ દિવ્ય જ્ઞાનથી બરાબર જાણે છે તે તેને સંપૂર્ણ રીતે વચનદ્વારા કહી શકતા નથી, તે વચન અગોચર છે અથવા તેને સમજવું પણ મુશ્કેલ છે તેથી તે અગોચર છે.

સામાન્યપણે રૂપી દ્રવ્યમા પાચ વર્ણ, જે ગઘ, પાચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને પાચ આકાર એ પ્રત્યેકમાંથી એક અથવા વધારે હોય છે, રૂપી દ્રવ્યની વ્યાખ્યા જ એ છે કે જેને વર્ણ, ગઘ, રસ, સ્પર્શ અને સસ્થાન હોય આત્માને જ્યારે તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે શરીર ન હોવાથી તેને વર્ણ, ગઘ, રસ, સ્પર્શ કે સસ્થાન કાંઈ હોતું નથી તેથી આત્માને રૂપી કહી શકાય નહિ, કારણ કે રૂપી તરીકે તેનામા જે ગુણો-ધર્મો હોવા જોઈએ તે તેનામા ખીલકુલ નથી.

હવે જ્ઞ આત્માને અરૂપી કહેવામા આવે તો તેમા પણ વિરોધ આવે છે. જે વસ્તુ અરૂપી હોય તે રૂપી વસ્તુથી બધાય નહિ અને આત્મા તો સસારાવસ્થામાં

હોય ત્યારે કર્મથી બંધાય છે તે રૂપી દ્રવ્ય છે, પૌદ્ગલિક પદાર્થ છે આ પ્રમાણે હોવાથી આત્માને અરૂપીનું વિશેષણ પણ સંપૂર્ણ રીતે લાગુ પડી શકે નહિ.

ત્યારે તારી નિશાની જતાવવા હું ચેતન છું। હું તને રૂપારૂપી કહું એટલે અમુક અથવા રૂપી અને અમુક અથવા અરૂપી એમ કહું તો તેમાં પણ વિશેષ આવે છે સિદ્ધ ભગવાન અથવા કર્મથી રહિત, નિઃસ્વરૂપસ્થિત, અનંત જ્ઞાન, ઇશાન, ચારિત્રમા રમણ કરનાર અને જ મ, જરા, મરણના દુઃખથી રહિત છે તેમને આ રૂપારૂપીનું વિશેષણ લાગુ પડતું નથી સિદ્ધશ્યામા આત્મા અરૂપી છે તેથી તેને રૂપારૂપીપણું ઘટતું નથી. એ પ્રમાણે હોવાથી આત્માને રૂપી, અરૂપી કે રૂપારૂપી કહેવા કહેવો તે વાતની મોટી મુશ્કેલી આવે છે અહો ચેતન! તારું સ્વરૂપ તો કોઈ વિલક્ષણ જણાય છે, અને જલ્દી ને સમજવું તે બહુ અસાધારણ કામ છે.

સિદ્ધ સરૂપી શો કહુ રે, શબ ન મોહ વિચાર;

ન ઘટે સંસારી દક્ષા પ્યારે, પુન્ય પાપ જલતાર નિશાની૦ ૨

‘ જો તને સિદ્ધ સ્વરૂપવાળો કહું તો તેમાં બધું અને મોક્ષનો વિચાર ઘટતો નથી, સંસારમા રહેવાની ઇચ્છા ઘટી નથી અને પુન્ય પાપનાં ફળ તરીકે સારા અને ખરાબ જ મો ઘટતા નથી ’

શ્યાવ—જો ચેતન છુંને સિદ્ધસ્વરૂપવાળો કહું તો તેમાં પણ વિશેષ આવે છે સિદ્ધ ઇશામા કમબધ ઘટો નથી અને કમથી મુક્તિ પણ ઘટી નથી, સર્વ કર્મથી જ્યારે મુક્તિ થાય ત્યારે જ આ જીવ સિદ્ધ થાય છે, પણ સિદ્ધ થયા પછી તેનો નવીન મોક્ષ કોઈ પણ પ્રકારનો ઘટો નથી નવીન કમ આત્મા સાથે બંધાવા તેને બધું કહેવામા આવે છે અને કમથી મુક્તિ તેને મુક્તિ કહેવામા આવે છે કાખલા તરીકે ગતભવમા આમુખ્ય બાધુ દોષ તે આ ભવમા ભોગવાય છે અને તેટલા પુસ્તો કમથી મોક્ષ થયો એમ કહેવાય છે આપુ આત્માનું બંધમોક્ષપણું સંસારાવસ્થામાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, અને સિદ્ધ આત્માને તે ઘટતું નથી માટે આ ચેતન છુંને સિદ્ધસ્વરૂપી એકતિ કહી શકાય નહિ.

વળી ચેતન છું સંસારમા વર્તે છે, ક્યાયાદિમા પ્રવર્તે છે, પૌદ્ગલિક વસ્તુ સાથે સબધ રાખે છે, ખાય છે, પીએ છે, ફરે છે જો સબ સંસારી ઇચ્છા છે, એવી ઇચ્છા સિદ્ધ આત્માની હોય નહિ. વળી આ જીવ હેવ, મનુષ્યના શુભ ભવો તે પુણ્ય ભવવારો અને તિયમ, નારડી તથા નિર્ગોહના અશુભ ભવો તે પાપ ભવવારો જામ્યા કરે છે બંધવા તરૂપ સંસારી ઇચ્છામા વર્ત્યા કરે છે તેથી તેનું સિદ્ધસ્વરૂપ કહેવું ઘટતું નથી. જો ચેતન છું

૨ બંધનમ બધે ન પીન્યતુ નથી. સંસારી ઇચ્છાસંસારમાં રોવાની ઇચ્છા. પુન્યનુભવ કમ પાપનુભવ કમ

સિદ્ધ હોય તો તેને સ સારમા આવવા-જવાપણું ન હોય, તેને બંધાવાપણું ન હોય, તેનો મોક્ષ પણ ન હોય, કારણ તે મોક્ષમય જ છે અને તેથી તેને જન્મ કે મરણ સારા કે ખરાબ ઘટતા નથી તેથી આત્માને સિદ્ધસ્વરૂપી કહેવામા વિરોધ આવે છે. અહો ચેતનજી ! તારુ સ્વરૂપ એવું અદ્ભૂત છે કે એને વિચારતાં વિચારતા ગમે તેટલી હદ સુધી જઈએ પણ એનો પાર આવતો નથી, એનો છેડો આવતો નથી; એ મહાન્ આશ્ચર્યની ભૂમિ છે.

પ્રથમ પાદમા કવચિત્ 'શુદ્ધ સનાતન' શબ્દ કોઈ પ્રતમા મૂકેલો છે, સનાતનનો ભાવ હવે પછીની ગાથામા વિચારશું. જીવ અનાદિ શુદ્ધ છે, મૂળગુણે સુકૃત છે એમ કહીએ તો તેનો બંધ, મોક્ષ અને સંસારી દશામા વર્તનભાવ ઘટતો નથી. આ અર્થ તે પાઠાતરને થાય છે અને તે ઉપર ખતાવેલા ચેતનજીના સિદ્ધસ્વરૂપના અર્થ સાથે મળતો ભાવ ખતાવે છે.

સિદ્ધ સનાતન જો કહું રે, ઉપજે વિળસે કૌળ ?

ઉપજે વિળસે જો કહું પ્યારે, નિત્ય અબાધિત ગૌન. નિશાની૦ ૩

(ચેતન) અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે-કૃતાર્થ છે એમ કહું તો પછી જન્મ પામે છે, વિનાશ પામે છે તે કોણ ? જો તે ઉપજે છે, વિનાશ પામે છે એમ કહું તો તેના નિત્ય-પણાનો અને અબાધિતપણાનો લોપ થઈ જાય છે.

ભાવ—ચેતનજી સિદ્ધ સનાતની છે, અનાદિ કાળથી કૃતાર્થ છે, તેણે પોતાનું કાર્ય સાધી લીધું છે, તેને હવે કોઈ કામ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી એમ જો તેના સ બંધમા કહું તો તેમા પણ કેટલોક વિરોધ આવે છે. જો એના સર્વ કામ થઈ ગયા હોય, એ કૃતકૃત્ય થઈ ગયેલા હોય તો આ સ સારમા જન્મ મરણ કોણ પામે છે ? જો કૃતકૃત્ય થઈ ગયા હોય, સિદ્ધદશામા સ્થિત થયા હોય તેને દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ, નારક ગતિમા રખડ-પટ્ટી થવાનું સંભવે નહિ. નિજ ગુણમા રમણતા કરી, જ્ઞાનાનંદમા સ્થિરતા લાવી એક જ સ્થાને સ્થિત થયેલા હોય તે જ સિદ્ધ કહેવાય, એના સર્વ કાર્યો થઈ ગયા કહેવાય અને આ ચેતનજી તો ઉચ્ચ નીચ ગોત્રમાં રખડે છે, સુરૂપ કુરૂપ થાય છે, ધનવાન નિર્ધન થાય છે, કીર્તિવત અને અપયશને ધારણ કરનાર થાય છે વિગેરે અનેક ભાવો ધારણ કરે છે, અનેક જગ્યાએ ઉપજે છે, મરે છે, વળી ઉપજે છે, વળી મરે છે આ સર્વ સિદ્ધને ઘટે નહિ, માટે આ ચેતનજીને સનાતન સિદ્ધ કહેવામા અનેક જાતનો પ્રત્યક્ષ વિરોધ આવે છે આ જન્મ મરણ પ્રત્યક્ષ આપણે દેખી શકીએ છીએ તેથી આ ચેતનજીને સિદ્ધ સનાતન કહેવામાં પણ વિચાર થઈ આવે છે.

૩ સિદ્ધ=કૃતાર્થ સનાતન=જૂનો, પુરાણો નિત્ય=નિત્યત્વ, નિરતર હોવાપણું અબાધિત=અબાધિતત્વ, દુ ખરહિતપણું. ગૌન=લોપ

વળી કદાચ જ્ઞા ચેતન સિદ્ધ સનાતન છે છતાં પણ ઉપજે છે અને વિનાશ પામે છે એમ કહ્યું તો પછી તેના નિત્યપણામાં અને અબાધિતપણામાં વાધો આવે છે અનાદિ કાળથી સિદ્ધ હોય તો તેનામાં નિત્ય અને દુઃખ સહિતપણું કે જે સનાતન સિદ્ધત્વના શુદ્ધો છે તેમાં હોય આવે છે સિદ્ધ થયા પછી તે દશ્યામાં તે નિત્ય સ્થેતો બોધ્યો અને ઉપજવું, વિષુસવું તે તો અનિત્યત્વ બતાવે છે તેથી તેમ જ સિદ્ધદશ્યામાં બાધા-પીડા સહિતપણું હોવું બોધ્યો અને ઉત્પત્તિ કે વિનાશમાં તો બાધા-પીડાનો સબલ સ્પષ્ટ હોવાય છે તેથી આત્માનો જ અભાવ સર્જી લાયક; માટે જ્ઞા ચેતનને સિદ્ધ સનાતન એકાંતે કહેવા બધ્યો તો તેમાં પણ વાધો આવે છે ત્યારે હવે ચેતનલને રૂપી, અરૂપી, રૂપારૂપી સિદ્ધ સ્વરૂપી કે શુદ્ધ સનાતન એકાંતે કહી શકાય તેમ નથી, તેનું સ્વરૂપ બતાવવું અશક્ય છે, તેનું સ્વરૂપ સમજાવવું અશક્ય છે એમ સિદ્ધ થયું

સર્વાંગી સઘ નય ઘણી રે, માણ સઘ ઉપરમાન;

નયવાદી પરત્તો પ્રહી પ્યાર, કરે કરાઈ ઠાન નિજ્ઞાની૦ ૪

“(ચેતન) સઘ રૂપે છે, સઘ નયનો સ્વામી છે, પ્રમાણુજ્ઞાન સર્વ અરે (વસ્તુને) માને છે; ત્યારે નયજ્ઞાનવાળો એક અથ હાથમાં ઘડને લદાઈનાં સ્થાનક ઉપજાવે છે ”

ભાવ—ઉપર પ્રમાણે ચેતનલનું સ્વરૂપ કહેવામાં કેટલી અગવડ આવે છે તે બતાવી, હવે તેનો બહુ મુદ્દાસર જુલાસો કરે છે એ ચેતનલ સઘ રૂપે છે અને સઘ નયના સ્વામી છે જે એને પ્રમાણુજ્ઞાનથી સમજવા પ્રયત્ન કરે તે તેનું સ્વરૂપ સમજી શકે છે, પણ જે એક નયને ઘડને તેને સમજવા બધ તે તેનું સ્વરૂપ કદિ સમજવાના નથી. દાખલા તરીકે ઉપર રૂપી, અરૂપી વિગેરે નિશાની બતાવવામાં જે અરેકલીઓ આવી તે નયવાદને ઘડને આવી છે તે આપણે હવે પછી જ્ઞેશુ, પણ એ તેને પ્રમાણુજ્ઞાનથી સઘ નયની બપેક્ષા ધ્યાનમાં ઘડને વણવવામાં આવે તો લદાઈનું સ્થાન કદિ પણ પ્રાપ્ત થયે નહિ

જ્ઞા પ્રસવેન નયનુ લક્ષણુ શુ છે તે જ્યા વિશેષ વિચારીએ. અનંતલક્ષમત્તિમક વસ્તુએકાકર્મોદયર્મ કાળ નયો વસ્તુમાં અનેક ધર્મો હોય છે તેમાંના એક ધર્મની મુખતા કરી દેવી, બીજા ધર્મોના અપહાણ પણ ન કરવો અને પ્રલક્ષણ પણ ન કરવા તેને નય કહે છે નયજ્ઞાનથી હંમેશાં એક બાજત ઉપર ધ્યાન વ્યાજુ બધ છે પછી તેને જ્ઞા ૧૫ પાછળનો વિચાર સ્થેતો નથી એમ ન સમજવું, પણ પોતે જે મુરો લીધા હોય તેને તે એવો સજ્જક

* પરમાનને બદલે જે પ્રતોમાં પરવાન શબ્દ છે

૪ સર્વાંગીન્સર રૂપે. અરૂપીન્સ્વામી. પરમાન=પ્રમાણુજ્ઞાન. નયવાદીઅનપતાનવાળા. પત્તોબોધે, અથ. તરાકન્સદાર્થ ધાનન્સ્વાનક.

× નયના સ્વરૂપ માટે પાંચમાં પછી ત્રીજા પાયા પરનું વિવેચન વિચારો. વિસ્તારથી સ્વરૂપ બહુવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનના કૌન પ્રથમમાં અનેક સ્થેતોએ ઉદ્યોગો છે

એકવીસમું પદ

પકડી રાખે કે અન્ય સર્વ જાળતોને તદ્દન ગૌણુ કરી નાખે છે. નયમા તેટલા માટે અંશગ્રાહી જ્ઞાન હોય છે. આપણે પાત્રમા પદના અર્થમા જ્ઞેયું છે કે નયવાદમા હંમેશાં એક અંગ ઉપર વિશેષ લક્ષ્ય રહે છે સકલધર્મગ્રાહક પ્રમાણ તથા સ્વપરવ્યવસાયિ જ્ઞાન પ્રમાણમ્ આવા સર્વ અશોના જ્ઞાનને ગ્રહણુ કરી સર્વ દિશાથી અમુક વસ્તુ તરફ જોઈ શકે તેને પ્રમાણુજ્ઞાન કહે છે. પ્રમાણુજ્ઞાન સર્વ નયના સ્વરૂપને ગ્રહણુ કરનાર હોવાથી અને સર્વ ધર્મોનું જ્ઞાતાપણું હોવાથી તે બહુ ઉપયોગી શુદ્ધ જ્ઞાન છે અને જ્યારે નયપક્ષ છોડી પ્રમાણુપક્ષ પર આવી જવાય છે ત્યારે લગાઈ માત્ર બધ પડે છે. રૂપી વિગેરે નિશાનીઓનું સ્વરૂપ હવે આપણે વિપુલ દૃષ્ટિથી વિચારીએ.

સંસારી દશામા ચેતન કર્મથી આવૃત્ત છે એ કર્મવર્ગણુ અતિ સૂક્ષ્મ પણુ રૂપી છે અને તેનાથી આ જીવ આવૃત્ત હોવાને લીધે તદ્દપેક્ષયા તેને રૂપી કહી શકાય. એ વ્યવહારનયનું વચન સમજવું

સંગ્રહનયવાળો આત્માની સત્તા સંગ્રહે છે. તે કહે છે કે-આત્મા પોતે ઉપજતો નથી, મરતો નથી, તે તો જ છે તે જ છે વળી તેના આઠ સ્વકપ્રદેશ તો સિદ્ધની પેઠે નિરંતર ઉજ્જવળ જ રહે છે-કર્મથી લેપાતા નથી, તે અપેક્ષાએ આત્માને અરૂપી કહી શકાય

વળી વ્યવહારનય અને વિશેષગ્રાહી નૈગમનયની અપેક્ષાએ આત્માને રૂપારૂપી કહી શકાય. જેટલો ભાગ તેનો કર્માવૃત્ત છે તે કર્મણુ વર્ગણુની અપેક્ષાએ રૂપી કહી શકાય અને તે જ વખતે તેના સ્વકપ્રદેશ કર્મવર્ગણુથી અલિપ્ત હોવાથી તેને અરૂપી કહી શકાય અને તે રૂપીભાવ અને અરૂપીભાવ એકી વખતે હાજર હોવાથી તદ્દપેક્ષયા આત્માને રૂપારૂપી કહી શકાય.

આત્માના આઠ સ્વકપ્રદેશ સિદ્ધ જેવા હંમેશા હોય છે-રહે છે, તેથી સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આત્માને સિદ્ધસ્વરૂપો કહી શકાય, તેમ જ તે જ દૃષ્ટિથી તેને શુદ્ધ સનાતન પણુ કહી શકાય. તે જ સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ તથા સમભિરૂઢનયની અપેક્ષાએ ચેતનને નિત્ય અને અબાધિત પણુ કહી શકાય

સંસારદશામા કર્માવૃત્ત આત્માના જન્મ મરણુ થાય છે તે તેનો ઉત્પાદ અને વ્યય છે અને તે વ્યવહાર અને વિશેષગ્રાહી નૈગમનયની અપેક્ષાએ છે તે ઉપર બતાવ્યું છે.

ઋણુસૂત્રનયવાળા અતીત અને અનાગત કાળની અપેક્ષા ન કરે પણુ વર્તમાન કાળે જે વસ્તુ જેવા શુણુ પરિણુમે-વર્તે તે વસ્તુ તેવે જ પરિણુમે માને મતલબ, આ નય પરિણુમગ્રાહી છે એ નયવાળા સિદ્ધપર્યાયવાળાને સિદ્ધ કહે પણુ અન્યને ન કહે

શબ્દનયની અપેક્ષાએ બોલીએ તો શબ્દમાં ફેર નથી એક શબ્દના અનેક પર્યાયિ હોય તે સર્વને શબ્દનયવાળા એક જ અર્થના માને છે, તે નયની અપેક્ષાએ પર્યાયભેદનો ભેદ નથી અને તેથી રૂપી અરૂપી એવો તક્ષવત તે નયવાળા સ્વીકારતા નથી આથી ઉલટી

રૂતિ સમભિરૂદનયવાળા દરેક શબ્દને તેના જૂઠા જૂઠા અર્થમાં જ માને છે તેથી આત્મા, ચેતન, છવ વિગેરે શબ્દને પણ જૂઠા જૂઠા પર્યાયવાચી સમજી તેના પૃથક્ પૃથક્ અર્થ કરે છે એવજૂતનયવાળો જે સમયે જે ક્રિયા ચાલતી હોય તે સમયે તે ક્રિયાથી તે ક્રિયાયુક્ત માને છે, ક્રિયાને તેના કરનાર સાથે જોડી દે છે અને તેથી યાજાનુ કામ કરનાર આત્માને તે અઠાળ કહી બોલાવે છે અને સાધુની ક્રિયા કરનારને સાધુ માને છે ઋજુસૂત્રનયવાળા વર્તમાન શુભ જુએ છે ત્યારે એવજૂતનયવાળા વર્તમાન ક્રિયા જુએ છે નવપદવૃત્તિમાં સામાયિકના વેષે બેઠેલાને સામાયિકવાળો કહેલો છે, ગૃહસ્થના વેષમાં સાધુ જેવું વતન રાખનાર પણ ગૃહસ્થનાં કાર્યો કરનારને ઋજુસૂત્રનયવાળા સાધુ કહે છે ત્યારે એવજૂતનયવાળા ગૃહસ્થ કહે છે

આગમસાર શ્રદ્ધમા યુનિ દેવજદ્રજ્યે 'સિદ્ધ' શબ્દની સાતે નયે વ્યાખ્યા કરી છે તે વિચારવા યોગ્ય છે તેઓશ્રી લખે છે કે-“ નૈગમનયને મતે સવ છવ સિદ્ધ છે, કેમકે સર્વ છવના આઠ ક્રયકપ્રદેશ સિદ્ધ સમાન નિમજ છે સબદ્ધનય કહે છે કે સર્વ છવની સત્તા સિદ્ધ સમાન છે આ નયવાળાએ પર્યાયસિદ્ધનયે કરીને જે કર્મ સહિત અવસ્થા હતી તે ટાળીને દ્રવ્યાધિ કનયે કરીને તેની અવસ્થા અગીકાર કરી. વ્યવહારનયવાળો કહે છે કે જે વિવાહબંધિશુભવટે સિદ્ધ થયો તે સિદ્ધ, આ નયવાળાએ બાહ્યતપ પ્રયુજ અગીકાર કર્યા ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ જે પોતાના આત્માની સિદ્ધપણાની દશ્ય જોળખે છે અને જેનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ સતેજ વતે છે તે છવ સિદ્ધ બલુવે. આ નયની અપેક્ષાએ સમ કિતી છવને સિદ્ધ સમાન કહ્યો. શબ્દનયના મત પ્રમાણે જે શુદ્ધ શુભલભ્યાનના પરિણામે વર્તતા હોય તેને સિદ્ધ કહેવાય છે સમભિરૂદ નયના મત પ્રમાણે જે કેવળજ્ઞાન, કેવળ-દશન અને ષષાખ્યાત વ્યવિત્રાદિ શુભે સહિત હોય તેને સિદ્ધ કહી શકાય આ નયના મત પ્રમાણે તેશમા અને ચૌદમા શુભસ્થાનકે વતતા છવ સિદ્ધ કહી શકાય. એવજૂતનયના કહેવા પ્રમાણે જેના યજ્ઞ કમ દાશ યદ્ લોકાતે વિરાજમાન હોઈ અદ્ય શુભયજ્ઞત હોય તેને જ સિદ્ધ કહી શકાય.”

આવી રીતે આત્મા તો સર્વાંગી છે તે પિાતે સવ નયનો સ્વામી છે, સવ નય તેમાથી ઉત્પત્ત યાવ છે સવ નયનુ સ્વરૂપ તે સમજાવે છે અને તે સવ નયે વિષમાન છે પણ એક નયથી તેનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થતુ નથી. દરેક નયે તેને જોઈએ અને દરેક દૃષ્ટિનિદુધ્યાનમા શાખીએ તો જ તેનું ખરૂ સ્વરૂપ સમજવાનુ બની શકે તેમ છે

આ દુનિયામા જેટલી ધમની લગાઈ છે તેટલી નયવાદને લખ્તિ યાવ છે દરેક ધમ વાળા એક સાધ્યનિદુ લક્ષ્યમા શાખી તે દૃષ્ટિનિદુથી આત્માને જોયા કરે છે અને તે મત સ્થાપન કરે છે કમનચીત્રે તે વખતે અન્ય દૃષ્ટિનિદુથી તેને જોવાનુ કહેવામા આવે છે તે તેના ધ્યાનમાં આવતુ નથી અને પરિણામે વાદવિવાદનુ કારણ પ્રાપ્ત યાવ છે જ્યાં

સુધી નયજ્ઞાન હોઈ સર્વ નયની અપેક્ષા ધ્યાનમાં રહેતી નથી અને તેથી પ્રમાણુજ્ઞાન પર લક્ષ્ય જતુ નથી ત્યાં સુધી કદિ પણ ચોક્કષુ સત્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. નયજ્ઞાનમાં તદ્દન સત્ય નથી એમ કહેવાનો આશય નથી પણ તે સત્યનો અંશ છે અને અશ ઉપર મહકમ રહી અન્ય સત્યાશોને જો ધકેલી દેવામાં આવે તો પછી તે અપ્રમાણુ વચન થઈ જાય છે. જૈનશાસ્ત્રકારે તેટલા માટે આ નયજ્ઞાન અને પ્રમાણુજ્ઞાન ઉપર ખડુ લક્ષ્ય આપ્યું છે. શ્રી આનંદધનજી મહારાજ તેટલા માટે આ પદમાં કહે છે કે-સર્વ નયનો સ્વામી ચેતન તો પ્રમાણુનયને જ માન્ય કરે છે, જ્યારે અશગ્રાહી નયજ્ઞાનવાળો લડાઈના સ્થાનકો ઉપજાવે છે આ નયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ધરાબર સમજી તેનો પ્રચાર કરવામાં આવે તો અનેક ધાર્મિક ઝગડા અને લડાઈઓનો છેડો આવી જાય. વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાનવાળા અંશગ્રાહી જ્ઞાનવાળાની સ્ખલના કયા અને કેવી રીતે થાય છે તે સમજીને ખતાવી શકે છે. આ નય અને પ્રમાણુજ્ઞાન જૈનશાસ્ત્રનું મજબૂત તત્ત્વ છે અને જૈનશાસ્ત્રના જ્ઞાનની જે વિશાળતા અને વિસ્તૃતતા તેમાં સમાયલી છે તે અન્યત્ર પ્રાપ્ત થવી અશક્ય છે એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે હાથીની સુઠને લઈ એક અધ તેને મુશળ જેવો કહે છે, પૂછડું હાથમાં લઈને ખીજે અધ તેને વાસ જેવો કહે છે, પગ હાથમાં લઈને ત્રીજે થાલલા જેવો કહે છે, કાન હાથમાં લઈને ચોથો સુપડા જેવો કહે છે, આવી રીતે નય જ્ઞાનમાં અધોઅધ પરંપરા ચાલે છે અને એ કારણથી જ દુનિયામાં મારામારી ચાલે છે. ઘણાખરા પોતાની વિચારણાને પકડી રાખીને અન્યના હેતુઓ અને પરિણામો તપાસવાની દરકાર જ કરતા નથી. જો પ્રમાણુજ્ઞાન ધરાબર સમજવા યત્ન થાય તો આ સ્થિતિનો છેડો આવે અને લડાઈના સ્થાનકો અશજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે તે દૂર થાય.

આ પ્રમાણુજ્ઞાનથી ચેતનનું સ્વરૂપ વિચારીએ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે એ ચૈતન્ય સ્વરૂપ પરિણામી છે, ભવનધર્મથી ઉત્પાદ-વ્યયપણે પરિણુમે છે તેથી તે પરિણામી છે, તેમ જ કર્તા અને ભોક્તા પણ તે જ છે. કર્તા હોય તે જ ભોક્તા હોય કારણ કે કરનાર પોતે ભોગવનાર ન હોય તો સુખમય તેને કદિ કહી શકાય નહિ. સંસારીપણામાં તે સ્વદેહુપ્રમાણુ છે અને પ્રત્યેક શરીરે સિદ્ધિ જીવ છે. એ જીવ પાચ કારણની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રને સાધવાથી સંપૂર્ણ અવિનાશી, નિષ્કલંક, અસહાય, અપ્રયાસ, સ્વગુણ, નિરાવરણ, સ્વકાર્યપ્રવૃત્ત, અક્ષર, અવ્યાખાધ સુખમય સિદ્ધતા નીપજાવે છે આ પ્રમાણુ આત્મા સંબંધી પ્રમાણુજ્ઞાન શ્રીનયચક્રસાર ગ્રંથમાં શ્રી દેવચંદ્રજીએ ખતાવ્યું છે * એનો વધારે વિસ્તાર અનેક ગ્રંથોમાં છે જ્યાંથી તે વાચી વિચારી જોવો. એ વિષય સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ મત-કદાચહુ મૂકીને સમજવા યોગ્ય છે અને તો જ તે સમજી શકાય તેમ છે

અનુભવગૌરવ વસ્તુકો રે, જાણવો નપદ્દ હલાહ;

ફહન મુનનકો કહ્લુ નહિ પ્યાર, જ્ઞાનદ્ધન મહારાજ નિજ્ઞાની૦ ૫

“ અનુભવથી બહુ શક્ય તેવી વસ્તુને બહુવી જો જ (તેને સમજવાનો) ઉપાય છે, જોમા કહેવાનું કે સાબળવાનું કાઈ નથી. જો જ્ઞાનદશાધિ મહાત્મા છે ”

શ્લોક—તમે આત્માની નિશાની પૂછે છે, પણ હું તમને જો શું બતાવું ? તમને દૂકામાં કહું છું તે સાબળો જે કોઈ વસ્તુ અનુભવથી બહુ શક્ય તેવી હોય છે તેનું જ્ઞાન કરવું જો જ તેની નિશાની છે અને જો તેને બહુવાનો ઉપાય છે અનુભવજ્ઞાન જો ઈંદ્રિયોથી બહુ શક્ય તેવું નથી, મતલબ આજે બેઠું શક્ય તેવું અથવા કાને સાબળી શક્ય તેવું તે જ્ઞાન નથી, તેમ જ બહુનારા માણસો વચનથી તેને સંપૂર્ણ જાણે કહી શકે તેવું પણ તે જ્ઞાન નથી. વાત જોમ છે કે—જો વસ્તુનું સ્વરૂપ નિશાની બતાવવાથી કે ઉપર ઉપરની વાત કરવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું નથી, જોને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય તો તેનું જ્ઞાન મેળવવું જો જ છે જ્યારે અથવા કહી જ્ઞાન ઉપરથી પ્રમાણજ્ઞાન થાય ત્યારે પછી અદરથી સ્વયંમેવ જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે અને તે જ્ઞાનને અનુભવજ્ઞાન કહે છે જોમાં કહેવા સાબળવાથી કાઈ પત્તો આવે તેવું નથી. આ ચૈતન્ય સભાની જ્ઞાન પણ અનુભવજોગ્ય છે તેથી તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, તેના અર્થો સમજવા, વિચારવા અને પરસ્પર પ્રતાવવા જો જ તેના જ્ઞાનનો—તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પરમ ઉપાય છે જોની અમે થોડી થોડી નિશાની બતાવશું તેથી તમને કાંઈ વિશેષ જાણ થશે નહિ માટે જો તમારે પૂરેપૂરું તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તો જોનું સર્વ અથવા કહી પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અને જોમ કરતાં કરતાં જ્યારે તમને સ્વયંમેવ અનુભવ બાજી ત્યારે તમે તેને પૂરો સમજશો.

હતા તમારે ચૈતન્યની નિશાની બહુવી જ હોય તો હું તમને કહું છું તે સાબળો તે જ્ઞાનદશન મહાત્મા છે સર્વ જ્ઞાનદશા શાધિ છે—સમજી છે જ્ઞાનજ્ઞ સ્વરૂપ પણ તમારે સમજવા યોગ્ય છે જેને તમે જ્ઞાનદ સમજો છો તેમાં કાંઈ જ્ઞાનદ છે જ નહિ. ક્રોધપ્રવૃત્તિ પુનઃપ્રવૃત્તિ, સ્વાદિષ્ટ લોભન કે ઈંદ્રિયોના અન્ય વિકારોનું સેવન, જોમાં લોભવતી વખતે પણ કોઈ પ્રકારનો જ્ઞાનદ નથી, લોભવતા પછી પણ જ્ઞાનદ નથી અને જોના પરિણામમાં પણ જ્ઞાનદ નથી. જો તો જેમ ખસ (જુલથી) થઈ હોય અને તેને બહુવાથી જ્ઞાનદ જ્ઞાનવામાં આવે છે તેના જેવું ઈંદ્રિયજન્ય મુખ છે તત્વતા જોમાં કોઈ પ્રકારનો જ્ઞાનદ નથી જોને બદલે તમે જોક પુસ્તક વાચતા હોશો કે ગણિતનું મનોચલન સાધ્ય કરવા હોશો તે વખતે કોઈ નવીન સત્ય સમજતા તમારા મનમાં જે જ્ઞાનદ આવશે તે

+ ૧૬ અથવા ૧૬ જાને પાંચ છે અથ જોક જ છે

૫ ગૌરવજ્ઞાને ૧૬ અથવા ૧૬ જોને કહનકહેવાનું મુનનકહેવાનું કહુનાઈ

તમને ઇદ્રિયલોગના આનંદ કરતા વિશેષ લાગશે. વ્યાખ્યાનમાં નવીન સત્ય સામ્રાજ્યા પછી બે ચાર કલાક તેની મીઠાશ લાગ્યા કરશે, સામાયિકમા પ્રાપ્ત થતું અપૂર્વ જ્ઞાન કે ધ્યાનનો મહિમા તમને ઘણા દિવસો સુધી મસ્ત બતાવશે આ ખરા આનંદની વાનકીઓ છે. એમા-નિરતરતા આનંદમા-સ્વરૂપમા મગ્ન રહેવું એ આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, આદરવા યોગ્ય છે, અનુભવવા લાયક છે. આટલી નિશાની છેવટે આત્માની બતાવી તે પ્રાપ્ત કરવાની ભલામણ કરે છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ભલામણ કરે છે અને બહુ કહેવા સામ્રાજ્યાની વાત દૂર મૂકવાની ભલામણ કરે છે.

આખા પદનો આશય એક મુદ્દા ઉપર જ છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, સર્વ નકામી ઉપાધિ છોડી દઈ તેનું આનંદધન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરો અને તે માટે પ્રથમ તે કોણ છે ? તે બરાબર જોળખો-મતલબ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો. એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી સ્વપરની વહેંચણુ પોતાની મેળે જ થઈ જશે અને સ્વનો આદર થતા પરનો ત્યાગ થશે. અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે એટલે આનંદસ્વરૂપ નિરતર માટે પ્રગટ થશે. એ ચેતનજીનું સ્વરૂપ કેવું વિચારવા લાયક છે અને તેમા કેટલો અમલકાર છે તે હબ્બુ વિશેષપણે નીચેના પદમા બતાવે છે.

પદ બાવીસમું

રાગ-ગાડી

વિચારી કહા વિચારે રે, *તેરો આગમ અગમ અથાહ. વિચારી૦
+વિનુ આધે આધા નહિ રે, ચિન આધેય આધાર;
મુરગી વીનું ઈહાં નહિ પ્યારે, Xયા વીન મુરગકી નાર. વિચારી૦ ૧

“ વિચાર કરનાર શુ વિચાર કરે ? તારો આગમ અગમ્ય અને અપાર છે, જેમકે આધેય વગર આધાર નથી અને આધાર વગર આધેય નથી. કુકડી વગર ઈંડું નથી અને ઈંડા વગર કુકડી નથી. ”

ભાવ—આત્મસ્વરૂપની નિશાની બતાવવામા પણ કેટલી મુશ્કેલી છે તે આપણે ઉપર જોયું, છેવટે અનુભવગોચર વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ બતાવ્યો હવે તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત

* ‘ આગમ અથાહ અપાર ’ એવો આ પ કિતને સ્થાને પાઠાતર છે

+ ‘ બીનું આધાર આધે નહિ રે ’ એ પ્રમાણે પંકિત અન્ય પ્રતોમા છે

X ‘ યા ’ ને બદલે ‘ ઈંડા ’ અથવા ‘ ઉવા ’ એવા પાઠો અન્યત્ર છે

૧ વિચારી=વિચાર કરનાર કહા=શુ આગમ=શાસ્ત્ર અગમ=સામાન્ય શુદ્ધિથી બંધી ન શકાય તેવું. અથાહ=અપાર, જેનો પાર ન પામી શકાય તેવું બિનુ=વગર આધે=આધેય, ધારણુ કરનાર વસ્તુ અથવા અર્ધભાગ. આધા=આધાર, અર્ધ મુરગી=કુકડી મુરગકી નાર=કુકડી યા=જે (કુકડાના ઈંડા.)

કરવા માટે સાધારણ રીતે જો રસ્તા હોઈ શકે એક બુદ્ધિશાળી માણસ પોતાની વિચાર શક્તિ-તર્કશક્તિ દોહાવી અનુભવગોચર વસ્તુઓનું સ્વરૂપ કહ્યે અને જાણુ દિવ્ય જ્ઞાનથી જે મહાત્માઓ સ્વરૂપ બતાવી અથા હાથ તેને ધ્યાનમાં લઈ પોતે સ્વરૂપ સમજવા યત્ન કરે મહાત્મા દિવ્ય જ્ઞાનબળથી વસ્તુસ્વરૂપ બતાવી અથા છે તેને અનુસરવામાં સ્વતંત્ર વિચારનો શક યાવ એમ લાગે. તેથી બધી વાર પોતાની બુદ્ધિને વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામાં આગળ કરવાનો ભાવ થઈ આવે છે એવી રીતે સ્વતંત્ર વિચાર કરવા બહુ પ્રકારની મુરકેલીઓ આવે છે તે અત્ર બતાવે છે વસ્તુસ્વરૂપ જિનેશ્વર ભગવાને પોતાના દિવ્ય જ્ઞાનથી બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે અનાદિ ભાવ સમન્વ્યા સિવાય અન્ય પ્રમાણ કરવામાં કેવા ગોલા ખાવા પડે છે તે અત્ર સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે અનેક વિચાર કરનારાઓ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવા યત્ન કર્યા કરે છે અને અત્યાર સુધી અનેકાએ પ્રયત્ન કર્યો છે તેમાં છેવટે જૂઠા આલ્યા વગર સ્ત્રી નથી. તેમાં જૂઠા કેવા પ્રકારની આવે છે તેનું સાધારણ સ્વરૂપ અત્ર બતાવે છે આ પદ શ્રી આનન્દમનન્યા મહારાજ પોતે જ બોલે છે એમ સમજવાનું છે એનો હવે અતિ ઉદ્ધત અને ભાવ બહીર છે.

હે નામ ! માત્ર તર્કશક્તિથી અનુમાનપ્રમાણ પર વિચાર કરનાર શુ વિચાર કરી શકે ? કેટલો વિચાર કરી શકે ? કથા સુધી વિચાર કરી શકે ? જો આગમપ્રમાણ ધ્યાનમાં લઈ તેને અનુસરે તો તો તેને પણ સત્ય સ્વરૂપ ક્ષી પ્રયત્નથી સમજાવ, કારણ કે તારા આગમો કાઈ સામાન્ય નથી, તે પણ અતિ અગમ્ય-સામાન્ય બુદ્ધિથી ન બઢી શકાય તેવા અને અપાર-જેનો પાર ન પામી શકાય તેવા છે એમાં એક તર્કશક્તિ-બાહ્ય દષ્ટિ વાલી શકે તેમ નથી. તારા આગમસમુદ્ર અતિ બહીર અને ઉચ્ચ છે એમાં સાધારણ રીતે આત્મ પ્રુથ્વી મુરકેલ છે, એનો સાધારણ બુદ્ધિથી પાર પામવો મુરકેલ છે, તો પછી તેની મહદ વગર માત્ર બાહ્ય દષ્ટિથી પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે વિચાર કરનાર માણસો આગમનો પાર પણ કેમ પામી શકે અને તારું સ્વરૂપ અને સ્વસ્વરૂપ પણ કેમ સમજ શકે ?

આગમ અપાર છે તેનું કારણ એટલું છે કે એક દષ્ટિવાદ અબ નામના બારમા અગમમાં પાંચમા પૂર્વાનુગત ભાગમાં શ્લોક પૂર્વના સમાવેશ થાય છે અને શ્લોક પૂર્વનું પ્રમાણ વિચારતા તેનો પાર આવે તેમ નથી. આનું વિશાળ જ્ઞાન વિસ્તેર જમુ છે છતાં હાલ જે છે તે પણ અતિ અગમ્ય અને અપાર છે મતિસ્તુતપ્રાનાવરણીવનો અતિ ક્ષયે પશમ હોય તો કદાચ કેટલોક ભાગ વાંચી સમજ શકાય પણ તેનો પાર પામવો તે તો અશક્ય જ છે. નૈનયાસ્તમા મહા અદ્ભુત ભાવો પણ બતાવેલા છે નયનિરોપેનું સ્વરૂપ, તેના ભેદ-વિભેદો કમવગ છાનું સ્વરૂપ અને તેની અનેક પ્રકૃતિઓ તેમ જ છવની ઉત્કૃષ્ટિ તથા પદ દ્રવ્ય અને નવતરવનું સ્વરૂપ એવી બારીકાઈથી સૂક્ષ્મ રીતે અનેક આકારમં બતાવવામાં આનું છે કે તેનો પાર પામવો મુરકેલ છે, એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

વિચાર કરનાર બુદ્ધિસ્વતંત્રતાથી વિચાર કરે તેને કેવી મુશ્કેલીઓ આવે છે અને આગમમા તે સર્વ મુશ્કેલીનો એક શબ્દમા કેવી રીતે નીકાલ કર્યો હોય છે તે અત્ર ખતાવીને આગમજ્ઞાનની મુખ્યતા કરવા સાથે પ્રભુસ્તુતિ કરે છે.

વ્યવહારમા તમે સામાન્ય રીતે બુદ્ધિથી વિચાર કરશો તો જણાશે કે આધેય વગર આધાર હોઈ શકતો નથી એટલે અંદર રહેનાર વસ્તુ વગર તેને ધારણ કરનાર વસ્તુનો નામનિર્દેશ પણ સભવિત નથી, જેમકે ઘૂતને પાત્રમાં નાખ્યું હોય તો ઘૂતનો આધાર પાત્ર ઘૂતનુ અસ્તિત્વ સૂચવે છે. આમા ઘૂત આધેય છે અને પાત્ર આધાર છે, તેવી જ રીતે આધેય આધાર વગર નથી એમ પણ કહી શકાય, એટલે આધાર અમુક વસ્તુને ધારણ કરે છે તે વસ્તુને સદ્ભાવે જ તેને આધાર કહી શકાય. આથી આધેય અને આધારમા પ્રથમ કોણુ અને પશ્ચાત્ કોણુ એ કહી શકાય નહિ. આધાર અને આધેય બંનેનો સબંધ તદ્દરૂપે તત્સ્વરૂપે અનાદિ માન્યા સિવાય અન્ય માર્ગ નથી. આ સબંધમા માત્ર બુદ્ધિ પર વિચાર કરનાર શુ કહી શકે તે વિચારો. એ ગમે તેટલા ગોટા વાળે પણ એમા અનવસ્થા દોષ અને બીજા અનેક દોષો આવ્યા વગર રહેશે નહિ. સ્યાદ્રાદનય સ્વરૂપ ખતાવનાર જિનાગમ એનો સતોષકારક નીકાલ છેવટે ખતાવી આપે છે તે પ્રમાણે શાશ્વત ભાવ આપણે કબૂલ કરીએ ત્યારે જ તેનુ ખરું સ્વરૂપ ખ્યાલમા આવે છે.

અથવા પ્રથમ પકિતનો બીજી રીતે પણ અર્થ સુગમ્ય છે. અરધા ભાગ વગર કોઈ વસ્તુ અરધી થઈ શકતી નથી એટલે અર્ધ ભાગ ન હોય તો વસ્તુ અર્ધ પણ ન હોય. દાખલા તરીકે પ્રદેશ કે પુદ્ગલ પરમાણુ અવિભાજ્ય છે, તેનો અરધો ભાગ પણ થઈ શકતો નથી તો તે અરધો પણ થઈ શકતો નથી.

તેવી જ રીતે કુકડી વગરનુ ઇંડુ થઈ શકતું નથી અને ઇંડા વગર કુકડી થઈ શકતી નથી. કુકડીનો જન્મ ઇંડામાથી થાય છે અને ઇંડુ કુકડીના પેટમાથી જ નીકળે છે. ત્યારે સવાલ એ થાય કે પ્રથમ ઇંડુ કે પ્રથમ કુકડી ? આ વાતનો નિવેડો કરવો જોઈએ એ વાતનો નિવેડો કરતા પાછળ પાછળ ચાલ્યા જતા નિકાલ આવી શકશે નહિ, કારણુ એક વગર બીજાનો સભવ થતો નથી જ્યારે જૈન આગમદર્શિત શાશ્વત ભાવ વિચારવા-મા આવે ત્યારે જ આ સવાલનો નિર્ણય થઈ શકશે જેઓ સૃષ્ટિની આદિ અને તેને ઇશ્વરકૃત માને છે તેને આ સવાલ પૂછતા તેઓ ગુચવાઈ જાય છે સમગ્ર વસ્તુઓ શેમાથી બનાવી ? એ સવાલનો પ્રત્યુત્તર આપતા અટકી પડે છે. ચેતન જડને નીપજવી શકે નહિ અને પરમાણુમા ચલન થવારૂપ ઇચ્છાનો જન્મ-ઇશ્વરથી સૃષ્ટિનો જન્મ જેઓ માને છે અને દ્રવ્યણુક, ત્ર્યણુક આદિ થયા એમ માની છેવટે કપાટ અને વસ્તુઉત્પત્તિ માને છે તેઓ પણ પરમાણુની ઉત્પત્તિ ક્યાથી થઈ તેનો નિકાલ કરી શકતો નથી. તેઓ પરમાણુ તો પ્રથમ હતા એમ માની આગળ ચાલે છે પણ પરમાણુના બનાવનાર કોઈને તેઓ

બતાવી શકતા નથી. આ સવાલનો જવાબ જૈનશાસ્ત્રકાર અનાદિ જાવ બતાવીને આપે છે જેમ કુકદી અને ઈશાના દ્વારથી સવાલ પૂછ્યો તેમ બીજા સવાલો મુશ્કેલી બતાવવા માટે હવે પછી પૂછે છે અને તે સર્વનો જવાબ છેવટની ગાથામાં આપે છે તે બરાબર વિચારી લેવો.

મુરટા ધીમ ધિના નહિ રે, ધીમ્મ ન મુરટા ટાર;

નિસી ધીન ઇવિવસ ઘટે નહિ પ્યાર, દિન ધિન નિસિ નિરધાર ધિચારી૦ ૨

“બી વગર ડુંડુ કે વૃક્ષ જિગી શકતુ નથી અને ડુંડુ વગર કે વૃક્ષ વગર બી થતુ નથી શત્રિ વગર દિવસ ઘટમાન થતો નથી અને દિવસ વગર શત્રિનો નિરધાર ઘટ શકતો નથી.”

ભાવ—એવી જ રીતે તમે વસ્તુસ્વરૂપ વિચાર્યો તો ડુંડુ વગર કે વૃક્ષ વગર બીજ (બી) પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નહિ અને બીની પ્રાપ્તિ વૃક્ષ વગર ઘટ શક્યો નહિ. સામાન્ય રીતે આપણે કેરી છાંચે તો કેરીની ગોટલી કેરીનો સદ્ભાવ અને તે આબાનો સ્વભાવ સૂચવે છે અને આમિ ગોટલી વગર જિગી શકતો નથી. ત્યારે અસ્પર્શ બીજ અને વૃક્ષનો તેમ જ ખાન્ય અને ડુંડુનો સબધ એવો છે કે એક વગર બીજનું અસ્તિત્વ અસંભવિત છે એમા વૃક્ષની ઉત્પત્તિ પ્રથમ કે બીજની ઉત્પત્તિ પ્રથમ એ ગમે તેટલી હલીલથી કહેવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવે પણ તેમાં નિષ્ફળતા જ પ્રાપ્ત થશે.

તેવી જ રીતે દિવસ શત્રિની અપેક્ષાએ છે અને શત્રિ દિવસની અપેક્ષાએ છે શત્રિ ક્યારે કહી શકાય કે તેની પહેલા દિવસ ઘટ ગયો હોય અને શત્રિની અગ્રાહ થયેલા દિવસને દિવસ સસા ત્યારે જ આપી શકાય કે તેની પહેલા શત્રિ ઘટ ગયું હોય તે વિના દિવસ અને શત્રિની ઘટના ઘટ શકતી નથી. એક બીજાની ઉપર આધાર ઇજવી વસ્તુએ પૈકી એકની વિવક્ષા અન્યની પૂર્વાવસ્થા સિદ્ધ કરે છે તેથી શત્ર અને દિવસ એ કાળની અપેક્ષાએ પરસ્પર એવી રીતે અવલબન કરીને રહેલા છે કે એ બેમાંથી પ્રથમ કોણ અને પશ્ચાત્ કોણ એ કહી શકાય તેમ નથી. એ હલીલને પૂર્વ પૂર્વ રીતે પાછળ લેવાથી હવે જનવસ્થા પ્રસંગ આવે એટલે સૃષ્ટિકૃત્વનો સિદ્ધાન્ત આપોઆપ પડી જાય છે અને તેટલા માટે ન્યાયની હલીલ સમબલનાર તકવાદીઓ અને જાસ કરીને મીમાસકો તથા વેદાન્તીઓ સૃષ્ટિકૃત્વનો સવાલ લગભગ નકામો બનાવી ઘટ સૃષ્ટિને અનાદિ માને છે અને વૈશ્વિકો તથા નૈયાયિકો પરમાત્મને અનાદિ માને છે ત્યારે બીજાઓ ઇત્દૈવિકાસ્તુ વે માથા ન લાંસ્તર્કેણ યોગ્યવત્ અલૌકિક વસ્તુઓ (જાવો) તકથી મોજાની ન બોધ્યો એવો જવાબ આપી મનુષ્યશાનસૃષ્ટિની અથવા સ્વપ્નાનસૃષ્ટિની સર્વાદા બતાવે છે વિદ્વાનો સમજી શક્યો કે આ ઘટ જવાબ નથી પણ જવાબ ઉદ્ભવવાની એક પદ્ધતિ છે એ એવા સવાલો વિચારવાની

* દિવસને બહો ધીસ એવો જાહ છે તેના અર્થ પણ દિવસ છે

૨ મુરટા=કુદ, ધીમ સામાન્ય રીતે શક્તિશીલ યાસ્ત્રાણને, વગર. નિસિ=શત્રિ નિરધાર=નિષ્ક્રમ

જ મના હોય તો પછી નકામી ચર્ચા કરવી એ જ ઉચિત નથી. ખાઇબલમાં પણ કહે છે કે “ Thus far and no further ” તમારી બુદ્ધિ આટલા સુધી જ ચાલશે અને વધારે નહિ. આ તદ્દન વિચિત્ર હકીકત છે અને મનુષ્યજ્ઞાનને અકુશિત (સંકુચિત) કરનાર તથા તર્કચર્ચના પુસ્તકો બંધ કરાવનાર છે અને તે એમ બતાવે છે કે પોતાની હકીકત સ્થાપિત કરવાની તેની ઇચ્છા છે પણ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા માટે તેની પાસે પૂરતી દલીલો નથી તેથી જ એવો જવાબ આપવો પડે છે.

સિદ્ધ સંસારી બિનું નહિ રે, સિદ્ધ બિના સંસાર;
કરતા બિન કરણી નહિ પ્યારે, બિન કરની કરતાર. વિચારી૦ ૩

“ સિદ્ધના જીવો સંસારી જીવ વગર ન હોઈ શકે અને સિદ્ધ વગર સંસાર નથી; તેમ જ કર્તા વગર ક્રિયા નથી સંભવતી અને ક્રિયા વગર કરનાર (સંભવતો નથી.) ”

ભાવ—સિદ્ધના જીવો સંસારી જીવ વગર હોઈ શકે નહિ, કારણ કે મનુષ્યભવમા સાધનસપત્તિ પામી સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી સિદ્ધ થવાય છે તેથી સિદ્ધના જીવ સંસારની અપેક્ષાએ જ છે અને સર્વ કર્મથી રહિતપણુ પ્રાપ્ત થાય તે સિદ્ધદશા સંસારી દશાને અપેક્ષીને જ હોય છે અને તે વગર સંસારી જીવો કહેવાઈ શકે નહિ સિદ્ધના જીવ પહેલા કે સંસારીજીવ પહેલા? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો અશક્ય છે. અરસ્પરસ અવલંબન કરીને રહેલા ભાવો એક બીજાને લઈને જ હયાતી ધરાવે છે અને તેથી બંનેનો અનાદિ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે જ પ્રમાણે કરનાર વગર ક્રિયા નથી અને ક્રિયા વગર કર્તા નથી કોઈ પણ કર્મનો કરનાર જીવ હોવો જોઈએ અને કર્મ કરવાને પ્રેરનાર—તે સ્થિતિ વ્યવહારુ રૂપમા લાવનાર પૂર્વ કર્મ હોવું જોઈએ શુદ્ધ દશામા તો જીવ કાંઈ કર્મ કરતો નથી ત્યારે આ જીવ સાથે પ્રથમ કર્મ કેવી રીતે લાગ્યું, ક્યારે લાગ્યું, શામાટે લાગ્યું તે વિચારો. એમ પશ્ચાત્ પશ્ચાત્ વિચાર કરતા કર્મ કરનાર જીવ અને તે કરવાને પ્રેરનાર પૂર્વ કર્મ એમ અનાદિ ભાવ પ્રાપ્ત થશે શુભાશુભ દરજ્જી એ કર્મબંધનો હેતુ તેને અને કર્મને અનાદિ લઈએ અને તેના કરનાર જીવને અનાદિ લઈએ ત્યારે જ છેવટે નિરાકરણુ પ્રાપ્ત થાય છે ખાલુમા પડેલ સુવર્ણ પ્રથમ કે તેને લાગેલ માટી પ્રથમ એ પ્રશ્ન જ લગભગ મિથ્યા છે એક બીજાની સહાનુવૃત્તિ અને પૂર્વ અવસ્થા સૂચવતા હોવાથી છેવટે અનાદિ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે જે વસ્તુસ્વરૂપમા આવે જોડો ભાવ હોય તે એકલા બુદ્ધિબળથી વિચાર કરનાર ક્યા સુધી વિચારી શકે એના વિશેષ દૃષ્ટાંતો હવ્નુ પણ જોઈએ

જામન મરણ વિના નહિ ર, મરણ ન જનમ વિનાસ;

×દીપક ધીનુ પરકાણતા પ્યારે, ધિન દીપક પરકાણ વિચારી૦ ૪

“જન્મ મરણ વગર નથી અને મરણ ન હોય તો જ મ કે વિનાશ થતો નથી, દીપક પ્રકાશ વગર હોતો નથી અને દીપક વગર પ્રકાશ નથી.”

ભાવ—જ મ મરણ વગર નથી અને મરણ વગર જન્મ નથી. અચુક છવનો અહીં જ મ થયો તે તેનો આત્માથી મરણનો ભાવ સૂચવે છે; નહિ તો જ મ શબ્દની જ ઘટના થતી નથી અને મરણ જ મને સૂચવે છે જ મ પહેલાં જો મરણ ન હોય તો છવ આખો કયાથી ? શા માટે આ યો ? કેાની પ્રેરણાથી આખો ? અચુક જ્યાંએ જ આવવાનું અને અન્યત્ર નહિ જવાનું કારણ શું ? તેવી જ રીતે મરણશ્યા જન્મને સૂચવે છે એ પ્રમાણે પૂર્વ ભાવ લેતા લેતા ઉવે ક્યાં અટકવું જ્યેનો વિચાર કરે.

તે જ પ્રમાણે દીપક વગર પ્રકાશપણુ પ્રાપ્ત થતું નથી. એક દીપક યામ ત્યારે તેના સહાનુભાવ તરીકે પ્રકાશ યાય છે પ્રકાશ દીપકની સાથે જ હોય છે જેમા કહેવાની મતલબ એમ નથી કે દીપકથી જ પ્રકાશ થઈ શકે રત્નાદિકનો તથા સૂર્યનો પ્રકાશ દીપક વગર યાય છે, પણ આપણે દીપક પાસે જોયા હોઈએ ત્યારે દીપક યામ તેની સાથે જ પ્રકાશ યાય છે તેથી પ્રકાશભાવ અને દીપકનું અસ્તિત્વ સાથે જ છે. એક બીજાને અવલોકાને કહેલ હોવાથી જેમાં પૂર્વ પર્યાવરણ નથી, જનાદિ પ્રવાહથી તેજ્યેનો એ પ્રકાશનો સબધ આલ્યો આવે છે દીપક પહેલો અને પ્રકાશ પછી જેથી સ્થાપના થઈ શકશે નહિ, એમ અત્ર કહેવાનો ભાવાર્થ છે.

આથી રીને કુકડી અને તેનાં છંદાં તથા જ મ અને મરણના દેહતિ અતિ સ્પૂળ છે તેમ જ ડુલ અને બીજાનું મધ્યમ દેહત તથા કાળપેક્ષા શત્રિદિવસનું દેહત, જ મ મરણનું દેહત અને સિદ્ધ સસારીનું દેહત તથા તર્કાધીન આધાર આધેષ, ક્રિયા કર્તા અને દીપક પ્રકાશના ઇલાતો વિચારી તમે વસ્તુસ્વરૂપ પર અચલ કરો અને પછી જુઓ કે ઈનઆમમ કેવા અમમ અને અધાગ છે ઈનશ્યામકાર આ અન્યોન્ન(પરસ્પર) અવ લની ભાવને કેવી સ્યાદાદ નવમલિત રીને પ્ર મુવર આપી નિલ્લય જતાવે છે તે દ્વે વિચારો.

આનંદપન પ્રમુદ્ધ વજનકી ર, પરિણતિ ધરી કૃષિવન્ત;

શાશ્વત માથ વિનારા પ્યાર, શેલો પ્રનાદિ પ્રનત વિચારી૦ ૫

+ ધીનુ દીપક પ્રકાશ નહિ? દીપક ધીનુ પરકાણ એવો પદાંતર એક પ્રતમા છે અથ એક જ છે

૪ જન્મન=જ મ. વિનાસ=વિનાશ અથા વિનાસ-જન્મરુ તે, સ્થાપન કરવું તે.

પરો અને પળ પા છે

૫ આનંદપન=આનંદશયિ (તેપર અરવાન પરિણિવ્ન મથ પ્રતિ. પરિણિવરણ કરી રમિતન= અરવાન. અન શ્લો. ઇપન અવરણ કાગમાં છે છે ન હ તે ભાર, સત કળ સ્થાપી અર. પાલમરમુ કરો.

“ હું આસ્થાવંત ભવ્ય છુંવો ! આનંદરાશિ ભગવાનના વચનમાં રુચિ રાખો અને શાશ્વત ભાવ (અનાદિ અનંત ભાવ) વિચારીને હું બંધુઓ ! વસ્તુસ્વભાવ સર્વ અનાદિ-અનંત છે એ ભાવમાં રમણુ કરો. ”

ભાવ—હું ભવ્ય છુંવો ! તમે આવી રીતે ગોથા ખાધા કરશો પણ તમને તેનો પાર પ્રાપ્ત થશે નહિ, તમે અનેક ગુંચવણુમા અટવાયા કરશો; માટે હું તમને માર્ગ બતાવું છું તે વિચારી સમજો તમે ત્રિભુવનનાથ દયાળુ ધીર વીર શાત સદ્ગુણનિધાન ચિદ્દેવ આનંદસ્વરૂપ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચનમા શુદ્ધ આસ્થા રાખો. અમારું કહેવું એમ નથી કે તીર્થ કર મહારાજ જે કહે છે તે વિચાર કર્યા વગર કપૂલ કરી દો, પણ તેઓના સર્વસંપણુની પરીક્ષા કરી એક વખત તેઓની આપ્તતા તમને જણાય તો પછી તેઓએ જે વિચારો કર્યા છે તે સમજો. અમુક વિચારો કર્યા છે તે બરાબર છે કે નહિ તે સમજવા માટે વિચાર તરફ માન હોવું જોઈએ, સદ્ભાવ હોવો જોઈએ. પૂર્વ વ્યુદ્ધાહિત ચિત્તવાળો સત્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, માટે તમે તે તરફ પરિણતિ રાખો, તમારા વિચારો તદ્દુપ કરી નાખો એટલે પછી તમને સત્ય સમજશે. નયપ્રમાણુથી જે ભાવો તમને સમજાય તેવા છે તે તમે વિચારશો ત્યારે મહાત્માઓના વચનની મહત્ત્વતા, ગભીરતા અને વિશાળતા તમારા ખ્યાલમા આવશે, માટે એ વચનો તરફ તમે એક વાર સહાનુભૂતિથી બુજો. એમ નહિ કરો તો ઉપર જે મુશ્કેલીઓ તમે જોઈ છે તેનો ખુલાસો કદિ પણ થશે નહિ.

જેઓ વિચાર કરી શકે તેવી બુદ્ધિવાળા છે તેમને વિચાર કરવાની જૈનશાસ્ત્રકારો કદિ ના પાડતા નથી, પણ આપ્તતાની પરીક્ષા કરવાની તો જરૂર પડશે જ. જે શાસ્ત્રમા પરસ્પર વિરુદ્ધ વચન ન આવતુ હોય અને જેમા નયપ્રમાણુજ્ઞાનને સ્પષ્ટ માર્ગ આપ્યો હોય તે આપ્તપ્રણીત શાસ્ત્ર છે એમ સમજવુ મનુષ્યની બુદ્ધિ દાખી દેનાર શાસ્ત્ર સાથે આવા વિશાળ અર્થને કાંઈ સંબંધ નથી અલબત્ત જેઓ વિચાર કરી શકે તેટલા બુદ્ધિ-વૈભવવાળા ન હોય તેમને માટે તો ‘ મહાજ્ઞનો ચેત્ત ગતઃ સ પન્થા ’ એ જ માર્ગ ઉત્તમ છે.

આનંદદેવજી મહારાજના સર્વ પદોમા એક વાત જોવામા આવી હશે અને તે એ છે કે બહુ ભાગે છેલ્લી અથવા તેની આગળની પક્ષિતમા તેઓ તેનું રહસ્ય બતાવી આપે છે. તેવી રીતે આ આખા પદનો ભાવ બતાવતા છેલ્લી પક્ષિતમા જૈનશાસ્ત્રનો સાર તેઓ બતાવે છે.

આ સર્વ સંબંધ ચિરસ્થાયી છે, શાશ્વત છે, અનાદિ કાળથી તે પ્રમાણુ છે એમ વિચારો, એ વચનમા રટણુ કરો, તદ્દીન થઈ જાઓ એટલે જે મુશ્કેલી તમને થઈ છે તે સર્વ દૂર થઈ જશે તમે ખુદાએ પૃથ્વી બનાવી એમ માનશો કે પરમેશ્વરકૃત તેને માનશો તો જડમાથી ચૈતન્ય કેમ બને ? બનાવવા માટે વસ્તુઓ જોઈએ તે ક્યાથી આવી ? તેને કોણે અને ક્યારે બનાવી ? પ્રભુને એ વસ્તુ બનાવવાનુ, માયાસ્વરૂપે વ્યક્ત થવાનુ અને ન્યાયાધીશની જગ્યા પોતે રાખવાનુ પ્રયોજન શુ ? વિગેરે અનેક સવાલો ઉત્પન્ન થશે તેને

જામન મરણ વિના નહિ ર, મરણ ન જનમ વિનાસ;

✕દીપક વીનુ પરકાષ્ટતા પ્યારે, વિન દીપક પરકાષ્ટ વિચારી૦ ૪

" જ મ મરણ વગર નથી અને મરણ ન હોય તો જ મ કે વિનાશ થતો નથી, દીપક પ્રકાશ વગર હોતો નથી અને દીપક વગર પ્રકાશ નથી. "

ભાવ—જન્મ મરણ વગર નથી અને મરણ વગર જન્મ નથી અત્યુક છવનો અર્થ જ મ થયો તે તેનો આગામી મરણનો ભાવ સૂચવે છે; નહિ તો જન્મ શબ્દની જ વટના થતી નથી અને મરણ જ મને સૂચવે છે જ મ પહેલાં જો મરણ ન હોય તો છવ આનંદો ક્યાથી ? શા માટે આ યો ? કેની પ્રેરણાથી આનંદો ? અત્યુક જન્મજો જ આવવાતુ અને અન્યત્ર નહિ જવાતુ કારણ શુ ? તેવી જ રીતે મરણશ્યા જ મને સૂચવે છે જો પ્રમાણે પૂર્વ ભાવ લેતા લેતા છેવે ક્યાં અટકવુ જોના વિચાર કરે.

તે જ પ્રમાણે દીપક વગર પ્રકાશપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી જોક દીપક થાય ત્યારે તેના સહાનુભાવ તરીકે પ્રકાશ થાય છે પ્રકાશ દીપકની સાથે જ હોય છે જોમાં કહેવાની મતલબ જોમ નથી કે દીપકથી જ પ્રકાશ થઈ શકે રત્નાકિરનો તથા સૂર્યનો પ્રકાશ દીપક વગર થાય છે, પણ આપણે દીપક પાસે બેઠા હોઈએ ત્યારે દીપક થાય તેની સાથે જ પ્રકાશ થાય છે તેથી પ્રકાશભાવ અને દીપકનુ અસ્તિત્વ સાથે જ છે જોક બીજાને અવલબીને સ્ટેલ હોવાથી જોમા પૂર્વ પશ્ચાત્ભાવ નથી, અનાદિ પ્રવાહથી તેજોનો જો પ્રકાશનો સબધ થાઓ આવે છે દીપક પહેલાં અને પ્રકાશ પછી જોથી સ્થાપના થઈ શકશે નહિ, જોમ જન કહેવાનો ભાવાય છે

આથી રીતે કુશી અને તેનાં છઠાં તથા જ મ અને મરણના દૃષ્ટિા અતિ સ્પૂળ છે તેમ જ કુશ અને બીજાનુ મધ્યમ દૃષ્ટાવ તથા કાળપેક્ષયા સત્તિદિવસનુ દૃષ્ટાવ, જ મ મરણનુ દૃષ્ટાવ અને સિદ્ધ સસારીનુ દૃષ્ટાવ તથા તકાલીન આધાર આધિવ, ક્રિયા કર્તા અને દીપક પ્રકાશનાં દૃષ્ટિા વિચારી તમે વસ્તુસ્વરૂપ પર અચ્છા કરો અને પછી જુઓ કે જીનધ્યાત્રમ કેવાં અગમ્ય અને અધામ છે જીનશ્યાસકાર આ જન્મોન્મ(પસ્પર) અવ લબી ભાવને કેવી સ્યાદાદ નયગણિત રીતે પ્રત્યુત્તર આપી નિષ્ક્રમ જતાવે છે તે હવે વિચારો

આનંદપન પ્રમુદ્ધ જ્જનકી રે, પરિણતિ ઘરી રુચિવન્ત;

જ્જાશ્વત માવ વિચારન પ્યાર, ્સેલો મનાદિ મનત વિચારી૦ ૫

+ બીનુ દીપક પ્રકાશ નહિ રે દીપક બીનુ પરકાષ્ટ જોના પાર્શ્વતર જોક પ્રતમા છે અર્થ જોક જ છે

૪ જામનજ્જ મ વિનાસવિનાશ અથવા વિનાસ-જાનાવનુ તે, સ્થાપન કરવુ તે.

* જોને જોયે પણ પા છે

૫ આનંદપન=આનંદરાસિ િનેપર જાવવાનુ પરિણતિજ્જત મવ મતિ. પરિણતરણ કરી રમિત તમ આસ્થાવત, જન્મ છવો સ્થાપન આનંદવનુ કાળમા છે છે ને છે તે ભાવ, છવ મળ સ્થાપી સ્વર નેમોવરમુ કરો

“ હું આસ્થાવંત ભવ્ય જીવો ! આનંદરાશિ ભગવાનના વચનમાં રુચિ રાખો અને શાશ્વત ભાવ (અનાદિ અનંત ભાવ) વિચારીને હું અંધુઓ ! વસ્તુસ્વભાવ સર્વ અનાદિ-અનંત છે એ ભાવમાં રમણુ કરો. ”

ભાવ—હું ભવ્ય જીવો ! તમે આવી રીતે ગોથા ખાધાં કરશો પણ તમને તેનો પાર પ્રાપ્ત થશે નહિ, તમે અનેક ગુંચવણુમા અટવાયા કરશો; માટે હું તમને માર્ગ બતાવું છું તે વિચારી સમજો. તમે ત્રિભુવનનાથ દયાળુ ધીર વીર શાંત સદ્ગુણુનિધાન ગ્રિહ્ધન આનંદસ્વ-રૂપ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચનમા શુદ્ધ આસ્થા રાખો. અમારું કહેવું એમ નથી કે તીર્થ કર મહારાજ જે કહે છે તે વિચાર કર્યા વગર કબૂલ કરી લો, પણ તેઓના સર્વજ્ઞ-પણાની પરીક્ષા કરી એક વખત તેઓની આપ્તતા તમને જણાય તો પછી તેઓએ જે વિચારો કર્યા છે તે સમજો. અમુક વિચારો કર્યા છે તે ખરાખર છે કે નહિ તે સમજવા માટે વિચાર તરફ માન હોવું જોઈએ, સદ્ભાવ હોવો જોઈએ. પૂર્વ વ્યુદ્ધાહિત ચિત્તવાળો સત્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, માટે તમે તે તરફ પરિણતિ રાખો, તમારા વિચારો તદ્દ્રુપ કરી નાખો એટલે પછી તમને સત્ય સમજશે નયપ્રમાણુથી જે ભાવો તમને સમજાય તેવા છે તે તમે વિચારશો ત્યારે મહાત્માઓના વચનની મહત્વતા, ગભીરતા અને વિશા-ળતા તમારા ખ્યાલમા આવશે, માટે એ વચનો તરફ તમે એક વાર સહાનુભૂતિથી જુઓ. એમ નહિ કરો તો ઉપર જે મુશ્કેલીઓ તમે જોઈ છે તેનો ખુલાસો કદિ પણ થશે નહિ.

જેઓ વિચાર કરી શકે તેવી બુદ્ધિવાળા છે તેમને વિચાર કરવાની જૈનશાસ્ત્રકારો કદિ ના પાડતા નથી, પણ આપ્તતાની પરીક્ષા કરવાની તો જરૂર પડશે જ જે શાસ્ત્રમા પરસ્પર વિરુદ્ધ વચન ન આવતુ હોય અને જેમા નયપ્રમાણુજ્ઞાનને સ્પષ્ટ માર્ગ આપ્યો હોય તે આપ્તપ્રણીત શાસ્ત્ર છે એમ સમજવુ મનુષ્યની બુદ્ધિ દાખી દેનાર શાસ્ત્ર સાથે આવા વિશાળ અર્થને કાઠ સબધ નથી અલબત્ત જેઓ વિચાર કરી શકે તેટલા બુદ્ધિ-વૈભવવાળા ન હોય તેમને માટે તો ‘ મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થા ’ એ જ માર્ગ ઉત્તમ છે.

આનંદધનજી મહારાજના સર્વ પદોમા એક વાત જોવામા આવી હશે અને તે એ છે કે બહુ ભાગે છેલ્લી અથવા તેની આગળની પક્તિમા તેઓ તેનું રહસ્ય બતાવી આપે છે. તેવી રીતે આ આખા પદનો ભાવ બતાવતા છેલ્લી પક્તિમા જૈનશાસ્ત્રનો સાર તેઓ બતાવે છે.

આ સર્વ સબધ ચિરસ્થાયી છે, શાશ્વત છે, અનાદિ કાળથી તે પ્રમાણુ છે એમ વિચારો, એ વચનમા રટણુ કરો, તહીંન થઈ જાઓ એટલે જે મુશ્કેલી તમને થઈ છે તે સર્વ દૂર થઈ જશે. તમે ખુદાએ પૃથ્વી બનાવી એમ માનશો કે પરમેશ્વરકૃત તેને માનશો તો જડમાથી ચૈતન્ય કેમ બને ? બનાવવા માટે વસ્તુઓ જોઈએ તે ક્યાથી આવી ? તેને કોણુ અને ક્યારે બનાવી ? પ્રભુને એ વસ્તુ બનાવવાનુ, માયાસ્વરૂપે વ્યક્ત થવાનુ અને ન્યાયાધીશની જગ્યા પોતે રાખવાનુ પ્રયોજન શુ ? વિગેરે અનેક સવાલો ઉત્પન્ન થશે તેનો

ઉત્તર તમે આપી શક્યો નહિ, તેમાંના એક પણ પ્રશ્નનો ખુલાસો સંતોષકારક રીતે આપી શક્યો નહિ અને તમે અનવસ્થા વિગેરે અનેક હેતુઓમાં અટવાયા કર્યો. અનાદિ અનત ભાવ માનવાથી આ સર્વ પ્રશ્નોનું એક સાથે નિરાકરણ આવી જશે. અન્ય ધર્મમાં ચિર સ્થિતિ, ઉત્પાદ અને પ્રથમ માનવામાં આવે છે તેમાં બહુ વિરોધ આવે છે. સમય સમય ઉત્પાદ અને વિલય તો જૈનશાસ્ત્ર પણ માન્ય કરે છે. પ્રથમના સબધમાં જે લોક જૈનશાસ્ત્રકાર બતાવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. પચચિાની અપેક્ષાએ ઘરેક સમય સર્વ વસ્તુઓના ઉત્પાદ અને વ્યય થયા જ કરે છે પણ એકી વખતે સર્વ વસ્તુઓનો ચિરકાળ સુધી પ્રથમ અન્યત્ર મનાય છે તે બુદ્ધિગમ્ય નથી, પ્રમાણુજ્ઞાનથી ઉભયો છે અને તેથી વસ્તુસ્વભાવ સમજાવવામાં પાછો પડે છે.

આ રીતે વિચાર કરતાં વૃક્ષ પ્રથમ કે બીજ પ્રથમ, સિદ્ધ પ્રથમ કે સસારી પ્રથમ વિગેરે પ્રશ્નોને અવકાશ રહેતો નથી. અનાદિ સબધથી એ વસ્તુઓ એ રૂપમાં રહે છે. ટે પ્રશ્ન ! તારાં આગમમાં આ ભાવ એવી વિશુદ્ધ દૃષ્ટિથી અને બુદ્ધિગમ્ય રીતે બતાવવામાં આવ્યો છે કે એ સબધી વિચાર કરતા હૃદયમાં પરમ પ્રમેદ થાય છે તેની મજા વગર વિચાર કરનારા શું વિચાર કરી શકે ? તેઓ છેવટે મૂઠ્ઠા બની જાય છે, સુદાની બાબતમાં અટકી પડ્યા છે અને આખરે શુભવાઈ જયા છે તારાં આગમો તેટલા માટે અગમ્ય અને અધાર છે. સુદિકર્તૃત્વ સબધી વિચાર માટે શ્રી પ્રકરણ રત્નકરના જાગ બીજમાં પૃષ્ઠ ૧૭૭ થી છપાયેલ આસ્તિક નાસ્તિક સવાદ તથા શ્રીમાન્ આત્મશામલ મહારાજકૃત જૈનતત્ત્વાદ્યર્થમાં પ્રથમ દેવતત્ત્વનું સ્વરૂપ વાચવા યોગ્ય છે. જૈન આગમમાં કેવી સુદમ હકીકત બતાવી છે તેનું આ એક દાહત સમુ વાત એમ છે કે જૈન પરિશ્ચાનને સુખ્ય પાયો નય અને પ્રમદ્યુ નાન ઉપર છે અને આખું જ્ઞાન એવી ઉમદા રીતે તક-આવના બધારણ ઉપર રવાનું છે કે પરિણતિ શબ્દી ધ્યેયપૂર્વક તેનો અભ્યાસ કરે તો વસ્તુસ્વરૂપ સમજા શકે. આવી રુચિ તમને બાકત થાએ અને જૈન પરિશ્ચાન પ્રાપ્ત કરવા તમે પ્રેરણા તો સ્વાહાદભૂમિતમાં જે અપૂર્વ રક્ષય રહ્યું છે તે તમને સમજાશે. બાકી સામાન્ય લોકસંજ્ઞાને અનુસરી તમે પ્રથમથી જ અભિપ્રાય બાધી આશરો તો હકિ સત્ય સમજાશે નહિ. આ આગમજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે દૃઢ ભાવના કરો પ્રેમ કરો અને પછી તેનો રસ આસ્વાદો.

૫૬ ત્રેવીસમું

રામ-આશ્ચર્યી

પ્રવૃ અનુમદકલિકા જાગી, *મતિ મરી આતમ શુ મીલન લાગી, મધ્યુ•

• મતિ મેરી આતમ સમરણ લાગી એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે.

જાયે ન કબહુ ઔર દિગ નેરી, તોરી વિનતા વેરી;
+માયા ચેહી કુદુંબ કરી હાથે, એક હેદ દીન ઘેરી. અવધૂં ૧

“ હે શુદ્ધ સનાતન ચેતન ! અનુભવકલિકા હવે વિકસી છે અને તેથી મારી મતિ આત્માને મળવા લાગી છે. હવે કદિ અન્ય (ઇન્દ્રિય વિષયો) ની પાસે તેની નજીક પણ તે જતી નથી. વળી તારે હવે (અનુભવજ્ઞાન) બહુ લેવાનો આ વખત છે. માયારૂપી દાસી અને (તેના) કુટુંબને એક દોઢ દિવસ સુધી ઘેરી લઈ કબજે કરીને (પછી અનુભવજ્ઞાન વિકસવર કરો). ”

ભાવ—આગમદષ્ટિએ આત્માનું સ્વરૂપ વિચારતા વિચારતા હવે અનુભવજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ અગાઉ જ્ઞેવાઈ ગયું છે તે બહુત થયું. આ હકીકત બનતા તેનું પરિણામ શુ આવે છે તે બતાવતાં સુમતિ જાહે છે. અનુભવજ્ઞાન એ સર્વ વસ્તુનો સાર છે અને અનુભવજ્ઞાન વગર જે કોઈ વસ્તુ હોય તેનું સ્વરૂપ ખરાબર અંતરગમા ઉતરતું નથી. એ અનુભવજ્ઞાનનું પરિણામ અતિ ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરનાર છે અને તે અત્ર ખહુ સ્પષ્ટ અક્ષરોમા બતાવે છે.

સુમતિ કહે છે કે-હે અવધૂ ! હે શુદ્ધ ચેતનજી ! તમે જ્યારે શાશ્વત ભાવ વિચારીને અનાદિ અનંત ભાવમા રમણ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા છો ત્યારે હવે યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાન જેને અનુભવજ્ઞાન કહેવામા આવે છે તેની કળી જે અત્યાર સુધી તદ્દન બધ પડેલી હતી, વિકસવર થયેલી નહોતી તે હવે ઉઘડવા લાગી છે, ખીલવા લાગી છે, વિકસવર થવા માડી છે, તે અનુભવજ્ઞાન સ્વરૂપમય થવા પ્રયત્ન કરો. આત્માનું સ્વરૂપ વિચારવાથી અને તેનું જ્ઞાન આગમ દ્વારા પ્રાપ્ત થવાથી હવે આત્માનુભવ થવા માડ્યો છે. આ અનુભવજ્ઞાનરૂપ કલિકા વિકસવર થવાથી મારું મન જે અત્યાર સુધી અવ્યવસ્થિત રીતે અહીં તહીં રખડ્યા કરતું હતું તે હવે નિજ સ્વરૂપ જ્ઞેવા લાગ્યું છે, તે હવે નિજ સ્વરૂપની વિચારણા કરવા લાગ્યું છે અને તન્મય થવા લાગ્યું છે. કલિકા વિકસવર થવા માડી છે અને એક વાર વિકસવર થઈ જશે તો પછી તેના આનંદનો-તેની સુગંધીનો પાર રહેશે નહિ, અત્યારથી જ તે ખહુ આનંદ આપે છે તે કેવા પ્રકારનો છે તે બતાવે છે અને ધીમે ધીમે તે આનંદમા કેવી રીતે વધારો થતો જાય છે તે પણ

+ ‘ માયા ચેહી કુદુંબ કરી હથી, એક દીન દેદિ ઘેરી ’ એ પ્રમાણે પાઠાતર બે પ્રતોમા છે માયારૂપી દાસીતા કુટુંબને હાથ કરીને એક દિવસ તેને ઘેરી દીધી આવે તેનો ભાવ છે આશય વિવેચનમા જણાવ્યો છે તે જ છે

૧ જગી=ખુદી, વિકસી, જાડી મીલન=આત્માને મળવા ઔર=અન્ય, પર, ઇન્દ્રિયના વિષયો. દિગ=પાસે નેરી=નજીક તોરી=તારે વિનતા=વિનતા, વિવિક્રતપણુ વેરી=વખત ચેહી=દાસી કરી હાથે=કબજે કરી હેદ=દોઢ ઘેરી=રોકી

બતાવે છે 'આત્મ સમરણ મતિ લાગી' એ પાઠમાં પણ તે જ અર્થ પ્રતીત થાય છે મતિ આત્મજ્ઞાનનું શરૂણ કરવા લાગી છે અને તેથી તે જે કરે છે તે હવે બતાવે છે સુમતિનું પોતાનું જ વાક્ય છે અને તે જોયે છે કે મારી મતિ આત્માને મળવા લાગી એટલે તેના ભાવ એમ સમજવો કે આત્માની મતિ જે સુમતિરૂપ છે તે બંનેના બંધકારને બંધકાર થતો બંધ છે એટલે આત્મા હવે સુમતિ સાથે જોડાય છે તેશમા અને સૌંદર્ય શરમા સુમતિ આત્માને મદિરે પધારવા જે વિનવિ કરવી હતી તેના કરતાં અને જે મેળાપ થાય છે તે વધારે સુસ્પષ્ટ અને પ્રગતિ બતાવનાર છે તે વિચારવાથી સમજાયે.

અનુભવકલ્પિકા બંધત થતા મતિ આત્મા સાથે મળવા લાગી તે વખતે શુ ભાસ થયે તે પ્રથમ જુઓ. અત્યાર સુધી મન અત્યવશિષ્ટ રીતે અહીંતહીં ક્યાં કરતું હતું તે હવે નિજ સ્વરૂપ જોવા લાગ્યું; આત્મસમરણમા તેને હવે જણાયું કે હું પોતે તો અનાદિ અનંત છું, અવિનાશી છું, અરૂપી છું, હું જેને મારા માનતો હતો તેમનું કોઈ મારું નથી, હું પોતે સર્વથી અધારે છું શિવ સ્વરૂપ છું, તદ્દન અલગ છું-આવા આવા વિચારોરૂપ આત્મસ્વરૂપનું સમરણ થવા લાગ્યું જ્યારે જોવા વિચારરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાન મમ આત્મા સાથે મારું મળવું થયું આ પ્રમાણે થવા સાથે તમારું મન જે અત્યાર સુધી શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શરૂપ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તરફ ચારવાર એવાઈ જતું હતું અને તેના સંબંધમાં અને તેની પ્રાપ્તિમાં જ જે મન મુખ્ય માનતું હતું તેના વિરહમાં જે તદ્દન મુખ્ય બની જતું હતું તે હવે તેની પાસે જતું નથી સુમતિ સાથે મેળાપ થતા મનની ક્રિયા જ બંધાયેલ બંધ છે અને પરવસ્તુમાં જમણું કરવાની જોની જે જેવ હતી તે તદ્દન ફરી બંધ છે

વળી કે જ્ઞેતનન ! તમારે સર્વ બાબતનું આવી રીતે જ્ઞાન કરી લેવાનો આ વખત છે જો તમને જ્ઞાન પ્રગટ નહિ થાય તો તમારો હેતુ પાર પડવો મુશ્કેલ છે અત્યારે તમે વસ્તુસ્વરૂપ સમજી અનુભવકલ્પિકાને વધારે ખીલવશો તો તમને બહુ મોટો લાભ થશે જો બાબતમા સંદેહ જેવું જ્યાં પણ નથી. જ્ઞાનનો મહિમા અર્થ છે જો બાબત તમને વારવાર બતાવવાની જરૂર નથી, તમે જાણો છો અને જ્ઞાનમય જ છે, માત્ર તેના ઉપર ક્ષય કરવાની-મેક ફર કરવાની જરૂર છે તે પ્રગટ કરી તમારી સ્થિતિ જુઓ, વિચારો, સમજો. જો સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામા અને અનુભવકલ્પિકા વિકરવર કરવામા તમારે જોઈ સુદાની બાબત સંજાળવાની છે તે કહું છું તે સાકળોગ્ય-તમે અત્યારે અનુભવજ્ઞાનની કળી કેવી રીતે બંધત કરી છે તે તો તમે જાણો છો માત્રારૂપ ઠાસી અને તેના કુટુંબને કળને કરી છોડીને જોઈ કે દોહ દિવસ મુખી તેને ઘેરી છોડી તમે જરા અનુભવજ્ઞાન પામવા લાગ્યા છો જો તમારા જ્ઞાનમાં ખાસ રહેવું જોઈએ તમે સારી રીતે જાણો છો કે માયા ઠાસી અને તેના કુટુંબીઓ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ દ્વેષ વિષેરે જ્યેવાં બંધાઈ કે તમારો અને અનુભવનો કઈ મેળાપ થવા હેતાં નથી, તેને અત્યારે તમે જોઈ દોહ દિવસ

સુધી જરા પણ જોરમાં આવવા ન દીધા ત્યારે તમને અનુભવરસનું ટીપું પ્રાપ્ત થયું છે. એથી તમે સમજી લેજો કે જો તમારે અનુભવરસના ખ્યાલા પીવા હોય તો એ માયા દાસી અને તેના કુટુંબીઓને જરા પણ અવકાશ આપતા નહિ તમે તેઓને જેમ અવકાશ આપશો, જેટલો અવકાશ આપશો તેમ અને તેટલે અંશે તમારી અનુભવકલિકા ખીડાતી જશે, માટે તમારે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરવો કે આ વખત અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે અને તેને માટે ઇદ્રિયના વિષયની નજીક જવા લાયક નથી અને કષાયોને કબજે કરવાની ખાસ જરૂર છે

એક દોઢ દિવસ એ અલ્પકાળ બતાવનાર શબ્દ છે. એનો ખાસ ભાવ કાંઈ હોય એમ જણાતું નથી. એટલા અલ્પ સમયમા કલિકા વિકસવર થઈ છે તો પછી પ્રયાસ કરી વિદ્ધ કરનાર ભાવોને નિરંતર ઘેરી રાખવા એ કર્તવ્યપ્રેરણા સુસ્પષ્ટ રીતે અત્ર અતાવી છે.

જનમ જરા મરન વસી સારી, અસર ન દુનિયા જેતી;

દે દ્વકાય* નવા ગમે મીંયા, કિસ પર મમતા ઈતી. અવધૂં ૨

“ જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણને વશ કર્યા એટલે તેની અસર દુનિયા પર જેટલી થાય છે તેટલી મારા પર થતી નથી. હે ફકીર ! તને તે ન ગમે તો તેને ફેકી દે-પછાડી નાખ; તું કેના પર આટલું મમતાપણું કરે છે ? ”

ભાવ-આત્માને હવે અનુભવકલિકા બચત થવા માડી છે, તેની અસર નીચે તે રહ્યો છે. તેને વધારે ચોક્કસ રીતે કામ કરવાની ઘણી મજબૂત એક શિક્ષા અત્ર સુમતિ આપે છે હે ચેતનજી ! અનુભવજ્ઞાન તમને થવાથી હવે કેટલેક અંશે તમે જન્મ, જરા અને મરણને વશ કરી લીધા છે જન્મ એટલે દુનિયામા અવતાર-આગમન અને મરણ એટલે એક ભવ સંપૂર્ણ કરી અન્યત્ર ગમન જન્મ, જરા અને મરણનું ખરેખરું હુ ખ આ સસારમા છે જન્મ્યા પછી મરવું ગમતું નથી અને વધારે જીવાય તો ઘડપણથી શરીર જર્જરિત થઈ જાય છે તેની ખીક લાગ્યા કરે છે, પરંતુ અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી તમારા જન્મ મરણની તો હવે હદ બધાઈ ગઈ છે અને તેઓમાથી કોઈ તમને હવે મળે-તમારી પાસે આવે તો પણ સામાન્ય પ્રાકૃત મનુષ્ય ઉપર તેની અસર જેટલી થાય છે તેટલી તમારા ઉપર થવાની નહિ દુનિયાના સામાન્ય માણસો તો કોઈ સંબંધીના મરણની વાત સાભળી રહવા મંડી જાય છે, જન્મની હકીકત સાભળી હર્ષમા આવી જાય છે,

* ‘ મેટવકાય ’ એવો પાઠ એક પ્રતમા છે

૨ જરા=ઘડપણ વસી=વશ, કબજે સારી=કરી અસર=દોર જેતી=જેટલી દુનિયા-દુનિયામા રહેનાર લોકો. દે દ્વકાય નવા ગમે એમ પદ્મજેદ કયું છે તને ન ગમે તો તેને ધમકાવી નાખ, જન્મ જરા મરણરૂપ ધરને પાડી નાખ એતી=એટલી

આધિક્ષત થતા મરણ સન્મુખ આવશે તે વિચારથી બાવરા બની જાય છે, વૃદ્ધાવસ્થા-
પદપણુ નજીક આવશે એ વિચારથી કવવાવા મઠી જાય છે આવી રીતે જન્મના તેમજ
પોતાના જન્મ જરા મરણની હકીકતથી દુનિયા પર જે અસર થાય છે તેવી અસર અનુભવ
જ્ઞાનના પ્રસંગને લઈને અને હું તમારી સાથે હોવાથી હવે તમને થતી નથી, થવાની
પણુ નથી; કારણ કે આરે અને તમારે જ ત્ર મરણુ હવે વશ થઈ ગયા છે તેની અસર
તમારા અનુભવજ્ઞાનને લઈને તમારા પર અત્રાઈ જેટલી થવાની નથી અને કદાચ સહજ
અસર થાય તો અનુભવ તમને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવી દે તેમ છે અને હું તમને
અનુભવ સાથે દુરત ત્રેણવી આપુ તેમ છું

હે દેહીર ! મીયાભાઈ ! ચેતનજી ! હવે તમને જ ત્ર મરણુ મમતા તો નથી તો
પછી આટલા પણ બાકીમા શા માટે રાખો છો ? જોને તો પછાડીને દેહી દો, ઉઘડી નાખો,
ઉઘેડી નાખો એ જ મમસ્વરૂપ મરને પાયામઠી જ જોડી નાખો હવે ત્યારે અનુભવ
પૂવક મમતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા તો પછી તમે કોના ઉપર એટલી મમતા કરો છો ?
શા માટે કરો છો ? તેનું પરિણામ શુ થશે ? એ સર્વ વિચારો આ કાર્ય તમારે હવે
કરવા ચોખ્ય નથી મમતારૂપ મરને ઉપર કશું તેમ ઉઘેડીને દેહી દો કે કરી વાર તમને
પીડા થાય નહિ. તમે કોની ઉપર માયા-મમતા કરો છો ? શુ તમારે ચોખ્ય તેઓ છે ?
આ તમારા મર, મરેણાં, વાડી, વજીહા એ તો અચિતન છે તમે પોતે શુદ્ધ સનાતન
સ્તત્રથીમય, જ્ઞાનસ્વરૂપ છો, તેને આવા મઠી પત્થરા પર પ્રેમ-મમતા રાખવા એ
ઉચિત છે ? માટે મારી તો તમને ખાસ સલાહ છે કે-તમે ત્યારે હવે બરાબર સ્વરૂપ
સમજ્યા છો ત્યારે એ મમતાના મરને જ બાંધી નાખો, તોડી નાખો, દેહી ઘો એ
મમત્વે કરવામા તમારો વિન્ય છે એ સત્ય માનજો અને તે હવે તમે પણ બાણી શકો તેમ છે.

પન્નાસજી શ્રી ગણેશવિન્ય મહાશક્તીએ કહ્યું છે કે-આ ગાથાના ત્રીજા પદને અથ
ઉપલક્ષણથી કહે છે પાણતરને અથ પણ તેને જ મળતો થાય છે એમ કાગે છે તેને
તુ કેમ મટાડી દેતો નથી એ અર્થ પાણતરને થાય છે

મનુમ્બરસર્મે રોગ ન સોગા, લોકવાદ* મથ મેટા;

કથલ અચલ મનાદિ અવાચિત, સિવસકરકા મેટા અલપૂં ૩

* અનુભવરસ (ના પાનમાં) કોઈ પ્રકારનો રોગ કે શોક નથી, (વળી) લોકવાદ

* સોડવેદ એવો પાણતર ને પ્રનોમાં છે એવો અથ સબંધ સાથે સમજાવે નથી.

૩ સોગા-શીઠ શોકવ્યવસ્થાકથાગુરી કેવળએકમા, સક્ષમ વચરને અન્યલિન્ન્યાદિ વચરને
અન્યાચિત્રીકા વચરને. સિવમ્બદ્ધૈવ, અથવા નિરુપ્પર. ઉચ્ચરમાપતિ અથવા મુખમરી અથવા
મેટાન્નેગાથ.

સર્વ મટી જાય છે અને સંસર્ગ વગરના, અસ્થિરતા વગરના, આદિ વગરના અને બાધા-પીડા વગરના નિરુપદ્રવ સુખકારી ભગવાનનો તેમા મેળાપ થાય છે. ”

ભાવ-હવે એ અનુભવરસ કેવો સુંદર છે તે બહુ સ્પષ્ટ રીતે સુમતિ બતાવે છે. એ અનુભવરસમા કોઈ પણ પ્રકારનો રોગ નથી તેમ જ શોક નથી. તમે જો શૃંગાર, હાસ્ય, વીર વિગેરે રસનું પાન કરવા જશો તો ત્યાં રોગ, શોક વિગેરે અનેક પ્રકારના સસારી ભાવો જાણ્ય તથા અને તમને ત્રાસ આપશે. શૃંગાર પછવાડે વિયોગ, હાસ્ય પછવાડે રુદન, વીર પછવાડે શોક વિગેરે પ્રત્યક્ષ રીતે જાણવામાં આવેલા છે અને અવલોકનકારની દૃષ્ટિમાં તે તદ્દરૂપે દેખાય છે વળી એ રસના પાન પોતે પણ અનેક વ્યાધિઓના કારણુ થઈ પડે છે. અતિ શૃંગારરસમા પડેલાઓને વ્યાધિઓ એવા થાય છે કે આવા પ્રથમા તેના નામો લખવા તે પણ અનુચિત ગણાય આવી રીતે સ્થૂળ રસો લેવાથી રોગ, શોક, ભય, દુઃખ વિગેરે ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આ અનુભવરસનું પાન કરવામા તેવો કોઈ પણ પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. સામાન્યિક પ્રાણીઓ તો ઊંચારા માર ખાય છે તો પણ સંસારને વળગતા જાય છે અને આવા જ કારણથી સસારરસિક સાહિત્યકારો કેટલીક જગ્યાએ શાતરસને રસ તરીકે ગણવાની પણ ના પાડે છે એના સ્થાયી ભાવો વિગેરે શૃંગારાદિ રસોથી જૂદી જાતના હોવાથી તેમા તેઓને આનંદ આવતો નથી, કારણુ કે આત્મિક આનંદ શું છે અને કેવો હોય છે તેનું તેઓને જ્ઞાન પણ થયું હોતું નથી. આ પ્રસ્તુત વિષય છે તેથી અત્ર તેની વિશેષ ચર્ચા અસ્થાને ગણાય, પણ કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે-અનુભવરસમા વિરસપણું ઉત્પન્ન કરનાર એક પણ વિપરીત ભાવ નથી

વળી એથી પણ વિશેષ આનંદદાયક હકીકત એ છે કે-અનુભવરસપાનમા લોકવાદ સર્વ મટી જાય છે. આ કાર્ય કરવાથી લોકો આવું કહેશે, આવું ધારશે, આ પ્રમાણે વાતો કરશે એવી જે લોકદૃષ્ટિ આપણને સામાન્ય રીતે પડી ગઈ છે તે પછી રહેતી નથી. જ્યાં આત્મિક ઉન્નતિ કરવાના એકાંત હેતુથી કોઈ પણ કાર્ય કે ત્યાગ કરવામા આવે ત્યાં પછી અન્ય વાતો કરનારા સંસારરસિક જીવો શું કહેશે એ વિચાર કરવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી સસારી જીવોનું સાધ્ય જ ઉલટું છે, તેઓની વૃત્તિ બધાને સંસારમા જ રાખવાની હોય છે, તેથી તેઓના સાધ્યથી જે વાત થાય તે અનુભવજ્ઞાનવાળાને કબૂલ થઈ શકે એ બહુ સંભવિત જ નથી. આવું વસ્તુસ્વરૂપ સમજી જનારને એક મોટા પ્રશ્નનો ખુલાસો થઈ જાય છે, અનેક અગવડો મટી જાય છે અને માર્ગ સીધો અને સરળ થઈ જાય છે લોકરુચિ પ્રમાણે કામ કરનારા-પોતાના મગજને (conscienceને) દર મૂકી કામ કરનારા આ જન્મમા કેટલીક વાર માન-પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે, પ્રથમ ખુરશી મેળવી શકે છે, જ્ઞાતિ, કોમ કે સમૂહના આગેવાન થાય છે, પણ એમા અનુભવજ્ઞાનની વાત નથી, આત્માના વિચારની ગંધ નથી, સસારઅસારતાના વિચારને અવકાશ પણ

નથી એવા અભિપ્રાય ઉપર આ ભવના માગી લીધેલા લાભ ખાતર અનેક ભવોને વધારી મૂકવાના વિચારને ભલે સામાજિક જીવો આદરણીય ગણે પણ સુખતિના મંદિરે પધારનાર મુમુક્ષુ સત્વવતને તો એ હાસ્વાસ્પદ જ લાગે છે

આવા પ્રકારનો અનુભવ કે જેમા લોકવાદની પણ દરકાર સ્હેલી નથી તેના રસ્યુ બ્યારે પાન કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પ્રાણીને સસગૌ વગરના, અસ્થિસ્તા વગરના અહિ વગરના, પીડા વગરના, નિરુપદ્રવ અને સુખકારી શ્રી નાથજીનો લેટો થાય છે એટલે તે ઉત્ક્રાન્તિ કરતો કરતો એવે સ્થાનકે પહોંચી જાય છે કે જ્યાં સસારની ઉપાધિને સસગૌ પણ લાગતો નથી, જ્યાં આત્મસ્વરૂપમા સ્થિરતા ચેતુષ્વર્ત જેવી નિઃપ્રકંપ હોવા લે, તે સ્થિતિ બ્યારે શરૂ થઈ તે કોઈ જાણી શકતુ નથી અને જે સ્થાનમાં કોઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા નથી એવા કશ્યાણુ કરનાર અને સુખ કરનાર સિદ્ધ નિરજન દેવ સાથે મેળાપ થઈ જાય છે, તદ્રૂપ થઈ જવાય છે અને સસારમા પણ ઉત્ક્રાન્તિ દરમ્યાન તે અચળ અભાધિત સુખની વાનગી મળવી જાય છે અહીં સવ પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તેનો હેતુ માત્ર સુખપ્રાપ્તિનો જ છે અને આવુ અચળ અભાધિત સ્થાન જ્યાં શિવશકરને નિરતર માટે મેળાપ થઈ જાય તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જમિ તેટલો ત્યાજ કરવો પડે એ લોકવાદની દરકાર ક્યાં વગર કરવા યોગ્ય છે એમ તો આધારણુ સમજણુવાળો પ્રાણી પણ કમૂઠ કરે અને અનુભવરસ્યુ પાન કરનાર આવુ સ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે એટલુ તો નહિ, પણ અત્ર અનુભવ કરવા માલ્યા પછી તે સ્થાન પ્રાપ્ત થવા સુખીમા પણ તે બહુ આનન્દમય જીવન ગાળે છે એ જીવનમા એને શાંત શોક નથી ઉપદ્રવ નથી, ઉપાધિ નથી, કદાકૂટ નથી, હાહમારી નથી, રણકપટ્ટી નથી, જીવનનુ સાધ્ય, કાર્યનુ લક્ષ્યલિટ્ટ, પ્રયાસનુ ફળ આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાં છે અને તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ આ વ્યંજનમણુને ઇડો આવે તેમ છે

શિવશકર શબ્દ પર અત્ર શ્લેષ છે બહુ મનુષ્યો શિવશકરને મળવા પ્રયાસ કરે છે પણ તે માર્ગ બરોબર લેતા નથી. એ તમારે શિવશકર સાથે-એક બ્રહ્મ-પરમાત્મા સાથે મેળાપ કરવો દોષ, તદ્રૂપ થઈ જવુ દોષ તો લોકવાદનો જાજ મટાડી દઈ અનુભવરસ્યુ પાન કરો તમને શિવ અને શકર જે સુખ અને કશ્યાણુ કરનાર છે અને જે વાસ્તવિક રીતે તમારો પોતાનો આત્મા જ છે જે તમે પોતે જ છો, તે તમને તુસ્ત મળી જયો, તમારુ તદ્રૂપ સ્વરૂપ નિરતરને માટે પ્રગટ થયો અને તમને અતિ સુખ આપયો તમે જાણો છો કે સુખ કે કશ્યાણુ આપનાર તેનાર, ભોગવનાર સવ તમે પોતે જ છો, માટે હવે લોકવાદનો ભાગ તજ દો અને આ બાધા-પીડા રહિત સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા કટિબદ્ધ થાઓ

વર્ષા બુંદ સમુંદ સમાની, સ્વર ન પાવે કોઈ;

આનંદઘન વૈજ્યોતિ સમાવે, અલક્ષ કહાવે સોઈ. અવધૂં ૪

“ સમુદ્રમા વરસાદનું એક ટીપું પડ્યું તેનો પત્તો કોઈને લાગતો નથી. આનંદરાશિમા પોતાની જ્યોતિને ખરેખર સમાવે તે ‘ અલખ ’ કહેવાય છે ”

ભાવ—સમુદ્રમા વરસાદનું એક ટીપું પડ્યું તે સમુદ્રરૂપ થઈ ગયું, તે પ્રમાણે અનુભવરસનું પાન કર્યા પછી જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે એક બિંદુ તુલ્ય હોય તો પણ તે મોટા સમુદ્ર તુલ્ય થઈ જાય છે. આ બાબતમા વિચાર કરવાથી સ્પષ્ટ હકીકત સમજાય તેમ છે અમુક ક્રિયા, ધ્યાન કે ત્યાગની કિમત તે વખતે આત્મિક અધ્યવસાયની નિર્મળતા ઉપર આધાર રાખે છે બાહ્ય સ્વરૂપે એકસરખી ક્રિયા કરનાર બે જીવમાથી એક મહા કર્મબંધ કરે છે ત્યારે અન્ય ઉદાત્ત અવસ્થા ભોગવે છે કે તેથી સાધારણ ધ્યાન વિગેરે કરવામા આવે તો પણ તેનું પરિણામ અતિ વિશાળ થાય છે, કારણ કે અનુભવજ્ઞાન થયા પછી સ્થિતિ ઉપર જણાવ્યું તેમ સિદ્ધદશા સમાન થતી જાય છે

અથવા અનુભવજ્ઞાન થયા પછી ચેતનનું મનોરાજ્ય એવું વિશાળ થઈ જાય છે કે તે સમુદ્રમાં પડેલા ટીપાની પેઠે સમુદ્રમય વિશાળ થઈ જાય છે, એને પછી પોતાનો વ્યક્તિભાવ સ્થાપન કરવાની ઈચ્છા રહેતી નથી, અભિમાન કરવાની અભિલાષા રહેતી નથી, એ તો પોતાની જાતને એટલી વિશાળ દૃષ્ટિથી જોઈ શકે છે કે એનો ખ્યાલ અનુભવ વગર આવવો પણ મુશ્કેલ છે. અથવા સિદ્ધદશામા જ્યારે તે પહોંચે છે ત્યારે ત્યા સમુદ્ર સાથે પોતાના આત્મબિંદુને મેળવી નાખે છે અને તેથી સામાન્ય દૃષ્ટિએ અમુક આત્માની વ્યક્તિ તરીકે અવસ્થાપના કરવી મુશ્કેલ જણાય છે (છતાં બિંદુ એ સમુદ્રમા જ છે અને તે ત્યાં રહેવાનું જ છે. દિવ્ય જ્ઞાનથી તે બિંદુનું વ્યક્તિત્વ ત્યાં રહેલ છતાં પણ પ્રાપ્તવ્ય છે એ ધ્યાન બહાર જવું ન જોઈએ.)

આવા આનંદના સમૂહમા જે પોતાની જ્યોતિને સમાવે છે તે અલક્ષ્ય કહેવાય છે. જ્યોતિ તે અત્ર આત્મસ્વરૂપની જ્યોતિ સમજવી અલખવાદવાળા જેનું સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં આવતું નથી એવા અલખમા પોતાની જાતને સમાવી દેવાનું શીખવે છે પરંતુ એ અલક્ષ્યવાદનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ એ છે કે આનંદના સમૂહમા પોતાની આત્મજ્યોતિને સમાવી દેવી, આનંદરૂપ થઈ જવું, આનંદમય થઈ જવું. સિદ્ધ અવગાહનામા પોતાની આત્મજ્યોતિ સમાવવી એ અલક્ષ્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે જેઓ અલખવાદ સમજ્યા નથી તેઓ જાલે જ્યોતિમા તણુજો મેળવવાનું કહી આત્મવ્યક્તિત્વનો સંપૂર્ણ નાશ થવાનું

* વૈને બદલે એક પ્રતમા ‘ ડ્ર ’ શબ્દ દેખાય છે

૪ વર્ષા=વરસાદ બુંદ=ટીપું સમુંદ=સમુદ્ર, દરિયો સમાની=સમાઈ ગઈ. ખખર=પત્તો વૈ=ખરેખર જ્યોતિ=પ્રકાશ અલખ=અલેક, અલક્ષ્ય કહાવે=કહેવાય છે. સોઈ=ને

માને, પણ વાસ્તવિક હકીકત એ છે કે ધ્યાનદસમૂહમાં પોતાની જ્યોતિને સમાવી દઈ જેમ સમુદ્રમાં પાણીનું ગિદ્દ પડી સમુદ્ર તુલ્ય થઈ જાય, સમુદ્રમય થઈ જાય, પણ તે ત્યાં છે, વ્યક્તિરૂપે છે અને સાધારણ રીતે-સ્વરૂપે તેનો જન્મ ગિદ્દજ્યોથી અલેક છે પણ વ્યક્તિરૂપે તેનો સર્વથા નાશ થતો નથી, તેમ સિદ્ધ જીવગાહનામાં તે સ્વરૂપે સર્વ સિદ્ધ સમાન છે અને તેથી સ્વરૂપે અલેક છે પણ તેની વ્યક્તિગત જીવગાહના સિદ્ધદશામાં પણ પડે છે અને તે જ જીવજ્ઞ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે

જનુભવરસનું સ્વરૂપ આવા પ્રકારનું છે જ્યેષ્ઠ વૃત્તિનિરોધ જ્યેષ્ઠા પ્રકારનો શાશ છે કે જ્યાં પણ સિદ્ધદશાના અભ્યાસાદ્ય સુખનો યોગ વધતો હોય ખીમે ખીમે મળતો જાય છે અને છેવટે જ્યે દશા પ્રાપ્ત થાય છે વળી લોકરુચિ ઉપર જ્યે દશામાં કમાન રહેતી નથી તેથી અને સામાજિક ભાવો હરવા હોય છે તેથી મનમાં જ્યેક જ્યેવી જામ ઠ થાતિનું સામાજ્ય બાલે છે કે જ્યે દશા પર જ્યેક વાર પ્રીતિ થયા થઈ જન્મ રસની તુલ્યતા જુલાય, જન્મ રસ પીવાની વૃત્તિમાં મતિજડત્વ સમજાય અને જન્મ રસના આસ્વાદનને પરમાવરમણતા ગણાય. સુમતિ મદિરે પધારવાથી જ્યાં જનુભવવહલિકા જાત થઈ છે, હવે જ્યે હલિકાને પોષણ આપી વધારવી જ્યે જિતનજનું કામ છે જિતનજ તેમાં ઉચ્ચમવત રહે તો સુમતિ તો જિતનજને પોતાને મદિરે પધારવી જનુભવરસનું પાન કરાવ્યા કરશે જ્યેમાં સદેહ નથી પ્રેમનો માગ જ્યેક સરખો જ છે વેસ્થા કે કુલાંગના જનુકંમે મદિરા કે મશાહારાર રૂધનું પતિને પાન કરાવે છે માયા મમતા રાગદ્રેવ ક્યાપનું પાન કરાવે છે અને સુમતિ જનુભવરસનું પાન કરાવે છે હવે જ્યાં પાનમાં તમને જે પાન પસંદ આવે તે પીઓ અને તે માગ આહરી તેનાં હરસ વિરસ પરિણામો જે તમે સમજી શકો તેવા છે તે જિતનજ જોગવે તેવી સ્થિતિમાં તેને મૂકો.

૫૬ ચોવીસમું

(રામ-રામમી)

હુને મારો કષ મિસજે મનમેહુ હુને૦

મનમેહુ વિણ કલિ ન કલીય, બાલ કષલ કોઈ વેહુ હુન૦ ?

" મારા મનના મેળાપી સાથે મારા મેળાપ ક્યારે થશે ? મનના મેળાપી વચર ઠાઈ રમત રમીએ નહિ (જ્યે રમત) ઠાઈ મૂખ રતીના ઠાળીઆ વાળે (તેના જ્યેવી છે) "

જ્ઞાવ—સુમતિએ અહાય જ્યોતિ જાત્ર કરવા માટે સામાજ્ય રીતે ઉપર વિવેચન

૧ જન્મમારે મનમેહુમનનો મેળાપ યાનદિ યંપ સ્વભાવનું જોક્ષ્ય સ્વભાવે સ્વજાત્યે મેળાપ રૂમિવરમત. હરીએ=રમીએ કરસ=ઠાળીઆ. વેજ્યેવીના

કર્તુ', હવે તે જ હકીકત શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ પોતાને ઉદ્દેશીને સવિશેષપણે કહે છે. અનુભવજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય અતિ ઉદાત્ત રીતે બતાવ્યું, તે જ્ઞાનનું પરિણામ પણ સાથે બતાવ્યું. એ સર્વ સાક્ષી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજને સ્પષ્ટ સમજાયુ કે-આ અનુભવજ્ઞાન વાતો કરવાથી પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી, તેને માટે દૃઢ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ અનુભવજ્ઞાનરૂપ જ્ઞેય સ્વરૂપ મેળવવાના દૃઢ વિચારનો ભાવ બતાવતા પોતે ઉદ્દગાર કાઢે છે કે-અહો ! આવું જ્ઞેય સ્વભાવનું એકરૂપ જેમા સ્વભાવે સ્વભાવનો મેળાપ થાય છે તે મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? જ્યાં મને મનનો મેળાપ થાય છે ત્યાં જ પ્રીતિ શોભે છે અને તેનું નામ જ પ્રીતિ કહેવાય છે. વ્યવહારમા પણ સ્વભાવ એટલે પ્રકૃતિ મળે ત્યારે જ પ્રેમ થયો એમ દુનિયા માને છે. જો કે તે પ્રેમમા રાગ સ્થૂળ પદાર્થો પર છે અને ખેત્યાણુ વિકારમય છે તેમ જ અદ્યકાળ સ્થાયી છે, પરતુ આત્મિક ઋષ્ટિમા તો સવિશેષપણે મૂળ સ્વભાવે સ્વભાવ મળે ત્યારે જ પ્રીતિ થાય છે અને ત્યારે જ તેનો નિભાવ થાય છે.

માટે શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે-કોઈ પણ રમત મન મળ્યા વગર કરવી નહિ. એવી રીતે ઉપર ઉપરની રમત કરનારને રમતમા મજા આવતી નથી અને એવી પ્રીતિ લાભો વખત ચાલતી નથી ચેતન અને જ્ઞાનસ્વભાવ મળે ત્યારે એ રમત રમવી ઉચિત ગણાય, કારણ તેઓ મળતી રાશિવાળા છે, પણ વિભાવદશાની સાથે ચેતનજી રમત કરે એ અયોગ્ય લાગે છે આવી રમત કોઈ રમે તો તે કેવા પ્રકારની થાય એ પણ અત્ર બતાવી આપે છે. એવી વિભાવદશાની રમત તે રેતીના કોળીઆ જેવી છે રેતીમા ચીકાશ-સ્નિગ્ધતા ન હોવાને લીધે તેના કોળીઆ વળી શકતા નથી અને કદાચ કોઈ બહારની વસ્તુ રેતીમા લેળવી ચીકાશ ઉત્પન્ન કરવામા આવે અને પછી તેના કોળીઆ વાળવામા આવે તો પણ તે તદ્દન સ્વાદ વગરના હોવાથી તેમા કોઈ પ્રકારનો આનંદ આવતો નથી અને એવા કોળીઆ વાળનાર મૂર્ખ માણસ જ ગણાય હે ચેતન ! તે અનાદિ કાળથી આવા રેતીના કોળીઆ ભર્યા છે પણ તને તેમા જરા પણ સુખ મળ્યું નથી અને તું નિરતર રખડ્યા કરે છે, માટે હવે તારે આવા મનમેલુ વગર કોઈની સાથે કાંડા કરવી નહિ આવી બાહ્ય વિભાવદશાની ક્રિયામા કાંઈ સાર નથી તે તું હવે સમજ્યો છો, તેથી જે જ્ઞેય ભાવમા રાગ શોક નથી, જ્યાં શુદ્ધ સ્વરૂપ ચિદાનંદઘન સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ છે એ સ્વભાવ સાથે મેળાપ કરવાનો તારો વિચાર થયો છે તે જ ઈષ્ટ છે, તે જ કર્તવ્ય છે અને તે જ પ્રાપ્તવ્ય છે

આપ મિલ્યાથી અંતર રાખે, સુમનુષ્ય નહીં તે લેલુ ;

આનંદઘન પ્રમુ મન મિલીઆ વિળ, કો નવિ તિલમે ચેલુ. મુને૦ ૨

૨ આપ=પોતે મિલ્યાથી=મળનારની સાથે અતર=આતરો સુમનુષ્ય=સારો માણસ લેલુ=પત્યરાનો કટકો વિલગે=વળગે ચેલુ=ચેલો, બાળક

‘ પોતે મળનારની સાથે અતર રાજે તે સારો માણસ નહિ પણ પદ્મરેા સમજવો, આનંદરાશિ ભજવાન સાથે મન મળ્યા વગર કોઈ ક્ષેત્રે વળગે નહિ અથવા હે ભજવાન ! મન મળ્યા વગર કોઈ ક્ષેત્રે પણ વળગતો નથી. ’

ભાવ—પોતાને જેની સાથે મળવાનું છે તેની જ સાથે ખાતરો રાખે, તેને પોતાના હૃદયની વાત કરે નહિ, તેની સાથે બેરાબર પ્રીતિ ધરાવે નહિ, પ્રીતિમા પદદો રાખે, પોતાના સ્વસ્વભાવે તેને મળે નહિ, પણ અન્ય સ્વરૂપે મળે અથવા તેને મળવાના અપ્પ્રાઇઝ કર્યાં કરે તેને સારો માણસ બાણુવો નહિ, પણ તેને એક પદ્મર સમાન સમજવો જીવહારનો આ બહુતો નિયમ છે કે પોતાના મેળાપી સાથે ખાતરો રાખે તે સારો માણસ ન બન્યા. પ્રીતિ ન કરવી હોય તો જુદી વાત છે, પણ મેળાપ તો કરવો છે અને છતાં પણ મળનાર સાથે મન ખુશ્તુ મૂકી પ્રેમ જમાવવો નહિ એ ઠીક નથી. જાણતા તરીકે સ્વસ્ત્રીની સાથે મેળાપ કરવાની ઇચ્છા રાખવી અને તેની સાથે પ્રેમગોઠી કરવી નહિ, હૃદયની વાર્તા કહેવી નહિ અને પરસ્ત્રી સાથે આસક્તિ રાખવી એ સાશ પ્રતિક્રિત માણસનું કામ નથી. તેમ જ નિજ સ્વરૂપને મળવાની ઇચ્છા રાખવી અને વળી વિભાવ ઉપર પણ પ્રેમ રાખવો એ ઠીક કહેવાય નહિ પ્રીતિ કરવી તો પછી જીવિત પદ્મ સાથે તેવી, ખુશ્તુ હૃદયની અને પરભાવરમણુતા રૂર કરવાપૂર્વક કરવી કે જેથી પ્રેમ બેરાબર બને અને આદરરૂપ પ્રીતિલભ સાચ

હે આનંદમન પ્રભુ ! દુનિયામા પણ એક બહુતો નિયમ છે કે મન મળ્યા વગર એક બાળક હોય તે પણ વળગતો નથી. નાના બાળક તરફ તમે સદ્ભાવ બતાવશો તો તે સ્વાભાવિક રીતે તમને વળગતો આવશે, પણ તેના તરફ પ્રેમ બતાવશો નહિ તો તે તમારી દરકાર કરશે નહિ. તમે તેના નજીકના સગા હો કે તમે બનવાન અથવા વચોવચક હો તે વાત બાળકના મનમા અસર કરશે નહિ, તમે તેના તરફ સાચો પ્રેમ રાખશો તો જ તે તમને ઘાટતો આવશે. તેવી જ રીતે આનંદમન પ્રભુ સાથે મન મળ્યા વગર એકે સ્વભાવની એકતા થયા વગર કોઈ ક્ષેત્રે પણ યતો નથી. આ સારત્યાગની વાર્તા કહી તમારા વાહુઆતુમ કે ત્યાગ વૈશાલ્ય પર આધાર રાખશે નહિ પણ યતાર ક્ષેત્ર તરફ તમારો સદ્ભાવ હશે તો તેને તમારી ત્યાગવશિષ્ટિ પર પ્રેમ થશે અને તે ત્યાગવૃત્તિ કરશે.

આ હકીકતમા એક બહુ મુદ્દાની વાત કરી છે જેઓને સ્વભાવ બદલત કરવાની ઇચ્છા હોય તેમણે અતઃકરણપૂર્વક તે ભાવ ઉપર પ્રીતિ રાખી પરભાવરમણુતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઉપર ઉપરના ભાવથી કાઈ વળવાનું નથી. પરભાવ ત્યાગ કરી સ્વભાવરમણુતા કરવાનો ઉદ્દેશ જે દરેક પદમા સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યો છે અને જે મુદ્દા ઉપર ઉપોદ્દેશતમા જણાવ્યા પ્રમાણે સવ પદો સચાવશાં છે તેને જગે આ પદમા વિશેષ વાત એ કહી કે સ્વભાવરમણુતા પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ ઇચ્છા કરવા સાથે તેમા જરા પણ ખાતરો રાખો નહિ,

તેના ઉપર દૃઢ પ્રીતિ કરે અને સાથે પરમાવરમણ્યતા દર કરે. તમારી પ્રીતિ એકાત હશે, ભાવના દૃઢ હશે, સકલ્પ વિશુદ્ધ હશે તો જે ભાવ સાથે તમે લગ્ન કરવાની ધારણા કરો છો તે તમને જરૂર પ્રાપ્ત થશે. અત્ર સ્વભાવશુદ્ધિ સાથે દૃઢ પ્રેમ કરવાનો અને તેમા જરા પણ કચરો ન રાખવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.

પદ પચીસમું

(રાગ-ગમગ્રા)

ક્યારે મુને મિલક્યે *માહરો સંત મનેહી, ક્યારે
સંત સનેહી સુરીજન પાસે, રાસે ન ધીરજ દહી. ક્યારે ૦ ૧

“ હે સંતપુરુષો ! મારું શુદ્ધ સ્વરૂપ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? હે સતો ! પ્રેમવાળા સગાસંબંધી વગર આ પ્રાણી ધીરજ (સ્થિરતા) રાખી શકે નહિ. ”

ભાવ—શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પોતે ઉપરના પદમા એક અતિ મહત્વતાવાળું સત્ય ખતાવી હવે સતોની પાસે પૃચ્છા કરે છે કે-હે સતો ! મારા સ્નેહને યોગ્ય એ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જરા પણ અંતર રાખ્યા સિવાય મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? જ્યારે અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એમ એક વખત પ્રતીતિ થાય ત્યાર પછી મનમા તે મેળવવા માટે પ્રબળ ઇચ્છા થાય છે અને પછી તે ક્યારે મળશે એવી ઝંખના થાય છે આ સ્થિતિએ જ્યારે આત્મા પહોંચે છે ત્યારપછી સંતપુરુષો પાસે જઈ એ સંબંધી પૃચ્છા કરવામા આવે એ સ્વાભાવિક છે. જેઓ એકાત આત્મબળગૃતિમા ઉદ્યુક્ત રહ્યા હોય છે, સદ્ગુણશિરોમણિ હોય છે, પારકા અલ્પ ગુણને મોટો પર્વત જેવો માનનારા ગુણાનુરાગી હોય છે, જેઓનું વર્તન અતિ વિશિષ્ટ હોય છે, તે ‘ સત ’ પુરુષ કહેવાય છે અને તેવા મહાત્માઓ પાસેથી આવા પ્રશ્નના સીધા સાચા જવાબની આશા રાખવી એ તદ્દન સાર્થક હકીકત છે.

શ્રી આનંદધનજી મહારાજ તેટલા માટે હૃદયવાસનાનુ ગાન કરતા બોલે છે-હે સતો ! તમે સારી રીતે જાણો છો કે વસ્તુત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સાથે મારે અલેદ પ્રીતિ છે, તે મારામય છે અને મારા ખરા સ્નેહી તરીકે તે જ છે કમનશીબે અત્યાર સુધી વસ્તુસ્વરૂપથી તદ્દન અજાણ્ય રહેલો હોવાથી હું મારા ખરા સ્નેહીને ઓળખી શક્યો નહોતો પણ હવે

* માહરો શબ્દ એક પ્રતમા નથી સતને બદલે ‘ શાંતિ ’ શબ્દ તે જ પ્રતમા આ પક્તિમા અને બીજી પક્તિમા મૂક્યો છે

૧ ક્યારે=ક્યે વખતે મુને=મને સત=સતપુરુષો સનેહી=મારું શુદ્ધ સ્વરૂપ સુરીજન=સગા, સ્વજન પાખે=વિરહે, વિના ધીરજ=સ્થિરતા દેહી=દેહ ધારણ કરનાર, પ્રાણી

તમાશ મેળાપ પછી અને તમાશ ઉપદેશશ્રવણ પછી અને જણાવ્યું છે કે મારા ખરા સ્નેહી તો હજી દૂર રહ્યા છે અને માયા મમતા જેની સાથે હું વળગી રહ્યો હતો તે તો મારા વિદેશી છે હવે જ્યારે સ્નેહીને જોળખ્યા ત્યારે તો તેને મળવું જોઈએ, ત્યારે હવે આપ કૃપા કરીને કહેા કે એ મારા સ્વરૂપમિત્રને હું ક્યારે મળીશ ? હે સતપુરુષો ! તમે સારી રીતે જાણે છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણી પોતાના ખરા સંગાજોને મળતો નથી ત્યાં સુધી તેને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થતી નથી, તેના મનમાં ખીરજ સ્ફેલી નથી અને તેને કાંઈ ગોઠવું નથી. તેવી જ રીતે આત્મા જ્યાં સુધી પોતાના ખરા (આત્મિક) સંગાજોને મળતો નથી ત્યાં સુધી તેને સ્થિરતા આવતી નથી. સ આરની સ્થિતિ-પ્રાણુ ધારણુ કરવાપણુ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી એક સરખી સ્થિરતા કદિ આવતી નથી એ જાણીતી વાત છે. સ્થિરતા-સ્વચ્છુરમણુતારૂપ આરિત્ર સિદ્ધશ્યામા હોય છે, જાધકદશ્યામા ચરુઆતમાં તે હોતુ જ નથી અને પછી જોઈ-વધતે દરજ્જે પ્રાપ્ત થતુ જાય છે, પણ જ્યારે ખરા સ્વજનો મળે ત્યારે બહુ સારી રીતે ધીરજ મળ્યા કરે છે, તેજો તરફનો એક જ્વલનો મનને ટેકો મળે છે ખરા સ્વજનો મળ્યા છે તે વિચારતા આપણે નવમા પદમાં જોયું હતું કે જોનો મેળાપ જ દુઃખમાં સાકર મળવા જેવો મુદ્દર સ્વાદીષ્ટ છે અને તેજોના નામોમાં પ્રથમ નામ સમતાને ધો છે તેની સાથે શાનિ આદિ દશ ધર્મો, ઈશ્રિષસધમ, કથાયત્યાગ, યોગરુધન વિગેરે આવે છે આવા સ્વજનો સાથે મેળાપ થાય ત્યારે જ ધીરજ આવે. મનને આલબન મળે છે અને હૃદયને ટેકો મળે છે હે સતપુરુષો ! આવા મારા સ્વજનો અને ક્યારે મળશે તે તમે હવે જણાવો. હજી હું સ્વજનોને બહુ સારી રીતે જોળખતો નથી, પણ તેજો મારી સાથે ન હોવાથી અને ધીરજ સ્ફેલી નથી અને મારા મનને શીતળતા પ્રથમ થતી નથી, તો તેજો મને ક્યારે મળશે તે મને હવે તમે કૃપા કરીને કહેા.

આ પ્રાણીની સસારસ્થિતિ-દેહીપણાની સ્થિતિ પણ સ્વજનોને મેળાપ ન થાય ત્યાં સુધી જાણી આત્મા કર છે એક વખત તેને મૂળ સ્વભાવધર્મો સાથે મેળાપ થાય છે કે તુરત જ તેને સસારોગી વિસર્જાવી બાલ છે, મિત્રગુદ્ધિજો-સમપણુગુદ્ધિજો માની હીપેલા મામ, મમતા કપાય રતિ આદિ મોઢ વાળના દુતો સાથે પ્રેમ ધરતો બાલ છે અને ઇવે સિદ્ધ શ્યામા નિરતરને મળે ધીરજ પ્રાપ્ત થાય જોની અપૂર્વ આનંદમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે

અન અન આમલ ઝંજરમતની, *વાસલટી કદુ કદી;

આનંદપન પ્રમુ ર્થન+ નિયોગે, કીમ જીવ મધુમદી ? ક્યારે ૨

*પાની કીમ ર્થી આ પ્રમાણુ પાઠ ન પ્રોતમા છે

+ અંક પ્રતમા વવને નર્થમ રેદ રા દ મ તે અણુદ /જાવ હ

૨ /ન /નચરેક /મુ અતરવનનીઅમન્ની પાનપી=પાના. ર્થી-રેદવી. ઈવે-ઈવનમ ધરમ કરે. કીમન્થેમ ર્થી રીન મધુમેરીઅમધુમમદ મીમ વરમીયા મપના પ્રાણી.

“ દરેક માણસ પાસે મારા મનની વાત કેટલી કહું ? આનંદરાશિ ભગવાનરૂપ (કુશળ) વૈદના વિયોગે જેને મધુપ્રમેહ થયેલ હોય તે કેવી રીતે જીવી શકે ? ”

ભાવ-સ્વજન ક્યારે મળશે એવો સવાલ સંતપુરુષોને પૂછવાનું કારણ એક તો ઉપર કલ્પવામાં આવ્યું છે, તે એ હતું કે એવા મહાત્મા પુરુષો પાસેથી ધરાબર જવાબ મળી શકે, પણ તે ઉપરાત એક બીજું ખાસ મુદ્દાનું કારણ છે અને તે એ છે કે આવી અગત્યની બાબતમા જેને તેને વાત શું કરવી અને કેટલી કરવી ? જેઓથી દુ ખ મટવાનો જરા પણ સંભવ નથી તેની પાસે આવી અંતરગતની બાબતમા રોદણા રોવાથી લાભ શું થવાનો છે અને વાત પણ એક બે આર કહેવાની હોય તો ઠીક, હજારો વાત કહેવાની, હજારો પ્રકારના-અનંતા અનુભવ વિભાવદશામા થયેલા તે સર્વ કહી સંભળાવવાનો હવે વખત આવ્યો છે તે સંતપુરુષ વગર સાભળે કોણ ? અને સાંભળીને વળી તેનો ઉપાય કોણ બતાવે ? એ તો સદાગમ સાભળનાર હોય અને પાસે પ્રજ્ઞાવિશાળા અને અગૃહીત-સંકેતા* જેઠેલા હોય ત્યાં આવી ભવ્ય પુરુષ સમક્ષ જ્યારે સંસારી જીવ અંતરગતની વાત કરે ત્યારે તેના અનુભવોનો ખ્યાલ આવે, ગૂચનો નિકાલ થાય અને હકીકતનો પરસ્પર સબંધ, કાર્યકારણભાવ અને પરિણતિભાવ ખ્યાલમા આવે જેઓથી દુ ખ મટવાનું નથી તેઓ પાસે વાતો કરવામા કોઈ પ્રકારનો લાભ નથી. અથવા મારા મનમાં અનેક પ્રકારની વાતો કરવાની છે તે હે સતો ! મારા સ્નેહીઓ મળે તો તેઓને કહું, દરેકની પાસે એવી વાતો કરવાથી લાભ શું ? તેથી તો ઉલટા હલકા પડવાનું થાય છે, માટે તેઓ મને ક્યારે મળશે એ કહો. ઘરની વાત ઘરના માણસોને કહેવી એ જ ઉચિત છે, જ્યા ત્યા બબડ્યા કરવું એ ડાહ્યા માણસનું કામ નથી આ અર્થ પણ સમીચીન છે

હે સતો ! મને અધીરજરૂપ વ્યાધિ થયો છે અને તેથી મને સ્થિરતા આવતી નથી, મન મુંગાયા કરે છે અને એક સ્થાનકે ટકી શકતું નથી અને તેથી હું પણ અસ્તવ્યસ્ત-પણે રબડ્યા કરું છું આવો વ્યાધિ થયેલો માણસ તો કોઈ કુશળ વૈદ્ય મળે તો જ જીવી શકે, નહિ તો તેના પ્રાણ બચ. જેમ કોઈ માણસને મીઠી પેશાબનો અથવા મધુપ્રમેહનો ભયંકર વ્યાધિ થયો હોય તેનું જ્યારે બહુ વિદ્વાન વૈદ્ય પાસે નિદાન કરાવવામા આવે-તેનો ભેદ સમજવામા આવે ત્યારે જ તેની દવા થવાથી તે વ્યાધિવસ્ત માણસ જીવી શકે છે, કારણ નિદાન સારી રીતે થયા પછી ચિકિત્સા તો ગમે તે કરી શકે છે આવી રીતે મને પણ અધીરજરૂપ મધુપ્રમેહ થયો છે તો હવે તો આનંદસમૂહ ભગવાન, શુદ્ધ નિરંજન દેવ, ચિદ્ધનનાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મારૂપ વૈદનો જે યોગ થાય અને તેઓ તેનું નિદાન કરે તો પછી યોગ્ય ચિકિત્સા કરતા વ્યાધિનું જોર નરમ પડે હે નાય ! મારા વ્યાધિ તપાસી, તેનું નિદાન કરી મને સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તેમ કરો, આવા મધુપ્રમેહ જેવા

* આ સર્વ પાત્રો ‘ ઉપમિતિલવપ્રપચા કથા ’ ગ્રન્થમા શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિએ ચિતર્યા છે, તેના સબંધમા ત્યા અનેક હકીકત અતિ માર્મિક અને વિચારવાલાયક રીતે બતાવી છે

વ્યાધિની વાત મારાથી જોને તેને કહી શકાય તેમ નથી. આપ કુશળ વૈદ્ય છે, મારા વ્યાધિ લાગ્યા વખતનો (chronic disease) છે અને જો આપ મારા કેસ હાથમાં લઈ મારા વ્યાધિનું નિદાન કરી આપી અને યાધિથી છોડાવશો તો જ મારા નિસ્તાર થશે આવી વ્યાધિમૂલત્ત સ્થિતિમાં આપને હું કેટલી વાત કરું ? મારા સગાસ્નેહીઓ અને મને તો તેઓની સાથે બેસી જવા જ્ઞાનદ મેળવું હું નાથ ! જો મારા સગાસ્નેહીઓ અને ક્યારે મળશે જો હવે આપ તૃપ્ત કરીને કહો, કાલ તો હું તેની જ લખના કરું છું, તેની જ લખનાજા ફેરવું છું અને તમે અને મારા આ મોટા દુઃખમાથી છોડાવી શકશો એવી દૃઢ ભાવના વિશ્વાસપૂર્વક શયું છું.

કોઈ સામરની પછવાટે શિકારી ફૂતરાઓ લાગ્યા હોય જગલમાં પૂલું નેરથી ટોડીને સાબર ઘાકો ગધુ હોય અને પાણીની શોધ કરતું હોય તે વખતે તેને ગમે તેટલો ખોરાક આપવામાં આવશે તો તેથી તેને શાંતિ થશે નહિ જોને સુદર સરોવર પ્રાપ્ત થતાં તે પાણી પીને પોતાની તૃપ્તિ મટાડશે અને ત્યારે જ તેના જીવને શાંતિ મળશે; અથવા એક બાગક મુળકની બજારમાં તેની માથી છૂટું પડી ગયું હોય તેને ગમે તેટલા રમકકાં આપશે, જાવાનું અપાવશે કે પ્રેમથી બોલાવશે પણ તે કદિ સતોષ પામશે નહિ, તે તો પોતાની માને બોલાવ્યા કરશે અને તે તેને મળશે ત્યારે જ તેના મનમાં શાંતિ થશે આવી રીતે જ્યારે અપજ્ઞા મનમાં પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાની તૃપ્તિ ઉત્પન્ન થશે ત્યારે તરુણ સાબરની પેઠે અથવા માથી વિજૂટા પડેલા બાળકની પેઠે અન્ન વસ્તુ કદિ જ્ઞાનદ આપી શકશે નહિ આવા પ્રકારની તૃપ્તિ ઘાય ત્યારે મન તે પાછળ કેવી રીતે લાગી જાય છે તે અરવધમાં મુસાફરની કરવી વખત સખત ઉનાળામાં બપોરે તૃપ્ત લાભે ત્યારે પાણી માટે મુસાફરને કેવી ઝંખના ઘાય છે તેના અનુભવ કરનાર વિચારી શકશે. હું પ્રભુ ! મારા નાથ ! મને હવે સ્વજનોને મળવાની ઇચ્છા થઈ છે અને પરમાત્મભાવ પ્રમદ કરવાની તૃપ્તિ લાગી છે તે ગમે તેમ કરીને છીએ એમ કહે. હું આપને ખાતરીથી કહું છું કે જ્યાં મુખી મારી તૃપ્તિ છીએ નહિ ત્યાં મુખી અને કોઈ કેમલે જોન પડ્યો નહિ.

૫૬ છવીસમું

(૨૫ આશ્વરી)

મરણુ જ્યાં માગુ ગુનરીના, જે ગુનગનન પ્રવીના અવપૂં
 ગાય ન જાનુ ધજાય ન જાનુ, ન જાનુ સુરમેશા;
 રીક્ષ મ જાનુ રીક્ષાય ન જાનુ ન જાનુ પદમશા અવપૂં ?

૧ અર્થાત્કાલે ૨૨૧૫ બરવાનું અવધાન મેનન ગુનરીનામાં મુજો નથી અથવા કીન અવધાન છે તેના ૨ ગુનગનન ગુનરી સખતરી, સખિત પ્રતિન્યોગીન દુષિતાર. જાનવજ્ઞાનનુ અવધાન ન ૧૭ સુખો સુખા બોલ રીક્ષવજ્ઞાનને રીક્ષનુ પ્રસન્ન કરવા પદમશ્વરની મોા.

“ હે અખડ સ્વરૂપ ભગવાન ! હું ગુણથી રહિત તે (તમારી પાસે) શું માગું ? (તે માગનાર તો) ગુણની ગણતરીમા પ્રવીણ હોય છે. હું તો ગાઈ જાણતો નથી, બબલી જાણતો નથી તેમ જ સુરના લેદો જાણતો નથી, તેમ જ વળી રીઝી જાણતો નથી અને રીઝાઈ પણ જાણતો નથી તથા સ્વરૂપસેવા પણ જાણતો નથી. (ત્યારે હું શું માગું ? શા હકે માગું ? કેવી રીતે માગું ?) ”

ભાવ—સિદ્ધ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતા શ્રીઆનદધનજી મહારાજ કહે છે કે—હે મારા નાથ ! આપનામા સર્વ ગુણો પ્રગટ થયા છે અને હું તો હજી સુધી બાહ્યાત્મા જેવા રૂપે વર્તું છું. મને આપની કૃપાથી સહજ અંતરાત્મપણાનો લક્ષ્ય થયો છે પણ હું હજી સર્વથા ગુણહીન છું, ગુણરહિત છું, મારામા વાસ્તવિક રીતે એક પણ ગુણ નથી, મારે હજી બધું કાર્ય બાકીમા છે અને મારી પાસે કાંઈ નથી. આવો ગુણહીન હું આપની પાસે શું માગું ? શા હકે માગું ? કેવી રીતે માગું ? હે પરમાત્મા ! મારે આપની પાસે બક્ષીસની માગણી કરવી છે પણ હું કેવી રીતે માગણી કરું ? પ્રથમ તો જે માગનાર હોય છે તે શું માગે છે તેની તેના મનમાં ગણતરી હોય છે, તેનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ હોય છે અને તેની માગણી અમુક મર્યાદામા હોય છે હું તો મારું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય અને મને આપનું પદ મળે એવી મોટી બક્ષીસની યાચના કરવા તત્પર થયો છું, પણ આપનામા ગુણો કેટલા છે, મારા સ્વરૂપમા શી મહત્તા છે અને કેટલી મહત્તા છે તે ગણવાની તો હજી મારામા હુશિયારી આવી નથી, સંક્ષેપમાં કહું તો મારામા કંઈ કંઈ વાતની અદ્વિપાશતા છે તે પણ હું હજી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકતો નથી, મારે શેનો ખર્ચ છે તેનું મને જ્ઞાન નથી, મારે તો માગવાનું પણ બાકીમા છે અને શું માગવાનું છે તેનો નિર્ણય કરવાનો પણ બાકીમા છે, ત્યારે મારે માગવું શું ?

વાસ્તવિક હકીકત એવી છે કે—કોઈ કોઈ વાર સિદ્ધદશામા સુખ છે એવી હકીકત સાક્ષીને આ જીવને તે મેળવવાની ઈચ્છા થાય છે પણ ત્યા વાસ્તવિક સુખ શું છે અને અહીંના માની લીધેલા સુખ અને ત્યાના અપ્રતિપાતી સુખ વચ્ચે કેટલું અંતર છે, શો તક્ષવત છે અને પ્રકારભેદ કેટલો છે એ તે સમજતો નથી. આથી તેને શું માગવું એનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી. હવે પોતે કેવી રીતે ગુણહીન છે અને પોતાને માગતા કેવી રીતે આવડતું નથી તે જાને હકીકત સાથે જતાવે છે

હે પરમાત્મા ! મારા નાથ ! તમારામા અનંત ગુણો છે એમ મેં સાક્ષ્યું છે પણ તે મને ગાતા આવડતા નથી, તમારા ગુણો અમુક પ્રકારથી ગાઈ શકાય છે એમ પણ જાણતો નથી અને ગુણો કયા કયા છે તે પણ જાણતો નથી આથી ગાયન કરી તમારા ગુણો માગી શકું એ મારા સબધમા હાલની અવસ્થાની અપેક્ષાએ જની શકે તેમ નથી. વળી તમારા ગુણો હું જાણી શકું તેમ નથી. ગીતની સાથે જેમ વાજિત્ર શોભે તેમ

તમારા શુભોને હું શોભાવી શકતો નથી. મને ગાઈને અને વગાડીને તમારા શુભોનું કીર્તન કરતાં આવડતું નથી પોતાને ગામનકળા આવડતી હોય અથવા કલાકળા આવડતી હોય તો શુભોનું અવતરણ કરી તેમા ઐક્યતા કરાય છે અને પછી 'અનંત ગીય વાક્યો' ગીત વાગ્ગિતમ્ અનંતગણ્ણુ ફળ કલ્પ છે, જ્યે વાત સિદ્ધ થાય. આ તો તે પણ આવડતું નથી અને શુભ ક્યા છે તેનું ખરું જ્ઞાન પણ નથી તેથી શુ માંત્રુ ? કેમ માંત્રુ ? વળી આટલાથી પણ અટકતું નથી, પણ હું તો સુરના સેદો પણ બહુતો નથી. અમુક સુર ખરબ (૫૬૫) છે, કે પચમ છે, કે ગાંધાર છે, કૈવલ છે કે નિષાદ છે તે પણ હું બહુતો નથી. સુરના જ્ઞાન વગર શુભજ્ઞાન થઈ શકે નહિ જ્યે મુખસિદ્ધ હકીકત છે આથી તારા સુરના જ્ઞાન વગરનો હું ગાઈ વગાડી ન બહુતાર અને સંગીતશાસ્ત્રથી અનભિજ્ઞ તમારા પાસે શું માગણી કરું અને શેની માગણી કરું ?

અહીં શુભયાચનામા સંગીત કેટલું મહત્વનું પદ ધરાવે છે જ્યે શ્રીઆનંદજીના મહા શબ્દોવાની દશાએ પહેલેલેના વિચારોથી ખાસ મનન કરવા શોભ્ય વિષય થઈ પડે છે પણ તે ખાબત વિચાર કરવાં મૂળ વિષયથી દૂર જવાનું થઈ જાય છે, વાત જોટલી જ છે કે વાહ, સુર સાથે સંગીત જાણતું હોય ત્યારે તેના જ્ઞાનવાળાને તેમા રસ જોવો પડે છે કે તેમા ઐક્યતા થઈ જાય છે અને કોઈ વાર જ્યે કોવી ઉદ્ધાત અવસ્થા અનુભવી શકે છે કે તેને મહાલાભ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે

હે નાથ ! ઉપશાંત કેઈની સાથે રીઝી કેમ પડાય તે પણ હું બહુતો નથી અથવા તો રીઝ કોને કહે છે તે પણ હું બહુતો નથી અને બીજાને રીઝવી કેમ શકાય તે પણ મને આવડતું નથી. અપ્રસન્ન હોય તેને પ્રસન્ન કરવાની જે રીત તે રીઝ કહેવાય છે, પોતે તે વખતે જે કાચ કરે છે તે રીઝ કહેવાય છે અને સામાને પોતાના તરફ આકર્ષવાનું કાર્ય તે રીઝમણ કહેવાય છે પ્રભુને અથવા પતિને રીઝવવા હાવશાય ગીત, નૃત્ય, પ્રિય વચન વિગેરે અનેક આવિભવિ કરવામાં આવે છે અને તેથી તે રીઝાય છે પણ હે પરમાત્મા ! આવા પ્રકારની રીઝ અને રીઝમણ જેને અન્યોન્યામય છે તે બંનેમાંથી જોકે પણ મને આવડતાં નથી.

આપની રીઝ રીઝમણ બહુતો નથી જોટલેથી જ અટકતું નથી પણ આપના નિરબળ પદની સેવા કેમ કરવી ? કેવી રીતે કરવી ? શુ સાધનોથી કરવી અને તેમ કરીને તમારું પદ કેવી રીતે માગવું ? તે પણ બહુતો નથી આપના ચરણકમળની સેવા કરતાં આવડતી નથી, નહિ તો મારી આ દશા હોય નહિ. હે નાથ ! આ પ્રમથ્ણે સ્થિતિ છે ત્યારે હવે મારે આપની પાસે શુ માગવું ? કેમ માગવું ? અને કેવી રીતે માગવું ? મને આપની પાસે માગના કરતા પણ આવડતી નથી.

* દુખમાં વળતવનો અથ અનાદત અતપ્ય નિરપ વાગ્ગિત કરે છે મત્સ્ય તે વાગ્ગિતના મુર-સમાપ્તિ આદિના ગોરોને નવૃત્તો નથી. આ જાવ પણ સારો છે

અથવા હે નાથ ! હું આપની પાસે તે સંગીતવિદ્યા માગું કે વાદ્યવિદ્યા માગું કે સ્વરજ્ઞાન માગું ? આવા સાધનો પણ મને આવડતાં નથી ત્યારે મારે તે આપની પાસે ગુણની માગણી કરવી કે ગુણપ્રાપ્તિના સાધનોની માગણી કરવી ? અને મારે ગુણો માગવા તો તે કેવી રીતે માગવા ? નીચેની દરેક ગાથાનો આવી રીતે પણ અર્થ થઈ શકે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.

વેદ ન જાનું *કિતાબ ન જાનું, જાણું ન લક્ષણ છંદા;

તરકવાદ વિવાદ ન જાનું, ન જાનું કવિફંદા. અવધૂં ૨

“ હું વેદ જાણુતો નથી, કિતાબ જાણુતો નથી, કવિતાના લક્ષણ અને છંદ જાણુતો નથી, તર્કવાદ અને વિવાદ જાણુતો નથી તેમ જ કવિત્વકળા જાણુતો નથી. ”

ભાવ—વળી હે નાથ ! સૂર્ય, અગ્નિ અને ચંદ્રથી ઉદ્ધરેલા સામ, યજુર્ અને ઋગ્વેદ અને ત્રણેથી ઉદ્ધરેલો અથર્વ એ ચાર વેદ શ્રીવ્યાસજીએ વિભક્ત કરેલા છે તેમાથી એક પણ હું જાણુતો નથી. હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રનો મૂળ પાયો વેદ છે. એની શ્રુતિના જુદા જુદા અર્થ કરીને અદ્વૈતવાદી આદિ અનેક દર્શનો ઉત્પન્ન થયા છે અને તે એક નયને આશ્રયીને થયેલા છે આત્મજ્ઞાન જેને વાસ્તવિક રીતે મેળવવું હોય તેણે પરસ્પર ન્યાપેક્ષી જ્ઞાનને સારી રીતે સમજવું જોઈએ, કારણ કે અન્ય દર્શનના મૂલભૂત નયો વીતરાગ દર્શનના અગો છે ફક્ત તેઓનું અવધારણું નકામું છે તેથી જ્યાં સુધી એનું જ્ઞાન ધરાવતો ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ વખત એકાંત શ્રદ્ધા થવાથી શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થઈ જવાય છે અને આત્મિક જ્ઞાન પણ અપૂર્ણ રહે છે આથી વેદમા શુ કહ્યું છે અને તેને અન્ય દર્શનકારો સ્વમતમાં કેવી એક પક્ષદષ્ટિથી ખેંચી ગયા છે તે સમજવા યોગ્ય છે તદુપરાંત પરસ્પરાપેક્ષાવાળા નયસમુદાયના પ્રમાણજ્ઞાનવાન સમ્યગ્દષ્ટિને ગમે તે ધર્મપુસ્તક લાભ કરનાર થાય છે તે પ્રતીત થાય તેવી હકીકત છે. હે નાથ ! આ ચાર વેદમાથી એક વેદ પણ હું જાણુતો નથી અથવા વેદ એટલે સ્વરૂપજ્ઞાન એ અર્થ લઈએ તો મને આપના યથાર્થ સ્વરૂપનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પણ નથી

તે જ પ્રમાણે હે પરમાત્મા ! મને મુસલમાનોનું પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્ર કુરાને શરીર છે તેનું પણ જ્ઞાન નથી સમુદ્ર જેવા વિશાળ જૈન દર્શનમાં સર્વ દર્શનસરિતાઓ આવી મળે છે અને વિશિષ્ટ યોધવાળાને સર્વ ગ્રન્થોમાથી સાર તુલ્ય રત્નો પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ પર-સમયજ્ઞાન થવાથી તેઓનું અસત્ સ્વરૂપ ભાસમાન થાય ને તેથી જ ઘણું ઊંચું દરજ્જે સત્યની ઉપર રાગ થાય અગર વ્યતિરેક દષ્ટાન્તો માટે તેની જરૂર પડે ને તેથી સ્વમત

* કિતાબને બદલે 'કનેબ' પાઠ જે પ્રતમાં છે

૨ વેદ=ચાર વેદ, સ્વરૂપજ્ઞાન, કિતાબ=કુરાન, બક્ષીસ છંદ=પિગળ, સ્વભાવ તરકવાદ=ન્યાયશાસ્ત્ર વિવાદ=ઉત્તર પ્રતિઉત્તર કવિક્ષેપ=કવિત્વકળા, નવી નવી રચના

સિદ્ધ થાય તદ્દપેક્ષા આત્મિક જ્ઞાન પૂર્ણ કરવા કુશળ, બાઈબલ, બવલ્સ્યા વિગેરે સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો વાચી-વિચારી દર્શિણિદુષ્ટો સમજવા આત્મજ્ઞાનીનું પરમ લક્ષ્ય હોય છે. અથવા ક્રિતાબ્દ એટલે જક્ષીસ એ અર્થ લક્ષ્યે તો આપની જક્ષીસ કેવી હોય ? આપની કૃપા કેમ મળે અને કેવી રીતે મળે ? તે પણ હું બાલુતો નથી.

હે નાથ ! હું પિંગલનાં લક્ષ્યો પણ બાલુતો નથી કે આવા અક્ષરસંયોગથી અનુક્રમ વૃત્ત થાય કે આ છંદ ભાગ્યભેગને છે કે એમાં અનુક્રમ ગણ્યો આવે છે વળી ક્યા વૃત્તો સમ છે, ક્યા વિષય છે વિગેરે લક્ષ્યો અને આવહતા નથી કે કવિતા કરીને આપની ખાસે શુભચાચના કરે ' પિંગળ પાઠ પઠ્યા વિના, કાવ્ય કરે કવિ કૌશલ; વળી બ્યાકરણ વિના વક્રે, વાણી વિમળ ન હોય ' એ સ્વપ્રાર્થ છે અથવા છંદ એટલે મનુષ્યોમાં વિચિત્ર સ્વભાવના આવિભાવિ હોય છે તે હું બરાબર સમજતો નથી. તેનાં લક્ષ્યો મારા મ્યાનમાં નથી અને તેથી તેઓ વિભાવહથામાં પણ કેવી રીતે શુભ ચાચે વર્તે છે તે મારા જ્ઞાનમાં નથી. આવી રીતની કઠીકૃત હોવાથી હું આપની ખાસે કેવી રીતે શુભની યાચના કરી અથવા ક્યા શુભોની યાચના કરી તે હું સમજતો નથી.

વસ્તુની મનના હેતુપણના જ્ઞાનપૂર્વક કરવી તેનું નામ તક કહેવાય છે. અહીં ધૂમ્મલે રૂબાલ છે તો તેમાં અસિ હોવો એકલે, કારણ ધૂમ્મલે અસિનું કાર્ય છે વિગેરે તક કહેવાય છે તેને અર્થે ક્રમ શુભ પર્યાયનું જ્ઞાન અને સાચે પ્રમાણ, નમ અને ભવ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારે અપેક્ષા વિગેરે સમજવાથી આત્માના અભ્યાસપણા અર્થિના તકવડે આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ લક્ષ્ય થાય છે એ ઉપયોગની સુવર્તિને તક કહેવાય છે વળી એક કઠીકૃતને સ્થાપન કરતા આત્મા અને શિબને પરસ્પર પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષ યાચ તે વાદ અને તેના ઉત્તર પ્રતિઉત્તર આપવા તે વિવાદ કહેવાય છે કુતક ઉઠવી હેતુ અને પરિણામ વગરનો વાદ કરવો તે પણ વિવાદ કહેવાય છે આ તકવાદ અને વિવાદમાંથી હું કાઈ બાલુતો નથી. આ તકવાદ વિવાદનું શુભ જ્ઞાન તત્ત્વરૂપને માર પામવા માટે ઉપયોગી નથી કારણ કે શુભ વાદ અને પ્રતિવાદ કરતા કદિ પણ તત્ત્વને અત પમાતો નથી એમ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જ્ઞાનાટકમાં કહે છે પણ હેતુભાસવાળી મુક્તિમુક્તિથી અ્યારે અન્ય કોઈ લક્ષ્યસ્થાન ઉઠાવી હેવા ચત્ન કરતા હોય અથવા શાસ્ત્રાનુભવસિદ્ધ વસ્તુની સ્થાપના કરવી હોય ત્યારે મહાત્મા સ્થિર રહેવા માટે આ જ્ઞાનની જરૂર છે કારણ કે તેથી આશ્રય કરનાર કે જોતા કઈ અભ્યાસે સખલના કરે છે તે સમજાઈ નાય છે તથા સમજાવી શકાય છે યથાસ્થિત તકના નિમમ પ્રમાણે યચાર કરવી તે વાદ અને વિપરીત વાદ કરવો તે વિવાદ. આમાનું હે પરમાત્મા ! હું કાઈ બાલુતો નથી.

વળી હે પ્રભુ ! હું કવિનું આતુય અથવા તેઓની કળા બાલુતો નથી. નવીન કાવ્યો બનાવવામાં અલકારના લેટો, રસના વિભાવો અનુભાવો, સ્માથી ભાવો અને તેના વિશેષો બાલુવા એકલે એ સવનું મને જ્ઞાન નથી કે જેથી હું તમારી કવિતા બનાવી તમાર

ગુણનું ગાન કરું, તમારા ગુણોનું કાવ્ય બનાવું અને તદ્દ્વારા તમારા ગુણોની યાચના કરું. આ પ્રમાણે મારી સ્થિતિ છે તેથી હું પ્રભુ ! હું તે આપની પાસે હજી આ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન કે જે આત્મજ્ઞાન કરવાનાં સાધન છે તે માગું કે આપના ગુણો માગું ? હું તે કેવી રીતે માગું ? શું માગું ? ખરેખર ! હું માર્ગભ્રષ્ટ થયેલો છું. મને શું કરવું તેનું જ્ઞાન નથી. હું મારા નાથ ! મને આપ બરાબર માર્ગપ્રતીક્ષા કરાવો.

જાપ ન જાનું જુવાબ ન જાનું, ન જાનું *કથવાતા;

માવ ન જાણું ભગતી ન જાણું, જાનું ન સીરા તાતા. અવધૂં ૩

“ આપનો જાપ જાણતો નથી, (આપ સંબધી પ્રશ્નનો) જવાબ પણ જાણતો નથી, (ઉત્તમ પુરુષ-મહાત્મા) કથિત આપની વાતો જાણતો નથી, અથવા કથા-વાર્તા જાણતો નથી, રુચિ જાણતો નથી, ભક્તિ(ના ભેદ) જાણતો નથી અને શીતળ ગરમ શું છે તે પણ જાણતો નથી. ”

ભાવ—નવકારવાળી આદિ સાધન હાથમા લીધા વગર મુખેથી પ્રભુનામોચ્ચારણ કરવું તે શાબ્દ જાપ કહેવાય છે અને નવકારવાળીથી અથવા હૃદયમા કમળ વિગેરેની કલ્પના કરી જાપ કરવો તે માનસ જાપ કહેવાય છે જે આશ્રવણીતિપૂર્વક યોગજ્ઞાન યથાસ્થિત ન થયું હોય તો થોડો વખત જાપ કર્યા પછી પાછું મન ભ્રમિત થઈ જાય છે જ્યારે પ્રભુના પદની લય લાગે છે ત્યારે અતરધ્વનિ-અજ્વાળપ-સોહસોહનો અસ્ખલિત ઉચ્ચાર ઉઠે છે અને તેનું બરાબર જ્ઞાન ન હોય તો તેમા અનેક પ્રકારની ભ્રમણાઓ પણ થાય છે પ્રાણાયામ વિગેરે તેટલા માટે કાળજ્ઞાન અને શરીરસ્વાસ્થ્ય માટે જ ઉપયોગના છે એમ શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રના પાત્રમા પ્રકાશની શરૂઆતમા કહે છે. એ બાબતનો જેને નાહ લાગેલો હોય છે તે કોઈક વાર આત્મસ્વરૂપ જોવાના ભ્રમમા પડી જાય છે, તેથી યોગમાર્ગના સપ્રદાયી જ્ઞાન વગર જાપમા હું ઉતરી શકતો નથી. અને હું નાથ ! આપનું સ્વરૂપ માનસ પ્રત્યક્ષ પણ થતું નથી અને જ્યાં સુધી પરમાત્માનો માનસિક સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ગમે તેટલો જાપ કરવામા આવે તો તેનો પરમાત્મદશાપ્રાપ્તિના લક્ષ્યાર્થને અંગે કાંઈ પણ ઉપયોગ નથી એ સાદી રીતે સમજી શકાય તેવી હકીકત છે.

વળી અન્ય કોઈ મને પૂછે કે—પરમાત્મા કેવા છે ? તો આપના સાક્ષાત્ સ્વરૂપનું મને

* કથિવાતા એવો પાઠાતર કથિત છે પણ ખીલ ગાથાના છેલ્લા ચરણમા તે વાત આવી ગઈ છે તેથી અત્ર ઉપરનો પાઠ સમીચીન ગણ્યો છે ‘ કર વાતા ’ એવો પાઠ છે, તેનો અર્થ ‘ વાતો કરી જાણતો નથી ’ એમ થાય છે

૩ જાપ=સ્મરણશક્તિ. જુવાબ=જવાબ કથવાતા=(ઉત્તમ જન) કથિત વાતો=માર્ગો, કથા અને વાતો ભાવ=રુચિ, પ્રણામ ભગતી=ભક્તિ સીરા તાતા=ટાલા ઉના

દર્શન થયેલું ન હોવાથી હું કાંઈ જવાબ પણ આપી શકતો નથી. એ જવાબ કાંઈ સાધારણ પ્રશ્નનો જવાબ નથી કે તેમા બેટો સાથે આથી આપના સબધી પ્રશ્ન પૂછનારને સતોષ થાય તેવો જવાબ હું આપી શકતો નથી. વાતો તો ઘણી કરુ છુ પણ મુદ્દાનો એક પણ સતોષકારક જવાબ મુદ્દાસર આપી શકતો નથી.

તેવી જ રીતે મહાત્મા યુરોપીએ આપને સેવવાના કયા કયા માર્ગો બતાવ્યા છે ? કેવી વિધિ બતાવી છે ? તેની વાતો પણ હું બરાબર બાલ્યો નથી. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આપને સેવવા માટે-આપના શુભો પ્રકટ કરવા માટે શાસ્ત્રકારો અનેક વાતો કરી જયા છે, પણ હું તેમાનુ કાંઈ બાલ્યો નથી, અથવા બાલ્યું છુ તે બહુ ઉપર ઉપરથી તદ્દન સાધારણ રીતે બાલ્યું છુ અને વાસ્તવિક રીતે તો તે વાતો બાલવાનું બાલ્યું કહેવાય એવું મારામા છે જ નહિ આપના શુભોની કે આપની બાવા પ્રકાશની અન્વયકવિત વાતો પણ હું કરી શકતો નથી ત્યારે આપ સાક્ષાત્ મળો તો હું આપને બોળાળી શકીશ કે નહિ તે પણ અચોક્કસ છે અને આપ મળ્યો ત્યારે હું આપની પાસે સમન્ધ્યા વગર શું માગીશ ? હે પ્રભુ ! આવી મારી સ્થિતિ છે

વળી હે પ્રભુ ! આપની ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકાય છે તે પણ હું બાલ્યો નથી. ચિત્તપ્રસન્ને ર પૂજનક્રમ કહ્યું છે ' એમા શું રહસ્ય છે તે હું સમજતો નથી અને આપની ભક્તિમા એવી ચિત્તની પ્રસન્નતા થઈ હોય, એવો અપૂર્વ વીરોદ્ધાસ થઈ ગયો હોય, એવી અપૂર્વ આત્મભ્યોતિતુ દિવ્ય દર્શન થઈ ગયું હોય એમ મારા જ્ઞાનમાં નથી અને એનું કારણ એ ભક્તિ માટે કેવા પ્રકારનો ભાવ એકાએક, કેવી જાતના પ્રકારની સ્તુતિ એકાએક, કેવી દૃઢ સદૃહણા એકાએક તેનું અને વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી એ જ હોવું એકાએક. ' ભાવ વિના જ્ઞાનવિકા, બાલ્યો અલ્પજ્ઞાન, ભાવરસાગ મળ્યા થકી, તું કમ નિદાન ' એ વાત સત્ય હશે એમ મને જણાય છે કારણ કે અનેક રીતે એ ક્રિયા કરી હશે પણ વસ્તુતઃ ક્રિયા પ્રતિફલકાન્તિ ન ભાવશૂન્ય-નિશ્ચયપલ્લે અથવા અન્નત્ર ચિત્તે કરી હશે તેથી આપનો સાક્ષાત્કાર કદિ થયો નથી. હું તો એકાએક ભક્તિ કરતો હતો પણ મને સ્પષ્ટ ભાષ નહોતો કે આપની ભક્તિ પુષ્પ, અદ્ભુત થાય કે બ્રહ્માનુક્રીત નથી થાય કે જન્માસમણાં હોવાથી થાય કે રાગ કાંઈને સ્તવન બોલવાથી થાય કે ઘટ વગાડવાથી થાય. આવી રીતે ભક્તિનું સ્વરૂપ તેના ભેદ-વિભેદો સમન્ધ્યા વગર અને તેની સાથે ભાવરસાગ મિળ્યા વગર કરેલી સવ ભક્તિ આત્મચર્ચિને ઉત્પલ કરનાર ન થવાથી વિજ્ઞાન ગઈ એમ જણાય છે વિવેકપૂર્વક દશ ત્રિક પાત્ર અભિત્રમ સાન્નવીને, આશાતના ટાળીને પ્રભુસ્વરૂપ બોળાળી પ્રેમથી સ્નેહથી, એકાગ્રતાથી એક વખત આપની ખરી ભક્તિ થાય તો મારા ભવના દેશ મટી બાવ એમ સાંભળ્યું છે; પણ મને હલ્યુ તે આવડતું નથી; ત્યારે હે નાથ ! આપને શું કહું ? આપની પાસે શું માગું ? કેવી રીતે માગું ?

હે નાથ ! ટૂંકામાં કહું તો હું આપને વાસ્તવિક રીતે ઝોળખતો જ નથી. આપના સ્વરૂપનું મને જ્ઞાન નથી. અરે ! આપ ટાઢા છે કે ઉના છે, શીતળ છે કે ગરમ છે તે પણ હું જાણતો નથી. મતલબ આપને વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિ છે કે નહિ તેનું પણ મને જ્ઞાન નથી. તમે નિરજન નિરાકાર છે કે ગરમ ઠંડા છે તે પણ હું જાણતો નથી તેથી આપની પાસે હું શું માગું ? અથવા આત્માનો કર્મતાપ મટાડી દઈ તેને શીતળ કરે એવા હિતકાર્યો ક્યા છે તે હું જાણતો નથી તેમજ આત્મ અહિત કરનાર પ્રાણાતિ પાતાદિ આશ્રવ છે તેને પણ હું જાણતો નથી. મતલબ આત્માને શીતળ અથવા ગરમ બનાવનાર પદાર્થોનો મને વિવેક હજી થયો નથી મારા પ્રભુ ! મારા અંતર્યામી ! મારી આવી સ્થિતિ છે તેથી આપની પાસે હું કેવી રીતે અને શેની યાચના કરું તે હજી હું વ્યક્ત રીતે મારા મનમાં સમજતો નથી. નાથ ! આ ગુણુદીન તરફ દયા કરો, કૃપા કરો, દષ્ટિ નાખો

ગ્યાન ન જાનું વિગ્યાન ન જાનું, ન જાનું મજનામા (ન જાનું પદનામા);
 આનંદવન પ્રભુકે ઘરદારે, રટન કરું ગુણધામા. અવધૂં ધ

“ મારામા યથાસ્થિત વસ્તુગ્રાહી ઉપયોગ નથી, વિશિષ્ટ કળા હું જાણતો નથી અને આપના ભજનો કરવાની રીતિ હું જાણતો નથી અથવા તો નિરજન પદના નામો મને આવડતા નથી, આથી હું તો આનંદસમૂહ પરમાત્માના મહિરના દ્વાર પાસે ભગ્યા કરું છું અથવા દ્વાર પાસે જિલો રહી પ્રભુનું રટણ કરું છું જે રટણ ગુણોના ધામ(સ્થાન)રૂપ છે ”

ભાવ—હે નાથ ! મારામા યથાસ્થિત વસ્તુગ્રાહી ઉપયોગ નથી કે જેથી પ્રત્યક્ષ ઉપયોગથી આપનાં દર્શન કરું, આપના ગુણની પ્રતીતિ કરું અથવા તો પરોક્ષ ઉપયોગથી મતિશ્રુતદ્વારા આપના દર્શન કરું. સામાન્ય ઉપયોગથી આપનું બરાબર જ્ઞાન થતું નથી અને તેથી વારંવાર માર્ગપરિભ્રમ્ણ થયા કરું છું જે વસ્તુ મારે પ્રાપ્ત કરવી છે તેનું મને સર્વાશે જ્ઞાન નથી તેથી હું તેને કેવી રીતે સ્પષ્ટ-વ્યક્ત કરું ? તેમ જ હે નાથ ! મારામા કોઈ ખાસ કળા પણ નથી કે જેથી તદ્દ્વારા આપને ઝોળખું ચિત્રકળા, લેખકળા, વાદ્ય-કળા, શિલ્પકળા એ સર્વ વિજ્ઞાન કહેવાય છે જે મને ચિત્રકળા આવડતી હોય તો આપનું ચિત્રામણ કરી આપને વ્યક્ત કરું, આપના ગુણુઆમ લખતા આવડતા હોય તો તેમ કરી આપને ઝોળખું, એવી રીતે સર્વ કળા માટે સમજવું, પણ મને તો એ કામને ઉપયોગી થાય તેવી એક પણ કળા આવડતી નથી ત્યારે મારે આપની પાસે શું સુખ લઈને માગવું ? અથવા જ્ઞાન એટલે સામાન્ય દર્શન અને વિજ્ઞાન એટલે વિશિષ્ટ

૪ જ્ઞાન=વિશિષ્ટ વસ્તુગ્રાહી ઉપયોગ અથવા સામાન્ય દર્શન વિગ્યાન=કળા, અથવા વિશેષ દર્શન ભજનામા=ભજન કરવાની રીતિ પદ=નિરજન પદ દારે=આગળામા, આગળામા રટન કરું=ભમું, જપુ ગુણુધામા=ગુણોનું જ્ઞાન

દર્શન એવો પણ અથ યદં શકે પણ તે કરતા પદના ભાવ સાથે ઉપર લખ્યો તે અથ વધારે બધેએયતો આવે છે જ્ઞાન એટલે ગુરુદત્ત જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન એટલે આત્મા સબંધી જ્ઞાન એવો અર્થ ટભાકાર કરે છે તે પણ પ્રસ્તુત વિષયને અનુરૂપ છે

વળી નિરજન નાથનું જનન આવી રીતે થાય છે તે પણ હું બહુતો નથી. મહાત્માના જનનમાં એકતાન યદં જવાથી છેવટે ત મય-તદ્વૃપ યદં જવાય છે એવી વિશુદ્ધ ચિત્તવૃત્તિ કરતા મને આવડતી નથી અને તે માટે જનન શુભગાન કરતા પણ આવડતા નથી. તેમજ પાર્શ્વતેરે હે નાથ ! આપના પરમાત્મપદના અનેક નામો છે હુબરો કરાડો અને ત નામો છે હરેકે શુભ આપના નામ સાથે જોડી શકાય તેમ છે અને મારા સંભળવા પ્રમાણે આપનામા અને ત શુભો છે, પણ તેના નામો પણ હું બહુતો નથી. જો નિરજન પદનાં આટલા નામો છે એમ બહુતો હોઈ તો તે પદોનું શરૂ કરી, તેના અર્થ વિચારી, તેનું સ્વરૂપ સમજી અને તેના બંધ કરું પરંતુ તે પણ હું બહુતો નથી

આવી રીતે હે નાથ ! હું ગાઈ બજવી બહુતો નથી, આપને જોળખતો નથી, હજી શાતુષ વગરનો છું, સ્વરૂપના યથાર્થિયત યોગ વગરનો છું અને પરિણામધારા અને વીર્યોદ્ધાસથી ભક્તિભાવ સંહિત છું આવેા હું શુભહીન છું, શુભની પીછાન વગરનો છું અને શુભની ગણતરી પણ કરી શકું તેવો નથી. ત્મારે હવે મારે શું માગવું ? અને કેવી રીતે માગવું ? મારે તે પ્રથમ પ્રભુપદ માગવું કે જામનવિદ્યા વિગેરે મામ્મમા નથી જો સર્વ માગવું હે નાથ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરતા મારા પાર આવે તેમ જણાવું નથી, તેથી હું તો આનંદધન પ્રભુના મંદિરના દ્વાર પાસે ઊભો સ્વીને આટા મરુ છું અને અહર પ્રવેશ કરવાનો તો અધિકાર નથી પણ બહાર પદેશે જઈ કરું છું અને અહર દાખલ થવાની દેહ ઇચ્છા રાખ્યા કરું છું અથવા મને મગો, મને મળો' એ પ્રમાણે આપનું શરૂ કર્યા કરું છું બંધ કર્યા કરું છું આવી રીતે પ્રભુના દ્વાર પાસે શરૂ કરવું જો પણ શુભનું ધામ છે, શુભપ્રાપ્તિનું કારણ છે એમ મેં સાંભળ્યું છે ત્મારે મને અહર પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી અને શું માગવું અને કેમ માગવું તે મને આવડતું નથી ત્મારે એક સ્થૂળ જ્ઞાન તરીકે મેં આ માગ સ્વીકાર્યો છે કે-પ્રભુના મંદિર પાસે આંટા માર્યા કરવા અથવા તેમનું શરૂ કર્યા કરવું આવી રીતે દેહ ભાવનાથી એક વસ્તુને ઇચ્છવા ઇચ્છના કોઈ દિવસ તેનો યોગ યદં જયે, કારણ કે વસ્તુપ્રાપ્તિનો કાયકમ જો જ છે

શ્રીઆનંદધનજી મદારાજના આખા પદનું સ્વસ્થ થયે જાએ ઉદ્ધા પાદમા દોષ છે જો અત્ય પ્રત્ય ! જન્માય છે શરૂ કરવાની જાગત કથિનાથ છે પોતાની લપુત, શુભહીનતા બનાવી પણ છેવટે પ્રાપ્તવાનું શું છે તે બાબત અજાન થતી નથી છતાં પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે આંત્રી દેહ ઇચ્છને અંગે પ્રભુપદનું શરૂ કરવાનો માગ શોધી કાઢે છે પ્રભુ નામનો બંધ કરતા કરતા તેને છેવટ જોગણી ગકારી અને પછી તેના અને પોતાનો અભેદભાવ સમજાતા છેવટે મંદિરમા પ્રવેશ યદં શકયે તે તાત્વિક અથ પ્રત્ય નાથ !

જ્યારે પ્રભુ નામની આવી રટણા ચાલે છે ત્યારે સ્થૂળ વિષયકષાય તરફ વૃત્તિ જતી નથી, સંસારદશા તરફ ઉદાસીનતા થાય છે અને છેવટે પરમ વિશિષ્ટ ગુણાનુરાગ થતાં તે પ્રાપ્ત થાય છે આવા પ્રકારનું ગુણુરટણુપણું એ મોક્ષનું ધામ છે, કારણ કે એ રટણા ચાલે છે ત્યારે મનમાં એક એવા પ્રકારની શાંતિ થાય છે અને સ્થૂળ વિષયો તરફ એવી ત્યાજ્ય વૃત્તિ થાય છે કે મોક્ષધામમાં જે અખંડ શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે તેનો અત્ર કાંઈક સાક્ષાત્કાર થાય છે

પદ સત્તાવીસમું

રાગ-આશાવરી

અવધૂ રામ રામ જગ ગાવે, વિરલા અલખ લગાવે. અવધૂં

મતવાલા તો મતમેં માતા, મઠવાલા મઠરાતા;

જટા જટાધર પટા પટાધર, છતા છતાધર તાતા. અવધૂં ?

“ હે નિરજન ભગવાન્ ! જગતના પ્રાણીઓ રામ રામ મુખેથી ગાય છે, પણ અલક્ષ્ય સ્વરૂપને ઓળખનાર તો કોઈક ભાગ્યશાળી જ હોય છે જૂદા જૂદા મતવાળા પોતપોતાના મતમા મસ્ત હોય છે, મઠધારીઓ પોતાના મઠમા આસક્ત હોય છે, જટાધારીઓ જટામા, પાટધારીઓ પોતાની પાટમા અને છત્રધારીઓ છત્રમા ગરમ થઈ ગયેલા હોય છે ”

ભાવ—આ પદ શ્રીઆનંદધનજી મહારાજની ધર્મસંહિષ્ણુતા બતાવે છે. એમની દ્વંધમાથી પાણીને જૂદું પાડવાની હે સખુદ્ધિ કેવા ઉત્તમ પ્રકારની હતી તે આ પદથી જણાઈ આવે છે જે વૃત્તિ આ પદમા બતાવી છે તેવી વૃત્તિ સામાન્ય થઈ જાય તો દુનિયામા ધર્મને નામે જે અનેક ઝગડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો તુરતમા અંત આવી જાય. મતનુ રહસ્ય સમજ્યા વગર અભિમાનને લઈને જે સ્થિતિ અનેક મતોની અને મતાવલંબીઓની થઈ ગઈ છે તેવી સ્થિતિ માટે જવાબદાર મનુષ્યોએ આ પદ બહુ મનન કરી વિચારવા યોગ્ય છે આ મુદ્દા ઉપર છેવટે વિવેચન કરવાનું રાખી એ યોગી મહાત્મા અત્ર શું કહે છે તે પ્રથમ વિચારીએ

હે પ્રભુ ! આ દુનિયાની શુ સ્થિતિ થઈ છે તે આપને કહુ છું, તે સાલજો— દુનિયાના પ્રાણીઓ ‘ રામ રામ ’ ગાયા કરે છે પણ રામ કોણ છે તે સમજતા નથી,

૧ જગ=જગત, દુનિયાના લોકો વિગલા=કાંઈક અલખ=અલેક, અલક્ષ્ય લખાવે=જગાવે અથવા બાણે મત=વૈશિષ્ટિક, સાખ્ય વિગેરે માતા=મસ્ત મઠ=શૃંગેરી, શાગદાપીઠ વિગેરે મઠો પટા=પાટ, શ્રીપૂત્યની વિગેરે છત્ર=છત્ર તાતા=ગરમ, તમ થઈ ગયેલા

વિચારતા નથી, બાલુવાળી દરકાર કરતા નથી તેઓ તેા કુનોપ્રાક્તના ધત્રવત્ દશરથ સભ્યના પુત્ર સમન્તુ નામ હાઈ બાલુ છે, પણ રમતે હિતિ રામ 'નિજ સ્વભાવમાં રમણુ કરે તે રામ' એ ભાવ બાલુતા નથી તેમ વિચારતા પણ નથી. સ્વભાવ શુ ? નિશ્ચય શુ ? નિજ સ્વભાવ શુ ? પરભાવ શુ ? કોને પ્રાપ્ત થાય ? કેમ પ્રાપ્ત થાય ? તેનું શુ પરિણામ થાય ? કોનો તેઓ ખ્યાલ, તેણે કે વિચાર કરતા નથી, માત્ર સુખેથી રામ સમ યાત્રી બન્ય છે એ રામ શબ્દનો કેટલો વિસ્તૃત અર્થ થઈ શકે છે અને પોતાને અને એ શબ્દને શુ સબંધ છે, પોતે વન્મય ક્યારે અને કેવી રીતે થઈ શકે તેમ છે તેનો ઘણાખરા તેા વિચાર જ કરતા નથી. કોઈ જાગ્યશાળી પ્રાણી હોય છે તે જ રામ શબ્દમાં રહેલું અલક્ષ્ય સ્વરૂપ સમજી શકે છે, બાલુી શકે છે વાત જોમ છે કે સામાન્ય વ્યવહાર માણસે જાવા સૂક્ષ્મ આત્મસ્વરૂપને જોળખ્યા વગર રામ રામ પોપટની જેમ યાત્રા કરે છે, ક્યારે કોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જ અલક્ષ્ય છે તે તેા કોઈક જ સમજે છે

(અથવા કોઈ કોઈ પ્રાણીઓ અલખને બાજત કરે છે, જોળી, હવિટી અને મુઝવમ હાઈ અલેક અલેક કર્યા કરે છે, પણ અલેક શુ છે તે સમજતા નથી. જાવે અર્થ કરવાને બદલે ઉપર બતાવ્યો તે અર્થ વધારે બહુવિસતો જાવે છે રામ રામ યાત્રી જનારા તેનું અલક્ષ્ય સ્વરૂપ બાલુતા નથી, માત્ર વ્યવહારથી ઉચ્ચાર કર્યે બન્ય છે) જાવી રીતે લક્ષ્યાર્થ સ્પષ્ટ કર્યા વગર ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે તેનું પરિણામ શુ જાવે છે તે હવે બતાવે છે અત્ર રામ શબ્દ સંસારસૂત્રક હોય જોમ સમજાય છે કોઈ કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરતા હોય કોઈ કાંઈકને જપતા હોય, કોઈ પેત્ર વગરને જાળતા હોય, કોઈ જિનને આરાધતા હોય તે સર્વનો અત્ર સમાવેશ કરવો યોગ્ય ગણાયે. ખરી રીતે સ્વરૂપજ્ઞાન થવાને અને શુ દશા થઈ છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

ગૌઢ સાંખ્ય, મીમાંસક વિગેરે મતવાળાઓ પોતપોતાના મતમાં આસક્ત રહે છે, મસ્ત રહે છે અને અન્ય શુ કહે છે તે સમજતા વગર, તેના નયની અપેક્ષા ધ્યાનમાં લીધા વગર, વગર સમજે તેના પર આક્રેપ કરવા મઠી બન્ય છે અને પોતે સત્ત્વસ્વરૂપ પરમાત્માના મુજબથી નીકળી પડ્યા છે જોમ માનવા હાગી બન્ય છે, કોટક જ નહિ પણ અન્ય મતને હલકો પાઠવામાં, તેઓની સાથે હાથ કરવામાં અને તેઓની નિંદા કરવામાં ધર્મ સમજે છે પોતાના મનમાં જોટલા છડી બન્ય છે કે પરમતસદિષ્ટતા શુ છે તે તેઓના વિચારપદમાં પણ જાવતુ નથી. જાવી જ રીતે મહાધારીઓ પોતાના મઠમાં આસક્ત થઈ બન્ય છે તેઓની દષ્ટિ કોટલી ટૂંકી થઈ બન્ય છે કે પોતાના મઠની બહાર સત્ત્વ હોઈ શકે જોમ તેઓના વિચારમાં પણ જાવી શકતુ નથી શકરાચાવના શગેરીમઠ, શારદાપીઠ વિગેરે મઠો છે તેમ જ દુધરેજના મઠ ત, સ્વામીનારાયણના વઠલાલ, ગઢલા વિગેરના મઠો અને બીજા અનેક મઠો હોય છે જા મઠનો આશય કરનારા અને તેમનો અનુયાયી વત્ર ધર્મ સર્વસ્વ પોતાના મઠમાં જ જાવી ગયુ હોય જોમ માની હાથને યાલે છે ધમનુ સત્ત્વ સ્વરૂપ

મઠની બહાર હોઈ શકે એમ તેઓના સ્વપ્નમાં પણ આવી શકતું નથી અને ખીજા કોઈ અન્ય દૃષ્ટિબિંદુથી સ્વરૂપ બતાવે તો વિચાર કરવાની પણ દરકાર વગર તેને હડધૂત કરી નાખે છે. મઠમાં મગ્નપણું એટલી હદ સુધી થઈ જાય છે કે એક જ સરખી ધર્મવિચારણાવાળા પણ ખાબુના અન્ય મહાંતના મઠનો તિરસ્કાર કરવામાં ધર્મ સમજે છે. એ મઠરાગથી ઉત્પન્ન થયેલું અભિમાનજન્ય ક્રુણ છે જેનો પ્રતીકાર બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

આવી જ રીતે હું નાથ ! જટાધારી ખાખીખાવાઓ પોતાની જટામાં ગરમ રહે છે, પાટધારી શ્રીપૂજ્યો વિગેરે અનેક મતાવલંબીઓ પોતાની પાટમાં જ આસઠત રહે છે અથવા પાટધારી રાજ્યો પોતાની રાજ્યગાદી-પાટમાં મસ્ત રહે છે અને છત્રધારી કિવાન, સરસૂખા વિગેરે પોતાના છત્રમાં ગરમ રહે છે. એ જટા, પાટ અને છત્રની ગરમીમાં તેઓ એટલા અભિમાનને વશ રહે છે કે ધર્મનું તત્ત્વ શું છે તે તેઓના સમજવામાં કહી પણ આવતું નથી. આટલા ઉપરથી એક વિચારશીલ મનુષ્ય તો ત્યાં સુધી કહી ગયા છે કે ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહાયામ્ ધર્મનું ખરું તત્ત્વ તો ગુફામાં બહારી દીધું છે. આ ગુફા તે કઈ સમજવી તે વિદ્વાને વિચારવાયોગ્ય છે. વિચારવાથી સમજાશે કે એ ગુફા તે અન્ય કોઈ નહિ પણ મતરાગ (દૃષ્ટિરાગ) જવાથી વિશુદ્ધ થયેલ ચિત્તશુદ્ધા છે. આ પદ પર વધારે વિચાર કરવાથી એનો આશય ખરાખર ખ્યાલમાં આવશે. ઉપર ઉપરની હકીકતથી સતોષ પામનારા અને તત્ત્વાત્ત્વનો વિચાર નહિ કરનારા ઉત્કાન્તિની કઈ અવસ્થામાં છે તે હવે વિચારીએ.

ટખામાં આ ગાથાનો અર્થ બહુ જૂદી રીતે કર્યો છે તે પણ ખાસ વિચારવા લાયક છે ત્યાં લખે છે તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે-હું આનંદધન આત્મા ! જગતના જીવો 'રામ રામ' એવો બપ કરે છે, એ શબ્દને રટે છે, પણ એને લઈને અલક્ષ્ય સ્વરૂપને ભૂલી ગયા છે. રામને જ અલક્ષ્યપણે માની લઈ અલક્ષ્યતા ઓળખાણની જરા પણ દરકાર કરતા નથી તેઓના મનમાં તો એમ જ છે કે પરમ પદાર્થરૂપ રામનું નામ અમારા હાથમાં આબ્ય છે, હવે અમારે કાંઈ કાર્ય કરવાનું બાકી નથી આ જૈન લોકો માત્ર 'જિન જિન' કરી રહ્યા છે પણ તેનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર તે ભૂલાવામાં પડ્યા છે, પરંતુ લોકાઃ સર્વિર્વુદ્ધયઃ લોકો બાહ્ય વસ્તુ ઉપર દૃષ્ટિ રાખનારા જ હોય છે, પણ અલક્ષ્ય સ્વરૂપ સમજવાવાળા તો લાખોમાં એક-કોઈ સંતપુરુષ હોય છે. વળી વિષ્ણુમતધારી તેમ જ કબીર ફકીર પણ એમ જ કહે છે લક્ષ્યતા ઉપયોગ વિના કેવળ રામ રામનું સ્મરણ કરે તે સર્વ અંધ સસારીઓ સમજવા આવી રીતે રામ નામનું રટણ કરનાર જગવાસી જીવડાઓ અલખને લખી ન શકે, જેવી રીતે ગો નામ લેવાથી અશ્વત્થ વિશિષ્ટ અશ્વની ઓળખાણ ન થાય તેમ મઠવાસી એટલે આવેલા અભ્યાગતોની મઠમાં પરિચર્યા કરનાર એવા મઠવાસી મઠમાં માતા એટલે મગ્ન થઈ ગયા છે, તેમાં જ રક્ત થઈ ગયા છે. કોઈ વળી જટાને જ જગાવી રહ્યા છે, અતસમયે સન્યાસ ધારણ કરવો એને જ

સિદ્ધતાનુ કારણ માની રહ્યા છે, એ વગર સિદ્ધિ નથી એમ માની રહ્યા છે, કેઈ જટા ધારવામા જ સિદ્ધિ માની ગેદા છે વળી કેઈક અતસમયે લાકડાને પટ્ટો ધાર્યા બિના સિદ્ધિ નથી એમ માનનારા છે કેટલાક છતાં એટલે પૃથ્વીને ધારણ કરવામા-ક્ષત્રિય પણામાં એટલે ક્ષત્રપદારથી ચત્રુઓને હાથવી ગરીબનુ રક્ષણ કરવામાં સિદ્ધિ છે એમ માની ગેદા છે રહસ્ય એ છે કે-શબ્દમાં જે આસક્ત થયા છે તે શબ્દપણામાં જ મમ શ્દી તેમા સિદ્ધિ માને છે શબ્દ વગર જગત્માં નીતિ કોણુ પ્રવર્તવે અને યૌશિક દુષ્ટ જનોથી રક્ષણ કોણુ કરે? એમ જણાવી શબ્દથી જ સિદ્ધિ છે એમ માને છે હવે એ જ દ્રષ્ટિથી વિચાર આગળ ચલાવે છે

આગમ પદિ પ્રાગમપર યાક, માયાધારી છાકે;

દુનિવાદાર દુનિષેં લાગે, દાસા સજ પ્રાણાક પ્રવધૂં ૨

" આગમનો અભાસ કરી આગમધારીઓ યાકી ગયા છે, માયાવાદીઓ (પોતાના) વિચારમાં છકી બાધ છે અને દુનિયાના પ્રાણુસો વ્યવહારકાચમા લાગ્યા કરે છે એ સવ આશાના દાસ છે એમ સમજવુ "

ભાષ-જિન્નાગમના અભ્યાસીઓ આગમનો અભ્યાસ કરી કરીને યાકી બાધ છે, પણ જે મનસગથી મુક્ત થતા નથી તેા તેઓને આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કદિ પણ થતા નથી. અથવા ઉપર જણાવેલા મધારી, પદધારી, છત્રધારીઓને સમબલવવા માટે આગમ ધારીઓ પ્રયત્ન કરીને યાકી બાધ તેા પણ તેઓ કદિ સ્વરૂપ સમબલવાના નથી; કારણુ એ જ કે-સ્વરૂપગાન પ્રાપ્ત કરવા મધારી વિગેરે ઇચ્છા જ કરતા નથી. તેઓ તેા પોતાના મામા આસક્ત રહે છે, તેના ઉપર પોતાનો નિર્વાહ સમજે છે અને તેના બાધ રાગમાં મસ્ત રહે છે, જ્યાં સત્ય સ્વરૂપ સમજવાની ઇચ્છા કે પ્રવૃત્તિ નથી ત્યાં જામે તેમજ પ્રવાસ કે દલીલ કરવામા આવે તેા તે વાન બીનકેચયોગી છે એ સમબલવ તેવી હકીકત જ આગમધારીને અજે આ બંને અથ જરાબર જાધરેસતા આવે છે

અથવા આગમધારીઓ એટલે વેદાભ્યાસી એવા પણ અર્થ થાય છે તેઓ વેદનો અભ્યાસ કરી કરીને યાકી બાધ છે પણ અભ્યુપ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી ચકતા નથી. અથ કરવાનો એક મુખ્ય નિયમ એ છે કે પ્રયત્નિત અથ થતી ચકતો દોષ ત્યાં મુધી જેથીને અન્ય અથ પદાચવો નહિ, તે નિયમ પ્રમાણે આ અર્થ જરાબર વાગતો નથી, કારણુ કે તેમા પોતાના શાસ્ત્રને આગમ શબ્દથી ઓળખવા નથી.

અને માયાધારી-માયા-પૈસા રાખનારાઓ પનમા છકી બાધ છે અને તેમાં જ મસ્ત

૨ આગમમજિનામમ અથવા વેદ માયાધારી-માયાધારી, વેદાન્તી બોધોની બાધ દુનિષેં
જાધારીમાં અપચ દુનિષામાં દાધાનોનો સમજવ

રહે છે અથવા માયાવાદી વેદાન્તીઓ માયામય જગત્ સમજી પુરુષ અને પ્રકૃતિના સ્વરૂપમાં અન્ય સત્ય હકીકત લક્ષ્યમા જ લેતા નથી. આવી રીતે એકાત સ્વમતાવલખીને કદિ અલક્ષ્ય સ્વરૂપનો આલિસાવ થતો નથી. જેઓ સત્ય સ્વરૂપ સમજવા માગતા હોય તેઓએ પોતાનુ મન નિરતર ઉઘાડુ રાખવું જોઈએ અને રાગદ્વેષી કે દ્વેષદ્વેષી અમુક સ્વરૂપ કે સ્વરૂપભાસ તરફ ન જોવું જોઈએ. જે પૂર્વ વ્યુદ્ધાહિત ચિત્તથી અભ્યાસ કરે છે તે કદિ સત્ય સમજી શકતા નથી.

આવી સ્થિતિ મઠધારી, આગમધારી અને માયાધારીઓની થઈ ગઈ છે અને ખાકી જે દુનિયાદારીના વ્યવહારુ માણસો રહ્યા તે તો દુનિયાના કાર્યમા આસક્ત રહ્યા કરે છે. તેઓ તો ઘર, છોકરા, સ્ત્રી, ધન, ધધો, ખટપટ, સગપણ અને ખીજ અનેક પ્રસંગોમા પરભાવરમણુ પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપે છે તેઓને તો સવારથી મોડી રાત સુધી અલક્ષ્ય સ્વરૂપ શું છે તે સંબંધી ચિંતા કરવાનો અવકાશ કે યોગ્યતા જ નથી ત્યા તેઓ પાસેથી તો શુ આશા રાખવી ?

અથવા આગમધારી અને માયાધારી વિગેરે ઉપર બતાવેલા સર્વ દુનિયાદારીના માણસો છે, સસારી પ્રાણીઓ છે, સસારથી જરા પણ ઊંચા આવેલા નથી અને દુનિયાને જ લાગી રહેલા છે, દુનિયાની મમતામા રક્ત છે અને આશાના દાસ છે આ અર્થ પણ સંબંધ સાથે જોસતો આવે છે.

શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે-ઉપર જણાવેલા સર્વ મતરાગી મનુષ્યો આશાના દાસ છે, મઠ હશે તો પૂજા-મહિમા વધશે, રહેશે એમ સમજનારા હોય છે અને આશીભાવથી ક્રિયા-કષ્ટ સહન કરનારા હોય છે પ્રભુપ્રીત્યર્થ-ફળની અપેક્ષા વગર-નિરાશી-ભાવથી નિઃકામપણે તેઓની એક પણ કરણી નથી અને તેમ હોવાથી તે સર્વ વસ્તુત નકામી છે, ફળ વગરની છે અને ખાસ કરીને તે કેવી છે તે નીચેની ગાથામા સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે.

અત્ર બહુ વિચારવા લાયક હકીકત કહી છે આવા આગમધારી અને મઠધારીઓને પણ આશાના દાસ કહ્યા એ ખાસ લક્ષ્યમા લેવા લાયક બાબત છે આશા કાંઈ ધનની જ નથી હોતી માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની, પદવી પ્રાપ્ત કરવાની, શિષ્ય, પુસ્તક, ઉપદ્રિ એકઠી કરવાની આશા પણ પુદ્ગળાનન્દિપણુને લીધે સસારમા રજાવાનારી છે, બહિરાત્મભાવની દશા છે અને એકાત વર્ચ્ય છે આથી મોટા આગમધારીઓ પણ આવી આશાપૂર્વક કોઈ પણ અનુષ્ઠાન કરતા હોય તો તે શ્રી આનંદધનજી મહારાજની દૃષ્ટિમા દુનિયાદારી લોકો જ છે અને નીચેની ગાથામા હુલ્લભ પ્રાણી કહ્યા છે તેની ગણનામા તે આવી શકતા નથી આશાના વિશેષ સ્વરૂપ માટે આ પછીના પદમા પણ કેટલીક હકીકત બતાવવામા આવશે.

વહિરાતમ મૂઠા ઘગ જેતા, માયા કં ફક્ રહેતા;
વટચંતર પરમાતમ માયે, દુરલમ પ્રાણી તેતા અવષૂં ૩

“ દુનિયામાં જે પ્રાણીઓ આવા છે તે બહિરાતમભાવમાં સુઝાઈ ગયેલા છે અને માયાના દુઃખમાં રહેનારા છે; (અથવા જન્મતાને બેટલા પ્રાણીઓ માયાના દુઃખમાં રહેનારા છે તે બહિરાતમભાવમાં મૂકે ઘઈ ગયેલા છે) મનમાં પરમાત્મભાવનું જ્ઞાન કરે તેવા પ્રાણીઓ દુર્લભ છે—જાણે જ મળી શકે તેવા છે ”

ભાવ—ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે જેઓ પોતાના મતમાં અમદ્ભવાળા પ્રાણીઓ હોય છે, જેઓ પોતાના ધર્મના નામે રળી જાનારા હોય છે, પણ વસ્તુતઃ જેઓ આશાના દાસ છે તેઓ બહિરાતમભાવમાં સુઝાઈ ગયા છે અગાઉ સાતમાં પદના વિવેચનમાં બહિરાતમ, અતરાતમ અને પરમાત્મભાવનું સ્વરૂપ આપ્યું વિસ્તારથી બેધ ગયા છીએ જેઓ શરીર ધન વિગેરેમાં આત્મબુદ્ધિ માનતા હોય તેઓ બહિરાતમભાવમાં વતતા હોય છે જેઓ સુખેથી એમ બોલે છે કે શરીરથી આત્મા સિલ છે પણ જેઓની આંતરિક પ્રવૃત્તિ પરલોકનિરપેક્ષપણે શરીરને યોગ્ય કરવાની, ઇંદ્રિયોને તૃપ્ત કરવાની અને ઐહિક સુખો ભોગવવાની હોય છે તેઓ પણ અતરાતમભાવને એટલે જ દૂર રાખે છે અને પરમાત્મભાવ તેઓથી એટલે બધા દૂર રહે છે કે વાસ્તવિક રીતે તેઓ પણ બહિરાતમ ભાવમાં વર્તે છે જ્યાં સુધી આશાના યાગમાં રહેવાનું થાય, જ્યાં સુધી આશા સખીને આ લોક અથવા પરલોકમાં ફળ ભોગવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ કરણી કરવાનો દેખાવ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી બહિરાતમભાવ જ વતે છે એમ સમજવું જાણી મતધારી, છત્રધારી અને આગમધારી સવ જ્યાં સુધી આશાના દાસ છે ત્યાં સુધી બહિરાતમભાવમાં સુઝાઈ ગયા છે એમ અત્ર કહેવાનો આશય છે વળી આવા પ્રાણીઓ માયા-દેહના કબલમાં જ રહેલા છે તેઓ મિહાઈનીક કમની એટલી પ્રલભ સત્ય તળે ઇભાપલા રહે છે કે ધર્મને પણ સસારનિમિત્ત બનાવી મૂકે છે આથી શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન અથવા અનુભવજ્ઞાન તેઓથી દૂર રહે છે શ્રી આનંદચંદ્રના મહાશયજી આ જ વિષય ઉપર લખતા ચૌદમી જીવનતનાય પ્રશ્નના સ્વતંત્રમાં લખે છે કે—

વચ્ચના સેદ જનુ નચલુ નિહાળતા, તરવની વાત કરતા ન લાભે;
ઉદરભાવ્યુદિ નિજ કાલ કરતાં ચકા, કોઈ નીચા ઠીકીકાલા રાભે

સામાન્ય ગમ્મના સેદની હીકીકત હુદયસહુથી જેઓ નિહાળતા હોય છે અને તેમાં ? આસક્ત હોય છે તેઓ તરવની વાત કરતા લાભતા પણ નથી મતલબ તેઓના મુખમાં તરવની વાત કોંકે નિશ્ચય અનુભવાના હૃદયમાં અધિકાર વગરની વાત જેવી લાગે

૩ બહિરાતમ—બહિરાતમભાવમાં મૂઠાસુઝાઈ ગયેલ જન્મજન્મમાં. તેવાને ૧૬૦૧માં પદ=મન અનર=મા દુરમશનુલ જ્ઞ, ૬ બે મળી શી તેવા ધોડા

છે. આવા પ્રાણીઓ ઉદરભરણુ, સ્વકીર્તિસ્થાપન વિગેરે કાર્યો કરે છે અને ખરેખર આ વિષમ પચમ કાળમા મોહ રાજ્યો એમના ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવ્યું છે અત્ર કહેવાનો આશય એ છે કે-આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની વાતો કરવાને બદલે મમત્વને વશ થઈ, ગરબના લેદો જેવી નકામી બાબતમા અમૂલ્ય વખતનો વ્યય કરી, મોહ રાજના તાબામાં પોતાની બતને મૂકી દઈ આવા પ્રાણીઓ પણ એક રીતે જોતાં માત્ર પેટભરાપણુ કરે છે

અથવા બન્ને પક્તિને સાથે લઈએ તો માયાવાદી પ્રાણીઓ બહિરાત્મભાવમા વર્તનારા છે એવો અર્થ નીકળે છે. એટલે કેટલાક વેદાન્તીઓ નેતિ નેતિ કરીને માયાવાદનું સ્થાપન કરી એક પરબ્રહ્મનો અલેહવાદ માને છે તેઓ પણ બહિરાત્મભાવમા જ વર્તે છે, કારણ કે પરમાત્મભાવનું સ્વરૂપ ધ્યાવતો અંતરાત્મભાવ એ નથી, કારણ કે તેમા આત્માનું વ્યક્તિત્વ જ રહેતુ નથી. આને બદલે ઉપર જણાવ્યો તે ભાવ આખા પદના અર્થને વિશેષ અનુરૂપ છે.

જેઓ હૃદયમાં પરમાત્મભાવનું ધ્યાન કરે તેવા પ્રાણીઓ તો બહુ દુર્લભ છે. ઉપર ઉપરથી ઠાકઠાક રાખનારા, ધર્મને નામે ધતિગ ચલાવનારા, બહિરાત્મભાવમા વર્તનારા પ્રાણીઓ તો બહુ છે, પરતુ શરીરમા જ પરમાત્મા બિરાજમાન છે એવુ યોલનારા જ માત્ર નહિ, પણ તે વાતને નિરતર સ્મરણુમા રાખનારા, તે વાતનું ધ્યાન રાખનારા અને પોતાના દરેક કાર્યમાં તે વાત ઉપર લક્ષ્ય આપનારા પ્રાણીઓ બહુ ઓછા હોય છે, મસ્તક મુડાવનાર પ્રાણીઓ બહુ હોય છે, મન મુડાવનાર બહુ અલ્પ હોય છે, ઉપર ઉપરથી રામ રામ યોલનારા પ્રાણીઓ બહુ હોય છે, પણ તેની અલક્ષ્ય જ્યોતિને જગાવનાર પ્રાણીઓ બહુ થોડા હોય છે આને બહુ થોડો વર્ગ અતરાત્મભાવમા વર્તનારો છે, બાકી ખરેખર ધર્મી હોવાને બદલે ધર્મી હોવાનો દાવો કરનારા અથવા ધર્મી દેખાતા પ્રાણીઓ મોટી સંખ્યામા છે પણ તે પરમાત્મભાવની પ્રાપ્તિને અંગે તો તદ્દન નકામા જ છે

खग पद गगन मीन पद जलमें, जो खोजे सो बौरा*;

चित्त पंकज खोजे सो चिन्हे, *रमता आनंद भौरा. अवधू० ४

“ જે (પ્રાણી) પક્ષીના પગને આકાશમા અને માછલાના પગને પાણીમા શોધે છે તે ખેવકુક (હોય છે), (જે) હૃદયકમળમા શોધ કરે તે (અંતરમા) રમણુ કરતા આનંદબ્રમરને યોળખે ”

* બૌરાને બદલે ‘ બૌરા ’ પાઠ છે, અર્થ એક જ છે

× છેલ્લી પક્તિ એક પ્રતમા નીચે પ્રમાણે છે ‘ રમતા અતર ભમરા ’ રમણ કરતા અતર ભ્રમરને એવો તેનો અર્થ થાય છે તે અર્થથી વિગેષ ફેરકાર થતો નથી

૪ ખગપદ=પક્ષીનુ પગલું ગગન=આકાશ મીનપદ=માછલાનુ પગલુ બોલ્ને=શોધે. મો=તે બૌગ=ગાવરા, ખેવકુક પકજ=કમળ ચિહ્ને=યોળખે રમત=રમણુ કરતા ભૌરા=ભમરા

ધરિરાત્મ મૂઢા નગ જેતા, માયા કં ફવ્ રહેતા;

ઘટર્જસર પરમાત્મ માયે, દુરલભ પ્રાણી તેતા અવધૂં ૨

" દુનિયામાં જે પ્રાણીઓ આવા છે તે બહિરાત્મભાવમાં સુઝાઈ ગયેલા છે અને માયાના કૃદામાં સ્થેનારા છે; (અથવા જન્મતના જેટલા પ્રાણીઓ માયાના કૃદામાં સ્થેનારા છે તે બહિરાત્મભાવમાં મૂઢા થઈ ગયેલા છે) મનમાં પરમાત્મભાવનું ધ્યાન કરે તેવા પ્રાણીઓ દુર્લભ છે—સાચે જ મળી શકે તેવા છે "

ભાવ—ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે જેઓ પોતાના મતમાં આલેક્ષવાળા પ્રાણીઓ હોય છે, જેઓ પોતાના ધર્મના નામે રળી ખાનારા હોય છે, પણ વસ્તુત જેઓ આશાના દાસ છે તેઓ બહિરાત્મભાવમાં સુઝાઈ ગયા છે જગત સાતમાં પાતા વિવેચનમાં બહિરાત્મ, અવરાત્મ અને પરમાત્મભાવનું સ્વરૂપ આપણે વિસ્તારથી જોઈ ગયા છીએ જેઓ શરીર, ધન વિગેરેમાં આત્મભુક્તિ માનતા હોય તેઓ બહિરાત્મભાવમાં વતતા હોય છે જેઓ સુખેથી જોમ યાદે છે કે શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે પણ જેઓની આંતરિક પ્રવૃત્તિ પરલોકનિરપેક્ષપણે શરીરને પોષણ કરવાની, ઈદ્રિયોને તૃપ્ત કરવાની અને જૈહિક સુખો યોગવવાની હોય છે તેઓ પણ અવરાત્મભાવને જોટલો જ દૂર રાખે છે અને પરમાત્મભાવ તેઓથી જોટલો બધો દૂર રહે છે કે વાસ્તવિક રીતે તેઓ પણ બહિરાત્મ ભાવમાં વર્તે છે ન્યા સુધી આશાના તાબામાં રહેવાનું ધ્યાય નવાં સુધી આશા રાખીને આ લોક અથવા પરલોકમાં ફળ મેળવવાની ઇચ્છાથી ધમ કરણી કરવાનો રોગાવ કરવામાં આવે ત્યા સુધી બહિરાત્મભાવ જ વર્તે છે જોમ સમજવું આથી મતધારી, છત્રધારી અને આગમધારી સવ ન્યા સુધી આશાના દાસ છે ત્યા સુધી બહિરાત્મભાવમાં સુઝાઈ ગયા છે જોમ અત્ર કહેવાનો આશય છે વળી આવા પ્રાણીઓ માયા-દલના કબજામાં જ રહેલા છે તેઓ મોહનીય કમની જોટલી પ્રજાળ સત્તા તળે રંગાલવા રહે છે કે ધર્મને પણ સસારનિભિત બતાવી મૂકે છે આથી શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન અથવા અનુભવજ્ઞાન તેઓથી દૂર રહે છે શ્રી આનંદબલ્લા મહારાજ આ જ વિષય ઉપર લખતા શૌરમાં શ્રીઆનંદનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં લખે છે કે—

વચ્ચના કોલ જનુ નયણુ નિહાળતા, તત્વની વાત કરતા ન લાભે;

ઉપરજાણ્યપિ નિલ કાજ કરતા ભક્ત, સાક નરીયા કલિકાલ રાજે

સામાન્ય અગમના લેહની હકીકત હૃદયસક્ષાથી જેઓ નિહાળતા હોય છે અને તેમાં જે આસક્ત હોય છે તેઓ તત્વની વાત કરતા લાજતા પણ નથી મતલબ તેઓના મુખમાં તત્વની વાત જોક નિલજા મનુષ્યના હૃદયમાં અધિકાર વચરની વાત જેવી લાગે

૩ બહિરાત્મબહિરા મભાવમાં. મૂઢાસુઝાઈ ગયેલ જગજગતમાં. નેતાઓ કદવેલમાં. મત્તમન. અતરવમાં દુરલભવુલ ભવ, દુ ખ મળી શકે તેવા, મોહા

છે. આવા પ્રાણીઓ ઉદરભરણ, સ્વકીર્તિસ્થાપન વિગેરે કાર્યો કરે છે અને ખરેખર આ વિષમ પંચમ કાળમા મોહ રાજ્યો એમના ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવ્યું છે અત્ર કહેવાનો આશય એ છે કે—આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની વાતો કરવાને બદલે મમત્વને વશ થઈ, ગચ્છના લેહો જેવી નકામી બાબતમા અમૂલ્ય વખતનો વ્યય કરી, મોહ રાજના તાબામા પોતાની બતને મૂકી ઠઈ આવા પ્રાણીઓ પણ એક રીતે જ્ઞેતાં માત્ર પેટભરાપણુ કરે છે

અથવા બન્ને પક્તિને સાથે લઈએ તો માયાવાદી પ્રાણીઓ બહિરાત્મભાવમા વર્તનારા છે એવો અર્થ નીકળે છે. એટલે કેટલાક વેદાન્તીઓ નેતિ નેતિ કરીને માયાવાદનુ સ્થાપન કરી એક પરબ્રહ્મનો અલેહવાદ માને છે તેઓ પણ બહિરાત્મભાવમા જ વર્તે છે, કારણ કે પરમાત્મભાવનુ સ્વરૂપ ધ્યાવતો અતરાત્મભાવ એ નથી, કારણ કે તેમા આત્માનું વ્યક્તિત્વ જ રહેતુ નથી. આને બદલે ઉપર જણાવ્યો તે ભાવ આખા પદના અર્થને વિશેષ અનુરૂપ છે.

જેઓ હૃદયમાં પરમાત્મભાવનુ ધ્યાન કરે તેવા પ્રાણીઓ તો બહુ દુર્લભ છે. ઉપર ઉપરથી ઠાઠમાઠ રાખનારા, ધર્મને નામે ધતિગ ચલાવનારા, બહિરાત્મભાવમા વર્તનારા પ્રાણીઓ તો બહુ છે, પરતુ શરીરમા જ પરમાત્મા બિરાજમાન છે એવું ઓલનારા જ માત્ર નહિ, પણ તે વાતને નિરતર સ્મરણમા રાખનારા, તે વાતનું ધ્યાન રાખનારા અને પોતાના દરેક કાર્યમા તે વાત ઉપર લક્ષ્ય આપનારા પ્રાણીઓ બહુ ઓછા હોય છે, મસ્તક મુડાવનાર પ્રાણીઓ બહુ હોય છે, મન મુડાવનાર બહુ અલ્પ હોય છે, ઉપર ઉપરથી રામ રામ ઓલનારા પ્રાણીઓ બહુ હોય છે, પણ તેની અલક્ષ્ય જ્યોતિને જગાવ નાર પ્રાણીઓ બહુ થોડા હોય છે આને બહુ થોડો વર્ગ અતરાત્મભાવમા વર્તનારો છે, બાકી ખરેખર ધર્મી હોવાને બદલે ધર્મી હોવાનો દાવો કરનારા અથવા ધર્મી દેખાતા પ્રાણીઓ મોટી સંખ્યામા છે પણ તે પરમાત્મભાવની પ્રાપ્તિને અગે તો તદ્દન નકામા જ છે

खग पद गगन मीन पद जलमें, जो खोजे सो बौरा*;

चित्त पंकज खोजे सो चिन्है, *रमता आनंद भौरा. अवधू० ४

“ જે (પ્રાણી) પક્ષીના પગને આકાશમા અને માછલાના પગને પાણીમા શોધે છે તે બેવકુફ (હોય છે), (જે) હૃદયકમળમા શોધ કરે તે (અંતરમા) રમણ કરતા આનંદભ્રમરને ઓળખે ”

* બૌરાને બદલે ‘ગોરા’ પાઠ છે, અર્થ એક જ છે

× છેલ્લી પંક્તિ એક પ્રતમા નીચે પ્રમાણે છે ‘રમતા અતર ભમગ’ રમણ કરતા અતર ભમરને એવો તેનો અર્થ થાય છે તે અર્થથી વિશેષ દેરકાર થતો નથી

૪ ખગપદ=પક્ષીનુ પગલુ ગગન=આકાશ મીનપદ=માછલાનુ પગનું ઓલ=શોધે ગો=ને બૌગ=આવગ, બેવકુફ પકજ=કમળ ચિન્હ=ઓળખે રમત=રમણ કરતા ભૌરા=ભમરા

ભાવ—પક્ષીના પગલાંને જે આકાશમાં શોધે છે અથવા માછલાના પગલાંને પાણીમાં શોધે છે તે પ્રાણીને ડેખીતી રીતે મૂખ-જાણે-બેવકુફ સમજવો જમીન ઉપર મનુષ્ય અથવા તિલચના પગલાં બ્યારે તે વાલે છે ત્યારે પડી રહે છે અને સારા પગી હોય છે તો તેને તે શોધી શકે છે, પણ તેથી તે જ નિષ્કર્મને અનુસરીને જે માછલાનાં પગલાંને જળમાં અથવા પક્ષીના પગલાંને આકાશમાં શોધવા બંધ છે તો તેને તે મળી શકતા નથી, કારણ કે તેના પગલાં પડી રહેલાં નથી; તેવી જ રીતે બહિરાત્મભાવમાં વતતા પ્રાણીઓ અતરાત્મદશામાં વતતા પગીની પેઠે બહિરાત્મભાવમાં પણ પરમાત્મદશાનાં ધરલાં શોધવા પ્રયાસ કરે છે, પણ તે અપત્ન મિથ્યા છે બહિરાત્મભાવમાં જે વસ્તુ નથી તે શોધવાનો પ્રયાસ કરવો એ ખગપદ જનનમાં અથવા મીનપદ જળમાં શોધવાના પ્રયાસ પેઠે પ્રયાસ કરનારની બેવકુફી જ બતાવે છે ઉપર ઉપરથી શમ શમ' યોગ્ય કરવું અથવા 'અહ' અહ' નો ઉચ્ચાર કરવો અથવા અવસ્થારૂપ સમબંધ વગર વિચાર કરવો કે અનુક્ર ક્રિયા કરવાથી લાભ શું ? અથવા અનુક્ર પ્રકારના શિથિલ વિહારીને વાંદવાથી શું લાભ થવાનો છે ? અથવા 'જે જે' કરવા મદિરામાં બટકયા કરવા જેવા સવાલો ઉપર વિચાર કર્યાં કરવા એમાં એકદર રીતે કાઈ લાભ થતો નથી આવા બહિરાત્મભાવમાં વતતા પ્રાણીઓ ધરમ બેઠા બેઠા વાતો કર્યાં કરે છે કે આમ કરીએ તો આમ થાય અને આમ ન કરીએ તો આમ ન થાય. કાઈ કરવું નહીં અને શીટી શીટી વાતો કર્યાં કરવી અને તે પણ ણીબા બાણુચોના સબંધી કર્યાં કરવી. પોતાને બંધે તે વાતો સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સબંધ જ ન હોય, પોતાને બંધે તે વાત અથવા તેના નિષ્ક્રમ સાથે કંશુ લાગતુવળગતુ ન હોય એવી રીતે પોતાની બંધને અજગી રાખી વાતો કરવી અથવા કોઈ પણ ક્રિયા મત પૂજન કે ધ્યાનનો હેતુ સમબંધ વગર માત્ર એક દુનિયા દારી કરવી, ધર્મને નામે દુકાન બંધાવવી આશાદાસીના દાસ ઘડને રહેલુ—એ સવ બહિરાત્મભાવ છે આવી સ્થિતિમાં રહી ન્યાં વાસ્તવિક રીતે ધમ' જેવું કે સાધ્ય સ્વરૂપની વાનકી જેવું પણ કાઈ હોતુ નથી ત્યાં ધમ માગી આશ્યો બંધ છે અને એવી ઉપર ઉપરની બહિર વાતોમાં જ આનુષ્ઠ નિજ મન કરે છે 'ધરમ ધરમ કરતો જમ સદુ દીર ધરમ ન બંધે હો મમ જિનેસર આવી રીતે ધમ તરીકે મનેલી ક્રિયાનો મમ સમબંધ વગર બહિરાત્મભાવમાં પડી રહી પોતાની બંધને બેવકુફમાં ગણાવે છે આવા પ્રાણીઓ બહારથી ધમ આવી જવાનો છે એમ સમજી સાધન સાધ્યનો વિચાર કર્યાં વગર મદિરામાં તીર્થોમાં અને આશ્રમોમાં કર્યાં કરે છે અને આવાના ફદમાં ફદાઈ બહિરાત્મભાવમાં મૂક રહે છે; પરંતુ જે પ્રાણીઓ પોતાના દુઃસ્વકમળમાં શોધ કરે, ત્યાં શું છે તેથી તપાસ કરે તેનામાં હજુ માયા-મમતાના તરંગો ઘોછા થયા છે કે નહિ તેની બેવકુફી કરે અને તેની દશા કઈ બાણુએ હજુ વહન કરે છે તેનું અવલોકન કરે ત્યારે તે કમળ પર રમણ કરતા આનન્દસ્વરૂપ જમરને ઘોળજે તમે ખગપદને જનનમાં અને મીનપદને

જળમા શોધવા જશો તો એમા કાઈ વળવાનું નથી, એવા બહિરાત્મભાવમાં તો આ ચેતન અનેક વખત વર્ત્યો છે, પણ તેનું એક પણ વાસ્તવિક કામ થયું નથી, પરંતુ જ્યારે તમારા હૃદયકમળમા રહેલ અંતરાત્માની શોધ થશે, મનને વૈરાગ્યાદિથી નિર્મળ કરી તેમાં જ્યારે આત્મસ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ જોવામા આવશે ત્યારે તેની ગભીરતા તમારા લક્ષ્યમા આવશે. શ્રી આનંદધનજી મહારાજ શ્રી ધર્મનાથના સ્તવનમા કહે છે કે—

દોડત દોડત દોડત દોડીયો, જેતી મનની રે દોડ-જિનેસર,
પ્રેમપ્રતીત વિચારો હુંકડી, ગુરુગમ લેજો રે જોડ-જિનેસર
ધર્મ જિનેસર ગાઉ રગશુ.

એ નિયમ પ્રમાણે આ તો આત્મસ્વરૂપ શોધવાની ઉલટમા મન જ્યાં જ્યાં હોડાવે ત્યાં ત્યાં દોડ્યો જ નય છે, અટકતો નથી; પણ હે બંધુ ! તારે આત્મસ્વરૂપ સમજી આ બહિરભાવ ત્યાગ કરવો હોય તો સદ્ગુરુ પાસેથી તેનું સ્વરૂપ સમજી તારા પોતાની પાસે જે પ્રેમની પ્રતીત થાય તેમ છે તે જરા વિચારીને જો

અંતરાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાની અત્ર કુચી બતાવી છે. હૃદયકમળને વૈરાગ્યરૂપ શુદ્ધ જળથી સાફ કરી તેની ઉપર રમણ કરતા સત્, ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપ ભ્રમરને શોધવો, એને શોધીને તન્મયપણે-તદ્રૂપે વિહાર કરવો એ અંતરાત્મભાવ છે. ઉપર ઉપરથી 'રામ રામ' કે બીજા કોઈ પણ બપ કરવામા આવે તેમા કાઈ પણ વળવાનું નથી, મતલબ એથી કદાચ સહજ પુણ્યપ્રાપ્તિરૂપ લાભ થાય તો તે કાઈ ગિસાતમા નથી. કમનશીબે આવી રીતે બહિરાત્મભાવમા વર્તતા પ્રાર્થાઓમા પોતાના મતને માટે એટલો બધો આગ્રહ થઈ જાય છે કે પછી તે અન્ય મતમા સત્યનું કાઈ સ્વરૂપ કે અંશ છે એટલું પણ દેખી શકતા નથી, એટલેથી પણ ઘણી વાર અટકતું નથી, પણ પછી ધર્મ, મત કે પથને નામે અનેક પ્રકારની લડાઈઓ કરવામાં તેઓ ધર્મ માની જોસે છે અને એવા ધર્મિષ્ઠ ગણાતા સામાન્ય રીતે સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના દેખાતા માણસો પણ ધર્મને નામે એવા અગડામા ઉતરી જતા જણાય છે કે પછી ધર્મ પણ એક પ્રકારની દુનિયાદારી જ થઈ જાય છે આર્યાવર્તને ધાર્મિક ઇતિહાસ લખવામા આવશે ત્યારે આવા મતઆગ્રહથી દેશ કેટલો બધો પછાત પડી ગયો છે તે જણાશે વર્તમાન સમયમા પણ ઘણા નાના મોટા અગડાઓ ધર્મને નામે થાય છે આ અગડાઓમા વિશેષ ખરાબ તત્ત્વ એ છે કે તે અગડો કરનાર લોકો તેમ કરતી વખત ધર્મ કરતા હોય એમ માની લે છે આથી બહિરાત્મભાવમાથી જોયા આવવાનો જે એક જ પ્રસંગ-નિમિત્ત છે તે તેઓ ગુમાવી જોસે છે

શ્રી આનંદધનજી મહારાજ તેટલા માટે કહે છે કે-આ સર્વ વૃથા આજપ પાળ છે તે છોડી દો, એ સર્વ એક પ્રકારનો સસાર છે એમ સમજો, એ સર્વ મતઆગ્રહમા આશાનું ઠાસપણું છે એ વિચારો, એમા માત્ર પોતાનું પેટભરાપણું છે તે વાત હૃદયમા ધ્યાવો અને તેવી સ્થિતિનો ત્યાગ કરવા નિશ્ચય કરો અને હૃદયકમળમા આનંદભ્રમરને શોધી તેની

ભાવ—પત્નીના પગલાને જે આકાશમા શોધે છે અથવા માછલાના પગલાને પાણીમા શોધે છે તે પ્રાણીને દેખાતી રીતે મૂખ-ગાંઠો-બેરકુદ્ સમજવો. જમીન ઉપર મનુષ્ય અથવા તિલચના પગલા જ્યાં તે ચાલે છે ત્યારે પડી રહે છે અને આગે પત્ની દોષ છે તે તેને તે શોધી શકે છે પણ તેથી તે જ નિગમને અનુસરીને જે માછલાના પગલાને જળમા અથવા પત્નીના પગલાને આકાશમા શોધવા બધ છે તે તેને તે મળી શકતા નથી કારણ કે તેના પગલા પડી રહેતા નથી; તેથી જ રીતે બહિરાત્મભાવમાં વળતા પ્રાણીઓ અત્તા મદશામા વળતા પત્નીની પેઠે બહિરાત્મભાવમા પણ પરમાત્મશ્રદ્ધાના પગલા શોધવા પ્રયાસ કરે છે પણ તે પ્રયત્ન ભિષ્ટા છે બહિરાત્મભાવમા જે વસ્તુ નથી તે શોધવાનો પ્રયાસ કરવો એ અપરહ મગનમા અથવા મીનપદ જળમા શોધવાના પ્રયાસ પડે પ્રયાસ કરનારની બેરકુદી જ બતાવે છે ઉપર ઉપરથી 'રામ રામ' બોલ્યા કરવું અથવા 'અદ અદ' નો ઉચ્ચાર કરવો અથવા અતરસ્વરૂપ સમત્વ્યા વગર વિચાર કરવો કે અમુક ક્રિયા કરવાથી લાભ શું ? અથવા અમુક પ્રકારના શિષિલ વિહારીને વાદવાથી શું લભ થવાનો છે ? અથવા 'જે જે' કરતા મદિયામાં ભટક્યા કરવા લેવા સવાલો ઉપર વિચાર કર્યા કરવા એમા એકદર રીતે કાંઈ લાભ થતો નથી આવા બહિરાત્મભાવમા વળતા પ્રાણીઓ ધરમ ભેગ ભેગ વાતો કર્યા કરે છે કે આમ કરીએ તો આમ થાય અને આમ ન કરીએ તો આમ ન થાય કાંઈ કરવું નહીં અને શેટી શેટી વાતો કર્યા કરવી અને તે પણ બીજા માણસોના સંબંધી કરવી. પોતાને બંધે તે વાતો સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ જ ન દોષ પોતાને બંધે તે વાગ અથવા તેના નિગૂંથ સાથે કરી લાગુવગમનુ ન દોષ અથી રીતે પોતાની બાને અગતી રાખી વાતો કરવી અથવા કોઈ પણ ક્રિયા મગ પૂલ કે ધ્યાનનો રંગુ સમત્વ્યા વગર માત્ર એક દુનિવા દારી કરી, ધર્મને નામે દુકાન બંધાવવી, આગાદાશીના દાસ ઘડને સ્ટેવુ-એ સંચ બહિરાત્મભાવ છે આથી મિથિમા રહી જ્યાં વાસ્તવિક રીતે ધમ જેવું કે માધવ શરણની વાતની જેવું પણ કાંઈ નાનું નથી ત્યાં ધમ આની ગાથો બધ છે અને તેથી ઉપર ઉપરની બહિરાત્મભાવમા જ આકુળ નિગમન કરે છે ધરમ ધરમ કરને જમ મ દી ધરમ ન જવું હા મમ જિનેમર આથી રીતે ધમ તરીકે ધરનેની ક્રિયાનો મમ મગાલ્યા વગર બહિરાત્મભાવમા પડી રહી પોતાની બાને બેરકુદ્મા ગણાવે છે આવા પ્રાણી ૨. જ રાષ્ટ્રી ધમ આથી જવાનો ૩ એમ સમસ્ત સાધન આધર્યો વિચાર કર્યા વગર મદિયામાં નીં મા અને આધર્યોમા કર્યા કરે તે અને પ્રયાણ દુદમા કષ્ટ બહિરાત્મભાવમા ૪ ૨ ૧ ૧૧૧૧ પ્રાણી ૫ પાયાના દુરલભમગમા શોધ કરે ત્યાં મ તે નથી નપામ કરે નનમા દબુ મયા ગમગના તરિતો શોધ થવા ૬ કે નદિ તેની મગ ૭ જે બને નથી ૮ ૯ આજ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

સાથે કામ હો તેની સાથે રમણ કરે અને તે કથામાં પરમહત્તમભાવનું સાધ્યવિદુ કલ્પના સમી વનમય થવા દૃઢ પ્રયત્ન કરે। ઉપર ઉપરના બાપ કરવાથી, અધ્યયન કરવાથી કે બનૂંની ટોળીના નાથક થવાથી અતશતભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી અને તે વજરના નથ પ્રયાસ લગભગ વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ પરિણામ વજરના છે

ચિત્તપદ્ધતને શોધવામાં ચોજને અર્થે હૃદયમહા નાજિમહા ઉપર કમળની પાપડીની કલ્પના કરી તેમાં નથ, ચોળ વિગેરે અક્ષરો સાથે પદમડગની સ્થાપના કરી પદસ્થ ધ્યાન કરવામાં આવે છે, જેનું સ્વરૂપ પદસ્થ ધ્યાનને અર્થે ચોજવચોમ્બ બંદુ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે તે પણ અત્ર વિચારવા ચોમ્બ છે તદ્દ્વારા પણ જે હૃદયકમળ-ચિત્તપદ્ધતને શોધે તે તે ઉપર રમણ કરતાં આદ્યમમરને ભોલું શકે છે. આ હૃદયકમળ ચોજને અર્થે છે અને ચોજના વિષયનો તે વિભાજ વાચવાથી અથવા સમજવાથી બદલમર શ્રદ્ધામાં આવી બધ તેમ છે વાત્પર્યાઈ એક જ છે કે-તમે મહારથી આત્મેત્તવિ કયે એમ માનો છે તે વાતમાં સત્ય નથી, વાચનાને જે મહાન વત્તે છે તે શોધી, તેનું પૂષકસ્થ કરે। અને તેની અદર કામલ સાચો; ઉપર ઉપરની વાત કરાં વકામ્બે કાળનો અને સંકિતનો વ્યવ કરે। નહિ શ્રી આનંદજીવન મહારાજને મર્મને નામે અન્ય નહિ કરવાનો અત્ર અવસર દેશના વિચાર સાથે જે શોધ આજો છે તે વિવેકપુરસ્કર સમજવા અને આદરવા ચોમ્બ છે

આ પદમાં શ્રી આનંદજીવન મહારાજને જે અહુલ્ય આશય બતાવ્યો છે તે બદલ સમજવો, કૌર્મ્યપણ પડના ભાવને એકાંત દક્ષિણી ચોતાના વિચારને પુષ્ટિ આપવામાં તેથી ન જવાય એમ થવું ખાસ જરૂર છે અત્ર સમ શમ કરવાની જે સ્થિતિ વચૂવી ઇ તે બહિષ્કારભાવમાં વળતા સર્વ છોડવાને છાગુ પડે છે જેઓ સાધ્ય સમજા યજ્ઞ વધી, ધર્મને વ્યવહાર બનાવી દે છે અને તેને નામે ટલાઓ ઉલ્લે છે તેમને આ પદમાંથી ધ્યુ પદસ્થ મળશે જેઓ મોહનર્ભિલ વૈશાચથી સચારનો ત્યાગ કરી એક હોય પણ તે જ મોહના સામ્યનથી વસ્તુસ્વરૂપ સમજતા ન હોય તેમણે આ પદ વરવાર વાચ્ય ચોમ્બ છે મોહનો અપ અત્ર શમ ન સમજવો પણ અસન-વસ્તુસ્વરૂપ અલ્પજ્ઞને એ અર્થ છે એમ ધ્યાનમાં રાખવું અધ્યયનથી અર્થે તેટલા કષ્ટ કરવા જુએ વસ્તુ અજ્ઞાતસ્વરૂપના પરમ લક્ષ્યપૂવક ત્યાગ થતો નથી ત્યામુધી મહાતપસ્થા કરવાથી કદાચ જેવેર કે ચકવર્તીની પદવી અર્થ નથી આથી કૌર્મ્ય પણ શુભ પ્રાપ્ત કરવા ધ્યમ્બ હોય તે અસાનથી કયેલા વૈશાચને અર્થે અર્થે તેવા સ-યસ્ત કે વૈશા બહિષ્કારભાવ છે આરે વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન સાથે દશામ વતવાનું મળી આવે અને પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવા તારે અવસ્ય અર્થેવિ બાજત સાય છે અને તેનું અનુભવ

અક્ષવીસમું પદ

કરે ત્યારે જ સંસારનો પાર પમાય છે. આ સ્વરૂપ બહુ મનન કરી, વિચારી હૃદયમાં ઉતારવા યોગ્ય છે, વર્તનમાં લાવવા યોગ્ય છે અને ખાસ અનુભવવા યોગ્ય છે.

પદ અક્ષવીસમું

રાગ આશાવરી

આજ્ઞા ઓરનકી ક્યા કીજે ? ગ્યાન સુધારસ પીજે. આજ્ઞાં

મટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આજ્ઞાધારી;

આતમ અનુભવ રસકે રસીયા, ઉતરે ન કવહુ સુમારી. આજ્ઞાં ૧

“ પારકાની આજ્ઞા શું કરવી ? જ્ઞાનઅમૃતરસનું પાન કરવું (એ કર્તવ્ય) છે. આજ્ઞા ધારણ કરનારો-આજ્ઞાને વશ પડેલો કૂતરો લોકોને ખારણે ખારણે રખડે છે (પશુ) જે આત્મઅનુભવના રસમાં રસિક થવો છે અથવા જે તેમાં મગ્ન-તલાલીન થઈ ગયેલા થવો છે, તેનો (તેના મસ્તકનો) કેફ કદિ ઉતરતો જ નથી. ”

ભાવ—આ પદના સંબંધમાં એક એવી દંતકથા ચાલે છે કે-શ્રી આનંદધનજી મહારાજ જેનું નામ લાભાનંદ હતું તેઓ એક શહેરમાં ચોમાસું સ્થિત રહ્યા હતા. ત્યાં એક શ્રાવક તેમની બહુ વૈયાવચ્ચ કરતો હતો, તેઓને આગ્રહ કરી આહાર વહોરવા લઈ જતો હતો, જરૂરી કપડાં પણ વહોરાવતો હતો અને ઘણા વખત તેમની પરિચર્યામાં કાઢતો હતો. વળી તે ઉપાશ્રયનો શેઠ પણ હતો એમ કહેવાય છે પર્યુષણપર્વના વખતમાં એક દિવસ તે પૂજામાં સવારે જરા વધારે રોકાઈ ગયો. વ્યાખ્યાન શરૂ કરવાને વખતે કોઈ શ્રોતાએ યાદ આપ્યું કે અમુક શેઠ હજી પધાર્યા નથી, પૂજામાં છે તે તુરતમાં આવશે, પણ નિર્ણય કરેલા વખતે શ્રી આનંદધનજી મહારાજે તે વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. પર્યુષણના વ્યાખ્યાન અખંડ સામ્રાજ્યની સ્વાભાવિક ઇચ્છાવાળો તે શેઠ પા કલાક પછી આવ્યો એટલે તેને જરા ખેદ થયો વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી તે બોલી ગયો કે ‘ સાહેબ ! આ સેવક પર જરા દયા કરી સહજ વ્યાખ્યાન થોભાવવું હતું. ’ ગુરુ કઈ પણ બોલ્યા નહિ ફરી વાર એ ને એ જ વાત કરતા તે શ્રાવકે કહ્યું કે ‘ સાહેબ ! હું કપડાં વહોરાવું છું, આહાર વહોરાવું છું, આટઆટલી વૈયાવચ્ચ કરું છું તે તો ધ્યાનમાં રાખવું હતું ’ આનંદધનજી બોલ્યા ‘ ભાઈ, આહાર તો ખાઈ ગયા અને લે આ તારા કપડાં ’ એમ કહી કપડાં ઉતારી નાખી જંગલમાં ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં જઈ આ પદ પ્રથમ બનાવ્યું ઉપાશ્રય તે શેઠનો હોવાથી તેનો ત્યાગ કરી દીધો-આની દતકથા છે

૧ ઓરનકી=ખીબની ક્યા=શી ? કીજે=કરવી સુધારસ=અમૃતરસ પીજે=પીવે ભટકે=ભટકે છે, રખડે છે દાર દાર=ખારણે ખારણે લોકનકે=લોકોના કૂકર=કૂતરો આજ્ઞાધારી=આજ્ઞાને વશ રહેલો, રસીયા=તેમાં રસિક થવો કવહુ=કાંઈ પણ વખત સુમારી=ધુમવાપણ, કેફ

સાથે કામ લેા. તેની સાથે રમણ કરે અને તે દશામા પરમાત્મભાવનુ સાધ્યબિદુ લક્ષ્યમા રાખી તન્મય થવા દૃઢ પ્રયત્ન કરે. ઉપર ઉપરના બંધ કરવાથી, અધ્યયન કરવાથી કે ઝનૂની ટાળીના નાયક થવાથી અવરાત્મભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી અને તે વગરના બધા પ્રયાસ લગભગ વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ પરિણામ વગરના છે

ચિત્તપક્ષને યોધવામા યોગને અંગે હૃદયમણ નાભિમણ ઉપર કમળની પાખડીની કલ્પના કરી તેમા નવ, સોગ વિગેરે અક્ષરો સાથે પદમળની સ્થાપના કરી પદસ્ય ધ્યાન કરવામા આવે છે, જેનુ સ્વરૂપ પદસ્ય ધ્યાનને અંગે યોગશ્રેયમા બહુ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે તે પણ અત્ર વિચારવા યોગ્ય છે તદ્દ્વારા પણ જે હૃદયકમળ-ચિત્તપક્ષને યોધે તે તે ઉપર રમણ કરતાં આત્મજ્ઞમરને ભ્રેષ્ઠ શકે છે આ હકીકત યોગને અને છે અને યોગના વિવચનો તે વિભાગ વાચવાથી અથવા સમજવાથી બરાબર શ્રદ્ધમા આવી બાક તેમ છે તાર્કિકાઈ એક જ છે કે-તમે બહારથી આત્મોત્પત્તિ થશે એમ માનો છે તે વાતમા સત્ય નથી, તમારામા જે મહાન્ તત્ત્વો છે તે યોધો, તેનુ પૃથક્કરણ કરો અને તેની અદ્વર ઘણાં થાઓ; ઉપર ઉપરની વાત કરી નકામો કાળનો અને શક્તિનો વ્યય કરો નહિ. શ્રી આનંદપત્રના મહારાજને ધર્મને નામે જગદ્દ નહિ કરવાનો અત્ર અવરાત્મ દશામા વિચાર સાથે જે બ્રાહ્મ આચ્યો છે તે વિવેકપુર સર સમજવા અને આદરવા યોગ્ય છે

આ પદમા શ્રી આનંદપત્રના મહારાજને જે અદ્વૈત આચ્ય બતાવ્યો છે તે બરાબર સમજવો કોઈપણ પદના ભાવને એકાંત દૃષ્ટિથી પોતાના વિચારને પુષ્ટિ આપવામા જેવી ન જવાય એમ થવુ ખાસ જરૂરનુ છે અત્ર શમ શમ કરનારી જે સ્થિતિ વધુવી છે, તે બહિરાત્મભાવમા વતવા સવ ભુવોને કામુ પટે છે જેઓ સાધ્ય સમજી શકતા નથી, ધમને અવગણે બનાવી દે છે અને તેને નામે ટલાઓ ઉપર છે તેઓને આ પદમાથી પડુ રહસ્ય મળ્યો. જેઓ મિષ્ટગર્ભિત વૈરાગ્યથી સંસારને ત્યાગ કરી બેઠા હોય પણ તે / મિષ્ટના સાચાજ્ઞથી વસ્તુસ્વરૂપ સમજવા ન હોય તેમણે આ પદ વારવાર વાચવા યોગ્ય છે મિષ્ટને આ અત્ર શા ન સમજ્યો પણ અજ્ઞાન-વસ્તુસ્વરૂપનુ અમ્બુપદ્ય એ અર્થ છે એમ ધ્યાનમા રાખવુ અજ્ઞાનથી અમે તેટલાં કષ્ટ કરવામાં આવે પરંતુ ત્યાં મુખી આત્મસ્વરૂપના પરમ વસ્તુસ્વરૂપ ત્યાગ થતો નથી ત્યાં મુખી વસ્તુતઃ વાત કાંઈ મળતો નથી. મહાનપસ્ય કરવાથી કહાય રવેક કે ચક્રવર્તીની પરથી મળી બધ પણ તે વસ્તુતઃ કાંઈ નાઈ આથી કોઈ પણ જુગ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા હોય તો તેનો પાયો પાકો બેજો મિષ્ટ અજ્ઞાનથી થયોય વૈ જાને અને જમે તેજા અન્યસ્ત કે રીડા વેરામા આવે તો તે સર્વ બહિરાત્મનાર છે જ્યારે વસ્તુસ્વરૂપના ધન સાથે બહિરાત્મભાવને ત્યાં ઘણું અવરાત્મ દશમા વગરનુ જની આરે અને પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા રપટ વસ્તુધમ્મા જા ત્યારે અવસ્થ બોધિત બનવા થા જ અને તેડુ કરવામા માત્રી વિશ્વ ડોય છે પણ તેમ

કરે ત્યારે જ સંસારનો પાર પમાય છે. આ સ્વરૂપ બહુ મનન કરી, વિચારી હૃદયમાં ઉતારવા યોગ્ય છે, વર્તનમાં લાવવા યોગ્ય છે અને ખાસ અનુભવવા યોગ્ય છે.

પદ અઠ્ઠાવીસમું

રાગ આશાવરી.

આશા ઓરનકી ક્યા કીજે ? ગ્યાન સુધારસ પીજે. આશાં

મટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશાધારી;

આતમ અનુભવ રસકે રસીયા, ઉતરે ન કબહુ સુમારી. આશાં ?

“ પારકાની આશા શું કરવી ? જ્ઞાનઅમૃતરસનું પાન કરવું (એ કર્તવ્ય) છે. આશા ધારણ કરનારો-આશાને વશ પડેલો કૂતરો લોકોને ખારણે ખારણે રખડે છે (પશુ) જે આત્મઅનુભવના રસમાં રસિક શુભો છે અથવા જે તેમાં મગ્ન-તલાલીન થઈ ગયેલા શુભો છે, તેનો (તેના મસ્તકનો) કેફ કદિ ઉતરતો જ નથી. ”

ભાવ—આ પદના સબધમાં એક એવી દંતકથા ચાલે છે કે-શ્રી આનંદધનશ મહારાજ જેનું નામ લાભાનંદ હતું તેઓ એક શહેરમાં ચોમાસું સ્થિત રહ્યા હતા. ત્યાં એક શ્રાવક તેમની બહુ વૈયાવચ્ચ કરતો હતો, તેઓને આગ્રહ કરી આહાર વહોરવા લઈ જતો હતો, જરૂરી કપડાં પણ વહોરાવતો હતો અને ઘણો વખત તેમની પરિચર્યામાં કાઢતો હતો. વળી તે ઉપાશ્રયનો શેઠ પણ હતો એમ કહેવાય છે. પર્યુષણપર્વના વખતમાં એક દિવસ તે પૂજામાં સવારે જરા વધારે શેકાઈ ગયો. વ્યાખ્યાન શરૂ કરવાને વખતે કોઈ શ્રોતાએ યાદ આપ્યું કે અમુક શેઠ હજી પધાર્યા નથી, પૂજામાં છે તે તુરતમાં આવશે, પણ નિશ્ચય કરેલા વખતે શ્રી આનંદધનશ મહારાજે તો વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. પર્યુષણના વ્યાખ્યાન અખંડ સાભળવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છાવાળો તે શેઠ પા કલાક પછી આવ્યો એટલે તેને જરા ખેદ થયો. વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી તે બોલી ગયો કે ‘ સાહેબ ! આ સેવક પર જરા દયા કરી સહજ વ્યાખ્યાન થોભાવવું હતું ’ શુરુ કર્યું પણ બોલ્યા નહિ ફરી વાર એ ને એ જ વાત કરતા તે શ્રાવકે કહ્યું કે ‘ સાહેબ ! હું કપડાં વહોરાવું છું, આહાર વહોરાવું છું, આટઆટલી વૈયાવચ્ચ કરું છું તે તો ધ્યાનમાં રાખવું હતું ’ આનંદધનશ બોલ્યા ‘ ભાઈ, આહાર તો ખાઈ ગયા અને લે આ તારા કપડાં ’ એમ કહી કપડાં ઉતારી નાખી જંગલમાં ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં જઈ આ પદ પ્રથમ બનાવ્યું. ઉપાશ્રય તે શેઠનો હોવાથી તેનો ત્યાગ કરી દીધો-આવી દંતકથા છે

૧ ઓરનકી=મીઠાની ક્યા=શી ? કીજે=કરવી સુધારસ=અમૃતરસ પીજે=પીવે ભટકે=ભટકે છે, રખડે છે દાર દાર=ખારણે ખારણે લોકનકે=લોકોના કૂકર=કૂતરો આશાધારી=આશાને વશ રહેલો, રસીયા=તેમાં રસિક શુભો કબહુ=કોઈ પણ વખત સુમારી=ધુભવાપણ, કેફ

સ્વૃણ બંધત્વાની ઘટના આશા પર બધાયલી છે દરિદ્ર સ્થિતિનો માણસ ધન મેળવવાની આશા રાખે છે, કુવારો સ્ત્રી મેળવવાની આશા રાખે છે, વિરહી સ્ત્રી પતિને મળવાની આશા રાખે છે, મરણ કાઠે સૂતેલા પ્રાણી સામે યદ્ બંધાની આશા રાખે છે આવી રીતે અનેક પ્રકરના આશાસૂત્રથી બધાયેલા આ જીવ અધમ સ્થિતિમાં હોય છે તેા પણ સ સાર વરદ જે ચાતો બધ છે, તેને વળગતો બધ છે, તેને ચાટતો બધ છે એક આશાને તાબે રહીને એટલા (અ)કાર્યો કરે છે કે તેની અણતરી કરી ચકાય નહિ. આ આખા પદ પરથી જણાયે કે નવીન સ્વૃણ વસ્તુઓ મેળવવાની તૃષ્ણા અને તે પ્રાપ્ત થયે એવી આશાને હીવે સ સારદાવાનગથી અતિ તમ કચેલા પ્રાણી પણ સ સારમાં રાજપુત્રીથી સબંધ્ય કરે છે

આશાનું સ્વરૂપ બતાવતા કહેવામાં આવ્યું છે કે “ જેમ જેમ શરીર તથા ધનની આશા ફેલાતી રહે છે તેમ તેમ મોહભ્રમણિ વધારે દૃઢ થતી બધ છે એ આશાને શકવામાં ન આવે તેા તૃષ્ણાની સાથે તે પણ આખા વિશ્વમાં વધારે વધારે પ્રસાર પામતી બધ છે અને તેના પાયા દૃઢ થયા પછી તેને કાપવી મુશ્કેલ યદ્ પડે છે આશા એ શાંતિને પામી બધ તેા મનોવાદિત સવ આત્મીય કાર્યો સિદ્ધ થાય છે અને એ તેમ ન થાય તેા આ જવસમુદ્ર દુસ્તન યદ્ બધ છે યમ, નિયમ વિગેરે પ્રશમ સામ્યાબ્ધને તથા સદ્ગોષ્ઠ્ય સૂચને શક્યપર આશા જ છે જેઓ વૃદ્ધિ પામતી આશાને શક્તિ શકતા નથી તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે નકામો શ્રમ કરે છે આશા ઇત્રિયોને ઉન્મત્ત કરનાર છે આશા વિધની વેલડી છે અને આશાને લઇને જ પ્રાણીને સવ દુ ખો પ્રાપ્ત થાય છે. જે જામવાન પ્રાણીઓ આશા શક્તિને હણી નાખે છે તેઓ આ મહાદુ ખથી ભરપૂર સ સારસમુદ્ર તરી વધ છે જેઓને આશા હોય છે તેઓને મનની શુદ્ધિ પણ સ્થેતી નથી તેથી સવ આશાનો ત્યાગ કરીને જે નિશચીત્વાવનુ અવલબન કરે છે તેઓનું મન પૌદ્ગલિક પદાર્થોના સમ કરતુ નથી અને તેથી તેના પર ૭ વિશ્વ મેળવે છે તેને સત્ય સ્વન, ચાદિનપાલન, વિવેક તત્વનિશ્ચય અને નિર્મમત્વજ્ઞુ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ જ્યાં સુધી આશાથી દાવાનગ હુલ્લમાં બળ્યા કરે છે ત્યાં સુધી મહાદુ ખદાવાનગની શક્તિ થતી નથી. દેવાના સ્વામી ઇક સ્વમનુ શબ્દ પ્રાપ્ત કરીને પણ એ વિચેર પ્રાગ્નની આશાથી બદ્દ હોય તેા વાસ્તવિક રીતે તે જરા પણ સુખી નથી. નિશચીત્વાવ ધારણ કરનાર પ્રાણીનું અત કરણ બપળતા છેડી કે છે, તેના ઇત્રિયહસ્તીઓ વિકિયાને તણ દે છે અને તેના કપાયઅભિ શાંતિ પામે છે

(સ્વાનાણુવ-મકરણુ સત્તરણુ)

પૂત્યપાક શ્રીમદયોવિજયજી જ્ઞાનચારના બારમા નિ.રૂપહાલકમાં લખે છે કે “ પોતાના સ્વભાવ-નિજ સુખની પ્રાપ્તિ ઉપરાત બીજુ કાઇ પણ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી. એવી રીતે આત્મનિશ્ચયથી સપતા મહામુનિ તપન નિ.રૂપ યદ્ બધ છે નિચાલ પારડી આશા વાળા પ્રાણીઓ પાય એડી એડીને પ્રાથના કરે છે, પરે પરે નિશ્ચા મામે છે, પરતુ અનત

જ્ઞાનપાત્ર પ્રાણી તો આખા જગતને તણખલા તુલ્ય બુએ છે. વિદ્વાન્ માણુસે પુદ્ગળમાં આનંદ લેનારી રતિની સાથે પ્રીતિ કરનારી સ્પૃહાને હૃદયમંદિરમાથી ખહાર ધકેલી મૂકવી જોઈએ. સ્પૃહાવાળા પ્રાણીઓ તણખલા અથવા રૂની પેઠે તદ્દન હલકા લાગે છે, છતાં સસારસમુદ્રના તળિયે જઈને જેસે છે એ મોટી નવાઈની હકીકત છે ! નિસ્પૃહી પ્રાણીને જમીન પર શય્યા કરવી પડતી હોય, ભિક્ષાથી જેવું મળી આવે તેવું ભોજન કરવાનું હોય, જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરવા મળતા હોય અને જગલરૂપ ઘર નિવાસ કરવા માટે હોય તો પણ તેને ચકવર્તી કરતા વિશેષ સુખ છે. પારકી આશા એ મોટું દુઃખ છે અને નિઃસ્પૃહીપણું એ મોટું સુખ છે, સુખ અને દુઃખનું આ ટૂંકા મુદ્દાસર સંક્ષિપ્ત લક્ષણ સમજવું.

ઉપાધ્યાયજીના છેલ્લા વચન વિશેષ રીતે સમજવા યોગ્ય છે અને તે જ આ પદનો વિષય છે. શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે-હે ચેતન ! તું પારકાની આશા શા માટે કરે છે ? તને ખીજા કોઈ શું આપવાના છે ? તુ અન્ય માણુસ પાસેથી અથવા અન્ય વસ્તુની આશા કરે છે પણ તેમા તારુ શું વળવાનું છે ? તારુ છે તે તો તારી પાસે જ છે, તારામય જ છે, તુ પોતે જ છો, માટે પરની આશા છોડીને તું જ્ઞાનઅમૃતરસનુ પાન કર જેથી અજરામર થઈ જઈ આ ભવવ્યાધિને હુમેશને માટે દૂર રાખી શકીશ. આત્મસ્વભાવનો સ્વાધ્યાય કરતા એક વિદ્વાન્ લખી ગયા છે કે—

પરકી આશા સદા નિરાશા, એ હે જગ જન કાંસા,
તે કાટનકુ કરો અભ્યાસા, લહો સદા સુખવાસા
આપ સ્વભાવમે દે, અવધુ સદા મગનમે રહેના.

આ પ્રમાણે પરજીવની અથવા પરવસ્તુની આશા નિરાશામા જ પરિણમે છે, એ તો માત્ર માણુસને કાંસો દઈ ફસાવે છે, સસારમા રજાવાવે છે અને મળે છે તો મુઝાવે છે અને ન મળે તો ચિતા કરાવે છે, તેથી પરની આશા છોડી દેવા, તેને કાંપી નાખવા અભ્યાસ કરવો જેથી નિરતરને માટે સુખ પ્રાપ્ત થાય અર્થાત્ જેથી અજરામર સ્થાન પ્રાપ્ત થાય. પોતા સિવાય અન્ય કોઈના ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવામા અને અન્ય પૌદ્ગલિક વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છામા એટલા લટકી રહેવું પડે છે કે આ જીવ એને પરિણામે જરા પણ જાણે આવી શકતો નથી, વળી તે વખતે કેવુ વર્તન કરે છે એ પણ વિચારીએ

આશાથી આ લોકમા અને પરલોકમા આશા કરનારની ફોળેટી થાય છે. આ ભવમા આશા પૂરી થતી નથી ત્યાં સુધી મનના જે સકલપવિકલ્પો થાય છે તે એટલા તો મોટી સંખ્યામા અને ઈર્ષા કાળ સુધી માનસિક દુખ આપનારા હોય છે કે ત્યાર પછી આશા પૂરી થાય તો પણ તેમા આનંદ રહેતો નથી. આશા તો દરરોજ અનેક પ્રકારની થતી હોવાથી સોએ નવાણુ આશાઓ તો કદી પૂરી થતી નથી તે તો વળી એટલી ખરાબ અસર મૂકી જાય છે કે તેનુ વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ થઈ પડે. આવી રીતે પૂર્ણ થયેલી અને

અપૂર્ણ સ્થેલી આશાઓ પણ પરભવમા તે બહુ દુખ આપે તેવા ચીકણાં કર્મોના બંધ કરાવે છે આશાથી આ ભવમા અને પરભવમા બહુ દુખ પ્રાપ્ત થાય છે એક શેટલીનો કાંચે મેળવવાની આશાએ જેમ કુતરા ઘોડોનાં બારણે બારણે રખડે છે તેમ આશાધારી પ્રાણી ઘોડોનાં દ્વારે દ્વારે રખડે છે એક નીતિવચનમા કહ્યું છે કે:-

હાસ્તુલવાહનમથમરજામપાતા, સૂમૌ નિપસ્ય વદનોદરદર્શન ચ ।

વિખ્વદસ્ય હુરુતે ગણપુજ્જવસ્તુ, હીરં વિહોક્ષયતિ વાહુશૈભ મુક્તે ॥

‘ આ પ્રાણુસ શેટલીનો ટુકડો આપ્યો એવી આશામા કુતરા પૂછી હલાવે છે, પગે પડે છે, જમીન પર પડીને પોતાનાં યુખ અને પેટ બતાવે છે, ત્યારે ગજરાજ(હાથી) ખાવા માટે આણેલા શેટલાઓ તરફ ધીરેથી લુચ્ચે છે અને સેકડો હાલાવાલા કર્યા પછી ખાય છે ’ હાથીને ખવરાવવામાં કેટલી મહેનત પડે છે અને કુતરા એક શેટલીનો ટુકડો હાથમાં રાખનારની ખાસેથી તે મેળવવા ચારુ કેટલી બેઠ કરે છે તે બંને વચ્ચેના તફાવત જેઓએ અવલોકન કરીને જોયો હશે તે આશા કરનાર અને નહિ કરનારની સ્થિતિનું અંતર બસબર સમજી શકશે; અને એવી રીતે આ ત્યાં રખડ્યા કરે છે છતાં ઘેર ઘેર ભટકનાર કુતરાને કોઈ જગ્યાથી લાકડીના માર અને કોઈ જગ્યાએથી ‘હલ હલ’ના બવાએ સાંભળવા પડે છે આશાધારી માનવીઓની બરાબર આવી જ સ્થિતિ છે ક્રાંતાદાર મમજવાળા શેટીઆઓ ખાસે નિજ શુભની સ્વચુખે કથા કરવી, પવંતે પવંતે અને જબલે જબલે આશામાં સ્ત્રી રખડવું, ન કરવા યોગ્ય ધધા કરવા, વિગેરે અનેક વિટબણાઓ સહન કરવી, અનેક તોફાનો અચાવી મૂકવા અને છતાં ધણીખરી વખત કુતરાનાં જેવી સ્થિતિમા સ્થેલુ-આમ આખ્યે બહુધા ભોંધએ છીએ. આત્મસ્વરૂપથી સિદ્ધ જઈ વસ્તુની આશા કરનાર મનુષ્યની આવી સ્થિતિ થાય છે

આશાધારીની ઉપર પ્રમાણે સ્થિતિ બાલુવી હવે જે આશીભાવ વછોને આત્મજનુ ભવરૂપ સ્વભા આસક્ત થાય છે તેને કેવો આનંદ થાય છે તે બતાવે છે તેને પ્રથમ દરજ્જે તે નિરાશીભાવ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે આત્માનુભવ થવી વખતે તે પરવસ્તુ સાથેના પોતાનો સબંધ વિવેકપૂર્વક વિચારી શકે છે અને તે સબંધની અનિત્યતા અને સ્વરૂપથી સિદ્ધતા આપે તેના આનંદમા આવે છે ત્યારે તે કદિ પણ સ્વથી અન્ય(વસ્તુ અથવા પ્રાણી)ની આશા ન રાખવાનો નિશ્ચય કરે છે અને આ પ્રમાણે અન્યની આશા ન રાખવાના વિચાર સાથે આ છબને આત્માનુભવનો રસ જામે છે, તેમા તેનું સચિત્તપણુ થાય છે અને છેવટે તેમાં તે તહીન થાય છે આ આત્માનુભવરસનું પાન કરવાથી તેનો કેફ ચડે છે મદિરાનું પાન કરવાથી જેમ કેફ વડે છે તેમ; પણ મદિરાપાન અને અનુ ભવરસના પાનમાં એક શોટો તફાવત છે અને તે એ કે મદિરાપાન કર્યા પછી ઘોડા વખતમા તેનો કેફ ઉતરી જાય છે ત્યારે હાથ-પગ તૂટે છે ચરીર શિથિલ થઈ જાય છે અને કામ

કરવાનો ઉત્સાહ તદ્દન મટી જાય છે, પણ આ અનુભવરસનું પાન કર્યા પછી તેનો જે કેફ ચઢે છે તે તો કદિ ઉતરતો નથી. એક વખત તે કેફ ચઢ્યો હોય તો પછી તેની ખૂમારીમા જ આ જીવ પ્રગતિ કરતો જાય છે અને છેવટે અનંત કાળ સુધી કદી પણ ઉતરવાનો પ્રસંગ જ આવતો નથી. આશાધારી કૂતરો બારણે બારણે રખડે છે પણ છેવટે તેનું કંઈ વળતુ નથી અને નિરાશીભાવ પ્રાપ્ત કરી પોતાની સહજ સમાધિરૂપ અનુભવરસનું પાન કરી તેમાં આસક્ત રહેનાર પ્રાણીઓનો કેફ કદી ઉતરતો નથી. તેથી પરની આશા છોડી ઈર્ષ સ્વાત્માનુભવ કરવો એ અત્ર ઉપદેશ છે. વાત એમ છે કે જ્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો આવો વિષય ચર્ચાતો હોય છે ત્યારે તો આ જીવને તેની સત્યતા સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે, પરંતુ પારકી આશામા તણાચેલો, રાગમા રાચેલો અને સંસારમા સર્જાયેલો આ જીવ પાછો એકલો પડે છે કે બધી વાત ભૂલી જઈ પરભાવમા આસક્ત થઈ જાય છે અને પછી કૂતરાની જેમ અહીં મોહું નાખે છે, ત્યાં મોહું નાખે છે અને બધી જગ્યાએથી માર ખાય છે કોઈ વખત ટુકડો રાટલો મળે છે તો પણ તે લાગે વખત ટકતો નથી અને વળી ટુકડો રાટલો પાસે હોય તેટલો વખત પણ વધારે રાટલો મેળવવાની આશામાં કૂતરાપણું તો છોડી શકતા જ નથી આ સ્થિતિ કેટલી દુઃખમય છે તે વિચારવાથી સમજાય તેવું છે

આશા દાસીકે જે જાણ, તે જન* જગકે દાસા;

આશા દાસી કરે જે* નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા- આશા ૦ ૨

“ જે પ્રાણીઓ આશા દાસીના છોકરા છે તે પ્રાણીઓ જગતના નોકર છે; આશા દાસી જેને (પોતાના) નાયક-ઉપરી બનાવે છે તે વસ્તુવિચારથી થતા આનંદને અનુભવવાની ઈચ્છાને યોગ્ય થાય છે ”

ભાવ-જે આશારૂપી દાસીના છોકરાં થાય છે તે આખા જગતના નોકર થાય છે આશારૂપી લોહીના પુત્રો દાસ જ થાય છે, વાહરીનું બચ્ચું જેમ પોતાની માતાને વળગી રહે છે તેમ તેઓ આશા માતાને વળગ્યા રહે છે અને સામાન્ય રીતે દાસીના છોકરા તો દાસ જ થાય આશા-તૃષ્ણાને જેઓ વશ પડે છે તેઓ આખા જગતના જે પ્રાણીઓના સબધમા તેને અગે આવે તેનો હુકમ પોતાની ઈચ્છાએ અમલમા લાવી તેના દાસ બને છે, તેને નમે છે, તેને પગે પડે છે અને તેની ગુલામગીરી કરે છે. દાખલા તરીકે જ્યારે ધનની આશા હોય છે ત્યારે ધનવાન પ્રાણી પાસેથી સુક્રિત-પ્રચુક્રિત કરી ધન કઢાવી લેવા તેની પરિચર્યા કરે છે, તેની ખુશામત કરે છે અને અનેક ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે,

* 'જન' ને સ્થાનક 'સખ' શબ્દ એક પ્રતમા છે

x 'જે' ને બદલે કોષક જગોએ 'જો' શબ્દ છે - પીયાસા એવો પાદાન્તર છે

૨ જાએ=જાયા, જાતા, દીકરા જન=માણસો જગકે દાસા=દુનિયાના નોકર નાયક=ઉપરી, સ્વામી લાયક=યોગ્ય અનુભવ પ્યાસા=અનુભવની પ્યાસ, તરસ

આટલા દાસત્વથી સતોષ ન પામતા જઈ પદાચની આગળ પૌદ્ગલિક અથેતન સોનારૂપાની પદ્મ પલ્લુ કરે છે તે જ પ્રમાણે વિષય સેવવાની આશાથી કુદરત કુમાર્યાની પલ્લુ પરિવર્તિત કરે છે, તેનો દુક્રમ ઉદાવે છે, તે કહે તેમ કરી આપે છે પછી સ્ત્રી ગમે તેવી હુઆથી, અન્યઆચકત અને શબ્દો જેવી હોય તો પલ્લુ તેના ઉપર શગભુદ્ધિથી તેને દેવી તરીકે પૂજે છે તેના વચનને ઉપાડી લે છે અને તેને જરા પલ્લુ અસતોષ ન થાય તે સાર અનેક વિચારો કર્યા કરે છે, એટલું જ નહિ પલ્લુ તેવી સ્ત્રીની ખાતર માતા, પિતા, બંધુ અને સ્નેહી વગની સાથે યોગ્ય કલેશ કરે છે અને પોતાના બાલ્યકાળમાં જે અપાર ઉપકાર તેઓએ પોતાની ઉપર કર્યા હોય છે તે સર્વ ભૂલી બંધ છે સ્ત્રી વરક્ષી એટલું કસ્યા છતાં પલ્લુ લાવ મગે છે ત્યારે તેને પગે તો ઇલા નથી થઈ એમ કહી, અપમાનનો યોગ્ય ગળી જઈ તેને પપાગે છે અને એવું નિષિદ્ધ આચરણ કરે છે કે જરા પલ્લુ તત્ત્વ-રહસ્ય સમજનાર પ્રાણીને તેના વચન પર હાસ્ય આવ્યા વગર રહેતું નથી. ધન અને સ્ત્રીની આશાથી પ્રાણી જે જે આચરણો કરે છે તેનું એ વર્ણન આપ્યું હોય તો પુસ્તક ભણવ તે દરેકજાના અનુભવનો વિષય હોવાથી સર્વથી સમજી શકાય તેવી હનીકત છે એવી જ રીતે જમીનની, વસ્તુની, ઘરપ્રાપ્તિની આશાથી અથવા માન-તુલાથી તેમ જ બીજા કોઈ પલ્લુ પ્રકારની આશાથી આ જીવ અનેક કષ્ટો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રમાણના ધક્કા ખાય છે, પાછો પડે છે અને વળી આશામાં અને આશામાં પાછો ઊભો થઈ અનેક ભાગ પાષરે છે, અનેક કષ્ટો વેડે છે અને અનેક પ્રકારની શુભામી સ્વીકારે છે આશા દાસીના જે દીકરા છે તે આવી રીતે આખા જન્મતાના દાસ છે.

હવે આશા જેને પોતાના સ્વામી કરે-ઉપરી કરે અર્થાત્ આશા જે પ્રાણીના દુક્રમમાં સ્થેનાર ગુણિની સાથ, તે જેના કમલામાં આવે તે પ્રાણી અનુભવરસતું ધન કરવાને યોગ્ય થાય છે અને છેવટે તે અનુભવરસતું ધન કરે છે અનત જ્ઞાન, દયાન, આત્મિકસ્વરૂપના જાનને અનુભવ કરવામાં આવે છે, જેનું સ્વરૂપ આગળ એવા પદમાં વિવેચનમાં અને ત્યાર પછી ધણી વખત વિચારી ગયા છીએ તે અનુભવસ્થાનની તૃપ્તિ ત્યારે જ વ્યવસ્થા થાય છે કે જ્યાં અન્ય જીવની અથવા અન્ય પૌદ્ગલિક પદાર્થો મેળવવાની આશા પર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય. આશા પર સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની દ્વાદમ્યારીનો અંત આવી બંધ છે મનમાં સતોષવૃત્તિ આવી બંધ છે અને પરમ મુખ પ્રાપ્ત થાય છે એને પરિવૃત્તિ સ્વરૂપજ્ઞાનનું ધન કરવાની તૃપ્તિ થાય છે અને તે તૃપ્તિને તૃપ્ત કરવાના સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે છતાં એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનતકાળ મૂખી તે જ સ્થિતિમાં સદી મહામોહક કાવચનાર અંતર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રયત્ન નિમિત્ત કાલનું પદ્મ તે નિરાશીભાવ બને છે.

અર્થે દાસકાર અનુભવપિપાસા એવો જીવી પશ્ચિનો પાક વર્ષ આશા દાસી જેને પાનાનો સ્વામી બનાવે તે અનુભવરસનો વિષય એ તે તૃપ્તવત-તરસ્યો છે

(અને છે) એમ અર્થ કરે છે મતલબ એના સંબંધમા દાસ તરીકે કે પતિ તરીકે આવનારને એ આશા રખાવે છે એટલે કોઈ પણ રીતે એનો સંબંધ ઈષ્ટ નથી. આ દૃષ્ટિબિંદુથી આ અર્થ પણ સમીચીન છે.

આ ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર અર્થ થાય છે. જેમ શેઠનું કામ પોતાની દાસીઓને પ્રવર્તાવવાનું છે તેમ જે આશાને દાસી તરીકે પ્રવર્તાવે અથવા તે તરીકે રાખે અને તેમ કરીને-તેના ઉપર હુકમ કરીને પોતાનું કામ શેઠ સિદ્ધ કરે છે તેવી જ રીતે જે આત્મા આશાનો દાસ ન બનતા સ્વસ્વરૂપની સિદ્ધિ માટે યોગ્ય કાર્યોમા ઈચ્છાનો પ્રયાસ કરે તો તે અનુભવને લાયક થાય છે. આ અર્થ કરવામા ' જે નાયક આશા દાસી કરે, ' એમ પદ્મચંદ્ર કરવાનો છે આ અર્થ બહુ સુંદર ભાવ બતાવે છે આશય લગભગ ઉપર બતાવ્યો તે જ રહે છે, પણ એમા ફેર એટલો છે કે પ્રથમ અર્થમા આશા તેને નાયક કરે છે અને આ અર્થમા ચેતનજી આશાને દાસી બનાવે છે. આ ભાવ તેથી વધારે સુંદર છે, કારણ કે એમા ચેતનનુ નાયકપણુ યોગ્ય રીતે પીછાનાય છે.

આશા એ એવી વસ્તુ છે કે તેનો પાર પામવામા અને તેના પર સ્વામિત્વ મેળવવામા બહુ મુશ્કેલી નડે છે *ભર્તૃહરિ તેને નદી સાથે સરખાવી તેનો પાર પામનાર યોગીશ્વરના આનંદનુ વર્ણન કરે છે, તેમ કરતા નદીમા શુ શુ પદાર્થ હોય છે અને તેનો પાર પામવામા કેટલી અગવડો પડે છે તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચતા તે કહે છે કે-આશા નામની નદીમા મનોરથ જળ ભર્યું છે, તેથી આખો વખત જૂઠી જૂઠી ઈચ્છાઓ થયા કરે છે, નદીમા જેમ જળના તરંગો થાય છે તેમ અહીં તૃષ્ણાના મોજા આવ્યા કરે છે, નદીમા રાગરૂપી આહ (જળમા રહેનાર મનુષ્યનુ પણ ભક્ષણુ કરી બંધ તેવા મોટા મગરમચ્છો) હોય છે જે પ્રાણીનુ ઝસન કર્યા કરે છે, નદી પર જેમ પક્ષીઓ ઊડ્યા કરે છે તેમ આ આશા નદી પર વિતર્કરૂપ પક્ષીઓ ઊડ્યા કરે છે જેથી અસ્તવ્યસ્ત વિચારના ઉદ્ભવન થયા કરે છે, નદીમા પૂર આવે ત્યારે જેમ કાઠા પરના વૃક્ષોનો નાશ થાય છે તેમ આ આશા નદીમા મનોરથજલનુ પૂર આવે ત્યારે વૈયંવૃક્ષનો નાશ થાય છે, મોટી નદીઓમા જેમ આવર્ત(જળચક્ર) થાય છે અને તેના સપાટામા આવનાર તરનારો પણ ડૂબી બંધ છે તેમ આ આશા નદીમા મોહના આવર્ત આવે છે કે જે પ્રાણીને ચક્રબ્રમણમા નાખી દે છે, આવી આશા નદી તરવી મહામુશ્કેલ થઈ પડે તેવી અને અતિ ભાંડી છે, તેનો પાર જે યોગીશ્વરે પામી ગયા છે તે આનંદ કરે છે આટલા ઉપરથી જોવામા આવ્યું હશે કે-આશા પર જ્ય મેળવનાર પ્રાણી આ જીવનનુ વિશિષ્ટ કર્તવ્ય કરે છે, તેમા આનંદ માની સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ પર આવી બંધ છે અને અનુભવરસનુ પાન કરવાને યોગ્ય થઈ છેવટે તેનુ પાન કરી સાધ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

* આશા નામ નદી મનોરથજલા તૃષ્ણાતરંગાકુલા, રાગગ્રાહવતી વિતર્કવિદ્ધગા ધૈર્યદ્રુમધ્વસિની ।

મોહાવર્તસુદુસ્તરાતિગહના પ્રોત્તુજ્જિન્તાનટી, તસ્યા પારગતા વિશુદ્ધમનસો નન્દન્તિ યોગીશ્વરા ॥ ભર્તૃહરિ

મનસા પ્યાલા પ્રેમ મગાલા, મઘ અધિ પરચાલી;

તન માટી અજટાઈ પીવ ફલ, જાગે અનુમલ સ્લાલી ઝાણા૦ ૩

‘ શરીર ભટ્ટીમા શુદ્ધ સ્વરૂપ અધિ સળગાવી, અનુભવરસમા પ્રિમરૂપ મસાલો નાખી તેને મનરૂપ પ્યાલામા ઉઠાળીને તેનું સત્વ પીએ છે ત્યારે અનુભવની લાઠી પ્રજટ થાય છે ’

ભાવ—શરીરને પોષવા માટે ઉનાળામા જૂથા જૂથા પ્રકારના એલચી, ઝુલાબનાં ફૂલ, વસ્ત્રાણી વિગેરે હાલ મસાલા નાખી તેનું કુધિયુ કરીને પીવામાં આવે છે અથવા વધારે યોગ્ય અર્થમાં કેશર, એલચી, બદામ, પિસ્તા વિગેરે પૌષ્ટિક મસાલાઓ-વસાણા નાખીને શીત ઋતુમા દૂધ પીવામાં આવે છે, તે દૂધને પ્રથમ અધિ પર ગરમ કરી તેને બહુ બનાવવામાં આવે છે અને પછી પાણીનો કેટલોક ભાગ બળી ગયા પછી દૂધનું સત્વ રહે છે તે પીવામાં આવે છે તેથી શરીર મજબૂત થાય છે અને સુખ ઉપર તેની લાઠી આવે છે મતલબ સુખ ઉપર પણ તદ્દસ્તપણુ જણાય છે આ નિયમને અનુસરી અનુભવસ્થનું પાન કેવી રીતે કરવું તે જાત્ર બતાવે છે આ શરીરરૂપ ભટ્ટીમા પ્રથમ પ્રક્રમ અધિ સળગાવવો. બ્રહ્મ શબ્દના બે અર્થ અત્ર વાચ્ય થઈ શકે છે પ્રથમ અર્થ બ્રહ્મ એટલે પ્રહાસ્ય સ્ત્રીસંગનો સવ થા ત્યાગ કરવો, મનથી પણ તેની ઇચ્છા ન કરવી. જેઓ યોગમુખમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છા શખતા હોય તેમણે પ્રહાસ્ય પ્રથમ કરવું અવસ્થ પાળવું જરૂરનું ગણવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેથી વીચલાનિ જટાસી શરીર મજબૂત બને છે અને તેથી મનની અભવસ્થિત સ્થિતિ, કુસ્વપ્ન વિગેરે અવસ્થા મટી જઈ તે સ્થિર બને છે અથવા પ્રહા શબ્દથી શુદ્ધ સ્વરૂપ અમલવું શરીરરૂપ ભટ્ટી ઉપર આ પ્રકારરૂપ અધિને સળગાવીને તેના પર મનરૂપ પ્યાલો મૂકવો અને પછી સ્વરૂપ પામવાનો પ્રેમ-અભિલાષકચિદ્રૂપ મસાલો તેમા નાખીને તે રસને પૂળ ઉઠાળવો અને તેનો અપાર મોહખો કસ રહે ત્યારે તે સત્વને પી જવું-પીયા કરવું આથી અનુભવની લાઠી ભંગત થશે.

અહીં પ્રેમ મસાલો નાખવાનું કહ્યું છે તેનો વાસ્તવિક અર્થ ૧૦૦૦ સુવ લવેા તરફ બહુબુદ્ધિ કેઈકને પણ નુકસાન કરવાની વૃત્તિથી દૂર ખસવાપણુ અને કેઈ પણ છવનાં કુખો એઈકને ત્રાસ અને પોતાને સોએ પણ અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ એ થાય છે એવા પ્રેમરૂપ મસાલાને અપારે અનુભવરસમા નાખીને મનરૂપ પ્યાલો જે તે રસને અને મસાલાને ખાણુ કરે છે તેને તે સ્વરૂપવિચારણારૂપ કેમમાં નાખી તેમાં ત્રિચિદ્રૂપ મસાલો નાખે, પછી રેઅક પૂરક, કુશક વિગેરે આરોગ્યાસવડે પ્રાણુ અપાનાદિ પવનના ઉપર નીચે યવારૂપ ઉઠાળાથી તેમાં જે નકાસુ જળ હોય તેને દૂર કરી, મતલબ તેની અદર જે દેવરૂપ અરેશ હોય તેને સળગાવી મૂકી ઉવટે જે શુદ્ધ પ્રેમ મસાલાદાર રસ

૩ મનસા=મનરૂપ. પ્રેમ=અનુભવરસમા પ્રેમ મસાલા=મસાલો, વસાણા=બહુબુદ્ધિ સ્વરૂપ અથવા પ્રહાસ્ય પરતળી=સળગાવી અજટાઈ=ઉઠાળીને. કસ=સત્વ. બને=ભંગત થાય, પ્રજટ થાય. લાઠી=લાઠાત.

રહે તેને જરા ઠડો પડવા દઈ જ્યારે તેને પીવામા આવે ત્યારે સર્વ પદાર્થ તરફ નિરિચ્છકપણાથી પ્રગટેલ ઉન્મત્તતા અને તેથી પ્રગટેલી અનુભવની લાલી આખ પર, મુખ પર અને શરીર પર દેખાય છે. આવા રસનું પાન કરનારનાં કાર્ય, વચન કે ક્રિયા જોયાં હોય તો તેમા બાહ્ય કે અંતરંગ સ્વરૂપમાં તદ્રૂપવૃત્તિ એટલે અનુભવરસની લાલી-એકાગ્રતા સ્પષ્ટ રીતે જોવામા આવે છે. ચેતન ! તું પારકી આશા કરી ઘર ઘર રખડી પાછો પડે છે, દુઃખ ખમ્મે છે અને અંતે કાંઈ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તેને બદલે આ તારી પાસે રહેલ રસમાં મસાલો નાખી પીશ તો આ ઠંડીના દિવસો હોવાથી તને લાભ બહુ થશે, તારા આત્મિક શરીર પર લાલી આવશે અને તને સર્વ પ્રકારની પુષ્ટિ થશે.

મનને ખ્યાલો બનાવવામા બહુ વિચાર કર્યો જણાય છે. નકામો કચરો અને શુદ્ધ રસ તે ગ્રહણ કરે છે અને ધારણ કરી રાખે છે. એ સર્વ શુભ અશુભ વિચારોને વ્યક્ત કરવાનું સાધન છે.

કસ-સત્ત્વ પીવાની હકીકત પણ એટલી જ ધ્યાન રાખવા યોગ્ય છે. નકામી વસ્તુનું પાન કરવાથી લાભ થતો નથી, તે મળરૂપે નીકળી જાય છે; પરંતુ સત્ત્વનું પાન કરી તેને પચાવવામા આવે તો તેનું રુઘિર, વીર્ય વિગેરે ધાતુ બની શરીરને યોગ્ય છે, તેવી જ રીતે પ્રેમ મસાલાદ્વાર રસના પાનનું સમજી લેવું.

અનુભવની લાલી પ્રગટ કરવાનો જે ક્રમ આ ગાથામા બતાવ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવો. અનુભવ પ્રગટ કરવા માટે પ્રથમ મનમા વિચાર કરવો, કારણ વિચારને વ્યક્ત કરવાનું સાધન હાલ તો મન જ છે. પછી તે મનરૂપ ખ્યાલામા પ્રેમનો મસાલો નાખવો એટલે સ્વરૂપપ્રાપ્તિના વિચાર તરફ પર્ણુ પ્રીતિ કરવી. આવી પ્રીતિ જ્યારે વિવેકપુર સર થશે ત્યારે સ્વપર વિવેચન થવાથી બાહ્ય વસ્તુ અને સબધ પરથી પ્રીતિ એાછી થઈ જશે એવી સ્થિતિ બરાબર પ્રાપ્ત કરવા અને તે નિરતર બની રહે તેવું કરવા તેની નીચે પ્રદ્ધચર્યરૂપ અગ્નિ સળગાવવો અને તેના વડે શરીરરૂપ ભઠ્ઠીને ખૂબ તપાવવો શરીરને તપાવવાથી તેના પરનો રાગ પણ એાછો થઈ જશે. આવી રીતે શરીર, સ્ત્રી અને બાહ્ય પુદ્ગળ સબધનો ત્યાગ થયા પછી માત્ર સ્વરૂપાનંદ પ્રાપ્ત કરવામા જ પરમ પ્રીતિ પ્રગટ થશે આ પ્રયોગ કર્યા પછી સત્ત્વનું પાન કરવા નિર્ણય થશે તે વખતે યોગ્ય ગુરુના આશ્રય નીચે અધિકાર પ્રમાણે ધ્યાનક્રિયારૂપ સત્ત્વનું પાન થશે અને તેથી મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થતા પ્રેમની જમાવટ થશે ત્યારે અનુભવની લાલી તમારા પ્રત્યેક કાર્યમાં, પ્રત્યેક વર્તનમા, પ્રત્યેક વચનમા સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે અને તમારા મનમા એટલી ઉદ્ધતતા પ્રગટ થશે કે તમારી આસપાસ પણ અનુભવનો શાત રસ ઝરતો હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવશે.

૫. આનંદસાગરજી આ ગાથાના અર્થ માટે એક વિશેષ અર્થ સૂચવે છે, એ પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. મોક્ષ અથવા આત્માનુભવ માટે સંસી પચેન્દ્રિય જીવો જ યોગ્ય

છે તેથી અહીં મનસા ખ્યાલાની વાત કહી છે એ મનરૂપ ખ્યાલામા વાચના, પ્રવચના, પસવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધમકયા લક્ષણરૂપ સ્વાધ્યાયરાગ આદિ મસાલો જરવો દ્વધમા જેમ મસાલો નાખવામા આવે છે તેમ મનરૂપ ખ્યાલામા સ્વાધ્યાયરાગ વિગેરે મસાલો નાખવો. નીચે પ્રક્ર્ષ એટલે પ્રક્ર્ષાભ્યરૂપ અથવા વિશેષ વાસ્તવિક રીતે સાધ્યભિ દુના શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ પ્રક્ર્ષનો. અભિ શુદ્ધ કરવો. પ્રક્ર્ષ શબ્દનો જે નવીન અર્થ અહીં બતાવ્યો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે ' તન ભાઠી અવટાઈ કસ પીએ ' એટલે નિરતર આત્મામા એકાગ્રતા કરવામાં આવે તો તેથી છેવટે કેવળ સ્વસ્વરૂપમા રમણુતાની દશ્યા પ્રગટ થાય. આ અર્થમાં સાકેતિક શબ્દોનો જે વિશુદ્ધ આશય બતાવ્યો છે તે ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે મનરૂપ ખ્યાલામા સ્વાધ્યાયરાગાદિ મસાલા ભરી સાધ્યના જ્ઞાનરૂપ પ્રક્ર્ષાશિ શુદ્ધ કરી સ્વમાં એકાગ્રતા કરીએ તો સ્વસ્વરૂપમા રમણુતાની દશ્યા પ્રાપ્ત થાય એ આ ગાથાનો આશય છે આપણી વર્તમાન દશ્યામા પરની આશ્યા કરી સ્વાવલબનને મૂકી દેવામા આવે છે, ભૂલી જવામા આવે છે, વિચારી દેવામા આવે છે. પરંતુ અચારે મન નિર્મળ થાય અને સાધ્ય-પ્રાપ્ત્ય બિન્દુનુ શુદ્ધ જ્ઞાન થાય અને સાધિ સ્વમા સ્થિરતા થાય ત્યારે સ્વસ્વરૂપ રમણુતાની એકાગ્ર ક્રિતકારક દશ્યા જરૂર પ્રગટ થાય એમા સ દેહ જેવુ નથી. આ જીવને જે એકાગ્ર છે તે તેની પાસે છે, પારકા પાસેથી કાઠ આવવાનુ નથી, અન્ય કોઈ આપનાર નથી અને અન્યની આશ્યા સ્પૃહ-માનસિક કે આદ્રિમિક વિષયમા રાખવી એ સાધ્ય સ્વરૂપનુ અજ્ઞાન બતાવે છે આ ભાવ બહુ સારી રીતે વિચારવો.

કમ્પગમ પીમાલા પીઓ મતવાલા, પીએ અધ્યાત્મ વાસા;

ઈમાનદ્વન વેતન જૈ સેલ, વેલે ઓક તમાલા આલાં ૪

જેની ખબર ન પડી શકે તેવો (મનસા) ખ્યાલો કે અધ્યાત્મમતમા મક્ક લોકો ! પીઓ અને તેમ કરવા પહેલાં અધ્યાત્મનો વાસ ક્યા છે તે જોગ્યો. આનન્દસમૂહ વેતનજ ત્યાં (અધ્યાત્મવાસમા) રમણુ કરે છે અને લોકોનો તમાલો જીએ છે "

ભાવ-જેની કોઈને ખબર નથી એવો ઉપર જણાવેલો ખ્યાલો કે મતવાલા ! અધ્યાત્મ મતમાં આસક્ત થયેલા સજ્જનો ! પીઓ એ ખ્યાલો એવા પ્રકારનો છે કે તેની સાધારણ રીતે કોઈને ખબર પહોંતી નથી. તે ક્યા છે ? કેવો છે અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવો છે ? તે પશુ અણી શક્ય તંતુ નથી. આવો અગમ્ય ખ્યાલો જેમા મસાલાદાર તત્વ તૈયાર કયું છે તે તમે પીઓ. એ તમે અધ્યાત્મમતમા મમ હો તો ઉપરની ગાથામાં બતાવેલા

* અગમને જાહેર આગમ પાર્શતર ૪

† આનન્દને તે જગમે એલે એવો પાઠ અ-૫૪ છે

‡ અગમ-જેની ખબર ન પડી શકે તેવો અગમ. મતવાલા=અધ્યાત્મમતમાં મમ ચીન્તેન્વીની, કોપીને વાસાવાસ, નિવાસસ્થાન એવું તમાસાએય, નાદક.

વિધિ પ્રમાણે તેનું પાન કરો અને તેમ કરવા સારું પ્રથમ તો અધ્યાત્મનો નિવાસ ક્યાં છે તે બરાબર ઓળખીને પછી મનસા ખ્યાલાનું પાન કરો. અધ્યાત્મ એટલે આત્મા સંબંધી-તેનું નિવાસસ્થાન આત્મા જ હોય. બાહ્ય પદાર્થ અથવા વસ્તુસગથી રહિત શુદ્ધ દશામા વર્તતો અથવા શુદ્ધ દશા તરફ ગમન કરતો આત્મા એ અધ્યાત્મનું સ્થાન છે. આત્મા સંબંધી હકીકતનું સ્થાન આત્મસ્વરૂપ જ છે એને બરાબર ઓળખીને પછી ઉપરોક્ત અગમ ખ્યાલાને પીઓ. ઘણી વખત એવું બને છે કે અધ્યાત્મને ઓળખ્યા વગર ઉપર ઉપરની હકીકતને જ અધ્યાત્મ સમજી જવામા આવે છે અને તેથી અનુભવરસના પાનને બદલે આત્મવચન થાય છે, તેથી અગમ ખ્યાલાનું પાન કરવા પહેલા અધ્યાત્મવાસ કયા? કેવી રીતે અને કેવા પ્રકારે? થાય છે તે બરાબર સમજી લેવું ઉચિત છે.

એ અગમ ખ્યાલાને બદલે કેટલીક પ્રતોમા 'આગમખ્યાલા' એવો પાઠ છે, તેનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ છે. અધ્યાત્મવાસને ઓળખીને શ્રુતજ્ઞાનના ઝોધરૂપ આગમખ્યાલો પીવો. ત્યાં સામાન્ય રીતે મુશ્કેલી પ્રાપ્ત થશે કે શ્રુતજ્ઞાન તો સમુદ્ર જેટલું છે તે સર્વ જાણી શકાય કેવી રીતે? તો અધ્યાત્મવાસ ઓળખી વસ્તુસ્થિતિનું અને ખાસ કરીને ષડૂ દ્રવ્ય અથવા નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન કરી તેમાથી હોય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય શુ છે તે સમજવું એ અધ્યાત્મવાસ ઓળખી લેવાનું સાધન છે મુમુક્ષુ જીવ તેને અલ્પ સમયમા જાણી શકે છે અને પછી તે સ્થિતિમા તેને જે આનંદ થાય છે તે નીચે બતાવ્યો છે

આનંદધન ચેતનજી એ અધ્યાત્મવાસમા જ ખેલે છે, ત્યાં તેને જે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ તેનું ક્ષીડાક્ષેત્ર છે અને ત્યાં ખેલતી વખતે લોકના તમાસા જીવ્યે છે, ભવનાટક જીવ્યે છે, સંસારપ્રપચ પ્રત્યક્ષ રીતે જીવ્યે છે. તે વખતે આનંદધન ચેતન કંઈક લોકોને કૂદતા જીવ્યે છે, કંઈકને વીંછીએ ફટકાવ્યા હોય તેમ અશાતાથી હણાયલા જીવ્યે છે, કોઈને રમતા, કોઈને મરતા, કોઈને રોતા, કોઈને વિષયકર્મમા આગોટતા, કોઈને હિતુ વગર ઠોડાઠોડી કરતા અને કોઈને પવનની સાથે બાથ બીડતા એમ અનેક પ્રકારના નાટક કરતા જીવ્યે છે, તેને તે વખતે અનેક પ્રકારની કરુણાહિંક લાગણી થાય છે અને તેથી તે નાટકનું પોતે એક પાત્ર હોવા છતાં નાટકમા તે ભાગ લેતા નથી.

આ ગાથાનો ભાવ બતાવતા ઉપરોક્ત પ. આનંદસાગરજી લખે છે કે-કોઈ પ્રકારે ઓળખી શકાય નહિ-સ્પર્શી રૂપ રસ ગંધ કે શબ્દ દ્વારા જણાય નહિ એવો સ્વસાધ્ય દશાની ઈચ્છાનો ખ્યાલો જો પીએ તો અધ્યાત્મનું સ્થાન કયું? કેવું અને કેવા ક્રમને દેનારું છે? તેનું બરાબર જ્ઞાન થાય અને આ જગત તમાસા જેવું લાગે આ ભાવમા અગમ શબ્દનું પારમાર્થિક રહસ્ય બતાવવામા આજીવ્યું છે અધ્યાત્મવાસની દરેક હકીકત તેના વિસ્તૃત આકારમા જાણવાની ખાસ જરૂર છે, કારણ કે જે વાસમા જઈને રહેવાની ઉચ્છ્રિ છે તેના સ્થાન, સ્વરૂપ અને લાભોનું બરાબર જ્ઞાન ન હોય તો સાધ્ય મેળવવાની

ધર્મના બંધી રહે નહિ અને મળે ત્યારે તે ઝોળખી શકાય નહિ. વળી તે વખતે આ સંસાર એક નાટક જેવો લાગે એમા તો કાંઈ નવાઈ નથી. તે વખતે સંસાર-સકળ જગત તુ સ્વરૂપ ઠેવુ લાગે તેનો ખ્યાલ ઉપર આપ્યો છે

આવી સંસારસ્થિતિ છે આશા દાસીના ઠોકણ હોય છે તે આખી દુનિયાના દાસ થકને રહે છે, એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે, અનેક પ્રકારના ખેલ ખેલે છે, પણ તેના અંતઃક્રમણનો છેલ્લો આવલો નથી અને તેની આશા પાર પડવી નથી અને પૌદ્ગલિક વસ્તુની આશા એક વસ્તુ પ્રાપ્ત થયેથી બીજી મેળવવાની ઇચ્છાને-તુખ્વાને જન્મ આપે છે અને આવી રીતે મહાદુઃખરૂપ પરસ્પૃહામા આ જીવ અનેક જ મ લીલા કરે છે અને સંસારને તળીએ બેસે છે આ પદનો ભાવ બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સમજી તેનો વિષય પોતાના મનમા ઉતારવા યોગ્ય છે સ્થલ વિષયમા તો શુ પણ માનસિક કે આદિક વિષયમા પણ પરસ્પૃહા કરવાનો અત્ર નિષેધ કર્યો છે તે ખાસ વિચારવા જેવુ છે સામ્યનુ સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરી અજન્ય ખ્યાલાના પાન માટે અહીં જે ભલામણ કરી છે તેનો અતર આશય સમઘ્ય તેમ કરવાની ખાસ જરૂર છે આવા ખ્યાલામા સ્લેષ કસને પી તેની ધૂનમાં બ્યારે લેતનજી આવે ત્યારે પછી પોતે સ્વસાધ્ય દશ્યમા રમણુ કરે છે અને તવ જગતને બુએ છે ત્યારે તેને એક ખેલ જેવુ-નાટક જેવુ લાગે છે અને એવી વિશુદ્ધ દશ્ય પ્રાપ્ત થયા પહેલા પશુ જરા શાત રીતે વિચાર કરીએ તો અપણુને જગત તમાચા જેવુ લાગશે પર આશા મૂકી ઇં જ્ઞાનમુધારસનુ પાન કરી અત્ર બતાવેલ આ રમ્ય ખ્યાલો પીવા અને તેના પાનની ધૂનમા પડી જવા દરેક સાચેજ દૃષ્ટિવાને વિચાર લખવો

૫૬ ઐગણ્ગત્રીસમુ

સત આશ્વરી

અવધૂ નામ હમારા રાણે, સાઈ પરમ મહા રમ ધારુ અવધૂં

કના હમ પુરુષા ના હમ નારી, ઘરન ન માંતિ હમારી;

જાતિ ન પાંતિ ન Xવાઘન માઘક, ના હમ રણુ નહિ મારી અવધૂં ૧

હ અવધૂ! જે અમારુ નામ ધારે તે ઉત્કૃષ્ટ મહારસનુ આસ્વાદન કરે. અને પુરુ નથી ગરી નથી; અમારો કોઈ વણુ નથી, કોઈ ઘાટ નથી, કોઈ બલિ નથી કોઈ

* ના ન જાસે નહિ અને પાં છે

X સાંના સાંપના પદા સાં ન સાંપુક નવા પાઠ છે તે નમુદ્ જાણ છે

૧ રાખવ્યાપ પા વાક્ય-તવ નાખવ્યાપ ૧ ૧૨-૧૩ પાચમાને એક ૧૭૨૨૨ મય ધ આદ્યપાદિ ત્યાર રણુ માત્રો એક જ્ઞાન-સદ આશાર પાતિત્વકિત સાધન-સામગ્રીતયાર કરવાર. વૃજુ-૬૧૫

પાતિ નથી, અમે સાધન નથી કે સાધન કરનાર નથી, તેમજ અમે હુળવા નથી તેમ ભારે પણ નથી.”

ભાવ—આ પદમાં નયની અપેક્ષા ધ્યાનમાં લઈ શ્રીઆનંદઘનજી મહારાજ બહુ ઉચ્ચ ઉહ્યત કરે છે એનો ભાવ સમજવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે તેવું છે, કારણ નયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજવું અને સમજાવવું એ સહેલી બાબત નથી આપણે પાંચમા પદના વિવેચનમાં નયજ્ઞાન પર સહજ વિવેચન કરી ગયા તે પરથી સમજાયું હશે કે સત્યના એક અંશને ગ્રહણ કરીને ચાલે તેને નય કહેવામાં આવે છે. સર્વાંશ સત્ય જ્ઞાનને પ્રમાણજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. આ વ્યાખ્યા ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે નયજ્ઞાન એ સંપૂર્ણ સત્ય જ્ઞાન નથી તેમ અસત્ય પણ નથી, માત્ર તે સત્યનો અશ છે એટલી હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ નયાભાસ હોય ત્યાં તે સત્યનો અશ પણ તદ્રૂપે રહેતો નથી. આ પદમાં ચેતનજીની જે સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું છે તે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક સંગ્રહનયની અપેક્ષા લઈને કર્યું છે. જીવના એક સર્વસાધારણ અશને લઈને તેની સત્તા (Potentiality) ગ્રહણ કરી લે તેવા સામાન્ય જાતિને ગ્રહણ કરનારા દ્રવ્યાર્થિકનયને સંગ્રહનય કહેવામાં આવે છે. ત્યાં નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનય દ્રવ્યાર્થિક છે અમુક દ્રવ્ય લઈએ તો તેના જાતિ અને પાતિ એટલે સામાન્ય અને વિશેષ ગુણો હોય છે દાખલા તરીકે દેવચંદ નામના મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વ એ સામાન્ય ગુણ છે અને અમુક આકૃતિ ધારણ કરનાર મનુષ્ય (દેવચંદપણ) તે વિશેષ ગુણ છે. નૈગમનય કેટલીક રીતે સામાન્ય અને કેટલીક રીતે વિશેષ ધર્મોને ગ્રહણ કરે છે, સંગ્રહનય સામાન્ય ધર્મ ગ્રહણ કરે છે અને વ્યવહારનય એકલા વિશેષ ગુણોને ગ્રહણ કરે છે. કોઈ પણ પદાર્થમાં સહભાવી ધર્મો હોય તેને ગુણ કહેવામાં આવે છે અને ક્રમભાવી ધર્મો હોય તેને પર્યાય કહેવામાં આવે છે. આ ક્રમભાવી ધર્મોના અશ ગ્રહણ કરનાર ઋગ્વેદ, શુદ્ધ, સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ ચાર નય છે. આ પદમાં તે સબંધી ઉપયોગી હકીકત આવે છે તે વિચારી સમજવા યોગ્ય છે.

ચેતનજી પોતે જ જાહે છે હે ચેતન ! હે અવધૂ ! જે અમારું નામ રાખી આપે, પાડી આપે તે ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક રસને આપે, તેના સ્વાદ લે જે મસાલાદાર રસને મનસા ખ્યાલામાં પીવાનું અઠ્ઠાવીશમાં (ઉપરના છેલ્લા) પદમાં કહ્યું હતું અને તેની સાથે એમ પણ કહ્યું હતું કે તેને માટે તમે અધ્યાત્મનું નિવાસસ્થાન શોધીને તે રસ પીઓ તે અધ્યાત્મના વિષય આત્માનું નામ શુ સ્થાપન કરવું અને તેના વ્યક્ત અવ્યક્ત ધર્મો કેવા છે, કેવા મનાયા છે, તેના સ્વભાવ વિભાવ કયા કયા છે એ સર્વ સમજી તેનું એક નામ સ્થાપન કરવામાં આવે ત્યારે આગળના પદમાં જે રસપાન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે બરાબર જામે અને પછી તેની ખુમારી કદિ પણ ઉતરે નહિ

અનાદિ નિગોદમાંથી નીકળીને જેમ જેમ જીવની ઉત્ક્રાન્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ

તે બવહારનાશિમા આશા પછી વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વીમા ફરતો ફરતો ગ્રેણ પાપાણુ ન્યાયથી દ્વિદ્રિયાદિ ભવિ પામી આજળ વધતો બન છે તે વખતે તેના આત્મિક શુદ્ધ દ્રવ્ય પર કર્મને મેલ અત્યંત લાગેલો હોય છે ખાણુમાં પડેલા સુવર્ણમાં સુવર્ણત્વ તો છે જ, પણ તેના પર માટી બહુ લાગેલી હોય છે તેને જેમ શુદ્ધ કરવાની જરૂર પડે છે તેમ ચૈતન ઉપર લાગેલ કમવગણરૂપ માટી ખસેડવાની જરૂર પડે છે કમમળ લાગેલ હોય છે ત્યારે તેના અનેક નામ પડે છે, અનેક અતિમાં ચક્રબલુ કરે છે અને બધું સંસારદશ્ય એ તેનો સ્વભાવ ધર્મ પડ્યો હોય એમ લાગે છે આવી સ્થિતિમા આત્માના અચ્ચાત પ્રદેશ ઉપર કમના લેપ લાગ્યા હોય છે પણ તે વખતે આઠ રચક પ્રદેશ જે આત્માના મધ્યમાં રહે છે તે તદન અલિપ્ત વિશુદ્ધ નિમળ રહે છે આ શુદ્ધ રચક પ્રદેશને લઈને સમ્પૂર્ણ એક સત્યનો અથ વહુલુ કરી જીવની સત્તાને સિદ્ધ તુલ્ય સમજી તેને સિદ્ધ કહે છે આ હકીકત આ પદમાં ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની છે આ સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખી જે અમારું નામ પાડે છે તે ઉત્કૃષ્ટ રસનો સ્વાદ લે છે, મતલબ તેને આત્માનુભવ બંધત થાય છે હવે એ નામ પાડવામા બાહ્ય દષ્ટિની હકીકત પર તમે લલચાઈ જોડો તેથી તેનાથી બચાવવા અત્ર કહે છે આત્માને સમજવો અને સમજીને તેની સત્તા તત અને વ્યક્ત સ્થિતિ પર વિચાર કરવો એ અનુભવસાનનો વિષય છે, એ વાત તો હવે વાચનાર બચાવ સમજી ગયા હશે. આ પદમા વિદ્વાન યોગી અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિમા ઉત્પન્ન કરે છે તે હવે જોવામા આવશે.

લોકોની સામાન્ય જેવે કોઈ વસ્તુનું કોઈ પણ નામ સ્થાપન કરવાની અને તેનો તરૂદારા બવહાર કરવાની હોય છે એ આપણે સાધારણ અવલોકનથી બલ્કીએ છીએ. કવિ તેને માટે કહે છે કે-સ્વસ્વભાવમા વતનાર જીવો બધા પ્રકારના બવહારમા વર્તે છે છતાં કેવળ જ્ઞાનમય હોય છે અને તેથી તેને અમુક નામ ઉદેશીને બોલાવવામા આવે તો તેમ વાસ્તવિક રીતે ધર્મ થકેનું નથી. આ આશયથી આ પદ રચાયકુ છે

તમે કોઈ મારું નામ પાડવા માટે તો મને મારા બાહ્ય સ્વરૂપને જોઈને કહેા કે આ પુરુષ છે કે સ્ત્રી છે પણ તે સાચું નથી. અમે પુરુષ પણ નથી, સ્ત્રી પણ નથી. મારું બવહારનયથી એક વિદ્યો. સ્વરૂપ લઈ તમે મને સ્ત્રી કે પુરુષ કહેવા ધારતા હો તો તે ઠીક નથી. જ્યાં અમે ગોતે નવા ઉપજતા નથી કે મરતા નથી ત્યાં પછી તમે મારું સ્ત્રી કે પુરુષ નામ કેવી રીતે આપી શકો ?

વળી મારું કોઈ વજનું નથી શાતો, પીંગો કાંગો લીલા ને મવેલ એવો કોઈ પણ રંગ લઈ વિદ્યો. ભાવ જે બવહારનયને લઈને વ્યાપકપણે થાય છે તેમાનો કું કોઈ નથી પણ અશુદ્ધ આત્મદ્રવ્યને પુદ્ગલકર્મથી લાગે છે અને તેથી બવહારથી જીવના અનેક નામ પડે છે કાંગો વજન હેવાથી કોઈનું નામ જનલી પડે છે ગોરા વજન ડોવાથી સાદેબ નામ પડે છે વાટ વજન હેવાથી નમેરિડાના મૂળ વવનીએનું નામ (Anantakalpa)

પડે છે, ઘઉં વર્ણુ હોવાથી હિંદુ નામ પડે છે, પીત વર્ણુ હોવાથી ચીનો કે જાપાની નામ પડે છે એ કાઈ મારું પોતાનું સ્વરૂપ નથી, એ તો નામકર્મના સયોગથી કમભાવી પર્યાય છે, પણ મારે તેની સાથે લેવાદેવા નથી. મારી શુદ્ધ દશામાં મને વર્ણુ, ગંધ, રસ કે સ્પર્શ કાઈ લાગતા નથી અને તેથી તન્મય કે તદ્રૂપ હું નથી, તેમજ મારો કોઈ આકાર નથી, ઘાટ નથી. કોઈ મનુષ્ય લાળા હોય છે, કોઈ ટૂકા-ઠીંગણા હોય છે, કોઈ બડા હોય છે, કોઈ પાતળા હોય છે, કોઈ વાકા હોય છે, કોઈ લંગડા હોય છે વિગેરે અનેક આકારને ધારણ કરનાર હોય છે તે હું નથી અને તો છીએ તે છીએ, અમારું ત્રણ કાળમા એક જ રૂપ છે, પણ ઉપર જણાવ્યું તેમાનુ એક પણ સ્વરૂપ અમારું નથી. અથવા વર્ણુ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા ચાર વર્ણુ પાડવામા આવે અને તેના પેટા વિભાગ સ્થાનથી અને ણીજી સંજ્ઞાથી પાડવામા આવે-જેમકે ઓશવાળ, પોરવાડ, શ્રીમાળી અથવા તેમા વીશા દશાના ભેદો એ સજ્ઞા છે, તેમા પાછા ગોહિલવાડી, ઝાલાવાડી, સુરતી વિગેરે સ્થાનિક ભેદો છે, અથવા ઔદિચ, મોઢ, કપોળ, દેશાવાળ વિગેરે અનેક પેટા વિભાગો છે તેમાનો હું પોતે કાઈ નથી. મતલબ અમારો કોઈ પણ વર્ણુ કે જાત નથી

વળી એકેન્દ્રિય, બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચૌરિદ્રિય, પચેદ્રિય એવી અમારી કોઈ પણ જાતિ નથી અથવા દેવતા, મનુષ્ય, નારકી, તિર્યચ એવી અમારી કોઈ પંક્તિ પણ નથી. જાતિ અને પંક્તિ એ પણ નામકર્મવશાત્ પ્રાપ્ત થયેલ કમભાવી અલ્પ કાળસ્થાયી પર્યાય ધર્મ છે, પણ મારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ એ નથી, મારે એની સાથે ન તોડી શકાય તેવો ચાલુ સમ્બંધ નથી અને હું એ વર્ણુ અથવા પંક્તિમય નથી. આ સર્વ હકીકત વ્યવહાર-નયથી સત્ય છે પણ અત્ર તે નયની અપેક્ષા ચાલતી નથી તે ધ્યાનમા રાખવાનુ છે.

કોઈ કાર્ય તમારે કરવું હોય તો તેની સામગ્રી તમારે જોઈએ, તેના સાધનો નીપજાવવા જોઈએ તેમ જ તેને સાધ્ય કરનાર પણ જોઈએ. ઘડો બનાવવામા દંડ, ચક્ર, ચીવર, દોરી એ નિમિત્ત કારણ છે, માટી સાધન છે અને કુંભકાર સાધક છે-આમાનો હું કાઈ પણ નથી હું તો છું તે છું, પણ અત્રે કહ્યું તેમાનો હું કાઈ પણ નથી.

તેમ જ હું લઘુ-હલકો પણ નથી અને ભારે પણ નથી. મારો તોલ જ નથી, પછી હલકા ભારેની વાત જ ક્યાથી ઘટે ? તેથી આકડાના કૂલ જેવો હું હલકો નથી અને વજ જેવો ભારે પણ નથી દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાના ગુણ પર્યાયમા વર્તે અને અન્યના ગુણ પર્યાય ન ગ્રહણ કરે તેને અગુરૂલઘુભાવ કહેવામા આવે છે, પરતુ તે હકીકત તદ્દન જૂઠી છે. પ્રસ્તુત હકીકત તો તોલને અગે છે

આવી રીતે વેદાન્ત દર્શન જેની ઉત્પત્તિ સચ્ચદનયને લઈને થઈ છે તે જેમ નેતિ નેતિ કહે છે તેમ અત્ર આત્માનુ સ્વરૂપ બતાવ્યું આત્માની શુદ્ધ સત્તા ગ્રહણ કરી પરમાત્મા સાથે અભેદ માનનાર વેદાન્ત દર્શનમા ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ નેતિ નેતિ કરીને આપ્યું છે એટલે

મે તે વસ્તુ પદાર્થે આકાર કે વર્ણાદિ લઈ તમે કહેા કે આત્મા આવો છે તો તેના વાળનાં ' નહિ ' ' એવો નથી ' એમ કહેવામાં આવે છે નહીં પણ તે રીતે કહે છે કે- મે પુરુષ નથી, શ્રી નથી વિગેરે તમે વ્યવહારથી માત્ર મે તે નામ આપતા હો, પણ સર્વે મારા વિદ્યેભ્યો વસ્તુલ અયોગ્ય છે કારણ કે સર્વે મારા કમનાવી પમયિ છે અને હું તે સ્વભાવી પ્રભો ન હોવાથી માત્રે તેની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો હમેશનો વાદાત્મ્ય બધ નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી તમે માયા કે નામો અપો છે તે તો વાસ્તવિક નથી, ધો ને માન વાસ્તવિક નામ સ્થાપન કરી આપે તે ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યસને સ્વાદ કરે હજુ પણ તે જ હવ આનંદ વશથી નિતિના પ્રકારમાં જ કેટલાક જવાબ આપશે. આ વિવેચન પાનમાં શાખી નીચની પ્રથાએ વિચારવાથી પદનો ભાવ સમજશે. પુનરાવર્તન કરી એ ન પર દ્વે વિવેચન કરવામાં આવશે નહિ, પણ તે માત્ર ત્રણેક બાધા સાથે સમજી લેવો.

કેના હમ તારે ના હમ ચિર, ના હમ કીરપ ન છોગ;
 ના હમ માઈ ના હમ મગિની, ના હમ ઘાપ ન ઘોગ + પ્રશ્ન૦ ૨

" અમે ૧૨મ નથી તેમ જ ૬૫ નથી; અમે લાળા નથી તેમ જ ૮૩ નથી; અમે કાળા નથી તેમ જ બડેન નથી; અમે કોઈના બાપ નથી તેમ જ એટા પણ નથી. "

ભાવ—તમે આ શરીરને સર્માવાણુ ભેદને ૧૨મ કહેવા હો અથવા વાયુપ્રકૃતિવાળુ છે ૬૩ કહેવા હો તે તે અમે પોતે નથી. મરન કે કાલ હોય તે પુનુનવનો ધર્મ છે. આ સ્વપ્નમાનો એક પણ સ્વપ્ન મારા પોતાનો નથી, એ તો નામકમના ઉલ્લેખી મને ધર્મો લાને છે ત્યાર ઉચ્ચાર પ્રત્ર થાય છે ૧. માત્ર વાસ્તવિક સ્વરૂપ તે નથી; મ જ અમે ડાળા કે ટૂકા પણ નથી. કોઈ શરીર ડાળુ હોય છે કોઈ દીંચુ હોય છે પણ તે અમે નથી. આત્મા નો અચખ્યાન પ્રદેશી પોવાળી તે આખા શરીરમાં વ્યાપી છે. પુનુરુ જને દીંચીના શરીરમાં અચખ્યાન પ્રદેશમાં પ્રત્રીને રહી ચકે છે અને તેથી સમુદ્ધાન કરે ત્યારે પ્રવે ડાકખ્યા ધી ધઈ બાદ છે તેથી અત્યારે અમુક શરીરને માત્ર પુ કરવાના આરં અથવા મેટુ નાનુ કા વામાં આવે તો તે અમે પોતે નથી તેથી મે માત્ર મરન કે ૬૩ અથવા ધી ૬૩ કાટુ અનુ નામ આપો તો તે વાસ્તવિક નથી.

તમ જ અમે કોઈના નાઈ નથી કે કોઈ ધી બ ન પણ નથી. એક માત્રાથી પુષ્ટીમાંથી ને લેને ૧. ૧૬૨-નાઈ અથવા બ ન કા વામાં આવે છે એ માત્ર અથવા પડેન નાઈ.

સાથેનો સંબંધ અનિત્ય છે, ખહેન મરીને સ્ત્રી થાય છે, માતા દીકરી થાય છે અને સંબંધ બદલાયા કરે છે, તેથી શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે—

ન સા જાઈ ન સા જોળી, ન તં ઠાણ ન તં કુલં ।

ન જાયા ન મુઆ જથ્થ, સર્વે જીવા અર્ણતસો ॥ ભવવૈરાગ્યશતક

આવી રીતે સર્વ બલિમા, સર્વ યોનિમા, સર્વ સ્થાનકે, સર્વ કુળોમા આ જીવો અનત વાર જન્મે છે અને મરે છે, તેથી સગપણુમા કોઈ બલતનું ઠેકાણુ નથી. આ તેો ભવભ્રમણુની વાત કહી, પરતુ આલુ ભવમા પણુ વાસ્તવિક રીતે અમે કોઈના ભાઈ ખહેન છીએ નહિ તેમ જ બાપ કે દીકરા છીએ નહિ, કારણુ અમારી શુદ્ધ દશામા એવુ બધુત્વ કે પુત્રત્વાદિ અમે સ્વીકારતા જ નથી. તેથી તમે અમને કોઈના ભાઈ તરીકે કે ખહેન તરીકે અથવા કોઈના પિતા તરીકે કે પુત્ર તરીકે ઓળખી અમારુ નામ આપો કે આ મનુષ્ય અમુકનો છોકરો છે કે ભાઈ છે વિગેરે તો તે વાત અમારે કબૂલ નથી. અમે તો આમાનુ કોઈ પણુ નામ સ્વીકારતા નથી

પ્રથમ આ પ્રમાણે પુરુષ તરીકે નામ પાડવાનું વિચાર્યું, પછી વર્ણુશ્રમ પ્રમાણે વિચાર્યું, પછી પૌદ્ગલિક દષ્ટિએ તેના તોલને, સ્પર્શને, ઊંચાઈને લઈને નામ પાડવાનુ વિચાર્યું તેના જવાબ નકારમા આવ્યો. હવે પછી તેના અતરંગ રાજ્યને અગે અને બાહ્ય વેશને અગે નામ પાડવાનો વિચાર બતાવે છે તે આપણે જોઈએ.

ના હમ મનસા ના હમ શબ્દા, ના હમ તનકી* ધરણી;

ના હમ ભેખ ભેખધર નાહિ, ના હમ કરતા કરણી. અવધૂં ૩

“ અમે મન નથી, શબ્દ નથી, શરીરને ધારણુ કરનાર ભૂમિકા નથી, અમે પોતે ભેખ નથી અને ભેખ ધારણુ કરનાર (સન્યાસી) નથી, તેમ જ અમે ક્રિયા કરનાર નથી અને ક્રિયારૂપ પણુ નથી ”

ભાવ—અમુક વિચારને વ્યક્ત કરવાનું કાર્ય મન કરે છે આત્માને સહજ થાય તે અધ્યવસાય કહેવાય છે અને મન દ્વારા વ્યક્ત થતા અધ્યવસાય તે વિચાર કહેવાય છે મનોવર્ગણના પુદ્ગલોને અવલખીને થતા આત્માના ચળ પરિણામ એ ભાવ મન છે અને તેની વર્ગણા જે પૌદ્ગલિક છે તે દ્રવ્ય મન છે મનમા તેથી જે વિચાર આવે તે આત્મિક નથી પણુ પૌદ્ગલિક છે અને તેથી મન પોતે આત્મા નથી અમુક વિચારને લઈને આત્માને મન કહેવામા આવે તો તે વાસ્તવિક નથી અમે મન નથી અને અમે મનોમય

* તનકી ધરણી=કોઈ જગ્યા પર ‘ તરનકી ધરણી ’ એવો પાઠ છે

૩ મનસા=મન સમઠ=શબ્દ તનકી=શરીરની ધરણી=ભૂમિ, ધારણુ કરનાર ભૂમિકા ભેખ=વેશ ભેખધર=વેશ ધારણુ કરનાર કરતા=કર્તા, કરનાર કરણી=ક્રિયા

આવી રીતે અનેક દૃષ્ટિથી કહ્યું છે—અમે આ નથી, અમે તે નથી વિગેરે એ સર્વની મતલબ વેદાન્ત દર્શનની ઘેટે આત્માની વિશેષ સત્તા શ્રદ્ધાથી કરી જતાંબુ છે—આત્મા આ સર્વભાષી એક પણ રૂપે નથી અને તેથી તેને અસુક નામે ઊપાસવામા આવે તો સશ્રદ્ધ નયની અપેક્ષાએ તે વાત સત્ય નથી. તે નયની અપેક્ષાએ તો આત્મા ત્રણ કાળમાં એક સ્વરૂપવાળો છે, જે છે તે છે, તેમાં કાષ્ટ ફેરફાર થતો નથી, બહિરુપાધિથી થતો ફેરફાર તે નય સ્વીકારતો નથી. તે તો આત્માના દ્રોમસ્વરૂપને માને છે અને તેને જોળખી તેતુ જે બરાબર નામ આપે તે તેના ઉત્કૃષ્ટ રસને વ્યાખ્યે એમ તે કહે છે. આરે આ પ્રમાણે છે ત્યારે તમે કૌણ છે એવો પ્રશ્ન સહજ થાય છે. વેદાન્ત તો કૈવલિ નેતિ એમ જ પ્રત્યુત્તર આપે છે, કારણ તેને અન્ય નયની અપેક્ષા જ્ઞેવાની નથી. સશ્રદ્ધનય તેના સ્વરૂપને જ વળખી રહી જવાબ આપે છે કે અમે જ્ઞાનજ્ઞાન સમૂહરૂપ ચૈતન્યમય મૂર્તિ છીએ. આત્માને શુદ્ધ દશ્યામાં જ્ઞાનત જ્ઞાન પ્રગટે છે તેથી સર્વ વસ્તુસ્વરૂપને જાણે છે, જ્ઞાનત દશ્યત પ્રગટ થાય છે તેથી સર્વ જ્ઞેમે છે, જ્ઞાનત વ્યસ્તિથી સ્વચુલ્કમાં સ્થિરતા પામે છે અને જ્ઞાનત વીર્ય પ્રગટ થવાથી જ્ઞાનત શક્તિ તેનામાં હોય છે. આત્મા પણ બાહ્ય સ્થિતિમા હોય તો પણ તેને જ્ઞાનનો અશય તો રહે જ છે અને તે તેતુ અસ્તિત્વ જતાવવા માટે પૂરતો છે. આ જ્ઞાન સર્વાંશિ તો સાધ્ય દશ્યામાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેને ચિત્ કહેવામાં આવે છે, અસ્તિત્વ એ સત્ છે, જ્ઞાન એ ચિત્ છે અને સ્થિરતામા રમજુતા કરવી તે વાસ્તવિક જ્ઞાન છે. દુનિયાના જીવો પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં સ્થૂળ જ્ઞાન છે અને જ્ઞાનજ્ઞાન નામ પણ આખી શક્ય નહિ. કારણ કે એ કર્મજન્ય છે અને જોનો પાયો જ ખોટો છે. ઉક્ત પ્રકારનો વાસ્તવિક જ્ઞાન વેદનીય કર્મનો સર્વાંશિ ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા ઉપરથી જ્ઞેવામા જ્ઞાંબુ હરી છે—આ ચૈતન્ય સત્ ચિત્ અને જ્ઞાનજ્ઞાન છે—સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, એ જોની ત્રિભાજ અભાહિત સ્થિતિમાં એક સ્વરૂપે રહે છે.

આવા ભાશ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યમય મૂર્તિ ખર્મિને જે પ્રાણી સેવે છે, મતલબ તે ભાશ સહજાવી સુજો જે અત્યારે તો કમભાવી ધર્મો-પર્યાયને લીધે અવાંતર સ્વરૂપને પાત્રી ગયા છે તેની ઉપાસના કરે છે. એટલે તેને પ્રગટ કરવા માટે જે પ્રયાસ કરે છે તે બહિહારીને પામે છે. એટલે તેતુ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થતા જતુના સુસુજુ જીવો તેની બહિહારી જાણે છે, તેનાં લક્ષણો લે છે તેનાં જોવારણાં લે છે—તેને સર્વ પ્રકારતુ જ્ઞાન આપે છે.

આ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપની હકીકત વિચારી તેના અમે તે નામ આપવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે અથવા તે આ નથી એ નથી પેલો નથી એમ એક દૃષ્ટિબદ્ધ નિહાળી સત્યના અશય ઉપર ભાર હેવાને બદલે તેના સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપને જોળખી તે પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરવો એ જાસ કતબ્ય છે. જ્યાં સુખી એકદુ બ્યવહાર જ્ઞાન હોય તેવું વર્તમા

ઉતરવાની ઇચ્છા થશે પણ તદ્દનુસાર ચારિત્ર નહિ હોય ત્યાં સુધી વિદ્વાનના ઉપનામ ઉપરાંત કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ મળવાનો સંભવ રહેતો નથી, તેથી અત્ર ખ્યાતિ મેળવવાના વિચારને બદલે આત્મખ્યાતિ કરી તેની પ્રગતિ સાધ્ય તરફ અને તેટલી વિશેષ કરાવવા પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે અને તે જ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.*

* આ પદનો અર્થ એક ટપામા નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે ભાષામા ફેરફાર કરી લગભગ ટપામા આપેલ અર્થ અહીં ઉતારી લખ્યો છીએ

હે આત્મારામ ! અમારું અનાદિસિદ્ધ નામ રાખે-ધારે સો એટલે સ્વભાવવંત ચેતન પરમ ઉત્કૃષ્ટ-રૂપ આત્મસ્વરૂપને આખે આ ભાવમા અમે પુરુષ નથી, સ્ત્રી નથી એટલે આત્મા સ્વ કહીં નથી. ભાત વરણન નાના પ્રકાર અનત જ્ઞાનાદિ ભાતિ વિચિત્રતા અમારી છે, તેથી અમારી જ્ઞત એકંદ્રિયાદિ નહિ, પાત કોઈ જડાદિથી પાતિ એક સ્થાનકે મેળાપ નહિ (સાધનને બદલે પ્રથમ ગાથામા સાટક પાઠ છે). અમે હલકા ભારી નથી અગુરુલઘુપણાને લીધે તથા સ્પર્શભાવપણાને લીધે ૧ ન તાતા ન શીતળ-સસ્થાનભાવ માટે (સંસ્થાન હોય-અસ્થિનિચય હોય તેમ જ પુહ્લલ હોય તે જ ઠંડા ગરમ હોય), ન દીર્ઘ ન છોટા-પુહ્લલ ધર્મના અભાવ માટે અમારો કોઈ સહોદર નહિ, નહિ કોઈ સહોદરી ભગિની-પુહ્લલ ધર્મના અભાવ માટે ૨ નહિ અમે મનસા-વિચારણા, તે કારણે જ નહિ અમે શબ્દ અનાદિ સિદ્ધની અપેક્ષાએ તિરણો સ સારથી નીસરીને મુક્તિએ પહોચવુ તદ્દપ તરવાની ધરણી સ્થાનક અમે નહિ-એટલે અનાદિ કાળમા અમે સ સાર ગલાગતિમા આવ્યા જ નહિ તો તરવુ અમારે કેમ સંભવે ? પરંતુ સુવિહિત ગીતાથે પન્નવણાવૃત્તિમા એવું લખ્યુ છે કે “ અનાદિ સિદ્ધ હી સંસારથી પહોચ્યા કહીએ ’ એવું કહ્યુ છે તો અનાદિ સિદ્ધતા વિરોધ પામે છે, પછી તરવ તુ પુન કેવલિનો વદન્તિ નહિ હમ ભેખ-ઓધે મુહપત્તિથી અમારી સિદ્ધતા નહિ, ના હમ ભેખધર, ભેખ ઓધા મુહપત્યાદિ તીનહી કાતમે ધાર્યા નહિ-એ અપેક્ષાથી તો અનાદિ સિદ્ધ સ સારથી સિદ્ધિને પામ્યા નહિ સ્વરૂપના કર્તા, ન સ્વરૂપ સિદ્ધ કરવાની કરણી-પ્રવર્તન ૩ નહિ અમારે જૈનાદિ દર્શનથી સિદ્ધતા તેથી અમે દર્શન નહિ, સ્પર્શન નહિ-અપૌહ્લલકી માટે, તે માટે જ અરસન, જીભ, ગધ, નાસિકા. આદિ શબ્દે વણું સંસ્થાનાદિ કહ્યુ નહિ અમે આનદનો ધનસમૂહ અત એવ ચેતના જ્ઞાનમય મૂર્તિ છુ, સ સારવાસી સર્વ જીવ અમારી બલબાધ-બલૈયા લે રહ્યા છે ૪ આ ટપાકારનો અર્થ તદ્દન જૂદા દષ્ટિબિંદુથી લખાયલો છે અને ઉપર કર્યો છે તે અર્થ તદ્દન જૂદા દષ્ટિબિંદુથી લખાયલો છે બન્ને અર્થ બહુ સમી-ચીન છે તેથી અરસ્પરસ ભેળસેળ ન થઇ જાય તેટલા માટે આ અર્થ ખાસ નોટમા આપવામા આવ્યો છે અન્ય જગ્યાએ ટપાનો અર્થ બ્યા લખ્ય હોય છે ત્યા બનતા સુધી મૂળ વિવેચનમા જ દાખલ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે ત્રીજી ગાથાના અર્થમા ટપાકાર જે સદેહ બતાવે છે તેનો ખુલાસો ન્યાપેક્ષા ધ્યાનમા રાખવાથી બહુ સારી રીતે થઈ જાય છે સ સારગતિમા જે આવેલ છે તે તો કર્તાવૃત્ત ચેતનજી છે અને તેથી પન્નવણાવૃત્તિમા અનાદિ સિદ્ધ સંસારથી પહોચ્યા છે એમ કહ્યુ છે તેને અત્ર જે હકીકત કવિએ બતાવી છે તેને જરા પણ વિરોધ નથી ચેતનજી તેની શુદ્ધ દશામા તરેલ જ છે તેથી તેને તરવાતુ કાઇ બાકી રહેતુ નથી અને એ દષ્ટિબિંદુએ, વિચાર કરવાથી ટપાકારને જે મુશ્કેલી જણાય છે તેનો અષ્ટ ખુલાસો થઇ જાય છે

પણ નથી. વળી કોઈ વિચારવાચક નામ અમે નથી. અમુક વિચારને વ્યક્ત કરનાર શબ્દ છે તેથી કોઈ વાક્ય વિચારવાચક નામ આત્માને આપવામા આવે કે અમુક આત્માએ અમુક વિચાર કર્યો અને તેથી તે શબ્દમય આત્મા થયો તો તે પણ અમે નથી. મતલબ અમે ચિતવન કરનાર મન પણ નથી અને ચિતવન કરેલા વિષયને વ્યક્ત કરનાર શબ્દ પણ નથી. વળી એ મન, શબ્દ અને આખા શરીરને ધારણ કરનાર પણ અમે નથી. જેમ મનને અને અમારે વાહાત્મ્ય સબંધ નથી તેમ તેના વિચારવાચક શબ્દને પણ સબંધ નથી અને તેવી જ રીતે મન અને પાંચે ઇન્દ્રિય ધારણ કરનાર શરીરને પણ અમારી સાથે સબંધ નથી, ઘોઠા વખતનો સબંધ છે તે તો દેખાય તેવો છે પણ વાસ્તવિક સબંધ નથી; એ તેમ હોય તો સબંધ વિનાની સ્થિતિ કહી શકી ન શકે અને તેથી કોઈ આ ચિતવનું મન અથવા શબ્દ અથવા તેનું નામ આપે તો તે બાજબી નથી.

વરનદ્રી ધરણી-એ પાઠ પણ ઠવચિત્ત્વે વામાં આવે છે કેટલાક આત્માને વ્રક્ષ તેજ રૂપ કહ્યું છે તે પણ વાસ્તવિક હકીકત નથી અથવા તે સ્થાનકનો આશય ભૂલ થઈ જવાય, જેમકે વહાણ, પૂલ (baradgan) વિગેરે તો તે પણ અમે નથી. અમે આપુ વસ્તુનું સ્થાન પણ નથી.

વળી અમે પોતે વેશથી શક્તિ છીએ. અમે નથી સ્નેહરણ કે ગ્રોધા અથવા નથી ઝિરવ વસ્ત્ર કે કમઠળ તેમ જ તે વેશને ધારણ કરનાર પણ અમે નથી. અમે લેખ પણ નથી અને લેખધારી પણ નથી, બંનેથી અળગા છીએ. અમુક લેખથી આત્મસ્વરૂપ પમાય એમ પણ નથી અને એ સ્વરૂપ આત્માશરૂપ છે એમ પણ નથી.

વળી શુભ અશુભ ક્રિયા કરવાપણુ અમારામાં નથી અને અમુક પ્રકારનું કલ્પ પણ અમે પોતે નથી. હું પોતે કોઈ વસ્તુત્વ કરતો નથી અને ક્રિયારૂપ પણ નથી. વ્યવહારમા જે ધરણી કરતો આત્મા દેખાય છે તે સ્થિરતાને અભાવે છે, વસ્તુત્વ તેને અને આત્માને ચિર સબંધ નથી, તેથી આત્માને તે ક્રિયામય અથવા તેને કરનાર કહેવો એ તેના સ્થિરતા સ્વરૂપનું અજ્ઞાન બતાવે છે અતિ ઉદ્ભવ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા કેટલીક વાર શુભ ક્રિયા કરતો આત્મા વ્યવહારથી દેખાય છે પણ તે ક્રિયા આત્મામયી નથી. આત્માની સ્થિતિ તો સ્થિરતામા જ છે અત્ર એ વ્યવહાર અને સશક્તનયને લેખની નાખવામા આવે તો મોટા ગોટાઓ ઘઈ બન્ય તેમ છે તેથી આ સ્વરૂપ બરાબર વિચાર કરીને સમજવું સાથે એટલી વાત પણ ઘાઠ રાખવાની છે કે અત્ર કોઈ ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો નથી. પ્રસ્તુત હકીકત એ છે કે-આ આત્માનું વર્તે બમે તે નામ પાડે પણ તે બધોયસતુ આવે તેમ નથી, ધારણ કે કોઈ પણ નામ એવી સચાગત સ્વસ્થિતિને અનુરૂપ આપવું નથી. આ અચેક્ષાને બસબર ધ્યાનમાં રાખી આ પદના અર્થ વિચારવો એ પદના વિષયને બસબર લક્ષ્યમાં રાખવામાં નહીં આવે તો કેટલીક ન ધારણી હકીકત તેના અર્થમા આવી લેવાનો પ્રમ ઘઈ બન્ય તેમ છે, તે સબંધી વિવેક તપવા ખાસ સુચન છે

મતલબ એ છે કે-આત્માને ખહારથી કાઠ કરવાનું નથી અને ખહારથી કાઠ તેનામા આવવાનું નથી, જે છે તે પોતાની પાસે છે અને પોતામાં છે તે પ્રગટ કરવાનું છે તેથી આત્માની શુદ્ધ દશામાં તેનું કેવું સ્વરૂપ છે તે ખરાખર સમજવા યત્ન કરવો. ઘણી વખત વેશમા જ આત્મત્વ માની લેવામા આવે છે, કેટલીક વાર સારા વિચારો ખતાવવામાં જ પરિપૂર્ણતા સમજવામા આવે છે, કેટલીક વાર મોટાં મોટાં ઉપનામો યોલવા યોલાવવામાં જ સપૂર્ણતા ધારી લેવામાં આવે છે, તે સર્વમાં સત્ય શુ છે તે પર વિચાર કરવા માટે આ પદ રચવામા આન્યું હોય એમ જણાય છે.

આવી રીતે વિચાર અથવા વેશને અંગે અમારું કોઈ પણ નામ આપો, શુભમતિ અથવા ધર્મઘોષ કે આનંદગિરિ એવા નામ આપો તો તેની સાથે અમારે કાંઈ લેવાદેવા નથી.

ના હમ દરસન ના હમ પરસન, રસ ન ગંધ કહુ નાહિ;

આનંદચન ચેતનમય મૂરતિ, સેવક જન *બલીજાહી. અવધૂં ધ

“અમે દર્શન નથી, સ્પર્શ નથી, રસ નથી, ગંધ નથી, કંઈ નથી, અમે આનંદ-સ્વરૂપ નિ કેવળ ચૈતન્યમય મૂર્તિ ધીએ અને જે તેની (તત્ત્વસ્વરૂપે) સેવા કરે છે તે બલૈયા જાય છે-બલિહારીને પામે છે.”

ભાવ—દર્શન છ છે ઔદ્ધ, નૈયાયિક, સાખ્ય, જૈન, વૈશેષિક અને જૈમિની તેઓના આત્માની ઉત્કાન્તિ અને નિર્વાણને અંગે તથા ચેતન અચેતન વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશને અંગે જૂદા જૂદા અભિપ્રાય છે, જે અત્ર ખતાવવા જતા ત્રથગૌરવ ખહુ થઈ જાય (જિજ્ઞાસુએ પડ્દર્શનસગ્રહાદિ પુસ્તકો જોવા, પણ તેની સાથે મૂલ મન્તવ્યનો ખરેખરો ખ્યાલ રાખવા જલામણુ છે. આ સખધમા સક્ષિત વિવેચન ચાલીસમા પદના વિવેચનમા અને ઉપોદ્ઘાતમા જોવામા આવશે) આ છમાનુ એક પણ દર્શન હુ નથી અથવા મારું એક પણ દર્શન નથી દર્શનનો અર્થ સામાન્ય યોધ પણ થાય છે તે અર્થ અહીં અંધએસતો આવતો નથી. વળી અમે કોઈના ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી લોકો કહે છે કે-તીર્થાદિકને ભેટવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે એ મૂઠતા છે, અમે કોઈના ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી, અથવા અમારો કાઈ સ્પર્શ નથી, રસ નથી, ગંધ નથી. સ્પર્શ, રસ, ગંધ એ પુદ્ગલના સહભાવી ધર્મો છે, અમારે તેની સાથે કાઈ લેવાદેવા નથી.

* ‘બલીજાહી’ને બદલે ‘બલીજાઈ’ અથવા ‘બલિહારી’ પાઠ છે

૪ દરસન=મત, દશ્ય વસ્તુ પરસન=પ્રસન્ન, સ્પર્શ કહ્યુ=કાઈ ચેતનમય=ચૈતન્યસ્વરૂપ સેવકજન= જે એમને સેવે તે બલીજાહી=બલૈયા જાય, બલિહારી પામે, તેના ઓવારણા-લૂછણા લે.

આવી રીતે અનેક દૃષ્ટિથી કહ્યું કે-અમે આ નથી, અમે તે નથી વિગેરે એ સર્વની મતલબ વેદાન્ત દશનની પેઠે આત્માની વિશેષ સત્તા પ્રકટ કરી બતાવ્યું કે-આત્મા આ સર્વમાંથી એક પણ રૂપે નથી અને તેથી તેને અચુક નામે ઓહાવવામાં આવે તો સમઠ નયની અપેક્ષાએ તે વાત સત્ય નથી. તે નયની અપેક્ષાએ તો આત્મા ત્રણ ક્રમમાં એક સ્વરૂપવાળો છે, જે છે તે છે, તેમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી, બદ્ધિરૂપાધિથી થતો ફેરફાર તે નય સ્વીકારતો નથી. તે તો આત્માના દ્રવ્યસ્વરૂપને માને છે અને તેને ઓળખી તેનું જે બસબર નામ આપે તે તેના ઉદ્ગ્રહ રસને આપે એમ તે કહે છે. બ્યારે આ પ્રમાણે છે ત્યારે તમે કોણ છે એવો પ્રશ્ન સહજ થાય છે. વેદાન્ત તો કૈવલિ નેવલિ એમ જ પ્રચુર આપે છે, કારણ તેને અન્ય નયની અપેક્ષા એવાની નથી. સમઠનય તેના સ્વરૂપને જ વળગી રહી જવાબ આપે છે કે અમે આનંદના સમૂહરૂપ ચૈતન્યમય મૂર્તિ છીએ. આત્માને શુદ્ધ દશામાં જ્ઞાનત ગ્ઞાન પ્રગટે છે તેથી સર્વ વસ્તુસ્વરૂપને બધું છે, જ્ઞાનત દશન પ્રગટ થાય છે તેથી સર્વ દેએ છે, જ્ઞાનત ચારિત્રથી સ્વચ્છુમા સિદ્ધતા પામે છે અને જ્ઞાનત વીર્ય પ્રગટ થવાથી જ્ઞાનત શક્તિ તેનામાં હોય છે. આત્મા પૂજ્ય બાધિત સ્થિતિમાં હોય તો પણ તેને જ્ઞાનનો અંશ તો રહે જ છે અને તે તેનું અસ્તિત્વ બતાવવા માટે પૂરતો છે. આ જ્ઞાન સર્વાંશિ તો સાધ્ય દશામાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેને ચિત્ કહેવામાં આવે છે, અસ્તિત્વ એ સત્ છે, જ્ઞાન એ ચિત્ છે અને સિદ્ધતામાં રમણતા કસ્વી તે વાસ્તવિક જ્ઞાન છે. દુનિયાનાં છવે પૌદ્ગલિક પદ્ધતિમાં સ્વળ જ્ઞાન માને છે તેને જ્ઞાન હતું નામ પણ આપી શકાય નહિ. કારણ કે એ કર્મજન્ય છે અને જોના પાયો જ ખોટો છે. ઉક્ત પ્રકારનો વાસ્તવિક જ્ઞાન વેદનીય કર્મને સર્વાંશિ ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા ઉપરથી એવામાં આનંદ હોય કે-આ ચૈતન્ય સત્, ચિત્ અને જ્ઞાનદમય છે-સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, એ જોની ત્રિકાળ અબાધિત સ્થિતિમાં એક સ્વરૂપે રહે છે.

આવા મારા જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યમય મૂર્તિ કર્મને જે પ્રાણી એવે છે, મતલબ તે મારા સહભાવી શુદ્ધ જે અત્યારે તો કમભાવી કર્મો-પચ્ચિને લીધે અવાંતર સ્વરૂપને પામી ગયા છે તેની ઉપાસના કરે છે. એટલે તેને પ્રગટ કરવા માટે જે પ્રયાસ કરે છે તે બદ્ધિકારીને પામે છે. એટલે તેનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થતાં જાતનાં મુમુક્ષુ છવે તેની બદ્ધિકારી બાંધે છે, તેનાં લક્ષણાં લે છે, તેનાં જોવારણાં લે છે-તેને સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન આપે છે.

આ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપની હૃદયિક વિચારી તેના ગમે તે નામ આપવાનાં અપ્તન કરવાને બદલે અથવા તે આ નથી, એ નથી પેલા નથી એમ એક દૃષ્ટિનિદુષ્ટિ નિહાળી સત્યના અંશ ઉપર જાર દેવાને બદલે તેના સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપને ઓળખી તે પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરવો એ ખાસ કલબ છે. બ્યા મુખી એકલુ બવહારુ જ્ઞાન હોય ઝીલુવદમાં

ઉત્તરવાની ધરિયા થશે પણ તદ્દનુસાર ચારિત્ર નહિ હોય ત્યાં સુધી વિદ્વાનના ઉપનામ ઉપરાત કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ મળવાનો સંભવ રહેતો નથી, તેથી અત્ર ખ્યાતિ મેળવવાના વિચારને બદલે આત્મખ્યાતિ કરી તેની પ્રગતિ સાધ્ય તરફ અને તેટલી વિશેષ કરાવવા પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે અને તે જ મુખ્ય કર્તાવ્ય છે *

* આ પદનો અર્થ એક ટપામા નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે ભાષામા ફેરફાર કરી લગભગ ટપામા આપેલ અર્થ અહીં ઉતારી લખ્યો છીએ.

હે આત્મારામ ! અમારું અનાદિસિદ્ધ નામ રાખે-ધારે સો એટલે સ્વભાવવંત ચેતન પરમ ઉત્કૃષ્ટ-રૂપ આત્મસ્વરૂપને રાખે આ ભાવમા અમે પુરુષ નથી, સ્ત્રી નથી એટલે આત્મા સ્વ કહીં નથી. ભાત વરણન નાના પ્રકાર અનત જ્ઞાનાદિ ભાતિ વિચિત્રતા અમારી છે, તેથી અમારી જાત એકેંદ્રિયાદિ નહિ, પાત કોઈ જડાદિથી પાતિ એક સ્થાનકે મેળાપ નહિ (સાધનને બદલે પ્રથમ ગાથામા સાટક પાઠ છે). અમે હલકા ભારી નથી અગુરુલઘુપણને લીધે તથા સ્પર્શભાવપણાને લીધે ૧ ન તાતા ન શીતળ-સસ્થાનભાવ માટે (સંસ્થાન હોય-અસ્થિનિચય હોય તેમ જ પુદ્ગલ હોય તે જ ઠંડા ગરમ હોય), ન દીર્ઘ ન છોટા-પુદ્ગલ ધર્મના અભાવ માટે અમારો કોઈ સહોદર નહિ, નહિ કોઈ સહોદરી ભગિની-પુદ્ગલ ધર્મના અભાવ માટે ૨ નહિ અમે મનસા-વિચારણા, તે કારણે જ નહિ અમે શબ્દ અનાદિ સિદ્ધતી અપેક્ષાએ તિરણો સસારથી નીસરીને મુક્તિએ પહોચવુ તદ્દપ તરવાની ધરણી સ્થાનક અમે નહિ-એટલે અનાદિ કાળમા અમે સસાર ગલાગતિમા આવ્યા જ નહિ તો તરવું અમારે કેમ સંભવે ? પરંતુ સુવિહિત ગીતાર્થે પન્નવણાવૃત્તિમા એવું લખ્યુ છે કે “ અનાદિ સિદ્ધ હી સંસારથી પહોચ્યા કહીએ ’ એવું કહ્યુ છે તો અનાદિ સિદ્ધતા વિરોધ પામે છે, પછી તત્ત્વ તુ પુન કેવલિનો વદન્તિ નહિ હમ ભેખ-ઓધે મુહપત્તિથી અમારી સિદ્ધતા નહિ, ના હમ ભેખધર, ભેખ ઓધા મુહપત્યાદિ તીનહી કાનમે ધાર્યાં નહિ-એ અપેક્ષાથી તો અનાદિ સિદ્ધ સસારથી સિદ્ધિને પામ્યા નહિ સ્વરૂપના કર્તા, ન સ્વરૂપ સિદ્ધ કરવાની કરણી-પ્રવર્તન ૩ નહિ અમારે જૈનાદિ દર્શનથી સિદ્ધતા તેથી અમે દર્શન નહિ, સ્પર્શન નહિ-અપૌદ્ગલિકી માટે, તે માટે જ અરસન, જીભ, ગંધ, નાસિકા. આદિ શબ્દે વણું સસ્થાનાદિ કષ્ટ નહિ અમે આનદનો ધનસમૂહ અત એવ ચેતના જ્ઞાનમય મૂર્તિ છુ, સસારવાસી સર્વ જીવ અમારી બલબાધ-બલેયા લે રહ્યા છે ૪ આ ટપાકારનો અર્થ તદ્દન જૂદા દષ્ટિબિંદુથી લખાયલો છે અને ઉપર કયો છે તે અર્થ તદ્દન જૂદા દષ્ટિબિંદુથી લખાયલો છે અને અર્થ બહુ સમીચીન છે તેથી અરસ્પરસ બેળસેળ ન થઈ જાય તેટલા માટે આ અર્થ ખાસ નોટમા આપવામા આવ્યો છે અન્ય જગ્યાએ ટપાનો અર્થ જ્યાં લખ્ય હોય છે ત્યાં બનતા સુધી મૂળ વિવેચનમા જ દાખલ કરવા પ્રયાસ કયો છે ત્રીજી ગાથાના અર્થમા ટપાકાર જે સદેહ બતાવે છે તેનો ખુલાસો ન્યાપેક્ષા ધ્યાનમા રાખવાથી બહુ સારી રીતે થઈ જાય છે સસારગતિમા જે આવેલ છે તે તો કર્માવૃત્ત ચેતનજી છે અને તેથી પન્નવણાવૃત્તિમા અનાદિ સિદ્ધ સંસારથી પહોચ્યા છે એમ કહ્યુ છે તેને અત્ર જે હકીકત કવિએ બતાવી છે તેને જરા પણ વિરોધ નથી ચેતનજી તેની શુદ્ધ દશામા તરેલ જ છે તેથી તેને તરવાતુ કાંઈ બાકી રહેતુ નથી અને એ દષ્ટિબિંદુએ વિચાર કરવાથી ટપાકારને જે મુશ્કેલી જણાઈ છે તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો થઈ જાય છે

૫૬ ત્રીસમું

રામ આશ્વપરી

સાધો માર્ક ! સમતા સ્વર્ગ સ્વીકૃતે, અવધૂ મમતા સ્વર્ગ ન ક્ષીજે સાધો માર્ક
 સંપત્તિ નાહિ નાહિ મમતામૈ, +મમતામાં મિસ મટે,
 સ્વાટ પાટ સજી લાસ સ્વટાડ, +અંત સ્વાસ્થ્યમૈ લેટે સાધો માર્ક ?

હે સાધક બધુ ! સમતામાં (તમારો) રમ જમાવો, હે ચેતન ! મમતાની સત્તિ (તમારે) ન કરવી. મમતામાં કોઈ પણ પ્રકારની હોલત નથી, (વળી) મમતામાં સ્ત્રીને (ઉભટી) સ્વામતા હતાડવાની છે લાખો રૂપિયા ખાટનાર ખાટખાટ તણ હમને આખરે શખમા રમદોળાય છે "

ભાવ—અમીના પદમા સ બ્રહ્મનયની અપેક્ષા હઈ આત્મા ચિદાનંદમનસ્વરૂપી ચૈતન્ય મૂર્તિ છે એ વાત કહી, પરંતુ અત્ર જણાવવુ પ્રાસંગિક થઈ પડ્યો કે—સ બ્રહ્મનય સાધક નથી, તે માત્ર ક્રેમ છે વ્યવહારનય સાધક છે તેથી હવે એ આનંદમન ચૈતન્યમય મૂર્તિ પ્રાપ્ત કરવા શુ કરવુ એઈએ તે બરાબર સમજવા માટે વ્યવહારનયની અપેક્ષા હઈ સમતા અને મમતામાં બરાબર સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે તે બતાવવા આ પદ યોગી મહારાજ કહી બતાવે છે આખા પદમાં કહેલી હકીકત વ્યવહાર રીતે ખાસ ઉપયોગી છે.

હે સ્વધો ભાઈ ! તમારે હવે મમતાની સોબત ઠાડી હમને સમતામાં રમજુ કરવુ કુદત છે હુ અને મારુ એ મોહ શખનો મત્ર આ જગતને બંધ બનાવી મૂકે છે અને મમતા એ મોહશખના મત્રનો એક વિભાગ છે એને હઈને વસ્તુ શુ છે ? કેવી છે ?

* રમને બહી સર્વિ પાઠ છે બીજી પંક્તિમા રમ સ્વદ આ પ્રતમાં મૂક્યા છે તેથી ભાવ એક જ રહે છે

x સમને બહી બહી રમ પાઠાંતર એ જ પ્રતમાં મૂક્યો છે

+ મમતામાં મિસ મટે—એ પંક્તિને સ્થાને રમતા રમ સમૈ એવો પાઠ એક પ્રતમાં છે એ મમતા રમતા રામ-રમજુ કરતા આત્માને એક સ્થાનકે કેડ કરી મટે છે એવો તેનો અર્થ થઈ છે એ પાઠ પણ વિચારવા યોગ્ય છે

+ અ ત સ્વદને બહી એ પ્રતમાં અ તે એવો પાઠ છે એ વધારે સ્પષ્ટ અર્થ આપે છે પણ ઉપર ૭ પાઠ લખ્યો છે તે સમીતને અનુરૂપ છે

૧ સાધી=સાધુ, સાધક. રમ સ્વીકૃતે=રમ જમાવો અવધૂ=ચેતન ! ન કીજોન કરવો સ કૃતિ=સ પદ નાહિ નાહિ=નથી નથી મિસ=સ્માધી, સ્વામતા. મટે=મમટે છે ખાટખાટખાટખો પાટવો વ્યવહાર ક્રૂદસ્થાપના ચિક્ર ખાટખામિ, લાસ પટ=માગ વ્યવહાર. તણ=ઠાડી હઈ લાખ ખટા=લાખ ખાટવાની ઇચ્છવાયો અભવા લાખો રૂપિયા ખાટવો. અત્ર=અતે એટલે આખરે=આખરે ઠીમા લેટિ=આખરે છે

ક્યાથી આવી ? કેટલો વખત રહેશે ? તેમ જ સ્વજનના પ્રેમ વિયોગનું કારણ શું છે ? કેવા સ્વાર્થ પર એની રચના છે ? એવી અગત્યની બાબતમાં આ પ્રાણીનું જરા પણ લક્ષ્ય જતું નથી અને તેથી પ્રાણી ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન ઉપર પ્રીતિ રાખી તેમાં સુખ સમજી સંસારમાં અથડાયા કરે છે, અનેક દુખો પ્રત્યક્ષ રીતે સહન કરે છે અને વેદનાઓ અનુભવે છે; પણ પાછો તે જ પદાર્થોને ચાટતો જાય છે, પચાસ પોણાસો વરસ રહેવાની ધર્મશાળાને ઘરનું ઘર માની બેસે છે, ધનની ઉપર ચોકી કરે છે, સ્ત્રી પુત્રાદિક પાછળ ગાડો થઈ જાય છે, એની પ્રાપ્તિમાં સુખ અને વિયોગમાં કલ્યાણ કરી મૂકે છે, પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ શું છે તે સમજતો નથી, સમજવા યત્ન કરતો નથી, કોઈ સમજાવે તે પર ધ્યાન આપતો નથી સૂરિકાન્તા કે નયનાવળી જેવી સ્ત્રીઓ, ચૂલણી જેવી માતાઓ, ભરત બાહુબળ જેવા બધુઓ, કુશ્વિક જેવા પુત્રો શુ સુખ આપે છે એના દૃષ્ટાંતો વાંચે, અનેક મનુષ્યો પાસે આવેલી સપત્તિ ચાલી જતી જુઓ, છતાં મોહ રાજની અધી એના પર એટલી પ્રબળ અસર કરે છે કે—એ જરા પણ આખ ઊંચી કરીને જોતો નથી, તપાસતો નથી, વિચારતો નથી

આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવાથી એક ધનના સબધમાં વસ્તુસ્થિતિ કેવી છે તેનું કાંઈક સ્વરૂપ અત્ર નિરૂપણ કરી ધન પરનો મોહ ત્યાગ કરવા અને સમતામાં રમણ કરવા ઉપદેશ આપે છે ધન આ દુનિયાના વ્યવહારમાં અને જીવને રખડાવવામાં એટલો બધો મોટો ભાગ ભજવે છે કે એનું સ્વરૂપ જો એક વખત સમજી—વિચારીને ગ્રાહ્યમાં લેવામાં આવે તો જરૂર તેના પર અપ્રીતિ થયા વગર રહે નહિ અને તેમ થતા મમતાનો ત્યાગ કરી તેની વિરોધી સમતાના સગમાં રમણ કરવાનો નિર્ણય ખીજે પગલે તુરત થઈ જાય તેથી આ વ્યવહાર રીતે ઉપયોગી વિષય જે પર અગાઉ નવમાં તથા તેરમાં પદમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેને હાથમાં લઈ તેના પર યોગદૃષ્ટિએ વિચાર બતાવે છે, એ ઉપયોગી વિષયને અગે યોગીરાજ શું કહે છે તે આપણે જોઈએ

હે સાધો ભાઈ ! સાધક બધુઓ ! તમે મમતાનો સંગ છોડી દઈને સમતા સાથે રમણ કરો. રાગદ્વેષના પરિણામને છોડી દો અને સમપરિણામી થાઓ. આ મારું ઘર, આ મારા છોકરા, આ મારું ધન, એવી બુદ્ધિ છોડી દો અને સર્વ ચેતન અચેતન પદાર્થો પર સમપરિણામી થાઓ. સાધુઓને અમમી કહ્યા છે તેથી તમારે જો દુખનિવૃત્તિરૂપ ઇષ્ટસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો મમતાની સગતિ જ મૂકી દો એ મમતાની સંગતિમાં કેવા પ્રકારનાં દુખો છે તે પર હે સાધકો ! વિચાર કરો.

હે બંધુ ! તું અત્ર બેમાથી એક પ્રકારની સપત્તિ ચાહતો હોઈશ, દ્રવ્યસપત્તિ અથવા ભાવસપત્તિ. દ્રવ્યસપત્તિ તે ધનાદિક અને ભાવસપત્તિ તે સ્વરૂપસપદા હવે તું વિચાર કર કે મમતા કરવાથી તને આ બેમાથી એક પણ પ્રકારની સપત્તિ મળશે ? દ્રવ્ય-સપત્તિ પુણ્યથી મળે છે, રાગ-મમતાથી મળતી નથી. કહેવત છે કે—

જર મેફવાદિત્વા સવાળ કુર જો તુ પૈસા મેળવવાની ઈચ્છા રાખતો હોય તો ધર્મ કર.

જર જર કરદન તમે ઉ કરદન. જો તુ પૈસા પૈસા કરીશ તો તે તને કહિ મળશે નહિ.

જોની જ રીતે જો તુ તારી ભાવચપત્તિ વધારવા ઈચ્છતો હો તો તે મમતાથી કહિ મળશે નહિ, કારણ કે તે આપત્તિઓમા અને તારા અત્યાર સુધીના અનુભવથી જોયુ છે કે મમતાને અને આત્માવભૂતિને અનાદિ કાળથી વૈર વ્યાક્રમ્યુ આવે છે, અને તારે આટલો વખત સસારમા રજગણુ પશ્યુ છે તેનુ કારણ પણ મમતા જ છે, તેથી તને માલુમ પડ્યો કે-ક્રમ્ય કે ભાવ બનેમાથી કેઈ પણ પ્રકારની સંપત્તિ મમતામાં નથી, અમે ભર મૂંઝીને કહીએ છીએ કે-હે બધુ । કેઈ પણ પ્રકારની વિભૂતિ મમતામા નથી, સર્વથા નથી. અરે । એટલુ તો નહિ પણ મમતામા તો ઉઠટી એટલી સ્વામતા-કાળાશ છે કે તેના સજલધમા જે આવે તેને તે સ્વામ બનાવી મૂંઝે છે, ત્યારે હે સાધક ભાઈ । આવી સ્વામતા લગાડનારી મમતામા રહી તુ વધારે કાળો શા માટે ચતો બધ છે ? મમતા હમેશા પાપપ્રકૃતિને પ્રહલ્ય કરનાર હોવાથી તને સસારમાં વધારે વધારે દુઃખભરી કાળી સ્થિતિમાં મૂંઝી આપે છે અને ત્યા પછી તને અનેક પ્રકારની ઉપાધિ-માનસિક અને સ્વૂળ-ધાવ છે અને તારા આત્મશુભુ ઉપર પગ વળવાં બધ છે આવી સ્વરૂપારહાદન કરનારી અને સ્વામતા લાવનારી મમતામા તુ શા માટે પડી રહ્યો છે ? શા માટે તારી ભવ ઉપર ચાહી ચલાવે છે ? તુ જો કે લાખો રૂપિયા કમાનાર પ્રાણીઓ પાતાના ખાટલા અને ખાટલા એટલે પાતાની સવ સંપત્તિ ત્યજી દહને અતે રમચાનમા જઈ ચિતામા સૂવે છે, રાખમા રજહોગાય છે અને આવી રીતે ગોતા ઉપર સ્વામતા લાવી મૂંઝે છે જો શુ તુ નથી જ્ઞેતો ? તેં સહજનદીની સબબધમા નથી વાચ્યુ કે—

સહ જાણને જાણવા કરવા કુતમ લભાર રે,
 પોકયા અગિમાં એકલા, કયા રાખ સમાન રે,
 પ્રહલતા નરક પ્રયાગુ રે જિ સહિ અધિર નિદાન રે,
 જેતુ પીપળ પાન રે, મ ખરો જુક કુમ્ભન રે,
 સદલનરી રે આતમા.

દસી દસી દેવ રે તાળીઓ, શમ્યા કુમ્ભની સાર રે,
 ત નર અતે માદી યપા ઠોડ ચાગે પરખાર રે,
 પાટલા પાત કુભાર રે, એલુ ભળી અત્યાર રે,
 ઊદયો વિષય વિકાર રે ધન્ય તદનો અવતાર રે,
 સદલનરી રે આતમા.

અને મો. મુમૂમ, પ્રહલતા ૧૧૧ ચક્રવર્તીઓ આશ્ચા નયા પણ તેની સાથે તેઓની સહિ અશ્વ પણ ૧૭ નહિ તે તુ ભણે છે મુજ રાખએ પાતાના સચીલ લોકને મારી નાખવા માગ સાથે બદાર વનમા મોકલ્યો ત્યારે તેને મુજ પર એક નિવારણ લાવક

પ્રલોક* લખી મોકલ્યો હતો. તેમા લખ્યું હતું કે “ માંધાતા જેવો રાજા કે જે કૃતયુગના અલંકાર જેવો હતો તે ગયો, સમુદ્રમા જેણે પાળ બાંધી એવા રામચંદ્ર પણ ક્યાં છે ? તે પણ ગયા બીજા યુધિષ્ઠિર વિગેરે રાજાઓ પણ સ્વર્ગે પહોચી ગયા પણ તેમાંના કોઈની સાથે આ પૃથ્વી (રાજ્ય-દોહલત-ધનસંપત્તિ) ગઈ નથી, પણ હે કાકા ! તમારી સાથે તો તે જરૂર આવશે એમ મને લાગે છે ” આ એક પ્રલોક વાંચવાથી મુંજને બહુ પશ્ચાતાપ થયો. એમાં ખતાવેલો ભાવ જે વિચારે તે જરૂર વિચારમા પડી જાય તેવી જ એ હકીકત છે. આવી રીતે લાખો રૂપિયા કમાનારની સંપત્તિ પણ અહીં પડી રહી છે અને પોતે શ્મશાનમાં પોઢી ચૂક્યા છે એ વાત લક્ષ્યમા લઈ કાંઈ વિચાર કર અને સમતાનો રંગ જમાવી તેમા આનંદ કર, તેની સાથે પ્રેમ કર અને તેમા એકરૂપ થઈ જા.

આવી રીતે માયા, મમતા કરી ધન મેળવવુ અને પાછા તેને અત્રે મૂકી ચાલ્યા જવુ અને સાથે માત્ર કિલ્લ કર્મરૂપ શ્યામતા લઈ જવી એ માયા, મમતાના સંબંધનુ અનિવાર્ય પરિણામ છે, જ્યારે સમતાથી મેળવેલી પૂંજી ઓછી થતી નથી, મૂકીને જવું પડતું નથી, તે કોઈ પણ પ્રકારની શ્યામતા લગાડતી નથી, અને ઉલટું તે બારે થયેલ આત્માનો બાર ઉતરાવે છે અને સર્વ પ્રકારે તેની અક્ષય અવ્યાખાધ સ્થિતિ કરાવે છે. એ સર્વ વિચારી તારે હવે મમતાનો સગ કરવો જરા પણ ઉચિત નથી. ધનના સંબંધમા હંબુ પણ તને વધારે વિચાર કરવાનુ અને તેટલા માટે યોગી મહારાજ આગળ વધે છે.x

धन धरतीमें गाड़े बौरे, धूर आप मुख ल्यावे;

मूषक साप होयगो आखर, तातें अलच्छि कहावे. साधो माई० २

“ આ ગાઠો જમીનમા ધન ઢાટે છે (તેથી) પોતાના મ્હોઢા ઉપર ધૂળ નાખે છે. છેવટે (મરીને) ઉંદર કે સર્પ થશે અને તેથી (તેને) અલક્ષ્મી કહેવામા આવે છે. ”

* માંધાતા ષ મહીપતિ ક્ષિતિતલેડલકારમૂતો ગત , સેતુર્યેન મહોદઘૌ વિરચિત ક્ષાઘૌ દશાસ્યાન્તક ।

બન્ધે ચાપિ યુધિષ્ઠિરપ્રમુતયો યાવન્ત ઇવામવ-જ્ઞેકેનાપિ સમ ગતા વસુમતી મુજ્જ । ત્વયા યાસ્યતિ ॥

x છેલ્લી એ પક્તિનો અર્થ એક પ્રતમા બીજી રીતે ખતાવ્યો છે તે પણ જોઈએ ખાટ એટલે લાભ-પ્રાપ્તિ તેનો ખાટ એટલે માર્ગ છોડી દધને લાખ મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે તે અતે રાખોડીમા લખે છે લાભ મેળવવાનો રસ્તો સમતામા છે તેને છોડી દધને પછી લાખો મેળવવાની ઇચ્છા કરે તે કેવી રીતે મળી શકે ? જે રસ્તે લાભ થવાનો છે તે રસ્તો મૂકી દેવામા આવે ત્યારે પછી લાભ ક્યાથી થાય ? ગેરરસ્તે ચાલનારને લાભ મળતો નથી પણ અતે ધૂળમા રગદોળાવુ પડે છે તારે જો આત્મ-કલ્યાણ કરવુ હોય તો ખાટવાનો માર્ગ કદિ છોડવો નહિ અથવા એ રસ્તો છોડે તો કદિ લાખ મેળવવાની આશા રાખવી નહિ આ બાવાર્થ જરા ખેચીને આણેલો જણાય છે, છતા વિચારવા યોગ્ય છે

૨ ધરતીમે=જમીનમા ગાડે=ઢાટે બૌરે=માઉરો, ગાઠો ધૂર=ધૂળ આપમુખ=પોતાના મ્હોઢા પર લ્યાવે=લાવી નાખે છે મૂષક=ઉંદર હોયગો=થઈશ આખર=છેવટે (મરીને) તાતે=તેથી અલક્ષિ=અલક્ષ્મી, લક્ષ્મી નહિ તે કહાવે=કહેવાય છે.

ભાવ-પૈસાને ઝોર ઝોરી ન બધ ઇત્યાદિ અનેક કારણોથી ભયવા તે સાત પેઢી સુધી સાથે એવી તૃષ્ણાથી આ ગાઠા જાણ પૈસાને જગીનમા દાટે છે પૈસાને અરે અનેક પ્રકારના મૂખાઈભરેલા વિચારવગરના આનન્દોમાનુ આ પણ એક આચરણ છે, પણ પ્રથમ તો પૈસા દાટવા સારુ ખાટા ખોદે ત્યારે જ પોતાના મુખ ઉપર જાડું મૂળ તથા છે અને પૈસા જગીનમા દાટ્યા પછી તેના ઉપર મૂળ-માટી છાંટી ખાડાનું મ્હો વધે કરે છે ત્યારે વાસ્તવિક રીતે તે પોતાના મ્હો ઉપર જ મૂળ વાળે છે ધનને અરે આ છાનુ જાડપણ તો વિચારો ! પોતે પૈસાનું ઘન કે તેનો ભોગ કરી શકેતો નથી પણ પોતાની સતતિ બંધી તફન નિર્માલ્ય થવાની છે એવી ધારણા ધારી ધનને ધરવીમા દાટી મૂખા સારુ ખાડા ખોદે છે, હવે તે ખાનવનું પૃથક્કરણ કરી એકજે તો તેમાં તેની કેટલી ગાંઠાઈ-મૂળતા છે તે જણાવે પછી વખત તો પોતે ધન દાટ્યા પછી તે હકીકત દુર્ગ શખવા સારુ કોઈને સ્થળ કે દાટવાની હકીકત કહેતો નથી અને અધ્યાનક મરણ થતા તે હકીકત તેની સાથે જ મરણ પામે છે અને દોહું ધન જીમિમા જ રહે છે સતતિ મટે ધનસમ્રથ કરતો એમા એક એવી માન્યતા ગૌણપણે રહેલી છે કે પોતાની સતતિ યજિ વગરની અને નશીબ વગરની થશે હવે આ બંનેમાંથી એક પણ પ્રકારની પ્રબ્ધ થાવ તે ધન તેની પાસે ટકી શકતું નથી એ સુસ્પષ્ટ છે ધનની વાસનામાં પોતે મરણ સમીન ધન ઉપર સર્પ' કે ઉદર ધર્ષ તેની ઝોડી કરે છે અને તે ધન તેના મૃત્યુ માટે થાવ છે. ધનમૂર્છા આવી રીતે તેને અનેક ઉપાધિનુ ભવાતરમા પણ કારણ બને છે આશા બને કારણોને લઈને ધનને અલક્ષ્મી કહેવામાં આવે છે દોહાં એને નશીબની દેવી, પૂજ સ્થાનને યોગ્ય અને સર્વ' ઇચ્છુનું સ્થાન ગણે છે તે માત્ર તેના પરના મૂખાઈ ભરેલા સમને લઈને જ છે, વસ્તુતઃ તે લક્ષ્મી છે તે લક્ષ્મીવાન નહિ પણ અલક્ષ્મી એટલે જ કલ્પિ વિષયે વસ્તુ સા અલક્ષિમ લક્ષ્મી વગરના, ધન વગરના, નિર્ધનના નામને યોગ્ય છે કોઈ પણ પ્રકારની આત્મલક્ષ્મી તે વાસ્તવિક લક્ષ્મી છે તેવી લક્ષ્મી ધનમાં નથી અને તેથી તેના વડે યુક્ત પુરોને લક્ષ્મીવાન કહેવા એ લક્ષ્મીના સ્થળ સ્વરૂપ તરફ જ લક્ષ બંધને છે એ સ્થૂળ લક્ષ્મીની સેવા કરનારા હેતુ વગર અને સાધ્ય વગર એની પ્રાપ્તિ માટે દોહ દોહ કર્યા કરે છે, એની ખાતર મૂખ રોડીયાઓની ખુશામત કરે છે, એની ખાતર અનેક પ્રકારના નામ નાચે છે આવી રીતે પોતાના મુખ પર સ્થામતા લાવનાર અને લક્ષ્મીના નામને યોગ્ય નહિ એવી લક્ષ્મીના પતિઓ એને જગીનમાં દાટીને કે ટીલેરીમા ભરીને એનો દાનાદિક વ્યાપારમા ઉપયોગ કરતા નથી, પોતે તેનો ઉપયોગ કરતા નથી અને ઉભરે અનેક કિલક કમરૂપ સ્થામતા વડોરી લઈને ભવાતરમાં દુર્ગતિમાં રખાડે છે

એ સ્થૂળ લક્ષ્મી મુખ પર સ્થામતા કેમ લાવે છે તેના અનેક દૃષ્ટિ શાસ્ત્રોમાં અને દતિલાસમા પ્રસિદ્ધ છે ધવળચોક લક્ષ્મીને પૂજરી તેની ઉપાસનામાં કેવી ગતિ પામ્યે, તે આપને શ્રીપાળના સસમા સાલગીએ ડીએ; મગ્ગચોક મોઠા લક્ષ્મીપતિ શતે નહિ

પૂરમાથી લાકડાં ખેચનારો માત્ર તેજ ને ચોળા ખાતો હતો; તેવી જ રીતે ખીજા અનેક ધનના સ્વામીઓ ધૂળમાં રગદોળાયા સાંભળ્યા છે, અનુભવ્યા છે, ભ્રમ્યા છે. પોંપી અને સ્ત્રીઝરના ઘાટ ભેંધ્યે, ઓરંગઝેબનો રાજ્યલોભ ભેંધ્યે, હૈદરઅલી યા ટીપુ સુલતાનના કાવાદાવા ભેંધ્યે તો સર્વ વાતનું એક જ પરિણામ આવતું જણાયે કે લક્ષ્મીપતિઓને અલક્ષ્મી-નિર્ધન કહેવા એ જ હકીકત વાસ્તવિક છે. વળી ધન વાપરવાથી જ વધે છે, દાટવાથી વધતુ નથી, એટલુ જ નહીં પણ ત્યાં ને ત્યા ટકી રહેતું નથી. વસ્તુપાળ તેજ-પાળ ધોળકાથી શ્રી શત્રુંજય જતા રસ્તે ધાડનો ભય ઉત્પન્ન થતાં એક ખેતરમાં ધન દાટવા ગયા ત્યા તેમને સામો ધનનો કળશ-ચરુ પ્રાપ્ત થયો, જેનો વ્યય તેઓએ શ્રી સિદ્ધાચળ પર કર્યો; પણ એ પ્રસંગે તેજપાળની પતિવ્રતા સ્ત્રી અનુપમા દેવી ધનનું સ્વરૂપ બતાવે છે તે આ ગાથામા કહેલી હકીકતને વાસ્તવિક બનાવે છે ધનની ઉપર વાસના રહે તો મરણ પામીને તેના ઉપર સર્પ કે ઉંદર થઈ ચોકી કરવી પડે છે, વૃક્ષરૂપે તેના ઉપર મૂળ નાખીને રહેવું પડે છે, તે ઉપરાત મનુષ્યભવમા વહાણુ પર ચઢી પરદેશ રખડવુ પડે છે, સમરાગણુ-મા ઝુકાવવુ પડે છે અને દેવગતિમા વ્યંતરાદિક અધમ જાતિમા અવતાર લઈ ધન પર ચોકી કરવી પડે છે-આવી રીતે સર્વત્ર એની મૂર્છા આ જીવને હેરાન કર્યા કરે છે એની પ્રાપ્તિમા દુખ છે, એના વ્યયમા ઉપાધી છે, એના રક્ષણમા ત્રાસ છે. આવી રીતે લક્ષ્મી-ની શુ સ્થિતિ છે તે વિચારી મમતાનો ત્યાગ કરો અને સમતાને ધારણુ કરો, તેનામા રંગ જમાવો અને તેમા લય પામો. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તેણુ તેટલા માટે જરા પણ સુઆવું યોગ્ય નથી, કારણુ તેના પતિઓ અનેક પ્રકારની ઉપાધિ જ ભોગવે છે. તે દેવયોગે પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેના શુભ વ્યય કરવો કે જેથી લાભ થાય

સમતા રતનાકરકી જાડ, અનુભવ ચંદ સુમાઈ;

કાલકૂટ તજી *ભાવમે શ્રેણી, આપ અમૃત લે આઈ. માધો માઈ૦ ૩

“ સમતા રત્નની ખાણુ-સમુદ્રની દીકરી છે, અને અનુભવરૂપ ચંદ્રમા તેનો ભાઈ થાય છે. કાલકૂટ વિષને વળને શુભ પરિણામની ધારારૂપ અમૃત તે પોતે લઈ આવી છે. ”

ભાવ-મત્સ્ય પુરાણુમા એવી કથા છે કે-દેવતાઓએ મેરુપર્વતનો મથન દંડ અને વાસુકી સર્પનું દોરડું બનાવી રત્નો શોધવા માટે સમુદ્ર જે રત્નાકર-રત્નની ખાણુ કહેવાય છે તેનું મથન કર્યું અને તેમાથી ચૌદ રત્નો બહાર કાઢ્યા, જેના નામો નીચેના શ્લોક-મા બતાવ્યા છે

* ‘ભાવમે’ ને બદલે બને પ્રતમા ‘ભવમે’ એ પાઠ છે

૩ રતનાકર=રત્નાકર, સમુદ્ર બાધ=દીકરી ચંદ=ચંદ્ર, ચંદ્રમા સુભાષ=સારો ભાઈ, બધુ કાલકૂટ= અતિશય આકરુ જેર ભાવમે શ્રેણી=શુભ પરિણામની ધારા આપ=પોતે જ લે આઈ=લઈ આવી

લક્ષ્મીઃ કૌસ્તુભપારિજાતકમુરુત ધમ્મમ્મતિહામ્મદ્વયાઃ
 ગાય કામતુષ્ણા સુરેશ્વરગણા રમાદિ વેવાજ્ઞના ।
 ધમ્મઃ સપ્તમુખો વિપં દરિષ્ણુઃ ઘણ્ણોઽમૃત કામ્પુષે
 રત્નાતીહ સમુર્વેણ મતિવિન કુર્યુઃ સવા મદ્ધમ્ ॥

લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ રત્ન, પારિજાતક પુષ્પ, મુરુ (મરિકા), ધન્વન્તરી વૈષ, વદ્ર, કામ કુષ્મા ગાય, ઐશવલ્ય હાથી, રક્ષા વિગેરે દેવાંગના, સાત અબવાળે અશ્વ, વિષ (કાળકૂટ જેર), ઈશ્ર ધનુષ્ય, શંખ અને અમૃત-આ ચૌદ રત્નો મથન કરીને ચોખી કાઢ્યા, તે હતકથા ઉપર આ ગાથામા ઉપમાન કરી બતાવ્યું છે ઉપરના સ્તોત્રમા જણાવ્યું છે કે ચૌદ રત્નોમા પ્રથમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ છે સ્વ્ળ લક્ષ્મીને તેા લક્ષ્મીનું નામ આપવું તરન અર્થોઅર્થ છે, એ ઉપરની ગાથામાં વિસ્તારથી જોઈ ગયા. જે નિરતર પોતાના પતિનું સુખ વધારે, તેના હિંતનું ચિતવન કરે અને પતિને તાણ સખવા જે નિરતર પ્રયાસ કરે એનું નામ જ લક્ષ્મી કહી શકાય અને સમતા એ એવા પ્રકારની લક્ષ્મી છે તેથી તે જ લક્ષ્મી કહેવરાવવાને યોગ્ય છે

આ સમતા રત્નાકર ડી દીકરી છે અનંત જ્ઞાન, દયાન, વ્યસ્તિતિ અનેક રત્નના આકર ચિદાનંદમન સ્વરૂપી ચૈતન્યમાથી તે નીકળી છે અને તેથી તે રત્નાકરની દીકરી છે એમ સમજવું તે અસ્તિત્વના એક વિભાગ તરીકે વસ્તુ છે એમ સમજવું હવે જ્ઞાનરત્નના એક વિભાગ તરીકે અનુભવ જેનું સ્વરૂપ આપણે આગળ ધણી વાર વિચારી અથા છીએ તે છે સદસદ્વિવેક કરી વસ્તુસ્વરૂપને તેના ધર્માઈ આકારમાં બતાવનાર આ અનુભવજ્ઞાનરૂપ અદ્રમા પણ ઉપરોક્ત રત્નાકરમાથી નીકળે છે તેથી રત્નાકરની પુત્રી સમતા અને પુત્ર અનુભવ એ બન્ને ભાઈ બહેન થાય છે

હવે ઉપરોક્ત રત્નાકરમા કાળકૂટ વિષ પણ છે. અશુભ ધ્યાનનું જ્ઞાન ઘવારૂપ હતાહવે જેર ત્યા છે રત્નાકરની શુભ સ્થિતિમા અશુભ ધ્યાન હોય નહિ પણ અ્યારે ઉત્ક્રાન્તિની સ્થિતિમા ચૈતન અશુભ કમ ક્ષણથી મુક્ત હોય છે ત્યારે રત્નત્વ કાંઈક ગુપ્ત પ્રચ્છન અને કાંઈક સ્પષ્ટ હોય છે તે પ્રસન્ને આ સમતા અને અનુભવ બહેન ભાઈ તે કાળકૂટ કરનો ત્યાન કરી શુભ પરિણામની ધારારૂપ અથવા પરિણમનના તરજ એટલે જાવ પતાવતનરૂપ મેલ્લી થઈ આવે છે અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે-અશુભ ધ્યાન-આત્ત અને રોન આ જીવને સચારમા રજગાવી કલ્પના કર્યા કરે છે અને તેથી તે કાળકૂટ જેર છે કારણ કે એનાથી ભવબ્રમણરૂપ દ્રવ્ય મરણ આ જીવના વારવાર ધર્મા કરે છે એ કાળકૂટ વિષનો ત્યાન કરાવી સમતા અને અનુભવ આ જીવમા સદ્ધ્યાન ઉત્પન્ન કરી ઉવે તેની પ્રમત્ત અવસ્થા દૂર કરી અપ્રમત્ત સ્થિતિમા લાવી મૂકે છે અને ત્યાથી પણ શુભ પરિણતિરૂપ ધમ શુકલધ્યાનમા કમસર આગળ પ્રમત્તિ કરાવી મેલ્લીમાં આ જીવને દાખત કરી દે છે. અપ્રમત્ત અવસ્થામા આવેલો જીવ ત્યાર પછી અદ્રમ શુભ

સ્થાનક (progressive stage)માં આવે છે ત્યારે તે શ્રેણી માટે છે અને તે સ્થિતિ એટલી આનંદજનક છે કે એની મીઠાશ અમૃત સાથે સરખાવવી એ માત્ર સમજાવવા પૂરતું જ છે, મતલબ એ સ્થિતિમાં અમૃતથી પણ અનંતશુભી મીઠાશ છે. ચોદ રત્નો શોધતા દેવતાઓએ જેમ છેવટે અમૃત પ્રાપ્ત કર્યું તેમ આ સમતા અને ચંદ્ર રત્નો પ્રાપ્ત થયા પછી પણ કોઈ વાર અશુભ ધ્યાનરૂપ કાળકૂટ જેર પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ચેતનજીને દૈવ પુરુષાર્થ કરી પ્રગતિ કરવા અને અમૃતને પ્રાપ્ત કરવા દેવતા પેઠે નિશ્ચય થયો તેથી અપ્રમત્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી શ્રેણીગત અમૃતધારાને છેવટે ચેતનજીએ પ્રાપ્ત કરી :

શ્રેણી બે પ્રકારની છે. ઉપશમ અને ક્ષપક કષાયોશિ ઉપરઉપરથી યુગાય પણ અંદર સત્તાએ રહે તેને ઉપશમ શ્રેણી કહે છે એ અવસ્થામાં આગળ વધેલો જીવ પાછો અપ કાન્તિ પામી નીચે ઉતરી જાય છે આવી ઉપશમ શ્રેણી એક ભવમા બે વખત કોઈ જીવ કરે છે પાચથી વધારે વખત એ શ્રેણી આખા સસારમા કોઈ પણ જીવને થતી નથી ક્ષપકશ્રેણી પર ચઢેલો જીવ તો એ જ ભવમા સર્વસત્વ પ્રાપ્ત કરી સર્વ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી રહિત અજરામરત્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે ઉત્કાન્તિને અગે આ શ્રેણી પ્રગતિનો માર્ગ બતાવે છે એનું સ્વરૂપ કર્મવ્રથાદિ પુસ્તકોથી ખાસ સમજવા યોગ્ય છે

આવી રીતે સ્થૂળ લક્ષ્મી તો મુખ પર ધૂળ નાખનારી અને અનેક પ્રકારે ઉપાધિ કરનારી છે અને સમતારૂપ લક્ષ્મી અમૃતને લાવી આપનારી છે તેથી વસ્તુસ્થિતિ સમજી સત્ અને અસત્ અથવા લાભ કરનાર અને હાનિ કરનાર પદાર્થ વચ્ચેનું અતર જાણી તેનું વિવેચન કરી પોતાની સ્થિતિ સુધારવા સારું સમતાને ગ્રહણ કરવાનો નિર્ણય કરવો એ મુખ્ય આવશ્યકીય કર્તવ્ય છે.

લોચન ચરણ મહમ ચતુરાનન, इनतें बहुत डराइ;

आनंदघन पुरुषोत्तम नायक, हित करी कंठ लगाइ, साधो भाई० ४

“ જેની હબ્બર ચક્ષુ છે, જેના હબ્બર પગ છે અને જે ચાર મુખવાળા છે તેનાથી તે (સમતા) બહુ ડરી ગઈ, આનંદસમૂહ પુરુષોત્તમ નાયકે (તેના પર) પ્રેમ કરીને તેને પોતાને ગળે વળગાડી. ”

*ભાવ—જેમના હબ્બર નેત્ર છે તે ઇંદ્ર તથા જેમના હબ્બર પગ છે તે શેષનાગ

* આ ગાથાનો અર્થ ટયા ઉપરથી વિચાર કરીને લખ્યો છે અને તેમાં બે કાષ્ટ પણ સ્ખલના થઈ હોય તો તેને માટે હું જવાબદાર છું વિ ક

૪ લોચન=આંખ ચરણ=પગ સહસ=હબ્બર ચતુરાનન=ચતુર્મુખ, બ્રહ્મા અથવા ચાર મુખે દેશના દેતા શ્રી જિનેશ્વર દેવ. ઇનતે=એનાથી ડરાઈ=ડરી ગઈ પુરુષોત્તમ નાયક=વિષ્ણુ અથવા પુરુષમા શ્રેષ્ઠ હિત=હેત, પ્રેમ કંઠ=ગળે લગાઈ=વળગાડી

* આ ગાથાનો અર્થ કરવામાં જે દતકથાદિક પર સ્વયંવન થયું છે તે બરાબર અષ્ટ થતું નથી અર્થનો ઝળકાટ તેથી બરાબર થતો નથી એટલું અત્ર કહી દેવું યોગ્ય છે વિ. ક

લક્ષ્મીઃ કૌસ્તુભપારિજાતકસુરા ધમ્યન્તરિભ્રમ્નમાઃ
 ગાય કામયુષાઃ સુરેશ્વરગજા રંભાવિ વેવાજ્ઞમાઃ ।
 યમ્બઃ સન્તમુષ્ણો વિપં દરિઘનુઃ ઘણ્ણોઽમૃત વામ્યુષે
 રત્નાલીલ ચતુર્વદા મૃતિવિન કુર્યુઃ સવા મગ્ધમ્ ॥

લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ રત્ન, પારિજાતક પુષ્પ, સુરા (મદિરા), ધમ્યન્તરી વૈષ, યમ, કામ યુષા ગાય, એશવસુ હાથી, રમ્યા વિગેરે દેવાંગના, સાત મુખવાળો યમ, વિષ (કાળકૂટ ઝેર), ઈશ ધનુષ્ય, શંખ અને અમૃત-આ બૌદ્ધ રત્નો મથન કરીને શોષી કાઢ્યા, તે દત્તકથી ઉપર આ ગાયામા ઉપમાન કરી ગતાવ્યુ છે ઉપરના સ્ત્રોત્રમાં બધાવ્યુ છે કે બૌદ્ધ રત્નોમાં પ્રથમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ છે સ્વયં લક્ષ્મીને તે લક્ષ્મીનુ નામ આપવુ તદ્દન અયોગ્ય છે, એ ઉપરની ગાયામા વિસ્તારથી જોઈ ગયા જે નિરતર પોતાના પતિનુ મુખ વધારે, તેના હિંતનુ ચિતવન કરે અને પતિને શાંત સખવા જે નિરતર પ્રયાસ કરે એનુ નામ જ લક્ષ્મી કહી શકાય અને સમતા એ એવા પ્રકારની લક્ષ્મી છે તેથી તે જ લક્ષ્મી કહેવશવવાને યોગ્ય છે

આ સમતા રત્નાકરની ઘીકરી છે અનંત જ્ઞાન, દયાન, પારિજાતિ અનેક રત્નના આકર જિજ્ઞાસકન સ્વરૂપી ચેતનજીભાષી તે નીકળી છે અને તેથી તે રત્નાકરની ઘીકરી છે એમ સમજવુ તે ચારિતરત્નના એક વિભાગ તરીકે તનમય છે એમ સમજવુ હવે જ્ઞાનરત્નના એક વિભાગ તરીકે અનુભવ જેનુ સ્વરૂપ આપણે આજળ ધણી વાર વિચારી ગયા છીએ તે છે સદસદિવેક કરી વસ્તુસ્વરૂપને તેના યથાથ આકારમાં ગતાવનાર આ અનુભવજ્ઞાનરૂપ ચક્રમા પશુ ઉપરોક્ત રત્નાકરમાથી નીકળે છે તેથી રત્નાકરની પુત્રી સમતા અને પુત્ર અનુભવ એ બન્ને ભાઈ બહેન થાય છે

હવે ઉપરોક્ત રત્નાકરમા કાળકૂટ વિષ પશુ છે અશુભ ધ્યાનનુ જ્ઞાન ધવારૂપ હલાહલ ઝેર ત્યા છે રત્નાકરની શુદ્ધ સ્થિતિમા અશુભ ધ્યાન હોય નહિ પશુ બ્યારે ઉત્કંઠિતની સ્થિતિમાં ચેતન અશુભ કમ ક્ષણથી મુક્ત હોય છે ત્યારે રત્નત્વ કાઈક મુમ, પ્રમદ્ધ અને કાઈક સ્પષ્ટ હોય છે તે પ્રસંગે આ સમતા અને અનુભવ બહેન ભાઈ તે કાળકૂટ ઝેરને ત્યાગ કરી શુભ પરિણામની ધારારૂપ યથવા પરિણમનના તરજ એટલે ભાવ પરાવતનરૂપ મેળી લઈ આવે છે અહીં કહેવાનો ભાવાય એ છે કે-અશુભ ધ્યાન-આત અને સૌંદ્ર આ જીવને સસારમાં રહ્યાથી કલ્યાણ કર્યા કરે છે અને તેથી તે કાળકૂટ ઝેર છે કારણ કે જોનાથી ભવજામણુરૂપ દ્રવ્ય મરણ આ જીવનાં વારવાર થયા કરે છે એ કાળકૂટ વિષને ત્યાગ કરાવી સમતા અને અનુભવ આ જીવમા સદ્ધ્યાન ઉપવત્ત કરી છેવટે તેની પ્રમત્ત અવસ્થા દૂર કરી અપ્રમત્ત સ્થિતિમા લાવી મૂકે છે અને ત્યાથી પશુ શુભ પરિણતિરૂપ ધમ શુકલધ્યાનમાં કમસર આજળ પ્રગતિ કરાવી મેળીમાં આ જીવને દાખલ કરી દે છે અપ્રમત્ત અવસ્થામા આવેલો જીવ ત્યાર પછી અપ્રમ મુલુ

સ્થાનક(progressive stage)માં આવે છે ત્યારે તે શ્રેણી માટે છે અને તે સ્થિતિ એટલી આનંદજનક છે કે એની મીઠાશ અમૃત સાથે સરખાવવી એ માત્ર સમજાવવા પૂરતું જ છે, મતલબ એ સ્થિતિમાં અમૃતથી પણ અનંતગુણી મીઠાશ છે. ચૌદ રત્નો શોધતા દેવતાઓએ જેમ છેવટે અમૃત પ્રાપ્ત કર્યું તેમ આ સમતા અને ચંદ્ર રત્નો પ્રાપ્ત થયા પછી પણ કોઈ વાર અશુભ ધ્યાનરૂપ કાળકૂટ જેર પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ચેતનજીને દૃઢ પુરુષાર્થ કરી પ્રગતિ કરવા અને અમૃતને પ્રાપ્ત કરવા દેવતા પેઠે નિશ્ચય થયો તેથી અપ્રમત્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી શ્રેણીગત અમૃતધારાને છેવટે ચેતનજીએ પ્રાપ્ત કરી *

શ્રેણી બે પ્રકારની છે ઉપશમ અને ક્ષપક કષાયોગિ ઉપરઉપરથી ખુબાય પણ અંદર સત્તાએ રહે તેને ઉપશમ શ્રેણી કહે છે એ અવસ્થામાં આગળ વધેલો જીવ પાછો અપ કાન્તિ પામી નીચે ઉતરી જાય છે આવી ઉપશમ શ્રેણી એક ભવમા બે વખત કોઈ જીવ કરે છે પાચથી વધારે વખત એ શ્રેણી આખા સંસારમાં કોઈ પણ જીવને થતી નથી. ક્ષપકશ્રેણી પર ચઢેલો જીવ તો એ જ ભવમા સર્વસત્વ પ્રાપ્ત કરી સર્વ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી રહિત અજરામરત્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે ઉત્કાન્તિને અગે આ શ્રેણી પ્રગતિનો માર્ગ બતાવે છે એનું સ્વરૂપ કર્મવ્રથાદિ પુસ્તકોથી ખાસ સમજાવા યોગ્ય છે.

આવી રીતે સ્થૂળ લક્ષ્મી તો મુખ પર ધૂળ નાખનારી અને અનેક પ્રકારે ઉપાધિ કરનારી છે અને સમતારૂપ લક્ષ્મી અમૃતને લાવી આપનારી છે તેથી વસ્તુસ્થિતિ સમજી સત્ અને અસત્ અથવા લાભ કરનાર અને હાનિ કરનાર પદાર્થ વચ્ચેનું અંતર જાણી તેનું વિવેચન કરી પોતાની સ્થિતિ સુધારવા સારું સમતાને શ્રદ્ધા કરવાનો નિષ્કૃય કરવો એ મુખ્ય આવશ્યકીય કર્તવ્ય છે.

લોચન ચરણ સહસ ચતુરાનન, इनतें बहुत डराइ;

आनंदघन पुरुषोत्तम नायक, हित करी कंठ लगाइ. साधो भाई० ४

“ જેની હજાર ચક્ષુ છે, જેના હજાર પગ છે અને જે ચાર મુખવાળા છે તેનાથી તે (સમતા) બહુ ડરી ગઈ, આનંદસમૂહ પુરુષોત્તમ નાયકે (તેના પર) પ્રેમ કરીને તેને પોતાને ગળે વળગાડી.”

*ભાવ—જેમના હજાર નેત્ર છે તે ઈંદ્ર તથા જેમના હજાર પગ છે તે શેષનાગ

* આ ગાથાનો અર્થ ટપ્પા ઉપરથી વિચાર કરીને લખ્યો છે અને તેમાં જે કાંઈ પણ સ્ખલના થઈ હોય તો તેને માટે હું જવાબદાર છું વિ ક

૪ લોચન=આંખ ચરણ=પગ સહસ=હજાર ચતુરાનન=ચતુર્મુખ, બ્રહ્મા અથવા ચાર મુખે દેશના દેતા શ્રી જિનેશ્વર દેવ. इनतें=એનાથી डराइ=ડરી ગઈ પુરુષોત્તમ નાયક=વિષ્ણુ અથવા પુરુષમા શ્રેષ્ઠ હિત=હેતુ, પ્રેમ કંઠ=ગળે લગાડ=વળગાડી

* આ ગાથાનો અર્થ કરવામાં જે દતકથાદિક પર સૂચવન થયું છે તે બરાબર અષ્ટ થતું નથી અર્થનો ઝળકાટ તેથી બરાબર થતો નથી એટલુ અત્ર કહી દેવું યોગ્ય છે વિ. ક

તથા ચાર મુખવાળા પ્રહ્લા તેનાથી સમતા બહુ ઠરી ગઈ છે મતલબ તેઓનાં હૃદય નેત્ર, પગ અને ચાર મુખ ભેદ અસ્વાભાવિક રૂપ રોપી સમતા તેઓ પાસે જતી નથી અને તેથી તેઓમા સમતા આવતી પણ નથી. તેથી છેવટે પુરુષોત્તમ નાયક વિષ્ણુદેવે તેના પર પ્રેમ દાવી તેને પોતાને બળે વળગાડી એટલે કે સમતાને તેઓએ જાગીફર કરી. શ્લોકો અને વચ્ચે શ્લોકો દ્વારા ત્યા સમતાને સ્થાન મળતુ નથી, તેની હયાતી સત્વગુણમાં જ છે અને વિષ્ણુ સત્વગુણ બતાવનારા છે; તેથી ઈદ્ર, શેષ કે પ્રહ્લા પાસે સમતા જતી નથી પણ વિષ્ણુ પાસે જાય છે એમ કહેવામા તે સત્વગુણવલ બી છે એમ કહેવાનો આશય હોય એવી માન્યતા રહે છે.

લક્ષ્મીની હતકથામાં તે ઈદ્ર અને શેષનામથી ઠરી ગઈ અને છેવટે વિષ્ણુદેવે તેને પોતાને બળે વળગાડી એવી હકીકત બહુવામા આવી નથી, તેથી હતકથા અનુસાર આ જાણનો અર્થ બરાબર ભેદી નથી. તે સળખી વિશેષ તપાસ કરવામાં આવે છે કદાચ અમુકમથનની કથા સાથે શેષ, ઈદ્ર, પ્રહ્લા વિગેરેને સળખ હોય અને તેને આવે બા જાણમાં કાંઈ ભાવ દાખલ કર્યો હોય તો તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

કથામતા ક્રોધ, માન, આશ, લોભ એ ચાર મુખ છે એટલે એ ચાર આકરમા એ દશન આવે છે અને તેને હૃદયરો પગ છે, મતલબ તે અનેક રીતે પ્રવેશ કરે છે, તેમ જ તેની આંખો પણ હૃદયરો છે, કારણ કે તે દરેક વસ્તુને નૂહા નૂહા આકરમાં ડેખે છે; એવા કથાઓથી સમતા બહુ ઠરી ગઈ છે, કારણ કે તેઓ હોય ત્યાં જો સહી શકતી નથી તેથી છેવટે જ્યારે આનંદવન સમક્ષ પુરુષોત્તમ નાયક શ્રી બિનેશ્વર દેવને શરણે ગઈ ત્યારે તેઓએ તેને ક્રિત કરનારી ભક્ષીને પોતાને બળે વળગાડી, મતલબ તેની સાથે જ આક્રિ બન કહ્યુ અને તેથી કથાઓ વચ્ચેથી સમતાને જે પીડા થતી હતી તે દૂર થઈ. પુરુષોત્તમ-પણ પ્રાપ્ત કરવા સમતાની ખાસ જરૂર હોવાથી પુરુષોત્તમ નાયકે એમ લક્ષ્મીને પોતાને બળે વળગાડી તેમ તમારે પણ તેની સાથે પ્રેમ જમાવવાની જરૂર છે—આ અર્થ પણ બધેસતો આવે છે.

અથવા અતુશનન—જ્યારે મુખે દેશના દેવા શ્રી બિનેશ્વરથી મમતા બહુ ઠરી ગઈ અને સમતાને તે શ્રી પુરુષોત્તમ નાયક પ્રભુએ પ્રેમ કરી બળે વળગાડી—આ અર્થ કરવામાં લોચન બરણ સહજ શબ્દ તદ્દન સહી બાધ છે અને પ્રક્રમભગ સાધ છે.

કહેવાની મતલબ એક જ જણાવ છે કે—સાધુ ભાઈઓ ! આ મમતા કે જેની સેવનમાં પડી તમે તમારુ આત્મધન ગુમાવો છે તે તો સવ પ્રકારે તમને નુકશાન કરનારી છે એનાથી તમારો એક પણ જથ્થ સરવાનો નથી અને સમતા તમને મેલકના મુખ નજીક દાવી આપે તેવી છે; તેથી તેના સળખમાં આ પદમ જે જે કારણો બતાવ્યાં છે તે બિચારી તમારી પરિણતિ મુખારે, તમારા પ્રત્યેક કાર્યમાં સમતા દાવો અને પડી છેવટે

સ્થૂળ કાર્યો તરફ જ સમતા લાવો, મતદાન એ સંસારદશા છોડી દઇ, એના ઉપર સમતા લાવી, સાધકદશાને માર્ગે ચઢી જાઓ અને જેમ અને તેમ આત્મશુભ પ્રકટ કરવાના વિશાળ માર્ગમાં નિરતર આગળ વધો, ત્યાં પણ તમને સમતા તરફથી વારંવાર પશ્ચાત્ અપકર્ષણ થયા કરશે પણ એના પ્રેમની અદ્વિતતા અને તેના ભયંકર પરિણામો વારંવાર વિચારી તેને વિસરી જાઓ, તેના તરફ તિરસ્કાર ખતાવો અને તેનો દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક ત્યાગ કરો એટલે તે તમને કાંઈ કરી શકશે નહીં.

પદ એકત્રીસમું

શ્રીરાગ *

કિત જાનમતેં હો પ્રાણનાથ, इत आय निहारो घरको साथ. कित० १

“કોઈ જાણકારના મત પ્રમાણે હે સ્વામી ! અહીં આવીને આપનો નિજ પરિવાર જુઓ.”

×ભાવ—પ્રથમ પંક્તિ અશુદ્ધ હોય તેમ જણાય છે, તેને બદલે ‘ઉત કહા જાત હો પ્રાણનાથ’ એમ પાઠ હોય તો અર્થ બરાબર બેસતો આવે છે. પરંતુ મૂળ પાઠમાં આવો ફેરફાર કરવાનો સંશોધનકાર અને વિવેચનકારનો અધિકાર નથી આ પાઠ પ્રમાણે સુમતિ ચેતનજીને કહે છે કે-હે મારા નાથ ! તમે ક્યા જાઓ છો ? હે પતિ ! તમે એક વાર અહીં આવી તમારો પોતાનો પરિવાર-સગા સ્નેહીઓ, સબ ધીઓ, મિત્રો વગેરે છે તેને જુઓ તો ખરા. ચેતનજીને પોતાનું ઘર છોડીને પારકા મંદિરે (વિભાવદશામાં) રખડવાની ટેવ પડેલી છે અને ત્યાં જઈ માયા, મમતા સાથે વિકાસ કરવામાં તેને આનંદ આવે છે એ માયા, મમતા કેવી રીતે વચક શક સચક અને ખોટા ખત ખતવનારી છે, તે આપણે નવમા પદમાં વિસ્તારથી જોઈ ગયા છીએ અને તેમાં એમ પણ જોયું છે કે-મમતા દરેક પ્રકારે ચેતનનું અહિત કરનારી છે અને સમતા સિવાય કોઈ પણ તેનું હિત કરનાર નથી, છતાં ચેતનજી તો માયા, મમતાના ઉપર ઉપરના રાગથી લલચાઈ જઈ તેના મંદિરે વિભાવદશામાં પડ્યા રહે છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની શુદ્ધ પતિવ્રતા સાધવી સુમતિ- (સ્વભાવદશા)ની સાથે વાત પણ કરતા નથી, તેની દરકાર પણ કરતા નથી અને પારકા મંદિરે રખડવાની ટેવને લીધે પોતાના ખીજા સગાસંબંધીઓ જેવા કે ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ આદિ ધર્મબધુઓ તેને પણ વિસરી ગયા છે અને તેઓની સાથે

* ચાલતા રાગોમાં એ ‘આઈ સુદર નાર કર કર શૂગાર’ના લયમાં ચાલશે

૧ કિત=કોઈ જાનમતે=જાણકારના મત પ્રમાણે પ્રાણનાથ=સ્વામી ઇત=અહીં આય=આવીને નિહારો=જુઓ ઘરકો=પોતાનો, નિજ સાથ=પરિવાર

× આ આખું પદ અશુદ્ધ છે તેમ જ તેના પર ઠપો બિલકુલ નથી તેથી અર્થ કરવામાં ધણો આધાર આગળ પાછળના સબધ ઉપર રાખ્યો છે

ઓળખાણ પણ રાખતા નથી. માયા, મમતા તેને એવું મહિરાપાત કરાવે છે કે તેના ઘેનમાં ચેતનજી સ્વભાવને યાદ પણ કરતા નથી. બાર વરસ સુધી ઠાકાને ધરે રહેલી વખતે સ્પૃહીભરને પોતાનાં સગાં કે સબંધીઓ યાદ પણ આવ્યાં નહોતાં અને તેઓની સાથે વાત કરવાની પણ તેને ઈચ્છા થઈ નહોતી; તેવી રીતે ચેતનજી હાલ તો માયા, મમતા સાથે એવા દૃઢ આસક્ત થઈ ગયા છે કે પોતાના પરિવાર સામે દ્રષ્ટિ પણ કરતા નથી. આવે વખતે સમતા-ચેતનજીની પત્ની જરા પ્રસન્ન હોઈને તેને પોતાના ધરતુ અને વેશ્યા મહિરતુ સ્વરૂપ તેના યથાસ્થિત આકારમાં બતાવી આપે છે ચેતનજીએ તે સંજ્ઞાઓ સાંભળ્યું કે સાંભળતી વખત પણ ક્ષન આદ્ય હાથ ધરાં તે માહુમ નથી પણ જ્યાં મનથી સાંભળ્યું હતું એમ જણાય છે એ હકીકત ચેતનજીને પોતાને પૂછવાથી જ જણાઈ આવશે.

અહીં તો કોઈ વખત મહાપ્રભાસે અથવા અનાથાસે સુમતિને મહિરે ચેતનજી આવી યજ્ઞા હતું તેને એઈ સમતા ચેતનજીના મનની જરા હામગોળ સ્થિતિનો લાભ હાઈ છે તે નોંધી શક્યું છે “હે નાથ ! મારા પતિ ! તમે ત્યાં ક્યાં બંધો છો ? તમે મારી સાસુ બેતા નથી એ તો આપને યોગ્ય લાગતું હતું, પણ આ તમારા પરિવાર છે તેને તો જુઓ. મારી સાસુ ન જુઓ તો ખેર, પરંતુ આ તમારા પરિવાર સાસુ બેઈને પણ આ મહિરે યથારી. તમે જ્યાં બટકો છો ત્યાંની વાસ્તવિક સ્થિતિ શું છે તે જરા આપને કહું છું તે સાંભલો.”

મૂળ પાઠ ઉપર આપ્યો છે તે સર્વ પ્રતોમાં છે, તેથી તે પ્રમાણે અર્થ કરવા બંધન કરવો બેઈએ. તેના બે અર્થ થઈ શકે છે એક અર્થ તો બલુહારના મતે તમે તમારા પરિવાર જુઓ. તમે હાલ તો વિવેક કયાય પ્રમાદને જ તમારા પરિવાર તરીકે જુઓ છો અને તેઓના જ સબંધમાં શાંત રહો છો, પણ તે અનુકૂળ છે કારણ કે જોને તમે તમારા પરિવાર સમજો છો તે અજ્ઞાનતાને લીધે છે જ્ઞાની અથવા સવજ્ઞના મત પ્રમાણે અથવા હાલ પ્રાણસેના મત પ્રમાણે આપનો પરિવાર કયો છે તે આપ વિચારી જુઓ. એમ થાય છે અને બીજો અર્થ એમ થાય કે-હે પ્રાણનાથ ! તમે ક્યાં બંધો નથી છો તે તો વિચારો, તમે અહીં આવીને તમારા ધરનો-સાથ પરિવાર કયો છે તેનું અવલોકન કરો. તમે હાલ જેને પૂજ્ય ધારીને નગો છો તેની આંતરિક સ્થિતિ શું છે, તેનું વસ્તુસ્વરૂપ શું છે તે જરા વિચારો, જુઓ, તપાસો અને પછી તમને યોગ્ય લાગે તે કરો આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં કિંત જ નમતે’ એવું પદજોડ થાય છે, પણ તે અર્થ સબંધને અનુરૂપ નથી. અત્ર તો સ્વસ્વરૂપની વિરુદ્ધતા જણાવવી છે તેથી “” અર્થ નથી. (

હવે સુમતિના મહિરમાં (સ્વભાવદશામાં) દશામાં) શું છે તેની સરખામણી કરતા સુમતિ સન્નુજ ઊભા ઊભા સાંભલો છે

ઉત માયા કાયા કવન જાત, *યદ્દુ જડ તુમ ચેતન જગવિરુચાત;
ઉત કરમ ભરમ વિષવેલિ સંગ, ઇત પરમ નરમ મતિ મેલિ રંગ. કિત્ત૦ ૨

“ ત્યા માયા અને શરીર કઇ જાતિનાં છે ? તે સર્વ જડ અચેતન છે અને તમે ચેતન છો એ પ્રસિદ્ધ હકીકત છે. (વળી) ત્યાં કર્મના ભ્રમરૂપ વિષવેલડીનો સંગ છે અને અહીં પરમ નરમ બુદ્ધિના એકત્રિત થવારૂપ રંગ છે. ”

ભાવ—મારા નાથ ! તમે વિભાવદશામાં ભગ્યા કરો છો પણ ત્યા તો માયા, મમતા અને શારીરિક વાર્તા જ તમને પ્રાપ્ત થશે. છળકપટ કરી આત્મભવચંચના કરવી, મારું મારું કરી સંસારને ચાલ્યા કરવો અને શરીરની શુશ્રૂષા કરી તેને પાળવું, પોષવું અને તેને માટે સંખ્યાબધ ઉપાધિઓ કરવી એ સર્વ આપને વિભાવદશામાં પ્રાપ્ત થશે. ત્યા માયા, મમતા આપની સ્ત્રીઓ થવા આવશે, પરંતુ તે બંને કઈ જાતિની છે તેનો તો આપ વિચાર કરો. લગ્નસંબંધ કરતી વખત સ્ત્રીની ખાનદાની અને કુળ વિગેરે ખાસ જોવામાં આવે છે. હલકા કુળની સ્ત્રી સાથે લગ્ન થઈ જાય તો આખો ભવ બગડે છે એ જાણીતી વાત છે. સંસારમાં રહેવાનું હોય અને સ્ત્રી તરફની પ્રતિકૂળતા હોય તો આખું જીવન ધૂળધાણી બને છે એ વિષય પર વધારે લખવાની જરૂર રહેતી નથી, દરરોજના સામાન્ય અનુભવનો તે વિષય છે લગ્નસંબંધ કરતી વખતે આપણે કન્યાની જાતિ વિગેરે જોઈએ છીએ તેમ જ યૂરોપ, અમેરિકામાં પણ સરખી પકિત જોવામાં આવે છે, પણ આ તમારા માયા, મમતાના સંબંધમાં તો તદ્દન વિપરીત જાતિનો સંબંધ છે તે અચેતન-પૌદ્ગલિક-જડ છે અને તમે ચેતનસ્વરૂપ આત્મા છો, એ વાર્તા સર્વ જાણે છે, જગજાહેર પ્રસિદ્ધ હકીકત છે અથવા માયા મમતા જડ-અજ્ઞાન છે અને તમે વ્યક્ત અવ્યક્તરૂપે અનંત જ્ઞાનના ધારણ કરનારા છો, ત્યારે આવી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ સાથેના સંબંધથી તમારી ભવિષ્યની પરિસ્થિતિ પછીની જિંદગી કેમ જશે તેનો જરા વિચાર કરો. મૂર્ખ સાથે સંબંધ કરી તમારે તમારો ભવ બગાડવો હોય તો તમારી ધૃત્તિ, બાકી સ્વપ્ન રીતે જણાય છે કે-તમારો અને માયા, મમતાનો સંબંધ જો કે ઘણા કાળનો છે પણ તે તમારા કુળને અનુરૂપ નથી.

વળી હું મારા પતિ ! એ વિભાવદશામાં કર્મનો બંધ થાય છે અને થવાનો છે જેટલો કાળ વિભાવદશામાં રહેવાનું થશે તેટલો કાળ નવીન અશુભ કર્મબંધ કરી ચેતનજી ભારે થતા જવાના છે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી, કારણ કે વિભાવદશામાં કર્મનો આકર્ષ બહુ થાય છે, તેથી તે દશામાં અનેક નિષીડ કર્મ બંધાતા જશે અને પછી તમને

* ‘ યદ્દુ ’ ને બદલે ઉમે-ઉઠે એવો પાઠાતર છે અર્થ એક જ છે

૨ ઉત=ત્યા કાયા=શરીર કવન=કઇ જાત=જાતિના છે યદ્દુ=તે સર્વ. જડ=અચેતન, પૌદ્ગલિક, જગવિખ્યાત=પ્રસિદ્ધ હકીકત છે કરમ=કર્મ ભરમ=ભ્રમ વિષવેલિ=એરી વેલડીનો પરમ=ઉત્કૃષ્ટ નરમ=નમ્ર મેલિ=એકત્રિત

એટલા બધા બૂલાવામા નાખી દેશે અને અત્યાર સુધીમા નાખી દીધેલા પણ છે કે વિભાવદશ્યા કર્મ અને સ્વભાવદશ્યા કર્મ તેનુ પણ તમને જ્ઞાન સ્ફેરો નહિ અને તેથી એવા જમમા પડી જશે કે વિભાવદશ્યાને જ સ્વભાવદશ્યા માની લેશે વળી આ એક જ પ્રકારનો જમ નહિ પણ તેને યોગે તે દશ્યામા બીજા પણ અનેક પ્રકારના જમો તમને થશે. જ્યાં સુખ મળવાની સ્વપ્ને પણ આશા નહિ હોય ત્યા સુખ શોધશો, અથવા અનુક હાથમા સુખ હશે કે નહિ તેનો અભ્યવસ્થિત વિચાર કરશો. જરૂર ! વાસ્તવિક સુખ શુ છે અને ક્યા છે અને કેમ મળે તેનો તમને વિચાર આવતો પણ અટકી જશે અને આવા અનેક જમમા તમે અભ્યવસ્થિતપણે ઘસઘસા કરશો. આ ઉપરાંત વળી વિભાવદશ્યામા તમને વિષયપિપાસારૂપ વિષવેલ્લીનો સગ થશે. વેલ્લીનો સ્વભાવ છે કે તે નિરતર વૃદ્ધિ પામ્યા કરે અને ઊંચી ચઢી તેના આશ્રિતને ઘોતરફથી એવી વીંટી લે કે પછી આશ્રય પોતે ત્યાથી-તેનાથી દૂર ખસી શકે જ નહિ. વિષયો લોભવવાની ઇચ્છારૂપ આવી વિષવેલ્લી જે તમને જમને હીમિ અમૃતવેલી લાગતી હશે તે તમને ઘોતરફથી થેરી હર્ષ કંઈ પણ બાજુ જવા દેશે નહિ અને આખો વખત તમને પોતાના કબજામા રાખી મૂકશે.

આવી રીતે વિભાવદશ્યામા કમજમ અને વિષવેલીનો સબધ છે અને તે પ્રત્યેક તમને અનેક પ્રકારના ત્રાસ ઉપજાવનારા છે, તમને રખડાવનારા છે, તમારી સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ પર અજબૂત કાબૂ મેળવી તમારી નિષ્ક્રિયશક્તિ, તુલનાશક્તિ અને ન્યાયબુદ્ધિને ઉમ્મલાવી નાખનારા છે, અને અહીં સ્વભાવદશ્યામા પરમ નરમ મતિ જે હુ-સમતા તેની સાથે એકત્ર રજ જામે તેમ છે સમતા મહાઉત્કૃષ્ટ નર સ્વભવની છે, એ તો તેના નામ ઉપરથી જ જણાય છે અને વળી તેની સાથે જ્યારે પ્રેમ યાય ત્યારે તે એવો રજ જમાવે છે કે જોગા દ્વિધા ભાવ સ્ફેટો જ નથી અને મનમા જરા પણ જમ કે શોક થતો નથી. આવી રીતે વિભાવદશ્યામા અને સ્વભાવદશ્યામાં શુ છે તે બતાવી સમતા ચેતનજીને એક વાર વધારે વિસ્પષ્ટિ કરે છે કે-કે નાથ ! તમે આપણે મંદિરે પધારી આપણો પરિવાર કેવો છે તે જરા અવલોકન કરી જુઓ, આપે માયા મમતા સાથે સબધ કરી જોયો છે હવે જરા થોડો વખત એ જઈ સબધ મૂરૂં તમારી ખાતલાની અને ઉચ્ચ મુલને યોગ્ય મારો સબધ કરા અને પછી તેનુ પરિણામ તપાસો.

ચેતનજીને અને જો હૃદયકવ બરાબર ઉતરે તેટલા માટે સમતા હજુ પણ એ જ મુદ્દા પર સવિશેષપણે તેમનુ ધ્યાન જોએ છે

ઉત કામ કપટ મદ્ મોહ માન, इत कवल अनुभव असुत पान;
 आली कई समता उत वृत्त अनत, इत *खैलहु आनदघन वसत कित० ३

* ખેલદુને બદલે 'એવો એવો પાર્શ્વતર બી. યા. ની છુટકાં છે
 ૩ કામજ્ઞાનના પ્રકારની ઇચ્છા. કપટ=કાઠી. મદ્=માદ્ય પ્રકારના અહાર. મોહ=અધ્યન. માન= અભિમાન. આલી=સખી. અનત=જેલ વચરુ. ખેલદુ=ખેલે છે રમે છે વચત=વચતોત્તવ.

“ ત્યાં (વિભાવદશામાં) નાના પ્રકારની ઇચ્છાઓ, છળકપટ, આઠ મદ, અજ્ઞાન અને અભિમાન છે અને અહીં (સ્વભાવદશામાં) માત્ર કેવળ આત્મસ્વરૂપના ઓધરૂપ અમૃતનું પાન કરવાનું છે. સખી કહે છે કે-હે બહેન સમતા ! ત્યાં પાર વગરનું હુંબ છે અને અહીં આનંદરાશિ ભગવાન વસંતોત્સવ ખેલે છે. ”

ભાવ-વિભાવદશામાં અને સ્વભાવદશામાં પાન કરવાનું હોય છે પણ બંને પીણામાં તફાવત બહુ છે. એકમાં વિવિધ પ્રકારની ઇચ્છાઓ થાય છે, મને આ વસ્તુ મળો, તે મળો એવી કામના વારંવાર થયા કરે છે, વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તેને માટે એવી દૃઢ ઇચ્છા રહે છે કે જાણું તે વગર ચાલી શકશે નહિ, વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પછી તે પરનો રાગ થોડા વખતમાં ઉતરી જાય છે, તે પૌદ્ગલિક સર્વ વસ્તુઓ માટે અવલોકન કરી જોનારને જણાય તેમ છે, વળી એ દશામાં અનેક પ્રકારના છળ, કપટ, છેતરપીંડી, દબ કરવા પડે છે, ખોટા રૂપ અને સુખાકૃતિ ધારણ કરવા પડે છે અને મનના વિચારો, ભાષાના વચનો અને કાયાની પ્રવૃત્તિમાં પ્રત્યક્ષ વિરોધ અનુભવવો પડે છે, વળી એ દશામાં ભત્તિ, લાભ, કુળ, ઐશ્વર્ય, તપ, વિદ્યા, બળ અને ધનના મદ થાય છે, તેમજ ત્યાં અજ્ઞાનનું એટલું બધું જોર રહે છે કે તેથી વિવેકચક્ષુ કદિ ઉઘડતા જ નથી અને વળી ત્યાં અભિમાન પણ વારંવાર થયા કરે છે. આવી રીતે વિભાવદશામાં વિષય કષાયની પરિણતિ પ્રબળપણે વર્તે છે અથવા ષડ્રિપુ આ જીવ ઉપર વારંવાર વિજય મેળવી પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરે છે, તેથી તેને વિભાવદશામાં આવી કિલ્લ પરિણતિના રસનું પાન થાય છે અને તેનો કેફ ચડે છે પછી જેમ ભર્તૃહરી કહે છે તેમ—

આદિત્યસ્ય ગતાગતૈરહરહ. સક્ષીયતે જીવિતં, વ્યાપારૈર્બહુકાર્યભારગુરુભિઃ. કાલો ન વિજ્ઞાયતે ।
દૃષ્ટ્વા જન્મજરાવિપત્તિમરણં ત્રાસશ્ચ નોત્પદ્યતે, પીત્વા મોહમયીં પ્રમાદમદિરામુન્મત્તભૂત જગત્ ।૧।

‘સૂર્યનો ઉદય થાય છે અને અસ્ત થાય છે, તેમ તેની સાથે જીવનનો ક્ષય થતો જાય છે, કામધધાની ધમાલમાં કાળ પસાર થતો જાય છે તે જણાતું નથી અને જન્મ, મરણ, વૃદ્ધાવસ્થા અને વિપત્તિ જોઈને મનમાં ત્રાસ પણ થતો નથી, ખરેખર મોહરૂપ પ્રમાદમદિરા પીને આ દુનિયા ગાડી થઈ ગઈ છે ’

આવી રીતે અજ્ઞાનના કેફમાં આ પ્રાણી ગમે તેવું વર્તન કરે છે, ગમે તેવું ખોલે છે અને ગમે ત્યાં રહે છે, એના કાર્યમાં એક તત્ત્વ દેખાશે નહિ, એના વિચારમાં એકસરખાપણું પ્રાપ્ત થશે નહિ, એના વર્તનમાં એક નિયમ દેખાશે નહિ. મદિરા-કેફથી મત્ત થયેલો મૂર્ખ જેમ અસ્તવ્યસ્તપણામાં ડોલા ખાય એમ જરાકમાં એને અભિમાનના શિખર પર ચઢેલો જોશે અને જરાકમાં એને તરકટ-છળ-પ્રપચ કરતો જોશે, જરાકમાં એ વિષયની ઇચ્છા કરશે અને જરાકમાં પોતાની નાની વાતની મોટી બહાઈ મારવા મડી જશે. વળી કોઈ

પાર વેરામ્બની વાતો ઉપર ઉપસ્થી કરવા હામરો તો કેઈ વાર કામકથા, રાજકથા, રેસ કથામા જોકરગી યઈ જશે આવી રીતે હજમદા વગરનું તેનું વતન એક મદિસ પીપલ માણસની સાથે જ સરખાવી શકાય તેમ જ વિભાવદશ્યામા આવી રીતે કામ, કપટ, મઠ, મોહ, માનનું પાન કરવાનું છે

અને હે નાથ ! આ સ્વભાવદશ્યામાં તો માત્ર યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાનના યોગરૂપ અનુભવ અમૃતનું જ પાન કરવાનું છે એમાં વસ્તુસ્વરૂપને તેના યથાર્થ આકારમાં બતાવી તેને તદ્દરૂપે જોળખાવી દેવું અને તે વિચારમાં આ જીવને મજા સખવેાં જો અનુભવજ્ઞાન છે તેમા જમ જેમ વિશેષ મજાતા થતી ભય છે તેમ તેમ તેની ત્રીપ્રથ વધતી ભય છે અને તેના પાનમા અધિક અધિક આનંદ થતો ભય છે વિભાવદશ્યામા અજ્ઞાનતાનું જોર છે અને સ્વભાવદશ્યામા અનુભવઅમૃતનું પાન છે

સમતા કહે છે કે-હે સુમતિ ! વળી તે વિભાવદશ્યામા પાર વગરનું દુખ છે ત્યાં કમનો બધાં જોટલો થાય છે કે તેને પરિણામે મહાદુખ સહન કરવાં પડે છે અને તે જોડવતી વખતે વળી નવીન કર્મબધ થાય છે અને જોમ તેની ઉત્તરોત્તર શેણી જોટલી લાબી લાબી આવ્યા કરે છે કે તેનો છેડો આવતો નથી. જ્યાં કામમઠ અને મોહનું જોર હોય, જેમા અજ્ઞાનનું આચ્છાદન યઈ જયેલ હોય ત્યાં પછી દુખનો છેડો કઈ રીતે આવી શકે એ સમભય તેવું છે મતલબ વિભાવદશ્યામા દુખની પરપરા આવ્યા જ કરે છે અને હે સખિ ! અહિં તો આનંદરાશિ ભગવાન પોતે વસતોત્સવ જેવો છે જેમ વસત સત્રુમા વિલાસી લોકો ફાગ હોરી ગાય છે અબીલ શુભલ ઉચવે છે અને બીજા અનેક પ્રકારના આનંદ કરે છે, તેમ સ્વભાવદશ્યામા આનંદસમૂહ ભગવાન પોતે જ આનંદમાં ઉતરી પડે છે જોટલે પછી ત્યાં દુખનું તો નામ જ રહેલું નથી આવી રીતે સ્વભાવદશ્યામા અને વિભાવદશ્યામાં શુ શુ છે તે હે ચેતનજી ! તમે વિચારો.

નિજ સ્વરૂપે ચાંત રસનું અથવા સુમતિનું સ્વરૂપ હે ચેતનજી ! તમે આવી રીતે વિચારો તમારા પરિવારને જીઓ. આ જ ચોગી શ્રીઆનંદજીન મહારાજ શ્રી ચાતિનાવલ્લના સ્તવનમાં કહે છે કે-

આપણેા ચેતન ભાવ જે એક ચેતનાપાર છે,
 કાવર સર્વે સાથ સુખેભી એલ નિજ પરિહર પાર છે,
 સાંતલિન એક મુજ વિનતિ.

મારો આત્મ જાન દયાન સ્વભાવવત છે, તે એક અદ્વિતીય સ્વરૂપમયી ચેતનાને આધારે આશ્રય કરી રહ્યો છે, જોટલે કે ચેતનાને આધારે આત્મ આપેલ છે અને એ નેતના ચિવાયનો બીજો સર્વ સાય જે પુદ્ગલ સબધી યરીર પુણ્ય પાપ ગુણ દુઃખાદિ સવ છે તે સંચોજન્ય છે જ્ઞાનાદિક ગુણ સમવાય-સેવાલેહ સબધે છે અને ધામ, દેવ,

ક્રોધ, ઇર્ષ્યા વિગેરે આરોપિત ધર્મ છે પણ આત્મસ્વભાવ નથી. એવી રીતે અગાઉની ગાથામાં કહેલા અને તે ઉપરાંત ખંતિ, મદ્ધ, અજ્ઞવ, શમ ઇત્યાદિને તારો પોતાનો પરિવાર તું જાણુ ’

આવી રીતે પોતાના પરિવારને ઝોળખી લેવો એ ખરેખરું કાર્ય છે, એને વિશેષ પ્રકારે ઝોળખવા માટે શ્રીઆનંદધનજીનું બનાવેલું શ્રી શાંતિનાથજીનું આખું સ્તવન મનન કરીને વાચવું, વિસ્તારભયથી અત્ર તે દાખલ કર્યું નથી. તે સ્તવનથી બરાબર સમજાશે કે પોતાનો પરિવાર કયો છે અને તેનો અને ચેતનજીનો સંબંધ કેવો છે એ સ્તવનમા બ્યારે ‘અહો અહો હુ મુજને કહુ, નમો મુજ નમો મુજ રે’ એ હકીકત કહે છે ત્યારે આખમા હુર્ષાશ્રુ આવી જાય છે, કારણ કે ચેતનજીને વિચાર કરતાં કરતા એવા પરમાત્મ-ભાવનો મેળાપ થઈ જાય છે કે અપરિમિત દાન આપનાર પોતાની જ ભેટ કરાવી આપે છે પોતાના આત્માને આવી રીતે નમવાનું કહેવાનો જે અભિનવ વિચાર અત્રે બતાવ્યો છે તે ઉત્કૃષ્ટ સાધ્ય દશામા રમણતા અને સુમતિનો સગ બતાવે છે. એટલા માટે હે ચેતનજી ! તમારે તમારી જાતને નમવા યોગ્ય કરવી હોય તો તમારા પોતાના પરિવારને મળી જાઓ, તેને આદરો, તેની સાથે રમણ કરો, તેઓ સાથે ખેલ ખેલો અને તદ્દુપ થઈ જાઓ અને કુલટાઓનો સગ છોડી દો, તેઓની વાત મૂકી દો, તેઓની છાયામા જવાનો ખ્યાલ પણ છોડી દો અને તેઓ સંબંધી કથા, વાર્તા, વિચાર, પૃચ્છા કે કલ્પનાનો પણ ત્યાગ કરો.

સુમતિ એટલે શુભ ક્રિયા કરવાની રુચિરૂપ પરિણતિ-તે બારમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે. ત્યાર પછી ગુણસ્થાનકમારોહમા સમતા બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સુમતિની જરૂર રહેતી નથી સુમતિ સંબંધી આ પદોમા વારંવાર ઉલ્લેખ આવે છે તે સંબંધી એક પદ પંચાસજી શ્રીગંભીરવિજયજીએ બનાવ્યું છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

રાગ વસંત

પિયકારીન કાહેકો મારી, રે દઈ મારે લાલ પિયં
 લાજકી ભરી કંઈ કંઈ ન સજત હું, સુખસે સુના દઉ ગી ગારી એ ચાલ
 સુખદાયક સ્યાની ન ધારી, રે સુમતિ સ ગ સદા એ આંકણી.
 મેત્રી પ્રમોદ હી કરુણા ગમત હૈ, જગજીવન ભીતિ નીવારી રે. ૧
 ન્યાય યથારથ વચન વદત હૈ, હિત મિત મધુર ઉચારી રે ૨
 ન ક્રિયા ન કરાયો નિજીવ ગહત હૈ, દત્ત અસન જલ વસતિ વિહારી રે ૩
 દેવ પશુ નર કામ તજત હૈ, ત્રિકરણુ અહા સ ભારી રે ૪
 અનિચ્છકં ધર્મ સાધન હિ ધરત હૈ, મ અહ સર્વ નીવારી રે ૫
 રાગ દ્વેષ ંપાય હરત હૈ, મહે રીત ઉજ્યુ અધિકારી રે ૬
 યસી સુમતિ જિનવચન પીયત હૈ, કરે ગ ભીર ભવોદધ પારી રે ૭

આવી સુમતિની સંગતિ કરવા, તે દ્વારા નિજ પરિવારને જોગણવા અને તદ્દ્વારા સુલુસ્થાન પર ક્રમે ક્રમે આરાહ કરી અભ્યાસાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવા દહ ભાવના સખવી અને તે પછુ નિરતર સખવી, નહિ તો વિભાવદશાનુ જ્યેર જોટલુ બધુ છે કે ગમે તે વખતે તે સુમતિ અને તેના પરિવારને હામી મૂકી તમારા ઉપર પોતાનુ આત્મજ્ઞ જ્યેરુ સ્થાપન કરશે કે મણા વખત સુખી તમે સુમતિને યાદ પછુ નહિ કરી ચઠો હવે જ્યે વિભાવદશામાં પડી ગયેલા ચેતનજી કેવા ઢોર યદ્ ગયા છે તેને ઉદ્દેશીને આવવા પદમા શુદ્ધ ચેતન હજે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે તેના આશય પતિને નિજ મદિરે પદસવી, નિજ પરિવારને જોગણાવી નિજસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવવાનો અને પરધર ભટકવાનુ બધ કરાવી કુલટાઓને સગ ઇલાવવાનો છે

હમલગ આ પદમા બતાવ્યો છે તેને મળતો ભાવ બતાવનારુ જ્યેર પદ શ્રીમદશો વિલ્લજીએ રચ્યુ છે તે પછુ વિચારવા યોગ્ય છે

- ચેતન મમતા બહ પરીરી જહ પરીરી દૂર પરીરી; ચેતન પર રમણીશુ પ્રેમ ન હોયે આદરી સમતા આપ વરીરી. ચેતન ૧
- મમતા મોહ ચલાહી ભેટી સમતા સવમનુષ કુવરીરી; મમતા મુખ દુર્ગ્ધ અસલી, સમતા સત્ય મુખથી ભરીરી. ચેતન ૨
- મમતાસે ઘરતે વિન જ્યે, સમતા નહિ હોઉ સાથ સરીરી; મમતા હેલુ બધુત હે દુરમન, સમતા હે કોઉ ન ડુખરિરી. ચેતન ૩
- મમતા ઠી દુર્મતિ હે આભી, ઘડિની જ્યેવ જનર્ કરીરી; સમતાથી શુભ મતિ હે આલી પરઉપકાર મુજે સમરીરી. ચેતન ૪
- મમતા પુન -બધે કુલમ પન, કોહ વિધાય મહામસરીરી; સમતા મુત હેવેને કેવલ, રહે દિબ્ધ નિસાન કીરીરી. ચેતન ૫
- સમતા મન રહે જ્યે ચેતન, જ્યે જ્યે ધારે કિમ જરીરી; શુલ્ક વિલાસ હજેને તે ઇ બિદાનદધન પદવી વરીરી. ચેતન ૬

શ્રીઆનન્દજીના મહારાજનુ પદ વાંચ્યા પછી આ પદના અર્થ મા દુસ્ત જ પ્રવેશ કરી શકાય તેમ છે ઉપરોક્ત પદમા સમતા અને મમતાનો તદ્દાવત બતાવી ખરો ભાવ જગણવવા પ્રયત્ન કર્યો છે બન્ને યોગતા વિષય પર લખનારાઓ જ્યેર જ વિષયમાં કેવી વ્હી ન્હી ચેલી આદરે છે તે પછુ આ પદથી જણાઈ આવે છે અને મહાત્માઓના સબધમાં વિરોધ ઉદ્દેખ ઉચોદ્દવાતમા જ્યેવામાં આવશે. જન જે ભાવ તેઓએ પ્રગટ કર્યો છે તે વારવાર વિચારવા યોગ્ય છે સમતા, મમતાના આવિભવિ અને સ્વભાવ તેમજ વિભાવદશાના આવિભવિનુ દર્શન કરી તેઓમાંથી કોનો આદર કરવો અને કોનો ત્યાગ કરવો તેનો-મતલબ હેય ઉપાદેયનો-નિર્ણય કરવો પ્રસ્તુત વિષય ઉપર હક નિર્ણય કરી આત્મજીવનનો ઉવટનો નિજ્ય કરવાનો આ અવસર ચૂકવા જેવો નથી.

૦૧૨ી : દુરમન + ધબી - મપ, માવ ઇ x ડુગને કહક લખાકર.

પદ બત્રીસમું

રાગ રામેરી

પીયા તુમ, નિઠુર મયે કયું એસે. નિઠુર૦
મેં તો મન વચ્ચ ક્રમ કરી રાઝરી,
રાઝરી રીત અનેસે. પીયા તુમ૦ ૧

“ હે પતિ ! તમે આવા કઠણ કેમ થઈ ગયા છો ? હું મન વચ્ચ કાયાએ કરી આપની છું અને તમારી રીતિ જ ગ્રહણ કરું છું.”

ભાવ—આ શ્રી આનંદધનજીનું પદ બહુ અર્થઘટનાવાળું અને નૂતન પ્રકારનું છે, એનો આશય સમજવો અતિ મુશ્કેલ છે એના પર બે ટપા પણ મળી આવ્યા છે. તે અર્થ અને મારા ગુરુ મહારાજે બતાવેલો અર્થ અત્ર કરવામા આવ્યો છે અને તે સ્કુટ કરવા વિવેચન કરવામા આવ્યું છે તે વિચારવા વિનતિ છે.

ઉપર્યુક્ત એકત્રીશમા પદમાં સુમતિ ચેતનજીને નિજ પરિવાર જોવાની વિશ્વસિ કરે છે અને તેની સાથે સ્વભાવદશામા અને વિભાવદશામા શું શુ વસ્તુસ્થિતિ છે તેનું તેને દિગ્દર્શન કરાવે છે. એ સર્વનો આશય પતિ માયા, મમતાની સોબતમા કુછદે પડી ગયા છે તે માર્ગથી તેમને છૂટા પાડી શુદ્ધ ચેતનાના અતિ પવિત્ર માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરાવવાનો છે. ઉપરના પદમા જે સ્વરૂપ બતાવ્યું તેથી પણ ચેતનજી સમજ્યા નહિ ત્યારે હવે કાંઈ વિનતિરૂપે અને કાંઈક અતિ માયાળુપણે સુમતિ ચેતનજીને કહે છે અને તે વખતે તેની સખી શ્રદ્ધા પાસે ઊભી છે.

હે મારા નાથ ! તમે આવા કઠોર કેમ થયા છો ? મે તમને આગળ મમતા, માયાનું કુટિલપણું બતાવ્યું, વિભાવદશાનું વિભાવપણું બતાવ્યું અને શુદ્ધ દશાનું મહત્ત્વ બતાવ્યું, છતા તમે તો મારા સામું જોતા પણ નથી ! ખરેખર ! મારા નાથ ! આપ આટલા બધા કઠોર શા કારણે થયા છો ? તમે મારી સામું તો જુઓ હું તો મન વચ્ચ કાયાએ કરીને તમારી જ છું, હું મનમા તમારું જ ધ્યાન કરું છું, વચ્ચનથી તમારો જ નાપ કરું છું અને મે શરીર તમને જ અર્પણ કરી દીધું છે હું તમારી સર્વ રીતિઓ અંગીકાર કરું છું, તમને જે વસ્તુઓ તત્ત્વત હિતકારી હોય તેને હું ગ્રહણ કરું છું, તમારા પવિત્ર સંગાઓ સાથે જ સંગપણ રાખું છું અને શુદ્ધ દશામા તમે જેવા પવિત્ર છો

૧ પીયા=પતિ નિઠુર=કઠોર, સખત, ખેશરમ ભયે=થયા ક્યુ=શામાટે એસે=એવા મેં=હું. ક્રમ=કાયા, શરીર રાઝરી=આપ સાહેબની, રાખની, તમારી રીત=રીતિ અનેસે=ગ્રહણ કરીશ અથવા અન એસી એટલે એવી નથી

તેવી જ હું પવિત્ર છું આવી આપની પરમ પવિત્ર સાધ્વી પતિપ્રાણા સી તરફ આપ ક્યોર કેમ થઈ ગયા છે ?

અથવા હું મન વચન કાયાએ કરીને આપ સાહેબની છું અને આપની રીત તેવી નથી, મતલબ હું આપના પાલવને પકડતી આવું છું અને આપ મારી હરકાર નહિ કરતા મારાથી ઉલટી રીત બહુ કરી મારી સાચું પણ જોવા નથી. હે નાથ ! આપ આવા કંઈક હૃદયના શા માટે થયા છે ? આપને આ પ્રમાણે વતન ચલાવવું જો કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. 'એક પખી કેમ પ્રીતિ વરે પડે, ઉભય મિત્રયા હુવે સંધી' એ વાત આપ જાણો છા. હું આપના તરફ આટલો બધો શાગ બતાવું અને આપ મારા તરફ બેહરકારી રાખો એ કંઈ રીતે યોગ્ય ગણાય તેનો આપ જરા વિચાર તો કરો અને વળી આપ મને નુવહકારી કોઈ મુશ્કે પતિપ્રાણા સીની સોભત કરવા હો તો તો તે વાત કંઈક પણ ઉચિત ગણાય, પણ આપ તો કુલટાઓના મદિરમાં રખાયા કરો છો, જે કુલટાએ તમારી રીતિ કદિ બહુ કરવાની નથી, જેમણે અત્યાર મુખી કદિ તેવી રીતિ બહુ કરી પણ નથી, તેવી સ્ત્રીઓની સોભતમાં આપ પડ્યા છો તેથી આપ મારી કહીકત તરફ જરા ધ્યાન આપો અને અત્યારે હું આપના પર અતુલ્ય પ્રેમ રાખું છું ત્યારે આપ તદ્દન બેચરમ ન થાઓ. આપને જાણશે આપીને આટલું કહું છું તે ખાતર પણ મને જેક વાચ છે, પણ હે નાથ ! હવે મારા મનમાં જે વિચાર થાય છે તે આપને જણાવી દેવા ઉચિત ખારીને જ આટલું કહું છું

'અનુભવ હમતો શવરી ઘસી' એ તેરમા પદમાં આ વિચાર પાત્રી પુષ્પ રીતે બતાવ્યો છે તે તરફ શાચકૃત ધ્યાન એશવામાં આવે છે.

ફૂલ ફૂલ *મવર ક્ષીસી માટરી મરત કુ, નિવહે પ્રીત કપું ઈસ;

મૈં તો નવીપુર્ને ઈસી મીઠિ પ્રાલી, કુસુમ વામસંગ જૈસ પીયા તુમ૦ ૨

"ફૂલે ફૂલે બમરાની જેમ હું પ્રહણિયા હઉં છું, પણ જેવી રીતે પ્રીતિ કેમ નમ્યા વધી ? હે સખિ ! તો પતિ સાથે જેવી રીતે મળી છું કે જેવી રીતે ફૂલ તેની વાચ સાથે (મળી નયેલ હોય તેમ) "

આવ-વળી હે મારા નાથ ! શુભાન ચંપિ મોમરો, માલતી કે એવા એવા બીજા

* જારને આમ કવચિત્ જાપર કાદ છે ઈસીને જાતે ઈસી કાદ છે

+ પીપુરને જાતે કવચિત્ પિપરને કાદ છે

૨ જારવચનપરે જામરો ઈસીઓની ઈ ની મ. જાડરીપ્રહણિયા, મહાર જરત પુન્યક છે નિરદેવનિવૈક કરવેલ નિમાની કુચ્છા નન્યનેથી રીતે પીપુર=ઈતિ જાદ પીપિમમથ મથ જા.વી=જા.વી પ્રહણનનેથી મુમરી સાથે નેનનેથી રીતે.

સુગંધી ફૂલની સુવાસથી આકર્ષાઈ ભમરો જેમ ફૂલની આસપાસ અને ચોતરફ ચક્કર લીધા કરે, જરામાં તેની ઉપર આવે, વળી એક બાબુમા બંધ, વળી બીજી બાબુમા બંધ, અને તેની પરના પ્રેમને લીધે તેના ફરતી પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે, તેવી રીતે હું તો મારા નાથ પરના પ્રેમથી આકર્ષાઈ તેમના ફરતી, તેમની આબુબાબુ, તેમની ઉપર ચોતરફ કર્યા કરું છું, તેમના પ્રેમમા ભસ્ત થઈ તેઓશ્રીની ઓળંગે બાઉ છું, અને આટલું કરતાં છતાં પણ પતિ તો મારી સામું જોતા પણ નથી. ત્યારે હવે મારે તે પ્રીતિનો નિભાવ કેવી રીતે કરવો ? આપણે ઉપર પડતા જઈએ અને પતિ લાત મારે, સામું પણ ન જીએ ત્યારે હવે પ્રીતિનો નિર્વાહ શી રીતે કરવો ? પ્રીતિના નિયમ પ્રમાણે બંનેનું મન હોય તો જ પ્રીતિ વધે છે, નહિ તો પ્રીતિ નભતી પણ નથી તો વધે તો કેવી રીતે ? એકપખી પ્રીતિ લાખો વખત ચાલતી નથી એ સુપ્રસિદ્ધ નિયમ છે.

આટલી હકીકત સામળી શ્રદ્ધા સખી જે બાબુમા ઊભી હતી તેણે સુમતિને કહ્યું કે-
“ સખિ ! તમે કહો છે કે ‘ સવરી રીત અનેસેં ’ પણ અત્યાર સુધીમા તમે તમારા પતિથી કાંઈ જૂદાઈ જણાવી હશે અને તેથી પતિ કદાચ રુક્યા હશે અને તમારા પર મન નહિ લગાવતા હોય ” શ્રદ્ધા સખીના આવા વચન સામળી સુમતિ તેનો પ્રત્યુત્તર આપે છે.*

હૈ સખિ ! હું તો પતિ સાથે એવી મળી રહી છું કે જેવી રીતે ફૂલ-પુષ્પ તેની વાસ સાથે મળી ગયેલ હોય. ફૂલ અને તેની સુવાસ જેમ જૂદા નથી, ઘટ અને ઘટત્વ જૂદા નથી, અત્તર અને અત્તરની સુગંધી જેમ જૂદી નથી, તેમ હું સુમતિ મારા પતિ સાથે એકરૂપે મળી રહી છું. મારા મનમા તેમના સંગંધી જ વિચાર આવે છે, મારા વચનમા તેમના ગુણાનુવાદ અને ગુણોત્કર્ષ આવે છે, મારું શરીર તેમને જ અર્પણ છે, મારામાં તેમના સિવાય અન્યનો સકલ્પ પણ નથી ટૂકામા હું તો તેમનામય છું, તદ્રૂપ છું, તત્સ્વરૂપ છું મે કદિ પણ એમના તરફ ભિન્નભાવ બતાવ્યો નથી, મારી કદિ પણ તેમના તરફ અરુચિ થઈ નથી, મારું મન કદિ અન્ય પુરુષ તરફ ગયું પણ નથી તેઓ ગમે તેવી કુલટાઓનાં ઘરે બંધ, તેઓને બોલાવે, તેઓ સાથે વિલાસ કરે તેમ છતાં પણ મે પતિ તરફ કદિ ઉપેક્ષા કરી નથી તેઓ જ્યારે મારે મદિરે પધારે છે ત્યારે તેઓની સાથે હું એકરૂપ થવા તૈયાર જ રહું છું, અત્યારે પણ તૈયાર છું અને ભવિષ્યમા કદિ તેમનાથી વિપરીત થવાની નથી આટલું બધું કરતા છતાં પણ નાથ મારાથી તદ્દન વિરુદ્ધ વર્ત્યા કરે છે, મારી તરફ જરા પણ પ્રેમ દર્શાવતા નથી એનું કારણ શું હશે ? તે હૈ સખિ ! વિચાર કરવા યોગ્ય છે હું તો સ્પષ્ટ રીતે કહું છું કે-મારો અને મારા પતિનો ફૂલ અને તેની વાસની પેઠે અલેદ છે, અને મારામા કદિ દ્વિધાભાવ થવાનો નથી.

* આવી રીતે શ્રદ્ધા સાથે વાતચીત થાય છે એવો અર્થ કરવો જ યુક્ત થશે કારણ પ્રથમ ગાથા પતિને ઉદ્દેશીને લખી છે અને આ ગાથામા આલી શબ્દ આવે છે તેનો તે વગર બીજી કોઈ રીતે ખુલાસો થઈ શકતો નથી ટપાકાર પણ એ જ રીતે અર્થ કરે છે

કપેટી જ્ઞાન કહાપર પતી, નીર +નિવહિયે મૈસે,
ગુન અવગુન Xન વિષારો આનંદધન, કીજિયે તુમ િહો મૈસ પીયા તુમ ૦ ૩

“ એને જન્મત્તો એકવાક બહો, શા ઉપર એટલી બધી (મમતા તેના પર રાખે છે ?)
(તેમ કરીને તમે) લેસવડે પાણી વહેા છે. હે આનંદધન પ્રભુ ! ગુણ અવગુણો વિચાર
નથી કરતા, તમે જેવા (શુદ્ધ સ્વરૂપે) હો તેવી મને કરો ”

ભાવ—આ ગાથાનો અર્થ કરવામા પણી ગુરુકેલી પડી છે પ્રથમ અર્થ ૧ શ્રી ગણેશ-
વિજયજીએ બતાવ્યો તે પ્રમાણે લખુ છુ ટળાકારનો અર્થ ત્યાર પછી આપવામાં આવશે.
આ બંને અર્થ વિચાર કરવા માટે રજૂ કર્યા છે કેઈ નવીન અર્થનો અંગકાટ વાંચનારને
થાય તે અણવવા વિગતિ છે

સુમતિ ચેતનજીને હવે કહે છે કે-હે નાથ ! આ માયા મમતા-લોગકશ્યા એ તે
જન્મત્તો એકવાક છે, કચરો છે, ઉકરડે નાખવા યોગ્ય છે તમારા લોગાની પ્રત્યેક વસ્તુઓનું
પૃથક્કરણ કરી બેસો તેા તમને જ અણારો કે એ વસ્તુઓ બનેક પ્રાણીએ બનવી વાર
લોગવી છે, તમારી માયા મમતા જીએ પ્રત્યેકને ધરે રખડે છે અને પોતાને ધરે આવનાર
દરેક સાથે વિલાસ કરે છે-આવા જન્મત્તા એકવાક ઉપર તમારે આવડી બધી પ્રીતિ રી ?
જેવા એકવાકને તેા ઉકરડે નાખવા ધરે, તે તેા ગટરમાં ફેલી દેવા યોગ્ય અણાય, તેને
બદલે તમે તેને ચાટવા બાંધો છે, ઉભટી (વમન) કરીને ફેલી દેવા યોગ્ય વસ્તુને તમે
સુબન કરો છો ! માસકથિઓને હાથમા લઇને તેમાં ચોહ પામો છો ! કહ મજ મૂનના
સદારને આલિંગન કરો છો ! અરે ! માશ નાથ ! તમે જરા વિચારો તેા પણ કે તમે
કયે રસ્તે ઉતરી ગયા છો ! ખરેખર તમારા જેવા શુદ્ધ નિરજન નિર્લેપ ચિદાનંદધન સ્વ
રૂપી ચેતનજી આવા પદ્મ પર અને આવી વસ્તુઓ પર પ્રેમ રાખી રહ્યા છે તેથી અત્યાસ્તી
તમારી સ્થિતિ બોલા માટે કહેણુ એકએ કે-તમે એક પખાલીના પાટા દો અણક વમરના
અને યત્રની જેમ કામ કરનાર પખાલીના પાટામા જેમ લીધ દર્શિ ન હોય તેવા તમે
કુસમતિથી ઝૂક ગયા છો. એને જીને પછી ગુણ અવગુણો વિચાર પણ કરતા નથી;
તમે બોલા નથી કે માયા મમતાની સાથે રહેવામા તમને પોતાને કેટલુ નુકસાન થાય છે
અને સુમતિ સાથે-મારી સાથે રહેવામા કેટલો લાભ થાય છે. આ સર્વ હરીકવ આપ

* નેની નન કહાપર એતી એ પકિતમાં જુ પારીતરો છે બન બદલે ધન છે એાજી
તનિ કહાપર એતી એવો પણ પાક છે
+ નિવહિયે નવમે નવહિયે એવો પાક એક પ્રતમાં છે
x 1 ન અન દો ત્રીજી તથા ચોથી પકિતમા બનુકમે આને છે તે કેટલીક પ્રતેમાં મૂડી લખાં છે
૩ નાનીએકપાક, કચરો, નનઅનલેલુ કહાપરવ્ય માટે એનીએકેટલી બધી નીર-પણી નિ
દિવર્નનરૂપીએ, વહન કરીએ નન-એકારી. કીતિપાકરીએ તસેત્તેલી

વિચારમાં લેતા નથી, ગ્રાહ્યમાં પણ લેતા નથી, એમા આપની મોટી ભૂલ થાય છે. આપ ન કરવા યોગ્ય કરો છો, ન જવા યોગ્ય સ્થાનકે ભટકો છો અને આપના શુદ્ધ પ્રેમીને તિરસ્કારો છો. હે નાથ ! હવે તો મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે-તમે તમારી શુદ્ધ દશામા જેવા છો તેવા પ્રગટ થાઓ અને મને પણ તેવી કરો. હે આનંદઘન નાથ ! મને હવે આપના શુદ્ધ સ્વરૂપમા સમાવી દો. આપ હાલ કઠોર થયા છો તેથી મને બહુ ખેદ થાય છે હું મન વચન કાયાથી આપની જ છું, આપની સર્વ રીતિ ગ્રહણ કરવાવાળી છું અને ગ્રહણ કરવા તૈયાર છું.

આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. આખા પદનો આશય તો બંને અર્થમાં એક જ આવે છે કે ચેતનજીએ માયા મમતાનો પ્રસંગ મૂકી શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા ઉદ્દેશ્ય કરવો તે સર્વ પ્રકારે ઇચ્છવા યોગ્ય છે, પણ તેની દલીલો જુદા જુદા દષ્ટિ-બિદુથી થાય છે. *ટપાકારે જે અર્થ લખ્યો છે તે પણ સમજવા યોગ્ય છે

“હે ચેતન ! તમે શા ઉપર અટકી જાઓ છો (અથવા અવગુણ માનો છો), પાડાથી પાણી લાવીએ. હે આનંદઘન ! ગુણ અવગુણનો વિચાર ન કરો અને તમે જેવા છો તેવી મને કરો.”

ભાવ—હે ચેતનજી ! મારા પતિ ! મારા શિરછત્ર મુકુટમણિ પ્રિય પ્રાણનાથ ! હું તમારા તરફ આટલો પ્રેમ રાખુ છું, તમારા તરફ આકર્ષાઈને ચાલી આવુ છું અને તમે આટલા બધા મારા તરફ કઠોર કેમ થઈ ગયા છો ? તમે મારી પાસે આવતા અટકી કેમ જાઓ છો ? હે મારા પ્રભુ ! મેં તો તમારું કાઈ બગાડયું નથી અને તમે મારો અવગુણ શા કારણે માનો છો ? હું આપની પાસે જેટલી વાત કહું છું તેટલી આપણા બંનેના હિતની અને ખાસ કરીને તમારા લાભની કહું છું તે શિખામણની વાત સાભળવાને બદલે તમે મારા સામું આવી વક્ષ દષ્ટિએ શા માટે જુઓ છો ? આપનું શુભ ઇચ્છવા અગે મારી તરફ પ્રેમ બતાવવાને બદલે તમે મારાથી એક્યા શા માટે જાઓ છો ? એટલે મારા તરફ ગુસ્સાની નજરે શા માટે જુઓ છો ? પખાલના પાણીનું વહન સાધારણ રીતે બળદથી થાય છે, પણ કોઈ વખત બળદ હાજર ન હોય તો પાડાથી પણ કરવામા આવે (ઘણી જગ્યાએ બળદને બદલે પાડા ઉપર પખાલનું પાણી લાવવાનો રિવાજ છે) એટલે આપનો પ્રેમ શુદ્ધ ચેતના તરફ થતો હોય તો તમને તે બહુ આગળ વધેલી સ્થિતિમા પ્રાપ્ત થાય તેમ છે અને મારો અને તમારો સબધ તો દશમા ગુણસ્થાનક સુધી જ રહેવાનો છે તેથી તમે મારા તરફ પ્રેમ બતાવતા ન હો તો હે નાથ ! એમા આપ યોગ્ય કરતા નથી એ તો કોઈ વખત શુદ્ધ

* એ ઠી=અટકી, અવગુણ માનો છો જાનને બદલે આ અર્થમા જાવ એવો પાઠ છે કહાપર=શા ઉપર એતી=આટલા નીર=પાણી નિવડીએ=લાવીએ લેસે=પાડાથી તૈસી=તેવી

ચેતના ન મળે તો સુમતિથી કામ ચલાવવું જોઈએ. તમારે પાણીનું કામ છે, તમારી રથા સુધારવાનું કામ છે, તેથી પખાલ પાકાથી આવે છે કે બળદથી આવે છે તેને માટે આપે વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. આપને રોટલાનું કામ છે, ટપટપનું કામ નથી. આપ મારા અને શુદ્ધ ચેતનાના શુભ અવશ્યુનો વિચાર ન કરો. આપને શુદ્ધ ચેતના ન મળે તો મારાથી નિર્વાહ કરો અને આપની સ્વરૂપદશ્યા પ્રાપ્ત કરવામા જેટલી બળી શકે તેટલી આપની સેવા કરવાનો હાલ આપે આપ જાણો છે કે હસમા સુલુસ્થાનક સુધી ક્યાપનો આવર્ભાવ છે તેને ઠૂર કરવા માટે સમતાભાવની જરૂરિયાત છે, તેથી આપ જોવા વિચાર ન કરો કે આ સુમતિ આગળ જતા તો કાઈ કામની નથી. અત્યારે ખરેખરી સહકારિણી તરીકે આપની સેવા બલવનાર હું છું અને મારા સબધથી આપને ઘણા પ્રકારના હાલ ઘવાના છે એ નિર્ણયિત હકીકત છે, તેથી મારા અને શુદ્ધ ચેતનાના શુભ અવશ્યુનો વિચાર કર્યા વિના જેવા તમે તમામ શુદ્ધ સ્વરૂપમા છે તેવી મને કશો આવી રીતે સુમતિ પતિને કહે છે કે-હે નાથ ! વિભાવદશ્યામા પડી જઈ આપ મારા તરફ નિષ્કુર ધયા છે તે નિષ્કુરતા હવે બંધ કરો અને આપ કોઈ મારો અવશ્યુ જોવા હો તો તે મને બતાવો કે જેથી હું આપની ધ્યાને માન આપુ અને મારી ભૂલ સુધારુ બાકી મારામા અને શુદ્ધ ચેતનામા કાઈ ફેરફાર જોઈ, મારો અવશ્યુ શ્રદ્ધા કરી, મને તલ દેવી અને તેને બદલે માયા-મમતાને શ્રદ્ધા કરવી એ તો કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. હે નાથ ! મારામાં કાઈ અવશ્યુ હોય તો તે સુધારી મને તમારા સ્વભાવમા મેળવી લો અને મને આપના જેવી કરો.

આ આપુ પદ આતરદશ્યાના ખાંધે જીવને જાંઠા હૃદયમા અસર કરનાર છે જેમા જોટલો ઉત્કૃષ્ટ ભાવ બતાવ્યો છે કે તેની ખરેખરી ખૂબી સમજવા માટે આતરદશ્યાને યોગ્ય થવું જોઈએ. જુદાં જુદાં પદોમાં સુમતિ પતિને શુદ્ધ દશ્યામા આવવા માટે અનેક દષ્ટિ ભિદ્ધથી હકીકત રોચન કરે છે અને તે પતિને પોતા તરફ ઠોર યા માટે ધયા છે તેનાં કારણો પૂહતા એક તરફ નીન આકારમા હકીકત રજૂ કરે છે. એ તેઓ પોતાની અને શુદ્ધ ચેતનાની વચ્ચેના નજીવા તફાવત ઉપર મક્કમ રહી પોતા ઉપર શુસ્તે ધયા હોમ તો તેમ ન કરવા વિરૂપિ કરે છે આ ભાવ કવિની પ્રતિભાશક્તિ બતાવે છે સુમતિ અને શુદ્ધ ચેતના વચ્ચેનો તફાવત જોટલો સૂક્ષ્મ અને જોટલી આજીવ વપેટી સાબકદશ્યામાં પ્રાપ્ત ધાય છે કે તેને લખી ચેતનજી સુમતિ તરફ પરાક્રમ્ય રહેતા હોય એમ ધારી લઈ તેને તેમ નહિ કરવા વિરૂપિ કરવી, માયા મમતાનો સજ મૂકી દેવા સમબલવુ એ ચેતનજીની વતમાન વિભાવદશ્યા તરફ જોવો આ કતરો હૃન્કો મારનાર છે અને ચેતનજીને તેથી એવી વિદ્વંસાતરી રીતે મૂખ બતાવે છે કે જ્યેનુ સ્વસ્થ સમજ્યા પડી મનમાં એક નકારનો આનંદ આવે છે

આખા પદનો ભાવાય એ છે કે ચેતનજીએ સ્વભાવદશ્યા અને વિભાવદશ્યાનું સ્વરૂપ વિચારી, બંનેનો વાસ્તવિક રંગ કેવો છે તેનો ખાસ નિબંધ કરી, તેથી પોતાનું વતવત

વાસ્તવિક હિત થાય તે માર્ગ આદરવો, વિભાવનું જોર થઈ જવા દેવું નહિ અને સ્વભાવને પ્રગટ કરવા બની શકે તેટલો અને બની શકે તેટલી દિશાએથી જરૂર પ્રયત્ન કરવો. આ જીવનનું તે કાર્ય છે અને તેની સફળતામા જીવનયાત્રાની સફળતા છે. આનંદધન અને સુખમતિ એક થાય, એક થવા માટે બનતો પ્રયાસ કરે, પ્રયાસ કરવા માટે યોગ્ય સામગ્રી એકઠી કરે અને એ પ્રત્યેક સાધ્ય માટે જોટલો બની શકે તેટલો પ્રગતિ તરફ પુરુષાર્થ થાય એ ખરું જીવનનિર્વાહન છે, એના પ્રયાસમા આનંદ છે અને એની પ્રાપ્તિમા સાધ્યબિહુનું લક્ષ્યસ્થાન છે.

પદ તેત્રીસમું

રાગ ગોડી

મિલાપી આન મિલાઓ રે, મેરે અનુમત્ર મીઠડે મિત્ર. મિલાપી૦
 ચાતક પીડ પીડ પીડ *રટે રે, પીડ Xમિલાવે ન આન;
 જીવ પીવન પીડ પીડ કરે પ્યારે, જીડ નીડ આન †આન. મિલાપી૦ †

“મારા અનુભવ મીઠા મિત્ર ! મેળાપ કરી જાણનાર ! (પતિને) લાવીને મેળવી આપો આતક પીડ પીડ કરે (તેમ હું પતિ પતિ રટું છું) (પણ) પતિને લાવીને મેળવી આપતા નથી, મારો જીવ (પ્રેમરસ) પીવાને તરસ્યો થઈને પીડ પીડ કરે છે, હું પ્યારા ! મારા જીવનરૂપ તેમને લાવ, લાવ.”

ભાવ—એક વિરહી સ્ત્રી પોતાના પતિનો વિયોગ સહન કરી શકતી ન હોવાથી પોતાના પવિત્ર પ્રેમ રાખનાર ગોડીયા પાસે જઈ તેને વિરૂપિત કરે કે ‘હું ખંધુ ! તમે મારી દશા તો જુઓ ! મારા પતિ પર હું શુદ્ધ પ્રેમ રાખું, તેઓની ખાતર મારું સર્વ સુખ તબુ, તેઓ ઉપર મારા પ્રાણ પાથરું, તેઓના વિરહથી રાતના ઊંઘ પણ ન લઉં છતાં તેઓ મારે ત્યાં પધારતા નથી, મારો ઘણા કાળનો વિયોગ દૂર કરતા નથી, માટે

* રટેરેને બદલે ‘કરે રે’ એવો પાઠ બે પ્રતમા છે, રટે શબ્દ લેવામા પીડનો બાર વધારે આવે છે તેથી એ પાઠ મૂળમા જાણવી રાખ્યો છે

X મિલાવેને બદલે ‘મિલાવો’ અથવા મિલાવ પાઠો છે એ શબ્દનો કયો અર્થ કરવો તેના પર પાઠાતરનો અત્ર આધાર છે

† ‘આનિ અવાનિ’ એવો પાઠ બે પ્રતોમા છે એનો અર્થ સમજાતો નથી આનિ=એટલે લાવ અને અવાનિ=અર્વાગ્, જલદી એવો અર્થ ધરી શકે ખરો તે વિચારવા યોગ્ય છે

‡ મિલાપી=મેળાપ કરી જાણનાર, કરી આપનાર આન=લાવીને, મિલાવો=મેળવી આપો. મીઠડે=મીઠા, દીલોબન મિત્ર=મિત્ર, દોસ્ત મિલાવે=મેળવી આપે આન=આણીને, લાવીને પીવન=પીવાને માટે તરસ્યો થયો થકો જીવ નિઉ=મારા (નિજ) જીવનરૂપ, એ=એને, મારા પતિને

ચેતના ન મળે તેા સુમતિથી કામ ચલાવવુ જોઈએ. તમારે પાણીનુ કામ છે, તમારી ઇચ્છા સુધારવાનુ કામ છે, તેથી પખાલ પાટાથી આવે છે કે બળદથી આવે છે તેને માટે આવે વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. આપને રોટલાનુ કામ છે, ટપટપનુ કામ નથી. આપ મારા અને શુદ્ધ ચેતનાના ગુણ અવગુણનો વિચાર ન કરો. આપને શુદ્ધ ચેતના ન મળે તેા મારાથી નિર્વાહ કરો અને આપની સ્વરૂપદશા પ્રાપ્ત કરવાનું જોટલી બળી શકે તેટલી આપની સેવા કરવાનો લાભ આપો. આપ બાણો છે કે હસમા ગુણસ્થાનક મુખી કલાવનો આવાર્ભાવ છે તેને દૂર કરવા માટે સમતાભાવની જરૂરિયાત છે, તેથી આપ જોવા વિચાર ન કરો કે આ સુમતિ આગળ જતાં તેા કાંઈ કામની નથી. અત્યારે ખરેખરી સદ્ધર્મારિણી તરીકે આપની સેવા બદલવાર હુ છું અને મારા સબધથી આપને થણા પ્રકાશના લાભ થવાના છે એ નિર્ણીત હકીકત છે, તેથી મારા અને શુદ્ધ ચેતનાના ગુણ અવગુણનો વિચાર ક્યાં વિના જોવા તમે તમારા શુદ્ધ સ્વરૂપમા છો. તેવી મને કશા આવી રીતે સુમતિ પતિને કહે છે કે-હે નાથ ! વિભાવદશ્યમા પડી જઈ આપ મારા તરફ નિધુર ધયા છે તે નિધુરતા હવે બધ કરો અને આપ કોઈ મારા અવગુણ જોવા હો તે તે મને બતાવો કે જેથી હુ આપની ધન્યને માન આપુ અને મારી જૂઠા મુધારુ બાકી મારામાં અને શુદ્ધ ચેતનામા કાંઈ ફેરફાર જોઈ, મારા અવગુણ અહણુ કરી, મને તણુ જેવી અને તેને બહાઈ માયા-મમતાને અહણુ કરવી એ તેા કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. હે નાથ ! માસમાં કાંઈ અવગુણ હોય તેા તે મુધારી અને તમારા સ્વભાવમાં મેળવી હો અને મને આપના જેવી કરો.

આ આપુ પદ આતરદશ્યના ખપી છવને છોડા હૃદયમા અસર કરનાર છે એમા જોટલો ઉદ્દેશ ભાવ બતાવ્યો છે કે તેની ખરેખરી ખૂબી સમજવા માટે અવતરદશ્યાને યોગ્ય થવુ જોઈએ. જૂઠા જૂઠાં પદોમા સુમતિ પતિને શુદ્ધ ઇચ્છામા આવવા માટે અનેક દિશ્નિ બિદુથી હકીકત રોચન કરે છે અને તે પતિને પોતા તરફ કઠોર યા માટે ધયા છે તેના કારણેા પૂજાતાં એક વચન નવીન આકારમા હકીકત રજૂ કરે છે એ તેઓ પોતાની અને શુદ્ધ ચેતનાની વચ્ચેના નણવા તક્ષવત ઉપર મહત્તમ સહી પોતા ઉપર ગુસ્સે ધયા હોય તેા તેમ ન કરવા વિરૂપિ કરે છે આ ભાવ કવિની પ્રતિભાસાજિત બતાવે છે સુમતિ અને શુદ્ધ ચેતના વચ્ચેના તક્ષાવત જોટલો સૂક્ષ્મ અને જોટલી આગળ વધેલી સાધકદશ્યામાં પ્રાપ્ત યામ છે કે તેને છત્તિ ચેતનણ સુમતિ તરફ પરાઉમુખ રહેતા હોય એમ ધારી હાઈ તેને તેમ તકિ કરવા વિરૂપિ કરવી, યાયા મમતાનો સગ મુદ્રિ જેવા સમજાવવુ એ ચેતનણની વતમાન વિભાવદશ્યા તરફ જોવો આહકવરો ફટકો મારનાર છે અને ચેતનણને તેથી જોવી વિદ્ધતાભરી રીતે મૂખ બનાવે છે કે એનુ રદશ્ય સમજ્યા પછી મનમાં એક પ્રધરનો આનંદ આવે છે

આખા પદનો ભાવાર્થ એ છે કે ચેતનણને સ્વભાવદશ્યા અને વિભાવદશ્યાનુ સ્વરૂપ વિચારી, અનેનો વાસ્તવિક રા કેવો છે તેનો ખાસ નિબુધ કરી, જેથી પોતાનુ વત્તવા

વાનો ઉપાય સુમતિ અજમાવે છે. આવા વિરહના પ્રસંગમાં પતિના મિત્ર દ્વારા તેને સંદેશો પહોંચાડવો અને પતિને સમજાવવા માટે વચ્ચે પડવા વિનવિ કરવી એ ચાહુ સંસારસ્થિતિને તદ્દન અનુરૂપ છે *

ત્રીજી અને ચોથી પદ્ધતિમાં મારા પતિને લાવ લાવ એમ આજ્ઞાઈદર્શક શબ્દો વાપર્યા છે તે સતીની આતુરતાને અંગે વપરાયલા છે એમ સમજવું. તેનો અધિકાર અનુભવને હુકમ કરવાનો નથી અને હવે પછી જે વિચારો તેણે બતાવ્યા છે તેથી હુકમ કરવાનો ભાવ નીકળતો નથી તેથી આ શબ્દો માત્ર આતુરતાથી અનુભવ તરફ સુમતિએ ઉદ્દેગારરૂપે કાઢ્યા હોય એમ જણાય છે. સુમતિ પોતાની સ્થિતિનું-વિરહાવસ્થાનું વિશેષ વર્ણન આપે છે અને અનુભવ તે સાબળે છે તે વિચારીએ.

દુઃખીઆરી નિશ્ચિદિન રહું રે, ફિરું સબ સુધબુદ્ધ સ્વોય;

*તનકી મનકી કવન લહે પ્યારે, નકીસેં દેલાહું રોય. મિલાપી૦ ૨

“ રાત્રિ દિવસ હું હુ ખણી રહું છું અને સર્વ શુદ્ધબુદ્ધ ખોઈને હાહુંચાહું છું, મારા મનની ને તનની (પીડાને) કોણ જાણી શકે ? મને શરીરની અને મનની શાંતિ જરા પણ થતી નથી-તે સર્વ હું રોઈને (પણ) કેવી રીતે બતાવી આપું ? ”

* આ ગાથાના અર્થને અંગે કટલાક વિચારો અહીં આપ્યા છે ચાતક પતિ પતિ કહીને રટે છે તેમ હુ રહુ છુ એ પઠવાડેનો વિભાગ અર્થ ઉપરથી અધ્યાહાર સમજાય છે ‘ પીઉ મિલાવન આણુ ’ એટલે તમે પતિને મેળવી આપતા નથી એમ કહીને અનુભવ ઉપર જરા આક્ષેપ કર્યો છે આવી રીતે આક્ષેપ કરીને જાણે સામા મનુષ્ય ઉપર ખોળો મૂકવો એ જ આશય જણાય છે, નહિ તો વાસ્તવિક રીતે પતિ નિજ મંદિરે ન પધારે તે અનુભવની કાઈ જવાબદારી નથી અથવા મિલાવ=મેળાપ ન આણુ= તમે આણુતા નથી, કરી આપતા નથી એવો પણ અર્થ થાય અથવા મિલાવન એટલે મેળાપ અને આણુ એટલે લાવો આવી રીતે અર્થ કરીએ તો તે અર્થ સીધી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે મને એમ લાગે છે કે આ પદ્ધતિમાં પાઠ ‘ પીઉ મિલાવન કાજ ’ જેમને એટલે પછી આ બે પદ્ધતિમાં ચાતકની જ વાત છે એમ થાય બપૈયો પીયુને મળવા ઉત્સુક થઈ પીયુ પીયુ કરે છે આ પ્રમાણે બહુ સુદર અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછીની છેલ્લી બે પદ્ધતિમાં સુમતિ પોતાની સ્થિતિ બતાવી ચાતક સાથે પોતાની સરખામણી કરી પતિનો મેળાપ કરાવી આપવાનું કહે છે, પરંતુ એ નૂતન પાઠની મે કદવના કરી છે તે કાઈ પ્રતમા ન હોવાથી તેવો ફેરફાર કરવાની મારી સત્તા નથી

* ‘ તન મનકી કબહુ લહું પ્યારે ’ આવો પાઠાતર આખી પદ્ધતિ માટે છે, તેનો અર્થ શરીરની અને મનની (શાંતિ) ક્યારે મેળવુ એમ થાય છે

+ કીસહી દિખાવુ એવો પાઠાતર છે, અર્થ એક જ છે

ર દુખીઆરી=દુ ખણી નિશ્ચિદિન=રાત્રિદિવસ કિરુ=હાહુચાહું છુ સુધબુદ્ધ=શુદ્ધ અને બુદ્ધિ, હોશકોશ ખોય=ખોઈને જવન=શાંતિ (સબ ઉપરથી) સરૂતમા એને અર્થ પાણી થાય છે કીસે= કેવી રીતે ? દેખાઈ=બતાવુ રોય=રોઈને

તમે જ્યાં તેઓને મળીને મારે મંદિરે પધારવો. તેઓ મારું વિયોગ દુઃખ ભાગી નાખે એવો દોષ મારાં કરી આપો કે જેથી મારી પીડા મટી જાય.' વિરહિણી સ્ત્રીની આવી અવસ્થાને બરાબર બેસતા આવતા આ પદને સુમતિ અને અનુભવના સવારૂપમાં સમજાવી શકાયો. એ સૂત્ર અને ચાતરસમિશ્રિત પદનો ભાવ હવે વિચારીએ.

અનુભવ મીઠા મિત્ર ! તમે મારા અને મારા પતિના શુદ્ધ મિત્ર છો, પ્રિય સ્નેહી છે. (અનુભવ અને સુમતિ તો સાથે જ રહે છે અને ચેતનજીને તેની શુદ્ધ દયા તરફ પ્રધાન્ય કાંચાની સાચી સલાહ આપનાર મિત્ર પણ એ જ છે તેથી અને ચેતનજી પાસે તેની સલાહનું વજન રહેતું હોવાથી તથા જ નેનો મેળાપ કરાવી આપવામાં અનુભવકુશળ હોવાથી સુમતિ તેને કહે છે) હે દિયરજી ! તમે મારા પતિને ઢાળીને તેનો મારી સાથે મેળાપ કરાવી આપો. એ તમે આવીને જ્યાં તરફી લો અને તેમને સમજાવીને મારા પતિ સાથે મેળાપ કરાવી આપો તો પછી પતિને દુઃખ મારે વચ રાખી તેઓને આનંદ કરાવું અને પછી તેઓનો અને મારી બંહેન શુદ્ધ ચેતનાનો સંયોગ થતાં ભવની ભાવક ભાગી બાવ અને પતિ એકરૂપ થઈ જાય. હાલ તો વિરહ કાળમાં મારી શી દયા થાય છે તે અનુભવ મિત્ર ! જ્યાં સામગ્રી અને તેમાંથી તમને યોગ્ય લાગે તે મારા પતિને કહે.

ચાતકપક્ષી જેમ વરસાદની રાહ ભેઈ 'પીઠ પીઠ' કરી મૂકે છે, મતલબ વર્ષાસમય નજીક ભેઈ જાયે જેમ તેને માટે આતુરતાથી આરટું છે તેવી રીતે પતિને મળવાના ઉત્સાહથી અને આતુરતાથી દુઃખ પતિના નામની જપમાળા જુગુ ડુ, આખો વખત 'પતિ-પતિ' જેમ બાપ ક્યાં કરું છું અને જેમ જાયે વરસાદની રાહ ભેઈ, તેની જપમાળા લઈ, તેનું નામિચ્છાવણ કરી તેના આવવાની વાટ જુએ છે તેમ, હું પણ પતિઆગમનની વરસાદ પેઠે રાહ ભેઈ છું આટલું કરવાં છતાં અનુભવ મિત્ર ! તમે પતિને સમજાવીને મેળાવી આપજા નથી. મારા છવ તો પતિના દયાનું પાન કરવા માટે તરસો થઈ રહ્યો છે, મારા મનમાં પતિના દયાનથી ઉત્સુકતા છે, અમુક પતિદયાનથી કામના છે, કાન પતિના શબ્દ સાંભળવા આતુર છે અને મારું આખું અન પતિમેળાપના વિચારથી કંપ્યા કરે છે તેથી બધું મારા પ્રત્યેક અવયવ ચાતકની પેઠે 'પીચુ પીચુ' કરી રહ્યો છે, એની કૃપા અને ઉમત્તવા અ યજ્ઞ સગરૂપે પતિ શબ્દની નિર્વેણવા સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે તેથી હે અનુભવ મીઠા મિત્ર ! એ મારાં છવનરૂપ પતિને તું મમે તેમ કરીને અહીં લાવ, લાવ.

ચિત્તી સ્ત્રીની અવસ્થાને આટલું કરો, અનત કાળથી તેની આશા નહિ પૂર્ણ કરનાર પતિ તરફ શુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમ સખનાર પતિપ્રાણા પવિત્ર સહી સતીનું વતન વિચારો અને ઉત્તરે તે કેટલા ઉપાસથી પતિને નિજ મંદિરે પધારવા વિનવણી કરે છે તે સખપદમાં અનુભવના પંચ વિચારો (પ્રથમ કરીને આ વિષય પર જુઓ પદ ૮, ૬, ૧૦, ૧૩, ૧૪, ૧૬, ૧૮ તથા ૩૧) અને તમને આ વિશેષ ઉપાસ તરીકે અનુભવ મિત્રને વિશ્વવિદી કરી પતિને નિજ મંદિરે લઈ આવવા માટે અને જાનેનો મેળાપ કરી આપવા માટે તેને કહે

વાનો ઉપાય સુમતિ અજભાવે છે. આવા વિરહના પ્રસંગમાં પતિના મિત્ર દ્વારા તેને સંદેશો પહોંચાડવો અને પતિને સમજાવવા માટે વચ્ચે પડવા વિનવિ કરવી એ ચાલુ સંસારસ્થિતિને તદ્દન અનુરૂપ છે *

ત્રીજી અને ચોથી પદ્ધતિમા મારા પતિને લાવ લાવ એમ આજ્ઞાર્થદર્શક શબ્દો વાપર્યા છે તે સતીની આતુરતાને અંગે વપરાયલા છે એમ સમજવું. તેનો અધિકાર અનુભવને હુકમ કરવાનો નથી અને હવે પછી જે વિચારો તેણે બતાવ્યા છે તેથી હુકમ કરવાનો ભાવ નીકળતો નથી તેથી આ શબ્દો માત્ર આતુરતાથી અનુભવ તરફ સુમતિએ ઉદ્દગારરૂપે કાઢ્યા હોય એમ જણાય છે. સુમતિ પોતાની સ્થિતિનું-વિરહાવસ્થાનું વિશેષ વર્ણન આપે છે અને અનુભવ તે સાબળે છે તે વિચારીએ.

દુઃખીઆરી નિશ્ચદિન રહું રે, ફિરું સવ્ સુધ્બુદ્ધ ખોય;

✽તનકી મનકી કવન લહે પ્યારે, નકીસેં દેલાઉં રોય. મિલાપી૦ ૨

“ રાત્રિ દિવસ હું હુ ખણી રહું છું અને સર્વ શુદ્ધબુદ્ધ ખોઈને હાલુંચાલું છું, મારા મનની ને તનની (પીડાને) કોણુ જાણી શકે ? મને શરીરની અને મનની શાંતિ જરા પણ થતી નથી-તે સર્વ હું રોઈને (પણુ) કેવી રીતે બતાવી આપું ? ”

* આ ગાથાના અર્થને અંગે કેટલાક વિચારો અહીં આપ્યા છે ચાતક પતિ પતિ કહીને રટે છે તેમ હું રહું છું એ પડવાડેનો વિભાગ અર્થ ઉપરથી અધ્યાહાર સમજાય છે ‘ પીઉ મિલાવન આણુ ’ એટલે તમે પતિને મેળવી આપતા નથી એમ કહીને અનુભવ ઉપર જરા આક્ષેપ કર્યો છે આવી રીતે આક્ષેપ કરીને જાણુ સામા મનુષ્ય ઉપર ખોળે મૂકવો એ જ આશય જણાય છે, નહિ તો વાસ્તવિક રીતે પતિ નિજ મદિરે ન પધારે તે અનુભવની કાઈ જવાબદારી નથી અથવા મિલાવન=મેળાપ ન આણુ=તમે આણુતા નથી, કરી આપતા નથી એવો પણ અર્થ થાય અથવા મિલાવન એટલે મેળાપ અને આણુ એટલે લાવો આવી રીતે અર્થ કરીએ તો તે અર્થ સીધી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે મને એમ લાગે છે કે આ પદ્ધતિમા પાઠ ‘ પીઉ મિલાવન કાજ ’ જોઈએ એટલે પછી આ જે પદ્ધતિમા ચાતકની જ વાત છે એમ થાય અપેયે પીયુને મળવા ઉત્સુક થઈ પીયુ પીયુ કરે છે આ પ્રમાણે બહુ સુદર અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછીની છેલ્લી જે પદ્ધતિમા સુમતિ પોતાની સ્થિતિ બતાવી ચાતક સાથે પોતાની સરખામણી કરી પતિનો મેળાપ કરાવી આપવાનું કહે છે, પરંતુ એ નૂતન પાઠની મેં કલ્પના કરી છે તે કાઈ પ્રતમા ન હોવાથી તેવો ફેરફાર કરવાની મારી સત્તા નથી

* ‘ તન મનકી કબહુ લહુ પ્યારે ’ આવો પાઠાતર આખી પદ્ધતિ માટે છે, તેનો અર્થ શરીરની અને મનની (શાંતિ) ક્યારે મેળવુ એમ થાય છે

+ કીસહી દિખાવું એવો પાઠાતર છે, અર્થ એક જ છે

૨ દુખીઆરી=દુ ખણી નિશ્ચદિન=રાત્રિદિવસ ફિરું=હાલુ ચાલુ છું સુધ્બુદ્ધ=શુદ્ધ અને બુદ્ધિ, હોશકોશ ખોય=ખોઈને જ્વન=શાંતિ (સબધ ઉપરથી) સંસ્કૃતમા એને અર્થ પાણી થાય છે કીસે=કેવી રીતે ? દેખાઉં=બતાવુ રોય=રોઈને

શબ્દ—હે અનુભવ શીઠક મિત્ર ! મારા પતિના વિરહમાં હું શત દિવસ દુઃખમાં ને દુઃખમાં રહું છું, મને તે વાત જાણે તેટલું કરતા પણ વિસથાવી નથી અને તેથી મારી જાંઘી શુદ્ધિપુદ્ગલ યાત્રી ગઈ છે અને એક ઉન્મત્તની માફક બંધે મારા બધા હોયકાંચા ભૂટી જયા હોય તેમ હું કરું છું હું અહીંતહીં બાઈ છું પણ મારું કોઈ બાબતમાં ચિત્ત ચોટતું નથી તેથી ગાડી જેવી ઘાણુ છું આ પતિને વિરહાભિ એટલો સખત ઘાબે છે કે તેની જ્વાળામાં મને તનની કે મનની શાંતિ મળવી નથી હું જળી રહી છું અને મારા શરીરમાં અને મારા મનોરાજ્યમાં વિરહનો અગ્નિ પ્રવલિત થઈ રહ્યો છે મારા મનની ને તનની પીડા અલગપણ તારા વિના કોઈ નથી. એક વિરહી સ્ત્રી જે પરમ પતિવ્રતા હોય તેને જ્યારે પતિને વિરહ થાય ત્યારે તેની કેવી રીતે રચા થાય તે તો હે અનુભવ મિત્ર ! તમે અનેક કાવ્યોમાં વાચ્યું કર્યું. અત્યારે મારી આ રીતે થઈ છે કે હું તમને શીઠને પણ તે કઈ રીતે બતાવું ? રહવામાં પણ જ્યાં શુદ્ધિ તો ભોંકાને અને મારી શુદ્ધિપુદ્ગલ પણ એટલી કમળી થઈ ગઈ છે કે હું તમને રહીને પણ મારા ખરખરા મનોભાવ બતાવી શકું તેમ રહું નથી.

પત્નીયમા પદમા સુખતિ કહે છે કે—રેક મનુષ્યની આજીવ મનની વાત કેવી રીતે કહી શકાય ? હવે તેને અહીં અનુભવ સ્વબળ મળેલ છે તેથી તેની પાસે મન જોડીને પોતાની ખરેખરી સ્થિતિ બતાવી આપે છે અને તેમ કરતા તેને કહ્યું છે કે—હે મિત્ર ! મારા પતિવિરહને મારા શરીરની અને મનની જેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે કે—હું તે તારી પાસે રહેવાને બતાવી શકતી નથી રહવામાં રહવા પૂરતી અને તે સાથે પોતાનું દુઃખ બતાવવા પૂરતી તો શુદ્ધિ હોવી જોઈએ, તેટલી પણ મારામાં નથી તેથી હું તને રહીને પણ મારા ખરા મનોભાવ સમજાવી શકતી નથી. મારા તો આખા દિવસ ખેડ કરવામાં જ જાય છે મને બીજું કાંઈ સૂઝતું નથી અને મારા આખા શરીરમાં અને મનમાં વિરહાગ્નિની જ્વાળાઓ ઉઠ્યા કરે છે અને તે મને બાળી નાખે છે હે મિત્ર ! હવે પણ કેટલી વાત કહું ? અત્યારે તારી પાસે મન જોડીને કહું છું પતિવિરહને મારા હાલ કેવા થયા છે ? તે જ્યાં સાંભળ અને પતિને તે કહીને તેની સાથે મારા મેળાપ કથવી આપવા હવે બનતો પ્રયાસ કરું કર.

સુખતિ શુદ્ધિપુદ્ગલ જોઈ ઈસે જોનો ભાવાય જો સમજવો કે—મમતા, માયાના પ્રસંગ મા આ જીવ એટલો જાણી પડી જાય છે કે તેનામાં શુદ્ધિ પુદ્ગલ જે કાંઈ હોય તે યાત્રી બાધ છે તદ્દન નહીં જેવી થઈ અવ્યવસ્થિત અથવા અસ્વસ્થ સ્થિતિમાં પડી રહે છે, અને તે સાહેબજી તો ઉન્મત્તની પેઠે માયા, મમતા વેશ્યાઓના ધરે રખડ્યા કરે છે આવી સ્થિતિને ખરેખર મૈત્રાણ્યની પોતાના મનની અને શરીરની શાંતિ રહેવી નથી, તે ધનની લાલચે અહીંતહીં વલણા માર્યા કરે છે ઇદ્રિયના યોગે પ્રાપ્ત કરવા જ્યાં ત્યાં મોકુ નાખ્યા કરે છે અને આખા સંસારચક્રમાં ગાઠા માણસની પેઠે રખડે છે જેની જો સ્થિતિ

તેત્રીસમું પદ

એટલી દયાજનક છે કે શુદ્ધ સ્વભાવદશા એનું વર્ણન કરતા રહી પડે છે, એને અશ્રુ આવી જાય છે અને કહે છે કે એ દશા એટલી બધી નિકૃષ્ટ-અધમ છે કે-રહીને પણ તે કેવી રીતે બતાવી શકાય ?

કબનનો અર્થ જળ-પાણી એમ થાય છે. ખીજી રીતે કબ-ન લહું એટલે ક્યારે પણ લેતી નથી એમ કરીએ તો શાંતિ શબ્દ અધ્યાહાર લેવો જોઈએ. અથવા ઉપરની શુદ્ધ બુદ્ધ શબ્દ અધ્યાહાર લઈએ તો બરાબર અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. કવન એટલે કોણ અર્થ પણ બધેએસતો આવે છે.

આ ગાથામા અને હવે પછીની ગાથામા વિરહી સ્ત્રીનું આંખેહુબ વર્ણન આપ્યું છે અને તે સ્થિતિ સુમતિની વિરહી અવસ્થા સાથે એટલે કે ચેતનજીની પરધર રમવાની ટેવ સાથે બરાબર મળતી આવે છે. આખા પદનો યોગપરિભાષામા બહુ સુંદર અર્થ થાય છે એ બરાબર વિચારી સમજવા યોગ્ય છે વિવેચન પર બરાબર વિચાર કરવા વિજ્ઞાપિત છે.

નિસિ અંધિઆરી મોહી હસે રે, તારે દાંત દિખાઈ;

*માદુ કાદુ મેં કિયો પ્યારે, અમ્મજન ધાર વહાઈ. મિલાપી૦ ૩

“ અધારી રાત્રિ તારાવડે દાત દેખાડીને મને હસે છે, આસુની ધારા કાઢીને મે ભાદરવો (મહિનો) કાઢવવાળો કર્યો છે ”

ભાવ—હે અનુભવ મિત્ર ! મારી સ્થિતિ કેવી થઈ છે તે જરા સામળ. આ અધ-કારમય રાત્રિ મારા હુબ ઉપર ડામ દેવા વાસ્તે તારારૂપી દાતની પંક્તિ દેખાડીને મને હસે છે, મારી મશકરી કરે છે, વિરહાગ્નિમા બાળી મૂકી મને ત્રાસ આપે છે. પતિવિરહી સ્ત્રીને રાત્રિનો સમય એકલા પસાર કરવો એ બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે, વિરહ જવાળા દિવસ કરતા પણ રાત્રે વધારે સતાવે છે અને સસ્કૃત કવિઓ પોતાની પ્રતિભાથી જ્યારે વિરહી સ્ત્રીનું વર્ણન કરે છે ત્યારે રાત્રિનો સમય તેની સ્થિતિનું દર્શન કરાવવા માટે વધારે પસંદ કરે છે. એકાંત સ્થાનમા કામદેવ પોતાનું જોર વધારે ચલાવે છે એ કાવ્યગ્રથો વાચનારથી અબ્બણ્યું નથી. અધારી રાત્રિ આ બિચારી વિરહી સ્ત્રીને બહુ હેરાન કરે છે, અને તેની પીડાની દયા ખાવાને બદલે આકાશમા ઝળકતા તારારૂપ દાત દ્વારા આ વિરહિણીની

* ભાદો કાદો એવો પાઠાતર છે, લિગવ્યત્યય છે, અર્થ એક જ છે

૩ નિસિ=રાત્રિ અધિઆરી=અધકારમય, ધાર અધારી મોહી=મને તારે=તારા, ઉપગ્રહ દાત=દાતની પંક્તિ દિખાઈ=બતાવીને ભાદુ=ભાદરવો, અગિયારમો મહિનો કાદુ=કાઢવવાળો, જળમય અસુ-અન=આસુ ધાર=ધારા વહાઈ=કાઢીને

મરકરી કરે છે ત્યારે ખડખડાટ હાંત કાઢવામાં આવે છે, ખટ્ટહાસ્ય કરવામાં આવે છે ત્યારે હવપકિત બહાર દેખાય છે, તેવી રીતે આ આકાશરૂપ સ્ત્રી આકાશમાં બળકતી વારાપકિતરૂપ પોતાના હાવ બતાવી બતાવીને આ વિરહી સ્ત્રીને ત્રાસ આપ્યા કરે છે. આ પકિતમાં આવે એવો છે કે પતિના વિરહને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી પતિના વિરહથી ખેદ પામીને આખડુ એક પણ મટકુ માર્યા વગર પતિના નામની જાપમાળા જાપવી પતિના માત્રાનું નિરીક્ષણ કરે છે અને નિઃશ્વાસ નાખી બાહી બહુએ આકાશ સામું જુએ છે કુખીને કુનિયા પોતાની મરકરી કરવી જણાય છે, સુખીને પોતા વસ્ત્ર હસવી જણાય છે, તે પ્રમાણે આ પતિવિરહી સ્ત્રીને આકાશ પણ વારારૂપ હાવ દેખાઈને મરકરી કરતું હોય અને તે હાસ્ય શનિ પણ તેની મરકરી કરવી હોય એમ લાગે છે

મુઠ્ઠી એટલે મને. એનો બધ યોદ્ધમય શનિ એવો પણ ઘણું શકે એકાંત સ્થાનમાં યોદ્ધ શબ પોતાનું પરાક્રમ વધારે બતાવે છે, એ પ્રસિદ્ધ હકીકત છે તેથી અહીં શનિનો સમય પસંદ કર્યો છે

પતિવિરહમાં શોક કરી કરીને—આંસુઓની ધારા પાડીને મેં હું અનુભવ મિત્ર ! ભાઈરવો કાઠવવાળો કરી મૂક્યો છે, મતલબ કે મારી આખમાં એટલાં બધાં આંસુ આવે છે કે લોકોકિત પ્રમાણે મારી એક આખમાં ધાવણુ અને એક આંખમાં ભાઈરવો બાહ્ય બધ છે મારા આંસુ ખળવા નથી, ખટકવા નથી, બધ પડતા નથી; અને આવી રીતે પતિવિરહમાં હું શોધાર આંસુએ રહ્યા જ કરું છું અને પતિને મળવાને અપાર રહું છું

વિરહી સ્ત્રીઓ સસારગ્રોહમાં અસહ્ય ઘણું પતિના વિરહ વખતે આવી જ રીતે વિલાપ કરે છે, આવા જ પ્રકારે આંસુ પાટ છે અને તેવી સ્થિતિ બહીં સુમતિની બતાવી છે તદ્દાવત એટલો જ છે કે વિરહી સ્ત્રી ગ્રોહથી તેવી સ્થિતિમાં આવે અને તેનું સામ્ય ઇન્દ્રિયવિવશવૃત્તિ હોય છે અને સુમતિ શુદ્ધ પ્રેમથી પતિ તરફ જાકવાં છે અને તેનું સામ્ય શુદ્ધ ચેતનત્વ પ્રકટ કરવાનું છે

શોચન્યમાં અધારી શનિ તે આત્મજ્ઞાન પર પડેલા આવરણોથી ઘેરેલી અજ્ઞાનરથા સમજવી અને તેમાં વારાઓરૂપ હવપકિત તે મતિઅજ્ઞાન, ક્રુતઅજ્ઞાનથી ઉપરથી પ્રવેત દેખાતા ખોટા ચમત્કાસ સમજવા. રહવાની હકીકત સામાન્ય રીતે આવા ભરહોક પોતાના સબખીને અજ્ઞાનમુકત સ્થિતિમાં સળહતા એવાથી ખેદ કરે તેને અનુરૂપ છે અમુની ધારા આવે છે તે વધારે ખેદમુકત સ્થિતિ બતાવે છે આવી રીતે હું પતિના વિરહથી હેરાન થાઉં છું, રહું છું અને અન્નવડે હસાઉં છું, પણ મારા પતિ મારા ઉપર કૃપા કરીને મારા માર્ગે પધારતા નથી તેને હું અનુભવ મિત્ર ! હવે તમે મેળવી આપો

+ચિત્ત ચોરી ચિહ્નું દિસે ફીરે, †પ્રાણમેં દો કરે પીમ;

*અવલાસેં જોરાવરી પ્યારે, ‡એતી ન કીજે †રીસ. મિલાપી૦ ૪

“ ચિત્તરૂપ ચક્રવી હૃદય ઉપર બન્ને હાથ દાખીને ચારે દિશામાં ફરે છે, હે પ્યારા ! અબળા સ્ત્રી ઉપર જોરાવરી કરીને આટલી બધી રીસ કરવી ન ઘટે. ”

ભાવ—ચિત્તરૂપ ચક્રવી પોતાના હૃદય ઉપર બન્ને હાથ મૂકીને પતિની શોધમાં ચારે દિશામાં ફર્યા કરે છે. પતિનો મેળાપ કરવાની દૃઢ ઇચ્છામાં ચિત્તરૂપ ચક્રવી આખી દુનિયામાં ફર્યા કરે છે અને પોતાનું હૃદય તૂટી ન જાય તેટલા માટે વિરહી સ્ત્રીની પેઠે પોતાની ધડકતી છાતી ઉપર હાથ મૂકી રાખે છે. અસહ્ય વિરહાવસ્થાનું આ અંતિમ દુઃખદર્શન છે. રડી રડીને થાકી ગયેલી, નિસાસા નાખતી વિરહી સ્ત્રીની ધડકતી છાતી ફાટી ન જાય તેટલા માટે તે કાંઈક દિલાસારૂપે પોતાના બન્ને હાથ તેના ઉપર મૂકે છે. પતિથી વિખૂટી પડી ગયેલી ચક્રવી જેમ નદીના કિનારા ઉપર પ્યુ પ્યુ કર્યા કરે છે અને આમતેમ ઊંડે છે તેમ વિરહી સ્ત્રી પતિઘેડી થઈ તેના નામની જપમાળા જપતી ચોતરફ ફર્યા કરે છે.

અહીં પાઠાતરનો અર્થ વિચારીએ ‘ ચિત્ત ચાતક પીઉં પીઉં કરે રે, પ્રણમે દો કર પીસ ’ એવો પાઠ લીમશી માણેકવાળી બુકમાં છે ચિત્તરૂપ ચક્રવો પતિ પતિ એવો અવાજ કરે છે અને બન્ને હાથ મેળવીને પગે લાગે છે—આવો અર્થ થઈ શકે છે, પણ તેમ કરવામાં ઘણા પ્રકારની અગવડ જણાય છે એક તો ચાતકને પીયું પીયું કરવાનું જણાવવું ચાલતી હકીકતને અનુરૂપ નથી, તેને સામાન્ય જાતિવાચક શબ્દ ગણી તેનો અર્થ ચક્રવી કરીએ તો જ કાંઈક અર્થઘટના થાય તેમ છે. જેમ ચાતક પાણી પીવાને તરસ્યો થયો હોય તે પ્યુ પ્યુનો અવાજ કર્યા કરે તેમ તેમ હું પતિ પતિનો જાપ કર્યા કરું છું એવો ખીલો અર્થ થઈ શકે તે કાંઈક ઠીક છે, પણ તેમાં દ્વિતીય પક્ષિતનું અર્થગાભીર્ય જળવાતું નથી. ચક્રવી જે હાથ જોડીને પતિને પગે પડતી હોય એ તદ્દન અસ્વાભાવિક હકીકત છે, કારણ કે પતિ તો મદિરે પધારતા નથી એટલે એને પગે પડવાની વાત કેવી રીતે આવી શકે ? આ બધી બાબતનો વિચાર કરતા ઉપર મૂલમાં જે પાઠ લખ્યો છે તે વિશેષ ઠીક હોય એમ લાગે છે

+ પ્રથમ પક્ષિતને સ્થાને ‘ ચિત્ત ચાતક પીઉં પીઉં કરે રે ’ એવો પાઠ છે, એમાં અર્થ તદ્દન ફરી જાય છે, તેની ચર્ચા વિવેચનમાં કરી છે

† ખીલ પક્ષિતને સ્થાને ‘ પ્રણમે દો કર પીસ ’ એવો પાઠ છે, તેની ચર્ચા પણ વિવેચનમાં કરી છે

* ‘ અવલાસુ ’ એવો પાઠાતર છે

× રીસને બદલે ‘ ઇસ ’ શબ્દ એક પ્રતમાં છે, પણ તે અશુદ્ધ જણાય છે

† ચોક્કી=ચક્રવી, ચાતકની વિરહી સ્ત્રી ચિહ્નું દિસે=ચારે દિશામાં પ્રાણમે=હૃદય ઉપર દો=ખે કરે=હાથવડે પીસ=દાખીને, મેળવીને અબળા=સ્ત્રી, બળ વગરની જોરાવરી=બળાત્કાર, રીસામણી. એતી=એટલી ન કીજે=કરવી ન ઘટે. રીસ=ગુસ્સે થવું તે

હે નાથ ! જમે જમે તેવી પણ જાળના જાતિ કહેવાઈએ, જમારી સ્ત્રીજાતિ ઉપર આપ આટલી બધી ભેશવરી કરો એટલે બલદીન સ્ત્રીજાતિ ઉપર તમે આટલા બધા ગુસ્સે થાઓ અને તેને આટલી વ્યથા આપો તમા તેના ઉપર રીસ ચઢાવો એ આપને પ્રટ્ટુ નથી એ અનુભવ ! નાથ તો ક્યાય ભટકતા હશે પણ તુ જોને મારી વતી કહેશે કે આવી રીતે આપના જેવા જનત જાળના ધણીને જાળના ઉપર આટલો બધો આક્રોશ કરવો, તેને ત્રાસ આપવો અને તેના મંદિરે તરફ દૃષ્ટિ પણ ન કરવી એ કોઈ રીતે તમાજ ચેતન નામને ઘટ્ટુ નથી, તમારા અમારા સ્નેહસબધને અનુરૂપ નથી અને જન્ને બાલુના અનુકંપે સબળ નિજળપણને અંગે પણ મુક્ત નથી. હે અનુભવ ! મારા નાથને આટલું કહીને, તેઓને સમજાવીને, ગમે તેમ કરીને તેઓને મારે મંદિરે લઈ આવવું એક વખત મારા મંદિરે પધારશે ત્યારે તો હું એવો રગ મચાવી હૃદય કે જનતા સુધી તેમને મારા રૂપ બનાવી દઈ અહીંથી ખસવા પણ નહિ હઉં વળી હે અનુભવ ! સામળ તને એક વધારે વાત પણ કહી હઉં

***આતુર આતુરતા નહિ રે, સુનિ સમતા ટુંક શાવ;
આનંદજન પ્રહુ આય મિલે પ્યારે, આબ જુરે હર માત મિલાવી૦ ૫**

‘જશ્નવાનને અતુરાઈ હોવી નથી, સમતા ટૂંકી વાત કહે છે તે (હે અનુભવ !)
સામળ આનંદજન પ્રહુ કોઈ પણ પ્રકારે આજ મારે મંદિરે આવીને મને મળે એવો મિશ્રણ તુ કરાવી આપ ”

શાવ—અનુભવ મિત્ર ! મારી વિરહદયાને લીધે મેં તને ઉપર જણાવ્યું તેમા હજ ધરો નહિ હોય, હું નકાચુ જોલી હૃદય અથવા વધારે પડતું જોલી ગઈ હૃદય જોમ એ તને લાગતુ હોય તો હું તને કહી હઉં કે આતુર માણસમા અતુરાઈ રહેવી નથી જરજ વાનને અશ્કલ હોવી નથી એ તુ સારી રીતે સમજે છે આમરે એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રજળ ધ્યાન થાય છે અને તેના ઉપર પ્રેમ બદલવતા હતાં તે મળી શકતી નથી ત્યારે પછી તે વસ્તુના ઈશ્કક પ્રવૃત્તિને પોતાના મન ઉપર કબજે રહી શકતો નથી અને અહીંસાઈને અંગે જમે તેવું જોલી નખાય છે; તેથી ઉપરની વાતમાં જાળના ઉપર ભેરાવરી કરવાના સબધમા કે એવી બીજી કોઈ જાબતમા પતિને આકર લા II વ્યથ તેવું મારાથી જોવાઈ જયુ હોય તો તેના પર જશ્નવાનને અશ્કલ હોવી નથી એ નિયમ પ્રમાણે ખ્યાન ન આપવા, હું તને વિનવી કરું છું અને ટૂંકામા વાત કહું છું તે સામળ જખી લાબી લાબી

• પ્રતોમાં પ્રથમ પક્ષિ આ પ્રમાણે છે આતુર આતુરતા નહિ રે પરતુ એનો અર્થ જરજન ઉપરની દર્શન સાથે અધોક્ષિક આવવો નથી
૫ આતુરજશ્નવાન ઉચ્ચક આતુરતા=અતુરાઈ સુનિ=સામળ આનંદજનને હરમાતબંધેક પ્રકારે મને તે પ્રકારે

વાતનો સાર સક્ષિપ્તમા એટલો જ છે કે-ગમે તે પ્રકારે આનંદધન પ્રભુ-મારા ચેતનજી, જેઓ આનંદસમૂહ ચિદાનંદસ્વરૂપ છે અને મારા પ્રભુ છે, મારા પ્રાણનાથ છે, તેઓ મને આવીને આજ ને આજ મળે, મારા મદિરે પધારે અને મારો અનંત કાળનો વિરહ ભાંગી નાખે એમ તુ કર મારા યોલવામા કોઈ દોષ રહી ગયો હોય તો તે માફ કરીને મારા નાથ મારી સાથે આવીને રહે એવો ઉપાય કર.

પ્રથમ પંક્તિમા 'ચાતુર આતુરતા નહિ' એવો પાઠ છે. મારા ચતુર નાથને મળવાની આતુરતા નથી; આકાંક્ષા નથી; પણ મને તો તેઓના વિરહથી એટલી બધી પીડા થાય છે કે હું તે સહન કરી શકતી નથી, માટે હે અનુભવ મીઠડા મિત્ર ! મારા પતિ મને ગમે તે પ્રકારે મળે એવો તું ઉપાય કરી આપ, તુ તેઓને સમજાવી અમારો મેળાપ કરાવી આપ આવી રીતે અર્થ કરવાથી પણ ઠીક ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. ચેતનજીને ચતુર કહેવા એ એની વર્તમાન દશાને અનુરૂપ નથી અને ટૂંક વાત એ શબ્દનો જે સ્પષ્ટ ભાવ ઉપર લખેલા અર્થમાં આવે છે તે આ અર્થમાં આવતો નથી તેથી સાધારણ રીતે ઉપર જે પ્રથમ પાઠ લખ્યો છે તે વધારે સારો હોય એમ જણાય છે

આખા પદમા બહુ અદ્ભુત વાત કરી છે. આત્મજીવન ગાળવાની દૈવ ઇચ્છા જે મુમુક્ષુ જીવને થાય છે તેને વચ્ચે વચ્ચે મોહ તરફ અનાદિ વિભાવદશાના જ્ઞેરથી આકર્ષણ થયા કરે છે, તેવી દશામા એ કદાચ પડી જાય છે તો પણ તેનું ચૈતન્યબળ વિશુદ્ધ થયેલું હોવાને લીધે તે અધમ સ્થિતિમા વધારે વખત રહી શકતો નથી, તેની ભાવના અતિ ઉદાત્ત હોવાથી તેનો પરમ આદર્શ તેના હૃદયદેશમા આવી તેને જાગૃત રાખ્યા કરે છે અને તેથી તે વિરહી સ્ત્રીની દશાને અનુભવે છે શુદ્ધ ચૈતન્યદશા પ્રાપ્ત કરવાને વખતે તેના ચિત્તમા જે પ્રબળ ભાવના થાય છે તે એટલી ઉત્તમ હોય છે કે યોગીઓ તેનો ખ્યાલ આ જીવને ક્યા શબ્દોમા આપે ? આ જીવને તેટલા માટે પરિચિત હોય તેવી સસારદશાની કોઈ સ્થિતિનું દૃષ્ટાંત બતાવી યોગમાર્ગ તરફ ગમન કરનાર પરમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાની દૈવ ઇચ્છાવાળાની આતર સ્થિતિનું દર્શન કરાવે છે અને તેટલા માટે વિરહી સ્ત્રી અને ચકવા ચકવીના દૃષ્ટાંતની અહીં યોજના કરી છે. આ પદનો ભાવ જેમ જેમ વિચારવામાં આવશે તેમ તેમ તેમથી ચૈતન્યદશા જાગૃત કરવાની ઉન્નત ભાવનાનો ઝળકાટ સવિશેષપણે પ્રાપ્ત થશે હરેક સાધ્ય દૃષ્ટિવાળા જીવનું અંતિમ લક્ષ્ય આનંદધન પ્રભુ અને સમતાનો હરકોઈ પ્રકારે સયોગ થાય અને તે સયોગ થયા પછી કાયમ બન્યો રહે એ જ રહેલું જોઈએ અને તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામા જેટલો હરબને કૃતેહ મળે, જેટલી પ્રગતિ થાય, જેટલો વધારો થાય તેટલા પ્રમાણમા આ જીવનયાત્રાનું સાક્ષ્ય સમજવું. પદમા જે અર્થગૌરવ અને ખાસ કરીને ઉત્પ્રેક્ષા મૂકેલ છે તે બહુ આનંદ આપે તેવા છે. કવિના ચાતુર્યનું અને ભાવ દર્શાવવાની અદ્ભૂત પ્રતિભાનું અહીં સ્પષ્ટ ભાન થાય છે.

૫. ચોત્રીસમું

સત-ચોત્રી

દેસો ગ્રાલી નટ નાગરકો સાંગન, ઔર હી ઔર રગ ઋસેલત તારે,
ફીકા હાગત અગ દેસો ૦ ૧

“હે સખી ! પ્રવીણ નાટકીયાને વેશ (તો) જુઓ. તે જૂઠા વ્હા પાક ભજવે છે તેથી તેના અંગે તદ્દન દીક્ષા લાગે છે ”

આવ-અનુભવને ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે કહીને પતિ પાસે શોકલ્યા પછી શુદ્ધ પવિત્ર સાધ્વી સુમતિ પોતાની સખી મદદા પાસે બેસી પોતાના પતિ સખી વાતો કરે છે એ સખીઓ એકઠી થાય ત્યારે આવી વાતો કરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે એટલા ઉપરથી એ પતિ તરફ જરા પણ અણુઅણુ બતાવે છે એવો અર્થ નીકળતો નથી, પરંતુ પોતાનો અતિ પ્રેમ છતાં પતિ કેવું અધર્મિત વતન ચલાવે છે એ બતાવવા માટે આ હૃદયકત પોતાની સાહેબીને કહે છે શુદ્ધ ચેતના સુમતિને આ પ્રમાણે કહે છે એવો અર્થ હવે એ તો પણ તેમા વિશદ નથી.

સુમતિ કહે છે-હે સખી ! મારા પતિ મહાપ્રવીણ નાટકીયા છે. તેઓ વારવાર નવા નવા વેશ પહેરે છે અને નવા નવા નાટકો ભજવે છે (એ નદન્યમરની બાલ કૈવી અદ્ભુત છે તે આપણે પાશ્વમા પદમાં બહુ વિસ્તારથી વિચારી ગયા છીએ.) હે સખી ! એ મારા નાટકીયા નામના વેશ તો જુઓ. એ કાઈ જામરીયા જવાયા હોય તેવા મૂળ નથી, પણ ચહેરી નાટકીયા જેવા બહુ ઉસ્તાદ છે, પ્રવીણ છે, કુશળ છે પ્રવીણ નાટકીયા પેઠે આ ચેતનજી વારવાર પાસે ભજવે છે અને વેશ ફેરવે છે, થોડા વખત તે મારા સાથે પ્રેમ કરે છે, વળી તે કુમતિની સાથે નાચ કરે છે, પાછા વળી મમતાની સાથે લેટે છે વળી પાછા તુષ્ટાને પગે પડે છે, વળી રામમા રગાઈ રતિમાં રમે છે, શોકમાં દૂબી અરતિમાં આરડે છે, કપટકળા કેળવી જગતને ભૂતે છે, અભિયાન કરી આનંદમતજબ પર ચઢે છે ક્રોધ કરી અન્યને તુષ્ટકારે છે, પોતાના પર ગુસ્સે થઈ પોતાનું જ માણુ ફાટ છે,

* નદન્યમર કે સત એવો પાક બે પ્રતમાં છે
 x ખેલતને બહુ 'ખેલતી' એવો પાક છે જે અશુદ્ધ જણાય છે
 † શીક્ષાને બહુ 'શીક્ષી' પાક છે અને એક પ્રતમાં અંગેને બહુ મંત્ર લખે છે અને અર્થ જામળતો નથી.
 ૧ રેખાવલુઓ. આલી=સખી. નદન્યમર=પ્રવીણ, ચહેરી, નાચક. સત=વેશ. ઔર હી બીજાનું જૂઠા. રગ=પાક. ખેલત=ખેલે છે જાણવે છે તાને=તેથી. શીક્ષ=પરત. વારવાર=વારવાર છે અન્યન્યવધી. (જુઓ વિવેચન)

દ્વિય લોગમાં આસકત થઈ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ અને શબ્દના અનેક પ્રકારના વિલાસો-
માં મોજ માણે છે, રાજા થઈ હાથી પર બેસે છે, બિખારી થઈ 'લીલા દેહિ' કરે છે,
રાગી થઈ રખડે છે, ભોગી થઈ ભટકે છે, શોગી થઈ છટકે છે, કોઈ વાર દેવનો વેશ કાઢે
છે, કોઈ વાર મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરે છે, કોઈ વાર અનેક પ્રકારના તિર્યચોના વેશ ધારણ
કરે છે, કોઈ વાર નારક જાતિમા મહાદુ.ખ લોગવનાર વેશને પહેરી લે છે. આવી રીતે
અનેક જાતિમા અનેક વ્યક્તિરૂપે અને તે પ્રત્યેકમાં પાછા જૂદા જૂદા આંતરસ્થિતિ
ખતાવનારા મોહના આવિર્ભાવો ધારણ કરી નવા નવા પાઠો ભજવે છે, નવા નવા પાત્રોનાં
કપડાં પહેરી લે છે અને તેથી થાકી જાય છે પછી અતિશય પાઠ ભજવેલા નાટકીઆના
અંગો જેમ ફીક્કા-ઢીલાં પડી જાય તેમ તેના અવયવો તદ્દન ફીક્કા પડી ગયેલાં દેખાય છે,
તેના મુખ ઉપર, તેના શરીર પર, તેના પ્રત્યેક અવયવ પર થાકની નિશાનીઓ પ્રત્યક્ષ દેખાય
છે. અથવા અતિવિષયી માણસોના અંગ જેમ ફીક્કા દેખાય તેમ મારા નટનાગર કુમતિ,
માયા, મમતા, તૃષ્ણા વિગેરે અનેક વેશ્યાઓ સાથે નાચતા હોવાથી તેમના શરીર ઉપર
પણ વીર્યહાનિના પરિણામો સ્પષ્ટ દેખાય છે જોને ! તેઓના અંગ તદ્દન ફીક્કાંક્ય જેવા
લાગે છે, તેઓના ગાત્રો શિથિલ થઈ ગયા દેખાય છે અને તેઓની ચામડી ઉપરથી જાણે
રતાશ ઊડી ગઈ હોય એમ તેઓની આખના ફીક્કા પડેલા ખૂણાઓ ઉપરથી જણાય છે.

અથવા અંગ શબ્દનો અર્થ 'મોક્ષના સાધનો' એવો પણ થઈ શકે. અનેક સ્ત્રીઓ
સાથે ખેલવાથી તેઓના મોક્ષનાં સાધનો તદ્દન ફીક્કા થઈ ગયા છે. આવા સાધનો પતિને
હવે રુચતા પણ નથી અને તેથી કરીને સ્વપરિણામ તેમને પસંદ આવતા પણ નથી.
વિભાવમા રમણ કરવાની એટલી બધી ટેવ પડી ગઈ છે કે-સ્વભાવદશા તરફ પ્રયાણ કરવા-
ના સ્વપરિણામો તરફ તેમને રુચિ પણ થતી નથી

અથવા અંગનો અર્થ 'નિજ પરિવાર' લઈ શકાય એતનજનો નિજ પરિવાર ક્ષમા,
માર્દંવ, આર્જવ, સતોષ, દમ, દયા, તપ વિગેરે છે, તે સર્વ એતનજની આવી પરરમણુતા
જોઈને તદ્દન ફીક્કા પડી ગયા છે તેઓને એમ થાય છે કે-અમારો જ કુટુંબી થઈને આ
એતનજ માયા, મમતાની કુસંગતિમા પડી જઈ કેવા નિષિદ્ધ આચરણો કરે છે ! કેવા
અધમ કાર્યો કરે છે ! કેવી પરિણતીની મલિનતા કરે છે ! આવા આવા વિચારથી એતન-
જનો પોતાનો પરિવાર ફીક્કો-ઝાળો પડી ગયો છે એતનજ પણ ઉપર ઉપરના મોહથી
માયા-તૃષ્ણામા રૂપરગ દેખે છે અને આ નિજ પરિવારના માણસોને ફીક્કા સમજે છે,
આવા આવા અનેક વેશ કાઢીને એતનજ ખીમ ખીમની સોખતમા રખણા કરે છે,

૫૬ ચોત્રીસમું

અન-બાદી

દેલો આલી નટ નામરકો સાંગ*, ઓર હી ઓર રંગ ઝલેલત વારો,
પંક્ષીકા લાગત અગ દેલો ૦ ૧

“હું સખી ! પ્રવીણ નાટકીઆને વેશ (તો) જુઓ. તે જૂદા બૂદ પાઠ લખવે છે તેથી તેના અંગે તરૂન કીધાં હાજે છે ”

ભાવ-અનુભવને ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે કહીને પતિ પાસે માકલ્યા પછી શુદ્ધ પવિત્ર સાધ્વી સુમતિ પોતાની સખી અદા પાસે બેસી પોતાના પતિ સખી વાતો કરે છે એ સખીઓ એકઠી યાજ ત્યારે આવી વાતો કરે એ તરૂન સ્વાભાવિક છે એટલા ઉપરથી એ પતિ તરફ જરા પણ અણુઅંગે બતાવે છે એવો અર્થ નીકળતો નથી, પરંતુ પોતાનો અતિ પ્રેમ છતાં પતિ કેવું અમટિત વતન ચલાવે છે એ બતાવવા માટે આ હકીકત પોતાની સાહેલીને કહે છે શુદ્ધ ચેતના સુમતિને આ પ્રમાણે કહે છે એવો અર્થ હમણે તો પણ તેમાં વિરાધ નથી.

સુમતિ કહે છે-હું સખી ! મારા પતિ મહાપ્રવીણ નાટકીયા છે તેઓ વારવાર નવા નવા વેશ પહેરે છે અને નવા નવા નાટકો લખવે છે (એ નટનામરની બાજુ કેવી અદ્ભુત છે તે આપણે યાજમા પદમા બહુ વિસ્તારથી વિચારી જમા છીએ.) હું સખી ! એ મારા નાટકીઆ નાચના વેશ તો જુઓ. એ કાઈ આમડીયા લવાલા હોય તેવા મૂળ નથી, પણ ચહેરો નાટકીઆ જેવા બહુ ઉસ્તાદ છે, પ્રવીણ છે, કુશળ છે પ્રવીણ નાટકીઆ જેટલો આ ચેતનજી વારવાર પાંચ લખવે છે અને વેશ ફરવે છે, કોયો વખત તે સખી સાથે પ્રેમ કરે છે, વળી તે સુમતિની સાથે નાજ કરે છે પાછા વળી મમતાની સાથે લેટે છે વળી પાછા તુષ્ટીને પડે પડે છે, વળી સજમાં રજાઈ સ્વિમાં રમે છે, શોકમાં દૂખી અસ્વિમાં આરહે છે, કપટકળા કેળવી જગતને ધૂંટે છે અભિમન કરી આનંદમતજજ પદ ચડે છે, ક્રોધ કરી અનને તુષ્ટીકારે છે, પોતાના પર ગુસ્સે ઘડ પોતાનું જ માથું ફાટે છે,

* નટનામર કે સજ એવો પાઠ બે પ્રતમાં છે

x ખેલતને નહ્યે ‘ખેલતી એવો પાઠ છે જે અશુદ્ધ જણાવે છે

+ શીકાને નહ્યે ‘શીકી’ પાઠ છે અને એક પ્રતમાં જાંબને નહ્યે માંજ સજ છે જેના અર્થ સમજાવતો નથી.

૧ દેવો=જુઓ. આલી=સખી. નટ=નાટકીઓ. નામર=પ્રવીણ. ચહેરો. નાચ. સાંખવેલ. ઓર હી ઓર=જૂદા બૂદ. રંગ=પાઠ ખેલતખેલે છે લખવે છે તાતે=તેથી. શીકા=પરત અસ્વ. ઘાત=ઘાતે છે અન=અનુભવ. (જુઓ વિવેચન)

કથીર વચ્ચે છે. રૂપાનો સાચો રૂપિયો હોય અને કથીરનો ઢાળ ચઢાવેલો ખોટો રૂપિયો હોય, એ બે વચ્ચે જેટલો આંતરો છે તેટલો મારી અને માયા મમતાની વચ્ચે આંતરો છે. માયા મમતા નિર્ણવ કિંમતના છે, ખોટા છે, ખોટા છે, રૂપિયા તરીકે ચલાવવા જતાં રાજ્યનો ખોટો ગુન્હો અને તેને પરિણામે થતી સખ્ત સખ્ત અને તિરસ્કારને વહોરી લેનાર છે અને હું સાચા રૂપિયા જેવી પૂર્ણ કિંમતવાળી, શુદ્ધ રૂપવાળી, કચનવર્ણની અને સાચો અવાજ આપનારી છું અને ચેતનજીને કોઈ પણ પ્રકારની અગવડમા નહિ મૂકતાં ઊલટી તેઓને ઈચ્છિત સ્થાનકે જવાની ટિકીટ ખરીદવા માટે મદદગાર થનારી છું; પણ ચેતનજી તો આ તરફ નજર પણ કરતા નથી, અને માયા મમતાના ફંદમા-ઉપર ઉપરના કૃત્રિમ રાગમાં રંગાઈને ફસાઈ ગયા છે, તેઓની સોખતમા પડી નવા નવા વેશ કાઢ્યા કરે છે અને ચારે ગતિમા અહીંતહીં અટવાયા કરે છે. આવી હકીકત છે ત્યારે હવે ચેતનજીને સમજાવવા માટે શું કરવું ? તેઓને ઘણાંએ ઉપાલંબ આપ્યા તેની તો કાંઈ અસર થઈ નથી.

રાગનો રૂપિયો એ શબ્દ હાલ પણ મારવાડી ભાષામા કથીરના અર્થમા વપરાય છે. સંસ્કૃત કોષમા તો રગ એટલે કલઈ અર્થ થાય છે, રાંગ એવો શબ્દ નીકળતો નથી. એકંદરે રાગનો ઉપર લખેલો અર્થ અત્યારે પણ પ્રચલિત હેવાથી તે પાઠ શુદ્ધ હોય એમ જણાય છે

આ પદમા જે વિચાર બતાવ્યો છે તે સાદી રીતે ચિદાનંદજી મહારાજે પોતાના પ્રથમનાં બે પદમા બતાવેલ છે. ‘ પિયા પરધર મત જવો રે ’ અને ‘ પિયા નિજ મહેલ પધારો રે ’ આ બંને પદમાં પતિને યોગ્ય ઉપાલંબ આપવામા આવ્યો છે અને પરધરમા શું છે અને નિજ મંદિરમા શું છે તેનો ચિતાર આપી પતિને નિજ મંદિરે પધારવા વિજ્ઞપ્તિ કરી છે. એ બંને પદ વાચવાથી અને શ્રીઆનંદજીનું ‘ નાથ નિહારો આપ મતાસી ’ એ નવમું પદ વાચવાથી સુમતિ કેવા પ્રકારના ઉપાલંબ આપે છે તે જોઈ શકાય તેમ છે. તાત્પર્ય એ છે કે-આવા અનેક પ્રકારના ઉપાલંબ ઈઈ પતિને નિજ મંદિરનું રહસ્ય સમજાવી-બતાવી, તેઓ પારકે ઘરે રખડતા અટકી જાય એમ કરી આપવાનો આ દીર્ઘ પ્રયાસ છે અને તેમા ફત્તેહ થઈ જાય તો સાધ્ય તરફ ગમન થાય એમા કશી નવાઈ નથી.

तनु शुभ खोय घूमत मन एसे, मानुं कुछ खाह भांग;

एते पर आनंदघन *नावत, *कहा और दीजे बांग ? देखो० ३

* નાવતને બદલે ‘ નાચત ’ પાઠ છે, અર્થ પ્રસિદ્ધ છે

x છેલ્લી પકિતમા નીચે પ્રમાણે પાઠાંતર છે “ और कहा कोई दीजे सग ” कोई भीजे सगत आपसे ? कोई भीजे सोखत करे ? एवो तेनो अर्थ थाय छे विवेचन जुये

3 तनु=शरीर शुभ=शुद्धि, भंगर जोय=जोड़ने, विसारीने घूमत=घूमे छे ऐसे=ऐसेवु मानु=मनुष्ये कुछ=कांछक आध=आधी, पीधी भाग=तमाकु, गान्हे एते पर=ऐ यलण पर, ऐनी हकीकत पर नावत=आवसे नहि. कहा=शु और=भील. बांग=राड

*ઝોરહાનો કહા દિલેં શહુત કર, *ઝીખિત હૈ ફર હંગ;

+મેરો ઝોર વિષ અંતર પતો, જેતો રૂપો ફ રાંગ દેલો ૦ ૨

“ પણ પણ કહીને (ચેતનજીને) ઉપાલભ-કપકો પણ હવે શુ દહ્યો ? એના જીવતરનો એ જ દગ છે (અરેરે !) મારો અને પેલી (માયા-મમતા) વચ્ચેના અંતર એટલો છે કે એટલો રૂપા અને કહીશની વચ્ચે (હોય)

શ્યાવ—સખી ! ચેતનજીને ધણી ધણી રીતે કહ્યું, અન્ય સાથે સંદેશ પણ લખા કહેવશન્યા. કુલદાએની સજતથી તેઓની પ્રતિક્રમે કેટલી હાનિ પહોચી છે તે પણ ખતાવી આપ્યું, હવે વારવાર કપકો પણ કેટલો રેવો ? ખરેખર, મને તો જણાય છે કે તેઓના જીવતરનો અનાદિકાળથી દગ જ આવો પકી ગયો છે તેથી આપણે ગમે તેટલું કહીએ તેની તેઓ દરકાર જ કરતા નથી. જ્યાં જ મણી આવી ટેવ પકી ગયેલી હોય ત્યાં પકી આપણે એમને ગમે તેટલા ઉપાલભ હાથે તેની અંસર શુ થવાની છે ? જેવા નવા નવા વેશો ચેતનજી અન્યની સોબતમા અત્યારે ધારણ કરે છે તેવા તેઓ ધણા કાળથી-અનાદિકાળથી ધારણ કરતા આવ્યા છે, દૂકામાં અનાદિકાળથી તેઓની રીત જ આવી થઈ ગઈ છે આ પ્રમાણે હકીકત છે ત્યારે હવે પકી વારવાર એક ને એક બાબતમાં મેણા પણ શુ આપ્યાં કરવાં ? મેં તો જનુભવ સાથે કહેવદાંબુ પણ ખરુ અને કોઈ કોઈ વાર ચેતનજી નજીક ઊભા હોય ત્યારે તેઓ સાંભળે તેવી રીતે શવ હકીકત તેઓને ઉદેશીને મુમાયા-મમતાના સબમમાં હુ કહી ગઈ પણ ખરી, પણ સવની અંસર ચેતનજી ઉપર હજુ એકંએ તેવી થઈ નથી હવે વારવાર કહેવુ પણ કેટલું ? અરે ! મારા નાથ વિચારે તો સુસ્ત જણાય તેમ છે કે મારી અને માયા-મમતાની વચ્ચે એટલો અંતર છે કે એટલો અંતર રૂપા અને

* ઝોરહાનો એને નહીં બીમથી માણેજવાળી મુકમાં ઝોરહાનો પાઠ છે બીજી સર્વ પ્રતોમાં ઉપર લખ્યો તે પાઠ છે અને તેનો અર્થ પ્રચલિત ભાષામાં ઉપાલભ-કપકો એમ થાય છે એ પાઠ શુદ્ધ હોય એમ જણાય છે

x એ પ્રતોમાં છતત હે ખંદિ દગ એવો પાઠ છે અને એક જગ્યાએ તો હમને જાણે દગ લખ્યું છે એનો અર્થ વિચારતા દગ છન્દ અશુદ્ધ જણાય છે અને છતત છન્દનો અર્થ પણ અપેક્ષિતો થતો નથી + મરોને નહીં માહ છન્દ એ પ્રતોમાં છે તો પછી ઝોરનો અર્થ સુમતિ એમ થેવો પડે અને તે જ છન્દે સુમતિના મુખથી બોધાયેલા છે તે પોતાને માટે ઝોર છન્દ વાપરે એ અનુચિત જણાય છે + રાંચને જાણે એક જગ્યાએ રચ છન્દ છે રાંચનો અર્થ દાહ પણ મારવાથી બાજમાં કપીર થાય છે અને તે પાઠ એ પ્રતમાં છે અને અર્થ બરાબર પડે છે તેથી ઉપર તે પાઠ લખ્યો છે હમને અનુપ્રાસમાં રચ આવે છે પણ સાચ સાથે વિચારતાં રાંચ જ વધારે ઊચિત જણાય છે

૨ ઝોરહાનો=ઉપાલભ કપકો, કહા=શુ અનુત કરન્નપુ કરીને છવિત-છવિતબનો ભતનો ખન્ન આ. દન્નન્નપુસમન્નત ઝોરહાની છ માયા મમતા અંતરન્નપીતરો, તદાવત. જોતો=જેટલો. રપો=૧૫ રાંચ=કપીર.

‡ જુઓ પદ નવમું તથા છમ્યુ

ચોત્રીસમું પદ

કથીર વચ્ચે છે. રૂપાનો સાચો રૂપિયો હોય અને કથીરનો ઢાળ ચઢાવેલો ખોટો રૂપિયો હોય, એ બે વચ્ચે જેટલો આંતરો છે તેટલો મારી અને માયા મમતાની વચ્ચે આંતરો છે. માયા મમતા નિર્ભય કિંમતના છે, ખોટા છે, ખોટા છે, રૂપિયા તરીકે ચલાવવા જતા રાજ્યનો મોટો ગુન્હો અને તેને પરિણામે થતી સખ્ત સજા અને તિરસ્કારને વહોરી લેનાર છે અને હું સાચા રૂપિયા જેવી પૂર્ણ કિંમતવાળી, શુદ્ધ રૂપવાળી, કંચનવર્ણની અને સાચો અવાજ આપનારી છું અને ચેતનજીને કોઈ પણ પ્રકારની અગવડમાં નહિ મૂકતા ઊલટી તેઓને ઇચ્છિત સ્થાનકે જવાની ટિકીટ ખરીદવા માટે મદદગાર થનારી છું; પણ ચેતનજી તો આ તરફ નજર પણ કરતા નથી, અને માયા મમતાના કુંદમાં—ઉપર ઉપરના કૃત્રિમ રાગમાં રંગાઈને ફસાઈ ગયા છે, તેઓની સોખતમાં પડી નવા નવા વેશ કાઢ્યા કરે છે અને ચારે ગતિમા અહીંતહીં અટવાયા કરે છે. આવી હુકીકત છે ત્યારે હવે ચેતનજીને સમજાવવા માટે શું કરવું? તેઓને ઘણાએ ઉપાલંબ આપ્યા તેની તો કાંઈ અસર થઈ નથી.

રાગનો રૂપિયો એ શબ્દ હાલ પણ મારવાડી ભાષામાં કથીરના અર્થમાં વપરાય છે. સંસ્કૃત કોષમાં તો રગ એટલે કલઈ અર્થ થાય છે, રાગ એવો શબ્દ નીકળતો નથી. એકંદરે રાગનો ઉપર લખેલો અર્થ અત્યારે પણ પ્રચલિત હોવાથી તે પાઠ શુદ્ધ હોય એમ જણાય છે.

આ પદમાં જે વિચાર બતાવ્યો છે તે સાદી રીતે ચિદાનંદજી મહારાજે પોતાના પ્રથમના બે પદમાં બતાવેલ છે. ‘પિયા પરધર મત જાવો રે’ અને ‘પિયા નિજ મહેલ પધારો રે.’ આ બંને પદમાં પતિને યોગ્ય ઉપાલંબ આપવામાં આવ્યો છે અને પરધરમાં શું છે અને નિજ મંદિરમાં શું છે તેનો ચિતાર આપી પતિને નિજ મંદિરે પધારવા વિશ્વસિ કરી છે. એ બંને પદ વાચવાથી અને શ્રીઆનંદજીનું ‘નાથ નિહારો આપ મતાસી’ એ નવમું પદ વાચવાથી સુમતિ કેવા પ્રકારના ઉપાલંબ આપે છે તે જોઈ શકાય તેમ છે. તાત્પર્ય એ છે કે—આવા અનેક પ્રકારના ઉપાલંબ દઈ પતિને નિજ મંદિરનું રહસ્ય સમજાવી—બતાવી, તેઓ પારકે ઘરે રખડતા અટકી જાય એમ કરી આપવાનો આ દ્વિર્ધ પ્રયાસ છે અને તેમાં કત્તેહ થઈ જાય તો સાધ્ય તરફ ગમન થાય એમાં કશી નવાઈ નથી.

तनु शुभ खोय घूमत मन एसें, मानुं कुछ खाह बांग;

एते पर आनंदघन *नावत, *रूहा और दीजे बांग ? देखो० ३

* નાવતને બદલે ‘નાચત’ પાઠ છે, અર્થ પ્રસિદ્ધ છે

x છેલ્લી પકિતમાં નીચે પ્રમાણે પાઠાંતર છે “ और कहा कौछ दीजे सग ” કોઈ બીજને સગત આપશે? કોઈ બીજને સોખત કરશે? એવો તેનો અર્થ થાય છે (વિવેચન જુઓ)

३ तनु=શરીર શુભ=શુદ્ધ, ખખર ખોય=ખોઈને, વિસારીને ધૂમત=ઝૂમે છે એસે=એવું માનુ=જાણું કુછ=કાંઈક આઈ=આધી, પીધી ભાગ=તમાકુ, ગાજો એતે પર=એ ચલાવું પર, એવી હુકીકત પર નાવત=આવશે નહિ. કહા=શુ. और=બીજ. બાગ=રાડ

“ શરીરની શુદ્ધિ યોગ્યને મન એવું જમી છે કે જાણે કાઈક ભાગ પીધી હોય નહિ ! આટલી હકીકત પર પણ આનંદજન આવશે નહિ તો પછી શુ બીજા બાંધ દેવામાં આવે-પોક્ષર પાઠવામાં આવે ? ”

શ્યાવ—અહો સખી ! મારા પતિ ચેતનજીએ પોતાના શરીરની શુદ્ધિ વિચારી મૂકી છે, પોતાના શરીરના શા હાલ થાય છે તેની તેઓ દરકાર કરતા નથી અને તેઓનું મન પણ જમી એવું જમી ત્યા રખાયા કરે છે કે જાણે તેઓએ ભાગ પીધી હોય નહિ ! અત્યારે તે મારા નાથનાં હક્ષણ જ્યેષ્ઠાં હોય તો જણાવો કે તેઓના કામમાં કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા નહિ, યોગવાનો ધડો નહિ, વતનનું ઠેકાણું નહિ, કોની સાથે કેવી રીતે યોગવુ-ચાલવુ જોઈએ તેનો વિચાર નહિ; એ તો એવા પ્રકારના થઈ ગયા છે કે જેમ એક માણસે ભાગ પીધી હોય, લીલાગર કે ગાંભે પીધી હોય અને પછી શરીરની કે મનની શુદ્ધિ વગર ગમે ત્યા નવધાયા-પછાધયા કરે તેવી રીતે તેઓ મનની અને શરીરની શુદ્ધિયુક્ત યોગ્યને આદ્યનવળા ભટક્યા કરે છે તેઓને વિચાર થતો નથી કે પોતે કોણ છે ? કોની સોબતમાં રહે છે ? અને કેવી જગ્યાએ ભટકે છે ? પોતાની આબરુને તેથી કેટલું નુકશાન પહોંચે છે એની દરકાર ક્યાં વગર પોતાની ભવને પણ યોગ્યપતા નથી અને એક પીપિલ માણસની પેઠે ઉન્મત્તની પેઠે વતન કરે છે કોઈ પ્રસંગે હાજરીઆ કે જાબાપોર રખડુનો જે આવ જોવાનો પ્રસંગ જાણે હોય તો તેના- (પતિના) શરીરના શા હાલ થાય છે તે જાણવા તારા આનમાં આવે. તેના મનમાં જે અવસ્થા-વિચારો બાલે છે તે તો અનુભવથી જ જણાય. જેઓ જેવી ભવમાં પડી ગયા હોય છે તેવાની અવસ્થા સખીની જિજ્ઞાસા વાચ્યા હોય, બંધ્યા હોય તો જરૂર બહુ દયા આવે. સુખતિએ પતિને ભાગ પીપિલ સાથે સરખાવ્યો એ તદ્દન સત્ય પણ વિચારવા હાયક હકીકત છે મિત્રમય પ્રમાદમદિસ પીને જન્મત ઉન્મત્ત થઈ ગયું છે’ એ ભત્તુ હરિના વિચારો આપણે અન્યત્ર ના જ ભવના વિવેચનમાં જોઈ ગયા છીએ અને શુદ્ધ ચેતનના આનંદ યુક્ત એક બાલુએ અને તેનું વિવચકામમાં વિવિધ રૂપે શબ્દવાપ્યું બીજા બાલુએ મૂકી તેને સરખાવવામાં આવે તો ચેતનજીના વતનને એક ભજેરી-જનેરીની પંક્તિમાં મૂકવામાં સુખતિએ જ્યાં પણ જોડું કયું છે એમ કહી શકાય નહિ, છતાં તે શુદ્ધ પતિમતા સાધવી પતિત આટલું પણ વાંધુ યોગ્યતાં કેટલી કરે છે તે ‘કુલ’ શબ્દથી જણાય છે. એ શબ્દ સહજ અથવા કાઈક એવા અથ માં વપરાય છે એ કે આ ચેતનજીએ તો ગળા મુખી ભાગ પીધી છે અને તેના કેશમાં તે માયા, મમતાના વેશ્યાવાસમાં પડ્યા રહે છે, પણ પતિ સખી જેવી વાત પોતાની સખી સાથે કરતાં પણ સુખતિના મનમાં જે જેક થાય છે તે બતાવનારા એ શબ્દ છે

ટે સખી ! આટલી આટલી વાત કરતા છતાં અને આવી રીતે અનુભવ મિત્ર સાથે

ચોત્રીસમું પદ

કહેવરાવતાં છતાં પણ જો મારા નાથ, જેઓ પોતાની શુદ્ધ સત્તાએ આનંદના સમૂહ છે તેઓ મારા મંદિરે ન પધારે તો પછી મારે તે શુ હવે બાગ પોકારવી ? હવે કરવું શું ? સતી સ્ત્રીને ઘટે તેવી રીતે મર્યાદામા રહી સકુળ વધારે સખ્ત શબ્દો કહી પતિને સમજાવતાં છતાં પણ તેઓ સ્વમંદિરે પધારવાનો વિચાર જ ન કરે તો પછી શું રાડો પાડીને મારી વધારે ફેલેતી કરવી ? જો સખી, તેઓ ઘણા વખતથી મારે મંદિરે આવતા તો નથી જ, હું ફૂલી સાથે કહેવરાવુ છું તે સાબળતા નથી, અનુભવ મિત્રને કહેવાનું કહ્યું છે તેનું પણ કાંઈ પરિણામ આન્યુ નથી, તેથી હવે તો જે થાય તે જોયા કરવાનું છે, વધારે રાડો પાડીને ઘરનો ફેલેતો કરવો એમા મને તો લાલ જણાતો નથી. દશમા પદમાં સુમતિ આ જ પ્રમાણે કહે છે ‘એતી સુની આનંદધન નાવત, ઔર કહા કોઉ કુંડ બજવે.’ એ વિચાર જણાવતી વખતે પતિ બાબુમા ઊભા ઊભા સાબળતા હતા અને આ વખતે ગેરહાજર છે એટલો તકાવત છે.

“એર કહા કોઈ દીજે સગ” એ પાઠનો અર્થ જૂદી રીતે પણ થઈ શકે. માત્ર તે વખતે ચેતનજી નજીક છે એવો ભાવ લેતા પદના બાકીના ભાવ સાથે તે અર્થને અસંબંધ-પણુ પ્રાપ્ત થાય છે હે ચેતન ! એવા કથીરના ચલણ પર તને કદિ આનંદધન પ્રભુ મળવાના નથી અને એ તારી પાસે નહિ આવે તો બીજો કોઈ તને સોળત આપે, તારી સાથે આવે, નિરંતર તારા પર પ્રીતિ રાખે એ કદિ બનવાનું નથી એમ તારે જરૂર માની લેવું. તારા સંગી થશે તો અતે આનંદધન પ્રભુ જ થશે, આ માયા મમતા તો ફુલટા છે, એ તો તને મૂકીને તરત ચાલી જશે, તને ધક્કો મારીને નાસી જશે જો તારે અવિચળ પ્રેમ કરવો હોય તો આનંદધન સાથે જ કર તે કાંઈ આવા ખોટા ચલણ પર આવવાના નથી એ સ્પષ્ટ સમજજે, તેઓ તો બરાબર પરીક્ષા કરીને રૂપાનો રૂપિયો હશે, સાચું ચલણ હશે ત્યાં જ આવશે પાઠાતરનો આ પ્રમાણે અર્થ થઈ શકે છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

આખા પદનો અર્થ ગંભીર દૃષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે આ ચેતનજી નાના પ્રકારના વેશો કાઢે છે, ચારે ગતિમા રખડે છે અને ચોરાશી ચૌટામા ભટકે છે, પણ એનો આરો આવતો નથી. એનું મુખ્ય કારણ એક જ છે, અને તે એ કે આ ચેતનને સ્વભાવ અને વિભાવ વચ્ચે તકાવત શું છે તેનો વિવેક નથી, તેને સ્વપરનું ભાન નથી તેથી અન્ય વસ્તુમા આસક્ત થઈ જઈ ઉપર ઉપરનું માન્યતાનું સુખ લેવામા લલચાઈ જાય છે, પરંતુ એટલો વિચાર કરતો નથી કે એ સુખ શું છે ? શેનું છે ? અને કેટલા વખતનું છે ? મતલબ ટૂંકામા કહીએ તો એ વાસ્તવિક સુખને ઝોળખતો નથી અને માની લીધેલા સુખના કારણો, સ્થિતિ અને સ્વરૂપ સમજતો નથી અને કોઈ યોગ્ય મહાત્મા તેને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે તો તે તરફ લક્ષ્ય આપતો નથી આને પરિણામે પછી પરભાવમા તેનું રમણ થાય છે અને તે ધીમે ધીમે એટલો નીચે ઉતરી જાય છે કે મહાન્ દશાના સ્વપ્ન પણ તેને

આવતાં નથી. વિભાવદશામાં ઉન્નતની પેઠે ચાળા ક્યાં કરે છે અને સસારમાં રખડી યાત્રી બન્ય છે પણ તેનો પાર આવતો નથી. આવી રીતે ધાકાં ખાતા છતાં પણ મનની શુદ્ધિ ભાગ પીધાને દીધે ન હોવાથી તે સસારને ઘાટતો બન્ય છે અને ઝેરના કીડાની પેઠે ઝેરમાં જ મુખ માને છે

રૂપાના રૂપિયાનો અને રાંજના રૂપિયાનો તફાવત જોળખી, ભાંજની અસરથી મનશુદ્ધિ પ્રોષ્ઠ છે તે પાછી શેળવી વસ્તુસ્થિતિ વિચારે, સમતાને જોળખે, ઘરની સ્ત્રીથી પ્રેમ ભેટા અને પરશમસ્ત્રીસગ મૂકો હો. આવી સુમતિની વાત સાબળવાનો અવસર આવ્યો છે તે પણ મોટા પુલ્કનો ઉદ્ભવ સમજો એ સુમતિનું વચન નહિ માની, નહિ સાબળી, સસારમાં રહ્યા તો પછી સુમતિ કાંઈ બાંજ પોષ્ટરવાની નથી અને અન્ય ગતિમાં જશે ત્યા તેની બાંજ સભળવાની પણ નથી, માટે સુમતિ સાથે પ્રેમ જ્યાંહવાનું અને તેના મંદિરે રહેવાનું મન કરી ઉન્નતિમાં ઊંચા આવે. વિચારશે તો જણાશે કે આવે અવસર સસારપરિભ્રમણમાં વારવાર આવતો નથી.

૫૬ પાત્રીસમુ

રાજ-દીપક અજ્યા કનડી.

કરે જારે જારે જારે જા

સવિ કિલગાર વજાઈ *આમૂપજ, ગઈ તવ સ્ત્રી સેવા કરે ૦ ?

“ (સખીજી) કહે છે ‘બ, બ, બ’ શબ્દગાર સહ, આજ્ઞાએ ધારણ કરી (પતિ પાસે) ગઈ ત્યારે શબ્દ સૂત્રી (માણ્ય પડી) ”

ભાવ—શ્રદ્ધા સખી પાસે ઉપરના પદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વાત કરી ત્યારે શ્રદ્ધાએ સુમતિને કિલાસો આપ્યો. ‘ખહેન, અત્યાર સુધી તો પતિ તારે મંદિરે જાવ્યા નથી એ વાત ખરી છે પણ હવે તે અનુભવને પતિ પાસે મોકલ્યો છે તેથી તે તારે મંદિરે આવશે એમ મને લાગે છે માટે હવે તું પણ તારે મંદિરે બંધ અને પતિને લેટ.’ શ્રદ્ધા આવી રીતે આજ્ઞા કરીને સુમતિને પોતાને મંદિરે મોકલે છે તે વખતે સુમતિનું મન માનવું નથી, તેના મનમાં પતિ આવે એવો ભરોસો આવતો નથી અને તેથી તેને મંદિરમાં જવાની હોંશ થતી નથી છતાં સખીના આજ્ઞાથી ચોતે જવાનો વિચાર કર્યો મંદિરે આવી પતિ આવવાના હોય ત્યારે સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી સોળ શબ્દગાર સહ છે તે પ્રમાણે સુમતિએ પગથી તે માયા સુધી

* આમૂપજને બહો ભૂખણ પાઠ છે પણ તેનો અર્થ એક જ છે

૧ કરે=કહે છે તરે=તર. સવિ/સવરણ કરી સિદ્ધગાર=સુગાર, *તમ વજ, પરીણા વિગરે સોળ શબ્દગાર. મજાપર=મજાવીને પહેરિને. આમૂપજનરિણા તપ્તરવારે. સ્ત્રીબખણી, પતિ વગરની સે નન્નબ્યા.

x સુખો ૫૬ વીરણ

શણ્ણગારો ધારણુ-કર્યાં તેમ જ હાથ, પગ અને ડોકમાં આભૂષણો ધારણુ કરી પતિને મળવા ઉત્સુક થઈ શયનગૃહમાં જઈને જુઓ છે તો શય્યા તદ્દન ખાલી પડી છે, ત્યા પતિ જણાતા નથી અને સેજડી ખીછાવેલી હુતી તે એમ ને એમ પડેલી છે. પતિને મળવાને ઉત્સુક સાધ્વી સ્ત્રીને તે વખતે કેવો આઘાત લાગ્યો હશે તે હવે પછી ખતાવવામા આવે છે.

આ પદ્ધતિઓનો ખીજો પણ અર્થ થઈ શકે છે. ક્રિયા આડંબરરૂપ શણ્ણગાર સભ્યો પણ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ પતિ વગરની શય્યા છે તેથી શણ્ણગાર નકામો છે ગમે તેટલો બાહ્ય આડંબર ક્રિયા માટે રચવામા આવે, મોટા પાયા ઉપર સામગ્રીની તૈયારીઓ કરવામા આવે, અનેક પ્રકારની ઉપર ઉપરની બાહ્ય ધામધુમ કરવામા આવે, પરતુ જ્યા સુધી તેમાં આત્મા નથી એટલે કે આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ નથી ત્યા સુધી શય્યા તો ખાલી જ છે. અત્ર ક્રિયાનો નિષેધ ખતાવ્યો નથી પણ શય્યા સૂની હોય તો તેનું ખીનઉપયોગીપણું ખતાવ્યું અથવા વધારે વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો બાહ્ય ક્રિયાથી જે વસ્તુગત લાભ થવો જોઈએ તેના પ્રમાણમા લાભની અતિ અલ્પતા ખતાવી છે. એ જ ક્રિયાની સાથે જ શુદ્ધ ઉપયોગ હોય તો બહુ લાભ થાય માત્ર બાહ્ય ક્રિયા સાથે શુદ્ધ આત્મગત ઉપયોગ ન હોય તો તે રાજ વગરના સૈન્ય, પતિ વગરની પત્ની, ચૈતન્ય વગરના શરીર જેવુ છે. આ ભાવ બહુ વિશાળ દૃષ્ટિથી શાહ્યમા લેવા યોગ્ય છે.

શ્રીમદ્દશોવિજયજી એક સ્થળે કહે છે કે —

ક્રિયા મૂઢમતિ જો અજ્ઞાની, આલત આલ અપૂડી,
જૈન દશા Xઉનમે હી નાહિ, કહે સો સખાહી ભૂડી. પરમ
પરપરનતી નઅપની કરી માને, કિરિયા ગરવે —ઘેહેલો,
ઉનકું જન કહો કંચુ કહીએ, સો મૂરખમે પહેલો પરમ

યાદ રાખવાનું છે કે—આમા પણ ક્રિયાનો નિષેધ નથી, પણ બાહ્ય ક્રિયામા ધરિપૂર્ણતા માની લેનારની માન્યતામા કેટલો ફેરફાર છે તેનો ચિતાર છે, કારણ કે તે જ મહાત્મા આગળ કહે છે કે—

ક્રિયા ઃખિના જ્ઞાન નહિ કબહુ, ક્રિયા જ્ઞાન ખીચુ નાહિ,
ક્રિયા જ્ઞાન દોઉ સીલત રહતુ છે, જૈન્યો જલરસ જલમાંડી પરમ

આવી રીતે જળ અને જળરસના મેળાપની પેઠે બાહ્ય ક્રિયા અને શુદ્ધ ઉપયોગનો સ્વાભાવિક સંયોગ કરવા માટે આ વચન છે, તે ખરાખર સાધ્ય દૃષ્ટિએ વિચારવું એ મહા-વાક્યનો ઉપયોગ ક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં અને ખેસી રહેવામા કરવાનો નથી પ્રમાદનો ત્યાગ કરવાનો અને જ્ઞાન તથા ક્રિયા ઉભયનો યોગ કરવાનો એ વિચાર બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સમજવા યોગ્ય છે

વિરહવ્યથા કર્ણુ એસી ણ્યાપતી, માનુ કોઈ મારતી *વેન્ના;

ઝંતક ઝંત કઠાલુ લેગો પ્યારે, વાદે સીવ તુ લે જા કરે ૦ ૨

“ વિરહની પીડા એવી થાય છે કે-બધ્ધે કેઈ જાણના પ્રહાર કરતુ હોય. હે યમ રાજ ! તુ તે હવે કેટલો જાત લઈશ મરણ હોય તો હવે તો જીવ જ છઈ જા.”

ભાવ—પતિની સેજડી ખાલી ભેધને મુમતિના મનમા મહાઆઘાત લાગ્યો તે આપણે ઉપર ભેઈ જ્યા તે વખતે તે વિચાર કરે છે કે-પતિના વિરહની પીડા કાઈક એવી વ્યાપી જાય છે કે બધ્ધે કેઈ જાણના પ્રહાર કરતુ હોય નહિ ! કમદેવ પોતાના કુમુદબાણુથી જે વખતે કામીને વીધે છે તે વખતે તેને એવી પીડા થાય છે કે જેવી પીડા અષ્ટમા સષ્ટ અણ્ડીદાર જાણના વાજવાથી પણ થાય નહિ તેટલા મઠે મુમતિ કહે છે કે-પતિ વગર મારી આવી બ્યથિત અવસ્થા થઈ પડી છે જાણના પ્રહારથી બધ્ધે પોતે મુઝઈ જઈ હોય તેવી તેની સ્થિતિ ગઈ છે જાહે ! જાત લેનારા ! તુ મારા જાત ક્યાં મુખી લેશે ? તારે મારા જાત કેટલો લેવો છે ? તુ સિદ્ધસ્વરૂપે જાતક એટલે જાત લેનાર છે પણ હાલ વિરહાવસ્થામા રાખીને મારા જાત ક્યા મુખી લઈશ ? દુનિયાનો નિવમ છે કે કેઈ પણ બાબતમા છેવટ મુખી જાત લેવો નહિ, જહુ તાણવાથી કઠાવ તૂટી વ્યથ, એ તુ બધ્ધે છે, છતાં મારા જાત ક્યા મુખી લેવાનો છો ? મરે મારા નાથ ! તારી એમ જ ઇચ્છા હોય તો મારા જીવ તુ છઈ જા આ પ્રમાણે વિરહમાં ને વિરહમા મને બ્યથિત કરી મારી નામવાને જાહે તો મારા પ્રાણુ છઈ જા કે આવી પીડા યોગવવામાથી મારી મુઝિત થાય. હે ચેતનજી ! મારુ ચેતનાપણુ છે અને સમતા છે તે તુ છઈ જા, તુ તેને તારી પાસે રાખ અને તેનો ઝમે તે ઉપયોગ કર એવી રીતે મારા શુદ્ધ ચેતનનો જાત જાવશે તો પણ હુ વારાઝખ જની જઈશ, તારામય જની જઈશ અને પતિચરણમા પ્રાણુપણુ કરવાની આમ સ્ત્રીની ઉત્તવ ભાવનાનો મારા અને તારા એકત્ર ભેડણુમા જાત જાવશે, આપણે એક થઈ રહીશુ અને પરમ મુખનુ આસ્વાદન કરશુ હે નાથ ! તને ઝમે તે કષ, ભેઈજે તો મારુ જીવન લે, મારા પ્રાણુ લે, પણ હવે આ વિરહબ્યથાનો છેડો લાવ, હવે હા થઈ છે, વધારે પીડા મારાથી સહન થઈ શકે તેમ નથી

અત્ર જીવ લેવાનુ કર્ણુ તે અલકારિક છે પતિચરણમાં પ્રાણુ આપણુ કરવાથી પતિ મેળવ્ય થાય છે તે માન્યતા પર આ રૂપક છે પતિને જે રીતે સમજાવીને પોતાનુ શુદ્ધ સતીત્વ જતાવી આપવાનુ તેમાં લક્ષ્યાય છે તેને જીવાલજ તરીકે પણ કહી શકાય. જેમ

* જેમને જાહે તેમ પાક છે ને તેનો જામ ધાળી થાય છે તે જમી પણ સુદર છે અને તે પાક મે પ્રતોમાં છે

૨ વિરહબ્યથા=પતિવિરહથી થતી પીડા જાપતી=મતી, પ્રહારી. માનુ=માણુ કે જેમ=જાણુના પ્રહાર. જાતક=જાતના લેનાર, યમ. જાતલ્લેખે. કઠાણુ=કામી મુખી ! લેગે=લઈશ. વાદે=મરણ હોય તો.

છોકરાઓ તોફાન-મસ્તી કરતા હોય તેને કહેવું કે 'હત તારી મા ઉપવાસ કરે.' એના જેવું એ છે. તુ મારો જીવ લે અને તેને તુ રાખી મૂક. મતલબ એ જ આવે છે કે-તું શુદ્ધ સમતા ધારણ કરી છેવટે શુદ્ધ ચેતનામય થઈ જા. આ બંને અર્થ યરાબર બંધ-બેસતા આવે છે.

બેબને બદલે નેજા પાક છે. નેજક એટલે ઘોળી જેમ ઘોળી લુગડા ઘોલી વખતે તેના ઉપર ઘોડાવડે પ્રહાર કરતો હોય તેમ વિરહવ્યથાના પ્રહાર મને બહુ સખત લાગે છે અને તે એવા આકરા લાગે છે કે જાણે ઘોળી ઘોડાવડે ધમધમાવતા હોય.

આવી રીતે શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી સુમતિ અથવા શુદ્ધ ચેતના પતિને માટે વિરહાનલમાં ડૂબી જઈ શોક કરે છે અને પતિ વગરની સેજડી જોઈ આંત દિલગીરીમા ગરકાવ થઈ જાય છે. છેવટે પતિ તો હાજર નથી પણ તેઓને ઉદ્દેશીને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે.

કોકિલ કામ ચંદ્ર ચૂતાદિ, Xચૈતન મત હૈ જૈજા;

નવલ નાગર આનંદધન પ્યારે, આઈ અમિત સુખ +દેજા. કરે૦ રે

“કોકિલનો કલરવ, કામદેવ, ચંદ્ર, આબાની કેરીઓ વિગેરે જે જે ચેતનના મત પ્રમાણે પ્રમાણભૂત (આનંદના સાધનો તરીકે) ગણાયલા છે (તેને સાથે લઈને) હે સલુણા ! સકળ કળાકુશળ મારા પ્રભુ આનંદધન ! અહીં પધારીને માપ વગરનું ઘણું સુખ દઈ જા.”

ભાવ-વિભાવદશામા ચેતનજી હોય છે ત્યા સુધી તેને કોકિલનો કલરવ, કામદેવનો રતિવિલાસ, ચંદ્રની શરદ્ જ્યોત્સ્ના, આબાના વૃક્ષ નીચે કલ્લોલ તેમજ વિજળીનો ચમકાટ, મેઘનો ગર્જનવ વિગેરે પદાર્થો કામોદીપક તરીકે બહુ પસંદ આવે છે અને તેવા પદાર્થોની સોબતમાં પોતે હોય છે ત્યારે બહુ સુખ અનુભવે છે, બહુ આનંદ માને છે અને પોતાની જાતને બહુ ભાગ્યશાળી ગણે છે. હે મારા નવલ નાગર સલુણા નાથ ! મારા ચેતનજી પ્યારા ! તમે આનંદ આપનાર તરીકે જે વસ્તુને પ્રમાણભૂત ગણી હોય તેને લઈને મારા મંદિરે આવો-પધારો અને મારો અનાદિ કાળનો વિરહ ભાગી નાખી મને અમિત સુખ આપો.

હે મારા નાથ ! જેમ તમારે મને હાલ કોકિલ, ચંદ્ર, કામ, ચૂતાદિક આનંદના પદાર્થો

x દેન મતત હૈ જૈજા' આ પ્રમાણે પાડાતર છે, તે પાક બંને પ્રતમાં છે તેથી સાર્થ હોવો જોઈએ પણ તેનો અર્થ બેસતો નથી

+ 'હેજા' પાડાતર છે

૩ કોકિલ=કોપલ કામ=કામદેવ ચંદ્ર=ચંદ્રમા ચૂતાદિ=આબો વિગેરે (વિગેરેથી મેઘનો ગર્જનવ, વિજળીનો ચમકાટ આદિ સમજવા) ચેતન=ચૈતન્ય-મારા પતિ મત=અભિપ્રાયે, મને, પ્રમાણભૂત ગણ્યા છે જે જા=જે જે, જે કોઈ નવલ=સલુણા નાગર=સકલ કળાકુશલ આઈ=આવીને અમિત=અપાર દેન=દઈ જા, આપી જા

મન્યા છે તે જ પ્રમાણે તમારા શુદ્ધ મતે આય જ્ઞેન, ઉત્તમ ભક્તિ, શરીરસ્વાસ્થ્ય, દેવ શુરુધર્મની ભોજવાઈ, ઇત્રિગોત્રુ આરોગ્ય, શ્રદ્ધા વિગેરે અનેક આનંદના પદાર્થો તમને આ ભવમાં મળ્યા છે એક સ્થૂળ આનંદ આપનાર છે, એક માનસિક આનંદ આપનાર છે; એક વિભાવદશામા તમને અભિમત છે અને એક સ્વભાવદશામા અભિમત છે આથી તમને જે અભિમત પદાર્થો છે અને જે તમને મળ્યા છે તે સર્વને હાકને અને ખાસ કરીને મારો અને તમારો અતર પ્રદેશમા મેળાપ થવાનો હોવાથી આપને સ્વાભાવિક આનંદ આપે તેવા સર્વ પદાર્થો સાથે હાકને આપ મારે મંદિરે પદાર્થ અને મને ધણુ-માપ વગરનુ મુખ આપો આ મારો વિસ્ફુલ્લ છે, આપની સેવકી ખાલી પડી છે અને તે ભેદ મને શસ્ત્રમહાશ જેવો આઘાત થાય છે તેવી સ્થિતિને કૃપા કરીને દૂર કરો, જેથી મને મુખ થાય અને આપને ઘરપર ભટકવુ મટી બસ.

હે મારા નાથ ! આવો અવસર વારવાર આવતો નથી, તમને આ ભવમાં જે અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે પણ મહાદુલ્ભ છે, તમને મનુષ્યસ્તવ મળવો જે પણ મોટી મુશ્કેલીની બાબત છે, તેમાં પણ આ સ્વભાવ વિભાવના સ્વરૂપ સમભવા જેટલી યુદ્ધિ તમને પ્રાપ્ત થઈ છે તે તો મહાભાગ્યે કાઈ વાર જ પ્રાપ્ત થાય છે તમારામાં તે સર્વ ભરેલ છે અથવા તમે વદૂષ છો, પણ તમે તો પેલીઓની યોગતમા જોવા પડી બલ્કો છે કે યુદ્ધિષ્ઠિયક આડુ મોડુ આવશ્યુ મૂંડી દો છે અને તે ખસેડવુ તમને પણ બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે આ સર્વ સ્થિતિને યોગની તમે તમારે માટે સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકો, તમારી ભત તરફ ભેદ શકો, તમારા પરિવારને યોગળી શકો તેના શુભ-દોષ તરફ ઠેકઠુક વિવેચન કરી શકો એટલી શક્તિ તમને પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી મારી આપને વિશુદ્ધિ છે કે-આપ આપના મત પ્રમાણે આપને જે અભિમત વસ્તુ હોય તે સર્વ હાઈ મારે મંદિરે પદાર્થ અને મને આનંદ આપો. મારી વિસ્ફાપસ્થા દૂર કરો અને આપ આપના નામને ધો તેવા ભોજવિભાસ મારી સાથે ભોગવે.

મુદાની હરીકૃત એક જ છે આ ક્ષેત્રનજી સ આસ્તશામા જોવા દૂષી જયા છે કે પાતામાં વાસ્તવિક મહાન શુભો છે તેનો તેને ખ્યાલ પણ આવતો નથી, તેથી મહાત્મા આનંદમને આવા ભક્તિ પવિત્ર સદ્ગુણોને આધાર (મુખતિ-શુદ્ધ ક્ષેત્રના વિગેરેનો) આપીને તેઓને ધોલતા કર્યા છે તે આ જીવને બરાબર વસ્તુસ્થિતિ સમભવવા સારુ કામને હજતા તેને પ્રિય મનાવવા શબ્દો ધોલોને તેને પોતાના તરફ જોડે છે અને તે દ્વારા તેને બરી હરીકૃતને ખ્યાલ આપે છે એનો ઉદ્દેશ ક્ષેત્રનજીને વિભાવમાર્ગથી યોગસરથી શુદ્ધ સ્વભાવ તરફ હાઈ આવવાનો છે સ્મૃત મુખની ખોટી માન્યતા ઉપરનો ભાવ છેડી કાઢી આ વાસ્તવિક મુખની વાનહી આપવા અને અમિત મુખ મુખતિને દેવાને બદલાને પોતે જ એક વાર પ્રયાસ કરી જોવો ઉચિત છે

જમે તેટલી બાહ્ય ક્રિયાઓ કરવામાં આવે, જમે તેટલી ઉપર ઉપરથી વૈરાગ્યનો યોગ

દેખાડવામાં આવે અને ગમે તેટલી ખાલી ટાપટીપ કરવામાં આવે પણ જ્યાં સુધી એ સર્વમાં શુદ્ધ ઉપયોગ ભળતો નથી, એટલે કે જ્યાં સુધી એનું વાસ્તવિક તાદાત્મ્ય અંતરાત્મદશામાં થતું નથી ત્યાં સુધી સર્વ બાહ્ય આચરણનો સાર લગભગ શૂન્યતામાં આવે છે. આત્મા વગરનું શરીર જેમ ફેંકી દેવા યોગ્ય છે તેમ શુદ્ધ ઉપયોગ વગરની ક્રિયા વિશિષ્ટ સાધ્ય દૃષ્ટિએ એટલું અલ્પ ડૂળ દેવાવાળી થાય છે કે તત્કળાપેક્ષ્યા નકામી છે એમ કહી શકાય. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી સુમતિ પતિ વગરની સેજડી જોઈ ખેદ કરે તે સ્વાભાવિક છે. સુમતિ પતિને કહે છે કે-કોકિલ વિગેરે તમને બાહ્ય સુખ આપનારા પદાર્થો પ્રિય છે તેને લઈને પણ એક વાર મંદિરે પધારો, એક વખત મંદિરે પધારશો તો પછી બાહ્ય પદાર્થનો તમારો સંબંધ, તેની સ્થિતિ અને તેનાં કારણો તમારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવશે; એટલે પછી આપને યોગ્ય લાગે તે ગ્રહણ કરજો, પરંતુ હે નાથ ! હવે આ બાબતનો બહુ અંત લો નહિ અને ગમે તેમ કરીને મારે મંદિરે પધારી એક વખત તો રગ જમાવી મારા વિરહકાળનો છેડો લાવો.

પદ છત્રીસમું

રાગ-માલસરિ

વારે નાહ સંગ મેરો, યુંહીં જોબન જાય;

ए दिन हसन खेलनके सजनी, रोते रेन विहाय. વારે૦ ૧

“ નાથ મારી સોબત અટકાવે છે-કરતા નથી અને આવી રીતે મારું જોબન (નકામું) ચાલ્યું બય છે. હે સખી ! આ દિવસો તો હસવા ખેલવાના છે (તેને બહલે) રાતા રાતા પસાર થાય છે. ”

ભાવ—આ પદ માત્ર ભીમશી માણેકવાળી બુકમાં છાપેલું છે. મારી પાસે પદોની બીજી પ્રતો આવી છે, તેમાં તે નથી શૈલી આનદધનજીની જણાય છે તેથી આખું પદ મૂકી દેવાને બહલે તેના કર્તા આનદધનજી હશે કે કેમ ? તેની ચર્ચા ઉપોદ્ઘાતમાં કરવાનું રાખી તે પદનું વિવેચન અત્ર કચું છે.

સુમતિએ પતિને અનેક પ્રકારના સંદેશા કહેવરાવ્યા, આડકતરી રીતે તેઓને પોતાના મનનો અભિપ્રાય પણ સભાળાવી દીધો, એ સર્વની અસર હજી પતિ ઉપર થઈ નહી. દરમ્યાન એક વખત સખીઓના આગ્રહથી પોતે પતિ, મંદિરે પધારશે એમ ધારી શયન-ગૃહમાં ગઈ તો શય્યા ખાલી ઠીઠી (ઉપરનું પદ જુઓ) ત્યાં શય્યા નજીક ખેસી કેટલાક

૧ વારે=વારે છે, અટકાવે છે નાહ=નાથ, પતિ સગ=સોબત યુદી=આવી રીતે દિન=વખત હસન ખેલનકે=હસવા ખેલવાના સજની=સખી એન=રાત્રિ વિહાય=વહાય, પસાર થાય છે.

ચોકોદ્ગાર કાઢી પછી પોતાની સખી શ્રદ્ધા પાસે આવી તેને પોતાના દુખની વાત કરે છે: હે સખી ! પતિ તો મારો સગ કરતા નથી પણ ઊલટા તેને ખટકાવે છે, બમે તેમ કરીને મારો સગ ન થાય એવું વતન કરે છે અને મારું ધૈવન વ્યાક્રમ બંધ છે. અત્યારે પતિ સાથે મેળાપ કરી, હસવા ખેલવાનો વખત છે, ધૈવનકાળમાં વિદ્યાસ્ત્રી સ્ત્રી પુરુષો અનેક પ્રકારના આનંદ કરે છે વસતત્ક્રમમાં વિલાસ કરે છે અને શરૂત્ક્રમમાં અશ્રુઓત્ક્રાન્તો આનંદ અનુભવી વાર્તાવિનોદ કરે છે—આવી રીતે ધૈવનકાળમાં અનેક પ્રકારના આનંદો ભોજવી પરસ્પર પ્રેમ વધારે છે; પણ મારે તો પતિ મંદિરે પધારતા ન હોવાથી મારો ધૈવનકાળ—આનંદ કરવાનો વખત હોવા છતાં મારું ધૈવન નિષ્ફળ વ્યાક્રમ બંધ છે, એટલું જ નહીં પણ હસવા ખેલવાને બદલે પતિવિરહમાં આખી રાત્રિ દરેક શતાં શતાં પસાર થાય છે પતિ વગરની શબ્દા ભેદને ધૈવનમસ્ત સ્ત્રીને કેવી દિલગીરી થવી હશે, એ તો તું જાણે છે, મારી પણ એ જ સ્થિતિ થઈ છે સસારસિક્ક સ્ત્રીઓ આવા પ્રસંગે અનેક પ્રકારની વાછનાઓ પૂછુ કરે છે ત્યારે મારે તો રાત્રિઓ રહવામાં જ પસાર કરવી પડે છે અને આવા મઠ્ઠ ઉદાવવાના દિવસો એજે બંધ છે

આ પદનો આધ્યાત્મિક અર્થ કરતી વખતે ધૈવનકાળ એટલે ધર્મનાં સાધક બ્રાહ્મકારણોની અર્ધાત્ વિશિષ્ટ ફળ આપનાર અને તેમાં પ્રત્યક્ષ નાખનાર કારણોની સમજણ એ જાવ લેવું. આવા પ્રકારની સમજણને—જ્ઞાને ધર્મધૈવનકાળ સમજવો એવું કહે છે કે—હે સખી ! મારા પતિ મારો સગ કરતા નથી તેથી મારો ધર્મધૈવનકાળ—ધર્મસાધના કરી શુભ ફળ બેસાડવાનો અમત્યનો વખત નકામો વ્યાક્રમ બંધ છે આ દિવસો શુભ ધર્મફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમાં હસવાના ખેલવાના—તેમાં રમણ કરવાના છે અને તેમ કરી ધર્મસાધન કરી લેવાના છે એ અવસર એવો સુદૂર છે કે એ વખતમાં ધારીએ તેટલું શુભ ફળ મેળવી શકાય તેવું છે અને તેમ કરવા માટે જે અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થવી એકાએક તે મળી પણ છે સસારસિક્કમાં આવો અવસર વારંવાર આવતો નથી. અનેક દુઃખવિષયોમાં તે શુભ ફળ વિચારવાનો અવકાશ જ આવતો નથી. આવો સાથે અવસર પ્રાપ્ત થવા છતાં પતિ તો માર્ગ તેમ જ શૈલ્પમાનમાં પોતાનો વખત કાઢી નાખે છે, નકામી યજ્ઞકથા દેયકથા વિગેરે વિકથા કરવામાં કાળ શુભાવે છે વિષયકથાસેવનમાં અને પ્રમાદમાં સમય નિર્જનન કરી નાખે છે, પોતાને જે સાધન કરવાનું છે તે સવ રહી બંધ છે અને મળેલી અનુકૂળતાઓનો કોઈ પણ સદુપયોગ થતો નથી આ અર્થમાં ધૈવનકાળ તે ઉપર જણાવ્યું તેમ ધર્મના સાધક બ્રાહ્મકારણો અને તેનાં ફળની સમજણ એ સમજવો; આનંદના દિવસો તે ધર્મિક સાધન કરવાનો સમય બાલુવો અને રાત્રિ શિવામાં બંધ છે તે આત્મ શૈલ્પમાનમાં કાળ વ્યાક્રમો બંધ છે, જેમ સમજવું હવે આવી જાળવમાં આપણે કેટલી નકામી કાળ બંધ છે તે જરા વિચારવા મોઝ છે એક દિવસે સવારે ઊઠીને શતે સૂતા સુખીમાં કેટલી કલાકો નકામી રીતે પસાર કરી છે તેની વિચારણા કરશે તો જણાશે કે—મરણ સમય આધારણ

વ્યવહારના કાર્ય ઉપરાંત નકામી વાતોમા-પરનિંદામાં અથવા સ્વોત્કર્ષમાં ચાલ્યો જાય છે, એ ઉપરાંત ઈદ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો મેળવવામાં, શરીરની સભાળ કરવામાં અને ખાન-પાનના પદાર્થોની ગોઠવણ કરવામાં ઘણો કાળ જાય છે. ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગની ચિંતામાં, તેના વિચારમા અને સંસારને વળગતા જવાના પ્રયાસ, પ્રપંચ અને ધમાધમમા ઘણો કાળ પસાર થાય છે. આવી જ રીતે આર્ત અને રોદ્રધ્યાનના પ્રસંગો આ જીવને એટલા બધા પ્રાપ્ત થાય છે કે તેમા આનંદ માને છે, મસ્ત બને છે, રાચીમાચી રહે છે અને મોજ માને છે. સસારક્ષણને આપનાર કારણોનો તે વિચાર પણ કરતો નથી, કોઈ વાર વિચાર કરે છે તો તેને અટકાવવા નિર્ણય કરતો નથી અને કોઈ વાર શુભ વિચારણામા આવી જઈ કાંઈ નિર્ણય કરે છે તો તેને વળગી રહેતો નથી અને જરા વિષમ પ્રસંગ મળતા સસાર તરફ ઢળી જાય છે. અહો મિત્રવર્યા ! આ મનુષ્યજન્મ, આર્યક્ષેત્ર, સુદેવ, સુગુરુધર્મનો યોગ વિગેરે સાધનો મહાપુણ્યયોગથી મળે છે તો તેનો લાભ લેવો-તેમાં હસવું ખેલવું એ તારું કર્તવ્ય છે. આવા સારા વખતમા તો તારે એવી અનેક પ્રકારની જોગવાઈમા રમણુ કરી, સાધનનો લાભ લઈ, સાધ્ય સન્મુખ થઈ જવું ઉચિત છે આવો યૌવનકાળ નકામો ચાલ્યો જશે તો પછી પસ્તાવો થશે, ઘડપણમા પગ ઘસડવા પડશે ત્યારે બહુ ખેદ થશે, પણ પછી તે ખેદ કે પસ્તાવો નકામો છે, મોડો છે, નિષ્ફળ છે.

નગ ભૂષણસેં જરીજાતરી, મોતન કછુ ન સુહાય;

इक बुद्धि जीयमें ऐसी आवत है, लीजेरी विष खाय. वारे० २

“રત્નઅલંકારવડે શશુગારાએલી મને મોતીની માળા પણ પસંદ આવતી નથી, ગમતી નથી. મારા દિલમા એક એવો વિચાર આવે છે કે (આવી સ્થિતિને બદલે તો) હું ઝેર લઈ લઉં, ઝેર ખાઈ જઉં.”

ભાવ—પતિને પ્રસન્ન કરવા માટે સુમતિએ પોતાના નાનુક સૌહાર્ય યુક્ત શરીર ઉપર રત્નઆભૂષણો પહેર્યા હતા અને તે એટલા બધા હતા કે તેનાથી જાણે પોતાનું શરીર જડી લીધું હોય તેમ દેખાતું હતું. સોળ શશુગાર સજી સુદરી પતિ પાસે જાય છે ત્યારે પોતાની સારામા સારી વસ્તુઓ શરીર પર ધારણ કરે છે, તેવી રીતે સુમતિ પણ જાણે રત્નઆભૂષણવડે જડાઈ ગયેલી હોય તેવી દેખાતી હતી. સુમતિ પોતાની તે સ્થિતિનો વિચાર કરતા બોલે છે કે—આવી રીતે શશુગાર સજેલી મને મોતીની માળા પણ પસંદ આવતી નથી. પતિ મદિરે પધારતા હોય તો સાધવી સતીએ શશુગાર સજવો ઉચિત ગણાય, મારે

૨ નગ=રત્ન ભૂષણસે=અનકારથી જરી=જડેલી જરીજાતરી=શશુગાર રાચતી, સોનાના આભૂષણોથી જડેલી-મદેલી મોતન=મોતીની માળા કછુ=કાંઈ ન સુહાય=ગમતું નથી ઇક=એક બુદ્ધિ=વિચાર ઇયમે=દિલમા, મનમા લીજેરી ખાય=લઈને ખાઉં વિષ=ઝેર

શબ્દગાર સર્જવાનું પ્રયોજન જ રહેતું નથી અને સંગ્રહ શબ્દગાર અને ગમતો પણ નથી. પતિને આવો અસહ્ય વિરહ હોવાને ક્ષીણિ હવે તો મારા મનમાં જ્યેમ યાચ છે કે-હું એર ખાઈ લઉં, કારણ પતિ અને ટળવળાવે છે પરન્તુ ગારે મંદિરે પધારતા નથી અને મારાથી હવે તેનો વિરહ સહન કરી શકાતો નથી. અત્ર વિરહી સ્ત્રીના મનમાં જે વિચારો યાચ તેનો વાસ્તવ્ય ચિત્તાર આપવામાં આવ્યો છે.

આધ્યાત્મિક અર્થો—શુદ્ધ ચેતના અથવા મુમતિએ પચમહાવતરૂપ આત્મલક્ષ્મી કારણ કર્મો છે અને તેમાં ક્વચિત્ ક્વચિત્ ક્ષમા, સંતોષ, સયમ વિગેરે રત્નો જડ્યા છે. આવાં આવાં અનેક રત્નોથી વિભૂષિત યથેહુ શરીર શુભરત્નોથી ઠકાયેલું છે, મહાઈ અયેલું છે, જડાઈ રહેલું છે તેમાં વળી દીક્ષાદિક અવસરે નવીન રત્નો જડવામાં આવે છે અને જ્યેમ ભવચક્રમાં ભમતાં કૈાઈ કૈાઈ વાર નવીન નવીન દીક્ષાદિક રત્નો ચેતનજી ચેતના પાસે કારણ કરાવે છે એ ઉપરાંત ચેતનાએ પોતાના ગળામાં મૌકિતિક શુભમાળા પણ કારણ કરી છે અને તેમ કરીને પોતાનું અખંડ સૌભાગ્યપલ્લુ બતાવી આપ્યું છે. ચેતના પોતાની શુદ્ધ દશામાં અનેક શુભો કારણ કરનાર છે અને તેનું મળરહિત શુદ્ધ શરીર રત્નઆત્મલક્ષ્મી વિભૂષિત છે, પરંતુ ચેતનજી પોતાને મંદિરે આવતા નથી, પોતાનો શુદ્ધ ભાવ પ્રમટ કરતા નથી અને કુલટા સ્ત્રીઓનો સજ મૂકતા નથી, તેથી છેવટે ઠટાચો ખાઈને શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-ઉપર ઉપરના દીક્ષાદિક રત્નોનો અમે તેટલો બાહ્ય આકંબર કરવામાં આવે પણ જ્યાં સુધી માત્ર નાચ પોતે ત્યાં હાજર નથી ત્યાં સુધી સર્વ નકામું છે, ફેકટ છે, બચ છે. અમે તેટલી શુભ કરણી કરવામાં આવે પણ જ્યાં સુધી તેમાં શુદ્ધ ઉપયોગ ન હોય, અમે તેટલા બાહ્ય આકંબર કરવામાં આવે પણ જ્યાં સુધી અતરાત્મા બચત યઈ બેગ ન હોય ત્યાં સુધી વસ્તુતઃ તમામકારના ફળની અપેક્ષાએ સર્વ બચ છે જેમ આત્મા વગરનું શરીર ફેકટનું છે તેમ આત્મા વગરના-મારા ચેતનજીપતિ વગરના સર્વ બાહ્ય ઉપચારો-પછી અમે તેવું સુદ્ધ નામ આપવામાં આવે તો પણ નકામું છે અને તે બાહ્ય ઉપચાર જ્યાં પણ પસંદ નથી અમે તે ક્રિયા કરવાની હોય પરન્તુ તેમાં જ્યાં સુધી શુદ્ધ ઉપયોગ અત્ર ત વતવો ન હોય ત્યાં સુધી સર્વ પ્રથલ સામ્ય ફળ આપનાર જતા નથી એ સ્પષ્ટ દર્શકત છે.

મારા નાશની ગેરહાજરીમાં અને રત્ન, આત્મલક્ષ્મી કે શ્રેણીની માળા પણ પસંદ પડતા નથી અને સતીને તેમ યવુ તે તદ્દન તેના સતીત્વને અનુરૂપ છે તેથી હવે તો મારા મનમાં જ્યેવો વિચાર આવે છે કે-આવી કોઈવી સ્થિતિ યોગવચાને બદલે એર ખાઈ લઉં વિરહાવસ્થામાં એર-વિષ ખાઈ જીવનનો અવ લાવવાની જુદી કામાવતાથી કેટલાક મનુષ્યોને કૈાઈ કૈાઈ વખત યાચ છે જે ઉતાવળથી યથેલા સાહસિક વિચારનું બહુખા પરિણામ હોય છે. ચેતના સામાન્ય રીતે જ્યેવો વિચાર અત્ર બતાવે છે કે-પતિવિરહની અવસ્થા હવે અસહ્ય યઈ પડી છે અથવા આનો બીજો બધ જ્યેવો પડી યઈ છે કે-જીવને એટલે ચેતનજીને એવી જુદી યાચ છે કે હવે તો વિષ ખાઈ લઉં; અત્યાર જે

સુંદર સંસારિક ભોગ છે, તે હાલ તો ભોગવી લઉં, આગળ ઉપર શું થવાનું છે તેની કોને ખબર છે? જે થવાનું હશે તે થશે, પણ હાલ તો આવા પૌદ્ગલિક ભોગો ભોગવી લઉં, આવા આવા વિચાર કરીને જીવ અનેક વાર ઝેર ખાય છે. તેના પરિણામે આત્મ-દશાથી મૃત્યુ પામી સંસારચિતા પર બળે છે અથવા ભૂમિદાહ પામે છે અને ક્રુમરણુ-આત્મ-હત્યા(અલકારિક)ના પરિણામે પાછા એવા અનેક ભવો કરે છે. આવી રીતે અનેક વાર વિષ ખાધું, ઝેર પી લીધું, પણ ભૂખ્યો રાક જીવ ધરાયો નહિ અને તેથી તેને એવું એકું ખાવાની બુદ્ધિ થયા જ કરે છે. આવા અનિષ્ટ કારણો મેળવીને પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મચૌવનકાળ આ જીવ શુભાવી દે છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવો ઠીક લાગે છે, બાકી શુદ્ધ ચેતના પોતે ઝેર ખાવાનો વિચાર કરે એ તો ચાહુ અર્થમા કે આધ્યાત્મિક અર્થમા બેસતું આવે તેમ નથી અને તેવી જ રીતે સુમતિ જેવી સાધવી સતી એવો વિચાર કરે તે તદ્દન બનવા યોગ્ય લાગતું નથી, એમ ઉપર ઉપરથી જણાય છે, પરંતુ પતિવિરહ પોતાનો અત લાવવાનો જે નિર્ણય ચેતના અત્ર બતાવે છે તે તેના સતીત્વને યોગ્ય છે અને તેટલા પૂરતી જ દૃષ્ટાતની યોજના ઘટાવવી યોગ્ય જણાય છે આ અર્થઘટના કરવાથી સતીત્વનું પોષણ થાય છે 'જીવમે' એટલે બાહ્ય દશામાં વર્તાતા ચેતનજીને એ અર્થ કરવામા જે કે ભાવાર્થ બરાબર આવે છે છતા એટલું કહેવું જોઈએ કે તેમ કરવામા પ્રથમના બે ચરણ સાથે સહજ અર્થભાગ થાય છે સર્વ રીતે વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે-ચાહુ અર્થ કરવામા વિરહી સ્ત્રીની પેઠે સુમતિ અથવા ચેતનજીએ અસહ્ય વિરહ વેદનાને લીધે વિષ ખાઈ જીવનનો અત આણુવાનો વિચાર કર્યો અને તેનો આધ્યાત્મિક અર્થ કરતા જીવમેનો અર્થ ચેતનજીને એમ કરવો એ શુદ્ધ દશામા ચેતનજીને અનેક ગુણરત્નો-આભૂષણો અને ગુણમૌકિતકમાળા હોય છે તે તેને અત્યારે ગમતી નથી અને તે ગુણો ગ્રહણ કરવાને બદલે ચેતનજીને હજુ પણ વિષ ખાઈ લઈ-સાંસારિક સુખો ભોગવી સંસાર વધારવાનો જ વિચાર થયા કરે છે, એ અતિ ખેદનો વિષય છે.

ના સોવત હૈ, લેત ઉસામન, મનહીમેં પીછતાય;

યોગિની હુયકેં નિકસંઘરતૈ, આનંદઘન સમજાય. વારે૦ ૩

“હું ઊંઘતી નથી, ઉશ્વાસ પણ લેતી નથી (માત્ર નિશ્વાસ જ લઉં છું) અને મનમા (વાર વાર) પશ્ચાત્તાપ કરું છું ભોગણુ થઈને હવે તો ઘરમાંથી બહાર નીકળી જઉં (એવો વિચાર થાય છે) (તેટલા માટે હે સખી !) આનંદઘનને તું સમજાવ. ”

ભાવ-વિરહી સ્ત્રી જેવી રીતે રાતના ઊંઘતી નથી પણ પતિ નામનું રટણુ કરતી કરતી ઉબગરો કરી આખી રાત પસાર કરે છે તેમ મને પણ ઊંઘ આવતી નથી. વિરહી

૩ સોવત=ઊંઘતી ઉસાસ=ઊંચો શ્વાસ પીછતાય=પશ્ચાત્તાપ કરે, ખેદ કરે, પાછળથી દાઝવારૂપ ખેદ
યોગિની=ભોગણુ હુયકે=થઈને નિકસ=નીકળુ વરતૈ=ઘરથી સમજાય=સમજાવ

શ્રી બધી વખત દિલ્હીની લીધે નિ-શ્વાસ મૂક્યા કરે છે, નીચા શ્વાસ લે છે, પણ જીવિ શ્વાસ લેતી નથી તેથી રીતે હું પણ જીવો શ્વાસ લેતી નથી અને વિરહી સ્ત્રી જેમ મનમાં વારવાર ખેદ પામ્યા કરે છે તેમ હું પણ પટ્ટાચાપ ઠર્યા કરું છું, ખેદ પામ્યા કરું છું, શોકમસ્ત થઈ બેઠું છું, આટલી બધી વિવ્રાપ્તિ કરવા છતાં અને પતિ માટે આકાંક્ષા રાખવા છતાં પણ પતિ જ્યારે પોતાને માર્દિરે નથી જ પધારતા ત્યારે વિરહી સ્ત્રી જોમજી દર્શ, જમ્જમ લગાવી, ખર ઠોડી, સચાર તણ ડેવાને વિચાર કરે છે, તેમ હું પણ આ વિરહાવસ્થા સહન ન થવાથી જોમજી થઈ ઘરથી નીકળી જવાનો વિચાર કરું છું, તેથી કે સખી ! હવે તો તું ચેતનજીને-મારા નાથને-મારા હૃદયવલ્લભને સમબલવ. તેઓને કહે કે-આ તમારી પ્રાણવલ્લભા વખતે મળવાને આટલી બધી આતુર છે અને તમે તેની સામે દ્વિ પણ કરતા નથી તો હવે તો તે તમારા વિરહથી શેષ ધારણ કરશે ને જોમજી બની જશે.

આકાંક્ષાનિકે અર્થઃ—ના આપુ પદ આકાંક્ષિક અર્થથી ભરપૂર છે. તેના અર્થને કિચિત્ કળકટ કરવા જાત પ્રમાણ કર્યો છે વધારે વિચારણાથી વિકાન વાચકને તેમથી અનેક નવા ભાવ રુકુરો જોમ લાગે છે કેઈ નવીન ભાવ બલુવામા આવે તો અવધ રુકુરે તો વિવેચન કતાને જણાવવા કૃપા કરવી. હરીકત જોમ છે કે-વિરહદશ્યામાં જોમ પતિપરામણ સતીને જીવ આવતી નથી તેમ વિભાવદશ્યામાં વર્તનારા છવેને યોગનિકા આવતી નથી. મતલબ તેની શુદ્ધ ચેતના પતિસચોજે જે મુખ મેળવી શકે તે તેને મળવું નથી અને તે મુખ પૈસી જોકે મુખ આનદથી મીટી નિકા આવવાનું છે યોગનિકામાં ચેતનજી પોતાના મન, વચન, કામાના યોગેણુ રુધન કરી બાહ્ય દશ્યામાંથી નિવર્તી જતર દશ્યામાં વર્તતો રહે છે અને તેથી બાહ્ય દશ્યાને જગે તેને યોગનિકામાં પડી બચેલાં ગણવાના આવે છે. આ મુખી પ્રાણી સચારદશ્યામાં રચોપચો રહેતો હોય છે ત્યાં મુખી તેને યોગનિકા આવતી નથી અને યોગનિકા શુ છે તેનો ખ્યાલ પણ આવતો નથી. શુદ્ધ ચેતના જીવ આવતી નથી જોમ કહે છે તે બાહ્ય દશ્યાને જગે સચારવ્યવૃત્તિ અને યોગ નિકાને આભાવ સમજવો.

વિરહદશ્યામાં સાધી સતી પતિના નામનું સ્મરણ કરતી નિસાસા મૂક્યા કરે છે શોકમા રક્ત ધામ છે પણ જીવો શ્વાસ લેતી નથી. જીવો શ્વાસ લેવો તે હરિયાં સતીપ, આનંદ, સ્વાસ્થ્ય બતાવનાર છે તે કુખી છવેને હોતો નથી, નીચા શ્વાસ શોકથી, ખેદથી અને અસ્થિરતાથી આવે છે તે વિરહી સ્ત્રીઓના નથીબગાં હોય છે જેવી રીતે આ છવ પણ વિભાવદશ્યામાં વર્તતો હોય છે ત્યારે નીચ પરિવૃત્તિરૂપ નિસાસા મૂક્યા કરે છે પણ ઉચ્ચ પરિવૃત્તિરૂપ ઉચ્ચ લેતો નથી. વિભાવદશ્યામાં પરિવૃત્તિની નિમળતા થવી અગત્ય છે બહુ મુરોહ છે અને તેથી મહાત્યાગ્યોદય હોય તો જ છવ ઉચ્ચ વિચારમેલિમાં આવી શકે સચારાનદમાં આસક્ત છવ સ્થળ મુખની સગવડ માટે અને વિષયલોચ માટે ઉચ્ચ થયાં કરે છે, વિશુદ્ધતર છવનની અપેક્ષાએ જે સવ નિસાસા જ છે

વિરહી સ્ત્રીના મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો આવ્યા કરે છે. પતિ પોતાને મંદિરે પધારશે કે નહિ? ક્યારે પધારશે? મારી સાથે પ્રેમ કરશે કે નહિ? મારો વિયોગ હમીશને માટે દૂર કરશે કે નહિ? આવા આવા વિચારો કરી સુમતિ અથવા શુદ્ધ ચેતના પોતાના મનમાં સુંઝાયા કરે છે, ખેદ પામે છે અને તેને લઈને મનમાં તેને પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે પતિને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરીને ખેંચી લાવવામાં હજી પોતે નિષ્ફળ નીવડી છે. ચેતનજી પણ માયા, મમતાની સોબતમાં પડી જઈ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરતા નથી અને પ્રાપ્ત થયેલ અવસરનો લાભ લેતા નથી, છેવટે બહુ પશ્ચાત્તાપ પામે છે અને ખેદ કરે છે, પરંતુ પછી ગયેલ અવસર હાથમાં આવતો નથી શુદ્ધ ચેતનાના પ્રસંગનો લાભ લેવામાં પ્રમાદ કરનાર અથવા બેદરકારી કરનારને પશ્ચાત્તાપ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

આવા કારણથી કટાણીને શુદ્ધ ચેતના વિચાર કરે છે કે-હવે તો જોગણુ થઈને ઘર બહાર નીકળી જઈ. આગલી ગાથામાં ઝેર ખાવાની હકીકત કહી હતી અને ઉપરના પદમાં જીવ લેવાની વાત અંતકને કહી હતી તેને અનુરૂપ આ વિચાર છે પતિવિરહી સ્ત્રી પતિને અનેક પ્રકારે વિનવે છતાં તે જ્યારે મંદિરે ન પધારે ત્યારે પછી સ્વાભાવિક રીતે તે એવો વિચાર કરે કે હવે જ્યારે પતિમેળાપની આશા રહી નથી ત્યારે ભભૂત લગાવી, અલેક જગાવી, જોગણુ થઈ ઘરથી નીકળી પડું. અહો ચેતનજી! તારા ઉપર આટલો પ્રેમ રાખનારી પતિનિષ્ઠાવાળી એક સાધ્વી તારા મંદિરમાંથી નીકળી જશે તો પછી તારે ભભૂત ચોળવાનો જ વખત આવશે અને તું રાખમાં જ રગદોળાઈશ તારે બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. આવી મહાપતિપરાયણા સતી તારો પરિચય કે જેના ઉપર તેનો પ્રથમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ હક છે તેને ઇચ્છે છે અને તુ તેની દરકાર પણ કરતો નથી, એ તને કોઈ પણ પ્રકારે ઘટતું નથી. જો, તારી પત્ની સતી છે તેથી બીજી તો કાંઈ કરશે નહિ પણ તુ કુલટાની સોબતમાં રહે છે તેથી કટાણી તારુ ઘર છોડી જોગણુ થઈ જશે તો તારા શા હાલહવાલ થશે? અને પછી તારે તેની શોધમાં કેટલી સસારયાત્રા કરવી પડશે? તેનો તુ વિચાર કર આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી સુમતિ કહે છે “હે સખી શ્રદ્ધા! તું પતિ પાસે જ અને તેમને સમજાવ તેઓને મારી સર્વ હકીકત કહે, મારી વર્તમાન સ્થિતિ શું છે તે તેઓને બતાવી આપ અને છેવટે જો તેઓ મારે મંદિરે નહિ આવે તો મારી શું સ્થિતિ થશે તે તેઓને તાદૃશ્ય બતાવી આપ. પતિને કહેજે કે તમારો ધર્મચૌવનકાળ ચાલ્યો જાય છે અને તેવા વખતમાં મારી સાથે વિલાસ કરી આનંદ ભોગવી લેશો તો તમારે પછી કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રહેશે નહિ, નિરંતરને માટે હું બનો છોડા આવી જશે અને તેઓશ્રી અને હું વિજન પ્રદેશમાં સાદિ અનંત અવ્યામાધ સુખ ભોગવશું એ સુખ કેવું ઊંચા પ્રકારનું છે તે કહેવાની અત્યારે જરૂર નથી પણ મારા નાથ મારી પાસે આવે તો તેની વાનકી તો તેઓને બતાવી આપુ આટલો સદેશો તુ મારા નાથને જરૂર આપજે.”

આ પદની ભાષા શ્રી આનંદધનજીની સામાન્ય શૈલીને તદ્દન અનુરૂપ છે, એમાં ખતાવેલા વિચારો પ્રોઠ અને અતરંગ છે અને એનો ભાવ તથા આશય હૃદયનાં ઊંડા પ્રદેશમાં અસર કરનાર છે. બીજા કોઈ પણ પ્રતમાં એ પદ નથી છતાં એ શ્રી આનંદધનજીની કૃતિ નહિ હોય એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

●પદ સાડત્રીસમું

રાગ વૈશાખલ

તા જોગે વિષ રૂપાઓ રે, વહાલા તા જોગે.
સમક્ષિત દોરી ધીલ લગોટી, વુલવુલ ગાંઠ વુલાઠ;
તસ્વગુફામૈં લીપક જોઠ, ચેતન રતન અગાંઠ રે વહાલા તા જોગે. ૧

“હે વહાલા ! તે એમના—તે સજયસાધનમાં ચિત્તને લગાડે. સમક્ષિતરૂપ દોરી અને શીલ લગોટી લગાવી અને તેમાં ધોળાવાણુપ આંકને યોજાવુ (વળી) તસ્વગુફામાં લીપક(અર્થેતિ)ને એઈ અને ચેતનરતને લગાડુ.”

ભાવ—ઉપરના પદમાં શુદ્ધ ચેતનાએ સખી શ્રદ્ધા પાસે પોતાની વિશ્વાસુતામાં કેવી સ્થિતિ લાભ છે તે સબંધી વાત કરી અને છેવટે પોતાનો વિચાર એમ જતાલ્યો કે હું હવે એમણુ ક્ષમ્મં બરબી નીકળીશ. એમાં પતિને સમજાવવા માટે સખીને વિશ્વસિ કરી છે ત્યાં એક બીજો જ આશય પ્રાપ્ત લાભ છે મીરાંબાઈના વૈરાગ્યવાળાં પદોમાં એક પ્રસિદ્ધ પદ છે તે સ્થિતિ વાણકોના અણુવામાં કરી. “શોધવા આલી પિયુને શોધવા આલી, પિયુને શોધવા આલી, પ્રેમની જોગણુ પિયુને શોધવા આલી, પિયુને શોધવા આલી.” આશ વિચાર પ્રમાણે આ પદમાં જે ભાષ જતાલ્યો છે તેનો આ પ્રમાણે આશય હોવો સભવે છે. પતિને માટે લેખ ધારણ કરીને હું હવે એમણુ ક્ષમ્મં છું, પતિની શોધ કરું છું, પતિના નામની માળા જુપુ છું અને પતિ મારી પ્રાર્થના સાંભળી મારા મંદિરે જરૂર પધારશે એવી વાંછા કરું છું આ સ્થિતિ જરાજર જતાવવા માટે શ્રદ્ધા સખીને સુમતિ કહે છે કે—હે સખી ! મેં તને ઉપર જણાવ્યું તેમ હું પતિની પાતર લેખ ધારણ કરીશ, પણ તું પતિને કહેને કે—આ તમારા પ્રેમની એમણુ તમને મળવા આતુર છે એના એમ

* આ પદ પણ જામશી માણેકના કાવેલ પુસ્તક સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રતમાં નથી. તેનો અર્થ સુદર છે તેથી અત્રે તેના પર વિવેચન કર્યું છે. આ પદ શ્રી આનંદધનજી મહારાજનું હોવું એમને કે નહિ તે પર પદને છેડે વિવેચન કર્યું છે.

૧ તા જોગેએ સજયસાધનમાં તેમાં ચિત્ત લાગેવ્યાન આપે. દોરીએ દોરી. ધગોટીએ ધગોટી. વુલવુલમાં ક્ષમ્મ ધોળાવાણુપ વુલાઈ—ધોળાવુ કયાવુ લીપક—લિપે. ત્વાઈ—ત્વાઈ કરું જ્યાડુ.

ઉપર પ્રેમ લાવજો, એના ભોખ ઉપર ઉદાર દૃષ્ટિથી જોજો, એના વિશુદ્ધ વર્તન તરફ વહાલ બતાવજો. એ તમારા વિયોગથી ભૂલી પડેલી ભામિની તમારા તરફ એકાત હિતદૃષ્ટિથી- પ્રેમદૃષ્ટિથી જુઓ છે, માટે એનો યોગ કેવો છે તે જરા જુઓ. હે સખી ! આ પ્રમાણે સર્વ હડીકત તું મારા નાથને કહેજો અને છેવટે જણાવજો કે-આ તમારી હૃદયવલ્લભા સતી સાધવી શુદ્ધ ચેતનાનો યોગ અતિશ્રેષ્ઠ છે તેથી તેના ઉપર તમારું મન લગાડો.

આવી રીતે ઉપોદ્ગાત કરી, આ પદમા જૈન દૃષ્ટિએ યોગ કેવો હોય તેનું દર્શન કરાવ્યું છે. આ ભાવ લાવવા માટે જોગણ શબ્દની અર્થઘટનામા આગલા પદ સાથે સહજ ખેચતાણુ કરવી પડી છે, પણ આખા વિવેચનમાં કર્તાનો આશય શુ હશે તે સમજવાનો પ્રયાસ હોવાથી તેમા કાંઈ પણ વિરોધ નથી આ પદમા યોગ બતાવ્યો છે તે સમજવા માટે બહુ વિશાળ યોગજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. જેમ જેમ એનો પ્રકાશ વધારે પડશે અને ખાસ કરીને જેમ જેમ અનુભવ વધારે થશે તેમ તેમ તેમાં રહેલ સૌંદર્યનો ઝળકાટ થશે. અત્ર બતાવેલ યોગમા મનને જોડી દેવા ચેતનજીને વિજ્ઞપ્તિ છે. એક વખત ચેતનજી એ યોગમાં ચિત્ત લાવે કે તુરત સુમતિ તો તેની પાસે જ છે, તેના મંદિરે તે જરૂર પધારે અને છેવટે શુદ્ધ ચેતના પણ વિકાસક્રમમા આગળ જતા પ્રાપ્ત થઈ જાય. આવી રીતે યોગમા પ્રવેશ કરી તેમાં ચિત્ત પરોવવા માટે આગ્રહ કરવાનો હેતુ ચેતનજી અને શુદ્ધ ચેતનાનો મેળાપ કરાવવાનો છે.

જોગી દોરી, લગોટ રાખે છે, લગોટને ગાઠ બાધે છે અને સાધ્ય દ્વીપકના દર્શન કરવા ચિદ્શુદ્ધામાં પ્રવેશ કરે છે અને અલેકને જગાવે છે તેનું અત્ર સામ્ય બતાવે છે હે ચેતનજી ! તમે હકાદિ વર્ણ્ય યોગમાર્ગ મૂકી દઈ વિશુદ્ધ જોગનો પંથ નીહાળશો ત્યારે તમને તેમા અપૂર્વ આનંદ થશે. ત્યા પ્રથમ તો તમે માર્ગાનુસારીના અતિ ઉત્તમ ગુણો પ્રાપ્ત કરી, ત્રણ કરણવડે શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ રુચિ પ્રાપ્ત કરશો એ શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મ પરની રુચિને સમ્યક્ત્વ કહેવામા આવે છે, જેની પ્રાપ્તિથી સસાર પરિમિત થાય છે, સાધ્યનું સામીપ્ય થાય છે અને વિકાસમાર્ગમા પ્રગતિ ઝપાટામધ થતી જાય છે એ સમકિત અથવા સમ્યક્ત્વ-રૂપ દોરી તમને ત્યા પ્રાપ્ત થશે અને એક વખત તેના પર તમારું ચિત્ત લાગશે એટલે આગળ ક્યો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તે તો આપોઆપ સૂઝી રહેશે. જોગીઓ લગોટીને બાધવા કમર ઉપર કંદોરો રાખે છે તેને દોરી સમજવી શરીરના મધ્ય ભાગ પર કંદોરો બાધવાથી જાણે અન્યત્ર અવ્યવસ્થિત વિહાર સામે એક જાતનો પ્રતિબંધ થઈ જતો હોય એવું જણાવવાનો આશય હોય એમ પણ જણાય છે મતલબ અધને અકુશમા રાખવા માટે જેમ મધ્ય ભાગમા પટ્ટો રાખવામા આવે છે તેવો આ સમ્યક્ત્વરૂપ દોરીનો ઉપયોગ સમજવો વળી યોગના આદ્ય અગ તરીકે સર્વ યોગદર્શનકારો બદ્ધકચ્છ થવાનો ઉપદેશ આપે છે. યોગમાર્ગમા પ્રવેશ કરી વધારો કરવાની આકાક્ષા હોય તેમજ અખંડ વ્રજ્ઞચર્ય

મનસા, વચસા અને કમલુ પાળવુ ભોધ્યે. જે પ્રણયને યમ કહેવામા આવે છે અને પાંચ પ્રકારના યમ મહાનતમ એને પાતળણ ચો દર્શનકાર પણ ચોથુ સ્થાન આપે છે. અન્યત્ર હેમવદ્રાચાર્યાદિક નૈન ગ્રંથકારો પર એને બહુ ઉચ્ચ પદ આપે છે અને યોગના અગ તરીકે ગણે છે સ્ત્રીવિધ્યનુ અથવા તત્સબધી વાતોનુ સ્મરણ, કષ્ટન, રહસ્ય વાતો, શત્રુવૃક્ષ અવલોકન, રહસ્ય જાણણુ, સહજપ, અધ્યવસાય અને સંયોગની નિબંધિતી એ આઠે અગવાળુ મૈથુન વચ્ચે છે એમ દક્ષ સહિતામા કહ્યું છે. તાત્પર્યથી એ છે કે- યોગવિષયમા પ્રવૃત્તિ કરનારે પ્રણયમ્મ બરાબર પાળવુ ભોધ્યે. આ યોગમા તેથી જ પ્રણય રૂપ અથવા શીલરૂપ લગેલી ધારણુ કરવાનુ બતાવવામાં આવ્યુ છે. શીલનો અર્થ શુદ્ધ આચાર પણ થાય છે અને તેમા અનેક પ્રકારના વિશુદ્ધ વતનનો સમાવેશ થતો હોવાથી અત્ર તેને નિર્દેશ કર્યો હોય એમ માનવાનુ કારણુ રહે છે એ અર્થમા વપરાતા શીલ શબ્દના નૈન શાસ્ત્રકારે ૧૮૦૦૦ શ્લોક બતાવ્યા છે. સ્થળસંકેતથી અત્ર તે પર વિવેચન કયુ નથી. ઉપર જણાવેલા અઠાર હબ્દર શીલાગો વિશુદ્ધ આચારને અગે કષ્ટમાં આવ્યા છે. અને અથ બરાબર બખબેસતા આવે છે તેથી યુક્ત છે. આવી રીતે શીલ લગેટને સમક્રિત ઠોરી સાથે બાધીને તેમાં યોગાવારૂપ-રમણુ કરવારૂપ આઠ બાધુ છુ આરિનો સ્વભાવ રમણુ કરવાનો છે તેથી સમક્રિત ગ્રહણુ કરી, શીલગો આદરી પછી તેનામા રમણુરૂપ ગાંઠ બાધવામા આવે છે-મનના નિર્લેપ કરવામા આવે છે આ આઠ કાર્ય ઉપર ઉપરથી બાધેલી નથી પણ તેમા યોગાવારૂપ મલબૂત આઠ બાધી શીલાગમાં રમણુ કરવામા આવે છે, ત્યાં વતવાનુસધાન થાય છે અને જ્ઞાનાદિ વિશિષ્ટ ભુક્તોમાં રમણુતા થતા ઉવે તે પર જ પ્રેમ થાય છે કોવી સુદઠ ગાંઠ તે છે.

યોગાગમની સાધનાથી પ્રકારપ્રમાથી સિદ્ધાવસ્થાનુ દશન થાય છે તેમ જ પિંડસ્થાદિ ધ્યાન કરતા ઉવે રૂપાવીત ધ્યાનની હક મુખી ચેતનજી સ્થેષિ છે ત્યારે તે ચિદ્રશ્મમા દીપક બુજે છે પ્રથમ જ્યારથી સમક્રિતદશન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારથી તેને દ્વરથી તે સાધ્યનુ દશન ઉપર જણુ મુ તેમ થાય છે પણ ખાસ પોતાની ચિદ્રશ્મમાં સ્થેષા દીપકનુ દશન તે ધ્યાનના અઠતા પાશિયે થાય છે તાત્પર્યથી એ છે કે-જે સાધ્યનુ દશન અત્યાર મુખી પોતાથી બહાર થતુ હતુ તે જ સ્વમા થાય છે ચિદ્રશ્મની શુદ્ધિ થયા પછી આ વિશિષ્ટ યોગસાધનાકાર થાય છે આવી રીતે જેમ યોગીએ ચિદ્રશ્મમા દીપકનુ ધ્યાન કરે તેમ આ વિશુદ્ધ યોગી વતવાનરમણુતામા વિશિષ્ટ ધ્યાનના અનુ સંધાનથી શુદ્ધ સાધ્ય દીપકનુ દશન કરે છે આ સાધ્યનુ દશન કરનાર પ્રથમાવસ્થામાં

જુઆ પાન ૧૧૧ નવચન પાદ ૨ યા ૩૧ + જુઆ સદર યત ૩ ૫૨ની રીધ.

x જુઆ અખ મહાપદમ ચિંચન ૧ ૩૫૧-૩૧૭ (દિ આ)

-દિપજ એટલે યતચન અને ગીત એટલે શુદ્ધ તતન-અરિત આ બંને અર્થનો નારાયે ન કરેલ. ય જુ સામ દાવાથી પત્ની વખત બુદ્ધ થઈ નવ છે આ દિવેચનમાં બને અથ પદાખ્ય છે

ચેતનજી પોતે જ છે, સાધ્ય બહાર છે અને તેનું દર્શન તેને કરવાનું છે એમ તેને લાગે છે. શુદ્ધ ચેતનાનો અને ચેતનજીનો વસ્તુતઃ તો અલેદ છે, પણ વર્તમાન વિભાવા-વસ્થામાં લેદ સ્પષ્ટ છે. સાધ્ય સાધનની જરૂરિયાત ચેતનજીને જ છે અને તે સાધનની પ્રાપ્તિથી સાધ્યદર્શન થતા, છેવટે સાધ્ય અને સાધકની એકત્વતા જણાતા સાધ્ય, સાધક અને પ્રેરક ચેતના સર્વ એક થઈ જશે, એ વિકાસક્રમમા યોગપ્રગતિગત પ્રાપ્તવ્ય સ્થિતિ છે. વર્તમાન ચેતનાના વક્તવ્યમા વિરોધ લાગતો હોય તો તે માત્ર વિભાવને લઈને જ છે, એમાં સ્વરૂપ જાણનારને જરા પણ શંકાસ્થાન લાગે તેવું નથી.

વળી જેમ યોગી અલેક જગાવે છે એટલે અલક્ષ્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે ધૂણી સળગાવે છે તેમ આપણો વિશુદ્ધ યોગી ચેતનરત્નને જગાવે છે. એ સમજે છે કે-આ ચેતનજી પોતે જ શુદ્ધ, નિરંજન, નિર્લેપ, નિકર્મા, અકલકી, અવિનાશી, શુદ્ધ છુદ્ધ છે, એની વાસ્તવિક સ્થિતિ અધુના આવૃત્ત છે, પણ એને યોગ્ય પુરુષાર્થથી જો જાત્રત કરવામા આવે તો તે પરમપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને ત્યા તે નિરતર રહી શકે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસને ચેતનરત્નને જગાવવાના અર્થમા વાપરેલ છે. એનું સામ્ય અલેક જગાવવાની સાથે સમજવું.

હૈ મારા નાથ ! આવી રીતે દોરી, લગોટ ધારણ કરી, ગાઠ બાધી ચિદ્ગુહામાં દીપક જોડે અને અલેકને જગાવુ એવા પ્રકારની મારી સ્થિતિ થાય એવા યોગ ઉપર તમે તમારું ધ્યાન દોડાવો, તમારું મન તેમા પરોવો. વળી એ યોગમા અન્ય શું શુ થાય છે તે પણ બતાવે છે.

ઝષ્ટ કરમ કંડૈકી ધૂની, ધ્યાના અગન જગાઉં;

ઉપશમ છનને મસમ છગાઉં, મલી મલી અંગ લગાઉં રે, વહાલા. તા જોમે૦ ૨

“ આઠ કર્મરૂપ છાણાની ધૂણીમા ધ્યાનઅગ્નિને સળગાવુ અને નિવૃત્તિભાવરૂપ ગલણે ભસ્મને છણીને (પછી તેને) લઈ લઈને અગે લગાવું. ”

ભાવ—જોગી ધૂણી ધખાવે છે તેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અતરાય એ આઠ કર્મ તથા તેની ઉત્તર એક સો અઠાવન પ્રકૃતિરૂપ છાણાની ધૂણી બનાવુ. આ જીવને સસારમા રખડાવનાર, અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરાવનાર અને સસારમા રક્ત રાખનાર કર્મો છે તે સર્વ કર્મપ્રકૃતિ આત્મા સાથે ક્ષીરનીરન્યાયે મળી રહે છે, તે બધી પ્રકૃતિઓને યોગી જેમ છાણા ખડકીને તેની ધૂણી બનાવે તેવી રીતે તેને ગોઠવીને તેની નીચે ધ્યાનઅગ્નિ સળગાવું. ધર્મધ્યાન

૨ ક ડૈકી=છાણાની ધૂની=ધૂણી, અગ્નિસ્થાન અગન=અગ્નિ ઉપશમ=નિવૃત્તિભાવરૂપ છનને=ગલણે ભસમ=ભસ્મ મલી મલી=વધ લઈને, મેળવી મેળવીને અગ=અગે, શરીરે લગાઉં=યોગ

અને શુભધ્યાન એ જ શુભ ધ્યાનો છે તેમાં ધર્મધ્યાનના અપ્રવિચય, અપ્રાયવિચય, વિપાકવિચય અને સંસ્થાનવિચય એ ચાર ભેદ છે, તેમાં પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાવીત એ ચાર વિભેદ છે એવું છે ત્યાર પછી શુભધ્યાન-મહાઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન કરવામાં આવે છે જેના પૃથક્વવિતક સંપ્રવિચાર, એકત્વવિતક અપ્રવિચાર, સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ અને અનુચિત્ક્રિયા અનિવૃત્તિ એવા ચાર પાયા છે ધર્મધ્યાન તથા શુભધ્યાનના એકેક વિભાગમાં જેમ જેમ આગળ આગળ પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ તેમ અનેકગુણ કર્મોની નિર્જરા થતી જાય છે, આત્મપ્રદેશી ઠાવેલાં કર્મો પોતાનું ફળ જણાવ્યા વગર સ્વતઃ ખરી પડે છે (એને કૈન પરિભાષામાં પ્રદેશોદય કહેવામાં આવે છે) કર્મોના નાશ કરવાનો પ્રયત્ન ઉપાય ધ્યાન છે, નિર્જરા કરવા માટે જાણ અને જાણ્યતર તપ જ સાધન છે અને વદ્વંત અસ્મતર તપમાં ધ્યાન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે એના પર કાંઈક વિચાર છુટા પડના વિવેચનમાં કર્યો છે અને વિશેષ હકીકત ઉપાદ્રુધાતમાં પણ લખી છે વિશેષ રુચિવ તે શ્રીયોગશાસ્ત્ર વિગેરે અધ્યક્ષી વધારે હકીકત લખી લેવી. અત્ર કહેવાની હકીકત એ છે કે- કર્મરૂપ ઇંધનને ધ્યાનઅગ્નિથી જાળી રૂવાં અને તેને એવા જાળવાં કે તેમાં કોઈ ભાગ પણ કાચો રહે નહિ, સર્વ ક્રમેનિ જાળીને તેની શખ ખરી નાખવી. જેમ જેમ ધર્મ અને શુભ સદ્ધ્યાનમાં વધારે વધારે પ્રવેશ થતો જાય છે અને થિતનજી તેમાં પ્રગતિ કરતા જાય છે તેમ તેમ તેનો કર્મનો ભાર ઘટતો જાય છે અને વત્તવગુણમાં જે હીપક તે જુએ છે તેની નજીક નજીક તેનું જમન થતું જાય છે છેવટે અધારે શુભધ્યાનના યોગ પાયા પર આરૂઠ થાય છે ત્યારે જનતર સમયે તે હીપક મુખી પહોંચી જાય છે સિદ્ધ ભગવાન બની સિદ્ધશિલામાં નિવાસ કરે છે હે પ્રીતમજી ! આવા પ્રગરના યોગ ઉપર તમારું મન પરાંતી ઠો, તેનું આશાધન કરો અને તમજ થઈ આશા અનાદિ વિરહને શાંત કરો.

ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કમ ઇંધનની ધ્યાનઅગ્નિવડે ભસ્મ થઈ તે ભસ્મ ઉપશમ- નિવૃત્તિભાવરૂપ જળજી કરીને છઠ્ઠી નાખુ-આળી નાખુ આવી રીતે ભસ્મને આળવાથી તેમજ પણ વળી કાંઈ કચરો રહી ગયો હોય તો તે નીકળી જાય છે અને એવી રીતે મેલ વગર ની ભસ્મ રહી તેને પછી લઈ લઈને આશા શરીરે યોગ યોગીઓ પૂર્ણમાથી ભસ્મ લઈ તેને આળીને પોતાના શરીર પર યોગે છે તેવી રીતે ઉપશમ જળજી ભસ્મને છઠ્ઠી નાખીને તેને માત્ર શરીર પર વારવાર લગાવુ તાત્પર્યાય એ છે કે-ધ્યાનઅગ્નિથી સળગેલા કર્મોમાં કચરો રહી ગયો હોય તે નિવૃત્તિભાવરૂપ જળજીથી ઢૂર કરી નાખુ અને કર્મોને વિપાકોદયમાં ન આવવા હેતા પ્રદેશોદયથી વેદી લઈ તેઓને પણ ફેદી લઈ અને આવી રીતે તરન કર્મ વગરનો-લેપ વગરનો-મેલ વગરનો થઈ જઈ હે થિતનજી ! અધારે તમે આવી ભાવના કર્યો અને તેને વળગી રહેવાનો નિષ્ક્રય કર્યો ત્યારે મારી ઘણા વખતની આપને મગવાની જિંતા ઢૂર થયો અને મારી ભવની ભાવક ભાગી જ્યો (અને તમારી અને મારી વચ્ચે સાતમ્ય હોવાથી તમને પણ એવા જ અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થશે.)

કર્મો આ ચેતનજીને કેટલો ત્રાસ આપે છે અને સંસારમાં કેવું અને કેટલું પરિભ્રમણ કરાવે છે તે પર અત્ર ઉલ્લેખ કરવાનો સ્થળસંકોચથી અવકાશ રહેતો નથી, પરંતુ ટૂંકામાં એમ સમજવું કે કર્મને લીધે જ આ આખો સંસાર મંડાયો છે અને સુર પ્રાણીનું કર્તવ્ય એ કર્મોના અને પોતાનો સર્વ સંબંધ કેવી રીતે છૂટી જાય એ વિચાર કરવામાં છે. પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો કર્મપરતંત્રતા પણ દૂર થઈ શકે તેવી છે. યોગમાર્ગે ધ્યાનાગ્નિથી તેનું જ્વલન કરતા તેનો બહુ અશે નાશ થતો જાય છે. શુભ વાસના અને ભાવનાવાળા પ્રત્યેક સુસુક્ષ્મની દ્રવ્ય છે કે-એણે ધ્યાનના વિષયનો ખરાબર અભ્યાસ કરવો. યોગની એ ચાવી છે અને તે ચાવી ઉઘાડવા માટે તેનો અને તેની અદર રહેલા યત્રાદિકનો ખરાબર અભ્યાસ કરીને તેને સમજવાની જરૂર છે

આદિ ગુરુકા ચેલા હોકર, મોહકે કાન ફરાઉં;

ધરમ શુકલ દોય મુદ્રા સોહે, કરુણાનાદ બજાઉં રે વહાલા. તા જોગે રે

“ અરિહંત ભગવાનના ચેલા થઈને મોહનીય કર્મના કાન ફાડી નાખું (વીંધુ), પછી ધર્મ તથા શુકલધ્યાનરૂપ બે મુદ્રાઓ (મારા કાનમાં) શોભે અને કરુણાનો નાદ વગાડું ”

ભાવ—યોગસ્વરૂપ બતાવતાં વિશેષમાં શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-જેમ યોગી બની શકે ત્યાં સુધી અલેકનાથ, ગોરબનાથ વિગેરે જાણીતા ગુરુસ્થાનમાં જઈ તેના પદ્મધારી મહત્તના ચેલા થાય છે અને તેને પોતાના ગુરુ બનાવી તેની પાસે યોગાભ્યાસ કરે છે તેમ હું આઘગુરુ શ્રી અરિહંત ભગવાનના ઉપાશ્રય (આશ્રમ)માં જઈ, તેના પાટધર યોગ્ય ગુરુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી તેમની પાસે યોગનો અભ્યાસ કરું. કોઈ પણ વિષય ગુરુ પાસેથી શીખવામાં ને સમજવામાં આવે તો જ તેનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે ગુરુની પાસે સપ્રદાય જ્ઞાન અતિ ઉત્તમ પ્રકારનું હોય છે તે અન્ય પુસ્તકવાચનથી કદિ પ્રાપ્ત થતું નથી અને ખાસ કરીને યોગનો વિષય તો એવો છે તેના મુદ્રા, આસન અને પ્રાણાયામાદિકમાં ગુરુસહાયની અતિ આવશ્યકતા છે. ઘણી વખત યોગને બદલે યોગાભ્યાસમાં ચિત્ત એટલું બધું પરિપૂર્ણતા માની લે છે કે યોગ્ય ગુરુ વિશુદ્ધ માર્ગ બતાવનાર ન હોય તો બહુધા મહાઅનર્થ થાય છે અને પોતાને કેટલો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે એ સમજ્યા વગર જે અતિ ઉચ્ચ દશાના ધ્યાનાદિક કરવા મડી જવાય તો એકદમ અધ પાત થઈ જાય છે. આવા આવા અનેક કારણોથી યોગના અભ્યાસીને ગુરુકુળવાસની બહુ જરૂર સર્વ યોગવિષયક અથકારોએ બતાવી છે હું પણ આઘગુરુ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા જેમણે વિશિષ્ટ યોગ બતાવ્યો છે તેમના ચરણે મસ્તક લગાવી, તેમના તરફથી જે વર્તમાન

૪ આદિ ગુરુ=શ્રી અરિહંત ચેલા=શિષ્ય હોકર=થઈને મોહકે=મોહનીય કર્મના કાન ફરાઉં=કાન ફાડી નાખું, કાન વીંધું મુદ્રા=જનમ યોગીઓ પહેરે છે તે ડરણા=માહણ માહણની ધોપણારૂપ નાદ=અવાજ, યોગમાં થતો નાદ (અનાહતાદિક) બજાઉં=વગાડું.

મહાત્મા વિષ્ણુના હોમ તેમનો શિષ્ય યદ્ય મોહસાબના કાનને ફાડી નાખ્યું તુરૂ પહેરવા માટે યોગીજી કાનમાં મોટા કાણા પાડે છે અને તે માટે તેને ચીર છે, તેવી રીતે હું પણ મોહસાબના કાનને ફાડી નાખ્યું યોગસાધના કરવાનું પરિણામ એક જ છે કે તેથી સર્વ કર્મોને દૂર કરવા અને ચેતનજીને કર્મભારથી હલકો કરવો. તે સર્વ કર્મોમાં પણ મહાઅધમ સસારબંધના રખડાવનાર સપડાવનાર અને કુસાવનાર મોહનીય કર્મ છે, તેટલા માટે જોને કર્મોના રાજા હોવામાં આવે છે જોને પકડી, જોના કાન ફાડી નાખી જોને કબજામાં લેવાના કારણે યોગી પોતાના કાન ફાડે છે તેની સાથે અત્ર સરખાવવામાં આવેલ છે મતલબ એ છે કે-યોગી જેમ તુરૂ પહેરવા માટે કાનને ફાડી નાખે છે તેમ હું પણ મોહનીય કર્મરૂપ કાનને ફાડી નાખ્યું

ઉપરોક્ત રીતે વર્ષિલા કાનમાં યોગીજી તુરૂ પહેરે છે એ જોજોને યોગીજીનો પરિચય હોય તે જાણતા હોયે હું ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનરૂપ તુરૂમાં પહેરું છું સાધ્યું સામીપ્ય રહેવા સારું તુરૂ પહેરવામાં આવે છે ધર્મધ્યાનના ચાર પાયા પૈકી પરમપુરુષમય થવા માટે શ્રી અરિહત મહારાજનું ધ્યાન ન કરતા પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત એ ચાર ધ્યેય વિભાજ બશબર તુરૂનું સ્વરૂપ ખડું કરે છે અને તેવી જ રીતે ધર્મધ્યાનના બાકીના ત્રણ ભેદો પણ તુરૂનો ઉપયોગ બતાવી આપે છે શુકલધ્યાનમાં તુરૂ બહુ અધ્ય રહે છે, કારણ કે જો ધ્યાનમાં અતરાત્ર પ્રદેશના ઊંચ પ્રવાહમાં અવગાહન કરવાનું છે છતાં જોને પણ તુરૂ સાથે સરખાવવામાં કાઈ વાપી આવતો નથી. મતલબ એ છે કે-શુકલધ્યાનના સયોગથી ધ્યાનવિષયનો અભ્યાસ કરી, મોહનીય કર્મોને ચીરી નાખ્યું અને ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનને આદરું, આત્મ-શોરૂધ્યાનને તણાઈ

વળી જોગીજી જેમ શીંગડા વગાડે છે તેમનો નાક ફેરે છે અને બીજા અનેક પ્રકારનાં વર્ણનો વગાડે છે તેવી રીતે હું પણ 'માહણુ માહણુ' જોવો કરજીનાક કરે મદિલા પરમો કર્મો. જો જૈનનો પ્રથમ સિદ્ધાન્ત છે, જો જૈનનો તુરૂલેખ છે અને જોને તેટલી જાણી હશે આ ચેતનજી પહેલાથી બધા તો પણ તેણે સ્વને અને અન્યને અહિંસાનો ઉપદેશ તો નિરતર આપવાનો જ છે, જોની શાત ભભ અપકૃતિ જ સમતાનું કારણ છે, વરનાવત્યાગનું કારણ છે, અહિંસા પરિણામ ભજત કરવાનું કારણ છે અતિ ઉન્નત દશાએ પહેલાં પછી જોને જાવકરણા ભજત થાય છે જોને મનમાં સવિભવ કરૂ શાસનરસી જોસી જાવદયા મન હોસી જો જાવ થાય છે તેમાં પણ પોતાનો અનુચારી વગ વધારવાની ઈચ્છાથી જો વિચાર તેનાં મનમાં આવતો નથી, પણ પરમાત્મદશામાં વતતા મહાસુખી મહાત્માજીના આત્મા સાથે સામ્ય દર્શાવનાર આત્માજીને કર્મોનિત વ્યાપિથી પીઠ પામતા જોઈ તેમના મનમાં અતિ એક થાય છે અને જો હું પછી બેઠાવવા માટેના સિદ્ધ ઉપાય તરીકે તેજીને શાસનરસિહ બતાવવા તેમના મનમાં જો ધ્યાન રહ્યું કરે છે આથી તેજી કરજીનો નાક ફેરે છે જોમ અત્ર કહ્યું, 'નાક યોગનો પારિભાષિક

શબ્દ છે. એક વિષયમા રત થઈ જવું એનું નામ નાદ છે. યોગી જેમ અનાહત નાદ સાંભળે છે તેમ આ ચેતનજી કરુણાનો નાદ સાંભળે છે.

હું વહાલા ! આવા મહાત્મા ગુરુના ચેલા થઈ મોહરાજના કાનને ફડાવો અને ધર્મ તથા શુકલધ્યાનમા આસક્ત થઈ આખા જગતના જીવો સાંભળે તેવો ‘માહાણુ માહાણુ’ અથવા સર્વ જીવને શાસનરસિક કરવાનો કરુણાનાદ એક વાર બજાવો અને મારે મદિરે પધારો, મારી વિરહવ્યથા દૂર કરો અને મારી સામે કૃપાદાષ્ટી જોઈ મને ભેટો, મળો, રસરગમા રેલો.

इह विष्व योगसिंहासन बैठा, मुगतिपुरीकुं ध्याउं;

आनंदघन देवेन्द्रसे योगी, बहुर न कलिमें आउं रे वहाला. ता जोगे० ४

“આવી રીતે યોગસિંહાસન પર આરૂઢ થયેલ મોક્ષ-અજરામર સ્થાનનું ધ્યાન કરુ, આનંદઘન ચેતનજી દેવેન્દ્રથી યોગી (થાય) પણ ફરી વાર કાદવમા આવે નહિ ”

ભાવ—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-ઉપર જણાવેલી રીતે જે ચેતનજીનું મન યોગમા આસક્ત થયું છે, જેને યોગ પર પ્રેમ આવ્યો છે અને જે યોગનો વ્યવહાર કરે છે તે પછી યોગસિંહાસન પર આરૂઢ થઈ ત્યા ખેઠા ખેઠા અજરામર સ્થાનનું ધ્યાન કરે છે. ધ્યાનની શરૂઆતમા સાલબન ધ્યાન થાય છે અને તેમા પ્રથમ સ્થૂળ અને પછી માનસિક અનેક આદર્શ વિગેરે પર ભાવના સ્થિર થતા થતા, આગળ વધતા ઉપર જણાવ્યું તેમ પિડસ્થાદિ ધર્મધ્યાનનો પ્રયોગ કરે છે અને પછી શુકલધ્યાનની શરૂઆત કરે છે ત્યારે તદ્દન માનસિક ધ્યાન થાય છે અધિકાર પ્રમાણે એ શુભ ધ્યાનમા મોક્ષમા શુ સુખ છે ? કેવા પ્રકારનું સુખ છે ? અને સ્થૂળ સુખની અને તેની વચ્ચે કેટલો અંતર છે ? એમ ધ્યાવતા ધ્યાવતાં છેવટે એવી સામ્ય દશા પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમા ચેતન સમતામય થઈ બંધ છે, શાંતિસ્વરૂપ થઈ બંધ છે અને જે સ્થિતિ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજે શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમા વિસ્તારથી બતાવી છે તદ્રૂપ થતો બંધ છે ‘મુગતિ સ સાર ખેહુ સમ ગણુ’ આવી રીતે નિષ્કામ વૃત્તિએ વિશિષ્ટ યોગસાધના કરી પોતે આગળ વધતો બંધ છે અને ત્યા પછી શું બુચ્ચે છે ? યોગસિંહાસન પર ખેઠેલ મોક્ષપુરીના વાસી પોતાની બાતને જ બુચ્ચે છે, પછી તેને ‘અહો અહો હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે’ આવી ભાવના થાય છે. તે પોતાની પૂજના વધારવા માટે નહિ, પણ તેને ત્યા પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે કે ધ્યેયનું ધ્યાન કરતો હતા તેનો અને મારો અલેદ છે, અર્થાત્ ગુણુપેક્ષયા શુદ્ધ દશામા હું અને ધ્યેય સરખા જ છીએ, શક્તિ વ્યક્તિમા ફેર છે, પણ ચેત્ય પ્રયાસથી શક્તિગત રહેલા ગુણુ વ્યક્ત થઈ જશે એમ તેને સ્પષ્ટ જણાય છે

૮ ૬૬ રિંથ=આ રીતે યોગસિંહાસન=આગરૂઢ થઈને મુગતિપુરી=મોક્ષ દેવેન્દ્રસે=દેવતાના રાજ્ય ધન્દ જેમા બહુર=ફરીવાર કલિમે=પાપદર્દગમા, કાદવમા આઉં=આવુ

શ્રી આનંદજનની મહારાજના ઉપરાંત 'બહો બહો'વાળા વાક્ય માટે કેટલીક ટીકા મળી છે તે અર્થ વગરની છે. જોનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરતા પંચાસણ આજુદસાગરનું મને લખી જણાવે છે તેની મતલબ એ છે કે-અધ્યાત્મનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરવો એ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનું બીજું પગથિયું છે. શ્રી યશોવિજયનું મહારાજ પોતે લખે છે કે અતઃ एव ज्ञानः पूष्यो एषसंज्ञाः विपुच्छिद्युः। અધ્યાત્મમાગમાં પ્રગતિ કરવા ઇચ્છનાર પુરુષને પ્રથમ પગથિયે અધ્યાત્મનો સવાલ પૂછવાનો વિચાર થાય છે અને બીજો પગથિયે પૂછવાની ઇચ્છા થાય છે. આ બીજા સોપાનથી બહુ કર્મનિર્જરા થાય છે એ નિઃસંદેહ વાત છે અને તેની સાથે યોગઅધ્યાત્મમાં પ્રવેશો વધારો થઈ જાય છે અને પ્રગતિ-વૃદ્ધિ-નિષ્પત્તિ સર્વ એક સાથે થતા જાય છે. આવા અધ્યાત્મના પ્રશ્નને ઉપસ્થિત કરનાર પોતાના આત્માને ધન્ય માનનાર આનંદજનની ઉપરાંત વચનથી શુભાનુભાવના કરે છે. આ સ્વરૂપ લક્ષ્ય ધારી સમજવા યોગ્ય છે.

આવી વિશિષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનનો એટલો સદ્ચોમ થઈ જાય છે કે પછી આપુ પદ અથવા આ વાક્ય શુદ્ધ ચેતના યાત્રે છે કે ચેતનનું પોતે યાત્રે છે એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. બન્નેનો વસ્તુતઃ પરિણામિ અલોક છે, એટલે જે તત્કાલત ઢાલ જણાય છે તે પછી જણાવાનો પણ નથી. ચેતના તે હરીકૃત આ પદમાં સ્પષ્ટ કરે છે અને તેથી જ આ પદ તેના મોહમાં મૂક્યું છે એ અર્થ હીષા સિવાય ચેતનનું પોતાની વિસ્તવદશામાં આ શબ્દો યાદવાને યોગ્ય નથી.

શુભીનાં શ્રીમતાં મોહે યોગસ્યોડય જાયતે । આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભવવૃત્તીતામ કહ્યું છે (યોગસ્ય એવ યોગીને ધરે અથવા શ્રીમાનને ધરે જન્મ લે છે); જૈન શાસ્ત્રમાં પણ સાત ભવ આશુભ્ય એણે રહે તો અનુચર વિમાને પ્રચુર પુસ્પોદયનો યોગ યોગવવા તેનીશ સાજરાપમના આશુભ્યથી અપૂણ્ય યોગવાળા એવ ઉપલ થાય છે અને પછો એક ભવ મનુષ્યનો ફરી ઇન્ધિત સ્થાનકે પહોંચે છે. આસક્તચિદ્ એવ જેમ અનુચર વિમાને જાય છે તેમ એણી પ્રગતિવાળા સિદ્ધ યોગીએ તેથી ઉતરવી સદ્ગતિમાં જાય છે અને મનુષ્યના ભવો પણ કરે છે પણ દુઃખતિમાં જતા નથી, પાપપદમાં જરૂરતા નથી, વિવધયોગરૂપ વિદ્યાનો આધાર કરતા નથી, તેમાં રબાતા નથી, દુઃસાતા નથી, આસક્ત થતા નથી, તેટલા માટે શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-આવી રીતે પોતાની જાતને સુક્રિતપુરીમાં યોગસિદ્ધાસન પર આરૂઢ થયેલ બ્યાવનાર મારો શુદ્ધ ચેતનનું કોઈ વાર દેવે પ્ર થાય છે અને કોઈ વાર મનુષ્યભવમાં આવી યોગસાધના કરનાર ઉપર જણાવ્યા તેવા યોગી થાય છે અને ત્યાં સમક્રિત દોરી, શીલ લગેટી લગાવી યોગમાગમાં પ્રગતિ કરે છે અને ભાકી રહેલો યોગ પૂરા કરે છે. બધી સદ્ગતિમાં જઈ, શુભ કર્મો યોગવી, પાછા મનુષ્યભવમાં આવી, યોગમાગમાં વધારો કરે છે, પણ પાપરૂપ કાઢવમાં ફરી વાર જરૂરતા નથી, તેને આદરતા નથી અને તેમાં આનંદ માનતા નથી. આ એવ એક વખતે યોગમાગમાં આસક્ત થયો અને તેને સમજૂ જ્ઞાન થયું એટલે પછી જોને જોવા જોવા અનુભવો થતા જાય છે અને જોવા

વિશુદ્ધ સ્થિતિનાં દર્શન થાય છે કે જેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. અત્ર મુક્તિપુરીમા યોગસિદ્ધાસન પર ખેઠેલ પોતાની ભતનાં દર્શન આપણને શ્રી આનંદધનજી મહારાજે કરાવ્યા, પરંતુ જ્યારે યોગમાર્ગમા પ્રગતિ થાય છે અને સંસારથી અભિનિષ્ક્રમણ થાય છે ત્યારે એવા અનેક દર્શન થાય છે, એ અનુભવજ્ઞાન વધતાં વધતા જણાઈ આવશે.

ચેતનજી ! તારી કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કર, તારી શક્તિને કામે લગાડ, તારાં કલ્પેલાં સુખનો માર્ગ જો, તારી સ્થિતિનો વિચાર કર અને પછી તને આ મહાવિમળા દશામાં કાઈ આનંદ આવતો હોય તો આ બધા બાહ્ય ઢોગ છોડી દે અને તારા પોતામાં રહેલ અનંત આનંદના સ્થાનરૂપ તારા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા વિચાર કર અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે-પ્રગટ કરવા માટે-તારી શુદ્ધ સનાતનતા વ્યક્ત કરવા માટે આ પદમાં બતાવેલ યોગમાર્ગ તું આદર. આ પદમા રહેલો ગંભીર આશય વિચારવા, યોગ્ય છે.

આ પદની રચના શૈલી જોતા તે શ્રી આનંદધનજી મહારાજનું બનાવેલું ન હોય એમ માનવાનું કાઈ કારણ નથી. શૈલી તેઓના જેવી જ છે, પરંતુ વિષય સહજ સામાન્ય છે. એક પણ પ્રતમાં એ પદ આખ્યું નથી તેથી કદાચ ક્ષેપક હોય એમ માનવાને કારણ રહે છે. એ સબધમાં નિર્ણયપૂર્વક કાઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી પદનો ભાવ અતિ સુંદર અને આકર્ષક છે અને તેથી અત્ર તે પર વિવેચન કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે. શ્રી આનંદધનજીનું બનાવેલું આ પદ ન હોય એમ માનવાનું માત્ર એક જ કારણ છે અને તે એ છે કે- યોગના અંતરભેદનું જોગી સાથે જે સાત્ત્વ્ય બતાવ્યું છે તેમા પ્રલેષોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે શ્રી આનંદધનજીની દૃઢ શૈલીને અનુરૂપ નથી. જેવી દૃઢ શૈલી તેમણે શ્રી શાતિનાથજીના સ્તવનમા વાપરી છે અને અન્યત્ર પદોમાં પણ જ્યાં જ્યાં પ્રલેષો વાપર્યા છે ત્યાં તેઓ એકદમ અલેદ સદૃશ સ્થિતિ બતાવી શક્યા છે તેવું દૃઢ સાદૃશ્ય આ પદમા જણાતું નથી. સાધારણ રીતે ભાષાશૈલી તેઓની ભાષાને અનુરૂપ છે, પરંતુ દરેક પદની છેલ્લી પદ્ધતિમા તેઓ અત્યુત્તમ રહસ્ય લાવી મૂકે છે તેવું આ પદમા નથી, છેલ્લી પદ્ધતિ એકદમ નરમ પડી જાય છે, તેથી આ પદ તેમનું જ કરેલું હોવું જોઈએ એમ કહી શકાતું નથી. સમુદયે એનો ભાવ ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે

પદ આડત્રીસમું

રાગ મારુ

મનમા નટ નાગરમ્ જોરી હો, મનમા નટ નાગરમ્ જોરી હો;

નટ નાગરમ્ જોરી સખી હમ, ઓર સવનસે તોરી હો. મનમા૦ ૧

૧ મનમા=ઉપયોગ નટનાગર=સર્વ જ્ઞાકુચળ, રગાચાર્ય જેરી=જોરી, એન્ડ ડરી દર્શ ઓર=મીઠા, અનેરા સમનસે=સર્વ સાથેથી તોરી=નોડી નાખી, દૂર ડરી

“(મે) કળાકૃશળ નાગરિક નટમા મન ભેડી દીધુ અને તેવી રીતે મનને નટનાગરમા ભેડી દઈ અનેરા સર્વ સાથેથી તેને તોડી નાખ્યુ ”

ભાવ—ઉપરના પદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ત્યારે યોગમાં ચિત્ત ઢાળે ત્યારે નિર્લક્ષ્ય-શુદ્ધિ થાય. આ નિર્લક્ષ્યશુદ્ધિ તે આત્મશુદ્ધિ સમજવી. નિર્લક્ષ્યશુદ્ધિ થાય તે પ્રસંગે મનને અથવા ઉપયોગને કેવી રીતે ભેડવા અને તે પ્રસંગે શુદ્ધ ચેતનાનુ સ્વરૂપ કેવુ થાય તે આ પદમાં બતાવે છે. દરેક હકીકતને પ્રસંગે શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનનો અલેક્ષ સમજવો, માત્ર શુદ્ધ ચેતનાની વાત આવે ત્યારે ચેતનજી પરથી બહુ કમંભંગ નીકળી જવાથી તેનુ બહુ અચે પ્રગટ થયેલુ મૂળ સ્વરૂપ સમજવુ આ જાણવત આનંદમાં શખવાથી કેટલીક વાર પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ ઢાળવી હકીકતનો પણ પુષ્ટાસો થઈ જશે.

પાંચમા પદના પ્રસંગે આપણે નટનાગરની બાલની મલ્લ ભેઈ છે એક સમયમાં સ્થિસ્ત્યા વિગેરે ધામવા છતાં ઉત્પત્તિ, વિનાશ વિગેરે તેના કેવી રીતે થાય છે તે સર્વ આપણે બહુ વિસ્તારથી જોયુ હંતુ એવી રીતે અનેક પ્રકારની બાલ ખેલોતો આ નટનાગર મહાઆતુષવાણે ઉસ્તાદ બાલગર છે હવે જો જ નટનાગરને સૂત્રધાર-રજાઆઈ કહીએ તો વળી વધારે આનંદ આપનારી હકીકત તે જણાવશે. અનેક પ્રકારના ખેલને જોઈવનાર અને તેઓનો અરસપરસ સબધ સમજીને ચોખનાર રજાઆઈ બહુ વાસ્તવિક રીતે નટનાગર કહેવાય છે તે પોતે કોઈ પાઠ ભજવતો નથી પણ દરેક પાઠ તેની આરાધનુસાર ભજવાય છે અને દરેક પાત્રના અભિનયદ્વારા રજાઆઈ અપ્રસિદ્ધપણે વ્યક્ત થાય છે. આથી દરેક પાઠની વ્યવસ્થા માટે જેમ તે જવાબદાર રહે છે તેમ વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો તે જ પાઠ ભજવે છે એમ કહી શકાય. રજાઆઈનુ કામ સર્વથી વધારે સુરકેલ છે અને તેથી નાટ્ય ક્ષયની સર્વ કમાણી તેને જ મળે છે આ ચેતનજી પણ એવા જ રજાઆઈ છે એના હુકમ પ્રમાણે સર્વ બાલ મદાય છે અને પાત્રોના અભિનય, નૃત્ય અને અર્વાચર પ્રયોગોને માટે જવાબદાર રહે છે સર્વ બાલના પ્રયોગ તે સમજતો હોવાથી નાટ્યકળાને અંગે બહુ ઉપયોગી પુસ્તકમા તેની મહત્તા થાય છે આ ચેતનજી પણ તે જ પ્રમાણે સૂત્રધારનો પાઠ ભજવે છે તે દરેક બાલ વ્યક્ત છે અને તેની આરાધનુસાર સર્વ પ્રયોગો બાદે છે સિદ્ધના છવો પણ આથી બાલ સમજતા હોવાથી નટનાગર કહી શકાય અને આસપ્તસિદ્ધ છવો પણ તે જ કક્ષામા આવે શકે મતલબ ટૂંકામા કહીએ તો સર્વ એક રીતે સૂત્રધાર છે અને તેની આરાધનુસાર બાલ રજાઈ છે અને ભજવાય છે. સિદ્ધના છવો બાલ સ્વતા નથી પણ અન્ય રમાવી બાલોને બસબર આવી શકે છે, તેઓ પોતે બાલ રમતા હોય એમ ધારવુ જ હોય તો આનોપયોગ અને દશનોપયોગની વિશુદ્ધ બાલમાં પાંચમા પદમા તેઓ માટે પણ જે ઉત્પત્તિ, ક્ષય અને સ્થિતિ બતાવી છે તે સમજી લેવી અને તેટલા પૂસ્તક તેઓ પણ સૂત્રધારનો પાઠ ભજવે છે એમ અપેક્ષાથી કહી શકાય.

શુદ્ધ ચેતના સુમતિને કહે છે કે-હે સખી ! મેં મારું મન આ નટનાગર ચેતનજીમાં નોડ્યું છે. ચેતનજીનો ઉપયોગ તો કોઈ વાર આત્મિક દ્રવ્ય પર લાગે છે અને કોઈ વાર પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોમાં ચાલે છે, પણ ઉપરના પદ્ધતિ યોગમાં ચિત્ત પરોવવાનું કહ્યું તેવી વાત બની આવે ત્યારે મારા પતિનું ચિત્ત સ્વવિષયક આત્મ દ્રવ્યમાં નોડાય છે અને ત્યાર પછી તે જ્યાં ત્યાં રખડતું હોય ત્યાંથી પાછું ખેંચાઈ જાય છે. શુદ્ધ દશામાં યોગનિષ્ઠ મહાત્માઓ સમજે છે કે-શુદ્ધ ચેતનાના આધાર આત્માનો પોતાની સાથે અલેદ છે અને અન્ય પૌદ્ગલિક દ્રવ્યનો પ્રસંગ તે સર્વ સંયોગજન્ય છે, ત્યારે સામાન્ય ચેતના તો વિચિત્ર પ્રકારની છે. આવી રીતે આરોપવાળા ધર્મ ઉપરથી વૃત્તિ ફર કરી પોતાના પરિવાર શમ-શાંતિ આદિમાં તેઓ ચિત્તને પરોવે છે. આ પદમાં તે પર હુવે પછી વિવેચન કરવામાં આવશે અને શ્રીઆનંદધનજી મહારાજે શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં પણ તે જ વાત કરી છે.

આપણો આત્મ ભાવ જે, એક ચેતનાધાર રે,
અવર સર્વ સાથ સંયોગથી, એહ નિજ પરિકર ધાર રે ૧૨
શાંતિ નિજ એક મુજ વિનિતિ.

આવી રીતે જ્યારે શુદ્ધ ચેતના ઉપર સ્વાભાવિક પ્રીતિ વ્યક્ત થાય અને અન્ય સર્વ સંયોગજન્ય સબંધ આદિ અને અતવાળા છે એમ સમજાય ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે સ્વભાવ તરફ પ્રીતિ થાય અને અન્ય સંયોગજન્ય પ્રીતિ પર હુલ્લેસ થતા થતા છેવટે તે સબંધ છૂટી જાય અથવા છોડવાની દૃઢ આગ્રહવાળી વૃત્તિ થાય એ તદ્દન યોગ્ય હકીકત છે. યોગમાં પ્રીતિ લગાડવાની ઇચ્છાવાળી શુદ્ધ ચેતના જે ચેતનઆધેયનો આધાર છે તે તેટલા માટે યોગમાર્ગ તરફ વિશેષ પ્રગતિ કરનાર ચેતનજી જે કાર્ય કરે તેને માટે પોતાનો અને તેનો સ્વાભાવિક સબંધ વ્યક્ત કરતા અત્ર કહે છે કે-હે સખી ! હું મારા નટનાગરમાં મારું મન નોડી દઉં છું અને તે એવું નોડી દઉં છું કે ખીલ સર્વ પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં તેમનો જે ઉપયોગ બાધક દશામાં થતો હતો તે સર્વ ત્યાથી ખેંચી લઈ તેને શુદ્ધ ચેતનજીમાં નોડું છું. આ વાતનો ટૂંકમાં સાર એટલો છે કે-યોગમાર્ગમાં ચિત્ત આવવા માટે એટલે ચેતનજીની શુદ્ધ ચેતના વ્યક્ત થવા માટે છે અને તેના એક અનિવાર્ય પરિણામ તરીકે ચેતનજીનો ઉપયોગ જે અત્યાર સુધી અનેક પરભાવમાં રમણ કરતો હતો તે હુવે આત્મદ્રવ્યમાં સ્થિર થાય છે

અત્ર એક ખીલ હકીકત પણ પ્રાપ્ય છે. વસ્તુત ખરેખર નટનાગર તો કૈવલ્યજ્ઞાની અને સિદ્ધ મહાત્માઓ જ છે, જેઓ સર્વ નાટક જાણે છે તેઓ ઉપર મનને નોડી દેવાથી નિશ્ચયશુદ્ધિ ખરાખર થતી જાય છે અને તેથી અહીં એમ પણ કહેવાનો આશય હોય એમ જણાય છે કે-અન્ય સર્વ પદાર્થોમાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઈ શુદ્ધ ચેતન દ્રવ્ય જે

ઉપરોક્ત નટનાગરમા વ્યક્ત થયું છે તેમા તેને એટલી રૂઠ છે છુ ગમે તે અર્થ કરતા આ પદ આત્માની શુદ્ધ દશા પર આરોહણમા પ્રગતિ કરવાની વ્યક્ત સ્થિતિ બતાવે છે હવે એવી રીતે સુવ્યવસ્થાનકારોહ કરતા કેવા કેવા વિચારો આવે છે અને વ્યવહારને અંગે જે મુશ્કેલી ઘણે છે તેના કેવા પુલાસા થાય છે તે પ્રજ્ઞી મુક્તિ સાથે સંક્ષેપથી બતાવે છે, તે બહુ વિચાર કરવા ઘણક છે જીવનના કેટલાક અગત્યના સવાલોને પુલાસા થાય તેવી બાબત અહીં ઘણલ કરેલી છે

***લોક સાજ નારિ કાઠ, કુલ મરઘાવા છોરી;**

લોક ઘટાઠ †હસો વિરાનો, અપનો કહવ ન કોરી †મનસા ૦ ૨

“ લોકલાજનુ (અમારે) કામ નથી, કુળમર્યાદા (અમે) છેડી ઢીધી છે; વાટે જતાં-આવતા લોકો હસે (તેની અમને દરકાર નથી), તેઓ સર્વ પાશકા છે અને પોતાની કાંઈ વાત કહેતા કરતા નથી. ”

ભાવ—શુદ્ધ ચિત્તના કહે છે કે-આવી રીતે નટનાગરમા મનને એટી દેવા મને લોકલાજની દરકાર નથી અને મે કુળમર્યાદા પણ છેડી ઢીધી છે સાધારણ રીતે નાટકીઆ ઉપર પ્રીતિ કરતાં પહેલા વિચાર કરવો જોઈએ કે લોકોમા પોતાની એથી આબરૂ એાછી થશે અને તેટલા માટે બીજા કોઈ કારણથી નહિ તો લોકલાજની ખાતર પણ નાટકીઆ ઉપર પ્રેમ કરવા પહેલા અટકવું જોઈએ અથવા લોકલાજ ન હોય તો છેવટે કુળની-પુદુબની મર્યાદા ખાતર પણ નાટકીઆ ઉપર પ્રીતિ ન કરવી જોઈએ. ઉત્તમ કુળવાન સ્ત્રીના વ્યવહાર હૃદયમા પોતાના કુળને અનુરૂપ પતિ સાથે સબધ કરવો જો છે; એવી સ્ત્રીએ નાટકીઆ સાથે કહિ પણ સબધ કરવાની ઇચ્છા રાખવી નથી. શુદ્ધ ચિત્તના કહે છે કે-મે નટનાગર સાથે એવું મન લગાવી ઢીધું છે કે રસ્તે ચાલતા લોકો હસે કે મરકરી કરે તેની પણ મને દરકાર નથી હું તો લોકલાજની દરકાર કર્યા વગર અને કુળમર્યાદાથી બધાઈ મથા વગર માથ નટનાગરમાં પ્રીતિ રાખુ છુ અને તેના પ્રત્યે મનને એટી રૂઠ છે, અન્ય

* લોકલાજ / સ નહિ ન કા / આ પ્રમાણે પ્રથમ પંક્તિ બીમથી માલેકવળા શુકમાં છે તેના અર્થ લોકલાજનુ તમારે નથી ? અમારે તેનુ કામ નથી. આમ પ્રત્યેતર રૂપે અર્થ થાય છે પણ અક્ષરો વંધી જતા ઘણે છે અને તે પાઠમાં અર્થ એવવે પડે છે તેમ જ બીજી કોઈ પ્રત તે પાઠને ઠીકા આપતી નથી.

+ †હસેને રથાનકે †હસે એવો પાઠ છે અર્થ એક / ઇ

× બીજી અને એથી રક્તિને હડે દો એક શુકમાં †ધરે છે પણ જુદા પ્રતોમાં તે નથી. અસબ રામ મોક્ષની વખત દોની †રર દોખ તો વધારી †વે. પછી નાથાનુ †ધરવુ †વેત્ત દો †વેત્ત વેત્ત, પણ કોઈ પણ પ્રત તેન ઠીકા આપતી નથી તેથી મૂળ પાઠમાં ઘણવ કરેલ નથી.

૨ મોઠા †વેત્તોઠાની ઘ ૧૧ ઘ †મમ. ઠારીઠાઠી ઢીધી. જટાઉંવરે †તા-અપત. †વેત્તોઠા ઠીધી †વેત્તે †વિધવેત્તોઠા ઠ ઠ અપનેત્તોઠાની વાત કદત નજાવી કદતા. ઠારીઠોઠ

કોઈ ઉપર પ્રીતિ કે સંબંધ હોય તો તે પણ તોડી નાખું છું. લોકો તો સર્વ પારકા છે અને પારકાની વાતો કરનારા છે; વળી તેઓ પોતાની તો વાત કરતા પણ નથી અને વિચારતા પણ નથી એવા નકામા પંચાત કરનારાના અભિપ્રાય ઉપર હું કાંઈ કરતી નથી અને મારી પ્રીતિ નટનાગરમાથી ખેંચી લેતી નથી.

આ પદમા નટ શબ્દ ઉપર ભાર મૂકીને અર્થ વિચારવાનો છે. સામાન્ય વ્યવહારના નિયમ પ્રમાણે કુળવાન સ્ત્રીએ નાટક કરનાર, પછી તે ગમે તેવાં રૂપ કરનાર, અભિનય કરનાર અથવા જાહુના ખેલ કરનાર હોય તો પણ તેની સાથે પ્રીતિ કરવી એ ઉચિત નથી. એલાયચી કુમારને આથી ઊલટી રીતે જ્યારે નટી ઉપર પ્રીતિ લાગી હતી ત્યારે તેણે કુળ મર્યાદા છોડી દીધી હતી અને તેના પિતાએ તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યા હતા, છતાં પ્રેમનું લક્ષણ એવું છે કે લોકલાજની દરકાર કર્યા વગર અને અન્ય શું કહે છે તે સાંભળ્યા વગર પ્રીતિમા આસક્ત નર જરૂર પોતાની પ્રિય વસ્તુ તરફ ખેંચાય છે, તેવી રીતે અહીં શુદ્ધ ચેતનાને ચેતનજી ઉપર એવી પ્રીતિ લાગી છે કે તે અન્ય કોઈ હકીકતની દરકાર કર્યા વગર પતિમાં મનને જોડી દે છે. નટનો વેશ ધારણ કરવાનો આગ્રહ કર્યો તો એલાયચી કુમારે તે પ્રમાણે કર્યું, પણ કુળમર્યાદા કે ખીભા કોઈ પણ મનસ્વી કારણથી ખરી પ્રીતિનો ભાવ તબયો નહિ. ખીજી હકીકત ખાસ ધ્યાનમા રાખવા લાયક એ છે કે-લોકો પારકી વાત કરે છે અને પોતાને માટે કદિ વાતો કરતા નથી. આવા પરનિંદારકત અને આત્મવિચારણા નહિ કરનારા લોકોના અભિપ્રાય ઉપર આધાર ખાંધી મહાચતુર નટવરથી પ્રીતિ ખાધી હોય તેને શુદ્ધ ચેતના કેમ તજી દે ?

આવી જ રીતે ધર્મ સંન્યાસ લેવાની ચેતનજીની ઇચ્છા થાય એટલે કે શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનજીનો સયોગ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને કહેવામા આવે છે કે- “ભાઈ ! આ તમારે ઘેર ઘેર ભટકવું, ભિક્ષા માગવી, તરપણી ઉપાડવી, અડધા પગ ઉઘાડા દેખાય તેવા વસ્ત્ર પહેરવા એ શુ તમને યોગ્ય લાગે છે ? તમારા સગાસબ ધીને મૂકીને ચાલ્યા જવું એ તમને અથવા તમારા કુળને યોગ્ય છે ? તમે તમારા અન્ય સગાઓ તરફનો ધર્મ કેમ ભૂલી જાઓ છો ? તમને લોકલાજ પણ નથી આવતી કે આવી રીતે ભિખારી થઈને ભટકવાનું પસંદ કરો છો ? અને તમારા ઉત્તમ કુળને આવી રીતનો ભિક્ષુનો વેશ કાઢવો ઉચિત છે ? ” નિશ્ચયશુદ્ધિ કરવામા ઉદ્બુક્ત થયેલા ચેતનજી એટલે કે જે ચેતનજી પર શુદ્ધ ચેતનાએ પોતાનું મન જોડવા માડ્યું છે અને તેથી નટનાગરની પેઠે નવીન સંવિજ્ઞ વેશ ધારણ કરવા જે નટનાગર તૈયાર થયા છે તેને આવો સવાલ પૂછતા તે બહુ સરળતાથી જવાબ આપે છે કે-સ્ત્રૂળ લોકલાજનું અમારે કામ નથી, જેને આત્મ જગૃતિ કરવી હોય તેણે પોતાના આત્મદ્રવ્યનો વિચાર કરવાનો છે. યોગ્ય અંકુશ નીચે યોગ્ય વિચાર કરતા તેને સ્પષ્ટ ખાત્રીપૂર્વક જણાય કે તે વિચાર યોગ્ય છે અને લોકો તો

માત્ર સ્વૃણ સુખના ખોટા ખ્યાલને લીધે અને મહાનિષ્ઠ યોગ્યતા કમની પ્રચરતાને લીધે સંસારમાથી ઈચ્છા આવતા નથી અને અન્ય આવવા ઈચ્છા કરતો હોય તો તેની મહત્વતા, અવિરતા અને યોગ્યતા સમજી શકતા નથી, તો પછી તેણે તે વિચારને સ્વૃણ લોકલાજ ખાતર તણ દેવો ન જોઈએ તદુપરાત જે વખતે અનેક જનોને લાભ કરવાનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકતો હોય તે વખતે અસ્તિત્વત ધર્મો સમપ્રિયા લાભ ખાતર અને સવધી વધારે આત્મધર્મ ખાતર વિચારી જવાય તો તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ થતી હોય એમ તેને લાગતુ નથી. તે સમજે છે કે વીરપરમાત્મા બરેથી નીકળ્યા હશે ત્યારે નિહિવધનને, ધરોહાને અને ણીબ સગસબધીઓને બહુ લાગુ હશે, પણ આવા અસ્તિત્વત ધર્મોને વિચાર કરીને આત્મધર્મ ચૂકવાનો નિર્ભય લોકલાજની ખાતર કે કુળમર્વાદાની ખાતર મહાત્મા પુરુષો કહી કરતા નથી. આથી ચેતનજી જ્વાબમાં જ્યેટહુ જ કહે છે કે-જે કોઈ ઠાવં કરવુ હોય તે બરાબર વિચારીને કરવુ, પછી તેમાં લોકલાજના કે કુળમર્વાદાના વિચાર કરવા સુહત નથી.

આથી પણ વિશેષ પ્રગતિ કરવાની યોગ્યતા માથ ત્યારે કુળ જ્યેટહી પોતાના ગચ્છની મર્વાદા પણ ચેતનજી ઠાકી ડે છે મતલબ આગળ વધતા વધતા તેને ગચ્છમર્વાદામાં રહેવાની જરૂર જ રહેતી નથી. જ્યારે જિનકરુપની તુલના કરતા હોય અથવા જિનકરુપ આદરતા હોય ત્યારે કુળમર્વાદામાં શુદ્ધ ચેતન રહેતા નથી. જ્વાબદારનો, કુળમર્વાદાનો, લોકલાજનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેને પોતાના પગ નીચે દબાવી ડે છે અચ્છના અર્થમાં કુળ શબ્દનો ઉપયોગ તે મર્વાદાનો ત્યાગ-સ્વવિરુદ્ધપનો ત્યાગ કરી જિનકરુપ આદરવાના અવસરે કરવાનો છે એમના વિહાર વિગેરેમાં ફરફાર હોય છે પણ એ જાણી હકની વિશેષ યોગ્યતાની વાત છે અત્ર ભાવ જો છે કે-શાસ્ત્રમર્વાદાથી તે વતે છે લોકલાજથી લેવાઈ જતા નથી.

આવુ મારું વતન એકને લોકો-સ્તે આલનારા પ્રાણીઓ-સંચારસિક્કિ છવે હશે, મરકરી કરે, તેની અને ફરફાર નથી, કારણ કે હસનારા સર્વ પારખ છે, આમાં મમતામાં પડી પોતાના આત્મધર્મથી પણ પરાક્રમુચ થયેલા છે અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલી ગયેલા છે વળી તેઓ જ્યેટહા તો ક્ષાપણથી બરેલા છે કે તેઓ નિરતર પારકી જ વાતો કરે છે, જાણે કે પોતે સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરી લીધા છે અને હવે પોતાને પ્રાપ્ત કરવાનું કંઈ જાણી રહ્યું જ નથી, તેથી તેઓ પોતાનો તો વિચાર પણ કરતા નથી અને અન્ય કોઈ જણ પણ સ્વાભિતર્થ માટે પ્રયાણુ કરે તો તેની વાતો કરવા મઠી બંધ છે આવા અનુષ્ઠાની વાત તરફ કેટલું આનંદ આપવુ તેનો વિચાર કરી મે તો તે તરફથી મારા ઉપયોગ જ પાછો જોઈ લીધા છે

લોકોની વાત ઉપર કેટલો આધાર રાખવો તે પર જણ વિચાર કરીએ ભવુ કરીએ

રાજ્ય તથા સંન્યાસ ધારણ કર્યો ત્યારે તે પોતાની ધૂનમાં નદીની વેળુના તકીઆ બનાવી તે પર બેસતો હતો. જળ ભરવા આવનાર પનીઆરી તેને વેળુના તકીઆ પર બેસતો જોઈ કહેવા લાગી કે ' જોયું બહેન ! આ રાજ્યપાટ તબ્યા, સંસાર તબ્યો પણ હબ્બુ રાબ્બનો ઇશક કાઈ ગયો છે ? આ તેમણે રૂના તકીઆ તથા દીધા તો વળી વેળુના તકીઆ પર સૂવું પડે છે ! ' આ વાત સાભળીને ભર્તૃહરિને વિચાર થયો કે વાત ખરી છે, તેથી તેણે એકદમ વેળુના ગાદી તકીઆ ફેંકી દીધા. એ બનાવ જોઈને પનીઆરી વાતો કરવા લાગી કે ' જોયું બહેન ! એમણે સસાર છોડ્યો પણ હબ્બુ ક્રોધ ગયો છે ? આપણે આટલું જરા ગાદીતકીઆ સબંધી કહ્યું ત્યા તો આટલી રીસ ચઢી ગઈ ! '

આવી રીતે આપણે પ્રત્યેક વ્યવહારના કાર્યમાં જોઈએ છીએ કે-હુનિયાને ટાકું કે ઊનું કાઈ ગમતુ નથી, પ્રસંગે અપ્રસંગે અન્યની સાચી કે ખોટી વાતો કરવી એ તેઓ પોતાને ધર્મ સમજે છે અને કોઈ પણ વાત કરતા એવી મુખાકૃતિ રાખે છે કે જાણે પોતે સર્વગુણસંપન્ન છે અને હવે પોતાને કાઈ કરવાનું અવશિષ્ટ રહ્યું જ નથી. વિશેષમાં નિંદા અચરણ કરતી વખતે લોકલાજથી ડરી જવું યોગ્ય છે, કારણ કે સમાજનો અંકુશ ઘણી વખત કુમાર્ગમનના દ્વારમાં અર્ગલા તુલ્ય કામ કરે છે, પરંતુ જ્યારે મહાન્ ધર્મ અથવા વિશિષ્ટ પરોપકાર ખાતર અન્ય સૂક્ષ્મ બાબતોની બેદરકારી બતાવવાનો પ્રસંગ આવે અને તેવા પ્રસંગે મોહવ્રત સસારરસિક જીવો તેવા ઉચ્ચ આશયને સમજી નહિ શકવાથી ખોટી વાતો કરી સાધારણ ધર્મને પ્રાધાન્ય આપે તો તેથી જરા પણ નાસીપાસ થવાની જરૂર નથી સવિ જીવ કરું શાસનરસી એવી ભાવદયાના ઉદ્ધાસમાં જે પ્રસંગે તીર્થ કર મહારાજઓ ઘરથી બહાર નિષ્ક્રમણ કરે છે અથવા પરમ આત્મજ્યોતિ પ્રગટાવી સંસાર પરાડ્મુખ વૃત્તિ થવાથી તેનો ત્યાગ કરવા વિચાર કરે છે તેવે પ્રસંગે આ સસાર-રસિક જીવોના મધ્યમ પ્રકારના વિચારોથી તેઓ દોરાઈ જતા નથી અને તેમ કરવું જરા પણ યોગ્ય નથી અબજો રૂપિયાનો લાભ મેળવવા ખાતર કદાચ ખસો પાચસો રૂપિયાનો ભોગ આપવો પડે તો તે યોગ્ય છે અને તેટલી દૃષ્ટિ ન પહોંચાડી શકનારા બધુઓ ખસો પાચસોના વ્યય ઉપર જ અભિપ્રાય આપે તો તેની સાથે જોડાઈ જવું તે યુક્ત નથી. મહાન્ આત્મિક ધર્મ આગળ પતિધર્માદિ વ્યક્તિગત ધર્મનો સમઘ્નિતા લાભ ખાતર અથવા આત્મોન્નતિના વિશિષ્ટ લાભ ખાતર ભોગ આપવો પડે તો યોગદૃષ્ટિએ તે સર્વથા ઉચિત છે

માત તાત* સજ્જન જાત, વાત કરત હૈ મોરી;

ચાહેં રસકી વયું કરી ×છૂટે ? સુરિજન સુરિજન ટોરી હો. મનસા૦ ૩

* પ્રથમ પદ્ધિ ' માત તાત અરુ સજ્જન જાતિ ' એમ પણ છે અરુ અને બીજી પદ્ધિને છેડે ઉપરની ગાયમાં જણાવ્યું તેમ હો એક છુકમાં છે પણ એકે પ્રતમાં નથી

× છૂટેને બદલે ચૂટે એવો પાઠ છે પણ તે અશુદ્ધ જણાય છે

૩ માત તાત=માતાપિતા સજ્જન=સગાસબંધી જાત=જાતિ, જાતિવાળા મોરી=ઓળા, વિચાર વગરની આપે રસકી=જેણે એક વાર રસ આપ્યો છે તેની ક્યું=કેમ ? સુરિજન=સ્વજન ટોરી=સંગ

“ માતાપિતા, સર્ગસર્જકો અને નાતીલાલો વાત કરે છે તે બિસાત વગરની લાગે છે; જેણે (એક વાર) રસ ચાખ્યો છે તેનો સ્વજનો સાથેનો મેળાપ હે સજ્જનો ! કેમ કરીને છૂટે ? ”

બાવ—જે વખતે આત્મભગૃતિ કરવાની ઇચ્છા થતા પૌદ્ગલિક સંબંધ અને સંસારનો ત્યાગ કરી સર્વ વિરતિ આદરવાનો વિચાર થાય છે અને તેમ કરીને યોગભાગ્યમા ઉત્કટપણે પ્રવેશ કરી પ્રગતિ કરવા વિચાર થાય છે તે વખતે મારા માતાપિતા, સર્ગ, સર્જકો અને જ્ઞાતિવાળાઓ મારા સંબંધમાં જે વાતો કરે છે તે તદ્દન સાધારણ પ્રકારની અને કમ વગરની લાગે છે. જ્યે પ્રસંગે સાંસારિક માતાપિતા કહે છે કે ‘ભાઈ ! તમે જે સંસારભાગનો વિચાર કરો છે તે તો મોટી વાત છે પણ તે કાંઈ તમારાથી બને નહિ, તમારો વિચાર હોય તો પણ હજુ થોડો વખત અભ્યાસ કરો, આવા કામમા ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ’ મારા મનમા જે ઉત્સાહ યોગભાગ પર આરૂઢ થવાનો થયો હોય છે તેના સંબંધમા આવી નરમ-નરમ વાતો કરી બંધવા સીની વય, પુત્રની અવસ્થા, આર્થિક સ્થિતિ વિગેરે અનેક કારણો બતાવી અને નિરુત્સાહી બતાવે છે અને અમે તેવા પ્રયાસો કરી અને પોતાના સંસારહાવાનગમાં જે સ્થિતિથીને પણ રાખવા પ્રયત્ન કરે છે એવે જીવે જીવ્યા ન ચાલે તો મને અનેક પ્રકારની ધમકીઓ પણ આપે છે મારા પર તહોમત મૂકી શબ્દ કે કોઈ દ્વારા અને ત્રાસ આપવાનો પ્રયાસ પણ કરે છે અને અમે તેમ કરી અને યોગભાગમા વધતો જાતકાવે છે, પણ જાણુ છું કે તેઓની એક પણ ક્ષમિયામાં કમ લાગતો નથી. મને તેઓની વાત તદ્દન સામાન્ય અને બિસાત વગરની લાગે છે છું જ્યેમ પણ બહુ છું કે તેઓની વાત દીલ વિચાર વગરની અને મોહ-મદિરાની અસરવાળી છે કોઈ માણસે કારુ પીધા હોય તે વખતે તે અભ્યાસ પાસે વાતો કરે તે જ્યેમ કીમત વગરની અને આઘા માર્ગે દોરવારી જણાય છે તેમ મોહ-મદિરાની અસર નીચે ઘોષાયથી અને અપાયથી તેઓની સલાહ મને તદ્દન લોળી લાગે છે.

હું બધુઓ ! જેણે એક વખત અરેખના સંજ્ઞન પુરુષો સાથે પ્રેમ બાંધ્યો હોય અને તેઓના સત્સંગનો લાભ લઈ તેનો રસ પીધા હોય તેને પછી તે રસનો રગ કેવી રીતે છૂટી શકે ? સાધારણ રીતે સ્થૂળ રસની વાત જુઓ મધનો કે કેરીનો રસ તમે એક વખત ચાખ્યો હોય અને તે વખતે તે તમને જાદુ આકર્ષક લાગ્યો હોય તો પછી તેના પરથી પ્રેમ દૂર કરવા માટે તમને કમ વગરની અમે તેટલી ક્ષમિયા આપવામાં આવે તો પણ તમને તેની અસર છૂટી શકે ? જ્યાં સુધી જ્યેવા પ્રકારનો રસાસ્વાદ ન થયો હોય ત્યાં સુધીની વાત બદી છે પણ એક વખત તેનો સ્વાદ લાગ્યા પછી તો અભ્ય રસમાં પ્રેમ કદિ આવતો જ નથી આ હકીકત મારા સાંસારિક સર્ગાંજી સમજી શકતા નથી. મેં સતિ, દમ, આજ્ઞા આદિ વિગેરે સ્વજનોનો પૂરો સજ તો જણ્યું કર્યો નથી પણ

તેઓના સંગનો રસ જરા જરા ચાખ્યો તે તે ઉપરથી મને તેના ઉપર એટલો બધો પ્રેમ આવી ગયો છે કે હવે તે રસ છૂટી શકે તેમ નથી, તે આકર્ષણ દૂર થઈ શકે તેમ નથી, તે પ્રીતિ વિસરી શકાય તેમ નથી. યશવિલાસમા શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય સુડતાલીશમા પદમાં કહે છે કે —

લોકલાજસે જો ચિત્ત એરે, સો તો સહજ વિવેક હી સુના
પ્રભુગુન ધ્યાન વિગર ભ્રમ ભૂલા, કરે કિરિયા સો રાને રૂના;
ઘડિ ઘડિ સાંભરે સાંઈ સહુણા.

આવી જ રીતે તે જ મહાત્મા શ્રીશાતિનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે—

જાણ્યો રે જેણે તુજ ગુણુ લેશ, ખીલા રે રસ તેહને મન નવિ ગમેછ;
આખ્યો રે જેણે અમી લવ લેશ, બાકસ બુકસ તસ ન રુચે કીમેજ

આવી રીતે જેણે યોગમાર્ગનો-પરમાત્મગુણુપ્રકટીકરણુનેા રસ એક વખત ચાખ્યો હોય તે તેને કદિ વિસરી શકતો નથી અને તેને પછી સાધારણુ વસ્તુઓમા-પદાર્થોમા કે પ્રાણીઓમા પ્રેમ આવતો નથી, તેને તે સર્વ બાકસબુકસ લાગે છે, રસ વગરના છોતરાં લાગે છે, સનેહ વગરના કુશકા લાગે છે વળી એ સ્વજનો એવા છે કે એનો જેમ જેમ વધારે અનુભવ થતો જાય, જેમ જેમ તેઓનો પ્રસંગ વધારે પડતો જાય તેમ તેમ તેઓના પ્રેમની અને સજ્જનતાની વિશેષ વિશેષ પ્રતીતિ થતી જાય છે અને તેમ હોવાથી તેઓનો વધારે પ્રસંગ પાડવાની થતી ઇચ્છામા સગાસંબંધીઓ જે પ્રત્યવાય નાખે છે તેમા તેઓનુ ભોળપણુ અથવા સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહીએ તો મૂર્ખાઈ જ જણાઈ આવે છે. (ભોળાનો વાસ્તવિક અર્થ મૂર્ખ જ થાય છે.) આ પ્રમાણુ હકીકત છે તે વિચારી જ્યારે શુદ્ધ આત્મજગૃતિ કરવા મનમા દંઠ ભાવના થાય ત્યારે પોતાના સગાઓની વાત કેવી લાગે છે તે પર વિચાર કરી, અત્યાર સુધી અધ્યાત્મની વાતો કરતાં કેવી વૃત્તિ થાય છે અને નકામી વાતો કરવામા કેવો જ્ઞાનનો બોલો ઘસડવો પડે છે તે વિચારવુ. જ્યારે અતરંગ વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે ત્યારે અત કરણથી આ ચેતનને સંસાર પર ત્રાસ છૂટે છે, એ એના સગાસંબંધીઓની વાતોની યોગ્ય કિમત આકે છે અને પોતાને યોગ્ય માર્ગ અહણુ કરી લે છે. યોગમાર્ગમા એક વખત રસ જગાડો, અત કરણુપૂર્વક સ્વજન સાથે પ્રેમપ્રસંગ કરો, પછી આગળ માર્ગ શુ' લેવો તે જરૂર સૂઝી જશે. દંઠ ભાવના અને પ્રબળ પુરુષાર્થની આગળ અન્ય પ્રત્યવાયો અડચણુ કરી શકતા નથી

*ઓરાહનો કહા કહાવત ઓરપે, નાહિ ન કીનિ ચોરી;

કાલુ કલથો સો નાચત નિવહેઈ, ઓર ચાચરી ચરી ફોરી.× મનસા૦ ૪

* ઓરાહનોને બદલે એક જગ્યાએ 'ઓરહનો' શબ્દ છે અર્થ એક જ હોય એમ જણાય છે ઉપાલભો એ સરકૃત શબ્દનુ આ પ્રાકૃત રૂપ છે

× છેલ્લી પકિતમા પાઠ " ઓર ચાચર ચર ફેરી " એવો પણ પાઠ છે અન્યત્ર ખીજ અને ચોથી પકિતને છેડે 'હો' મૂક્યો છે તે જરૂર પ્રમાણુ રાગાનુસાર બોલવાનો છે

૪ ઓરાહનો=ઉપાલભ, ઠપકા કહા=નુ ? શા માટે? કહાવત=દેવરાવવો ઓરપે=ખીજની પાસે.

“(ચેતનજીને) બીજાની પાસે શા માટે ઠપકો દેવશવવો ? તેણે ઘોરી કરી નથી (ગુન્હો કર્યો નથી) જોમ કાઈ નથી (હવે તો) કચ્છ લગાવ્યો તે નાચ કરવાથી જ બને (પાક ભજવવાથી જ ખીલે,) બાકી બીજા તો ગાનારની ટોળી વિગેરે વ્યવહાર માત્ર છે ”

ભાવ—હવે આ ચેતનજીને અન્ય પાસે ઠપકો પણ શુ દેવશવવો ? હવે ઠપકો દેવશવવાનો જરા પણ અવકાશ નથી અને તેમ કરવાનું કારણ પણ રહ્યું નથી. ચેતનજીને અત્યાર સુધીમાં અનેક વખત ઘોરી કરી નથી જોતુ કાઈ નથી, ત્યારે હવે તેણે બીજાની પાસેથી શુ શિખામણ લેવાની છે ? પોતે અત્યાર સુધીમાં અનેક પ્રકારની ભૂલો કરતો આવ્યો છે તે હકીકત તેને હવે સમજાણી છે તે બંધ છે કે પોતે રાજ વિગેરે કારણોથી અનેક પ્રકારની કમુરો વારવાર કરતો આવ્યો છે અને તે ગુન્હાઓની શિક્ષા તરીકે તેને ભવજમણા યર્ષ છે અને યથા કરે છે તે અત્યાર સુધીમાં ધરીકમાં રાજ કરતો, ધરીકમાં દેવ કરતો, ધરીકમાં કયાય કરતો, ધરીકમાં પ્રયાદ કરતો, ધરીકમાં વિક્રમ કરતો અને જોવી જોવી અનેક ભવતની તે ભૂલો કરતો હતો અને તેથી પોતાનું આત્મધન છુટાવી દેતો હતો. આ સવ વાત તેના જાણવામાં હવે આવી છે પરમાવતમાં તેને હવે વસ્તુસ્વરૂપનો ભાસ થવા લાગ્યો છે, ત્યારે જોવા વખતમાં તે બીજાની પાસેથી સચારમાં આસક્ત મવાની શિખામણો અથવા તેને અનુરૂપ ઠપકાઓ શા માટે આભળે ? અને તેવી રીતે સંભળવાનું તેની પોતાની ઉત્પત્તિ માટે કેવી રીતે યાજ ? વળી શાનાદિક જો જો કમુરો તેણે કરી છે તેની સજા તો તેણે પોતે જ ખાવાની છે, તેમાં હવે અન્યની પાસે શુ વાતો કરવાની છે ? અને જ્યારે તેનું મન નનગાગરમાં ભેટાઈ ગયું છે તો પછી પોતાનો ગુન્હો કેવો છે ? કેટલો છે ? અને તેની યોગ્ય સજા યદ્ય છે કે નહિ ? તે સવ વાતનો વિચાર ચેતનજી પોતે જ કરી લેશે. જો ચેતનજી ગુન્હો કબૂલ કરવા ન હોત તો અન્યની પાસે તેને ઠપકો દેવશવવાનો જરૂર હતો, પણ હવે તો તે પોતાની ભૂલો બસબસ સમજી શકે છે તેથી હવે તેણે પોતે જ પોતાને શિક્ષા કરવી. હવે તો પોતે જ શુરુ અને પોતે જ શિક્ષા બની જતુ આવી રીતે પોતાનો ગુન્હો પોતાને બસબસ અને તેની શિક્ષા પણ પોતે જ બંધે કરી શકે ત્યારે નિઃસંયમુદ્ધિ યદ્ય છે જોમ સમજતુ જ્યાં સુધી રાગાદિકના પોતાના માર્ગો સાચા છે અથવા શ્રાદ્ધ છે જોવી વૃત્તિ રહે, પોતાનાં કુટિલ વિષમ કાર્યો અથવા આચરણોને મેન કેન પ્રકારેણ બચાવ કરવાની ઈચ્છા રહે ત્યાં સુધી સમજતુ કે હલુ આ છવ ખરેખર શુદ્ધ ધરો નથી અને તેને અન્ય પાસે ઉપાસણ દેવશવવાની જરૂર છે પોતે ભૂલે છે જો સમજતુ ભેદજો, ભૂલમાં પોતાની ગુદિ કેટલી છે તેનું માપ કરતુ ભેદજો અને ભવિષ્યમાં જોવા ગુન્હો ન યાજ તેને માટે જી ભાવના કરવી ભેદજો. આ પ્રમાણે જ્યારે વૃત્તિ યાજ

નાહિત્તનથી, ન ક્રમિત્તનથી કરી, ઘોરીગુન્હો કાઠકાઠકા કહેવો (નાચતી વખત અજાણ મહાદિક કુરતી કરતી વખત ખરેખર છે તે) કમુરોપરેજો, ખારણુ ક્યાં. સેવતે. નાચત્તનાચવથી. નિવહોજીને ઘોરીગાગરના બધા તો. ચાચરિત્તવેવાની ટોળી. ઘરી હારીસાધારણુ, બવહાર માત્ર.

ત્યારે નિશ્ચયશુદ્ધિ થાય અને તેવી સ્થિતિ જ્યારે મનસા નટનગરમાં જોડાય અને ઔર સખનસે તોડાય ત્યારે જ થાય, એ વાત બરાબર વિચારીને ગ્રાહ્યમાં લેવા લાયક છે.

મદ્દ જ્યારે કુસ્તી કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે પોતાના સાથળ ઉપર કચ્છ પહેરે છે અને તેવી જ રીતે નાચ કરનાર પણ પોતાના કપડા પડી ન જાય અથવા નાચવાના જોસમા અવ્યવસ્થિત ન થઈ જાય તેટલા માટે કચ્છ પહેરી લે છે. આથી નાચવામા સરળતા પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે નાચવાનો વેશ લીધો હોય તે નાચવાથી જ ભજે છે, નાચવાનો વેશ લઈને પછી ખેસી રહેવાય નહિ અને કોઈ તેવો વેશ લઈને પછી ખેસી રહે તો તેમ કરનારને ડહાપણુવાળો પણ ગણવામા આવે નહિ. આવી રીતે તે' જે કામ હાથમા લીધું છે અને જેને માટે વેશ કાઢ્યો છે તે વેશ ભજવવાથી જ ઠીક ગણાય, તે કામ પાર ઉતારવામા જ તારુ ડહાપણુ ગણાય તે' મોક્ષ જવા માટે ચારિત્રીયાનો વેશ લીધો હોય અથવા તો કુસ્તી કરતી વખતે જેમ કચ્છ ખાંથીને મદ્દ કુસ્તી માટે તૈયારી બતાવે છે તેમ તે' કોઈ પણ પ્રકારની મોક્ષપ્રયાણની તૈયારી બતાવી હોય તો પછી તારે તે વેશને બરાબર ભજવવો યોગ્ય છે, પછી તુ ખેસી રહીશ અથવા ખીજે પાઠ ભજવીશ તો તે તને શોભશે નહિ. આ હકીકત કહીને સર્વવિરતિ આદરી દીક્ષાનો વેશ લેનાર અથવા દેશવિરતિ આદરી શ્રાવકનો વેશ કાઢનાર અને ત્યાર પછી અન્ય કાર્યમા પડી જઈ પોતાનો વેશ ન ભજવનાર-વેશને લજવનાર કેવી રીતે હાસીપાત્ર થાય છે અને તે હકીકત તેને કેવી રીતે શોભા આપનાર થતી નથી તે બતાવ્યું વેશ લીધો હોય તે તો બરાબર ભજવવો જ જોઈએ અષાઢાભૂતિને જ્યારે ભરત ચક્રવર્તીનું નાટક કરવા કહ્યું ત્યારે તેમણે એવી તદ્દુપ ભાવના અત કરણથી કરી અને અભિનય સાથે એવો સુદર પાઠ ભજવી આપ્યો કે સત્યરૂપે આરિસાભુવનમા ભરતચક્રીની પેઠે તેમને કૈવલ્યજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થયું. આનું નામ પાઠ ભજવ્યો કહેવાય બાકી ખીજ સર્વ છે તે તો ગવૈયાની ટોળીના સાજ માત્ર છે, વ્યવહારરૂપ છે. જેમ નાચનારની સાથે વાળ વગાડવાવાળા, તબલચી, શરણાઈવાળા વિગેરે અનેક હોય છે પણ મુખ્ય નાચનાર તો એક જ હોય છે તેવી રીતે મુખ્ય કાર્ય કરવા ધાર્યું હોય છે તે તો એક જ હોય છે અને વચ્ચે વચ્ચે જે કાર્ય થાય છે તે તો સાધ્યરૂપ નથી પણ સાધારણ છે. દાખલા તરીકે નાચનારની સાથે ઉપર ગણાવેલ સાજ હોય છે તેવી રીતે મોક્ષમાર્ગ સાધતા વચ્ચે સ્વર્ગગમનાદિ કાર્યો થઈ જાય, તે સર્વ પ્રાસંગિક છે. આ જીવે કાર્ય મોટું આહ્યું છે, તેનું પ્રયાણ મોક્ષ જવાનું છે, તેનું સાધ્ય મોક્ષસ્થાન છે અને તેટલા માટે તેને યોગ્ય તેણે જે વેશ કાઢ્યો હોય તે તેણે ભજવવો યોગ્ય છે વચ્ચે સ્વર્ગગમનાદિ કાર્યો બની આવે તે ભલે બન્યા કરો, પરતુ આ જીવે-ચિતનજીએ પોતાનું સાધ્ય કદિ ચૂકવું નહિ, કાઢેલો વેશ બરાબર ભજવવો અને તેમ કરી પોતાની જાતને શોભા મળે તેમ કરવું.

આ ચેતનજીએ નટનાગરમા પ્રેમ જોય્યો છે અને બીજા સવથી તેનો સબધ ઠોડી નાખ્યો છે આટલી હદ મુખી જ્યારે તેની ઉત્કાન્તિ યદ્ય છે ત્યારે હવે તેણે વળી પાછુ મનને અસ્તવ્યસ્ત કરી જ્યાં ત્યાં રખણવી કાઢેલા વેશમા ભગવાન પાદ્મુ ન જોઈએ એ તેમ કરવામા આવે તો તેના અભિનય અને જગ્યામા મોટી ખામી આવે અને પાત્ર તરીકે તેની ગુણનામા મીઠું બાવી જાય. આટલા માટે ચેતનજીએ પોતે જે કમુદ્રા અગાઉ કરી છે તે જ્યારે નટનાગરમાં પ્રીતિ થવાથી તેને જલ્દાઈ બાવી ત્યારે હવે તેને બહારના સાચારિક સબંધી પાસેથી સિખ્યામણુ લેવાની જાણવા તે અનુસાર આથી પોતાના કાઢેલા વેશમા ક્ષતિ આણવાની જરૂર સ્વી નથી અને તેમ કરવા કહાય તે લલચાઈ જાય તો સમજવુ કે હજુ તેને નટનાગરમા પ્રીતિ થઈ નથી, થઈ હોય તો માત તાવ અરુ સંજ્ઞન જ્ઞાત જે સોબી સોબી વાલો કરે તેમા તેનુ મન કહી પણ લાગે નહિ. અહો મુસૂ ચેતનજી ! તમારો કાઢેલો વેશ હવે બરાબર ભજવી બતાવો અને આ સર્વ જવહારને અગે તમારે શુ કરવુ જોઈએ તે તમારા નટનાગર જેની સાથે તમે મન જોડ્યુ છે તેને પૂછી લુઓ. હવે કાઢેલો વેશ ઠોડી રેવા નહિ જાણવા જે વેશ પહેર્યો છે તેનાથી બીજો (બૂટો) પાઠ ભજવવા નહિ.

મ્યાનસિંચૂ મથિત પાર્ક, પ્રેમપીયુવ કટોરી હો;

મોદત* જ્ઞાનદષન પ્રશ્નુ સ્થિષ્ઠર, દેસત દહિ વકોરી મનમા૦ ૫

“ શાસ્ત્રસમુદ્ર મધીને તેમણી પ્રેમઅમૃતની ખાલી પ્રાપ્ત કરી છે (તે પીને) આનન્દ પ્રશુ અર્થ અને (તેને ડેખીને) જોકાર નિશ્ચયદહિ આનન્દ પામે છે, સજી યાચ છે ”

બાવ—પુરાણમુસિધિ વાર્તા છે કે-દેવોએ સમુદ્રમથન કરીને અમૃત પ્રાપ્ત કર્યું અને તેનુ પાન કરીને અર્ધમા અમર થયા. અમૃતપાન એ દેવતાઓનુ પણ લક્ષ્મસ્વાન સ્થે છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયાસ કરવામાં આવે છે અહીં જ્યારે ચેતનજીએ નટનાગરમાં પ્રીતિ જોઈ અને ઝીર સબનસે તેને ઠોડી નાખી ત્યારે તેના ઉપર ઘટના કસવા કવિ કહે છે કે-આ પ્રેમ (1070) જેને માટે જાન્ય શાસ્ત્રકરો પણ બહુ લખે છે તે ખરેખર અમૃત છે જ્યારે આ ચેતનજીને નિશ્ચયદહિ અમૃત યાચ છે ત્યારે તેને સવ જીવો ઉપર બંધુત્વ અને સ્વસમાનત્વ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે એ પ્રેમ ચેતનજીને જોવા સ્થાનમાં મુક્તિ કે છે કે જ્યાં તે ખરેખર અજ્ઞાનમર યદ્ય જાય છે અને તેથી એ પ્રેમઅમૃતને વધારે સારી રીતે સમુદ્રમથનની કવલકલા સાથે પટાવી શકાય.

* આનન્દસિંચૂ નવિન પાઠ એમ પાઠ-તર એક પ્રતમાં છે એ પાઠ અમુદ ત્યાગ છે

x મોદતને સ્થાને એક પ્રતમાં મોદત પાઠ છે જ્યાં લગભગ સરખો છે

૫ આનન્દસિંચૂ-આનન્દસિંચૂ, આનન્દસમુદ્ર મથિતમથન કરીને, પ્રેમપીયુવ=પ્રેમઅમૃત, નિશ્ચય દહિરપ

પ્રેમ અમૃતરસની કટોરી=ખાલી, કટોરી સ્થિષ્ઠર=ચક્રમા, દેખત=દેખીને દહિવનિશ્ચય દહિ મોદતી=મોદત, અટર.

અનેક શાસ્ત્રસમુદ્રતુ મંથન કરીને શોધી કાઢેલ આ પ્રેમઅમૃતનો પ્યાલો છે અને તે મહાભાગ્યવાન હોય તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રેમઅમૃતનુ પાન કરીને આનંદધનરૂપ જીવાત્મા જે અત્યારે અંતરાત્મ સ્વરૂપમા વર્તે છે તે રૂપ ચદ્રમા બહુ આનંદમા વર્તે છે ચંદ્રને જેમ મથન કરીને પ્રાપ્ત કરેલ અમૃત રસનો એક કટોરો પીવા મળ્યો ત્યારે તેને બહુ આનંદ થયો હતો તેવી રીતે બહુ વાસ્તવિક રીતે જીવાત્માને પ્રેમપીયૂષના પાનથી આનંદ થયો છે, આત્મચંદ્ર તેથી મોઢે છે, હરખે છે, મજા કરે છે, પ્રકુલિત થાય છે, ખીલે છે અને વધારે તેજસ્વી બને છે અને તે હકીકત જોઈને ચતુર નિશ્ચયદષ્ટિ પણ ખુશી થાય છે, રાજી થાય છે, હર્ષમા આવી જાય છે. ચેતનજી પોતાના નિજ સ્વરૂપમા આવી તેને વધારે ખીલાવે છે, એ બનાવ જોઈને નિશ્ચયદષ્ટિરૂપ ચકોરી હર્ષમા આવી જાય તે બરાબર યુક્ત છે, ઉચિત છે, સ્વભાવને અનુરૂપ છે.

આ પ્રેમપીયૂષની ભાવના એટલી ઉત્તમ રીતે કરવામા આવી છે કે-એના પર યોગનુ બધન કરવાથી તે બહુ આશ્ચર્યકારક પરિણામ નીપજાવી શકે તેમ છે. પ્રેમ એ એવી વસ્તુ છે કે-એનુ વર્ણન શબ્દોમા થઈ શકતુ નથી અને જ્યારે એ પ્રેમ મોહનુ રૂપ તજી દઈ સ્વભાવરૂપ પકડે અને સર્વ મનુષ્યો પર, સર્વ પ્રાણી ઉપર, સર્વ આત્મ-દ્રવ્ય ઉપર લખાય ત્યારે તેમાથી જે આનંદધારાઓ છૂટે છે તે અનુભવથી જ સમજાય તેવી છે એનું વર્ણન કરવામા કવિની કલમ નકામી થઈ પડે છે, એનો વાસ્તવિક ખ્યાલ અનુભવથી જ પ્રાપ્ય છે. મૈત્રીભાવનાનુ આ પ્રબળ પરિણામ છે.

તાત્પર્યાર્થ એ છે કે-અન્ય સર્વ ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરી નિજ સ્વરૂપ સમજે, ભવાતરમા આ ચેતનજીએ અનેક ભૂલો કરી છે તેને લઈને તેની આધુનિક શોકારૂપદ સ્થિતિ જણાય છે, તે સમજી, તેના કારણો વિચારી, તેને દૂર કરો અને છેવટે તેને નટનાગરમા જોડી દો મતલબ તે પોતે જ નટનાગર છે એટલે તેને તેના નિજ સ્વરૂપમા મેળવી આપો તે વખતે પછી તેને જે અખડ પ્રેમ જાગ્યું થશે અને તેથી તેને જે મહા-આનંદ પ્રાપ્ત થશે તે એવો છે કે એક વખત તે રસનો પ્યાલો પીવાથી તમને તે જણાઈ આવશે વારવાર તમને કહેવાથી તેનુ રસત્વ તમારા ખ્યાલમા નહિ આવે પણ એક વાર તેનુ પાન કરશો ત્યારે તમને તેમા એટલુ માધુર્ય લાગશે કે પછી તમે યોગીઓ તરફથી તેના પાનની ભલામણ માટે રાહ પણ જોશો નહિ. અત્યારે તમને ભલામણ એક જ કરવાની છે કે-તમે જે વેશ કાઢ્યો છે તે બરાબર ભજવો, જે તમારું મોક્ષ જવાનું પ્રયાણ હોય તો તેને માટે યોગ્ય ભાતુ તૈયાર કરો અને પછી તમને લોકલાજ, કુળમર્યાદા કે અન્યકૃત મશકરી માટે દરકાર પણ રહેશે નહિ, તમારુ આત્મદ્રવ્ય શુ છે અને તે તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમા કેવા પ્રકારે પ્રગટ થાય તેનો વિચાર કરવા માટે પણ એક વાર તેને નટનાગર સાથે જોડી દો.

પદ ઐગણ્યાધીસમુ

સમ જેવતી જાણવા જ્યજ્યવતી.

નસરસ કી વહ વહ કૌ વહકી સવારીરી,
તીષણ કટાણ છગ છાગત કટારીરી સરસ૦ ?

“ પૌદ્ગલિક સુખની તૃષ્ણા શુ છે ? જુઓ ! તે કૈાઈ (એક) કમ છે કે કમનુ ઘરકર છે ? તેના તીક્ષ્ણ કટાણની પશ્ચિત જાણે કટાર હોય તેવી જાણે છે ”

બાવ—કૌપરના પદમાં જણાવ્યું તે પ્રમાણે મનને નટનાગરમાં જોડવાથી અને બીજા સર્વ સાથેના તેના સબંધ તોડવાથી નિઃશ્વેદનિ જાણત થાય છે ત્યારે તે મોહનીય કમનું જોર રહેતુ નથી, પરંતુ તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા સુખી એક સમનું જોર ખડું રહે છે, તે કેવા પ્રકારનું છે ? તે અત્ર અદ્ભૂત રીતે બતાવે છે. આ પદમાં મોહ સમનના ઘરકરનું જોર કેવા પ્રકારનું છે તે નિઃશ્વેદનિ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યુક્ત થયેલા શ્વેતનજીને ઉદેશીને બતાવે છે

મોહનું સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે—ન્યવહારદિમાં જ્યાં સુખી આ શ્વેતનજી હતા ત્યાં સુખી તેને પૌદ્ગલિક સુખની ક્ષમ્બ વારવાર થતી હતી. કૈાઈ વખત તેને જોસજોગની ક્ષમ્બ થાય, કૈાઈ વાર સુહર જોજોના જનવાની ક્ષમ્બ થાય, કૈાઈ વાર મધપાન કરવાની ક્ષમ્બ થાય, કૈાઈ વાર મુજબી પદાથેના મુવાજ લેવાની ક્ષમ્બ થાય, કૈાઈ વાર સુહર સ્ત્રી તરફ દિષ્ટિપાત કરવાની ક્ષમ્બ થાય અને કૈાઈ વાર મધુર ગીત, નૃત્ય સાક્ષળયા ઇ ક્ષમ્બ થાય, તેવી પાથે ઇત્રિથેના વિવિધ પ્રકારના વિષયસુખની તેને જે ક્ષમ્બજો થતી હતી તે જવ તેણે માની લીધેલા સુખને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ થતી હતી. પ્રભુના સુહર સ્વરૂપનુ ઘટન કે તદ્ગુણગાન જોખવાની કે મવણુ કરવાની વિશિષ્ટ ક્ષમ્બ પણ તેને થતી ન હોતી. ત્યારે આવી તેને પૌદ્ગલિક સુખની તૃષ્ણા થતી હતી તે વસ્તુ શી છે ? આવા સવાહન જવાબની વિચારણામાં તે કહે છે કે—અરે જાઈ ! જુઓ તે બધા, મને જોમ જાણે છે કે પૌદ્ગલિક સુખની તરસ તે કમ હશે, પણ તે જોકાક કમ હોય જોમ તે સબવતુ નથી, તે જોવા જોરથી દહ આગ્રહ સાથે આવે છે કે તે જોકાક દુહુ કમ હોય જોમ તે જાતનુ નથી પણ તે તે કમનુ મોટુ ઘરકર હોય જોમ જણાય છે જાણે કમની સેવાનુ ધારિયુ આવવતુ હોય એવી તેની રીત જણાય છે આનુ કારણ પોતે જ જણાવે છે એક ચમુદિત્રિયનો જ વિષય પકડીએ. જ્યારે કામદેવનાં સર્વ શરોથી સજ્જ થયેલી નવમુવતી

+ પ્રથમ પંક્તિ જે પ્રતેમાં આતી રીને છે તરસ કી જેરી જાઈ જાઈ સવારીરી” એ પાઠ મુન્દર છે તેની અર્થવ્યાપાર વિચેચના કરી છે

૧ તરસ=પૌદ્ગલિક સુખની તૃષ્ણા. કી=કમ વસ્તુ છે ? શી વસ્તુ છે ? જાણવું. દિષ્ટિ= કમ ધી=મોહ એક કે જાઈ=કમની સવારી=વરકર તીક્ષ્ણ તીખા. કટાણ=આવી નગરે તેનુ તે, પદ વિધાન. ડરા=પંક્તિ. ઘાન=આમે છે કટારી=કટાર તી.

કટાક્ષ ફેંકે છે એટલે જ્યારે તે વક્ર વિલોકન કરે છે ત્યારે તેનાં તે તીક્ષ્ણ કટાક્ષની પંક્તિ કટારની જેમ શરીરને ભોકે છે દેખાવમા તે વક્ર વિલોકન કાંઈ જણાતું નથી પણ કટારના માર કરતાં પણ તેનો પ્રહાર અસહ્ય હોય છે. ચક્ષુષ્ટ્રિયના વિષયનો આ તે એક વિભાગ થયો. એવી રીતે તેના બીજા અનેક પ્રકાર થાય છે અને તેવી રીતે બીજા ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો હું વિચાર કરું છું ત્યારે જણાય છે કે એ યૌદ્ધગતિક વિષયની તૃષ્ણા તે એક કર્મ નથી પણ કર્મનું મોટું લક્ષણ છે અને તે ચેતનજીની તરફ પોતાનો ગૂઢ માર ચોતરફથી એવો પ્રબળપણે ચલાવે છે કે-ચેતનજીને તે તદ્દન હરાવી દઈ, પોતાના કબજામાં લઈ હતાશ કરી મૂકે છે સાધારણ રીતે તે એક કર્મ હોય તો તેનું આવું પ્રબળ જોર સંભવે નહિ, કારણ કે એક દુરમન એટલું બધું કામ કરી શકે નહિ. વિષયસુખની અભિલાષા તો આવતી વખત જ ચેતનજીને ઊંધો પાડી દે છે અને તેને મજબૂત રીતે પોતાને વશ કરી લે છે તથા કબજામાં લઈ લે છે. ત્યારે એને પ્રેરનાર કર્મ તે એક છૂટું છવાયું કર્મ ન હોવું જોઈએ પણ કર્મરાજની આખી સેના હોવી જોઈએ. એક સ્ત્રીના કટાક્ષ જ મોહરાજની પ્રેરણાથી આટલું કામ કરે છે તો તેની પાછળ તેની મદદમાં કર્મની મોટી ફેજ હોવી જ જોઈએ.

વાસ્તવિક હકીકત પણ એ પ્રમાણે છે મોહનીય કર્મને સર્વ કર્મકટકદહના રાજની પદવી આપવામા આવી છે અને જ્યારે તે પોતાની સેનામાથી એકાદ કર્મને આ ચેતનજીને વશ કરવા મોકલી આપે છે ત્યારે તેની પછવાડે કર્મની આખી સેના પોતાનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર સાથે ખડી રહે છે એનું અદ્ભુત વર્ણન ઉપમિતિભવપ્રપચા કથા વાંચનારે અનેક પ્રસંગે વાચ્યું હશે. ત્યાં કર્મરાજ-મોહનીય કર્મના મત્રીનું પદ વિષયાભિલાષને આપવામા આવ્યું છે અને તેના પાચ ઈન્દ્રિયોરૂપે પાચ પુત્રનો કરેલો આ સર્વ સસારપ્રપચ છે એમ બતાવ્યું છે. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્દશોધિવિજયજી પણ એવી જ રીતે કહે છે કે —

રાગ કેશરી છે વડ રાજા રે, વિષયાભિલાષ તે મત્રી તાજા રે;

જેહના છોરુ ઈન્દ્રિયપચો રે, તેહનુ કીધો એ સકળ પ્રપચો રે*

રાગ કેશરી મોહરાજનો મોટો પુત્ર છે અને તે પિતાની ગાદી પર બેઠો છે એમ અત્ર બતાવ્યું છે. આ રાગના સપાટામા જે આવે છે તે સસારમા ખૂચી બંધ છે અને તેઓનું સ્થાન પછી નરક, નિર્જોદ જ થાય છે એમ ઉપાધ્યાયજી તે જ સ્વાધ્યાયમાં આગળ જતા કહે છે. આટલા સહજ કરાવેલા મોહરાજના પરિચયથી જણાયું હશે કે વિષયની તૃષ્ણા તે મોહકટકદહ છે અને તેને વશ કરવા માટે અથવા તેની સામે થવા માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ અથવા ભગીરથ પ્રયત્નની જરૂર છે. એ ભોગતૃષ્ણાનું સ્વરૂપ હવું પણ વધારે આગળ બતાવવામા આવશે. આવું તૃષ્ણાનું સ્વરૂપ ચેતનજી જ્યારે યોગમાર્ગમા પ્રગતિ

કરવા દેહ દુઃખવાળા થાય ત્યારે જ તેના સમજવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી તો તે સસારના સર્વ કાર્યોમાં મસ્ત બની રહ્યું છે અને તે જમી તેટલી વખત પાછો પડે છતાં તેને તેમાં એટલો સ્વાદ આવે છે કે તે સસારને બાંટતો બધા છે હાકડું ચાટનાર ફૂતરાને તો પોતાનું ઘોઘી પીવાનો પણ માગી લીધેલો સ્વાદ મળે છે પણ આને તો તેટલો સ્વાદ પણ આવતો નથી, પણ શોહરાબચે તેને એવા ઉલટા પાટા બધાવી લીધા છે કે તે જસ પણ છાંચી આખ કરતો નથી બેતો નથી, વિચારતો નથી

પ્રથમ પદ્ધિમાં અન્ન પ્રતનો પાઠ 'વરસ કીલેરી હાકો હાકી સવારીરી' છે એ પાઠનો ભાવ આ પ્રમાણે થઈ શકે છે પ્રભુ ! મારા પર વરસ કરો, હથા કરો. આ જે હર્મ મારી વરસ આવે છે અને મારા પર ભરે ચલાવે છે તે કોણ છે ? એ તે હર્મ છે કે કમનુ શોદુ ઉચ્ચર છે ? આ પ્રમાણે ભાવ થઈ શકે છે પણ તે માટે વરસનો અથ હથા જેમ કરવો પડે છે તાલ્લીને એ અથ પટી શકે છે પણ મૂળમાં જે પાઠ લીધો છે તે વધારે સારો અને સુસ્પષ્ટ અથ આપે છે

હવે એ યોગતુષ્ઠ્યા આ ચેતનભાગી સાથે કેવી રીતે વર્તે છે તે સબંધી હકીકત જણાવે છે આ ભાવ સમજી વિચારીને એ યોગતુષ્ઠ્યાના સબંધમાં કાંઈક નિશ્ચય પર આવી જવા એટલે તેનો સબંધ કેટલો અને કેટલો વખત સુધી રાખવો ઉચિત છે તે નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે યોગમાનના અભ્યાસી માટે યોગનું દ્વિતીય અંગ નિચમ છે એ અધ્યાનમાં રાખવું

સાપક લાપક નાપક પ્રાનકો પહારીરી,

કાઝર કા ઘનલાઝ વાઝ ન કહુ વારીરી વરસકી૦ ૨

“ (યોગતુષ્ઠ્યા) બાણો લાપક એવા ચેતન સરદારના પ્રાણને હરનારાં છે શું (તેને) જથ-ધડપણ છે ? અથવા શું તેને લોકલાજ છે ? (તેના પર) લગામ પણ નથી કે તેને વારીને (કાંઈ) કહી શકું-કપકો આપી શકું ”

ભાવ—આ યોગતુષ્ઠ્યા જ્યારે ચેતનભાગી ઉપર પોતાનો ઘેરા માલે છે ત્યારે તેની ખસે પાલ્ય કીરિય-સ્પથ રસ અંધ રૂપ અને શબ્દરૂપ બાણો એવાં જનરમજત હોય છે કે તે પ્રત્યેક પ્રાણીને હલ્કી શકે છે જુગી કયાઓમાં વાંચુ હરો કે અન્નમજ, વાયવાજ વિગેરે શસ્ત્રો એવાં પ્રબળ હોય છે કે પોતાનું કામ નરૂર કર્યાં વગર રહેતા નથી, તેવી જ રીતે આ કાળમાં બદ્ધક તથા તોપના ગોળીગોળાઓ મહાબાતક હોય છે આ પ્રમાણે યોગ તુષ્ઠ્યાનું એક એક બાણ આ ચેતનભાગી પ્રાણને હણનાર છે ઉપર એવી શક્તિ કરી હતી

૨ સાપક=ભાણ લાપક=યોગ નાપક=આ મારપ સરદાર. પ્રાણક=પ્રાણને અપહારીની=હણનાર, ઘાતક. કાઝર=વ્યુ (તે) જરાવરના છે કાણ્ય જનના ર= (તેને) લોકનના છે વાજ=અમામ. ન=નથી વારીરી=વ્યારી.

ભોગતૃષ્ણાની સમુદાય પદ

કે-આ ભોગતૃષ્ણા તે એક કર્મ છે કે કર્મનું લક્ષણ છે તેનો અર્થ ખુલાસો થાય છે. તે એવી જબરજસ્ત છે કે-તેનું પ્રત્યેક બાણ આ ચેતનજીના પ્રાણનું ઘાતક નીવડે છે, ચેતનજીને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખે છે અને તેને મુંઝવી દે છે ચેતનજીના પ્રાણ તે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ નિજ ગુણ સમજવા આત્માના આ જ્ઞાનજીવન, દર્શનજીવન અથવા ચારિત્રજીવનને ભોગતૃષ્ણા હરી લે છે અથવા તે તેનો ઘાત કરે છે. વિષયસુખની લાલસા એવી પ્રબળપણે થાય છે અને તેનું જોર એક દર રીતે એટલું તાકાતવાળું હોય છે કે એની સાથે લપટાયલા ચેતનજી પોતાના નિજ સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે, પરવશ બની જાય છે અને ત્યાર પછી એવા ખેલો ભજવે છે કે તેનામા જાણે સદ્જ્ઞાનજીવન કે સચ્ચારિત્રજીવન હશે એમ પણ લાગે નહિ. ચેતનજીની આવી વ્યથિત અવસ્થા કરનાર ભોગતૃષ્ણા છે અને ચેતનજી પોતે કેવા છે? એ તો સ્વભાવતઃ લાયક નાયક છે, મહાઉત્તમ સરદાર છે, ખુદ ભોગતૃષ્ણાને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મકટકના પણ તે સરદાર છે, જો કે તે તેની વિભાવદશા છે. અનંત ઉચ્ચ ગુણોના પણ તે સ્વામી હોવાથી શક્તિરૂપે પણ તેને 'લાયક' કહી શકાય અને તેને પોતાને મહાઅનર્થપરપરામાં ઉતારનાર કર્મોના તે પોતે ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેને તેના સ્વામી પણ કહી શકાય આવી રીતે તે ખેવડી રીતે એક બીજાથી વિરુદ્ધ પડે એવી સ્થિતિ ધારણ કરનાર છે, પરંતુ એમા ફેર એટલો છે કે-એનું કર્મ-સ્વામિત્વ વ્યક્ત છે અને એનું ગુણસ્વામિત્વ શક્તિમા અવ્યક્તરૂપે રહેલું છે બાકી એ ઉત્કૃષ્ટ આનંદ ભોગવવાને યોગ્ય છે. એવા 'લાયક' ચેતનજીના પ્રાણને અત્યારે તો ભોગ-તૃષ્ણાના એક એક બાણ હણે છે એવી દુર્બળ સ્થિતિમા તે નાયક આવી ગયા છે આવી ભોગતૃષ્ણાને વધારે ઓળખવા માટે કવિ પૂછે છે

વિચાર થાય છે કે-આવી રીતે ચેતનજીના પ્રાણની ઘાતક ભોગતૃષ્ણાને કાંઈ ઘડપણ હશે કે નહિ? એટલે એ કોઈ વખત ઘરડી થઈ પોતાનું જોર ઓછું કરતી હશે કે દરરોજ નવધૌવના સ્ત્રીની પેઠે પૂર દમામમા જ રહેતી હશે? એ તૃષ્ણા પોતે વૃદ્ધાવસ્થા છે અથવા તેને વૃદ્ધાવસ્થા કંઈ અસર કરે છે? તેનો જવાબ એક વાર્તિક પૂરો પાડે છે

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा, दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
यौवनाशा घनाशा च, जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥

વૃદ્ધ પુરુષના બાલ સફેદ થઈ જાય છે અને તેના દાંત પડી જાય છે, મતલબ તેના બાલ અને દાંત પર ઘડપણ પ્રાપ્ત થાય છે પણ પુરુષ વૃદ્ધ થતો જાય છતાં તેની વિષય-સુખતૃષ્ણા અને ધનતૃષ્ણા વૃદ્ધ થતી નથી, ઉલટી તે તો વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. ઘડપણમા તે પોતાનું આકરું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે આટલા ઉપરથી જણાયું હશે કે ભોગતૃષ્ણાને ઘડપણની કાંઈ પણ અસર થતી નથી એવી જ રીતે બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-એ ભોગતૃષ્ણાને લોકલાજ કાંઈ હશે કે નહિ? માણસો પોતાના મનથી નહિ તો જે સગાસબ ધીઓમા

પોતે સ્હેતા હોય, જેમની સાથે પોતાનો વહીવટ ચાલતો હોય તેની લક્ષ્ય ખાતર વધુ સારા કામો કરે છે અથવા ખરાબ કામ કરતા અટકે છે, પણ આ યોગતૃપાને એ પણ નથી. એની અસર તો માણસ કોવા અધમ કામ કરે છે કે જેનું વર્ણન થઈ શકે નહિ. યોગતૃપા જ્યારે પ્રબળ સ્વરૂપમાં હોય છે ત્યારે તેની અસર નીચે મુજબથી પ્રાણી તરફ અધ જની અધ છે અને જ્યારે ડુનિયા તેને જોતી જ નથી એવી રીતે કૌશલના વિચારની કે અભિપ્રાયની દરકાર સખ્યા વગર એ પોતાનું કામ ચલાવે અધ છે અને તેટલા માટે અનેક ચાતુર્યો કોવા પ્રાણીને 'વિષયાધ' કહીને સંભાષિ છે. અવહારમાં નજર કરતાં જણાશે કે યોગતૃપામાં અસકત થયેલા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારનાં અપ્રમાણિક અચરણ કરે છે, સખ્યા ભાઈ સાથે બન ખાતર લડે છે, લેણુદેણુમાં ગેટા વાળે છે, મોટી વૃદ્ધ ઉમરે દશબાર વરસની બાળા સાથે પૈસા આપી પરણ્યાં તેની આમતી સ્થિતિનો વિચાર કરતા નથી, પરસ્ત્રીલપટ થાય છે અને એવી અનેક પ્રકારની અવદિત બંધનાઓ કરે છે કે જે બતાવી આપે છે કે-તેઓ તરફ અધ છે વળી એ યોગતૃપાનું સ્વરૂપ બતાવતાં કવિ કહે છે કે-એની કોઈ લગ્નમ પણ હાથમાં નથી કે જેથી તેને વારીને કહી શકાય કે તેણે આ પ્રમાણે વતવુ જોઈએ. જોકે સારો અધ લગ્નમથી વચ રહી શકે છે પણ આ યોગતૃપાને તે બીલકુલ લગ્નમ જ નથી; કોથી એ લગ્નમ વગરના યોગની પેઠે પોતાનો દોર નિરકુશપણે ચલાવે છે અને તેમાં તેને કોઈ પણ પ્રકારનો અટકાવ કરી શકતો નથી. લગ્નમ વગરનો અધ કેવી રીતે ચાલે છે તે જોકે વખત અનુભવવા જેવું જી આવી રીતે યોગતૃપા પર વૃદ્ધાવસ્થાની પણ અસર થતી નથી, તેને લોકલજ પણ નથી અને તેને લગ્નમ પણ નથી આ પ્રમાણે હૃદયિક હોવાથી તે આખી જિંદગી સુધી કોઈ પણ પ્રકારના અકુશ વગર અને લોકવિચારથી સંકોચ પામ્યા વગર પોતાનું સવ જોર આ ચેતનજી પર પૂરે દમામમાં ચલાવે છે અને આ ચેતનજી જ્યાં સુધી યોગમાત્ર પર પ્રતિતિ કરવાનો વિચાર અને નિર્ણય કરી તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અમજતો નથી ત્યાં સુધી તેને દોર જોએ પણ થતો નથી.

મોહની મોહન ઠગપો જગત ઠગારીરી,

રીઝીપ આનંદજીન વાહજી હમારીરી ઠગસકી૦ ૨

“ આખા જગતને કનગારી યોગતૃપાએ મારા મનમોહન પતિને (પણ) છેતર્યો છે હું આનંદજીન પ્રભુ ! (તે પતિને મને) પાછો અપાવો એવી અમારી વ્યહન-વિનયિ છે

* હાલને જાહેર એક પ્રતમાં હાલ પાઠ છે હાલ એટલે અસ્થ (hearing) આ પાઠ ઠીક થાય છે કે મોહની=મોહ કરનારી, તૃપ્યા. મોહન=મારા પતિ પ્રેમનું સ્થાન, મનોહર. કોય=કેતવ્યા. જગત કનગારી=સવને છેતરનારી ઠીકએ=પાછો આપીએ. આનંદજીને આનંદન પ્રમ. હાલ=હાલ માહન. હમારી=અમારી, અમારા તરફની

ભાવ-ઉપરોક્ત ભોગતૃષ્ણા આખા જગતને છેતરનારી છે. તેની અસર તળે આવનારને તે અંધ બનાવી દે છે, પોતે યૌવનના પૂરબ્જેરથી કામ કરે છે અને લોકલાજની દરકાર રાખતી નથી તેથી તે આખી દુનિયાને એટલે દુનિયાના પ્રાણીને છેતરીને ઊંધા પાટા બંધાવે છે. સર્વ પ્રાણીને તે સ્વાર્થી બનાવી વિષયસુખના ક્યારામા રગદોળે છે અને તેમા તેને ડુક્કરની પેઠે આનંદ લેવરાવે છે તેથી તેનાથી સુક્રત પ્રાણી આ દુનિયામા કોઈ વિરલ હશે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-આવી મોહની-ભોગતૃષ્ણા જે આખા જગતને ઠગનારી છે તેણે મારા પત્તિને-ચેતનજીને પણ ઠગ્યો છે, તેને પોતાના કબજામા લઈ લીધો છે અને તેને પોતાને વશ બનાવી દીધો છે. એને પરિણામે તે અધ થઈ જઈ અસ્ખલિતપણે લોકલાજની દરકાર વગર ઠગાયા કરે છે અને જે વિષયોમા વસ્તુતઃ કાંઈ સુખ નથી તેમા સુખ માની સંસારમા ફસાયા કરે છે. એ મોહની પણ એવી છે કે એણે જગતમા મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓને પણ ઠગ્યા છે અને મારા પતિ પણ તેથી ઠગાઈ ગયા છે. પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનુ જ્ઞાન ભૂલી, મારા પ્રેમની અવગણના કરી, સ્વરૂપજ્ઞાનના અભાવે ચેતનજી ઘસડાયા કરે છે અને વિષયલોગના સાધનો એકઠા કરતા જાય છે અને મને તથા મુમતિને શોધતા નથી, મળતા નથી, યાદ કરતા નથી, અમારો સંબંધ વિચારતા નથી અને અમારો સગ કરતા નથી મોહનીએ એમને એવા ઊંધા પાઠ જણાવી દીધા છે કે તે ચેતનજીને અમારી છાયામા આવવાનો વિચાર પણ કરવા દેતી નથી અને તેનાથી ઠગાયલા ચેતનજી નિરતર એ જ સ્થિતિમા રહી સંસાર-ચક્રમા અટવાયા કરે છે

હવે હે આનંદધન પ્રભુ ! આવી જગતને ઠગનારી મોહની પાસેથી ચેતનજીને લઈ-લઈને અમને સોપો એવી અમારી વિરક્તિ છે. અમારા પતિ અમારી પાસે આવે, અમારે મંદિરે પધારે અને અમારા સાથે આનંદ (જ્ઞાનાનંદ વિગેરે) ભોગવે તથા અમારી વિરહવ્યથા દૂર કરે એવું આપ કરી આપો તો અમારી ચેતનજી સંબંધીની ચિંતા દૂર થાય, અમારા મનની ગ્લાનિ ખસી જાય, અમને સર્વ પ્રકારે આનંદ થાય અમારા મનમા ખેદ એટલો છે કે-આવી અધમ કુલટા મોહિની જેવી સ્ત્રીઓ સાથે અમારા શુદ્ધ નિરજન સ્વરૂપી નાથ ભટકે અને દૂર નજીક બેઠા બેઠા અમે જોયા કરીએ એ અમને જરા પણ ઠીક લાગતુ નથી, અમને શોભતુ નથી અને ચેતનજીને તેમ કરવુ કોઈ રીતે ઘટતું નથી. હવે તો ચેતનજી મનને નટનાગરમા બેઠી દે અને બીજા સર્વ સાથેથી તેનો સંબંધ તોડી નાખે એમ તેનો વિચાર થયો છે તેથી તે સ્વતઃ જ મોહની-પણ્યસ્ત્રી સાથેનો સંબંધ છોડી નાખશે. પણ એ કુલટા આખા જગતને ઠગનારી છે તેથી યોગમાર્ગ પર ચઢવાને ઉદ્યુક્ત થયેલા અમારા ચેતનજીને વળી કાંઈ છળ કરી છેતરી જાય નહિ એ અમારા મનમા ભય છે એ મોહનીના માર્ગ એવા ગૂઢ છે અને અત્યાર સુધી એણે ચેતનજીને એવી એવી યુક્તિપ્રયુક્તિથી ભૂલાવામા નાખ્યા છે કે ગમે તે બાબુથી તે ચેતનજી પર

પોતે સ્હેલા હોય, જેમની સાથે પોતાનો વહીવટ ચાલતો હોય તેની લક્ષ્મી ખાતર પણ સાચા કાર્યો કરે છે અથવા ખરાબ કામ કરતા અટકે છે, પણ આ લોગતુપાને એ પણ નથી જોની અસર તબે માણસ જોવા અધમ કામ કરે છે કે જેનું વહુન ઘઈ શકે નહિ. લોગતુપા જ્યારે પ્રબળ સ્વરૂપમાં હોય છે ત્યારે તેની અસર નીચે મુજબથી પ્રાણી તરફ અંધ બની જાય છે અને જાણે દુનિયા તેને જોવી જ નથી જોવી રીતે કોઈના વિચારની કે અભિપ્રાયની હરકાત શાખ્યા વગર એ પોતાનું કામ ચલાવે બધા છે અને તેટલા મટે અનેક ચાત્રકારો જોવા પ્રાણીને 'વિવચાધ' કહીને સંભોધે છે જ્યવહારમાં નજર કરતાં જણાશે કે લોગતુપામાં આસકત ઘણેલા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારનાં અપ્રમાણિક આચરણ કરે છે, સમા ભાઈ સાથે થત ખાતર લટ છે, લેણુરૂણમાં ઘોટા વાળે છે, મોટી વૃદ્ધ ઉમરે દશબાર વરસની બાળા સાથે પૈસા આપી પરણ્યાં તેની આગામી સ્થિતિનો વિચાર કરતા નથી, પરબીલિપટ થાય છે અને જોવી અનેક પ્રકારની અવદિત ધન્યાઓ કરે છે કે જે બતાવે આપે છે કે-તેઓ તરફ અંધ છે વળી એ લોગતુપાનું સ્વરૂપ બતાવતાં કવિ કહે છે કે-જોની કોઈ લગામ પણ હાથમાં નથી કે જોવી તેને વારીને કહી શકાય કે તેણે આ પ્રમાણે વતવું જોઈએ જોઈ સાથે અંધ લગામથી વચ રહી શકે છે પણ આ લોગતુપાને તે બીલકુલ લગામ જ નથી; જોથી એ લગામ વનરના ઘોડાની જેકે પોતાનો ઢોર નિરકુશપણે ચલાવે છે અને તેમાં તેને કોઈ પણ પ્રકારનો અટકાવ કરી શકાય નથી. લગામ વચરનો અંધ કેવી રીતે ચાલે છે તે જોઈ વખત અનુભવવા જેવું છે આવી રીતે લોગતુપા પર વૃદ્ધાવસ્થાની પણ અસર થતી નથી, તેને લોકલાજ પણ નથી અને તેને લગામ પણ નથી. આ પ્રમાણે હકીકત ઢોવાથી તે આખી જિંદગી સુધી કોઈ પણ પ્રકારના અકુશ વગર અને લોકવિચારથી સંકોચ પામ્યા વગર પોતાનું સર્વ જ્ઞેર આ ચેતનજી પર પૂરે દમ્ભમમાં ચલાવે છે અને આ ચેતનજી જ્યાં સુધી યોગમાર્ગ પર પ્રવૃત્તિ કરવાનો વિચાર અને નિલુપ કરી તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજતો નથી ત્યાં સુધી તેનો ઢોર જોઈ પણ ઘટો નથી.

મોહની મોહન ઠગવો ઝગઠ ઠગારીરી,
 દીક્ષીપ આનંદધન વાહજ હમારીરી તરણજી ૨

“ આખા જન્મતને જનનારી લોગતુપાએ મારા મનમોહન પતિને (પણ) છેતર્યો છે તે આનંદધન પ્રભુ ! (તે પતિને અને) પાછો આપવો જોવી અમારી આહવા-વિસ્મય છે ”

* વાલે બલે એક પ્રતમાં 'હાથ પાકે છે હાથ એટલે અરણ (hearing), આ પદ ઠીક લાને છે
 ૩ મોહન-જ્યોત્સના કરનારી, તુમ્યા. મોહન=મારો પતિ પ્રેમનુ સ્થાન, મનોહર. જ્યોત્સના-
 નવત પ્રારી=સર્વને ઉતારનારી દીપ્તિએવાલો આપીએ. આનંદધન=જે આનંદન પ્રદ. વલ્ક્યાત,
 આદત. હમારી=અમારી, અમારા તરણી

ભાવ-ઉપરોક્ત ભોગતૃષ્ણા આખા જગતને છેતરનારી છે. તેની અસર તળે આવનારને તે અંધ બનાવી દે છે, પોતે યૌવનના પૂરબ્બેરથી કામ કરે છે અને લોકલાજની દરકાર રાખતી નથી તેથી તે આખી દુનિયાને એટલે દુનિયાના પ્રાણીને છેતરીને ઊંધા પાટા બધાવે છે. સર્વ પ્રાણીને તે સ્વાર્થી બનાવી વિષયસુખના ક્યારામા રગદોળે છે અને તેમા તેને ડુકરની પેઠે આનંદ લેવરાવે છે તેથી તેનાથી મુક્ત પ્રાણી આ દુનિયામા કોઈ વિરલ હશે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-આવી મોહની-ભોગતૃષ્ણા જે આખા જગતને ઠગનારી છે તેણે મારા પતિને-ચેતનજીને પણ ઠગ્યો છે, તેને પોતાના કબજામા લઈ લીધો છે અને તેને પોતાને વશ બનાવી દીધો છે. એને પરિણામે તે અધ થઈ જઈ અરુપલિતપણે લોકલાજની દરકાર વગર ઠગાયા કરે છે અને જે વિષયોમા વસ્તુતઃ કાંઈ સુખ નથી તેમા સુખ માની સંસારમા ફસાયા કરે છે. એ મોહની પણ એવી છે કે એણે જગતમા મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓને પણ ઠગ્યા છે અને મારા પતિ પણ તેથી ઠગાઈ ગયા છે. પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન ભૂલી, મારા પ્રેમની અવગણના કરી, સ્વરૂપજ્ઞાનના અભાવે ચેતનજી ઘસડાયા કરે છે અને વિષયભોગના સાધનો એકઠા કરતા જાય છે અને મને તથા સુમતિને શોધતા નથી, મળતા નથી, યાદ કરતા નથી, અમારો સબધ વિચારતા નથી અને અમારો સગ કરતા નથી મોહનીએ એમને એવા ઊંધા પાઠ ભણાવી દીધા છે કે તે ચેતનજીને અમારી છાયામા આવવાનો વિચાર પણ કરવા દેતી નથી અને તેનાથી ઠગાયલા ચેતનજી નિરતર એ જ સ્થિતિમા રહી સંસાર-ચક્રમા અટવાયા કરે છે

હવે હે આનંદધન પ્રભુ ! આવી જગતને ઠગનારી મોહની પાસેથી ચેતનજીને લઈ-લઈને અમને સોપો એવી અમારી વિશ્વસિ છે અમારા પતિ અમારી પાસે આવે, અમારે મંદિરે પધારે અને અમારા સાથે આનંદ (જ્ઞાનાનંદ વિગેરે) ભોગવે તથા અમારી વિરહવ્યથા દૂર કરે એવું આપ કરી આપો તો અમારી ચેતનજી સંબંધીની ચિંતા દૂર થાય, અમારા મનની ગ્લાનિ ખસી જાય, અમને સર્વ પ્રકારે આનંદ થાય અમારા મનમા ખેદ એટલો છે કે-આવી અધમ કુલટા મોહિની જેવી સ્ત્રીઓ સાથે અમારા શુદ્ધ નિરજન સ્વરૂપી નાથ ભટકે અને દૂર નજીક ખેડા ખેડા અમે જોયા કરીએ એ અમને જરા પણ ઠીક લાગતું નથી, અમને શોભતું નથી અને ચેતનજીને તેમ કરવું કોઈ રીતે ઘટતું નથી. હવે તો ચેતનજી મનને નટનાગરમા જોડી દે અને ખીબ સર્વ સાથેથી તેનો સબધ તોડી નાખે એમ તેનો વિચાર થયો છે તેથી તે સ્વત જ મોહની-પણ્યસ્ત્રી સાથેનો સંબંધ છોડી નાખશે. પણ એ કુલટા આખા જગતને ઠગનારી છે તેથી યોગમાર્ગ પર ચઢવાને ઉદ્યુક્ત થયેલા અમારા ચેતનજીને વળી કાંઈ છળ કરી છેતરી જાય નહિ એ અમારા મનમા ભય છે એ મોહનીના માર્ગ એવા ગૂઢ છે અને અત્યાર સુધી એણે ચેતનજીને એવી એવી યુક્તિપ્રયુક્તિથી ભૂલાવામા નાખ્યા છે કે ગમે તે બાબુથી તે ચેતનજી પર

તેના અસાધ્યપણામાં હૃદયો કરે અને ચેતનજીને મુજબી નાજે, તેથી હે પ્રસો ! અમારી વિસ્મૃતિ છે કે-આપ ચેતનજીને શુદ્ધ માર્ગપ્રતીક્ષા કરાવી તેનો અમારા યોગ કરાવી આપો. ચેતનજી મોહનીને ધરે અથવા એ વાત ઘણી જ ખરાબ છે અને તે હકીકતથી અમારા મનમાં અસિ સ્થાપે છે, અમને તેથી ગદુ જ ખેદ થાય છે અને તેથી અમારા મનની બળતરા આપ પ્રભુ પાસે અમે કાઢીએ છીએ. ('હાહ' શબ્દમાં આ બન્ને ભાવ-બળતરા અને વિસ્મૃતિનો સમાર્થ થકે છે) હે પ્રભુ ! હવે આપ ચેતનજીને શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવીને નિરુદ્ધપણે વર્તનારી, નિરતર મુવાવસ્થા યોગવનારી અને લાજ વગરની કુલટા યોગતુષા જે આજા જાતને હો છે તેનાથી તેનો પ્રસન્ન મૂકાવી આપો.

વિષમસેગમાં ચેતનજીની શુદ્ધ શ્યા થાય છે તે હકીકત કવચિત્ કવિએ પોતે કહી અને કવચિત્ શુદ્ધ ચેતનાના મુખમાં મૂકી તેના ત્યાગની અને શુદ્ધ યોગમાગ આહવાની પ્રેરણા કરી, સ્વભાવરમણ્યતામાં લીનતા કરવા અત્ર પ્રબળ ઉપદેશ આપ્યો છે તે વિચારી મનને નટનાગરમાં બેસી રેવું અને જ્યેષ્ઠ સબનસેં તોડી નાખવું અને તેમાં પ્રતિતિ કરી યોગમાર્ગ પર આરાહણ કરવું એ અત્ર ભાવ છે

૫૪ વ્યાલીસમુ

રાત્ર આભવરી

મીઠો લાગ ફરહો ન, સ્લાટો લાગે લોક;

ફંત ચિહુણી+ ગોઠહીતે, ત રખમાઈ પોક X મીઠહોં ૧

' પતિ મીઠા-મધુર લાગે છે; મારા નાથ વગરની ગ્રેહ કરવી તે રહુમા-જાતમાં પોક મૂકવા જેવું છે "

ભાવ-પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિ અતિ મધુર લાગે છે; અને પતિ વગરનો આપો લોક અને તે લોકના માણસો ખાટા લાગે છે મતલબ પતિને પોતાનું સવસ્વ સમજનાર અબળા (સ્મૃત બળની નજરથી) પણ દહ પ્રતિજ્ઞાવાન સબળા (આધ્યાત્મિક

* મીઠાને બાંધે ગીઠા શબ્દ બનેલી જુદામાં છે ત મીઠા શબ્દ પ્રમરદક ૨૫ છે અથ એક / રકે છે

+ વિદુષ્ટી રથાને એક પ્રતમા વિન્યા પાઠાન્તર છે અથ એક જ છે લયમાં વિન્યાને બાંધે ઉપર લખસો પાઠ વધારે સુદર લાગે છે

X એક પ્રતમા પોઠાને બાંધે ફોક પાઠ છે ફેકટ નિપળ એવો તેજ અથ પઠે છે ૫૫ પાઠ અથુક લાગે છે

૧ મીઠા=મધુર. ફતરખપતિ. ખારોખરાયણો સોક=પતિથી અન્ય સોક. ફતખપતિ. વિદુષ્ટી વગરની સિવાયની. ગોઠા=મીઠા, કરધી રખમાઈ=જાતમાં વનમાં. પોક=પોક ૨૫૩ તે

નજરથી)ને તેના ઉપર પ્રેમ આવતો નથી, તે તો પતિમા પોતાનું ચિત્ત એટલું દૃઢપણે સ્થાપિત કરે છે કે તેને પતિ વગરની સર્વ વસ્તુઓ અને લોકો ઉપર રાગ થતો નથી એટલું જ નહિ પણ એમા એને એક પ્રકારની ખટાશ લાગે છે. ખટાશને લીધે તે વસ્તુ ખાવી ગમતી નથી એટલું જ નહિ પણ દૂરથી તેને જોઈને પણ મોઠો ખાટું થઈ જાય છે આ પતિપરાયણા સ્ત્રી કહે છે કે-પતિ વગર અન્ય સાથે સોખત કરવી કે સંબંધ કરવો તે જ ગલમા પોક મૂકવા જેવું છે. જેમ કોઈ પ્રાણીને કોઈ ખાખતમા ક્રિયાદ કરવી હોય તો જ ગલમા જઈને રાડો પાડવાથી કોઈ સાબળતુ નથી અથવા જનસુધારણા માટે વિવેચન કરવું હોય તે જ ગલમા જઈને કરવાથી નિષ્ફળ થાય છે, તેવી રીતે પતિ વગર કોઈની સાથે ગોષ્ઠી કરવી તે નિષ્ફળ છે, અર્થ વગરની છે, નકામી છે આ પ્રમાણે વ્યવહારુ દૃષ્ટિથી આ ગાથાનો ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. અન્ય સાથેની ગોષ્ઠીને રણુમા પોક મૂકવા સાથે સંબંધ-નિષ્ફળતાને અંગે ઘટાવી છે. સામાન્ય રીતે 'અરણ્યરુદન' શબ્દ જેનું પરિણામ કાઈ ન આવે તેવા પ્રસંગ માટે વપરાય છે એમ મારુ ધારવું છે. ગોષ્ઠીનો અરણ્યરુદન સાથે સંબંધ એટલા પૂરતો ઘટી શકે કે-અન્ય સાથે ગોષ્ઠી કરીને 'તેના પરિણામે અરણ્યરુદન જે વચનવ્યવહાર થાય તે નિર્રથક થાય છે અને તેથી તેવી ગોષ્ઠી નિષ્ફળ છે, તેથી કારણુમા કાર્યારાપ કરવાથી તે અરણ્યરુદન તુલ્ય છે; અથવા વધારે વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો નિષ્ફળત્વનું સાધર્મ્ય હોવાથી ઉપમા ખરાખર ઘટતી આવે છે અને ઉપર જણાવ્યો તેવો આરોપ કરવાની પણ જરૂર નથી

આ તદ્દન સામાન્ય અર્થવાળા પદમા ખડુ ગૂઢ ભાવાર્થ હોય એમ જણાય છે શ્રી આનંદધનજી મહારાજના સર્વ પદોમા ગુહ્ય અર્થ હોય છે તે ભાવ સમજવો અને ઝળકાવવો એ ઘણું મુશ્કેલ કાર્ય છે એ આપણે અનેક પ્રસંગે જોયું છે. આ પદમા તેમનો વાચ્યાર્થ સમજવા માટે કોઈ શબ્દ પણ સૂચવન થતો નથી તેથી વધારે મુશ્કેલી પડે છે. મારા શુરુમહારાજના કહેવા પ્રમાણે આ પદનો આશય અતિ ઉદાત્ત છે અને એ પ્રત્યેક આત્મવાદને સૂચવનાર છે તદ્દનુસાર આત્મવાદ સંબંધી કેટલોક ઉલ્લેખ ખાસ અભ્યાસ કરી ખતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે હવે આપણે આ પદનો સૂચક ભાવ સમજવા યત્ન કરીએ.

પ્રત્યેક આત્મા સ્વસ્વરૂપે સ્વતત્ર સ્વાધીન છે, કોઈ કોઈનો અશ નથી એ પ્રત્યેક આત્મવાદ છે. આ પ્રત્યેક આત્મવાદને અત્ર પતિ તરીકે કહ્યો છે દરેક શરીરે આત્મા પૃથક્ પૃથક્ છે, ભિન્ન ભિન્ન છે, કોઈ સર્વવ્યાપી આત્માનો તે અશ નથી પણ પ્રત્યેક વ્યક્તિ છે, સિદ્ધ દશામા પણ પ્રત્યેક આત્માનુ ભિન્નત્વ પૃથક્ પૃથક્ અવગાહનારૂપે સ્પષ્ટ વ્યક્ત અને ભિન્ન રહે છે એ પૃથક્ આત્મવાદ છે. એ પ્રત્યેક આત્મવાદરૂપ અથવા પૃથક્ આત્મવાદરૂપ પતિ મને અતિ પ્રિય લાગે છે અને ખીલ્લું દર્શાવનાની જૂદી જૂદી આત્મા સંબંધી જે માન્યતા છે તે મને ઈષ્ટ લાગતી નથી એમ શુદ્ધ ચેતના-આત્માની પત્ની અત્ર કહે છે હવે આત્માના સ્વરૂપ અને ઉત્કાન્તિને અંગે આ દૃષ્ટિથી જુદા

બૃહ સપ્તાયોની માન્યતા ઠેવા પ્રકારની છે તે સક્ષેપથી અત્ર વિચારીએ. વાત એમ છે કે-જિજ્ઞાસુ જિજ્ઞાસુ દશનકારો આત્માના અનેક પ્રકાર કર્યો છે તેની ઉત્ક્રાન્તિ અને છેવટની સ્થિતિને અંગે બૃહા બૃહા વિચાર બતાવે છે કોઈ આખા વિશ્વમાં એક સવ વ્યાપી આત્માને માની માયાથી તેના પુષ્કલ શ્લોકો વચ્ચેલા સખળે છે અને અત્ય અવસ્થામાં જ્યોતિને વિરકુલિત-તણ્યો બૃહો જણાવેલા તે પાછો જ્યોતિમા બળી બધ છે, પરંતુ પ્રત્યેક આત્મા બૃહા નથી, બૃહા દેખાતા હતા તે માયાથી છાગતા હતા વળી કોઈ સવ કામના કર્તા-હર્તા ઇન્દ્રને માને છે અને કહે છે કે પ્રત્યેક જીવનું કાઈ કમું કે ધામું થતું નથી, આ પ્રમાણે સુખદુઃખ દેનાર ઇન્દ્રને કહી આત્માની શક્તિને દેખાવી દે છે અથવા તેની શક્તિને નકામી બતાવી ઇન્દ્રને અજવાન બનાવે છે, વિગેરે વિગેરે આત્મા સબધી અનેક પ્રકારની માન્યતા છે તે સબધમાં પ્રત્યેક દર્શનકારો શુ કહે છે તેના અને સાધાસાધ તે દર્શનોને જણાવનાર મહાત્માઓને સક્ષેપથી વિચાર કરીએ.

જૈન મતમા જિનેન્દ્ર દેવ છે જે રાગ દેવથી રહિત છે, શોક મહામહાને હણનાર, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદશનયુક્ત છે; તેઓ સુરાસુસ્થી પૂજ્ય, સદ્ગુણ અધના પ્રકાશક અને સર્વ કર્મોના ક્ષય કરીને પરમપદ પામેલા છે. આનાકિ કાળથી ખાણમાં રહેલ સુવલ્લુ સાથે જેમ મળ લાગેલ છે તેમ આત્મા સાથે કર્મ લાગેલાં છે, તેના ક્ષય કરી આત્માના સદ્જ જીવ જ્ઞાન-દશન-આસ્તિ પ્રગટ કરવા માટે પરમ પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે સુવલ્લુ જેમ ખાણમાં માટીથી આવૃત હોય ત્યારે પણ તેનામાં કલનત્વ તો રહેલું છે જ, તેવી રીતે ચેતન કર્માવૃત હોય ત્યારે પણ તેનામાં શુદ્ધ ચેતનત્વ તો હોય છે જ; ક્રિયા, યોગ, તપ, સમમ વિગેરે દ્વારા કર્મમળ દૂર કરવા માટે પરમ પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે અને તેમ કરવાથી ચેતનના જીવો આવૃત હોય છે તે બંધત થાય છે ચેતનમાં જે મહાનું જીવો છે તે બંધારથી લેવા જવાના નથી પણ બંધર પ્રવ્રજન-આવૃત્તિ રહેલા છે તે બંધત કરવાના છે આત્મા પ્રત્યેક શરીરે દેહક્રમણી સિદ્ધ છે અને સર્વ કર્મમળ દૂર કરી શિક્ષમા બધ ત્યારે પણ તેનું બ્યક્તિત્વ સુસ્પષ્ટ જ રહે છે એક વખત કર્મમળ દૂર થયા પછી ફરી વાર તેને કર્મમળ લાગતો નથી એટલે શિક્ષમા તથા પછી ચેતનનું પુનઃ સંસારમાં અવતરણ થતું નથી. કર્મ આક પ્રકારના છે તેના ઉત્તરશ્લોકો અને તે પ્રત્યેકની તત્ત્વમતા યજ્ઞા લેકવિશેષમા વહેવાઈ ગયેલી છે. આત્માના જ્ઞાન જીવનું આવરણ કરે તે જ્ઞાનાવરણીય દશન જીવનું આવરણ કરે એ દશનાવરણીય, શારીરિક સુખદુઃખનો અનુભવ કરાવે તે વેદનીય, સંસારમા અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં સત્ય માત્ર ન સૂચવા દેતા મૂઝવી નાખે તે શોકનીય ચેતનને અનેક ભૂતિમાં જન્મ આપી તેને અવનમા અનુભવ કરાવે તે નામ કર્મ, ઉચ્ચ નીચ ભૂતિમા અવતરણ કરાવે તે યોગ કર્મ પ્રત્યેક ભવમાં અમુક કાળ સુધી સ્થિતિ કરાવે તે આયુ કર્મ અને ત્યાં વસ્તુપ્રાપ્તિમાં, તેના દાનમ, લોભપ્રભોમાદિમા પ્રત્યવાય કરે તે અતરાય કર્મ ઉપર જીવનું તેમ આ આક કર્મોના

અનેક ભેદો થાય છે, તે ચેતન ઉપર લાગ્યા કરે છે અને તેનો લોગકાળ થયે ક્ષણ આપી ખરી પડે છે. ચેતન જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ દશામાં વર્તેલો હોય છે ત્યાં સુધી ઉપર લખેલાં સર્વ કર્મો તેની પ્રચુરતા સાથે હોય છે. એ નિગોદમાં હોય છે ત્યારે અવ્યક્ત દુષ્ણ લોગવીને અનેક જન્મ મરણ કરે છે એવી નિગોદ સર્વ લોકમાં ભરેલી છે. સોયના અગ્રભાગ પર તેના અનંત જીવો રહી શકે છે. કાર્ષક અકામ નિર્જરા થતાં આ જીવ બાદર નિગોદમાં આવે છે. ત્યાર પછી બાદર વનસ્પતિ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી જે સર્વ એકેન્દ્રિયવાળાં છે તેમાં આવે છે તેમાંથી વળી કાર્ષક નિર્જરા થતા તે બે, ત્રણ, અને ચાર ઈન્દ્રિયવાળાં જીવની ગણનામાં આવે છે અને આગળ વધતા તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય છે. કર્મપ્રચુરતા થતા તે આગળ વધતો અટકી પાછો નીચે પશુ ઉતરી જાય છે અને કર્મ ઘટતા કોઈ વખત મનુષ્ય પણ થાય છે મનુષ્યગતિમાં તેને દેવગુરુનો યોગ થઈ જાય છે તો તે શુદ્ધ માર્ગનું આરાધન કરી પોતાની પ્રગતિમાં વધારો કરે છે. એવી રીતે ઉત્કાન્તિ અપકાન્તિમાં નરક અને દેવલોકમાં દુષ્ણ સુષ્ણ પણ અનેક પ્રકારના અનુભવે છે. શુદ્ધ માર્ગનો આશ્રય થતા કોઈ વાર તેની નિવિડ મિથ્યાત્વ મોહુનીય કર્મઅનિધિનો ભેદ થાય છે અને આવો ભેદ થયા પછી તેને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. પછી વ્રત, પચ્ચખખાણુ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, યોગાદિ કાર્યથી વિરતિભાવને તેના સવિશેષ રૂપમાં પામી, ઉચ્ચ આચરણ કરી અપ્રમાદીપણે શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતા કર્મનો ભાર ઓછો કરતો જાય છે અને છેવટે શુદ્ધ કૈવલ્યજ્ઞાન જ્યારે તેને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે સચરાચર જગતના ત્રિકાળ ભાવો પ્રત્યેક સમયે જાણે-દેખે છે છેવટે શેષ અદ્વય કર્મભળ હોય છે તેનો પણ ક્ષય કરી અજરામરપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આવી રીતે મોક્ષમાં ગયા પછી ત્યાં તેની સાદિઅનંત કાળ સુધી સ્થિતિ થાય છે, તેને સ સારમાં ફરી વાર આવવું પડતું નથી અને ત્યાં તે સચ્ચિદાનંદ-સ્વરૂપે અનંત આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેમાં રમણુ કરે છે. આવી રીતે આત્માનો ભેદભેદ સ્વીકારનાર સ્યાદ્વાદ શૈલી જે ચેતનજીની ઉત્કાન્તિ બતાવે છે તે સમજીને વિચારવા યોગ્ય છે એ મતમાં તત્ત્વ સાત અથવા નવ છે. ચૈતન્યસ્વરૂપ જીવ અને જડ તે અજીવ કર્મપ્રકૃતિને ચેતન સાથે મળવાનો માર્ગ-પ્રણાલિકા તે આશ્રવ, તેનો અવરોધ કરવાના કારણે તે સવર, આત્મા સાથે લાગેલ કર્મભળને ખખેરી નાખવો તે નિર્જરા, તેનો સયોગ થવો તે બધાં અને તેનો સર્વથા ક્ષય થવો તે મોક્ષ. આ સાત

* અવ્યવહાર રાશિમાં અનંત જીવો એકેન્દ્રિય અવસ્થામાં આપા વિશ્વમાં ભરેલા છે, તે સૂક્ષ્મ છે, આખે ન દેખી શકાય તેવા છે, એક શ્વાસોર્ધ્વાસમાં સાડાસત્તર ભવ કરે છે અને તેવી સ્થિતિમાં અનંત કાળ કર્યા કરે છે એ સ્થિતિમાં એક સોયના અગ્રભાગ પર અસખ્ય ગોળા હોય છે અને એક ગોળામાં અનંત જીવો હોય છે એ જીવોને નિગોદના જીવ કહેવામાં આવે છે વિચાર કર્યા વગર (અકામ નિર્જરાથી) ધર્મણુધૂર્ણન ન્યાયથી કર્મક્ષય થતાં એમાંથી જીવ ઉન્નત સ્થિતિમાં આવે છે એ નિગોદનું સ્વરૂપ જૈન ગ્રન્થોમાં ધણું વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યું છે

x ઈન્દ્રિયો પાચ છે સ્પર્શન, રસના, નાસિકા, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર

તત્ત્વે સાથે સુખનો અનુભવ કરાવનાર તે પુણ્ય તત્ત્વ અને તેથી વિપરીત દુઃખનો અનુભવ કરાવનાર તે પાપ તત્ત્વ, એ બંને યોગ્યતાં નવ તત્ત્વ થાય છે જગતકર્તા ઈશ્વરને માનવાથી કેટલા પ્રકારના દોષ આવે છે તે આ મતના પ્રથિમાં ગદુ વિસ્તારથી બતાવવામાં આબુ છે સમસાગી અને સ્પાત નય અને તેના ઉપલેદો જેના સબધમાં આપણે પાપમા પદના વિવેચનમા સહજ વિચાર કરી અથા છીએ તે આ મતની દુઃખી છે એ સમ નય એટલી વિદ્વંતાથી આ દશનના પ્રથિમા ચર્ચા છે અને તેનુ સ્વરૂપ વતમાન જ્ઞાનકાળમા એવી સારી રીતે આયને મગતુ આવતુ જણાય છે કે તેને બતાવનાર વરુક સ્વાભાવિક રીતે જ તે મતના અનુચાથી ન હોય તેનુ પણ જ્ઞાન ખેચાય છે આત્માને દુટસ્ય નિત્યતા ઘટવી નથી તેમજ સાચમત અઠતુત્વ બતાવે છે તેમા પણ અનેક દ્રવણો આવે છે તે આ મતનાં શાસ્ત્રોમાં બતાવવામાં આબુ છે ઉપર જે છવ નામનુ પ્રથમ તત્ત્વ કહ્યું તેના નવ વિભાગ છે ૧ પૂઠ્ઠીક્રય, ૨ અપ્રક્રય, ૩ તેજસ્ક્રય, ૪ વાયુક્રય ૫ વનસ્પતિક્રય, ૬ ભે, ૭ તણ, ૮ ચાર અને ૯ પાત્ર ઉદ્વિચવાળા છવે પૂઠ્ઠ્યાદિનુ સછવત્ત્વ તે હવે વિજ્ઞાનથી પણ સિદ્ધ થયુ છે તેથી તે મતના શાસ્ત્રક્રય તેને માટે જે કાદિઓ બતાવે છે તેનુ પુનરાવતન કરવુ આવશ્યક નથી. છવ અને પુદ્ગલને ગતિસહાય સ્વભાવ તે ધર્મ, સ્થિતિસ્વભાવ તે અધમ, અવકાશ આપનાર આક્રમ, શબ્દ, અધકારાદિ પુદ્ગલ અને કાળ એ સર્વ અછવ તત્ત્વમાં આવે છે વિષય કયાવાદિમાં મન વચન કાયાને આપાર તે આક્રવ અને મહાનત, દેશવિરતિ, સમિતિ, શુભિ, ધતિધર્મો વિગેરે સવર તત્ત્વમાં આવે છે. બાર પ્રકારના તપથી કમની નિજલ થાય છે કર્મબધ વખતે તેનાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને અનુભાગ નિર્ણીત થાય છે અને સર્વ કર્મશક્તિવપણાને શોક્ષ તત્ત્વ કહેવામા આવે છે આત્મા, ધમ, અધમ આક્રમ પુદ્ગલ અને કાળ એ છ દ્રવ્ય છે, તેમાં ધમ, અધમ આક્રમ અને કાળ એક દ્રવ્ય છે અને પુદ્ગલ તેમજ છવ અનેક છે પુદ્ગલ એક મૂર્ત છે, બાકીના પાંચ અમૂર્ત છે કર્મ પણ પૌદ્ગલિક છે, જેનો સબધ પૂટલા ચેતન ક્રોધ ગતિ કરે છે અસગત્વથી ક્રોધ ગતિ થાય છે તે બાલુના પૂવ પ્રયોગ વિગેરે દ્યતોથી સમજી લેવી. પાણીમાં જેમ વસ્તુ હલકી થતાં ઉપર તરે છે તેમ કમભારથી મુકત થતાં ચેતનની ક્રોધ આચોકાંત ગતિ થાય અને ત્યાં તેની અનત કાળ મુધી સ્થિતિ રહે છે સિદ્ધ દશામા દ્રવ્ય પ્રાણ હોવા નથી પણ અનત જ્ઞાન અનત દશન, અનત વીચ, અનત સુખરૂપ ભાવ પ્રાણ હોય છે સિદ્ધદશાનુ સુખ સાધારિક સુખ કરતા તદન વધુ નકારનુ છે અને તે પરમાનદરૂપ છે આ મતમાં ઉત્પાદ, અથ અને મુવમુકત હોય તેને સત્ કહેવામા આવે છે એ ત્રિપદીમાં ગદુ સૂક્ષ્મ રદસ્ય સમાયેદુ છે અને તેન તત્ત્વજ્ઞાનનો એમાં સમાવેશ થઇ શકે છે સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દશન અને સમ્યક્ચારિત્રને શોદ્યપ્રાગ માનવામાં આવે છે મિથ્યાત્વ અવિરતિ, કયાવ અને ચોચથી કમબંધ થાય છે અને તેનો જેમ જેમ પ્રતિબંધ કરવામાં આવે તેમ તેમ નવીન કર્મપતિ

ઓછી થતી જાય છે આત્મા પ્રગતિ કરતાં નવીન કર્મ ઓછાં ગ્રહણ કરે અને પૂર્વખંદ કર્મોના કાઠક પ્રદેશ અથવા વિપાક ઉદયથી ભોગ કરી લે અને કાઠક નિર્જરાથી ક્ષય કરી નાખે ત્યારે છેવટે સર્વથા કર્મોના ક્ષય કરતા તે મોક્ષ-અજરામર પરમાનંદ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી ત્યા સુસ્થિતપણે રહે છે. ચેતનનુ ત્યા પશુ વ્યક્તિત્વ સ્પષ્ટ જ રહે છે. જો કે ગુણ સાદૃશ્ય છે પણ પરમ તત્ત્વમા મળી જઈ તેની વ્યક્તિ નાશ પામી જતી નથી એ જૈન મતના મોક્ષમાર્ગનું રહસ્ય છે.

બૌદ્ધો ક્ષણિકવાદી છે. તેઓ દુઃખ, સમુદય, માર્ગ અને નિરોધ એ ચાર આર્ય સત્ય માને છે. વિજ્ઞાન, વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર અને રૂપ એ દુઃખના પ્રકાર છે. આ સંસારી સ્કંધરૂપ જ જીવ છે, તેથી અન્ય જીવ એવો કોઈ પદાર્થ નથી. રૂપ, રસ વિગેરેનુ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન એટલે નિર્વિકલ્પક જ્ઞાન, આલોચના માત્ર સામાન્ય જ્ઞાન Perception થાય તેને વિજ્ઞાન કહેવામા આવે છે સુખ દુઃખ અને અદુઃખરૂપી વેદના એ પૂર્વકૃત કર્મોના ઉદયથી થાય છે નિમિત્તનું ગ્રહણ કરવાપણુ તે પ્રત્યય, એનાથી જાતિવ્યક્તિનો યોગ કરી સવિકલ્પ જ્ઞાન થાય તે સજ્ઞા. પુષ્ટ્યાપુષ્ટ્યાદિ ધર્મસમુદય તે સસ્કાર, એના પ્રયોગથી પૂર્વે અનુભવેલા વિષયનું સ્મરણુ વિગેરે થાય છે અને પૃથ્વી, ધાતુ વિગેરે રૂપસ્કંધ. આ પાંચ સ્કંધ સિવાય 'જીવ' અથવા 'આત્મા' એવો પદાર્થ કોઈ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતો નથી આ પાંચે સ્કંધને ક્ષણસ્થાયી સમજવા તે નિત્ય અથવા કાલાન્તરઅવસ્થાયી નથી. આવી રીતે બૌદ્ધો દુઃખતત્ત્વની વ્યાખ્યા કરે છે. લોકમા હુ અને મારુ વિગેરે જે અખિલ ગણુ ઉદય પામે છે તેને સમુદયતત્ત્વ કહેવામા આવે છે. સર્વ સસ્કાર ક્ષણિક છે એવી વાસના જેમા બધાઈ છે તે માર્ગ અને નિરોધ તે મોક્ષ આવી રીતે ચાર આર્ય સત્ય માનવામા આવે છે સર્વ સંસ્કારનું ક્ષણિકત્વ બૌદ્ધો ઘણી યુક્તિપૂર્વક સિદ્ધ કરવા મથન કરે છે તેઓ સસ્કારને નિત્ય માનવામા કેવા કેવા હેત્વાભાસો થાય છે તે સંબંધી અનેક રીતે ચર્ચા કરે છે તે અત્ર લખવાથી વિષય બહુ પારિભાષિક થઈ જાય તેમ છે * સર્વ સસ્કાર ક્ષણિક છે એમ કહીને એટલુ બતાવવા તેઓ માગે છે કે-કોઈ પણ પ્રકારે આત્મા કે જીવ એવો પદાર્થ માનવો નહિ પણ જ્ઞાનક્ષણનો સત્તાન જ વ્યવહાર માટે બસ છે. ક્ષણિક સસ્કાર અન્ય ક્ષણે ખીજા તદ્રૂપ સસ્કારને જન્મ આપે છે અને આવી ક્ષણસત્તાનપર પરાથી જ એક વિષયનું દીર્ઘ કાળ સુધી જ્ઞાન થાય છે આ પ્રમાણે સૌતાત્રિક નામના બૌદ્ધ સપ્રહાયનો મત છે વૈભાષિક સપ્રહાયવાળા બાર પદાર્થ માને છે તેઓ પશુ સસ્કારને તો ક્ષણિક જ માને છે બૌદ્ધો પરમ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ ચાર ભાવનાથી માને છે. આ ચાર પ્રકારનો વારવાર વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવાથી સિદ્ધિ થાય છે ૧ સર્વ ક્ષણિક છે, ૨ સર્વ દુઃખ છે, ૩ સર્વ સ્વલક્ષણ છે (એકના જેવુ અન્ય નથી, પોતે પોતાના જેવુ જ છે), અને ૪ સર્વ શૂન્ય છે આવી રીતે ચાર ભાવનાથી સકળ વાસના-

* જુઓ પડદર્શનસમુચ્ચય શ્લોક છઠ્ઠા પરની ટીકા અને સર્વદર્શનસંગ્રહનો બૌદ્ધ પ્રકરણ વિભાગ.

એવી નિવૃત્તિ થતા શૂન્યરૂપ પરિનિર્વાણનો આવિર્ભાવ થાય છે બૌદ્ધ મતની સર્વ નૃસી નૃસી શાખાઓમા કેટલોક મતલોક છે પણ આત્માનુ ક્ષણિકત્વ તો સર્વમા સામાન્ય છે અને સર્વ જોમ માને છે કે રાજાદિના જ્ઞાનસંતાનના અને વાસનાના ઉપરથી મુક્તિ મળે છે.

નૈયાયિકે (અક્ષપાદ) દશનવાળા ઓતમના અનુયાયી કહેવાય છે અહીં પોતાની અચિત્ત શક્તિના માહાત્મ્યથી મહેશ્વર સુક્ષિતા સહાર કરનાર મણાય છે અને દુઃખના અત્યંત ઉપદેશરૂપ નિઃસૈમ્યસ તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે એવી તેની માન્યતા છે કહેવાનું વ્યર્થ જોમ નથી કે-તત્ત્વજ્ઞાન થતા જ નિઃસૈમ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે પણ વાત જોમ છે કે-તત્ત્વજ્ઞાનથી દુઃખ, જ મ, પ્રવૃત્તિ, દોષ અને મિથ્યા જ્ઞાનનો નાશ થાય છે જોમ પ્રથમ છેલ્લાનો અને ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર તેની આજળનાનો નાશ થાય છે મિથ્યા જ્ઞાન એટલે કે હાકાદિ અનાત્મ વસ્તુમા આત્મભુક્તિ. આ હેલાકાદિમાં રહેલી આત્મભુક્તિના પોતાના અનુકૂળ પદાર્થો ઉપર રામ અને પ્રતિકૂળ પદાર્થ ઉપર દેવ તથા મોહ એ દેવો છે ઘમાદિ દોષ પરસ્પર અનુભવો હોવાથી મોહ પામેલો પ્રાણી સજમુકત થાય છે અને શગી મોહ પામે છે વસ્તુત આત્માને અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ક્ષત્ર નથી આ દોષોથી પ્રેરિત પ્રાણી પ્રતિવિદ્ આચરણો કરી પાપપ્રવૃત્તિ કરે છે અને અધર્મને લાવે છે અથવા જ્ઞાન, રક્ષણ, સત્યાક આચરણ કરી પુણ્ય પ્રવૃત્તિ દ્વારા ધર્મને લાવે છે આ ઉભયરૂપ પ્રવૃત્તિ પ્રથમ અપ્રથમ જ મ ઉત્પન્ન કરે છે અને ત્યા શરીરાદિ દ્વારા પ્રતિકૂળ વેદનીપતાવાળું વાસનાત્મક દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે મિથ્યા જ્ઞાનથી દુઃખ મુખીના દોષો અવિચિન્ન પ્રવૃત્તિવાળા છે અને તે જ સમાર છે અને તે પરીચક્ત્રી પેઠે નિરવધિ અનુવતન કરે છે કોઈ સદુપદેશ દ્વારા અ્યારે પ્રાણીને જણાય છે કે-આ સવ હેય છે ત્યારે તેને નિવહન કરનાર અવિદ્યાદિની નિવૃત્તિ કરવા તે ઈચ્છે છે તેની નિવૃત્તિને ઉપાય તત્ત્વજ્ઞાન છે ત્યાર વિદ્યામાં વિનકત પ્રતિપત્તી ભાવના કરનારને તે તત્ત્વજ્ઞાન જેને કસમ્યવૃદ્ધ્યાન કહે છે તે થાય છે; જોનાથી મિથ્યા જ્ઞાનનો નાશ થાય છે, જોનો નાશ થતા દોષોનો નાશ થાય છે તેથી પ્રવૃત્તિનો નાશ થાય છે, પ્રવૃત્તિનાશથી જ મનો નાશ થાય છે અને જ મનો નાશ થવાં આત્મવિક્રી દુઃખનિવૃત્તિ થાય છે આ આત્મવિક્રી દુઃખનિવૃત્તિ તે અપવગ આ દશનવાળા સોળ તત્ત્વ માને છે વ્યોપિક અને નૈયાયિક વચ્ચે તત્ત્વ સંખ્યા મતલોક છે, તથાપિ અન્યોન્ય તત્ત્વાતભાવ યદ શકવાને લીધે બહુ યોગ જ અવર રહે છે અને તેથી તે ઉભયના મત તુલ્ય છે આ દશનમા દુઃખની નિવૃત્તિને જ મોક્ષ માનવામા આવે છે, અખંડ જ્ઞાન અને મુખની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકાર કરવામા આવેલો નથી; જગત્ દ્વારા અનુમાનથી ઈધરનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે ઈધરપ્રચાદને આવશ્યક માનવામા આવે છે

સાખ્યમતાવલ્લબીએ કેટલાક નિરીક્ષવાદને માને છે અને કેટલાક ઈધરને માને છે.

તત્ત્વવ્યવસ્થા બનેતી સમાન છે. દુઃખ ત્રણ પ્રકારના માને છે, આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક અને આધિભૌતિક. આધ્યાત્મિક દુઃખ બે પ્રકારનું હોય છે શારીર અને માનસ. શરીરમાં જ્વર, અતિસારાદિ વ્યાધિ થાય તે શારીરિક દુઃખ અને કામ, ક્રોધ, લોભાદિ તે માનસ દુઃખ આ સર્વ આતર ઉપાયથી સાધ્ય હોવાને લીધે આધ્યાત્મિક દુઃખ કહેવાય છે. બાહ્ય ઉપાયથી સાધ્ય દુઃખ બે પ્રકારનું છે. યજ્ઞ, રાક્ષસ, અહાદિના આવેશથી થયેલું દુઃખ તે આધિદૈવિક અને મનુષ્ય, પશુ, સર્પાદિથી થયેલું તે આધિભૌતિક આ ત્રણ પ્રકારના દુઃખથી બુદ્ધિમા રહેલા રજપરિણામના લેદથી પ્રાણીને પીડા થાય છે અને દુઃખ ટાળવા તત્ત્વજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે એ તત્ત્વ પચીશ છે. સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસની સમાવસ્થાને પ્રકૃતિ કહે છે અને તેનું બીજું નામ પ્રધાન પણ કહેવાય છે એ પ્રકૃતિ નિત્ય છે, અચ્યુત છે, અનુત્પન્ન છે, સ્થિર છે અને કદાપિ વિકારને પામતી નથી. સાખ્યમતાનુસાર સૃષ્ટિક્રમ આ પ્રમાણે છે. એ પ્રકૃતિમાથી બુદ્ધિ પેદા થાય છે, એને વિષય નિશ્ચયરૂપા સમજવી. એનું નામ 'મહાન્' પણ કહેવાય છે, એ બુદ્ધિથી હું સુભગ છું, સુંદર છું વિગેરેરૂપ અભિમાન પેદા થાય છે, એ અભિમાનમાથી સોળનો સમૂહ પેદા થાય છે સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર એ પાચ બુદ્ધીન્દ્રિય, પાચ, ઉપસ્થ, વાક, પાણિ અને પાદ એ પાચ કર્મેન્દ્રિય અને મન તથા પાચ તન્માત્રા એમ સોળ ઉત્પન્ન થાય છે. સૂક્ષ્મરૂપ પાચે ઈન્દ્રિયોનું અવસ્થાપન તે તન્માત્રા કહેવાય છે, એ પાચ સૂક્ષ્મ તન્માત્રાઓ પાચ ભૂત પેદા થાય છે રૂપથી તેજ, રસથી જળ, ગંધથી ભૂમિ, શબ્દથી આકાશ અને સ્પર્શથી વાયુ આવી રીતે બુદ્ધિ, અહંકાર, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાચ કર્મેન્દ્રિય, મન, પાચ તન્માત્રા અને પચભૂતરૂપ ચોવીશ તત્ત્વ તથા અને તે સર્વથી અન્ય, અકર્તા, વિશુષ્ટ, લોકતા એવું પુરુષતત્ત્વ પચીશમું છે. આમા પ્રકૃતિ કોઈનો વિકાર નથી, બુદ્ધિ, અહંકાર અને પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય પ્રકૃતિવિકૃતિ છે, બાકીના સોળ વિકૃતિ છે અને પુરુષ પ્રકૃતિ પણ નથી અને વિકૃતિ પણ નથી. તન્માત્રામા ભૂત લય પામે છે, તન્માત્રા મહત્તમા લય પામે છે, મહત્ પ્રકૃતિમા લય પામે છે, અને પ્રકૃતિ કશામા લય પામતી નથી આત્મા-પુરુષ તો અકર્તા જ રહે છે. કર્તાપણાનો ધર્મ પ્રકૃતિનો છે એક તૃણને વાળી શકવાનું પણ પુરુષમા સામર્થ્ય નથી. એ સત્ત્વ, રજસ્ કે તમસ્ ગુણથી રહિત છે પ્રકૃતિના વિકારરૂપ બુદ્ધિ જે ઉભયમુખ દર્પણ જેવી છે તેમા સુખદુઃખાદિનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે સ્વચ્છ આત્મામા સ્ફુરે છે તેથી તેને લોકતા લક્ષણામાત્રથી કહી શકાય બે કે તે તો માત્ર પ્રકૃતિનો સાક્ષી જ રહે છે તથાપિ જેમ સ્ફટિકની પછવાડે ગમે તે રંગની વસ્તુ મૂકી હોય તો તદ્રૂપ વર્ણ તેનો દેખાય છે તે પ્રકારે પુરુષનું સ્વરૂપ બહારથી ભિન્ન થતું અને તત્પ્રમાણમા તે લોકતા થતો હોય તેમ દેખાય છે સાખ્યમતમા પુરુષનું લક્ષણ નિત્ય ચૈતન્યશક્તિરૂપ જ છે, જ્ઞાનરૂપ નથી. જ્ઞાનને તો તેઓ બુદ્ધિનો ધર્મ ગણે છે આત્મા જે કેવળ છે તે બુદ્ધિથી અવ્યતિરિક્ત છે પણ સુખદુઃખાદિ ભાવઈન્દ્રિય દ્વારા બુદ્ધિમા સંક્રાન્ત થાય છે અને ઉપર જણાવ્યું તેમ

બુદ્ધિ ઉભયમુખ દપણુ જેવી છે એટલે તેનામા ચૈતન્યશક્તિ પ્રતિબિંબ પામે છે, અને તેમ થતા મુખદુ ખની લક્ષણા પુરુષપરત્વે થાય છે પુરુષ અનેક છે આ પુરુષ અને પ્રકૃતિ ઉભયે સવત્ત છે, અરસ્પરસ સમુક્ત છે અને તેઓનો સંયોગ તે પશુ અને બધના સંયોગ જેવો છે શુદ્ધ ચૈતન્ય પશુ-પામળો છે અને પ્રકૃતિ બહુ-બધ છે. પુરુષ પ્રકૃતિનો આશ્રય કરી બુદ્ધિમાં પ્રતિબિંબિત શબ્દાદિનુ ચોતામા પ્રતિબિંબ પડતાં તેમાં આનંદ માને છે અને પ્રકૃતિને આવી રીતે મુખરૂપ માની સંસારમા પડ્યો રહે છે આ પુરુષ અને પ્રકૃતિ વચ્ચે તફાવત શુ છે એ સમજતા વિવેકજ્ઞાન થાય છે અને તેથી પુરુષનો પ્રકૃતિથી વિયોગ થાય છે એ મોક્ષ સમજવો પ્રકૃતિનો વિવેક સમજતાં પ્રકૃતિ ટળી જાય છે અને પુરુષ સ્વરૂપે રહે છે બધના ઉદ્ધથી મોક્ષ થાય છે એ બધ ત્રણ પ્રકારના છે પ્રકૃતિને આત્મા બાધી તેની ઉપાસના કરવી તે પ્રાકૃતિક બધ, ભૂત ઉદ્ધિય, અહ ક્રમ, બુદ્ધિ એ વિકારને આત્મા બાધી ઉપાસના કરવી તે વૈકારિક બધ, યાગાદિ કમને પુરુષબુદ્ધિથી સેવવા તે દાક્ષિણ બધ આ બધને દીધે મરેલાને પણ પાછી સંસાર પ્રાપ્તિ થાય છે સાંખ્યમતમાં પુરુષને સંસાર નથી, મોક્ષ નથી અને બધ પણ નથી, તે સર્વ પ્રકૃતિને જ છે, અને જોનો પુરુષ સાથે સબધ ત્રણવામા આવે તે અવિવેકને દીધે જ છે પુરુષ તો કૂટસ્થ, નિત્ય અને અપરિણામી છે સાંખ્યમત પ્રાચ: નિરીશ્વરવાદને સ્વીકારે છે જનતાના કારણમાં ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનને માને છે અને સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા તેનાથી માને છે તેમજ અચેતન પ્રકૃતિ પુરુષના (આત્માના) શેક્ષને અર્થે પ્રવર્તે છે, તેના દ્ષ્ટાતમા તેઓ એમ બતાવે છે કે-જેમ અચેતન દ્ધ વત્સની વૃદ્ધિ માટે ઘઈ થકે છે તે પ્રમાણે અચેતન પ્રકૃતિ (પ્રધાન) પુરુષના મોક્ષ માટે ઘઈ થકે છે 'પરમેશ્વર કરણાએ કરીને પ્રવતક છે એ વાદને સાખ્યો અનેક હેતુઓ આપી રહ કરે છે

સાંખ્યમતના એક શેદ બધવા વિભાગ જેવો પનજલિનો મત છે એ દેશનને સેશ્વર સાંખ્યદેશન કહી શકાય. એ મતને યોગદર્શન પણ કહેવામાં આવે છે એ મતમાં ઉપર સાંખ્યમતના જણાવેલા પચીશ તત્વ ઉપરાંત ઇશ્વરને છવીંશામુ તત્વ માનવામાં આવે છે પરમેશ્વરનો અનુબ્રહ્ સંસારાગારથી તમ કયેલા પ્રાણી પર થાય છે પુરુષને તદન શુદ્ધ માનવામાં આવે છે પણ બુદ્ધિદૃવ પ્રતીતિને અનુસરે છે અને આવી રીતે જોનાર આત્મા તદાત્મક જણાય છે આવી રીતે તપ્યમાન પુરુષ લાંબા વખત મુખી બ્રહ્મજ્ઞેજ સાધે છે અને પરમેશ્વરનુ પ્રણિધાન કરે છે ત્યારે તેને સત્ત્વ અને પુરુષની અન્યતા શુદ્ધરૂપમા જણાય છે અને તે વખતે અવિદ્યાદિ પશ્ચ કલેશ તથા સારા તમા નઘરા કર્માશય સમૂહ નષ્ટ પામે છે આ પછી નિલે પ પુરુષનુ પૂજ્યુકતરૂપે કરીને અવસ્થાન તે તેનુ કેવલ્ય છે આ પાતજલ યોગદશનકાર એ કે સેશ્વર સાંખ્યમતવાળા જણાય છે છતાં તેમા પણ ઇશ્વરનુ કાય લગભગ નહિ જેવુ છે છવાતમાનો મોક્ષ એ યોગદશનના મત પ્રમાણે કેવી રીતે થાય છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે આ વિચારને જીનનો યોગમગ જે જુ પદના

વિવેચનમા બતાવવામાં આવ્યો છે તેની સાથે સરખાવવો. એ સંબંધી ઉપોદ્દઘાતમા પશુ વિવેચન જોવામાં આવશે. આ મતમા યોગનાં આઠ અંગ બતાવ્યા છે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ પુરુષને નિ સંગ માનવામા આવે છે પ્રમાણુ, વિપર્યય, વિકલ્પ, નિદ્રા અને સ્મૃતિરૂપ વૃત્તિઓ જેનું બીજી નામ અંતઃકરણ છે એને ચિત્તના ધર્મ તરીકે માનવામા આવે છે તેનો નિરોધ કરવાનો છે પુરુષનું નિર્મળ સત્ત્વ સદા સ્થિત રહે છે જે જે પદાર્થો ઉપર તે ઉપરક્રત થાય છે તે તે દૃશ્ય પદાર્થની તેના ઉપર છાયા પડે છે, છતાં સ્વત તે નિ સંગ રહે છે મતલબ કે-તે અપરિણામી છે. ચિત્તશક્તિ પરિણામી છે ચિત્તની અસ્થિરતા સ્વાભાવિક હોય છે અથવા વ્યાધિ આદિ જન્ય હોય છે ચિત્તની ક્ષિપ્ત અવસ્થાને તજવા યોગ્ય (હિય) ગણવામા આવી છે એકાગ્ર અને નિરુદ્ધ અવસ્થાને ઉપાદેય ગણવામાં આવી છે. એકાગ્ર અવસ્થામાં એક વસ્તુમા એકતાન થાય છે અને જે અવસ્થામાં સર્વ વૃત્તિઓનો નિરોધ થઈ સસ્કારશેષ રહે છે તેને નિરુદ્ધાવસ્થા કહેવામા આવે છે. સમાધિના બે પ્રકાર છે સપ્રજ્ઞાત અને અસપ્રજ્ઞાત એકાગ્ર ચિત્તમ' બાહ્ય વિષયવાળી પ્રમાણુદિ વૃત્તિઓના નિરોધને પ્રથમ સપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહેવામા આવે છે. એ સપ્રજ્ઞાત સમાધિના વળી સવિચાર, અવિચાર, સાનદ અને સાસ્મિત એવા ચાર પ્રકાર છે. ભાવ્ય પદાર્થમા ચિત્તને ફરી ફરીને નિવેશન કરવું અને અન્ય સર્વનો પરિહાર કરવો એનું નામ ભાવના અથવા સમાધિ છે. સર્વ વૃત્તિઓના નિરોધને અસપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહે છે. કલેશ, કર્મવિપાક અને આશયનો જેમા અટકાવ થાય એવા ચિત્તવૃત્તિના નિરોધને યોગ કહેવામા આવે છે. કલેશ પાચ પ્રકારના છે, અનિત્ય, અશુચિ, દુ ખ અને અનાત્મમા અનુક્રમે નિત્યત્વ, શુચિત્વ, સુખત્વ અને આત્મત્વની પ્રતીતિ કરવી એ પ્રથમ અવિદ્યા નામક કલેશ છે. દૃઢ અને દર્શનશક્તિના એકાત્મત્વનું અભિમાન તે અસ્મિતા સુખને જાણનારની સુખના સ્મરણપૂર્વક સુખના સાધનોમા તૃણપૂર્વક ઇચ્છા તે રાગ દુ ખને જાણનારની દુ ખના સ્મરણપૂર્વક દુ ખના સાધનોમા નિંદાબુદ્ધિ તે દ્વેષ શરીર અને વિષયોનો મને વિયોગ ન થાય તેા સારું એ પ્રકારનો નિમિત્ત વગર પ્રવર્તનારો ભયકલેશ તે પાચમો અભિનિવેશ આ પાચ પ્રકારના કલેશ સસારમા પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને સાસારિક દુ ખના હેતુ થઈને પુરુષને પીડે છે. વૃત્તિનો નિરોધ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી થાય છે એના સાધનોમા પ્રથમ ક્રિયાયોગની જરૂરિયાત યોગદર્શન બતાવે છે તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરપ્રણિધાનને ક્રિયાયોગ કહેવામા આવે છે. કૃળની ઇચ્છા રાખ્યા વગર આ ક્રિયાયોગ કરવાની આજ્ઞા છે અહીં યોગના આઠ અંગ પર વિવેચન કરવામા આવે છે જેનું સામાન્ય સ્વરૂપ આપણે છઠ્ઠા પદમઃ જોયું છે યમ, નિયમાદિ પ્રથમના પાચ યોગાગ મધ્યમ અધિકારી માટે છે. એ અષ્ટાગ યોગનું આદરથી નિરતર અને દીર્ઘકાળ સુધી અનુષ્ઠાન કરવાથી સમાધિ વિરોધી કલેશનો ક્ષય થતા અભ્યાસ અને વૈરાગ્યે કરી મધુમતી આદિ સમાધિની પ્રાપ્તિ

યાય છે એ મધુમતી સમાધિ એ નક્તભરા પ્રજ્ઞાની સિદ્ધિ છે બાવી સિદ્ધિએથી અમુક સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે એના પ્રત્યેક બિદુમા રસ હોય છે તેથી તેને મધુમતિક કહેવામા આવે છે પછી વિવેકજ્ઞાન થાય છે તેમા સવ જાવને શાત, ઉદ્ધિત કે અભ્યપદ્ધિસ્થ ગણવામા આવે છે સર્વ વૃત્તિનો અસ્ત થતા પર વૈરાગ્યનો આશ્રય કરનાર કલેશનો નિરોધ કરવાને સમર્થ એવી નિર્બીજ સરકારોપતાને અસપ્રજાત સમાધિ કહેવામા આવે છે મનના હથ સાથે કલેશના ધીજનો પણ હથ થઈ બંધ છે, વિવેકજ્ઞાનના પરિપાકને લીધે કાલે કારણાત્મક સવ વસ્તુનો પ્રધાનમા હથ થાય છે અને બુદ્ધિ અને સત્તાના સબધથી રહિત થઈ કેવલ્યને પામે છે આ પાતજલ યોગમતનો મોક્ષ છે

વૈશેષિકે દશનના સ્થાપનાર કણ્ઠાક છે, એનું ધીલુ નામ કણ્ઠભક્ષ પણ કહેવાય છે તે મતમાં કણ્ઠ એટલે પરમાણુને કારણ માનવામા આવે છે આ દશનના દેવતા, ક્ષિત્ર, વેદાદિ નૈયાયિકને મળતા હોય છે દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સમવાય અને કેટલાક અભાવ એ સાતને પદ્ધતિ માને છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ વાયુ, અતરિક્ષ, કાલ, ક્ષિત્ર આત્મા અને મન એમ નવ પ્રકારનાં દ્રવ્ય માને છે. ગુણ ધીવીય પ્રકારના છે સામાન્ય, વિશેષ અને સમવાયનું બહુ લગભગથી આ દશનના બધેમા વિવેચન આપવામાં આવે છે સામાન્ય એટલે ભવિતિ વિશેષ એકસરખા દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યમાંથી લુદ્ધ સ્પર્શપણે પાડી આવે છે કર્મ ક્રિયારૂપ છે અને દ્રવ્યમાં અત્યવિશેષ સબધ બતાવનાર આધાર અધેયભૂત સબધના પ્રત્યયના હેતુને સમવાય કહેવામા આવે છે તતુમાં પદ છે એવા પ્રત્યયના હેતુરૂપ અધાધારણ કારણને સમવાય કહેવામાં આવે છે અભાવ આર પ્રકારના ગણવામાં આવે છે પ્રાગભાવ એટલે પ્રથમનો અભાવ પ્રથમ સભાવ એટલે નાશ અને અત્યતાભાવ એટલે સર્વથા વિનાશ અથવા ગેરહાજરી. અન્યોન્યાભાવ અરરપરસ્પને અપેક્ષિત છે દુર્ભવી આત્મતિક નિવૃત્તિને મોક્ષ માનવામાં આવે છે

જૈમિનીય અથવા મીમાંસકે મતમા છે મોટા વિભાગ છે મહા વિગેરે કરનારને પૂર્વમીમાંસાવાદી કહેવામાં આવે છે; તેઓ પ્રકમ વળે છે યજ્ઞવાદિ વદ્ કમ કરે છે પ્રકાસૂત્ર ધારણ કરે છે ગૃહસ્થાશ્રમમા વસે છે અને શૂદ્ર જ્ઞાતિ વળે છે ઉત્તરમીમાંસાવાદીને વેદાન્તી કહેવામાં આવે છે; તે પ્રકાસૂત્રને માને છે, સવ શરીરમા આત્મા એક છે પ્રકાસવત્ર છે અને માયાથી ભેદ થાય છે પણ વસ્તુત. ભેદ નથી એમ તેઓને અભિપ્રાય છે આત્મામાં હથ થઈ જ્યો એને તેઓ યુક્તિ માને છે અને જો સિવાય અન્ય મુક્તિ-મોક્ષ કાઈ નથી એ તેઓને મત છે પ્રથમ પૂર્વમીમાંસાવાદીનો મત સંક્ષેપથી વિચારીએ તેઓ વેદવાક્યને પ્રમાણુ ગણે છે શુરુ પણ તેને જ ગણે છે અને સ્વથ સન્વસ્ત ધારણ કરે છે મનુષ્ય સવત્ર થઈ શકે એ જાતનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નથી. સુષ્ટિકર્તા અથવા સવદર્શી કે વીતસ્રજ એવા સવ ન કાઈ મનુષ્યથી હોવાનું જનવુ તદ્દન અસંભવિત છે એમ તેઓ માને છે. એવા પુરુષના અભાવે તેનું પ્રમાણુ થઈ શકે એવું તે બને જ કેવી

રીતે? ઈન્દ્રબળથી પણ દુનિયામા અનેક પ્રકારના આડંબર થઈ શકે છે પરંતુ આડંબરના કારણથી અસુક પ્રાણીને ઈશ્વર માનવો એ આ મતના વિચાર પ્રમાણે એક ધૃષ્ટતા જ છે. અભ્યાસથી શુદ્ધિનુ તારતમ્ય થાય પણ બુદ્ધિનો પરમ પ્રકર્ષ થાય એ તદ્દન અસંભવિત હકીકત છે. વેદવાક્ય નિત્ય અને અપૌરુષેય છે એમ તેઓની માન્યતા હોવાથી તેમાં તેઓ યથાર્થત્વની સલાવના કરે છે. વેદવાક્યનો પાઠ કરવાથી ધર્મજિજ્ઞાસા થાય છે ધર્મ-સાધન શોધતા તેના નિમિત્તો કયા કયા છે તેનો વિચાર થાય છે. અહીં ક્રિયા તરફ પ્રવર્તક વચનને નોદના કહેવામા આવે છે અને તદ્દ્રૂપ ધર્મ માનવામા આવે છે. મતલબ એ છે કે-વેદવચનકૃત નોદનાથી ધર્મ જણાય છે જે અર્તીદ્રિય હોવાથી તેને જાણવાનુ સાધન જ નોદના છે. આ મતના સૂત્રોના કરનાર જૈમિની છે વેદને તેઓ સ્વતં પ્રમાણુ માને છે. વેદનું અપૌરુષેયત્વ અત્ર શબ્દના નિત્યત્વને આધારે સિદ્ધ કરવામા આવે છે. વેદની અંદર આવેલા કર્મકાંડનાં જૂઠા જૂઠા વાક્યોની પૂર્વાપર સંગતિ જણાવવી એ આ દર્શનનુ મુખ્ય પ્રયોજન છે.

ઉત્તરમીમાંસામાં શાંકરે વેદાન્ત દર્શનનો સમાવેશ થાય છે. એ પૂર્વમીમાંસાની અપેક્ષાએ નૂતન દર્શન છે નેતિ નેતિ એ સૂત્ર પર એ દર્શનનો મુખ્ય આધાર છે, સર્વ બ્રહ્મમય જગત્ માને છે, પદાર્થનુ અન્ય રૂપ માયાકૃત છે એમ કહે છે, માયાથી બ્રહ્મસ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાતુ નથી એમ માને છે, આત્માનુ પૂર્ણ બ્રહ્મત્વ પ્રગટ કરી પરબ્રહ્મમા તેનો લય કરી દેવો એ તેની મુક્તિ સમજવામા આવે છે આત્માની મુક્તિ થયા પછી તેનુ વ્યક્તિત્વ કોઈ પણ પ્રકારનુ રહેતુ નથી, એ આ દર્શનનો મત છે એ અદ્વૈત મતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે

ચાર્વાકે અથવા લોકાયત મતવાળાને બ્રાહ્મસ્પત્ય એવું નામ પણ આપવામા આવે છે આ મતવાળા નાસ્તિક છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ અને વાયુ એ ચાર ભૂતાત્મક જગત્ માને છે. આ ચાર અથવા કોઈના મત પ્રમાણુ આકાશ સાથે પાચ ભૂતના સંયોગથી સ્વાભાવિક રીતે ચૈતન્યશક્તિ પેદા થાય છે. શરીરથી ચૈતન્યશક્તિને ભિન્ન માનતા નથી. તેઓ કહે છે કે-જીવ નથી, નિર્વૃત્તિ નથી, ધર્મ નથી, અધર્મ નથી, પુણ્ય પાપનું ફળ નથી, માતા વિગેરે અગમ્ય પ્રતિ પણુ ગમન કરે છે, વરસમા એક દિવસ સર્વ ચાવકિા એકઠા થઈ ગમે તે સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર કરે છે, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુને જ માને છે અને આ શરીરે ભોગવાય તેટલું સુખ ભોગવી લેવાની બલામણુ કરે છે, ઈદ્રિયગોચર જગત્ને જ માને છે, પરલોક કે મોક્ષ પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી તેની હયાતી જ સ્વીકારતા નથી તેઓ માને છે કે અસ્પૃષ્ટ, અનાસ્વાદિત, અનાદ્રાત, અદૃષ્ટ અને અશ્રુત એવા જીવાદિકનો આદર કરી જે લોક સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ સુખની વિપ્સાથી છેતરાઈ શિરોવેદના, મુંડન, તપશ્ચરણુ વિગેર કરી જન્મ વ્યર્થ કરે છે તે મહામોહમા ભમે છે, અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ તો માત્ર બાળકીડા છે, એ બુદ્ધિ અને પુરુષત્વ વગરના લોકોની આજીવિકા છે. તેઓ કહે છે કે-સ્વર્ગ પણુ

નથી, મોક્ષ પણ નથી, પરલોકગામી આત્મા પણ નથી, જીવાય ત્યા સુધી જીવવું, વિષયમુખ યોગવલુ, દેહ ભસ્મ થઈ જશે તે પાછો આવનાર નથી. અનુમાનાદિ પ્રમાણથી જેઓ સ્વર્ગ-મોક્ષ માને છે તેની આ મતવાળા મરકરી કરે છે ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પિયપિત્તો વિચાર કર્યા વગર જે મગે તે ખાવું પીવું અને આનંદ કરવો એ આ મતનો સિદ્ધાન્ત છે. ન્દુદા ન્દુદા દશનકારોએ વિધિનિષેધ બતાવ્યા છે તે માત્ર આજીવિકા નિમિત્ત જ છે એમ કહી ચોવન, ધન, સપત્તિ આ ભવમા મળ્યાં હોય તેના યજ્ઞગણ સ્વચ્છકાષ્ટ્યે યોગ-વિલાસ કરવાનું આ મતવાળા કહે છે; ધર્મને અને કામને તેઓ એક જ ગણે છે વળી તેઓ દલીલ કરે છે કે-ભ્યોતિષ્ટોમમા મારેલ પથુ એ સ્વર્ગમા જતુ હોય તો મજમાન પિતાના પિતાને શા માટે મારતો નથી? આ દોકમાં ઘન કરવાથી સ્વર્ગમાં સ્લેહાઓ એ તૃપ્ત થતા હોય તો મહેલની અગારી ઉપર સ્લેહાને નીચે જમીન ઉપરથી કેમ આપી શકાતું નથી? આ દેહમાથી નીકળેલો કોઈ પણ જીવ એ સ્વર્ગમાં જતો હોય તો સમા-વહાલાના સ્નેહથી પીઠાઈ એક પણ જીવ પાછો કેમ આવતો નથી? માટે મરેલાની પ્રેતક્રિયા વિનેરે કાર્યો બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવા માટે કર્યા છે દેહબ્ધવિરિક્ત આત્મા ન હોવાથી આ મતવાળા દેહમુખને જ પુરુષાચ માને છે આ મતને કોઈ દશનમાં ગણવો કે નહિ તે વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે.

સુક્તિ સબંધી વિચાર કેટલાંક દશનનો અર્હી સામાન્ય પ્રકારે બતાવ્યો. અર દશન સબંધી કેટલાંક વાત પ્રસ્તુત છે તે પણ પ્રસંગોપાત જણાવવી ઉચિત ધારવામાં આવે છે. આર્યાવર્તના ધર્મોના સુખ્ય બે લેહ પાટી શકાય. વેદને પ્રામાણ્ય માનનાર અને તેનું પ્રામાણ્ય નહીં સ્વીકારનાર દ્વિતીય વિભાગમા જૈન, બૌદ્ધ અને બાર્વાક વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. વેદને પ્રામાણ્ય માનનારના બે સુખ્ય વિભાગ પડી શકે છે. દશનધર્મો અને પુરાણધર્મો. દશનધર્મના ૭ વિભાગ છે: નૈવાચિક, વૈશેષિક સાંખ્ય, યોગ પૂર્વમીમાસા અને ઉત્તરમીમાસા. પ્રિફેસર મેકસમ્યુલરે પદ્દશન Six Schools of Indian Philosophy નામક પુસ્તકમાં આ ૭ દશનનું સ્વરૂપ બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણે ઉપર જે સ્વરૂપ જ્યેષ્ઠ તેમાં પણ એ સવનું સ્વરૂપ આવી બધ છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પૃથ્વશનનાં નામોમાં બૌદ્ધ, નૈવાચિક, સાંખ્ય જૈન, વૈશેષિક અને જૈમિનીયને ગણાવે છે. જૈમિનીય દશનમા પૂવ મીમાસાનું સ્વરૂપ જ તેઓ બતાવે છે. વેદાન્ત અથવા ઉત્તરમીમાસા ના સબધમાં ટીકામા સહજ સૂચના માત્ર જ છે એથી શાકર મતનો પ્રસાર શ્રી હરિભદ્ર સૂરિના વખતમા બહુ સંભવતો નથી. તે સાધારણ રીતે પ્રવર્તતો હોવાથી તેનું ખરન શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયમાં વિસ્તારથી ક્યું છે. બીજા પુરાણધર્મના સુખ્ય બાર લેહ છે: શૈવ, વૈષ્ણવ શક્તિ અને પ્રજ્ઞા શૈવ સપ્રહાયમાં પ્રશુપત શૈવ, પ્રત્યભિદા અને રસેશ્વર એ ચાર સપ્રહાય છે અને વષ્ણવ સપ્રહાયમાં શ્રીસપ્રહાય અને માઘ્ની સપ્રહાય એવા બે વિભાગ છે. એ ઉપશત ફૂક, સનકાદિ સપ્રહાય પણ વૈષ્ણવ મતમાં આવે છે. શક્તિ સપ્રહાય

વાળા શક્તિની ઉપાસના કરે છે. એના દાક્ષિણ્ય અને વામ માર્ગ એમ બે સંપ્રદાય છે. એમાં ધર્મ અને ઉપાસનાને નામે અનેક દુરાચાર પણ ચાલે છે પ્રચૂર્ણ સંપ્રદાયમાં ગણપત્ય, સૌરપત્ય વિગેરે આવે છે. એ સર્વ વિભાગ સર્વદર્શનસંગ્રહ ગ્રંથમા માધવા-ચાર્યે પાડેલા છે

દર્શનધર્મો સખધી વિવેચન આપણે સંક્ષેપમા ઉપર જોઈ ગયા. તેવી જ રીતે પુરાણધર્મોનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમા જોઈ જઈએ એટલે તેનો પણ સહજ ખ્યાલ રહે. રામાનુજ સંપ્રદાયને શ્રીસંપ્રદાય પણ કહેવામા આવે છે. તેને અનુસરનારા લક્ષ્મી અને વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, કયાળમાં ઊઠવું પુઝું કરે છે અને વચ્ચે કંકુની ઊભી લીંટી કરે છે. રામાનદી પથ આ સંપ્રદાયનો છે અને કળીર, નાનક, દાદુ વિગેરે પણ આ પથમાંથી જ નીકળ્યા છે. આ પથવાળા વિષ્ણુ અથવા વાસુદેવને પ્રહ્લ કહે છે, તેને જગતનું ઉપાદાન અને નિમિત્ત કારણ માને છે, તે જગત્થી ભિન્ન નથી પણ તેના નિયામક છે અને સ્વયં સગુણ છે, કારણરૂપ પ્રહ્લમાંથી કાર્યરૂપ જગત્ થાય છે એવી તેમની માન્યતા હોવાને લીધે અને જગત્કારણ પ્રહ્લ સગુણ માનતા હોવાને લીધે આ મત વિશિષ્ટ અદ્વૈત કહેવાય છે. ઇકોડહં બહુ સ્યામ્ એ સૂત્ર પર તેઓ માન્યતા રાખે છે ભોગ્ય, ભોક્તા અને નિયામક અથવા ચિત્, અચિત્ અને ઇશ્વર એ ત્રણ તત્ત્વ આ સંપ્રદાયવાળા માને છે કેવળ અદ્વૈતવાદીઓ જે અવિદ્યાનો સ્વીકાર કરે છે તે આ વિશિષ્ટ અદ્વૈતવાળાઓ સ્વીકારતા નથી તેઓ અજ્ઞાનને અનાદિ અભાવરૂપ માનતા નથી પણ જ્ઞાનના અભાવરૂપ માને છે અને જ્ઞાનને આત્માનો ગુણ ગણે છે. ભક્તવત્સલ ભગવાનની પાંચ પ્રકારની ઉપાસનાથી થયેલા વિજ્ઞાનવડે દૃષ્ટા અને દર્શનનો ભેદ જતો રહે છે અને તે વખતે ભગવાન પોતાના ઉપાસકોને સ્વપદ આપે છે. વિષ્ણુપદની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ભક્તિ છે અને તે વિવેકથી સિદ્ધ થાય છે જીવાત્માને આ પથવાળા એકાંત, નિત્ય, અજ, શાશ્વત અને પુરાણ માને છે, પણ તેને ખડુ સૂક્ષ્મ સમજવામા આવે છે, વાળના અગ્ર ભાગથી પણ સૂક્ષ્મ સમજે છે અને શરીરપ્રમાણ આત્મા માનનાર મતનું આ સંપ્રદાયવાળા ખંડન કરે છે આ સંપ્રદાય જ્ઞાન અને કર્મ યોગથી ભક્તિપૂર્વક પ્રહ્લપ્રાપ્તિને માનનાર છે ચિત્ અને અચિત્ જાનેને પ્રહ્લના પ્રકાર સમજવામા આવે છે તેથી વસ્તુત તેઓ ભેદાભેદનું ગ્રહણ કરે છે પ્રહ્લનું સર્વ શરીર છે એમ સમજે છે તેથી અભેદનું ગ્રહણ કરે છે. ચિદ્, અચિદ્ અને ઇશ્વરના સ્વરૂપસ્વભાવના વૈલક્ષ્યને લીધે તેઓના અસ કરપણથી ભેદનું ગ્રહણ કરે છે જીવાત્માને નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ ગણે છે પણ અનાદિ કર્મરૂપ અવિદ્યાથી તે વેદિત હોવાને લીધે જ્યૂદા જ્યૂદા કર્મોનુસાર જ્ઞાનનો સંકોચ વિકોચ થયા કરે છે એમ માને છે અભિગમન (દેવમદિરના માર્ગને વાળવો), ઉપાદાન (ચંદન, પુષ્પાદિ પૂજના સાધન સપાદન કરવા), ઇજ્યા (પૂજન), સ્વાધ્યાય (મંત્રનો જાપ) અને યોગ (ધ્યાન) એ પાંચ પ્રકારની ઉપાસનાવડે એકલા કરેલા જ્ઞાનથી દૃષ્ટા અને દર્શનનો નાશ થતા ભગવાન પોતાના ભક્તને નિરવધિક અનંત ગુણવાળું સ્વપદ આપે છે.

પુરાણદર્શનોના વૈષ્ણવ વિભાગમાં જીએ માધ્વી સંપ્રદાય આવે છે તે વ્રજ સંપ્રદાય અથવા પૂર્ણાચર્ય સંપ્રદાયના નામથી જોળવાય છે આનંદતીર્થનો આ સંપ્રદાય બારમા શતકમાં નીકળ્યો છે એમ કહેવાય છે એ મતવાળા ગોપીચંદનનું ક્ષિપ્ત પુસ્તક છે, વચ્ચે બાબેલા સોપારીની જીવી લીટી કરે છે અને તેની નીચે કુંજરનો આદલો કરે છે; હાથ ઉપર શખ ચક્રની વાસ ઝુકાવ્યો કરાવે છે, નારાયણને તેજો પર બ્રહ્મ માને છે અને આ સવ જગત તેમના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે એમ સમજે છે આ મત દ્વૈતવાદી છે સ્વતંત્ર અને અસ્વતંત્ર એવા બે તત્ત્વ માને છે ભગવાન વિષ્ણુ સ્વતંત્ર, નિર્દોષ અને અદોષ સદ્ગુણ સુકત છે આ મતવાળા ઇશ્વર અને મનુષ્યમાં લેક સ્પષ્ટ રીતે ભુજો છે ઇશ્વર મનુષ્યના પ્રાંત સેવ્ય છે અને આકરથી રાજ્ય જેમ સિદ્ધ છે તેમ ઇશ્વર મનુષ્યથી સિદ્ધ છે અકલ્, નામકરણ અને ભજન એ ત્રણ પ્રકારની સેવા તેજો બતાવે છે. શરીર પર નારાયણનાં આક્રુષિ અકાવર્વા તે પ્રથમ, પુત્રનું પ્રભુનામસ્મરણથી કૈયવાદિ નામ પાઠવું તે દ્વિતીય અને વાણીથી સત્ય બોલવું, શરીરવડે દાનાદિ કરવાં અને મનવડે દયા મદા સ્પૃહા રાખવી એ તૃતીય સેવાલેક છે માયાનો આશ્રય લઈ દૈવને જે કલ્પિત ગણે છે તે મતનું આ પદવાળા ઘણી વેદની ઉક્તિઓથી ખડન કરે છે વિશ્વઉત્પત્તિકવનો લેકપ્રપચ તેજો અનાદિ માને છે એ લેકપ્રપચ પાચ પ્રકારના છે એવ અને ઇશ્વરનો લેક, જડ અને ઇશ્વરનો લેક એવોનો પરસ્પર લેક, જડ અને એવનો લેક અને જડનો પરસ્પર લેક આ પચલેકનો નાશ પણ નથી અને તે લેકો બ્રાહ્મિકલ્પિત પણ નથી તે સત્ય છે અને અનાદિ છે, માટે આ મતવાળા કહે છે કે દૈવ જણાવું નથી એ અપ્રાપ્તિનો મત છે શ્રેણને આ મતવાળા સવ પુરુષાત્મ મા ઉત્તમ ગણે છે અને તે વિષ્ણુના પ્રસાદ વગર મળતો નથી એમ કહે છે આ પ્રસાદ જુલોત્કચના જ્ઞાનથી ધાય છે, અલેક જ્ઞાનથી ધતો નથી. સવ ગુણથી પૂજ વિષ્ણુને જાણી મનુષ્ય સસારથી મુક્ત ધાય છે અને નિત્ય દુખ રહિત આનંદને લોખવતો તેની સગીરે આનંદથી રહે છે મુક્તનો આશ્રય શ્રીવિષ્ણુ છે. શકરના અદૈવ મતથી આ મત સર્વાથિ વિરુદ્ધ જણાય છે

વક્ત્રીભાષ્યાર્થનો પુષ્ટિમાર્ગ પ્રેમભક્તિના સિદ્ધાંતને સુખ્યત્વે કરીને માન આવે છે આ સંપ્રદાયવાળા વિષ્ણુના કૃષ્ણ અવતારને સપૂજા અવતાર માને છે અને તેમાં પણ તેજોના ગોપુળવાસના અગિયાર વરસ અને છ માસ સર્વોત્તમ માને છે ગૌલોકના મખમાં પ્રેમ જેવા સ્થામ શ્રી બાલકૃષ્ણ હાથમાં વીણા લઈ અખડ રાસ રમ્યા કરે છે અખડ સચરાચર વિશ્વની ઉત્પત્તિ શ્રીકૃષ્ણથી માનવામાં આવે છે સવ વિશ્વની શ્રી બાલકૃષ્ણમથી ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે છે તેથી આ મત અદૈવ છે અને પુષ્ટિસંપ્રદાયવાળા તેને શુદ્ધ અદૈવ મત કહે છે. એવનો પ્રહા સાથે સબધ માનવામાં આવે છે અને એવનો પ્રહાસબધ કરનારનો પ્રભુ અગીકાર કરે છે એમ માને છે છતાં માવની પેઠે તેજો એવ અને ઇશ્વરનો લેક સ્વીકારતા નથી. નિંજાઈ અથવા શાસ્ત્રકોચ્યાર્થના મતવાળા પણ

બકિત પ્રધાન માને છે અને દ્વૈતાદ્વૈતની ચર્ચામાં ઉતરવાની વાતને નિરર્થક માને છે અને ભજન કીર્તનમાં આનંદ માને છે.

પુરાણ મતોમાં શૈવમતાનુયાયીઓ પણ બહુ હોય છે. તેમાં પ્રથમ નકુલીશ પાશુપત મત છે. તેઓ લલાટ, છાતી આદિ જગ્યા પર શિવલિંગ કરે છે. યોગ અને પાશુપત મતને બહુ નજીકનો સંબંધ છે. ઐશ્વર્યપ્રાપ્તિ બંનેમાં અભીષ્ટ અને શક્ય ધારવામાં આવ્યાં છે. મત્સ્યેંદ્રનાથ નામના સુપ્રસિદ્ધ પુરુષ આ મતમાં થઈ ગયા છે. કાનકટા યોગીઓ આ પાશુપત મતને માનનારા હોય છે અને કાપાલિક તથા અઘોરીઓની સાથે આ મતને ઘણો નજીકનો સંબંધ હોય એમ ધારવામાં આવે છે હુંયોગને અંગે જે અનેક પ્રકારની શરીરચાતના કરવામાં આવે છે તે આ મતમાં ખાસ અનુકરણીય અને ઐશ્વર્યપ્રાપ્તિનું કારણ સમજવામાં આવે છે. ગુરુ વગર ચાલી શકે જ નહિ એમ આ મતવાળા માને છે. આઠ પંચક અને ભક્ષ્યાદિ ત્રણ બાણનાર ગુરુ હોઈ શકે છે. ક્રિયાલક્ષણ અને ક્રિયાઉપરમ લક્ષણ યોગથી આત્મા અને ઇશ્વરનો સબંધ થાય છે એમ તેઓ માને છે. ક્રિયાલક્ષણ યોગમાં જપ તથા ધ્યાનાદિનો સમાવેશ થાય છે અને ઉપરમમાં સવિદ્નો સમાવેશ થાય છે. શરીરે ભરમ લગાડવી, હાસ્ય કરવું વિગેરે વ્રત છે અને ઊઘ્યા વગર પડ્યા રહેવું વિગેરે કાથનાદાર છે આ મતમાં ઇશ્વરને નિરપેક્ષ માનવામાં આવે છે. પચકાદિનો વિસ્તાર સર્વદર્શનસંપ્રદાય અન્યમાં જોઈ લેવો અન્ય શાસ્ત્રોમાં કૈવલ્યપ્રાપ્તિ માટે યોગ કરવાનો હોય છે, અહિં યોગનું કૃણ ઐશ્વર્યપ્રાપ્તિ અને હું બનેા અત છે.

શૈવમતાનુયાયી બહુધા બ્રાહ્મણો હોય છે. એ પાશુપતથી વિલક્ષણ પ્રકારનો સપ્રદાય છે. એ મત બહુધા સેશ્વર સાખ્યની સાથે મળતો આવે છે તેઓ જગતને ઇશ્વરનું કાર્ય માને છે અને ઇશ્વરને કર્મકૃણહાતા કહે છે. ઇશ્વર તો નિરાકાર છે પણ મંત્રથી લેના અગોની કિન્ન કિન્ન કલ્પના કરી તેનું ઇદ્રિયગોચર કરેલું સ્વરૂપ ઉપાસના માટે આવશ્યક ધારવામાં આવે છે શિવના અહીં પાત્ર કૃત્ય માનવામાં આવે છે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સહાર, તિરોભાવ અને અનુગ્રહકરણ. શિવતત્ત્વની પ્રાપ્તિ એ પરમ પુરુષાર્થ છે. પાશુપત મતથી ઉલટી રીતે અહીં ઇશ્વરને કર્મહિ સાક્ષેપ માનવામાં આવે છે પરમ પુરુષાર્થનો હેતુ દીક્ષા છે, તેને માટે જ્ઞાનની જરૂર છે, જ્ઞાન માટે ક્રિયાની જરૂર છે, યોગ વગર અભિમતની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને વિહિતનું આચરણ અને નિષિદ્ધનો ત્યાગ એ ચર્ચા વગર યોગનો નિર્વાહ થતો નથી તેથી અહીં વિદ્યા, ક્રિયા, યોગ અને ચર્ચા એ ચાર ત્રાદ પર બહુ ભાર મૂકવામાં આવે છે પશુ, પતિ અને પાશ એ ત્રણ પદાર્થ માનવામાં આવે છે. પતિ પદાર્થ શિવને માનવામાં આવે છે એ મતમાં ઇશ્વરને સર્વવ્યાપક, સ્વતત્ર કર્તા માનવામાં આવે છે અને ઉપરકક્ષા તે પાત્ર કૃત્ય (સૃષ્ટિ આદિ) તેનાથી થાય છે એમ આ મતવાળા કહે છે જીવાત્મા તે પશુનામક બીજો પદાર્થ, તે નિત્ય અને વિભુ મનાય છે એ ચાર્વાક

મતનો દેહદંડિત્વ નથી, નૈયાયિકની પેઠે મનથી પ્રકારય નથી, જૈનની પેઠે અભ્યાસ નથી, બૌદ્ધની પેઠે સ્વિકૃત નથી, અદ્વૈતવાદી પેઠે એક નથી, સાખ્ય પેઠે નકર્તા પણ નથી. એ પશુ ત્રણ પ્રકારના છે કમલયથી જેનાં કર્મો ક્ષય પાગી ગયાં છે તે વિજ્ઞાનાકળ, પ્રલય વખતે ઉપસદ્ધાર થવાથી મલ કર્મયુક્ત હોય તે પ્રલયાકળ, અને મલ માયા અને કમયુક્ત હોય તે સકળ પાશ નામક તૃતીય પદાર્થ આર પ્રકારનો છે; મલશક્તિ, કર્મશક્તિ, આધારશક્તિ અને શેષશક્તિ. આત્માની સ્વાભાવિક દૃક્ષિયાને આવરણ કરનાર તે મલશક્તિ તે મલ ક્રોધા ઉપરના છાલા જેવો અથવા ત્રાંબા ઉપરના કાટ જેવો છે દૃષ્ટાર્થી પુરુષો કરે તે કમ-કર્મ અને અધર્મ રૂપ, બીજા અને અકુરુણી પેઠે પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે જેનાં પ્રલય વખતે સર્વ જગત્ સમાપ્ત અપ છે તે માયા તથા તેનાથી જ સર્પિ વખતે ઉત્પત્તિ પામે છે શેષશક્તિ પાશના અધિષ્ઠાને કરી પુરુષનું વિરાધાન કરે છે

સૈવસ પ્રદાનમા એક પ્રત્યક્ષિજ્ઞ મત છે તેઓ છવ શિવનું એકમ માને છે, શેષ ભુદ્ધિ અનાદિ અજ્ઞાનનું કર્મ છે એમ કહે છે અને એવી શેષભુદ્ધિ વ્યાપી બધ ત્યાં સુધી પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનની જરૂર છે એમ તેઓ કહે છે આ સ પ્રદાન શાકરના વેદાન્તને કેટલેક અંશે મળતો આવે છે તેઓ આત્માને પ્રત્યગ્રાહમા સાથે તાદાત્મ્યવાયો માને છે, પરમેશ્વરની ઇચ્છા માત્રથી જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે એમ ગણે છે પરમાત્માને કલેશ અને પ્રયાસ વગર સુલભ માને છે અને તેને માટે અભિનવ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાને પર અને અપર સિદ્ધતા ઉપાધ માને છે અનવસ્થિત પ્રકાશ અને આનંદવાળા સ્વતત્ર પદાર્થને તેઓ મહેશ્વર માને છે શિવતત્ત્વનું દેહ પ્રતિપત્તિપૂર્વક જ્ઞાન થવાની જ અહીં જરૂર કહી છે એટલે પછી કાંઈ સાધન કે ભાવના કરવાની રહેતી નથી. ઉશ્વરની પરિપૂજા શક્તિનું અ્યારે સિદ્ધ આગમ અને અનુમાનથી જ્ઞાન થાય છે અને તે અ્યારે આત્મપ્રમા અભિયુષ થાય ત્યારે નિ સયમ જ્ઞાન થાય છે કે હું પરમેશ્વર છું શિવ સાથે એક્ય વગર આવી અવહારિક પ્રત્યક્ષિજ્ઞાને અસભવ છે માયાને લીધે એક ભાગે પ્રકાશ થાય તે કામનો નથી પૂજા અવજ્ઞાનની સિદ્ધિની જરૂર છે અને તે પ્રત્યક્ષિજ્ઞા છે આત્મા માયાથી અધ કર્મતા બધવાયો અને સચારી િ પોતે ઉશ્વર છે એમ અ્યારે વિદ્યાદિવડે તેને સમભવાય છે ત્યારે તે સિદ્ધ થન થાય છે અને તે યુક્ત છે એમ કહેવાય છે ઉશ્વરનાં જ્ઞાન પ્રત્યક્ષિજ્ઞા માટે જ્ઞમ અને પ્રયત્ન કરવાની જરૂર એટલા માટે છે કે તે યમ અને પ્રયત્ન (અધક્રિયા) છવ અને ઉશ્વરનું એકત્વ સિદ્ધ કરવાને માટે જ્યેષ્ઠતી શક્તિનો અ્યાપાર છે પર સિદ્ધિ અને અપર સિદ્ધિ એ આ શક્તિનું લક્ષણ છે અને હુ ઉશ્વર છું એવો અમત્કાર આ અધક્રિયાનો સાર છે ઉશ્વરનું નિર્ભાસન યુજના પરમય વગરનું હોય તો પૂજા ભાવને સપાદન કરાવતું નથી પરંતુ અ્યારે યુરુવચનાદિથી સવજ્ઞત્વ, સવકૃત્વ વિગેરે લક્ષણ યુક્ત પરમેશ્વરના ઉકવને પરમય થાય છે ત્યારે પૂજાત્મનો લાભ થાય છે અને તેથી પ્રત્યક્ષિજ્ઞાની જરૂર છે

રસેન્દ્ર દર્શનમાં શરીરને આઠ ધર્મસાધન ગણવામાં આવે છે અને અપમૃત્યુ વિગેરે દૂર કરવા માટે રસપાનની પ્રશંસા કરે છે. પારદ(પારા)નું વિધિપૂર્વક પાન કરવાથી આ શરીરમાં જ અજર અમરપણું પ્રાપ્ત કરી શકાય છે પારાને મારવાના અનેક પ્રકાર આ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યા છે અને તેના જૂદા જૂદા પ્રકારના ઉપાયો પણ બતાવ્યા છે પારદના દર્શન, ભક્ષણ, દાન અને પૂજનથી અનેક લાભ માનવામાં આવ્યા છે પારદના શિવલિંગનું માહાત્મ્ય બહુ અદ્ભુત આ દર્શનમાં બતાવ્યું છે રસો વૈ બ્રહ્મ એ વેદવાક્ય પર આ મતની રચના છે. સસારના પારને દેનાર એવો 'પારદ' શબ્દનો અર્થ કરે છે. છએ દર્શનમાં મુક્તિ દેહુપાત પછી બતાવી છે તે આ મતવાળાને ઇષ્ટ લાગતું નથી, માટે તેઓ કહે છે કે-રસ અને રસાયનવડે દેહનું રક્ષણ કરવું. આ શરીરને હર ગૌરીની સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન કરવું એટલે પારદ અને અબ્રહ્મ જે અનુક્રમે હર અને ગૌરીથી ઉત્પન્ન થયેલા છે તેના પાનથી તેની સાથે તાહાત્મ્ય કરવું. રસપાનથી જીવનમુક્તરૂપે અનેક મુનિઓ રસમય શરીર બનાવી સિદ્ધ થયા છે એમ તેઓ માને છે. તેઓ કહે છે કે-આ શાસ્ત્ર ધાતુવેધ માટે નથી પણ દેહુવેધ દ્વારા મુક્તિ આપવી એ તેનું પરમ પ્રયોજન છે. દિવ્ય શરીર ન હોય ત્યાં સુધી મોક્ષ મળવો અસંભવિત છે તેથી પારદ રસના જુદા જુદા પ્રકારનાં પાનથી દૃઢ શરીર પ્રાપ્ત કરવું જરૂરનું છે એમ અત્ર મોક્ષમાં આવે છે. વિદ્યામાત્રનું સ્થાન, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું મૂળ શરીર અજરામર થઈ જાય એને સર્વથી વધારે શ્રેયસ્કર હકીકત માની છે રસરાજ શરીરને અજરામર કરે છે એમ તેઓ માને છે. આ મતવાળા આ લોકમાં જ પ્રહ્લતત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એમ માને છે.

આવી રીતે દર્શનકારો આત્માની ઉત્ક્રાન્તિ જૂદી જૂદી રીતે બતાવે છે તે અત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત પદદર્શનસમુચ્ચય ત્રય જેના ઉપર શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મહારાજની સુદર ટીકા છે અને માધવાચાર્યનો સર્વદર્શનસંગ્રહ એ બન્ને ગ્રંથના બ્રાષાતરાનુસાર સક્ષેપથી લખેલ છે એ અતિ વિસ્તારવાળા વિષયને અતિ સક્ષેપમાં લખતા બહુ મુશ્કેલી પડી છે છતાં તે બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જ સમજી શકાય તેવો વિષય છે અને ખાસ અભ્યાસક્રમે જ તેની પ્રાપ્તિ થાય તેવું છે, તેથી તેમાં સ્ખલના થઈ હોય તે ક્ષતવ્ય ગણવામાં આવશે એટલું અત્ર કહી દેવું પ્રાસંગિક ગણ્યું છે. આત્માને અગે આવા આવા મતભેદ છે ગૌદો ક્ષણિકવાદી છે, મીમાસકો તેનો ઇશ્વર સાથે અભેદ માને છે, સાંખ્યો તેનું વર્તમાન રૂપ પ્રાકૃતિક છે એમ કહે છે, ચાર્વાકો તેનું અસ્તિત્વ જ સ્વીકારતા નથી, તેમ જ નૈયાયિક વૈશેષિક સૃષ્ટિના સહારકર્તા શિવને માને છે તેમજ પુરાણ સંપ્રદાયો આત્માને અગે જૂદી જૂદી વાત કરે છે તે સર્વ ઉપર જણાવી છે. એ સર્વમાં આત્માનું વ્યક્તિત્વ રહેતું નથી, કરેલ શુભ કર્મનું ફળ અથવા કર્મનો નાશ થવા પછી અજરામર સ્થિતિની પ્રાપ્તિ નથી તેથી તે આત્મવાદ મને ઇષ્ટ નથી મને તો પ્રત્યેક આત્મવાદ જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ બતાવ્યો છે અને જેમાં આત્માનું નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપ બતાવી આત્માને જ કર્મનો કર્તા,

હતાં માન્યો છે અને કર્મનો નાશ થવાથી જેની સુખિત માની છે તમા જેની સુખિત
 દશામાં વ્યક્તતા નાશ પામતી નથી તે વાત સ્પષ્ટ છે એ વાત મને ન્યવિલેષ અને
 ન્યાયની કોટિથી બંધબેસતી લાગ્યા છે અને તે વાતમાં આત્માનુ વ્યક્તિત્વ સ્ફેટુ હોવાથી
 મારા પતિ તરીકે તેના ઉપર મારા પૂર્ણ ભાવ-રાગ-આકર્ષણ ધ્યાય છે અને
 કલ્પનાથી મિત્ર મીત્રુ થતુ નથી, કારણ કે આત્માની હુમ્તાવી ન સ્વીકારનારા અથવા
 તેનુ અસ્તિત્વ ન સ્વીકારનારા અને મારા પતિને પરત્ર બનાવી દેનારાઓની વાત મને
 પસંદ ન આવે તે બનવાબ્દેજ જ નથી. મારા પતિ વગર જે વાતચીત-ગોષ્ટી ધ્યાય છે તે
 જ અલભા રૂઝા કરવા જેવી નકામી છે, મને તેના પર જરા પણ પ્રીતિ થતી નથી અને કોઈ
 સાધારણ સ્ત્રીને પણ પતિની કોવી દશા થતી બેવી ગમે એ હું મૂની શકતી નથી. આ
 આત્માનુ વ્યક્તિત્વ સ્ફેટુ જ ન હોય તો પછી સર્વ ક્રિયાઓ કરી તેને પ્રકૃતિ-કમ આદિથી
 મૂકાવવાની જરૂર શું છે? શાને માટે કરવું? કોને માટે કરવું? જે કરણીનું કૃણ આત્માના
 અન્યથા હય થવામા આવે તે કરણી નકામી છે, ઉપયોગ વગરની છે શાક્રતનો નકામો વ્યય
 બતાવનાર છે આવી ક્રિયાઓ ટૂંકામા કહીએ તો વર વગરની બન જેવી છે જેઓ આત્માને
 માનતા નથી તે મત તો મને ધટ નથી જ, પણ જેઓ તેની હુમ્તાવી સ્વીકારે છે તેઓ પણ
 તેને છેવટે હય અથવા વ્યક્તિત્વનાશ માને તો તે વાત પણ કોઈ રીતે મને પસંદ આવતી
 નથી. આ પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતના કહે છે તે પતિવશાયણ સતી સ્ત્રીને ઉચિત છે, એ સમજે છે
 કે જેનું શુદ્ધ ચેતનત્વ પ્રગટ કરવા જતા આખરે ચેતનજી એક વ્યક્તિ તરીકે સર્વાંશ નાશ
 પામી જ્યે ત્યારે પછી કોવી ક્રિયા કરવામા સાધ્વી સ્ત્રી કેમ ઉપમ કરે કે જે કરવાથી
 પતિ સવલા નામનિશાન વગરના થઈ બાધ.

જેન મતમાં મોક્ષ સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે શરીર, ઇન્દ્રિય, આત્મ, યોગ-એ બાહ્ય
 પ્રાણ, પ્રુષ્ઠ, અપુષ્ઠ, પણ ગધ, રસ, સ્પર્શ પુનઃનિબંધણ, વેદત્તમ, ક્યાચારિ સજ,
 અજ્ઞાન, અસિદ્ધત્વ એ આદિ સંહિત-દેહાદિના આત્મવૈતિક વિચોમને મોક્ષ કહેવામા આવે
 છે અને ત જ્ઞાન, અને ત દશન, અને ત વીચ અને અને ત મુખ એ રૂપ છવન સિદ્ધોને
 પણ હોય છે સિદ્ધદશ મુખમય છે એ સબધમાં ત્રણ વિરુદ્ધ મતો છે આત્માને સુખિત
 મને ત્યારે બુદ્ધચારિ શુભ માત્રનો ઉચ્છેદ ધ્યાય છે એટલે આત્માને મુખમય મનુષ્ય નહિ
 એમ વૈશેષિકો કહે છે; ચિત્તસત્તાનને અત્યંત ઉચ્છેદ થવાથી આત્માને જ અસભવ મ્હની
 બોલો એ દશામા મુખ મ્હનવાની ના પાડે છે; આત્મા અસોહતા છે તેથી તેની મોક્ષમા
 મુખમયતા માની શકાય નહિ એમ સાખ્યો કહે છે આમાં વૈશેષિકો જે મોક્ષમાં બુદ્ધિને
 ઉચ્છેદ કહે છે તેમા તેઓ સમજના કરે છે મોક્ષમા ઇન્દ્રિયજન્ય બુદ્ધિને ઉચ્છેદ હોઈ શકે
 પણ આત્મસ્વભાવભૂત અર્તીદ્રિય જ્ઞાનને ઉચ્છેદ અસભવિત છે તેથી તેઓનો અભિપ્રાય
 બરાબર નથી અર્તીદ્રિય જ્ઞાનનો પણ નાશ થઈ જતો હોય તો તેની સિદ્ધિ તો કોઈ

ઇન્દ્રશે નહિ. એક જગ્યાએ કહ્યું પણ છે કે વૃન્દાવનમાં વાસ કરી શિયાળપણે અથવા તેની સાથે રહેવું તેને ગૌતમ સારું ગણે છે પણ વૈશેષિકી મુક્તિને ઇન્દ્રશે નથી. વૈશેષિકોની પેઠે મીમાસકોનું પણ સમજી લેવું. તેઓ પણ કોઈ પણ પ્રકારનું સુખદુઃખ ન રહે તે સ્થિતિને મોક્ષ કહે છે. વાસનાદિક સર્વે આત્મગુણ ઉન્નિહન થયા નથી ત્યા સુધી આત્યંતિકી દુઃખનિવૃત્તિ થતી નથી. સુખદુઃખનો સંભવ ધર્મ અને અધર્મનિમિત્તથી થાય છે, તેનો ઉચ્છેદ થતાં કાર્યરૂપ શરીરનો ઉપપ્લવ થાય અને આત્માને સુખદુઃખ રહે નહિ માટે તે મુક્ત કહેવાય એમ મીમાસકો કહે છે. આત્મા પોતે જ સુખસ્વરૂપ હોવાથી સ્વરૂપનો ઉચ્છેદ મુક્તિમા પણ સંભવતો નથી. એમ કહેવામા ન આવે તો સર્વથા અવ્યવસ્થા થઈ જાય. જો સર્વથા સુખાભાવ મોક્ષમાં હોય તો તે પ્રાપ્ત કરવા માટે કરેલ પ્રયત્ન પણ અર્થ વગરના થઈ જાય. સામ્યમતાનુસાર ચૈતન્ય સ્વરૂપ પુરુષ એક તૃષ્ટને પણ નમાવવાને અસમર્થ છે, જડ પ્રકૃતિને આશ્રયી તે અજ્ઞાનતમચ્છન્ન થાય છે અને ત્યારે પ્રકૃતિગત સુખાદિ ફળને પોતામાં પ્રતિબિંબે છે, જ્ઞાન પેદા થવાથી એને દુઃખરૂપ સમજે છે અને જ્યારે તેને વિવેકખ્યાતિ થાય છે ત્યારે તે કર્મથી વેગળો ખસતો જાય છે. પ્રકૃતિ દ્વર થતાં પુરુષનું સ્વરૂપમાં અવસ્થાન તે સામ્યમતાનો મોક્ષ સમજવો. આનંદ વિગેરે પ્રકૃતિનાં કાર્ય હોવાથી પુરુષને તેની સાથે લાગતું વળગતું નથી. જ્ઞાનને આ દર્શનવાળા પ્રકૃતિનો ધર્મ-બુદ્ધિનો વિષય માને છે તે અસંભવિત છે, કારણ કે તેઓના માનવા મુજબ મુક્તાત્મા પણ જ્ઞાનના અભાવે અજ્ઞાનતમચ્છન્ન જ રહે છે. સ સારી આત્માને અકર્તા છતા લોકતા માનવાથી કૃતનાશ, અકૃતઅભ્યાગમરૂપ દ્વષ્ટો આવે છે. પ્રકૃતિ પુરુષનો સયોગ કોણે કર્યો એ વિવાદાર્પક રહે છે અને તેમાં આત્મકૃત કે પ્રકૃતિકૃત સંયોગ માનવાથી અનવસ્થાદિ અનેક દોષો આવે છે. હવે જો પ્રકૃતિ અને પુરુષનો સયોગ જ ઘટી શકે નહિ તો પછી વિયોગનો સભવ જ કયાથી રહે? વિવેકખ્યાતિ કહી તે પ્રકૃતિને થવી ઘટતી નથી કારણ કે તે પોતે તે અસવેદ છે, તેમજ આત્માને પણ ઘટે નહિ. જ્યારે આત્માને આ મતમા પરિણામી અને નિત્ય સ્વીકાર્યો છે ત્યારે તેની સાથે સુખદુઃખાદિનું પરિણામિત્વ સ્વીકારવું જ બંધબેસતુ આવે છે. બૌદ્ધ પક્ષમા જ્ઞાનક્ષણ-પ્રવાહ વગર ખીજો આત્મા નથી એમ માનવામા આભ્યું છે. આત્માના અસ્તિત્વથી તેમાં સ્નેહ બંધાવાથી તો સુખદુઃખની તૃષ્ટા થાય અને તે તો વિપરીત વાત છે, કારણ કે તૃષ્ટા હોય ત્યા સુધી તો સ સાર બન્યો રહે છે આવો આત્માભિનિવેશ તો રાગદ્વેષનું કારણ છે માટે ભાવનાથી પુત્રકલત્રાદિનું દુઃખરૂપત્વ વિચારવું-એમ વિચારતાં અભિષ્વગ તૂટી જાય અને અધિક અભ્યાસથી વૈરાગ્ય પેદા થાય અને ચિત્તસતાનની નિવૃત્તિ થાય એ આ મત પ્રમાણે મોક્ષ એવી ભાવના વગર કાયકલેશરૂપ તપ કરવાથી મોક્ષ મળી શકે એ વાતની તેઓ ના પાડે છે નિરાત્મ ભાવનાના પ્રકર્ષવિશેષથી ચિત્તની નિઃકલેશાવસ્થા તે આ મતની માન્યતા પ્રમાણે મોક્ષ છે. જ્ઞાનક્ષણપ્રવાહ આત્માને માનવાથી કૃતનાશાદિ દોષ આવે છે,

અનાત્મતાની ભાવના આત્માએ કરવી એ પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત છે વળી અહીં રાજાદિના ઉપરમને જ મોક્ષ માનવામા આવે છે પણ તે નિહેતુક હોવાથી અચત્નસિદ્ધ છે

મોક્ષમા સુખ નથી એ પ્રમાણે કહેનાર ત્રણે મત સબધી વાત સંક્ષેપમા આ પ્રમાણે કહી શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-મને તો પતિતુ વ્યક્તિત્વ રહે અને તેને અનત આનંદ મારી સાથે ધાથ એવા પ્રકારતુ સ્વરૂપ જે સવરુદ્ધશનમાં બતાવ્યુ છે અને જેમાં આત્માતુ વ્યક્તિત્વ મોક્ષમાં સુસ્પષ્ટ રહે છે અને ત્યા તે નિશ્વધિ આનંદ ઘોષવે છે એમ બતાવ્યુ છે તે વાત પસંદ આવે છે અને તેની સ્વરૂપવિવચ્છામાં મને હર્ષ ધાથ છે અને અન્ય સવ શાસ્ત્રો તો કોઈ આત્માને સ્વીકારતા જ નથી, કોઈ તેને ક્ષય માને છે કોઈ તેને અન્યમાં સમાવેશ કરી નાખે છે અને કોઈ તેને સુખાનુભવ વગરનો કરી મૂકે છે-એવી સર્વ વાત મને પસંદ આવતી નથી. જ્યાં મારા પતિને જ ઉઠાવી દેવામા આવતા હોય અથવા જ્યાં મારા અને તેઓનો સંયોગ જ થવો જરૂરનો હોય નહિ અથવા સુખપ્રદ ધાથ નહિ ત્યાં મારે પતિને નિજ ગુણ પ્રગટ કરી મોક્ષમાં-નિવૃત્તિમા જવાતુ કહેવુ એ સુખ જ કેમ ગણાય અને એવી સુક્તિને આનંદતુ ધામ પણ કેમ કહી શકાય ?

કવચાર્મો* કામળ, લોકચાર્મો ડ્રોક, ફક્ ઠામે કિમ રહે, રૂપx કાંજી ઘોક મીઠઢો. ૨

" પતિમા કામળ છે અને લોકમાં સતાપ છે એક સ્થાનકે દ્રુષ અને છાસ એકત્ર ધાનિ કેવી રીતે રહી શકે ? "

જ્ઞાન-પતિવતા સાધી શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-મને તો મારા નાથમાં જ્ઞતિ આનંદ લાગે છે અને અન્ય સવ લોકમાં સતાપ જણાય છે શુદ્ધ પતિવતા સ્ત્રીને એક જ મામ હોય છે એને પતિ એ જ લોકસવસ્વ જણાય છે, એને પતિથી અન્ય પુરુષ ગમે તેવો સુદર, સુરૂપ બદાસ્થી લાગતો હોય તેમા આકર્ષણ ઘટુ જ નથી, તે તો સ્પષ્ટ કહે છે કે-એક સ્થાનકે દ્રુષ અને છાસ કેવી રીતે રહી શકે ? દ્રુષમાં છાસ ભણે કે તુરત દ્રુષમા દેર દાર થવા લાગે છે આવી રીતે શુદ્ધ સતીના હૃદયમાં દ્વિધાભાવ થતો નથી અને યવો સભવતો નથી એ વાત અત્ર વધારે દૃઢ રીતે અને સ્પષ્ટ ચણ્ડોમાં કહી, તેને ભાવ વિચારીએ

શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-મારી મનોસ્થસિદ્ધિ મારા નાથમાં જ ધાથ તેમ છે, તેથી અન્યત્ર મારો ઉદાર અથવા પ્રિયસંયોગ થવો સભવિત નથી. અન્યત્ર તો મને બહુ પ્રકારનો સતાપ ધાથ તેમ છે આપણે સવ કાર્યો સુખપ્રાપ્તિમા હેતુથી જ કરીએ છીએ.

* કામળને રથને કારમળ એવો પાઠ એક પ્રતમાં છે તે અશુદ્ધ જણાય છે
x દ્રુષમા કાંજી ઘોક એવો પાઠ બે પ્રતોમાં છે
૨ કવચાર્મપતિમાં કામળ=આકામ મનોસ્થ સિદ્ધિ. લોકધામ=લોકમાં. તો=આત્મા. એક =મોક્ષવાનો. કિમ=કે રીતે. કાંજી=જાણની આશ, પસંદ. ઘોક=તોક સમુદ, એકનતા.

વ્યવહારના પ્રત્યેક કાર્ય કરતી વખતે પણ આપણી માન્યતા પ્રમાણે સુખ મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે, ધાર્મિક પ્રગતિ કરતી વખતે નિરાળાઈ અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત થાય, સુખપ્રાપ્તિ થયા પછી તે નિરતર એક સરખી સ્થિતિમાં બન્યું રહે અને તે સુખથી અવિચ્છુતિ કદિ પણ થાય નહિ એવું સુખ જો આત્માને પ્રાપ્તવ્ય હોય તો તે ખાસ મેળવવા યોગ્ય ગણી શકાય. ઉપરની પ્રથમ ગાથાના છેવટના ભાગમાં આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ ગયા કે વૈશેષિક, બૌદ્ધ અને સાંખ્ય તથા મીમાંસકો મુક્તિનું સ્વરૂપ સમજે છે તે પ્રમાણે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ નથી. આ દર્શનધર્મો થયા. એ ઉપરાંત પુરાણ સંપ્રદાયો જેનું સ્વરૂપ પણ આપણે વિચારી ગયા તેમાં પણ મોક્ષમાં સુખપ્રાપ્તિ થાય અથવા ત્યાથી ફરી વાર દેહ ધારણ કરવાનું કદિ પણ રહે નહિ એવી સિદ્ધિ કોઈ સંપ્રદાયે બતાવી નથી. આવી સુખપ્રાપ્તિ જો કોઈ માર્ગે બતાવી હોય તો તે સર્વસંકલિત શ્રી જૈન શાસનમાં જ છે અને તેઓએ જે પ્રત્યેક આત્મવાદ બતાવ્યો છે તેમાં બહુ આનંદ પ્રાપ્ત થાય અને તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની ઈચ્છા રહે તેવું છે. જો ચેતનજી અન્ય મહાન્ સત્તામાં લય થઈ પોતાનું વ્યક્તિત્વ સર્વથા ખોઈ બેસતા હોય તો પછી તેનું વ્યક્તિત્વ નાશ કરી તેની સિદ્ધિ કરવામાં અથવા તેનો અભેદભાવ સ્થાપિત કરવામાં લાભ શુ એ પણ સમજાતું નથી સુખ મેળવવાની અને તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ થયા પછી તેને માટેના સાધનો યોજવાની ઈચ્છા સર્વ જીવોને રહે છે, પણ જો તે સુખ મેળવવા જતા સ્વત્વનો જ નાશ થઈ જતો હોય તો પછી મેળવ્યું શુ કહેવાય ? સ્વનું અભિમાન ત્યાજ્ય છે પણ સ્વનો વિકલ્પ પણ ન રહે તો સર્વથા અધકાર સ્પષ્ટ જણાય છે એમ કલ્પના કરવાથી સમજાશે જેઓ આત્માનું અસ્તિત્વ જ સ્વીકારતા નથી એવા ચાર્વાકાદિને માટે તો અત્ર પ્રશ્ન રહેતો જ નથી, પણ બૌદ્ધ ક્ષણિકવાદી છે તેને પણ મુક્તિમાં કોઈ પ્રકારનું સુખ નથી એ આપણે ઉપર જોઈ ગયા પ્રાકૃતિક સબંધ માનનાર અથવા સર્વ જાસ માયાકૃત માનનારને પણ લયમાં અથવા પ્રકૃતિ દૂર કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ નથી એ વાત મનમાં સ્પષ્ટ થાય છે ત્યારે પ્રત્યેક આત્મવાદનું સ્વરૂપ બરાબર બંધબેસતું અને આનંદપ્રદ લાગે છે આથી પ્રત્યેક આત્મવાદમાં કામણુ લાગે છે જેમ કોઈ સ્ત્રીએ પતિ પર કામણુ કર્યું હોય ત્યારે તેના ઉપર તેનો બહુ રાગ થાય છે અને તેને પતિમાં કામણુ જણાય છે અને તે સિવાય અન્ય ઉપર રાગ થતો નથી, તેવી રીતે અહીં પ્રત્યેક આત્મવાદ એવો સુદૂર લાગે છે કે જાણે તેણે કામણુ કર્યું હોય નહિ ? એવો અત્ર ભાવ છે એ પ્રેરક અને આકર્ષક પ્રત્યેક આત્મવાદનું સ્વરૂપ જેમ બને તેમ વધારે વિસ્તારથી અને સ્પષ્ટતાથી વિશાળ શાસ્ત્રગ્રંથોદ્વારા સમજાવવા યોગ્ય છે અંધગૌરવ થવાના ભયથી અત્ર તો તેની રૂપરેખા માત્ર ઉપરની ગાથામાં બતાવી છે અને તેનાથી કદાચ તેમાં કામણુ જોઈએ તેવું ન લાગતું હોય તો તે વિષય અળકાવવાની મારી અદ્વૈતા સમજાવી, બાકી આત્મવાદનો આ વિભાગ એટલો રમણીય અને આકર્ષક છે અને તેના સબંધમાં તર્ક અને ન્યાયની કોટિને અનુસરીને વિશેષ ગ્રંથોમાં એટલું બધું લખાયલું છે કે તેનો

અભ્યાસ કરી સમજી વિચારવાની બહુ જરૂર છે તત્ત્વજ્ઞાનના બંધોમાં આ એક મલ્લો જ અત્યંતનો પ્રશ્ન બહુમ છે આત્માનુ અમરત્વ સ્વીકારનારાઓ તેની અનેક રીતે ખર્ચા કરે છે, પરંતુ વિદ્વાનનું કાર્ય એ છે કે અંધકારનો પ્રદેશ પ્રાપ્ત થતાં ત્યાં ગુચ્છવાઈ ન જતાં બહુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી દરેક દલીલને બરાબર યોગ્ય રીતે વિચારવી અને વિચાર કરીને તેને તેના મધ્યસ્વરૂપમાં ઘટાવવી.

અહીં એક બીજા પ્રશ્ન ઊભો થાય છે જ્યાં જ્યાંની દલીલો ટકી શકે તેવું હોતુ નથી ત્યાં કહેવામાં આવે છે કે-શબ્દ! એ તે સર્વે દર્શનકારોએ અથવા સ પ્રદાયવાળાઓએ વાદ બાધી લીધા છે, બાધી માર્ગ તે બધાનો એક જ છે આ વાદ ઘટતી નથી. સર્વના માર્ગ એક હોઈ શકે નહિ; એક છે પણ નહિ. માર્ગ તે એક જ હોવો જોઈએ. કુમાર ઉપર માર્ગનો આરોપ કરવો એ અભિનિવેશ છે, મિથ્યા અજ્ઞાન છે અને આખો બંધ કરવાનું સૂચવન છે જે તદ્દન અયોગ્ય છે એ પ્રત્યેક આત્મવાદ સત્ય હોય તે તે માર્ગ જ સત્ય હોઈ શકે, પછી એમાં એકાત્મવાદ ચાલે નહિ. સાધન ધર્મોમાં લેઈ હોય તે તે ચાલે પણ સાધ્ય તે સુસ્પષ્ટ અને સારી રીતે વ્યાખ્યા કરાયેલ તથા સમબંધેલું હોવું જોઈએ. દ્વંધ અને છાસ એક સ્થાનકે એકત્ર જોડી વખતે રહી શકે જ નહિ, રાજવાનો પ્રચ્છન કરવામાં આવે તેા દ્વંધ બનકીને છાસરૂપ ખાદુ ચર્ચા બધ. મરિચીના ભવમાં શ્રીવીર ભગવાને કૃપિલને કહ્યું કે 'અહીં પણ ધર્મ છે અને ત્યાં (પ્રભુના માર્ગમાં) પણ ધર્મ છે' એ ઉત્સુત વચન મધુ દ્વંધ અને છાસ એકત્ર એક સ્થાને રહી શકે એવી અશક્ય વાત તેમણે બતાવી, તેના પરિણામે તેમને અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરવું પડ્યું; માટે સર્વે કેષ્ટવા માર્ગમાં સત્ય માત્ર તે એક જ છે અને હોવો જોઈએ એ સત્ય માત્ર છે આ મત પ્રમાણે હોવાથી પ્રત્યેક આત્મવાદ અને લોકના અનેક મતો સત્ય સ્વરૂપે જોડી વખતે ધટી શકે નહિ એ વાત અત્ર શુદ્ધ ઘેતના કહે છે તે સમજવા જેવી છે

પરમતસદ્વિપલુતાને માટે 'અવધુ શમ શમ જન ગવે' વિગેરે પદોમાં જે વિચાર શ્રી આનંદધનજીએ બતાવ્યા છે તેને આ અથ સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ નથી, એ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારી સમજવા યોગ્ય છે, તેમ જ હવે પછી ઘેતનાને નિરપેક્ષ કોઈએ ઊંડી નમી એવો ભય મુશ્કાળીયમાં પદમાં કહેવામાં આવ્યો તેની સાથે પણ તેને વિરોધ નથી એ પ્રાદ્યમાં લેવા યોગ્ય છે પરમત અથવા સ પ્રદાય કે દર્શન પર અવિચારી આક્ષેપ કરવાનો અથવા તેના અનુયાયીઓને ત્રાસ આપવાનો ભાવ વિચારી છે અને ત્યાજ્ય છે તેમાંથી સત્યનો અથ સ્વીકારી તેને તેટલા પૂરતુ માત્ર આપવાનો ભાવ આદરણીય છે, પરંતુ સવ થા સત્ય અથવા માર્ગરૂપે તેનું વસ્તુસ્વરૂપ શુ છે અને કેટલે અંશે આદરણીય છે તે બુદ્ધિવધી તેા બામત રહેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. એવો નિશ્ચય ન હોય અને સવત્ર ધર્મ છે એવી વાણીને કે વિચારને અવકાશ આપવામાં મહત્ત્વતા મનાવી હોય તે તે સવ ન અધ્યવરમાં જ તેનું પરિણામ આવ. આથી અહીં શુદ્ધ ઘેતના કહે છે કે-મને તેા

ન્યાયદૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં મારા નાથના વ્યક્તિત્વવાદમાં આકર્ષણ થાય છે, મારા પતિના નિજ ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં અથવા વધારે સત્ય ભાષામાં બોલતા પ્રગટ કરવામાં મને ઉત્સાહ આવે છે અને જે પ્રગટ કરવાથી તેમની સાથે તેઓના સુસ્પષ્ટ પણ એકસરખા વ્યક્ત પૃથગ્, રૂપમાં મારા અને તેમનો એકાત્મભાવ અને નિરવધિ સંયોગ થવાનો હોવાથી મને એ પતિસ્વરૂપ બહુ મીઠું લાગે છે અને અનેક દર્શનકારોએ તેનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે ખાટું લાગે છે. એ સ્પષ્ટ કહે છે કે-એ બંને સ્વરૂપ એક સ્થાનકે એકી વખતે રહે તે તો તદ્દન અશક્ય વાર્તા છે અને કદિ પણ બનવાબેગ નથી આ વિષય પર વધારે વિસ્તારથી મોક્ષસ્વરૂપ સમજવા માટે શ્રીષ્ટદર્શનસમુચ્ચયની એકાવનમી ગાથા પરની વિસ્તૃત ટીકા વાચી જવા ભલામણ છે. તેનો કાઈકે સાર ઉપર બતાવ્યો છે. ખાકી આ આત્મસ્વરૂપ અને મોક્ષસ્થિતિ પર એટલું વિવેચન દરેક દર્શનકારોએ કર્યું છે કે તેને સમજવા ઘણા લાખા અભ્યાસની જરૂર છે.

કંત વિળ ચો* ગતિ, આણું માનું ફોક;

ઉઘરાણી સિરડફિરડ, નાણું Xસ્વરું રોક. મીઠડો ૦ ૩

“ પતિ વગર ચોતરફ ગમન અથવા ચારે ગતિ શૂન્ય છે અને હું તેને ફેકટની ધારું છું ઉઘરાણી કરવા જવું તે તો ધક્કા ખાવાની વાત છે નાણું તો ખરેખર રોકડું હોય તે જ કહેવાય છે ”

ભાવ-પતિ વગરનું કોઈ પણ જગ્યાએ ગમન કરવું તે પતિવ્રતા સ્ત્રીને ઉચિત નથી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી ગમે ત્યા જઈ શકે છે પણ પતિની વિયોગી સ્ત્રી અન્ય પુરુષના ભયથી બહાર જઈ શકતી નથી, હરીફરી શકતી નથી. પતિની ગેરહાજરીમાં કોઈ પાસે ઘર-વ્યવહાર ચલાવવા પૈસા માગવા માટે પણ ધક્કા થાય છે, તેમાં મજા આવતી નથી ઘરમાં રોકડ નાણું હોય છે તે જ જરૂરને વખતે કામમાં આવી બંધ છે, ઉઘરાણી પર ભરોસો રહી શકતો નથી. જેની તેની પાસે ચાચના કરવામાં લાભ થતો નથી ગતિ અને ઉઘરાણી પર આ ગાથામાં શ્લેષ છે તે નીચેનો આધ્યાત્મિક ભાવ વિચારવાથી જણાશે

આવાંકાદિ આત્માની હયાતી જ સ્વીકારતા નથી. તેઓ પંચભૂતના સંયોગથી જેમ

* ચોને સ્થાનકે ‘ચઉ’ શબ્દ છાપેલ છુકમાં છે, તેનો અર્થ ચાર છે

X આ પક્તિના પાઠાતરો છે છાપેલ છુકમાં ‘નાણું તેને રોક’ એમ પાઠ છે. બે પ્રતમાં ‘નાણું ખરૂં કા રોક’ એમ પાઠ છે અર્થ સર્વ પાઠાતરોમાં એક ને એક જ રહે છે

૩ કત=પતિ વિણુ=વગર ચો=ચાર ગતિ=ગમન (અથવા દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી ગતિ) આણું=અન્યકાર, કાઈ નહિ ફેક=ફેકટ ઉઘરાણી=વસુલ માગવી તે સિરડફિરડ=વિખાઇ ગયેલી, ધક્કા ખવરાવે તેવી રોક=રોકડું

લોહસુબક, વિજેણી વિજેરમા બળ આવે છે તેમ જોક પ્રકારનું બળ-શક્તિ ઉદ્ભવે છે એમ માને છે અને ચૈતન્ય કે તે સુક્ત આત્માને ભુદો પદાય જ માનતા નથી તેને તો આ ભવમાથી અન્ય ભવમા જવું આવવું કાઈ યત્ન નથી. અચુક સમય પછી પચમૂતનો વિલય થતાં ભૂત ભૂતમાં મળી જાય છે મૃત શરીરમા પચ્ય ભૂત વિદ્યમાન હોવા છતાં ચૈતના કેમ હોવાતી નથી? અને જ્યાં સુખદુઃખ શા કારણથી મળે છે? અને જ્યાં કરેલ શુભાશુભ કાર્યોનું ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે? તેનો તેઓ ખુલાસો આપી શકતા નથી અથવા આપે છે તો તે સતોષકારક થતો નથી તેઓના મત પ્રમાણે ચારે ગતિ નક્કરી છે અથવા જોક ભવમાથી અન્યથ ચારે ગતિમાં જેવ-મનુષ્ય-તિથ વ્ય અને નારક્ષીમાં-જન્મ-ગતિ કર્યાનુસાર થાય છે એ વાત અસંભવિત છે અન્ય દશનકારમા આત્માનો પ્રત્યેકવાદ ન હોવાથી જને તેટલી ક્રિયા કરી, ચોગ કરી, ધ્યાન કરી, કષ્ટ તપ કરી આત્માને અપારે પરમ શાંતિ મળવાનો પ્રસન્ન આવે છે ત્યારે તેના વ્યક્તિત્વનો જ નાશ થાય છે તે બીજા સર્વવ્યાપી આત્મા સાથે મળી જઈ વ્યક્ત-રૂપ રીતે રહેતો નથી આથી ચારે ગતિમા બ્રમન કરી આત્માની ઉત્ક્રાન્તિ કરાવવાનો જે મહાન્ પ્રયાસ-પ્રબળ પુરુષાય કરવામા આવે છે તે સર્વ અર્થ થાય છે, અથ વગરનો થાય છે, પરિણામ વગરનો થાય છે વળી વિચિના સર્વ આત્માને જોક મનવામાં આવે ત્યારે વાસ્તવિક રીતે ચારે ગતિમા જનાર-જમનાર હોવું શક્ય? તે પણ જોક દૃષ્ટ પ્રસન્ન છે આથી આવી માન્યતાવાળાની ચારે ગતિ દૃષ્ટાંતની થાય છે અથવા ચારે ગતિમા બ્રમણ કરી ઉત્ક્રાન્તિ કરવાનો પ્રયાસ નક્કરી જ છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે

કેટલાક માને છે કે-કુનિયામા આપણુ ધાતુ કાઈ થવાનું નથી ઉપરની પાસે ધ્યાન કરીએ અને તે આપે તે ખરું આ પ્રમાણે ધારીને ઉપરની પાસે ઉપરથી કરે છે કે 'જે નાશ! મને મોક્ષ આપો' આવી રીતે બીજા પણ અનેક સ્વર્ગ વસ્તુઓની ધ્યાન કરે ॥ આવી રીતે ઉપરથી કરવી તે તો બહુ કષ્ટદુઃખ કામ છે જોક તો ઉપરથી ખીરલી વસ્તુની ધ્યાન, બીજા ઉપરથી જેની પાસે કરવાની હોય તેની મરણ ઉપર ઉપરથી પતવાનો આધાર રહે. વ્યવહારમા નિયમ છે કે 'જરૂર ગાઠે પોતાની પાસે હોય તે જ પૂજા કરેવાય જ્યાં ઉપર પાસેથી માગણી કરવી વખત જાન પણ હોતું નથી કે તેને આપણે વસ્તુ ખીરલી નથી કે તે આપવાને બંધાયેલ હોય. ચારકી દયા ઉપર જવું તે તો જેને સ્વતંત્ર હોય તેને જાણે રૂએ, સર્વને તો એ વાત પસંદ આવે તેમ નથી. એ તમારી પાસે વસ્તુ ધરમા દાખેલી હોય અને તે જ પ્રગટ કરવાની હોય તો તેને મળે પ્રયાસ કરવો એ ઉચિત ગણાય પ્રયાસથી શેઠે કે લાભ વખતે પણ તે વસ્તુ જરૂર મળવાનો જોક રીતે શોક્ષસ સંભવ જણાય. આથી સાધનધર્મો કરવી વખત સામ્ય મળવાની પ્રતીતિ હોય તો કાવ્યસિદ્ધિ થવાના જાનથી પ્રયાસ જરાવર થાય અને તેથી જ આત્મવાદન્ય સ્વરૂપમાં તે વાત ખાસ વિચારવા લાયક છે. જે આત્મધન છે તે તમારું પોતાનું જ છે,

પોતાની પાસે જ છે, ગુપ્ત છે તેને પ્રગટ કરવાનું છે, અન્ય પાસે ઉઘરાણી કરવાની છે જ નહિ અને ઉઘરાણી કરવાથી એવી આધ્યાત્મિક વસ્તુઓ મળી જાય એવી માન્યતા રાખવી એ પણ જોડુંજું જ છે. પ્રભુ એવી વસ્તુઓ લઈને ખેસી રહેલા નથી અને ખેસી રહેલા હોય તો તેની વધારે વખત તમારી પાસે ઉઘરાણી કરાવે અને તમને રંગાવી-રંગાવીને પછી તે આપે એ વાત પણ ઈશ્વરસ્વરૂપને ઝાંખપ લગાડનારી છે. શુભ કાર્યના શુભ ફળ જરૂર મળશે અને છેવટે કર્મનો વિલય થતાં સમ્યક્દાનદસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થશે. એ હાલ પણ તમારી પાસે જ છે, તમે તેને ઝોળખતા નથી, પીછાનતા નથી, જોતા નથી, એક વખત તે જાણ્યા પછી અન્ય પાસે ઉઘરાણી કરવામા રહેલું જોખમ અને પાછા પડવાનો સભવ તમને સારી રીતે જાણી શકો તે રોકવું નાણુ તે જ નાણુ કહેવાય અને તમારા આત્મસ્વરૂપમા તે રોકડ જ છે, ઉઘરાણી કરવાની છે જ નહિ-એ વાત બરાબર ધ્યાનમા રાખી સમજી-વિચારી લો. પ્રચ્છન્ન ગુપ્ત રોકડ નાણુ તમારી પાસે ઘણું છે તેને હવે પ્રગટ કરી ફરતું કરી દેવાનો પ્રયાસ કરો, નાણુ ઉપરનો કચરો-માટી કાઢી નાખો અને નિરંતરનું સુખ પ્રાપ્ત કરો એ સર્વ તમને પ્રત્યેક આત્મવાદમા-ચેતનના અનંત જ્ઞાન, દર્શનાદિ સ્વરૂપમા પ્રાપ્તવ્ય છે, અન્યત્ર નથી એ વાત બરાબર વિચારો, ન સમજાય તો બરાબર અભ્યાસ કરો.

આ ગાથામા ગતિ અને ઉઘરાણી પર જે ભાવ મૂક્યો છે તે બરાબર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવા યોગ્ય છે એમા પતિવ્રતા સ્ત્રીના ગમન અને ઉઘરાણીને ચેતનની ઉત્કાન્તિ અને સ્વરૂપ સાથે જે સાદૃશ્ય બતાવ્યું છે તે બહુ બોધ આપનાર છે 'નાણું ખરુ રોક' અથવા 'નાણુ તે જે રોક' એ વ્યવહારિક સિદ્ધાન્ત અથવા કહેવતનો અર્થ એવી સારી રીતે ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે કે તેનો ભાવ વિચારતા આધ્યાત્મિક અનેક બાબતોના પુલાસા થઈ જાય છે ઘણીખરી વાર ઉઘરાણીના ઉપર આધાર રાખી વ્યાપારી પોતાની મૂડી ગણુ છે પણ એ ઉઘરાણીના નાણુ ઘણી વાર ખોટા થયેલા હોય છે, જરૂર વખતે કામ આવતા નથી અને છતે નાણુ નાદાર બનાવે છે અને અહીં તો ધીરેલ નાણું ન હોવા છતાં ઉઘરાણી કરવી છે, એને વાસ્તવિક રીતે દયા અથવા ભિક્ષા માગવાના અર્થમા જ સમજવી જોઈએ ઉઘરાણીવાળો તગાદો કરી શકે છે તે ચાચના કરનારથી બની શકે જ નહિ. આમ સમજી પ્રચ્છન્ન નાણું પ્રગટ કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ કરો.

કંત વિળ મતિ માહરી, *અઘાહઘાની વોક; ઘોક ઘું આનંદઘન, અવરને *ટોક. મીઠહો ૦ ૪

* અઘાહઘાની શબ્દને અર્થે જાપેલ પ્રતમા 'અહવાહાની' એમ શબ્દ છે સર્વ પ્રતોમા અઘાહઘા શબ્દ છે તેનો અર્થ હવાડો હોવો જોઈએ એમ ધારુ છુ, પણ મને અર્થ બતાવ્યો ત્યારે આ પાઠાતર નહોતો, માત્ર જાપેલ ધુક જ પાસે હતી તેથી અઘાહઘાનો અર્થ મે હવાડો જ રાખ્યો છે

× ટોકને અર્થે જાપેલ ધુકમા 'ટોક' શબ્દ છે, બને શબ્દના અર્થ સદ્વિધ છે

૪ ક ત=પ્રત્યેકઆત્મવાદરૂપ પતિ. વિળ=વગર મતિ=બુદ્ધિ અઘાહઘા=પાણીનો હવાડો બોક=હવાડાની નીચેનો ખાળો ઘોક=પોઘર ઘુ=કરુ છુ અવરને=ખીબને, અન્યને ટોક=છોડી દેવા, સલામ છે

“ પતિ વગર મારી પુદ્ધિ હવાડના ખાળીઆ જેવી છે બીજા સર્વને સહામ કરીને આનંદમન પતિને પોષાર કરે છું ”

ભાવ—પતિ વગરની મારી પુદ્ધિ હવાડના ખાળીઆ જેવી છે જિખાડ ખાળીઆ માથી જેમ હવાડનું સર્વ પાણી આશુ બધ તેમ અને તેણે નુકશાન કરનારી અને અશુભ વગરની ગણે છે અને કોઈ કરી ગણનીમાં ગણતું નથી અને મારી કોઈ દરકાર કરતું નથી તેથી હે માશ નાથ ! હું સર્વને સહામ કરીને તમને પોષાર કરું છું અને કહું છું કે-હે નાથ ! મારે મંદિરે પધારે અને મારી વિરહબધા શાંત કરે, આ બ્યવહાર અથ છે એમ શુદ્ધચેતના પતિ વગરની પોતાની રિમતિના કોશાસપણાને નિર્દેશ કરી આનંદમનને પોષાર કરે છે

આ જાણને અધ્યાત્મિક ભાવ વિચારતાં કેટલોક ભાવ એવે પ્રકાર થાય છે કે જેને વિચાર આધારણ રીતે આવવો સુરહેલ છે કાંઈક ભાવ સચિત્ત પણ સ્થે છે ઘેરને પાણી પાવા માટે હવાડે કરવામા આવે છે તેને નીચે ખાળીઆ હોય છે તે જિખાડે મૂકે તો તેમાંથી પાણી આશુ બધ છે એટલે હવાડે કાંઈ પૂરું ભરાયો જ નથી. એ ખાળીઆને જિખાડે મૂકવાથી ઉપયોગ વગર પાણી નહાય આશુ બધ છે અને કોઈ પણ ઉપયોગમા આવતું નથી, તેવી રીતે પ્રત્યેકઆત્મવાદ વગર બીજા સર્વ વાદોમા અનેક દશનકારના મતોમાં ક્રિયા વિગેરે કરવામાં આવે તે ખાળેથી આશુ બધ છે, ઉપયોગ વગરના બને છે આત્મનું વ્યક્તિત્વ જ નાથ પામી બધ ત્યાં પછી ક્રિયા કરનાર કોણ ? કરવાનું કારણ શું ? તેનો હેતુ શું ? કરવાની ગરજ હોય કે ઈચ્છા કોને ? આ પાણી જ દર શબ્દી મૂકવાની જરૂર જ ન હોય ત્યાં પછી આવે કૃષ્ણ કોણ ? અને રેવાની આવશ્યકતા પણ શું હોય ? ક્રિયા કરી આત્મમન એકદુ કરવાનો કોઈ પણ હેતુ કે સાધન ન સ્હેવાથી તે કરવાનો કોઈ વિચાર કરે તો તેને મૂખ જણવામા આવે; કારણ કે પ્રયોજન વગર તો મન પણ પ્રયાસ કરતો નથી અને કાંઈ ક્રિયા કરવાનું કાંઈ પણ પ્રયોજન સ્હેતું નથી. અથવા પતિ વગરની મારી પુદ્ધિ ખાળીઆ પુદ્ધે શબ્દી અવાદમાં પાણી ભરવા જેવી મિથ્યા છે નિષ્ફળ છે ઉપરથી પાણી ભરે કોણ ? શામાટે ભરે ? નીચેથી પાણી આશુ બધ છે તે જુએ કોણ ? એમને પણ આડે ઘડો રેવાની જરૂર કોને સ્થે ? સર્વ નિષ્ફળ પ્રયત્ન કોણ કરે ? ત્યતપ આ છે કે-પ્રત્યેકઆત્મવાદ વગર કરેલાં પુણ્ય પાપનું અથવા નિજરાનું વાસ્તવિક ફળ મળતું નથી અને તેથી શુભ કરણી કરવા તરફ ધ્યાન પણ સ્હેતું નથી, આકલ્પ પણ થતું નથી. આ પ્રયાણે હોવાથી હે આનંદમન નાથ ! હું તો તમને જ પોષાર છું, તમારા જ નામનો બધ કરું છું અને તમે મારે મંદિરે પધારે એવી પ્રાર્થના કરું છું આપની સામે મારે સબધ થાય તે અનંતકાળ અથે તેવો છે અને તે આપનું વ્યક્તિગત સ્વરૂપ સમજી પ્રત્યેક આત્મવાદ સ્વીકારે તેને જ

મેળવવા ઇચ્છા થાય તેમ છે આપના સર્વજ્ઞકથિત સ્વરૂપ સિવાય અન્ય સર્વ લોક મને ખાટા લાગે છે અને અન્યથા ખતાવેલ સ્વરૂપવાળા મારા પતિ હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો તે તદ્દન નિષ્ફળ લાગે છે આ પ્રમાણે હોવાથી લોકદર્શિત પતિને સલામ છે, મારે તેની સાથે કાંઈ લેવાદેવા નથી. તેઓ મને ઝોળખતા નથી, બાણુતા નથી અને તેઓની ખોટી માન્યતા પ્રમાણે મને તેઓ કદિ પણ બાણુ એમ લાગતું નથી. મારા પતિ વગરનો આખો સંસાર મારે મન અસ્તવ્યસ્ત છે, વ્યવસ્થા વગરનો છે અને પુણ્ય નિર્જરા આદિ માટે નિષ્ફળ છે તેથી ન્યાય વગરનો છે; માટે હું તો જે આનંદધન પતિના શાસનમા પ્રત્યેકઆત્મવાદ પ્રવર્તે છે તેવા મારા પતિને—આનંદધન નાથને પોકાર કરીને કહું છું કે—વહાલા ! મારા મદિરે પધારો, મારા હૃદયનો કબજો લો અને આપના હૃદયમા મને મારું યોગ્ય સ્થાન આપો

આત્મસ્વરૂપ સમજવા બહુ પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. અન્ય મતમા ખતાવેલ અને સર્વજ્ઞમાર્ગમા ખતાવેલ આત્મસ્વરૂપ અત્ર ચિતરવામા આબ્યું છે, તેનો હેતુ માત્ર તે બાણુવાની જિજ્ઞાસા ઉશ્કેરવાનો છે આવા નાના પુસ્તકના નાના પદમા આત્મસ્વરૂપ એક દર્શનનું પણ પૂરું ખતાવી શકાય નહિ, તો પછી સર્વ દર્શનકારોના ભિન્ન ભિન્ન મતો ખતાવી તેઓને એકસ્વરૂપે ઘટાવવા પ્રયત્ન કરવો એ તદ્દન અશક્ય જેવું જ છે, પરંતુ આટલા લઘુ ઉલ્લેખથી જણાયુ હશે કે—ચેતનજી સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે, તેને માટે સર્વ દર્શનકારોએ પ્રયાસ કર્યો છે અને તે સર્વમા સફળ પ્રયત્ન બે કોઈ પણ દર્શનકારે કર્યો હોય તો તે કોણે કર્યો છે? જ્યાં અરસપરસ વિરોધ ન આવે એવું એક સર્વજ્ઞદર્શન જ છે. એક જ ગ્રંથમાથી ઉદ્ધરેલ આત્મવાદ અનેક ગ્રંથોમા બુઓ તો એક સરખો-મળતો જ આવે છે, એવા સર્વજ્ઞકથિત માર્ગનું સ્વરૂપ વિચારી-સમજી આત્મજ્ઞાન મેળવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે આપણે વિજ્ઞાનની અનેક વાતો બાણુવા ઇચ્છીએ, જ્યોતિષ ગ્રંથ નક્ષત્રાદિની ગતિનો વિચાર કરીએ માનવ ધર્મશાસ્ત્રના પાના ફેરવી જઈએ અને આપણે પોતે કોણુ છીએ? અને એ બાણુનાર કોણુ છે? એનો જ સ્પષ્ટ ખ્યાલ પણ ન હોય તો પછી પ્રયત્નનું સાધ્ય લક્ષ્યમા રહેતું નથી અને અન્યનો વિચાર કરતા સ્વતરફની ફરજ વિસરી જવાય છે આટલા ઉપરથી સ્વનું જ્ઞાન કરવા, તેને ઝોળખવા અને તેનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા આગ્રહપૂર્વક સૂચના કરી અત્ર વિરમીએ છીએ આ પદને અને પરમતસહિષણુતાના શ્રીઆનંદધનજીના ૩૬ વિચારોને કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ નથી તે ઉપર અગાઉ વિવેચન થઈ ગયું છે હવે આવા પતિ ચેતનાનો સ્વીકાર કરી, તેનો વિરહ મટાડતા નથી તેથી ચેતનાની કેવી દશા થાય છે તે પર શ્રીઆનંદધન મહારાજ હવે પછીના પદમા વિવેચન કરે છે

અપદ એકતાળીશમુ

સમ-વેરાવદ અથવા મારુ

પીયા બિન X સુદ સુદ મૂલી હો, + આંસ લગાઈ દુઃખમહેલ ક,

અરુલે મૂલી હો પીયા ૦ ૧

“પતિ વચર ભાનસાન મૂલી ગઈ છુ (પતિવિરહરૂપ) દુઃખ મહિનના અરુએ
લેખી રહી) આખો લગાડી-લગાડીને ગૂંથીગૂંથીને બેઉ છુ ”

આવ-ઉપરના પદમાં શુદ્ધચેતનાના પતિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું પ્રત્યેકઆત્મસ્વરૂપે તેને
અચર અમર નિત્યાનિત્ય વિગેરે લક્ષણ સુદ્ધ બતાવી તેનું અધિષ્ઠિત સવદા રહે છે એ
સમબલવતા સાથે બતાવી આપ્યું કે એવા ચેતના શુદ્ધચેતનાના હૃદયવલ્લભ છે અને તે
તેને બહુ મીઠા લાગે છે એવા પતિએ આ શુદ્ધચેતનાના હૃદય પર એવું કામણું કમું છે
કે તેના વચરની બીજી કોઈ ઝોઝી ચેતનાને ગમતી નથી. આ સવ હૃદયવલ્લભ આપણે આપણા
પદના અર્થમાં સવિસ્તર ભેદ છે હવે શુદ્ધચેતના કહે છે કે-આવા મારા પતિ શુદ્ધ
નિરબ્જ નાથ, માયામતાની બળમા કસાઈ જઈ મારે મહિરે પધારતા નથી, મારી સાથે
તેમ ભેડતા નથી, મને ઝોઝાવતા પણ નથી અને અગાઉ અનેક વાર બતાવ્યું છે તેમ
કુદ્દયા શ્રીઓની સગતમાં આનંદ માને છે તેમાં રસ લે છે અને તેમાં મુખ્ય સમજે છે
મેં તેઓની અનેક રીતે પ્રાર્થના કરી, સીધી તથા આડકતરી રીતે તેઓને વસ્તુસ્વરૂપ
સમબલવવા પ્રયત્ન કર્યો, દૂલીઓ સાથે કહેવરાવ્યું, મારી સખીઓ તથા અનુભવમિત્રે
તેઓને ધેર્ય માત્ર પર આવી જવા પોતાના તરફથી પણ બલામણું કરી, પણ મારા નાથ
જન્ય મારી પાસે આવવા નથી, મને ઝોઝામાં બેસાડતા નથી મારી વિરહાવસ્થા દૂર
કરતા નથી. આવા શુદ્ધ સ્વરૂપે અમૂલ્ય સુખના જુદા જુદા માધ્ય નાથના અસહ્ય વિરહથી હવે
તો હું મારું જ્ઞાનસાન મૂલી ગઈ છુ, વિસરી ગઈ છુ અને અબ્જવસ્થિત રીતે અસ્તબસ્ત
દયામાં રહે છુ મારા પતિ પણ વખતથી મારે મહિરે પધાર્યા નથી, મને યાદ પણ
કરતા નથી, પરંતુ હવે મેં તેઓશ્રીને બહુ રીતે કહેવરાવ્યું છ તેથી તેઓ મારે મહિરે
આવશે એમ આશા રાખુ છુ આ કારણને લઈને મારા પતિના વિરહરૂપ દુઃખમહેલમાં

આ પદનો સમ આકર્ષીયમાં તથા બાસામાં પદ પ્રમાણે છે અત્યંત આવા જ આવાવનુ પણ
જુદી વ્યક્તિનું બાસાનું પદ આગળ આપી તેને અર્થે પણ વિચારવા માન છે

X સુદ સુદને રથાને એ પ્રતમાં તથા દનામાં સુદિશુદિ પાસંતર છે તેના અર્થ માટે
વિવેચન જુએ.

+ આંખી વચર એવા પદ એક પ્રતમાં છે અર્થ માં દૂર પડતો નથી.

૧ પદાવપતિ જિજ્ઞાસુર સુદ સુદઅનસાન, બાઈન જુદીબીસરી ગઈ જુદીબીબાન બારિએ
જુદીબીબાને રોજ રહી (આ જાણે અર્થે મારામાં નાથ એમ થાય છે તે માટે વિવેચન જુએ.)

ઘડ ગઈ અશુદ્ધોપયોગી આત્માને સ્વીકારે મળીને પછી તેના વિદેશજનનરૂપ વિષેનું દુઃખમહેલને ઝરુખે અશુદ્ધતા કરીને તેમા ન્હાઈ ગઈ વિદેશજનન તે અહીં પરપરિણતિ રમણુ—ચિતવન સમજવું ઝરુખે તે તેમા જવા—આવવારૂપ અને અશુદ્ધતા તે અશુદ્ધ ઉપયોગમાં પ્રવર્તનરૂપ. જુદી જોટલી ન્હાઈ પરપરિણતિરમણુ અને અશુદ્ધ ઉપયોગમાં પ્રવર્તનમાં જાણે હું ન્હાઈ ગઈ હોઈ જોટલુ બધું તે ઘડ ગયું સુલુદ્ધિને શાવાની વાત જામવાનું કારણ એ છે કે—ચેતનજીને પરપરિણતિમાં રમણુતા જોટલી બધી ઘડ ગઈ છે કે તેના વિષેએ—તેના પરપરિણતિ પ્રવર્તનને લીધે મુમતિ જ જાણે તેમા તરબોલ ઘડ ગઈ હોય એમ જેમાય છે યહી દેશમાં ન્હાવણને જુલવું* કહે છે (યહી દેશ તે નાગેર, બીકનેર, કૃષ્ણી, પોકરણુ વિગેરેના પ્રદેશ સમજવે) ટબાકારે આ પ્રમાણે અર્થ ક્યો છે તેને જાવ જરાબર સમજવા યોગ્ય છે અહીં મુમતિ પોતાની બલને પતિ સાથે એકાકાર કરી સખીને કહે છે કે—પતિ તો એવા પરપરિણતિમા આસક્ત ઘડ ગયા છે કે તેઓ મારે મદિરે કહિ પમારવા નથી, મને યાક પણુ કરવા નથી, મારું નામ પણુ સજ્જવા નથી. આવી પતિની સ્મિતિ વિચારતાં મને એમ જણાય છે કે—હું મારી શુદ્ધ લુદ્ધિને તદ્દન બૂલી નઈ છું પતિ પોતે પરપરિણતિમા રમણુ કરે છે, અશુદ્ધ ઉપયોગમાં પ્રવર્તન કરે છે અને તેમા જોટલા જીવ ઉતરી ગયા છે કે જાણે તેમા તદ્દન તરબોલ સ્થ જયા હોય તેમ જણાય છે અને મારા અને તેમનો એકીભાવ એવો છે કે તેથી વાસ્તવિક રીતે હું પણુ હું મજરુપરૂપ પરપરિણતિમા પ્રવર્તન કરતાં પતિને દેખીને મારી સુલુદ્ધિ બૂલી ગઈ છું—મતલબ પતિ પોતે સુલુદ્ધિને વિચારી બેઠા છે આ જાવ જતાવવામા ટબાકારે બહુ આતુપ વાપર્યું છે એમા પરપરિણતિ જેવા આત્મિક વિષયને જે સ્વરૂપ આપ્યું છે (Abstract idea converted into a concrete form) તે બહુ મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે

આમાં જાણ વાત સમજવા જેવી એ છે કે—મુમતિ પોતે તો શુદ્ધ જ રહે છે પણ પતિ સાથે તેના એકાકાર જતાવવા માટે દુઃખમહેલના ઝરુખાની જરૂર પડી પતિના પર રમણુતાવને તાક્ષ્ય સ્વરૂપે જતાવતાં તેની અવસ્થાનું યથાસ્થિત ચિત્ર આપ્યું છે ચેતનજીને મળવા માટે જાણ દષ્ટિએ મુમતિ દુઃખમહેલના ઝરુખામાંથી નજર કરે છે, જનુલવદાસ તેને મળવા હોય શાખે છે, પરંતુ તેના આતર આશય તદ્દન સ્પષ્ટ છે અને સમજવામાં વિચાર કરવો પડે તેમ નથી. પોતે ન્હાઈ ગઈ એમ જાણ્યું છે તે પણ વાસ્તવિક રીતે ચેતનજી પરપરિણતિમાં તરબોલ ઘડ ગયા છે એમ જતાવે છે શુદ્ધ સતી સ્ત્રી પતિ સાથે પોતાને એકીભાવ કેવી સુકર રીતે જતાવે છે તેના આ જોક સુકર નમૂને છે

* અતિચારમાં આવે છે કે જાણુમ પાણુએ સીમા—સીલવું—નહવું જુલવું જોવાવું નથી જ્યાં ટબાકારે આ પ્રમાણે જણ કરે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

બન્ને રીતે અર્થ કરતા મુદ્દાની વાત એ છે કે—આ ચેતનજી પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે અને તેમા રાચી રહ્યા છે એ અતિ ખેદજનક હકીકત છે.

હસતી તવ હું વિરાનીયા, દેહી તન મન ક્ષીજ્યો હો;
સમજી તવ ઈતી કહી, કોઈ નેહ ન કીજ્યો હો. પીયા૦ ૨

“ ત્યારે (અજ્ઞાનાવસ્થામા) સામાન્ય સ્ત્રીઓને (પતિવિરહે રડતી) દેખીને હસતી, પણ (અત્યારે) મારું શરીર અને મન છેદાઈ જાય છે. હવે હું અધું સમજી ત્યારે એટલું કહું છું કે ‘કોઈ સ્નેહ કરશો મા.’ ”

ભાવ—આપ વિત્યા વગર દુનિયામા કોઈ વાતની ખબર પડતી નથી. જ્યારે ખીજી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના વિરહે શોક કરતી હતી ત્યારે તેમને તે પ્રમાણે કરતા દેખીને હું તેઓની મશકરી કરતી હતી. મને એમ લાગતું હતું કે આ વિરહાનજમા તે શો દમ છે કે તેને લઈને સ્ત્રીઓ શોકમા ડૂબી જતી હશે. પતિ પોતાને મદિરે ન પધાર્યા હોય તો એમા તે શી મોટી બાબત છે કે સ્ત્રીઓ તે માટે રડતી હશે ! (ખીરાની એટલે અનેરી) ખીજાનુ હું ખ જોતી હતી ત્યારે મારા આવા વિચાર હતા, પણ હવે જ્યારે મારા માથા ઉપર આવી પડી, જ્યારે મને માલુમ પડ્યું કે પતિ તો મારે મદિરે પધારતા નથી અને મારો યૌવન-કાળ ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે મારું મન અને શરીર સુકાઈ ગયા. જેમ ઠંડી વાય અને ઠાર પડે ત્યારે હાથ પગ સીઝાઈ જાય છે તેમ મારું શરીર અને મારા વિચારો પતિવિરહથી છીજી ગયા આ વખતે મારા મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો કે—અરેરે ! અત્યાર સુધી પતિમેળાપમા શુ સુખ છે ? કેવો આનંદ છે ? કેવો સતોષ છે ? તેનો મે સંપૂર્ણ રીતે ખ્યાલ જ કર્યો નહિ. ખરેખર ચેતનજી પણ મારા સયોગમા સુખ શું છે તે સમજ્યા જ નથી, અને એ અજ્ઞાનદશાને લઈને અન્ય તરફ હું હાસ્ય કરતી હતી ત્યારે શું જાણુપણામા હું ખ છે ? જો તેમ હોય તો તો પછી અજ્ઞાનવાદને પુષ્ટિ મળે છે, પણ તેમ નથી. જાણુ-પણા વગર સ્વરૂપજ્ઞાન થતું નથી, અને સ્વરૂપજ્ઞાન થયા વગર હેયઉપાદેયનો ભેદ સમજાતો નથી મે તો આટલો બધો પ્રેમ કર્યો અને પ્રેમનું સુખ સમજી તેથી પતિવિરહમા હું ખ કેટલું થાય છે તેનો પણ ખ્યાલ આવ્યો, આથી હવે હું સર્વને ભલામણ કરું છું કે—કોઈ સ્નેહ કરશો જ નહિ. સ્નેહ કરતી વખત તો મનમા આનંદ આવે છે પણ પછી જ્યારે

* છીજ્યોને બદલે એક પ્રતમા ‘લાજો’ શબ્દ છે અર્થ અતુરૂપ નથી દેખીને બદલે ‘પેખી’ શબ્દ છે, અર્થનું સામ્ય છે છેલ્લી પકિતમા કીજ્યોને બદલે ‘કીજો’ શબ્દ છે, તેમા જાણનો જ ભેદ છે, અર્થ કરતો નથી

૨ હસતી=મશકરી કરતી તખ=ત્યારે, અજ્ઞાનાવસ્થામા વિરાનીયા=અન્ય સામાન્ય સ્ત્રીઓ. છીજ્યો= છેદાઈ ગયો, પશ્ચાત્તાપ થયો એતી=એટલું નેહ=સ્નેહ. ન કીજ્યો=ન કરશો

પતિનો વિરહ ધામ છે ત્યારે બહુ જ ખેદ ધામ છે, માટે સ્નેહ યથા પછી વિરહ ધામ અથવા સ્નેહ યોગ સરળો રહ્યા કરે નહિ અથવા યોગ તરફનો (યોગ પપો) પ્રેમ ધામ તેવો સ્નેહ કોઈ કહી શકે નહિ. પદની આ ગાથામાં બહુ વિચારવા ધામક વાત કહી છે તે પર જણ નબર કરીએ.

પ્રથમ તો ચેતન અને ચેતના જે બૃહા બૃહા ભાવો બતાવે છે તેમાં લેણસેળ ન થઈ વ્યય તે સંભાળવું અન્ય સ્ત્રીઓ તરફ ચેતના હસે છે તે તેને ચોખ્ખું છે, કારણ કે પ્રાકૃત સ્ત્રીઓ જે સ્પૃહા સ્નેહ કરે છે તે તે તટવાનો જ છે, વિરહથી કે મૃત્યુથી તેમાં વિદ્યેષ પડવાનો જ છે, તેથી જોવો સ્નેહ કરવા ના કહેવી તે તો સુષ્ટ છે; પણ પોતે ચેતન સાથે સ્નેહ કરવાની ના પાડતી હોય એમ જે ભાવ નીકળે છે એનો અર્થ કોટલો જ જણાય છે કે-ચેતન હલુ અજ્ઞાનાવસ્થામાં છે, સ્વરૂપ સમજતા નથી અને તેને પરિણામે કુમાર પર ગમન કરે છે ચેતનનો અને ચેતનાનો પ્રેમ યોગ વાર વ્યયે તો પછી તેમાં કહી અતરાય પડવાનો નથી તેથી તેવા પ્રેમનો નિવેષ સૂચવ્યો હોય એમ લાગતું નથી. અથવા તો પોતે વચ્ચા વખતથી પતિની શક યોગ પણ પતિ પધાર્યા નહિ તેથી છેવટે કટાણીને સવ સ્ત્રીઓને એ કહેવા નીકળે કે-તમારે કહી સ્નેહ કરવો જ નહિ તો તે પણ વાસ્તવિક હકીકત છે સ્પૃહા પ્રેમની પેઠે ધર્મપ્રેમ અથવા આત્મિક પ્રેમમાં પણ પ્રથમ તો મહત્વતા લાગતી નથી પણ યોગ વાર તેનો રસ આપ્યો હોય તો પછી તેના વિરહમાં અતિષેષ સ્પૃહા અને માનસિક અથવા વિશેષ વાસ્તવિક રીતે તે બંનેથી અપર આધિવેદિક ખેદ ધામ છે.

વિરહકંઠા ન સમજનાર સ્ત્રી પ્રથમ અન્ય સ્ત્રીઓને હસે, પછી સ્નેહવત્તુ લાભ્યા પછી વિરહકંઠા પદો પશ્ચાત્તાપ કરે અને અન્ય કુવારી સ્ત્રીઓને પ્રેમ ન કરવાની ભલામણ કરે એ સવ વાત સમીચીન લાગે ॥

અલુપ્ત્યમાં કુખ હોય જ નહિ. અલુપ્ત્યા વગરની જિહ્વી નકામી છે કોટલુ તે સ્પષ્ટ છે કે-અલુપ્ત્યાથી જવાબદારી બહુ વધતી લામ છે પણ તેની સાથે જ કમનિજરા કરવાનો શક્યમ જ્ઞાનથી હાથમ્યા આવે છે, અજ્ઞાન કષ્ટથી રૂવ કોટિ વધો મુખી લેટલા કમ દૂર કરી શકાય તેટલા જ્ઞાનથી યોગ આસોઆસર્ગા જાણી રેવાય છે આવા વિચાર માર્ગના લાભની ખાતર અને આત્માના પ્રેમ માટે તેના શુદ્ધ મૂળ ગુણ જ્ઞાનને તો અમત કરવાની ખાસ જરૂર છે અહીં અજ્ઞાનાવસ્થામાં ચેતન પોતે સમજવો. ચેતના તો શુદ્ધ જ છે, પણ ચેતનનંદના વચ્ચે વચ્ચેના પ્રકાશ વખતે તેનો યજ્ઞકાટ ધામ છે, તે વખતે સમલ તવ એવી કહી' એતુ અણસામ્ય ધામ છે, ત્રિધરતાથી ચેતના અને ચેતનની વર્તમાન રથા શ્રાદ્ધમાં લઈ, તેઓનો વાસ્તવિક અવેદ સમલ આ જાણનો અને આ આખા પદનો ભાવ મનમાં વિચારવાથી વસ્તુસ્વરૂપનો યજ્ઞકાટ ધરો.

ટબાકાર આ ગાથાનો અર્થ લગભગ ઉપર પ્રમાણે જ કરે છે 'તનમ્ન ડીન્યો' એ

એકતાલીસમુ પદ

વાક્યને તે વિરાનીયા સાથે લે છે. કુબુદ્ધિવંત સ્ત્રીઓ તેઓના પતિને વિરહે તનથી અને મનથી છીનઈ ગઈ, સુકાઈ ગઈ અને તેથી તેઓને રડતી દેખીને હું આ પ્રમાણે બોલી. અહીં જે વખતે ચેતના આ વાક્ય બોલે છે તે વખતે તેને શુદ્ધાત્માથી સંયોગ થયો છે એમ 'તબ' શબ્દ પરથી ટબાકાર બતાવે છે અને પછી તે પ્રાકૃત સ્ત્રીઓને શુદ્ધચેતના બોધ આપે છે કે-હવે હું પણ વિરહદુઃખ શુ છે તે સમજી છું અને તેથી એટલું જ કહું છું કે-કોઈ સ્નેહ કરશો નહિ. આટલું ટબાકાર લખીને છેવટે ઉમેરે છે કે આત્મસુખાભિલાષયેતિ શેષ + એ શેષ શબ્દનો ભાવ ખરાખર સમજાવ્યો નથી. મતલબ એમ જણાય છે કે-આત્મસુખાભિલાષી ઓને શુદ્ધ ચેતના એવી ભલામણ કરે છે કે-તમારે કદિ સ્નેહ કરવો નહિ, એટલે કે સ્થૂળ સ્નેહમા રાચવું નહિ આ પ્રમાણે અર્થ કરવામા 'દેખી' શબ્દનું સ્થાન ફેરવવું પડે છે અને શુદ્ધચેતનાનો બોધ જરાક અપ્રાસંગિક લાગે છે ભાવાર્થ તો સામાન્ય રીતે એક સરખો જ રહે છે. અનુભવ વગર પતિસ્નેહમા લલચાતી સ્ત્રીઓ પતિવિરહે રડે છે તેનું કારણ સ્નેહ જ છે, માટે એવો સ્નેહ ન કરવો એ જ ઉચિત છે એમ શુદ્ધચેતનાનો ઉપદેશ છે અથવા તો તેના શોકના ઉદ્ગારરૂપે આ વાક્ય તેના મુખમાથી નીકળી ગયું છે. હ ખ મહેલના ઝરુખામા ઊભા ઊભા અશ્રુપાતથી ન્હાઈ જનાર ખહું વખતથી પતિવિરહનું હ ખ સહન કરનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી આવું વાક્ય કંટાળા તરીકે જ બોલે છે એમ સમજવું. ખાકી એ વાક્યના ગર્ભમા પણ પતિ તરફ સ્નેહ તો સુરુપદ જણાય છે. પતિવિરહનું હ ખ સહન ન થઈ શકે તેમ હોય તો પતિની સાથે સ્નેહ કરશો નહિ, સંબંધ કરશો નહિ એમ બોલે પણ પતિને માથા પર ધારણ કર્યા પછી શુદ્ધ પત્નીની ખીજ દશા તો હોય જ નહિ એ અન્ય પુરુષને ઈચ્છે નહિ કે તેના સામુ જુએ નહિ. અત્ર નિષેધ પણ સ્થૂળ પ્રેમનો છે કારણ કે તેમા અતે વિક્ષેપ જરૂર પડવાનો છે. અનંતકાળ સુધી પતિ સાથે અતર રહિતપણે મેળાપ થાય તેવું કાર્ય બની શકે તો તેમ કરવાનું નિષિદ્ધ હોય એમ અત્ર જણાવું નથી આ ભાવ ખરાખર વિચાર કરવાથી સમજાય તેમ છે

પ્રીતમ પ્રાનપતિઃ વિના, પિયા કૈસે જીવે હો ?

પ્રાન પવન વિરહા દશા, મુયંગનિ X પીવે હો. પીયા ૦ ૩

“અતિ ઇષ્ટ જીવનઆધાર ચેતન વગર (તેની) પત્ની (ચેતના) પ્રાણને કેવી રીતે ધારણ કરે ? વિરહદશારૂપ સાપણ તેના પ્રાણવાયુને પી નય છે ”

+ આત્મસુખની અભિલાષાપાવડે કરીને એમ અર્થ છે

* 'પ્રાનપતિ'ને બદલે 'પ્રાનપિયા' પાઠ એક પ્રતમા છે

x 'મુયંગનિ'ને બદલે બે પ્રતમા 'મુયગમિ' પાઠ છે તેનો અર્થ પણ સાપણ થાય છે. જાપેલ ભુકમા ભુયગમ શબ્દ છે તેનો અર્થ સર્પ થાય છે.

૩ પ્રીતમ=અતિ ઇષ્ટ પ્રાનપતિ=જીવનઆધાર પીયા=બી, પ્રિયા કૈમે=કેવી રીતે જીવે=પ્રાણ-ધારણ કરે પ્રાન પવન=પ્રાણવાયુ વિરહા દશા=વિરહદશારૂપ ભુયંગનિ=ભુજ ગણી, સાપણ પીવે=પાન કરે, પી નય.

ભાવ-સખી ! આ દુનિયામાં (વસ્તી સી કેવી રીતે જીવન ધારણ કરી શકે ? જ્યારે પોતાના હૃદયવલ્લભ શિરછત્ર મુકુટમણિ પ્રાણનાથનો તેને વિરહ રહ્યા કરે ત્યારે તેને પોતાના પ્રાણ કેવી રીતે ધારણ કરવા ? તે આવા જીવનમાં કેવી રીતે રહી શકે ? કેવી રીતે ટકી શકે ? એક તો તેના પતિ તેના મહિરે પધારી તેને આનંદ આપી જીવનદોરી લગાવવા નથી અને બીજી તેના જીવનને દૂકુ કરી નાખનારા જાણે ! તેના પ્રાણને ખાઈ જનારા પણ હાજર છે જો તેના જીવનને તોડીફાંટી નાખે છે, અકારુ બનાવે છે, નહાસુ બનાવે છે વિરહ દશરૂપ સાપણ તેના પ્રાણવાયુનું ભક્ષણ કરે છે અને તેના જીવનના પાયાઓને ખાઈ ભ્રમ છે લોકોક્તિ એવી છે કે સર્પ પવનનું ભક્ષણ કરી તેના ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરે છે વિરહદશરૂપ સાપણ કૈતનાના પ્રાણવાયુનું ભક્ષણ કરવા તૈયાર રહે છે અને તેમા આનંદ મને છે આથી કૈતના પોતાના પ્રાણ કેવી રીતે ટકાવી શકે ? અને એક વાર શુદ્ધ કૈતના અવિતલ્ય ધારણ ન કરી શકે એવી સ્થિતિમા મૂકાઈ અર્થજ્યેષ્ઠે તે બલત ધર્મ ચક્રવી નથી, મતલબ કે એવી અવસ્થામા શુદ્ધકૈતના પ્રગટ થતી નથી જ્યેષ્ઠે પછી અશુદ્ધ ઉપચોમી આત્માનું જીવન નહાસુ ઘર્ષ પડે છે, ભારરૂપ ઘર્ષ પડે છે, જ સ્વાસ્થ્ય રક્ષણવત્કાર ઘર્ષ પડે છે વસ્તુતઃ તેથી આ વર્તમાન વિરહદશરૂપને અંગે કૈતનાના પ્રાણ જવાનો અથવા મૃત્યુ તુલ્ય ભારરૂપ જીવન ધારણ કરવાનો તેને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનું કારણ માત્ર તે શુદ્ધકૈતનાને વિરહ-દશરૂપ શાખે છે તે જ છે આવાં કારણોનું પરિણામ તો એ થાય કે કૈતનાને આ ભવમા જો મુદર સામગ્રીઓનો યોગ મળ્યો હોય તે સર્વ નહાસુ ઘર્ષ ભ્રમ અને ભવ હારી જવાનું બની આવે; વિરહદશરૂપને લાગે કૈતનાના પ્રાણ તો ટકી શકે નહિ અને કૈતના તેની જોડાજરીમાં અથવા તેની મૃતપ્રાય દશરૂપમાં કુલ્યાઓનો પ્રસંગ વધારે વધારે કરે; વળી કૈતના એક વખત મૃતપ્રાય ઘર્ષ બધા પછી તેને ફરી વાર જીવન આપી બલત કરવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે પ્રબળ પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે, આથી કૈતનાને વિરહક્રમણ દૂર કરી તેને પતિપ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, અને અસ્પર્શક મળીને ક્ષેત-પ્રીતથી વાતો કરે એવી સ્થિતિમાં તેને મૂકવાની જરૂર છે કૈતનાની પાસે પતિ જો એક વખત આવે અને તેને જોડાવે અથવા તેની વાત એક વાર સાંભળે તો તો પછી બિવાહ કારણ દૂર ઘર્ષ ભ્રમ, કારણ કે કૈતનામાં એવી પવિત્રતા અને આકર્ષક શક્તિ છે કે તેના પ્રસંગમાં પડ્યા પછી કૈતના તેને કહી વીસરી શકે એમ નથી. આટલા માટે જો તેટલો પ્રયાસ કરી કૈતનાના પ્રાણ અથવા આત્મને વિરહદશરૂપ સપના મુખમાંથી ઉતારવી થઈ આ ભવમાં મળેલી અનુકૂળ સામગ્રીઓનો યથાયોગ્ય લાભ લેવરાવી, કૈતના કૈતનાને મહિરે પધારે એવી જોડવણ કરવી જોઈએ. કૈતનાના પ્રાણ અથવા આત્મને જોડાવવા માટે બહારના ઉપચાર વદન નહામા છે જો હવે પછી બતાવશે. સર્પ પવનનું ભક્ષણ કરી તેના ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ધણી વખત સુધી કરી શકે છે એવી જો વિદ્વાનોની માન્યતા છે તે ઉપર બહુ સારુ રૂપક શ્રી આનંદવનન મહારાજને અહીં મૂક્યું છે તે બરાબર સમજવું

ટબાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતાં લખે છે કે-પ્રાણપતિ વિના એટલે પ્રાણુના સ્વામી પ્રીતિવલ્લભના વિયોગે તેની વલ્લભા કયા પ્રકારે પ્રાણુ ધારણુ કરે? એટલે એ નહિ જ જીવે એ અર્થ અર્થાંતરન્યાસથી દઢ કરે છે. મારા દશ પ્રાણુને વિરહદશારૂપ સર્પ પીવે છે ત્યારે પ્રાણી કેમ જીવી શકે? છેલ્લી બે પંક્તિને ટબાકાર અર્થાંતરન્યાસ કહે છે તે યુક્ત જણાવું નથી. જ્યારે વિશેષ વાક્યનું સમર્થન સામાન્ય વાક્યથી થાય અથવા સામાન્યનું સમર્થન વિશેષથી થાય ત્યારે અર્થાંતરન્યાસ અલંકાર થાય છે, એ અલંકારનો અત્ર પ્રયોગ જણાતો નથી.* અર્થવિચારણા કરતા ચેતના ન જીવે શા માટે તેનું કારણુ છેલ્લી બે પંક્તિમાં આપ્યું હોય એમ લાગે છે. ટબાકારે એક વાત ખહુ સુદર બતાવી છે. દશ પ્રાણુને દશ યતિધર્મ સમજવા આ દશવિધ ધર્મરૂપ પ્રાણુવાયુને વિરહઅવસ્થા પી જાય ત્યારે પછી પ્રાણી કેવી રીતે જીવી શકે? શુદ્ધ ચેતનાના પ્રાણરૂપ ખાંતિ-મદ્વ-અજ્ઞવાદિ ધર્મનું જે સ્વરૂપ અહીં આપ્યું છે તેના નામ માત્ર વિચારી જઈએ.

૧. ક્ષાંતિ-ક્રોધનો ત્યાગ.

૨. માદ્વ-માનનો ત્યાગ.

૩ આર્જવ-માયાનો ત્યાગ (સરલતા)

૪. સુક્તિ-લોભનો ત્યાગ (સતોષ).

૫. તપ-બાહ્ય અભ્યંતર બાર પ્રકારનાં તપ કરવા.

૬. સંયમ-પૃથ્વીકાય આદિકની વિરાધનાનો ત્યાગ રહે તેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી.

૭ સત્ય-સત્ય પ્રિય મિત્ર અને હિત કરનારું વચન બોલવું.

૮. શૌચ-અદ્ય ઉપકરણુ રાખવા, શુરુકુળની સેવા કરવી.

૯. અકિંચનત્વ-ધન સુવર્ણાદિ પરિગ્રહનો અસ્વીકાર (ત્યાગ)

૧૦. પ્રહ્લ્લચર્ય-દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચના સ્ત્રીપુરુષસંયોગનો કે વિષયસેવનનો સર્વથા ત્યાગ.

આ દશવિધ ધર્મમાં એટલી મહત્વતા સમાયતી છે કે એનો સ્વીકાર કરવાથી શુદ્ધચેતના પ્રગટ થાય છે શુદ્ધચેતનાના એ ખરેખર પ્રાણરૂપ છે અને તેને વિરહદશા પી જાય ત્યારે પછી શુદ્ધચેતનાનું જીવનસત્ત્વ સુકાઈ જાય છે અને તે અતિ અન્યક્ત યતી જાય છે આ દશ ધર્મોને આદરવાની ખામ આવશ્યકતા છે. અન્ય પ્રસંગે તે પર વિસ્તારથી વિચારણા થયે. પ્રિય પતિ વગર શુદ્ધચેતના પોતાની શુદ્ધબુદ્ધ જૂટી ગઈ છે એનું અત્ર

* પં જ્ઞાનસ્માર મદગમન જખે છે કે-પોતાના પ્રાણપતિને પ્રનુત કરી સાપ્ત વાયુનું જનન કરી જાય તે સામાન્ય દશાંત નરીકે કહ અર્થાંતરન્યાસ કરે તેવ એમ ખારી સંચય.

કારણ સ્પષ્ટ સમ્બંધ છે એના પ્રાણ પશુ ટકી શકે નહિ એવી જ્યાં હયા ખરી થઈ જાય ત્યાં તેની શુદ્ધબુદ્ધ તેા ઠેકાણે કેવી રીતે રહી શકે ?

શ્રીવલ્લ પસા કુમકુમા, વલ્લન કહા લાવે હો ?

અનલ ન વિરહાનલ *ય હૈ, તન તાપ ઋષઠાણે હો પીયાં ૫

“ (હે સખી !) તુ ઠલા પદાર્થો, પખા, કપૂર, અહનનો ઘોળ વિગેરે શા માટે લાવે છે ? એ તાપ નથી પણ વિસ્ફાનળ છે (તેથી ઉપરોક્ત પદાર્થો તેા ઉલટા) શરીરને તાપ વધારે છે ”

ભાવ—પ્રથમ વિરહી સ્ત્રીની અપેક્ષાએ આ આધારે અર્થ કરીએ. હે સખીઓ ! માસ પતિના વિસ્ફાને લાગને માસ શરીરમા જ્યાંજ્યાં ઉઠે છે અને સખ્ત ગરમી માસ શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં લાગે છે તેને શાંત કરવા માટે તમે કપૂર—અહનનો ઘોળ અને બીજા શીત ઉપચારના પદાર્થો લાવો છે અને અને પખો નાખો છે પણ તેમ શા માટે કરો છે ? તમે સાધારણ રીતે કાઠને ઘાટવર વધેા હોય અથવા તાવ આબેા હોય ત્યારે જેમ માસ પર અહનનો લેપ કરે, પવન નાખે, શરીરે બાવનાઅહનનો લેપ કરે અને તેવા અનેક પ્રકારના બાહ્ય શીત ઉપચાર કરી શરીરને શાંતિ થાય તેવા પ્રયોગો કરે તેમ કરો છે, પણ તેમ કરવામા તમારી માટી બૂલ છે તમે માસ શરીરમાં થતા ઘાટને સામ્ય પ્રકારનો અનલ (ગરમી-તાપ) સમજો છે, પણ તે તેમ નથી, એ તેા વિસ્ફાનળ છે સ્ત્રીને પતિવિરહથી થતો અભિ છે, કામજ્વર છે અને તેથી તેને શાંત કરવાને માટે તમે જે જે પદાર્થો લાવો છે તે તેને જિલટા વધારે ઉત્તીપન કરે છે મહાજ્વરને શીત ઉપચારના પદાર્થો વધારે છે કારણ કે તેનાથી સ્તિપતિ વધારે વધારે સાકારે છે અને પતિવિરહની વેદના વધારે થાય છે; આથી તમે જે ઉપચાર કરો છે અથવા સૂચવો છે તે મારી વિસ્ફામિ શાંત કરવાને બદલે તેને વધારી મૂકે છે, તમારા કરેલા બાહ્ય ઉપચારો જે હેતુથી તમે કરો છે તે હેતુ પાર પાડવાને બદલે જિલટા તેજ્યે તેનાથી વિરહ કામ કરે છે; અતરનો ઘાટ બાહ્ય ઉપચારથી મટી શકતો નથી.

શુદ્ધચેતનાને અંગે હવે આ વાત વિચારીએ. હે અહા સખી ! જેમ વિરહાતુર શ્રી કામામિષી બળી જતી હોય તેને બાહ્ય ઉપચારથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, જિલટી તેનાથી તેની વિસ્ફાલ્યથા વધારે થતી જાય છે તેમ આપા નામ આરે મદિરે પધારતા

* ય ને બહલે માન ખપેલી શુકમાં મે છે સ્વપ્ન પ્રતોચાં ય પાઠ જ છે
 x નયવેને માટે કોઈક જગ્યાએ વધારે લખ્યુ છે વ અને બનો અલેક લવન પશુપ છે
 y શીતજ્વરકા પદાર્થો. પખાઅવન નાખવાના પખા કુમકુમાઅકપૂર વિગેરે શીતજ પદાર્થો.
 અહનનો ઘોળ કાઠાચુા ! શામાટે ! અનલઅભિ. નનની. વિસ્ફાનળઅહનનો, વિસ્ફામિ. વનના, એ. કેવલે તાતાપઅશરીરનો તાપ, ગરમી. નયવેઅવધારે છે

એકતાલીસમું પદ .

નથી અને તેથી મારા મનની વ્યથા વધતી જાય છે, તેવે પ્રસંગે તમે બાહ્ય ઉપચાર કરી મને શાંત કરવા ઇચ્છો છો અને તેમ કરી તમારો સખીધર્મ બજાવો છો પણ એમાં કાંઈ વળવાનું નથી, એથી મારો વિરહાનળ યુગાઈ જવાનો નથી અને એથી મને શાંતિ થવાની નથી. તમે સારી રીતે જાણો છો કે મારા શરીરમાં અત્યારે જે પીડા થાય છે તે સામાન્ય પ્રકારની નથી, ઉપર ઉપરની નથી પણ અંતરંગની છે અને તેને શાંત કરવા માટે તમે જે ઉપાય સૂચવો છો તે તદ્દન નકામા છે, ઊલટા મારી પીડા વધારનારા છે અને મને વધારે ઉદ્દીપન કરનારા છે.

ચેતનજી અનાદિ કાળથી પ્રસંગે પ્રસંગે બાહ્ય ઉપચારો તો કર્યા કરે છે, પણ શુદ્ધ-ચેતનાની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ જોતાં તો તે શુદ્ધચેતનાને વધારે દુઃખ દેનાર જ નીવડે છે, અવારનવાર ચેતનજી કુલટા સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ મૂકી કાંઈકે માર્ગ પર આવવા યત્ન કરે છે અને તે વખતે અભિમાનથી કે માયાથી બાહ્ય ક્રિયાઓ કરે છે, કીર્તિ ખાતર દાનાદ આપે છે, પણ તેથી ચેતનાનો વિરહાગ્નિ શાંત થતો નથી સહજ પુણ્યબંધ થાય તો તે પણ શુદ્ધચેતનાની અગ્નિને તો વધારે ઉદ્દીપન કરે છે. શુદ્ધચેતનાની દૃષ્ટિએ વિરહાગ્નિ શાંત થાય તેવા સંયમ યતિધર્માદિ સમ્યક્ત્વપૂર્વક આચરવામા આવે, યોગમાર્ગમા પ્રવેશ કરવામા આવે, નિરિચ્છક-પણે ખાર પ્રકારના બાહ્ય અભ્યંતર તપ કરવામા આવે અને શમ, દમ્બાદિ અંતરંગ ઉપચાર કરવામા આવે ત્યારે જ તેનો અગ્નિ શાંત થાય તેમ છે બાહ્ય જ્વર થયો હોય તો તે બાહ્ય ઉપચારથી મટી શકે છે, શમી જાય છે, પણ અંતરનો જ્વર તો અંતરંગ ઉપાયોથી જ મટે છે. બહુ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોવામા આવશે તો જ સમજી શકાશે કે ચેતનાને વધારે ત્રાસ આપે તેવા બાહ્ય ઉપચારો જ ઘણી ખરી વખત કરવામા આવે છે. બહુધા તો ઉપચાર કરવામાં જ આવતા નથી, ચેતનાને વિસારી મૂકવામા આવે છે, ભૂલી જવામા આવે છે, કદિ કોઈવાર તેના તરફ નજર કરવામા આવે છે અને તેના અગ્નિને શાંત કરવા માટે ઉપચાર કરવામા આવે છે તો તે પણ બહુધા તેને વધારે નુકશાન કરનાર હોય તેવા જ હાથ ધરવામા આવે છે શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનના સંબંધનું અજ્ઞાન, ચેતનજીની વાસ્તવિક સ્થિતિનો અધૂરો અથવા અપૂર્ણ ખ્યાલ અથવા તેવા ખ્યાલની તદ્દન ગેરહાજરી અને વસ્તુસ્વરૂપ સાથે ચેતનના સંબંધની અને પ્રત્યેક કાર્યની ચેતના પર થતી અસર સંબંધી સમજણની ગેરહાજરી આનું કારણ છે બાહ્ય ઉપચાર કોઈકોઈ વાર કરવામા આવે છે તે પણ ચેતનાને લાભ કરનાર થતા ન હોવાથી અને ઊલટા તેનો તાપ વધારનારા થતા હોવાથી તે કહે છે કે-હે સખી ! હું તો મારી શુદ્ધશુદ્ધ હવે તો ભૂલી ગઈ છું.

શ્રી આનંદધનજી મહારાજે કેટલીક જગ્યા પર વ્યવહારને લક્ષ્યમા રાખી નિશ્ચયને પોષણ આપ્યું છે એમ જે કહેવામા આવ્યું છે તેનો આ ગાથા એક ખાસ નમૂનો છે. બાહ્ય ઉપચાર શુદ્ધચેતનાના વ્યાધિને વધારનારા છે એમ કહેવામા બહુ વિશુદ્ધ તાત્ત્વિક અપેક્ષા ધ્યાનમા રાખવામા આવી છે અને એ અપેક્ષા તેઓના પદમા ઘણી જગ્યાએ ધ્યાનમા

રાખવી પડે છે અહીં લૌકિક વ્યવહારની જગ્યાએ ધાર્મિક વ્યવહાર વિલક્ષણ રીતે ગ્રહણવા માં આવ્યો છે વ્યવહાર અને નિર્લેષ જને સમજનાર, તેમાં વિરોધ નહિ પણ સામ્ય વ્યવહારનાર આવી ગાથાઓનું રહસ્ય સમજી શકે છે હજી સામાન્ય ખ્યાલ એવો છે કે વ્યવહારને અને નિર્લેષને વિરોધ છે આ પ્રાતિજ્ઞાનક જ્ઞાન છે એ કેળીયા વિરોધમાં જે અવિરોધ કેળી શકે તે જ તત્ત્વજ્ઞાન પામી શકે તેમ છે અને સુભ દષ્ટિએ એમાં એક પણ બાબતમાં વસ્તુતઃ વ્યવહાર અને નિર્લેષને વિરોધ છે જ નહિ એમ જાર મૂકીને કહી શકાય તેમ છે

ટળાકાર પણ આ ગાથાનો અર્થ બહુ સુદર કરે છે અર્થ લગભગ સરખો જ છે તેઓ લખે છે કે-સખીઓએ ચેતનાના પ્રાણ જતા બંધીને તેનો વિરહાનલ લુપ્તવધાને શીતલોપચાર કરવા માગ્યા એટલે અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણે આવ્યો અને કામ્ય તે ઉપચાર બાહુ રહે તો તે અપૂવકરણે પણ આવે આવા બાહુ ઉપચાર કરતી સખીને ચેતના કહે છે કે-કે લોણી સખી ! તુ અહન, બરાચતુ વિદેપન શુ કરવા લખાડે છે ? એ તો બાહુ અમિના ઈલાજ છે, પણ અને થાય છે તે બાહુ અમિ નથી પણ વિરહામિ છે, તેથી શીતળ પખા, કુમકુમારિ તો મારી આગને વધારશે, ઘટાકી શકશે નહિ. અહન, પખા વિજેશી પતિરમરણુ થશે તેથી તો મહન વધાર ઉદીપન થશે, ક્ષરણુ કે તે સર્વ મહનેશીપક છે આ સુખી સમ્યક્ત્વવાનુ આત્મનો અને મેળાપ ન થાય ત્યાં સુખી પખા-કિકથી શુ સિદ્ધતા થવાની છે ? ટળામા બાહુ ઉપચારને યથાપ્રવૃત્તિકરણુ સુખીની હકમ્ય શાખા છે અને ચેતનજનો મેળાપ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિથી થાય છે એમ જે બતાવ્યું છે તે બરાબર વિચારીને સમજવા મેળા છે અને તે વાતને અને ઉપર કરેલા અર્થને બરાબર સામ્યતા છે એમ વિચારી ઘટાવણુ ટળાકારે વિરહાનલ અપૂવકરણુ સુખી બરણો છે તે વાત એક રીતે બરાબર મળતી આવે છે માત્ર બાહુ ઉપચારની ઉપર જે દશા વણુ વી છે તે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછી પણ કેટલીક બનવાએગ છે, પણ તેનો કાળ પરિમિત હોય છે, એટલો લેક સમજી જવામા આવે તો ટળાકારનો અને પ્રથમ લખેલો અર્થ એક બીજાને બરાબર અનુરૂપ છે એમ સમજશે.

ફાગુણ ધાવરકે ઇક નિસા, હોરી સીરગાની હો;

મેરે મન સબ દિન સરે, તનલાલ ઠહાની હો પીયા૦ ૫

• આચર ને બાલે આચરી એવો પાર્શ્વર એક પ્રતમાં છે તે ઠીક છે ક્ષરણુ કે અસ્તમાં માત્ર યોગને અર્ચરી કહે છે

૫ કાચલુ=કાચલુ માસમાં. માચલુ=માચલાની યોગી. એક નિષા=એક રાત્રે. હેરી=હેળ, અચ સીરગાની=સગમાની, સગમાવે છે સગ કિત્તરેયો જરે=સગને છે તન=તરિસી. અખન=અખ બાની=બાને છે બી મધ

“હોળી ખેલનારાની ટોળી ફાગણ માસમા એક રાત્રે હોળી સળગાવે છે (પણ) મારા મનમાં તો દરરોજ હોળી સળગ્યા કરે છે અને શરીરની રાખ કરીને ઉડાવે છે.”

ભાવ—ફાગણ માસમા હોળી ખેલનારા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ ગાયન ગાય છે, વસંતોત્સવ કરે છે અને ફાગણ સુદિ પૂર્ણિમાની રાત્રે હોળી સળગાવે છે, પણ મારા મનમાં તો દરરોજ હોળીના બડકા ઉઠે છે. પતિ મારે મદિરે પધારી મને આનંદ આપતા નથી અને મારે વિરહાનળ શાત કરતા નથી તેથી મારા મનમા તો વિરહાનળના બડકા રાતદિવસ દરરોજ ઉઠ્યા કરે છે. મારા પતિને વિરહ મટે તો જ આરો અંતરદાહ મટે તેમ છે. હોળીને ખીજે દિવસે ધૂળી પડવો હોય છે તે દિવસે રાખ ઉડાડવામા આવે છે, પણ મારા મનમાં જે હોળી સળગે છે તે તો મારા શરીરની રાખ કરીને ઉડાવી દે છે; મારું સ્વરૂપ બળી-બળીને રાખ જેવું થઈ ગયું છે અને વાસ્તવિક રીતે તે રાખ ઉડાડવામા આવે છે. મારી એવી ખરાબ દશા થઈ છે કે જાણે હું મૃતપ્રાય જીવન ધારણ કરું છું. ચેતનજીની આવી જ દશા છે. એની ચેતનાને અંગે વર્તના જોઈએ તો તે કદિ ચેતનાને યાદ કરતા નથી તેથી ચેતનાના અંતરગમા વિરહદાહ એટલો વધ્યા કરે છે કે છેવટે ચેતનાનું સ્વરૂપ ધૂળમા મળી જવા જેવું થાય છે. વર્તમાન દશામા ચેતનાના સ્થૂળ શરીરની કલ્પના કરવામા આવે તો તેને અંતરની પીડા એટલી સખ્ત થાય છે કે તેને પરિણામે તેને જે દાહ થાય તેથી સ્થૂળ શરીર બળી જાય અને તેને લઈને તેના શરીરની રાખ ઊડે એ તદ્દન સમજી શકાય તેવી હકીકત છે. હોળીને એક રાત્રીનો બડકો જોયો હોય તેને ખબર પડે કે જેના શરીરમા રાતદિવસમા બડકા ઉઠ્યા કરે તેના અંતે શા હાલહવાલ થાય ? આર્યાહૃદય પતિ સન્મુખ નિરતર અનન્ય ભાવથી રહે, તેને જ્યારે આશ્રય ન મળે ત્યારે તે બળી જાય છે, સડીજાય છે, દટાઈ જાય છે શુદ્ધચેતનાનું સ્વરૂપ વિચારી તેનો દાહ ઓલવવા ચેતનજીએ પોતાની ફરજ યાદ કરવી જોઈએ.

ટબાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતા લખે છે કે—ચાચર પુરુષોએ ફાગણ માસમા એક રાત્રે હોળી સળગાવી-ગાઈ. મેં તે ચાચર પુરુષોને કહ્યું કે—તમારો તો આ હોળી સળગાવવાનો દેખાવ માત્ર છે, વાસ્તવિક નથી, પણ મારા પતિના વિરહે મારા મનમા તો રાત-દિવસ હોળી સળગે છે અને તેને લીધે શુદ્ધ સ્વરૂપ ચિતવનરૂપ મારું શરીર બળીને તેની રાખ થઈ તે પણ ઊડી ગઈ એટલે રાખ પણ રહી નહિ અર્થાત્ સુમતિની કુમતિ થઈ ગઈ. અહીં રાખ પણ રહી નહિ એ અર્થ કરવામા રૂપકને સારી રીતે વધારેલ છે. એક ખીજા ટબાકા જરા જૂઠી રીતે અર્થ કયો છે હોરી એટલે હોરી રાગ અને સીર એટલે મસ્તક. ગાની એટલે ગાઈ. શરીરમા મસ્તક વિગેરે હોય છે તેથી તેનો અર્થ પુરુષ કરવો. ચાચર પુરુષ એક રાત્રે હોરી ગાઈ તેને મેં કહ્યું કે-હે ચાચર પુરુષો ! તમે આ અવસરે હોરી ગાઓ છો પણ મારા મનમા તો રાતદિવસ હોળી સળગે છે અહીં હોરી શબ્દ પર

સ્વેચ્છા કર્યો છે એ અર્થ પણ વિચારવા યોગ્ય છે જોણી જોવી સળંગે છે કે તેની સખ પણ છેવટે સ્ટેટી નથી, જિંદી બચ છે એટલે શુદ્ધચિત્તનાની યજ પણ સ્ટેટી નથી, નામ નિશ્ચય પણ પાછળ સ્ટેટી નથી. પતિવિરહ સ્ત્રીશરીરની કેવી દુઃશ્યા થાય છે તેનો અત્ર નમૂનો બતાવ્યો છે આ સર્વ અર્થો વિચારવા યોગ્ય છે આવી ચેતનાની દશ્યા યજ છે તેને લીધે તે પોતાની શુદ્ધબુદ્ધ ખોઈ બિટી છે અને વિરહામુખી નહાઈ યજ છે આવા પ્રયત્નને લીધે અત્યાર મુખી શુદ્ધચિત્તનાનું નામ મતિ હંતુ, કદાચ તેની સામે યુ ઉપસર્ગ શેલે પણ યુ તે છે તેમ નહોતો.

સમતા *મહેલ ચિરાલ હૈ, િવાળી રસ રેજા હો,
 નચલિ છાત જ્ઞાનદાસન પ્રમુ, િયેસ નિદુર ન શેજા હો પીયા૦ ૬

“સમતાના મહિરમા બિરાલને વચનવિલાસનો રસ બલાવવો. હે જ્ઞાનદાસન પ્રમુ! (તે સ્થિતિમા) વચારાં જ્યોવારણા બઈ, (પણ હવે પછી અત્યારે છે) તેવા કહોર થયો નહિ.”

ભાવ—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે—હે મારા જ્ઞાનદાસન પ્રમુ! (ચિત્તનજી બ્યારે શુદ્ધ દશ્યામાં આવે ત્યારે જ્ઞાનદાસનસ્વરૂપ છે તેથી તે સ્વરૂપને જીવેશી તે નામથી અત્ર તેને વાસ્તવિક રીતે નિર્દેશ કર્યો છે) આપ હાલ મધ્યમમતાના મહિરમાં કાખલ યજ ત્યાં વિવચકપાયની વાતો કહો છે તેને બદલે હવે સમતાના મહિરે પધારી, ત્યાં બિરાલ એટલે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી આપની વાણીનો વિલાસ કરવો ત્યાં પધારી આપ નિર્મોહનું સ્વરૂપ, જીવની બતિ-અબતિ, પદ્મજ્ય નવતત્ત્વ, મોક્ષના મુખ બિગેરે વિષયો પર વાણીવિલાસ કરી આપનું સ્વરૂપસિદ્ધપણું વિચારશે અને વિવચકપાયના કીચકમાં રેલાવાને બદલે આવી મુદર વાણીના રસમાં રેલાઈ જવો હે મારા નાથ! બ્યારે આપ આવી બતિ મુદર દશ્યા પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે આપ વર્તમાન મિધ્યાત્વદશ્યા મૂઠી ઈઈ યોગમાગમા પ્રગતિ કરશે, મુમતિનો મહેલ શેલાવશે અને મારા વિરહકાળ તસ્તમાં જ પૂરા થશે એ વિચારશી મને પણ ત્યારે બહુ જ્ઞાનદ આવશે. આપ આવા સદ્ગુણ-શિરોમણિ મારા નાથ જ્ઞાનદ આપનાર વિષમગ્ન હો તેથી મનમાં બહુ હવ થાય છે અને તે હવના આવેશમા મારી જ્ઞાનદુક

* મહેલને મહો ધર શબ્દ એક પ્રતમાં છે અર્થ એક જ છે
 † વાણી રસ વેળે હો આ પ્રમાણે પાઠ એ પ્રતમાં છે
 ‡ બલિહારી જ્ઞાનદાસન પ્રમુ એ પ્રમાણે પાઠ ઉપરતી બન્ને પ્રતોમાં છે
 † એર્થ નર છે વેળેહો એ પ્રમાણે પાઠ એ / બન્ને પ્રતોમાં છે આ મેટા પ કાંતરને અર્થે અર્થ કરવામા અત્તવક આવે તેવું છે
 † સમતા મહેલજ્ઞાનદાસના મહિરે બિરા / હૈવિરાલને. વાણીરસવચનવિલાસનો રસ. રેન હોવચાસવનો બલિ નઈવચનવેળા બઈ, જ્યોવારણા બઈ શુભ્યાં બઈ. જ્ઞાનદાસનપ્રમુજ્ઞાનદાસપદ્મરૂપ મારા નાથનાં એવેઆવડા નિદુર-એરે. ન બેબ હોવન મળે

શુભ સ્થિતિ પર વિચાર કરીને હું તમારાં ઓવારણાં લઉં છું, તમને વધાવી લઉં છું, તમારા લુંછણા લઉં છું અને માત્ર એટલું જ કહું છું કે-હે મારા પ્રભુ! આપ અત્યારે જેવા મારા ઉપર નિષ્કુર થયા છો, જેવા કઠોર થયા છો, જેવા નિર્દય થયા છો, તેવા હવે પછી ફરીને થશો નહિ, મારી સામું કૃપા કરીને જોશો અને મારો વિરહકાળ ભાગી નાખશો, સુમતિના મહિરે પધારશો અને સર્વ પ્રકારે આનંદ આનંદ થઇ જાય એમ કરશો. અત્યારે તો આપ એટલા બધા કઠોર થઇ ગયા છો કે મારી સામું નજર પણ કરતા નથી, હું આપની શુદ્ધ પ્રિય ભાર્યા છું એવો આપના મનમા ખ્યાલ પણ આવતો નથી. (લુંછણા લેવા એ વધાવી લેવાની અથવા આવકાર આપવાની પ્રાચીન પદ્ધતિ છે)

આ ગાથાના અર્થના સંબંધમા ટળાકાર લખે છે કે “ હે શ્રદ્ધા! મતિના મહેલમાં આવી શુદ્ધ આત્મરાજ બિરાજે ત્યારે હું કુમતિની સુમતિ થઇ ગઇ અત્યાર સુધી મારો ચઉગતિરૂપ મહેલ હતો તેને બદલે હવે જ્યારે હું મતિની સુમતિ થઇ ત્યારે શુદ્ધ સ્યાદ્વાદમતાનુયાયી ચારિત્રદ્વાર પ્રવેશે મુગતિમહેલમા બિરાજમાન શ્રી અરિહંત (ત્યાં અરિહંત તથા સિદ્ધ બન્ને બિરાજમાન છે પણ અહીં અરિહંતનું કથન છે) ભગવાનની વાણીરસના રેજ એટલે તરંગ એવા હે આનંદધન પ્રભુ! તમારી બલી લઉં, હવે તમે અગાઉ વર્ણન કર્યાં તેવા અશુદ્ધોપયોગી ન થજો ” ટળાકારે આ અર્થ કરવામા પોતે મતિની સુમતિ અને કુમતિ એવા બે વિભાગ પાડી જે અર્થની શરૂઆત કરી છે તેનો ભાવ છેવટ સુધી ટકાવી રાખ્યો છે રેજનો અર્થ તરંગ થાય છે તે ટળાકારનિર્દિષ્ટ છે વાણીરસરેજને એક સંબોધનરૂપ આપી તેને આનંદધન પ્રભુનું વિશેષણ બતાવ્યું છે અને એસે શબ્દનો અર્થ ઉપર વર્ણન કર્યું તેવા અશુદ્ધોપયોગી આત્મા એમ કર્યો છે આ અર્થ પણ બહુ સુંદર છે, વિચારવા લાયક છે અને ગભીર આશયને સ્પષ્ટ કરી બતાવનાર છે.

મારા ગુરુ પ. શ્રી ગભીરવિજયજીએ આ ગાથાનો અર્થ કરતા એમ કહ્યું હતું કે- આ ગાથાના પ્રથમના બે પદ ચેતનજી બોલે છે. હે સમતા! અમે તારે મહિરે બિરાજશુ અને વાણીનો વિલાસ ચલાવશુ તેના જવાબમા સુમતિ કહે છે કે-હે મારા આનંદધન પ્રભુ! તમારી આ વાત સાંભળીને હું તમારા ઓવારણા લઉં છું અને તમને આવી રીતે મારા મહિરમા પધારવાનું વચન આપતા સાંભળીને એટલું જ કહું છું કે આપ અત્યાર સુધી છો તેવા મારા તરફ કઠોર થશો નહિ આ અર્થને આપણે વિચારીએ. અહીં ચેતનજી પ્રથમ કહે છે કે-હે સુમતિ! અમે તારા મહિરમા છેવટે બિરાજશું. હું ભવ્ય છું, મોક્ષનો કામી છું, પણ હજી મારું આત્મવીર્ય સ્કુરણા પામ્યું નથી તેથી અહીં રખડ્યા કરું છું, પણ અતે તો તારી સાથે જ બિરાજવાનો છું જ્યારે તારા મહેલમા બિરાજશ ત્યારે લોકલોકભાસ્કર કેવળજ્ઞાન પણ છેવટે થશે અને અમે પછી નયનિક્ષેપ નિગોહાદિના સ્વરૂપની પ્રત્યક્ષ દેખાતી-સમજાતી વાતો કરશુ આવી રીતે મારા તારા સ્વરૂપની વાતો કરશુ ત્યારે બહુ આનંદ થશે અને તારા વિરહની પીડા ભાગી જશે અને અત્યાર સુધી તેં જે દુખ

સદન ક્રમ છે તેનો બહુલો વળી જશે. સુખતિ જવાબમાં કહે છે કે-શુદ્ધ દયામાં અપૂર્ણ આનંદસમૂહ આપનાર મારા પ્રભુ ! તમારી જો સ્થિતિ પર ખ્યાલ રાખીને હું તમારા જોવા સ્વર્ગાં લઈ છું મારુ સ્વરૂપ અનાદિ કાળથી પૂજા મળી ગયું છે અને વિસ્દામિ અને જાન્યા કરે છે પણ હવે તેનો છેલ્લો આવવાનો છે તે વિચારથી અને હર્ષ આવે છે અને તેના ચિદ્ધ તરીકે હું તમારાં છુછણાં લઈ છું નાથ ! જેમ જોય તો જલકે આપ મોઢા વહેલા પધારજો. આપ જરૂર પધારવાના છો. જો વિચારથી મારા મનમાં નિરાંત વધે છે; પણ મારા સ્વામી ! આપ અત્યાર સુધી મારા તરફ કોઈર વધને ગેઢા હતા તેવા તે હવે સ્વેચ્છો નહિ, કશો નહિ, કોટલી મારી આપને ખાસ વિદ્યમિ છે આ પ્રમાણે અર્થ બહુ સુદર અર્થ છે, પણ આપુ પદ શુદ્ધ ચેતના જોવે છે તેને બહુલે છેલ્લી જાણમાં જોકેમ સુખતિ આવી અર્થ છે અને શુદ્ધ ચેતનાની જોલેલી પાલ જાણ પછી ચેતનજી જોવે છે જેમ ખારવામાં જરા પ્રક્રમણ બ માય છે, તેથી બની શકે તો ચેતનના સુખમાં જો શબ્દો મૂકવા જોઈએ તેથી પ્રથમ અર્થ અત્ર બતાવ્યો છે ત્રણે અર્થ યોગ્ય આશય દર્શાવનાર છે તેને લક્ષ્યપૂર્વક વિચારવા

આખા પદમાં જે જોકે જાન જાળે છે, તે જો છે કે-ચેતનજીને પાલની વારતવિક શુદ્ધ દયા માહ કરી તેમાં રટણ કરવું જોઈએ અને શુદ્ધ દયાને અને તેને જે વિસ્દ (વિચેત) થયેલો છે તેનો અત લાવવો જોઈએ શુદ્ધ વિમળ દયામાં પરમ પવિત્ર સદ્ગુણનિધાન ચિદાનંદમનસ્વરૂપ નિરજન નિર્લેપી ચેતનજી હાલ તો પરમ જાવમાં જોવા કૃપાઈ અથા છે કે તેને બીજી ક્ષર્ સૂઝતુ નથી બીજી તરફ તેનું આનંદ પણ જુદુ નથી અને બીજી બાબત તરફ દૃષ્ટિનિક્ષેપ પણ થતો નથી. આ અતિ જેલજનક સ્થિતિને કોઈ પણ પ્રકારે અત જરૂર લાવવો જોઈએ અને શુદ્ધ દયા પ્રકટ કરવા યોગ્ય પ્રયાસ અને યત્ન કરવા જોઈએ.

પદ ૪૨ મુ

રામ સારંગ અથવા આસવરી

અથ હમ અમર મયે ન મરેંગે; અથ૦

યા કારણ મિષ્યાલ વીયો તજ, કર્યુ કર દેહ ધરેંગે ? અથ૦ ૧.

“ હવે અમે અમર થયા છીએ (તેથી) મરશું નહિ. જે કારણ માટે મિષ્યાલને તણ દીધું છે હવે અમે શું કરીશી દેહ ધારણ કરશું ? ”

ભાવ-ઉપરના પદમાં જણાવ્યું તેમ શુદ્ધ ચેતનાની વાત સાબળીને ચેતનજીએ કહ્યું કે-હવે અમે સમતાના મહેલમાં બિરાજશું અને વાણીવિલાસના તરજ હજાવશું આ ભવિષ્ય કાળમાં કરવાના કાચની માગ નિરીક્ષણ કર્યા પછી ચેતનજીને જરૂર વિચાર થાય તે સ્વાભા

૧ અમન્દવે. હમન્દુ અથવા અમે. અમરજીમાં મરવાનું નથી તેવા. ભવિષ્યે ધુ ન મરેન્દવે. મરે વાળે તળવતણ દીયેન્દમિ. શુ કરન્દુ હવે કરીશી. દેહધારી. પરવેન્દરણ મરિ.

વિક છે. એવા વિચારને પરિણામે તેને હવે નિર્ણય થયો કે માયામમતાનો સંગ મૂકી દેવો એ જ સર્વ પ્રકારે ઉચિત છે, કારણ કે એમ કરવાથી શુદ્ધ પતિવ્રતા પોતાના ધરની સ્ત્રીની અપ્રીતિ થાય છે અને પોતે સંસારચક્રમાં રખડી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરે છે. આવા નિર્ણયને પરિણામે ચેતનજી શુદ્ધ માર્ગ પર આવવાનો વિચાર કરે ત્યારે તેના મનમાં એક પ્રકારનું સ્વાસ્થ્ય આવી જાય છે, તેને એમ થઈ જાય છે કે હવે પોતે આ સંસારના કાંસામાથી નીકળી ગયો, જરામરણનાં દુઃખથી રહિત થઈ ગયો અને સર્વ પીડાથી મુક્ત થઈ ગયો. એવી સ્થિતિમાં એટલે કે જ્યારે હજી તે માર્ગ પર આવવાના વિચાર કરે છે અને નિર્ણય કરે છે તે વખતે તેના અતરમાંથી જે ધ્વનિ ઉઠે છે તે અત્ર ખતાવેલ છે

પ્રાણીને સંસારમાં સર્વથી મોટો ભય મરણનો છે. અહીં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી સુખદુઃખ વેડી સંસાર જમાવે પણ તે સર્વને છોડી દઈને ક્યારે ચાલ્યા જવું પડશે તે પોતે જાણતો નથી. મોહનીય કર્મના પ્રચુરપણાથી તેની મોહદશા એવી મજબૂત થઈ ગઈ હોય છે કે પોતે સંસારને વળગતો જાય છે અને સંસાર પોતાને છોડતો નથી એમ તે સમજે છે. આવી ગાઠ અજ્ઞાનદશાને અગે તેને મરણનો ખડું ભય લાગ્યા કરે છે, કારણ કે મૃત્યુ જમાવટ કરેલી સર્વ સ્થિતિનો એકદમ સર્વથા નાશ કરનાર છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ્યારે તે સમજણો થાય ત્યારે તેના મનમાં એવી વૃત્તિ થાય કે કોઈ એવો ઉપાય રચવો જોઈએ કે જેથી જન્મમરણની ઉપાધિ મટી જાય. સંસારમાં દીર્ઘાયુષી થવા તે અનેક પ્રકારના યોગ્ય અયોગ્ય પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. જ્યારે તેને સમતાના મહેલમાં ખિરાજવાનો વિચાર થયો ત્યારે તેની સર્વ અવસ્થા તપાસતા તેના મનમાં ખાત્રી થઈ કે આ માર્ગ પકડવાથી જન્મમરણની ઉપાધિ મટી જશે આવી રીતે સમતાના મહેલમાં ખિરાજવાની ઇચ્છાનું પરિણામ શું થશે તે ખતાવતા પોતે ઉદ્દગાર કાઢે છે હવે અમને અમરપણાને માર્ગ મળ્યો છે, તેથી અજ્ઞાનદશામાં અમે અત્યાર સુધી અનંત મરણો કર્યાં તે હવે નહિ કરીએ. હવે તો આત્મા કોણ છે? તેનું સુખ શું છે? ક્યા છે? કેવી રીતે મળી શકે તેમ છે? વિગેરે સર્વ ખાખતોની સમજણ પડી અને તેના પરિણામે યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાથી ચેતનજી પોતે અજર અમર થઈ જવાના છે એમ નિર્ણય થતા ભવિષ્યમાં વર્તમાનનો આરોપ કરી પોતે અત્યારે જ અમર થઈ ગયા છે એમ કહે છે. આવી રીતે જ્યારે અમે અમર થયા છીએ ત્યારે તેના અનિવાર્ય પરિણામ તરીકે હવે અમે અત્યાર સુધી કર્યાં તેવા મરણો કરશું નહિ એમ કહે છે. અત્યાર સુધી અમે મરણો કરતાં હતા તેનું કારણ મિથ્યા-જ્ઞાન-અજ્ઞાન હતું; એ ખોટો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો હતો તેને લીધે જ અત્યાર સુધી મરણના દુઃખો સહન કરવા પડતાં હતાં મિથ્યા માર્ગના આદરથી પ્રાણી વસ્તુસ્વરૂપ ઓળખી શકતો નથી અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો સાચો પ્રયત્ન કદિ કરતો નથી હવે જ્યારે તે મિથ્યા માર્ગને છોડી દીધો છે અને તેનું સ્વરૂપ સમજાઈ ગયું છે ત્યારે શું ફરીવાર તેને અગે પણ લગાડશું? શું અમારામાં એટલી સાધારણ ખુદ્ધિ પણ નથી કે કુમાર્ગને કુમાર્ગ તરીકે ઓળખ્યા

પછી પણ તેને વળગી રહીએ ? ત્યારે મરણના કારણને જોળખી તેનો ત્યારે અને ત્યાજ કર્યો છે ત્યારે મરણ ક્યાથી આવશે અને આવશે તો તેને કોણ સહશે ?

વસ્તુસ્થિતિ કેવી વિપરીત છે તેનો અર્થ જરા પ્રાસંગિક વિચાર થઈ આવે છે આ પ્રાણી સુચરુણ ઉપદેશથી, સુચાક્ષના અભ્યયનથી અને ધમકયાના આખ્યાનમવલુથી મિથ્યા માર્ગ ક્યો છે અને કેવો છે અને કેવા પરિણામ નીપજવનારા છે તે બધું છે, સમજે છે અને કોઈ કોઈ વાર તેના પર વિચાર પણ કરે છે, છતાં તેનો ત્યાજ કરી શકતો નથી તે સમજે છે કે માયામતતાના માર્ગો કુટિલ છે, વિષયકલાધના માર્ગો અધારાવાળા છે, પ્રમદ વિક્ષાના માર્ગો અપ્રસાન્નવળા છે અને સ્થૂલ પૌદ્ગલિક જુદિના માર્ગો ખાસ ટેકસાવાળા છે; એ સર્વ કુમાર્યો છે, મિથ્યા માર્ગ છે એમ બહુવા છતાં પણ તેના ઉપર અત્યાદિ પ્રેમને લીધે, તેની તરફની અનાદિ શાચાંધવાને લીધે અને તેના દુર્ભાગને લીધે તેનો તે ત્યાજ કરી શકતો નથી, તેના ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી શકતો નથી અને ઉભટી તેને પોતાના ઉપર સત્તા ચલાવવા હે છે—એ તેનું અજ્ઞાન છે મૂર્ખતા છે, મૂળતા છે અને ઉપસ્થા અર્થમાં લખીએ તો તેની સાધારણ જુદિનો પણ અભાવ અથવા જેવ્હાજરી હર્ષાવનાર છે.

મિથ્યાજ્ઞાન એટલે એકાંત દક્ષિણી અપેક્ષાની હરકાર વિનાનું જ્ઞાન. જે જ્ઞાનમાં જુદા જુદા દક્ષિણિદુષ્ટી વસ્તુસ્વરૂપની સમજણ ન થતી હોય, ન્હા દક્ષિણિદુષ્ટા હેરફેર સાથે સબંધ એકનાર objectivity (ચુકત સચોક્ત) ન હોય તે એકાંત દક્ષિણી એનાર જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું અને તેવા મતને મિથ્યા મત કહેવામાં આવે છે અચુક દક્ષિણિદુષ્ટી સર્વમાન્ય સત્ય પ્રપ્ત થતું હોય તેને સ્વીકારવાની સાથે જ બીજા દક્ષિણિદુષ્ટોનું સાપેક્ષત્વ ન રહે તો સત્ય જ્ઞાન પણ વિપરીતપણે અસર કરે છે અર્થાત્ જ સ્વીવીતરામપ્રચ્છીત નયનિશ્લેષ સબંધી જ્ઞાન જેના પર પાંચમા પદમાં વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે તેની આવરણકતા સમજાય છે ઉપર જણાવેલા પ્રકારનું મિથ્યાજ્ઞાન જ મ મરણનું કારણ છે, કારણ કે તેને લક્ષિત પ્રાણી ચેતનજી અને અન્ય પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી. મિથ્યાજ્ઞાનમાં વસ્તુમત્તા હોય છે પરંતુ ન્હાં મુખી મિથ્યાજ્ઞાનનો અવિલોવ હોય છે ત્યાં મુખી જન્મમરણનું કારણ કયાત રહે છે તેનો ત્યારે નાશ યાવ ત્યારે પણ ચેતનજીનાં જન્મમરણ એકરૂપ મતી જતાં નથી પણ ત્યાર પછી તેને માત્ર વખતનો જ સવાલ બાકી રહે છે યાકને ચલાવનાર હરને કાઠી નાખ્યા પછી પણ હરે આપેલ અતિથી સક થોડો વખત તો એસમાં ચાલે છે પણ પછી ખીસુ પદતુ અમ છે અને છેવટે તદ્દન બંધ પડી બંધ છે, તેવી રીતે મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ હરથી ચાલેલ મરણકરૂપ સક પણ હરના અભાવે થોડો વખત ચાલે છે પણ છેવટે તેની અતિ ખીમી થઈ જતાં આખરે તે બંધ થઈ બંધ છે આ ભવિષ્યમા થવાની સ્થિતિનો વતમાનમાં અત્ર આરોપ છે આ આખા પદમાં 'અમર' શબ્દ પર ભાર મૂક્યો છે, એ શબ્દ આખા પદની keynote થાવી છે. મરણનાં કારણનો આવી રીતે નાશ થવાથી તેના કારણનો પણ નાશ થઈ જવાનો છે એ સમજાય

તેવી હકીકત છે. ‘કયું કર દેહ ધરેંગે’ એ પદના બે અર્થ થાય તેમ છે. ફરીથી શું તેને અંગે લગાડશું ? એ પ્રથમ અર્થ છે. એના પશુ પેટામાં બે અર્થ થઈ શકે છે. એક તો મરણને હવે ફરી વાર અંગે લગાડશું નહિ એવો ભાવ નીકળે છે અને બીજું મિથ્યાત્વને ફરી વાર અંગે લગાડશું નહિ એ ભાવ નીકળે છે. બીજો અર્થ ફરીએ તો એવો આશય જણાય છે કે-હવે જ્યારે મિથ્યાત્વ જે દેહધારણનું કારણ હતું તેને તણ દીધું ત્યારે હવે શેને લઈને અમે નવો દેહ ધારણ કરશું અને મરણ તો શરીરનું થાય છે, ચેતનજી તો હવે પછી જણાવવામાં આવશે તેમ અવિનાશી છે અને તેનું કાંઈ મરણ થતું નથી, તેથી દેહ ધારણ કરાવનાર, સંસારચક્રમાં ફસાવનાર અને રખડાવનાર મિથ્યાજ્ઞાન છે તેનો ત્યાગ કર્યો છે તેથી હવે દેહ જ શા માટે ધારણ કરવો પડશે ? આ બીજો અર્થ પણ સુંદર છે. એ આશય ત્રીજી ગાથામાં આ જ પદમાં બતાવ્યો છે તેથી તેનું ત્યાં પુનરાવર્તન થતું અટકાવવા ઉપરોક્ત અર્થ કર્યો છે.

રાગ દોસ જગ બંધ કરત હૈ, ईनको नास करेंगे;

मर्यो अनंत कालतें प्राणी, सो हम काल हरेंगे. अब हम० र

“રાગ અને દ્વેષ જગતને બંધન કરનાર છે તેઓનો અમે નાશ કરશું અને અનંત કાળથી પ્રાણી મરણ પામ્યો છે તે કાળને અમે (હવે) મટાડી દેશું.”

ભાવ—આ દુનિયામાં પૌદ્ગલિક દ્રવ્ય પર પ્રીતિ અપ્રીતિ કરાવનાર વસ્તુ શું છે તેની બરાબર શોધ કરવી જોઈએ. એક વસ્તુ તરફ વિશેષ આકર્ષણ થાય, અન્ય તરફ ઓછું આકર્ષણ થાય, કોઈ તરફ દુગછા થાય, કોઈ ઉપર તિરસ્કાર થાય એ સર્વાનું કારણ રાગ અને દ્વેષ છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુ પરના પ્રેમને રાગ કહેવામાં આવે છે અને તેનાથી ઉલટા ભાવને દ્વેષ કહેવામાં આવે છે. અજ્ઞાનતાને પૂર જોસમાં પ્રસરાવનાર, અજ્ઞાનથી પૂર જોસમાં પ્રાપ્ત થનાર અને પરિણામે અજ્ઞાનતા પ્રાપ્ત કરાવનાર, મહામિથ્યાત્વના કારણભૂત, અનેક પ્રકારના કર્મસમૂહને એકઠા કરી લેનાર અને આત્માને અધમ સ્થિતિમાં રાખનાર મોહરાજ રાજેશ્વરના આ પાટવી પુત્રો અનેક મરણોના કારણ છે અને ભયકર સસારાટવીમાં ચેતનજીને ભૂલા પાડનાર ચીના શાહુકારો છે જે પ્રાણીઓના જોરથી વજબંધ પશુ છૂટી જાય છે તે આના નેહતતુને—કાચા સૂત્રના તાતણાને તોડી શકતા નથી, સસારમાંથી ઉંચા આવવાની વૃત્તિ કોઈ વખત થઈ આવે તો પણ અનુભવાતા અનેક દુઃખોની આણુરૂપ સસારદશામાં પાછા પડતા છતાં પણ તેઓ તેમાં રાચેમાચે છે અને અનેક પ્રકારના સ્થૂળ અને માનસિક દુઃખો તથા ઉપાધિઓ રાજ્યુશીથી વહોરી લે છે. આવી દશામાં વર્તતા એટલો મોટો કર્મબંધ કરે છે કે એને લઈને અનંત સસાર વધારી મૂકે છે, જીવનને વિષમ બનાવી

૨ રાગદોસ=રાગદ્વેષ જગ=જગતને બંધ=બંધન, પાટો ઇનકાલ=તેઓનો નાસ=નાશ, ક્ષય કરેંગે=કરીશ મર્યો=મરણ પામ્યો કાલતે=કાળથી સો=તે હરેંગે=મટાડીશ.

મૂકે છે અને સસારમાંથી જીવા આવવાને બદલે તેમાં જીવ જીવ ઉતરતા બંધ છે અનુક
સ્થિતિ યોગવવાનો આધાર કર્મબંધ પર રહે છે અને તેનો આધાર ખાસ કરીને અનુક
સામાજિક કાર્યને અંગે તાદાત્મ્યપણુ કેટલુ થાય તે પર રહે છે, એ તાદાત્મ્યપણુ અનુકૂળ
અથવા પ્રતિકૂળપણુે રાજ અને દ્રવ્ય અનુકૂળે કરાવે છે, અને તેથી મહાનિષ્કુર પ્રચુર કર્મ
સંઘાત વહોરી લેવાનુ પ્રબળ નિમિત્તકારણુ રાજદ્રેષ બને છે ઉપાધ્યાયજી યોગવિજયજી
તેટલા માટે એક સ્થળે કહે છે કે “ યગે પરીચ્યા તે નર પૂત્ર યે, નરય નિચેઢે મહા
કુપણુત્યા યે ” એવી જ રીતે દ્રેષને અંગે તેઓએ જે હિંમતિ બહુ થાક કરવા લાગે કહી
છે અરણ્યકવણુ શુદ્ધેની સુહર ચિત્રશાળા દ્રેષ-ધૂમ્રથી ઠાળી થઈ બંધ છે અને યોગજી પ્રથમ
અમ અદ્રેષ-દ્રવ્યનો અભાવ છે એઓ દ્રેષભાવનો ત્યાગ કરે છે તે શુદ્ધાનુભવી થાય છે
અને ન્યા શુદ્ધનો અભાવ બુદ્ધિ છે ત્યાં સમવિત્ત થઈ બંધ છે આવી માધ્યસ્થ વૃત્તિ
બ્યારે અતઃકરણુપૂર્વક વિચારણુ સાથે પ્રાપ્ત થઈ બંધ બંધ ત્યારે અનેક કર્મમળ દૂર થઈ બંધ,
અનેક કર્મદોષ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો બંધ થઈ બંધ અને તેથી ઉપરે ચિતનજી પર કર્મને
એવે એવે એવો થતો જવાથી અને નવીન કર્મભાર આવતો અટકવાથી તે કર્મે કર્મે
કર્મથી સુકૃત થઈ અમર થઈ બંધ છે આટલા માટે અતઃકહું છે કે-આ જગતને બંધન
કરનાર રાજ અને દ્રેષ છે તેનો તો અમે નાશ કરશુ બ્યારે ચિતન પોતાની વિશુદ્ધ સ્થિતિ
અક્ષિત કરવાના નિર્ણય પર હોય ત્યારે પછી તેને પોતાની સસારશ્યાનાં કારણો યોગવાની
પ્રબળ થાય એ ઉચિત છે અને તેને અંગે તે એકદમ આ રાજદ્રેષને યોગી કહે અને
તેનો નાશ કરવાના નિર્ણય પર આવી બંધ એ પણ તેનુ કલબ છે આ જીવને સસારમાં
રખાવનાર અને તેનો મોક્ષ થવા ન દેનાર રાજદ્રેષ જીવી બંધ ત્યારે યાનુ મિત્ર ઉપર
સમભાવ આવે છે, પોતાના કે પારકા ઉકરણુ સી કે અનેક વસ્તુઓમાં વફાવત જણાવો
નથી અને તેને પરિણામે મનમા એક એવો વિશુદ્ધ ભાવ આવી બંધ છે કે તેથી ખાસ
અનુભવ કરવા લાગે એક ઉદ્ધાત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે

આવી મહાન ઉદ્ધાત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા જે રાજદ્રેષ અગ્રણને જન્મ આપે છે,
અનાદિ મિથ્યાત્વને પોપે છે અને ચિતનજીનાં જ્ઞાનવસ્તુ પર અંધી ચંદાવે છે તેનો એકદમ
નાશ થઈ બંધ છે આ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ જીવને કેટલો ત્રાસ આપે છે તે સમજવુ સહેલુ
છે આ સસારમાં જેટલુ મિથ્યાત્વ રખાવે છે તેટલુ અન્ય કોઈ રખાવતુ નથી મિથ્યાત્વ
થી મોહ, મોહથી રાજદ્રેષ અને તે સર્વથી અનેક અનર્થપરપણુ સાથે છે એકંત ધર્મ
પર સ્થિ થવી, વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ યોગવા તરફ અભ્યસ જતાવવુ, પોતાના અભિનિ
વેશોને મજબૂતીથી વળગી રહેવુ વિગેરે અનેક રીતે આ ચિતનનાં જ્ઞાનવસ્તુને આપણ
કરનાર, અભિવ સ્થિતિમાં નાખી દેનાર અને ઉન્મત્તની જેઠે થિયા કરાવનાર અજ્ઞાનજન્મ
અને અજ્ઞાનજન્મક મિથ્યાત્વ છે બાહ્ય દષ્ટિએ થલુ બધી ગયેલા માણુસો પણ એના એરથી
એવા માયાબ્રમમાં પડી બંધ છે કે અઠા સત્યને સપૂર્ણ સત્ય માની વસ્તુવત્ત મહા

કરતા નથી, કોઈ શુદ્ધ તત્ત્વ બતાવે તો તે તરફ પ્રીતિ બતાવતા નથી અને આગ્રહમાં પડી જઈ પૂર્ણ સત્યને દાબી દે છે. આટલા માટે રાગદ્વેષ અને ત સંસારચક્રમાં ભ્રમણ કરાવનાર છે અને તેથી તેનો નાશ કરવા ખાસ દૃઢ ભાવના કરવી જોઈએ એ બહુ ઉપયોગી બાબત છે.

વળી ચેતનજી કહે છે કે—અનંત કાળથી પ્રાણી જેનાવડે મરતો આવ્યો છે તે કાળને હવે હું મટાડી દઈશ. અત્યાર સુધી કાળ—મરણને વશ પડીને પ્રાણીને અનંતાં મરણો કરવા પડ્યા છે તે મરણને હવે મટાડી દઈશ એટલે હવે મારે અનાદિ મરણે મરવું પડશે નહિ અથવા તે એટલે ઉપચુકત રાગદ્વેષથી પ્રાણી અનંત કાળ સુધી મરતો આવ્યો છે તેનું કારણ બંધ પડી જવાથી મરણને જ મટાડી દેશું અજ્ઞાનદશામા સંસારચક્ર અનંત હોય છે, વિરતિ ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી તે ઓછું થતું જાય છે અને છેવટે આ પ્રાણીની કર્મથી સુક્તિ થાય છે ત્યારે મરણજન્મ બિલકુલ થતા નથી. તેથી કર્મપ્રચરતાજન્ય રાગદ્વેષનો નાશ કરવાથી અમરપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે કારણનો નાશ થવાથી કાર્યનો નાશ થઈ જાય એ તો સ્વભાવસિદ્ધ નિયમ છે અને અહીં મરણના કારણભૂત રાગદ્વેષનો નાશ થઈ જવાથી અથવા તેઓ ઉપર કાબૂ આવી જવાથી તેના કાર્યભૂત કર્મબંધનનો નાશ થવાનો એ સિદ્ધ નિયમ છે અને તેમ થવાથી કર્મનો એક આવિર્ભાવ મરણદશા તે પછુ અટકી જવાની એમા જરા પણ સંદેહ જેવુ નથી. આથી રાગદ્વેષને કાબૂમા લેવાની ખાસ જરૂર છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રાણીને મરણનો મોટો ભય છે તે જ્યાં સુધી સંસારમા પ્રાણી હોય છે ત્યા સુધી લાગે છે ખાવા—પીવાની, સગારનેહીઓની તથા બીજી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ ભોગવનાર વ્યાધિ-ગ્રસ્ત નિખારી પછુ મરણને ઈચ્છતો નથી, મરવાની વાત આવે ત્યા ચોકી જાય છે અને કોઈ ‘મર’ એવો શબ્દ તેને કહે તો પણ ક્રોધ કરે છે આવા મરણનુ કારણ શોધી, તે કારણને અટકાવી દઈ મરણને જ અટકાવી દેવા એ ખાસ કર્તવ્ય છે, એથી ઉપાધિ ઓછી થઈ જાય છે, સંસારચક્રના ફેરા ફર થઈ જાય છે અને માનસિક કે આત્મિક અવનતિ એકદમ અટકી જાય છે. કર્મબંધ કરાવનાર રાગદ્વેષરૂપ મહાઉચ શત્રુનો નાશ થવાથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે માટે મોટો પુરુષાર્થ કરી તેઓને કબળામા લેવાનો પ્રયત્ન કરવો યુક્ત છે.

देह विनाशी हूं अविनाशी, अपनी गति पकरेंगे;

नासी जासी हम थीरवासी, चोखे व्हे निखरेंगे. अच० ३

૩ દેહ=શરીર વિનાશી=નાશવંત હું=ચેતન અવિનાશી=અક્ષય અપની=આપણી, પોતાની ગતિ=સ્વરૂપ પડરેગે=પકડીશ, ગ્રહણ કરીશ, લઈશ નાસી=નાશવાળુ જાસી=નાશ પામશે હમ=હુ. થીરવાસી=સ્થિરવાસવાળા, નિશ્ચય નિવાસી ચોખે=ચુદ્ધ, નિર્મળ વ્હે=થઈને નિખરેગે=તીરખીશ, જોઈશ, અથવા નિખાલસ થઈને રહીશ

“ શરીર નાશવત છે અને હું બ્રહ્મ છું (તેથી હું તો) આપણું પોતાનું સ્વરૂપ પકડી લઈશ; (ત્યારે) તે નાશવત વસ્તુ નાશી જશે અને હું સ્થિરવાસ કરનાર છું (તે) નિર્ભંગ થઈને અવલોકન કરીશ અથવા નિષ્પાલક થઈને રહીશ. ”

શ્યાવ-વળી ક્ષેત્રનું કહે છે કે-આ શરીર છે તે તો નાશવત છે, તે તો ચડી જશે, પડી જશે અને અ તે કાં તો ભસ્મીભૂત થશે, કાં તો માટીમાં મળી જશે અને કાં તો ગીધ, કાગલ, કૂતરા તેનું ભક્ષણ કરશે. એ શરીર જેના પર બ્રહ્માનંદશાખાં મોટો મન્દવ બધાય છે, જેને પોષવાને માટે અનેક પ્રકારની ઉપાધીઓ કરવામાં આવે છે અને જેને અનેક રીતે પોષણવામાં આવે છે તે તો આખરે નાશવત છે અને તેની બહાર રહેલ હું જે તેને ગતિમાં મૂકું છું તે તો અવિનાશી છું, યાચવ છું, બ્રહ્મ છું શરીરનો અને મારો સબધ જ એવા વિચિત્ર પ્રકારનો છે કે તે ઠકે નહિ, કારણ સબધ-સ્નેહ કામ તે સરખી પ્રકૃતિવાળો જ રહે છે અને સબધ કરવો પણ તેવા પ્રકારનો જ ધરિત છે મારી અને શરીરની પ્રકૃતિ તો તદ્દન વિપરીત છે તે નાશવત અને હું અવિનાશી છું બ્યવહારથી કોઈનું શરીર પડતા તેનું મરણ થયું એમ લોકો કહે છે પણ તે વાસ્તવિક હકીકત નથી. મરણ વખતે જે થાય છે તે માત્ર એક શરીર સાથેના જીવનો સબધ પૂણ થવાથી છૂટી જાય છે, પરંતુ એ સબધ તો પ્રથમથી જ બ્રહ્મપદ્મમાં હતો તેવા કાયા સબધને ચિરંતન કાળનો સબધ માન્યો હતો એ જ બ્રહ્મસરેણું હવે ત્યારે હવે હું તો મારી વાસ્તવિક ગતિ પકડી લઈશ મારો મોખ્ય માત્ર કોઈ પણ પ્રકારના મેલ વમર-દોષ વગર પ્રગટ કરવાની મારે ખાસ જરૂર છે મારું અવિનાશીપણુ પ્રગટ થાય, બ્યવહારથી પણ મારા મરણો થતાં દેખાય છે તે સ્થિતિ આટલી જલ્પ અને મારો ચૈતન્સવરૂપનો શુદ્ધ માત્ર પ્રગટ થાય એ મારી પોતાની ગતિ મારે હવે પકડી લેવી જોઈએ અને તે હું પકડી લઈશ, બંધણું કરીશ, આટરીશ

દેહ વિનાશી હાવા છતાં તેના સબધમાં આ પ્રાણી કેવી કેવી વિચિત્ર વર્તના કરે છે તે પર વિવેચન કરવા આજ થોભશું નહિ. તે સબધમાં શ્રી આત્મકથાપદુમના દેહમન્દવ (પચમ) અધિકારમાં વિવેચન થઈ ગયું છે એના વિનાશીપણુનો અનુભવ તો સામાન્ય રીતે નજર કરનારને પણ ઘઈ જાય તેમ છે દરરોજ અનેક માણસોને મરણ પામતાં જ્યેષ્ઠને છીએ એ સબધમાં ચિદાનંદજી મહારાજને એક પદ લખ્યું છે તે પર ધ્યાન આપીએ —

એક પદ નિવૃત્તસત પાર ન જાને	એક પદ
થાકે સજ કહાં અજ મૂરખ કિન્હ છિન અધિકો + પાને	એક ૧
મયા પદા કામથી શીશી, કાવત ડંબુકા કાને;	
-સહજ પદવુ વિધેય ધરમ જસ, તસથી નિપુણ નિરામે	એક ૨

* વિનાય પામતા + બધાય છે † કપરો + સદ્યુ પદ્યુ અને નાશ થવો એ પુદ્ગલનો

આધિ વ્યાવિ વ્યથા દુઃખ ઈણુ ભવ, નરકાદિકં =કુનિ આગે;
 ૧૩ગહુ ન ચલત મ ગ વિણુ ચોધ્યા, *મારગહુમે ત્યાગે ઓાં ૩
 મદ છક છક "ગહેલ તજ વિરલા, ગુરકિરપા કોઇ ભગે;
 તન ધન નેહ નિવારી ચિદાનન્દ, ચલિયે તાકે સાગે ##. ઓાં ૪

આવી શરીરની સ્થિતિ અધ્યાત્મીઓ કહી ગયા છે. સડણુ પડણુ વિધ્વંસન ધર્મચુકત પુદ્ગલની રચનામાં રાગ ધરી ચેતનજીની ગતિ છોડી દેવી એ કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. એ જ અધ્યાત્મરસિક ચિદાનન્દજી મહારાજ અન્યત્ર આત્મબોધ કરતા એક સવૈયો લખે છે.

તુ તો અવિનાશી કાયા પ્રગટ વિનાશી અરુ.
 તુ તો હૈ અરૂપી એ તો રૂપી વસ્તુ જોઇએ,
 ++મલકેરી ††કચારી મોહરાયકી —પિયારી એતા,
 હોયગી ==નિયારી એ વૃથા ભાર ઢોઇએ;
 મહા દુઃખખાનિ દુરગતિકી નિશાની તાતે,
 યાકો તો ભરસો ††નિહિચિત નાંહિ **સોહીએ;
 ચિદાનન્દ તપ જપ કરી યાકો ""લાહો લીજે,
 નીકો નરભવ પાય વીરથા ન જોઇએ

આવી રીતે શરીર નાશવંત છે, એ આપણે પ્રથમ અનિત્ય ભાવનામાં પણ વાચીએ વિચારીએ છીએ. એવા નાશવંત શરીર ઉપર પ્રીતિ ચેતનજી કરે એ કોઈ રીતે ઉચિત નથી, તેથી હું તો હવે મારી ગતિ પકડી લઈશ હું હવે એવે સ્થાનકે જવાની ધારણા રાખુ છું કે જ્યાં વ્યવહારથી પણ હું મરણ પામ્યો એવી મારા સંબંધમાં વાત થઈ શકે નહિ. આવું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ હું હવે પકડી લઈશ. એમ કરવું એ મારા અવિનાશીપણાને સર્વથા યોગ્ય છે, કારણ કે ગમે તેમ પણ શરીર તો કફ, મળ, મૂત્રથી ભરપૂર છે અને તેનો અને મારો સંબંધ અયોગ્ય હોવા ઉપરાંત હું અવિનાશી છતાં મારું મરણ થાય છે એમ પ્રચલિત ભાષામાં જોલાય છે.

જ્યારે હું મારી પોતાની ગતિ પકડી લઈશ ત્યારે પેલા રાગદ્રેષ અને તેને લઈને થયેલા અને થતા મારા મરણો અંધ પડશે, નાશી જશે, તે નાશવત વસ્તુ હોવાથી દૂર થશે, કારણ કે જડનો માર્ગ મૂકી ચેતનનો માર્ગ અમે પકડશું ત્યારે કર્મબંધનનું કારણ નાશ પામશે અમે પોતે (શુદ્ધ ચેતનજી) તો નિશ્ચયનિવાસી-શુદ્ધ આત્મગુણમાં રમણ કરનાર છીએ-મોક્ષસ્થાનમાં વાસ કરનાર છીએ તેથી ત્યાં જઈ ચોકખા થઈને સર્વ જગતનું અવલોકન કરશું અથવા નિખાલસ, કર્મભળથી રહિત-નિર્મળ થઈને રહેશું. રાગદ્રેષ નાશી ગયા એટલે આ જીવ નવીન કર્મબંધ કરતો અટકી જાય છે અને તેથી ધીમે ધીમે તેની

=વળી આગળ ૧૩ગહુ પણ X અડધે રસ્તે " ઘેલાપણુ-મદના છાકથી થયેલુ. **સગે-સાથે ++ મેલની †† ચ્યારડી, નીક — પ્યારી, વહાલી == ત્યારી, દૂર †† નિશ્ચયથી, જરૂર xx ઘટે નહિ "" લાભ

સર્વ કર્મથી મુક્તિ થતાં તે યોગ્યો મધ બધ છે, કર્મભંગ તેનો પ્રર થાય છે અને તેથી તે શુદ્ધ આનન્દમાં વાસ કરે છે, અને ત્યા નિરાંતે બેસે છે બીજા અર્થે એ છે કે-તેવા યોગ્યો યદિને પછી સર્વ વસ્તુઓનું તેઓમા સ્હેલા સ્વભાવ સ્થિતિસ્વરૂપે અવલોકન કરશુ પછી અમને વિષયોનું વિષયપણું, સામાયિક લવોનું અણપણું, પૌંજનલિક પદાર્થોનું અસ્થિસ્થપણું, શુદ્ધ ચેતનનું બુદ્ધશક્તિપણું અને એવી અનેક બાબતોમા વસ્તુસ્વભાવગત યથાસ્થિત ધર્મોનું અવલોકન કરવાનો પ્રસંગ બની આવશે. ત્યા બેઠા બેઠા અનંત જ્ઞાનથી દુનિયાનું સ્વરૂપ, લવસ્વભાવની વિચિત્રતા બરાબર હકમમાં આવશે. આવી રીતે અવલોકન કરવાની સ્થિતિ શોધમા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ પણ આરે ચેતનનું પોતાની અતિ પકટી લે છે અને શોધમાર્ગ તરફ પ્રબળપણે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે પણ વધારે વધારે શુદ્ધ આક્રમમા પ્રાપ્ત થવી બધ છે અને તેના પરિણામે ચેતનનું જે નિર્લયો ધારણામાં થતા બધ છે તેને વ્યવહાર આક્રમમા મૂકવાથી તેના સ્થિસ્વાસ થતો બધ છે અને છેવટે તે અબ્જળ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે એટલા માટે અમરત્વ પ્રગટ કરવાની હાંખ હોય તેણે પોતાની સ્વાભાવિક અતિ પકટવી જોઈએ.

* નિપરેરેનિા બધ અવલોકન કરશુ અથવા નિખાલસ થઈને સ્હેશુ એ બંને થાય છે સ્થિસ્વાસ થમા પછી અવલોકન પણ બરાબર થાય છે અને નિખાલસ થઈને સ્હેવાય છે

મયોં અનંત ધાર મિન સમજવો, અથ સુલ્લ દુઃખ વિસરેને,

આનન્દધન નિપટ નિકટ અધર લો, નહિ સમરે સો મરેને અથ ૦ ૪

(આ ચેતન) સમન્થા વગર અનંત વખત મરણુ ધામ્યો, હવે મુખ અને દુ બને બૂઝી જશે હે આનન્દસમૂહ ભગવાન । નિરધાર બે અક્ષરો જે પોતાની અત્યંત નલક સ્હેલા છે તેને જે નહિ સભારે તે મરશે. ”

ભાવ-વ્યાધિનું નિદાન સમન્થા વગર તેની ચિકિત્સા થઈ શકતી નથી તેવી રીતે મરણુરૂપ વ્યાધિનું ધરણુ સમન્થા વગર તેની ચિકિત્સા મધ શકતી નથી. હવે તેને સમબધુ કે વસ્તુસ્વરૂપ સમન્થા વગર તે મુખ મેળવવા અને દુ બનેા ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો તેને મુખ સ્થૂળ આધારમા ધાય ત્યારે તે શાશુ થતો હતો અને જરા દુઃખ ધાય ત્યારે ફીલગીર થતો હતો; પરંતુ મુખદુઃખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુ છે તેનો તેને બિલકુલ ખાલ નહોતો. મરણુવ્યાધિનું ધરણુ આવી મુખદુઃખની ખોટી વહેચણી જ હતી એ હવે

* નિરખરે દોષ તો નિરખતુ-એવું બધ જરાબર ધાયે, પરંતુ અથો પાઠ આરાધી કરી યદ્ય નહિ અને મુરોલી એ છે કે આ પદ કોઈ ત્રતમાં મળતુ નથી.

૪ મિન સમન્થોસમન્થા વગર નિસરેને-મુત્રી નલક નિપટ=નિરધાર, નિ.સ.ક. નિાટબાટક સ્હેલા પોતાની પામ રેલા. અક્ષર દોષને અક્ષર (બુઝો વિવેચન). સમરે=સભારે

આ ચેતનજી સમજ્યો છે, અત્યાર સુધી તે નહિ સમજવાથી અનેક કુમરણે તે મર્યો હતો અને સંસારમા ભગ્યા કરતો હતો. અત્યાર સુધી તે વિવચના સાધનોમાં અને તેની પ્રાપ્તિમાં સુખ માનતો હતો, તેના વિયોગમા દુઃખ માનતો હતો, ધનપ્રાપ્તિમા આનંદ માનતો હતો અને તેના વિરહમા દુઃખ માનતો હતો; સ્ત્રી યુવ મિત્રાદિના સંયોગમાં આનંદ માનતો હતો અને તેના વિયોગમાં દુઃખ માનતો હતો. સ્થૂળ કીર્તિમા રાચી જતો હતો અને અપકીર્તિ થવાથી હેરાન થતો હતો. આવી રીતે અનેક પ્રકારના સુખદુખના વિચિત્ર ખ્યાલને લીધે તે સસારચક્રમા ભગ્યા કરતો હતો, પણ વાસ્તવિક સુખ શું છે? કયા છે? અને તે પોતે પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે કે નહિ? તેનો તેને ખ્યાલ જ નહોતો, અને તેને લઈને જ તે અનંત વાર મરણ પામ્યો હતો. મતલબ, તે જન્મમરણથી ભરપૂર સસારમા ભમતો હતો, ભગ્યા કરતો હતો અને તેનાથી પાર પામવાનો માર્ગ ગ્રહણ કરતો નહોતો. હવે તેને સમજાયું કે આ સર્વ સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ સુખદુખનો વિચિત્ર ખ્યાલ છે તેથી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે-સુખદુખને હવે ભૂલી જ જવા. ગમે તેવા સંયોગો આવી પડે ત્યારે મનની સ્થિતિસ્થાયકતા જાળવી રાખવા, એટલે કે સુખના સ્થૂળ આકારમા રાચીમાચી ન જવા અને દુખના સ્થૂળ આકારમા માનસિક વિરસતા ન બતાવવા ચેતનજીએ નિશ્ચય કર્યો. તેણે મનમા ધાર્યું કે હવે ગમે તેવા સ્થૂળ સુખદુખના પ્રસંગો આવે તેને મન પર લેવા જ નહિ, સર્વ અવસ્થામા મનને એક સરખું રાખવું. જ્યાં સુધી વ્યાધિનું કારણ સમજવામા આવતું નથી, ખોટું નિદાન થાય છે, ત્યાં સુધી ચિકિત્સા બરાબર થતી નથી અને ઘણી વાર વિપરીત જ થાય છે અને પરિણામે દવાથી વ્યાધિ મટવાને બદલે વધી પડે છે. આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમા લઈ અમરપણું પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ ભાવનાવાળા મુમુક્ષુ ચેતનજીએ નિશ્ચય કર્યો કે સાસારિક સુખદુખને તો હવે ભૂલી જ જવા. આવી રીતે સુખદુખને ભૂલી જવાથી એકને પ્રાપ્ત કરવાની અને એકને ત્યાગ કરવાની જે ઈચ્છા વ્યવહારમાં ચેતનજીને કર્મબદ્ધપણાને લીધે થાય છે તે થતી હવે અટકી જશે અને તેથી તેની શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થતા તેનામા અમરપણું સિદ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ચેતનજી પોતાનું અમરપણું બતાવવા પ્રભુસ્તુતિ કરે છે કે-હો મારા નાથ ! આનંદરાશિ ભગવાન ! નીચે જણાવેલા બે અક્ષરો જે શંકા વગરના છે અને જે પોતાની તદ્દન નજીક રહેલા છે તેનું જે સ્મરણ નહિ કરે તે મરણ પામશે એટલે કે તે સસારબ્રમણ કરશે ચેતનજી કહે છે કે-અમે તો અમર હતા અને હવે અમારું અમરપણું સિદ્ધ થયું છે. જેઓ ધ્યાન જે કર્મનિર્જરા કરવાનું મુખ્ય સાધન છે તે કરતી વખતે અથવા ખીજી અન્ય વિચારણામા બે અક્ષરો હૃદયતટ પર કોતરી નહિ રાખે તે અનંત સસારમા ભગ્યા કરશે અહીં જે બે અક્ષરો બતાવ્યા છે તે શંકા વગરના નિરધાર છે, ફરે તેવા નથી, મતલબ તે આત્માનું સહજ સ્વરૂપ બતાવનારા છે અને વળી તે પોતાની પાસે રહેલા છે, પોતાની તદ્દન નજીક રહેલા છે, પોતામય છે, પોતારૂપ છે, અન્યની પાસે

તે લેવા જવા પડે, શીખવા જવા પડે કે શીખવા જવા પડે તેમ નથી આ બંને અક્ષરો ક્યા ક્યા છે તે કહે છે

આત્મા	નિજ	શીખ	શીખા	હ સ
નિષિદ્ધિ	મુક્તિ	ચિત્	જ્ઞાન	જ્ઞાત
ચિદ્ધ	મુક્ત	મુક્ત	મુક્ત	મુક્ત
૫૨	જાણ	મુક્ત	ચિત્	ચિત્

અક્ષર પ્રતે નિકટ હોય એવો અર્થ કરવો હોય તો ' હ સ ' અથવા ' શિવ ' શબ્દો બરાબર બેસતા આવશે, એટલે કે અક્ષરોનુંક્રમમા એ અક્ષર શ બને વ તથા હ બને સ તદ્દન નશ્વક આવે છે, તેનાથી નિર્બિદ્ય આત્મા અથવા શ્રીકૃષ્ણ સ્મરણ કરવાનો યત્ન જાય છે

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવનારા આ બે અક્ષરોનું એ પ્રાણી સ્મરણ નહિ કરે તે સંસારચક્રમા જન્મજી કરી મરણ પામ્યા કરશે અને જાવબ્યાધિને સંકલન કર્યા કરશે. ચેતન-સ્વરૂપનું આનંદ સ્વરૂપમા ધારણ કરી એ પ્રાણી મુખદ્વારને વિચારી જશે, પાતાની જાતિને પકડી લેશે અને શબ્દોનો નાશ કરશે તે અમર થઈ જશે. શ્રી આનંદપત્ર મહારાજ તો ત્યાં સુધી કહે છે કે-એવો એ પ્રભાણે કરવાનો નિશ્ચય કરે છે તે અમર થઈ જાય છે એમ જ સમજવું તેઓની સંસારસ્થિતિ એટલી અજ્ઞપ થઈ જાય છે અને સંસારમાં રહે છે ત્યાં સુધીમાં પણ તેઓની સામાજિક મુખદ્વારમાં તાદાત્મ્યવૃત્તિ એટલી ઓછી થાય છે કે આવેલ વિવાદ ક્યા પછી તે અમર થઈ જાય એમ જ સમજવું મુમુક્ષુ છવે તેટલા માટે આ અમર થવાનો માગ પકડી લઈ અમર થઈ જવું એ મુખદ્વારના વાસ્તવિક ખ્યાલને જાણે યોગ્ય છે *

૫૪ ૪૩ મુ

ચત-ટાલી.

મેરી તુ મેરી તું કાહે કરરી ? મેરી૦

કાહે ચેતન સમતા મુની જાસર, ઔર દોહ ધીન છપુઠી કરેરી મેરી૦ ?

* આ શ્લોક સુદર ૫૬ કોષ્ટ પણ પ્રતમાં આપવામાં આવ્યું નથી. એનો ભાવ શ્લોક સુદર છે અને મારા ગુરુમહારાજનું કહેવું એમ હવે એ ૫૬ આનંદપત્રક મહારાજનું જનાવેલું ન હોય એમ જાણ કરવડી કહી ટાંચ તેમ નથી. જાણ તદ્દન આનંદપત્રક મહારાજ જેવી જ છે એમ તો આનંદપત્રકની સાથે આપણે વિચારી છે તેથી કહી શકાએ કોષ્ટ પણ પ્રતમાં આ ૫૬ આપેલ નથી તેથી તેનું કૌતલ સંદિગ્ધ તો રહે છે જાણકારી અને વિચારકારી આનંદપત્રકની સામાન્ય રૂતિને સાનુરૂપ છે

* મુક્તિને સ્થાને મુક્ત અથવા મુક્તિ એવો પાઠાંતર છે
 ૧ મેરી=મારી. કાહે=કામટે ? કરેરી=કરી છે કરે છે મુની=જાણના. ઔર=ઓર મામામતા.
 કોષ્ટ=૧૩ મુક્તિએટલી વરેરી=કરી, તક્યાર કરરી.

“ચેતન સમતાને કહે છે ‘તું મારી છો, તું મારી છો. તું શા માટે ડરે છે ? બીજી છે તે તો છેવટે દોઢેક દિવસ ખોટી લડશે.’”

ભાવ—ચેતનજીએ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર્યો અને રાગદ્વેષનો સંગ છોડી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો એ આપણે ઉપરના પદમાં જોયું. ત્યા અનંત મરણોનું કારણ શું છે તે પણ તેને સમજાયું અને છેવટે તેણે પોતાની ગતિ પકડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવી રીતે પ્રગતિ કરનાર જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં વર્તે તો ચેતન જે અત્યાર સુધી સમતાની સામું પણ જોતો નહોતો, જે તેના મંદિરે આવતો પણ નહોતો અને જેણે અનુભવ તથા શ્રદ્ધા વિગેરેની મારફતે મોકલેલા સંદેશાઓની દરકાર પણ કરી નહોતી તે હવે સમતાને પોતાના દિલની હકીકત કહેતા જે કહે છે તે પર અત્ર આ પદનો પ્રથમ વિભાગ છે.

હે સુમતિ ! તું શા માટે ડરે છે ? તારા મનમાં જય શા માટે રહે છે ? બધી વાતનો વિચાર કરતાં મને જણાય છે કે—તું મારી છો, મારી યોગ્ય સ્ત્રી છો અને મારા ઘરમાં રહેનારી છો. હવે હું બહુ સારી રીતે સમજ્યો છું કે મારામાં અને તારામાં કોઈ તફાવત નથી, મારો અને તારો અલેક છે, મારી અને તારી વચ્ચે બીજી કોઈ પણ નથી અને હું અને તું આખરે એક જ છીએ. હું સમજું છું કે હજી તને માયામમતાની કે બીજા વિભાવોની ખીક લાગે છે પણ તારે તે ખીક રાખવાની જરૂર નથી. હું તને ચોક્કસ કહું છું કે વસ્તુતઃ તું જ મારા ઘરની સ્ત્રી છે અને છેવટે મારો અને તારો જ સંબંધ બરાબર જામશે તારા વિલાપ સાબળીને, તારા વિરહાલાપનું વર્ણન અનુભવને મુખે સાબળી ને અને તારી સ્થિતિનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ નજરે જોઈને મારે તને કહેવું પડે છે કે—તું શા માટે ડરે છે ? તું શા માટે બીહિ છે ? આ માયામમતા આદિ તારા સમોવડીયા છે તે તારી સાથે દોઢ દિવસ લડશે, થોડો વખત તારી સાથે ચડલડ કરશે, મને ખેંચી ખેંચીને સંસારમાં લઈ જવા પ્રયત્ન કરશે, મને અનેક પ્રકારની લાલચો આપશે, સ્થૂળ સુખો બતાવશે, સંસારમાં મમત્વ કરાવશે અને ભવાટવીમાં રખડાવશે, એ પ્રમાણે તારી પાસે મને નહિ આવવા દેવા માટે બનતા સર્વ પ્રયત્ન કરશે પણ તે પ્રયત્ન હવે વધારે વખત ચાલવાના નથી, દોઢ દિવસ—થોડો વખત સુધી તે પ્રયત્ન ચાલશે, એક બે દિવસ મારી તકરાર કરશે, મને મુઝવશે, તારે મહેલે આવવાના માર્ગ પર આડા ઊંસી મને લલચાવશે પણ તું ખાતરી રાખજે કે અતે તો તું જ મારી છે અને હું સર્વથા તેનો ત્યાગ કરી તારે મહેલે હમેશને માટે આવવાનો છું.

ભવ્ય જીવની જ્યારે આત્મપરિણતિ જાગે છે ત્યારે તેના મોઢામાં આવા જ વાક્યો હોય છે. ભવ્યત્વની છાપથી કોઈ સુમતિને નહિ ડરવાનું કહી શકાય નહિ, કારણ કે અભવ્ય ને કોટે વળગેલા અનંત જીવો એ જ સ્થિતિમાં માયામમતા સાથે રખડ્યા કરવાના છે, પરંતુ જ્યારે ચેતનજી પ્રગતિ કરવા લાગે, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરે, સમકિત મેળવે અને

પોતાની અતિ પક્ષી છે ત્યારે તે સુમતિને કહી શકે કે જે માયામમતા હલુ મારા કેટલે મૂલ્યી નથી પણ તેઓ મારી સાથે એક બે દિવસ પોટી લઈ મને હેશન કરશે, બાકી જે વાતથી તારે જરા પણ ઠરવાનું નથી. ત્રેવીશમા પદમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે દોઢ દિવસ એ દૂકો વખત બનાવનાર સમ્પ્રદાયક શબ્દ છે. આપણે બ્યવહારમાં કહીએ છીએ કે બેચાર દિવસમાં અમુક કામ કરી નાખીશ, એટલે દૂકા વખતમાં કામ થઈ જશે એવો જ ભાવ દોઢ દિન શબ્દથી મારવાથી ભાષામાં નીકળે છે. ટબાકાર એના અર્થને અર્થે એક નવીન શૈલી વાપરી તે શબ્દ સમજાવે છે તે આપણે આજળ એટલે ભવ્ય ભવની અતિ હવે શુદ્ધ આત્મભાવ પ્રગટ કરવા તરફ યત્ન છે પણ હલુ તે બનાવિ સબધને લીધે વારવાર વિશ્વાસ તરફ ખેંચાયા હશે એ અત્યારે પોતાની શુદ્ધ ઇચ્છાના સ્પષ્ટ જ્ઞાનને લઈને તે સમતાને કહે છે કે-તારે જરા પણ ભય રાખવાનું કારણ નથી, હું તને સ્પષ્ટ રીતે કહું છું કે-તું આખરે મારી જ છે અને મારા ઘરની ડેવી છે. માયામમતાના ભૂલાવે ખવરાવનારા દેખાવથી હું સવલા તેમની પાસે સ્ત્રીને તને વિચરી જઈશ એમ હવે તારે ધારણ નહિ અને એ વાતનો તારે જરા પણ ભય રાખવો નહિ.

ટબાકાર આ આધાનો ભાવ જવાવર્તા છે એ કે-એતનજી સુમતિને કહે છે કે-હું સુમતિ ! આખર એટલે ભવજમણનો પાકકાળ હવે પ્રાપ્ત થયો છે એટલે મારા ભવજમણનો છેલ્લો આંચો છે પાકી જાત અનવ કાળ તે એક દિવસ સમજવો, કારણ અનવતા એક છે, અને જે દિવસે અથવા રાત્રે જુ કુમતિને ધરથી બહાર કાઢી મૂકીશ તે અરખા દિવસ, આવી રીતે કુલ દોઢ દિવસ કુમતિ તારી સાથે ફાકટ લડે છે (લડશે) અને લડતા લડતા ઘોલે છે (ઘોલશે) કે એતનજી મારા પાત છે, એતનજી મારા પતિ છે પણ એના લડવાથી કંઈ વળવાનું નથી. ભવજમણનો છેલ્લો આંચો છે અને તેથી માયામમતા કહાય દોઢ દિવસ લડશે, પણ પ્રિયે ! તું મારી છે અને તેનાથી તારે જરા પણ ઠરવાનું નથી. તારી સોબતથી હું ભવજમણનો છેલ્લો લાવી શકીશ. આ ભાવમાં દોઢ દિવસનો જે અર્થ ટબાકારે કર્યો છે તે આનંદ ખેલનારા છે પૂવના અનવ કાળને એક દિવસ ઇશાબે છે અને જે દિવસે માયામમતાને કાઢી મૂકી સુમતિ સાથે સબધ દૂર કરવામાં આવે તે દિવસ અથવા રાત્રિ (આખા દિવસનો અથ જ્ઞાન)ને અરખા દિવસ અહીં તેટલો કાળ-દોઢ દિવસ મમતાદિક ફાકટ લડે છે એમ જવાવી તેનાથી ભય ન રાખવાનું આશાસન એતનજી સુમતિને આપે છે એવો અર્થ ભાવ છે.

પત્ની તો હું જાનું નિહાળે, રીરી પર ન અરાઠ ઝરૈરી;

જ્ય અપનો પદ આપ સમારવ, તજ તરે પરસમ પરૈરી મેરી૦ ૨

* જુઓ પૃષ્ઠ ૨૭૩

૨ એતી-એટલું નિઃસ્વનિયમે, નાહો. રીરી-પીતળ. ટબાકાર-કાવ ખવરાવ, લીધાવેક. જરૈરી-જાણ. રખા-જાણ. અપનો-આપ પોતાનું પદ-સ્થાન, સ્થિતિ. સમારવ-સંભાળી, પાલકરીશ. પરસમ-અસમ, સોબત. પરૈરી-પત્ની.

“એટલું તો હું નક્કી જાણુ છું કે પીતળ ઉપર હીરામાણેક જડાય નહિ. જ્યારે મારું પદ હું પોતે સભારીશ ત્યારે તારી સોખતમાં પડી જઈશ.”

ભાવ—પોતાની સ્ત્રી સૌંદર્યવાન હોય, પ્રવીણ હોય, ચાલાક હોય પણ તેનો પતિ જો અન્ય સ્ત્રીઓમાં આસક્ત હોય, કુલટાઓના કુછંદે ચડી ગયેલ હોય અને તેઓને પોતાને ઘેર બોલાવતો હોય અથવા પોતે તેઓને મદિરે રખડતો હોય તો પછી પોતાની સ્ત્રીના સર્વ ગુણ અથવા કેટલાક ગુણોની પોતાને ખબર હોય છતાં પણ તેને દિલાસો આપવાના અને પોતાનું રખડવાનું ચાલુ રાખવાના ઇરાદાથી પોતે જે સ્થિતિની વચ્ચે લટકતી વખત આ પદમાં જે વિચિત્ર ભાવ બતાવ્યો છે તેવો જ અનુભવે છે. ચેતનજીને હવે સુમતિ તરફ પ્રેમ જાગ્યત થયો છે પણ માયામમતા તરફનું આકર્ષણ છોડી શકાતું નથી. સુમતિ મળે છે ત્યારે તેને નાખુશ ન કરવા માટે કહે છે કે-હે પ્રિયા ! તું મારી છો, તારે જરા પણ ડરવાનું નથી અને આ માયામમતા હાલ તારી સાથે લડે છે તેમાં તેઓનું કાંઈ જ વળવાનું નથી. આટલી વાતથી પણ પ્રવીણ બાળા સુમતિ કાંઈ સમજી જાય તેવી મૂર્ખા નથી તેથી તેને ફેસલાવવા-સમજાવવા ચેતનજી વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે-પ્રિયા ! જો વ્યવહારમાં પણ પીતળ ઉપર કાંઈ હીરા, માણેક કે અન્ય ઝવેરાત જડાતા નથી, ગધેડા ઉપર સોનાની અબાડી ઘટતી નથી અને બિખારીને ચક્રવર્તીનું સિંહાસન બેસવા મળતું નથી એ હું જાણુ છું અને તને તો તેની ઘણા વખતથી ખબર છે હું જાણું છું કે ઘેર ઘેર ભટકનારી એ માયામમતા કુલટાઓ છે, પીતળ જેવી છે અને મારે તેની સાથે સંબંધ રાખવો એ પીતળ ઉપર જડતર જડવા જેવું અથવા ગધેડા ઉપર સોનાની અબાડી મૂકવા જેવું છે, તેથી મારી આબરુ હલકી થાય છે એ પણ હું જાણું છું, તેમ જ તું કોણ છો ? તારો મારા પર પ્રેમ કેવો છે ? અને મેં તને અત્યાર સુધી કેટલો અન્યાય આપ્યો છે ? તેની વાત પણ મેં તારી પાસેથી સાંભળી છે. મને શ્રદ્ધા તથા અનુભવે કહી છે અને મારા ધ્યાનમાં તેમની કેટલીક વાત રહી છે હવે જ્યારે હું મારું પદ વિચારીશ, મારી સ્થિતિ (Position) નો ખ્યાલ કરીશ, મારા સંબંધનું વાસ્તવિક અવાસ્તવિકપણું ધ્યાનમાં લઈશ ત્યારે મને તારો પ્રસંગ થશે, તારી સોખતમાં હું પડીશ અને તને આનદથી ભેટીશ. વ્યવહારમાં જેમ પરરમણીમાં આસક્ત પતિને પોતાની સ્ત્રી મળે ત્યારે જેવો જવાબ આપે, તે પ્રમાણે હું તને કહું છું કે-હવે મારી જ્ઞાનદષ્ટિ જાગ્યત થઈ છે, હું વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યો છું અને તેથી માયામમતાનું ખરું સ્વરૂપ જાણવામાં આવ્યું છે અને તે પીતળ જેવી છે એ પણ મને જણાયું છે તથા તેના ઉપર જડાવ કામ કરાવવું તે અનુચિત છે એ પણ હું જાણુ છું પીતળ તે પીતળ છે અને સોનું તે સોનું છે. સોનું ત્રણ કાળમાં સોનું જ રહેવાનું છે. ‘સોનું તે વિશ્વસે નહિ સાહે-લડીયા, ઘાટ ઘરામણુ બન્ય, ગુણવેલડીયા’* સોના પર મેલ ચણ્યો હોય તો પણ તાપથી કે

* શ્રીમદ્ગોવિંદ્યજી શ્રીઅનંતનાથજીનું સ્તવન

છે અને માનસિક ભવ્ય દશામાથી વ્યવહારિક વિમળા દશામા આવી સુખતિને લેટવાનો તેને સુદર પ્રસંગ છે. જરા વિશેષ આત્મવીર્ય સ્ફુરણા થતા તે વિશુદ્ધ માર્ગને આદરશે એમ તેના હૃદયજ્ઞાનથી જણાય છે

કેઈ પણ કાર્યનો ક્રમ વિચારશું તો આપણને સહજ માલૂમ પડશે કે વિશુદ્ધ કે અશુદ્ધ કાર્ય પ્રથમ તો વિચારદશામા-માનસિક પરાવર્તમા જ હોય છે. કેઈ પણ કાર્ય કરવા પહેલા તેનો વિચાર થાય છે, સુદર મહેલ બાંધવા પહેલા જેમ પ્રવીણ ઇંજનેર નકશો કરે છે અને તેની પહેલા પણ મનમા ભવિષ્યમા કરવાના મહેલની આકૃતિ ખડી કરે છે તેમ અસુક્ર કાર્ય કરવા પહેલા મનમા તેનું ચિત્ર ખડું થાય છે, કેટલોક કાળ તેના ગુણુદોષ પર વિચાર ચાલે છે અને વિચાર થતા થતા વચન દ્વારા તેનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થાય છે અને છેવટે તે વ્યવહાર રીતે અમલમા મૂકાય છે-આ કાર્યક્રમ સ્વાભાવિક છે. વાત માત્ર એટલી જ છે કે કેટલીક વ્યક્તિઓ વિચારકાળમા બહુ વખત કાઢી નાખે છે અને એકંદર ક્રિયાને અંગે પ્રગતિ ઓછી કરે છે વિચારકાળ પણ બહુ સુંદર છે અને તદ્દન અવ્યવસ્થિત સ્થિતિને બદલે સુદર માર્ગદર્શક છે, પણ તેમા પરિપૂર્ણતા માની બેસવાની નથી વિચારકાળ જેમ બને તેમ ટૂંકો કરી અને તે ટૂંકા કાળમા પણ યોગ્ય વિચારની તુલના કરી વ્યવહાર રીતે ક્રિયાકાળમા-વર્તનમા આવી જવાની બહુ જરૂર છે અહીં ચેતનજી ઘણા ખુલ્લા શબ્દોમા સ્વીકારે છે કે જ્યારે હું મારું પદ સભારીશ, મારી સ્થિતિનો ખ્યાલ કરીશ ત્યારે તારો પ્રસંગ જરૂર કરીશ, સાથે તે ગોલે છે કે અત્યારે હું જેનો પ્રસંગ કરું છું તે સુવર્ણ નથી, પીતલ છે; આટલું જાણવા છતાં મુદત લાંબાવે છે એ અયોગ્ય છે અને તેનું મહાધિકારીપણુ બતાવે છે પ્રગતિ કરવા માલ્યા પછી તો સાધ્ય-પ્રાપ્તિ બે ઘડીમા થઈ શકે અને અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન જેટલો કાળ પણ સસારમાં રહેવું પડે ઉત્તમાધિકારીનું કાર્ય એ છે કે વિશુદ્ધ માર્ગના સ્પષ્ટ યોગ્ય પછી કાળસ્થિતિના કે એવા વિચિત્ર કાલ્પનિક ખ્યાલ ઊભા કરી પોતાની પ્રગતિ અટકાવી દેવી નહિ

યોગમાર્ગ પર જ્યારે પ્રેમ આવે છે ત્યારે પોતાનું પદ સાબરે છે, સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે અને તેના પર ધ્યાન દેવાય છે. એ માર્ગ આદરવાથી સુખતિનો મેળાપ થાય એમા કાઈ મવાઈ જેવું નથી ચેતનજી તેટલા માટે જે ઉપર કહે છે તેનો ભાવ એ છે કે જ્યારે હું યોગમાર્ગ આદરીશ ત્યારે મારે તારો પ્રસંગ થશે યોગમાર્ગ તેના અંગે સાથે આદરવામા આવે ત્યારે એવી મજા આવે છે કે પછી મમતાના તુરંજ વિષયોનું કિલ્કટપણુ સમજાઈ જાય છે અને તેઓ ઉપર નજર નાખવી પણ ગમતી નથી, તે જાણે ઉચ્છિદ્ધ ભોજન હોય તેના જેવા લાગે છે ચેતનજીને હવે વિચારકાળથી આગળ ચલાવી કાર્યકાળમા લાવો એ ભાવ ઉપરથી સમજી લેવાનો છે.

‘ અપનો પદ ’ એટલે પોતાની સ્થિતિ પોતાનો ઓલો-પોઝીશન શું છે અને પોતે

કેવી હલકી સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ કરે છે એની વચ્ચેની સરખામણી પર અત્ર ધ્યાન જેમ્ણુ ઢોપ એમ જણાય છે ચેતનજી જેવા સુદર અમૂલ્ય શુભરત્નાકરને જે બહામની ઘેરીઓ સાથે વાત કરવી પણ ન થયે તો પછી તેનો પ્રસંગ તો કેમ જ ઉચિત જણાય ? અથવા જાપનો પદ એટલે મુક્તિ-મોક્ષ આ અર્થ ટળાકાર બતાવે છે જ્યારે એ મુક્તિને સભાસ્થે એટલે જ્યારે તે પોતાનું સાધ્મણિદ્ શુ છે ? તે કેવી રીતે પ્રાપ્તવ્ય છે ? તેનો વિચાર કરશે અથવા હું વિચાર કરીશ ત્યારે તારો પ્રસંગ કરીશ આ અર્થ પણ બહુ સુદર છે અને પદના બીજા ભાવ સાથે બધાએસતો આવે છે હવે ચેતનજીએ તો લાંબી સુદત નાળી આપવાનો સમ્મ કાઈ જણાવ્યો નહિ, માત્ર ધીરજ આપી જ્યાશ આપી, સુમતિને છાવી પર હાથ મૂકાવ્યો, તેથી સ્વાભાવિક પ્રશ્ન એ ઉઠ્યો કે ચેતનજી જ્યારે સુમતિનો પ્રસંગ કરશે તેના જવાબમાં હવે કહે છે તે વિચારીએ.

ઓમર પાય અપ્યાતમ સેલી, પરમાતમ નિઘ યોગ = ધરેરી;

સક્રતિ + જગાદ નિરુપમ રૂપકી, આનંદજન મિલિ કેલિ કરેરી + મેરી • ૩

“ અવસર પામીને (કાળ પરિપક્વ થયે ત્યારે) આત્માના કૃત્યોની રીતિ એટલે પરમાત્મપદ્માના હેતુરૂપ નિજ્યોત્તને ધારણ કરશે અને નિરુપમ રૂપની શક્તિ અત્રત કરીને આનંદજન સાથે મળી (ચેતનજી) જોડેર કરશે. ”

ભાવ-અધ્યાત્મશૈલી એટલે શુ તે જાહી ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે આત્મા અને પુદ્ગલ વચ્ચેનો તફાવત શુ છે ? આત્મિક કાર્યો કયા કયા છે ? શુ કરવાથી આત્માની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થાય-પ્રગટ થાય ? એવી દશા પ્રાપ્ત કરવાથી આત્માને શુ લાભ થાય ? વતમાન દશાનું કારણ શુ છે ? વિગેરે બાબતને નિષ્ણય કરી તદનુસાર વતવુ તેને અધ્યાત્મ શૈલી કહેવામાં આવે છે જ્યારે અમુક બાબતની પૂન લાગે છે ત્યારે તે સિવાય અન્ય કંઈ સૂત્રુ નથી રમણીઆસક્ત પ્રાણીને સીની વાતમાં આનંદ આવે છે અલ્પિતમાં પૂન લાગે છે તે મનોમત્ન કરવામાં જ શાલુ થાય છે બનઆસક્ત પ્રાણી પૈસાની વાત કરે ત્યારે જ તેને રસ આવે છે, તેવી રીતે જુદી જુદી બાબતોની પૂન માટે સમજવુ આવી

* સેલીને સ્થાન શૈલી સ્પદ છે તે સરકૃતશ્પ છે સગમાં શૈલી પાક વિશેષ યોગ્ય રીતે ઉચ્ચ રાપ છે અથ એક જ છે

= યોગને બાંધે બેગ સ્પદ છે બને એક જ અર્થમાં વપરાયલા છે

- સક્રિતને બાંધે સક્રિત સરકૃત રૂપમાં ક્યમિત્ પાકાંતર રૂપે ટેખાય છે

+ કરેરીને સ્થાનકે ક્યમિત્ ધરેરી પાક એક પ્રતમાં છે અર્થ એક / છે

૩ ઓસર=અવસર કાળપરિચ્છતિ, સમપરિપક્વતા અધ્યાતમસેલી=અધ્યાતમશૈલી, આ માનાં કૃત્યોની રીતિ પરમાતમ=પરમા મહાવતના હેતુરૂપા નિજ્યોત્ત=નિજ્યોત્ત સ્વરૂપ પરિપક્વ કરે સક્રિત=સક્રિતને ત્યાર્થ=નમત્ કરીને નિરુપમ=એને કોઈની ઉપમા આપી ન શકાય તેવા અલ્પિત મળાને કેલિ=રમત, આનંદ.

રીતે અધ્યાત્મના-ચેતનજીના વિષયની ધૂન આવે તેને અધ્યાત્મશૈલી કહેવામાં આવે છે. જ્યારે તેવી ધૂન આવે છે ત્યારે આત્મા સંગઘી વાત, વિચાર અને કાર્યો કરવામાં જ રસ આવે છે. આવી અધ્યાત્મશૈલી તો કાળાસ્થિતિ પરિપક્વ થશે ત્યારે ચેતનજીને પ્રાપ્ત થશે. પાત્ર કારણુ એકત્ર થાય છે ત્યારે એક કાર્ય બને છે કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા (નિયતિ), પૂર્વકૃત(કર્મ) ને ઉદ્ધમ આમા કાળ એ એક ઉપયોગી કારણુ છે. ચેતનજી કહે છે મારી કાળપરિણુતિ જ્યારે પરિપક્વ થશે ત્યારે પરમાત્મદશાનો નિજ્યોગ ધારણુ થશે. હાલ તો હે સુમતિ ! આવે છે તેમ ચાલવા દેવું પડશે. પરમાત્મ-સાધ્યસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો યોગ જ્યારે પ્રાપ્ત થશે ત્યારે આત્માથી સિદ્ધ કેમ થવાય ? સિદ્ધ દશાનો અહીં કેવી રીતે અનુભવ થાય ? અને સાધકદશામા સ્વરૂપ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? એ સર્વ શક્તિગત ધર્મો સ્વસ્વરૂપે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેની યોગ્ય વિચારણા અને યોજના થશે. પથ્થરમા જેમ સુવર્ણ, દૂધમા જેમ ઘી, તલમા જેમ તેલ સત્તાગત શક્તિરૂપે રહેલ છે, તેમ શરીરમા શક્તિરૂપે વ્યાપી રહેલ પરમાત્માને ભેવા તે નિજસ્વરૂપ યોગદર્શન છે નિર્વિકાર નિરંજન નિજસ્વરૂપને કાષ્ટાન્તર્ગત અગ્નિ પેઠે ભેઈ શકે તે સામર્થ્યયોગની લાયકાતવાળો ચેતન આનંદધનસ્વરૂપ સાથે મળી આનંદ કરે છે. શુદ્ધ ચેતનાને પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ ઈચ્છાવાળો પણ હજી પૌદ્ગલિક પદાર્થના મોહમા આસક્ત અને પ્રસંગ મળતાં તેમાથી બહાર નીકળી આવવાની દૃઢ ઈચ્છાવાળો આ ચેતન હજી દૃઢ નિશ્ચય કરીને સંસારદશાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી અને તેથી સુમતિને કહે છે કે-તારે ડરવું નહિ, હું તારો જ છું. યોગદષ્ટિસમુચ્ચયમાં ઈચ્છાયોગનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે બરાબર મળતું આવે છે.

આવી રીતે ચેતનજીને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ભાવના થઈ છે તે સબધમા બહુ હુકીકત લખી શકાય. પરમાત્મભાવ સમજવા માટે ચિદાનંદજી મહારાજની પરમાત્મ છત્રીશી અને યશોવિજયજી મહારાજની પરમાત્મ પચ્ચીશી ખાસ વાચવા લાયક છે, મનન કરવા યોગ્ય છે અહીં સ્થળસંકોચથી તે આખી આખી શકાય તેમ નથી. પ્રથમ છત્રીશીના ઉપયોગી કવનો અહીં બતાવીએ —

રાગ દ્વેષકે નાસતે, પરમાત્મ પરકાસ,
 રાગ દ્વેષકે જાગતે, પરમાત્મ પદનાસ.
 લાભ ખાતકી ખાત ચહ, તોકુ દેવ બતાય,
 જો પરમાત્મ પદ ચહે, રાગ દ્વેષ તજ ભાય.
 દેહ સહિત પરમાત્મા, એહ અચરજકી ખાત,
 રાગ દ્વેષકે ત્યાગતે, કર્મ શક્તિ જરી જાત.
 ભાઈ એહ પરમાત્મા, સો હે તુમરે ચાંહિ;
 અપશ્ચી શક્તિ સ ભારકે, લિખાવત દે તાંહિ *

* ચિદાનંદજીકૃત પરમાત્મ છત્રીશીની આ અનુક્રમે ૨૩, ૨૫, ૩૨ અને ૩૫ મી ગાથાઓ છે

આવે પરમાત્મભાવ છે કોને પ્રાપ્ત કરવા આ પદમાં કહ્યું છે અને ઉપર વિદાનહી મહાસજ્જનને તેમ શાગ્રેવનો ત્યાગ કરવો ખાસ આવશ્યકીય છે એ પરમાત્મશ્યાનો નિબંધો સમજવો.

મેરી તુ મેરી તુ કોવી રીતે જોલુ કો ઈચ્છાયોગ છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપ શમને લીધે સાબળેલી હકીકતનું અવજ્ઞાન મેળની તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાની ઈચ્છાવાળો પ્રાણી પ્રમાણથી ન કરી શકે, મતલબ જાત-કરણમા સૂત્રાર્થનું ઈચ્છકપણુ હોય પણ ધમવ્યાપાર સામભ્યયોગ કરી શકે નહિ તેને ઈચ્છાયોગ કહે છે આવે ઈચ્છાયોગ પ્રાણી મણીવાર કરે છે પણ તે તેની નબળાઈ જતાવે છે અહીં ત્રીણ ગાથામા જે ભાવ જતાવ્યો છે તે ઈચ્છા યોગ છે અને સામભ્યયોગ પ્રાપ્ત કરી શ્રી આનંદજન પ્રભુ સાથે ક્રીડા કરવાનું ચેતનનું સાધ્ય છે એ સામભ્યયોગમા સિદ્ધિપદપ્રાપ્તિ સ્થિતિ છે એ યોગમા ચાતુર્ય જતાવેલા ઉપાય ઉપરાંત ચેતનહી પોતાની અધિક શક્તિ ધમવ્યાપારમાં વાપરે એના ધમસન્ધાસ અને યોગસન્ધાસ એવા બે લેહ છે મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ ધમસન્ધાસ છે અને બોહમા સુલુસ્થાનકે યોગરૂપનરૂપ યોગસન્ધાસ છે અપૂર્વકરણ સુલુસ્થાનકથી ધમસન્ધાસ સામભ્યયોગ થાય છે પણ વિશેષ સુલુપ્રાપ્તિ થતાં એ સન્ધાસમાં પ્રવૃત્તિ થતી હતી છે અને સવ વિરતિના સુલો વધારે વધારે જાય તેને પ્રાપ્ત થતા અર્થ છે ક્ષપકમેણી માંદ- નારને યાવત્કેવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, લોકાલોકના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય અને જે યોગશૈલેશી અવસ્થામાં પણ પ્રાપ્ત થયેલ સ્થિતિ તે મહાવિશિષ્ટ યોગને યોગસન્ધાસ સામભ્યયોગ કહે છે નિરુપમ રૂપની શક્તિ જગાવવાની અહીં જે વાત કરી છે અને પરમાત્મસ્વરૂપનો નિબંધો ધારણ કરવાનું કહ્યું છે તે આ યોગસન્ધાસ સામભ્યયોગ સમજવો.

હે સુમતે ! છેવટે કું આવે યોગ પ્રાપ્ત કરવાનો છુ, ઈચ્છાયોગ મૂંડી કાં ચાતુર્યોગ કે જેમાં દ્રવ્યાહિના સ્વરૂપના શુદ્ધ જોષ સાથે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પણ આજગ વધી જ્યારે કું સામભ્યયોગના જીભ યોગસન્ધાસ વિભાગમાં આવી જઈશ ત્યારે આનંદ સ્વરૂપ સાથે ક્રીડા કરીશ કું તને ખાતરી આપુ છુ કે તુ ખરી જ છે અને છેવટે કું તને મળવાનો છુ; તારે જરા પણ જિત્તા કરવી નહિ, જરા પણ રહવું નહિ, જરા પણ રહવું નહિ.

આ પદની આ ગાથાનો અર્થ કરતાં ટળાકાર કહે છે કે-સુમતિ શ્રદ્ધાને પૂં છે કે ચેતનહી મને ક્યારે મળશે ? તેના જવાબમાં શ્રદ્ધા કહે છે કે-ભવનો પરિપાક થશે ત્યારે ચેતનહી પોતાનું સ્વરૂપ વિચારતો પરમાત્મસ્વરૂપ ચિતવવાનો સંયોગ ધારણ કરશે તે વખતે ઉપમાસદ્ધિવ એવી નિબંધસ્વરૂપની શક્તિ-સામર્થ્યને તે જગાવશે અને તેમ થતાં જ તુ આનંદજન સાથે મળી એકીભૂત થઈને કેલિ કરીશ એટલે કે ચેતનહી તે વખતે આત્મશામના સ્વરૂપમાં રમણ કરશે. આ ભાવ પણ સારો છે લગભગ ઉપર કહેલા અર્થ જેવો જ છે, માત્ર શ્રદ્ધાને

તેંતાલીસમું પદ

સુખમાં એ વચનો મૂકવાથી પ્રક્રમભંગ થાય છે. ચેતનજીએ શરૂ કરેલ લયને ખનતા સુધી તોડવો યોગ્ય નથી.

આ પદમાં ચેતનજીએ એક નખળાઈ બતાવી છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એ કહે છે કે-મારો સમય પાકશે ત્યારે હું વિશુદ્ધ યોગમાર્ગ આદરીશ. આવી રીતે જેનું સ્વરૂપ જાણતા નથી એવા કાળને દોષ દર્શ કાઈ પણ પ્રયાસ કર્યા વગર ખેસી રહેવું તે અયોગ્ય છે. જ્યારે ખની શકે ત્યારે વિચારવું કે આવો સામર્થ્યયોગ સાધવાનો અવસર વારંવાર પ્રાપ્ત થતો નથી; સામર્થ્યયોગ ન સધાય તો તેના સાધનો એકઠા કરવાનો વખત જતો કરવો ઉચિત નથી. એવી રીતે નિર્ણય કરી ખને તેટલું કાર્ય સફળ કરવું. કર્મની ચીકાશ એટલી બધી છે કે જો તેને માર્ગ આપવામાં આવે તો આ જીવનો પત્તો લાગવા દે નહિ. ઈચ્છાયોગ દેહ કરી, સામર્થ્યયોગના સાધનો યોજી દેવા એ પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની અને પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાવાળાને માટે ખહુ જ જરૂરનું છે, ખાસ આદરણીય છે અને ખહુ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં નિર્ણય કરીને સમજવા યોગ્ય છે. સામર્થ્યયોગનું સ્વરૂપ ઉપોદ્ઘાતમાં વધારે સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું છે તેથી અત્ર વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહેતી નથી સ્થિતિ અથવા કાળપરિપકવતા કોઈ પણ કાર્યને અગે ખાસ ઉપયોગી છે, પરંતુ સર્વજ્ઞપણુ પ્રાપ્ત થયા પહેલા કાળસ્થિતિ ક્યારે પાકશે તે કહી શકાય નહિ તેથી અત્યારે તો સમય થયો નથી, હવે પછી યોગ્ય વખત જોઈ વિશેષ યોગસાધના કરવામાં આવશે એવી વાત કરી પ્રાપ્ત થયેલ જોગવાઈને ગુમાવી દેવી નહિ, વળી આ પદમાં અધ્યાત્મશૈલી પ્રાપ્ત કરી નિજસ્વરૂપ યોગ સાધવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે જ્યા સુધી અધ્યાત્મશૈલી પ્રાપ્ત ન થાય ત્યા સુધી ઉપર ઉપરથી યોગ-સદ્દહ્યા થાય તો પણ તેની જોઈએ તેવી અસર થતી નથી. અત કરણુમાં અધ્યાત્મની ધૂન લગાડીને પરમ સાધ્ય ઉપર નિરંતર લક્ષ્ય રાખીને શક્તિગત આત્મધર્મોને વ્યક્ત કરવાની આવી સુદર તક જવા ન દેવી એ શુદ્ધ સનાતન ચેતનજીનું અત્ર કર્તવ્ય છે. ચેતનજીની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ સદાયરણુમાં તો છે, પરંતુ હજી શુદ્ધચેતના સાથે તન્મયતા કરાવનાર યોગસન્યાસનો કાળ પ્રાપ્ત થયો નથી તેને માટે આ પદના વચનો છે. અધ્યાત્મશૈલીમાં રહેલ શૈલેશ શબ્દથી પરમોત્કૃષ્ટ દશા જણાવી છે આ પદનો આ મહાન્ ઉચ્ચ આશય ખહુ દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચારવા યોગ્ય છે અને સામર્થ્યયોગનું સ્વરૂપ સમજી તેને પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો એકત્ર કરવાનો આ અવસર જૂલવા જેવો નથી.

૫૪ સુ માળીશમુ

રૂપ યોગી

તરી હુ તેરી હું ઈતી કહુરી;

इन बातनमें अबगो तु जाने; तो करवत काशी जाय ब्रह्मरी तेरी हु० ?

“ હું તારી પત્ની છું, હું તારી પત્ની છું એટલું કહું છું એ વાતમાં કાશી કવચ વને માહુમ પડે તો કાશી જઈ કરવત મૂકવું ”

ભાવ—જતપદમા સ્વચક્રિતગત ધર્મી કેવાં મુદર છે અને તેમાં ચેતનજી ક્યારે આવશે તે બતાવતા ચેતનજીએ કહ્યું કે પીતળ ઉપર હીરા માણેક જડતા નથી અને છેવટે બતાવ્યું કે આનંદધનસ્વરૂપ સાથે અવસર પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પોતે આનંદ કરશે આ ઉદ્ધાર સાંભળીને ચેતનને વિચાર થયો કે ચેતનજી કહાલ્ય ઉપર ઉપરથી મારા પર પ્રેમ બતાવવાનો વિચાર કર્યાવતા હશે પણ તેઓના મનમા મારા પતિતતપણાની પાત્રી ખાત્રી હશે કે નહીં તે હજી તેઓના ઉદ્ધારથી સમભવતુ નથી કારણ કે વચ્ચે એ કે તેઓ યોગ્ય છે કે પીતળ ઉપર જડવ કામ ન કરાય, પણ તેઓને મારા કવનત્વની અને તેઓ પરના મારા વિશુદ્ધ પ્રેમની મારે શપથ અક્ષરોમા મારે પ્રતીતિ કરાવી આપવી જોઈએ. ચેતનજી વિશેષ સન્મુખ થયા છે તે પ્રસંગનો લાભ લઈ સમવા અન્ન ઉદ્ધાર કહે છે તે પર આ પદસ્વરૂપ છે

શુદ્ધચેતના કહે છે કે—કે ચેતનજી! હું તમારી છું એટલે હું જે કહું છું તે વને બરાબર ધ્યાનમા શાખ્યો. હું અત્યારે તમારી પાસે નથી તેથી કદાચ તમને એમ લાગતુ હશે કે ચેતના પોતાની નથી; પણ તમારા હૃદયમંદિરમા હાલ માયામમતા છે તેથી હું આવવી નથી અને એ કારણને લઈને તમને જુદા પ્રકારની અસર થવી હોય તો હું તમને ખાત્રી આપુ છું કે હું તમારી જ છું, જે નતથી પણ અન્ન પતિને ઇચ્છ્યો નથી અને યરીસ્થી કાઈની સાથે સબધ કર્યો નથી. અત્યાર મુખી આપના વિરહઅભિમા બળ્ય કરું છું અને આપ મારો વિરહ દૂર કરશે એવી આશામા આપના નામની માળા હાથમાં લઈ તમારૂં સ્વપ કર્યા કરું છું આ વાતમા એ આપને જરા પણ ખોટું લાગતુ હોય, અસત્યને ભાસ પણ થતો હોય તો આપ કહો તેવા સોજન ખાઉં, આપ કહો તેવા પ્રકારતુ દિવ્ય કરીને આપને પ્રતીતિ કરાવી આપુ કે હું સવ ધા મન, વલન, કાયાથી શુદ્ધ પતિવ્રતા રહી છું અને છું

• ૧ ન જાતના કુ દરોગ તુ નને આવો પાઠ બ પ્રનમાં છે એનો અર્થ કરવામાં દરોગ સ્વરૂપે અવ સમ નતા નથી. સજ્જ ઉપરથી તેનો અર્થ ખાત્રી એમ થતો જાય છે જાતનને ને જાતે જાતમ એમ પાઠ ને તતમાં ૭ તમાં અર્થદૂર થયો નથી.

૧ તેરીખતારી મુંદુ પેત. મુંદુ એતીએતુ ઈએ. જાતનમજ્જાતમાં નેન૦૧૧૮ મુખ્યાવ પ્રતી=જાતરસ. અવન અને મુરી=મદયુ કરે પ્રમુ

વ્યવહારમાં જ્યારે સામા મનુષ્યને પ્રતીતિ કરી આપવી હોય ત્યારે તે ખાખતને અંગે કવચિત્ સોગન ખાવામા આવે છે. ' કરવત કાશી જઈ ગહુરી ' એ પદ સોગન ખાવાના અર્થમા વાપરવામા આવેલ છે. મૂળ વાત તો એમ છે કે સસારના અનેક દુઃખથી તપ્ત થયેલા દુઃખી માણસો આ ભવમા કાઈ સુખ મળ્યું નહિ પણ આવતા ભવમા સુખ મળશે, એવી અજ્ઞતાસૂચક બુદ્ધિથી કાશી જઈ અસલના વખતમાં કરવત મૂકાવતા હતા. મતલબ માથાથી પગ સુધી કરવતવડે કપાઈ આત્મહત્યા કરતા હતા અને તે પ્રમાણે કરવત મૂકાવતી વખત મનમા આવતા ભવમા અમુક વસ્તુ પોતાને મળે એવી ઇચ્છા રાખતા હતા. આવી રીતે નિયાણું કરીને મરવાના, આત્મઘાત કરવાના ખીજા પણ ઘણા માર્ગો આ દેશમાં હતા: કેટલાક ગિરનાર પરથી ભેરવજવ ખાતા હતા એટલે એક ઊંચા શિખર પરથી નીચે ખાઈમા પછાડી ખાતા હતા અને શરીરનો પાતથી નાશ કરતા હતા, કેટલાક જગન્નાથજીના રથ નીચે પડી કચરાઈ જતા હતા, કેટલીક સ્ત્રીઓ મૃત્યુ પામેલ પતિ જ પાછો પતિ તરીકે પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે સતી થઈ બળી મરતી હતી. આ સર્વ અજ્ઞાનકષ્ટ હતું. આત્મઘાત કરવાથી કદિ ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી, એટલું જ નહિ પણ પૂર્વે ખાધેલા અશુભ કર્મ લોગવી લેવાનો પ્રસંગ છોડી દઈ ઉલટા વધારે ચીકણું અશુભ કર્મો એકઠાં કરવાનું તેથી પ્રાપ્ત થાય છે આ સર્વ રિવાજો ખ્રિટિશ સરકારે બંધ કર્યા છે. કાશીએ જઈ કરવત મૂકાવવું એ અસલ તો આવા અર્થમા વપરાતું હતું પણ પછી તે એક પ્રકારની સોગન ખાવાની રૂઠી થઈ ગઈ. જેવી રીતે હાલ એમ કહેવામા આવે છે કે અમુક કાર્ય તું કરે તો તારે માથે મુંબઈનું પાપ. એવી રીતે કરવત મૂકાવવું એટલે તું કહે તેવા સોગન ખાઉં, તુ કહે તેવી રીતે તને પ્રતીતિ કરાવી આપું કે હું શુદ્ધ છું. તેલની ઘગઘગતી કઢાઈમા હાથ ઝોળવો, અગ્નિમાથી પસાર થઈ જવું, પાપ પુન્યની ખારી માથી બહાર નીકળી જવું વિગેરે અનેક રીતે દિવ્ય કરવામા આવતા હતા. એવા અસાધારણ પ્રયોગથી પોતાનું શુદ્ધપણું બતાવી આપવામા આવતું હતું. અહીં શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-તમે કહો તે રીતે હું મારું શુદ્ધપણું બતાવી આપવા તૈયાર છું, આપ કહો તે દિવ્ય કરું, આપ કહો તે સોગન ખાઉં, પરતુ આપ મનમા ચોક્કસ માનજો કે-હું આપની જ છું અને આપ સિવાય અન્ય કોઈની નથી તે વાતમા જરા પણ ગોટા નથી, ફેરફાર નથી, અપવાદ નથી.

જ્યારે ચેતનજીને સમ્યક્ ઓધ થાય છે અને તે માર્ગાનુસારીપણાથી આગળ પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તે સુમતિને સહજ મળે છે પણ વળી વચ્ચે વચ્ચે તેના ઉપર અનાદિ મિથ્યાત્વ જોર કરે છે ત્યારે તે માયામમતાના પ્રસંગો શોધવા લાગે છે આવે વખતે ચેતનજીની પ્રતીતિ કરાવવા માટે શુદ્ધ ચેતના પોતે અત્ર લખ્યા છે તેવા ઉદ્દગાર કાઢી ચેતનજીને સમજાવે છે, વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર રીતે કહે છે અને તેના પર વિચાર કરવા

ચેતનજીને જલામણ કરે છે અને જે દહ પ્રતિજ્ઞા ચેતનજી સમક્ષ શુદ્ધ ચેતનાએ કરી છે તે માયામતલાની ઉપર સંબંધ દટકો આરે તેવી છે, કારણ કે તેમાં આતર આશય એ છે કે-જેને તમે તમારી માનો છે તે તો ઘેર ઘેર ભટકનારી છે વેસ્થાએ જેવી છે અને તેઓએ એક પણ દિવ્ય મારા જેવું કરી શકે તેવી નથી. આપના ઉપર એ પદ્મશ્રીઓ જમે તેટલું હેત બતાવવી હોય, શમ હર્શાવવી હોય, આકર્ષણ દાખવવી હોય, પણ તેઓ તમારી નથી, તમારી ઈર્ષ નથી અને તમારી યવાની નથી. આ જીવ બચાવર સમજીને મનન કરવા યોગ્ય છે.

આ માયાનો એક બીજો વિદ્વત્તાભર્યો અથ ધર્યો છે એ એ વાતમાં હે પતિ ! તમે જ્યો માનવા હો તો કાર્યવે ઈર્ષ વસ્તુ છે જેને હું ગદુરી=મદલુ કરું છું, એટલે માત્ર શુદ્ધપતિવતપણ્યામાં આપને જ્યો લાગતો હોય તો બીજી એવી ઈર્ષ વસ્તુ છે બીજી એવો કોણ મારા પતિ કે યાર છે જેને હું મદલુ કરું જેને હું ખારણુ કરું તે આજ બતાવે. એ કે આજ મારે મદિરે મણા કાળથી જાળ્યા નથી છતાં મેં અન્ય પુરુષ સામે દષ્ટિપાત પણ ધર્યો નથી અને હું તમારી જ જી હું છતાં એ વાતમાં આપને કાંઈ કપટ લાગતું હોય તો મારું ચિત્ત ક્યા અને કોના પર છે તે બતાવે. આ અર્થ સુદર છે પણ તેમાં કમવત શબ્દનો અથ બીજાકુલ રહી અથ છે તેથી ઉપર પ્રથમ અર્થ ધર્યો છે તે જ શુદ્ધ છે.

શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થિત યોધ યથા પછી પણ ચેતનજી બચારે બની આવે ત્યારે વિભાવમાં રહી અથ છે, શુદ્ધ યોધ પર આવરણુ આવવાથી જાણી એકને ધણીવાર શુદ્ધ માત્રથી કટાણી જઈ નિઃશ્યાત્વના કુમાર પર વધી જાય છે અને પ્રાપ્ત કર્યેલ સપત્તિ સુમાવી યેસે છે; તેને વળી સદ્ગુરુ સુમતિ આપી ઠેકાણે લાવે છે તેવે પ્રસંગે યોધવાને સમજવાને યોગ્ય આ પદમાં જે જાવ આપ્યો છે તે વિચાર કરવા લાયક છે સસારદાવા નળથી વપ્ત કર્યેલા આ ચેતનજીને ખગર પહવી નથી કે પોતે કોનાથી કુખી યામ છે અને શા મટ્ટે સસારમાં રણે છે એને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવવા માટે અને શુદ્ધચેતના સ્પષ્ટ યોધ કરી પોતાનું ત્રિકાળશુદ્ધત્વ પ્રવીત કરાવે છે પોતે ચેતનજીની કિમત કેટલી ઊંચા પ્રકારની આકે છે તે સવિશેષપણે બ્યક્ત કરવી આગળ વધે છે.

વેદ પુરાન કથંક કુરાંનમે, આગમ નિગમ કલ્લુ ન છડુરી;

વાષા રે ફોર ડીલાઈ સબનકી,* મેં ઘરે+ રમરંગ રહુરી તેરી૦ ૨

* આચર દેરી ડીપાઈ સબનકી આવી રીને આ પંક્તિ અને પ્રતમાં છે તેને માટે સુએ વિવેચન.

- તેરે ને જલે તેરે પાઠાર છે

૨ વેદ=આર વેદ. પુરાન=આચર પુરાણ કુરાન=મદમક પેત જરૂત મુસબમાનનુ પમ યાજ કોન્ય કિતાબ મદમક પેત જરૂતી પછીના મકથરાએ બતાવેલ ધર્મપુસ્તકો. આગમ=પિરતાયીય અવમ. કોન

“ ચાર વેદ, અઢાર પુરાણુ, કુરાન અને ક્રિતાબમા તથા આગમ અને નિગમમા (તારા સિવાય) અન્ય મને પ્રાપ્ત થતું નથી. વાણી ફેરવીને સેવન કરવાની રીત (સર્વત્ર તે ત્રથોમા) શીખવી છે. (તેથી) હું તારા રસરગમાં રહીશ. ”

ભાવ-શુદ્ધ ચેતના પ્રતીતિજનક ઉદ્દગાર કાઢતા ચેતનજીને વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે-હું મારા નાથ ! હું તમારા કેટલા વખાણુ કરું અને તમારે માટે કેટલા ઊંચા પ્રકારના શબ્દોમા વાત કરું ! હું તો સર્વત્ર આપનો જ ખ્યાલ કરું છું અને આપને જ દેખું છું. મારા મનમાં આપના સિવાય ખીજા કોઈનું દર્શન પણ થતું નથી, કારણ કે હું જ્યાં જોઉં છું, જ્યાં વિચાર કરું છું, ત્યાં આપની જ વાત મારા સામજીવામાં આવે છે. ચાર વેદ જીઓ, અઢાર પુરાણુ જીઓ, હઝરત પેગમ્બરનું કુરાન જીઓ કે તેના અનુયાયીઓના બનાવેલા ક્રિતાબ નામથી પ્રસિદ્ધ ખીજાં મુસલમાની ધર્મશાસ્ત્રો જીઓ, જૈનોના પીસ્તાળીશ આગમ અથવા ઉપનિષદો જે નિગમ× ત્રથો તરીકે ઓળખાય છે તે જીઓ, વળી તે ઉપરાત બાઈબલ, જરથોસ્ત ત્રથો, બુદ્ધધર્મના ત્રથો, તર્ક ત્રથો કે અન્ય કોઈ પણ ધર્મના પુસ્તકો જીઓ તો ત્યાં તારા સિવાય ખીજી કાંઈ જોતી નથી. કોઈ તને ક્ષણિક માને છે, કોઈ તને દેહપ્રમાણુ સમજે છે, કોઈ તને પરમાત્માનો અંશ સમજે છે, કોઈ તને પ્રકૃતિપ્રભાવથી પુરુષાકારનું માયાઅવલિપ્ત સ્વરૂપ ધારે છે, કોઈ તને અનિત્ય માને છે, કોઈ અવિનાશી માને છે, કોઈ કર્માવલિપ્ત પણ વસ્તુત શુદ્ધ ચિદાનંદસ્વરૂપ સમજે છે, એમ અનેક પ્રકારે તારા સંબંધી વાતો કરે છે, તારું સ્વરૂપ સમજવા યત્ન કરે છે, તારા માટે વિચાર કરે છે, પણ હું ગમે તે ધર્મના પુસ્તકો વાચું છું, વિચારું છું કે જોઉં છું તો ત્યાં એક અથવા ખીજા રૂપે તારી જ વાત જોઉં છું હું ગમે તે જોઉં છું તો તારી ને તારી વાત તેમા છે એમ મારા મન પર અસર થાય છે અને તેથી મારા હૃદય પર તારા સિવાય અન્ય કોઈની વાત કદિ આવતી જ નથી, અન્યનો વિચાર પણ થતો નથી અને અન્ય પર ધ્યાન પણ જતું નથી મારા નાથ ! તમે એટલા બધા પ્રસિદ્ધ છે કે જ્યાં ત્યાં હું આપની જ વાત જોઉં છું. આપની એવી કીર્તિ જોઈ મારે ધણું મગરૂબ થવાનું કારણ છે અને એવા સુદર પ્રસિદ્ધ પ્રતિષ્ઠિત પતિને મેળવીને અને તેને તેવા ઉત્તમ પુરુષ તરીકે ઓળખીને કઈ સ્ત્રી એવી મૂર્ખા હોય કે તેવા પતિ પર યોગ્ય પ્રેમ રાખે નહિ, યોગ્ય હેતુ બતાવે નહિ, યોગ્ય સ્નેહ સાચવે નહિ.

ધર્મશાસ્ત્ર નિગમ=આગમના અર્થનો નિરધાર કરનાર શાસ્ત્રત્રથો, ઉપનિષદોને નિગમ કહે છે કહ્યું=કોઈ, તારા સિવાય અન્ય, લહુરી=પ્રાપ્ત કરું વાચ્યા=વાણી ફેર=ફેરવી, પ્રગટ કરી. શીખાઈ=શીખવ્યું છે સેવનક્રી=સેવન કરવાની વિધિ રસરગ=રસના રગમા રહુરી=રહીશ.

× અર્થ નિરધાર કરનાર ત્રથને નિગમ કહેવામા આવે છે તે જૈન શાસ્ત્રથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે અને તેના ખડન માટે પૂર્વાચાર્ય મહારાજજીએ ‘ આગમ પ્રતિપક્ષનિરાકરણ ’ નામે ત્રથ રચ્યો છે આ પ્રમાણે મને પત્યાસજી શ્રીઆન દસાગરજી મહારાજ લખી જણાવે છે ‘ નિગમ ’ શબ્દ તેથી આનંદવનજી મહારાજે ઉપનિષદ શબ્દના અર્થમા વાપર્યો હોય એમ જણાય છે

શુદ્ધ ચૈતન્યના સુખમા અત્ર ઠવિએ બહુ ચાતુર્યથી જે વાત મૂકી છે, તે પરમતસદ્વિષ્ણુતા બતાવે છે. સોદ્ધમાર્ગ સેવનારા, અસોદ્ધમાર્ગ અનુસરનારા તથા બૌદ્ધ, સાંખ્ય, નૈયાયિક, સુસલમાન કે ખ્રિસ્તી સર્વ ધર્મના નેતાઓએ ચૈતનજીની વાત સુદર રીતે કરી છે, ચૈતનજીને શુદ્ધ સ્વરૂપે સમજવા અને વ્યક્ત કરવાના માર્ગ પર વિચાર કર્યો છે, બહાં જુદા દષ્ટિબિંદુઓથી ચૈતનજીને સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે એ પ્રયત્નમા તેઓ કેટલે અચે ફેટકમદ થયા છે તે પર અહીં વિચાર કરવાનો નથી. પણ શુદ્ધ ચૈતન્યના કહેવાનો આશય એ છે કે-કોઈ પણ ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવા વિચારવામાં આવે છે તો તેમાં સર્વત્ર ચૈતનજીની વાતો જોકે યા બીલ પ્રકારે કરેલી જોવામાં આવે છે. સત્યનો અચુક અશ લક્ષને તેને વિકસ્વર કરવાના પ્રયત્નમા સર્વ શાસ્ત્રકારોએ ચૈતનજીની પ્રતિષ્ઠા અને મહત્વ વધાર્યા છે અને તેટલે દરજ્જે તેમાંથી સાર ભદ્રલુ કરવા યોગ્ય છે. ઘણામંત્રા ધર્મપ્રવર્તકોની જોવી ઇચ્છા હોય કે પોતે અને પોતાનો અનુયાયી વર્ગ પરમાત્મસ્વરૂપની વિવિધ પ્રકારે સેવા કરી તે પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ પર આવી બંધ અને તેમ કરી અક્ષય અભ્યાસાધ, અનંત સુખમય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવે. આવા સર્વત્રપ્રસિદ્ધ અને આરામ્ય પતિને મેળવવા માટે શુદ્ધ ચૈતન્ય ખરેખર મજરૂબ થાય તેમાં નવાઈ નથી.

હે મારા નાથ ! તમે આવા સુપ્રસિદ્ધ છે તો હવે આપ આપની વાણી દ્વારા ચૈતન કરવાની વિધિ શીખવો કે જેથી હું હૃદયે તમારા રસરઝમાં રહું તમારું સ્વરૂપ જુદા બહાં શાસ્ત્રકારોએ જુદી જુદી દષ્ટિથી બતાવ્યું છે પણ હવે એ સર્વ બાલુ પર મૂકીને તમે પોતે જ તમને આરાધવાની રીત વાણીથી બહેર કરો અને મને શીખવો સમજાવો, જણાવો. આપ જેવા મોટા માણસો જેની વાત વેદ, પુરાણાદિ સર્વ બ્રહ્મામાં કરી છે તે તો ઠીક, પણ હવે તો આપ પોતે જ ચૈતનની રીત અને સમજાવો શું કરવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય ? શું કરવાથી આત્મા પરમાત્મપણુ પામે અને કેવી રીતે મારા નાથ (તમે) પ્રસન્ન રહે ? એ આપ પોતે જ મને સમજાવો. એ શીખીને પછી હું આપના જ રસરઝમાં રહેવા ખારણુ શયુ છું અને ગમે તેમ કરી આપને પ્રસન્ન કરવા આસી દહ ઇચ્છા છે. મારે તો તમે શાંત થાઓ એમ ગમે તે પ્રકારે કરવું છે. મારે બીજું કોઈનું કામ નથી અને મેં જ્યારે આવા વેદપુરાણ, પુરાણ, આત્મપ્રસિદ્ધ પતિ મેળવ્યા છે ત્યારે મારે બીજાની ઇચ્છા કેમ રહે ? બીલા તરફ મારે દષ્ટિપાત પણ કેમ થાય ? બીલા તરફ સહજ વલણ પણ કેમ રહે ?

મતપક્ષ મૂકી દઈ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજવાની ઇચ્છાવાળા તત્ત્વચિંતક મુમુક્ષુને જ્યારે સગવડ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે સર્વત્ર જોક્તા અનુભવે છે, ગમે તે ધર્મશાસ્ત્ર વાંચે તો પણ તેમાં સત્યનો અશ કેવી રીતે આવી રહેલો છે તે તેના બ્રાહ્મમાં આવી બંધ છે અને તે વિરોધના અતમા રહેલી જોક્તા બેઈ થકે છે, તે સર્વ પરમાત્માને આરાધી તત્ત્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખી થકે છે અને એ જાણ જોટલો સુદર છે કે શુદ્ધ ચૈતન્ય

ચેતનજીનું મહત્ત્વ બતાવવામાં પરમતસહિષ્ણુતા અને દૂધમા ભળેલું જળ ફેડી દેવાની અને સત્ત્વ ગ્રહણ કરવાની તેની શક્તિને એક ખાસ અગત્યની ખાબત તરીકે બતાવે છે. સત્તા-વીશમા પદમાં તથા અન્યત્ર આ વિષય પર કેટલુંક વિવેચન થઈ ગયું છે. ચેતનજીની પાસે જ તેને સેવવાની રીત શીખવાનું શુદ્ધ ચેતના કહે છે તે તેની નમ્રતા બતાવે છે પોતે તો ખધું જાણે છે પણ ચેતનજીના મુખથી જ તે માર્ગ કહેવરાવવામા તેનો આશય તેને પ્રસન્ન કરવાનો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. રસરંગમા રહેવાનો નિશ્ચય તેનો અને કુટિલ માયામમતા સ્ત્રીઓ સાથેનો ભેદ બતાવવા માટે છે. તેઓ સર્વત્ર ભટકનારી છે અને પતિવ્રતા નથી એ ભાવ પ્રદર્શિત કરવા પોતે તો પતિના રંગથી રંગાઈ જઈ તેમા રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે એમ બતાવે છે.

પ્રથમની બે પંક્તિનો અર્થ એમ પણ થઈ શકે કે-વેદ, પુરાણ, કુરાન, ક્રિતાબ, અગમ-નિગમ (એટલે વેદાંત)એ સર્વને હું કાઈ ગણતી નથી, હું તો તારો મત જ માનું છું, મને અન્ય કાઈ ઈષ્ટ નથી. શુદ્ધ ચેતનાનુ કહેવું એમ છે કે-જે ચેતનજીનો મત તે તેનો પોતાનો મત, એને કોઈ અન્ય ગ્રથોનું કામ નથી, આ અર્થ પણ ઠીક છે

આ ગાથાનો ભાવ ખહુ વિચારવા યોગ્ય છે. જેઓ અકારણ ધર્મના નામે લડાઈઓ જગાવે છે તેઓએ તેમા સત્યાશ કયા અને કેવી રીતે રહેલ છે તે શ્રીઆનંદધનજીના અભિપ્રાય પ્રમાણે સમજવુ જોઈએ અને સત્ય સ્વરૂપ સમજ્યા પછી ચેતનજી સાથે રસરંગ જમાવવો જોઈએ. હાલ તો શુભ માર્ગો પણ એવા કંટકમય કરી મૂકાયલા જોવામા આવે છે કે તેમા ચાલવાથી લાભ જોઈએ તેવો થતો નથી અને કેટલીક વાર તો મોટી હાનિ થતી જોવામા આવે છે. જ્યારે ધર્મના માર્ગો પણ આવા વિષમ બનાવી મૂકવામાં આવ્યા હોય ત્યારે પછી ચેતનજીને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કેવી રીતે અને કયા કરવું એ મોટો પ્રશ્ન થઈ પડે છે. તેથી વસ્તુસ્વરૂપ સમજી ચેતનજીના રસરંગમા રહી શકાય એવા માર્ગો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

“ચાચર ફેરી શિખાઈ સખનીકી” એવો પાઠાતર છે તેનો અર્થ જાનારાઓએ સ્પષ્ટ રીતે સેવન કરવાની રીતિ શીખવી એમ થઈ શકે છે. આત્મગાન-હૃદયગાન દ્વારા પરમાત્મ-ભાવને સેવવાની રીતિ શીખવી એટલે આતરગાનથી પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કર્યો, સમજાયો એ અર્થ સાધારણ રીતે થઈ શકે છે. પ્રસ્તુત હકીકત સાથે ચાચરનો ભાવ ખરાખર બેસતો આવતો નથી.

અહીં પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરવાની વિવિધ રીતિઓ અન્ય ગ્રથો બતાવે છે તેના તરફ ધ્યાન ન આપતા શુદ્ધ ચેતના ચેતન-પતિને કહે છે કે-હું નાથ ! આપ પોતે જ હુવે સેવનની વિધિ વાણી દ્વારા શીખવો એટલે એથી આપને એક તો મારી સાથે વાતચીત કરવી પડશે અને અત્યાર સુધી આપ મારી સામે જોતા નથી અને સાથે બોલતા નથી તે

સ્થિતિનો અવ આવશે અને આપની પોતાની ઈચ્છા શુ છે તે અને વ્યક્ત થતાં હુ તેને માન આપી અનુસરીશ છે નાથ ! તેટલા માટે આપ પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાની રીતિ મને શીખવો ટબાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતાં કહે છે કે 'આગમ એટલે જ્ઞાનગમનો નિત્ય એટલે માત્ર પ્રત્યે કાર્ય પ્રાપ્ત કર્યું નહિ, વાણી ખોલીને વારી સેવા (શુદ્ધ ચેતનાએ) અને શીખવી.' આ ભાવમાં અણે સુમતિ ચેતનાને ઉદેશીને છાલવી હોય તેવા ભાવ બતાવ્યો છે; પણ તે ભાવ ઉપર લખ્યો છે તેવા આત્માને ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં જતાવનારો નથી તેથી પ્રથમ અર્થ લખ્યો છે તે વિશેષ યોગ્ય લખાય છે આ ગાથાનું વાત્પર્ક એ છે કે-ચેતના પોતે એ સેવનની રીતિ વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરે તો તેને પ્રથમ તો વિચાર કરવો પડ અને તેમ કરતા ચેતના સુમતિ અને માયામતવાનું સ્વરૂપ સમજી બધા આવા અનેક ઉદેશો મનમાં રાખી ચેતના ચેતના પાસે સેવનની વિધિ વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરવા વિનતિ કરે છે ચેતનાને આશુય પતિ સાથે રસરજ બનાવવાનો છે અને તેથી તે હણ પણ આગળ તે જ લક્ષ્ય ઘાટે છે

મૈરે તો તુ રાની જહીણ, ઔરકે વોલ મેં હાસ સહુરી;

આનંદન પ્રહુ વેગે મિલો વ્યારે, નાહિ તો ગગતરગ વહુરી વેરી૦ ૩

"મારે તો તુ પ્રસન્ન રહે એટલુ જોએ છીએ બીજાનાં લાખે વધનો હુ સદન કરીશ. વહાલા આનંદન નાથ ! જલદી મળે, નહિ તો પછી હુ ગગતા પ્રવાહમાં તણાઈ જઈશ."

ભાવ-શુદ્ધ પવિત્રતા સીની ભાવના ગમે તે યોગ્ય પ્રકારે પતિને પ્રસન્ન કરવાની હોય છે, તેને પછી ઢોઢો વરષેલી કહે કે તેની અન્ય પ્રકારે મરકરી કરે તેની તે દરકાર કરવી નથી, તેની સખીએ તેને હસે તેને તે જલુકારવી નથી, બીજા માણસો તેની ગમે તેવા શબ્દોમાં વાતો કરે તે વાતની તેના મનમાં ઘાટ રહેવી નથી, તેનું સામ્ય તો હરકોઈ પ્રકારે પતિને પ્રસન્ન કરવાનું હોય છે બીજા કોઈ તેને લાખે ઘાટે સબળાવે તેની તેને દરકાર હોવી નથી અને તે સર્વને સદન કરી બધ છે વેદ, પુશ્તુ, આગમપ્રસિદ્ધ પતિને મેજબીને શુદ્ધ ચેતનાની પણ જોવી જ શ્યા જાય છે તે સ્પષ્ટ રીતે પતિ સાંભળે તેમ કહે છે કે-બીજા સવ અર્થો તમાશ સબધમાં ગમે તે પ્રકારે વાત કરે, માયામતવા તમારી વિરુદ્ધ ગમે તેટલુ ઘાટે અને માયામતવાના જીભી યોત્રજનો તમાશ સબધમાં ગમે તેવા શબ્દોમાં મરકરી કરે તેની મારે દરકાર નથી. મારે તો જોઈ જ વાત છે કે-ગમે તે પ્રકારે તમને પ્રસન્ન કરવા અને તમે સવદા મારા ઉપર પ્રસન્ન રહેા તેવા ઉપાયો યોજવા. વ્યવહારમાં

* પ્રિયોને રવાની અને પ્રત્યેમાં મિલ્યો પાઠ છે તેનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે તેવા ભાવ પર વિવેચન કરુ છે તે જુઓ.

૩ પ્રિયમારે શુદ્ધ=પ્રસન્ન. અણીએ=જોએ. બીરો=ની નાં. ગોલ=અન સહુરી=સદન કરી. વેરો=વેરી. વ્યારે=વદાશ. ગગતરગ=ગગતા પ્રવાહમાં વહુરી=જણાઈ નધ.

ચુ'માલીસમું' પદ

પતિપ્રાણી સતી પતિને રાજી રાખવા અનેક પ્રયત્ન કરે છે અને પતિપ્રેમમાં આસક્ત હોઈને લોકોની વાતની દરકાર કરતી નથી; તેમ હું પણ તમારા સિવાય અન્ય માટે વિચાર કરતી નથી, તમને પ્રસન્ન રાખવા નિરંતર વિચાર કર્યા કરું છું અને તે સખધમાં લોકો મારે માટે વાતો કરે તેની હું દરકાર કરતી નથી.

સુમતિવંત ચેતનની આવી દશા હોય છે. તેને પોતાની શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવામાં એટલી તક્લીનતા હોય છે કે તેને લોકોના ઉપરચોટીઆ વ્યવહારની જરા પણ વિચારણા રહેતી નથી. કહેવાની મતલબ એમ નથી કે વ્યવહાર વિરુદ્ધ તે કોઈ પણ કાર્ય કરે છે, પરંતુ વાત એમ છે કે સામાન્ય રીતે કોઈ પણ કાર્ય કરતી વખતે લોકો તે સખધમાં શું બોલશે? પોતાની કીર્તિને તેથી કેટલી અસર થશે? પોતાની સ્થિતિને તેથી યોગ્યાયોગ્ય શું જણાશે? એ સખધી વિચારણા પ્રાકૃત મનુષ્યને વિશેષ હોય છે; તેના કાર્યની રખા અકિત કરનાર સ્થૂળ વ્યવહારનું સાધ્યગિહુ હોય છે. જ્યારે શુદ્ધ ચેતનના કાર્યને સુકરર કરનાર સાધ્ય ચેતનનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનું, પ્રગટ કરવાનું, વિકસ્વર કરવાનું રહે છે એને અગે કોઈ વખત વ્યવહારના માણસો તેના વર્તનને કે આચરણને પ્રાકૃત દૃષ્ટિબિહુથી સ્વીકારી ન શકે, તેણી ન શકે એવું બની આવે છે અને તેવે પ્રસંગે કોઈ કોઈ વાર તેની અયોગ્ય રીતે હાસી કરવાને પણ તેઓ ચૂકતા નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળો સાધ્ય દૃષ્ટિવાન ચેતન પોતાનું વર્તન લોકરુચિ અનુસારે કરતો નથી પણ સાધ્યપ્રાપ્તિમા પોતે કેટલો આગળ વધી શકે છે એ દૃષ્ટિ રાખીને જ પોતાની કર્તવ્યરખા અકિત કરે છે. કોઈ કોઈ વખત તો વ્યવહાર માણસો તેને બહુ હસે છે, ઉડાવે છે, બનાવે છે, પણ તે અંત કરણપૂર્વક સમજે છે કે મારી વાત કરનારા અને મને બનાવનારા બિચારા હજી તદ્દન સ્થૂળ ભૂમિકા ઉપર છે અને શુદ્ધ બોધથી કમનશીબ રહેલા હોવાથી જ્ઞાનચક્ષુથી વિકળ છે, વસ્તુત અંધ છે. આવા કારણથી જ શ્રીમદ્ગોવિજયજી મહારાજે સમાધિશતકમાં લખ્યું છે કે—

જગ જાણે ઉન્મત્ત ઝોં, ઝોં જાણે જગ અંધ;
જાનીકુ જગમે રહ્યો, યુ નહિ કોઈ સખધ

જગતના લોકો સાધ્ય દૃષ્ટિયુક્ત જ્ઞાનીના વર્તનને ગાડા માણસના વર્તન જેવું જાણે છે. તેને ત્યાગ કરતો જોઈને, ધ્યાન કરતો જોઈને, મનનો નિરોધ કરતો જોઈને તેઓ મનમાં હસે છે, તેના કાચાતૂટ્યા કપડા જોઈને તેની મશકરી કરે છે, તેને વ્યવહારના નકામા કાર્યોમાં ભાગ ન લેતો જોઈને તેને મૂઠ કહે છે અને તેના દરેક કાર્યની વાસ્તવિક કિમત સમજવાની પોતાની અશક્તિને લીધે અને પોતાની જેવા બીજા ઘણા માણસો તે અભિપ્રાયમાં પોતાને મળતા થતા જોઈને પોતાનું ડહાપણ સુમતિવંત જીવને ઉન્મત્ત ઠરાવવામાં વાપરે છે. એ પ્રસંગે સામાન્ય જનમસુદાયના આહુ પ્રવાહથી ઊંચો આવેલો જ્ઞાની વિચારે છે કે—પોતાના સખધમાં વિચાર કરનારા આ બિચારા અંધ છે, જ્ઞાનચક્ષુથી રહિત છે અને વાસ્તવિક

સમજવું વગરના છે આથી વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બોલીએ તો ખરી રીતે આવા મનુષ્યના સંબંધમાં બીજા પ્રાણીઓ શુ બોલે છે તે બલુવાની કે તે સંબંધી ગવેષણા કરવાની સુઠ વસ્તુરૂપિવત્ત જીવને જિંતા જ હોતી નથી. તેનું સાધ્ય તો પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું અને તે માટે યોગ્ય સાધનો જોડા કરવાનું જ રહે છે તે બની શકે તેટલું યોગ્ય વિદ્યામાં શુદ્ધિવત્તા પ્રગટ કરવા મઠે છે અને તેમાં જેટલે દરબને પોતાને ક્ષેત્ર મળે તેટલે અધી તે પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે.

આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી શુદ્ધ ચિંતના કહે છે કે-કે મારા નાથ ! મારે તું શાં રહે તેનું ક્ષમ છે, બીજા અને તેટલા બોલો મારે માટે બોલશે અથવા બોલે છે તે સર્વ સહન કરવા હું તૈયાર છું અને તૈયાર રહીશ કે મારા નાથ ! મને આપને મળવાની જોટલી બધી અભલાયા યજ્ઞ છે કે મને તો તમારા સિવાય બીજા વાત બમતી નથી, પણ હ આવતી નથી, આન જેવનારી થતી નથી. કે નાથ ! આપ હવે તો આપની પ્રિય પત્નીને જલદી મળો, હવે જો આપ મને મળવામાં ઢીલ કરશો તો મોટી બૂઠ થશે. અત્યારે મારે ને તમારે મળવાની જોગવાઈ યજ્ઞ છે, આચામતા આપનાથી ડૂર ખસી બધ છે અથવા ખસી જવાની સ્થિતિમાં આવી બધ છે અને આપનાથી જરા ફરી જઈ આપના પર પોતાનું આચામ્ય સ્થાપન કરી શકતી નથી, તેવે વખતે આપે સુદર દેહ, ઉત્તમ ભવિ, શરીરસ્વાસ્થ્ય, દેવશુરનો યોગ વિગેરે અનેક પ્રકારની અનુકૂળતાઓ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જો આપ મને નહિ મળો તો હું સસારરૂપ ગતિના પ્રવાહમાં તણાઈ જઈશ, હું નદીમાં ઝપાપાત કરીશ અને પછી મારો અને તમારો યોગ અધિક્કસ વખત સુખી લગશે. સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ શુદ્ધ ચિંતનાને પ્રાપ્ત કરવાનો મારો અહમ્મ કરવામાં ન આવે તો પછી જોવી જોગવાઈ સસારજગતમાં અધારે ફરીવાર મળશે તે કહી શકાય નહિ. આ હેતુને લઈને શુદ્ધ ચિંતના કહે છે કે-આપ મને મળશો નહિ તો સસારચરિતાના પ્રવાહમાં હું ઝપાપાત કરીશ જોટલે હું સસારમાં ધસઘસ જઈશ. મતલબ ચેતનજી આવી અનુકૂળ તકનો અત્યારે લાભ નહિ લે તો પછી તે સસારમાં ધસઘસ જશે અને પછી પાછા તેનો અધારે જવસર આવશે તે કહી શકાય નહિ. ચેતના અને ચેતનનો અલેક છે, તેથી ચેતનાએ મજાના પ્રવાહમાં પડવાનું કહેવું તે ચેતનજીને તેમાં તણાવા બરાબર છે. અત્ર જે હરીકૃત બતાવી છે તે બરાબર સમજી શકાય તેવી છે. અનેક પ્રસંગે ચેતનજીને કહેવામાં આનુ છે કે તેને અત્ર જેવી અનુકૂળ જોગવાઈ મળી છે તેવી ભવચક્રમાં કોઈક જ વખત મળે છે; તેનો ઉપયોગ શુદ્ધ દયા પ્રગટ કરવામાં થાય તો તેનું જીવન સફળ થાય છે, નહિ તો તે સામાન્ય જ્ઞાતિઓની પેઠે ફાગટ ફેરા જેવું જીવન આપી સસારમાં સરી જાય છે, પડી જાય છે, ડૂબી જાય છે. શુદ્ધ ચિંતના તેની પોતાની સી ડે તેને અનુકૂળ છે અને તેને મળવાને આતુર છે; સુમતિ પ્રાપ્ત કરી તે દ્વારા પોતાનું પ્રસિદ્ધ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શુદ્ધ ચિંતના સાથે અનત કાળ સુખી વિલાસ કરવાની વિશુદ્ધ વૃત્તિ અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવાની આવી તક તેણે કોઈ પણ રીતે ફેડી દેવા યોગ્ય નથી.

ટબાકાર આ ગાથા સુમતિના મુખમાં મૂકે છે. તે કહે છે કે-અહિં જે કથન છે તે જડસગી આત્મારામ પ્રત્યે સુમતિએ કહેલું છે તે ચેતનજીને પોતાને ઉતાવળે મળવાનું કહે છે અને નહિ તો શુદ્ધ ચેતનાના ઉજ્જવળ તરગોમા મળી જઈ ખારમે ગુણુસ્થાનકે પોતે જશે અને સુમતિ નહિ રહેશે એમ બતાવી સુમતિ કુમતિની મર્યાદા બતાવે છે. ટબાકારનો આશય એવો જણાય છે કે-સુમતિ પોતે તો શુદ્ધ છે પણ પતિનો વિરહ સહન કરી શકતી નથી તેથી પોતે ખારમા ગુણુસ્થાનકે ઉજ્જવળ આત્મપરિણુતિરૂપ શ્રવેત તરગોમા મળી જવાનું કહે છે અને પછી ત્યાં તેનું વ્યક્તિત્વ નાશ પામશે. તેરમા ગુણુસ્થાનકે તો શુદ્ધ કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને સુમતિ કુમતિનો લય થાય છે અને શુદ્ધ ચેતન્ય પ્રગટ થાય છે. આવી રીતે હકીકત કહીને ચેતનજીને પોતાના તરફ આકર્ષણ કરવાનો સુમતિનો આશય હોય એમ ટબાકાર જણાવે છે એ પ્રમાણે અર્થ કરવામા ભાવ ઠીક આવે છે, પણ સુમતિ આવા પ્રકારની ધમકી ચેતનજીને આપે તે પહેલી અને બીજી ગાથાના ભાવને અનુરૂપ લાગતું નથી. સુજ્ઞ વાચનારે બન્ને અર્થ યોગ્ય રીતે વિચારવા.

આ આખા પદનો આશય ચેતનજીને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવી તે પ્રગટ કરવા માટે આગ્રહ કરવાનો છે એમ કરવા જતા શુદ્ધ ચેતનાએ એક વાત બહુ સુંદર કરી છે અને તે એ છે કે-ચેતનજીની વાત સર્વ શાસ્ત્રોએ કરી છે અને ચેતનજી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. આવા સુપ્રસિદ્ધ ચેતનજી પોતાનું પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા લલચાય તે માટે તેને બહુ સુંદર શબ્દોમા બોલાવ્યા છે અને તે વાત ખાસ લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે બીજી વાત ચેતનજી પાસે જ તેને સેવન કરવાની રીતિ કહી બતાવવા સૂચવ્યું છે. એનો ગર્ભિત આશય વ્યક્તિ-લેહે શુદ્ધ દશા પ્રગટ કરવાના માર્ગોનું વિવિધપણું બતાવવાનો છે. ક્રિયાથી, યોગથી, જ્ઞાનથી અને તેના જૂઠા જૂઠા વિલેદથી સેવનની રીતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અમુક વ્યક્તિને કઈ રીતિ અનુકૂળ છે તે તેણે યોગ્ય અકુશ નીચે રહીને શોધી કાઢવાનું છે આ ઉપરાંત ચેતનજીને પ્રસન્ન રાખવાનો જે ભાવ છેલ્લી ગાથામા બતાવ્યો છે તે પણ બહુ જ વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે બેતાલીશમા પદમા જે અક્ષર સ્મરણ કરવાની જે વાત કહી છે તે ચેતન અને ચેતનાના અરસ્પરસ ઉદ્ગારોથી સ્પષ્ટ કરવાનું સૂચવન ત્યાર પછીના જે પદમા કહ્યું છે. આ છેલ્લા ત્રણે પદોનો આશય બરાબર વિચારવો.

પદ પીસ્તાલીશમું

રાગ ટોડી

ઠગોરી મગોરી લગોરી જગોરી.

મમતા માયા આતમ લે મતિ, *અનુભવ મેરી ઓર દગોરી. ઠગોરી ૦ ૧

* 'અનુભવ મેરી ઓર દગોરી' એ પ્રમાણે પાઠાતર જે પ્રતમા છે અર્થમા ફેર પડતો નથી.

૧ ઠગોરી=ઠગારીઓ, ઠગણીઓ ભગોરી=ભાગી ભઓ લગોરી=લાગી ભઓ, વળગો જગોરી=જનમત થઓ લે મતિ=મતિ લધને મેરી=મારી ઓર=તે સિવાય, અન્ય દગોરી=દગો છે, પર છે.

“હારીઓ ! જાગી જાઓ (ચેતનાને કહે છે) તમે અને વળગો, બ્રહ્મત યાઓ મમતા, માયારૂપ મતિ હૃદને આત્મા (હું) તમને વળગ્યો છું, જ્ઞાનદૃષ્ટિ મારી છે અને તે સિવાય અન્ય કશું છે—પર છે ”

ભાવ—આ પદનો અર્થ બહો વિષમ છે પ્રથમ માયા બુદ્ધિમદ્ભાવને જે પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે તે બતાવુ છું, પછી આશુ પદ પૂરું કરી ટબાકારનો અર્થ વિચારશુ બન્ને અર્થ તદ્દન બહાં દૃષ્ટિબિદ્ધી અભાવના હોવાથી એક સાથે તે પર વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી બન્ને અર્થ કરવામાં કેટલાક શબ્દો પદમા અધ્યાહાર હોય એમ ધારી લેવું પડે છે કતાના ખરે આશય સમજવો અશક્ય છે

ચેતનના પોતે ઉપર પ્રમાણે પ્રતીતિબદ્ધ ઉદ્ગારો શુદ્ધ ચેતના પાસે સામળી હવે માયા, મમતાને ઉદ્દેશીને પ્રથમ કહે કે—હું હારીઓ ! તમે હવે મારી પાસેથી જાગી જાઓ, ફર થઈ જાઓ, અને હું ચેતના ! તમે હવે બ્રહ્મત યાઓ અને અને વળગો આ મમતા અને માયાની સોલતમા પછી તેની બુદ્ધિ હૃદને ચેતનના તેને વળગ્યો છે પણ મારી દૃષ્ટિ તે બુદ્ધિવદ્ધિ-જ્ઞાનદૃષ્ટિ જ છે અને તે જ્ઞાનદૃષ્ટિના જે વસ્તુનો સમવેશ થતો નથી તે સર્વ જ્યે છે, પર છે તે વસ્તુ મારી પોતાની નથી વિશ્વાસ કરવા હાથક નથી હાથ તે ચેતનના એટલે કે હું પોતે પાસેથી બુદ્ધિને આજ્યે છું પણ તે મારી પોતાની બુદ્ધિ દૃષ્ટિ નથી તે સર્વ પર છે, વસ્તુગત ખમની તાત્વિક દૃષ્ટિથી અન્ય છે, અવર છે અને ખાસ સુખાનો પ્રસન્ન આવે ત્યારે અને પોતાને કશું કેનાર છે અને હેશન કરનાર છે, અને કૃષ્યાવનાર છે

ચેતનનાને જુદાશુ કે પોતાના સ્વરૂપનું વચ્ચન વેક પુરાણ, ક્રિયાબ, આગમ, નિગમ વિગેરે અનેક સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં કરેલું છે અને પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વતમાન વિભાવ કશામાં રૂપાવ છે તેથી તદ્દન શુદ્ધ છે એ હકીકત અવશ્ય પછી અને વળી પોતાને શુદ્ધ ચેતના જેવી સુદર નવચોવના પતિવતા સ્ત્રી છે એ વાતથી વાકેફમાર થયા પછી તે ગ્રંથોમમતાનું સ્વરૂપ સમજે છે, વિચારે છે અને પછી તે કહે છે કે—હું હારી માયામમતા ! આત્માર સુખી હું તમારા તરફ અલ્પાઈ ગયો હતો, તમને મારી સીએ સમજતો હતો અને તમારામાં આસક્ત હતો; પણ હવે અને મારૂમ પડે છે કે એ બ્રહ્મતમા હું હારીયો

* આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં પ્રથમની પદ્ધતિને એ સ્વરૂપો માયા મમતાને ઉદ્દેશીને બોલાવના છે અને બી ન એ સ્વરૂપો શુદ્ધ ચેતનાને ઉદ્દેશીને બોલાવના બતાવના છે તેમ જ બીજી પદ્ધતિમાં ચેતન પોતાને માટે આ મ સ્વરૂપ વાપરે છે અને વળગ્યા છે એટલા અધારો અધ્યાહાર લેવા પડે છે એટલે અમ તાણી બેચેને કરવા પડે છે પરંતુ પદમા આગળ પાછળના ભાવ સાથે તમા ઉપરનાં પદોના ભાવ સાથે આ અમ બન્ને અનુરૂપ આવે છે કવિ ના ઉદ્ગાર કહે છે—દર્શનાં જાન કહે છે ત્યારે કેટલુંક નિરકુલશ્ચ વાપરે છે તેથી આવી રીતે ચેતનના પોતાને માટે આત્મ સ્વરૂપ વાપરે અને હું એવો ઉચાર ન કરે તો તે તેના વિભાવ અને સ્વભાવદેશની દેશસ્વરૂપી રિપતિને ધ્યાન છે એમ સ્પષ્ટ સમજવું વિવેક

હતો, ફસાયો હતો, છેતરાઈ ગયો હતો, તેવી મને છેતરનારી હે હુચ્ચી સ્ત્રીઓ ! તમે હવે મારાથી દૂર જાઓ, મારો છેડો છોડો, મારાથી આઘી જાઓ, અને હે વહાલી શુદ્ધ ચેતના ! તુ હવે જાગ્રત થા અને મારી સાથે લાગ. અત્યાર સુધી મેં તને ઊંઘાડી રાખી છે, તારી હકીકત સાબળી નથી, તને ઉવેખી મૂકી હતી, તે ઠીક થયું નથી, પણ હવે તું જાગ્રત થા અને મને ભેટ, મારી પાસે આવ અને મારી હૃદયવલ્લભા થા. અહો ! આ આત્મા (હું પોતે) અત્યાર સુધી માયા, મમતાની બુદ્ધિએ ચાલ્યો છે જ્યારે કોઈ વસ્તુ-સંબંધ કે સ્થિતિની તુલના કરવી હોય ત્યારે તેને મમતાની દૃષ્ટિથી જ જોઈ છે, તેની ગણના વ્યવહારિક સ્થૂળ સુખ, સગવડ અને અજ્ઞાનને અંગે જ કરી છે અને તેથી આત્મા વારંવાર ખોટી ગણતરી કરીને છેતરાયો છે, તેની ગણતરી ઊંઘી વળી ગઈ છે, ખોટી પડી છે, ખોટું રસ્તે દોરનારી જણાઈ આવી છે તેણે જે વસ્તુને પોતાની માની હતી તે પારકી જણાઈ છે, પોતાના સંબંધીઓને ચાલ્યા જતા જોયા છે, પોતાનું દ્રવ્ય ઘસડાઈ જતું જોયું છે, પોતાના સગાઓને માની લીધેલા વૈરી તરીકે કાર્ય કરતા જોયા છે આ સર્વ ભૂલભરેલી ઉલટી ગણતરીનું કારણ એ હતું કે તે સર્વની કિંમત માયા, મમતાના અજ્ઞાનમૂલક ધોરણ પર કરી હતી અને જ્યાં ગણતરી કરવાનું ધોરણ (Basis) જ ખોટું હોય ત્યાં પછી તેના સરવાળા બાદબાકી ખોટા જ આવે એમા નવાઈ જેવું નથી જેને વસ્તુત સુખ માની સરવાળામા ગણ્યું હતું તે તો હું ખરૂંપ હોવાથી બાદ કરવું જોઈતું હતું તેવી જ રીતે ગુણાકાર અને ભાગાકાર પણ ઉલટા જ થતા હતા આવી રીતે માયા, મમતા પર સુખદુઃખની ગણના કરીને ચેતનજી (હું પોતે) અત્યાર સુધી છેતરાયેલ છે, પરંતુ હવે મને સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે અનુભવદૃષ્ટિ એ જ મારી દૃષ્ટિ છે વસ્તુસ્વરૂપ યથાસ્થિત જ્ઞાનને, અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ, અનુભવ કહેવામા આવે છે એ અનુભવદૃષ્ટિ અથવા જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જે ગણના કરવામા આવે તે વાસ્તવિક ગણતરી છે, સાચી ગણતરી છે અને તેવી ગણતરી પર જે મુકામ બાધ્યુ હોય તે લાભો વખત ટકે છે તેમ જ ગણતરી કરનારની ગણનાઓને સાચી બનાવે છે, બાકી એ સિવાય બીજી દૃષ્ટિથી કોઈ પણ ગણતરી કરી હોય, સ્થૂળ સ્થિતિ પર તુલના કરી હોય તે સર્વ દગાવાળી-અવિશ્વાસ્ય માલૂમ પડે છે અને તેવી ગણતરી પર કરેલા કાર્યો પણ સુખને બદલે પરિણામે દુઃખ જ આવે છે આવી ભૂલભરેલી ગણતરી ખોટી છે એમ હવે મને જણાયું છે તેથી એવી ખોટી ગણતરી કરાવનાર હે માયામમતા ! તમે હવે મારાથી દૂર ખસી જાઓ, અહીંથી ભાગી જાઓ અને મારા પર તમારા વક્ર પ્રયોગો કાઈ પણ અજમાવશો નહિ

જ્યારે જ્યારે ચેતનજી જરા પણ શુદ્ધ દશામા આવે છે, કાઈ શુદ્ધ અવબોધ થાય તેવું વાચન કે શ્રવણ કરે છે, ત્યારે તેના મનમા આવા શુદ્ધ વિચારો આવે છે અને તે વખતે થયેલી ભૂલ પર પશ્ચાત્તાપ થાય છે, તે સાથે હવે પછી તેમ ન થાય તો ઠીક તેવા વિચારને લઈને આવા ઉદ્દગારો નીકળી આવે છે એવી ક્ષણિક ભાવના લાભો વખત

દક્ષવી શાખવા માટે કવિએ એવા પ્રસંગે ચેતનજીથી યાચાયલા ઉદ્ગારો અત્ર નોંધી શક્યા છે એની કિમત વસ્તુસ્વરૂપના અવગ્રાહ્ય વખતે ઉચ્ચાશયલા શુદ્ધ ઉદ્ગારોના માગ કર્યાકત્તવરીકે બહુ મોટી છે એવી સ્થિતિ અધિકાર અને પ્રસંગો પર આધાર પામે છે, પરંતુ એવા પ્રસંગે એક સરખી સૌમ્ય સ્થિતિ થતા વસ્તુકથાન થયાતમ્મ થાય છે અને તેના કાયમ લાભ મળે તે માટે એવા પ્રસંગે થયેલ સ્ફુરણા હૃદય પર અક્રિત કરવી ઉચિત છે ચેતનજીને અહીં એમ વિચાર થાય છે કે-જ્ઞાનદષ્ટિ એ મારી દષ્ટિ છે અને બીજો સર્વ દગો છે એ સાધારણ વાત નથી. એવી વિચારણાથી થયેલી બુદ્ધિને બસબર વિકસવર કરવાની અને તેવા વિચારો કરવાના પ્રસંગો વધારવા ઠી બહુ આવશ્યકતા છે નહીંમી વાતો કરવામા ઘણી વાર બહુ સમય ચાલ્યો બધ છે તેના સદુપયોગ થવા સાથે એ આવા શુદ્ધ વિચારો અને તે પછુ ચેતનજીના પોતાના આત્મ ઉદ્ગારોના સાથે થાય તે બહુ લાભ થવા સાથે ચેતનજીને યોગ્ય વખતમાં માર્ગ પર લાવી મૂકનાર થાય છે યુગુક્તુ એવે આ દશિથી વિચાર કરવાની-આત્મનિરીક્ષણ કરવાની બહુ જરૂર છે ઘણીખરી બાબતમાં આ એવ વિચાર કરતો જ નથી અને કરે ॥ તેા તેની યોગ્ય તુલના કરતો નથી, ઉપર ઉપરના વિચારનુ યોગ્ય કૃણ બેસતુ નથી. શુદ્ધ સ્થિતિના ખપી એવે તેથી યોગ્ય મગદર્શક આશ્રય તલે વાસ્તવિક માર્ગને સૂચવનાર, આત્મદષ્ટિ વ્યવસ્થ કરનાર અને સ્વવિષયને અવલબી રહેનાર શુભ આત્મવિચારણા કરવી અને તે વખતે સ્વને યોગબધવા માટે પરબાવતુ સ્વરૂપ પછુ તેટલા પૂરતુ વિચારણુ અને વિચારી યોગ્ય નિર્ણય કરવો. ચેતનજી હજુ આવે પ્રસંગે વિચાર કરી કેવા કેવા ઉદ્ગાર કહે છે તે આગળની આધામાં એવામાં આવશે એનો હેતુ ચેતનજીને વસ્તુસ્વરૂપનો શુદ્ધ અવગ્રાહ્ય કરાવવાનો છે એ આશય બરાબર સમજવાથી આ અટપટા પદનો નિષ્કર્ષ બહુ સારી રીતે નીકળી આવે છે. ખાવી વિચારણુ કરવાથી ઘણી વખત જે હકીકતનો ખુલાસો થવજુ કે વાચનથી થતો નથી તે સહજમા થઈ બધ છે અને તે વખતે મનમા શાંતિ આપી બધ છે જ્ઞાનદષ્ટિ સિવાયની વસ્તુ અથવા ક્ષબધસ્થિતિ દગો ઢેનારી છે એ હકીકત પછુ ચેતનજીને વિચારણુને બળે જ સુરે ॥

બ્રાત ન માત ન શાત ન ગાત ન, જાત ન વાત ન છામત મોરી;
 મેર સષ દિન વરસન ફરસન, ઘાન સુષારસપાન પગોરી ઠગોરી૦ ૨
 (તે દષ્ટિ સિવાય મારે કોઈ) બાઈ નથી મ્યા નથી, જાપ નથી, સમા નથી

* જપેલી છુટા પ્રશ્નમાં જે પંક્તિ આ પ્રગણે છે બ્રાત ન તાત ન માત ન તત ન, માત ન વાત ન શાનત મેરી એવાં સન્દેહુ સ્થાન ફરે છે અર્થમાં ફેરફાર જણાતો નથી તત એટલે ઢાંઢો એવો પણ અર્થ થઈ શકે છે

૨ આત્મ-સ્વાઈ માત્મ-માતા, મા. તાત્મ-પિતા. માત્મ-સગોત્રીન, સયા અથવા કરીર. તાત્મ-સદાવીન, એક શક્તિયુક્ત સાત્ત્વભાન છે મોરી-મુદાવણી, સારી, યોગી, ઉજ્જવી. મેરે-મારે તેા. ફરસન-ફરસન, વહના, પૂ. ન. તાત્મ-સય. સુષારસપાન-અપૂતપાન. પગો-પગા ક્રુરબર

નાતીલા નથી અને તેઓની વાત મને સારી લાગતી નથી મારે તો બધા દિવસ તેનું જ દર્શન, પૂજન, તાન અને પાકું અમૃતપાન છે.”

ભાવ—વળી ચેતનજી સવિશેષપણે કહે છે કે-હે માયામમતા ! તમારા પરિચયથી અત્યાર સુધી હું માળાપ, સ્ત્રી, પુત્ર, સગાસંબંધીઓમા આસક્ત થઈ રહ્યો હતો, તેઓના દુખે દુઃખી થતો હતો, તેઓના હર્ષપ્રસંગોમા ભાગ લઈ રાજી થતો હતો, પણ હવે અનુભવદષ્ટિ બંધ થઈ છે, અને તે સ્વદષ્ટિ છે એમ જણાયા પછી અન્યત્ર વિહાર કરવામા મને મૂર્ખતા જણાઈ છે, અને તેથી જણાય છે કે-અત્યાર સુધી જેમની સાથે સંબંધ કર્યો તે માળાપ, ભાઈ, સગા તથા નાતીલાઓ મારા પોતાના નથી, મારે તેઓ સાથેનો સંબંધ ચિરસ્થાયી નથી, નિત્ય તો છે જ નહિ અને હોવાનો સભવ પણ નથી; અને તેથી મારા ખરેખરાં માળાપ વિગેરે અનુભવ જ છે મા એટલે દુઃખમાથી રક્ષણ કરે તે માતા. એ અર્થ વિચારીએ તો વાસ્તવિક દુઃખથી બચાવનાર માતા તો જ્ઞાનદષ્ટિ જ છે, કારણ કે ખરું દુઃખ-સુખ શું છે તેનું જ્ઞાન પણ તે જ કરાવે છે આવી રીતે સર્વ શબ્દો માટે સમજવું. આથી વ્યાવહારિક ભાઈ બહેન, માતાપિતા, સગાસબધીઓ વિગેરે સંબંધી વાત પણ મને સારી લાગતી નથી, ગમતી નથી, પસંદ આવતી નથી તેઓની વાતમા મને સ્વાર્થનો ઓછો વધતો અંશ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને તે બતાવનાર જ્ઞાનચક્ષુ છે. સ્થૂળ ચક્ષુથી જે હું સમજ્યો નહોતો, જે હકીકત મારી કલ્પનામા પણ આવી નહોતી, જે હકીકત મેં સ્વપ્નમા પણ દીઠી નહોતી, તે વિવેકપૂર્વક પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનચક્ષુથી જણાઈ આવી છે અને તેનાથી મને હવે સામાજિક સબધની અસ્થિરતા અને વસ્તુગત વાસ્તવ સ્થિતિનો ઓધ થયો છે આને લઈને ઉપર જણાવ્યું તેમ મને વ્યવહાર માતાપિતા વિગેરેના સબધમા અને તેમણે કરેલી વાતોમા કાંઈ ઉજ્જવળતા દેખાતી નથી, કાંઈ ઈષ્ટતા જણાતી નથી, કાંઈ વિશેષતા મળી આવતી નથી, અથવા તે વાત ચોકખી અથવા નિર્મળ હોય એમ પણ મને જણાતું નથી વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા વગર ઉપર ઉપરથી જે વાત થાય, વસ્તુગત ધર્મોની અવાતર સ્થિતિના હાઈમાં ઉતર્યા વગર તેઓનું સ્વરૂપ વિચારવામા કે ચિતરવામા આવે એ તેમનો વાસ્તવિક ભાવ હૃદય પર સ્ફુરે નહિ ત્યા તેનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ સમજાતું નથી અને તેથી એવી રીતે કરેલી વાત ચોકખી હોવાની શક્યતા બહુ ઓછી રહે છે

અહીં ગાત શબ્દનો અર્થ સગોત્રીય કર્યો છે તે સબધને અનુરૂપ છે. માળાપ વિગેરે નજીકના સગા પછી ગોત્રીય સગા આવે છે તેથી પ્રક્રમ બરાબર જળવાય છે. ગાત શબ્દનો બીજો અર્થ શરીર પણ થાય છે. માળાપ, ભાઈ વિગેરે પરનો મોહ જેટલો હિરાન કરે છે તેટલો જ શરીર પરનો મોહ ત્રાસ આપે છે, તેથી તે અર્થ પણ ઘટે છે, પરંતુ તે(શરીર) કાંઈ વાત કરતું નથી અને ગોત્રીયો વાત કરે છે તેથી સબધ જોતા પ્રથમ અર્થ વિશેષ ઘટે છે ‘ જાત ’ શબ્દનો અર્થ સજ્ઞાતીય કરેલો છે તે પણ સબધને અનુરૂપ છે ગોત્રીય પછી જ્ઞાતિના માણસો આવે છે. તે શબ્દનો બીજો અર્થ પુત્ર પણ થાય છે અને

તે અહીં બરાબર બંધાયેલો પણ આવે છે અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે-મને સત્ય સબંધીયો જે વાત કહ્યું છે તે કાંઈ પણ રીતે ઇંદ લાગતી નથી અને હવે તો મને જોત જણાય છે કે મારાં વાસ્તવિક માતાપિતા આ અનુભવના આવિભાવો જ છે

જ્ઞાનદેહિને જોઈ અહીં આઠ દેહિ પર વિવેચન પ્રાસંગિક જણાય. તેમા ચોથી દેહિથી બરાબર જ્ઞાનદેહિ બંધાયેલ છે અને તે દેહિથી આમજ પ્રગતિ કરનાર ચેતનનું અહીં વિવેચન છે એ આઠ દેહિને પ્રાસ વિષય અહીં બહુ લાગ્યા થઈ પડે તેથી અત્ર લખ્યો નથી, અન્ય પ્રસંગે તે પર વિવેચન કરવામા આવશે (જુઓ ચોજના વિષય પર વિવેચન); પરંતુ એટલું તો જાત જણાવવું ચોખ્ખું છે કે-આઠ દેહિ પર 'યોગદેહિસમુચ્ચય' નામનો શ્રીમદ્ગો. હસ્તિપ્રસ્થના ભવ અને તે પરથી ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ગો.વિષ્ણુજી કરેલી આઠ દેહિની સમજાવો પ્રાસ મનન કરીને સમજવા ચોખ્ખું છે ચોથી દેહિદેહિથી સમજવું જોઈ જાય છે અને ત્યારથી ચેતનનું પરિણામ નિમજતા વિશેષ થતી જાય છે. એ દેહિવાન ચેતનને પછી માતાપિતા, સત્યાસબંધીયો જે વાતો કરે તે ઇંદ લાગતી નથી, કારણ કે તેઓની વાતોનું મહત્ત્વ સ્વૂળ-પૌદ્ગલિક દશા પર હોય છે આ આઠ દેહિનું સ્વરૂપ બરાબર મનન કરીને સમજવા ચોખ્ખું છે એને યોગદેહિ કહેવામા આવે છે સમજવું જોઈ જાય પછીની દેહિને સમુચ્ચયે જ્ઞાનદેહિ કહેવામા આવે છે ઉપરોક્ત બંધોમાંથી એનું સ્વરૂપ સદ્ગુરુ પાસે વિચારવું અને આ ભવમા વિવેચન કર્યું છે તે લક્ષ્યમાં લેવું

એ જ્ઞાનદેહિ જ મારે તો દેખવાની વસ્તુ છે, પૂજવાની વસ્તુ છે, પાન કરવાની વસ્તુ છે, લય પામવાની વસ્તુ છે એક વખત અનુભવદેહિ બંધાયેલ થાય એટલે આ ચેતન વિભાવ દશામાંથી પાછો હટી જાય છે પછી એને સમજાવવા કે સમજાવવા એવા લાભક જણાવ્યાં નથી હવેમીને તે પૂજા કરવા લાયક ગણતો નથી, સોદા-લેખન કે મલ આદિ પદારથને પાન કરવા ચોખ્ખું ધારતો નથી અને શોધક પદારથોમાં લય લગાડવી ઉચિત સમજતો નથી; તેમ જ તેને માતાપિતા પર પ્રેમ રહેતો નથી સીપુત્ર પર શોધ રહેતો નથી, ભાઈ સાથે સ્વામ રહેતો નથી, સજાના સનેહની જરૂર રહેતી નથી આવતું પોતાના શરીરની પણ તેને હરહર રહેતી નથી. એથી પણ વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો તેઓની વાતો સાતજવી તે તેના કાનને પસંદ પણ આવતી નથી. તેથી તે અનુભવને કહ્યું છે કે-હવે તો મારે હરદાજ તારું દયાન થાય, તારું પૂજન થાય, તારું પાન થાય અને તારામા લય પમાય એ જ મારી ઇચ્છા છે આતરદેહિ ભગૃતિ થતા ચેતનનું આવી સુદર દશા થાય છે; તેને પછી જન હાસનાં કામ ઉપર આજ્ઞાપિત સબંધ ઉપર અને સાંસારિક વિષયો ઉપર વિરાગ આવી જાય છે અને તે તેમણે બહાર નીકળી જવા વિચાર કરે છે, ભાવના કરે છે નિવૃત્ત્ય કરે છે અહીં દયાન યમુનો વિષય છે તાન કણને વિષય છે, પરશન સ્પર્શોદ્રિયનો વિષય છે અને પાન રસોદ્રિયનો વિષય છે એ રીતે જન વિચારતા નાસિકાનો વિષય સ્પષ્ટ થતો નથી, પંચે યજ્ઞનો એવો કાંઈ અથ થતો હોવો એમને પણ તે સ્પષ્ટ જતો નથી, કહેવાનો

શ્યાવ-ઉપર કહી તે અનુભવદિ માત્ર પ્રાણની રક્ષા કરનારી છે, મને શાશ્વત જીવન આપનારી છે એના વિરહનો મારા પાર ન પામી શકાય તેવા છે, એ સ્થળ એવું છે કે જેમ ઊંડા જળને વાગ મેળવવો મુશ્કેલ પડે તેમ તેનો છેલ્લો પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ પડે તેમ છે મતલબ એ વિરહકાળ ક્યારે પૂરા થયે તે કહી શકાય તેમ નથી બહુ જાણવાળા સમુદ્રમાં ધાણી કેટલું છે અને જમીન કેટલી નીચી આવી છે તે જાણવા માટે બહુ પ્રયાસ કરવો પડે છે અને તેમાં કોઈ વસ્તુ પડી ગઈ હોય તો તે કઈ આવવામાં અઘાત મહેનત પડે છે એવી રીતે આ વિરહવેદનાનો માર્ગ અઘાત છે એક તો મારા પોતાનો માર્ગ જાણવો છે અને વિરહકાળ બહુ લાંબા વખતથી આલ્સા કરે છે; આથી એ વિરહકાળ અઘાત જણાય છે મારા પ્રાણ તો હું પોતે જ છું, તેને અમત્ હથામા લાવવાની સ્થિતિનો મને વિરહ થયો છે અને તેની આ સવ પીડા છે પીડા કોઈ બહારની નથી પણ અનુભવદિ ને મારી પોતાની વસ્તુ છે તેનો જ વિરહ થયો છે અને તે અપાર જણાય છે, કારણ કે લાંબા કાળથી તેને ઊંધાથી ઘીપેલ છે ચેતનજી પોતે આ પદ ઊભે છે એમ ચર્ચ કરેલ હોવાથી આ પ્રમાણે અર્થ થયે છે સમતા એ આ પક્તિ બેલવી હોય અથવા શુદ્ધ ચેતના બેલવી હોય તો તેનો અને ચેતનજીનો મધ્યા વખતથી વિરહ થયો છે તેની વેદના જેવું અઘાત સ્થળ છે તેનો પાર આવતાં નથી એવો અર્થ થયે છે એ વેદના એટલી લાંબા વખતની-અનાદિ કાળની છે કે તેનો વિચાર કરતાં મારા પત્તો ખાતો નથી. અથવા ચેતનજી કહે છે કે-તે વિરહવેદનાસ્થળ અઘાત-જેનો પાર ન આવે તેવું છે અથવા તે વિરહસ્થળનો પાર લેતા હું તો યાક્યો છું, ધણી મહેનત કરી પણ તેનો પત્તો જ ખાતો નથી,

આનંદપ્રભુ પ્રજુના દશન કરવા-તેની જાણી કરવી તે અનુભવ છે અને તે દર્શન એ જ અવધત છે-વિષમ માર્ગ છે તે માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો બહુ મુશ્કેલ જણાય છે ઘટ એટલે રસ્તો-ઘાટ અવધત એટલે વિષમ માર્ગ, મુશ્કેલ રસ્તો. અનાદિ કાળથી ચેતનજી એવા કુમારને સહી મયો છે કે એને સીધા રસ્તો સૂઝતો નથી એ માયા, મમતાના કુટિલ માર્ગોમાં પડી સસારમાં રણજીત કરે છે અને તેથી તેને અનુભવના માર્ગે અટપટા લાગે છે શ્રદ્ધથી એની પ્રવૃત્તિ એવી વિષરીત થઈ ગઈ છે એની દૃષ્ટિ એટલી અપજ ધર્મ ગઈ છે કે એ વિશુદ્ધ માર્ગને અટપટા માર્ગ સમજે છે અને સરળ માર્ગને અવધત સમજે છે ચેતનજી પોતાની શ્રદ્ધાવૃત્ત સ્થિતિમાં આનંદપ્રભુ પ્રજુના દશનને પણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા તે સમજી શકતો નથી. હવે ચેતનજી સમજવા લાગ્યો છે કે પોતે અત્યાર મુખી સજ કરવાની બાબતમાં ઉતરાયો હતો તે ઉપરાંત હવે તે વિશેષ સમજ્યો છે કે આ સસાર-સમુદ્રનો ઘાટ ઉતરવા માટે તેને વહાણની જરૂર છે એવા વહાણની ગરજ સારે અથવા તરૂંપ ને આદિમક વહાણ હોય તો તે અનુભવ છે તેથી આનંદપ્રભુ પ્રજુના દર્શન કરવા માટે અને સસારસમુદ્રનો ઘાટ ઉતરી પાવે પાર શ્લેષ શ્રીકૃષ્ણના પ્રાપ્ત કરવા માટે તે અનુભવ-પ્રીકાની મામળી કરે છે તે પ્રજુને વિગ્રહિત કરે છે કે-હે મારા ત્યાગ! હું અત્યાર

સુધી બહુ ઠગાયો છું, બહુ છેતરાયો છું, બહુ ફસાયો છું. મને હવે મારા સગાંસંબંધીના રનેહમા વાસ્તવિકતા નથી એમ જણાયું છે અને તે બધાં કારણથી હવે મારું સંસાર ઉપરથી મન ઉદ્દિગ્ન થયું છે, પરંતુ આપના દર્શન કરવાના માર્ગનો મને પરિચય ન હોવાથી એ માર્ગ મને બહુ વિષમ લાગે છે તેથી આપનું દર્શન થાય અને આ સમુદ્રનો પાર પમાય એવું અનુભવ-જહાજ મને ગમે તેમ કરી મેળવી આપો. મારી દુઃખી સ્થિતિ સામે નજર કરી, મારા પૂર્વ કાળના દોષોની ક્ષમા કરી, મારા ઉપર કૃપા કરો, મારો હાથ ઝાલો અને મને એવું વહાણ આપો કે, તેમાં બેસી મારું સાધ્યરથાન પ્રાપ્ત કરું, આપના દર્શન કરું અને આપ જેવો થઈ.

હવે ટપામાં જે અર્થ લખ્યો છે તે વિચારીએ. એનો કેટલોક ભાવ વિચારવા લાયક છે, પરંતુ અર્થ તાણી-ખેંચીને આણ્યો હોય એમ કોઈ કોઈ સ્થાન પર લાગે છે. *પ્રથમ ગાથાનો અર્થ કરતા ટપાકાર કહે છે કે-આ વચન શુદ્ધ ચેતનાનું જૈન દર્શન પરત્વે છે. જગતમા આત્માની પાછળ લાગેલા એવા માયા, મમતારૂપ ઠગો ! તમે જતા રહો, ભાગી જાઓ. માયા, મમતાની મતિ લઈને આત્મા મારી અને અનુભવની સાથે દગો કરે છે, માટે હે માયા-મમતા ! તમે ભાગી જાઓ. શુદ્ધ દર્શન વિના ચેતનજી સાથે મારો મેળાપ કરાવે એવું જગતમા કોઈ નથી. જ્યારે જ્યારે ચેતનજી મને મળવા વાછે છે ત્યારે ત્યારે માયા અને મમતા ચેતનજીને એવા સપડાવે છે, ફેસલાવે છે અને એની બુદ્ધિને પોતાને કબજે કરી લે છે કે એની સાથે દગો કરીને ચેતનજીને મને મળવા હેતા નથી અને અનુભવને પણ મળવા હેતા નથી. આવા કારણથી હું માયા, મમતાથી કટાળી ગઈ છું અને તેને મારાથી દૂર થવા કહું છું તેમા હે શુદ્ધ દર્શન ! તું મને મદદ કર. આ પ્રમાણે વાત કરી અને ખાસ કરીને પોતાની અને અનુભવની સાથે માયા, મમતા દગો કરનાર છે એ વાત બતાવીને શુદ્ધ ચેતના માયા, મમતાને દૂર થવા કહે છે. ચેતના જાણે છે કે તેના પતિ હવે જાગ્યા છે અને અત્યાર સુધી જે અજ્ઞાનદશામા હતા, તેને દૂર મૂકી આગળ વધ્યા છે. ચેતના એટલું પણ સમજે છે કે અત્યાર સુધી ચેતનજી માયા, મમતાની બુદ્ધિએ-શીખવણીએ ચાલી પોતાની સાથે અને અનુભવની સાથે દગો કરતા હતા અથવા માયામમતા ચેતનજીને દગો કરવાનું શીખવતી હતી, તે હવે પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી શકે તેમ નથી. આથી શુદ્ધ આગમને-જૈન દર્શનને ઉદ્દેશીને ચેતના કહે છે કે-હે માયા, મમતા ! તમે હવે ભાગી જાઓ અને મારો અને મારા પતિનો મેળાપ હવે થવા દો. અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે-જ્યારે ચેતનજી વસ્તુગત ધર્મો ઓળખશે, સ્વપરનું યોગ્ય વિવેચન કરશે, પરભાવ-રમણતા દૂર કરશે અને પોતાની જાતને બરાબર ઓળખશે ત્યારે તેનું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે.

* અહીં અર્થ નીચે પ્રમાણે છે જગારી=જગતમા. માયા, મમતા ચેતનની મતિ લઈને અનુભવ અને મારી સાથે દગો કરે છે આ શબ્દાર્થ છે

તેમ કરવા માટે મોહદશાનો ત્યાગ કરવો અને યથાસ્વરૂપ વસ્તુનો ભોધ સ્થિર કરવો એ ખાસ જરૂરની બાબત છે.*

નબીજી ગાથાનો અર્થ કરતા ટળાકાર કહે છે કે-મારે બીબની શી વાત કરવી ? પણ મારો ભાઈ શુદ્ધ ચૈતનધર્મ પણ ભર્તારને ગયા બાબી અને બારમી ગુણસ્થાનકે મૂકી તેરમી ગુણસ્થાનકે આલ્યો ગયો, માસ પિતા શુદ્ધ ચૈતનત્વ પણ તેરમી ગુણસ્થાનકે આલ્યા ગયા અને શુદ્ધ ચૈતનતા મારી માતા પણ તેરમી આલી ગઈ અરે ! બીજી તો શુ પણ અમારો પેટનો પુત્ર કેવળજ્ઞાન તે પણ તેરમી ગુણસ્થાનકે આલ્યો ગયો અને ઐશ્વર્યુવાળી હું તેને મળતો પણ નથી બાવી રીતે સર્વ માસથી વેગજ થઈ ગયા છે મારે તો સર્વ દિવસ હે શુદ્ધ ઇશન ! તારુ રમણ છે અને તેના તાનમાં હું રજાણી છું, ગરકવ થઈ ગઈ છું આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં શુદ્ધ ચૈતનાના ગુણમાં ભૈન ઇશન સાથે વાત કરવામા સુદર ભાવ મૂક્યો છે તે બોલે છે-હે શુદ્ધ ઇશન ! મારે હવે માયા, મમતાને શો દોષ દેવો ? માસ નાથ ચૈતનજી હવે બ્રહ્મત થયા છે તેથી તેઓનું હવે કાઈ ચાલવાનું નથી પણ હવે તો શુદ્ધ ચૈતનધર્મ મારો ભાઈ, શુદ્ધ ચૈતનત્વ માસ પિતા અને શુદ્ધ ચૈતનતા મારી મા એ સર્વ મને મૂકીને તેરમી ગુણસ્થાનકે આલ્યા ગયા છે, મારો પુત્ર કેવળજ્ઞાન પણ ત્યા આલ્યો ગયો છે (તે પતિની સાથે ગયા છે એમ ટળાકાર લખે છે એમા જસ વિસવાદન+ આવે છે પતિનો હજી ચૈતના સાથે પણ મેળાપ થયો નથી, ત્યા ચૈતનજી સાથે શુદ્ધ ધર્મો જઈ શકે નહિ, પરંતુ તેઓની ચૈતનજીથી બહી ક્ષયતા કરી યજ્ઞિતત ધર્મો તરીકે તેઓની ત્યારી વ્યવસ્થા કરી તેઓનું અને ચૈતનાનું વૈવિધ્ય બતાવતાં બહુ તે ધર્મો હજી આગળ પ્રાપ્ત થવાના છે તે ઉપર ઉત્પ્રેક્ષા બહી કરવામાં આવી હોય એમ જણાય છે) આ પ્રમાણે મારે કોઈનો આધાર ન હોવાથી હે ભૈન ઇશન ! હવે હું તો તારા ઉપર જ મારું ઇવન ગણુ છું મારે આખો દિવસ અને શત તાસમા રમણતા છે, તાસમા તાન ઢાળી ગમુ છે અને તારા અમૃત પાનથી હું તૃપ્ત થઈ છું અહો ! વિશુદ્ધ ઇશન ! હવે મારે તારા જ આધાર છે અને મારા ચૈતનજી જે હવે જરા બ્રહ્મત થયા છે તેઓનો અને મારો મેળાપ કરાવી આપનાર એ કેઈ પણ વ્યક્તિ હોય તો તે મારા

* જિનાત્રમને ઉદ્દેશીને આ કાન્દો ચૈતના બોલે છે એ શબ્દ અખ્યાકાર પ્રવ્યા છે અને જિનારીની સાથે જિનારીના અથ ક્રિયાપદરૂપે ન કરતાં જતમા એવો અર્થ છે એ વિગેરે અર્થો પ્રેચીને આજુના પક્ષા છે જ્યાં ટળાકારનો અર્થ મનન કરીને સ્વ ત્યા યોગ્ય છે દવન શબ્દ ત્રીજી ગાથામાંથી બહી આપમે હાવ એમ જણાય છે વિ. ક

+ આ અર્થ કરવામાં ગેરી પેલે ગારા કરીલાળી એમ અર્થ અર્થ છે પત્રી એટલે રજાણી માયી બીજા અથ કલકાન ઉપર અર્થ અર્થ છે તેને મળતા હ પણ આગમ બહુ સુદર રીતે ફેરવી નાખ્યા છે

૨ અનત છોયે તે સ્થાનક પ્રાપ્ત કરી રાખ્યા છે તે બોધ્યા બહી સલાવે છે -૫ આનન્દાનંદજી

જણવા પ્રમાણે તું જ છે, તારા* ઉપર જ હવે મેં ધારણા કરી છે અને તારા કર્તવ્યને પરિણામે મારું કાર્ય સફળ થશે, પતિનો મેળાપ થશે અને મારી નિરંતરની પીડા દૂર થશે. મને હવે મારાં ભાઈ, માઆપ કે પુત્રની વાત પણ સારી લાગતી નથી, તેઓ તો તેરમે ગુણુસ્થાનકે જઈને એકા છે, મને તો મારા પતિને મળવાની ખરેખરી ઉત્કંઠા છે અને તે હે દર્શન ! તુ કરાવી આપ અને મારા પતિને માયા, મમતાની પ્રપંચી જળમાથી છોડાવ. વસ્તુસ્વરૂપનું યથાસ્થિત જ્ઞાન આપી દિવ્ય ચક્ષુથી પ્રત્યક્ષ દેખાતા ભાવો વિશુદ્ધ અનુમાનથી મારા પતિને યોગ્ય રીતે બતાવીને તું તેઓને મારે મંદિરે લઈ આવ. તેઓ જરા જાત્ર તો થઈ ગયા છે તેથી અત્યારનો વખત બરાબર અનુકૂળ જણાય છે. ત્રીજી ગાથાનો અર્થ કરતા ટળાકાર કહે છે કે-આત્મારામન તેરમે ગુણુસ્થાનકે ગયા તેના વિયોગનો પાર પામી ન શકું, કારણ કે ત્યા મારાથી પહોંચી શકાતુ નથી અને તેનું સ્થળ પણ પામી ન શકુ. આનન્દધન પ્રભુનું દર્શન-શુદ્ધ જૈન દર્શન પતિમેળાપને માટે વિષમ ઘાટ ઉતારવાને માટે સુવિહિત નૌકા છે એટલે પતિ સાથે મેળાપ કેવળજ્ઞાનમા થવા માટે નૌકા સમાન છે. x મારા પતિના વિરહની વેદનાનો પાર હું પામી શકતી નથી, કારણ કે તે અથાગ છે તેથી હે પ્રભુ ! પતિદર્શનરૂપ ઘાટ ઉતરવાને વાસ્તે નૌકાની માગણી કરુ છું. પતિવિરહની વેદનાનો જેને અનુભવ થાય તે જ જાણી શકે. આવી સખ્ત વેદનાનો ઉપાય કરવા માટે પતિવિરહરૂપ વિષમ નદીનો લાળો પટ ઉતરવાને માટે આપની પાસે આજ્ઞારૂપ નૌકાની માગણી કરું છુ અથવા નૌકામાર્ગનું દર્શન કરાવવા આપને વિજ્ઞાપિત કરું છુ, આપની પાસે યાચના કરુ છુ, આપની પાસે માગણી કરુ છુ આ અર્થ કરવામા પતિ તેરમે ગુણુસ્થાનકે ગયાની વાત કરી છે તેનો ભાવ જાવિખ્યત્ સ્થિતિને અગે હોાય એમ ધારી શકાય અથવા તે ફલેદેશ બતાવે છે. એમને મળવાનો માર્ગ શુદ્ધ દર્શનરૂપ ભાવ-નૌકા આપવાની ચેતના આનન્દધન પ્રભુને વિજ્ઞાપિત કરે છે.

આ આખા પદમા મુખ્ય વાત શુદ્ધ ચેતનાને પ્રાપ્ત કરવાની અને માયા, મમતાનો ત્યાગ કરવાની કરી છે માયા, મમતાની પ્રપંચી રીતભાત અને શુદ્ધ ચેતનાના સરળ માર્ગો અને તે પ્રાપ્ત કરવાની ચેતનજીની શોધક વૃત્તિ ચેતનજીની યોગમાર્ગમા પ્રગતિ બતાવે છે. માયા-મમતાની ખુદ્ધિ તજી દઈ તેણે હવે અનુભવની મતિવડે ચાલવા વિચાર કર્યો છે અને તે

* અહીં પ આનન્દસાગરજી જણાવે છે કે-પોતાના માતપિતા તરીકે કેવળજ્ઞાનનો ઉલ્લેખ કરી ફલેદેશ બતાવે છે જૈન દર્શન શ્રુતજ્ઞાનને અગે છે અને કેવળજ્ઞાન તેનુ ફળ છે આ હકીકત ધ્યાનમા રાખવાથી ટળાકારનો આશય સમજાશે

+ અહીં ચેતનજી તેરમે ગુણુસ્થાનકે ગયાની વાત કરી છે તે ઉપરના ટળાકારના અર્થ સાથે બરાબર ખેસતી આવતી નથી વિવેચન જુઓ

x આ અર્થ કરવામા ઓધટ એટલે નદીનો પટ એવો અર્થ કર્યો છે મગો એટલે માર્ગ અથવા મારુ છુ અને અર્થ ખેસતા આવે છે

પ્રસંગે શુદ્ધ ચેતનત્વનો વિરહકાળ દૂર કરવા પ્રબળ ઇચ્છા બતાવી છે, તે દશા લાંબા વખત સુધી રહે તો બહુ લાભ થાય. એને માટે ચેતનજીને શોધરાજા સાથે મોટી લડાઈ લઈવી પડે છે, તેનું સ્વરૂપ હવે પછીના પદમાં બતાવવામાં આવશે. અને જે વાત કરી છે તેનો ભાવ બતાવવામાં વિષમ અર્થને અંગે કેટલીક અર્થચર્ચા કરવી પડી છે, પરંતુ અમે તે અર્થ કરતાં એક ભાવ સ્પષ્ટ રીતે નીકળી આવે છે અને તે માયા, મમતાનું વિરસપણું અને ચેતનત્વનું વિશુદ્ધપણું બતાવે છે એ ભાવ સ્પષ્ટ રીતે શ્રાદ્ધમાં લઈ ચેતનજીને પ્રાપ્ય કર્યા પ્રાપ્ત કરવા અત્ર સૂચના છે અને વિભાવનો ત્યાગ કરવા આશ્રદ્ધ છે ભાવનોકાની જે વાત પ્રથમ પદમાં કરી છે તેનો ભાવ આ પદમાં વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે એ ભાવ સમજી તેવી નીકા પ્રાપ્ત કરવા દહ પ્રયાસ કરવાથી મહાદ્ધ અમમ વિભાવદશ્યનો અત આવશે. તેથી માટઉત્તરણ નાવની ચાચના ઉચિત રીતે ઉચિત શબ્દોમાં ઉચિત ભાવને ધર્મ છે તે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવું અને લક્ષ્યમાં રાખીને તે મેળવવા દહ ભાવના કરવી અને તેને માટે યોગ્ય સાધનો એકઠાં કરવાં.

પદ છેતાલીરામુ

ચન—ગ્રાહી

વેતન વતુર ચોગાન જરીરી ચેતનં

શ્રીવ લે મોહરાપકો લસકર, નમિસકર છાંદ અનાદિ ધરીરી ચેતનં ૧

“વતુર ચેતન ! પુસ્તક મેદાનમાં લડીને અનાદિ કાળથી ખાસજી કરેલી સ્થામતા અથવા પુદ્ગાનાં કાલવાની ટેવ ઠોડી થઈને શોધરાજાના લશ્કરને લડી લે, અથવા વતુર ચેતન ચોગાનમાં લડે છે અને ઉપર કહ્યું તેવી રીતે શોધરાજાના લશ્કરને હરાવે છે.”

ભાવ—ઉપરના પદમાં જણાવ્યું તેમ અનુભવદષ્ટિ ચેતનજીની પોતાની છે અને મમતા-મમતાની શોધદષ્ટિ દ્વેષ કરનારી છે તેથી વિષમ વાદિનીનો વિચાળ પદ ઉત્તરવા માટે ભાવનોકાની ચેતનજી ચાચના કરે છે હવે ચેતનજીને સચ્ચારમાં દ્વેષાવનાર અને અધ કરી દેનાર શોધરાજા છે એની અને ચેતનજીની વચ્ચે જનરજસ્ત લડાઈ થાય છે ત્યારે શોધ રાજાને માલૂમ પડે છે કે—સદાગમની સોબતમાં પડી જઈને ચેતનજી તે શોધને વલ

* છત લે એવો પાઠ ને પ્રતમાં છે

— મહારી એવો પાઠ એક પ્રતમાં છે અને એક પ્રતમાં ‘મસકર પાઠ છે એ પાઠનો અર્થ મારકરી એટલે કાઠી એમ કરીએ તો અભીરતાનો અભાવ એ અર્થ પણ થી છે

૧ ચેતનજી ચેતન ! ચતુરચાચાક ચોગાનપુસ્તક મેદાનમાં લરીરી—લડીને લડે છે છત લે— છતી લે મિસકર—પદમયા દાના કાલનાં તે. આ જ ને અર્થ જૂદા છે અને જાને અર્થ લી થી છે પ્રાચીની થીને અનાદિ પરીરી—અનાદિ કાળથી ખાસજી કરી છે તે, અનાદિ કાળથી રાખવી.

દધને નિવૃત્તિ નગરીમાં જવાનો પ્રયાસ કરે છે અને તે નગરીમા તેા પોતાથી જઈ પણ શકાય તેવુ નથી; ત્યારે ચેતનજીને છેતરવા માટે પોતાના અનુયાયીઓને મોકલે છે તેનાથી ચેતનજી ફેસલાતા નથી, ત્યારે તેની સામે લડાઈ કરવા સૈન્ય મોકલે છે મોહરાજના પ્રબળ સૈન્ય સાથે ચેતનજીનું મહાતુમુલ યુદ્ધ થાય છે તેનું વર્ણન ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં બહુ વિસ્તારથી ચોથા પ્રસ્તાવમાં બતાવ્યું છે તેમા વિષયાભિલાષ મંત્રી, પાચ ઈંદ્રિયો, ક્ષમાયો, નોકષાયો વિગેરે બહુ આગળ પાડતો ભાગ લે છે એ યુદ્ધ વાયવા લાયક છે.* અહીં ચેતનજીને ઉદ્દેશીને કહે છે કે-હે ચતુર ચેતનજી ! તમે યોગનમાં આવો, ખુલ્લા મેદાનમાં આવીને મોહરાજ સાથે યુદ્ધ કરો. ગઢની અંદર રહીને લડવું એ તો કાયરનું કામ છે. જેને પૂરતી ડિંમત ન હોય અથવા જેની પાસે બહાદુરીથી લડી શકે તેવું પૂરતું લશ્કર ન હોય તે બાયલા બની ગઢની અંદરથી લડે છે અને માત્ર પોતાનો બચાવ જ કરે છે. જ્યારે પોતાના બળ ઉપર પાકો ભરોસો હોય ત્યારે તેા યોગાનમા આવી લડવું એ રજપૂતનુ કામ છે બહાદુર રજપૂતો મરણીઆ થઈને લડતા ત્યારે ગઢનેા આશ્રય લેતા નહિ. હે ચેતનજી ! તારી લડાઈ છે તે બહાદુરની લડાઈ છે, કાયરની લડાઈ નથી, બાયલાની લડાઈ નથી, નામદની લડાઈ નથી. તું એકલો હો તો પણ તારામાં એટલી શક્તિ છે કે તું અનેક સુભટોને મારી હઠાવે અને તારી સામે મોટું લશ્કર હોય તેને દાણોદાણુ કરી નાખે રજપૂતોના ઈતિહાસમા વાચીએ છીએ કે સ્થૂળ લડાઈમાં જ્યારે સમરસિંહ અને પ્રતાપસિંહ ઉતર્યા હતા ત્યારે બન્ને હાથમા બે તરવાર લઈ સામા લશ્કરના હાજરો માણસોનો સંહાર કરી નાખ્યો હતો, એવી લડાઈ તો નકામી છે, એ આગળ ઉપર તને આ જ પદમા જણાશે,† પણ આ આત્મિક લડાઈ તો બહુ ઉપયોગી અને શુભ પરિણામ નિપળવનારી છે. તુ અનેક સુભટોને એકલો મારી હઠાવી શકે તેવી તારામા શક્તિ છે, માટે તું મેદાનમા આવીને મોહરાયના કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, રતિ, અરતિ, વેદ આદિ અનેક સુભટો છે તે સર્વને મારી હઠાવીને જીતનિશાન ચઢાવ અને અત્યારે લશ્કર તૈયાર નથી, શરીર સારુ નથી વિગેરે ખડાના કાઠવાની ટેવ તને અનાદિ કાળથી પડી ગઈ છે તે છોડી દધને મેદાનમા આવ. હબ્બુ તને તારા પોતાના બળમા ભરોસો નથી તે તારી ભૂલ છે. તારામા એટલી અચિંત્ય શક્તિ છે કે મોહરાજના આખા લશ્કરને તુ ઉડાવી દે અને તારો વિજયડંકો વગાડી શકે આખા જંગલમા એક સિંહ હોય છે તેને કદિ એમ લાગતું નથી કે આટલા બધા જંગલવાસી પ્રાણીઓને તે એકલો કેમ પહોચી શકશે ? કે તેને ચારે બાજુથી એ બધા પ્રાણીઓ ઘેરી

* ઉપમિતિભવપ્રપંચ ગ્રંથનો સંક્ષેપ છપાઈ ગયેલ છે. મોટા ગ્રંથનુ ભાષાતર વિવેચન કર્તા તરફથી બહાર પડી ગયેલ છે, તેમા આ મોહરાજના યુદ્ધનો જે ભાગ ચોથા પ્રસ્તાવમા બતાવ્યો છે તે ખાસ વાચવા લાયક છે

+ જુઓ આ પદની ત્રીજી ગાથા પરનુ વિવેચન

હેશે ત્યારે તે કેમ દૃઢી થાયે ? તેને તેા મનમાં ખાતરી હોય છે કે-તેની જોક જર્જના આગળ લાખે માણીઓ જગલમાં હશે તે સર્વ જાખાં ઘઈ જશે અને ભરણી પૂછીએ નાસવા મઠી જશે. તારામાં જોથી પણ વધારે શક્તિ છે તારી જોક જર્જના બરાબર નીકળશે તેા મોહશબ્દનું પ્રભળ સૈન્ય અને તેના કુટિલ શસ્ત્રો સર્વ નકામાં ઘઈ જશે, માટે તુ ખોટા પહાના કાઢવા છોડી દે અને મોહાનમાં આવ

અનાદિ કાળથી ચેતનજીને એવી ટેવ પડી ગઈ છે કે જ્યારે જ્યારે મોહશબ્દ સાથે લડવાનો પ્રસભ આવે છે ત્યારે ત્યારે તે ગોટા વાળે છે સૂતો ભણવા છે તેથી વિહાર મતો નથી, સાધુ માદા છે તેથી શાકાર્થ સ્તેતુ પઠે છે, પ્રતિક્રમણ કરવા ઇચ્છા રહ્યા કરે છે પણ તેમાં ચિત્ત ઠસ્તુ નથી, અસ્થ કરવો છે પણ આગળ ઉપર કરશુ, હાલ નહિ, અભ્યાસ કરવો છે પણ હાલ જરા દુકાનનું કામ વધારે છે, અભ્યાસવણુ, પૂલ આદિ કરવાં છે પણ હાલ વખત મળતો નથી-આવા આવાં ચિત્રવિચિત્ર મન-કર્મિપત પહાના કાઢી-મિષ કરીને ધર્મકામ કરવાના પ્રસંગો છોડી દે છે અને તેથી મોહશબ્દ સાથે લડવાનો પ્રાપ્ત થયેલ અવસર ગુમાવી નાખે છે આ તેનો પ્રમાદ છે, જોમાં વાસ્તવિક અભ્યાસ (પ્રમાદ) શિવાય બીજુ કાંઈ નથી પોતાની ચોખ વસ્તુની કિમત ન ભણવી અને મનમાં ખોટા વાળ્યા કરવાથી કેઈ રીતે બચાવ ઘઈ શકતો નથી. હે ચેતનજી ! આ તારી પહાનાં કાઢવાની ટેવ છે તે છોડી દે અને મોહાનમાં આવ અને મોહશબ્દના ભરણને મારીને હાકવી દે. એ કેપીતુ મોટુ લાભતુ ભરકર તારા અભ્યાસ વીચ પાસે દમ વગરનું છે, શક્તિ વગરનું છે, નામ માત્ર છે

ટબાકાર એ બાબતમાં બહુ સારો ખુલાસો કરે છે ધ્યાનમાં આવીને અહીં ચેતનજીને લડવાનું કહે છે તે ધ્યાન ગુણસ્થાનકરૂપ સમજવું આ ઉપદેશ સુદર છે ચેતનજીની જેમ જેમ ઉત્ક્રાંતિ થતી જાય છે તેમ તેમ તે ગુણસ્થાનકમાં વધતો જાય છે એવા ચોઈ ગુણ સ્થાનક છે. એ ગુણસ્થાનકના મોહાનમાં આવીને ચેતનજીને લડવા માટે ભલામણ કરી છે. જેમ જેમ મોહશબ્દ સાથે ચેતન લડતો જાય છે તેમ તેમ ગુણસ્થાનકરૂપ ક્રિયાઓ તે પ્રાપ્ત કરતો જાય છે અને છેવટે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે પહોંચવા આવે છે ત્યારે મોહશબ્દનો સર્વથા પરાજય થાય છે મિસકરનો અથ ટબાકાર સ્વામતા-કાળાચ કરે છે અનાદિ કાળથી ખારણુ કરેલી સ્વામતા-કમ મળરૂપ તને લાગેલી છે તેને દૂર કરીને હે ચેતનજી ! તુ મોહશબ્દને મારી હાકવ. આ પ્રમાણે ટબાકારના કહેવા પ્રમાણે અર્થ થાય છે અથવા સ્વામતા અગ્રાનરૂપ છે એમ પણ કહી શકાય. આવી અગ્રાનતા દૂર કરી અથવા સમુચ્ચયે કર્મમળ દૂર કરી, પોતાની સ્થિતિ સમજી કેટલીક ઉચ્ચવળતા પ્રગટ કરી અને બાકીની વિશુદ્ધતા પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય કરી ગુણસ્થાનકરૂપ મોહાનમાં આવી ચેતનજી મોહશબ્દ સાથે તુલક તુલક કરે એવી અત્ર ભલામણ કરી છે ચેતનજી જ્યારે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પ હોય છે ત્યારે તેા બહુધા અજ્ઞાનથી અચાકારિત હોય છે, પરંતુ જેમ જેમ તે સ્થાનથી

આગળ વધતો જાય છે, મોહરાયના કેટલાક સુભટને હુઠાવી નવા નવાં સ્થાનો પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તેમ તેની શ્યામતા દૂર થતી જાય છે અને અજ્ઞાન ઘટતું જાય છે. આવી રીતે છેવટે તે મોહરાયને હુઠાવી, શ્યામતા તદ્દન અદ્વપ કરી, અજ્ઞાન દૂર કરી, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરે છે. તેની પ્રગતિ કેવી રીતે થાય છે તે બહુ સંક્ષેપથી પણ સુદાસર રીતે નીચેની ગાથામાં બતાવે છે.

મિસકરના ઉપરોક્ત બંને અર્થ યોગ્ય છે. એ સિવાય એને માટે ' મશકરી ' એવો પાઠ એક પ્રતમા છે. એટલે અનાદિકાળથી તારે ગભીરતા છોડી દઈને ખોટી લડાઈ કરવાની-ઢોંગ કરવાની ટેવ પડી છે તે છોડી દે. તારા રૂપને યોગ્ય ગભીરતા તું ધારણ કર અને બાળચાલ-છોકરવાદીપણુ છોડી દે. તારે જે દુશ્મન સાથે લડવાનું છે તે અનેક સાધનસપત્ર છે તેની સાથે લડવામાં મશકરી ચાલે નહિ. તારે તારા નામને યોગ્ય મોટાઈ-ગભીરતા રાખવી જોઈએ. તું એ લડાઈને છોકરાનો ખેલ સમજીને અનાદિકાળથી ચાલે છે તેમા તારી ભૂલ છે. હવે જરા તારા નામને યોગ્ય મોટાઈ તું ધારણ કર. આ અર્થ પણ સારો ભાવ બતાવે છે

' ઠરીરી ' એ શબ્દના લડે છે અથવા લડીને એ બંને અર્થ થાય છે અને તે બંનેથી એક સરખો ભાવ આવે છે આ પ્રમાણે લડાઈ કરવાની બલામણુ કરીને હવે તે કેવી રીતે કરવી અને તેનું પરિણામ શુ આવશે તે બતાવે છે

નાંગી *કાઢલ તાડ લે દુશ્મન, લાગે +કાચી દોઢ ઘરીરી;

અચલ અબાધિત કેવલ —મનસુફ, પાવે શિવ દરગાહ મરીરી. ચેતન૦ ૨

“ તરવાર અને તીક્ષ્ણ કાઢલવડે દુશ્મનોને મારી નાખ, તેમા કાચી બે ઘડી લાગશે, (એમ કરવાથી) તું અચળ અબાધિત કેવલ્ય મત્રી અથવા કર્તા થઈને સર્વ સુખથી ભરેલી શિવરૂપ દરગાહ-કચેરી પ્રાપ્ત કરશે ”

* ' કાઢલ ' ને બદલે એક પ્રતમા ' કાઢીલ ' અને એકમા ' કાટિલ ' પાઠ છે ' કાઢલે ' એવો પાઠ જાપેલ યુક્તમા છે તે કોઈ પ્રતમા નથી અર્થ નહિ બેસવાથી એવો પાઠ મનથી સુધારી નાખ્યો હશે એમ અનુમાન થાય છે કાઢલ એ એક ગતતુ હથિયાર છે જે તે ભાષા ન જાણનારને સમજાય તેમ નથી

+ કાચીને બદલે ' કાચો ' પાઠ બી મા લખે છે તે કોઈ પ્રતમા નથી અને ધરી સાથે લિગવ્યસય કરનારો હોવાથી તે પાઠ અયુક્ત જણાય છે

— મનસુફને બદલે એક પ્રતમા ' યુન સય ' એમ પાઠ છે તે અશુદ્ધ છે બાકીની સર્વ પ્રતોમા ઉપર લખ્યો છે તે જ પાઠ છે

૨ નાગી=તરવાર, ખડ્ગ કાઢન=શસ્ત્રવિશેષ (ખજર જેવું) તાડ લે=મારી લે, ફટકા લગાવ. કાચી=કાષક એાઈ, પૂરી નહિ દોઈ વરી=અડતાળીશ મિનિટ. અચલ=હલચલ વગરનો અબાધિત=બાધા પીડા રહિત કેવલ=કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપ મનસુફ-મત્રી અથવા બીજો અર્થ સર્વ કાર્યનો કર્તા એમ થાય છે (ટપાકાર) શિવ=મોક્ષરૂપ દરગાહ=દરવા અથવા કચેરી ભરી=પરિપૂર્ણ સુખથી ભરેલી.

ભાવ—આન વખરની તરવાર અને વીક્ષણ કાઠલવડે તુ દુરમનેને માર. એક પામવાની ઠેચિરૂપ તરવાર અને સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રેમરૂપ કાઠલવડે તુ મોહરાબને મારી હાલવ. તારે મનમા તે વખતે હયા તાખવાની નથી તુ મનમા એમ વિચારીય નહિ કે હયામય અહિયા ધર્મનો અનુયાયી હોવા છતા તારાથી સહાર કેમ કસય ? કસય કે પૂર્વે તીર્થ કસકિકે પલુ તેમ જ કમુ છે અને તારે તેઓનો માર્ગ પકડવાનો છે એક ચૈત્યવદનમાં કહ્યું છે કે તીર્થેકર મહારાજ

તુલ પાછે ભગ્નિયા નહિ, પલુ સુધળુ બાલો;
એક વિના પરમેસર, સુખ સધળા માલો
શય નહિ પલુ રીકવે, સમિ ભવિયા મન
દેવ નહિ પલુ ઘણીયા, સવિ કર્મના મર્મ
એવા કરવે તો ભણી નામ ધરાવે સાધુ
સાધ્ય ધરાવલુ છે નહિ, શુક્રમ નિશાળુ.

આ પ્રસુના માર્ગે તારે ચાલવાનુ છે તેથી તારે મોહરાબના ચૈત્યને સહાર કરવા જરા પલુ વિચારવાનુ નથી તારે તેા હાથમા ઉઘાડી તરવાર અને કાઠલુ લઈને મોહનમાં જરા પલુ ભય રાખ્યા વગર ઉતરી પડવું અનેક કર્મો જે અત્યારે વને વિવિધ પ્રકારે ત્રાસ આપે છે અને પ્રથમ દૃષ્ટિએ સખ્યા અને સત્યામા અપ્રતિહત લાગે છે તે સર્વ ઉપર તુ એકલો સામ્રાજ્ય મેગવી શકે એટલી વાકામ શક્તિ છે તારી એવી અચિત્ય શક્તિને તુ બલુતો નથી, વને તેની ખબર નથી, વને તેનો મહિમા ખરાબર સમજાયો નથી. ત્યારે તુ મોહરાબના લસકરનો સહાર કરવા મહી જઈ ક્ષપકાયેલી માલીય ત્યારે સર્વ કર્મોના નાશ કરવા વને પૂરી બે ઘડી પલુ ઘવાની નથી, આઠમા શુભસ્થાનકેથી ક્ષપકાયેલી માલી ઘેવનજી ત્યારે પ્રતિવે કરે છે ત્યારે અવમુદૂવના કાળમા તેા વેશમે શુભસ્થાનકે આવી નય છે અને તે પહેલા તે મોહનીય કર્મનો સવથા નાશ કરે છે આવી રીતે અસ્તાલીય મિનિટથી પલુ એકા કાળમા તુ મોહનીય કર્મોના નાશ કરી શકે તેવી વાકામા વાકાત છે કર્મના મોટા સમુદાયને પ્રયોગકથી વેદી નિજરા કરીને તુ વદન દુરમત વખરનો ઘઈ વ્યથ એવી તારા પોતામા શક્તિ છે અને તેમ કરવામા વને વખત પલુ બુધુ લાગે તેમ નથી. આવી રીતે સ્વસ્વરૂપ પામવામા આઠ આવવા દુરમનેને મારી હાલવ અને હવપ્રહત કરી દે

આ પ્રમાણે કરવાથી વને શુ લસ ઘરો તે હવે બતાવે છે તુ સર્વ વસ્તુના વ્યેપ રૂપ કેવલ્યજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીય અને તેની સાથે વળી શિવસ્થાન પ્રાપ્ત કરીય. એનો મહિમા બતાવવા કેટલાક ઉપયોગી વિશેષણો બતાવ્યાં છે તે સમજવા યોગ્ય છે. આ સસારમા મોટામા મોટી પીઠા-ઉપાધિ તારે નહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં દોઢપામ કરવાની છે; જરામા તુ મનુષ્ય થાય છે, વળી તિષ્ઠ થાય છે, પાછો જગી દેવ થાય છે, પાછો વળી તિષ્ઠ ચાહિને તવ કરી નારડીમા બલ હ આવી રીતે નારડી નિગ્રહમા વધા બીજી પ્રતિ યોગ્ય રખાયા કરે છે; એક બલમા પલુ કરીને ધમ યેસતો નથી; તેને બાલે વને એવુ

સ્થાન પ્રાપ્ત થશે કે તારી આવી રખડપટ્ટી ઊલકુલ મટી જશે અને તું અચળ થઈ જઈશ. વળી તને અહીં શારીરિક અને માનસિક અનેક પ્રકારે બાધા-પીડા નિરંતર થયા કરે છે, પરંતુ વ્યાધિની પીડા, વિયોગની પીડા, મૃત્યુનો શોક, ધનનો નાશ વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિથી ભરપૂર આ સંસારસ્થાન તણ દઈને તું તદ્દન અબાધિત થઈ જશે વળી તું એ સ્થિતિમા કેવલ્યજ્ઞાનરૂપ સર્વ વસ્તુનો બોધ પામીશ એટલે તુ સર્વ વસ્તુનુ સ્વરૂપ સ્વતઃ સમજી શકીશ અત્યારે તો અવ્યવસ્થિત રીતે, વસ્તુધર્મના બોધ વગર ગોટા વાળે છે અને સંસારમા હેરાન થાય છે, પણ ત્યાં તો કેવળજ્ઞાનરૂપ મુનસક્ક-વજીર-મંત્રી તને મળશે. ટળાકાર મુનસક્કનો અર્થ સર્વ કાર્યનો કર્તા એમ કરે છે એ શબ્દ મુનસક્ક ઉપરથી આવ્યો હોય એમ જણાય છે આવી રીતે અચળ, અબાધિત થઈને કેવલ્યજ્ઞાનરૂપ મુનસક્કને પ્રાપ્ત કરીને તુ શિવસ્થાન પ્રાપ્ત કરીશ જે અનંત જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યાદિ સદ્ગુણોથી અલકૃત છે. આવી મોક્ષરૂપ દરગાહ એટલે મહંત પુરુષોનુ અતિમ નિવાસસ્થાન, તને મોહરાજ સાથે યોગાનમા લડાઈ કરવાથી અને તેના ઉપર જય મેળવવાથી પ્રાપ્ત થશે, માટે હવે તું બહાદુરી કરીને મેદાનમા આવ અને તેનો પરાજય કર. મોટા સત અથવા પીરના છેવટના નિવાસસ્થાનને એટલે કે જ્યા તેઓનો ભૂમિઠાહ કરવામા આવ્યો હોય છે તે સ્થાનને મુસલમાનો દરઘા કહે છે, એને ખૌદ લોકો સ્તૂપ કહે છે અને જૈન ધર્મમા પણ એ જ શબ્દ વપરાય છે. શિવસ્થાનમા અનંત તીર્થ કરો તથા બીજા વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ છેવટનુ સ્થાન કરીને રહ્યા છે તેથી અત્ર તેને શિવદરઘા કહેવામા આવી છે અથવા દરઘાનો અર્થ કચેરી પણ થાય છે. આ ત્રીજા અને ચોથા પાદનું પદ્મછેદ અચળ, અબાધિત અને કેવલ્ય મુનસક્કરૂપ શિવદરઘા પ્રાપ્ત કરે એમ પણ થઈ શકે અને તુ અચળ, અબાધિત હોઈ કેવલ્ય મુનસક્ક અને શિવદરઘા પ્રાપ્ત કરે એમ પણ થઈ શકે. બને રીતે અર્થ કરવાથી છેવટનો ભાવ તો એક જ આવે છે. 'ભરી' વિશેષણ જ છે અને તેનો અર્થ ભરપૂર એમ થાય છે.

બંધી બાબતનો સાર એક જ છે કે-તરવાર કાઢવામા કે કાઢલ કાઢવામાં અથવા તેનાવડે શત્રુનો સહાર કરવામા પ્રથમ તો આ ચેતનજીએ શત્રુને ઓળખવા જોઈએ, તેને ઓળખ્યા પછી જ તેઓની સાથે લડી શકાય. શત્રુને ઓળખવાની સાથે પ્રાપ્તના લક્ષ્ય-બિહુનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન જોઈએ અને તે પ્રાપ્ત કરવા દૃઢ નિશ્ચય જોઈએ આવી રીતે જ્યારે ચેતનજીને સ્પષ્ટ બોધ થઈ જાય છે ત્યારે પછી તે સમરાગણુમા શત્રુનો એવો નાશ કરે છે કે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે એનો થોડો ભાવ અગિયારમા પદમા બતાવ્યો છે. એમા જ્યારે સ્વજનો ' અહો અહો ' કહીને ચેતનજીને સાબાશી આપે છે ત્યારે સહુદય વાચનારની આખમાથી હર્ષાશ્રુ આવી જાય છે આ પદને અને અગિયારમા પદના ભાવને બહુ નજીકનો સંબંધ છે અને એક પ્રતમા આ બને પદોને અનુક્રમમા એક બીજાની સાથે મૂક્યા છે.

અહીં જે તરવાર બતાવી છે તે અવિચ્છિન્ન રુચિરૂપ છે તે પણ અગિયારમા પદથી સ્પષ્ટ થાય છે

મુસુ ચેતનજી । હવે જામત થાઓ, શત્રુઓને ઝોળખો, તેઓ સાથે તુચ્છ મુઠ્ઠ કરવાની તૈયારી કરો, તરવારોદિ હાથમા લો અને મેદાનમા આવી શત્રુનો પશાજ્ઞ કરો અને છેવટે અચળ, અખાધિત સ્થાન પ્રાપ્ત કરી અનંત આનંદ દેહવેદ્ય તમારા સારુ ચેતના વાટ લુચ્છે છે, તમારો પરિવાર તમારુ પશાક્રમ જોવા આતુર છે અને મુખતિ તો અત્યાર અગાઉ તમારી પાસે આવીને તમને લેટી ગઈ છે અનાદિ કાળથી ઝંકાના કાઠવાની ટેવ છે તે મૂંઝી હો અને પ્રમાદ તણ લક્ષ્મીમા કુકાવી હો. લક્ષ્મીને ભુગીઓ વાગે ત્યારે ખસ રજૂપૂત બેસી સ્હેવા નથી, ટાઠા જેવા રોખાવા એકલકી શરીરવાળા રજૂપૂતો પણ ભુસ્ત્રાથી ઉભરાઈ જાય છે, સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર કે ધનની દરકાર કર્યા વગર ફરજ સમજાને સજ્જ થઈ જાય છે અને સાધ્ય પ્રાપ્ત કર્યા વગર પાછા ફરવા નથી. તમે તે પ્રમાણે વિચાર કરો અને નિશ્ચય કરો. તમે તો સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી ત્યા જ રહેવાના હો અને તમારો સાધ્ય પરિવાર પણ તમારી વાટ જોઈ રહ્યો છે, માટે હવે આ રજુશિખરને અવાજ સાંભળી ફરજના આહવાને વધાવી લો અને મુઠ્ઠમા કુકાવી હો આવી સદ્ગુણો અને વસ્તુસ્વરૂપ ઝોળખવાની પ્રયત્નો સારાચક્રમા કોઈક બાર જ આવે છે એ વિચારી-સમજા-આનંદમા લઈ પ્રમાદનો ત્યાગ કરો અને મેદાનમા આવી જાઓ.

ઝૌર કરાઈ ઝર સો ચોરા, ઘર પછાર મમાઝ અરિરી;

ઘરમ મરમ કહા કુચ્છે Xન ઝૌરે, રહૈ આનંદધન પદ પઠ્ઠારી ચેતનજી૦ ૩

“ બીજી લક્ષ્મી લહે તેને બાવણ-ખાદ્ય સમજ્યા, શૂરવીર માણસો તો બાવણને-ખરેખરા વાસ્તવિક દુરમનોને પછાડે છે ધમના મર્મને શુ કરવા પૂછે છે ? તે કાઈ અવર નથી; આનંદધન જનવાનના પદને પઠ્ઠારીને સ્હેવુ (તે જ ધર્મનો મમ છે)

ભાવ—બહાદુર માણસો હોય છે તે પોતાના ભાવ દુરમનોને મારી હણવે ॥ પછાડીને જમીન પર નાખે છે શોભેગા કરી દે છે સાધનજી (મનુષ્ય) દુરમનો સામે લડવુ એ તો પ્રાપ્ત માણસનુ કામ છે બહાદુર રજૂપૂતો સ્ત્રી, વૃદ્ધ, આનંદ અથવા હુચિયાર વચરના માણસ ઉપર યજ્ઞ ઉગામતા નથી; તેવી રીતે ખરેખરા બહાદુર મુમુક્ષુ હોય છે તે પોતાના ભાવજી

* બાઉને જાહે ન.ઉ પાઠ જાણેલી છુકામાં છે તેનો અર્થ ફરી વાર ન આવે તેવી રીતે એમ થાય છે (વચેચન જુઓ. જન્ને પ્રતમાં બાઉ શબ્દ જ અને તે ઉચિત લખાય છે

x ન અક્ષર જન્ને પ્રતમાં નથી.

૩ ઓસ્ત્રીજી શેરા=પાવણ ત્રાસ. સરખગા બહાદુર માણસો. પછારેવપાડે, જમિ ઉપર નાખ બાઉ=માર અરિરી=દુરમનોને મરમ=મમ ૩મ લખાલ કહાવણ માટે ૧ શુ સમ તપા ૧ છુચ્છે છે છે નવે. ઝૌર=અરર. પઠ્ઠારી=પઠ્ઠારી.

સાથે લડાઈ કરે છે અને તેનો પરાજય કરે છે. સ્થૂળ લડાઈ લડી નાનું સરખું રાજ્ય મેળવવું એમા કાંઈ હમ નથી, કારણ કે જ્યાં સુધી રાગદ્વેષનો નાશ થયો નથી ત્યાં સુધી શત્રુતા ઘટતી નથી પણ વધે છે. શત્રુને જરા પણ પ્રસંગ મળે, બહારની મદદ મળે અથવા પોતાના રાજ્યમા કાઈ ખટપટ થાય કે તુરત તે લડાઈ જમાવે છે અને વળી લડાઈ કરીને વૈર-વિરોધથી જે કિલ્લ કર્મો અંધાય તેથી ભવાતરમાં અનેક દુઃખયાતના સહન કરવી પડે છે. આવી લડાઈ લડવી એ બહાદુર માણસનું કામ નથી, સાક્ષેપ દષ્ટિવાળા જીવનું કામ નથી, ડાહ્યા માણસનું કામ નથી. જે લડાઈ લડવાથી અચળ, અખાધિત શિવદરઘા પ્રાપ્ત થાય અને જેથી કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપ વિશાળ યોધ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ થાય તે લડાઈ લડવી ઉચિત ગણાય. એ સિવાયની બીજી લડાઈ લડે તેને ખાવરો-ગાડો સમજવો ગાડા મનુષ્યની નિશાની એ છે કે-એ જો કે સર્વ કાર્ય કરે છે પણ તેના પરિણામનો અને તેના લાભાલાભનો તે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શકતો નથી. સ્થૂળ લડાઈ કરનાર સમજતો નથી કે એ લડાઈ તો પરપરિણતિની છે, એમાં સ્વભાવ કે સ્વગુણ પ્રકટ થાય, વસ્તુતઃ પોતાને લાભ થાય એવું કાંઈ નથી અને આવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગર જે લડાઈ કરે છે તેને ગાડો અથવા મૂર્ખ કહેવો એ તત્ત્વદષ્ટિએ ખરાખર છે જે લડાઈ લડીને મહાન રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય અને પ્રાપ્ત થયા પછી જય નહિ એનું નામ લડાઈ કહેવાય, ખાકી જે લડાઈથી આખને અળખામણી લાગે-જેવી ન ગમે એવી લોહીની નદીઓ ચાલે અને પરિણામમા બહુ ટૂંક વખત માટે કદાચ એક નાનું સરખું રાજ્ય મળી જાય એનું નામ ખરી લડાઈ કહેવાય નહિ. શત્રુને એવી રીતે પરાસ્ત કરવો જોઈએ કે એક વાર હાર્યા પછી તે ફરી વાર જીલો થાય નહિ, લડવાનો કે સામે આવવાનો વિચાર પણ કરી શકે નહિ અને લડીને મેળવેલા સ્થાનમા તેનો પ્રવેશ પણ થઈ નહિ, આવી રીતે આતર દુશ્મનની સાથે લડાઈ કરી હોય અને તેમ કરીને ભાવશત્રુને પછાડી નાખેલ હોય તેનું નામ લડાઈ કહેવાય ચેતનજી ! તમે અત્યાર સુધી સ્થૂળ લડાઈ લડવાનો ખ્યાલ કર્યા કરો છો તે મૂંઝી દો અને આવી ભાવ લડાઈ લડી, મોહુરાયને તેના લશ્કર સાથે પરાસ્ત કરી, તેને કેદ કરી, કારાગૃહમા નાખી દો કે પછી તમારે કોઈ પણ પ્રકારની લડાઈ લડવાનું ખાકી રહે નહિ અને જીતીને પ્રાપ્ત કરેલી તમારી શાંતિ-સામ્રાજ્યવાળી નિવૃત્તિ નગરીમા તમારો અચળ નિવાસ થાય

‘ સૂર પછાડે નાઉ અરીરી ’ આવો પાઠાતર જે જગ્યાએ છે. શૂરવીર માણસ દુશ્મનને એવી રીતે પછાડે કે તે નાઉ એટલે ફરી વાર આવે નહિ. બહાદુર માણસની લડાઈમા એવી ખૂબી હોય છે કે તે ટૂંક વખતની જીત મેળવતા નથી. પરંતુ શત્રુને એવા ઝેર કરે છે, એવી રીતે પછાડીને લો લેગા કરી દે છે કે તે ફરી વાર ઉઠવા જ પામે નહિ, ફરી વાર સામે લડવા જ આવે નહિ નાઉને બદલે ભાઉ પાઠ વધારે સુદર અને અર્થઘટના યુક્ત છે આવી રીતે અમુક લડાઈ લડવી અને અમુક ન લડવી એવી વાત ચેતનજીને કહી,

ત્યારે ચેતનજીને સ્વાભાવિક રીતે શક્ય થાય કે દયામય ધર્મ હોવા છતાં આવી રીતે શત્રુને નાશ કરવાનું સૂચ્યું તે કેમ થયે ? કારણ કે શત્રુ પર પણ દયા કરવાનું વારવાર શાસ્ત્રમાં સૂચ્યું છે. ભાવદયા અને સ્વરૂપદયાનું સ્વરૂપ હવું ચેતનજીને બરાબર વ્યક્ત થયું નથી તેથી કદાચ આવી શકા ઉત્પન્ન થાય તો તેને સતીય આપવા માટે છેવટે ચેતનજીને ઉદ્દેશીને કહે છે કે—ચેતનજી ! ધર્મનો મર્મ તમે શું કરવા પૂછી છે ? તેમાં બીજું કાંઈ નથી. જ્ઞાનદાસ ભગવાનના પદને પકડીને બેસી રહેવું જો ધર્મનો મર્મ છે. ધર્મનો મર્મ બલ્યવાની તને ઇચ્છા થઈ છે તેથી તું ધન્ય છે, ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે જોવા પ્રમત્તને પ્રસન્ન પણ ભાગ્યવાન મનુષ્યને આવે છે. ધણીબંધ મનુષ્યો તો સત્કારમાં જોઈતા બધા ઉતરી ગયા હોય છે કે તેને ભાવશત્રુ અને દ્રવ્યશત્રુને તત્કાલત બલ્યવાનો કે તે સબંધી પ્રસન્ન કરવાનો અવકાશ કે પ્રસન્ન મળતો નથી. તને હું દુઃખમાં કહું છું કે જ્ઞાનદાસના પદને વળગી રહેવું, તેજોના ક્ષિત માર્ગે ચાલવું અને તેજોની આગ્નિને અનુસરવું જો ધર્મનો મર્મ છે. પવનહામત જેવા યમને આહરો, ચોખ્ય નિયમો ખાસ કરી, અભ્યવર શત્રુને નાશ કરવો, પ્રભુની આજ્ઞાને અનુસરી પાતાની ચોખ્ખતા અને અધિકાર પ્રમાણે સદ્ગુણના આશ્રય નીચે ચોગ અને ક્રિયામાર્ગમાં પ્રવેશ અને પ્રગતિ કરવી અને જાણ કરીને દરેક પ્રસંગે આદર રહેલા શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપને વિચારવું અને પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરવાનું હૃદય નિરંતર સાગીધર્મમાં રાખવું—આ ધર્મનો મર્મ છે. જ્ઞાનદાસ મહારાજ શ્રી ધર્મનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે—‘ધરમ ધરમ સવ પ્રાણીઓ કરે છે પણ ધર્મનો મર્મ સમજવા નથી’ અને પછી આમળ વધે છે તેનો ભાવ જો છે કે ‘જોઈથી મનની ઠોટ હતી તેટલો આ પ્રાણી ધર્મની શોધમાં ઠોળો બધ છે પણ પાતાની પાસે રહેલી પ્રેમની પ્રતીતિ વિચારવી અને તેને બરાબર સમજવા માટે શુરુમને જોડી લેવી જો હતી છે’ ધર્મજિનેયરના સ્તવનમાં જે ભાવ બહુ વિસ્તારથી બતાવ્યો છે તેને અહીં સંક્ષેપથી કહેતાં સમજાવે છે કે—જ્ઞાનદાસના પદને વળગી રહેવું જો ધર્મનો ખરખરો મર્મ છે. જ્ઞાનદાસ પ્રભુના આશ્રયે રહેવું તેજોના ઉપદેશ પ્રમાણે વતન કરવું અને તેજોમાં પ્રગટ થયેલ પરમાત્મસ્વરૂપ સ્વર્માં પ્રગટ કરવા પ્રયાસ કરવો જો ધર્મનો મર્મ છે. જે મર્મ જ્યારે સમજાય ત્યારે મોહરાબ્દની સાથે જોગાનમાં આવીને હૃદયમાં દયાધર્મને જણ પણ વિશાધ આવતો નથી જો સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય તેવી હકીકત છે; કારણ કે જેમાં સ્વદયા છે અને કૈંઈ પ્રકારની દ્રવ્યહિંસા નથી.

‘જ્ઞાનદાસ પદ પકરી નો સીપા અથ જ્ઞાનદાસસ્વરૂપ પરમાત્માના પદ પકડીને રહે જોઈલે પરમાત્માના દાસભાવે વર્તે’ જો ધર્મનું સ્વરૂપ છે જોમ થાય છે આ ભાવ પણ આરા છે. જ્યાં સુધી દાસભાવે વતવાની ઇચ્છા બરાબર થતી નથી ત્યાં સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપનું સાખ્ય સમજવું નથી. જો તો પ્રગટ હકીકત છે કે શરૂઆત સુધી ભગવાન કૈંઈ આપી રેવાના નથી અને તેજોની સ્તુતિ કરવાથી તે પ્રસન્ન થવાના નથી, પરંતુ તેજોના દાસભાવે

વર્તવાથી તેઓ આદર્શ જીવન પૂરું પાડી સ્વસ્વરૂપવિચારણાનો પ્રસંગ આપે છે અને એવી રીતે એક વાર સ્વરૂપજ્ઞાન થઈ જાય અને સાધ્યનું લક્ષ્ય સ્થિર થઈ જાય ત્યાર પછી તે આત્મા પરમાત્માના પદની ભાવના કરી શકે છે, આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આનંદધન ભગવાનના પદની સેવા કરવાની અને તેઓના દાસભાવે પ્રવર્તવાનો નિર્ણય કરવાની ખાસ જરૂર છે, સુસુક્ષ્મ જીવના લક્ષ્યસ્થાનના નિર્ણય માટે તેની ખાસ આવશ્યકતા છે અને તે પ્રમાણે કરવાથી બહુ લાભ થવાનો સ્પષ્ટ પ્રસંગ છે. એને માટે શ્રી આનંદધનજી મહારાજે એ વિચાર જૂઠા જૂઠા રૂપમા ઘણી જગ્યાએ બતાવેલ છે એટલું કહેવાની જ જરૂરિયાત છે. આ ભાવ વિશેષ સ્પષ્ટ કરવો હોય તેમણે કવિનું બતાવેલું શ્રી ધર્મનાથનું સ્તવન વિચારવું.

ધર્મનો મર્મ જાણવાની જિજ્ઞાસા થવી એ બહુ ભાગ્યોદયની નિશાની છે, એ વાત આ જ કવિએ શ્રી શાતિનાથજીના સ્તવનમા સ્પષ્ટ જણાવી છે.* એવી જિજ્ઞાસા થવી મુશ્કેલ છે તે સાથે બરાબર જ્ઞાન આપે એવા સદ્ગુરુનો યોગ થવો એ પણ તેટલું જ મુશ્કેલ છે.

આ આખા પદમાં મોહરાજ સાથે ઊઘાડી રીતે મેદાનમા આવી સુદ્ધ કરવાની વાત કરી છે એ બહુ આનંદ આપે તેવી, સમજવા લાયક અને બોધદાયક હકીકત છે. એની સાથે પ્રસંગે બીજી કેટલીક હકીકત બહુ ઉપયોગી કહી છે. દાખલા તરીકે અનાદિ કાળથી જ્ઞાના કાઠવાની આ ચેતનજીની ટેવ છે તેનું સ્વરૂપ પોતાનું ચરિત્ર અવલોકન કરવાથી બરાબર સમજાય તેમ છે. જ્યારે મનુષ્યસ્વભાવનું ખારિક અવલોકન થયું હોય ત્યારે જ એકાદ શબ્દમાં રહસ્યની વાત લખી શકાય છે. આપણે વસ્તુસ્વરૂપનો જરા બોધ થયા પછી પણ કેવા ગોટા વાળીએ છીએ તે આપણા પોતાથી અજાણ્યુ નથી લગભગ દરેક શુભ પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આપણે આવી જ રીતે તેને ગુભાવી બેસીએ છીએ “ વાર અનંતી ચુકીઆ ચેતન, એણે અવસર મત ચૂકો ”+ આવી રીતે અનંતી વાર આપણે આવેલા પ્રસંગો ચૂકી ગયા છીએ એમ જે ચિદાનંદજી મહારાજે કહ્યું છે તે આવા જ્ઞાના કાઠીને કર્યું હશે એમ જણાય છે. શિવદરબા પ્રાપ્ત કરવાની, બીજી સ્થૂલ લડાઈ લડવાની મૂર્ખતાની અને ભાવશત્રુનો નાશ કરવાની તેમ જ ધર્મનો મર્મ સમજવાની વાત કરી છે તે પ્રત્યેક વાત પર એક એક મોટો નિબંધ લખી શકાય એમ છે. વિશિષ્ટ લેખકો આછા શબ્દોમા કેટલો ભાવ બતાવી શકે છે તે આટલા ઉપરથી સમજાયું હશે કવિનું આતુર્ય સમજવા સાથે પરપરિણતિનો ત્યાગ કરી મોહરાજ સાથે બરાબર લડાઈ કરવા માટે યોગાનમા આવવાનું અત્ર જે આહ્વાન કર્યું છે તેને સમજીને પકડી લેવું અને આવો પ્રાપ્ત થયેલો શુભ અવસર જવા ન દેવો એ શૂરવીર માણસનું ખાસ લક્ષણ અને કર્તવ્ય છે એમ નહિ કરવામા આવે તો આનંદધન મહારાજની દૃષ્ટિએ તો આપણી

* જુઓ આનંદધનજીત સોળમા શ્રી શાતિનાથજીનું સ્તવન, ગાથા બીજી

x જુઓ ચિદાનંદજી મહારાજજીત પુદ્ગલ ગીતા, ગાથા ૪૯ મી.

પણ 'ભાવરા'માં અણતરી થવાની છે એમ પુનરાવર્તન કરીને બતાવવાની ખૂબ જરૂરિયાત છે. મુજબ યાજ્ઞ સાધ્યો ગાંધાર્માં ખપવા ઇચ્છા ન શકે એ તેા સ્વાભાવિક છે; તેથી અણપણુ ફર કરી વિરાપણુ આદરો અને તે માટે યોગી મહારાજ જે ભાવ અત્ર પ્રદર્શિત કરે છે તે પ્રગટ કરવા નિહ્ચય કરેા આ આપણુ વાસ્તવિક કર્તવ્ય ક્ષેત્ર છે અને તેના વિલ્પમાં આ ભવચાત્રાનુ સાધક્ય છે

૫૬ મુડતાળીશમુ

૨૫ યેઠી

પિય* બિન નિષ્ઠ દિન દુરુ સ્ત્રીરી, પિય૦

છુહુહી +વહીકી કાંનિ મિટાઈ, *દારતે જાંલે હવ ન ટરીરી પિય૦ ૧

" પતિ વત્રર દુ શતદિવસ ખરેખરી જુઠાં કરુ છુ નાના ધોટાની ધરમ મટાઠી ઢકને-મૂઠી ઢકને બારણામાં (એતાં) મારી આંખો કોઈ વખત પણ અટકવી નથી-બંધ થવી નથી. "

ભાવ—છત્રીશમા અને એકતાળીશમા પદમાં જે વિરહસ્થાનુ વર્ણન કર્યું છે તે ભાવ અહીં વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે. આ વિરહસ્થાનુમાં કરેલા આલાપો મુખતિ અથવા શુદ્ધ ચેતનાના બોલેલા સમજી શકાય છે અને રીતે તેની અવવિચારણા થયે અને અર્થ બતાવ્યો છે તે શુદ્ધ ચેતનાના મુખમાં આપુ પદ મૂકે છે અને ટબાકાર મુખતિના મુખમાં મૂકે છે અને ભાવ સારો અથ આપે છે

અનેક પ્રકારની વાતો થયા પછી પણ પતિ નિજ મંદિરે પધારવા નથી અને કુલટા સ્ત્રીઓની વધુ બળમા ક્ષમાયા કરે છે, એ સબંધમાં શુદ્ધ ચેતનાનો શોક સમાતો નથી, પતિવિરહથી તેને ઘેન પદ્મ નથી અને તેથી જેવી રીતે સાધારણુ વિરહિણી સ્ત્રી પતિ પરદેશ બંધ ત્યારે અનેક પ્રકારના ચોક્કાલાપ કરે છે તેવી રીતે શુદ્ધ ચેતના ધોટાની મુખતિ સખીની પાસે અથવા મુખતિ ધોટાની મહા સખીની પાસે હૃદયની વાત કરે છે હે સખી! મારા હૃદયવલ્લભ મોહનર્મિત પ્રાણપતિ મારે મંદિરે પધારવા નથી અને બંધ ત્યાં ભટકયા કરે છે તેથી મારે પતિનેા મહાવિરહ થયો છે અને તે વિરહમાં દુ પતિ

* પિયને બદલે એ પ્રતમાં પિયા પાઠાંતર છે

+ છુહુરી વહીરે જોન મિટાઈ એવો પાઠાંતર એક પ્રતમાં છે એનો અર્થ સમજાઈ યો.

x એક પ્રતમાં દારતિ આંખ એવો પાઠ છે અને એક પ્રતમાં દારિતે આંખે એવો પાઠ

૭ સર પાઠના અર્થ એક સરખા થાય છે

૧ વિષ્ણુમિત્ર પતિ નિનન્નવત્ર નિરહસ્થાનુવિવસ. મુજબજુ છુ કુહુહી યાઉ છુ ખરી-ખરેખરી સુદીક્ષણુ નાની વહીરેમોટાની કાનિન્નવત્રુ ધરમ. મિટાઈ=મૂઠી ઢકને દારતે=દારમાં બારણામાં આખ=આંખા, મુખુએ. કન્નકોઈ વખત. ન ટરીરી=ટળવી નથી, બંધ થવી નથી.

વગર ખરેખર ઝૂરુ છું, પતિવિરહિણી સ્ત્રીને જેમ ખાવું-પીવું ભાવે નહિ, સારાં કપડાં, આભૂષણ પહેરવાં ગમે નહિ અને મનમાં અનેક રીતે અનેક પ્રસંગે શોક થયા કરે તેમ પતિ વગર હું ખરેખરી બળ્યા કરું છું, ઝૂર્યા કરું છું અને પછી તે શોકમા ને શોકમા નાના મોટાની શરમ મૂકીને પતિ આવવાના દ્વાર પર મારી આંખો એવી સ્થિર થઈ જાય છે કે ત્યાથી તે ખસતી નથી. આર્યાવર્તની કુલીન સ્ત્રીઓ જેઓ સચુકત કુટુંબમાં રહે છે તે વડીલની હાજરીમાં પતિ સાથે વાત કરતી નથી અને પતિ સામુ પશુ ભેઈ શકતી નથી તથા દેશના રિવાજ પ્રમાણે વધારે ઓછું મુખ ઉપર વસ્ત્ર ઓઢી ગૃહમાં મર્યાદાથી વર્તે છે. પાશ્ચાત્ય વિચારના ફેલાવા સાથે આ રિવાજમાં પરિવર્તન થતું જાય છે એથી થનાર લાભાલાભની તુલના કરવી અત્ર અપ્રસ્તુત છે. વાત એટલી છે કે-નાના મોટાની યોગ્ય મર્યાદા સાચવવાનો કુળવધૂનો ધર્મ પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે યોગ્ય મનાયો છે શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-આવો આર્ય સ્ત્રીનો મર્યાદાધર્મ છે તે પશુ પતિવિરહના શોકમાં હું તો વિસરી ગઈ અને ઘરના સર્વ માણસો જાણે તે પ્રમાણે પતિને આવવાના દ્વાર પર નજર ટકાવીને-વાટ ભેઈને ખેસી રહી છું. પતિ આવવાના હોય તે માર્ગ તરફ જોવાને બદલે મોઢા ઉપર છેડો નાખી તે માર્ગથી દૂર ચાલ્યા જવાનો રિવાજ તણ ઈઈ, હું તો વિરહવેલી બની, પતિના માર્ગનું નિરીક્ષણ કર્યા કરુ છુ પતિ કોઈપણ વખતે આવી ચઢે એમ મને મનમાં લાગ્યા કરે છે, કારણ કે તેઓ હમણા જોલી ગયા છે કે હવે તેઓ અમર* થઈ ગયા છે, હવે જો તેઓએ જે હકીકત જણાવી છે તે પ્રમાણે વર્તન કરે તો તેઓ જરૂર થોડા વખતમાં મને મળવા માટે આવવા ભેઈએ અને તેથી હું તેઓનો માર્ગ જોયા કરું છુ. પતિ એક વખત માર્ગ પર આવી જાય તો તો પછી થોડા વખતમાં સચ્ચ માર્ગને સમજી જાય અને ત્યાર પછી મારો મેળાપ થતા વખત લાગે નહિ. આથી પતિ માર્ગ પર આવી ગયા છે કે નહિ એ જોવા માટે હુ બારણા ઉપર નજર ટેકવીને રહું છુ અને પતિના વિરહથી ઝૂર્યા કરું છું

આખ એટલે જ્ઞાનદષ્ટિ સમજવી. જ્ઞાનદષ્ટિથી શુદ્ધ ચેતના જોયા કરે છે કે-ચેતનજી હવે સ્વભાવદશામાં ક્યારે આવશે ? શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રગટ થવાની એટલી સરળતા હોય છે કે આખ દ્વારમાથી ખસતી નથી એ હકીકત યથાયોગ્ય છે નાના મોટાની શરમ રાખવાની વાર્તા અત્ર કરી છે તે સાસારિક દષ્ટાતની દાર્ષ્ટાતિક યોજના ઘટાવવા માટે હોય એમ જણાય છે. શુદ્ધ ચેતના જેવી પવિત્ર સાધવીને ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરવાની બાદ્ય મર્યાદા રાખવાનું કાઈ કારણ નથી. કદાચ એ શરમ વ્યવહારદષ્ટિએ રાખે તો ચેતનજીની માની લીધેલી માયા, મમતા ભાર્યા અને નણુદ જેનું વર્ણન હવે પછી ત્રીજી ગાથામાં આવશે તેની હોવા સભવે છે અહીં તેઓની મર્યાદાને બદલે કહાનીનો અર્થ ' વાર્તા ' વધારે ઉચિત લાગે છે મતલબ તેઓની વાતની દરકાર કર્યા વગર પતિને માટે ખડે પગે અનિમેષ દષ્ટિએ

દ્વાર પર શાક જોઈ હું અને મારો વિરહકાળ ક્યારે જાણ્યો તેને માટે મનમાં પ્રવૃત્તિ વિચાર-શ્યાનળની અદર ઝૂંચાં કરું છું

અથવા બીજી રીતે અર્થ કરતાં સુખતિ અધાને કહે છે કે-હું મોટી છતાં કુમતિએ પતિને જોવા ભરખાવી દીધા છે કે તે મારી તરફ જોતાં પણ નથી. પ્રમત્ત સુખસ્થાનક સયમનુ દ્વાર છે, તે દ્વારા ચેતન સયમમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાર પછી પ્રવૃત્તિ કરી આગળ વધે છે, પરંતુ કુમતિએ મારા પતિને જોવા ભરખાવી દીધા છે કે તેઓ આ સયમના દ્વાર પાસે આવવા જ નથી મતલબ કુમતિએ પતિને સયમદ્વારથી ટાળી દીધા છે અને ત્યાંથી દૂર ને દૂર રહે જોવી ચોજના માયા, મમતાએ કરી છે જનતા સુખી તો પતિને કુમતિ માર્ગ પર જ આવવા દેતી નથી, કદાચ માર્ગ પર આવી જાય તો સમ્યક્ વિશુદ્ધિમાં તે આડી આવ્યા કરે છે, કદાચ અવિરતિ કે વેશવિરતિ ગુણ પતિ આદરે તો સયમના દ્વાર સુખી પતિને કુમતિ ખેંચવા દેતી નથી. હું તો સયમના દ્વાર પર મારી તબ્દર ટેકવીને ખઠે પગે જોવી છું કે પતિ ક્યારે એ દ્વાર પાસે આવે, ક્યારે તે દ્વારથી મારા મંદિરમાં પ્રવેશ કરે અને ક્યારે મારો વિરહકાળ ભાંગે. અથવા કુમતિએ પોતાનું જેવું પ્રાબલ્ય પતિ ઉપર ચલાવ્યું છે કે પતિ હાલ કુમતિના વેશમંદિરમાં વાસ કરી રહ્યા છે, ત્યાં નાના મોટાની ચરમ મૂંઝી હું ગઈ તો મને બારણેથી જ ટાળી દીધી, અડધાવી દીધી, મારો પ્રવેશ થવા દીધો નહિ. કુમતિ જેવી મુક્તિથી કામ કરે છે કે મને મારા પતિ સામે મેળાપ જ થાય નહિ, કારણ કે કુમતિ જાણે છે કે જો એક વાર પતિનો અને મારો મેળાપ થયો તો પછી પતિ સાચી હકીકત જાણી જશે, વસ્તુસ્વરૂપ સમજી જશે અને કુમતિનું મંદિર ઓડી જશે. આ પ્રમાણે ન્યાયકાર અથ કરે છે તે પણ બહુ સુંદર ભાવ આપે છે.

પદ મૂલન તન મૌક ન જ્યોતે, માવ ન ચૌકી જરાત જરીરી;

સિવકમલા માલી! સુલ નઠ પાવઠ, કૌન+ ગિનવ નારી અમરીરી પિય વન૦ ૨

“ હું શરીર ઉપર વશ કે અબલુજુ જતા પણ જોઈતી નથી, જોડી અથવા જડાય કામ કરેલ અવેશત ગમતા નથી; હે સખી! મોક્ષલક્ષ્મીનું સુખ (બધા સુખી) પ્રાપ્ત કરું નહિ (ત્યાં સુખી એ પ્રમાણે કામ છે) અને દેવાંગનાના સુખને તો કોણ જાણે છે ? ”

* જોડે ને બદલે એ પ્રતમાં ઉઠે એવો પાઠ હ તેનો અર્થ સજન્ય સાથે મેસતો નથી. કૌનના સાચા અર્થ સાથે તેનો સજન્ય દાનો જોઈએ.

+ કૃષ્ણ શિવે એવો પાઠ એક પ્રતમાં છે અર્થમાં ફેર નથી.

૨ પદ-વચ. બૂખન-આબૂન પરણા. તન-ચરીર ઉપર. ન જ્યોતે-જ્યોતી નથી. મા-વનવ પજી (દયાનુસાર) વાણે ન-અનમતી નથી. ચૌકી-આબૂન વિશે. જરા-ઉચ્ચરેણ. જરી-અમર. સિવકમલા-મોહકશક્તિ આણી-સખી. નઠ પાવઠ-અનમતી નથી. કૌન-કોણ. ગિનવ-મલે હ નારી અમરી-વનવતી એ, દેવાંગના.

ભાવ—મારી વિરહાવસ્થા એવી આકરી થઈ પડી છે કે તેને લઈને હું મારા શરીર પર (સારું) વસ્ત્ર ઓઢતી નથી, આભૂષણ ધારણ કરતી નથી. મારા વિરહના તાપમા હું એવી ડૂબી ગઈ છું કે હું ખેસું છું, ઉઠું છું કે ફરું છું તેનું પણ મને જ્ઞાન રહેતું નથી. મારા શરીર પર ધારણ કરેલાં અથવા ધારણ કરવાના વસ્ત્રનું પણ મને જ્ઞાન રહેતું નથી. એક ઘેલી સ્ત્રીની પેઠે વસ્ત્ર પહેર્યા છે કે નહિ અથવા કેવા પહેર્યાં છે તે બાબત પર પણ મારું ધ્યાન રહેતું નથી; તેમ જ ચોકી (ઘરેણાવિશેષ-ઝાલાવાડમા, સુરતમાં તથા મારવાડમા પ્રસિદ્ધ છે) અથવા જડેલા અવેરાતના ઘરેણાં પહેર્યા હોય તો તે અન્યવસ્થિત રીતે આડાઅવળા પહેરી લીધાં હોય. તેની ખીલી ડોક પાસે આવવાને બદલે નીચી આવી ગઈ હોય, સુંદર ઘરેણા અવયવ ઉપર આવવાને બદલે આડાઅવળાં લટકતાં હોય, એક હાથમા બંગડી હોય અને એક હાથ તદ્દન ખાલી હોય અથવા બીજી જાતની બંગડી-વાળો હોય, હાથનું ઘરેણું પગમાં ને પગનું હાથમાં એમ જ્યાના ત્યા પહેર્યાં હોય; આવી રીતે વસ્ત્ર તથા આભૂષણ શરીર ઉપર હું ઓઢતી નથી, ધારણ કરતી નથી અને મને ચોકી તથા અવેરાત જેવા મારે કિમતના ઘરેણા ગમતા નથી. ચોકી ઝાલાવાડમા થાય છે, તે સોનાની હોય છે અને સાધારણ કિમતવાળી હોય છે, પણ સુરતમા અવેરાતની થાય છે અને મોટા મૂલ્યની હોય છે. અથવા ચાર ખૂણાવાળા ચોરસ હીરાને ચોકી કહેવામા આવે છે. જડતર કામવાળા અવેરાતના દાગીના પણ બહુ મૂલ્યવાળા હોય છે. સ્ત્રીઓને સ્વાભાવિક રીતે આભૂષણ અને વસ્ત્ર ઉપર વિશેષ પ્રીતિ હોય છે. પતિ નિજ મંદિરે પધારવાના હોય છે તે વખતે સુદરી શોળ શણગાર ધારણ કરે છે તેમાં વસ્ત્ર અને આભૂષણ મુખ્ય હોય છે અને સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળામા પણ કેટલીક શરીરશોભા અને પતિપ્રસન્નતાને નિમિત્તે હોય છે હે સખી ! આભૂષણ ગમે તેવા કિમતી હોય તો પણ તેના તરફ મન ચોટતું નથી, વળતું નથી, જતું નથી, મને તે ગમતા નથી, મને તેની દરકાર રહેતી નથી, મારું ધ્યાન પણ તેઓ તરફ જતું નથી જે પતિને પ્રસન્ન કરવા શણગાર સજવામા આવે તે પતિ તો સામું પણ ન જુએ ત્યારે પછી શણગાર કેને માટે સજવા ? શા સારું સજવા ? વળી હે સખી ! જ્યા સુધી મોક્ષલક્ષ્મીનું સુખ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યા સુધી દેવાગનાનાં સુખને એટલે અમરગતિના સુખને તે કોણ ગણે છે ? મારે તો મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું છે અને આ ઘરેણા વિગેરેનું સુખ તો દેવાગનાઓ વિગેરેને બહુ ગમે છે તેની હવે મારે દરકાર નથી. મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિમા મૂકાઈને પછી સાધારણ દેવગતિના સુખની ગણુના તે કોણ કરે ? દેવગતિમા સુખ બહુ છે, લોકપ્રકાશાદ્ અથમા તે ગતિના પૌદ્ગલિક સુખનું વર્ણન વાચ્યું હોય તો બહુ આનંદ આવે તેમ છે, પરંતુ એ સુખ શાશ્વત નથી અને વળી એ પૌદ્ગલિક સુખ કરતા અપૌદ્ગલિક સુખ બહુ વિશેષ છે, અતિ આકર્ષક છે અને મહાઆનંદ આપનાર છે. એ સુખનો અનુભવ જેને એક વખત પણ થયો હોય તે

તેની વાસ્તવિક કિમત આઠી શકે છે વળી એ સુખ જોગવ્યા પછી પાછા સુખ જોગવવાનો સભવ હોય તે સુખને સુખનું નામ પણ કેમ આપી શકાય ? જોવી દ્વિતીય અતિનુ, સુખ દેવજતિમાં હોવાથી ગમે તેવું હોય, ગમે તેટલું હોય પણ તે કામનું નથી, અને તે પસંદ નથી, અને તેની મહત્ત્વતા ઘાતવી નથી

‘ સુખ નહીં પાવત ’ને જલદે ‘ સુખ નજો પાઉં ’ એ પાઠ વધારે પ્રોત્સાહક છે. શ્રીમદ્ભગવત્ ગીતાનું નવું સુખ પ્રાપ્ત કરીને દેવજતિના સુખને ઠેલું મણતરીમાં ગણે ? આવે અર્થ વધારે વાસ્તવિક છે; પરંતુ કેઈ પણ પ્રતમા જોવો પાઠ આપ્યો નથી તેથી પોતાની કલ્પના પ્રમાણે પાઠ ફેરવવાનો અધિકાર નથી. આ પ્રમાણે મારા ગુરુમહાશયને એ અર્થ જણાવ્યો છે તે પ્રમાણે તેનો ભાવ જોમ થાય છે કે-અત્યારે તો શુદ્ધ ચેતનને વિરહાવસ્થાને લીધે શરીરનું પણ જ્ઞાન નથી, બાકી જો સાધારણ સુખથી સતોષ પામે તેવી સ્ત્રી નથી, એ તો અધારે પતિની સાથે શિવક્રમણાનું સુખ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે જ નિરતિ જેસે જોવી છે. હવે ટબાકારનો અર્થ વિચારીએ ભોક શબ્દનો અર્થ ટબાકારના કહેવા પ્રમાણે ‘ જરા ’ જોમ થાય છે, અને તે શબ્દનો કેઈ અર્થ બેસતો નથી.

હે સખી મહા ! પ્રેમ પ્રતિવરામ રુચિ રજવ, પછીરે લીધી સાલી-જોવી પ્રસુપ્રેમરૂપ સાલી અને પસંદ આવવી નથી. મતલબ અને જોકે પણ વસ્તુ બમતુ નથી તે જોટલી હવે સુખી કે તેને છેલ્લે માથા ઉપર નાખવાની અને ઈચ્છા પણ થતી નથી. પતિ મારાથી જોવા વિપરીત વતે છે કે જો કુમતિની સોબતમાં પડી જઈ પ્રસુપ્રેમરૂપ સાલી તરફ અંવકુપાની નજરથી જુએ છે અને ધ્યાનરૂપ આભૂણે પણ હું શરીરે ધારણ કરવી નથી. પતિ ‘ જ્યાં માના મહિરે પધારે નહિ ત્યારે મારે જોવા આભૂણે ધારણ કરીને શુ કરવું ? હે સખી ! હું તને કેટલી વાત કરું ? મારા ચેતન-પતિ હાલ તો મારાથી જોટલા વિપરીત વર્તે છે કે જોને શ્રીમદ્ભગવત્ પણ પસંદ આવવી નથી તો પછી સાધારણ દેવાગના તો કેમ ગમે ? તે તો કુમતિના રજમા જોવા હજુ અર્થ જયા છે કે શિવલક્ષ્મી પણ તેને પ્રસન્ન કરી શકતી નથી. આ ત્રણ વસ્તુ પ્રસન્ન પતિને વધારે પ્રસન્ન કરે છે; રુચિ, ધ્યાન અને શિવલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવાની હક ઈચ્છા-આ ત્રણ જાળતો પણ મારા નગીના નાશને હાલ પ્રસન્ન કરી શકતી નથી. ત્યારે હવે મારે શુ કરવું ? કુમતિના પાસમાં ચેતનજી જોવા ફર્યાદ જયા છે અને તેની સાથે જોવી જોવી વાતો કરે છે કે જોને રુચિ, ધ્યાન કે મોક્ષ તરફ પ્રેમ તો શુ પણ નજર કરવાની પણ ઈચ્છા થતી નથી આવી રીતે નાગી વદુએ પતિને જોવા વચ્ચે કરી લીધા છે કે મારા સાચું પણ જોવા નથી અને તેને લઈને તેમના વિરહના વાપથી હું ખરેખરી ઝૂંચાં કરું છું

કુમતિના વચન તરીકે આ જાણનો ભાવ આ પ્રમાણે થાય છે : હે સખી મહા !

મને તારા આધાર છે. જો ! પતિવિરહથી પ્રભુપ્રેમરૂપ સાડી મને સુખ આપવાને બદલે હું ખ આપે છે, તેને શરીર પર જરા ઝોઢું છું તો તેથી અશાતા થાય છે. ધ્યાનના ચાર પાયારૂપ ચોખંડા નગથી જડેલ ધ્યાનસ્થ ચિત્તસ્થિતિરૂપ દાગોનો પહેરુ છું તો તેથી પણ મને ખેદ થાય છે આત્મારામ-પતિના વિરહે રુચિ કે ધ્યાન થતા નથી. એથી પણ વધારે આગળ કહું તો પતિ વગર મોક્ષક્રમણા પણ મને સુખ આપી શકતી નથી. પતિનો મેળાપ થાય તો જ મને સુખ થઈ શકે એમ છે આવી મારી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે ચેતનજીની દૃષ્ટિએ જોતા આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. અત્યારે ચેતનજી-આત્માએ કુમતિનો સગ કર્યો છે તેથી તેને પ્રેમપ્રતિતી રાગથી રંગેલ રુચિરૂપ વસ્ત્ર ગમતા નથી, ધ્યાન કરવાનું થતું નથી અને શિવક્રમણા ઉપર પ્રેમ આવતો નથી અને તે પ્રાપ્ત કરવા તેને ઇચ્છા પણ થતી નથી તે સસારમા એવો આસક્ત થઈ ગયો છે કે મનુષ્યગતિ કે દેવગતિ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો પણ તે મેળવતો નથી, એ તો માત્ર કુમતિ અથવા કુટિલ માયા, મમતાના પ્રસંગમાં પડી તેમાં આસક્ત રહે છે.

ટપ્પાકાર કહે છે કે “ શિવક્રમણા એટલે મુક્તિરૂપ લક્ષ્મીએ મારા પતિને અંતગડ કેવળીપણે વશ કરી લીધા તેથી તે પણ સુખ નહીં પાવત એટલે હું ખદાથી થયા અને મારા જેવી શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી મનુષ્યગતિ દેવગતિરૂપ સ્ત્રી પ્યાર કરે, વાછે, પણ મારે તેઓની ગણતરી નથી, એ બંને ગતિની હું અવાછકા છું-વાછા કરનારી નથી.” આવો જે ભાવ લખ્યો છે તેમા અતગડ કેવળીપણે પતિને શિવક્રમણાએ વશ કરી લીધા તેનો ભાવ પ્રસ્તુત હકીકત સાથે મને બંધબેસતો લાગતો નથી, વિદ્વાનોએ તે વિચારી લેવો હવે એ જ લય આગળ ચલાવતા કહે છે.

*સાસ વિસાસ ઉમામ ન રાખે, †નળદી નીગોરી મોરી લરીરી;

‡ઓર તબીબ ન Xતપતિ બુઝાવે, આનંદઘન પીયુષ જરીરી. પિય૦ રૂ

! “ (આયુ સ્થિતિ) સાસુ એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલો કાળ પણ વિશ્વાસ રાખતી નથી અને પેલી લાજ વગરની નણુઈ (તૃષ્ણા) તો સવારથી લડ્યા જ કરે છે આ મારા

* ‘સાસ ઉસાસ વિસાસ ન રાખે’ આવો પાઠ માત્ર છાપેલી શુકમા છે વિવેચન જુઓ

+ નણુદીને બદલે નણુદ અને નણુદરી એવા પાઠો છે અર્થ એક જ છે, તેમજ ભોરીને બદલે ભોર પાઠ છે.

X ‘તપત શુઝાવત’ એવો પાઠ એક પ્રતમા છે, અને એક પ્રતમા ‘શુઝાયો’ એમ પણ લખે છે

‡ સાસ=સાસુ, અહીં આયુ સ્થિતિને સાસુ ગણવામા આવી છે વિસાસ=વિશ્વાસ ઉસાસ=શ્વાસો-શ્વાસ જેટલો કાળ નણુદી=નણુદ, પતિની બહેન અહીં તૃષ્ણાને નણુદતુ રૂપ આપ્યું છે નીગોરી=લાજ વિનાની, ભાગ્યહીન, લોકભાષામા આ શબ્દ તિરસ્કાર બતાવે છે ટપ્પાકારના મત પ્રમાણે વ્રજ-ભાષામા આ શબ્દ લાડકવાઈના અર્થમા વપરાય છે ભોરી=પ્રભાતમા, પ્રભાતથી ઓર=અનેરો, ખીજે તખીબ=પૈઠ, હકીમ. તપતિ=તાવ, અગ્નિ ન શુઝાવે=ઓલવી શકે નહિ, દૂર કરી શકે નહિ, પીયુષ=અમૃત ઝરી=વરસાદ

અમિને-મારા તાપને બીજે વેધ મટાડી શકે તેમ નથી, આનંદધન અમૃતનો વરસાદ મામ (ત્યારે તે તાપ શમે તેમ છે) ”

ભાવ-વિભાવદશામા પટેલા પતિના સબધમા પોતાને કેટલી અમલક છે તે સવિસ્તર-પણે બતાવતાં શુદ્ધચિત્તના કહે છે કે-અમારા બાઈલ-સાસુલ જેનું નામ આમુ સ્થિતિ છે અને જેને લઈને ચિત્તનંદ એક શરીરમા અમુક વખત સુખી રહે છે તે મારા પતિનો એક શ્વાસોશ્વાસ જેટલો કાળ પણ વિશ્વાસ રાખતી નથી. અત્યારે મારા પતિ ભૂડી ભૂડી પ્રતિમા જે મેં છે અને ત્યાં ટકે છે તેનું કારણ આમુ સ્થિતિ છે તેવી સ્થિતિ મારા પતિનો ભૂડી ભૂડી પ્રતિમા જે મ આપનાર હોવાથી મારા પતિની વતમાન માતા તે મારું અને તેથી તે મારી સાસુ મારું આવી મારી સાસુ મારા પતિનો જન્મ પણ વિશ્વાસ કરતી નથી, એક મિનિટની, એક સેકન્ડની પણ પતિની દરકાર કરતી નથી શ્રી વીરપરમાત્માને છેલ્લે જણાવ્યું કે ‘ હે પ્રભો ! લોકોના દ્વિત ચાકુ અને શાસનના લાલ માટે આપ આમુ આમુખ્ય બે ધડી લખાવો, જેથી ભસ્મજ્વલને આપની નામશસ્ત્રિ પર સહમતો આપ જુઓ તો તે આક્રમણ કરી મમણ સધને પીડા કરે નહિ ’ તેના જવાબમા પ્રભુએ જણાવ્યું કે- “ મહાવર્તી કે વીરકેર કોઈ પણ જો અમ કરવાને સમર્થ નથી, કોઈથી પોતાનું આમુખ્ય એક ધડી કે એક કણ પણ વધારી શકતું નથી. ” શરીરનો ભરસો નથી, તે ક્યે વખતે પડી જશે તેનો વિશ્વાસ નથી છતાં તેના પર મમતા કરીને આ પ્રાણી અનેક પ્રકારનાં કાર્યો આદરી બેસે છે અને ધસક ન આવે તેવી ગતિમાં જે મ આપનાર આમુકમરૂપ સામુને એકઠી કરે છે અને પછી તેને તાબે રહી અનેક પ્રકારના ગ્રાસ તે લોખવે છે આવી રીતે એકઠી કરેલી આમુ સ્થિતિ એક કણનો પણ વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય નથી. જેને સવારે જ્યેષ્ઠા હોય તે બપોરે નામશેષ ઘઈ ગયા સાંભળ્યા છે વાતો કરતાં રસ્તે ચાલતાં ઠેસ લાગવાથી, હૃદય બંધ થઈ જવાથી કે બીજી અનેક રીતે મૃત્યુને વશ થતાં જ્યેષ્ઠા છે અને જેના વતનથી જેમ લાવે કે સેકન્ડો વર્ષો સુખી પૂજવીને કે પોતાની જન્મ વસ્તુઓને આ ઊંડનાર નથી તે સર્વને તલને ચાલ્યા જતા અનુભવ્યા છે આવી રીતે સાસુ તો એક કણ પણ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, છતાં વિભાવદશાને લઈને તે આમુ-સ્થિતિ મારી સાસુ યથેલી છે વાત જેમ છે કે-વિભાવદશાના ભેરને લઈને પોતાનાં વાસ્તવિક સગાઓ કોણ છે તેને પણ ચિત્તનંદ એણખતા નથી અને તેની આમુ સ્થિતિને સાસુ જત્ર કહેવામાં આવી છે. ‘ સાસ ઉશ્વાસ વિશ્વાસ ન રાખે જ્યેવો પાઠ છાપેલી યુકમાં છે, તેનો અલ શ્વાસ અને ઉશ્વાસ જેટલો કાળ પણ વિશ્વાસ રાખે નહિ જેમ માય છે અને તે આમા વાક્યને નણુદની સાથે લઈ જવાનું છે. બાહ્ય ભાવ રપટ છે અથવા બીજી રીતે અમ કરતાં પતિ વગર એક શ્વાસોશ્વાસ જેટલા કાળનો પણ વિશ્વાસ રહેતો નથી, જેટલો તેટલો વખત પણ ખીરજ રહેતી નથી, પતિ વગર અન્ન મન માનતું નથી અને ચિત્ત ચેતરું

નથી, એવી વિરહદશા આકરી છે. પતિ વગર હુવે તો મનમાં એવો ખેદ થયા કરે છે કે લેશ માત્ર સમય પૂરતી પણ મનમાં ધીરજ રહેતી નથી

વળી પેલી નગોરી નણ્દી તો પ્રભાતમાં વહેલી ઊઠીને લડવા મંડી ગઈ છે અને દરરોજ લડ્યા કરે છે. પતિ વિભાવદશામાં ગયા છે ત્યાં તેમની બહેન તૃષ્ણા થઈ છે તે સર્વ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરવાથી પણ ધરાય નહિ તેવી પ્રબળ ઈચ્છા રૂપ છે. તે તો વળી એવી આકરી છે કે વહાણું વાય છે ત્યારથી મારી સાથે લડ્યા જ કરે છે. તેના મનમાં એવું છે કે પતિને સમજાવી બે આ શુદ્ધ ચેતના સ્વભાવદશામાં લઈ જશે તો ભાઈ પાસેથી પછી તેને કાંઈ વીરપસલી કે મામેરું મળશે નહિ અને ભાઈ પાસે જવું-આવવું પણ બંધ થશે; તેથી મારી સાથે તે દરરોજ લડ્યા કરે છે અને હું મારા નાથને સમજાવવા અને કેકાણે લાવવા યત્ન કરું છું તો તેમાં વચ્ચે આવી મારા નાથને ચઢાવે છે અને આર્યાવર્તમાં કહેવાય છે કે—ન નન્દતે इति ननान्दा ભાઈના ભાણી સાથેના સુખ-વાર્તાલાપ-મેળાપ જોઈને રાજી ન થાય તે નણ્દ-તે શબ્દાર્થને બરાબર સાર્થક કરે છે. એ નણ્દને પ્રતાપે સવારે આ જીવ ઉઠે છે ત્યારે પણ પ્રભુનામનુ સ્તવન કરવાને બદલે ધનપ્રાપ્તિના અનેક સાધનો ઊભા કરવામાં અને તેની વિચારણામાં પડી જાય છે અને આખા દિવસમાં પૈસા પૈસા સિવાય તેને બીજી ધૂન લાગતી નથી તેને પ્રાપ્ત કરવાના, રક્ષણ કરવાના અને સંચય કરવાના વિચારમાં, સ્થળ પદાર્થો જરૂર વગરના હોય તો પણ તેને એકઠા કરવાની ધૂનમાં અને પૌદ્ગલિક પદાર્થોના નિરર્થક સંચયમાં આ જીવ આનંદ માને છે અને તેથી મારે તો સવારથી તે મોડી રાત સુધી નણ્દ સાથે લડાઈ ચાલ્યા જ કરે છે. પતિવિરહકાળમાં સાસુ તથા નણ્દ સાથે કાંઈ સારું હોય તો કેટલીક ધીરજ રહે છે, પતિનો વિરહ એવો આકરો લાગે છે; પણ અહીં તો વિભાવદશાની પતિની મા અને બહેન સાથે મારે જરા પણ બનાવ થતો નથી અને ઉલટું તેઓ મારી સાથે લડાઈ કરે છે અને મારા પતિનો પણ વિશ્વાસ કરતી નથી

‘ નગોરી ’ એ મારા ગુરુમહારાજના કહેવા પ્રમાણે લોકભાષાનો શબ્દ છે તેનો અર્થ લાજ વગરની અથવા ભાગ્યહીન એમ થાય છે. ‘ તુ નગોડી શુ સમજે ? ’ એ દેશ-ભાષાની ગાળ છે. આ અર્થમાં તે શબ્દ બુદ્ધેલખડમાં વપરાય છે. ટળાકાર કહે છે કે— ‘ નગોરી ’ શબ્દ વ્રજ ભાષામાં લાડકવાઈના અર્થમાં વપરાય છે એક જગ્યાએ ગુરુ વગરની એવો તેનો અર્થ કરવા પ્રયત્ન થયો છે તે તો સ્વભતિકલ્પિત હોય એમ જણાય છે પ્રથમ અર્થ જે પ. ગંભીરવિજયજીએ બતાવ્યો છે તે વધારે સુંદર લાગે છે અને સળધ જોતા તે બંધબેસતો પણ આવે છે

પતિ મંદિરે પધારે નહિ, સાસુ એક ક્ષણવાર પણ વિશ્વાસ કરે નહિ અને નણ્દી નગોરી તો સવારના પહોરથી ઊઠીને લડ્યા જ કરે છે. આવા અનેક કારણોને લીધે મને

ગમે તે પ્રકારે હવે જાણ થાય છે. આતર દિવિ જામત કરો, તમારુ મૂળ સ્વરૂપ સમજો, તેને પ્રગટ કરો અને આ શુદ્ધ ચેતનાનો આનાદિ વિરહકાળ દૂર કરો.

૫૬ અડતાલીસમું

રાત્ર—મારુ જ તમે.

“માયઢી મુન નિરપલ્લ કિજહી ન સૂકી, નિરપલ્લ કિજહી ન સૂકી; માયઢી૦
નિરપલ્લ રહેવા ઘણુ દુરી,+ પીમે નિમ્ન મતિ કુકી માયઢી૦ ?

“હે માયી ! મને કોઈએ નિરપલ્લ રહેવા દીધી નહીં. નિરપલ્લ રહેવા માટે મેં ધણે પ્રયાસ કર્યો પણ પીમે પીમે મારી ભુલિને (તેણે) કુક મારી.”

ભાવ—આ અતિ અદ્ભુત પદ છે, જેમા પરમતચક્રિણુવા અને ચેતનાની વિશ્વાવહારમાં ધયેલી અને ઘટી અતિ વિરૂપ દશાનુ જલુ મુદર રીતે વલુન આમ્મુ છે તેનો ટલો નથી. મારા ગુરુ ૫ મધીરવિજ્ઞાનને તેનો જલુ મુદર થાય જતાવ્યો છે તે અનુસાર નીચે અર્થ કરવામા આવ્યો છે. ચેતના તો નિરતર શુદ્ધ જ છે, એને કર્મનો લેપ શુદ્ધ દશામાં લાગતો નથી, પરંતુ ચેતનામા ચેતનાવા શુભ રહ્યો છે તે સર્વદા તેની સાથે જ રહે છે, તેના પર કર્મનો લેપ લાગેલો દૂર થાય છે ત્યારે ચેતના શુદ્ધ થાય છે અને તે પછી તેને શુદ્ધ ચેતનાના નામથી જોખવામાં આવે છે જલુ કર્મજન દૂર થાય ત્યારે પણ ચેતનાને શુદ્ધ વિશેષલુધી જોવામા આવે છે. ચેતન અને ચેતનાનો આ દિવિથી એવા અસેદ છે ઉપરના નૂહાં નૂહા પડોમા વિરહલાપ જતાવવામાં આવ્યા છે તે શુદ્ધ ચેતનાના જોખા રહેલો ચેતનાધમ તો ચેતનજ સાથે જ છે અને જે વિરહ જતાવ્યો છે તે તો શુદ્ધચેતનાનો અને ચેતનજનો છે આ થાય બરાબર સમજવાની ખાસ જરૂર છે. ચેતના તેની વિશ્વાવ

* માયઢીને જાતે જે પ્રતમાં માયી પાઠ છે રાત્ર સાથે માયઢી જલુ વધારે મળતો આવે છે અને માયી કરતાં તે વધારે દલ-ત્રેમ જતાવે છે તેથી માયઢી પાઠ એકઅથ વાચી દોષ વધારે જારો થયે છે.

+ ગુરીને જાદને જે પ્રતમાં ગુરુ એવો પાઠ છે જાતે જાદને જાતથી આવાર સુધીની સિધ્ધિ જતાવરે ગુરુ પાઠ વધારે થોડા જણાય છે.

† પીમેને જાદને એક પ્રતમાં પીમે એવો પાઠ છે એનો અર્થ સખળ એવો થાય છે જુઓ આ ૧૧ પદી છાં શાખા, પરંતુ જાત તે પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે. ધમી નિજ પર કર ડુકી આ પ્રમાણે પાઠ એક પ્રતમાં છે એનો અર્થ ૫ નિરપલ્લ રહેવા પણ હૃદી પણ મને ધમીને પોતાવ અને પારા લાખમાં ડુકી દીધી એવો થાય છે જુઓ વિવેચન.

૧ માયઢીમા માતાજી રાહી મા. મુનચેતનાને નિરપલ્લનિ પદા, એક જાલુએ રજા ન જાવ તી દિવિજોન અર્થ, કોઈએ પણ ન મુજાવરદા ન દીધી. ગુરીવપ્રયાસ કર્યા, અખલ કરી. પીમે ૧૧૮૫થી ૬૧૦૬ ૬૧૦૬ નિજ અતિમ્પાવાની ભુલિ, સિવાર, મન ડુકીની ડુક મારી.

દશામાં પણ ચેતનજી સાથે જ રહે છે, કારણ કે ચેતના અને ચેતનનો અલેદ છે. અહીં ચેતના જે ભાવ બતાવે છે તે તેની શુદ્ધ દશાની સાપેક્ષ વૃત્તિએ છે અને તેની અંદર જ વર્તમાન વિભાવદશામા તેની થયેલી સ્થિતિનું આબેહુબ વર્ણન છે. આ બહુ વિશાળ દૃષ્ટિથી લખાયલા પદનો ભાવ બહુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી વિચારવા અને સમજવા યોગ્ય છે.

ચેતના જ્યાં સુધી અશુદ્ધ દશામા હોય છે ત્યાં સુધી તેને સુમતિ માટે બહુ માન હોય છે. પોતે ગમે તેવી અશુદ્ધ હોય તો પણ પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિને તે સમજતી હોવાથી સુમતિને અત્ર તે માડી કહીને બોલાવે છે ચેતના અત્ર માડી શબ્દ વાપરે છે તે પ્રેમસૂચક છે. સાધારણ રીતે વિચાર કરતાં આપણા મુખમાથી મા-માડી એવો આલાપ નીકળી જાય છે અને ખાસ કરીને જ્યારે મનમાં કોઈ પણ કારણથી ખેદ કે દુઃખ થાય છે ત્યારે આ શબ્દનો ઉચ્ચાર બહુ સામાન્ય છે. માના કરતા માડી વધારે પ્રેમ સૂચવે છે અને માયડી તેથી પણ વધારે પ્રેમ સૂચવે છે. અતિ પ્રેમમા એકવચનનો ઉચ્ચાર થાય છે; માનાર્થમા વપરાતું બહુવચન બોલનાર અને સાબળનાર વચ્ચે અતર બતાવે છે. માતાને તું કહીને બોલાવવાનો વ્યવહાર વિશેષ પ્રેમ બતાવે છે, પિતાનું સન્માનાર્થ બહુવચન જરા આતરે અને વિવેકનો ખાદ્ય દેખાવ બતાવે છે. અત્ર ચેતના સુમતિને જે વાત કહે છે તેની શરૂઆત 'માયડી' શબ્દના સંબોધનપૂર્વક કરે છે તે બન્ને વચ્ચેનો પ્રેમ બતાવે છે. બાકી કોઈ પણ અર્થમા ચેતનાની મા સુમતિ થઈ શકતી નથી.* માત્ર શુદ્ધ ચેતનાનું શુદ્ધત્વ પ્રગટ કરવાનું કારણ સુમતિ હોઈ શુદ્ધત્વજનની તરીકે તેને શુદ્ધ ચેતના એક દૃષ્ટિએ જોતાં મા કહી શકે, પણ અત્ર તો ચેતના બોલે છે અને તેનું શુદ્ધત્વ હજી હવે પ્રગટ કરવાનું છે, તેથી ઉપરના અર્થમા માયડી શબ્દ વપરાયો હશે એમ મારું ધારવું છે.

હે સુમતિ માતાજી ! હું ચેતના મારા પતિ ચેતનજી સાથે ઘણી જગ્યાએ ગઈ, પણ તમે ત્યાં હાજર નહિ, તેથી મને કોઈએ નિષ્પક્ષ રહેવા દીધી નહિ. મારા પતિ તો એવા છે કે એ તો જ્યાં જાય છે ત્યાં તદ્દપ થઈ જાય છે, કોઈ પ્રકારનો વિચાર કરતા નથી, નિર્ણય કરતા નથી અને તેવી અસ્વસ્થ અવસ્થામા મને પણ સાથે ઘસડે છે. વાસ્તવિક રીતે મારા પતિએ કોઈ બાબતે પૂર્ણ વિચાર કર્યા વગર ઢળી જવું ન જોઈએ. કોઈ પણ પક્ષ એકદમ આદરવો ન જોઈએ, તેને બદલે એ તો વિપરીત રીતે તુરત એક બાબત

* માયડી શબ્દનો એક બીજો ભાવ મને સ્ફૂરે છે. એ અર્થમા માયડી અથવા માવડી શબ્દ કાંઈક ભય અને તિરસ્કારના અર્થમા વપરાય છે દેવી વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહેવામા આવે છે કે—'હે માવડી ! હવે મને છોડ અથવા મારું ઠેકાણું પડવા દે' આ અર્થમા માવડી શબ્દ વાપર્યો હોય તો તે માયા, મમતાને ઉદ્દેશીને ચેતના બોલી હોય એમ ગણી શકાય. ચેતના માયા, મમતાને અથવા કુમતિને કહે છે કે—હે માવડી ! મને તમે તો શું પણ કોઈએ નિરાતે બેસવા દીધી નથી આ પ્રમાણે ઉપોદ્ધાત કર્યા પછી પોતાને કાણે કાણે કેવી રીતે હેરાન કરી તેનું વર્ણન ચેતના આપે છે વિ. કં.

આકરે વિરહબ્ધર આબ્યો છે અને તેનો ઠાક ઝોવો થાય છે કે કોઈ બીજો વેષ તેની હવા કરીને તેને મટાડી શકે તેમ જણાતું નથી. દુનિયામાં સાધારણ વેષો તો બહારનો તાવ મટાડી શકે છે, પણ અતરબનો તાવ કોણ મટાડી શકે ? વિરહબ્ધરનો આકરો ઘડ મટાડવાની હવા વેષ કે હકીમ પાસે બેવામાં કે બલુવામાં આવી નથી. વિરહાવસ્થામાં શરીરમાં ગરમી બહુ લાગે છે, આપુ અગ બળી-બળી ચર્મ બધ છે ઉનાળામાં સખ્ત ગરમીથી શરીર પર બળાઈ કે શુભકાં વિગેરેનો ઠાક થાય તે જેમ વરસાદની ઝડી આવવાથી અને તેમાં ન્હાવાથી શાંત થાય છે, તેમ અહીં તો હવે આનન્દધન અમૃતનો વરસાદ વરસે અને આરા પતિના ઉપર તેનો પ્રવાહ ચાલી તો આરો વિરહાગ્નિ નાશ પામે બધવ્ય મદ થાય જેમ છે જેઠ માસમાં-બુનની અધવલ્લમાં આરે સખ્ત ગરમીથી શરીર બળી જતું હોય છે તે વખતે વરસાદની ઝડી કેવો આનન્દ આપે છે તે સવના અનુભવને વિષય છે એવા વખતમાં આરે અમૃતરસનો વરસાદ આવે અને તે પણ સાધારણ રીતે નહીં, પણ ઝડીના આકરમાં-પૂરતા બેસમાં આવે ત્યારે કેવો આનન્દ થાય તે સવત્ર સમબ્ધવ તેવું છે.

વાત એ પ્રમાણે છે કે-આ સુખી શુદ્ધ ચેતનાનો અને ચેતનલનો સંયોગ બસબર થાય નહીં અને સમભાવ આવે નહીં શુદ્ધ સનાતન ચેતનલનો વિરહકાળ પૂરો થઈ ચેતના સાથે એકાંત મુખ્ય લોગવવાનો તેના મનમાં દહ નિર્લેપ થાય નહીં, ત્યાં સુખી તેની વર્તમાન વિભાવદશાનો જ વ આવે નહીં; અને એમ અને નહીં ત્યાં સુખી ચેતનલની વર્તમાન નિકૃષ્ટ દશાની ખર્ષિતિ થાય નહીં. આવા સંયોગમાં આપણી ખાસ કૃષ્ણ છે કે વાતો કરવાની ઉમીદો ઈ ચેતનલની દશા ઉચ્ચ થાય, તેની વર્તમાનસ્થિતિ સુધરે અને તેને સવ વા શુદ્ધ દશામાં આધાર થાય તે માટે તેની પાસે આનન્દધનના અમૃતના વરસાદ વરસાવવાનાં સાધનો જોઈતા કરવા સાધારણ સમરસનો જોઈતો બિદુ આવી બધ તો તેથી કોઈ લાભ થાય નહીં અથવા વાસ્તવિક રીતે ઊભીએ તો જરા સરખો આનન્દ થાય તે ઈશ' કાળ ટકી શકે નહીં. આટલા માટે સમરસના કુટે કુદા જોઈએ અને તેને વરસાદ વરસાવવો જોઈએ. એ સમરસના વરસાદમાં ન્હાઈ-વરણોગ થઈ, ચેતનલ ચેતનાની વિરહ દશાથી આવેલી તપ્તિને દૂર કરે એ ખાસ કર્તવ્ય છે અને તે કરવા માટે 'દહ નિર્લેપ કરવાની ખાસ જરૂર છે એ પ્રમાણે કરવાથી ચેતનલ શુદ્ધ દશામાં આવી જઈ ચેતનલ રીતે આગળ વધશે અને થોડા વખતમાં તેની દશા સુધરશે.

બીજો તબીબ આ વિરહાગ્નિને શમાવી શકતો નથી એમ વાલ કહી તે બરાબર ઉચિત છે તબીબ એટલે હકીમ, વેષ કે ઘટકર હોય તો તે વ્યાખિના બાહ્ય બિદુ ઉપરથી હવા આપે છે, પણ તેથી આરો અગ્નિ શાંત થતો નથી. બહારનો તાવ હવાથી બધ પણ વિરહનો અગ્નિ તો આરે વિરહદશા દૂર થાય ત્યારે જ શાંત થાય તે કોઈ બહારનો ઉપર ઉપરનો તાવ નથી કે કૃતીનાઈન કરિઆવાઈ હવાથી વ્યાબ્યો બધ. એ અગ્નિ ઉપર તો આનન્દધન રસનો વરસાદ પડે ત્યારે જ તેની શાંતિ થાય તેમ છે જેમ બલકર અગ્નિ અનુક શકેરને

લાગ્યો હોય ત્યારે ખાલદી કે ક્રિદામાં પાણી લાવીને નાખવાથી અગ્નિ શાત થઈ શકતો નથી, પરંતુ તેવા ભયંકર-દાવાનળ જેવા અગ્નિ ઉપર તો જળનો વરસાદ વરસાવવાની જરૂર રહે છે, તેમ આ વિરહાગ્નિરૂપ દાવાનળ શાત કરવા માટે આનંદરસના પ્રવાહની જરૂર છે. સાધારણ તબીબ જેમ અંતરદાહ મટાડી શકતો નથી તેમ ચેતનાના વિરહાગ્નિને શાત કરી શકતો નથી, તેની દવા તો આનંદધન નામના વૈદ્ય કરે તો જ કરી શકે તેમ છે અને તે પણ પોતાની પાસે રહેલ 'આનંદરસ' નામની દવા મોટા પ્રમાણમાં આપે તો જ તેનાથી લાભ થાય તેમ છે.

ટખાકાર આ ગાથાના અર્થમાં કહે છે કે-ચેતનને આયુ સ્થિતિ અલ્પ રહી છે અને હવે તેના ભવ પણ પૂરા થવા આવ્યા છે. તેની સુમતિ-ચેતનાના પતિ ચેતનની ખડેન લાડકી નણુદ છે તેનો પિતા શુદ્ધ ચેતનત્વ છે આ લાડકી નણુદ કેવળજ્ઞાન સંબંધમાં લડી એટલે હવે તમે કેવળજ્ઞાન જલદી પ્રાપ્ત કરો એવી એવી વાત કહી ગઈ અને વચનો સંભળાવી ગઈ. વળી તે એવું પણ કહી ગઈ કે વિરહતાપ છુઆવવાને અન્યભવ પરણિત અપરિપાકી તબીબ ધલાજ જ જાણતો નથી માટે આ આનંદધન પતિને મળ એટલું કહીને તે નણુદ ચેતનને મળી અને ચેતને કેવળજ્ઞાનરૂપ પીચૂપની વર્ષા કરી પોતાને મેળવી લીધી. આ અર્થ તદ્દન જૂદી દૃષ્ટિથી કયો છે એનો ભાવ સમજાવો મુશ્કેલ છે અહીં નણુદ વિગેરે સાથે જે લડાઈ થાય છે તેમાં તે ઔર તબીબ વિગેરેની વાત આવી રીતે જણાવે અને વળી પાછી પોતે મળી જાય એ આ ચેતનજીની જે ઉત્કાંક્ષિત પ્રથમ ખન્ને ગાથામાં ખતાવી છે, તેને અનુરૂપ લાગતી નવી ટખાકારનો ભાવ ખરાખર સમજાવો નથી અથવા તેઓ સ્પષ્ટ રીતે તેઓના મનમાં જે ભાવ ખીલ્યો છે તે ખતાવી શક્યા નથી

આખા પદ્મ રહસ્ય આનંદધન પીચૂપનો રસ વરસાવવામાં આવી જાય છે. ભાવાત્મક કવિની આ છેલ્લા પદ્મમાં ભાવ ખતાવવાની પદ્ધતિ એટલી સુદર છે કે આખા પદ્મમાં જે જિજ્ઞાસા વધતી જાય છે તે છેવટના પાદમાં એકદમ ખડું સુદર રીતે તૃપ્ત થઈ જાય છે. જ્યાં આનંદરસનો વરસાદ વરસે ત્યાં પછી નણુદના વિરૂપ સ્વરો, સાસુનો અવિશ્વાસ, લોકોની વાતો અને પટ ભૂષણની અવ્યવસ્થિતતા જરા પણ અસર કરનાર ન થાય એ સાધારણ રીતે સમજાય તેવી હકીકત છે હે ચેતનજી ! તમે હવે અમર ગતિના સુખો એટલે પૌદ્ગલિક ભાવોનો ત્યાગ કરી, સાસુ વહુની અવિશ્વાસ્ય સ્થિતિ દૂર કરી અને વહેલી પ્રભાતમાં નણુદ સાથે લડાઈ થાય છે તે વાતને હાકી કાઢી હવે આનંદરસના વિશુદ્ધ વરસાદમાં નહાઈ લો, તેમાં તરખોળ થઈ જાઓ અને અમર થઈ જાઓ જ્યાં સુધી તમે ખાદ્ય ચેષ્ટાને આધીન થઈ, અગ્નિ શમાવવા ખીજ તબીબની દવા લીધા કરશો ત્યાં સુધી તમારું કાંઈ વળવાનું નથી, તમારો વ્યાધિ ઘટવાનો નથી અને તમને કાંઈ સુખ થવાનું નથી. આનંદધન વૈદ્ય પાસેથી આનંદરસ મેળવો અથવા આનંદરસના વરસાદમાં નહાઓ-

ગમે તે પ્રકારે હવે બાહ્ય ભાવ ઊંચી આતર દષ્ટિ બજાવ કરે, તમારુ મૂળ સ્વરૂપ સમજે, તેને પ્રમટ કરે અને આ શુદ્ધ ચેતનાનો આનાદિ વિરહકાળ દૂર કરે.

૫૬ અડતાલીસમુ

રાગ—મારુ જ મલો

“માયડી મુને નિરપક્ષ કિમહી ન મૂકી, નિરપક્ષ કિમહી ન મૂકી; માયડી૦
નિરપક્ષ રહેવા વખુર હરી,+ પીચે નિમ્ન મલિ કુકી માયડી૦ ?

“હે માડી ! મને કેમજે નિરપક્ષ રહેવા ઈધી નહિ. નિરપક્ષ રહેવા માટે મેં વચ્ચે પ્રયાસ કર્યો પણ ખીમે ખીમે મારી પુલિને (તેજે) કુક મારી.”

ભાવ—આ અતિ અદ્ભુત પદ છે, જેમાં પરમતત્ત્વહિંચુતા અને ચેતનાની વિશ્વાવશ્યામાં થયેલી અને મતી અતિ વિરૂપ ક્ષમ્યનુ બહુ સુદર રીતે વચ્ચુન આપ્યુ છે તેનો ટલો નથી. માત્ર શુરુ પ ગણીશવિભવજીએ તેનો બહુ સુદર ભાવ બતાવ્યો છે તે અનુસાર નીચે અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. ચેતના તો નિરતર શુદ્ધ જ છે, અને કર્મનો લેપ શુદ્ધ ક્ષ્યામાં લાગતો નથી, પરંતુ ચેતનમાં ચેતનતા શુષ્ક રહી છે તે સર્વદા તેની સાથે જ રહે છે, તેના પર કર્મનો લેપ લાગેલો દૂર થાય છે ત્યારે ચેતના શુદ્ધ થાય છે અને તે પછી તેને શુદ્ધ ચેતનાના નામથી જ્ઞાનભવામાં આવે છે બહુ કર્મભગ દૂર થાય ત્યારે પણ ચેતનાને શુદ્ધ વિશેષણથી જ્ઞેહવામાં આવે છે ચેતન અને ચેતનાનો આ દષ્ટિથી જોતા અલેહ છે ઉપરના નૂહા નૂહા પદોમાં વિરહાલાપ બતાવવામાં આવ્યા છે તે શુદ્ધ ચેતનાના છે જેમાં રહેલો ચેતનાધમ તો ચેતનજી સાથે જ છે અને જે વિરહ બતાવ્યો છે તે તો શુદ્ધચેતનાનો અને ચેતનજીનો છે આ ભાવ બરાબર સમજવાની ખાસ જરૂર છે ચેતના તેની વિશ્વાવ

* માયડીને બલ્કે મે પ્રતમાં માડી પાક છે રાગ સાથે માયડી જન્મ વધારે મળતો આવે છે અને માડી કરતાં તે વધારે હલ-પ્રેમ બતાવે છે તેથી માયડી પાક એકબંધ વાચી હોઈ વધારે સારો લાગે છે

+ કુરી ને બલ્કે મે પ્રતમાં કુરુ એવો પાક છે જૂતને બલ્કે જૂતથી અત્યાર સુધીની રિચતિ બતાવવાર કુરુ પાક વધારે યોગ્ય તથાવ છે

† ખીમેને બલ્કે એક પ્રતમાં ખીચે એવો પાક છે એનો અર્થ સુખજ એવો થાય છે જુઓ આ જ પદની છંદો ગાથા, પરંતુ અજ તે પાક અશુદ્ધ જણાય છે ખીચે નિજ પર કર કુડી આ પ્રમાણે પાક એક પ્રતમાં છે એનો અર્થ વુ નિરપક્ષ રહેવા બહુ હરી પણ મને ખીચેને પોતાના અને પારકા લાગમાં કુડી ઈધી એવો થાય છે જુઓ વિવેચન.

૧ માયડીના માતાજી વહાલી મા મુનેચેતનને. નિરપક્ષ=નિરપક્ષ, એક બાલુએ હળી ન બળવ તવી કિચ્છીનેન અપિ ગોઠમિે પણ. ન મુડીઅરદેવા ન ઈધી. કુરીઅપ્રવાસ કર્મ, અબ્ધ કરી. ખીમે= ૩૫૮થી ૬૧૧વે ૬૧૧વે. નિજ મલિચોવાતી શુકિ, વિચાર, મન. કુડીની કુક મારી.

દશામાં પણ ચેતનજી સાથે જ રહે છે, કારણ કે ચેતના અને ચેતનનો અલેહ છે. અહીં ચેતના જે ભાવ બતાવે છે તે તેની શુદ્ધ દશાની સાપેક્ષ વૃત્તિએ છે અને તેની અંદર જ વર્તમાન વિભાવદશામા તેની થયેલો સ્થિતિનું આબેહુબ વર્ણન છે. આ બહુ વિશાળ દૃષ્ટિથી લખાયેલા પદનો ભાવ બહુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી વિચારવા અને સમજવા યોગ્ય છે.

ચેતના જ્યાં સુધી અશુદ્ધ દશામા હોય છે ત્યા સુધી તેને સુમતિ માટે બહુ માન હોય છે. ચોતે ગમે તેવી અશુદ્ધ હોય તો પણ ચોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિને તે સમજતી હોવાથી સુમતિને અત્ર તે માડી કહીને બોલાવે છે ચેતના અત્ર માડી શબ્દ વાપરે છે તે પ્રેમસૂચક છે. સાધારણ રીતે વિચાર કરતાં આપણા મુખમાંથી મા-માડી એવો આલાપ નીકળી જાય છે અને ખાસ કરીને જ્યારે મનમાં કોઈ પણ કારણથી ખેદ કે દુઃખ થાય છે ત્યારે આ શબ્દનો ઉચ્ચાર બહુ સામાન્ય છે. માના કરતા માડી વધારે પ્રેમ સૂચવે છે અને માયડી તેથી પણ વધારે પ્રેમ સૂચવે છે અતિ પ્રેમમા એકવચનનો ઉચ્ચાર થાય છે, માતાર્થમા વપરાતું બહુવચન બોલનાર અને સાબળનાર વચ્ચે અંતર બતાવે છે. માતાને તું કહીને બોલાવવાનો વ્યવહાર વિશેષ પ્રેમ બતાવે છે, પિતાનું સન્માનાર્થ બહુવચન જરા આતરે અને વિવેકનો ખાદ્ય દેખાવ બતાવે છે. અત્ર ચેતના સુમતિને જે વાત કહે છે તેની શરૂઆત 'માયડી' શબ્દના સંબોધનપૂર્વક કરે છે તે બંને વચ્ચેનો પ્રેમ બતાવે છે. બાકી કોઈ પણ અર્થમાં ચેતનાની મા સુમતિ થઈ શકતી નથી.* માત્ર શુદ્ધ ચેતનાનું શુદ્ધત્વ પ્રગટ કરવાનું કારણ સુમતિ હોઈ શુદ્ધત્વજનની તરીકે તેને શુદ્ધ ચેતના એક દૃષ્ટિએ જોતા મા કહી શકે, પણ અત્ર તો ચેતના બોલે છે અને તેનું શુદ્ધત્વ હજી હવે પ્રગટ કરવાનું છે, તેથી ઉપરના અર્થમા માયડી શબ્દ વપરાયો હશે એમ મારું ધારવું છે.

હે સુમતિ માતાજી ! હું ચેતના મારા પતિ ચેતનજી સાથે ઘણી જગ્યાએ ગઈ, પણ તમે ત્યા હાજર નહિ, તેથી મને કોઈએ નિષ્પક્ષ રહેવા દીધી નહિ. મારા પતિ તો એવા છે કે એ તો જ્યા જાય છે ત્યા તદ્દપ થઈ જાય છે, કોઈ પ્રકારનો વિચાર કરતા નથી, નિર્ણય કરતા નથી અને તેવી અસ્વસ્થ અવસ્થામા મને પણ સાથે ઘસડે છે. વાસ્તવિક રીતે મારા પતિએ કોઈ બાબતે પૂર્ણ વિચાર કર્યા વગર ઢળી જવું ન જોઈએ. કોઈ પણ પક્ષ એકદમ આદરવો ન જોઈએ, તેને બદલે એ તો વિપરીત રીતે તુરત એક બાબત

* માયડી શબ્દનો એક બીજો ભાવ મને સ્ફૂરે છે. એ અર્થમા માયડી અથવા માવડી શબ્દ કાષ્ઠક ભય અને તિરસ્કારના અર્થમા વપરાય છે દેવી વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહેવામા આવે છે કે—'હે માવડી ! હવે મને છોડ અથવા મારું ઠેકાણું પડવા દે' આ અર્થમા માવડી શબ્દ વાપર્યો હોય તો તે માયા, મમતાને ઉદ્દેશીને ચેતના બોલી હોય એમ ગણી શકાય. ચેતના માયા, મમતાને અથવા કુમતિને કહે છે કે—હે માવડી ! મને તમે તો શુ પણ કોઈએ નિરાતે બેસવા દીધી નથી આ પ્રમાણે ઉપોદ્ધાત કર્યા પછી ચોતાને કાણે કાણે કેવી રીતે હેરાન કરી તેનું વર્ણન ચેતના આપે છે વિ. ક.

અહીં કરી લઈ, દિલ્હિ દુ કે અપેક્ષાદેવ વિચાર્યા વગર જુદી જુદી જાળતોને આહરી એસે છે-તે કેવી રીતે આહરી છે તેનું સહજ વિવેચન હું હવે પછી કરી બતાવીશ. આવી રીતે પતિ ન્યારે એક પક્ષમાં ઘસઘાઈ બંધ છે ત્યારે મારા અને તેમનો અલેક હોવાથી હું પણ સાથે ઘસઘાઈ બાઈ છું અને એ કે હું નિબંધ રહેવા માટે ઘણા પ્રયાસ કરું છું, અતઃકરણપૂર્વક ધમ્મ છું કે પતિ એવી રીતે એક પક્ષનો આહર ન કરે તો સારું; છતાં પણ પતિનો અને મારા અલેક હોવાથી હું અતઃ તેમના જેવી ઘઈ બાઈ છું અને તેમ થવાનું કારણ એ છે કે હું અમે તેટલી સુરણા કરું છું પણ પતિ મારું સાંભળતા જ નથી. વળી હું માલી ! તમે ત્યાં હાજર નહિ તેથી મારું એકલીનું ભેર પતિ ઉપર વ્યાદે પણ નહિ અને પતિ તો અજ્ઞાનકથાથી એવા આબહાસિત થઈ ગયેલા છે કે મારી વાત સાંભળવાને બદલે પોતાનો જે મત યથો હોય તેની કૂક મારા ઉપર મારે, મને વડૂપ બતાવવા પાઠ ભણાવે અને તેમ કરીને છેવટે મને ફેરવી નાખે. હું તો ન્યાં ન્યાં યઈ ત્યાં ત્યાં કોઈએ અત્યાર સુધી મને શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપે સ્થાપન કરી નહિ, પણ હવે પછી બતાવવામાં આવશે તેવા મારાં અનેક રૂપો પ્રગટ કરાવ્યા, મે તે સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળી જવા અનેક પ્રકારની સુરણા કરી, પણ મારું કાંઈ જાણ્યું નહિ અને મારી અનેક પ્રકારે ફેરવી થઈ

ચેતના અસહ રૂપમા શુદ્ધ હોવાથી શુદ્ધ ચેતના થવા અને એક મતમાં ઢળી ન જવા અનેક પ્રયત્ન કરે, પણ વિભાવદશાના ભેરમા અજ્ઞાનાવસ્થામાં વડતા ચેતનજી સાચી જોડી દલીલથી, ઉપર ઉપરના મોહક દેખાવોથી અને ક્રુતક-વિતકની ભળથી એવા ફસાઈ બંધ છે કે અમુક સત્યના અશને સપૂજુ સત્ય માની લેવાની અને તે સત્યના અથ તરફ અથવા સત્યના આભાસ તરફ ઢળી જવાની પોતાની પદ્ધતિ કાયમ રાખે છે. મારા પતિને અપેક્ષા નાન અને નયના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોવાથી તેમજ તેમની સત્યચોષક વૃત્તિ યથાસ્થિત બદલાવ થયેલી ન હોવાથી તેઓ વારવાર એક જાલુએ ઢળી બંધ છે અને મારા અને તેમનો અલેક હોવાથી મારી પણ એ જ સ્થિતિ યાચ છે. આવે વખતે એ સુમતિનો યોગ અથવા હાજરી હોય તો સત્યસ્વરૂપનું માગદશન પણ મારા પતિને યાચ, પરંતુ સુમતિની ગેરજાહરી, અજ્ઞાનાવસ્થાનું બળ અને ચેતનજીનો મિશ્રાભાવમાં વડવાનો અનાદિ સ્વભાવ એટલું ભેર કરે છે કે-હું જમે તેટલું ભેર કરું અને બહાર આવી પોતાનું શુદ્ધત્વ દાખવવા પ્રયત્ન કરું, તને માટે વલખા મારું પણ ચેતનજી મારી તે સ્થિતિ પ્રગટ થવા દેતા નથી, મારી દરકાર કરતા નથી, મારી સામું દિલ્હિયાત પણ કરતા નથી અને પોતાનો જે મત યથો હોય જે પદ્ધ તરફ પોતે ઢળી ગયા હોય તે તરફ મને પણ ઘસડે છે અને મને વધારે અશુદ્ધ બતાવે છે. પછી પતિ પાસે આવનારા સત્યના અશો અથવા સત્યના ન્યાનાસો કષ્ટયુક્ત હોય, અતરવૃત્તિએ તદન બૂદા હોય તો પણ તેઓ પોતાની વાત પતિને દેતા બાસોથી સમજાવે છે અને પતિ તેને આહરી મારી પાસે પણ તે જીવૂલ કરાવે છે. મારા પતિને > મર્યાદા તબે તેમને પોતાની જેવા બનાવ્યા અને મને પણ સાથે પસંદી ગયા.

ચેતનાને કેવી રીતે એક પક્ષમાં તાણી જઈને તદ્દ્રૂપ બનાવી તેનાં દષ્ટાન્તો હવે આપે છે તે આપણે હવે પછીની ગાથામાં વિચારશું.

‘ ધર્મી નિજ પર કર કુંડી ’ મને ધમકાવીને પોતાના અને પારકા હાથમાં કુંડી દીધી એટલે મને પારકા હાથમાં પણ ઘસડાવા દીધી અને પોતે પણ ઘસડી. મને આવી રીતે અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખી અને મારું એક પણ રીતે યોગ્ય ઠેકાણું પડવા ન દીધું. ‘ ધીમે નિજ મતિ કુંડી ’ એમ અસલ પાઠ છે તે એવો ભાવ બતાવે છે કે મેં ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો તો પણ પોતાના વિચારની કુંક મને મારી. યત્ર કે મંત્રથી જેમ કુંક મારીને સામા માણસને પોતાની અસર નીચે મૂકવામાં આવે છે અને તે વખતે કબજામાં આવનાર માણસનું મન તેમ થવા રાજી હોય કે ન હોય તો પણ તેને તાણે થવું જ પડે છે, તેમ મને પરિત્યે એવી કુંક મારી કે મારો શુદ્ધ સ્વભાવ વિસારી મારે ચેતનજી સાથે ઘસડાવું પડ્યું. આ ભાવમાં અને પાઠાતરના ભાવમાં ઘણો ફેર છે. પાઠાતરનો ભાવ બળાટકાર સૂચવે છે અને મૂળમાં લખેલો પાઠ મંત્ર અથવા Hypnotismની અસર બતાવે છે. બંને ભાવ બહુ સુંદર છે.

ચેતનજીની અજ્ઞાનદશા એવા આવરણમાં રહીને કામ કરે છે કે એને તે વખતે યથાસ્થિત વસ્તુદર્શન થાય તો પણ તે તેને સમજતું નથી અને પોતાની જાતને તે એકદેશીય જ્ઞાનથી અને સ્વકલ્પનાબળથી એવી તો નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે કે પછી તેને વિશુદ્ધ સ્થિતિમાં આવતા બહુ વખત લાગે છે સાધારણ વ્યવહારના પ્રસંગને બાબુ ઉપર રાખીએ તો પણ ધાર્મિક પ્રસંગોમાં એ જ નિકૃષ્ટ સ્થિતિ સ્પષ્ટ જણાશે એનો સ્વભાવ જ અધોગામી થઈ ગયેલો હોવાથી ન્યા સુધી નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ જોવાની તેને ટેવ પડે નહિ ત્યાં સુધી તેની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવો સંભવતો નથી. સત્યનો અશ લઈ, પોતાને પડિત સર્વજ્ઞ સમજી, કાઈકે બૂલથી, કાંઈકે અભિમાનથી અને કાઈકે મતિમદતાથી એક બાબુએ ઢળી જવાની ટેવને લીધે ઘણા પ્રાણીઓ વિના કારણ સંસારસમુદ્રમાં અટવાયા કરે છે, ઘસડાયા કરે છે અને હેરાન થયા કરે છે એને કિનારો દેખાતો નથી, દેખાય છે તો તે તરફ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન થતો નથી અને સાધારણ ખડકોને કિનારા માની તે તરફ ખેચાઈ, જીવનજહાજ તેની સાથે અથડાવી સમુદ્રના વમળમાં પડી ઘસડાયા કરે છે. આવી રીતે નિષ્પક્ષ રહેવાની ગુરુણા કોઈ વખત થાય છે તે પણ ઉપર ઉપરની હોય છે, કિનારાને બદલે ખડકને કાઠા સમજી તે પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નને સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું લક્ષ્યબિંદુ સમજવામાં આવે છે આવા સર્વ પ્રયત્નો નિષ્પક્ષ ન રાખતાં ચેતનજીને વધારે વધારે સમુદ્રમાં ડુબાડતા બધ છે.

અમુક મત કે અમુક દર્શન ચેતનજીને નુકશાન કરનાર થાય કે લાભ કરનાર થાય તેનો મુખ્ય આધાર તેની સત્યચાહી બુદ્ધિ ઉપર છે દરેક દર્શનમાં સત્યના અશો તો રહેલા હોય

છે જ, તેને તેટલે જાણે સત્ય સમજવામાં આવે તો પછી વાંધા રહેતો નથી; પણ જો જાણને સંપૂર્ણ સત્ય માનવામાં આવે તો સત્યાગ્રહ થતો નથી. આ ભાવ હવે વિસ્તારથી વિચારવામાં આવશે. ચેતનાનું શુદ્ધત્વ હજી પ્રગટ થયું નથી, તે સુમતિ પાસે ફરિયાદ કરવા માટે કહે છે કે-હે માડી! મારા કેવા કેવા હાલ કર્યાં તે સાંજો.

આ આપુ પર નિરપખ શબ્દ પર રચાયું છે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ નિષ્પક્ષ રહેવાની બહુ જરૂર છે અમુક મત કે દશન પોતાના છે તેથી તેનો પક્ષ કરવો ન જોઈએ, પરંતુ તેમાં જો સત્ય હોય તો તેને સત્યની ખાતર આડરવા જોઈએ. આ વિચારને પક્ષપાત રહિત દૃષ્ટિથી પરમતસહિષ્ણુતા પ્રાપ્ત થાય છે. નિષ્પક્ષ શબ્દની આ વિવેચના મતદર્શનાનુસાર ક્ષમ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મનની શાંતિ રાખવી, મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખવું અને ઝમી તેવા પ્રસંગે તેને ડાબવા જેવું નહીં જો અર્થ નિરપખ શબ્દનો સર્થ થઈ છે નૈતિક દૃષ્ટિએ શુદ્ધ નીવિસૂચોતું તેના શુદ્ધત્વ ખાતર અનુકરણ કરવું જો નિરપખ શબ્દનો ભાવ છે. સિદ્ધાનંદજી મહારાજે નિરપક્ષ શબ્દનો આધ્યાત્મિક ભાવ બતાવતાં કહ્યું છે કે-આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ આખા જીવનની અવલોકના કરતા કોઈ વિચલા પ્રાણી જ તેવા જેખાજ તે તેમણે આ ભાવ જોઈ પદમાં બહુ સારી રીતે બતાવ્યો છે, તે તેઓના પોતાના શબ્દોમાં જ જાન ઉતારી લઈએ.

- અવધુ નિરપક્ષ વિચલા ઠોઈ જેખ્યા જલ સહુ જોઈ અવધુ
- સુમ સ્થ કાવ કાલા ચિત્ત લહે, શાપ ઉશાપ૦ ન હેઈ;
- જાનિવારી છે ધરથી ખાતર જાનેને નર સોઈન અવધુ ૧
- અધવરકમે સોદ ન જાને, વૃંદવક ઉપલ- સમ હોયો;
- નારી કળ્યાવણીઠો નહીં પરિચય, તો સિવમરિર દેખે. અવધુ ૨
- નિરા સ્તુતિ સવજ્ઞાં શુણીને હર્ષ સોઈ નરિ આજો;
- તે જાનેને જોખીસર પૂરા, નિત્ય, અસહતે શુણ્ડાણે. અવધુ ૩
- જા ર સમ્મલ સોખ્યતા જાહી, અસાધર જેમ વ બીસા;
- વૃજામમતા જાનક- પરે નિત્ય ++શુભચિતિ સમ શુભિ ધીરા. અવધુ ૪
- જોપકજ નામ જશાય પકેશુ, વહત કમલ જ્યુ ન્યાયાંંં;
- ચિદાનંદ x ધરયા જન ઉતારે સો શાહેજાઠો ખ્યારા. અવધુ ૫

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં નિષ્પક્ષ મનુષ્યની આવી સ્થિતિ હોય છે જોના મનમાં સમરસભાવ બહુ અસરકારક રીતે સ્થિત થયેલ હોય છે; જોને જોઈ વાત આપવી અને બીજા ઉશાપવી કે જોવા બેટા વાજવા જો જરા પક્ષ પસંદ આવતું નથી; જોના મનમાં શાન્ત અને ઝરીબ, સુવલુ કે ખત્તર, મોક્ષ કે સસાર સવ સરખા જ હોય છે; જોને

* સ્થાપના અને ઉશાપના † નિષ્ક, પરમા મા. x જાનિવારીના ધરતી વાતો જેટલે સિદ્ધ દશમાં જતી પરમાનંદપરિચીત + તે / = રાગ અને ઝરીબ. ‡ શુભણ - પચર. ** સર્વજ્ઞી †† કાન. x x જુરશાનના દરરો / મનતિ કરતાં ° સીતજના. = સમુદ ૧૧ ઉલોગી, ખાજા- પ્રમાદ જનરમ. → અતિ ઉલોગી પક્ષીવિરી + મેરુપવત. *** કમળ ††† અલખ. °°° જોષ

પોતાની નિંદા સાંભળી ખેદ થતો નથી, સ્તુતિ સાંભળી આનંદ થતો નથી, એ પંકજ એટલે કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ કમળ જેમ કાદવથી દૂર જ રહે છે તેમ વિષયમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છતાં વિષયથી દૂર રહે છે. આવા મનુષ્ય-નિષ્પક્ષ ચેતનો અવિનાશીના ધરની વાતો જાણે છે અને તે સાહેબના પ્યારા છે, પરમાત્માને પગલે ચાલનારા છે અને નિરંતર શુભસ્થાન પર આરોહણ કરી પ્રગતિ કરનારા છે. તેઓના સંબંધમા ચાર દૃષ્ટાંત બતાવ્યાં છે તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. એવા મહાત્માની શીતળતા ચન્દ્ર જેવી હોય છે, ગભીરતા સમુદ્ર જેવી હોય છે, ઉદ્યોગિતા બારંડ પક્ષી જેવી હોય છે અને ધીરતા મેરુપર્વત જેવી હોય છે. એ ચારે મહાનુ સદ્ગુણો પર એક એક નિબંધ લખાય તેમ છે. આવા પ્રબળ તેજસ્વી પુરુષો મનની સ્થિતિસ્થાપકતા જાળવી નિંદા સ્તુતિની દરકાર કર્યા વગર પોતાના વિશુદ્ધ માર્ગ પર ચાલ્યા જાય છે અને ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે-આખી દુનિયા પર દૃષ્ટિ નાખતાં જણાય છે કે-આવા નિષ્પક્ષ મનુષ્યો બહુ વિરલ હોય છે. આ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ નિષ્પક્ષપાતપણું બતાવ્યું. ધાર્મિક વિષયના એ મોટા વિભાગ છે. એક Metaphysics દ્રવ્યાનુયોગ અને બીજો Ethics નીતિવિભાગ. પ્રથમ વિભાગ આત્મા અને અન્ય દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે બતાવે છે અને બીજો વિભાગ ચારિત્ર-વર્તનના અનેક વિભાગો, સાધનો અને મૂળતત્ત્વો બતાવે છે ચિદાનંદજી મહારાજે ethical દૃષ્ટિએ-દ્વિતીય વિભાગની અપેક્ષાએ નિષ્પક્ષપાતપણું બતાવ્યું છે. શ્રી આનંદધનજી મહારાજે પ્રથમ વિભાગ-દ્રવ્યાનુયોગને અપેક્ષીને બતાવ્યું છે. તેના પર વિશેષ વિવેચન પ્રસંગે પ્રસંગે થતું જશે. ચેતનાના જૂદા જૂદા પ્રકારે કેવા હાલ કર્યા છે એ હવે આપણે શ્રી આનંદધનજી મહારાજ સાથે વિચારીએ.

જોગીં મિલીને જોગણ કીધી, જતીં કીધી* જતળી;

મગતેં પકડી મગતાળી કીધી, મતવાસીં કીધી મતળી. માયહીં ૦ ૨

“અતીત બાવાઓએ એકત્ર થઇને મને મહામાયા બનાવી, સન્યાસી પરિત્રાજકોએ મને પરિત્રાજિકા બનાવી; ભક્તિમાર્ગના ઉપાસકોએ મને ભગતડી બનાવી અને મસ્તાન યોગીઓએ મને તેઓના મતમા આસક્ત બનાવી.”

ભાવ—કાનકટા જોગીઓ હાથમા ટોકરી રાખી દુકાને દુકાને માગવા નીકળે છે,

* બીજી, ત્રીજી તથા ચોથી પકિતમા જાપેલી છુકમા કીધીને બદલે કીનિ પાઠ છે, અર્થ એક જ છે, પણ એકે પ્રતમા તે પાઠ નથી

† જાપેલ છુકમા ‘મતવાલે’ એવો પાઠ છે, અર્થ એક જ છે

૨ જોગીં=અતીત, પથ્થરની માળા પહેરવાવાળા મિલીને=એકત્ર થઇને જોગણુ=મહામાઇ મહામાયા, યોગિણી કીધી=કરી, બનાવી જતિ=પરિત્રાજકો, સન્યાસી જતણી=પરિત્રાજિકા ભગતે=ભક્તિમાર્ગે રસિકે પકડી=ખેચી લાવીને ભગતણી=ભક્તિમાર્ગવાળી મતવાસીં=મસ્તાન યોગી, અલખમા મગ રહેનાર જોગી મતણી=ત-મતાસક્ત

છે જ, તેને તેટલે જરો સત્ય સમજવામાં આવે તો પછી વાધો રહેતો નથી; પણ જો જાણને સપૂર્ણ સત્ય માનવામાં આવે તો સત્યાગ્રહ થયો નથી. આ ભાવ હવે વિસ્તારથી વિચારવામાં આવશે. એવાનાંતુ શુદ્ધત્વ હજુ પ્રગટ થયું નથી, તે સુખતિ પાસે ફરિયાદ કરવા માટે જોઈ છે કે-હે માયી! મારા કેવા કેવા હાલ કર્યા તે સાબળો.

આ આખું પદ નિરપખ શબ્દ પર સ્વાખુ છે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ નિષ્પક્ષ રહેવાની બહુ જરૂર છે અસુકે ભવ કે દશન પોતાના છે તેથી તેનો પક્ષ કરવો ન જોઈએ, પરંતુ તેમાં જો સત્ય હોય તો તેને સત્યની ખાતર આજરવાં જોઈએ. આ વિશ્વજ ને પક્ષપાત રહિત દૃષ્ટિથી પરમતસહિષ્ણુતા પ્રાપ્ત થાય છે નિષ્પક્ષ શબ્દની આ વિવેચના મતદશનાનુસાર યદ્ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મનની શાંતિ શાખવી, મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખવું અને ગમે તેવા પ્રસંગે તેને યાજવા દેવું નહિ એ બધું નિરપખ શબ્દનો અર્થ થઈ શકે છે. નૈતિક દૃષ્ટિએ શુદ્ધ નીવિસૂત્રોનું તેના શુદ્ધત્વ ખાતર અનુકરણ કરવું જો નિરપખ શબ્દનો ભાવ છે. બિદાનદહ મહારાજે નિરપક્ષ શબ્દનો આધ્યાત્મિક ભાવ બતાવતાં કહ્યું છે કે-આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ આખા જાતની અવલોકના કરતાં કોઈ વિરહા પ્રાપ્તી જ તેવા રોગાલ તે તેમજ આ ભાવ જોક પદમાં બહુ સારી રીતે બતાવ્યો છે તે તેમજના પોતાના શબ્દોમાં જ અત્ર ઉતારી લઈએ.

અવધૂ નિરપક્ષ વિરહા કોઈ રોગ્યા જલ સકુ જોઈ	અવધૂ ૦
કામ રસ ભાવ બહા ચિત્ત બંધે, શાપ ઉચાપ૦ ન દોઈ;	
પ્રતિબંધી કે હરણી બાવા બનેમે નર શોઈન	અવધૂ ૧
આવરકમે કોઈ ન બને વૃંકલ ઉપલ, સમ કોષે;	
નારી સ્નાનશ્ચીકે નહિ પરિચય, તે સિવમંદિરે રોષે.	અવધૂ ૨
નિદા સુખિ સવલ્લુઃ સુલ્લિને, હર્ષ શોક નયિ જાલો;	
તે જલમે જોષીસર પૂરા, નિત્ય, જલહતે ડુલ્હાલે.	અવધૂ ૩
જા સમજા સોન્યાન** સોડી, સ્વાચર જોમ જ બીરા;	
વૃંકાપ્રમા ભારક-પરે નિત્ય ++સુસંધિ સમ સુખિ પીસ.	અવધૂ ૪
સ૦૦૫ ક૦ નામ જસય પ કશુ, પલટ કમલ બ્યુ ન્યાસાંઈ;	
ચિદાનંદ ઇચ્યા જલ ઉત્તમ સો શાહેબકા ખાસ.	અવધૂ ૫

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જોતા નિષ્પક્ષ મનુષ્યની આવી સ્થિતિ હોય છે જોના મનમાં સમરસભાવ બહુ અસરકારક રીતે સ્થિત થયેલ હોય છે; જોને જોક વાત શાપવી અને બીજી ઉચાપવી કે એવા ગોટા વાળવા એ જરા પણ પસંદ આવતું નથી; જોના મનમાં શાલ અને ત્રીણ, સુવણ કે પત્યર, મોક્ષ કે સસાર સર્વ સરખા જ હોય છે, જોને

* સ્વાપના અને ઉચાપના. † નિત્ય પરમા મા. x અવિનાશીત પરની વાતો એટલે સિદ્ધ દશમાં થતી પરમાનંદવચિરિત + તે જ વ સા ન અને ત્રીણ. † સુરવૃં + પવર. * સર્વપૂરી †† કાન. xx મુખરમાના દરેક / પ્રપતિ કરતાં ** સ્થિતગતા == સપુદ ૧૧ ઉલોચી, આજલ- પ્રમાદ વમરતા. ++ અતિ ઉલોચી પદ્ધતિસેદ ++ મેરુપવન. ૦૦૦ કમલ. ††† અલત. xox એપ.

પોતાની નિંદા સાંભળી ખેદ થતો નથી, સ્તુતિ સાંભળી આનંદ થતો નથી, એ પંકજ એટલે કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ કમળ જેમ કાદવથી દૂર જ રહે છે તેમ વિષયમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છતાં વિષયથી દૂર રહે છે. આવા મનુષ્ય-નિષ્પક્ષ ચેતનો અવિનાશીના ઘરની વાતો બાણે છે અને તે સાહેબના ખ્યાર છે, પરમાત્માને પગલે ચાલનારા છે અને નિરંતર ગુણુસ્થાન પર આરોહણ કરી પ્રગતિ કરનારા છે. તેઓના સંબંધમા આર દષ્ટાત બતાવ્યા છે તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. એવા મહાત્માની શીતળતા ચન્દ્ર જેવી હોય છે, ગભીરતા સમુદ્ર જેવી હોય છે, ઉદ્યોગિતા ભારંડ પક્ષી જેવી હોય છે અને ધીરતા મેરુપર્વત જેવી હોય છે. એ આરે મહાન્ સદ્ગુણો પર એક એક નિબંધ લખાય તેમ છે. આવા પ્રબળ તેજસ્વી પુરુષો મનની સ્થિતિસ્થાપકતા બળવી નિંદા સ્તુતિની દરકાર કર્યા વગર પોતાના વિશુદ્ધ માર્ગ પર ચાલ્યા બંધ છે અને ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે-આખી દુનિયા પર દષ્ટિ નાખતા જણાય છે કે-આવા નિષ્પક્ષ મનુષ્યો બહુ વિરલ હોય છે. આ આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ નિષ્પક્ષપાતપણુ બતાવ્યું. ધાર્મિક વિષયના બે મોટા વિભાગ છે. એક Metaphysics દ્રવ્યાનુયોગ અને બીજો Ethics નીતિવિભાગ. પ્રથમ વિભાગ આત્મા અને અન્ય દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે બતાવે છે અને બીજો વિભાગ ચારિત્ર-વર્તનના અનેક વિભાગો, સાધનો અને મૂળતત્ત્વો બતાવે છે. ચિદાનંદજી મહારાજે ethical દષ્ટિએ-દ્વિતીય વિભાગની અપેક્ષાએ નિષ્પક્ષપાતપણુ બતાવ્યું છે. શ્રી આનંદધનજી મહારાજે પ્રથમ વિભાગ-દ્રવ્યાનુયોગને અપેક્ષાને બતાવ્યું છે. તેના પર વિશેષ વિવેચન પ્રસંગે પ્રસંગે થતુ જશે ચેતનાના જૂદા જૂદા પ્રકારે કેવા હાલ કર્યા છે એ હવે આપણે શ્રી આનંદધનજી મહારાજ સાથે વિચારીએ.

જોગીં મિલીને જોગણ કીધી, જતીં કીધી* જતળી;

મગતેં પકડી મગતાળી કીધી, મતવાસીં કીધી મતળી. માયડીં ૦ ૨

“ અતીત બાવાઓએ એકત્ર થઇને મને મહામાયા બનાવી, સંન્યાસી પરિત્રાજકોએ મને પરિત્રાજકા બનાવી, ભક્તિમાર્ગના ઉપાસકોએ મને ભગતડી બનાવી અને મસ્તાન યોગીઓએ મને તેઓના મતમા આસક્ત બનાવી.”

ભાવ—કાનકટા જોગીઓ હાથમા ટોકરી રાખી હુકાને હુકાને માગવા નીકળે છે,

* બીજી, ત્રીજી તથા ચોથી પકિતમા જાપેલી શુકમા કીધીને બદલે કીનિ પાઠ છે, અર્થ એક જ છે, પણ એક પ્રતમા તે પાઠ નથી

† જાપેલ શુકમા ‘મતવાલે’ એવો પાઠ છે, અર્થ એક જ છે

૨ જોગીં=અતીત, પચ્ચરની માળા પહેરવાવાળા મિલીને=એકત્ર થઇને જોગણુ=મહામાઇ મહામાયા, યોગિણી કીધી=કરી, બનાવી જતિ=પરિત્રાજકો, સંન્યાસી જતણી=પરિત્રાજકા ભગતે=ભક્તિમાર્ગ રસિકે પકડી=બેચી લાવીને ભગતાણી=ભક્તિમાર્ગવાળી મતવાસીં=મસ્તાન યોગી, અલખમા મગ રહેનાર જોગી મતણી=મતમાસક્ત

ટાકમાં પશ્ચરની માળા પહેરે છે અને અતીતના નામથી જોળખાય છે, તેઓ દ્વિગણજના ભક્ત હોય છે અને તેઓનો વેશ કાઈક શકર-શિવને મળતો હોય છે આવા ભેગીઓ મને મળ્યા ત્યારે તેમણે મને જોગની મહામાર્ધ, મહામાયા જનાવી; જ્યેટ્ઠે કે ક્ષેત્રના પોતે ભણે મહામાર્ધરૂપ હોય જોમ સમજીને તેઓએ મહામાર્ધની આરાધના કરી વાત્સર્ગિક જે છે કે-આ સર્વ જગત્ માયારૂપ જ્ઞાતમક છે, જેમા જે રોખાય છે તે વસ્તુત જ્ઞાનને લઈને રોખાય છે, વાસ્તવિક રીતે કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ. આપણે આ પુસ્તક હાથમાં લીધું છે તે પણ માત્ર જ્ઞાન જ છે વસ્તુતા પુસ્તક જેવી કોઈ વસ્તુ હયાત છે જ નહિ. માયાવાદનુ આ પ્રાથમિક સ્વરૂપ છે, અલેદવાદીઓ જે સ્વરૂપને જજનારા હોય છે, તેમા તેઓ પૌદ્ગલિક સ્થૂળ વસ્તુની હયાતી સ્વીકારતા જ નથી. આ માયાનો જે પરિભાષિક અર્થ થાય છે તેને રૂપક આપી તેની અતીત સન્યાસીઓ ઉપાસના કરે છે અને તે સ્વરૂપને મહામાર્ધ અથવા યોગિણી કહે છે જેવી રેવીઓને ણીબ અનેક નામક આપવામાં આવે છે, જેવા કે મહાકાળી, મહામાયા ભદ્રેશ્વરી, દ્વિગણજ વિવેર. આ સર્વ મહામાર્ધીઓ કહેવાય છે અને તે ભ્યોતિસ્વરૂપની રેવીઓ છે અને ઉપર જઈ તેમ અતીત સન્યાસીઓ તેની ઉપાસના કરે છે આવા યોગીઓએ મળીને ભણે કે હુ મહામાર્ધ હોઈ જોમ ખારી મારી ઉપાસના કરી અને મને મહામાર્ધ જનાવી લીધી. મતલબ એ છે કે-મહામાર્ધની પૂજને શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનરૂપ ગણી મારા પતિ મહામાર્ધને પૂજ્યા લાગ્યા અને તે મારે પોતે અતીત સર્વ મયા. વાત જોમ છે કે-મને શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રાપ્ત કરવા માટે ણીબ કોઈમાં સત્યનો અશ હોઈ શકે જ નહિ જોમ ખારી પોતાની અથ માન્યતાનુસાર મને જોક સ્વરૂપ આપી મારી આરાધના કરવા મ લી જાય છે તે વખતે પોતાની વિચારશક્તિને જેવી રંગવી કે છે કે ભણે સત્ય સ્વરૂપ અન્યત્ર હોઈ શકે જ નહિ આવી રીતે પોતાના મનમા અધોમ્ય વિચાર અને નિશ્ચય કરીને પછી જોક ગાભુ પર પતિ જોવા રંગી બંધ છે કે પોતાના પક્ષ સિવાય અન્યત્ર સત્ય ભેઈ શકતા નથી; પોતાથી અન્ય વિચારના માણસોને મહાપાતકી, નરકગ્ધ જનારા અધમ સમજે છે; કોઈ તેને ક્રહર કહે છે, કોઈ તેને નાસ્તિક કહે છે, કોઈ તેને ત્રિશ્યામતિ કહે છે અને જોવા જોવા અનેક ઉપન્યાસ વિસ્ફોરપૂર્વક પોતાથી જુદા વિચાર કરનારને આડી જોક પક્ષમા રંગી ગયા છે જોમ શપ્થ ગતાવી આપે છે આવી રીતે જોક પક્ષને આદરી લેવા અને અન્ય પક્ષના સારાસારની વિચારણા બંધ કરી તેઓ તરફ વિસ્ફોરની નજરે જોવુ જો વાત નીચેની રીતે હકીકતને લાગુ પડશે.

વળી યતિ જ્યેટ્ઠે સન્યાસીઓ મળીને મને પરિમાજિક્ષ ગતાવી. સન્યાસીને યતિ કહેવામા આવે છે સન્યાસીઓ જેની આરાધના કરે છે જૈનના સાધુઓને અસલ યતિ કહેવામા આવતા હતા અને હાલ જુદરથ અને સાધુ જાને ધમથી જાપ યથેલા, ધર્મને નામે આભવિકા કરનારને યતિ કહેવામા આવે છે પણ તેઓ યત્તળીની સેવા કરતા નથી.

મને કે કમને તેઓ ઉપાસના તો શ્રીઅરિહંત દેવની જ કરે છે તેથી તેવા યતિઓ ચેતનાને જતણી બનાવી દે એ અર્થ બધખેસતો થતો નથી. જે રૂપ પુરુષ ધારણ કરે અને તદનુસાર ભેનું જે નામ પડે તદનુસાર તેવું રૂપ ધારણ કરનાર સ્ત્રીનું કહેવામા આવે છે. યતિનું રૂપ ધારણ કરનાર સ્ત્રીને યતણી કહેવામાં આવે છે અને અતીતનું રૂપ ધારણ કરનારને મહામાયા કહેવામા આવે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-અતીત તથા સંન્યાસીઓએ મારું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાને બદલે મને અશુદ્ધ ચેતનામય કરી દીધી. મારું ચૈતન્યરૂપ પ્રગટ કરવાનું તો બાબુ ઉપર રહ્યું પણ તેને બદલે મને એક તદ્દન અશુદ્ધ અથવા વિપરીત રૂપ આપી એક પક્ષમા બેસાડી દીધી. જોગી અને જતીમા ફેર એટલો હોય છે કે જોગી દેવીના ભક્ત હોય છે ત્યારે સંન્યાસીઓ અભેદ માર્ગને અનુસરનાર હોઈ બહુધા શિવભક્ત અથવા કોઈ કોઈ પરબ્રહ્મને માનનાર અભેદવાદી હોય છે. શ્રી આનંદધનજીને હેતુ કોઈ ધર્મ ઉપર આક્ષેપ કરવાનો નથી, કોઈ મતને નરમ પાડવાનો નથી. તેઓનો આશય એ છે કે-જેણે જે મત સ્વીકાર્યો તેણે આખો બિઘાડીને મને જોઈ જ નથી, સ્વમતમા અંધ આસક્તિ અને પરમતની વિચાર વગરની નિંદા એ તદ્દન અગ્રાહ્ય મતનો સ્વીકાર ઘણાખરા આગ્રહી પ્રાણીઓએ અત્યાર સુધી કરી, એક પક્ષમા ઢળી જવાની સ્થિતિ વિના કારણે અને વિના લાભે પ્રાપ્ત કરેલી છે

કેટલાક પ્રાણીઓ ભક્તિમાર્ગને અનુસરનારા હોય છે ગાવુ, બળવલુ અને પ્રભુના ચરણોમા સર્વ સમર્પણ કરી દેવુ, જ્ઞાન અને કર્મયોગને ગૌણ કરી નાખવા એ ભક્તિમાર્ગનો મત છે. તેઓ એમ માને છે કે સુક્તિ તો ભક્તિમાર્ગથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અન્ય સર્વ માર્ગના નિષેધપૂર્વક પ્રભુને સ્થૂળ રૂપ આપીને તેના ચરણોમાં આસક્ત રહેવું, તેના શુભાશ્રમ કરવા અને પોતાનું સર્વસ્વ તેમને અર્પણ કરવું એ ભક્તિમાર્ગનો* સિદ્ધાન્ત છે વલ્લભાચાર્ય, રામાનુજ, સ્વામીનારાયણ વિગેરે અન્ય સર્વ માર્ગના નિષેધપૂર્વક ભક્તિમાર્ગને માનનારા હોય છે અને તેઓ ભક્તિમાર્ગને એટલું બધું પ્રાધાન્ય આપે છે કે અન્ય કોઈ યોગદ્વારા સુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ તેઓ સ્વીકારી પણ શકતા નથી. ભક્તિ અનેક પ્રકારની છે અને તેથી એકાગ્રતા કેટલીક વખત બહુ સારી થાય છે, પણ જે સાધનને સાધ્ય માની તેમાં જ એકાત હિત માનવામા આવે તો કાર્યકારણભાવનો વિનાશ થાય છે અને શુદ્ધ વસ્તુસ્થિતિ કદિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ભક્તિયોગનુ એક યોગ તરીકે સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા આપવામા આવ્યું છે રાવણુ વિગેરે જિનેશ્વરની પરા-ભક્તિ કરી મહાલાભ પ્રાપ્ત કરી ગયા છે તે વાતનો અહીં નિષેધ નથી, પરંતુ એકલી ભક્તિમા અન્યના નિષેધપૂર્વક સર્વસ્વ માનવું એ પક્ષગ્રાહીપણુ બતાવે છે અને તે ચેતનાને શુદ્ધ બનાવવામા આડું આવે છે

* વૈષ્ણવ મતના સપ્રદાયનુ વિવેચન ચાળીશમા પદની પ્રથમ ગાથાના વિવેચનમા થઈ ગયું છે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૧૬.

એ જ પ્રમાણે ઠ ઠ કરનારા, હાથમાં ચીપીઓ રાખી કરનારા, અલખ મતના યોગીઓ ચેતનાને તે મતની બનાવે છે અને કહે છે કે અલખમાં મન સ્તેષુ, ઠને ઉચ્ચાર કરવો અને દુનિયાની જાળ છોડી દેવી આવી રીતે જે જે સોબતીની સગતમાં હું પડી, તેણે મને પોતાના જેવી બનાવી દીધી, તેના મતમા ખર્મનું સર્વસ્વ મૂકી દીધું અને ઊંચાડી રીતે બહાર કાઢ્યું અથવા પોતાના વતનથી બતાવી આપ્યું કે પોતાના મત સિવાય અન્ય સત્ય હોઈ શકે જ નહિ. ઇશાનગોઠ એવો આકરો છે કે મુજ્જુ એવોને જ્ય તે ઊંચા પાટા બધાવી છતી આંખે અધત્વ ઢાવી આપે છે મતનો આગ્રહ એટલો અજબકે થોડી બાધ છે કે પછી અન્ય વસ્તુ દિષ્ટિપાત કરવાનો ખાલ પલ્લુ સ્હેતો નથી, વિચાર પલ્લુ આવતો નથી અને મન પલ્લુ થતું નથી. આવા એકપક્ષી ધારણથી કરેલા નિર્ણયો કેટલીક વખત એવી ધર્મની જોડી લાકડાંઓમા પરિણામ પામે છે કે-એ દિવસ તપાસ્યો હોય તો તેમાં અધિકધની અનેક લાકડાંઓ થયેલી એવામાં આવશે. સ્વમતઆગ્રહથી વિકળ થયેલા ચમુને અન્યદશનના જ્ઞાનની ઇચ્છા પલ્લુ થતી નથી અને આવી રીતે સ્વમત આગ્રહમા આસ્થા જ જવાવ છે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-આવી રીતે હું ભ્યાં ભ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં મારું એકાંત સ્વરૂપ થતું ગયું, મારા ઉપર મેલ વધતો ગયો અને મારું શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપ પ્રમટ થતું અટકતું ગયું. બ્યવહારમા ચેતનની આવી જ સ્થિતિ થાય છે તે પુખ્ત વિચાર કરીને અવલોકન કરવાથી બરાબર સમજાયે.

કરામ મળી રહમાન Xમખાથી, અરિહત પાઠ પઠાઈ!+
 વર ધરને હુ ધમે વિલગી, અલગી ક્રીષ સગાઈ માયલી૦ ૩

“ હું રામ શબ્દ જાણી, મને સ્હેમાન શબ્દનો પાઠ કરાવ્યો અને અસ્થિત શબ્દનો પાઠ કરાવ્યો-(આવી રીતે) હું વર ધરના ધમે જાગી પલ્લુ આત્માનું સગપલ્લુ દૂર રહ્યું ”

આવ-નૂદા નૂદા મતમા મને બસકી જઈને મારી પાસે પોતપોતાનો સ્વાધ આધવા સારું મતવાળાઓએ મારી પાસે અનેક નામો લેવશબ્દા કોઈ વાર મારી પાસે રામ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો. હું ભ્યા જઈ, હાંકુ આજી ત્યાં રામ રામ’ એમ ઉચ્ચાર કરવા જાગી વળી કોઈ મુસલમાન મતવાળા મળ્યા તો તેણે મારી પાસે ‘ રામ ’ શબ્દ મૂકવી કઈ સ્થિમાન’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો; એટલે હું ત્યારપછી ‘ રહિમાન ‘ અટકાવી બાકબર’

* ખોલી મુકમાં ચોથી ગાથાને ત્રીજી મૂકી છે અને આ ગાથાને ચોથી મૂકી છે સબખ પ્રમાણે તે જોડું છે અને સવ પ્રતમાં આજી ગાથાને ત્રીજી ગાથા તરીકે મૂકી છે
 X રામ બધાવી રહેમ બધાવી એમ પાઠ એક પ્રતમાં લખ્યો છે
 + પદ્યને નામે ખોલી છુકમાં પઠાઈ પાઠ છે
 ૩ રામ=રામ શબ્દ અસ્થિ-ચેતની હતી. રહેમાન=રહિમાન, અલખા શબ્દ અજાનીપાઠ કરાવ્યો. અસ્થિત=અન્ય ના, પીતરાજ પાઠ=જ્યોત્યાર. પાઠ=જ્યોત્યાર, કરાવ્યો. વર ધરને=પોતપોતાનાં ધરને. ધમે=ધર્મમાં કામમાં. વિલગી=આગી, મને જણાવી. અલગી=અગતી દૂર સહી અન્યપાઠ=આત્માનું સર્વપલ્લુ.

એવો ઉચ્ચાર કરવા લાગી. વળી જૈન મતવાળા મળ્યા તો તેણે મારી પાસે ‘ અરિહંત અરિહંત ’ ‘ જિન જિન ’નો ઉચ્ચાર કરાવ્યો; એ જ પ્રમાણે કોઈએ ‘ બજરંગ ’નો પાઠ, કોઈએ ‘ હરિ ’નો પાઠ, કોઈએ ‘ કૃષ્ણ ’નો, કોઈએ ‘ બુદ્ધ ’નો, કોઈએ ‘ બ્રહ્મ ’નો અને કોઈએ અનેક દેવ દેવીનો મારી પાસે પાઠ કરાવ્યો. એમાં રામ કોણ હોઈ શકે ? રામ શબ્દનો અર્થ શું ? તેનામા દેવત્વનો સદ્ભાવ છે કે નહિ અને તેઓનો ઉચ્ચાર કરવાથી મારી પોતાની શુદ્ધ દશાને અંગે મને શું લાભ પ્રાપ્ત્ય છે, તેનો વિચાર મારા પતિ ચેતનજીએ કદિ કર્યો નથી અને મને પાઠ પઢાવનારે કરાવ્યો નથી. લોકોને અનુસરવા સારુ જેમ કાવ્યું તેમ ઉચ્ચાર કરાવ્યો છે અને મેં તે પ્રમાણે ઉચ્ચાર કર્યો છે. તે જ પ્રમાણે ક્યા ગુણની પ્રાપ્તિથી અરિહંત થવાય છે ? તેમનામાં દેવપણું કેવા પ્રકારનું છે ? એમના નામોચ્ચારથી મારા શુદ્ધત્વપણાના વ્યક્તીકરણને અંગે શું લાભ થવો સંભવિત છે ? એ બાબતનો અત્યાર સુધી કોઈએ મારી પાસે વિચાર કરાવ્યો નથી. રમતે इति रामः રમણુ કરે તે રામ, પણ કોણુ રમણુ કરે ? ક્યા રમણુ કરે ? શા માટે રમણુ કરે ? એના રમણુને અને મારા ચેતનજીના રમણુને લેવાદેવા શું ? અથવા અરિ એટલે શત્રુને હણનાર તે ‘ અરિહંત. ’ શત્રુ કોણુ ? કાના ? તેને હણવા શા માટે ? કેવી રીતે હણવા ? હણવામા દોષનો સદ્ભાવ ખરા કે નહિ ? શત્રુને હણીને શું કરવું ? વિગેરે વિગેરે બાબતનો મારી પાસે વિચાર કદિ કોઈએ કરાવ્યો નથી. દરેક મતવાળા આજીવિકા ચલાવવા માટે વાડા બાધી બેસી ગયા છે અને આખો મીઠી રાખી મને તેમા ઘસડી લઈ જાય છે. જેવી રીતે પોપટ શબ્દોચ્ચાર કરી પોતાના માલેકને આનંદ આપે છે તેમ હું રામ રામનો અથવા ઉપર જણાવ્યા તેવા પાઠોનો ઉચ્ચાર કરી ગઈ, પણ તેનો હેતુ કે સાધ્ય સમજાવવા કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો નથી. આ ચેતનજી પોતે જ અરિહંત છે અથવા થઈ શકે તેવા છે, સ્વયં ભગવાન સ્વરૂપ છે, સ્વરૂપ વ્યક્ત કરવા માટે તેમણે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે, આત્મા એ જ પરમાત્મા છે—એ વાત મને હજી કોઈએ સમજાવી નહિ

વસ્તુસ્વરૂપ મને કોઈએ સમજાવ્યું નહિ પરંતુ સર્વેએ મારી પાસે પોતપોતાના ઘરના ધધા કરાવ્યા મારી પાસે જે જે નામો લેવરાવ્યા તે પરમાર્થ માટે નહિ પણ સાસારિક હેતુ માટે લેવરાવ્યા સ્થૂળ સુખ મેળવવા માટે, વ્યવહારમા પ્રથમ ખુરશી પ્રાપ્ત કરવા માટે, લોકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે, પૈસા પેદા કરવા માટે અને એવા એવા બીજા અનેક સ્થૂળ વિચારથી મારી પાસે જૂઠા જૂઠા નામોચ્ચાર કરાવ્યા અને એમ કરીને મારો સસાર વધારી મૂક્યો. પોતાના અનુયાયીઓની મોટી સખ્યા દેખાડવા માટે મને તાણી ખેંચીને પોતાના મતમા લઈ જઈ સારા કપડા પહેરાવીને મને વરઘોડામા ફેરવી, મતની ખોટી લઠાઈઓ લઠાવી અને એવા એવા અનેક કામો કરાવ્યા, પણ રામ શબ્દની સાધ્યવાચ્યતા સમજાવી નહિ, બતાવી નહિ, જણાવી નહિ અને આત્માની સગાઈ તો

નિરતર મારાથી ફર જ રાખી, ચેતનનો અને મારો ખરો સબંધ શુ છે અને મારુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ બ્યક્ત કરવાનુ શુ કારણ છે અને તે કેમ થઈ શકે તે વાત ફર ને ફર રાખી; અને બહુ જૂઠા મતમાં ભઈ જઈ પૂથક પૂથક નામો મારી પાસે લેવશબ્ધમાં પણ ચેતનનની સગઈ તો તેમાં કોઈ જગ્યાએ જોવામાં આવી જ નહિ, શોષણમાં માદુમ પણ પડી નહિ, જ્યે જો નાચોની સાથે ચેતનનને કઈ સબંધ હોય એવુ જણાયુ પણ નહિ. અધી જ્યાંએ ઉપર ઉપરની ટાપટીપ, ધામધુમ અને સ્પષ્ટ રીતે કહુ તો બાહ્ય ભાવ જોવામાં આવ્યો ચેતનનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેમ પ્રગટ? તે વિભાવમા જતો કેમ જાટકે? તેની વિચારણા, તે પ્રમાણે વર્તન અને વહનુચાર કરવાપરાયણતા તો મારા જોવામાં આવી જ નહીં. જુદા જુદા વાક્યમાં જેમ ચોટી સજ્યામાં જનાવરા રહે છે અને મારા ખરે છે તેમાંનુ જોઈને જેવી સ્થિતિ હોય તેવુ સ્વરૂપ ચેતનનનુ પ્રત્યેક વાક્યમાં જતાં જાયુ છે, જોઈ વિશેષ ટીક જાયુ હોય એવુ મારા જોવામાં આવ્યુ નથી.

શ્રી આનંદમનન મહારાજને બરાબર આવો જ ભાવ ચોદમા શ્રી આનંદમનનના સ્તવનમા બતાવ્યો છે

અવ્યક્ત એક જનુ નયજી નિહાળતા તત્ત્વની વાત કરતા ન ભાલો;
ઉદરભરણુકાં નિજ ભાજ કરતા યજે, શોદ નદિયા સ્થિતભ રાજે

જો આખા સ્તવનનો ભાવ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. યુદ્ધ કૈન ધમન અનુયાયીઓ પણ વાક્ય વાક્યાના સેદમા જોવા અસંભવ કઈ ગયા છે કે તેઓનાં મોદામા તત્ત્વની વાત શોભતી પણ નથી; તેઓ તત્ત્વની વાત કરે છે તે એક પ્રકારની તેઓની ધૃષ્ટતા જ છે, આનંદમનનની શુદ્ધ દ્રષ્ટિએ તો તેઓ એક પ્રકારનુ ઉદરભરણુકા-આલ્પિકા અભાવવાનુ જ કામ કરે છે આવો છેવટનો વિચાર લેવાનુ કારણ જો જણાય છે કે-અવ્યક્તો મમત કેટલીક વાર એટલો સજ્જત મન પર ચોટી બધ છે કે પોતાથી અન્ય અવધના સાધુઓને શુદ્ધ ગુણ પ્રગટવાનો સભવ પણ હોઈ શકે જોમ અવ્યક્તોઓને લાગતુ નથી વાસ્તવિક રીતે અવધના સેદો નિયતજાણેકને લઈને થયેલા છે, પરંતુ ક્યાવપરિણુતિમા આ ચેતન એટલો ઉતરી બધ છે કે પછી નિષ્પક્ષ રહી શકતો નથી. મતમતાવરની વિચારણામાં અને એક મતના પેટા વિભાજોમાં એવી ખરાબ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેનો વિચાર કરવાં ત્રાસ આવી જાય. દુનિયામાં ધર્મને નામે અનેક લઘઈઓ થઈ છે, કેટલીકવાર ઉપર ઉપરથી શાત દેખાતા માણસો પણ ધર્મને નામે લોહીની નદીઓ ચલાવે છે, ધર્મને નામે અનેક પ્રકારના કપાયો કરે છે અને ધર્મને અને ચેતનનને શુ સબંધ છે તેનો કદિ વિચાર કરતા નથી. આવા માણીઓ ધર્મને એક પ્રકારનો સચાર બનાવી દે છે, ધમાદારી કામ દર્શાવી આપે છે અને વર્તિમિતે પોતાની આલ્પિકા ચલાવે છે ધર્મનો યોગ ખાલતારને માનસ-માન બનુ મજે છે; કારણ કે આર્થાવતના લોકોનુ પ્રાર્થમિક શિદ્ધાનુ ધમ વરફ રૂચિ બતાવવાનુ હોય છે આવી સ્થિતિનો લાભ લઈને ધર્મને નામે

અનેક ધર્તીંગો ચાલે છે. તે સર્વ ધર્તીંગોની વિગતો આપવાનો અત્ર અવકાશ તેમ જ જરૂર નથી, સર્વના અનુભવનો તે વિષય છે. વાત વિચારવાની એ છે કે-ધર્મને નામે એવા ગોટા ચાલે છે કે તે સંબંધમાં આંખ ઉઘાડીને જોવાની ખાસ જરૂર છે. અમુક ધર્મની આચરણા કરવાથી જ સાધ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી, ખાસ વિચારણા ચેતન અને ચેતનાનો સંબંધ વિચારવાની અને તેને શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ કરવાની હોવી જોઈએ અને તેમાં ધર્મને નામે પણ જેટલા પ્રત્યવાયો આવે તે સર્વ ત્યાજ્ય સમજવા જોઈએ. ચેતનાની કેવી સ્થિતિ થઈ છે તે હજી પણ વિચારીએ.

*કોઈંઈ મુંડી કોઈંઈ લોચી, *કોઈંઈ કેશ લપેટી;

+કોઈંઈ જગાવી કોઈંઈ સુતી છોડી, -વેદન કિણહી ન મેટી. માયડી૦ ૪

“ કોઈંઈ મારું મસ્તક મુ ડાવ્યું, કોઈંઈ લોચ કરાવ્યો, કોઈંઈ મવાળાવડે મને વિંટી દીધી, કોઈંઈ મને જગાડી, કોઈંઈ જાંઘતી તણ દીધી, (પણ) મારી વેદના કોઈંઈ મટાડી નહિ. ”

ભાવ-માડી ! મારા કેવા કેવા હાલ કર્યાં તે તો તમે સાબળો. કોઈંઈ મારા પતિના દાઢી-મુછ અને માથું મુ ડાવ્યા અને કોઈંઈ ખાલનો લોચ કરાવ્યો. કેટલાક પંથના સાધુઓ મુંડન કરાવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે. જૈન ધર્મના સાધુઓ માથે તથા દાઢી-મુછે લોચ કરાવે છે ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર માત્ર ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરવા માટે અથવા પોતાની ધર્મી તરીકે છાપ પાડવા માટે માત્ર માથુ વિગેરે મુંડાવવામાં આવે અથવા તે તે સ્થાનો પરના ખાલનો લોચ કરવામાં આવે તો તે અપારમાર્થિક છે સ્થૂળ શરીરની દરકાર ન કરતા તેને દરેક પ્રકારે કષ્ટ આપી તેનામાં ત્રણ પ્રકારની યોગસ્થિરતા લાવવી અને ખાસ કરીને રાગદ્વેષની પરિણતિ ઓછી કરી ચિત્તને સ્થિર કરી દેવું એ લોચાદિ કષ્ટનો હેતુ છે તે ન કરતા માત્ર ખાલ ભાવ ધારણ કરવા માટે અને લોકોમાં ધર્મને નામે વહીવટ ચલાવવા માટે મુંડન કે લોચનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ચેતના

* ‘કેણું’ એવો પાઠ જાપેલી શુકમાં છે ‘કોઈ મુ ડી કોઈ લોચી’ એવો પાઠ એક પ્રતમાં છે એક પ્રતમાં ‘કોઈ મૂઢી કોઈ લુચી’ એવો પાઠ છે મૂઢી એટલે મૂક કરી, ખોલતી બંધ કરી

× ‘કેણું કેસૈ લપેટી’ એવો પાઠ જાપેલી શુકમાં છે

+ જાપેલી શુકમાં ‘એક પખો મે કોઈ ન દેખ્યો’ એ પ્રમાણે ત્રીજી પક્તિ આપી છે તે પ્રમાણે કોઈ પ્રતમાં નથી એ પક્તિ પાચમી ગાથાની ત્રીજી પક્તિ તરીકે આવશે

- એક પ્રતમાં ‘માહરી વેદના કિણહી ન મેટી’ એવો પાઠ છે માહરી શબ્દની જરૂર નથી, ગાન કરતા તે પાઠ ઉતાવળ કરીને ખોલવો પડે છે

૪ મુ ડી=મસ્તક મુ ડાવ્યું લોચી=લોચ કરાવ્યો કેશ=મવાળા-ખાલવડે લપેટી=વિ ટાળી. જગાવી=જામત કરી મેટી=મટાડી

અમત થતી નથી, ઉઠતી તે વધારે અશુદ્ધ થતી જાય છે અને માયાક્રમણથી કર્મપત્તિ વધારે થાય છે અને તેનો રસ પણ વધારે અને આકરો લીમ ઘર્ષ પડે છે શાસ્ત્રકાર તેટલા માટે કહે છે કે—જા છવે મેરુ પર્વત જેટલો જિવો હગલો થાય તેટલા જોવા મુદપત્તિ કર્યાં છે મતલબ અનેક વાર જાણ દિલ્લે ચારિત્ર લીધું અને મસ્તક મુદન કતબુ, પરંતુ તેથી કાંઈ વળુ નહિ. જાણ દિલ્લે ગમે તેટલી ક્રિયા કરવામાં આવે તેમા વધાય દિલ્લે કાંઈ લાભ થતો નથી એ તેા એક પ્રકારનો જાણ વેશ જ છે શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય એક રમ્ભે કહે છે કે—

મુદ મુદાવત સમદ્વી વહરીજા હરિજી શેઠ જન ધામ.
જટાધાર વદ બરમ હવાવત, સસબ સદતુ હે ધામ જમ
એતે ૫૨ નહિ યોગથી રચના, એ નહિ અ વિલામ,
ચિત્ત આતર પદ છલવેકુ ચિત્તવત કલા જપત મુખ યમ
જમ હવ આવે નહિ અ કામ.

મામુ મુદાવવાથી, વનમાં રહેવાથી, જટા ધારણ કરવાથી, બરમ હવાવવાથી બલવા મજૂરી કરવાથી લાભ થતો હોય તો ખાદર (વેડા), હરણ, શેઠ અને ગધેડા એ સવ કરે છે; પરંતુ એ જાણ જાવ પર યોગની રચના થતી નથી, જાણ જાવથી શમ્ભુ નામ હેવામા આવે પરંતુ મનોયોગની સિદ્ધતા ન હોય તો સવ નામમાં છે એ જ પદમાં આજળ તેઓશ્રી કહે છે કે—

વચન કાથ જોપે હદ ન પરી, ચિત્ત દુરવ લવામ
વાતે હ ન હલે શિવસાધન, બુ કલ્યુ સુને વામ જમ

માટે છેવટે કહે છે કે—

પદો જ્ઞાન પરી સજ્જ કિરિયા, ન ફિરાવે અ કામ
ચિદાનંદવન મુલ્યા વિલાસી, પ્રવટે આવત યમ જમ

જા વસ્તુસ્થિતિ છે એવો શુદ્ધ આધી ઉપદેશ આપનારા અને તેને મધ્યમ સ્વરૂપે સમજનારા જહુ અજ્ઞ હોવ છે ચેતનાની જહીં એ ફિરિયાદ છે તે મામુ મુદાવવાની કે હોત્ર કરાવવાની જાગત નથી, તેના કહેવાનો આશય એ છે કે—ચેતનજીએ મુદન અને હોત્રમાં પરિપૂણતા માની લીધી છે પણ મન વચન કાવાના મોજોની લગામ હાપ કરવા માટે એ તો શિવસાધન છે સાધનને એ સાધ્ય માની હેવામાં આવે તો મહાઅનય થઈ જમ અને કમનશીબે ચેતનજીના સ જાંધમા એમ વારવાર જમુ છે તેથી ચેતનજીને કહે છે કે—તમે જ્ઞાનપ્રાપ્તિને પ્રગટ કરવા ઈચ્છતા હો તો સચમક્રિયા કરો, જ્ઞાન જલ્યા અને તે ઉપસંત જાસ કરીને મનને ઠેકાણે ઠેકાણે હોડાવો નહિ, જોને સ્થિર રાખો, જોને અકુશમાં રાખો. મનની અજગતા જેવી છે અને જોને સ્થિર કરવાની જેટલી જહુર છે તે સ જાંધમાં શ્રી આનંદવનજી મહાશયે મનુ ક્રિમ્હી ન જાએ હો કુલુચિન' એમ કહીને

સત્તરમા શ્રીકૃત્યુનાથજીને ઉદ્દેશીને બહુ સુંદર સ્તવન રચ્યું છે જેનો ભાવ પણ આ સાથે વિચારવા યોગ્ય છે.

પ્રથમ પંક્તિમા ' કેણે મૂકી કેણે લૂંચી ' એવો પાઠ છાપેલી બુકમાં છે. મૂકી એટલે મુંગી કરી. મતલબ એ છે કે-કોઈએ મારા પતિને મૌન ધારણ કરાવ્યું. ભાવનગરમા મારા જેવામાં એક સંન્યાસી આવ્યો હતો. તે ખોલતો નહિ, લખી આપતો હતો. સાથે સ્લેટ રાખતો અને લખીને વાત કરતો હતો. આવા પ્રકારના મૌનથી લાભ નથી. વચન ઉપર અંકુશ રાખવાની જરૂર છે. કારણ વગર અથવા વિચાર વગર નકામું ખોલ્યા કરવું એ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. પણ બાહ્ય દૃષ્ટિએ વચનનો ઉચ્ચાર ન કરવો અને તેને બહલે સાનથી કે લખાણથી ખોલવાના વિચારો વ્યક્ત કરવા એ વખતનો નકામો વ્યય અને અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાના પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસંગનો ગેરવાજબી રીતે નાશ છે. જે વચનનો ઉચ્ચાર ન કરવાથી જ લાભ હોય તો ચૌરેન્દ્રિય સુધીના સર્વ જીવોને સ્પષ્ટ ભાષા હોતી નથી તે જરૂર લાભ પ્રાપ્ત કરે જ, પરંતુ વાત એમ નથી. પ્રસંગે ખોલવું હોય ત્યારે વચનસમિતિ રાખવી અને કારણ ન હોય ત્યારે વચનશુભિ રાખવી આ બન્ને યોગ માર્ગ છે પ્રભુભક્તિ, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા, અન્યને સદુપદેશ અને એવા ખીજા યોગ્ય પ્રસંગે વિચાર કરીને પરને હિત કરનાર હોય તે પ્રિય રીતે વહવામા આવે તો તેમા કોઈ પ્રકારની અડચણ હોવી ન જોઈએ. સાધ્યને લક્ષ્યમાં રાખી ઉપયોગપૂર્વક વચનનો વિલાસ કરવામા આવે તો અનેક જીવો પર સીધી અને આડકતરી રીતે મહાઉપકાર થઈ શકે છે. સર્વ જીવને શાસનરસિક કરી મોક્ષમા લઈ જવાની જે ઈચ્છા તીર્થકર મહારાજને પૂર્વ ભવમાં થઈ હોય છે અને તેને લઈને જ તેઓ તીર્થ કરનામકર્મના દળિયા એકઠા કરે છે તેની પરાકાષ્ટા બાર પર્વદા સમક્ષ ઉપદેશ હેવામા જ આવે છે અને તે વખતે તેઓ વચનનો વિલાસ કરે છે. બાહ્યદૃષ્ટિ જીવોને ફસાવવા ખાતર અથવા પોતાનું માન વધારવા સારું ઉપર ઉપરથી ખોલવું નહિ અને ખોલવાનું પરિણામ જે અન્યને વિચાર બતાવવાનું હોય છે તે સંજ્ઞા અથવા લખાણથી બતાવવું એ તો એક પ્રકારની ઘૃષ્ટતા લાગે છે ચેતનાની ફરિયાદ એ છે કે-મને મુંગી કરી અને મારી પાસે ખાલી ડાળ કરાવ્યો, મતલબ ચેતનજી આવી રીતે મુંગા રહ્યા અને બંધ પોતે મૌન યોગી હોય એવો તેઓએ ડાળ ઘાલ્યો આના સંબંધમા શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના ચૌદમા અધિકારમા કહે છે કે " વચનની અપ્રવૃત્તિ માત્રથી કોણ કોણ મૌન ધારણ કરતું નથી ? પણ અમે તો વચનશુભિવાળા પ્રાણીઓ નિરવધ વચન બોલે છે તેઓની સ્તવના કરીએ છીએ *તું નિરવધ (નિષ્પાપ) વચન બોલ, કારણ કે સાવધ વચન બોલવાથી વસુ રાજ (વગેરે શીઘ્ર ઘોર નરકમા ગયા છે." આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ડાળ ઘાલનારનો યોગમા પણ ઉપયોગ નથી એ હકીકત સ્પષ્ટ

* વસુ રાજની ડયા તથા સમિતિ શુભિના વિવેચન માટે અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ-અધિકાર ચૌદમાના શ્લોક ૬-૭ પરતુ વિવેચન જીઓ પૃષ. ૪૪૧-૭ (દ્વિતીયાવૃત્તિ)

ઘડ હરો; પરંતુ માસ પતિએ તો દલની ખાતર મને મૂરી કરી એટલે કે પોતે મુ'આ સદ્ય અને એવા મોનમા પરિપૂજતા માની એટલુ જ નહિ પણ એથી બીજી રીતે પ્રાણીને શિક્ષ ઘડ શકે એ સ્વીકારવાની કે સમજવાની પણ ના પાડી

વળી કોઈએ મોટા મોટા કેશ-બાલ વધારીને જટામાં મને લપેટી લીધી, મતલબ કે પોતે જટાધારીનો વેશ ધારણ કર્યો. કોઈએ ઉપર જણાવ્યું તેમ લોચ કસવ્યો, કોઈએ મુંઠન કરાવ્યું અને કોઈએ માથે બાલની જટા વધારી ઉપાધ્યાયજી મહારાજને ઉપરના પદમા વટવૃક્ષ (વઠ) જેમ જટા-વઠવાઈએ વધારે છે એમ જણાવ્યું છે એમ મેં પણ નવીન નવીન વેશ ધારણ કર્યાં આવા બાહ્ય વેશથી કોઈનું કાંઈ વળ્યું નથી અને વળવાનું નથી મહાધોત્તીઓનો પાઠ ભજવનાર નાટકી પદ્ધતી અદર જતા પાછે અસહ સ્થિતિમાં આવી હત્ય છે ભતૂંદરિ જેવા યોગી કે હરિશ્ચંદ્ર જેવા સત્યપ્રિય શાભાનો પાઠ ભજવીને આવે છે ત્યારે હૃદયમાં તે વદન કોરો જ હોય છે એ હરીકૃત સવ ભુએ છે પણ સમજવા જેવી વાત એ છે કે-પાઠ ભજવવી વખત પણ તે પોતાના મનમા સમજે છે કે કુ તો જગ્ગીશ પરબાસ દૂપિયાનો પગારદાર ભાડનો વર છૂ આવી સ્થિતિને ઢાળને પાઠ ભજવ્યા પછી તે શુ પણ પાઠ ભજવવી વખત પણ તેની સ્થિતિ જરા પણ ઉચ્ચ થવી નથી, તેના વિચાર બાતાવરણમાં જરા પણ ફેરફાર થતો નથી અને તેની ભાવનાસુષ્ટિ જરા પણ ઉત્તર થવી નથી. માત્ર તેની ઉદરવૃત્તિનું નિમિત્ત નાટકનો પાઠ થાય છે; તેવી રીતે મુંઠન, લોચ કે જટાધારણનો પાઠ ભજવવી વખત પણ તે ગિલકુલ લાભનાં કારણ થતાં નથી, અને કેટલીક વાર ઉલટા દલના નિમિત્તને ઢાળને ક્યાયક્યા વિશેષ કાંઈ કરવાય, કર્મમળને સવિશેષ રસનો પુટ આપનાર ઘર્ષ પડે છે. જો જટા જટાધર પડા પડાધર, છતા છતાધર તાતા એ વાત અચ્છ ઘર્ષ ઝર્ષ છે એવી રીતે જટાધારીએ જટામાં એટલા મમ્મ રહે છે કે જટાથી બહાર સત્યનો સમાવેશ કે સફળતા હોઈ શકે એ તેઓના બાહ્યમા પણ અપ્ત થકતુ નથી.

વળી કોઈએ મને જગ્ગી. અલખ જગ્ગાવવાને નામે, ધુણી ધણવવાને નામે અથવા હૃદયોચ્છાદિ કરવા માટે મને અજત કરવાનો રોખાવ કર્યો અથવા દુ ખતર્જિત વૈરાગ્યદ્વારા મને અજત કરી. મારી વસ્તુગત શુદ્ધ દશા અજત કરવા ખાતર અથવા માસ તરફના અવિષળ પ્રેમ ખાતર મને અજત કરી નહિ, પણ સસારનાં દુ:ખથી ફરી જઈને અથવા કદ સહન કરવાની પોતાની અશક્તિને ઢાળને પછી અશક્તિમાન મનેવ સાચું એ નિયમનું સાર મને અજત કરવાનો રોખાવ કર્યો. દુ ખ કે શોકગભિત વૈરાગ્ય જમી તેટલો હોય તો પણ તે ધણે દરલએ બીનઉપયોગી થાય છે તે અ-યત્ર આપણે વિસ્તારથી જોયું છે *

* ૫૬ સત્યાવીર્યુ પ્રથમ ગાથા.
 x ભુએ હરિશ્ચંદ્રચરિત્ર અલક ૧ મુ

વસ્તુતઃ જ્યાં સુધી શુદ્ધ જ્ઞાનપૂર્વક વૈરાગ્ય ન થાય ત્યાં સુધી વાસ્તવિક લાભ થતો નથી એ સત્ય વારંવાર ઠસાવવાની જરૂર નથી. આથી અલખને નામે કે વૈરાગ્યને નામે કે એવા બીજાં અનેક ઉપનામે મને જાગ્રત કરી, પરંતુ તેની સાથે વસ્તુસ્વરૂપનું શુદ્ધ જ્ઞાન ન હોવાથી મને જાગ્રત કરવાને બદલે મારી શોકોને જ જાગ્રત કરી એવી કમનશીબ વાત બની ગઈ છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ મને જાગ્રત કરવાના પ્રયાસમા જગાડી શક્યા નહિ ત્યારે કેટલાક તે ખુદશી રીતે મને સુવાડવા જ મંડી ગયા. તેઓ જોલે છે કે— આ દુનિયામા ચેતના એવી વસ્તુ જ ક્યાં છે? તે કેવી રીતે હોઈ શકે? આ ભવનું છતું સુખ છોડી દઈ પરભવનું કાલ્પનિક સુખ લેવા હોડવું એના જેવી અજ્ઞતા કઈ હોઈ શકે? માટે ખાઓ, પીઓ, એશઆરામ લોગવો, અમનઅમન ઉડાવો, એમાં જ સાર છે, બીજા બધા ફાફા છે અને ફાફા ખાતર મળેલ સુખ મૂકી દો નહિ. ભૂખ્યા રહેવામા, બ્રહ્મચર્ય પાળવામા કે બીજા ત્યાગમા સુખ છે જ નહિ, હોઈ શકે જ નહિ, તર્કથી તે બંધબેસતુ નથી, વિગેરે વિગેરે. આ પ્રમાણે જોલીને કેટલાકે મને સુવાડી દીધી. અથવા કેટલાક કબૂલ કરે કે ચેતના છે, તે કર્મઆવૃત છે અને ઉપાયથી તેનો મોક્ષ છે, છતાં પણ તેમણે મોહમા આસક્ત રહી મારી સંભાળ ન લેતા મને સુવાડી મૂકી, મારી ઉપેક્ષા કરી, મારા સબંધમાં વિચાર પણ ન કર્યો અને મને વિસારી દીધી.

આવી રીતે કોઈએ મુંડન કરાવ્યું, કોઈએ લોચ કરાવ્યો અને કોઈએ જટા વધારી, કોઈએ મને જગાડી અને કોઈએ સુવાડી દીધી, પણ અત્યાર સુધી મને પતિવિરહથી અનાદિ કાળથી વેદના થાય છે તે કોઈએ મટાડી નહિ, કોઈએ જરા પણ તે વેદનાને ઓછી કરી નહિ. વાત એવી બનતી કે મારા પતિને જરા વ્યવહારનું સુખ મળે કે તે સસારમા લપટાઈ જતા, જો કોઈ વાર મને જાગ્રત કરવાનો પ્રસંગ મળે તો તેઓ એક પક્ષમા તણાઈ જતા અને એક નૂતન પ્રકારનો સસાર શરૂ કરી દેતા, આથી કરીને સારા અથવા ખરાબ સંયોગોમા મારા પતિનો મારે વિરહ ભાગી જાય અને હું તેઓને મળું એવું કાંઈ થયું નહિ અને તેથી મારી વિરહવ્યથા હજી સુધી એવી ને એવી કાયમ રહી છે. મારા પતિ ઉપર ઉપરના સ્વરૂપસાધનમઃ એવા આસક્ત થઈ જાય છે અને તેમા તેઓને એટલો આનંદ આવે છે કે મારી સાથે મેળાપ કરવામા થતા અથવા થનારા આનંદનો તેઓને ખ્યાલ પણ આવતો નથી અને તેથી અમારો ઘાટ હોતો તેવો ને તેવો ચાલ્યો જાય છે. માથા પર બાલ વધારીને કે મુડાવીને પણ પાછા મારા નાથ એવા કાર્યો કરવા મંડી જાય છે કે તેથી કર્મ-સમૂહ વધારે પ્રાપ્ત થાય છે, જે વિશિષ્ટ હેતુઓથી મુંડનાદિ કરાવવામા આવે છે તે એકદમ તેઓના ખ્યાલ બહાર ચાલ્યા જાય છે અને તેથી મારી વિરહવેદના મટતી નથી. કહેવાની મતલબ એ છે કે—મુંડનાદિ ક્રિયા કરવાથી જે ચેતનશુભો પ્રગટ થવા જોઈએ તે મારા નાથ એક પક્ષમા ઢળી જતા હોવાથી તેમાનું કાંઈ પણ થતું નથી, એક શુભુ પણ પ્રગટ થતો નથી અને ઉલટું મુંડનાદિ સાધન માન અને માયારૂપ કપાયપરિણતિ જેનો સર્વથા ત્યાગ

કરવાથી જ હું શુદ્ધ સ્વરૂપમા પ્રગટ થઈ શકુ છું તે વધવાના કારણે તેથી બને છે મારા નાથ માયા, મમતાને મંદિરે આ મુઠનાદિ કાર્ય કરાવ્યા પછી પણ રમ્યા જ કરે છે અને એ વાતથી મને વિરહવ્યથા વધારે લાગે છે આથી લેવા, મુંઠન, જટા વિગેરેથી મારી વેદના કોઈએ મટાડી નથી. હજુ પણ મારા કેવા હાલ કર્યા તે માઠી ! સાભળો

કોઈ* ધાપી કોઈ ઉષાપી, કોઈ ચલાપી કોઈ રાણી;
 +૧૬૬ મનો મેં કોઈ ન હીટો, *કોઈનો કોઈ નથિ સાલી માયહી* ૫

“ કોઈએ મને સ્થાપન કરી, કોઈએ મને ઉપાધી મૂકી, કોઈએ મને ઉપજીવનીને વિનાશી, કોઈએ રાખી મૂકી-મેં કોઈને કોઈ સરખા અભિપ્રાયવાળો જોયો નહિ અને કોઈ કોઈને સાક્ષી માન-ટેકો આપે એવું પણ મેં જોયું નહિ. ”

સ્થાવ-મારૂં જુદી જુદી જગ્યાએ કેવા હાલ થયા તે માઠી તમે જુઓ તે જરા ! કોઈએ મારી વિચિત્ર રીતે સ્થાપના કરી વહીલ અને સમાનુજ સપ્રકાયવાળા શુદ્ધ દેવ મત સ્વીકારનારા છે, તેઓ પુરુષ અને પ્રકૃતિનો લેહ પાઠી બનનેને અહમ શયે છે અને પુરુષ ઉપરને ઇશ્વર સવાથી અણુમા પ્રકૃતિશોભ થાય છે એમ કહી બનનેનો લેહ સ્વીકાર છે તેઓ ક્ષેત્રના ઉપરનો જાણ છે એમ માની કોઈ વખત ક્ષેત્રના અને કોઈ વખત પ્રકૃતિના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે એક સરખી રીતે તે કોઈ જ મતવાળા મારા સ્વીકાર કરતા નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે લેહમાગ સ્વીકારનારા મારી એક જાણે સ્થાપના કરે છે જાણ શાકી સત્યને સર્વાથ સત્ય સમજી લેવાની તેઓની લાલચને લીધે તેઓ મારું સત્ય સ્વરૂપ તે સમજી શક્યા નહિ પણ તેઓએ મારી સ્થાપના કરી ખરી. ક્ષેત્રના ઉપરકૃત શા માટે હોય ! તેને અને ઉપરને શું સબંધ હોઈ શકે ! અને શા માટે હોઈ શકે ! એ વાત તે કોઈ સમજી શક્યું નહિ; પરંતુ ક્ષેત્રના વદન નથી એવો નહાર આ લેહવાડીઓ ભક્ષ્ય નહિ તેથી તેઓએ મારું સ્થાપન કહ્યું એમ ખચ્છી શકાય.

વળી કેટલાક મતવાડીઓએ કહ્યું કે-પૂજની, અપૂ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ મહાભૂતાના સંયોગે ક્ષેત્રના ઉત્પન્ન થઈ હોય એવો ભાસ થાય છે, વાસ્તવિક રીતે ક્ષેત્રનાની

* કહે તે ધાપી કહે ઉષાપી, કહે ચલાપી કહે રાણી આ પ્રમાણે પાંચ એક જગ્યાએ છે + ત્રીજી પંક્તિને સ્થાને કહે જગાડી કહે સુવાડી એ પંક્તિ અપેલી છુકમાં છે જેનું વાસ્તવિક સ્થાન ચોથી ગાથામાં ત્રીજી પંક્તિ પર છે તે ઉપર જુઓ. એક પગો એવો પદ્ધતર એક જગ્યાએ છે x કોઈનું કોઈ નથી સાખી અથવા કોઈનું કો નવ સાખી એવા પદ્ધતરે ઇ અર્થ તે સર્વત્ર એકનો એક જ છે

૫ ધાપી=સ્થાપન કરી ઉષાપી=ઉત્થાપન કરી, ઉપાધી મૂકી, ચલાપી=ઉપજીવનીને વિનાશી, રાણી=રાખી મૂકી પદ્ધતી મૂકી, એકમનો=એક અભિપ્રાયવાળો, સાખી=સાક્ષી, એક જીવને ભરખર વાત કરી કરાવી આપે તેવા માણસ.

વ્યક્તિ જુદી છે જ નહિ. પંચ મહાભૂતનો સંયોગ મટી જાય એટલે પાછું જેમ હતું તેમ થઈ જાય છે એમ ભૂતવાદી કહે છે. ઈશ્વરનો અંશ જુદો પડ્યો છે તે જુદો માયાના આવરણથી લાગે છે, પ્રલયકાળે સર્વ એક થઈ જશે. નેતિ નેતિ વિગેરે અદ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત અને વિશિષ્ટ અદ્વૈતના પ્રણેતાઓએ મારું વ્યક્તિત્વ દૂર કર્યું, ફેંકી દીધું અને તેથી સર્વથા મને ઉથાપી દીધી. ઔદ્ધ અનુયાયીઓએ ક્ષણિકવાદ સ્વીકાર્યો, મીમાસકોએ અદ્વૈતવાદ સ્વીકાર્યો, શંકરાચાર્યે શુદ્ધ અદ્વૈત સ્વીકાર્યો અને તેમ કરીને મારું વ્યક્તિત્વ દૂર કરી મને ઉપાડી મૂકી. એમા માયાવાદને અંગે ઈશ્વરનો ને જગતનો સંબંધ અને ખાસ કરીને આવી રચનાની ઘટના કરવાના કારણ વિગેરેમા કોઈનો એકમત જોવામાં આવ્યો નહિ. અભિપ્રાયવશાત્ સ્વમત સ્થાપન કરવા માટે ખુદ્ધિ પહોંચી શકી ત્યાં સુધી ચાલ્યા ગયા, પરંતુ જ્યાં વાત અટકી પડી ત્યાં વિચાર ન કરતાં સ્વમતસ્થાપનની ઝુંબેશમાં મારું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ ખહાર પાડવા કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો નહિ.

વળી કોઈએ મને વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકારી મારો વિનાશ કર્યો, એટલે મારું વ્યક્તિત્વ માની પ્રલય વખતે મારો નાશ માન્યો. આવી રીતે માનનારા લેહવાદીઓ છે. તેઓ ચેતના છે એમ માને છે પણ પ્રલય વખતે સર્વનો નાશ માનીને પછી વિશુદ્ધ અશુદ્ધ કર્મફળનો જે ગોટાળો થાય છે તેનો ખુલાસો આખ્યા વગર રહેવા દે છે. આવી રીતે મને ચલાવી એટલે વ્યક્તિલેહે મારા અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કર્યો. કારણ તેમ ન કરે તો કૃતનાશ અને અકૃતઅભ્યાગમ દૂષણો થાય, પરંતુ મારો સ્વીકાર કર્યા પછી પાછો કૃતનાશ થાય છે તે વાત વિસરી ગયા.

વળી કોઈએ કહ્યું કે-ચેતના અનાદિ છે, ઈશ્વરકૃત છે, તેનો અંશ છે અને પાછળથી તેમા મળી જાય છે આ પ્રમાણે મારા સબંધમા વાત કરી મને રાખી મૂકી, તદ્દન ઉપાડી મૂકી નહિ.

ખીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો મને સ્થાપન કરનાર રામાનુજ અને વલ્લભ સંપ્રદાયવાળા સમજવા, ઉત્થાપનાર નાસ્તિક મતવાળા સમજવા અને કોઈક અંશે અદ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત અને વિશિષ્ટાદ્વૈત મતવાળાને સમજવા ચલાવનાર અને રાખનાર વૈશેષિક મતવાળા અને વેદાન્તીઓ સમજવા. વૈશેષિક મતવાળા પુરુષ અને પ્રકૃતિનો લેહ માને છે અને સૃષ્ટિને ઈશ્વરકૃત કહે છે, પરંતુ તેઓના મત પ્રમાણે ઈશ્વરનું કાર્ય એટલું નામનું રહે છે અને તેઓ ન્યાયના વિષયને ખાસ અનુસરનાર હોવાથી ઈશ્વરકૃત સૃષ્ટિ માનવામા આવતા દોષો એવી સારી રીતે સમજી શકે છે કે ઇરાબર પૃથક્કરણ કરતા તેઓ સૃષ્ટિને ઈશ્વરકૃત માનતા જ નથી એમ કહેવામા કશો ખાધ આવે તેમ નથી.

આવી રીતે અનેક જગ્યા પર હું ગઈ તો ત્યાં એકમતવાળા મે જોયા નહિ. એક

મતમાં અને બીજા મતમાં લોક, જોકે મતની અદર પણ વિચાર્યોક્ત્યતાની ગેરહાજરી અને વ્યા વાસ્તવિક સર્વા કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યા મૂળ સવાલને વિચારી ર્ધ શબ્દની માસ-મારી ભેવામાં આવી. જોકે સરખા વિચારવાળો, કાચપુર સર હરેક કોટિની તુલના કરનાર, અરસપરસ હઠીદોનો સળખ વિચારી શાત મગજે હકીકત સમજનારા કોઈ મારા ભેવામાં આવ્યો નહિ. વાદવિવાદમાં મારામારી, સત્ય સમજવાની શિયરતાનો અભાવ, સ્વમતસ્થાપન માટે અનેક પ્રકારના વિચિત્ર પ્રયાસ અને પરમતસહિષ્ણુતાની અથવા તેનો સત્યાશ સ્વીકારવાની પણ ગેરહાજરી મારા ભેવામાં આવી. ચિંતનજી પણ ઉપર ઉપરથી ખેદ કરે છે અને જુલ્મ છે, વસ્તુખમતુ સ્વરૂપ સમજવા ઊંઘણમાં પ્રવેશ કરતા નથી અને કમ, માયા અને સંસાર આસક્ત પ્રાણીઓ ઉપર ઉપરથી ત્યાગી હોવાનો ડોળ ધાલી મારા પતિને અનેક પ્રકારે કસાવે છે તેમાંથી તેઓ સત્ય ભેદ શકતા નથી, તારવી શકતા નથી, સમજી શકતા નથી અને આવી રીતે હુ તેા ધણી જગ્યાએ જઈ પણ ત્યાં કોઈને જોકે સરખા અભિપ્રાય વાળા બોધા નહિ. જોકેમનોને બદલે 'જોકેમનો' જોકે મતવાળો, શાક્ત્ય અભિપ્રાયવાળો મે કોઈ ભેયો નહિ જે પાઠ હોય તેા વખારે બધવેસતો આવે જોમ લાગે છે; પરંતુ જોવા પાઠાંતર કોઈ પણ પ્રવર્તમાં નથી. જોનો અથ જોકેસરખા અભિપ્રાયવાળો જોમ યાજ છે આદમી સળખી જ્ઞાનમાં હે માહી! અન્ય જગ્યાએ હજુ મુખી જોવો જોકે પણ માલુસ નથી જોયો કે જ્ઞાનમાં આગળ પાછળ અથવા અરસપરસ વિશિષ્ટ ન આવતો હોય આત્મ જે જ્ઞાનથી વિશુદ્ધ યાજ, તેતુ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય અને તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિશિષ્ટ ન આવે તે સ્થાપન કરનારને 'મત કહેવો મુજબ છે, બીજા કુમત કહેવાય. આવી રીતે જેને 'મત કહી શકાય, મતના નામને મોજ્ય હોય જોવો કોઈ મારા ભેવામાં આ યો નથી. મારા પતિ અનેક નામ નાખ્યા, તેમજ અનેક વેશો ધારણ કર્યાં, તેમજે વ્હાં વ્હાં દર્શનાનો અભ્યાસ કર્યો, પરંતુ જે સવમાં સવ સત્યશાહી મત મારા ભેવામાં આવ્યો નહિ. અથવા પાઠાંતર વિચારીએ તો મે કોઈને નિષ્પક્ષ જોયો નહિ. જે જે મારા સળખમાં ગાભ્યા તે સવ પોતપોતાના મત જેવતા હોય જોમ જોવામાં આવ્યું છે. કદાચકથી સ્વમતસ્થાપનનો જ આગ્રહ અને સત્ય સમજવાની ઉપેક્ષા મે તેા સવત્ર ભેદ છે જ્યાં મુખી ચિંતનજી ઉપર ઉપરના ખેદ કર્યાં કરે ત્યાં મુખી તે નિષ્પક્ષ અને નહિ અને તેતુ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય નહિ. પદના લખનારે આ પક્ષવાદમાં સર્વ મતને લઈ લીધા છે તે તેઓનું નિષ્પક્ષજી બતાવી આપે છે પૂર જૈન મત જેના અનુયાયી કવિ છે તેના સળખમાં પણ તે કહે છે કે- જો ત્યા ચિંતનાને અક્ષત કરવાનો ઇશરો હોય તેા સત્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે પરંતુ જે ત્યાં પણ ચિંતનાને ધર ધરને ધધે વળગાડી દીધી તેા પછી તેતુ કાઈ રહેતુ નથી અને તેને નિષ્પક્ષ ધવાને પ્રાપ્ત થયેલો પ્રસંગ તે ગુમાવી બેસે છે જે વિશાળ દૃષ્ટિથી આ હકીકત શ્રીઆનંદજનન્યા મહારાજે લખી છે તે બરાબર વિચારવા મોજ્ય છે

આવી રીતે જેનાં મનમાં જેમ આવ્યું તેમ તેઓ મારી સાથે વર્તા અને સ્થાપનાર,

ઉત્થાપનાર, ચલાવનાર કે રાખનાર સર્વ ધરધરના ધંધા કરે છે, પરંતુ એના સાક્ષી શોધીએ તો કોઈ મળે તેમ નથી. એક હકીકત સ્થાપન કરવા માટે જેમ ન્યાયાસન પાસે સાક્ષી રજૂ કરવા પડે છે અને સાક્ષીની તપાસ અને ઉલટપાલટ તપાસ ઉપરથી સત્ય શોધી કાઢવામા આવે છે તેવું અત્રે કાંઈ નથી. અત્રે તો એકની વાત બીજાને ઉપાડી મૂકે છે, સર્વ પોતપોતાને ઠીક લાગે તેમ હાકે છે અને કોઈ એક બીજાના સત્યના અંશને માટે થતી પ્રતીતિ પણ કબૂલ ન કરતાં પોતપોતાની વાત જ કર્યા કરે છે. આવા દુરાગ્રહને લીધે હે માડી ! હું નિષ્પક્ષ રહી શકી નથી.

સર્વ સત્યના અંશ સમજનાર અને નય તથા પ્રમાણના જ્ઞાનની વાતો તર્કથી ગળે ઉતરી શકે તેવી દલીલ કરનાર શ્રીજિનેશ્વરના સર્વ સત્યગ્રાહી જ્ઞાનમાં પણ જે ધરના ધંધા ખાતર ચેતનાને પ્રેરવામા આવે તો તે એકપક્ષી બની જાય છે. ઉપર ઉપરની ધામધુમ, ગચ્છના તકરારો અને મતમતની લડાઈઓથી ચેતનાની સ્થિતિ ત્યાં પણ કેવી થઈ ગઈ છે તે અવલોકન કરીએ તો આપણે સમજી શકીએ તેમ છીએ. આવી રીતે હે માડી ! હું તો જ્યાં ગઈ ત્યાં મારે અનેક દુખ સહન કરવા પડ્યાં છે, કેટલીક વાર તો મારું અસ્તિત્વ પણ સુકાઈ ગયું છે, કેટલીક વાર મારી હયાતી નકામા જેવી બની ગઈ છે, કેટલીક વાર મારું સ્વરૂપ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું છે. આવી રીતે મારે માથે સમ્યક્ જ્ઞાનને અભાવે મારા પતિએ અથવા મારા પતિના વિભાવમિત્રોએ એટલું કર્યું છે કે-હું તમને તેનું વર્ણન આપી શકતી નથી વાત એક જ કે-સત્ય સમજનો ગંભીર પ્રયાસ અત્યાર સુધી બહુ થોડાએ કર્યો છે અને તેને લઈને મારી વર્તમાન અતિ દુઃખદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. મેં નિષ્પક્ષ રહેવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ અત્યાર સુધી મારામા જે મતની કૂંક મારવામા આવી તેને હું વળગી પડી છું અને તેને લઈને એક પક્ષમા ઢળી ગઈ છું.

ધીંગો* દુરબલને ઠેલીજે, ઠીંગે× ઠીંગો બાજે;

અબલા તે કિમન+ બોલી શકીએ, વહ જોદ્વાને- રાજે. માયડી° ૬

“ જખરો-બળવાન માણસ નબળાને હરાવે છે, મજબૂત મજબૂત માણસ લડે છે (અને તેમની લડાઈ જામે છે). (પણ અમે તો) અબળા સ્ત્રી તે આવા મોટા યોદ્ધાના રાજમા બોલી પણ કેમ શકીએ ? ”

* ‘ ધીંગલ દુરબલનઈ ઠેલીજે ’ એવો પાઠાતર એક પ્રતમા છે

× ‘ ઠીંગે ઠીંગો વાજે ’ એ પ્રમાણે પાઠાતર તે જ પ્રતમા છે અર્થ એક જ છે

+ ‘ અબલા ધમ કિમ બોલી શકી ’ એ પ્રમાણે પાઠાતર છે

- ‘ એવકુ બેધાને રાજે ’ એ પ્રમાણે પાઠાતર પ્રતમા છે ‘ એ ’ અક્ષર ત્રીજી પકિત સાથે લેવાની રાગ પ્રમાણે જરૂર લાગે છે ‘ એવકુ ’ એ શબ્દ ખેસતો નથી આ પાઠાતર વિચારવા યોગ્ય છે.

૬ ધીંગો=જખરો દુરબળ=નબળા માણસને ઠેલીજે=હરાવે છે ઠીંગો=મજબૂત બાજે=લડે અબળા=સ્ત્રી ખડ બેદા=મોટા યોદ્ધા, લડવૈયા રાજે=રાજમા, સત્તામા

શ્યામ—દુનિયામાં એવો નિયમ છે કે જગત-વાચાળ અથવા જળવાન માણસ હોય તે લક્ષ્મણા નિર્બળ મનુષ્યને હરાવી દે છે; એટલે લક્ષ્મણ ધામ ત્યારે તે લક્ષ્મણ વિષયને અંગે જે જળવાન હોય તે જીતે છે અને જળાશીન હોય છે તે હારે છે કેટલીક લક્ષ્મણ શબ્દની હોય છે, કેટલીક શબ્દની હોય છે કેટલીક જાણ અદુકની હોય છે સ્વજન અને લક્ષ્મણા વિષયને અંગે જે જેમાં અહાહાર હોય છે તે તેમાં વિશ્વ પામે છે પણ લક્ષ્મણની જન્મવટ તો સરખે સરખા મજબૂત હોય ॥ ત્યારે જ માય છે એક પણ ધણ મજબૂત હોય ત્યારે તો લક્ષ્મણુ પરિણામ શુ આવશે તે ધારી શકાય છે અને પહેલેથી કહી શકાય છે; પણ સરખે સરખા મજબૂત માણસો લક્ષ્મણમાં ઉતરે ત્યારે લક્ષ્મણ પણ એવા જેવી ધાય છે ને પરિણામની ખબર પડવી નથી કમનસીબે હાલની ક્ષેત્રનજીની બાબતમાં લક્ષ્મણ છે તે ધીમા અને દુબલની છે અને તેથી પરિણામ ધારી શકાય છે ઠીકે ઠીકાની લક્ષ્મણ હોય તો કાંઈ પણ આનન્દ આવે તેમ નથી એક બાલુએ મોહરાજ્ય તેના પ્રવળ પરિવાર અને મહારાજી યોદ્ધાઓ સાથે અહાર આવે છે, પોતાની સાથે કપાલ, નેત્રકાચ, ઇન્દ્રિયો અને યોગો જેવા પ્રવળ સેનાનીઓને લાવે ॥ વેદ જેવા તેના મહારાજીઓ છે મિથ્યાત્વ, અવિશ્વિત, કપાલ અને યોગ પોતપોતાના પ્રવળ પરિવાર સાથે અહાર પુષ્ટા છે અને સમ્યક્ત્વ, મિત્ર અને મિથ્યાત્વમોહની જેવી ક્ષતિલ ઋષિઓને પણ હરકરમાં સાથે લાવેલ છે આની સાથે ક્ષેત્રનજી વિપરીત, માયા મમતાના ઘસ ઘસ ઝયેલ, પોતાના પરિવારનાં નાશ પલુ બૂઠી ઝયેલ છે એવા વિરુદ્ધ સંયોગોમાં લક્ષ્મણ તે બાલુ ઉપર રહું પણ એવા અઠયોદ્ધાના શાસ્ત્રમાં માસ જેવી અબળા એક અક્ષરનો ઉચ્ચાર પણ કરી શકે નહીં એ સ્વાભાવિક છે પતિ એ હુમલુ બાબત ઘઈ ભય, પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે અને તેને બાબત કરવા નિષ્ણય કરે, પોતાના ખસ પરિવારને મુદ્દમાં ઉતરવા સારુ આમત્રણ આપે તો તેમનામાં એટલું અવિશ્વ વીલ છે કે સર્વેને એક સપાટામાં હરાવી દઈ, પોતાની પાસેથી તો શુ પણ તમામ જન્મા પરથી તેને હસ્તેલી શકે; પરંતુ હાલ તો તેઓ પોતાનું જળ એકદુ કરવા નથી અને મોહરાજ્યના સમિપલીન્યા પણ મત્તા નથી, ઊલટું મોહરાજ્ય વિરુદ્ધ કોઈ તેઓને વાત કરે છે ત્યારે માસ પતિ એવું જોલનારની સાથે સામા છેલ્લ પટે છે અને મોહરાજ્ય સાથે પોતાને મુદ્દ કરવાનું છે એ વાત જ વિસરી ભય છે આવાં કારણોને લઈને મારે તો શુપ્ત્યુપ બેસી રહેવું પટે છે અને માસ પતિ મોહરાજ્યના શાસ્ત્રમ્ય એટલા આસક્ત જની ગયા છે કે તેઓ તે જોમ કહે તેમ હાલ હા કરે છે મારે-કૈતનાને પણ તેમની સાથે ધસકાવું પટે છે આપને સુવિદિત છે કે હું પતિથી વ્યથી નથી, પતિ જ્યાં ભય ત્યાં મારે જરૂર જવું તો પટે જ છે અને પતિ કહે તેમ કરવું પટે છે. પતિ તો હાલ મોહરાજ્યના શાસ્ત્રમાં તેઓ કહે તેમ કરે છે, તેઓના નવાબ્યા નાથે ॥ અને તેના દુકમ ઉભવે છે બિચારા બૂઠી ભય છે કે આ વિકાલમિત્રો તો પારકા છે અને તલ જનારા તથા તજવા યોગ્ય છે અને આ બૂઠને પરિણામે મારે પતિ સાથે મોહરાજ્ય સાથે

લડવાને બદલે તેઓના હુકમ માન્ય કરવા પડે છે અને તેને લઈને પતિ નિરન્તર દબાયલી સ્થિતિમા સંઠોવાયલા જ રહે છે.

ચેતના એના શુદ્ધ સ્વરૂપમા હોય તો અતિ વિશુદ્ધ છે, નિર્મળ સ્ફટિક રત્ન જેવી છે, પરંતુ ચેતનજી જ્યારે વિભાવદશાના અક્રુશમા હોય છે ત્યારે ચેતનાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટ થતું નથી. નિષ્પક્ષ રહેવા માટે વસ્તુસ્વરૂપના સમ્યગ્ જ્ઞાનની ખાસ આવશ્યકતા છે. જ્યાં સુધી ચેતનજી મિથ્યાત્વની અસર નીચે હોય છે ત્યાં સુધી એને તત્ત્વબોધ થતો નથી અને તેથી એકાંત સ્વરૂપ શોધવા અને વિચારવામા પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે અને મતિકલ્પનાથી ચાલ્યો જાય છે. આવે પ્રસંગે તે ઉપર જણાવ્યું તેમ સત્યના અંશને પૂર્ણ સત્ય સમજી તેના ઉપર મક્કમ રહે છે અને સસારસમુદ્રમા અટવાયા કરે છે. જ્યાં સુધી પ્રમાણજ્ઞાનયુક્ત સત્ય સ્વરૂપ સમજાય નહિ ત્યાં સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ અને તેમ બને નહિ ત્યાં સુધી ચેતના કદિ નિષ્પક્ષ થઈ શકે નહિ એ તો દરેક બાબતમા એવે પ્રસંગે એક બાબુ પર ઢળી જાય છે અને મિથ્યાજ્ઞાન ચેતનજીને તે બાબુ પર એવા આગ્રહી બનાવી દે છે કે પછી તે શુદ્ધ વસ્તુજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિમા પણ ઘણા કાળ સુધી આવી શકતો નથી અને તે વખતે મોહરાજ પોતાનું જોર એવા પ્રબળપણે વાપરે છે કે ચેતના કાંઈ બોલી પણ શકતી નથી અને ચેતનજી મિથ્યાજ્ઞાનની અસરમા રહીને વસ્તુ-સ્વરૂપ વિચારી શકતા નથી. ચેતનાને હાથે અથવા ચેતના પાસે તેવા પ્રસંગોમા (વિભાવ-દશામાં) કેવા કેવાં કામો કરાવ્યા છે તેનું સ્વરૂપ ચેતના પોતે જ કહે છે તે નીચે વિચારીએ છીએ, પરંતુ અત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ચેતના એ વખતે નિષ્પક્ષ રહી શકતી નથી મોહરાજ જેવા પ્રબળ સેનાની સાથે ચેતનજી લડવાનો વિચાર પણ કરે નહિ, કરે ત્યારે પોતાના સેનાનીઓને ઓળખે પણ નહિ એવી અણુઘટ્ટી લડાઈ થાય એમા કાંઈ આનંદ આવતો નથી ભાવ એ છે કે-કોઈ વાર ચેતનજી મોહરાજ સાથે લડવા નીકળ્યા હશે તો પણ તદ્દન નિર્માલ્ય રીતે બહાર પડ્યા હશે, પરિણામે ચેતના તો કાંઈ બોલી પણ શકે નહિ અને ચેતનજી લડાઈમા માર ખાઈને ઘરે પાછા આવે એવું થાય છે પતિ હજી બાણતા પણ નથી કે કોની સાથે લડવું છે ? પોતાનું બળ કેટલું છે ? શત્રુસમૂહ કેવો બળવાન છે અને લડાઈને પરિણામે પોતાના ભવિષ્યમા કેટલો ફેરફાર થવાનો છે ચેતનાની વાત હવે સાબળી વિચાર કરીએ

જે જે કીધું જે જે કરાવ્યું, તે કહેતા* હું લાજું;

થોડે કહે+ ઘણું પ્રીછી લેજો, Xઘર સુતર નહિ સાજું. માયડી૦ ૭

* ' તે કહેતી ' એવો પાઠ જાપેલી યુક્તમા છે તે અશુદ્ધ જણાય છે

+ કહેને બદલે એક પ્રતમા ' કહ્યું ' પાઠ છે, અર્થ એક જ છે.

x આ પંક્તિના પાઠોમા ફેરફાર છે અત્રે પાઠ લખ્યો છે તે એક પ્રતમા છે એ પ્રતોમા પાઠ

" (એને વશ પડીને) મેં જે જે કહ્યું અને મારી પાસે જે જે કરાવ્યું તે કહેતા-તેતું વહુને કશ્તા અને શરમ આવે છે: યૌકુ કહેવામા બહુ સમજી જાએ કે મારા ધરતુ બધારણુ આજુ નશી-નિયમસર નશી "

ભાવ—એને વશ પડીને મેં જે જે કાર્યો કર્યાં છે, જે માન્યતા સખી છે અને મારી પાસે જોજી જે જે કાર્યો કરાવ્યાં છે તે સર્વ વહુવી બતાવતા અને લાજ આવે છે વિભાવ ને વશ પડી ધર્મભુલિએ મેં સ્વૂળ કાર્યો કેવાં કેવાં કર્યાં છે તે સાબળેા. ધર્મને નામે મેં દિસા કરી અસત્ય વચનોબ્ધાર કર્યો, ચોરી કરી, ધનના દમલા એકદા કર્યાં, કન્યાદાન દીધાં, પીપળે પાણી પાક્યાં, બકરા પાકાનાં બળિદાન કર્યાં, અશ્વનેા હોમ કર્યો, મહામાધાને વૃત્ત કરવા મદિશાપાન કહ્યું, શકિતને સંતોષવા મધ, માસ, રસ અને રૂપિરતુ ધન કહ્યું, કાળિકાને સંતોષવા બત્રીશો અડબો, અબિકાને આશપવા બેકકલતુ બળિદાન આપ્યું, પરભવમાં આરુ ઇમિષ્વત સ્થાન મેળવવા આરુ હારીએ કરવત મૂકાવ્યું, ગિરનાર જઇ સેસ્વલ્વ ખાધા, રેહ સમર્પણુ કરવાના પહાના નીચે આવાયોં સાથે કુકરોં કર્યાં, પ્રભુને નામે લાજો રૂપિયાની પેલીએ બલાવી, કર્મદાનના બ્યાપાર કર્યાં સેવક સેવિકા ચંઈ અનુચારીએ ને છેલમાં, લૂઆ, હેશન કર્યાં ભુજની પદવી પ્રાપ્ત કરી તદન વિપરીત ઉપદેશ કર્યો, કષ્ટબ્ધજ બીજવી અનેકને હસાવ્યા, અભિમાન કરી બ્યાદબર વધાર્યો, યોગ્યતા વગર વધરા મળીએ કરાવી, ધર્મના અધ્યક્ષ ચંઈ આવકમાં દિસેા માએ, પરભવમાં ઇમિષ્વત વસ્તુએ મળવાની ચીઠ્ઠીએ લાખી આપી, ધર્મિષ્ઠ હોવાને પહાને પોતાનેા ભવહાર બલાવ્યો, કામ વાસના પૂરી કરી, અન્ય ધર્મતુ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર, તેમા રહેલા સત્યચીનુ અસ્તિત્વ બાક્યા વિચાર્યા વગર પરધમની પરતીથની અને તેના અનુચારીએની નિંદા કરી, મિથ્યા ધર્મને નિમિત્તે ક્રોધ માન માયા લોભ ક્યાયો કરી તેમાં પ્રશસ્તપણુ માન્યું અને ઘણી ખરી વાર તેા તેમાં ધમ જ માએ-આવી રીતે મે અનેક પ્રકારનાં મહિન સ્વૂળ કર્યો ધર્મને નામે કર્યાં, મે અનેક પ્રકારની અધમતા સ્પષ્ટ રીતે કરી અને ધર્મને નામે કુકન માઠી, એક નૂતન પ્રકારનેા સસાર શરુ કરી દીધા. મારી પાસે એવાં સર્વ કાર્યો વિભાવ દશાએ કરાવ્યાં મારા એ સર્વ કાર્યો એવાં અને એટલાં છે કે તેતુ વહુન તમારી પાસે કરી બતાવતા હે માઠી ! કુ શરમાઈ છુ એવી જ રીતે માનસિક ગાબતમાં પણ મારી પાસે એવી એવી માન્યતા મનાવી છે કે તેની વાત કહેતાં કુ શરમાઈ છુ ઉપર મે વહુાવ્યું

આ પ્રમાણે છે ચૌદે કહે જવ પ્રીર્જિત દોષર સતર નદિ સાચુ આ પ્રમાણે એક સરખો પાઠ મે પ્રતમાં છે ૫૫ અને દોષર સતરનેા અમ બેસતો નથી. આ પાઠાંતર મે પ્રતમાં સરખો છે તેથી ખાસ વિચારતુ યેાન મળાવ બનેલી ભુકમાં ધરણુ તીરથ નદિ નીલુ એમ પાઠ છે એનેા અમ વિવેચન માં આપ્યો છે તે વિચારવો

|| ઠાપુવપોતે ક્યું કહે-કહેચથી. પ્રી-પ્રીવસમથ ધરણુતર-ધરણુ ધરતુ નશરણુ સાણુ આદરમાં, નિયમમાં રીતસર

છે તેમ યોગીએ મને યોગણુ કરી અને જતિએ જતાણી કરી—આવાં આવા કામો કરતી હુતી અને માન્યતા એમ રાખતી હુતી કે જાણે સર્વ સત્ય તેમાં જ આવી રહું હોય અને તે સિવાય અન્યત્ર કોઈ પણ જગ્યાએ સત્ય હોય જ નહિ, હોવાનો સંભવ પણ છે નહિ એમ માનીને મેં કામ લીધું અને સૂર્યે મારી પાસે એ નિયમાનુસાર જ કામ કરાવ્યું. હું તો દરેક મતવાળાની પાસે ગઈ ત્યાં મને નિષ્પક્ષ રાખવાને બદલે એવી મતચુસ્ત બનાવી દીધી કે જાણે હવે મારી એવી વિચિત્ર મૂર્ખતા પર હું વિચાર કરું છું ત્યારે મને પણ બહુ ખેદ થાય છે. વળી મારી પાસે ઉપર જણાવ્યા તે ઉપરાંત બીજા અનેક એવા એવા કામો કરાવ્યા છે કે જેનું વર્ણન કરી બતાવતા મને પોતાને જ લાજ આવે છે.

હે માડી ! હું તમને કેટલી વાત કહું ? મારી એટલી બધી વિચિત્ર સ્થિતિ બનેલી છે કે તે સર્વનું જો વર્ણન કરવા બેસું તો પાર આવે નહિ અને કહેતા કહેતા મારે પણ બહું શરમાવું પડે. હું તમને થોડી વાત ટૂંકામાં કહી દઉં છું, તમે વધારે તમારી મેળે સમજી લેશો. ‘થોડું લખ્યું ઘણું કરી વાચશો’ એ વાત તમે સારી રીતે જાણો છો હું થોડું કહું છું તે તમે સમજી જશો. ટૂંકામાં વાત એ છે કે—મારું ઘર સાબુ નથી. બધી વાતનો સાર આ એક વાક્યમાં આવે છે. પુરુષની દૃષ્ટિએ ન ગૃહં ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ઘર એ ઘર નથી, પણ સ્ત્રી એ ઘર છે, તેમજ સ્ત્રીની દૃષ્ટિથી પુરુષ—પતિ તેનું સર્વસ્વ હોઈ તેને તે જ ઘર છે. ઘર #સાબું રાખવું એટલે ઘરમાં યોગ્ય સપ, સ્નેહ અને વિવેક તેમ જ પતિપત્ની ધર્મની યોગ્ય વહેચણી અને કાર્યકરણ. હે માડી ! મારું ઘર સાબુ નથી, મારા પતિ ઘર તરફનો, મારી તરફનો, પોતાની જાત તરફનો ધર્મ ખરાબર સમજતા નથી અને સમજતા ન હોવાને લીધે ધર્મકાર્ય—પોતાની ફરજ બજાવતા નથી તેથી આ સર્વ ગોટાળો થયો છે. જ્યાં ઘર સાબુ ન હોય ત્યાં મારે કોની પાસે ફરિયાદ કરવી ? આપણે સમજી શકીએ છીએ તેવી હકીકત છે કે સ્ત્રી એટલે ઘર અને ઘર એટલે સંસાર. એટલે કે સંસારમાં પ્રગતિ કરવાનું કારણ સ્ત્રી છે, સ્ત્રીના દૃષ્ટિબિદુથી પુરુષ એ જ સ્થાન લે છે હવે જેમ સંસારવ્યવહાર ચલાવવા માટે પતિ અને પત્નીએ પોતપોતાના ધર્મો યોગ્ય પ્રકારે પાળવા જોઈએ અને તે માટે ખાસ કરીને પતિએ સર્વ પ્રકારનો યોગ્ય વિચાર કરવો જોઈએ, સચુક્ત કુટુંબ હોય તો કોઈને અન્યાય થવો ન જોઈએ, આજસુને વધારે મળે, બહુ બોલનાર કે વાધા પાડનારને ખાસ લાભ મળે વિગેરે ગેરવ્યવસ્થા થવી ન જોઈએ, એ જોવાની ફરજ કુટુંબના કર્તા—મેનેજરની છે અને તેમ કરનારનું ઘર સાબુ કહેવાય છે, જેનું ઘર સાબુ ન હોય તેને ત્યાં નિરંતર કલેશ, અન્યાય અને અશાંતિ રહે છે, તે પ્રમાણે અહીં શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે—હે માડી ! મારા હૃદયની વાત હું શું કહું ? મારું ઘર જ સાબુ નથી, મારા પતિ ઘર સબંધી—મારા સંબંધી કદિ વિચાર જ કરતા નથી, મને

* ઘર સાબુ કરવું એટલે લાયક લેવી એવો ખરાબ અર્થ પણ લાપામા થાય છે. અત્ર તે અર્થમાં એ વાક્ય વપરાયેલ નથી

મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પોતાને મંદિરે તેડતા જ નથી, ત્યા પછી મારે બીજો કોનો વાંક કાઢવો? શોદશબ્દ જેવા બહાદુર યોદ્ધા સાથે લડાઈ લડવાની અને પોતાનું ધર જ સાબુ નહિ, પોતાના ઉત્કરમાં વ્યવસ્થા નહિ, પોતાનું બળ કેટલું છે તેનો ખ્યાલ નહિ, પોતાના ઉત્કરને લડવાની સામગ્રી આપવી જોઈએ, તેઓ માટે સરસામ્યાન તેમજ ભ્રેષ્ઠજી-વિગેરે વિગેરે કોઈ પણ બાબતમાં જ્યાં કેકાણું જ મળે નહિ ત્યા પછી મારા નાશનો વિચાર કેવી રીતે થાય? માઠી! હું નિષ્પક્ષ રહેવા ધણુ ઝૂંપુ છું પણ દુઃખમાં તમે સમજી લેજો કે મારું ધર સાબુ ન હોવાથી-મારા નાથની પૂજા અનુકૂળતા ન હોવાથી હું તે કરી શકતી નથી અને એક બાબતને ઠણી બાઈ છું

‘ મરતુ તીરથ નહિ બીલુ ’ એ પ્રમાણે ઉપદેશથી પાકાતર છાપેલી યુગમાં આપ્યો છે તેનો અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે એ પાઠ એક પણ પ્રતમાં નથી તેથી પ્રતનો પાઠ મૂળમાં રાખ્યો છે પણ આ પાકાતર બહુ સુદર છે એમ અર્થ વિચારવાથી જણાયો. આ સર્વ તીર્થોએને વશ પડ્યા પછી મે જે કર્યું અને મારી પાસે કસતુ તેનો હેવાલ કહેતાં મને યરમ આવે છે તેઓ મને શુ કહેતા હતા તેનો સાર તમને દુઃખમાં કહી રહી તે બે છે કે-પોતાના ધર સિવાય તસ્વાનો અન્ય ભાગ નથી. જેનાથી તરીએ તે તીર્થ કહેવાય છે અમારા તીર્થ સિવાય તમે બીજા કોઈ પણ જગ્યાએથી તરી શક્યો નહિ-આ તેઓના ઉપદેશનો સાર છે પોતાના મત ઉપર હઠ કાઢાવેલ સખી અન્યથર્મના શુદ્ધ સત્યશિલેને પણ સ્વીકારવા તરફ ઉપેક્ષા રહે એ પ્રમાણે સર્વ તીર્થોએ મને ઉપદેશ દેવા હતા. પોતાના તીર્થની પણ બારીકીથી શોધ ન કર તેવા હેતુથી મને કહેવા હતા કે અલૌકિકવસ્તુ જે માયા ન તાંસ્ત્રિકેજ ચોક્કસેલ અલૌકિક ભાવેમા તક-ભુદ્ધિ વ્યાપી થકે નહિ, તેવા ભાવેમાં તે બંને કહીએ તે સત્ય-એમ કહી પોતાને માથે પુરાવાનો યોગ્યે રહે છે તે ઉદ્ધવી દેવા હતા અથવા ઉદ્ધવી દેવા પ્રયત્ન કરતા હતા. વળી કોઈક કહે છે કે હસ્તિના તાન્વમાનો ડપિ ન ગચ્છેએનમંદિરે હાથી શેરીમાં ઢાળી દે તે કબૂલ કરવું પણ એન મંદિરનો આશ્રય ન લેવો આમા સત્ય અથ સમજવાની તક મળે તો પણ તેને જતી કરવાનો ભાગ બતાવ્યો છે ફરેક તીર્થવાળાએ પોતાના વાક્ય બાધી તેની આબુળ્યાલુ એવી વાક મજબૂત બાધી લેવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે તેમણી એક પણ પ્રાણી બહાર નીકળી વિચારણ વસુધાનો પય ભ્રેષ્ઠ વ્યભી લોગવી થકે નહિ. અન્ય ધમપુસ્તક વાચવાની ના કહેનાર, અન્ય ધમ-સ્વરૂપ સાબળનારને અધમ પકિત પર મૂકનાર સત્યને પોતાની પાસે હોવાનો કાવો કરે છે, અન્યને કાર્ક મારનાથ કાવે છે અને પોતે જ સત્યસ્વરૂપ છે એમ ઉપદેશ છે અને તેનો અર્થ અનુયાયીવજ એ વાતને સ્વીકારી પણ લે છે આ પ્રમાણે હે માઠી! મારી પાસે એવા એવા કામિ કશબ્યા છે અને મને એકલી રખડપટ્ટી કરાવી છે કે તેની વાત કહેવા મને યરમ થાય છે અન્ય તીર્થોએ આ જીવ પાસે કેવા કેવા કામિ કશબ્યાં છે અને શોદશબ્દએ આ જીવને અમ્યાનમાં રાખી કેવો રખડબ્યો છે તેનો હેવાલ આખા ઉપમિતિ

ભવપ્રપંચા કથા ગ્રંથમા શ્રીમાન્ સિદ્ધર્ષિ ગણિએ બહુ સુંદર ચિત્તાકર્ષક રીતે આપ્યો છે, તે અવકાશે વાંચી વિચારવો. અત્ર ભાવ એ છે કે-આવી રીતે ઘર સિવાય અન્ય તીર્થ નથી એમ કહી મને નિઃપક્ષ રહેવા દીધી નહિ અને તેને માટે તીર્થના ઉપદેશકો ખાસ જવાબદાર છે.

આપવીતી કહેતાં રીસાવે, *તેહસું જોર ન ચાલે;

આનંદઘનપ્રમુ[†] વાંહડી જ્ઞાલે, બાજી[×] સઘલી પાલે. માયડી^૮

“ પોતાની ઉપર વીતેલ હુકીકત વર્ણવી બતાવતાં તે પતિ (મારા ઉપર) ગુસ્સો કરે છે તેથી તેની સાથે (મારું) જોર ચાલતું નથી; (હવે તો) આનંદઘન પરમાત્મા મારે હાથ ઝાલે તો સઘળી બાજી પળાઈ જાય, તેમા વિજય મળે. ”

ભાવ-વિવિધ તીર્થ(મત)મા મને કેવો ઉપદેશ આપવામા આવ્યો અને તેને પરિણામે મારી કેવી રખટપટ્ટી થઈ, દુર્ગતિમા મારે કેવી રીતે ભ્રમણ કરવું પડ્યું, ત્યાં મારે કેવાં કેવા દુઃખો સહન કરવા પડ્યા વિગેરે વાત જો હું તે તીર્થના ચાલકોને- કહી બતાવું છું, જે વાત મને વિતી છે તેનો સવિસ્તર હેવાલ તેઓને સંભળાવું છું તો તેઓ મારા ઉપર રીસ કરે છે, ગુસ્સે થઈ મારા ઉપર ક્રોધ કરે છે અને મારી સાથે રુસાણું લે છે તેથી તેઓ ઉપર મારું કાંઈ જોર ચાલતું નથી. દુનિયામા ઘણી વાર એવું બને છે કે- સાચી વાત કરીએ તે કોઈને ગમતી નથી. સાચી વાત ગમતી નથી એટલું જ નહિ પણ તે વાત કહેવાથી તો તેઓ મારી સાથે લડવા આવે છે અને ઉલટા મારા પતિને એવા ભંભેરી મૂકે છે કે કહાય તે મારી સાથે જરા જરા અનુકૂળ થયા હોય તે પણ પરાડમુખ થઈ જાય છે અને તદ્દન મિથ્યાત્વમા ચાલ્યા જાય છે. કણ્ઠ્યો કરનારને કણ્ઠ્યાળો કહેવાથી, અંધને આંધળો કહેવાથી, પાપ કરનારને પાપી કહેવાથી દુનિયાના લોકો ગુસ્સે થઈ સામા

* ‘ તેહસું ’ને અદલે છાપેલી શુકમા ‘ તેથી ’ એવો પાઠ છે અર્થ તેથી સારો થાય છે પણ તેવો પાઠ કોઈ પણ પ્રતમા નથી.

+ છાપેલી શુકમા ‘ આનંદઘન વહાલો બાહડી જાલે ’ એવો પાઠ છે અર્થમા બહુ ફેર પડતો નથી

× ‘ તો ખીજી સઘળું પાલે ’ એવો પાઠ છાપેલી શુકમા છે પણ સર્વ પ્રતોમા પાઠ ઉપર લખ્યો તે પ્રમાણે છે અર્થ માટે વિવેચન જુઓ

૮ આપવીતી=મારા ઉપર પડેલી વિપત્તિને હેવાલ કહેતા=વર્ણવતા રીસાવે=રીસાઈ જાય, ગુસ્સે થઈ જાય. તેહસું=તેની સાથે બાહડી=બાહ બાજી=રમત. પાલે=પળા જાય, વહન થાય

- અહીં આપવીતી ચેતનને કહેવાથી તે તેમાથી સાર ગ્રહણ કરતા નથી પણ હું તેના દોષ બતાવું છું એમ ધારી ઉલટા મારી સાથે રીસાઈ જાય છે. એમ કરે તેની સાથે જોર શું ચાલે? જો તે મારા કહેવામાથી કાંઈ સાર ગ્રહણ કરે તો ચાલે મિથ્યામતિની સગતથી તે રીસાળવા થઈ ગયા છે એટલે તેને આપવીતી પણ કહી શકાતી નથી આ પ્રમાણે અર્થ વધારે યોગ્ય લાગે છે (સ્વ૦) કું. આ.

પડે છે અને ઉલ્લુ સત્ય કહેનારને બને તેટલું નુકસાન કરે છે અહીં તો તે તીર્થાંગિ ભાશા પતિને એવા સહાવી મૂકે છે કે મારું ઘર તબન પતિશૂન્ય થઈ જાય અને પતિને અને મારે જોશ્યા વહેવાર પણ ન રહે એવું તેઓ કરી મૂકે છે આથી મારાથી સાચી વાત પણ કહી શકાતી નથી અને મારું જરા પણ બેર ચાલતું નથી.

આપવીતી કોઈએ આપનામાં સ્હેવાથી વીતેલી હકીકત જણવા મારે મારે વીતેલી હકીકત જો બને અર્થ મુદ્દર છે છાયા ફેરફાર થાય છે પણ જાવ લગભગ સરખો જ આવે છે આવી રીતે જ્યાં જ્યાં ત્યાં ચેતનાને અનેક પ્રકારનાં રૂપો ખાસ કરવા પડે છે, તેની પાસે અનેક કામો એવાં કરાવવામા આવે છે કે તેની વાત કહેતા પણ તે લાગે છે અને તેનું ઘર પણ સાચું નથી. હવે ચેતના તે સર્વ હકીકત કહીને શુ કરવું જોઈએ અથવા પોતાના સજબમાં શુ થવું જોઈએ તે બહુ દુઃખમાં પણ મુદ્દાસર રીતે કહે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

હવે તો મારા નામ આનંદન પ્રભુ બો મારી બાહુ ઝાલે તો બીજા સમજાને તો હું સભાળી હઉં અત્યાર સુધી તો સવેએ અને જોક્ષત પક્ષને આદર કરાવીને મારી પાસે અનેક વેશો ધરાવ્યા છે, અનેક કામો કરાવ્યા છે અને મારી અનેક રીતે અનેક જગ્યા પર રખડપટ્ટી કરાવી છે પરંતુ બો હવે આનંદન ભગવાન-મારા શુદ્ધ પ્રાણપતિ મારો હાથ ઝાલે, મને જોક્ષત જ્ઞાનમાર્ગને જણવા બાહુ ક્રિયાના જોક્ષત માર્ગને વસ્તુ-સ્વરૂપના અતરંગ સ્વસ્થને સમજાવ્યા આઠમાં વગર જે હું આમલક થાય છે તેનો ત્યાગ કરાવી શુદ્ધ સ્વાદાહમાન મા પ્રગતિ કરાવે અને તેથી હેવે શુદ્ધ આવશ્યક થઈ શુદ્ધ જ્ઞાનને ભાસ થાય, વિશુદ્ધ ઉવસ્થાજ્ઞાનથી લોકલોકનું સ્વરૂપ સમજાય તો બીજા બધાને હું બળવી હઉં અને મારી પીઠા પવી જામ. હાહ તો કોઈને કાઈ કરું છું તો તે રીસાઈ બધ છે, મારી પાસે હીન અવસ્થા કરાવે છે અને મને અનેક રીતે હેરાન કરે છે મારા પતિ બિચારા શુદ્ધાવલોકને પાત્ર કયા નથી તેથી સર્વ ગોટા ગળી બધ છે અને મને સાથે ધસડે છે. આનંદનસ્વરૂપ પતિ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજા પ્રગટ કરી મારી બાહુ ઝાલે જોઈએ પોતે શુદ્ધ સ્વરૂપી થાય તો અત્યારે જે જોક પક્ષમાં તેઓને ધસડવાની ટેવ પડી ગઈ છે તે દૂર થાય અને ત્યારે જ તેઓ નિષ્પક્ષ રહે. તેઓ જ્યારે નિષ્પક્ષ થાય ત્યારે પછી હું પણ તેવી જઈ બાઉં જોમાં કાઈ નવાઈ નથી. આ પ્રમાણે થાય ત્યારે સઘળી બાહુ બરાબર રમાઈ જાય, સવ જગ્યા પર વિજય મંગે અને ચેતનની ભવજગત્તા પૂરી થાય બાહુ કેવી રમવી જોઈએ અને કેવા હાલુ નાખવાથી વિજય થાય તે મને બરાબર પદમા વિસ્તારથી વિવેચન કરી ગયા છીએ પદાવરમા બાહુને જાહેરી બીજુ જોવા પાક છે તે પણ ઠીક છે જો આનંદન પ્રભુ હાથ પકડે તો બીજુ તો સવ પળાઈ જાય તેમ છે તેને બળવી લેવાય તેમ જ તેમ કોઈ પણ પ્રકારને વાપો આવે તેમ નથી. પળાઈ શકાને અથ નાશ પ્યુ થાય છે અને તે અર્થ વધારે ઠીક છે

આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે એ બાબત પર આખા પદનું રહસ્ય છે જ્યાં સુધી અનેક જગ્યા પર જઈ પક્ષધર્મ આદરવામાં આવે ત્યા સુધી આ ચેતનાનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી જ્યારે શુદ્ધ દશાના ખપી થઈ આનંદધનસ્વરૂપમા લય પામવા અડગ નિશ્ચય થશે ત્યારે જ સર્વ ક્રિયા અને જ્ઞાનનું કૃણ પ્રાપ્ત થવાનું છે એ સ્પષ્ટ વાત છે. એમ થાય નહિ ત્યા સુધી ગમે તેવા રંગના વસ્ત્રો પહેરવામાં આવે, ગમે તેટલી આતાપના લેવામાં આવે, ગમે તેટલી યાત્રાઓ કરવામાં આવે, ગમે તેટલાં આસનો કરવામાં આવે, ઉપર ઉપરની ટૂંકામાં કહીએ તો ગમે તેટલી ક્રિયાઓ કરવામાં આવે, પણ જ્યા સુધી શુદ્ધ ચૈતન્યભાવ પ્રગટ કરી તેમા લય પામવાની દશા ન થાય ત્યા સુધી તમે અલેદવાદી થાઓ કે લેદવાદી થાઓ, બુદ્ધ થાઓ કે જૈન થાઓ, મીમાંસક થાઓ કે વેદાન્તી થાઓ, નૈયાયિક થાઓ કે વૈશેષિક થાઓ—એમા વસ્તુત કાઈ વળવાનું નથી. આ આત વિશુદ્ધ ભાવ શાત હૃદયે મનમા વિચારવા યોગ્ય છે. વસ્તુતત્વના રહસ્યનો યોધ ન થયો હોય તેવા સ્થૂળ સંજ્ઞાવાળા પ્રાણીઓ અહીં પણ નિશ્ચયની પોષણા જોશે, પરતુ અત્ર એવું કાઈ પણ નથી. જે આવી સામાન્ય બાબતને પણ નિશ્ચયપોષણા તરીકે ગણીને વિસારવામાં આવશે તો સમજવુ કે આપણુ પણ નિબ્ધપણુ હંબુ પ્રગટ થયું નથી અને હંબુ ઘણા ભવો સુધી આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે એવી સ્થિતિમા મૂકાવાની આપણી તીવ્ર અભિલાષા થઈ નથી.

આનંદધન મહારાજે પ્રખર ભાષામા પ્રૌઢપણે અહીં વિચારો બતાવ્યા છે અને ઉદર-બરણાદિ નિજ કાજ કરતા પ્રાણીને કળિકાળમા મોહ નડી રહેલ છે એમ ચૈદમા શ્રી અનંતનાથજીના સ્તવનમા કહ્યુ છે, એવા મહ્તમ વિચારના લેખકોને ખરાખર સમજવાની ખાસ જરૂર છે જે ઊંચી હૃદના વિચારો તેઓ બતાવે છે તે કેટલીક વાર બાહ્ય દૃષ્ટિ જીવોના ગ્રાહ્યમા પણ આવી શકતા નથી અને તેથી તે વિચારો નિશ્ચય નયના છે એમ કહેવામાં આવે છે. વસ્તુત આવા વિચારો જરા ઊંચી દૃષ્ટિ થઈ હોય, એકાત બાહ્ય દૃષ્ટિથી જે કાઈકે ઊંચા આવ્યા હોય તેને તદ્દન સામાન્ય છે. શાસ્ત્રકાર તેથી ઘણી જગ્યા પર કહે છે કે—આ જીવે બાહ્ય ક્રિયા તો બહુ વાર કરી પરતુ તેને મોહ—અજ્ઞાન ગયા નહિ તેથી ક્રિયાનો લાભ ખરાખર મળ્યો નહિ. મેરુપર્વત જેટલો ઢગલો થાય એટલા ઓઘા તથા મુહુર્પત્તિ કરીને તેટલી વાર સંયમ લીધા છતા આ જીવની મુક્તિ ન થવાનું કારણ બાહ્ય દૃષ્ટિ છે જરા અંતરાત્મપણુ પ્રાપ્ત થાય અને પક્ષવાદ છોડી દેવામાં આવે તો પછી ઉન્નત દશાએ પહોચવામા વખત લાગતો નથી શ્રીઆનંદધનજીનો યોગ બહુ ઊંચો હોવાથી તેમણે જે શબ્દો આ પદમા સ્પષ્ટ રીતે પ્રખર ભાષામા કહ્યા છે તેવા વિચારો જરા ફેરફાર સાથે અન્ય લેખકોએ પણ બતાવ્યા છે જે જે લેખકોને જેટલો વિકાસ થયો હોય તેટલી હદ સુધી જ તે વાત લખી શકે છે અને ખાસ કરીને આવા સ્પષ્ટ વક્તા થનાર લેખકો બહુ થોડા હોય છે તે વાત ખરી છે, પરતુ આવા જ વિચારો ખાસ આત્મોત્તતિ માટે કર્તવ્ય છે એ આખુ પદ વિચારવાથી જણાય તેમ છે બીજા યોગના વિષય પર લખનારા આ પદના

પઠે છે અને ઉલટું સત્ય કહેનારને અને તેટલું નુકસાન કરે છે અહીં તો તે તીર્થંગિ
 મારા પતિને કોવા યાદાવી મૂકે છે કે મારું ધર તબન પતિશૂન્ય થઈ બચ અને પતિને
 અને મારે કોઈક વહેવાર પણ ન રહે એવું તેઓ કરી મૂકે છે આથી મારાથી સાચી
 વાત પણ કહી શકાવી નથી અને મારું જરા પણ બોર ચાલતું નથી.

આપવીટી એટલે આપનામાં રહેવાથી વીતેથી હકીકત અથવા મારે મારી વીતેથી
 હકીકત એ બંને અર્થ મુદ્દર છે બ્રાહ્મણ દેરકાર થાય છે પણ ભાવ લગભગ સરખો જ
 આવે છે આવી રીતે બંન્ને બચ ત્યાં ઘેતનાને અનેક પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરવા પડે છે,
 તેની પાસે અનેક કામો કોવાં કરાવવામાં આવે છે કે તેની વાત કહેતાં પણ તે લાજે છે
 અને તેનું ધર પણ સાલું નથી. હવે ઘેતના તે સર્વ હકીકત કહીને શું કરવું એમને
 અથવા પોતાના સબખમા શું થવું એમને તે બહુ દુઃખમાં પણ મુલાસર રીતે કહે છે
 તે વિચારવા યોગ્ય છે

હવે તો મારા નાથ આનંદધન પ્રભુ બે મારી બાહુ ઝાલે તો બીલ સબળાને તો
 હું સબળી હઈ અત્યાર મુખી તો સર્વેએ અને એકાંત પક્ષને આદર કરાવીને મારી
 પાસે અનેક વેશો ધરાવ્યા છે, અનેક કામો કરાવ્યા છે અને મારી અનેક રીતે અનેક
 જગ્યા પર રખડપટ્ટી કરાવી છે પરંતુ બે હવે આનંદધન ભગવાન-મારા શુદ્ધ પ્રાણપતિ
 મારે હાથ ઝાલે, મને એકાંત જ્ઞાનમાર્ગનો અથવા બાહ્ય ક્રિયાના એકાંત માર્ગનો વસ્તુ
 સ્વરૂપના અતરંગ સદૃશ્યને સમજ્યા આઠવાં વગર જે હક આબહ થાય છે તેનો ત્યાગ કરાવી
 શુદ્ધ સ્માદાદમાજ મા પ્રગટ કરાવે અને તેથી ઉલ્ટે શુદ્ધ આચરણ થઈ શુદ્ધ જ્ઞાનનો ભાસ
 થાય, વિશુદ્ધ ઉવલ્યજ્ઞાનથી લોકાલોકી શુદ્ધ સમબંધ તો બીલ જપાને હું બળની હઈ
 અને મારી પીઠા પવી ભચ હાથ તો કોઈને કાઈ કરું છું તો તે રીત્યાઈ બચ છે, મારી
 પાસે હીન આચરણો કરાવે છે અને મને અનેક રીતે હેરાન કરે છે મારા પતિ વિચારા
 શુદ્ધાવલોકને પાન કયા નથી તેથી સવ યોદા બળી બચ છે અને મને સાથે ધસડે છે
 આનંદધનસ્વરૂપ પતિ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજી, પ્રગટ કરી મારી બાહુ ઝાલે એટલે પોતે શુદ્ધ
 સ્વરૂપી થાય તો અત્યારે જે એક પક્ષમા તેઓને ધસકાવાની ટેવ પડી ગઈ છે તે દૂર થાય
 અને ત્યારે જ તેઓ નિષ્પક્ષ રહે. તેઓ અત્યારે નિષ્પક્ષ થાય ત્યારે પછી હું પણ તેવી ઘડ
 બઈ એમા કાંઈ નવાઈ નથી આ પ્રમાણે થાય ત્યારે સબળી બાહુ જરાબર રમાઈ બચ,
 સવ જગ્યા પર વિજય મળે અને ઘેતનની ભવબ્રમણા પૂરી થાય બાહુ કેવી રમવી એમને
 અને કેવા દાણા નાખવાથી વિજય થાય તે માટે બારમા પદમાં વિસ્તારથી વિવેચન કરી
 ગયા છીએ પાઠાવર્ગમાં બાહુને બહલે બીલું 'એવો પાઠ છે તે પણ ઠીક છે એ
 આનંદધન પ્રભુ હાથ પકટે તો બીલું તો સર્વ પળાઈ બચ તેમ છે તેને બળની લેવાય તેમ
 છે તેમા કોઈ પણ પ્રકારનો વાધો આવે તેમ નથી. પળાઈ સજ્જનો અથ નાથ પણ થાય
 છે અને તે અર્થે વધારે ઠીક છે

આર ચોર મિલ મુલકને લૂટયો નહિ કોય નૃપ દિખલાય;
 કિનકે આગળ જાય પુકારે, અ ધોઅ ધ પલાય જગગુરુ ૩
 આગમ દેખત જગ નવિ નિરખુ, મનગમતા પખ લાય,
 તિનતે મૂરખ ધર્મ ધર્મ કટ, મત ખૂડે મત લાય જગગુરુ ૪
 ઇન કારણુ જગમત પખ છાંડી, નિધિ ચારિત્ર લહાય;
 જ્ઞાનાનદ નિજ ભાવે નિરખત, જગ પાખડ લહાય જગગુરુ ૫

આ ભાવ ખરાખર સમજવા યોગ્ય છે. અમુક મતમા આસકત થઈ પક્ષવાદ ઉપર ઉતરી જઈને જો સત્ય તરફ આખ મીંચવામા આવે તો કોઈ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, ચેતનજીની ઉન્નતિ થતી નથી અને માત્ર સંસારપરિભ્રમણ થાય છે. આવી સ્થિતિ અધ્યાત્મ-જ્ઞાનીઓએ સ્પષ્ટ જોઈ છે એનું કારણુ એ છે કે-જ્યારે પક્ષમા ઢળી જવાનું થાય છે ત્યારે પછી પોતાની વાત સત્ય કરવાનો આગ્રહ બંધાઈ જાય છે અને સત્ય શોધવાની શુદ્ધ વૃત્તિ પર હુડતાળ લાગે છે ચેતનજીનો વિકાસ કરવાની દૃઢ ભાવના થઈ હોય તો મત-તીર્થ અને ખૂદ ચેતનજીની બાબતમા પણ પક્ષપાત છોડી દેવાની જરૂર છે આવો વિચાર કરવામા કેટલીક વાર વ્યવહારમાં હાનિ થાય છે, કારણુ કે લોકોને પોતાના મતનો એવો આગ્રહ હોય છે કે અન્યત્ર સત્યનો કિચિત્ સંભવ છે એવી વાત પણ તેઓ અંધોઅંધ પરંપરા અને માનમતગજ પર સ્વારીને લીધે કબૂલ કરી શકતા નથી. શુદ્ધ ચિદાનંદધનસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધ્ય હોય તો તેથી પ્રાકૃત જનપ્રવાદ બાબુ પર મૂકી સત્યનો ભોખ લેવો ઉચિત છે. તમે ગમે તેટલું કરશો તો પણ લોકો તો અનેક પ્રકારના છિદ્રો શોધી કાઢશે, કારણુ કે ઘણાખરા મનુષ્યો સ્થૂળ સંસારદશામા જ હોય છે, તેઓને એથી ઊંચી હૃદની વાત ગળે ઉતરવી પણ અશક્ય છે અને આવી વિશુદ્ધ બાબતમા પ્રાકૃત લોકોના વિચારને અનુસરીને ચાલવામા તો પ્રત્યવાયો જ આવે છે, માટે આવી વિશુદ્ધ બાબતમા યોગીઓ અથવા યોગાભ્યાસીઓ કહે તે વિચારીને-સમજીને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. આનંદધનજી પ્રભુ હાથ પકડે એ માર્ગ આનંદધન યોગીના કહેવા પ્રમાણે આદરવા યોગ્ય છે, આપનો સ્વામી શુદ્ધ ચેતન પોતાને ઝોળખે એ માર્ગ આદરવાનો ઉપદેશ ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદશોવિજયજી આપે છે, પંકજ નામ ધરાવી પકથી ઉપર-નિર્લેપ રહેનાર કમળની પેઠે વિષયકર્મમાથી ઉત્પન્ન થઈ તેનાથી દૂર રહેનાર પ્રાણી સાહેબને વહાલો લાગે છે તેથી તેવા થવાની જરૂર ચિદાનંદજી બતાવે છે, અને જગતના મતોનો પક્ષ છોડી સ્વભાવે સર્વ વસ્તુ પર અવલોકન કરવાની આવશ્યકતા શ્રીજ્ઞાનવિમળસૂરિ બતાવે છે આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમા લઈ મનને સત્ય સમજવા માટે ખુલ્લુ રાખી પ્રગતિ કરવી અને મતનો મદ અથવા પક્ષ તજી દેવા પ્રયત્ન કરવો એ ખાસ કર્તવ્ય છે. દુનયામા ધર્મને નામે લોહીની નદીઓ રેલાઈ છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવાની ખાસ જરૂર છે અને તેના રહસ્ય તરીકે એ સમજવું યોગ્ય છે કે તેવી લડાઈઓનું કારણુ માત્ર પક્ષઅંધતા અને વિચારશક્તિની ગેરહાજરી છે પરમતનો અભ્યાસ કર્યા વગર ધર્મને નામે મોટા

વિષયસંબંધમાં શુ લખે છે તે વિચારતાં આપણને જિદાનદલ ઉર્ફે કપૂંસ્વદ્રલનું 'અબધુ નિરપખ વિરલા કાઈ' એ પદ જ્ઞાનમા આવે છે એ પદ આપુ પ્રથમ ગ્રાથાના વિવેચનમા લખાઈ અર્થુ છે અને ત્યાં જતાંયુ છે કે-શ્રીઆનંદમનન મહારાજ પોતાના પદમાં તીર્થ-દર્શનોમા નિષ્પક્ષપણુ શીખવે છે અને જિદાનદલ આધ્યાત્મિક નિષ્પક્ષપણુ શીખવે છે એ જ વિષયને અંગે શ્રીઆનંદ મરોવિજયનન ઉપાધ્યાય પોતાના 'જશવિલાસ' માં અવારનવાર ઉક્તિ કરે છે 'અબ મે સાચો સાહિબ પાયો' એ પદમાં તેઓ કહે છે તે ભેદએ.

સાચી સેવ કરતકું ચાકુ મુજ અં પ્રેમ મુકાપી,
અબ મે સાચો સાહિબ પાયો.

નૈઃ જાનો તૈઃ મુઘટિ ન જાનો, મે તે સેવક જાનો,
પક્ષપાત તે પરકુ કોવે, રાજ પરકુ મુનકો અબ.
ભાવ મેઠ કે સળ ગાનીકો, મુરખ લેઠ ન પાવે,
અપનો સાહિબ એ પદ્ધિયાને, સો વસલીલા પાવે અબ.

આ પદમ. આનંદમન પ્રભુ કાવ્ય પકડે એ ભાવ જતાંઓ છે, તેને જગતો જ ભાવ અત્ર જણાવ્યો છે એ જ મહારામા અન્યત્ર કહે છે—

બાહ્ય ક્રિયા કરે કપલ કેળવે ફિરકે અલ્પ ત કહાવે,
પક્ષપાત કબકુ નવિ ઉઠે, ઉપુ મુઘટિ યોલાવે.
અબ જાને સમતા કશુ નહિ આવે.

અહીં કેટલી ઠાક મુખીની વાત કરી છે તે બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે બાહ્યાચરણો કરવામાં કપટક્રિયા આવે અને પક્ષપાતનો ત્યાગ કરવામા ન આવે તો તેની મુઘટિ થવાની વાત તો બાહ્યએ સ્વી પછુ તેને બદલે તે કુઘટિમાં અબ છે. સમતાને આવડી કહીને ચેતના ફરિયાદ કરે છે એમ શ્રીઆનંદમનન મહારાજ જતાવે છે તે આ જ છે એ પ્રે ભોગણુ કરે છે, યતિ થતણી બતાવે છે (વિગેરે વાત કહી છે તે મહત્ત નામ કહેવરાવવાની સાથે મળતી આવે છે અને એવા પ્રાણીઓને કુઘટિમા જમણુ કરણુ પડે છે તેનો સમાવેશ ને ને કીધુ ને ને કરાણુ તેમાં ઘઈ અબ છે આ સ્થિતિ છે તેથી વિચાર કરી પક્ષપતનો ત્યાગ કરી સત્ય માર્ગને આદરવા અને તેને વળગી રહેવા વિશ્વસિ છે જ્ઞાન વિલાસમાં શ્રીજ્ઞાનવિમળસૂરિએક પદ બિહાત્ર રામમા લખે છે તેનો ભાવ પછુ આવો જ છે તે પદ નીચે પ્રમાણે છે—

અબકુક નિરપખ કો ન દિઆય નિરપખ.
અપનો અપનો ઠક સનુ વાવે, કેસે મેલ મિત્રાપ?
વેઠ પુરાતા સળહી યાકે, તેરી કરન ચલાય અબકુક ૧
સળ અબ નિજ મુરતા કે કાવન, મદવલ ઉપર ઠાપ;
યાન પ્યાન કપુ જાને નાહિ, પોતે ધર્મ જતાય અબકુક ૨

ચાર ચોર મિલ મુલકને લૂંટયો નહિ કોય નૃપ દિપલાય,
 કિનકે આગળ જાય પુકારે, અ ધોઅ ધ પલાય જગચુરુ ૩
 આગમ દેખત જગ નવિ નિરખુ, મનગમતા પખ લાય;
 તિનતે મૂરખ ધર્મ ધર્મ કટ, મત ખૂડે મત લાય જગચુરુ ૪
 ધન કારણુ જગમત પખ છાંડી, નિધિ ચારિત્ર લહાય;
 જ્ઞાનાનદ નિજ ભાવે નિરખત, જગ પાખ ક લહાય જગચુરુ ૫

આ ભાવ બરાબર સમજવા યોગ્ય છે. અમુક મતમા આસક્ત થઈ પક્ષવાદ ઉપર ઉતરી જઈને જો સત્ય તરફ આખ મીંચવામાં આવે તો કોઈ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, ચેતનજીની ઉન્નતિ થતી નથી અને માત્ર સંસારપરિભ્રમણ થાય છે. આવી સ્થિતિ અધ્યાત્મ-જ્ઞાનીઓએ સ્પષ્ટ જોઈ છે એનું કારણુ એ છે કે-જ્યારે પક્ષમા ઢળી જવાનું થાય છે ત્યારે પછી પોતાની વાત સત્ય કરવાનો આગ્રહ બંધાઈ જાય છે અને સત્ય શોધવાની શુદ્ધ વૃત્તિ પર હુડતાળ લાગે છે. ચેતનજીનો વિકાસ કરવાની દૃઢ ભાવના થઈ હોય તો મત-તીર્થ અને ખૂદ ચેતનજીની બાબતમા પણ પક્ષપાત છોડી દેવાની જરૂર છે આવો વિચાર કરવામા કેટલીક વાર વ્યવહારમા હાનિ થાય છે, કારણુ કે લોકોને પોતાના મતનો એવો આગ્રહ હોય છે કે અન્યત્ર સત્યનો કિચિત્ સંભવ છે એવી વાત પણ તેઓ અધોઅધ પરપરા અને માનમતગજ પર સ્વારીને લીધે કબૂલ કરી શકતા નથી. શુદ્ધ ચિદાનંદધનસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધ્ય હોય તો તેથી પ્રાકૃત જનપ્રવાદ બાબતુ પર મૂકી સત્યનો લેખ લેવો ઉચિત છે. તમે ગમે તેટલું કરશો તો પણ લોકો તો અનેક પ્રકારના છિદ્રો શોધી કાઢશે, કારણુ કે ઘણાબરા મનુષ્યો સ્થૂળ સંસારદશામા જ હોય છે, તેઓને એથી ઊંચી હૃદની વાત ગળે ઉતરવી પણ અશક્ય છે અને આવી વિશુદ્ધ બાબતમા પ્રાકૃત લોકોના વિચારને અનુસરીને ચાલવામા તો પ્રત્યવાયો જ આવે છે; માટે આવી વિશુદ્ધ બાબતમા યોગીઓ અથવા યોગાભ્યાસીઓ કહે તે વિચારીને-સમજીને અનુકરણુ કરવા યોગ્ય છે આનંદધનજી પ્રભુ હાથ પકડે એ માર્ગ આનંદધન યોગીના કહેવા પ્રમાણુ આદરવા યોગ્ય છે, આપનો સ્વામી શુદ્ધ ચેતન પોતાને ઝોળખે એ માર્ગ આદરવાનો ઉપદેશ ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદશોવિજયજી આપે છે, પકજ નામ ધરાવી પકથી ઉપર-નિર્લેપ રહેનાર કમળની પેડે વિષયકર્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તેનાથી દૂર રહેનાર પ્રાણી સાહેબને વહાલો લાગે છે તેથી તેવા થવાની જરૂર ચિદાનંદજી બતાવે છે, અને જગતના મતોનો પક્ષ છોડી સ્વભાવે સર્વ વસ્તુ પર અવલોકન કરવાની આવશ્યકતા શ્રીજ્ઞાનવિમળસૂરિ બતાવે છે આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમા લઈ મનને સત્ય સમજવા માટે ખુલ્લું રાખી પ્રગતિ કરવી અને મતનો મદ અથવા પક્ષ તજી દેવા પ્રયત્ન કરવો એ ખાસ કર્તવ્ય છે. હાનયામા ધર્મને નામે લોહીની નદીઓ રેલાઈ છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવાની ખાસ જરૂર છે અને તેના રહસ્ય તરીકે એ સમજવું યોગ્ય છે કે તેવી લડાઈઓનું કારણુ માત્ર પક્ષઅંધતા અને વિચારશક્તિની ગેરહાજરી છે પરમતનો અભ્યાસ કર્યા વગર ધર્મને નામે મોટા

મુદ્દો ભિન્નાં કરવા એ તદ્દન અજ્ઞાનદશા અથવા અધદશા સૂચવે છે આ પદ શાંતિ રાષ્ટ્રીને બહુ વિચારવા યોગ્ય છે એમાં રહેલો ભાવ સાવ જનિક થઈ બંધ તે બહુ મતભેદને નિકાલ થઈ જવા સંભવ છે જરા દયાને ઉત્તર કરી વિચાર કરી આ પદનો ભાવ વિચારવા વિરમિ છે, બાહ્ય અથવા ઉપર ઉપરના વિચાર કરવાથી આ પદનું સ્વસ્થ થઈ પણ સમજવામાં આવે તેમ નથી એમ લાગે છે શ્રીઆનંદવનજીનો આશય ક્ષેત્ર જ વિપુળ, ઉત્તર અને ઉત્તર છે એ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે અને તેની ઉદ્દેશ્ય વતમાન પરમત સહિષ્ણુતા (Tolerance)ના વિચારોથી પણ ધણી આગળ વધી બંધ તે વિચારવાથી સમજી શકાશે વતમાન વિચારમાં પરમતને હોય તેમ રહેવા હેવાની જ ભાવના છે, પણ એ જ જ્યાં પર જઈ, સત્ય શોધી, આશ્રમ છેડી સત્યને સત્યની ખાતર આદરવાની અને જ્યાં સત્યના અર્થો હોય ત્યાં તેટલે દરજ્જે તે અર્થોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવાની જે ભાવના આ પદમાં બતાવવામાં આવી છે તે વર્તમાન વિશાળ વિચાર-વાતાવરણમાં પણ એવામાં આવતી નથી. વતમાન ભાવનામાં જ્યાં ધર્મમાં હોય તે જલે તેમ ને તેમ રહે એટલો જ ભાવ છે. આ સહિષ્ણુતા કરતાં શ્રીઆનંદવનજીની સહિષ્ણુતા બહુ આગળ વધી બંધ છે જ મે ઇસ્લા મહાવીરો જ હેપ કવિહાકિયુ એ ભાવનામાં અને હસ્તિના ઠાકુપમાનોડપિ જ ગજેજોતમહિરે એ બે વાક્ય વચ્ચે વક્ષાવત સમજવાથી પૂર્વ કાળમાં વીધેનો આશ્રમ પૂર્વ કાળના ચોગીઓમાં કેટલો હતો તે જણાય છે, તેથી ધણુ આગળ વધીને અને વતમાન સહિષ્ણુતાના ભાવથી પણ આગળ વધીને સત્યશોધક ભુક્તિની અને શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાની જે ભાવના આ પદમાં બતાવવામાં આવી છે તે ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે અને મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે.

૫૬ ઓગણપચાસનું

તાવ-ચોરી*

નકલન વરણો નાહ રે, xમોન ફોઈ+ મેલાવો;
અંચન રસ ન િમાંલજી િમાથે, મગન ધિર પલો દાહ રે મોને ૦ ૧

* અહીં સર્વ પ્રતમાં રામ ચોરી એમ લખ્યું છે ચોરા અને ચોરીમાં ફેર થી છે તે ગાવન વિવામાં કુલ મનુષ્યને જીવ્યા યોગ્ય છે અપેલી છુકમાં એને ચોરા રામ તરીકે આપેલ છે તે કાષ્ટ પ્રતથી સિક થતુ નથી.
+ એક પ્રતમાં પાઠ આ પ્રમાણે આપ્યો છે મોને ગિલાવો ૨, કાષ્ટ કમ્પ વરણુ નહિ ૨.
આ પાઠ રામમાં અસખર ભેલી શકતો નથી સૂળમાં પાઠ આપ્યો છે તે યોગ્ય ત્યાજ છે
x મોનેને નહિ પ્રતમાં મને કમ્પ પાઠાંતરે છે એક ત્યાજે મુને કમ્પ લખ્યો છે રામમાં માન કરતા મને કમ્પને નહિ મોને વધરે ઠીક લાગે છે અથ એક જ છે
- કોઈની રચાને શીએ પાઠ એક પ્રતમાં છે અને એકમાં કમ્પે પાઠ છે તે પણ સૂચવે છે
† અજ્ઞાન રખા અજ્ઞાન ભાવે એવો પાઠ માવ અપેલી છુકમાં છે એ પાઠ ચેતાં રખાનો

“ સુવર્ણુ જેવા રંગવાળા (ડાઘ વગરના) મારા પતિ સાથે મારા કોઈ પણ મેળાપ કરાવો. આંજણુરેખા આખોને પસંદ આવતી નથી અથવા અંજન રેખાવાળી આંખો મને પસંદ આવતી નથી અને સ્નાનના માથા પર તો અગ્નિ પડે. (મને એ સર્વ કાંઈ ગમતું નથી, મારા પતિને મેળાપ મને ઇષ્ટ છે. ”)

ભાવ—સુમતિને માયડી કહીને ચેતનાએ ઉપર જે વાત કરી તે સમતા તો સારી રીતે જાણે છે, પરંતુ ચેતનાના પક્ષધર્મની વાત સ્કુટ રીતે સામલ્યા પછી તેને મનમા વધારે ખેદ થવા લાગ્યો. તેમા જ્યારે સખી ચેતનાએ કહ્યું કે ‘ આનંદધન પ્રભુ બાહુડી ઝાલે, બાજી સઘળી પાલે ’ ત્યારે તો તેને પણ વિચાર કરવાથી ખાત્રી થઈ કે આનંદધન પતિ હવે કોઈપણ રીતે ચેતનાની બાહ પકડે તો સારું. હવે તે સર્વને માટે પ્રથમ તો પોતાનો અને પોતાના પતિનો મેળાપ થવો જોઈએ. અહીં તેથી સુમતિ અથવા સમતા એ મેળાપ કરાવી આપવા વિજ્ઞાપિ કરે છે યોગો, અનુભવ, યતિધર્મ વિગેરેમાથી જે કોઈ મેળાપ બનાવી આપી શકે તેમ હોય તે સર્વને ઉદ્દેશીને આ પોતાની સ્થિતિ દર્શાવનાર આખું પદ સમતાના મુખમા મૂકવામા આવ્યું છે. ચેતના આ પદ પૂર્વના પદના અનુ સંધાનમા ઝોલે છે એવો ભાવ લેવામા આવશે તો પણ અર્થ બરાબર બેસશે. પદનો ભાવ પ્રથમ સ્થૂળ દૃષ્ટિએ અને પછી આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ વિચારીએ. એ ભાવ વિચારવાથી બહુ આનંદ થાય તેવી કેટલીક હકીકત અત્ર બતાવી છે

સમતા કહે છે કે-મારા પતિ શુદ્ધ સુવર્ણુ જેવા વર્ણુના અથવા ડાઘ વગરના છે, એની સાથે હવે તો કોઈ મારા મેળાપ કરાવી આપો મારાથી પતિનો વિરહ સહન થતો નથી અને પતિવિરહમા મને આખોમા અંજન આજવુ ગમતું નથી અથવા અંજનની રેખાવાળી આખો મને ગમતી નથી અને સ્નાન, વિલેપનાદિ તો એવા અપ્રિય થઈ પડ્યા છે કે તેના ઉપર આગ લાગો, તે બળી જાયો; પતિવિરહથી હું એવી ઉદાસ થઈ ગઈ છું કે મને કોઈ શણુગાર સજવા ગમતા નથી શરીરે સ્નાન કરવું, વિલેપન કરવું, વસ્ત્રો પહેરવા, આખમા આજણુ આજવુ એ કાંઈ મને પસંદ આવતું નથી. પતિવિરહથી શરીરે અસ્વસ્થ રહી શરીરવિભૂષાની દરકાર ન કરતા પતિના મેળાપ માટે જે મને તેને

અર્થ રેખા કરતી પડે છે એને બદને ઉપર મૂળમા પાઠ આપ્યો છે તે ત્રણ પ્રતમા હોવા ઉપરાત સારા અર્થ આપે છે

‡ ભાવે શબ્દ પછી એક પ્રતમા ‘ મોને ’ એટલું વધારે છે તે રાગમા તો ચાલે તેમ છે પણ તેની જરૂર નથી તેનો અર્થ તો મને એમ જ રહે છે

૧ કચનવરણો=સુવર્ણુ જેવા રંગવાળો, અડાધ, મેલ-ડાઘ વગરનો નાહ=નાથ, પતિ મેલાવો=મેળવી આપો, (તેનો મારી સાથે) મેળાપ કરી આપો અંજન=આજણુ. રેખ=રેખા આખડી=આખો ભાવે=ગમે, પસંદ આવે. મંજન=સ્નાન, નહાવુ તે. શિર=માથા પર દાહ=અગ્નિ

આની રીતે કહે છે તે વિદ્યેશ્વરીશીયજ્ઞના વાચનારે પુરુષવના સળખમાં બીજી રીતે બેસુ હશે. ત્યાં ઉર્વશીના વિરહથી મત્ત થયેલ પુરુષવ મધુકર, હરણ, વેણી વિગેરે જે જે મને તેને ઉર્વશીના સમાચાર પૂછે છે, તેવી જ રીતે વિરહથી શ્રી પણ તેવા જ આઘાપ કરે છે આવે પ્રસન્નિ જિતનાના જે ઉદ્ધારો નીકળે છે તે આપણે જાગૃતિના પદોમાં નથી કહેણે જોઈ જવા ધીમો. ભાવ જો છે કે-પતિને મળવા માટે સુખતિના મનમાં હવે પ્રભળ આકાંક્ષા ધમ છે અને તેથી જ તે સ્નાન પર જામિ પડવા જેવું વચન યોગ્ય બધ છે

આ પદનો આશ્વાસનક ભાવ હવે વિચારીએ. સુવર્ણવર્ણના નાથમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ઘમ ન હોય. જે કલ્પનત્વ શુદ્ધ સ્થિતિમાં સુવર્ણમાં હોય છે તે અત્યંત જોવામાં આવતું નથી. અત્યારે તો નાથ કલ્પનવલ્લવાળા છે પણ વસ્તુત્વ તે કલ્પનરૂપ જ છે, જાતે સુવર્ણ જ છે અને કોઈ પણ પ્રકારના મેલ વગરના છે એમને અત્યારે જે મેલ લાગ્યો છે તે માત્ર માત્ર, મમતાદિકના પ્રસંગને લાગે છે, બાકી જેવો જો પ્રસંગ રૂર થયો, શબ દેવની પરિસ્થિતિ યોગ્ય થયો અને વસ્તુસ્વરૂપ પતિ યોગ્યપણે ત્યારે તેજા કલ્પનવર્ણ મટી કલ્પન ધમ થયો. આવા પતિ સાથે હે અનુભવ ! તુ મારા મેળાપ કરાવી આપ, હે ચતિધર્મી ! મારા પતિ સાથે મને જોડણ કરી દો, હે ધમ તથા શુદ્ધધ્યાન ! પતિને આનંદમાં લઈ આવો, હે મહામતો ! ધમ નિવ્યાજીકથી પતિને વિશુદ્ધ કરી મને પતિ સાથે વિચારો, હે ક્ષાત્રિક સમ્યક્ત્વ ! તુ મારા પતિને અહીં પસંદી લાવ વિગેરે વિગેરે જે જે મને છે, તે સર્વને સુખતિ કહે છે કે-તમે મારા પતિનો અને મારા મેળાપ કરાવી આપો, મને એમના વગર જરા પણ ચેન પડતું નથી. પતિવિરહથી શ્રી પતિના વિરહદુઃખમાં જેમ કોઈ પણ પ્રકારના શબ્દગાર સજ્જી નથી તેમ હું પણ કાંઈ કરવી નથી અને શરીર દિવસ પતિની ઝંખના કર્યા કરું છું પતિવિરહી શ્રીને જેમ જાનની રેખા પણ જમવી નથી તેમ પતિનો અને મારા વિરહ છે તે સબંધી વાતનો કોઈ ઉપદેશ આપે એટલે ઉપદેશ હરમાન કહે છે કે પતિનો અને મારા વિરહ છે તો તે વાત પણ મને જમવી નથી, કમરણ કે તેથી પતિ વધારે માદ આવે છે અને વિરહવેદના વધારે વીમ માય છે અને જમવી નથી એટલે મારી શાનદીકરૂપ આંખને પસંદ આવવી નથી. આખ જો સ્નાનરહિત, જલન ઉપદેશ અને રેખા એટલે અશમાત્ર એવો ભાવ અહીં સમજવો. આવા ઉપદેશમાં જલવા એવી વાતમાં નાથનો મેળાપ થતો નથી, મારું કાંઈ કામ સુધરતું નથી, મારી સ્થિતિમાં જરા પણ ફેરફાર થતો નથી, તેથી જો ઉપદેશ જમાં પતિનો વિરહ છે, જેમાં પતિને મળવા સબંધી વાત આવવી નથી, જેમાં પતિની કાંઈ વાત આવે છે તો શુદ્ધ વાત નથી આવવી પણ પતિની હમુતા-મૂખવા બતાવવામાં આવે છે એવો ઉપદેશ મને પસંદ પડતો નથી.

* નાદક કાગિલસ કવિવૃત્ત. જુઓ વિદ્યેશ્વરીય નાદકનો અક ચોથો

+ અમમાં તરીકે જુઓ ૫૬ પમીશ્યુ તમા એકમીશ્યુ

વળી ગંગા નહાવું, ગોદાવરી નહાવું વિગેરે સ્નાનના માથા પર દાહ પડે, મારે એવું સ્નાન જોઈતું નથી. વિરહકાળમા સ્નાન, અંજનાદિ કાંઈ પસંદ આવતાં નથી. ઉપરના પદમાં કહ્યું છે કે-ચેતનાને કોઈ નિષ્પક્ષ રહેવા હેતા નથી. ' જાસુ જાઈ પૂછીએ તે તો, અપની અપની ગાવે, મારગ સાચા કોઉ બતાવે ' એમ શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. જેની પાસે જાઈને ચેતના પોકાર કરે તે સર્વ તો પોતપોતાની વાત કરવા મંડી જાય છે, કોઈ ચેતનાનો વિચાર કરતું નથી, એને પરિણામે ચેતના અને ચેતનજીનો શુદ્ધ દશામાં સયોગ થવાના પ્રસંગો અદ્ય થતા જાય છે તે પશુ આપણે ઉપરના પદમાં જોઈ ગયા છીએ. સ્વધર્મ નિઘનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ એવા શુદ્ધ સૂત્રમા કહ્યું છે કે ' સ્વધર્મમા મરણુ સારું, પરધર્મ બચોતપાદક છે ' આનો અર્થ કરતાં કેટલાક મતવાળા તેનો પારમાર્થિક રહસ્યસૂચક અર્થ વિસારી મૂકી મતઆગ્રહના અર્થમા તેને સકોચી નાખે છે. આ વાક્ય પ્રથમ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા જોવામા આવ્યું છે, તેનો ભાવ એવો છે કે-દરેક પ્રાણીએ પોતપોતાના ધર્મો અનુસરવા જોઈએ, પરધર્મ એટલે અન્ય સ્થિતિની ફરજે જો પોતે કરવા મંડી જાય તો તેનું પરિણામ સારુ આવે નહિ આવા સુદર ભાવવાળા સૂત્રનો અર્થ એ છે કે-રાજાએ રાજાની ફરજ બજાવવી જોઈએ, તેમ જ વિદ્યાર્થીએ, ગૃહસ્થે, શ્રાવકે, સાધુએ પોતપોતાની ફરજે બજાવવી ઉચિત છે અન્ય આશ્રમની ફરજે બજાવવા જતા જરૂર હાનિ થાય છે. એની સાથે જ જ્યારે બે મોટી ફરજોની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે વળી બહુ વિચાર કરવો પડે છે. જનસમૂહના લાભ ખાતર સ્વલાભનો ભોગ આપવો પડે તે પ્રસંગે બે ફરજે વચ્ચેના લાભાલાભની તુલના થાય છે, તેવી જ રીતે સામાજિક સ્થૂળ લાભ અને આતરિક આધ્યાત્મિક લાભના પ્રસંગે બે ફરજોમાથી કોને વધારે માન આપવું એવા પ્રશ્ન વખતે સ્વધર્મના ઉપરોક્ત સૂત્રની વિચારણા થાય છે. ભરત ચક્રવર્તીને તાત પ્રથમ પૂજ્ય કે ચક્રવર્ત પ્રથમ પૂજ્ય એ સવાલ ઊભો થયો હતો. ' તાત ચક્ર ધુર (પ્રથમ) પૂજ્ય, ચિતા એહ હુઈરી ' એ પ્રમાણે શ્રીમદ્વિનાયજીના સ્તવનમા યશોવિજયજી મહારાજ પ્રશ્ન મૂકી લૌકિક ફરજ અને લોકોત્તર ફરજ વચ્ચેનો સવાલ અર્થી ભરત ચક્રવર્તીનો નિર્ણય બતાવે છે. ચક્રવર્તી તરીકેની લૌકિક ફરજ અને શ્રીઆદિનાથ તરફની આતરિક ફરજનો નિર્ણય લોકોત્તર રીઝના લાભમા ઉતરે છે તે સ્વધર્મમા કેટલો ઊંડો વિચાર બતાવે છે તે તપાસવા યોગ્ય છે આવા વિચારપૂર્વક મહાન્ સવાલનો નિર્ણય કરવાના વિશુદ્ધ સૂત્રને ધર્મ એટલે દર્શનના અર્થમા સમજવી ખાપદાદાના ધર્મમા મરણુ થાય તે સારુ, પરધર્મ આદરવાથી ભય થાય છે એમ બતાવવા પ્રયત્ન કરવો એ સ્વમતનો દુરાગ્રહ, સત્ય સમજવા તથા જાણવા તરફ ઉપેક્ષા અને તેના પરિણામ તરીકે સંસારચક્ર-બ્રમણુ બતાવી આપે છે જ્યા ધર્મના ઉપદેશકો આવો મતઆગ્રહ રાખે અને વિશુદ્ધ માર્ગ જાણવા કે બતાવવાના અખાડા કરી જાય ત્યા પછી તેઓએ કરેલુ અજન અથવા

બતાવેલ સ્નાનાદિ માર્ગો પર શુદ્ધ ચેતનાને કેવી રીતે પ્રેમ યામ ? આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે પતિવિરહમા ગાદી થયેલ શુદ્ધ ચેતના હરકની યાસે બધું પતિમેળાપ કરાવી આપવાની યાચના કરે તેને જો યોગ્ય જવાબ ન મળે તો પછી હજુ સસારદશા ઝોઠી યાદ છે જોમ કહી શકાય નહિ. કર્તવ્ય જો છે કે-રૂઢ વિચારો મૂકી દઇ, વિશુદ્ધ માત્ર શોધી કાઢી આત્માની તે માર્ગે પ્રગતિ કરાવવી અને આત્મિક લાભ ખાતર બધે તેવા સ્થળ લાલોનેા કોમ આપવે. જોવા પ્રસન્નમાં વ્યાપકાદાનક ધર્મની દક્ષિણી વિચાર કરવો યોગ્ય નથી, જોવે પ્રસન્ન તે ચેતનના વિશુદ્ધ માત્રને તેની ઝોઠાંત પ્રગતિ કરાવવાના હેતુથી વિચાર કરવો જો જોના લાભ માટે ખાસ કરવા યોગ્ય છે, અને જો પ્રમાણે કરવાથી ચેતનાની અભ્યર્થના સ્વીકારાઇ જવા ઉપરાંત આત્મવિશુદ્ધિ જોવી સારી અને જલદી થતી બન છે કે તેનેા ખ્યાલ વર્તમાન સ્થલ દશામા આવવો પણ અશક્ય છે બાકી તેવા પ્રકારનેા જે ઉપદેશમા સાર ન હોય તેવો ઉપદેશ અને તેવા ઉપદેશના સ્નાનાદિ સર્વ વિષયો શુદ્ધ ચેતનાને પસંદ ન આવે જો તદ્દન સ્વાભાવિક અને સમજી શકાય તેવી બાબત છે. આટલક માટે ચેતના મનજનને માથે ઘાહ પડે જોમ કહે છે, કારણ કે જોવા ઉપર ઉપરના સ્નાનમાં કાઇ લાભ નથી.

કોઈ સમયજ સ્વાપે પર મનની, વેદન ચિરહ અવાહ;

થરથર વહલી ધૂંસે માહરીન, ક્ષિમ વાનર Xમરમાહ રે મોને૦ ૨

" પારકાના મનમા જે બધામ વિરહવેદના થતી હોય તે તે કોઈ સ્વજન હોય તો તે બધું છે; ભર શિયાળામાં વાંદરાની પેઠે મારુ શરીર તો થરથર (વિરહવેદનને લીધે) ધૂંસે છે

સ્થાવ—મારા પતિના વિરહની અને એટલી સખ્ત પીડા થાય છે કે તે અપાર છે, પણ મારા મનની એ પીડા કોઈ સ્વજન હોય તે જ બધી થકે છે વારપય કે-અન્યને તેના ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે અને મને પોતાને તો એ વિરહવેદના એટલી થાય છે કે-તેની પીડાને લીધે જોમ કહી જતુમા વાનર થરથર ધૂંસે છે તેમ મારુ આજુ શરીર ધૂંસે છે, માત્ર મારે મુખેથી તો હુ તેનુ યથાસ્થિત વલુન પણ કરી શકતી નથી.

આ પદ્ધિનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારતા નીચે પ્રમાણે ભાવ નીકળે છે. મલુખરા માલુસો તો પારકા મનમાં શુ આવે છે તે બાબત નથી. એ પર પ્રાચીનુ મન લક્ષ્ય પર છે

* કોન સેન તો પર મનની " જોવો પાઠ જપેલી શુકમાં છે કાણ સજ્જન પારકા મનની વાત બલે એ મોનો અર્થ છે સેનનો અર્થ સજ્જન થાય છે

+ થરથર ધૂંસે દેહી માહરી એ પ્રમાણે પાઠ જપેલી પ્રતમાં છે દેહીની ત્યા ફેરતીને પાઠ સર પ્રતોમાં છે તેથી તે પાઠ સાચો જવાબ છે

x ભરમાહને જલો એક પ્રતમાં ભરમાહ સુદ વાપમાં છે અર્થ એક / હોય જોમ વ્યને છે

૨ સવલુચ્ચર ત્ત, સજ્જન વેદનપીડા, વેદના જથાલઅથામ માધી ન સ્થાવ તેરલી દેહી=શરીર વાનર=વાંદરા ભરમાહ=અર શિયાળામાં સખ્ત કહીમાં.

ઓગણપચાસમું પદ

કે નહિ ? એનું વચન આદરવા યોગ્ય છે કે નહિ ? એના હૃદયમાં યથાર્થે આદરવાની વાત છે કે નહિ ? એ સર્વ જાણવા-વિચારવાની કોણ તસ્વી લે છે ? ઘણાપર તો ઉપર ઉપરની વાતો ઉપર, બહારના હાવભાવ અને કૃત્રિમ ઢાંગ ઉપર કોઈ ખરેખરો સ્વજન હોય તો તે જ મનના ઊંડાણમાં શું ચાલે છે તેનો પૃથક્કરણ કરી તેને સમજવા યત્ન કરે છે. આવા વિરલ સ્વજનો વસ્તુસ્વરૂપને તેના રહસ્યમાં ઉતરવા, તેની નિરીક્ષા કરવા અને તેની પરીક્ષા કરવા યત્ન એવો ધરાધર યત્ન કરે ત્યારે જ આદરવા યોગ્ય શું છે અને તજવા યોગ્ય સમજી શકાય છે. આવા સુસંજ્ઞાની હોય છે તેમને સમગ્ર છે કે-અર્થાત્ અને તીર્થના ઉપદેશકો તો તદ્દન બાહ્ય ભાવમાં જ હોય છે, તેઓ અંતરમાં છે તે સમજતા નથી, વિચારતા નથી અને જાણતા પણ નથી. આવા અંતરમાં જે અથાગ વેદના થાય છે તે કદિ જાણી શકતા નથી. તે તો કરે, ધર્મને નામે ધમાધમ કરે, ધર્મિષ્ઠ હોવાનો દેખાવ કરે તેને કર્મ પરિપૂર્ણતા સમજે છે. આવી બાહ્ય દશામાં શુદ્ધ ચેતનાનો અને ચેતનનો થતો નથી. ચેતનાને જે વિરહવ્યથા થાય છે તેમાં ઘટાડો થતો નથી. વાન એવી રીતે બાહ્ય દશામાં વર્તતા હોયો ચેતના અને ચેતનનો સંબંધ ચેતનાને પતિવિરહથી કેવી પીડા થાય છે તે તેઓના ખ્યાલમાં પણ જે કોઈ ખરેખરો ચેતનસ્વરૂપ સમજનાર લક્ષ્યાર્થવાળો ચેતનાનો અપાર વેદનાને સમજી શકે છે. ચેતનાની પીડા જોઈને અંતઃકરણ વિશુદ્ધ સ્નેહી જ ઓછા હોય છે, જેઓ તેના તરફ ઉપર ઉપરથી પ્રેમ તે તેના ખરા સગા નથી, તે ખરા સ્વજન નથી અને તે ખરા ત્રણે અર્થમાં 'સયણ' શબ્દ વપરાયો છે

વર્તમાન કાળમાં આવી હાળાહળ ઝેર જેવી મિથ્યાત્વ દશા વર્તમાન કહે છે કે-જેમ ભર શિયાળામાં વાનરનું શરીર ઠંડીથી થરથર ધ્રુવ શરીર કપે છે મને વિચાર થાય છે કે આ ચેતનપતિ તો જ્યાં જ ભરાતા જાય છે, એ સ સારમાં આસક્ત હોય છે ત્યારે ધન, સ્ત્રી, પુત્ર સખડ્યા કરે છે અને તેનાથી જરા ઊંચો આવી આતર દશામાં આવ્યા આગ્રહી શુરુઓની બાહ્ય કપટજાળમાં કુસાઈ કુમાર્ગે ચાલ્યા જાય છે રસ્તા પર ચઢી જાય છે કે તેનો પત્તો લાગતો નથી. આવી મારા મકરે દાહર્ણ શીતમ્ શિયાળામાં સખ્ત ટાઢ હોય છે તેવા વખતમાં ધ્રુવે છે તેમ પતિવિચારથી અને તેમની ભવિષ્યત્ સ્થિતિના ખ્યાલથી ધ્રુવે છે કે જાણે મને કંપ થયો હોય ! મને વિચાર કરતા ત્રાસ વિચક્ષણ હોવા છતા સાસારિક દશામાં અથવા કોઈ વાર ધર્મને નામ

૭.
માણે
હે
લુકમાં
હલે ગમતુ
તે ભંડાર

એવા વિચિત્ર રીતે વર્તે છે કે જોમની સ્થિતિ શુ થયે ? જોજો ક્યા સુધી આવી રીતે સચ્ચારમાં રહ્યા કરશે અને જોમનો અને મારો મેળાપ ક્યારે થયે ? તે સમ્બવતુ નથી. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે અત્ર ચેતનજીનું જે ચિત્ર ચેતનાએ દોઝું છે તેમાં જસ પણ અતિશયોક્તિ નથી. આ સુધી ચેતનજીને યથાર્થ જ્ઞાન ન થાય અને ખાસ કરીને તેની ઉત્તતિના પગલાઓ અને માર્ગોના યથાર્થ બોધ અને દર્શન ન થાય ત્યા સુધી તે પોતાની શુદ્ધ દશા સમજી-વિચારી-બાણી શકે નહિ અને ત્યા સુધી તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય નહિ. એ સ્થિતિ દૂર કરી શુદ્ધ સ્વરૂપી પતિ સાથે ચેતનાનો મેળાપ થાય અથવા સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો ચેતનજી પોતે વિશુદ્ધતર બની સ્વસ્વરૂપમાં આવે તેવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર અત્ર બતાવી છે.

પચતત્રમા વાંદરા માટે એક કથા છે તેમાં લખે છે કે-એક સુધરી વરસાદના વખતમાં વાંદરાને ઝાઢની નીચે ધૂલતો ભેળેને પોતાના માળામાંથી કહેવા લાગી કે- 'હે ભાઈ ! જા આવો ઘણો અને મનુષ્યની આકૃતિવાળો હાય પણ સહિત જેવાવા છતા વરસાદ આવવા અગાઉ ધર યા માટે બાંધી શખતો નથી કે કોમસામાં આ પ્રમાણે ઘસર ધૂલતુ પડે નહિ.' વાદરે જવાબ આપ્યો કે 'તારે અન્યની વાત કરી ઉપદેશક થવાની જરૂર નથી, રૂપ બેસી રહે, નહિ તો તારા માળા જ વીંળી નાખીશ.' સુધરી પોતાના સુદર માળામાંથી બીજા વાર શોધ વખત પછી વળી વાંદરાને ધૂલતો ભેળે તે જ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવા લાગી અને વાદરે ફરી વાર તેને એક બે ગાયો આપવાની 'દુરાલ્લે, રહે, પહિલમનિનિ ! રૂપ રહે, નહિ તો તને ધરખાર વગરની કરી મૂકીશ.' ઈત્યાદિ કહી સુધરીને વળી અનુ કથા આવતાં ત્રીજા વાર ઉપદેશ આપવા મઠી અર્ધ એટલે વાનરે અહપ મારી તેને માળા તોડી નાખ્યો અને બોલ્યો કે- 'હુ ધર બાંધવામા તો અસમથ છુ, પણ પાશ્વમાં ધર ભાંગી નાખવામાં સમર્થ છુ.' આમ બોલીને સુધરીને ધરખાર(માળા) વગરની કરી અને પોતે તો ઘસર ધૂલતો રહ્યો. ચેતનજીના સબખમાં આવું ઘણીવાર બને છે કેઈક વિશુદ્ધ ઉપદેશ આપવા આવે છે તો તેને ઉપદેશ ન માનતાં ઉલટું બને તેટલું તેને નુકસાન કરવા વત્ત કરે છે, અને પોતે તો જે ઘસર ધૂલતી દશામા હોય તેમાં જ રહે છે; પોતાને લાભ થતો નથી અને કોઈક ઉપદેશ આપનારને નુકસાન કરે છે ચેતના ઘસર ધૂલે છે એવો અત્ર ભાવ બતાવ્યો છે તેનો વાસ્તવિક વિચાર તો ચેતન ઉપર જ સમજવાનો છે કારણ કે ચેતન અને ચેતનાનો અલેક છે ચેતનનો સ્પૃગ ચેતનાદેહ વિરહથી ધૂલે છે એટલે ચેતનજીને ચેતનાનો તેની શુદ્ધ દશામા મેળાપ થતો નથી સુધરી જેવા સુવિદિત પુરુષે કહાય ચેતનજીને ઉપદેશ આપવા આવે તો ચેતન તે માનતો નથી અને તે ઉપદેશની અસર જેમ બને તેમ પોતા ઉપર જોઈ શકાય એવું વતન વિભાવના બેરને લીધે કરે છે અને પછી તેને લખને તેની દશા જરા પણ સુધરતી નથી એટલું જ નહિ પણ તેનો વિરહકાળ લગાયા જ કરે છે.

*દેહ ન ગેહ ન નેહ ન રેહ ન, માવે ન દુહડા ગાહ;†

આનંદઘન વહાલો બાંહડી સાહિ*, નિશદિન ઘરું ઉછાહ રે.- મોને૦ ૨

“ મને શરીર ગમતું નથી, ઘર ગમતું નથી, સ્નેહ ગમતો નથી અને તે જરા પણ ગમતા નથી અને દુઃખનો ભંડાર હોવાથી પણ ગમતા નથી. (હવે તો) વહાલો આનંદઘન બાહ પકડે તો રાતદિવસ ઉત્સાહ ધારણ કરું. ”

ભાવ—પતિ વગર મને મારું શરીર ગમતું નથી, ઘર ગમતું નથી, કોઈ મારા ઉપર સ્નેહ કરે તે પણ મને ગમતો નથી અને દુઃખનો ભંડાર મને થાય તે પણ ગમતો નથી અને એ સર્વ એક રેખા માત્ર પણ ગમતાં નથી. પતિવિરહે મને કોઈ પણ વસ્તુમા જરા પણ આનંદ આવતો નથી. પતિ વગરનું ઘર, પતિ વગરનો સ્નેહ અને ખૂદ મારું શરીર પણ ગમતું નથી. દુહડાગારનો ખરાબર ભાવ અહીં આવતો નથી પણ એવો ભાવ જણાય છે કે-પતિવિરહે મને જે દુઃખ થાય છે તે દુઃખરૂપ ભંડાર પણ ગમતો નથી. હવે તો મારા આનંદઘન પ્રભુ બાહ પકડે તો હું હરેક બાબતમા ઉત્સાહ લઈ શકું. હાલ તો બાણે કોઈ બાબતમા મજા આવતી નથી, હોશ આવતી નથી, આનંદ આવતો નથી. વિરહદશા માટે તો મને ઉત્સાહ આવે અને પછી પતિનો મેળાપ થતા આ ઘર, શરીરાદિ પદાર્થો જે હાલ અકારા થઈ પડ્યા છે તેમા પણ પ્રેમ આવે. દુહડાગાહા પાઠ હોય તો તેના અર્થથી કોઈ પ્રેમના દુહા, સંદહા, ગાથા વિગેરે રાગમા લલકારે તે પણ મને ગમતા નથી એવો ભાવ નીકળે છે.

આ ગાથાનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારતા સારો ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. પતિના વિરહે મને મારા સ્થૂળ શરીર ઉપર જરા પણ પ્રેમ આવતો નથી તેમજ પતિ વગરના મારા

* કોઈ શબ્દ આ ગાથાની શરૂઆતમા વધારે મૂક્યો છે તેથી પાઠ ‘કોઈ દેહ ન’ વિગેરે એમ થાય છે તે પ્રમાણે પાઠ એ પ્રતમા છે

† ગેહને બદલે એક પ્રતમા ‘ગેહિ’ શબ્દ છે

+ દુહડા ગાહને બદલે જાપેલી યુક્તિમા ‘દુહા ગાહા’ પાઠ છે દુહા અને ગાથા એ તેનો અર્થ છે દોહરા અને અનુષ્ટુપ્ અસલ આ રાગોમા સમસ્યાદિક અનતા તથા ગવાતા હતા,

x સાહિને બદલે એક પ્રતમા ‘સાહિબ’ પાઠ છે તેનો અર્થ બેસતો નથી મારા વિચાર પ્રમાણે તે લક્ષીઆએ ભૂલ કરી હોય કે કોઈએ સ્વમતિથી સુધારો કરવામા ભૂલ કરી હોય એમ જણાય છે

- ઉછાહ પાઠ સર્વ પ્રતોમા છે યુક્તિમા ઉમાહા પાઠ છે તેનો અર્થ પણ તે જ છે એ યુક્તિમા દુહાગાહા પાઠ ખીણ પકિતમા લીધો છે તેથી અનુપ્રાસ મેળવવા માટે ઉમાહા પાઠ ડીક છે

૨ દેહ=શરીર ન ભાવે શબ્દ ખીણ પકિતમાથી સર્વત્ર લાગુ પાડવાનો છે, ન ભાવે એટલે ગમતું નથી ગેહ=ગૃહ, ઘર નેહ=સ્નેહ રેહ=રેખા માત્ર, જરા પણ દુહડા ગાહ=દુઃખડાગાર, દુઃખનો ભંડાર સાહિ=પકડી બાહડી=બાહ, હાય ઉછાહ=ઉત્સાહ, હોરા,

મંદિરમાં પણ મને આનંદ આવતો નથી કોઈ ઉપર ઉપરથી મારા ઉપર સ્નેહ જતાવે છે, મારો ચિત્તસ્વભાવ ઘોળખી પતિને મારી પાસે લાવવાના જોડા પ્રયત્ન કરે તેવો અતરંગ સ્નેહ વગરનો ઉપરનો પ્રેમ પણ મને જમતો નથી. જે પ્રેમમાં પતિ ન હોય અથવા પતિ મંદિરે આવવાનો સંભવ ન હોય તેવો જાણ સ્નેહ મારે શુ કામનો છે ? મને તો પતિ મને તેવા પ્રકારનો સ્નેહ હોય અથવા પતિ ઉપર સ્નેહ રાખનારા અને તેને ખરેખર અક્ષત કસ્તુરાઓ સાથે સ્નેહ-શુદ્ધ પ્રેમ મતો હોય તો તે પતિના નામ ખાતર પસંદ આવે. બાકી પતિનું નામ લઈ કોઈ મારી પાસે આવે અને તેના સ્નેહના પરિણામે મને પતિથી દૂર થવું પડે તેનો સ્નેહ મને કેવી રીતે પસંદ આવે ? હમને નામે જે અનેક પ્રકારની ધામધુમિ આલે છે તેને અંગે જાણ ક્રિયા કે વર્તના અથવા કથાયો મારા ઉપર પ્રેમ કરવા આવે તો તે મને ઈષ્ટ નથી. જાવી જાતની ધામધુમિ ઈષ્ટ છે તે વિચાર કરવાથી જલ્દી, હર્ષને નામે અનેક ધામધુમિ, લક્ષણો છટકાઓ અને પેઠીઓ બાલવી ભવામા આવશે જે સર્વ ચિત્તને ચિત્તના સન્નુભ કરનારા નથી અને તેથી ચિત્તનાને તેના ઉપર પ્રેમ આવે નહિ એમ જે અત્ર શ્રી અનન્યનિવૃત્તિ મહારાજ જતાવતા હોય એમ જણાય છે તે જોય છે વળી જોવી સાંસારિક ભાવનાઓ કરવાથી હું અનેક દુખના ભયરૂપ સંસારમાં સરી જઈ છું, હર્ષને નામે કરેલા કથાયોથી હું દુહાગારમાં પાત કરું છું તે પણ મને ગમતો નથી. દુખ સ્વાભાવિક રીતે કોઈને પસંદ આવે નહિ જો બાહ્યી વાત છે અને ચિત્તનાને તો જો પસંદ ન જ આવે, કારણ કે તેથી તેને શુદ્ધ સ્વરૂપે પતિને મળવાનો સમય વિરોધ દૂર થતો જાય છે જાવી રીતે દેહ ઉપર, ગેહ ઉપર, સ્નેહ ઉપર અને દુહાગાર ઉપર ચિત્તનાને રેખા માત્ર પણ પ્રેમ ઉપજતો નથી.

મારા શુરુમહારાજ કહે છે કે-બહી જાવેને જલ્દે 'માવે' પાઠ બીજી પંક્તિમાં ભેદને અને જે યુદ્ધમાંથી તેઓ પાસે પદ વાંચ્યા તેમાં 'દુહાગાહા' પાઠ હતો. માવે પાઠ કોઈ પણ પ્રવચન નથી. તેમના કહેવા પ્રમાણે આ જો પંક્તિનો ભાવ નીચે પ્રમાણે થાય છે જ્યાં સુધી પ્રાણી મિશ્રમાત્રના મદમાં મરણો હોય છે ત્યાં સુધી તે પોતાના શરીરમાં પણ માતો નથી એટલો કુલી સ્નેહ છે, જારે તે કુલીને પોતાના ધરમા પણ માતો નથી અને તેનો મિશ્રમાત્ર પરનો ખ્યાર એટલો અપાર છે કે તે ખ્યાર પણ કોઈ સ્થળે માતો નથી. મિશ્રમાત્રના પ્રેમમાં આસક્ત પ્રાણીઓ સત્ સ્વરૂપ સમજી શકતા નથી તેથી ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન થતા મદમાં કુલાઈ જઈ પોતાના શરીરમાં પણ માતો નથી. શરીર શુ પણ પોતાના ધરમા પણ સમાઈ શકતા નથી. મિશ્રમાત્રના મદમાં બકચૂર મહેલાની જાવી સ્થિતિ આપણે ધણીવાર ભેદને છીએ કોઈ પણ હમના અનુભવીને એતા અને તેની વિચારણા વગરની હમની વાતો તથા લક્ષણો સાંભળતા મનમાં આ જાગતની ખાસ પ્રતીતિ થાય છે હર્ષની જાગતમાં તેઓ એટલા મતાભરી થઈ જાય છે કે પોતાથી અન્ય હર્ષના દુહા-ગાથા હોય તે પણ તેઓને સાંભળવા જમતા નથી. 'માવડી' મુને નિરપખ કીવડી ન મૂડી

એ વાત કરતાં ઉપરના અડતાળીશમા પદમાં આ વાત બતાવવા યત્ન કર્યો છે તેથી અત્ર વિશેષ વિવેચન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. 'માવે' પાઠ લેવાથી પ્રથમ એ પંક્તિનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે.

હવે તો આનંદધન પ્રભુ-મારા નિર્લેપ શુદ્ધ પતિ મારો હાથ પકડે, મને આવી કફેડી સ્થિતિમાથી બચાવી લે એટલે મારા પતિ શુદ્ધ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજી મિથ્યાત્વ દૂર કરી મારે મંદિરે પધારે, અથવા આનંદધન પ્રભુ મારા પતિને સ્વરૂપ સમજાવી તેમનું મિથ્યાત્વ દૂર કરે અને પતિને અત્યારે માયા, મમતા ઉપર જે સ્નેહ છે તે દૂર કરાવી કે તો મને મારા કાર્યમા ઉત્સાહ આવે. હાલ તો મને મારા શરીર ઉપર કે ઘર ઉપર પણ પ્રેમ થતો નથી. મને મારાં કોઈ પણ કાર્યમાં રસ આવતો નથી અને મને ઉપર ઉપરના સ્નેહ તરફ પણ ભાવ થતો નથી. આનંદધન પ્રભુ આધ્યાત્મિક પ્રેમ લાવી મારો હાથ પકડે, મારા પતિને વર્તમાન વિભાવદશામાથી ઊંચા લાવે, તેઓની પરિણતિ સુધારે અને પછી જો મારો અને પતિનો મેળાપ કરાવી આપે તો મને મારા કાર્યમા હોંશ આવે અને પછી પતિવિરહકાળ પૂરો થવાથી પતિ-પરિચર્યામાં સદા તત્પર રહી તેઓ સાથે આધ્યાત્મિક આનંદ ભોગવુ આવી જ્યારે મારી સ્થિતિ થાય ત્યારે મને સ્વાભાવિક રીતે મારા દરેક કાર્યમા ઉત્સાહ આવે.

ચેતનજી જ્યા સુધી સાસારિક અથવા પૌદ્ગલિક દશામા હોય છે ત્યાં સુધી તે કોઈ ધર્મકાર્ય કરે છે તો તેમા પણ તેને રસ આવતો નથી. જેવો પ્રેમ તેને પૈસા કમાવામા કે ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવવામા આવે છે તેવો તેને દેવપૂજ, આવશ્યક ક્રિયા કે પૌષ્ઠાદિમા આવતો નથી એવો તે સર્વ ક્રિયા કરે છે, પરંતુ એમા રસની જમાવટ થતી નથી. જ્યારે એ આનંદસ્વરૂપ થવાનું શુદ્ધ લક્ષ્ય કરે છે ત્યારે તેને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની વિરસતા સમજાય છે અને પછી આધ્યાત્મિક રસ તેને સદ્વર્તનમા અને આત્મિક સહજ શુભોમા આવે છે-ત્યારપછી એ વિશુદ્ધ માર્ગના સાધનધર્મો કરે છે તેમા પણ તેને એટલો ઉત્સાહ આવે છે કે તેનો ખ્યાલ સ્થૂલ દૃષ્ટિમા વર્તતા જીવોને આવવો લગભગ અશક્ય છે. આ દશાને આનંદધન ભગવાન ઝાહ પકડે એવી દશા તરીકે વર્ણવી છે એવી દશા પ્રાપ્ત કરવાનું સાધ્ય નિરતર લક્ષ્યમા રાખવા અને તેને માટે દૃઢ મનથી યાચના અને વિચારણા કરવાનું આ પદમા મુક્કમ રીતે સૂચવન છે ઝાહ દશાના ભાવોમા આ જીવ એટલો લપટાઈ ગયેલો રહે છે કે જ્યા સુધી તેવી દશાનું સ્વરૂપ બરાબર વિચારે નહિ અને તેની અને શુદ્ધ આતર દશાની વચ્ચેનો તફાવત સમજે નહિ ત્યા સુધી તેનું સાધનકાર્ય શુદ્ધ દશાપ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ કોઈ પણ કૃણ આપે નહિ ઝાહ ભાવ તજી નાથને મળવા પ્રયત્ન કરો અને દરેક વિશુદ્ધ સાધનધર્મમા પણ લક્ષ્ય ધ્યાનમા રાખી ઉત્સાહ લાવો.

૫૬ પચાસમું

ચતુષ્કાંડ

અનુમત્ત પ્રીતમ કૈસ મનાસી અનુ૦

છિન નિરઘન સઘન છિન નિરમલ, સમલ રૂપ બનાસી † અનુ૦ ૧

“ હે અનુમત્ત ! તું પ્રાણપતિને કેવી રીતે મનાવીશ ? જરા વારમા તે નિર્મળ થઈ જશે, જરામા ધનવાન થઈ જશે, જરામાં તે એક વચરનો તબ્બા નિર્મળ થઈ જશે અને જરામા એક મુક્ત થઈ જશે—એવાં એવાં રૂપ તે બનાવશે. ”

ભાવ—ચેતનાળી શુ સ્થિતિ છે અને તે કેવી રીતે મનાવીશ ? તે આપણે જ્યાં જ્યાં દિલ્લિદુધી જ્યાં જ્યાં પદોમા જ્યેષ્ઠ, એનો માયા, મમતા ઉપરનો શમ, શુદ્ધ ચેતના તરફ ઉપેક્ષાભાવ, વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન, શુદ્ધ ચેતનાળી તેને મળવાળી આતુરતા, એને અભાવે તેના વિરહાલાપ વિગેરે અનેક ભાવો આપણે નાના નાના પદોમા વારવાર જોઈ ગયા હોયે ખાસ કરીને ચેતના પતિને મળવા કેટલી આતુર છે અને તેને માટે પતિ તરફ તે કેટલા સદેશ્ય મોહક છે અને બીજા અનેક રીતે પતિમેળાપના કેવાં કેવાં સાધનો યોગ્ય છે તે આપણે આનંદના પદોમા જ્યેષ્ઠ છે એવું ઉપરના પદમા તે તે જાણે આમ ત્રણરૂપે, પોતાને કોઈ વસ્તુ પર રુચિ થવી નથી અને તેટલા માટે પોતાના શુદ્ધ પતિને જોઈ તે કોઈ મેળાપ કરાવી આપો એમ તેને સવને કહેલી સામળી છે આ બાબતમા અનુભવ સાથે વિચાર કરતા ચેતના મિથ્યાત્વમા જૂઠા પડેલા પતિ મનાયે કેવી રીતે અને તેમ થવા પછી નિઃ મંદિરે કેમ પધારયે તે સબધી પોતાના વિચારો બતાવે છે તે ખાસ વિચાર કરવા લાયક છે

શુદ્ધ ચેતના અનુભવને કહે છે કે—હે અનુમત્ત મિત્ર ! તું જાણે છે કે માત્ર નામ દ્વારા તે મિથ્યાત્વમા જૂઠા પડી ગયા છે તેને યોગ્ય દ્વારા તેઓ અત્માને કોઈ વાર કૃત્રિમ માને છે વળી કોઈ વાર નિત્ય માને છે, કોઈ વાર ઇશ્વરનો અરા માને છે અને વળી કોઈ વાર તેનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવાની જ ના કહે છે આવા માતા નાથને હે અનુમત્ત ! તું કેવી રીતે મનાવીશ ? તેઓને જાણ તે માયામમતાને મંદિરે રમણ કરવું પસંદ આવે છે અને તેઓ કરીને જીવન યાપ છે પણ અનેક પ્રકારની પ્રાપ્તિ કરવા છતાં તેઓ મારે મંદિરે પધારતા નથી વળી તેઓ અનેક રીતે વારવાર બતાવે છે: કોઈ વખત તે નિપત્ત અને

નવન ૨૬ ૬૧ નામ એક પ્રતમાં તે ૨૬ ૬૧ અનુભવી અને ૨૦૫ ૬

+ નવન ૨૬ ૬૧ નામ એક પ્રતમાં તે ૨૬ ૬૧ અનુભવી અને ૨૦૫ ૬

૧ નવન ૨૬ ૬૧ નામ એક પ્રતમાં તે ૨૬ ૬૧ અનુભવી અને ૨૦૫ ૬

નિપત્ત અને ૧૦૨૫ ૬૧ નામ એક પ્રતમાં તે ૨૬ ૬૧ અનુભવી અને ૨૦૫ ૬

કોઈ વાર ધનાઢ્ય હોય તેવાં રૂપો બનાવે છે, કોઈ વાર તે શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા નિર્મળ રૂપને અને કોઈ વાર અત્યંત મલિન રૂપને બનાવે છે. આવાં નવાં નવા રૂપ ધારણ કરનાર પતિને અનુભવ ! તું કેવી રીતે મનાવીશ ? ધન એટલે આત્મિક સપત્તિ સમજવી અને નિર્મળ એટલે સામાન્ય દ્રવ્યમળથી રહિત અથવા જેટલો કર્મમળ ઉતરી જાય તેટલા પૂરતા નિર્મળ. આ પ્રમાણે નિર્મળ શબ્દનો અર્થ કરવાનું કારણ એ છે કે-સર્વથા નિર્મળ તો તે જ્યારે મોક્ષમાં જાય છે ત્યારે જ થાય છે. નિર્મળતાના અશને અહીં ગ્રહણ કરીને નિર્મળત્વ દેખાડ્યું છે. વ્યવહારમા પણ બહુ મેલવાળા શરીરને જરા સાધુ લગાડવાથી નિર્મળ થયેલ માનવામાં આવે છે. આવી રીતે ધન અને મેલને અંગે જૂદા જૂદા રૂપો ચેતનજી બનાવ્યા કરે છે, તેનો એક સરખો નિયમ નથી અને તેનો એક ધડો પણ નથી. આવી રીતે વિચિત્ર વર્તન કરતા મારા નાથ કેવી રીતે મનાશે અને ઠેકાણે આવશે ? અનુભવ ! આવા પતિને તું કેમ સમજાવીશ તે મને કહે. તું ઘણો પ્રયાસ કરે છે પણ તારો પ્રયાસ કેવી રીતે સફળ થશે તે તું મને જણાવ. મારા પતિનું વર્તમાન ગાઠ મિથ્યાત્વ અને તેના અમ્મ રંગો જોતા તારા માર્ગમા બહુ મુશ્કેલી મને તો જણાય છે અને પતિનું વર્તમાન સ્વરૂપ વિચારતા તારો પ્રયાસ મને લગભગ અશક્ય જેવો લાગે છે, માટે હવે તુ એ સબંધમા કેવી રીતે કામ લેવાનું ધારે છે તે મને ખરાખર જણાવ.

આ પદનો ટ્યો મને મળી ગયો છે. તેનો ભાવ લગભગ ઉપર કહ્યો તે જ પ્રમાણે છે. ટ્યાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતાં લખે છે કે-આત્માને પુદ્ગળમા લોલીભૂત જોઈને અનુભવ એટલે સ્વરૂપજ્ઞાનને શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે-હો અનુભવ ! તમે કહો તો ખરા કે ભર્તાર કેમ માની જશે ? એની વર્તમાન રીતભાત જોતા એ આપણા કથનમા કેવી રીતે આવશે ? એ ક્ષણવારમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ધનથી રહિત અને ક્ષણવારમાં તે જ ધનથી યુક્ત સધન થઈ જાય છે, વળી તે જ આત્મા ક્ષણવારમા નિર્મળ સ્વરૂપજ્ઞાની અને તે જ ક્ષણને અતે અનંતાનુબધી કષાયની ચોકડીના ઉદયથી મહામેલવાળો દેખાય છે. આવા અમ્મરંગી* આત્માને તુ કેમ મનાવીશ એટલે રહસ્યાર્થે એને મનાવવા એ ઘણી મુશ્કેલ બાબત છે

ચેતનજીના વિચિત્ર ઢગો કેવા પ્રકારના છે તે જરા વિવેકદષ્ટિપૂર્વક અવલોકન કરવાથી જણાઈ જાય તેવું છે શુભ ઉપદેશનું શ્રવણ મનન કરી તે કાઈ નિશ્ચયો અથવા નિશ્ચયો કરે છે અને પાછો વ્યવહારમા પડતા સર્વ ભૂલી જાય છે, વાતો કરે છે ત્યારે ડાહ્યો લાગે છે અને વર્તન કરે છે ત્યારે ગાડો જણાય છે, ભાષણ આપે છે ત્યારે દુનિયાનું મોટું ડહાપણ તેનામા હોય તેવો દેખાવ બતાવે છે અને વ્યવહાર કરે છે ત્યારે ટૂંકી

* ટ્યાકાર તેને માટે અક્ષરંગી શબ્દ વાપરે છે તે અમ્મનું પ્રાકૃતરૂપ સભવે છે.

દેવાળે સ્વાર્થી રેખાઈ આવે છે આ ચિત્ર લાગુ રેરવાની જરૂર નથી. જો ચેતનજીના
પરમેશ્વરને એવા કોય તો પોતાની આખી જિંદગીનું બરાબર વિવેકપૂર્વક અવલોકન કરી
તુ એટલે સર્વ દસ્તામલકવત સ્પષ્ટ થઈ જશે.

છિનમં શક્ર* તક્ર કુનિ છિનમં, વેલુ કહલ અનાષી;

વિરચન+ શીષ આપ દિલકારી, નિરચન જુઠ- સ્વતાસી જનુમથ ૦ ૨

શબ્દવારમા ઇંદ્ર યાય છે, ફરી શબ્દવારમાં તેને દેહી કેવા યોગ્ય હયા કેમુ છ
અને તેને અવિનાશી કહેવામાં આવે છે કમીનું સ્વભુ અને નાશ કરવો તે આત્મા
પોતે જ છે) પોતાને દિલ કરનાર (પણ પોતે જ છે) પણ (જ્ઞાનધને) નિર્ધન હોઈ
શોધ ખાતા ખતવે છે (એવા ચેતનજીને અનુભવ । તુ કેવી રીતે મનાવીશ ?) "

ભાવ-જળી ચેતના કહે છે કે-જનુમથ મિત્ર ! આ ચેતનજી કેવા કેવા વેશો
ધારણુ કરે છે તે તો તુ વિચાર. કોઈ વખત તે રેવોના સ્વામી ઇંદ્રનો વેશ ધારણુ કરે છે
એટલે શશીધતિ યાય છે અને કોઈ વખત કોહોલી હયામાં ઉત્પલ યાય છે; કોઈ વખત તે
જીવની મોટી પદવી ધારણુ કરનાર યાય છે અને કોઈ વખત ઉકરઠે નામવા યોગ્ય
અમૂલ્યમ છવેત્પતિવાળી હયામાં ઉત્પલ યઈ મહાઅધમ પદ્ધિ ધારણુ કરે છે; કોઈ
વખત જો રાજ યાય છે અને કોઈ વખત ભિખારી યાય છે; કોઈ વખત ધનવાન યાય છે
અને કોઈ વખત તદન નિર્ધન યાય છે; કોઈ વાર મોટા કુટુંબી યાય છે અને કોઈ વાર
તદન એકલો પદી બધ છે કોઈ વખત નિરાગી યાય છે અને કોઈ વાર અનેક રાજમુકુલ
ધારીવાળો યાય છે કોઈ વાર રાજકુળ લોચનુળમાં ઉત્પલ યાય છે અને કોઈ વાર અધમ
કુળમાં ઉત્પલ યાય છે; કોઈ વાર તેની ખમાખમા પોહાશય છે અને કોઈ વાર ટકનો
વજુ શેર વેચ્યામ છે-આવી રીતે આત્માદિ કારણે તે અનેક પ્રકારના વેશો ધારણુ કરે છે,

* પ્રથમ પંક્તિમાં તમ પ્રતેમાં એક સ્વ નિરીપ યાયે પાઠ છે; એક પ્રતમાં જિને સક યકરત
કુનિ જિને એવે પાઠ છે ને પ્રતેમાં જિને સક યકરત તક પુનિ જિને એવે પાઠ છે
અર્થે યકરત કે સત સ્વ વધરે છે તેથી અર્થ સમ તને નથી અને યકરત જોડાને તેક્ર અધારે
પરે છે તમ પ્રતેમાં અને હરેલી શુકમાં ઉપર લખ્યા તે પાઠ છે તેથી તે તો ઉપર લખ્યે
પાઠ લખ્યા છે અને વધરતો સદ મુજી દીપા છે આ આધારે અર્થ સમ તને તેથી પમ નથી
આવી ઉપરના ઉપરના અર્થે જમાવ તો મને જમાવવા વિચારિ છે વિ. ક

+ આ પંક્તિમાં જમ જુદા જુદા પાઠ છે વિચારન વા / આપ કિનારની અથવા દિનારી
ને પાઠ છે એ પંક્તિને અર્થ જમ સરિમ / રમે છે નો મારે વિચેન અને તે પરની નોટ લુએ
તુ જાને જાને ને /ગા પર જુકે સદ લખ્યા છે તથા અર્થ એક / હોવ એમ જમાવ છે
ર જિનેચનામાં યાચત તક્રજલુ કા.૭ ઉપરે ફેડી દા. પાન કા.૭ દુનિચારીપર
પુ-૧૧.૧. ૧૬૧ ૧૬ છે અનાયીઅભિયા ॥ વિચારકરમ (૧૬૧ કમીનું). સિમ્બ-૧૧
અને તે વિન. અપવન્યા માને કિનારીકવિદિ કરવાર નિરખવનનનની રવિલ જુક્યાડ
અનુસંધાનો છે

અનેક ગતિઓમાં ભમે છે અને તેથી શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-એવી કોઈ જાતિ નથી અને એવી કોઈ યોગિ નથી, એવું કોઈ સ્થાન નથી અને એવું કોઈ કુળ નથી કે જ્યાં આ જીવ અનંત વાર ઉત્પન્ન થયો ન હોય. ચેતનજી કર્મવશ પડી અનેક પ્રકારના શરીરો ધારણ કરે છે અને પ્રત્યેક ભવમાં તેનું રૂપ ફરતું જાય છે.

ટળાકાર અહીં લખે છે કે ' આત્મા ફરી ક્ષણવારમાં ઇંદ્રની જેમ ઇશ્વરતા ધારણ કરશે અને કહેશે કે ષડ્ દ્રવ્યમા મારા જેવો કોણ છે અને વળી પછી છાશની જેમ પાતળો થઈ જશે એટલે નિર્મલી થઈ જશે ' આ ભાવ પણ સારો છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-ચેતનજી નવાં નવા રૂપો ધારણ કરશે.* તેનું એક ઠેકાણું નથી, તેની એક સરખી ગતિ નથી, તેની એક સરખી કૃતિ નથી, તેની એક સરખી વૃત્તિ નથી; અને હે મિત્ર ! તું તો કહે છે કે-તે અવિનાશી છે તું મને વારંવાર કહે છે કે-મારા નાથ અવિનાશી છે ચેતનજી અવિનાશી હોય તો પછી જૂઠા જૂઠા ભવમા નવીન નવીન રૂપ ધારણ કરે છે, અરે ! એક ને એક ભવમા પણ સઘન, નિર્ઘનાદિ થઈ જાય છે એમ હું દેખું છું ત્યારે હવે મારે ધારવું શુ ? આવી વિચિત્ર રીતે વિહાર કરતો નવીન રૂપ ધારણ કરતો દેખાતો અને તમારાવડે અવિનાશી તરીકે સંબોધાતો ચેતન કેવી રીતે માની જશે અને કેવી રીતે મારે મંદિરે પધારશે એ હે મિત્ર ! તું મને જરૂર સમજાવ

ચેતનજી નામ અને ગોત્ર કર્મને વશ પડી જૂઠી જૂઠી ગતિ, જાતિ તથા ગોત્રમા ઉત્પન્ન થાય છે, મોહનીયને વશ પડી સસારમા આસક્ત રહે છે, આયુષ્ય કર્મને લીધે ત્યા ટકી રહે છે, વેદનીય કર્મને લીધે ત્યા સુખદુઃખ ભોગવે છે અને જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય તથા અંતરાય કર્મોને લીધે ત્યા તેના અનેક ગુણો હાનિ પામે છે-આવી તેની વિચિત્ર સ્થિતિ પર ટીકા કરતા ચેતના કહે છે કે-આવા કર્મને પરવશ પાતિ નવા નવા રૂપો ધારણ

* અહીં સુધી માત્ર એક પકિતનો અર્થ લખીને પછી ટળાકાર નીચે પ્રમાણે નોટ લખે છે, બાકીની ગાથાનો અર્થ મુશ્કેલ હોવાથી તેમણે તે લખ્યો નથી તે મારા ગુરુમહારાજે મને જે પ્રમાણે અર્થ બતાવ્યો તે અહીં લખ્યો છે ટળાકાર લખે છે કે " આ ગાથાના બાકીના ત્રણ પદોનો અર્થ જરા જરા ભાસે છે તો ખરો, પણ બરાબર રહસ્યાર્થ સહિત ભાસતો નથી એટલે એ લખ્યો નથી એવી ઉક્તિ છે કે શત્તં વદ એક મા લિખ (સો વાત બોલ પણ એક લખ નહિ) મતક્ષય કોઈ વાત લખવા પહેલા ધણો વિચાર કરવો જોઈએ કવિરાજનો આશય ધણો ગભીર છે તેથી તે તે જ જાણે મારા મનમા આવે છે તેમ નિર્વેવેડી થઈને લખ્યો જાઉં છું, પરંતુ આ પદનો આશય પરિપૂર્ણ જાણ્યા વિના શુદ્ધશુદ્ધની બરાબર પડતી નથી શુદ્ધ અશુદ્ધ અક્ષરોની બરાબર ઘટના થઈ શકતી ન હોવાથી અર્થ શેનો કરવો ? એ બંને અન્યોઅન્ય અસંબદ્ધ છે, પણ એ પદોમા પ્રાણાતિપાત માયાનું વર્ણન છે " આ પ્રમાણે ટળાકારે નોટ કરી છે તેનો છેવટનો ભાગ સમજાયો નથી પ્રાણાતિપાત અને માયાનું વર્ણન આ પદમા ક્યા છે તે સમજાતું નથી કવિનો આશય ગભીર હોવા ઉપરાંત આ પદમા શુદ્ધશુદ્ધતા જણાય છે તેથી અર્થ દુર્ઘટ તો છે જ. ઉપર અર્થ કર્યો છે તે મારા ગુરુમહારાજે બતાવ્યો તદ્દનુસાર છે. વિં ૩૦

કરે છે તેને તુ તો અવિનાશી કહે છે તારી વાત સાચી છે એમ માનવામાં પણ અલ્પજ્ઞ નથી, પણ અત્યારે આનુ વર્તન જોતાં મને તો તેને માટે બહુ ખેદ આવે છે આવા પરવશ પતિને તુ મારે મદિરે કેવી રીતે લાવીશ અને મારુ વિરહદુઃખ કેમ ભાંગીશ એ વાતનો વિચાર કરતાં મારી અકલ્પ બહુ મુઝાય છે

ઉપરોક્ત કથા જે ચેતનને અનેક વેરો ધારણ કરાવે છે તેનું સ્વપ્ન અને વળી તે કથેનિા વિનાશ કરવો એટલે જોગવીને અથવા બીજી રીતે કથેનિા ખપાવી દેવા-એ સર્વ કરનાર આત્મા પોતે જ છે અને પોતાને દિવનો કરનાર પણ પોતે જ છે. સારી અતિમાં જઈને સુખ જોગવવા થોડા કથેનિા સ્વનાર અને ખરાબ ગતિમાં જઈ દુઃખ જોગવવા થોડા કથેનિા સ્વનાર અને વળી એ સર્વ કથેનિા નાશ કરનાર ચેતનજી પોતે જ છે એને એમ જણાય કે સુખ પણ સોનાની બેડી છે એટલે એ સર્વને ત્યાજ કરી દઈ કથેનિા હાવવા મઠી બંધ છે આવી રીતે શુભ અશુભ સર્વ કથેનિા સમ્રહ અને ત્યાજ કરનાર તે પોતે જ છે અને પોતાનું વાસ્તવિક દિવ શૈમાં છે તે શોધી તે પ્રાપ્ત કરનાર પણ તે પોતે જ છે

આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં અત્યારે તો એ જ્ઞાનધનથી રહિત હોવાથી અથવા તેની પાસે જ્ઞાનધન બહુ અલ્પ હોવાથી તે ખોટાં ખાટાં ખતવે છે, કર્ણ વધારતો બંધ છે અને દેવાદાર થતો બંધ છે કથેનિા કરનાર, કથેનિા વિનાશ કરનાર અને પોતાને દિવ થાય તેવા કથે કરનાર તે પોતે જ છે, અત્યારે તે આત્મ, મમતાના, પ્રસંગમાં પડી જઈ પાપકાંડ કરવારૂપ ખોટાં ખાતાંજો ખતવે છે અને સત્કાર વધારી મૂકે છે વળી એમ કરવાથી એ નિર્ધનીયા પાસે ઘોડું પ્રબ્ધ હોય છે તે ઉદ્ધરણીમાં તબ્બાઈ બંધ છે અને અતિ તેનો બંધ હાર કથિા પડે છે આવા મારા ચેતનશબ્દ પતિને હે અનુભવ ! તુ કેવી રીતે મનાવીશ ?

આ ગાથાનો ભાવાર્થ વિષમ છે એમ બુરુમહારાજ પણ કહેતા હતા. એનો એક આશય તો સ્પષ્ટ રીતે બહાર આવે છે અને તે સબધથી પણ બરાબર બંધે તેવો છે એ ચેતનજીને અવિનાશી કહેવામાં આવે છે છતાં એ ધર્મ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરે છે તેથી અનુભવને ચેતના બતાવી આપે છે કે-એ ચેતનને ઠેકણે લાવવામાં વળી મુરકેલી જણાય છે એ સ્પષ્ટ ભાવને બતાવવા ઉપર પ્રયત્ન કર્યો છે અને બનતાં મુખી દરેકે દરેક શબ્દનો અર્થ કરી વચ્ચે શબ્દો અભ્યાહાર બતાવી તે અર્થ કર્યો છે કવિનો આશય એ જ હતો એમ તો કહી શકાય નહિ, પણ સબધ ઉપરથી એને મળતો આશય કોવો એકજો એમ ધારી શકાય છે આત્માને દિવકારી કાય આત્માજો જ કરવું એકજો તે સબધમાં શ્રી ધર્મદાસ ગણિ લખે છે કે—

અપ્યા આબહ મપ્યા સહદીઓ અપ્પસન્નિપ્પો ધમ્મો ।

અપ્યા કરેહ ત તહ અહ ધવ્વ સુહાવાઈ હોર ॥

‘ આત્મા જ યથાસ્થિત રીતે ચોતાના આત્માને જાણે છે તેથી આત્મસાક્ષીએ કરેલો ધર્મ પ્રમાણુ છે, તેથી આત્માએ જે ક્રિયા અનુદાન આત્માને સુખકારક હોય તે તેવા પ્રકારે જ કરવાં કે જે આત્માને સુખ આપનાર હોય. ’ આવી રીતે ચેતનને હિતકારી કાર્યો કરવાની ઇચ્છા રાખવી ઉચિત છે અને તે હિત શુ છે તે આત્માને ખરાખર જાણવાથી અને પુદ્ગળ અને ચેતન વચ્ચેનો તફાવત સમજવાથી જ ગ્રાહ્યમાં આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી લોકરંજન કરવા માટે ધાર્મિક કાર્ય કરવાની પ્રચલિત રીત છોડી દઈને આત્માને વાસ્તવિક હિત જેથી થાય તે કાર્ય શોધી સમજી તેવા કાર્યો કરવામા ઉદ્યત થવાની ખાસ જરૂરી- આત અન્ન ખતાવી છે ખોટાં ખાતા ખતવવાની અન્ન વાત કરી છે તે એકલા માયા, મમતાના જાણીતા પ્રસંગોમાં જ ખને છે એમ ન સમજવું, ઉપયોગ વગર આત્મસાક્ષિક ધર્મક્રિયા કરવામા આવે નહિ તો શુભ સાધનક્રિયાઓમા પણ ઘણીવાર ખોટા ખાતાઓ ખતવવામા આવે છે એ જરા ખારિક અવલોકન કરીને જોવાથી સમજાઈ જશે. અસુક શુભ ક્રિયા પણ ખરાખર કરવામા ન આવે અથવા તે કરતી વખત સાધ્યનો નાશ થઈ જતો હોય તો તે શુભ ક્રિયા છે તેટલા ખાતર જ સાચું ખાતુ ખતવી આપે એટલે આત્મિક શુભમા વધારો કરે એમ સમજવું નહિ દરેક વાતનો આધાર વિવેકદૃષ્ટિ ઉપર રહે છે અને તે ખાસ લક્ષ્યમા રાખવાની ખહુ જરૂર છે. સામાન્ય પ્રાકૃત પ્રવાહ સાથે ઘસડાઈ જવાની જરા પણ જરૂર નથી. જ્યારે આત્માનું ઉત્થાન થવાનું હોય છે ત્યારે તે વિચાર કરવાથી જ થાય છે અને તે પ્રસંગે આત્માને હિત કરવાની દૃષ્ટિ જ લક્ષ્યમા રાખવાની હોય છે; લોકો શું ધારશે વિગેરે વિચાર તો દેખાવ કરવાની દૃષ્ટિ હોય ત્યા સુધી જ ઘટે છે અને એવા દેખાવ કરવાના ધર્મો તો આ જીવે ઘણા કર્યા છે, હવે એ ખાદ્ય દૃષ્ટિનો છેડો લાવવો જોઈએ. એક ઉપવાસ કર્યો હોય કે સાધારણ રીતે મહોત્સવાદિ કર્યા હોય તો ઘણાની પાસે તેની વાત કરી નાખીએ તો ઠીક, ઘણા તે જાણે તો ઠીક, ખહુ માણસો વાહવાહ ખોલે તો ઠીક આવી વૃત્તિ જ્યા સુધી રહે ત્યા સુધી હજી ચેતનાના મદિરમા પ્રવેશ પણ થયો નથી અને અનુભવે ચેતનજીને મનાવવાની ખરેખરી શરૂઆત પણ કરી નથી એમ સમજવું.

તું* હિતુ મેરો મેં હિતુ તેરી, અતર કાહિ+ જનાસી;

આનંદઘન પ્રમ્મ આન મિલાવો, નહિતર કરો ધનાસી*. અનુમત્ર ૦ ૩

* “ તો હિતુ ” એવો પાઠ જાપેલી શુકમા છે અર્થ એક જ છે હિતુ શબ્દમા એક જગ્યાએ તુ નક્ષર દીર્ઘ આપવામા આવ્યો છે ‘ તો ’ પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે

+ કાહિને બદલે ‘ કાહૈ ’ પાઠ છે અર્થમા ફેર જણાતો નથી

x ધનાસીને બદલે જે જગ્યા પર ‘ ધન્યાસી ’ શબ્દ છે અર્થ એક જ છે ધનાશ્રી રાગતુ નામ છે તે શબ્દ ભાષામા જૂદી જૂદી રીતે લખાય છે.

૩ હિતુ=મિત્ર, હિત કરનાર અતર=આતરો કાહિ=શુ છે ? જનાસી=જણાવી આન=લાવીને મિલાવો=મેળવો કરો ધનાસી=ધનાશ્રી રાગ ખોલો, ઉપડી જાઓ, ચાલવા માડો

“ તુ મારા દિવ કસ્નાર મિત્ર છે અને હું તને દિવ કસ્નાર છું, (આપણા વચ્ચે) આંતરે શુ છે જે તુ જણાવે છે ? મારે આનંદપન પ્રશ્નને લાગીને મારા મેળાપ કરાવી આપો, નહિ તો (તમે પણ) ચાલવા માટે. ”

સ્થાવ—હે અનુભવ ! તુ મારા દિવ કસ્નાર છે, મારા છેલ્લું મિત્ર છે અને હું તને દિવ કસ્નારી છું મારા અને તારા વચ્ચે અતર શુ છે ? તે તુ જણાવ. હવે પતિને મારે મંદિરે લઈ આવવા માટે તેને મનાવવા હું તને આટલી વિગ્નસિ કરું છું તે પણ ખરી મિત્રતામાં કરવાની જરૂર હોય જ નહિ જ્યાં ફોન હોય ત્યાં તો અસ્પર્શ એક બીજાનું કામ કરવું એ મિત્રની જરૂર છે, એમાં પછી કંઈ આંતરે શકાય. એમને નહિ અને મિત્ર તરફથી વિગ્નસિ થવાની અપેક્ષા પણ રાખવી એમને નહિ અને ત્યાં સુધી કામ કરવાની શક્ય પણ એવી એમને નહિ તુ ચારી રીતે જાણે છે કે અનુભવજ્ઞાન થયા પછી ચેતનજી સુખતિ અથવા સમતાને મંદિરે પધારે છે, સમતા તેની પૂર અહારમાં પ્રકાશે છે અને ચેતના પણ વિશુદ્ધ થવા માટે છે અને ચેતના વિશુદ્ધ થવા માટે એટલે અનુભવ જાણે છે અને આવી રીતે એક બાજુએ સમતા અથવા ચેતના અને બીજી બાજુએ અનુભવ એક બીજાને બહુ દિવ કસ્નાર અને લાભ કરનાર થાય છે અને તેથી ચેતના અનુભવને અહીં જોઈ છે કે-તુ મને દિવ કસ્નાર અને હું તને દિવ કસ્નાર છું છતાં હું કેટલા વખતથી તારી પાસે વિગ્નસિ કરું છું કે પતિને તુ મારી પાસે લઈ આવ અને મારે મંદિરે તેમને સ્થાપન કર, તેમાં તુ જાણ કેમ જાય છે ? વિલગ કેમ કરે છે ? તારી જરૂર છે કે મારી વિગ્નસિ વગર પણ તારે મારું કામ કરી આપવું એમને, કારણ કે એમ કરવું એ મિત્રધર્મ છે તુ જાણે છે કે પતિ હાલ જે વિશાવ દયામાં વતે છે તે સર્વ રીતે નુકસાન કરનાર છે, તને પોતાને પણ તેથી ખેદ થાય તેવી એ જાણત છે અને સર્વથી વધારે કમનસીબ વાત તો એ છે કે-વિશાવદયામાં ચેતનજી સાધામતાને મંદિરે પડ્યા જોઈ છે અને મારી હાંસી કરાવે છે આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે એ તુ જાણે છે મારે અનુભવ ! તુ આનંદપન પ્રશ્ન-મારા સંબંધિત અસ્વસ્થી ચેતનપતિ જેણે અત્યારે તો સર્વ રીતે મહાકુ ખારક સ્થિતિ અનુભવે છે, પરંતુ જેણે સ્વરૂપે આનંદના સમૂહ છે જેણે આદિમક સુખના શોખી છે અને જેણેને વર્તમાન ઉપાધિ ન વળગી હોય તો મારી સાથે વિલાસ કરનારા છે તેમને લઈ આવીને મારા મેળાપ કરાવી આપ મારા વિરહ દૂર કર અને મને વતમાન ચાતનામાંથી છોડાવ અને નહિ તો પછી તુ પતાસી કર, ચાલતો યા, સ્તો પકક. મારે કંઈ તારુ બીજું કામ નથી. હું મિત્ર હોવા છતાં તને આટલી વિગ્નસિ કરું છું અને તુ મિત્ર છતાં મારું એટલું પણ કામ કરતો નથી તો પછી મારે તારું કામ નથી, તારે એમને ત્યાં જા, આપણે સબધ એતાં તારે એમ કરવું ઉચિત નથી, છતાં તુ એ એમ જ વતવાનો હો તો તારી ઇચ્છા, તારે એમને ત્યાં જ.

અત્યારે અનુભવજ્ઞાન થાય ત્યારે તે સમતા નજીક જઈ શકે છે અને સમતાની

નજીક જાય ત્યારે તેની ચેતના વિશુદ્ધ, વિશુદ્ધતર થતી જાય છે. વળી અનુભવ હોય તો સમતા બની રહે છે, નહિ તો ચાલી જતાં વખત લાગતો નથી. આવી રીતે અનુભવ અને સમતાને બહુ નજીકનો અને અરસ્પરસ એક બીજા ઉપર કાર્યકારણરૂપ સ્નેહસંબંધ છે. આ ગાથાનો ભાવ એ છે કે-અનુભવ દ્વારા સમતા પ્રાપ્ત કરવી અને ચેતનજીએ પોતાનું સહજ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું.

જ્યારે ગવૈયાની ટોળી ગાવા બેઠી હોય છે ત્યારે એવો સિવાજ છે કે ગાન બંધ કરવું હોય ત્યારે એમ કહે કે 'હવે ધનાશ્રી કરો' એટલે હવે છેલ્લો ધનાશ્રી રાગ બોલી ગાવાનું કામ આટોપી લો. આપણા દેવમંદિરમાં રાત્રે જે પ્રમાણે વધાઈ બોલવાનો સિવાજ છે (જે વધાઈ પણ ઘણું ખરું ધનાશ્રી રાગમાં જ હોય છે) તેવી રીતે ગવૈયાઓ પણ છેવટે ધનાશ્રી બોલે છે. એ God Save the King નેશનલ એન્થમ જેવું છેવટનું ગીત સમજવું શ્રીયશૌચવિનયજીવિત સાહચર્યસે ગાથાના સ્તવનની છેલ્લી ઠાલ જેમ સંપૂર્ણતા-સૂચક ધનાશ્રી રાગમાં છે તેવી રીતે બીજા પણ રાગના અંતમાં છેલ્લો ધનાશ્રી રાગ આવે છે, પૂજાઓમાં બહુધા તેમ જ હોય છે. અહીં ચેતના ધનાશ્રી રાગમાં ગાન ગાતા અનુભવને કહે છે કે-તમે ગમે તેમ કરીને પતિને લઈ આવી મારો મેળાપ કરાવો અને નહિ તો પછી ધનાશ્રી કરો એટલે તમે વિદાય થઈ જાઓ, હાલ તુરતને માટે એ વાત પડતી મૂકો. જો મહેનત કરવાથી પતિ મારે મદિરે પધારે નહિ અને તમે પણ મોઘા થતા હો તો પછી હાલ એ વાત જવા દેવી એ જ ઠીક છે.

ટખાકાર આ ગાથાનો ભાવ બતાવતા કહે છે તેનો આશય આ પ્રમાણે છે. અત્યાર સુધી જે આત્માનું વર્ણન કર્યું છે તે તો બહિરાત્મા છે એટલે એ પરપરિણતિને પોતાની માને છે, પૌદ્ગલિક ભાવોમાં લોહપતા રાખે છે અને ઉપર ઉપરની બાહ્ય ક્રિયામાં ઘેલો થઈ જાય છે આવા બહિરાત્માને સમજાવવું તો કઠન પડે, ઘણું મુશ્કેલ પડે, તેથી તેને મૂકી દઈને અતરાત્માને જાગૃત કરી પરમાત્મભાવને વિચારવાની ખાસ જરૂર છે એમાં અનુભવને ભજવાની ખાસ જરૂર એટલા માટે છે કે એને લઈ આવીને મેળવી શકે એવો અનુભવ મિત્ર જ છે. એ જ્યારે હોય છે ત્યારે તે ચેતનના બહિરાત્મભાવને દૂર કરી અતરાત્મભાવમાં તેની સ્થિતિ કરાવી, પરમાત્મભાવ તેની પાસે ભજવી તેને આનંદધનની સ્થિતિ મેળવી આપે છે એ પ્રમાણે હોવાથી અહીં ચેતના અનુભવને કહે છે કે-તું મારો મિત્ર છે અને હું તારી મિત્ર છું તેથી આપણા વચ્ચે અતર શુ કરવા જણાવે છે, એવો આતરો હોય જ શા માટે? છે જ ક્યા? ખરેખર એવો આતરો આપણા વચ્ચે હોય જ નહિ, માટે હે અનુભવ! જો તમે મારું હિત વિચારતા હો તો હવે ક્ષણ માત્ર વિલખ ન કરો, હવે મારાથી પતિવિરહ ખમાતો નથી, તેથી આનંદના ધન સધન મારા સામર્થ્યવાન આત્મારામ ભર્તારને લાવીને મને મેળવી આપો, જો ન મેળવી આપો તો તમે પણ ધન્યાસી કરો, એટલે કળાવત ગાનારને શીખ દેવી હોય તો તેને કહેવામાં આવે

છે કે ધન્યાસી કરી, એટલે તમને શીખ છે એ પ્રમાણે તમે પણ ધન્યાસી કરી, હવે અમે પોતે જ તેને મનાવી લેશું અને પણ બીજા ધરના નથી (અમે પણ બીજા ધરના નથી એમ છેવટે ટળાકારે શામટ્ટે લખ્યું છે તે બરાબર સમજાવતું નથી. મને એનો ભાવ એમ લાગે છે કે તમે નહિ મનાવો તો તમને પણ શીખ છે, અમે અમાસ પતિ સાથે સમજી લેશું, અમે ગમે તેમ કરીને આજ નહિ તો અમુક મુદતમા વહાલાને મનાવી લેશું, અમે પણ પારકા ધરના નથી. મતલબ પતિને સમજાવવા તમે પ્રયત્ન કરો તો પણ સારું, નહિ તો તમને પણ શીખ છે આ ભાવ બતાવવામાં ચેતનાની કાંઈક મહત્વતા અને નરમાશ બંને સાથે બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે)

આ પદની બીજી ગ્રાથાનો ભાવ સમજવો જ્યાં મુરકેલ લાગે છે, પરંતુ આખા પદનો આશય બરાબર ઝળકતો હોય એમ તો જણાવ છે કર્માવૃત્ત સ્થિતિમાં ચેતનજી અનેક પ્રકારના વેશો ધારણ કરે છે, અનેક ગતિમાં બધા આવે છે અને અનેક રૂપો ધારણ કરે છે; કોઈ વાર એ પાણી માગે ત્યાં એને દૂધ મગે છે અને કોઈ વાર દિવસે મુઠ્ઠી સ્વર વિના એને લાંબણ કરવી પડે છે; કોઈ વાર એના દર્શન કરવા હોય તો અનેક પહેરેલીની રજા લેવી પડે છે અને કોઈ વાર એ ટકાનો ત્રણ ચોર વેચાવ છે અને ઉપર મહત્ત પણ અપાવ છે (શાક ભાજીમા ઉપજાવ મગો હોય ત્યારે); કોઈ વાર એ મિટા મસ્કને પણ બાર પડે છે અને કોઈ વાર બાધિશસ્ત્ર ચરીસ્વાળો હોવાથી તદ્દન નિબળા સ્ટે છે; કોઈ વાર હબરોને બારે પડે છે અને કોઈ વાર હબરોથી કહેલા ખાસ છે આવી સ્થિતિમાંથી તેને હોવા આવવાનો માગ શોધતા ચેતના વિચારે છે કે-પ્રથમ પતિનો બહિષ્કારમળાવ છેલ્લવવો જોઈએ અને તેનો ખરો માગ એ છે કે-એને અનુભવજ્ઞાન આપવું અને તે થયા પછી તે બન્યું સ્ટે તેવા ઉપયોગ ચોખવા. એ અનુભવજ્ઞાન માટે આ પદોમાં બહુ લખાણ છે; કારણ કે એનો ઉપયોગ અતરાતમ ભાવમા હવ યઈ પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરવા માટે બહુ સારો ધાય છે બનાવેલીદાસ સમયસાર નાટકમાં કહે છે કે —

અનુભવ ચિત્તારબ્ધિ જ્ઞાન, અનુભવ કે રસ હૃદય,
અનુભવ માસ્ય મિત્રકે અનુભવ મિત્ર સાર્ય.

અનુભવકે રસકે પતાપન કલ્પત જલ,
અનુભવ અભ્યાસ મહે તીર યાત્રી દોર છે;
અનુભવથી એ રસ કલાને સોઈ પોરશાનુ,
અનુભવ અધિરસાસી ઉરધણી દોર છે;
અનુભવ કેસી ચહે કામપેનુ ચિનાવેકી
અનુભવને રવાદ પથ અનુવર્તે દોર છે;
અનુભવ કરમ તોરે, પરમનુ પ્રીતિ જ્યેરે,
અનુભવ સમાન ન પરમ દેવ આર છે.

એવા અનુભવને બરાબર સમજવાની ખાસ જરૂર છે. અનુભવનું શિક્ષણ એ છે કે- વસ્તુસ્વરૂપનો બરાબર તોલ કરી તમારું પોતાનું હોય તે વિચારો અને તેને આધાર

સંસાર વધવાનાં સાધનો દૂર કરો અને પરિણતિની નિર્મળતા કરો. એ અનુભવ પાસ કરીને ચેતનજીને સમજાવે છે કે-આત્માએ પોતાનું સ્વરૂપ સમજી વારંવાર વિચારવું જોઈએ, એનો મોક્ષ કાઈ બહારથી આવવાનો નથી, કોઈ એને મોક્ષ આપનાર નથી અને એ કોઈ પાસે યાચના કરવાથી મળતો નથી. અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થવાથી એ સર્વ વાત બની આવશે એમ અનુભવનું શિક્ષણ છે. 'આત્મા પોતે જ આત્માને જાણે છે' એ સુપ્રસિદ્ધ સૂત્ર છે. શ્રીચિદાનંદજી મહારાજ સવૈયામાં આ જ ભાવનું ગાન કરે છે તે નીચે પ્રમાણે:—

આપકું આપ કરે ઉપદેશ જ્યુ, આપકું આપ સુમારગ આણે,
આપકું આપ કરે સ્થિર ધ્યાનમે, આપકું આપ સમાધિમે તાણે;
આપકું આપ લખાવે સ્વરૂપશુ, લોગનકી મમતા નવિ ઠાણે,
આપકું આપ સંભારત યા વિધ, આપણો લેહ તો આપહી જાણે.
આપ ધધ જગ જાળથી ન્યારો જ્યુ, આપ સ્વરૂપમે આપ સમાવે;
આપ તને મમતા સમતા ધર, શીલસુ સાચો સનેહ જગાવે;
આપ અલોખ અલોખ નિરજન, પરિજન અજન દૂર બહાવે,
યા વિધ આપ અપૂરવ ભાવથી, આપણો મારગ આપહી પાવે.

આવી રીતે ચેતનજીને જે કરવાનું છે, જે રળવાનું છે અને જે મળવાનું છે તે સર્વ સ્વમા જ છે, સ્વથી જ છે, સ્વદ્વારા જ છે. આવી જાતનું શિક્ષણ એને અનુભવ આપે છે અને એક વખત સહજ ઝળકાટ થઈ જાય તો પણ તેથી બહુ લાભ થતો નથી, પરંતુ કાયમ તેવો ભાવ ટકી રહેવાનું કારણ પણ અનુભવથી જ બની આવે છે એક ભાવ સાધારણ રીતે ઝળકી જાય એમાં જરા વખત તો આનંદ થાય છે, પણ જો એ ટકી રહે તો એની મીઠાશ બહુ આવે છે; તેવી રીતે અંતરાત્મભાવ બની રહેવાનું અને તેની મીઠાશ સતત આવવાનું કારણ અનુભવથી બને છે આ કારણથી આ પદોમાં અનુભવને ઉદ્દેશીને વારંવાર લેખ લખવામાં આવ્યા છે. ચેતના કહે છે કે-અનુભવથી જેમ ચેતનજીની અંતરાત્મજ્ઞા બની રહે છે એમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ સમતા અને તેટલા પૂરતી શુદ્ધ ચેતના છે અને તેથી અસ્પર્શ બને એક બીજાને હિત કરનાર છે, મદદગાર છે. સમતાથી અનુભવ આવે છે અને અનુભવથી સમતા બની રહે છે આ ભાવ બરાબર સમજી માયા-મમતાનો ત્યાગ કરી, અનુભવરસનું પાન કરી, ચેતનજી અને ચેતનાનો વિરહ મટાડવા બનતો પ્રયત્ન કરવો. જો તેમ ન કરતા અનુભવને ધનાશ્રી કરવાનું કહેવામાં આવશે તો વળી કેટલાએ ભવો સુધી પાછો પતો ખાશે નહિ. જેની ચેતના એટલી પ્રબળ થઈ ગઈ હોય કે એને પછી અનુભવનો પણ ખપ રહે નહિ, એ તો અનુભવને ધનાશ્રી કરવાનું કહે, આપણે તો તેને અહીં ધનાશ્રી કરવાનું કહેવા જતાં અંતરાત્મભાવનો જરા ઝળકાટ કદાચ થઈ ગયો હોય તો તેને પણ ધનાશ્રી કરાવવા જેવું થઈ જાય તેમ છે. આ સર્વ ભાવ વિચારી ચેતનજીને વિશુદ્ધ કરી તેનો અંતરાત્મભાવ પ્રગટ કરો, તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો વિશેષ નિર્મળ કરો,

માયા, મમતાદિક વિભાવો પર વિશ્વ મેળવો અને એને વિવશક્રમાયની વિવમતા અને આત્મ શુભની મહત્વતાનો ખ્યાલ કરાવી એના અનુભવને બાંધત કરાવો. આત્યારે એને જે વિરહકાળ વર્તે છે અને જેને લઈને એ આત્યારે સ્થૂળ સંસારમા સમ્યોમાચ્છે સ્હે છે તે દૂર કરી એતુ અખંડ સચ્ચિદાનંદમય જ્ઞાનદર્શન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવે. એ પ્રાર્થના છે, એ વિક્ષિપ્તિ છે, એ ક્ષત્ય છે એ પ્રાર્થના જેણે સાલળી છે, એ વિક્ષિપ્તિ જેમણે સ્વીકારી છે, એ ક્ષત્ય જેણે આહ્યું છે તે સર્વ ઇદ્રિયાવીત અતિ વિસ્તૃત આત્મિક મુખ પ્રાપ્ત કરી નિરતર જ્ઞાનદના લોહવા થયા છે અને અખંડ પુરુષાર્થ અને ક્ષેત્ર ભાવનાથી એ મુખ આપ સર્વને મુખાખ છે એટલું જ્ઞાનમા રાખી એ જ્ઞાનદર્શનરસ પીવા કંટલક થાઓ, એને માટે દીર્ઘ પ્રયાસ કરો અને એ મેળવી અનંત મુખસાગરમાં આત્માનંદભવન કરી જ્ઞાનદર્શનિષ્ઠામા કલ્પોલ કરો.

શ્રી જ્ઞાનદર્શનવિક્ષિત પ્રથમ પથાસ પદ પરત
વિવેચન અર્થે બાવ પાઠાતર વિચારણાપુસ્તક સમાપ્ત

આનંદઘન પદ્ય રતનાવલી-મૂળ

પદ્ય પહેલું-વેલાવલ. પૃ. ૧૧૩

ક્યા સોવે ઉઠ જાગ ખાઉરે,
અંજલિ જલ જ્યું આયુ ઘટત હૈ, દેત પહોરિયાં ઘરિય ઘાઉ રે. ક્યા૦ ૧
ઇદ અંદ નાગિંદ મુનિ ચલે, કોથુ રાજ પતિ સાહ રાઉ રે;
જમત જમત જવજલનિધિ પાયકે, જગવંત જજન વિન જાઉ નાઉ રે. ક્યા૦ ૨
કહા વિલખ કરે અખ ખાઉરે, તરી જવજલનિધિ પાર પાઉ રે;
આનંદઘન ચેતનમયં મરતિ, શુદ્ધ નિરંજન દેવ ધ્યાઉ રે. ક્યા૦ ૩

પદ્ય બીજું-વેલાવલ, એકતાલી. પૃ ૧૧૭

રે ઘરિયારી ખાઉરે, મત ઘરિય ખજવે;
નર શીર ખાંધત પાધરી, તું ક્યા ઘરીય ખજવે. રે ઘરિ૦ ૧
કેવલ કાલ કલા કલે, વૈ તું અકલ ન પાવે,
અકલ કલા ઘટમેં ઘરિ, મુજ સો ઘરિ જાવે. રે ઘરિ૦ ૨
આતમ અનુભવ રસ જરી, યામે ઔર ન માવે,
આનંદઘન અવિચલ કલા, વિરલા કોઇ પાવે. રે ઘરિ૦ ૩

પદ્ય ત્રીજું-વેલાવલ, તાલ જાતી. પૃ ૧૨૧

જ્ય જાને મેરી સફલ ઘરીરી. જ્ય૦
મુત વનિતા યૌવન ઘન માતો, ગર્ભતાળી વેદન વિસરીરી જ્ય૦ ૧
સુપનકો રાજ સાચ કરી માનત, રાહત છાહ ગગન ખદરીરી,
આઇ અચાનક કાલ તોપચી, ગહેગો જ્યું નાહર ખકરીરી. જ્ય૦ ૨
અજહુ ચેત કછુ ચેતત નાહિ, પકરી ટેક હારિલ લકરીરી,
આનંદઘન હીરો જન છારત, નર મોહો માયા કકરીરી. જ્ય૦ ૩

પદ્ય ચોથું-વેલાવલ. પૃ ૧૨૫

સુહાગણુ ! જાગી અનુભવ પ્રીત. સુહા૦
નિન્દ અનાદિ અચાનકી, મિટ ગઈ નિજ રીત સુહા૦ ૧
ઘટમદિર દીપક કીચો, સહજ સુજ્યોતિ સરૂપ,
આપ પરાઈ આપહી, ઠાનત વસ્તુ અનૂપ સુહા૦ ૨

કહાં દિખાવુ ઝોરકુ, કહાં સમજાઈ શોર;
 ટીર અચૂક હે પ્રેમકા, લાગે સો શ્લે ઠોર. સુહાં ૩
 નાક વિહુલો પ્રાણકુ, જિને ન તુલુ મુગ શોષ;
 આનંદધન પ્રભુ પ્રેમકી, અહમ કહાની કોષ. સુહાં ૪

૫૬ પાચમુ—આશાવરી. ૫ ૧૩

અવધુ નટ નામરકી બાણ, બસ્યે ન બાંભણુ કાણ. અવધુ ૦
 વિસ્તા બેક સમયમે કાને, ઉપજે વિલુસે તણહી;
 ઉલટપલટ ધ્રુવ સત્તા રાખે, યા હમ મુની ન કળહી. અવધુ ૧
 બેક અનેક અનેક બેક કુની, કુલજ કનક મુખાવે;
 જલતરમ મટમાટી રવિકર, અગનિત તાહી સમાવે. અવધુ ૨
 હે નાંદિ હે વચન અગોચર, નય પ્રમાણુ સતભગી;
 નિરપખ હોમ લખે કોષ વિરલા, કયા હેખે મત જગી. અવધુ ૩
 સર્વમંથી સરવગી માને, ન્યારી સત્તા ભાવે;
 આનંદધન પ્રભુ વચન મુખારસ, પરમારથ સો પાવે. અવધુ ૪

૫૬ છકું—સાખી ૫ ૧૪

આતમ અનુભવ રસિક કો, અજળ મુખે વિસ્તવ.
 નિવેંદી વેદન કરે, વેદન કરે અનવ.

૩મ તામમી.

માહારો બાણમે સન્ધાસી, દેહ દેવલ મહવાસી. માહારો ૦
 ક્ષમ પિતલા મારમ તણ બેગી, મુખમના પરવાસી;
 પ્રકાશમ મખી આસન પૂરી બાણુ, અનહલ તાન બનાસી. માહારો ૧
 યમ નિયમ આસન જ્યહારી, પ્રાણાયામ અભ્યાસી;
 પ્રત્યાહાર પારબા ધારી, ધ્યાન સમાધિ સમાસી. માહારો ૨
 મૂલ ઉત્તર ગુણુ મુદા ધારી, ધર્મકાસન આરી;
 રેવક પૂરક કુબક ચારી મન ઇરી જ્યહારી. માહારો ૩
 વિસ્તા બેનભુગતિ અનુધારી આપોઆપ વિમાસી;
 આતમ પરમાતમ અનુધારી, સીકે કાજ સમાસી. માહારો ૪

૫૬ સાતમુ—સાખી—૫ ૧૫

જા આશા જલશકો મતિ ઉલટી કુલ મોર;
 રાખે પાવત જગતમે, શ્લે છૂટો ઠક મોર.

राग आशावरी.

अवधू कया सोवे तन मठमें, जग विलोकन घटमें. अवधू०
 तन मठकी परतीत न कीजे, ढडि परे अेक पलमें,
 हलखल भेटि जगर ले घटकी, यिन्डे रमता जलमें अवधू० १
 मठमें पंच बूतका वासा, सासा धूत भवीसा,
 छिन छिन तोही छलनकुं याडे, समजे न जौरा सीसा. अवधू० २
 शिर पर पंच वसे परमेसर, घटमें सूछम जारी,
 आप अख्यास लणे कोछ विरला, निरणे धूकी तारी. अवधू० ३
 आशा भारी आसन धरी घटमें, अजपाजप जगावे,
 आनंदधन येतनभय भूरति, नाथ निरंजन पावे. अवधू० ४

पद आठमुं-साधी. पृ. १७४

आतम अनुभव कूलकी, नवली कोठ रीत,
 नाके न पकरे वासना, कान गडे परतीत.

राग धनाश्री अधवा सारग.

अनुभव नाथकुं क्युं न जगावे.
 भमता संग सो पाय अजगल, थनतें हूध कडावे. अनुभव० १
 भैरे कडेतें जीज न कीजे, तुं अैसी ही शिभावे;
 अडोत कडेतें लागत अैसी, अशुली सरप द्विभावे. अनुभव० २
 औरनके संग राते येतन, येतन आप भतावे,
 आनंदधनकी सुभति आनंदा, सिद्ध सत्रप कडावे अनुभव० ३

पद नवमु-सारग. पृ. १८०

नाथ निहारो आपभतासी
 वंचक शठ सचकसी रीते, जोष्टो भातो भतासी. नाथ० १
 आप विशुवषु जगकी हासी, सियानप कौषु भतासी,
 निजजन सूरिजन भेला अैसा, जैसा हूध पतासी. नाथ० २
 भमता हासी अडितकरी हरविधि, विविध भाती संतासी,
 आनंदधन प्रभु विनती मानो, और न डितु समतासी नाथ० ३

पद दशमुं-दोही. पृ १८६

परम नरभमति औरन आवे परम०
 मोहन गुन रोहन गति सोहन, भैरी वैर अैसे निहुर विभावे परम० १

ચેતન જ્ઞાત મનાત ન એતે, મૂલ વસાત જગ્યાત બહાવે;
 કેઈ ન દૂલી દહાલ વિસીદી, પાશખી પ્રેમખરીદ બનાવે. પરમ૦ ૨
 વ્યય ઉધારી અપની કહા એતે, વિરહબર નિસ મોદી સતાવે;
 એવી મુની આનંદપન નાવત, ઝોર કહા કેઉ ડુઠ બબવે. પરમ૦ ૩

પદ અગિયારમું-માલકોરા, વેસાવક ટોઠી ૫ ૧૬૧

આતમ અનુભવ રીત વરીરી.	આતમ૦
મોર બનાએ નિજ રૂપ નિરૂપમ, તિચ્છત રૂચિ કર તેમ ધરીરી.	આતમ૦ ૧
ટોપ સલાહ શૂરકો બાને, એકતારી ચોરી પદ્ધિરીરી;	
સત્તા ધલમેં મોઢ વિદારત, એ જે મુશ્કિલ મુઢ નીસરીરી.	આતમ૦ ૨
કેવલ કમલા અપાપર મુદર, જાન કરે સ્વરગ બરીરી;	
છત નિશ્ચાન બલ્લક વિરાજે, આનંદપન સર્વજ ધરીરી.	આતમ૦ ૩

પદ બારમું-સાખી ૫ ૧૬૦

કુલુદિ કુલમ કુદિલ ગતિ, મુલુદિ શધિકા નારી;
 ચોપર ખેલે શધિકા, છતે કુબલ હારી.

રાગ રામખાં.

ખેલે ચતુમતિ ઘોષર, પ્રાણી મારા ખેલે.
 નરહ મલકા કોન મીનવ ડે, માને ન લેખે જુલિવર પ્રાણી મેરા૦ ૧
 રામ દોષ મોઢકે પાસે આપ બનાયે દ્વિવકર;
 ટેસા દાવ પર પાચેકા સારી અઘાવે ખીલકર પ્રાણી મેરા૦ ૨
 પાસ તલે ડે દૂઆ ભાષ, ઇચ્છ તલે ડે એકા;
 સમ મીલ દોવ ગરાબર વખા, વલ વિવેક મિનવેક પ્રાણી મેરા૦ ૩
 ચડસામીખાડે ફિરે નીદી, સ્થાલ ન તેરી ચેરી;
 વાલ વરહ ફિર ખાવે ધરમે, કમલુક ચેરી વિષેરો પ્રાણી મેરા૦ ૪
 ખાવ વિવેકે પાઉ ન આવત, તલ લન કાની બાલ;
 આનંદપન પ્રમુ પાઉ દેખાવત, તેા છતે છપ નાલ પ્રાણી મેરા૦ ૫

૧૬ નરહ-સારંગ. ૧ ૨૧

અનુભવ હમ તેા ધવરી ઠાસી;	અનુ૦
અર્થ કહાતે આપ મમગ, બનુ ન કાપી વારી.	અનુ૦ ૧
રીજ પર વાકે સમ નંન, ગુમ કમુ રનવ ઠાસી ?	
વરખો ન બવ અંક ન કતો, ઘાકમે ડેવન હાસી.	અનુ૦ ૨

શ્રી આનંદધનજીનાં પદો

સમજત નાહિ નિહુર પતિ એતિ, પલ એક જાત છમાસી;
આનંદધન પ્રભુ ઘરકી સમતા, અટકલી ઔર લખાસી. અનુ૦ ૩

પદ ચૌદમું-સારંગ. ૫ ૨૧૫

અનુભવ તુ હૈ હેતુ હમારો. અનુ૦
આય ઉપાય કરો ચતુરાઈ, ઔરકો સંગ નિવારો. અનુ૦ ૧
તૃષ્ણા રાડ ભાડકી જાઈ, કહા ઘર કરે સવારો;
શઠ ઠગ કપટ કુટુંબહી પોખે, મનમે ઠયું ન વિચારો. અનુ૦ ૨
કુલટા કુટિલ કુયુદ્ધિ સંગ ખેલકે, અપની પત ઠયું હારો ?
આનંદધન સમતા ઘર આવે, જાને જીત નગારો. અનુ૦ ૩

પદ પંદરમું-સારંગ. ૫ ૨૧૬

મેરે ઘટ ગ્યાન જાનુ જયો ભોર. મેરે૦
ચેતન ચકવા ચેતના ચકવી, જાગો વિરહકો સોર. મેરે૦ ૧
ફેલી ચિહું દિસ ચતુરા ભાવરુચિ, મિથ્યો જરમ તમ જોર;
આપકી ચોરી આપહી જાનત, ઔર કહુત ન ચોર. મેરે૦ ૨
અમલ કમલ વિકચ જયે જૂતલ, મંદ વિષય શશિ ઠોર,
આનંદધન એક વલ્લભ લાગત, ઔર ન લાખ કિરોર. મેરે૦ ૩

પદ સોળમું-મારુ. ૫ ૨૨૩

નિશદિન જોઈ તારી વાટડી, ઘરે આવોને ઢાલા, નિશ૦
મુજ સરિખી તુજ લાખ હૈ, મેરે તૂહી મમોલા નિશ૦ ૧
જવહરી મોલ કરે લાલકા, મેરા લાલ અમોલા;
જીસકે પટતર કો નહિ, ઉસકા ક્યા મોલા ? નિશ૦ ૨
પથ નિહારત લોયજી, દ્રગ લાગી અડોલા,
જોગી સુરત સમાધિમે, મુનિ ધ્યાન ઝકોલા. નિશ૦ ૩
કોન સુને કિનકુ કહું, કિમ માંડું મેં જોલા ?
તેરે મુખ હીઠે ટલે, મેરે મનકા ચોલા. નિશ૦ ૪
મિત્ત 'વિવેક વાતે' કહે, સુમતા સુનિ જોલા,
આનંદધન પ્રભુ આવશે, સેજડી રગ રોલા. નિશ૦ ૫

પદ સત્તરમું-સોરઠં ગિરનારી ૫ ૨૨૯

છોકરાને ઠયુ મારે છે રે, જાયે કાઠ્યા ડેણુ;
છારો છે મારો ખાલો ભોગો, ખાલે છે અમૃત વેણુ. છોરાને૦ ૧

દેવ લક્ષ્મીના આલણ લાગ્યો, અબ કાંઈ કુટા છે નેણા
 તુ તો મરણ સિદ્ધિ સુતે, રાટી દેસી કાણુ ? ઊશને ૨
 પાસ પચીસ પચાસા ઉપર, જોલે છે સુધા નેણા
 આનંદપત પ્રભુ ઢાસ તુમારો, જનમ જનમકે સેણુ. ઊશને ૩

૫૬ અઢારમુ - માલકેરા, ગાડી રામણી. ૫ ૨૩૫

રિસાની આપ મનાવો રે, પ્યારે બીચ્ચ વસીક ન હેર રિસાની ૦
 સોદા અજમ હે પ્રેમકા રે, પરખ ન છૂલે કોપ;
 લે દે વાહી ગમ પટે પ્યારે, ઝોર હલાલ ન હોય. રિસાની ૧
 દો ભાવા ભુલકી કરો રે, મેટો મનકી આટ;
 વનકી વપત બૂચકીએ પ્યારે, વચન મુધારસ છાટ. રિસાની ૨
 નેક નજર નિહાલીએ રે, ઉજર ન કીલે નાથ;
 વનક નજર મુજરે મિલે પ્યારે, અજર અમર મુખ સાથ. રિસાની ૩
 નિશિ અધ્યારી મન મટા રે, પાઉ ન વાટકો રેજ;
 કચ્છા કરો તો નિરવલું પ્યારે, દેણુ તુમ મુખમદ. રિસાની ૪
 પ્રેમ જહાં દુવિધા નહિ રે, નહિ કુચાર્પત રેજ;
 આનંદપત પ્રભુ આઈ બિસાળે, આપણી સમવા સેજ રિસાની ૫

૫૬ ઓગણીસમુ - વેલાવણ. ૫ ૨૪૨

દુલહ નારી તુ બડી ભાવરી, પિયા લ્લો તુ સોવે;
 પિયા અતુર હમ નિપટ અચ્ચાની, ન ભાતુ આ દોવે ? દુલહ ૦ ૧
 આનંદપત પિયા દરસ પિયાસે, જોલ મુઘટ મુખ બેરે. દુલહ ૦ ૨

૫૬ વીસમુ - નાડી આરાવરી. ૧ ૨૪૫

આજ મુજાગન નારી, અવધૂ આજ મુજાગન નારી;
 મેરે નાથ આપ મુખ લીની, કીની નિજ અગચારી. અવધૂ ૦ ૧
 પ્રેમ પ્રતીત શત્રુ રચિ રગત, પહિરે છાની સારી;
 મહિલી ભક્તિ રનકી શચી, ભાવ અજન મુખકારી. અવધૂ ૦ ૨
 સજ્જ મુજાવ શૂરી મ પેની, ધિરતા કકન ભારી;
 આનંદવચી ઉરમિં રાખી, પિયુ જનમાલ આધારી. અવધૂ ૦ ૩
 મુરત સિદ્ધર માત્ર રમ સતી નિરતે વેની સમારી;
 ઉપજ બ્યોત ઉલોત પટ ત્રિમુવન આરણી કેવડ કારી. અવધૂ ૦ ૪
 ઉપજ પુની અજપાકી અનહ, કિત નગારે વારી;
 ની સદા આનંદપત અરખત વનમીર ઝોડનવારી. અવધૂ ૦ ૫

પદ એકવીસમું-ટોડી. પૃ. ૨૫૪

નિશાની કહા બતાવું રે, તેરો અગમ અગોચર રૂપ. નિશાની૦
 રૂપી કહું તો કછુ નહિ રે, બંધે કૈસે અરૂપ ?
 રૂપારૂપી જો કહું ખ્યારે, એસે ન સિદ્ધ અનૂપ. નિશાની૦ ૧
 સિદ્ધ સરૂપી જો કહું રે, બંધ ન મોક્ષ વિચાર;
 ન ઘટે સંસારી દશા ખ્યારે, પુન્ય પાપ અવતાર. નિશાની૦ ૨
 સિદ્ધ સનાતન જો કહું રે, ઉપજે વિષ્ણુસે કૌભુ;
 ઉપજે વિષ્ણુસે જો કહું ખ્યારે, નિત્ય અબાધિત ગૌન. નિશાની૦ ૩
 સર્વાંગી સખ નય ધણી રે, માયે સખ પરમાન;
 નયવાદી પદ્મો શ્રદ્ધી ખ્યારે, કરે લરાઈ ઠાન. નિશાની૦ ૪
 અનુભવગૌચર વસ્તુકો રે, જાણુવો યહ ઇલાજ,
 કહન સુનનકો કછુ નહિ ખ્યારે, આનંદધન મહારાજ. નિશાની૦ ૫

પદ બાવીસમું-ગોડી. પૃ. ૨૬૩

વિચારી કહા વિચારે રે, તેરો આગમ અગમ અથાહ વિચારી૦
 ખિનુ આધે આધા નહિ રે, ખિન આધેય આધાર,
 મુરગી ખીનું ઇકા નહિ ખ્યારે, યા ખીન મુરગકી નાર. વિચારી૦ ૧
 ભુરટા ખીજ વિના નહિ રે, ખીજ ન ભુરટા ટાર,
 નિસિ ખીન દિવસ ઘટે નહિ ખ્યારે, દિન ખિન નિસિ નિરધાર. વિચારી૦ ૨
 સિદ્ધ સંસારી ખિનુ નહિ રે, સિદ્ધ ખિના સંસાર,
 કરતા ખિન કરણી નહિ ખ્યારે, ખિન કરની કરતાર વિચારી૦ ૩
 જામન મરણુ વિના નહિ રે, મરણુ ન જનમ વિનાસ,
 દ્વિપક ખીનું પરકાશતા ખ્યારે, ખિન દ્વીપક પરકાશ. વિચારી૦ ૪
 આનંદધન પ્રભુ વચનકી રે, પરિણતિ ધરી રુચિવત,
 શાશ્વત ભાવ વિચારતે ખ્યારે, ખેલો અનાદિ અનંત વિચારી૦ ૫

પદ ત્રેવીસમું-આશાવરી. પૃ ૨૭૦

અવધૂ અનુભવકલિકા જાગી, મતિ મેરી આતમશું મીલન લાગી અવધૂ૦
 જાએ ન કબહુ ઔર ઢિગ નેરી, તોરી વનિતા વેરી,
 માયા ચેડી કુટુબ કરી હાથે, એક ડેહ દીન ઘેરી. અવધૂ૦ ૧
 જનમ જરા મરન વસી સારી, અસર ન દુનિયા જેતી,
 દે ઢવકાય નવા ગમે મીયા, કિસ પર મમતા એતી. અવધૂ૦ ૨

અનુભવરસમે રાજ ન સોગા, લોકવાદ સળ મેટા,
કેવલ અવ્યલ અનાદિ અખાધિત, શિવ ચક્રકા લેટા. અવધૂં ૩
વર્ષા છુદ સમુદ સમાગી, ખબર ન પાવે કોઈ;
આનંદવન બે જ્યોતિ સમાવે, અલખ કહાવે સોઈ અવધૂં ૪

૫૬ ચોવીસમું - શામભા. ૫ ૨૭૮

મુને મારે કમ (મલશે મનમેહુ, મુને
મનમેહુ વિષુ મેલિ ન કહીએ, વાલે કવલ કોઈ વેલુ, મુને ૧
આપ મિશ્યાથી અતર રાખે, સુમનુખ નહિ તે લેલુ;
આનંદવન પ્રભુ મન મિલીઆ વિષુ, કે નવિ વિલજે ઘેલુ, મુને ૨

૫૬ પચીસમું - શામભા. ૧ ૨૮૧

ક્યારે મુને મિલશે માહરો સત સનેહી. ક્યારે
સત સનેહી સુવિજન પાખે, રાખે ન ખીરલ દેહી. ક્યારે ૧
જન જન આજલ અતરગતગી, વાતલથી કહુ કેહી ?
આનંદવન પ્રભુ વેષ વિશેજે, ક્ષીમ જીવે મધુમેહી. ક્યારે ૨

૫૬ છવીસમું - આશાવરી. ૫ ૨૮૪

અવધૂ ક્યા માશુ ગુનહીના, વે ગુનગનત પ્રવીના. અવધૂં
ગાય ન જાનુ બજાવ ન જાનુ, ન જાનુ સુરશેવા
રીઝ ન જાનુ રીઝાવ ન જાનુ ન જાનુ પદસેવા. અવધૂં ૧
વેદ ન જાનુ કિતાબ ન જાનુ, જાલુ ન લક્ષણુ છદા;
તરકવાદ વિવાદ ન જાનુ ન જાનુ કવિદેહા. અવધૂં ૨
લ્લપ ન જાનુ જીવાબ ન જાનુ, ન જાનુ કથવાતા;
જાવ ન જાલુ જાતી ન જાલુ, જાનુ ન સીરા તાતા. અવધૂં ૩
આનંદ ન જાનુ વિઆન ન જાનુ ન જાનુ જાજામા (પદનામા);
આનંદવન પ્રભુકે ધરવારે, ૨૮૧ કષ્ટે ગુણધામા. અવધૂં ૪

૫૬ સત્તાવીસમું - આશાવરી. ૫ ૨૬૦

અવધૂ શમ શમ જમ આવે વિરલા અલખ લખાવે. અવધૂં
મતવાલા તો મતમે માતા, મહવાલા મહશતા;
જટા જટાપર પટા પટાપર, દતા છતાપર તાતા અવધૂં ૧
આજમ પદિ આજમપર ધાકે, માયાધારી દાકે;
દુનિયાદાર દુનિસે લાજે, દાસ્ય સળ આશાકે અવધૂં ૨

બહિરાતમ મૂઠા જગ જેતા, માયાકે કંઈ રહેતા;
 ઘટઅંતર પરમાતમ ભાવે, દુરલભ પ્રાણી તેતા. અવધૂં ૩
 ખગ પદ ગગન મીન પદ જલમેં, જો ખોજે સો ખૌરા;
 ચિત્ત પંકજ ખાજે સો ચિન્હે, રમતા આનંદ ભૌરા. અવધૂં ૪

પદ અઢ્ઢાવીસમું-આશાવરી. પૃ ૩૦૩

આશા ઓરનકી કયા કીજે, જ્યાન સુધારસ પીજે. આશાં
 ભટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશાધારી,
 આતમ અનુભવ રસકે રસીયા, ઉતરે ન કળહુ ખુમારી. આશાં ૧
 આશા દાસી કે જે જાએ, તે જન જગકે દાસા,
 આશા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા. આશાં ૨
 મનસા પ્યાલા પ્રેમ મસાલા, પ્રહ્લ અગ્નિ પરજલી,
 તન ભાઠી અવટાઈ પીએ કસ, જાગે અનુભવ લાલી. આશાં ૩
 અગમ પીઆલા પીઓ મતવાલા, ચીન્ને અધ્યાતમ વાસા,
 આનંદધન ચેતન ઠડે ખેલે, દેખે લોક તમાસા. આશાં ૪

પદ ઓગણત્રીસમું-આશાવરી. પૃ ૩૧૪

અવધૂ નામ હમારા રાખે, સોઈ પરમ મહારસ યાખે. અવધૂં
 ના હમ પુરુષા ના હમ નારી, વરન ન જાતિ હમારી,
 જાતિ ન પાતિ ન સાધન સાધક, ના હમ લઘુ નહિ ભારી. અવધૂં ૧
 ના હમ તાતે ના હમ શિરે, ના હમ હીરઘ ન છોટા;
 ના હમ ભાઈ ના હમ ભગિની, ના હમ ખાપ ન ઘોટા. અવધૂં ૨
 ના હમ મનસા ના હમ શબદા, ના હમ તનકી ધરણી;
 ના હમ ભેખ ભેખધર નાહિ, ના હમ કરતા કરણી અવધૂં ૩
 ના હમ દરસન ના હમ પરસન, રસ ન ગંધ કછુ નાહિ,
 આનંદધન ચેતનમય મૂરતિ, સેવક જન બલીબહી. અવધૂં ૪

પદ ત્રીસમું-આશાવરી. પૃ ૩૨૪

સાધો ભાઈ! સમતા રંગ રમીજે, અવધૂ મમતા સંગ ન કીજે. સાધોં
 સપત્તિ નાહિ નાહિ મમતામે, મમતામા મિસ ઝેટે,
 ખાટ ખાટ તજી લાખ ખટાઉ, અત ખાખમે લેટે. સાધોં ૧
 ધન ધરતીમે ગાડે ખૌરે, ધૂર આપ સુખ લ્યાવે,
 મૂષક સાપ હોયગો આખર, તાતે અલચ્છિ કહાવે સાધોં ૨

समता एतन्नाकरणी बार्ध, अनुभव सह सुभाषां,
 धार्युत तल्ला भावर्गे श्रेणी आप अमृत वे आष साधो० ३
 द्वायन अरषु सहस अतुरानन, धनते गहुत शशाषां,
 आनन्दधन पुरुषोत्तम नायक, द्वित करी ठठ लगाषां साधो० ४

५६ ज्येष्ठरीसभु-मीराभ ५ ३३३

कित ज्ञानमते सेा प्राणनाथ, धत आय निवारा धरठे साध कित० १
 उत भाषा काया कथन ज्ञात, सहु लरं तुम जैतन जलविष्वात;
 उत कश्म लश्म विषवेखि सज, धत परम नरम भति भेखि रज. कित० २
 उत क्षम कपट मड भेखि मान, धत केवल अनुभव अमृतधान;
 आली कडे समता उत दुःख ज्ञानत, धत जेखहु आनन्दधन वसत. कित० ३

५६ ज्येष्ठरीसभु-पामेरी. ५ ३४१

पीया तुम, निरुद लभे कभु जैसे, निरुद०
 मे तो मन वच कभ करी शकरी, शकरी रीत ज्ञनेसे, पीया तुम० १
 कुल कुल भवर हीन्धी भाईरी भस्त हुं निवडे प्रीत कभु जैसे;
 मे तो पीयुते जैसी भीखि आली, कुसुम वास सज जैसे, पीया तुम० २
 जैसी ज्ञान कदापर जेवी, नीर निवडिये जैसे;
 शुन जवशुन न विवारे आनन्दधन, हीन्धिये तुमके तैसे, पीया तुम० ३

५६ तेजरीसभु-मादी. ५ ३४७

मिखापी आन मिखाजे २ भरे अनुभव भीकडे भित. मिखापी०
 बातके पीठ पीठ पीठ रहे २ पीठ मिखावे न आन;
 लव पीवन पीठ पीठ हरे प्यारे लुठ नीठि आन जे आन. मिखापी० १
 दुष्णीआरी निशानि रहु २, किरु सज सुधनुळ जेवा;
 तनही मनही कवन खडे प्यारे हीसे देणाल शय ? मिखापी० २
 निशि अंभिआरी माळी हसे २ तारे हांत विष्वाषां,
 भाडु भाडु मे कियो प्यारे, असुजन धार वढाष मिखापी० ३
 मिच मारी विहु हिसे कीरे प्राणमे हो हरे पीस;
 अजहासे जेशवरी प्यारे, जेवी न हीने रीस. मिखापी० ४
 आतुर आतुरता नदि २, सुनि समता दुक जात;
 आनन्दधन प्रभु आष भिडे प्यारे आन भरे दर जात. मिखापी० ५

५६ श्रीज्येष्ठरीसभु-मादी. ५ ३५१

देजे आली नट नागरके साग.
 ओर ही ओर रज जेखत ताते, हीमा लागत जज. देजे० १

औरदानो कड़ा दिने बहुत कर, अचित है धड़ ढंग;
मेरा और विच अंतर अतो, नेतो इपोर्ध राग. हेभो० २
तनु शुध जोय धूमत मन असें, मानुं कुछ भाध भाग,
अते पर आनंदधन नावत, कड़ा और हीने भाग. हेभो० ३

पद्य पांत्रीसमु-मालसिरि. ५ ३६७

करे नरे नरे नरे न.

सजि शिषुगार भष्ठाध आलूषणु, गर्ध तण सूनी सेन. करे० १
विरहव्यथा कछुं असी व्यापती, मानुं कोध भारती जेन;
अतक अंत कडालु लेगो ध्यारे, चाडे अच तुं ले न. करे० २
कोकिल काम चन्द्र चूतादि, येतन मत है जेन;
नवल नागर आनंदधन ध्यारे, आध अमित सुभ हेन करे० ३

पद्य छत्रीसमु-मालसिरि. ५ ३६२

वारे नाड संग मेरा, युंही जेवन नय;
अे दिन हुसन जेवनके सजनी, राते रेन विहाय. वारे० १
नग लूषणसें जरीगतरी, मोतन कछु न सुहाय,
धक भुद्धि अयमे असी आवत है, लीजेरी विष भाय. वारे० २
ना सोवत हे, लेत उसासन, मनहीमे पीछताय,
योगिनी हुयकें निकसूं घरतै, आनदधन समनय. वारे० ३

पद्य साउत्रीसमु-वेलावल. ५ ३७४

ता जेगे चित्त दहायो रे, वहाला ता जेगे०
सभकित होरी शील लगोटी, धुलधुल गाठ धुलाई,
तत्त्वशुक्रमे हीपक जेई, येतन रतन जगाई रे वहाला. ता जेगे० १
अष्ट करम कउकी धूनी, ध्याना अगन जगाई,
उपशम छनने बसम छणाई, मली मली अंग लगाईरे व० ता० २
आदि शुरुका चेला होकर, मोहके कान इराई;
धरम शुक्ल होय मुद्रा सोडे, कइणानाह जगाई रे, वहाला. ता जेगे० ३
धड़ विध योगसिंहासन जैठा, सुगतिपुरीक ध्याई,
आनदधन देवेद्रसे योगी, गहुरन कलिमे आई रे, वहाला. ता जेगे० ४

पद्य आउत्रीसमु-मारु. ५ ३८३

मनसा नटनागरसू जेरी हो, मनसा नटनागरसू जेरी हो,
नटनागरसू जेरी सणी डम, और सजनसै तोरी हो. म० १

લોક લાજ નાહિ કાજ, કુલ મરજાહા ધારી;
 લોક બટાઈ હસો વિરાનો, અપનો કહત ન કોરી. મં ૨
 માત તાત સંજનન જાવ, વાત કરત હે ધોરી;
 બાજે રસકી કયું કરી છૂટે, સુરિજન સુરિજન ટોરી હો. મં ૩
 જોરાહનો કહા કહાવત જોરપે, નાહિ ન કીનિ ધોરી;
 કાહ કજાઓ હો નાજત નિવહેઇ, જોર જાવરી વરી ધોરી. મં ૪
 આનંદસિંધુ મધિત પાઈ, પ્રેમપીયુષ કટોરી હો;
 મોવત આનંદમન પ્રભુ શશિધર, જેવત દુષ્ટિ ઘઠોરી. મં ૫

પદ જોગલુઆલીસમુ-વેવતી વા જવજવવતી. ૫ ૩૬૧

વરસકી જઈ હઈ કૌ હઈકી સવારીરી,
 વીક્ષણ કટાક્ષ છયા જાગત કટારીરી. વરસં ૧
 આયક લાચક નાયક પ્રાનકો પહારીરી,
 કાજર કા જનલાજ વાજ ન કહું વારીરી. વરસં ૨
 મોહની મોહન ક્યો જાગત કઠારીરી,
 ઘીલજો આનંદમન ઘાહ કઠારીરી. વરસં ૩

પદ આગીસમુ-આશાવરી. ૫ ૪ ૨

મીઠો લાગે કટોરે ને, ખાટો લાગે લોક;
 કત વિદુષી ગોઠી તે રણમહિ પોક મીઠો. ૧
 કતમને કમણ, લોકધમે શોક;
 જોક ધમે કિમ રહે કૃપ કાંલ મોક મીઠો. ૨
 કત વિણ જો મતિ, આણુ માનુ કોક;
 ઉપરાણી સિરલકિરક, નાણુ ખર ટોક. મીઠો. ૩
 કત વિણ મતિ માહરી, અવાહકાની ઘાક;
 પોક ધુ આનંદમન, અવરને ટોક. મીઠો. ૪

પદ એકતાળીસમુ-વેલાપક વા મારુ. ૫ ૩૩

પીયા બિન સુદ સુદ મૂલી હો;
 આખ લગઈ દુખમહેલકે, જૂજો ગલી હો. પીયાં ૧
 હસવી તણ હુ વિરાનીયા, જેણી તન મન છીજો હો;
 સમજ તણ એવી કહી, કોઈ નેહ ન કીજો હો. પીયાં ૨
 પ્રીતમ પ્રાનપતિ વિના પિયા કંસે જીવે હો ?
 પ્રાન પવન વિરહા દયા સુખગનિ પીવે હો. પીયાં ૩

शीतल पंभा कुमकुमा, अंदन कडा लावे हो ?
 अनल न विरडानल य है, तन ताप गढावे हो. पीया० ४
 शशुषु आयर ओक निशा, होरी सीरगानी हो,
 मेरे मन सभ दिन जरै, तनभाष उडानी हो. पीया० ५
 समता मंडेल भिराज है, वाणीरस रेणु हो;
 अलि लडि आनंदधन प्रभु, जैसे निकुर न उडेण हो. पीया० ६

पद भेंताणीसमु-सारग वा आशावरी. ५ ४४४

अप डुम अमर लये न भरेगे. अम०
 या कारखु मिथ्यात हीयो तज, कथुं कर देड धरेगे ? अम० १
 राग होस जग अध करत है, धनको नास करेगे,
 भयो अनत कालते प्राणी, सो डुम काल दुरेगे. अम० २
 देड विनाशी हु अविनाशी, अपनी गति पकरेगे,
 नासी नसी डुम थीरवासी, योगे उडे निभरेगे. अम० ३
 भयो अनंतवार भिन समन्यो, अप सुभदुष विसरेगे,
 आनंदधन निपट निकट अक्षर हो, नडि समरे सो भरेगे. अम० ४

पद तेताणीसमु-टोडी. ५ ४५४

मेरी तु मेरी तुं काडे उरेरी ? मेरी०
 कडे चेतन समता सुनी आभर, और होठ हीन जुडी लरीरी. मेरी० १
 अेती तो हु ननूं निहुयै, रीरी पर न जराठ जरैरी,
 जप अपनो पद आप संभारत, तण तेरे परसंग परेरी. मेरी० २
 ओसर पाय अध्यातम सेवी, परभातम निज योग धरेरी,
 सकति जगार्थ निरुपम रुपकी, आनदधन मिलि डेली करेरी. मेरी० ३

पद सुभाणीसमु-टोडी. ५. ४६४

तेरी हुं तेरी हु अेती कहुरी. तेरी०
 धन आतनमें हगो तुं जाने, तो करवत काशी नय थहुरी. तेरी० १
 वेद पुरान कतेण कुरानमे, आगम निगम कछु न लहुरी,
 वाया रे शेर शीभाछ सेवनकी, मे तेरे रसरग रहुरी. तेरी० २
 मेरे तो तु राख चहीअे, ओरके जाल में लाप सहुरी,
 आनदधन प्रभु वेगे भिलो प्यारे, नडि तो गगतरग वहुरी. तेरी० ३

૫૪ પીસ્તાલીસમુ-ટોલી ૫ ૪૦૭

હોયરી ભોયરી હોયરી જોયરી.	હોયરી૦
મમતા માયા આતમ હૈ મતિ, અનુભવ મેરી ઝૌર હોયરી.	હોયરી૦ ૧
જ્ઞાત ન આત ન વાત ન આત ન, જ્ઞાત ન વાત ન જ્ઞાત ગોયરી;	
મેરે સખ દિન હરસન પરસન, તાન સુધારસપાન પોયરી.	હોયરી૦ ૨
પ્રાનપ્રાથ વિહુરેકી વેદન, પાર ન પાવું અથામ યોયરી;	
આનંદધન પ્રભુ હરસન જ્યોવટ, ઘાટ ઉતારન નાવ મોયરી.	હોયરી૦ ૩

૫૫ ઉતાળીસમુ-ટોલી ૫ ૪૮૪

જ્ઞેતન ચતુર જ્ઞોજાન હરીરી.	જ્ઞેતન૦
જ્ઞેત હૈ જ્ઞેતજ્ઞમકો હસકર, મિસકર જ્ઞેત અનાદિ ધરીરી.	જ્ઞેતન૦ ૧
નાંબી કાલક વાલ હૈ દુશમન, હાજે કાન્વી હોમ ધરીરી;	
અજલ અજાધિત કેવલ મનમુક, પાવે શિવ હરગાલ હરીરી.	જ્ઞેતન૦ ૨
ઝૌર હરાઇ હરે જો ઝોર, સૂર પછરે ભાલ અરીરી;	
ધરમ મરમ કલ્કા છુએ ન ઝૌર, રહે આનંદધન પદ પઠરીરી.	જ્ઞેતન૦ ૩

૫૬ સુહતાલીસમુ-ટોલી ૫ ૪૮૪

પિય બિન નિશદિન સુરે ખરીરી.	પિય૦
હુદુડી વહીકી કાનિ મિયાઇ, દાસ્તે આખે કળ ન ટરીરી.	પિય૦ ૧
પટ ભૂખન તન ભૌક ન જ્યોડે, ભાવે ન જ્યોકી જ્યોજી જ્યોરી;	
સિવકમલાઆલી! સુખ નહ પાવત, કૌન ગિનત નારી અમરીરી.	પિય૦ ૨
આસ વિલાસ ઉસાસ ન રાખે, નવુદી નીગોરી વેરી હરીરી;	
ઝૌર તબીબ ન તપતિ છુએવે, આનંદધન પીસુખ વરીરી.	પિય૦ ૩

૫૭ અહતાલીસમુ-મારુ જ સેા. ૧ ૫ ૪

માયડી મુને નિરપખ કિલુદી ન મૂડી, નિરપખ કિલુદી ન મૂડી.	માયડી૦
નિરપખ રહેવા ધલુધે સુરી, ધીમે નિજ મતિ કુડી.	માયડી૦ ૧
જેગીએ મિલીને જ્ઞેમલુ કીખી, જતીએ કીખી જતળી;	
ભગતે પઠકી ભગવાળી કીખી, મતવાસી કીખી મતળી.	માયડી૦ ૨
તમ ભાડી રહેમાન ભળાવી, અરિહત પાઠ પદાઇ,	
ધર પરને સુ ધ પે વિલગી, અલગી જ્ઞેવ સગાઇ	માયડી૦ ૩
કોઇએ સુડી કોઇએ લાન્વી કોઇએ કેચ હપેડી;	
કોઇ જનાવી કોઇ મુતી હોડી, વેદન કિલુદી ન મેડી.	માયડી૦ ૪

पदांक	आद्यपद	राग	पृष्ठांक
१६	हुलह नारी तु अडी आवरी	वेलावल	२४२
३४	हेभो आली नट नागरको साग	गोडी	३५६
६	नाथ निहारो आप भतासी	सारंग	१८०
१६	निशदिन न्नेछे तारी वाटडी, धरे आवाने	भारु	२२३
२१	निशानी कडा अतापुं रे	टोडी	२५४
१०	परम नरम भति औरन आवे	टोडी	१८६
४७	पिय गिन निशदिन जुं अरीरी	टोडी	४६४
३२	पीया तुम निहुर लये क्यु अैसे	राभेरी	३४१
४१	पीया गिन सुद्ध सुद्ध भूली हो	वेलावल वा भारु	४३०
३८	भनसा नटनागरसुं न्नेरी हो	भारु	३८३
४८	भायडी मुने निरपभ किणुडी न मूडी	भारु, नंगलो	५०४
३३	मिलापी आन मिलाओ रे	गोडी	३४७
४०	भीहंडो लागे कंतडो ने	आशावरी	४०२
२४	मुने भारो कभ मिलशे मनभेलू	राभत्री	२७८
४३	मेरी तु मेरी तु काहे डरेरी	टोडी	४५४
१५	भेरे धट आन लातु लयो भोर	सारंग	२१६
१८	रिसाना आप भनावो रे	भालकाश, गोडी रागष्टी	२३५
२	रे धरियाणी आउरे, भत धरिय अणवे	वेलावल	११७
३६	वारो नाह संग भेरो	भालसिरी	३६७
२२	वियारी कडा वियारे रे	गोडी	२६३
३०	साधो लाभ ! समता रंग रभीने	आशावरी	३२४
४	सुहागणु ! नगी अनुभव प्रीत	वेलावल	१२५

पद पीरतासीसमु-श्लो. ५ ४७३

ह्येरी बगेरी लगेरी जगेरी.	ह्येरी०
भमता भाषा आवत लो भति, अनुभव भेरी और ह्येरी.	ह्येरी० १
भ्रात न भात न दात न गात न, जत न वात न बागत गेरी;	
भेरे सज दिन हरसन परसन, तान सुधारसपान पगेरी.	ह्येरी० २
भान्नास विहुरेकी वेहन, पाए न पावुं अनाम ह्येरी;	
भानदहन प्रभु हरसन जोभट, घाट उताशन नाव भगेरी.	ह्येरी० ३

पद उताणीसमु-श्लो. १ ४८४

वैतन अतुर घोमान हरीरी.	वैतन०
एत है मीदसयको हसकर, मिसकर छह अनादि धरीरी.	वैतन० १
नाभी हाहल ताड लो दुशमन, बाजे हाथी डोय धरीरी;	
अबल अभाधित केवल मनसुइ, पावे शिव इगगाड धरीरी.	वैतन० २
और वराधं वरे सो गेरा, सूर पछरे भाठ अरीरी;	
धरम भरम कडा पुजे न ओरे, रहे आनदहन पद पकरीरी.	वैतन० ३

पद सुहतासीसमु-श्लो ५ ४८४

पिब गिन निशदिन लुके अरीरी.	पिब०
हडुडी वडीकी कानि गिटाध, दास्ते आजे कम न टरीरी.	पिब० १
पट भूमन तन शौक न जोडे, भावे न बोकी अराठ अरीरी;	
सिवकभला आली। सुभ नठ पावत, होन गिनत नाशी अमरीरी.	पिब० २
सास विहास उसास न राजे, नबुडी नीमोरी खेरी वरोरी;	
ओर तपीज न तपति पुळावे, आनदहन पीमुष अरीरी.	पिब० ३

पद अहतासीसमु-भारु अमलो ५ ५ ४

मायडीमुनेनिरपभ किलुडी न भूडी, निरपभ किलुडी न भूडी.	मायडी०
निरपभ रहेवा पलुधं लुरी, धीमे निज भति कु डी	मायडी० १
जेनीजे मिकीने जेजलु डीपी, जतीजे डीपी अतणी;	
भगते पकडी भगतणी डीपी, भतवासी डीपी भतणी.	मायडी० २
राम भणी रहेमान भलावी, अरिहत पाठ पटाध,	
धर धरने पु ध पे विहणी, अहणी एव सगाध	मायडी० ३
काधजे मुडी काधजे लोयी, काधजे केश वपेयी;	
देव अनावी काध सुयी छेयी, वेहन किलुडी न मीटी.	मायडी० ४

કોઈ થાપી કોઈ ઉથાપી, કોઈ ચલાવી કોઈ રાખી,
એકમનો મેં કોઈ ન દીઠો, કોઈનો કોઈ નવી સાખી. માયડી૦ ૫
ધીંગો દુર્ખાને ઠેલીએ, ઠીંગો ઠીંગો બાજે;
અખળા તે ક્રિમ બોલી શકીએ, વડ બેદાને રાજે. માયડી૦ ૬
જે જે કીધું જે જે કરાવ્યું, તે કહેતા હું લાભું,
થોડે કહે ઘણું પ્રીછી લેજો, ઘર સુતર નહિ સાભું. માયડી૦ ૭
આપવીતી કહેતાં રીસાવે, તેહસું જોર ન ચાલે;
આનંદધન પ્રભુ બાહડી ગાલે, બાજી સઘલી પાલે. માયડી૦ ૮

પદ ઓગણપચાસમું-સોરઠી. ૫ ૫૩૪

કંચન વરણો નાહ રે, મોને કોઈ મેલાવો;
અંજન રેખ ન આખડી બાવે, મંજન શિર પડો દાહ રે. મોને૦ ૧
કોઈ સયણ જાણે પર મનની, વેદન વિરહ અથાહ;
થરથર દેહડી ધૂળે માહરી, જિમ વાનર ભરમાહ રે. મોને૦ ૨
દેહ ન ગેહ ન નેહ ન રેહ ન, ભાવે ન દુહડા ગાહ;
આનંદધન વહાલો બાહડી સાહિ, નિશદિન ધરું ઉછાહ રે. મોને૦ ૩

પદ પચાસમું-ધનાશ્રી. ૫ ૫૪૪

અનુભવ પ્રીતમ કેસે મનાસી. અનુ૦
છિન નિરધન સધન છિન નિરમળ, સમળ રૂપ ખનાસી. અનુ૦ ૧
છિનમેં શક તક કુનિ છિનમે, દેખું કહત અનાશી;
વિરચન વીચ્ય આપ હિતકારી, નિરધન બુઠં ખતાસી. અનુ૦ ૨
તું હિતુ મેરા મેં હિતુ તેરી, અતર કાહિ જનાસી,
આનંદધન પ્રભુ આન મિલાવો, નહિતર કરો ધનાસી. અનુ૦ ૩

આનંદધન પદ-પ્રથમ વિભાગ સમાપ્ત.

अक्षरानुक्रम प्रमाणे पहाणी अनुक्रमसूचिका

पहाक	आद्यपद	शब्द	पृष्ठांक
१४	अनुभव तु हे हेतु इमारत	कारन	२१५
८	अनुभव नाचू ह्यु न जयावे	धन्यधी तथा कारन	१७४
५	अनुभव प्रीतम इथे भगवती	धन्यधी	५७१
१३	अनुभव हस तो रावरी हासी	कारन	२१
४२	अज हस अमरे काये न भरे ने	कारन वा अक्षवरी	४४४
२३	अवधू अनुभवप्रसिद्ध जग्गी	अक्षवरी	२७
२१	अवधू ह्या भायु अगतीना	अक्षवरी	२८४
७	अवधू ह्या सोवे तन मळमे	अक्षवरी	११४
५	अवधू नट नाचरी अक्ष	अक्षवरी	१३०
२६	अवधू नाम इमारत राणे	अक्षवरी	३१४
२७	अवधू राम राम जग भावे	अक्षवरी	२६३
२	आ ८ सुखान नाारी अवधू	गोडी, अक्षवरी	२४५
८	आतम अनुभव प्रसिद्धी	साप्ती	१७४
१	आतम अनुभव रसीको	साप्ती	१४४
११	आतम अनुभव रीत परीती	भाषकोस, वेद्यावध गेडी	१६१
२८	आसा ओरुन्धी ह्या जगणे	अक्षवरी	३ ३
३५	अरे लरे लरे नरे न	दोपक अथवा क्षनमे	३१२
४६	असन परसो नाक रे ओने हाथ मेळावे	सोरी	५३४
३१	अति जनमते हो भासुनाथ	भीरान	३३३
१२	कुसुदि कुमल कुटिल मति	साप्ती	१६७
२५	अपरे मुने भिधरये आदरो सत सनेदी	रामधी	२८१
१	ह्या सोवे छेक जग गाथरे	वेद्यावध	११३
४१	येतन अतुर ओमान बरीती	गेडी	४८४
१७	छोकराने ह्यु आरे छ रे जगणे कल्या रेखु	निरुधारी	२२६
७	८४ आसा जगवरी	साप्ती	११४
३	छ्म नने मेरी साईस धरीती	वेद्यावध	१२१
४१	छोरी छोरी छोरी लोरी	गेडी	४७३
३६	तरसणी र्छ र्छ ही छेकी सचारीरी	ज्येती ज्येती	३६१
३७	ता नने मित व्याओ रे वेद्या	वेद्यावध	३७४
४४	तेरी दु तेरी दु ओती ह्युरी	गेडी	४१४

પદાંક	આલેખપદ	રાગ	પૃષ્ઠાંક
૧૯	દુલહ નારી તું બડી બાવરી	વેલાવલ	૨૪૨
૩૪	દેખો આલી નટ નાગરકો સાગ	ગોડી	૩૫૬
૯	નાથ નિહારો આપ મતાસી	સારંગ	૧૮૦
૧૬	નિશદ્દિન જોઈ તારી વાટડી, ધરે આવોને	મારુ	૨૨૩
૨૧	નિશાની કહા બતાવું રે	ટોડી	૨૫૪
૧૦	પરમ નરમ મતિ ઔરન આવે	ટોડી	૧૮૬
૪૭	પિય બિન નિશદ્દિન ઝુરું ખરીરી	ટોડી	૪૯૪
૩૨	પીયા તુમ નિહુર લયે કયુ ઐસે	રામેરી	૩૪૧
૪૧	પીયા બિન સુદ્ધ યુદ્ધ ભૂલી હો	વેલાવલ વા મારુ	૪૩૦
૩૮	મનસા નટનાગરસ જોરી હો	મારુ	૩૮૩
૪૮	માયડી મુને નિરપખ કિણુહી ન મૂડી	મારુ, જંગલો	૫૦૪
૩૩	મિલાપી આન મિલાઓ રે	ગોડી	૩૪૭
૪૦	મીઠંડો લાગે કંતડો ને	આશાવરી	૪૦૨
૨૪	મુને મારો કબ મિલશે મનમેલૂ	રામગ્રી	૨૭૮
૪૩	મેરી તુ મેરી તુ કાહે ડરેરી	ટોડી	૪૫૪
૧૫	મેરે ઘટ આન લાતુ લયો ભોર	સારંગ	૨૧૯
૧૮	રિસાના આપ મનાવો રે	માલકાશ, ગોડી રાગણી	૨૩૫
૨	રે ધરિયાળી બાઉરે, મત ધરિય બજાવે	વેલાવલ	૧૧૭
૩૬	વારે નાહ સંગ મેરો	માલસિરી	૩૬૭
૨૨	વિચારી કહા વિચારે રે	ગોડી	૨૬૩
૩૦	સાધો ભાષ ! સમતા રંગ રમીજે	આશાવરી	૩૨૪
૪	સુહાગણુ ! જગી અતુલવ પ્રીત	વેલાવલ	૧૨૫

વિષયસંક્ષેપ

[પદ તથા વિવેચનના વિષયોની વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા]

પહેલું પદ-વેદાવલક કયા સૌંદર્ય ઉઠ બાબ બાકરે (પ્રમાદત્યાજ, નિરબજન વલકાન) કર્તવ્ય આદર કરવાની પ્રેરણા વિષય ક્યાયમા પ્રવૃત્તિ એ આત્મિક અવનતિ કરેક ક્ષેત્રે આપુખ્ય ઘટતુ બન છે સ્વજ પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રમ ઉદ્ભવી દેવાની જરૂર આપુખ્યની અસ્મિરતા, પીર પરમાત્માનુ દષ્ટાન્ત. ભગવત ભજનરૂપ ભાવનોક-તેની કિમત અને ઉપયોગ સુદર વક મળી છે તેના ઉપયોગ કરવા પ્રેરણા. શ્રીવિનયવિજયલક્ષ્મી સાવ-પુષ્પારસમાં ભતાવેલા આવા જ વિચારો આધ્યાત્મિક વિચારણા સ્વલ રીતે જનસમૂહ આપુખ્ય કેમ પસાર કરે છે તેનુ જ્યવહારુ ચિત્ર. શુદ્ધ નિરબજન દેવનુ ધ્યાન કરવાની અતિ આવસ્થકતા.

પૃષ્ઠ ૧૧૩ થી ૧૧૬

બીજું પદ-વેદાવલક રે ધરિઆરી બાકરે (આનહંધન બાને ઘડિયાળી) વધી અને પાઘડી શબ્દ પર રહેવ. પ્રમાદત્યાજ. સમ્ભ માત્ર પ્રમાદ ન કરવાનો ઉપદેશ વધી વગાધવાની પ્રાચીન રીતિ વધી વગાધવાને કપકો. મનુષ્યે ૧/૪ વધી તે માથે ખંડેર છે વખત પેસો છે સાંસારિક ઉપાધિમાં આસક્તિ એ આવરાપલુ ઘડિયાળીનુ બાહ્ય કન્ઝ-કર્ષકત્વ. તેનુ આતર કળાનુ અકળત્વ. સુખનુ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર તત્પ્રાપ્તિ માટે દોષ-દોષ સત્તની શોધ માટે ધીરજની આવસ્થકતા મયણાસુદરીનુ દષ્ટાવ. આત્મઅનુભવરત્ન. અન્યને તત્ર અપવેશ. એ અવિચલ કળાની વિસ્થાને પ્રાપ્તિ અનુભવીએને સ્વજ આશયે કેવી લાગે છે તેનુ ચિત્ર. અનુભવની જ્યાજ્યા તત્વપ્રીતિકર સ્વ ભરપૂર વધી. લાખી માનવ્ય પર સ્વાયેલી ખોટી બાલ વાતો કરવામા પૂલતા માનનાર સાધને ખંડેલી શકતા નથી આખા વહનેા ચાર. વખતનો બચાવર ઉપયોગ.

પૃ ૧૧૭ થી ૧૨૧

ત્રીજું પદ-વેદાવલક-૯૫ બાને મેરી સૂરૂણ ધરી રી. (વસ્તુસ્વરૂપાન) સ્વજ સુખમા મદ્દ લવ. ખોટા મહલુ પર સ્વાયેલ જ્યવહાર સ્વમતુ શબ્દ કામ તેવસી પ્રદલુ. તમ લવ ધાપડીમાં સુખ માને છે ચિદાનહલ મહારાજ કહે છે તેમ જ સર્વ ' જમ સપનેલી મયા ' છે હાલિલ પશી. ઝેરને ઝોળાખ્યા પછી વસ્તુવિવેક વાંદરને ધરવની રીતિ. બેની સાસારિક વતન સાથે સામ્યતા. મહારીનો આળજો. માથા કરીયા અસક્તિ સસારમા અધઃઅવતરણ પરભાવરમણતા. ત્યાજ થવાનો નિશ્ચય. તત્પરને અસક્તિ અવધિક વ્યથા. વસ્તુસ્વરૂપને ઝોળાખી રત્નની શોધ અને માથાનેા ત્યાજ. પૃ ૧૨૧ થી ૧૨૫

ચોથું પદ-વેદાવલક-સુહાગણુ ! બાગી અનુભવ પ્રીત. (પ્રેમની અકલ્પ

કથા) અપૂર્વકરણ પછી શુદ્ધચેતનાનો અંગો પ્રકાશ. સૂક્ષ્મ યોધ. અનુભવજ્ઞાનની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા. તેમા રહેલ શુદ્ધ અવયોધનું તત્વ. બનારસીદાસની 'અનુભવ' વ્યાખ્યા. વિષય-પ્રતિભાસજ્ઞાન. યોગજ્ઞાનમાં અનુભવની મુખ્યતા. અજ્ઞાન મદિરાપાન, તે કરનાર જેવી પ્રાણીની સ્થિતિ. અનુભવજ્ઞાનથી અનાદિ નિદ્રાનો ત્યાગ, ઘટમ દિરમા જ્યોતિની જાગૃતિ અને સ્વપર-વિવેચન. યોગજ્ઞાનમા વિવેકની આવશ્યકતા સ્વાર્થ-સંબંધનું સ્વરૂપ. અનુભવનું સ્વરૂપ અન્યને બતાવવાની વિષમતા, તેની નિશાની. પ્રેમનું અચૂક તીર જેને લાગે તે સ્થિર રહે છે. આનંદઘન ચોવીશી ટાયણ નાદઆસકત મૃગ. પ્રાણની બેદરકારી યોગીઓ પ્રેમની આસક્તિ-મા અપૂર્વ રાગ બતાવતા તૃણ પેઠે ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે અને આત્મજ્ઞાનમા રમણ કરે છે. 'નાદ'નું સ્વરૂપ જગતથી બેદરકાર યોગી. નિરાશી ભાવ. પૃ. ૧૨૫ થી ૧૩૦

પાંચમું પદ-આશાવરી અવધુ નટનાગરકી બાણ. (આનંદઘન અને નટ-નાગર) સાનંદાશ્ચર્ય ઉપભવે તેવી ચેતનજીની બાણ નાગરિક કળાબાજ નટ. પ્રાદ્યક્ષ કાણ શબ્દનો અંતર્ભાવ. સિદ્ધ દશામા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવપણું. દ્રવ્ય છ સામાન્ય ગુણ અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સત્ત્વ અને અગુરૂલધુત્વ એ છની વ્યાખ્યા. ૫૩ દ્રવ્યમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ સિદ્ધ દશામા પણ એ દ્રવ્ય લક્ષણની હાજરી. આત્માને એકાત નિત્ય માનનાર મતની સમીક્ષા. ઔદ્ધનો ક્ષણિક વાદ. ત્રિપદી. એકના અનેક અને અનેકના એક થાય છે એવી તેની બાણ છે તે પર ત્રણ દષ્ટાંતો કનકના ઘરેણા, જળનાં તરંગો, માટીના રૂપો. પર્યાયપલટન. ગુણ અને પર્યાયની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા. મૂળ સ્વરૂપે એકતા. આત્મત્વ કરતું નથી. ગુણગુણીનો અભેદ. અનેક રૂપો થવાનું કારણ કર્મસંબંધ. તિર્યગ્ સામાન્ય શક્તિ, ઊર્ધ્વ સામાન્ય શક્તિ આવી બાણ રમનાર નટને સમજનારની વિચક્ષણતા. સર્વ જીવની સમાનતા તે વિષય પર દેવચન્દ્રજીનો આગમસાર ગ્રથ આઠ રુચકપ્રદેશની સમાનતા. નૈગમનયથી સર્વ જીવની સરખી સત્તા સમ્મળગી તથા નયનું સ્વરૂપ. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયો નૈગમનય. સગ્રહનય વ્યવહારનય. ઋણુસૂત્રનય શબ્દનય. સમ-ભિરૂદનય. એવભૂતનય જીવ-આત્મા પર સાતે નયોનું અવતરણ. પ્રમાણ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ તેની વ્યાખ્યા. અનુમાન પરોક્ષ, ઉપમાન પરોક્ષ, આગમ પરોક્ષ. મતમસ્ત પ્રાણીઓ આવું સ્વરૂપ દેખી શકતા નથી શ્રીઅભિનવન સ્તવનમા ઉક્તિ. આનંદઘનનો ઊંડો અવયોધ. વેદાતમા આત્માની સત્તા. જ્ઞેનમા તેની ન્યારી સત્તા. વેદાત મત પ્રમાણે ભિન્નતા દેખાવામા માયાનું કારણ. અદ્વૈતવાદમા વિરોધ. નટનાગરની બાણનું રહસ્ય આત્મસ્વરૂપજ્ઞાનની મહત્તા. એક ભાવમા સર્વ ભાવનું જ્ઞાન. પૃ. ૧૩૦ થી ૧૪૪

છઠું પદ-સાખી. આત્મ અનુભવ રસિકનો અજ્ઞપ વૃત્તાત કેવળી ભગવાન તે બાણી શકે. સાખીઓનું રહસ્ય અનુભવ પર વિવેચન અનુભવીના કાર્યમા મૃદુતા, વર્તનમા વિવેક, વિચારણા અને કાર્યપ્રણાલીમા અસાધારણ ઉચ્ચ ભાવ. વેદ અને વેદીનો પ્રલેખ. સમય-સારમા બનારસી. રામગ્રી. માહરો બાહુડો સંન્યાસી. ચાર આશ્રમ સન્યસ્તાશ્રમ.

દેહદેવળ મઠમાં રહેલ ચેતનની યોગસાધના હેમખદ્રાચાર્ય પદ્મ પ્રકાશ-યોગશાસ્ત્રમાં પવનસ્વરૂપ બતાવે છે પ્રાણ-નાડીનું સ્વરૂપ. ચક્રનાડી. ઇન્દ્રનાડી. સૂર્યનાડી પિંચલાનાડી. સુપુમ્બાનાડી નાડીકળવિચારણા. સ્વરોહયજ્ઞાન. પૂરક, કુબક અને રેવક પ્રાણાયામ. પ્રત્યાહાર. ધારણા જ્ઞપાન, સમાન, ઉદાન અને બ્યાન વાયુ મન સ્થિર કરવાનો વિધિ. બૂઠા બૂઠા કારમાં વાયુના પ્રયોગનું જ્ઞા. સિદ્ધ હર્યંત જ્ઞાનાહત નાડીનું સ્વરૂપ. પ્રાણાયામનું જ્ઞેન યોગ પ્રમાણે જ્ઞા. મોક્ષપ્રાપ્તિમાં તેનું વિમ્લપણુ જ્ઞાનાહત નાડીનું કલ્પિતપણુ સદ્જ સમાધિ પ્રમાણે પ્રથમ આધાને જ્ઞેયં ચમ, નિચમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, જ્ઞાન, ધારણા, સમાધિ-એ યોગના આઠ જ્ઞ. મહાવતોનું ચમપણુ નિચમ: શૈવ, સ્વતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇન્દ્રપ્રસ્થિધાન પ્રત્યેકની બ્યાખ્યા સમિતિ યુક્તિ ગુણવત આદિનો નિચમમાં સમાવેશ આસનના પ્રકાર. તેના નામ અને બ્યાખ્યાસ્થાનનું નિર્દેશન. પ્રાણાયામનું જ્ઞેન દષ્ટિએ જ્ઞા. મન ઇન્દ્રિયોગ ધાવન ન કરે તે પ્રત્યાહાર. જ્ઞેન દષ્ટિએ તેનું વિશિષ્ટપણુ જ્ઞાન અને સમાધિમાં તક્રીવત. સમાધિની સિદ્ધિથી જ્ઞેયનો સાક્ષાત્કાર. જ્ઞાનવિષયમ. જ્ઞેન યોગની વિશિષ્ટતા. પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત જ્ઞાનનું સ્વરૂપ. આરાવિચય, જ્ઞપાય વિચય, વિષાકવિચય અને સસ્થાનવિચય જ્ઞાનનું સ્વરૂપ. શુકલજ્ઞાનના વાર પાયાનું સ્વરૂપ. પુષ્કલવિતક સંવિચાર, જ્ઞેકવિતક જ્ઞવિચાર, સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિષ્ઠાતી અને સમુચ્છિન્નક્રિયા. સમાધિ પર યોગકારોના વિચારો જ્ઞેન દષ્ટિએ તેની વિચારણા જ્ઞેય સાથે જ્ઞેકતા. જ્ઞેક સા ચમની સુખતા. જ્ઞેક સા પાલન માટે ઉત્તર બુદ્ધિ સમિતિ, યુક્તિ-તે પર વિસ્તારથી વિવેચન જ્ઞેકવચનમાત્રા. મૂળ ઉત્તર ગુણની સવિશેષ પ્રાપ્તિ પૌદ્ગલિક પર દ્રવ્ય પર જ્ઞેય મુદ્રા યોગમુદ્રા, જિનમુદ્રા મુકતાસુક્રિતમુદ્રા આસનનાં બૂઠા બૂઠા સ્વરૂપ. પર્વેકાસન પર ખાસ વિવેચન. પ્રાણાયામનું જ્ઞા, જ્ઞેનો સમજ. મત્રાનો જ્ઞેય પ્રાણાયામમા જ્ઞપ્તિ. શરીસ્થાતના મન ઇન્દ્રિય પર જ્ઞેય. સ્થિરતા હકથોગમા પાત. યોગપ્રક્રિયાનું જ્ઞનિવાય પવિજ્ઞાન-સ્થિરતા. સિદ્ધશ્યામા પણુ તદ્દય જ્ઞપ્તિની જ્ઞસ્તિતા. જ્ઞેનબુઝતિ. જ્ઞપિકારણેક. જ્ઞિદાનહલનું 'જ્ઞેનબુઝતિ બલ્યા વિના' પદ ઇન્દ્રિયયોગ, શાસ્ત્રયોગ અને સામજ્યયોગ આદ્યવિચારણા યોગાનુસેવના. પરમાત્મસ્વરૂપમાં રમણતા આત્મસ્વરૂપમા લય. દૂકા વળતમાં ક્ષયચિદ્ધિ. નિરજન નિરાકાર સ્થાનપ્રાપ્તિ. તે સ્થાનમાં જ્ઞેક કર્મનાશથી પ્રગટ થતા બુદ્ધિ. 'સમાચી'ના જ્ઞેય શાંતિસામ્રાજ્ય મંદિરમા વાસ.

૫ ૧૪૪ થી ૧૬૪

સાતમું પદ-સાખી. (આરાધ જ્ઞેનની ઉલટી ગતિ) હાથીની સામન્ય રીતિ બાપેલ અને છૂટી જ્ઞવસ્થામા ફેર જ્ઞેતનની તેથી જ્ઞેલટી પદતિ. આરાધાશમાં જ્ઞધાયેલ દુનિયામાં રમઠે છે અને તેથી મુક્ત થઈ બધ છે ત્યારે જ્ઞેક સ્થાનકે રહે છે સાંસારિક આરાધ્યે ધનની આશાએ શુ શુ કરે છે ? જ્ઞાપેક્ષા વગર ક્ષય કરવાથી થતો સ્વાત્મસ્વતોષ. નિરાચી બાવ આરાધવરી. જ્ઞવધૂ કયા સોવે તનમઠમે (તનમઠ ત્માગ અને આદ્યબળગતિ) શરીરમાં દષ્ટિ કરવાની જ્ઞેક. જ્ઞેકશત્મ, જ્ઞવશત્મ અને

પરમાત્મસ્વરૂપ. સુમતિ સ્તવનમા આનંદધને કરાવેલું તેનું દર્શન. બહિરાત્મ દશામા વર્તતા ચેતનનું વર્તન. તેને ઉપદેશ. ઘરનું ઘર. ભાડાનું ઘર. શરીરનો ભરોસો કેટલો રાખવો યોગ્ય ગણાય ? તળીયત બળવનારે વિચારવા યોગ્ય વાતો. શરીરમઠમા શુ છે તે પર વિચારણા. તેની સ્થિતિ પર લક્ષ્ય. શરીરઘરમા પાંચ ભૂતોનો વાસ. શ્વાસોશ્વાસરૂપ ખવીસ. ઈદ્રિય ભૂત ઇળશોધન. બહિરાત્મ ભાવનો ત્યાગ કરવા ઉપદેશ. શિર પર પચ પરમેષી. આત્મઅભ્યાસ. સૂક્ષ્મ ખારી. પરમાત્મસ્વરૂપની ઝાખી. ઝાખી કરનારનુ વિરલપણું. ધૂકી તારી એ પરમાત્મભાવ. અપૂર્વ રહસ્ય. પંચ મહાવ્રતનું સ્થૂળ સ્વરૂપ. વિરતિભાવ યમ પાચ-એ પરવસ્તુ પર જ્યનો પાયો. યોગમા પ્રગતિ. આશાત્યાગ. આશાત્યાગ, આસનધારણુ અને અજપાબપ એ ત્રણથી પ્રભુદર્શન. આશાસ્વરૂપ. આસનની જરૂરીઆત અજપાબપ. ત્રણુ યોગ પર અકુશ. સાધ્યદર્શન.

પૃ. ૧૬૪ થી ૧૭૪

આઠમું પદ-સાખી. આતમ અનુભવ રૂલકી. (આતમ અનુભવ રૂલની અભિનવ રીતિ) કૂલનુ સ્વરૂપ. અનુભવ પુષ્પનું નૂતનપણું નાકને વાસના આવતી નથી. કાનને અનાહત નાદથી ખબર પડે છે. વ્યજનાવચ્છ, અર્થાવચ્છ, ઈહા, અપાય, ધારણા. ખાદ્ય વસ્તુજ્ઞાન ઈદ્રિય દ્વારા. ધનાશ્રી અથવા સારંગ. અનુભવ નાથકું કયું ન જગાવે. (ચેતનજીને જાગ્રત કરવા અનુભવને પ્રેરણા) શુદ્ધચેતના કથન. શુદ્ધચેતના અને કુમતિ. શોક્યો. ચેતનજીની સ્થિતિનો ખ્યાલ ભાડાના ઘરને ઘરનું ઘર માનવાની અને શરીરને આત્મા માનવાની ભૂલ. મમતાને લીધે ચેતનની સ્થિતિ. ખરુ સુખ. તેનો વિચાર ચેતનને નથી. પરભાવરમણુતા. અબ્જલસતન ન્યાય. સાચું કહેવામા શુસ્સો કરવો ઉચિત નથી. વધારે કહેવાથી સર્પાશુલી જેવુ લાગે અનુભવનો ઉપદેશ મમતામસ્ત ચેતનજીનો તાદૃશ્ય ચિતાર. અન્ય આસકત ચેતન. તેની સાક્ષી અને તેનો પૂરાવો. તેનું સંસારપરિ-ભ્રમણુ અનેક નાટકની રચના કર્મકૃત સુમતિની સોખતથી તેનુ નિષ્પન્ન સ્વરૂપ. આનંદ-સ્વરૂપ. ચેતન. સિદ્ધ દશામા તેને આનંદ. તેવી તેની હાલ સ્થિતિ નથી, તેથી તે પર-રમણીમા મસ્ત જણાય છે. તેને તે સમજવી તેનું વાસ્તવિક રૂપ બહાર લાવવાની જરૂર. સામાન્ય જ્ઞાન અને અનુભવ જ્ઞાન વચ્ચે તફાવત.

પૃ. ૧૭૪ થી ૧૮૦

નવમું પદ-સારંગ. નાથ નિહારો આપ મતાસી. (સમતાસંગ અને મમતાસંગ. એક સરખામણી) શુદ્ધચેતનાનુ પતિ તરફ કથન. મમતાએ પતિના કેવા હાલ કર્યા છે તેનું વર્ણન ખોટું ખાતું ખતવવાની તેની પદ્ધતિ. વચક, શઠ અને સંચય કરનારી મમતા આશ્રવદ્વાર ઉઘાડા મૂકવાની તેની પદ્ધતિ. નિરતર દેવાદાર સ્થિતિમા રાખવાની તેની પદ્ધતિ સવર નિર્જરાના દ્વાર બધ કરવાની તેની રીતિ વ્યાજખાઉ યાહુદ્દી સાથે મમતાની સરખામણી. સસાર-કારાગૃહમા કેદ રાખવાની તેની રીતિ વગોવનારી મમતા સર્વ-હુ ખનુ કારણુ મમતા. નરકની વિડળના કરાવનાર મમતા. મશકરી કરાવનાર મમતા.

સુખ પાસે પણ હાસી કરાવનાર મમતા. ઠહાપણનો માર્ગ જતાવનાર અન્ય અર્થમાં મળતો નહિ. મમતા વરુ મહાસુ નથી, ફસાવનાર છે ચેતનના ખરા સગાનાં નામ. તેજોતુ મીઠાપણુ જોવી કુછટા સીને સજ મૂડી દેવાનો આશદ. ખરા સગાના મેળાપની દ્રુષ પતાસાના મેળાપ સાથે સરખામણી મમતા હાસી છે મમતા અદિત કરનારી છે મમતા સતાપ કરનારી છે આનંદસ્વરૂપ ચેતન. સમતા તેને ખરુ દિવત કરનારી છે એના પર વિસ્તૃત વિવેચન, આત્મપરિણતિ, સમતા વગરના ક્રિયાબનુષાનો. પૃ ૧૮૦ થી ૧૮૬

હરાસુ પદ્મ-ટોડી પરમ નરમ સ્મૃતિ જ્યોરન અપ્પવે (ચેતનજીનુ વિશ્વાશ વસ્થામાં વર્તાન) શુદ્ધચેતનજી આત્માને કથન. મમતાસજમા નરમ અને માસ વખતે કોર શુદ્ધચેતનની હુદ્ધમની બળતણ. સખી પાસે શોકપ્રત્યેનો ખાર જતાવવાની રીતિ. અહા પાસે હુદ્ધચરદોટન મનુષ્યસ્વભાવનુ નબળુ વત્ત. સુષોના ધામ પતિ મમતા પાસે નરમ બની બધ છે શુદ્ધ પતિમતા તરફ અસ્થ પ્રેમ. પતિને મનાવવાના ચેતનના અનેક પ્રવત્નો. તેનુ આમન. નિષ્કળ પ્રવત્નો. મૂળ વસ્તુથી હાલુ વધારી મૂકવાની ચેતનની રીતિ. જલુ વધારવાની તેજોની પદ્ધતિ, કમબધરૂપ જગ્યાત. દૂલીની જેરહાજરી દલાલતુ કામ તેની પણ જેરહાજરી કસ્તિયાણાની કિમત કરાવનાર. સાધારણુ દલાલની અચકિત પ્રેમ કસ્તિયાણાની કિમત કરાવનાર. ધમધોવની દલાલી. ધરના કિર. બધ લિધાસવાનો ભય. સતી એળ લિધાકે નહિ. કુલીન સીનુ કર્તવ્ય. બર પુરુષોથી સતામણી. પરસ્વાવરૂપ બર વિરહાનગની જ્વાળા. આનંદસ્વરૂપ પતિ. સીનાં વચન સાબળીએ પણ પતિ આવતા નથી. હવે શુ ટોલ વગાસવે ? સમજાવવાની રીતિ. પૃ ૧૮૬ થી ૧૯૧

અગિયારસુ પદ્મ-માલકોરા વેલાવણ, ટોડી. આતમ અનુભવ રીત વરી રી (ચેતનજીનુ સ્વભાવકરણમાં વર્તાન) સુમતિમહિસા ચેતન અન્યા પછી તેના વતનને ચિતાર. સુમતિ અને શુદ્ધચેતના વચ્ચેનો તફાવત બાધક દશા મિશ્વાત્વવાળી ક્ષિતિમં. ચેતનજીની પદ્ધશમણીની વધામણી. ચેતન શુદ્ધવણન. શુદ્ધમા મોહબધન. નિજ સ્વરૂપરૂપ મોહ. વીક્ષુ રૂચિરૂપ તરવાર. સમ્યક્ત્વ. વધામવૃત્તિકરણુ અપ્વકરણુ અથીલેક. ટોપધારણુ મસ્તકે પરે સુસ્વાળ સયમરૂપ બખતર સયમસ્વરૂપ. જ્ઞાનશ્રવારૂપ જ્યોટ. રણુસેત્રમાં મોહ. તેની નાસભાગ. કમની કાપણી. શુદ્ધ જ્ઞોનારના ઉદ્ગાર. ક્ષપકમણી, જાતસુ કૂર્તમાં કમનાસ. ચેતનના ખસ કુદુળીજો. ચેતનના ખરા કુદુળીજો અને જોટા કુદુળીજો ચેતનની અમૃતિનુ વણન. ચેતનને અભિનંદન. સાધુમાગ પર અરુચિનુ પરિણામ. કેવળજ્ઞાન હકની ચેતનને વર છે, ખાન કરે છે અને ચેતન તેમા હવલીન યાચ છે વિજયકેકા વાગે છે નિજ સ્વરૂપસિદ્ધાસન પર ચેતનજી સ્થિત થયા છે જો અદુલુત સ્થિતિ. હલાઈનુ સુદર પરિણામ મનુષ્યજવસાધ કતા. પદરહસ્ય સ્વપરિવેચન. પરિણતિની નિયમતા પૃ ૧૯૧ થી ૧૯૭

બારસુ પદ્મ-સાળી. કુપુષ્ટિ કુબળા કુટિલ ગતિ. (આનંદજીવન અને જોપાદ)

ચેતનજીની ચોપાટ. સાધારણ નહિ પણ આલકારિક. હુર્મતિરૂપ કુળ્લ. સદ્બુદ્ધિરૂપ રાધિકા. ગાડી સોગડીની વક્ર ગતિ. અંતે રાધિકાનો જ્ય. સુમતિ એ Conscience છે. તેનું શુદ્ધ માર્ગદર્શકત્વ. કષાયાદિ વિભાવના જોરે કુમતિનું પ્રાબલ્ય. છેવટે સુમતિનું સામ્રાજ્ય. રામગ્રી. ખેલે ચતુર્ગતિ ચોપર પ્રાણી મારો. સોગડીના ૯૬ ઘર. ચાર રગની સોગડી. પાસા અને કોડીથી દાણા. ચોપાટના ચાર પટ-ચેતનની ચાર ગતિ ચેતનજીની મોટી ચાલ. ચારે પટમા તેની દોડાદોડ. ગંજીપાની રમત. ખીજી રમતો દમ વગરની છે. ચેતનજીએ માટેલી મોટી રમત. રાગદ્વેષ મોહના પાસા. પાસાના દાણાની સમજણ. તેનું અલંકારિક સ્વરૂપ. મોહના અવયવ રાગદ્વેષ. મોહનીય કર્મસ્વરૂપ. રાજના હુકમ પ્રમાણે તેને વશ પડેલ ચેતનજીનું ફરવું. રમવામાં કુનેહ. રાગનું સ્વરૂપ. તેના પાચ ઈંદ્રિયોરૂપ છોકરા. વિષયાભિલાષ મંત્રી. સદાગમ. અપ્રમત્તતા શિખર. યશોવિજયજીનો રાગનો સ્વાધ્યાય. પાચ દાણા નીચે ખે. છ દાણા નીચે એક. એને ગણવાનો વિવેક-આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ સાત ગતિનું સ્વરૂપ. અષ્ટમી ગતિ. છકાય જીવમર્દન. અસંયમ. વેદાશ્રયી સાત. ગતિ પાસા ગણવાનો વિવેક ખીજી રીતે. ષડ્રિપુ મન પર જ્ય. પરમ સાધ્યપ્રાપ્તિ. શુભસ્થાનકે દાણા ગણવાનો વિવેક. સોગડી ચલાવવાની આવડત. સાધ્યપ્રાપ્તિ. સંસારચક્ર પર ખેક. લેશ્યાસ્વરૂપ. કર્મબંધમા કષાયને સ્થાન. પ્રકૃતિબંધ કરાવનાર લેશ્યા છે. કષાયને ઉદ્દીપન કરનાર પણ તેથી ભિન્ન. અલેશી આત્મા. ઉપખંડક દ્રવ્ય. યોગનો વિષય લેશ્યા. આત્મદ્રવ્યને રંગિત કરનાર લેશ્યા. છ લેશ્યા કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુક્લ. અશુભ લેશ્યા અને શુભ લેશ્યા. લેશ્યાના રસ. લેશ્યાદૃષ્ટાંત. જાંબુ વૃક્ષ. લેશ્યા અને સોગડીના રગો. ચક્રબ્રમણ. જોરી-જુગીઆ દાણા. ભાવ વિવેકનું પગડું સોગડી લપમા. સોગડી ગાડી. ઉપશમશ્રેણીમાં ખડું કરવું પડે છે. આનંદઘન ચરણકમળસેવા. ઉપદેશ આપવા રમતનો ચીજનો ઉપયોગ. પૃ. ૧૯૭ થી ૨૧૦

તેરમું પદ-સારગ. અનુભવ હમ તો રાવરી દાસી (મમતા સગમાં રમતા ચેતનજી માટે સમતાના ઉદ્દગારો.) સમતાના અનુભવ પ્રતિ ઉદ્દગારો સમતાનું ક્રિકરત્વ. માયા મમતા કયાથી આવી ? તે જન્નેનું સ્વરૂપ. ચેતનરાજને તેણે આપેલ હુ ખ. ચેતને તેની નહિ કરેલી તપાસ. અનુભવનો ઉત્તર ચેતનજીની માયા મમતા સાથે રીઝામણ. રાજને ગમી તે રાણી. શોકકારણ પૃચ્છા. સુમતિ પ્રત્યુત્તર પતિવ્રતાધર્મ. ચેતનાના સબધીઓ ચેતનજીને ગાડો ગણે છે તે ઉદાસીનું કારણ. પાઠાતર અર્થ. પતિ સમજતા નથી, નિષ્કુર થઈ મમતાનો સંગ છોડતા નથી તેથી સુમતિની એક પળ છ માસ જેવી જાય છે. ચેતન શુદ્ધ દશામા આનંદઘન. માયા મમતાનું લખાડપણ. ચેતનામદિરે પધારવા વિસમ્પિ. પૃ. ૨૧૦ થી ૨૧૫

ચૌદસું પદ. સારગ. અનુભવ તું હૈ હેતુ હમારો. (ચેતનજીને સમજાવવા અનુભવને પ્રેરણા.) અનુભવને ઉદ્દેશીને વિશેષ ઉદ્દગાર. પતિસંબંધ થાય અને પતિ-મદિરે પધારે એવા ઉપાય કરવાની જરૂર. ચેતનજીનું કામ. આત્મનિરીક્ષણ. ચતુરાઈથી મમતાસંગ તોડાણ અને સમતાસંગ જોડાણ. મમતાના આવર્તિવમા તૃષ્ટાનું સુખ્યપણું.

સ્વપરવિવેચન ધનતૃષ્ણા તૃષ્ણાસ્વરૂપ. ભાંડની દીકરી. એવી સી તમારો શુ જ્યવારો કરશે ?
 એ શક છે, હા છે, છળ કરનારી છે, કપટી છે એનો ભાષાપ્રપચ. આ સર્વ પતિને નિવે
 દન કરે. તૃષ્ણાસોભવ, સ સર્ગ, પહોંચે પછુ ભયાવહ. કુણુદિસગ. તેથી ઈજ્જતનો નાશ.
 સમતાને પરે આનન્દધન આગમનથી વિજયદેહા બ્જુભવ અને જ્ઞાનમા તક્ષવત. સ્વભાવ
 દશ્યમણ. ઇવનતુ લક્ષસ્થાન
 પુ ૨૧૫ થી ૨૧૬

પદરમુ પદ-સ્યરંજ એરે લટ ઝ્યાન શાનુ ભયો લોર. (વિશુદ્ધ દશ્યાર્માં
 આવતા ચેતનજીના હિજ્જારો) શુદ્ધ દશ્યામાં ચેતનજી જ્ઞાનભાનુઈદયથી પ્રગટ. અકલો
 અકલો ચેતન અને ચેતના પ્રભાવ થતા વિરહનો નાશ. શુદ્ધ ચેતન ચેતનાનો સબધ
 કર્મપ્રચુરવ્યરૂપ નથી. દશ્યમ ગુણસ્થાનક શુદ્ધ વસ્તુદર્શન. જ્ઞાનથી લોકલોક પ્રાકલ્ય. જ્ઞાનથી
 જ્ઞાનનાશ. આત્મિક ચોરીનો પત્તો. ચેતનના રત્નો. ચોરી કરનાર ચેતનજી ચોટે જ અન્ય
 ચોર છે એ જ્ઞાન દૂર ચેતનજીની કબૂલાત. જ્ઞાનુઈદયથી હૃદયકમળ વિકાસ. તેથી અન્દ્રક્ષતિ-
 ની મહતા. વહન આનન્દમન ભજવાન. વિષયપ્રતિભાસ. આત્મપરિણતિમત્ અને વત્વસવેદન
 જ્ઞાન. સ્વનો આદર, પરનો ત્યાગ.
 પુ ૨૧૬ થી ૨૨૩

ચોળમુ પદ-મારુ નિરર્થિન એઈ તોરી વાટડી. (સમતાની સ્વમહિરે
 પધારવા વિદ્વસિ) શુદ્ધચેતના કમન ઘોલા અનાદિ કાળથી વાટ. વિભાવદશ્યામા ચેતનની
 સ્થિતિ પરચાલત્યાજ. અવેરીના ઢાલની કિમત. માસ ઢાલની કિમત પટવર વસ્તુ વગર
 મૂલ્ય થાય નહિ. ઢાલનુ અમૂલ્યત્વ. પતિમાર્ગનિરીક્ષણ. પતિઆગમનના પુષ્ક માર્ગો તેમાં
 એકાક્ષતા. ચોળીની સમાધિ. ગુનિનુ ધ્યાન તેના જેવુ એકાક્ષ નિરીક્ષણ. ધ્યાન અને સમાધિને
 દેર. ધમ ધ્યાન, શુકલધ્યાનના લોહો. કોની પાસે આ વાટ કરવી ? યોગા પાધરવા કે શુ કરવું ?
 મનનુ ધમચોળપણુ વિવેક મિત્ર કમન આનન્દમન પ્રભુ આગમન. સેજડીમા આનન્દરજ સદસ-
 દ્વિવેક મહિરે લાવવામા મહદ. સમતા અને શુદ્ધચેતના વચ્ચે જોડાણ. પુ ૨૨૩ થી ૨૨૬

સત્તરમુ પદ-ગિરનારી ચોરક છોકરાને કયુ મારે છે રે (ગુણુપ્રાપ્તિની
 શરૂઆતમાં સુખવા ચોખ્ખ સ્વભાળ.) મુમતિકમન. ઉપશમ સમક્રિતરૂપ કોર. એ
 સમ્યક્ત્વની સ્થિતિ. મિધ્યાત્વરૂપ ઠેણુ. અમૃતવેણુ. હરુટિ-વાત્વિક રુચિ અને આમમાનુષાથી
 અદ્દા પ્રગતિમા અગુણ ગુણસ્થાનક. મિધ્યાત્વની અધતા. પાંચ વાર ઉપશમ સમક્રિત.
 મિધ્યાત્વનુ ભેર સામ્યદશ્યન પછી મિધ્યાત્વનો કાળ. મરણુપધારીએ મિધ્યાત્વ પ શ્રી મભીર
 વિજયક્રુવ અથ સવમરૂપ છેરો ઠેણુ. વિવેકકમન. પાચ જોલ. પચીશ જોલ. પાચ મહા
 મતની પચીશ ભાવના તપના પચાસ લોહ સીતેર લોહ
 પુ ૨૨૬ થી ૨૩૫

અઢારમુ પદ-માલકોરા. ગોડી રાજણી. રીસાની આપ મનાવો રે (શુદ્ધ
 ચેતનાને પ્રગટ કરવાના ઉપાય પર હૃદમગાન.) ઇવનનો ઉદેસ. અર્થસેદથી સામ્યદશ્યન
 સાચા મામની ગાળી. મુમતિવાક્ય. યોવટીજો. પચાત કરનાર તેની જરૂર નથી. તેનાં
 કારણો. દલાલનો જબરુ સોરો. પ્રેમનો સોરો. અવરજ વસ્તુની પરીક્ષા. આપે લે તેને

તેની કિંમત. અન્ય દલાલ નકામા છે. સ્વાભાવિકતા અને કૃત્રિમતામાં ફેર. મનની આંટી ફર કરો અને મિષ્ટ વચનવડે સંતોષ આપો. સંતાપસ્વરૂપ. તેના પર વચનામૃતનો છંટકાવ. સર્વ જીવો તરફ હિતબુદ્ધિ. હિતબુદ્ધિ-મૈત્રીભાવ. મીઠી નજર. તમારે કેની દરકાર છે ? શુદ્ધ ચેતનાને મુજરો. અધકાર રાત્રિ રસ્તાના વિદ્યો. આકાશમા વાદળાં. પ્રભુમુખ્યંદ્ર-દર્શન. પ્રેમમાં દુવિધા નહિ, ગોઠો નહિ, આડંબર નહિ. એમ થશે એટલે આનંદધન પ્રભુ સમતાની સેજડીમા બિરાજશે. ચેતનાને મનાવવાનું કર્તવ્ય. પૃ. ૨૩૫ થી ૨૪૨

ઓગણીસમું પદ-વેલાવલ. ફૂલહ નારી તું બડી. (ચેતનજીની વ્યવહાર-જાગૃતિ કેવી છે ?) ચેતન ચેતનાને કહે છે કે તું ઘણી ગાંડી છે. નિગોદથી જીવની પ્રગતિ. આત્મધનનાશ. સિદ્ધ દશામા સ્થિરતા. ચેતનનો ઉત્તર વિભાવમા છે તેથી શુ થાય છે તે જાણતો નથી તું કેમ જાણે છે ? ચેતનાનું વિભાવમા અજ્ઞાન. પતિ જાણે છે કે જાણે છે તે જાણતી જ નથી. આનંદધનદર્શનની પિપાસા. જાણતા ચેતનજીનું વર્ણન. પૃ. ૨૪૨ થી ૨૪૫

વીસમું પદ-ગોડી આશાવરી. આજ સુહાગન નારી (પતિ સન્માનાર્થ સમતાના શણગાર) પતિએ ચેતનાની ખબર લીધી. દાસી બનાવી ચેતના સૌભાગ્યપ્રાકટ્ય. સૌભાગ્યવતીના સોળ શણગાર. શણગાર અધિકાર પ્રમાણે ફરે છે. ૧-પ્રેમ રાગથી રંગેલ સાડી. પ્રેમ પ્રતીત રાગરુચિસ્વરૂપ ૨ પ્રભુભક્તિરૂપ હાથમા મેઠી. રાવણ. ૩ ભાવઅંજનનું આંજણ દાનાદિને સ્વાદિષ્ટ બનાવનાર ભાવ. ૪ સહજ સ્વભાવરૂપ ચોળી. ૫ સ્થિરતારૂપ કંકણ. ૬ ધ્યાન ઉર્વશી ખોળામાં ધારણ કરે છે. ૭ ગળામા પ્રિયગુણમાળ. ૮ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સિંદૂર સેંથામાં. જ્ઞાન અને જ્ઞાનોપયોગ. ૯ નિરક્તતારૂપ અંબોડો. ૧૦ જ્યોતિ રૂપ દીપમાળા. ત્રણ ભુવન પર તેનો પ્રકાશ ૧૧ કેવળજ્ઞાનરૂપ આરિસો ૧૨ અજ્ઞપાજ્ઞપરૂપ ધવનિ. ચિદાનંદજીપદ ૧૩ અનાહતનાદરૂપ વિજયકો. ૧૪ આનંદરૂપ વરસાદધારા. ૧૫ ભવ્ય વનમયૂરોના ટુકડા. ૧૬ ઝીણી સાડી. આ પદના કર્તૃત્વ પર નોટ-ચર્ચા. પૃ. ૨૪૫ થી ૨૫૪

એકેવીસમું પદ-ગોડી. નિશાની કહા બતાવુ રે. (શુદ્ધ ચેતનજીનું અગમ્ય સ્વરૂપ) ચેતનજીને સરખાવવા કોઈ વસ્તુ નથી. રૂપી દ્રવ્ય અને ચેતનજી. અરૂપી કહું તો છે જ નહિ રૂપારૂપી ભાવ અને સિદ્ધના જીવો. સિદ્ધ સ્વરૂપી ચેતન કહેવામા વિરોધ. સ સારદશા સાથે સિદ્ધનો વિરોધ ચેતનની સનાતનતામા વિરોધ. ઉપજે, વિનાશ પામે એ બનવું અશક્ય થઈ પડે. નિત્યત્વપણુમા પણ વિરોધ. ચેતનજી અને પ્રમાણુવાદ નયલક્ષણ પ્રમાણુજ્ઞાન. ચેતનની નિશાનીઓની વિચારણા. સંગ્રહનયે ચેતન. વ્યવહાર અને નૈગમનયે ચેતન. સમન્નિરૂઢનયે ચેતન ઋગ્ચુસૂત્ર અને એવભૂતનયે ચેતન. સિદ્ધ શબ્દ સાથે સાતે નય સર્વાંગી અને સર્વ નયનો સ્વામી ચેતન. નયવાદથી લડાઈ. હાથી અને આધણા. અંધપરપરા પ્રમાણુજ્ઞાનથી ચેતનસ્વરૂપ વિચારણા. દેવચંદ્રજી. અનુભવગોચર વસ્તુનું જ્ઞાન. કહેવા સામળવામા કાઈ વળે નહિ. અનુભવ અને પ્રમાણુજ્ઞાન. આનંદસ્વરૂપી ચેતન. સુખસ્વરૂપવિચારણા. આત્મજ્ઞાન પૃ. ૨૫૪ થી ૨૬૩

સ્વપરવિવેચન. ખનતુષ્ટુ. તૃષ્ટાસ્વરૂપ. ભાંઠની ઘીકરી. એ
એ શક છે, કમ છે, છળ કરનારી છે, કપટી છે
ન કરે. તૃષ્ટાસોબત, સ સમ, પઠછાએ
સમવાને વરે આનન્દમન. આજ
દશારમણ. અવનતુ

૫૬૨મુ

આવતા ચેતન.
અકૃષી ચેતન અને
કર્મમયુક્તરૂપ નથી.
જનનાશ. આદિમક છે
ચોર છે એ જામ ફર કે
ની મદત વહન આનન્દ
ચાન સ્વનો આદર, પરનો

ચોળમુ પઠ-નારે

પધારવા વિગ્રહિત) શુદ્ધચેતન
સ્થિતિ પરચાલત્યામ. અવેરીના લા
મૂલ્ય વાય નહિ. લાલુ અમૂલ્ય.
એકાત્રતા. યોગીની સમાધિ. મુનિતુ બ્યા
ફેર. ધમધ્યાન, શુદ્ધલચાનના લેહો. કેન
મનતુ ધમાલેખણુ વિવેક મિત્ર કમન. આ
દિવેક મંદિરે લાવવામાં મદદ. સમતા અને

સત્તરમુ પઠ-ગિરનારી ચોરક છે

શરૂઆતમાં રાખવા યોગ્ય સ્વભાળ) મુન
સમ્બહુતવની સ્થિતિ. મિથ્યાત્વરૂપ ટેલુ. અમૂલવેલુ
મજા પ્રતિમા અતુર્યું શુભસ્થાનક. મિથ્યાત્વની
મિથ્યાત્વતુ ભેર. સાધ્યદશન પછી મિથ્યાત્વનો કાળ
વિભવકૃત અર્થ સમમરૂપ ઠોરે ટેલુ. વિવેકકથન
વતની પચીશ ભાવના. તપના પચાસ લેહ. સીતેર લેહ

અઠારમુ પઠ-માલકેશ. ગોડી રાગણી. રીસા

ચેતનાને પ્રગટ કરવાના ઉપાય પર શુદ્ધમગાન) અવનનો
સાચા માત્રની જાણી. મુમતિવાક્ય. ચોવીઠો પચાત કર
કારણે દલાલનો જબરો ચોરો. પ્રેમનો ચોરો. અવરજ વસ્તુ

૫૮૦

બાવીસમુ પઠ ગોડી વિચારી કહા વિચારે રે (અ
અગમ્ય સ્વરૂપ) કિલ્લન અને મુલવજાન. પદનો ઉચ્ચ
તુલ્યી વિચાર કરનામ સુકેશીએ. આધર માધિયા પ્રથમ
કૃષ્ણકૃત સહિ માનવાયા વિગેષ નીચ વને વૃદ્ધ દલાલ. સી
મર્યાદા અલોકિ કલોભ તા ચિદ અને સચારી કરનાર
કીધ અને પ્રકર. શબ્દ શરવિકારણ સવ સપણાની પરી
અનાદિ સ્વરૂપ આપણી અમમન પ્રમ કરવા તે
વેવીસમુ પઠ-આલકેશી અવધૂ અતુલ્ય
અલકેશી (એવેતિ) મુનપજાલ તેલુ યલિયામ. અ
ચાન પ્રમ કારણે સમ મુલવકલિતને વધારે
લેહ વિવેક શરૂતુ લેહ જમ જસ મરણ વર
આટલી મજા લેહ ઉપ લે છે ! (ઉપકલ
લેહવડ નથી જેવું મજા કિવમુન સયે મિ
લેહવે પ્રજ્વે કમ કરનાર સવવત મુ
આનદમ અપ. માનવિનુનો સમુદ. =
મદમચાલ વાચકલુ અલોકેશી મદકર સવ
વેવીસમુ પઠ-રમણી. મુને મ
મનેલકપ) મુલ્ય પ્રમ મયાના નિ
એવે અર્થે તપવે સમાવ ચેતન
વેલી લેહીલા એવન મ્લે તારે
પરો મત્તવાચકર
૫વીસમુ પઠ-રમણી.
અલકેશી અતુર આર્થિક)
આ પીચ અને માનવમા
પર નથી સ્થિતિ મુખે
એવે અલ મરણી વરો

મિલાવન નથી, સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી. વળી મારામા જ્ઞાન કે વિજ્ઞાન નથી, કળાચાતુર્ય નથી, ભજનવિધિનો અભ્યાસ નથી, ત્યારે હું તે શું માગું ? અને કેવી રીતે માગું ? આનંદધન પ્રભુના દ્વાર આગળ ઊભો રહી ગુણધામનું રટણ કરું છું. પ્રભુદ્વારમાં પ્રવેશ કરવાની દૃઢ ધરણ. પ્રભુપદ રટણનો મહિમા અખંડ શાંતિનો સાક્ષાત્કાર પૃ. ૨૮૪ થી ૨૯૩

સતાવીસમું પદ-આશાવરી. અવધૂ રામ રામ જગ ગાવે. (મતઆસકિતનો ખહિરાત્મ ભાવ.) ધર્મસહિષ્ણુતા. આનંદધનની સારથાહી હુંસખુદ્ધિ. રામ શબ્દનું રહસ્ય. અલખને જગાવનાર શું કરે છે ? સંજ્ઞાસૂચક રામ શબ્દ. ખૌદ્ધ સામ્યાદિનો અપેક્ષા સમજ્યા વગરનો આક્ષેપ. મઠધારી મઠાસક્ત. મઠોના નામો. મઠમા ધર્મસર્વસ્વ. મઠરાગ. જટાધારીની જટામગ્નતા. ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુદાયામ્ શુક્રનું સ્વરૂપ. આગમધારીનો થાક. માયાધારીનો છાક. દુનિયાદાર દુનિયામા. આશાના દાસોનું વર્તન. નિષ્કામ કરણી કરનારનો અલ્પ ભાવ. ખહિરાત્મભાવમા આસક્ત. ધર્મને નામે રળી ખાનારા. ગચ્છલેદનો પ્રસંગ. અંતરાત્મભાવમા વર્તનારાની અલ્પતા. ખગપદ ગગનમા શોધનારની મૂઢતા ખહિરાત્મભાવમા પરમાત્મભાવ શોધનારની અધતા. ચાલુ પ્રવાહમા કેટલા ગોટા વળે છે તેની વિચારણા ધર્મના ખોટા ખોકારો. શ્રી ધર્મનાથ સ્તવનમા ધર્મની દોડાદોડ પર કરેલી વિચારણા. ધર્મની શોધમા ખોટી દોડાદોડ. અંતરાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાની કૂચી. સહજ પુણ્ય થાય તેમાં કાંઈ દમ નથી. બાહ્ય ધમાધમ છોડી દેવાનો ખાસ ઉપદેશ. ચિત્તપકજનો યોગ અર્થ. પદનો અદ્ભુત આશય. અંતરાત્મનું પૃથક્કરણ. વિવેકવિચારશાંતિની જરૂર. પૃ. ૨૯૩ થી ૩૦૩

અઠાવીસમું પદ-આશાવરી. આશા ઓરનકી કયા કીજે. (પરાશાનો ત્યાગ. અગમ ખીઆલાનું પાન.) પદ સંબંધી દંતકથા રથૂળ જગતની આશા પર રચના આશાનું સ્વરૂપ. જ્ઞાનાર્ણવ. આશા પર ઉપાધ્યાયજીનું નિસ્પૃહાષ્ટક સુખદુખનું લક્ષણ પરકી આશા સદા નરાશા. પરની આશા કરનારનું વર્તન-એક ચિત્ર. આશાધારી કૂતરો. હાથી અને કૂતરો. આશાને અજો બનેના વર્તનમા રહેલો મોટો તક્ષવત. આશીભાવ તજનારની ખુમારી. આત્મઅનુભવનો કેફ. આશાના દાસનું વર્તન. વાહરીનું ખચ્યું અને આશાના દાસો. તેઓનું દાસીપુત્રત્વ. આશાદાસોનું કિંકરત્વ. પરવસ્તુની આશાનું આકર્ષણ. આશાદાસો જગતના દાસ થાય છે આશા પર સ્વામિત્વ મેળવવાનું મહત્ત્વ. આશા અને ભર્તૃહરિ. આશાનદીના આવર્ત વિગેરે. તેનો પાર પામનાર યોગીશ્વર. મનરૂપ ખ્યાલામા પ્રેમમસાલો. બ્રહ્મઅગ્નિનું જ્વલન. સત્ત્વપાન અનુભવલાલી પ્રાકૃત્ય તેનો ક્રમ પં. આનંદ-સાગરજીનો આ ત્રીજી ગાથાનો ખાસ અર્થ. અગમ્ય ખ્યાલાનું પાન કરવા પ્રાર્થના. તેને શોધવા અધ્યાત્મ વાસમા શોધ કરો. અગમખ્યાલાનો ભાવ. ચેતનજીનો અધ્યાત્મવાસમા ખેલ ત્યા ખેઠા લોકનાટકના તમાસાનું દર્શન ચતુર્થ ગાથા પર પ આનંદસાગરજી. ઉપસહાર. આશાનું વર્ણન આશાની પરપરા. જ્ઞાનસુધારસપાનની ધૂન પૃ. ૩૦૩ થી ૩૧૪

ઓગણત્રીસમું પદ-આશાવરી. અવધૂ નામ હમારા રાખે. (ચેતનજીનાં

વિવિધ નામોનું અવાસ્તવિકપણું) નયની અપેક્ષા અજ્ઞાન અને પ્રમાણજ્ઞાન દ્વારા થિક નયથી ચેતનજીનું વણન સહજાવી ધર્મો અને કમજાવી ધર્મો સાતે નયમાં તેની વહેવણુ ચેતનજીનાં સ્વભાવસ્વરૂપ સમજવાની અજ્ઞત્ય ચેતનજીની ઉત્ક્રાન્તિ, કર્મમજ છતાં તેનું શુદ્ધ સુવર્ણત્વ સ્વક્રમદેશનું નિમજાતવ. આત્માની સત્તાતત અને વ્યકત સ્થિતિ પર વિચારણા. નામ વ્યવહાર, ચેતનજીના સ્વભાવને અંગે તેનું ખોટાંરુ પુરુષ કે સ્ત્રી એ નામનું અવાસ્તવિકપણું ચેતનને વણું જણાવવાનું અવાસ્તવિકપણું ચેતનને સ્પર્શ રૂપ સ્પર્શ અથ નથી એ જાણી કે ઠીંગણો નથી, એને વણું નથી, જ્ઞાતિ નથી, જાતિ નથી, સાધન નથી, કાંઈ નથી. ચેતનજી હલકાં નથી, ભાર નથી. નેતિ નેતિ વાદમાં અપેક્ષાભાવ. તે ભાવની અહિં વિચારણા ચેતનજી અરમ, ઠંડ, લાખા, ખેટા નથી, ભાઈ બહેન નથી. બાપ બેટા નથી. એ બાજુ સબંધ છે, કમજાવી ધર્માથ છે અનેક જાતિમાં અમનાઅમન કર્મસબંધથી વાધ છે ચેતનજી મન નથી, શબ્દ નથી. ચિતવનાર અને ચિતવેલ શબ્દ ચેતન નથી. ચેતનજી વેશ નથી, વેશ ધારણુ કરનાર નથી, કર્તા નથી, ક્રિયા નથી તે તે એ છે તે છે, તેને કોઈ નામ સાથે સબંધ નથી. એ દર્શન નથી, સ્પર્શન નથી, સ્પર્શ નથી, ગંધ નથી. એ આનંદસ્વરૂપ ચેતન્ય છે દર્શનનાં નામો. સમહનયે આત્મા, સત, ચિત અને આનંદસ્વરૂપ. આત્મસ્વરૂપ તેજ દબાહરના ખાસ અર્થ પર નોટ. પૃ ૩૨૪ થી ૩૨૩

ત્રીસસુ પદ-આશાવરી સાધેઠાં સમતા રંગ રમીએ (સાધકને સમતા રંગમાં રમણુ કરેવા પ્રેરણા) વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ સમતા મમતાનું સ્વરૂપ. મોહ શબ્દનો અહ મમનો મત્ર. મોહનું અર્થપણું ચેતન વિચારણાનો અભાવ. ધન પરનો મોહ. દ્રવ્યસપત્તિ અને ભાવસપત્તિ. મમતાને અને ભાવસપત્તિને વૈર. મમતામા સ્થામતા. સહજન દીની સહજામ. સોજે ગુજ પર લખેલો પ્રલોક. સપત્તિવાનનું સ્મરણનાં પોહનું મમતા સમતાની પૂજા દ્રવ્યપૂજાને જમીનમાં ઠાટનાર. તેના પર સર્વ મૂલક હોવા- પણુ સતતિ માટે દ્રવ્ય બેકકું કરનાર. ધનનો અલકમી ભાવ. ધવળ શેક, મગમલુ શેક, પોપી, સીંઝર જીરજળેજ, ઢેર, શીવ, વસ્તુપાળ તેજપાળ. બોહ રત્ન. બોહ રત્નની કથા પર રૂપક. સમતા રત્નાકરની ઢીકરી છે, અનુભવની બહેન છે અશુભ આનંદપ કાળકૂટ. તેનો ત્યાગ. શ્રેષ્ઠીતત અમૃતધારાનું પાન. શ્રેષ્ઠીના પ્રહાર ઉપશમ અને ક્ષપક સમતા અને ક્ષણ સમતા અને વિશ્વુદેવ. સર્વગુણનો મહિમા. સસુદ્રમલની કથાનો ભાવ. કથાથી સમતાને ઠર. આનંદમન પ્રણુ એ શ્રી જિનેશ્વર દેવ. અતુશાનનો જાવાધ સમતા મમતા ભાવ- વિચારણાનો ઉપસહાર. પૃ ૩૨૪ થી ૩૩૩

એકેત્રીસસુ પદ-શીશમ કીત જાનમતે હો માણુનાથ. (સમતા મમતાના પરિવારનું બારિકે અવલોકન) પરમદિરે રમણવાની ચેતનજીની દેવ પોતાના ક્રમા વિગેરે સનાએ. સ્વલિજક. સમતાના મહિરમા ચેતનજીનું બાવી સહનું પરિવાર સાથે નજર કરવા વિચારિત માયાનું શારીરિક વલણ, તેનું જડપણુ, ચેતનનું પ્રસિદ્ધ ચેતનપણુ

જડપણાને અને ચેતનપણાને વિરોધ. મૂર્ખાની સાથેના સંબંધનું અયોગ્યત્વ. વિભાવદશામાં કર્મબંધ. કર્મનો આકર્ષ અને ચેતનને ઊંધા પાટા. વિષયપિપાસારૂપ વિષવેલડીનો સંગ. સર્વ શક્તિનો ઘાત કરનાર પ્રસંગો વિભાવમા. વિભાવમા કામ, કપટ, મદ, મોહ વિગેરેનો સંબંધ. સ્વભાવમાં કૈવલ્યજ્ઞાનામૃતપાન. મમતામા અનંત દુઃખ, સમતામાં વસત ખેલ. ભતૃહરી અને મસ્ત દુનિયા. વિભાવમસ્ત પ્રાણીનું ઠેકાણુ વગરનું વતન. શ્રી શાંતિનાથના સ્તવનમાં આનંદધનજી. સ્વપરિવારજ્ઞાન. સ્વપરિવાર ભેટ. સુમતિનો અર્થ. પં. શ્રી ગંભીર-વિજયજીનું પદ. યશોવિજયજીનું પદ. બન્ને પદ પર વિચારણા. પૃ. ૩૩૩ થી ૩૪૦

બત્રીસમું પદ-રામેરી. પીયા તુમ, નિકુર ભયે કયું ઐસેં (સમતાની વિશુદ્ધ માર્ગ આચરવા વિજ્ઞાસિ.) સુમતિનું ચેતનને સર્વસ્વાર્પણુ. ચેતનજી કઠોર કેમ થયા છે તે પર પૂચ્છા. એકપક્ષી પ્રીતિનો ઘાટ બેસે નહિ. કુલટાની રીતિ. તેઓ પર પ્રેમ કરવાનું પરિણામ. ભ્રમરનો ફૂલ પર પ્રેમ. તેવા પ્રેમ સાથે સુમતિના પ્રેમની સરખામણી. કુસુમ અને તેની વાસનુ એકત્વ. સુમતિનો અભિન્નભાવ. માયામમતાનું એકવાડપણુ. એના ઉપર પ્રેમ ઘટે નહિ; એ તો ઉકરડે નાખવા યોગ્ય જ ગણાય. પખાલીનો પાટો. દીર્ઘદંષ્ટિનો અભાવ. યંત્રવત્ કામ કરવાની રીતિ. શુષ્ણુ અવશુષ્ણુ વિચારની જરૂર. શુદ્ધ સ્વરૂપમા સમાવી દેવાની વિજ્ઞાસિ. ટખાકારનો અર્થ. સુમતિ સંબંધની સ્થિતિ. શુષ્ણુ અવશુષ્ણુ વિચારણા. કવિની પ્રતિભા. વિશિષ્ટ જીવન-નિર્વાહન. એમા સાધ્યનું લક્ષ્યસ્થાન. પૃ. ૩૪૧ થી ૩૪૭

તેત્રીસમું પદ-ગોડી. મિલાપી આન મિલાવો રે. (પતિમેળાપ માટે સમતાની આતુરતા.) વિરહી સ્ત્રીની મિત્ર પ્રત્યે વિજ્ઞાસિ. સુમતિ અનુભવ સવાદ. વિરહકાળમા સમતાની દશા. ચાતક-બપૈયો વરસાદની રાહ જુઓ છે તેનું સાદરથ. પીયુ પીયુનો પોકાર. નોટમા અર્થ સંબંધી કેટલોક ખુલાસો. સ દેશો પહોંચાડનાર અનુભવ. આતુરતામા આજ્ઞા. વિરહદશાનુ વિશેષ વર્ણન. પોતાની દુઃખી સ્થિતિ. વિરહથી ગાડપણુ તનમનની શાંતિનો અભાવ. રડવાની પશુ શક્તિ રહી નથી રડીને દુઃખ બતાવાય તેમ પશુ નથી. શુદ્ધ ખુદ્ધ ખોવાનો ભાવાર્થ અંધારી રાત્રિ વિશેષ દુઃખ આપે છે. રાત્રિના સમયમા કામદેવનું જોર. તારા દાતો દેખાડી દુઃખ વધારે છે ભાદરવો માસ. રડી રડીને આખો ભીની કરી છે. અંધારી રાત્રિ, ભાદરવો માસ, દતપક્તિ, રડવાનું કાર્ય-એ સર્વનો યોગભાષામા અર્થ-ચિત્તચક્રવી પતિની શોધમા ફરે છે નદીને કાઠે ચક્રવી અખળા ઉપર જોર કરવું અનુચિત છે તેના ઉપર રીસ ન ઘટે સર્વ વાત કહીને પતિને સમજાવી મદિરે લઈ આવવા અનુભવને વિજ્ઞાસિ. એક વાર મદિરે પધારે તો પછી સમતા રંગ જમાવે. આતુરમા ચતુરાઈનો અભાવ. વધારે પડતું બોલાયુ હોય તો ક્ષમાયાચના ગમે તે પ્રકારે આજ આનંદધન પ્રભુને ઘરે લઈ આવવા પ્રયત્ન કરવા વિજ્ઞાસિ. ચતુર આતુરનો પાઠાતર. વિભાવનુ આકર્ષણુ સાસારિક ચિત્રની જરૂરિયાત પદનો અર્થગૌરવ અને વિશિષ્ટ ભાવ. ઉપસંહાર. પૃ. ૩૪૭ થી ૩૫૫

ચોત્રીસમું પદ-ગોડી. દેખો આલી નઠનાગરકો સંગ (પરરમજી કરતા

પતિની દશાનુ વચ્ચુન.) સુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે વાતચીત. પ્રવીણ નાટકીયા પતિને વેશ વેશ બદલવાની તેજોળી પ્રવીણતા. જૂઠા જૂઠા વેશો ભજવવાના માહશી અગની શિથિલતા. અગ એટલે 'શોકનાં સાધનો.' અગ એટલે 'નિજ પરિવાર?' પોતાના કુટુંબીની આવી દશા જોઈને પરિવારની કીકસ એતનજીને ઉપાલભ એતનની અનાદિ કાળથી એવી રીતિ પડી ગઇ છે સુમતિ અને માયામમતા વચ્ચેનો અતર. રૂપા અને કમીરનુ અતર ચિદાનહીલ ષરધર અને નિજ મંદિર ઉપાલભ દેવાને આશય, શરીર-શુદ્ધિ યોગ્ય નાખ્યાથી ભાગ પીધી હોય જોમ જણાય છે. પોતાની અવસ્થા પણ પતિ વિચારતા નથી. ત્રીસ બહી બધ છે અને ઉમતનની પેઠે વતે' છે ભર્તૃહરીના ઉમત જાતના વિચારો. સાધ્વીની જોલવામા આલાકી. 'કુગ્ધ શબ્દના પ્રયોગનુ સાધકત્વ આટલુ કરતા પણ પતિ નિજ મંદિરે પધારે નહિ તો પછી શુ ભાગ પોકાસવી? પહેનો જબીર આશય. સુખનો યોગ્ય ખ્યાલ અને તેની પાછળ જેરવાજબી વલણા ઉમત અવસ્થાનુ પરિણામ. બાંધ અને તેની હક. પ્રસજની મહત્તા ઉપસહાર. પૂ ૩૫૬ થી ૩૬૨

પાત્રીસસુ પઠ-દીપક અથવા કાનડો કરે બરે બરે બરે બા (પતિવિરોધિણી સુમતિની દુઃખી દશા.) સુમતિનુ શ્રદ્ધાના આગ્રહથી પતિમંદિરે આગમન. ત્યાં શૂન્ય શબ્દોનો ઉપયોગ. તેથી થયેલો આઘાત ક્રિયા આઠબરૂપ શબ્દગાર. ઉપયોગ પતિની જેરહાજરી. બાહ્ય આઠબર અને ઉપયોગ. ક્રિયા નિવેશ નહિ પણ ઉપયોગની જરૂર. શ્લોક-વિશ્વલ ક્રિયાના વિષય ઉપર. ક્રિયાજ્ઞાનનુ મિલવાપણુ વિરહ બંધા અને બાલુપ્રકાર. અતઃ અત ક્યાં સુધી લેયે? પતિપાદમાં પ્રાણાપણુ વિરહ બંધાનો અત લાવવા વિસ્મિતિ. હવ દેવાને આલકારિક ભાવ કૌતિલ્યથી કામોદીપક પદાયનુ આનિબ્ધ. આર્થશાસ્ત્રી ઉચ્ચિત પદાર્થપ્રાપ્તિ. અન્નેની સરખામણી. મંદિરે પધારી સુખ આપવા વિસ્મિતિ. આ ભવની અનુકૂળતાઓ. ઘટિત લેગર્વલાસ કરવા સુખના એતનજીની રૂબેલી સ્થિતિ. બાહ્ય ક્રિયા અને ઉપયોગ પર ઉપસહાર. પૂ ૩૬૨ થી ૩૬૭

છત્રીસસુ પઠ-ભાલસિદ્ધિ. વારે નાહ સજ મેરો. (સુમતિનો વિરહાલાપ.) સખી પાસે દુઃખવચ્ચુન. મારો ધોવનકાળ બધ છે અને પતિ સબધે કરતા નથી. આથી હસવા એલવાને બહારે શત્રિઓ રહવામાં પસાર થાય છે ધોવનકાળનો આધ્યાત્મિક ભાવ હસવા એલવાનો ભાવ આવા પ્રસજની અહપતા. રહવામા શત્રી. કાળનો આધ્યાત્મિક ભાવ. કાવંપરપસવિમારણુ સસારકળ આપનારા પ્રસજોની વિપુલતા ધોવનકાળ ગયા પછી પશ્ચાત્તાપ થયે તે નક્કી છે શબ્દગાર સજેલી સુહરી. શબ્દગાર પર અસાવ. જેર ખાવાનો વિચાર. આબૂપણોનો આધ્યાત્મિક ભાવ. જેર ખાવાની સાહચિક વૃત્તિ. તેનુ પરિણામ. જેર ખાવાની દાર્શનિક ચોજના. વિરહી સીની હાવ હેરી બધ છે. વિરહી સીના નિ-આસ. જોગણુ યાને ધર બહાર નીકળી જવાના વિરહીના વિચાર. પતિને શમભવવા વિસ્મિતિ. હામ અને ચોગનિદ્રા. વિલાવહયામા નિસાસા. પરિણુતિની નિમજતાના અભવરૂપ

નિસાસા. પશ્ચાત્તાપનો યૌગિક ભાવ આખા સંદેશાનો ઉપસંહાર. પદના કર્તૃત્વ પર વિચારણા.
પૃ. ૩૬૭ થી ૩૭૪

સાહેત્રીશમું પદ-વેલાવલ. તા જ્ઞેગે ચિત્ત દયાઓ રે વહાલા. (વિશુદ્ધ યોગીનાં સાધ્યસાધનો.) મીરાખાઇ. શોધવા ચાલી પિયુને-પદ. પતિશોધમાં લેખ. તે લેખ પર ધ્યાન આપવા પતિને કહેણુ. જૈન દષ્ટિએ યોગ. સમ્યક્ત્વ દોરી તેનું સ્વરૂપ. શીલ લંગોટ. બ્રહ્મચર્યનું યોગમા સ્થાન. તે પર પતંજલિ, દક્ષસંહિતા, હેમચદ્રાચાર્યના વિચારો. ૧૮૦૦૦ શીલાગ. ચરિત્રરમણતા તત્વાનુસંધાન. ચિદ્ગુહામા દ્વીપક. સાધ્ય સાધનની એકતા. અલેક જગાવવો. અષ્ટ કર્મરૂપ ધુણીને ધખાવવી ધ્યાનાગ્નિનું ઉદ્દીપન. નિર્જરા. પ્રદેશોદય ધ્યાનમા પ્રગતિ. કર્મભારનો ઘટાડો. ઉપશમ ગલાણું. ભસ્મનું ચાળવું. મેલ વગરની ભસ્મને શરીરે લગાડવી. કર્મનો ત્રાસ. કર્મને અગે પુરુષાર્થ. આદિ ગુરુ. મહત. અલેકતાથ. ગોરખનાથ. ગુરુજ્ઞાનની જરૂર. મોહ રાજના કાન ફાડી નાખવા. મોહનીય કર્મનું પ્રખળ રૂપ. મુદ્રા. યોગમુદ્રા. યોગીનો શખનાદ. કરુણાનાદ. જૈનનો મુદ્રાલેખ. સવિ જીવ કરુ શાસનરસી. યોગ સિંહાસન. સાલખન ધ્યાન. સમતામય ચેતન. મુગતિ સંસાર બેહુ સમ ગણે. અહો અહો વાળા વાક્યની વિચારણા. અધ્યાત્મ પૃચ્છા ચેતન ચેતનાનો અલેદ. યોગીગૃહજન્મ. અનુત્તર વૈમાનમા જન્મ. દેવે દ્ર થાય છે પણ અંતે મનુબ્યગતિમા યોગ પૂરો કરે છે. મુક્તિપુરીમાં સિંહાસનારૂઢ ચેતન. પદની કૃતિ પર વિચારણા. પદનો મહત્તા ભરેલો આશય. પૃ. ૩૭૪ થી ૩૮૩

સાહેત્રીશમું પદ-મારુ. મનસા નટનાગરસૂં જ્ઞેરી હો. (નટનાગર અને ચેતનાનો સંયોગ.)-નટનાગર સૂત્રધાર તરીકે રંગાચાર્ય તરીકે તેની જવાબદારી. નાટકના અભિનયાદિ સર્વ પર તેની દેખરેખ તેની આજ્ઞાનુસાર સર્વ પ્રયોગો. સ્વવિષયમા મનને જોડવું. આનંદધનજીનું વચન શુદ્ધ ચેતનાની વ્યક્તતા આત્મદ્રવ્યમાં સ્થિરતા. ગુણસ્થાન-આરોહમા વિચારો ખરા નટનાગરો લોકલાજત્યાગ. કુળમર્યાદા ત્યાગ કુલીન સ્ત્રીનો વ્યવહાર. એલાયચીકુમાર. ચેતનાની વિચિત્રતા ધર્મસંન્યાસ વખતે લોકકથન. લોકલાજ અને આત્મ-જગૃતિ. વ્યક્તિગત ધર્મો. સમષ્ટિનો લાભ. વીર પ્રભુનું અભિનિષ્ક્રમણ. કુળ-ગચ્છમર્યાદા. જિનકલ્પની તુલના. લોકોની મશ્કરી તરફ અવગણના. ભર્તૃહરીનું દષ્ટાત, મહાકાર્યમા લોક-લાજ રાખવી નહિ. લોકચર્યાનું ધોરણુ. અદ્ય લોગ વિશેષ લાભ. યોગદષ્ટિએ સમષ્ટિ લાભ. માતપિતાની નરમ વાતો. સસારહાવાનળ તરફ આકર્ષણુ. સલાહ. સજ્જન સાથેનો પ્રેમ. પ્રેમનો રસાસ્વાદ લોકલાજ પર યશોવિજય ઉપાધ્યાય લોળી વાતો. ચેતનજીને ઉપાલભ. અત્યાર સુધી કરેલી ચોરી. ચોરીની શિક્ષા. હવે વસ્તુસ્વરૂપનો ભાસ. ચરમાવર્ત. ચેતનજી હવે પોતાની ભૂલો સમજી શકે છે. નિશ્ચય શુદ્ધિ. ખોટા બચાવ કરવાની વૃત્તિ. કચ્છ. નાચવાનો વેશ નાચવાથી ભજવાય. ચારિત્ર લઈ બ્રહ્મ થનારનું હાસીપાત્રપણુ. અષાઠાભૂતિનો વેશ. ભરત્યકવર્તીનું નાટક. પ્રાણીએ આદરેલુ મોટું કાર્ય. મહાપ્રયાણુ. વેશમા ભંગાણુ.

અભિનયમાં ખામી, ચેતનજીને તેમ ન. ચવા દેવા ભલામજી. જ્ઞાનસુખમ્મન. અમૃતપાન. આત્મચક્ર ઝઠોરી. નિશ્ચય દષ્ટિ પ્રેમ. આત્મકવ્યવિચારણા. ઉપસહાર પૃ ૩૮૩ થી ૩૯૫

સોગણુચાળીસમ્મુ પદ-જોવતી. તરસકી જઈ જઈ કૌ (મોહરોજીનું પ્રાપ્ત્ય સોગણુપાનું જોર-ચેતનનાનો કાઠ.) વ્યવહારદષ્ટિએ મોહ. મોહની અસર તમે થવી ઇચ્છાએ. સોગણુપાન તે જોકાઈ કમં કુચે કે કમંનું કરકર? નવ સુવતિના કટાક્ષ. મોહનીય કમને શબ્દની પદવી ઉપમિતિમા મોહને સ્થાન. યથોવિવચણની રાજ પરની સ્વાખ્યાય. સોગણુપાનું પ્રાપ્ત્ય. ચેતનને સુજીવી દેનાર સોગણુપા. ચેતનજી પોતે તેા કાચક નાચક છે. ચેતનનું કમ સ્વામિત્વ. ચેતનનું શુભસ્વામિત્વ. તુષ્ટાને વહપણ જ નહિ. સોગણુપાને લોક-લાજ તુષ્ટાનું અધેષણ તુષ્ટાસહવા અપ્રમાણિક આચરણ તુષ્ટાથી અવર્તિત વટનાબો. હમમ વગરની તુષ્ટા ચેતના કૃષિયાઈ કરે છે સોગણુપાએ મોહનને ક્યો છે ચેતનજી એની પછવાડે વસાવાઈ કરે છે તુષ્ટાએ ભણાવેલા ઊંધા પાક ચેતનને અમને સોપિા તેનેા તુષ્ટાસજ મૂમવો એવી આનંદજીન પ્રશ્નને પ્રાથેના. ચેતનજીને શુદ્ધ આત્મપ્રતીક્ષા. સોગણુ પર આરોહણ પૃ ૩૯૬ થી ૪૦૨

ચાલીસમ્મુ પદ-આશાવરી. ચીઠો લાગે કલડો ને ખાડો. (વિચિત્ર આત્મવાક્યામાં શુદ્ધ પતિદર્શન) શુદ્ધ સતીને પતિ ચીઠો લાગે છે લોકની ખાટાશ. પતિ વગરની સોગણ તે જગદમાં પોકા જોઈ અને અરવચરદન. પ્રત્યેક આત્મવાક. આત્મા સબથી દશન-સપ્તાયોની આનંદતા. જૈન દર્શન (આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ. કમંમળ દ્રશ કરવાનો પ્રકાર. આત્માના પ્રચ્છલ શુભો. દેહ પ્રમાણુ કિણ આત્મા. અદ્દ કમં પર વિવેચન. નિગોઈ. વર્ષણવણુન આય. અજ્ઞાનિજશ. સમ્મત્ દશન. આત્મિ. અલ્પસમર સ્થાનપ્રાપ્તિ. આત્માનો સોગણેઈ. સ્પાદાઈયોઈ. તત્ત્વ સાત અથવા નવ ઉપરકવૃત્ત. સપ્તભગી. સાત નચ જીવ તત્ત્વના નવ લેઈ. અજીવ તત્ત્વના પાંચ લેઈ. ચેતનની કીર્ત્તિ અતિ. સિદ્ધશામાં શાવ પ્રાણ. સિદ્ધશાનું મુખ. સતનું સ્વરૂપ. ચેતનનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ શ્યામા) ઝોજી દર્શન. (આર આય સભ. ૧ દુ ખના પ્રકાર. વિજ્ઞાન, વેદના, સજ્ઞા, સજ્ઞાર, રૂપ જે પાંચ દુ ખના પ્રકાર. ૨ સમુદય તત્ત્વ. ૩ આત્મ ૪ નિરાય. સજ્ઞાર ક્ષણિકત્વ. સૌત્તનિક મત વૈતાવિક મત આર જાવનાથી પુરુષાઈપ્રાપ્તિ. ધૌધમતે સુક્તિ) નૈયાયિકે દર્શન (સુક્ષિ ક્ષનાર મહેશ્વર. તત્ત્વજ્ઞાનથી નિ. શેચસુ તત્ત્વજ્ઞાનથી દુઃખ, અન્યાઈનો નાશ. વિભક્ત પ્રમેય જાવના નૈયાયિક વેમેયિક તુલના. ઇશ્વરપ્રસાદ) સામ્ય દર્શન (નિરીશ્વર અને સેશ્વર. દુ ખ ત્રણ પ્રકારનાં : આધ્યાત્મિક, આધિદેવિક, આધિભૌતિક. પ્રાણીને પીણનું કારણ. પબીય તત્ત્વ. પ્રકૃતિ પ્રધાન. સુષ્ટિકમ. ભુક્તિ મહાન. અભિમાન. સોજનો સમૂહ. પ્રકૃતિ-વિકૃતિ આત્મા અકર્તા. ભુક્તિનું લક્ષણ-ઉત્તર સુખ હપણ જેવી જ્ઞાનભુક્તિનો ધર્મ પુરુષપ્રકૃતિ સયોજ. વિવેકજ્ઞાન. શોક્ષ. ભય છેઈથી શોક્ષ. બંધના ત્રણ પ્રકાર. પુરુષનું સ્વરૂપ. પાતજીવ સેશ્વર સામ્ય. ઇશ્વર છતીયમુ તત્ત્વ. તેમાં ઇશ્વરનું નહિ જેવું કાઈ પ્રમાત કરતાં એમાં

વિષયસંક્ષેપ

નું પ્રણિધાન. મોક્ષમાર્ગ. ચિત્તની અવસ્થાઓ. સમાધિ પ્રકાર. સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ પ્રકાર. યોગવ્યાખ્યા. અવિદ્યા. પાંચ કલેશ. ક્રિયાયોગની જરૂર. અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય. મોક્ષમાર્ગ પાતંજલમતે.) વૈશેષિક દર્શન. (સાત પદાર્થ. નવ દ્રવ્ય. સમવાયસ્વરૂપ. અભાવ ચાર. મોક્ષસ્વરૂપ.) જૈમિનીય દર્શન. (પૂર્વમીમાંસા. અને ઉત્તરમીમાંસા. મોક્ષસ્વરૂપ. સર્વજ્ઞની અશક્યતા. વેદવાક્ય અપૌરુષેય. તેમા યથાર્થત્વની સંભાવના. વેદથી ધર્મજિજ્ઞાસા. નોદના વેદ સ્વતઃ પ્રમાણુ. ઉત્તરમીમાંસા. શાકર વેદાન્ત. મુક્તિ વેદાન્તમતે. અદ્વૈત દર્શન.) ત્યાર્વાક. (લોકાયત મત. બાહુસ્પત્ય. ભૂતાત્મક જગત્. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ જ માને છે. મોક્ષ માનતા નથી. અગ્નિહોત્રાદિ બાળકીડા. દેહસુખ એ પુરુષાર્થ.) મેકસમ્યુલર. હરિભદ્રસૂરિ. ષડ્દર્શનની ગણનામા ફેરફાર. પુરાણ ધર્મો. સર્વ દર્શનસંગ્રહમાં માધવાચાર્યે આપેલું પુરાણ ધર્મોનું સ્વરૂપ. રામાનુજ યા શ્રીસંપ્રદાય. (તેનાં ચિહ્નો. કળીરાદિનો આ મત. બ્રહ્મકારણુ. જગત્કાર્ય. વિશિષ્ટ અદ્વૈત. एकोऽहं बहु स्याम्. ત્રણુ તત્ત્વ. વિષ્ણુપદપ્રાપ્તિનો ઉપાય. ભક્તિનું સ્થાન જીવાત્માસ્વરૂપ પાચ પ્રકારની ઉપાસના.) માધ્વી સંપ્રદાય. (બ્રહ્મ સંપ્રદાય અથવા પૂર્ણપ્રજ્ઞ સંપ્રદાય એવા તેના નામ દ્વૈતવાદી. આનંદતીર્થ તેના સ્થાપક ત્રણુ પ્રકારની સેવા. વિશ્વ પ્રપંચ અનાદિ. પાચ પ્રકારના ભેદ. મોક્ષસ્વરૂપ.) વલ્લભાચાર્યનો પુષ્ટિમાર્ગ. (કૃષ્ણલીલા, શુદ્ધ અદ્વૈત. ભક્તિપ્રધાનતા.) શૈવ મતો. નકુલીશ પાશુપત સંપ્રદાય. (કાનકટા જોગીઓ. હઠયોગનું સ્થાન. ગુરુની ખાસ જરૂર. યોગનું ફળ મુક્તિ.) શૈવ સંપ્રદાય. (જગત્ ઇશ્વરકાર્ય. ઇશ્વર નિરાકાર. શિવતા પાચ કૃત્ય. ચાર પાદ. ત્રણુ પદાર્થ. પશુ પદાર્થસ્વરૂપ. ત્રણુ પ્રકારના પશુ. ચાર પ્રકારના પાશ.) પ્રત્યભિજ્ઞ સંપ્રદાય. (મહેશ્વરસ્વરૂપ. પ્રત્યભિજ્ઞાસ્વરૂપ તેની જરૂર.) રસેશ્વર સંપ્રદાય. (શરીર તે આઘધર્મ સાધન. પાદરના શિવલિંગનુ મહાત્મ્ય. રસો વૈ બ્રહ્મ પર આ મતની રચના. આ શરીરે મુક્તિ. દૃઢ શરીર મેળવવાની યોજના. આ લોકમાં જ બ્રહ્મતત્ત્વપ્રાપ્તિ.) દર્શન મતોમા જૈન સિવાય આત્માનુ વ્યક્તિત્વ કોઈ જગ્યાએ સર્વથા રહેતુ નથી. પ્રત્યેક આત્મવાદ પર રચિ. જૈનમતે મોક્ષ. સિદ્ધદશા સુખમય એના વિરુદ્ધમા ત્રણુ મતો. મોક્ષસુખ. વૈશેષિકને ઉત્તર. જૈમિનીયને ઉત્તર. ખૌદ્રોને ઉત્તર. સાંખ્યને ઉત્તર. ચેતનાને જૈન દર્શનકારોના મતમાં આનંદ આવે છે તેના કારણે. બીજી જગ્યાએ તો પતિને જ ઉડાવી દેવામાં આવે છે. પોતાના પતિ-મા કામણુ. દ્વંધ અને છાસ એક સ્થાનકે ન રહે. પતિમા અક્ષય સુખ. પ્રત્યેક આત્મવાદમાં આનંદ વ્યક્તિત્વનાશમા અધકાર. આત્મવાદનો વિષય. વાડા. માર્ગ એક જ છે એમ કહેવામા અસત્યારોપ. સાધ્યની સ્પષ્ટતા. મસ્ચીનો દ્વંધ કાણુ એકત્રકરણુ પ્રયોગ. પરમતત્ત્વિ-શ્ણુતા અને આત્મવાદને વિરોધ નથી. સર્વત્ર ધર્મ છે એમ ધોલવામાં અવવસ્થા. પતિ વગર ગતિ ફેકટ રોકડ અને ઉધરાણી. આર્વાકમતે પરભવ. એકાત્મવાદમાં મતેનું નિર્મૂલ-ત્વ. ઉધરાણી ઇશ્વર પાસે ગરથ ગાઠે. આત્મધન રોકડ નાણું. હરકરને એને એને ડુચા દેવાની અન્યત્ર અનાવશ્યકતા, પ્રયોજન વગર પ્રયાસ, પ્રત્યેક અનુભવ સ્વરૂપ અનુભવ

જને હવાદાનો સબંધ જ્ઞાનદેશનને પોષકર. લોકદર્શિત પતિને સલામ. આત્મસ્વરૂપજ્ઞાનની
 ખાસ આવશ્યકતા સર્વેશ્વર દર્શનમાં બતાવેલ આત્મવાદની વિશિષ્ટતા. પૃ ૪૦૨ થી ૪૨૬
 એકતાળીશસ્ત્ર પદ-વેદાવલક અથવા આરુ પિયા બિન સુખ સુખ ભૂલી
 (વિસ્ફુલ્ગભાં ચેતનાની સ્થિતિ) પતિપ્રાણ સામી બેવી પતિની વાટ દુઃખમહેલના
 ઝરુખેથી પતિદેશન કરવાની લાલસા. વિદેશજમનાદિ પર ટળે. પરપરિણતિ રમણતા અન્ન
 સ્ત્રીઓ પતિવિસ્ફે રહવી તેની મરકરી. આત્મારે માસ તન મનની સ્થિતિ. અજ્ઞાનવાદ સ્નેહ
 ન કરવાની ભલામણ. સ્વળ સ્નેહમાં વિશેષ. ચેતન ચેતનાનો અભ્યાસાધ પ્રેમ. બહુપણાની
 મહત્તા ચેતનાને કટાંગે સ્વળ પ્રેમ નિષેધ વિરહદેશરૂપ સાપણ. પતિવિસ્ફે પ્રાણુ ખાસણ
 કરવાની અચાકચતા. પ્રાણુવાયુનુ ભક્ષણ અવિતલ્ય ખાસણ ન કરી શકે એટલે અન્યતિનો
 અભાવ. પછી ચેતનની સ્થિતિ. ચેતનાને સર્વંમુખમાથી બચાવવાની જરૂર. મળેલી સામગ્રી-
 નો લાભ. સર્વના પવનભક્ષણ પર રૂપક. ચેતનાના પ્રાણુ તે પતિધર્મ પતિધર્મનાં નામો.
 શીતોપચાર. અનળ અને વિસ્ફાનળમા ફેર. શીત ફાલેથી વિસ્ફાનળનુ ઠીપન. અતરદાહ અને
 બાહ્ય ઉપચાર. બાહ્યોપચાર પર લબાણ વિચારણા. બાહ્યોપચાર થતા હોવાનાં કારણો અવહાર
 અને નિષ્કેય. અપૂવકરણ સુધી વિસ્ફાનળ. હામણ માસ અને હોળી પૂજી પડેવા ચેતનાસ્વરૂપ
 પૂજામં. હોળી અને આખ. હોળી શબ્દ પર સ્લેષ. સમતામહેલ વાણીવિલાસ. જ્ઞાનદેશનને
 પ્રાધન્ય. ચેતનાના હુછણાં. ચેતનાને માર્દે ચેતન. ઉપસહાર. પૃ ૪૩૦ થી ૪૪૪

એકતાળીશસ્ત્ર પદ-સારંગ મા આશાવરી. અળ હમ અમર ભષે ન મરેડે.
 (માર્ગ પર આવતા ચેતનનુ અમરત્વ.) મરણભય અધોક્ષક કાળને જ એ વિશેષ ભય.
 સમજણુ કષા પછી જન્મમરણઉપાધિ મટે તેવા ઉપાયોની શોધ કરવાની વૃત્તિ. ભવિષ્યમા
 વતમાન આરોપ. મિથ્યા માર્ગનો ત્યાગ. કુમાર્મ જ્ઞાન વિષયકયાધાદિ કુમાર્મો કુમારજમન
 મૂલતા. મિથ્યાજ્ઞાન સ્વરૂપ. દર્શિનિદુ સાપેક્ષત્વ. મિથ્યા જ્ઞાન અને જ મ-મરણ. સમદ્રેપનુ
 બંધન. નેહ તદ્વનુ બેર. શ્રી મયોવિજયલ શમદ્રેપને જ એ વિચાર બતાવે છે. અદ્રેષ યોગનુ
 જમ. સમલાવ વૃત્તિ મિથ્યાત્વનો ત્રાસ મિથ્યાત્વની અનર્થપરપથ. અભિનિવેશ. અનાદિ
 મરણો શમદ્રેપનો કબલો લેવાની જરૂર. શરીર નાશવત ચેતન અવિનાશી. ચેતન શરીરનો
 તેથી સબંધ ન થયે. વાસ્તવિક માત્ર પકડવા ચેતનનો વિચાર. વિજ્ઞાનદેશનુ પદ. એ મટ
 વિજ્ઞસત વાર ન હાજે સવેશ શુદ્ધ જ્ઞાનમાં ચેતનનો વાસ. સમજણુ વગર મરણુ જમણુ.
 વસ્તુસ્વરૂપ વિચારણા. સુખ દુઃખનો વિચિત્ર આલ. અમરપણાની સિદ્ધિ. એ અક્ષરો. હસ.
 શિવ. બીજા એ અક્ષરોનુ હીરટ. પદની કૃતિ પર વિચારણા. નોટ. પૃ ૪૪૪ થી ૪૫૪

તેતાળીશસ્ત્ર પદ-ટોડી. મેરી તુ મેરી તુ ઠાકે કરેરી (ચેતનના આત્મ-
 શક્તિસૂચક ઉદ્દ્યારો.) ચેતન સમતાને પોતાના મનની વાત કહે છે અને તુ મારી
 પોતાની છે. સમતા ચેતનનો અલેહ વિભાવેનુ શોધ વળતનુ બેર. વિભાવેનુ બેર થતાં
 પરિણામ. આખરે તુ મારી પોતાની છે. આત્મપરિણતિ બંધત થતાં ભવ્ય પ્રાણીનુ ઉદ્ધ

ગારો ભવ્યત્વ. દોઢ દિવસ. ટખાકાર પ્રમાણે દોઢ દિવસ. પીતળ ઉપર હીરામાણેક. માયા-મમતા પીતળ. ચેતનપદ સંભારણા. સોનાનું સોનાપણું. સમતા પ્રસંગ ભવિષ્યમા જરૂર થશે. ચેતનજીની ઉત્ક્રાન્તિ પર વિચારણા ભાવનાકાળ. કાળસ્થિતિ પરિપક્વતા. નંદિષેષુ. ચેતનની મંદ દશા. ઊકનનું વાક્ય. કાર્યક્રમ વિચારણા. વિચારકાળમાં સમય. ક્રિયાકાળમાં જલદી દાખલ થવાની જરૂર. પ્રગતિમા સાધ્યપ્રાપ્તિનો સમય. અપનો પદ. વિચારણા. સુમતિ-પ્રસંગ કાળ. અધ્યાત્મ શૈલી. ધૂનનું પરિણામ. પાચ કારણુ. નિજ સ્વરૂપ યોગદર્શન. અત્ર ચેતનની દશા ઈચ્છાયોગની છે. પરમાત્મ છત્રીશી(ચિદાનંદજી)ના ચાર દુહા. સામર્થ્યયોગ. કરી શકે નહિ તે દશા. ધર્મસંન્યાસ અને યોગસંન્યાસ સામર્થ્યયોગ. શાસ્ત્રયોગ, પ્રક્રમભંગ. ચેતને ખતાવેલી નખળાઇ. કાળને દોષ એક મોટી ભૂલ. પૃ. ૪૫૪ થી ૪૬૩

ચુંભાળીશમું પદ-ટોડી. તેરી હુ તેરી હું એતી કહુરી. (ચેતનાના પ્રત્યુ-દ્દગારે.) પ્રતીતિ કરાવવાનું કારણુ દિવ્ય કરી આપવાની કબુલાત. વ્યવહારમા દિવ્ય. કાશીએ કરવત. ચેતનની દઢ પ્રતિજ્ઞા. પ્રતિજ્ઞાનો આંતર આશય. માયામમતા તો વેશ્યા છે. તમારી નથી અને થવાની પણ નથી. ચેતનજીનો પાત. ચેતનજીની મોટી કિમત. વેદપુરાણુ-મા કે ખીજે સર્વત્ર ચેતનની વાતો અને તેનો વિસ્તાર. સર્વ મર્મોના ચેતનને સમજવાનાં દષ્ટિબિંદુઓ. સત્યના અશો. સુપ્રસિદ્ધ ચેતન. સેવનની રીતિ ખતાવો. પતિને પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છા વિરોધના અંતરમા એકતા ધર્મને નામે લડાઇઓ. ચેતન પાસે સેવનવિધિ કહેવરાવવાનું કારણુ. ગમે તે પ્રકારે ચેતન રાજી જોઇએ ખીજનું ગમે તેટલું સહન થઇ શકે. પરિણતિમા તદ્દીનતા. શુદ્ધ ચેતનનું વિશિષ્ટ સાધ્યબિન્દુ યશોવિજય. સમાધિશતક. જગત્ એને ઉન્મત્ત ગણે છે, એ જગતને અંધ ગણે છે. જલદી મળવા વિજ્ઞપ્તિ. ગંગાતરગમા તણાવું. પ્રસંગ વારવાર મળતા નથી સંસારપ્રવાહમાં તણાયા પછી ઠેકાણે જલદી અવાતું નથી. ઉપસંહાર.

પૃ. ૪૬૪ થી ૪૭૩

પીસ્તાળીશમું પદ-ટોડી. ઠગોરી ભગોરી લગોરી. (ઘાટઉતારણુ નાવયાચના) અર્થવિષમતા માયામમતાને દૂર થવા આગ્રહ. ચેતનાને ભગત થવા કથન આત્મદષ્ટિથી પર સર્વ દગો છે. ભૂલભરેલી ગણતરીનું કારણુ. શુદ્ધ દશામા ચેતનના ઉદ્દગારો. શુદ્ધ વિચારના પ્રસંગો વધારવા આત્મનિરીક્ષણુ, તેના નિયમો. સ્વદષ્ટિ ભગત થતા વ્યવહારના લક્ષ્યો પરની પ્રીતિ ચાલી ભય છે. વ્યવહારુ સંબંધ વિચારણા. માતા ખરી કોણુ ? જ્ઞાનચક્ષુ-થી થયેલ વિપુલ જ્ઞાન. વસ્તુસ્થિતિનું હાર્દ. ગાત સંબંધ. દષ્ટિવિચારણા અનુભવદષ્ટિ ભગત થતા સ્થિતિ. ઇદ્રિયસુખપર્યાપ્તિ પણ અનુભવમા. સારા પ્રસંગનો લાભ. એવા પ્રસંગો-નું અલ્પત્વ. નિષ્ચયપ્રસંગો. વિરહસમુદ્રનો પાર પામવામા મુશ્કેલી. વિરહવેદનાસ્થળ. આનંદધનપ્રભુદર્શનરૂપ વિષમ માર્ગ અવઘટ. નાવ. તેની યાચના ટખાકારનો અર્થ. વસ્તુગત ધર્મજ્ઞાન. પરભાવરમણુતા-દૂરીકરણુ. મોહદશાત્યાગ. પિતા ચેતન તેરમે ગયા. કેવળજ્ઞાન પુત્ર પણ તેરમે ગયો. તે પર વિચારણા. શુદ્ધ ચેતનાની પ્રાપ્તિ અને માયામમતાનો ત્યાગ. ઉપસંહાર

પૃ. ૪૭૩ થી ૪૮૪

છેતાળીશમ્બુ પદ-ટોડી. ચેતન ચતુર યોગાન લરીરી. (ચેતનજી અને મોક્ષ-સયના લક્ષ્મીનું આહવાન.) મોક્ષરાબ્દનું સસ્યમા કામ. મોક્ષરાબ્દનું ધેન્ય. મેદાનમા આવી લલવા ચેતનને આહવાન. ગદમાં રહીને તે કાચર લહે. રબપૂતોની બહાદરી. ચેતનની બહાદરી. બહાના. સિદ્ધલાત. જ્યેને સ્વચ્છિત પર ભરેસિ. એટા વાળવાની ટેવ. કાપલાલો. યોગાન-ગુણસ્થાન. મિસકર એટલે રયામતા. કર્મશ્યામતા. મિસકર એટલે મરકરી. લલાઈની રીતિ. લલાઈ અને દયા. પ્રભુને માર્ગે નવમેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે છે પ્રધીમા મોક્ષનીષ કર્મનો નાશ. ક્ષપકમળી કેવળ મનમુદ્ધે શિવ દરગાહ. અજળ, અખાંધિત સ્થાનની મહત્તા. શત્રુનો મોટો સહાર. શત્રુને યોગખવાની બૂર. લલાઈનું રણશિગડુ આખારણુ લલાઈ અને ચેતનજીનું મુદ્ધ આખારણુ લલાઈ લહે તે ગાઠ. શૂંચીર ભાવશત્રુ સાથે લહે છે માહાની નિશાની. નિવૃત્તિનિવાસ એ ભાવલલાઈનું પરિણામ. ધર્મનો મર્મ આનંદનપદ પકડવું શ્રી ધમનાથ સ્તવન. કાસભાવે પ્રભુપદસેવા. ધર્મમર્મની ચિન્હાચા. ચિદાનંદ ઉપસહાર. પૃ ૪૮૪ થી ૪૯૪

મુક્તાગીશમ્બુ પદ-ટોડી પિમ બિન નિરાહિન ગૂઢ (શુદ્ધ ચેતનાની વિરહ-તાપમર્મ ગૂરુણા) પતિ મહિરે પખારતા નથી તેથી વિરહ. તેની ગૂરુણા. આર્થાવતની લલ્લ. લલ્લ મૂડી પતિઆગમનના દાર પર આજો. આખ એટલે સ્નનદષ્ટિ. લલ્લાની વાત દાર્શનિક યોગના માટે છે શુદ્ધચેતના અને બાહ્ય રેખાવ. કુમતિ અને સવમદાર. વિરહમર્મ વસ્ત્રાસ્ત્રાલ્પત્યામ. વસ્ત્રનું પલુ ભાન નથી. ચોક્કિ-ધરેણુ શણગાર કોને માટે કરવા ? મોક્ષ-મુખ અને રેવલોક્ષનાં મુખ. બન્ને વચ્ચે સરખામળી. મણ પતિને તે મોક્ષકમળા પલુ મમતી નથી. કુમતિના વચન તરીકે અર્થ ચેતનના ઉદ્ગારરૂપે અર્થે ટબાકારનો અર્થ સામુ (અસુ સ્થિતિ) એક ક્ષણવારનો વિશ્વાસ રાખવી નથી. નણુદ(તુલ્કા) સવારથી લહે છે એક ક્ષણ પલુ આમુખ્ય વખે નહિ. વીરપરમાત્મા અને ઈશ. નણુદને ચિત્તા. ચેતન બલ તે વીરપસલી, માનેરુ મળે નહિ. પેચાની પચાતમા દીનયાત્રા. નચેરી. વેલકમ્ તબીબ અને તપત આનંદનપિયૂષનો વરસાદ. કવીનાઈનિ વિચેરેથી એ તાવ ઉતરે નહિ. 'આનંદરસ—હવા ઉપસહાર. પૃ ૪૯૬ થી ૫૦૪

મુક્તાગીશમ્બુ પદ મારુ બગાડો. માયડી મુને નિરપખ કિલુહી ન મૂડી. (ચેતનાની નિરપખતા-દશનવૈશિષ્ય) ચેતનને ચેતનતા શુણ. શુદ્ધચેતના સ્વરૂપ. ચેતન ચેતનાને અમેદ. શુદ્ધ દરશની સાપેદ વૃત્તિએ બતાવેલો ભાવ. વિશાળ દષ્ટિથી ઘરેલો આ પદને ઉ-ત્રેખ. ચેતના અને મુમતિ. માહી ચબ્દનો ભાવ. પતિ તે બધાં બલ છે ત્યાં વટપ બને છે પતિ એક રણે જેચાલ છે. પુ તેની સાથે મસકાઉં છુ નિજ મત કુક. વિભાવ મર્મ ચેતનની ક્ષમામળી. શુદ્ધચેતનાનાં વલખા અને વિભાવનું બેર. સત્યના અચોનો સ્વીકાર. હેલાભાસે સમજવાની મિશ્યાવથી પતિની અચક્ષિત. ' ધર્મો નિજ પર કર કુડી ' પર વિચારણા તતજીનું સમુદ્રમા ખવુ તેનાં કારણે. સત્યનાદી શુદ્ધિ. નિરપદ ' ચબ્દ ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ. ચિદાનંદજી અને આધ્યાત્મિક નિરપદતા. મેલાદીચીકસ.

એથીકસ. આનંદધનજી મેટાફીઝીકલ દૃષ્ટિએ અને ચિદાનંદજી એથીકલ દૃષ્ટિએ નિષ્પક્ષતા વિચારે છે. ચેતનાને પક્ષમાં કેવી રીતે જેંચી તેના દૃષ્ટાતો ૧ જોગીએ જોગણુ બનાવી. જોગીનું સ્વરૂપ. માયાવાદ. મહામાઈની ઉપાસના તે માયાનું રૂપક જ્યોતિસ્વરૂપની દેવીઓ. સ્વથી અન્યનો તિરસ્કાર કરવાના રૂપો. ૨ જતીએ જતણી કરી. યતિ એટલે પરિત્રાજક. જૈનના જતિ જોગી જતિમા ફેર. ૩ ભકતે ભકતાણી બનાવી. ભક્તિમાર્ગ. ભક્તિમા મુક્ત. સાધન સાધ્ય તફાવત પર ધ્યાન રાવણુ અને ભક્તિ અન્ય નિષેધની અનુચિતતા. ૪ મતવાળે મતણી બનાવી. અલખમતસ્વરૂપ. દર્શનમોહ. ચેતનાનો કલ્યાત ૫ રામરામ ઉચ્ચાર કરાવ્યો. ૬ રહિમાન શબ્દ ભણાવ્યો. ૭ આરહંત શબ્દ યોલાવ્યો. રામ આરહંત શબ્દોમાં મહત્ત્વ. પોપટની જેમ ઉચ્ચાર પણ ભાવવિચારણાની ગેરહાજરી. ૮ ઘરઘરના ધંધા કરાવ્યા. આત્મસગાઈ દૂર રાખી વરઘોડામા ફેરવી. આનંદધન અને ગચ્છભેદ. લડાઈઓ ધર્મને નામે. ધર્મને નામે આજીવિકા ૯ કોઈએ મુડી ૧૦ કોઈએ લોચ કરાવ્યો બાહ્ય ભાવે લોચ. યશોવિજયજી અને લોચ. લોચમા પરિપૂર્ણતા. બાહ્યમૌન. વચનસમિતિ અને વચનશુષ્કિ. વચન અને સંજ્ઞા. વચન અપ્રવૃત્તિ અને મુનિસુંદરસૂરિ ૧૧ કોઈએ કેશે લપેટી. જટા વધારી નાટકીઆઓ અને મોટા યોગીનો વેશ. ૧૨ કોઈએ જગાડી અલેક જગાવવાનું સ્વરૂપ. મને જાત કરવાને બદલે શોકોને જગાવી. ૧૩ કોઈએ સુવાડી દીધી. ચેતના છે જ નહિ, ખાઓ, પીઓ, એવો ઉપદેશ આપ્યો. મારી વિરહવ્યથા કોઈએ મટાડી નહિ. ૧૪ કોઈએ સ્થાપી. વલ્લભ અને રામાનુજનો દ્વેત. તેઓ કાઈક ચેતનમા અને કાઈક પ્રકૃતિમા ચેતના સ્વીકારે છે. ૧૫ કોઈએ ઉથાપી. ભૂતવાદીઓનો પચભૂતનો સયોગ. નેતિ નેતિ પદ પર આધારવાળા અદ્વૈતવાદીઓ બૌદ્ધ અને મીમાસકે પણ મને ઉડાવી મારુ તાત્ત્વિક સ્વરૂપ બહાર પાડવાનો પ્રયાસ કર્યો નહિ ૧૬ કોઈએ ચલાવી. સ્વીકારીને પ્રલય વખતે વિનાશ. કૃતનાશાદિ દ્વષણો. ૧૭ કોઈએ રાખી ઈશ્વરાશ તરીકે કબૂલ રાખી. સ્થાપન કરનાર મતો અને ઉત્થાપન કરનાર મતો વૈશેષિક મત અને ઈશ્વર. એક સરખા મતનો મારા સબધમા અભાવ. મતની વ્યાખ્યા સ્વમતસ્થાપનાનો આગ્રહ કોઈનો કોઈ સાક્ષી મળે નહિ. સર્વત્રાહી જૈનદર્શન અને શુદ્ધચેતનાની દશા. ધોંગો દુર્બળને હરાવે છે ઠોંગે ઠોંગાની લડાઈ. મોહરાજ્ય અને ચેતનની સરખામણી. પતિ જળે તો તો લડાઈ જમાવે, ખાકી હમણા અમારી જેવી અબળાથી યોલાય તેવું પણ રહ્યું નથી. પતિ મોહ સાથે લડવાને બદલે તેના સેવક થઈ યેઠા છે. ત્યારે લડે કોણુ ? વળી પોતાના પરિવારના નામો પણ વિસરી ગયા છે શુદ્ધ સ્વરૂપે ચેતના વિભાવમા ચેતન ચેતનાની લજ્જા. પોતે શુ કર્યું અને પોતાની પાસે શુ કરાવ્યું તે કહેતા લાજ. ધર્મને નામે કામો ધર્મની હુકાનો ચલાવી ટૂકામાં કહું તો મારુ ઘર સાણું નથી ઘર ચલાવવાના નિયમો લડાઈની તૈયારી બરાબર નહિ ધર્મમા તર્ક કરવાની મના કરનાર. હસ્તિ અને જૈન મદિરે વાડા બાધી લેનાર આપવીતી કહેતા રીસ. આનંદધન બાહ્ય ગાલે તો વિજય મળે. પતિનું આનંદસ્વરૂપ. હાથ પકડવો એ આખા પદની ચાવી છે.

નિઃશયપોષણા એવારને જવાબ. ઉપસહાર બાદ ક્રિયા અને ચેતન. અન્ય લેખકોના અવ
વિચારો વિદ્યાર્થી. યોગવિજય-જસવિલાસ. જ્ઞાનવિમળસૂરિ-જ્ઞાનવિલાસ. પશ્ચાંધતાત્માજ. જેન
દશાનની વિદ્યાળવા. ન મે આજ્ઞા મહાશીરો પૃ ૫૦૪ થી ૫૩૪

પર્યાયપર્યાયસુ પદ-સોરઠી. કંચનવસ્ત્રો નાહરે (પતિમેળાપ આટે અભ્યાસ)
સમતાના સુખમા પદ. સ્વળભાવ. પતિ વગર અને અભ્યાસ શુભજાર અમતા નથી. વિક્રમે
વંશીવમા પુરુષવ. આધ્યાત્મિક ભાવ. સુખસુરૂપ પતિ. પતિવિરહના ઉપદેશમાં આનંદની
ગેરહાજરી. પતિવિરહે સ્નાન. સળ અપની અપની આવે. સ્વધર્મે નિધન અને પરધર્મ
ભયાવહ એનો રહસ્યાઈ ધર્મનો ભાવ. અરપરસ સળધ સળતા ધર્મો. ભસ્તઅહીં મતનો
આજ્ઞક. વિશુદ્ધ માર્ગની શોધ. પ્રતિભાવ આશય. વિરહપીડા સ્વજન જ ભણે. શીતલ
વાનર પેઠે શરીર મૂલ કાચ છે વસ્તુસ્વરૂપરહસ્યમા ઉતરવાની જરૂર બાદ ભાવ પર સભ-
નોશ ધણુ. સયણુતાં તણુ અથ મિશ્યાત્વ દશા એઈ ચેતનને કુલ પચતત્રમા વાકરો
અને સુધર્મી. સુધર્મી જેવા ઉપદેશકો. ઉપદેશક પર આજ્ઞા. પતિ વગર ધર શરીર કાઈ અમતા
નથી. પતિવિરહે શરીર પર પ્રેમ ચેતનને યોગ નથી. ધર્મને ત્યમે ચાલવી પેદીએતી ધર્માધર્મ
મિશ્યાતવની કુલ. તેગં અકરૂર કયેલાની દશા આનંદધન પ્રકુ હાથ પકડે, મિશ્યાત્વ દૂર કરે
અને માયામતાને પ્રયત્ન મૂકાવી દે તો મલ્લ આવે. આસારિક દશા અને ધર્મસૂત્ર રહની
અમલ અને ધર્મ સહજ શુભરમણવા એ બાદબ્રહ્મણુ. બાદ ભાવ તણ નામને મળવા પ્રમાણુ.
પૃ ૫૩૪ થી ૫૪૩

પર્યાયસુ પદ-ધન્યાશી. અનુભવ પ્રીતમ કેસે મનારૂઠી. (પતિમેળાપની
સુરહેલી-અનુભવ તરફ ઉક્તિ.) સમતા અનુભવને પૂઠે છે કે પ્રીતમને કેમ મનાવીશ ?
મિશ્યાત્વમા જુદા પડેલા પતિ તેની વિચિત્ર માન્યતા. વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરનાર પતિ
ધનવાન અને નિર્ધન પતિ. નિર્મળ અને સમળ પતિ. ચેતનના વિચિત્ર દગે. છદ્મ અને
છદ્મ-ચેતન. ચેતનનાં અનેક રૂપો તો પછી ચેતન અવિનાશી કેવી થીતે ? કનેના આપેલાં
રૂપો કેમ અને ચેતન તેનો નાશ કરનાર પણ ચેતન. જોટાં ખાટાં જલવવાની પદ્ધતિ.
ભાવાર્થનું વિષમત્વ. આત્માને દિલકરી આત્માએ કરણુ ધર્મહાસ ગણિ વિવેચક દિલિ
લોકો અને ધર્મ લોકો ઉપર મત રહે ત્વમુખી સુમતિમંદિર પ્રવેશની સરખાત ઘઈ નથી
એમ સમજણુ બાપણુ (સુમતિ અનુભવને) અરપરસ સળધ મિત્રધર્મ પતિને મેળાપ
કરાવી આપા; નહિ તો ઇ પણુ ધનાશી કર. અનુભવ. ચેતના અને સમતાને સભા.
આનારી ટાળીમા ધનાશીની સજ્ઞા અતરખાને ઉપદેશ. અનુભવજ્ઞાનની મહત્તા. જનકરૂઠી
હાસ. સમયસાર. અનુભવ અને ચિદાનંદ એનો વ્યસન કાયમ રહેવાની જરૂર. એગં ત્રીકલ
ધનાશી કરવામા પાછો અનેક ભવે પત્તો નહિ ખાલ. ઉપસહાર વિજ્ઞાસિ. પ્રથમા. આનંદરસ.
પૃ ૫૪૪ થી ૫૫૪

પર્યાય પદ મૂળ. પૃ ૫૫૫ થી ૫૬૬

